SLOVENSKÁ REČ

87 • 2022 • 3

ŠPECIÁLNE ČÍSLO
90. VÝROČIE ZALOŽENIA ČASOPISU

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV, v. v. i.

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, v. v. i.

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava.

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.
Manažérka redakcie / Deputy Editor-in-Chief: Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD.
Výkonná redaktorka / Managing editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakcia anglických textov / English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada / Editorial Board:
doc. Mgr. Martin Diweg-Pukanec, PhD. (Nitra), doc. PaedDr. Zdenko Dobrík, PhD. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), RNDr. Radovan Garabík (Bratislava), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg – Spolková republika Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD. (Ružomberok), Dr Paweł Kowalski (Warszawa – Poľská republika), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Professor Mark Richard Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), prof. PaedDr. Ľudmila Liptáková, CSc. (Prešov), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), Mgr. Jaroslava Rusinková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov)

Čestní členovia / Honorary Members:
† prof. PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund – Švédsko), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc. (Bratislava)

Technický redaktor / Technical Editor: Mgr. Vladimír Radik

Návrh a grafické spracovanie obálky / Design of the journal cover:
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita / Periodicity: vychádza 3-krát ročne / published 3 times per year

Dátum vydania aktuálneho čísla (2022/87/3): január 2023

Adresa redakcie / Editorial Address:
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762
E-mail: sr@juls.savba.sk
Webová stránka časopisu / Journal website: https://sr.juls.savba.sk

Slovenská reč je citovaná v databázach / Slovenská reč is indexed by the following databases:
Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Naviga (Softweco), Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), WorldCat (OCLC)

SCImago Journal Rank (SJR) 2021: 0,123
Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2021: 0,870
CiteScore 2021: 0,4

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia / print)
EV 3695/09
ISSN 1338-4279 (online)
IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH / CONTENTS

PREDSLOV / FOREWORD
5 – 10 *Martin Ološtiak*

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES
11 – 73 **Deväťdesiat rokov časopisu Slovenská reč**
Ninety Years of the Slovenská reč Journal
Martin Ološtiak – Jana Wachtarczyková – Marián Gladiš

74 – 106 **Fonetické a fonologické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Phonetics and Phonology in the Slovenská reč Journal
Ivan Očenáš

107 – 129 **Morfologické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Morphology in the Slovenská reč Journal
Jana Kesselová

130 – 163 **Syntaktické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Syntax in the Slovenská reč Journal
Martina Ivanová

164 – 185 **Lexikologické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Lexicology in the Slovenská reč Journal
Oľga Orgoňová – Alena Bohunická

186 – 219 **Slovníky a lexikografické otázky v časopise Slovenská reč**
Dictionaries and Lexicographical Issues in the Slovenská reč Journal
Ľubica Balážová – Bronislava Chocholová – Nicol Janočková – Natália Kolenčíková – Lucia Miháliková

220 – 249 **Terminologické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Terminology in the Slovenská reč Journal
Jana Levická

250 – 261 **Frazeologické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Phraseology in the Slovenská reč Journal
Jozef Mlacek

262 – 282 **Slovotvorné a morfematické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Word-formation and Morphemics in the Slovenská reč Journal
Martin Ološtiak

283 – 306 **Štylistické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Stylistics in the Slovenská reč Journal
Daniela Slančová – Stanislava Spáčilová

307 – 342 **Onomastické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Onomastics in the Slovenská reč Journal
Juraj Hladký – Iveta Valentová

343 – 365 **O nárečiach v Slovenskej reči (najmä) z pohľadu dialektológie**
On Dialects in Slovenská reč (Mainly) from the Point of View of Dialectology
Viera Kováčová

366 – 388 **Ortografické výskumy a pravopisné reformy v časopise Slovenská reč**
Research on Orthography and Spelling Reforms in the Slovenská reč Journal
Iveta Bónová – Lucia Jasinská

389 – 401 **Etymologické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Etymology in the Slovenská reč Journal
Martin Pukanec

402 – 419 **Historická lingvistika v časopise Slovenská reč**
Research on Historical Linguistics in the Slovenská reč Journal
Gabriela Múcsková

420 – 440 **Dejiny spisovnej slovenčiny v časopise Slovenská reč**
History of the Standard Slovak Language in the Slovenská reč Journal
Katarína Muziková

441 – 480 **Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v časopise Slovenská reč**
Theory of Standard Language and Language Culture in the Slovenská reč Journal
Ľubomír Kralčák

481 – 500 **Výskumy jazykových kontaktov v časopise Slovenská reč**
Research on Language Contacts in the Slovenská reč Journal
Martin Ološtiak – Soňa Rešovská

501 – 540 **Sociolingvistika a sociálne aspekty výskumu jazyka v časopise Slovenská reč**
Sociolinguistics and Social Aspects of Linguistic Research in the Slovenská reč Journal
Jana Wachtarczyková

541 – 563 **Translatologické výskumy v časopise Slovenská reč**
Research on Translation Studies in the Slovenská reč Journal
Miroslava Gavurová

564 – 587 **Vyučovanie slovenčiny v časopise Slovenská reč**
The Issues of Slovak Language Teaching in the Slovenská reč Journal
Ľudmila Liptáková

588 – 606 **Skúmanie jazyka literárneho diela v časopise slovenská reč**
Research on the Language of Literary Works in the Slovenská reč Journal
Juraj Vaňko

607 – 609 **Obsah ročníka 87, 2022** / Contents of the Volume 87, 2022

PREDHOVOR

Posledným číslom v roku 2022 si pripomíname jedinečné jubileum nášho najstaršieho jazykovedného časopisu a jedného z najstarších vedeckých periodík na Slovensku vôbec. Prvé číslo *Slovenskej reči* (ďalej aj SR) vyšlo v septembri 1932, teda pred 90 rokmi. Časopis sa postupne etabloval, zažil viaceré turbulentné obdobia vrátane dvoch prestávok vo vychádzaní,[1] no podstatné je, že prežil dodnes. História deviatich decénií je impozantná a nesamozrejmá. Stačí, keď si uvedomíme, aké rôzne dejinné obdobia a udalosti má SR odžité – medzivojnovú Československú republiku (1932 – 1939), vojnový Slovenský štát (1939 – 1945), povojnovú Československú republiku s prvkami čiastočnej demokracie (1945 – 1948), komunistickú Československú republiku, resp. Československú socialistickú republiku (1948 – 1989), ponovembrovú Českú a Slovenskú Federatívnu Republiku (1990 – 1992) a od 1. 1. 1993 samostatnú Slovenskú republiku. Časopis teda na svojich stránkach reflektoval vskutku rôznorodé jazykové situácie, v ktorých sa slovenčina v týchto obdobiach ocitala.

Môžeme bez váhania konštatovať, že tematické zameranie SR je jasne vyprofilované už viacero desaťročí. Svedčí o tom aj podtitul *časopis pre výskum slovenského jazyka*, ktorý Slovenská reč nesie od roku 1971. Pravdaže, nejde len o podtitul. V prvom rade je to kvalita publikovaných textov a ich žánrová skladba. To sú podstatné atribúty, ktoré zo SR robia stálicu medzi jazykovedným časopismi a zároveň pevnú súčasť a oporný bod slovakistickej lingvistiky.

* * *

Ešte predtým, ako predstavíme predkladané jubilejné číslo, retrospektívne sa pozrime, akým spôsobom sa reflektovali predchádzajúce slovenskorečové jubileá. Postupne pribúdajúce výročia si redakcie pripomínali zväčša úvodnými rámcujúcimi textami na začiatku príslušného ročníka, a to viac pri ročníkových než pri kalendárových okrúhlinách.

Jubilejný 30. ročník pripomenul Eugen Jóna (*Významné výročia*, 1965, s. 3 – 5), keď okrem iného formuloval poslanie časopisu: „Hlavnou úlohou Slovenskej reči ostáva i pre budúcnosť na jednej strane osvetľovať doteraz nepreskúmané javy

[1] Časopis nevychádzal od septembra 1939 do septembra 1940. Finálna fáza druhej svetovej vojny sa pretavila do ďalšej, tentoraz poldruharočnej ruptúry. Posledné číslo 11. ročníka vyšlo v máji 1944, prvé dvojčíslo dvanásteho ročníka je datované v marci 1946. Tieto prestávky spôsobili asymetriu medzi kalendárovým a ročníkovým počítaním „veku“ časopisu. V porovnaní s kalendárovou matematikou ročníkové počty sú o tri roky omeškané.

spisovného jazyka, odkrývať zákonitosti jeho vývinu a na základe získaných poznatkov pestovať, kultivovať ho [...], na druhej strane spolu so všetkými ostatnými činiteľmi pri jazykovej výchove v širokom zmysle šíriť poznanie tohto nástroja myslenia a dorozumievania, aby ho všetci príslušníci národa dobre poznali a náležite používali." (s. 4).

Na začiatku 40. ročníka napísal Štefan Peciar pripomenutie s názvom *Jubileum Slovenskej reči* (1975, s. 3 – 9), v ktorom stručne predstavil históriu časopisu a zhodnotil jeho pôsobenie v odbornom, kultúrnom a spoločenskom kontexte, konštatujúc, že SR „má svoje pevné a trvalé miesto medzi slovenskými jazykovednými časopiseckými orgánmi" (s. 9).

K päťdesiatke publikoval prívet František Kočiš (*Polstoročie časopisu Slovenská reč*, 1985, s. 3 – 10). Podobne ako Š. Peciar načrtol základné vývinové línie časopisu, pričom poznamenal: „Doterajších 49 ročníkov časopisu predstavuje úctyhodné množstvo štúdií, diskusných príspevkov, recenzií, správ, menších článkov. Toto veľké množstvo príspevkov a ich rozmanitý obsah sa môžu na prvý pohľad zdať ako pestrá mozaika, v skutočnosti je to však organicky vznikajúci, plynulý, cieľavedome vedený a vedecky sa prehlbujúci prúd uverejňovaných výsledkov základného výskumu slovenského jazyka v celom rozsahu." (s. 3). Za týmto úvodníkom sú uverejnené krátke pozdravy redakčných rád blízkych periodík, Jazykovedného časopisu, Slavica Slovaca, Kultúry slova, ako aj riaditeľa Výskumného ústavu pedagogického (s. 9 – 10). Vo zvyšných číslach tohto ročníka boli publikované ďalšie príspevky pripomínajúce toto jubileum. V 2. čísle to bola prehľadová štúdia Š. Peciara *Odraz základného výskumu slovenčiny v časopise Slovenská reč* (1985, s. 65 – 74), mapujúca hlavné výskumné línie prezentované na stránkach časopisu od 50. rokov 20. storočia. V 3. čísle bola uverejnená krátka zdravica Jozefa Janeka, jednej zo slovenských učiteľských osobností 20. storočia (s. 167), ale najmä informačne nasýtený prehľadový článok *Štyridsať rokov rozvoja slovenskej jazykovedy* (s. 129 – 167),[2] napísaný síce pri príležitosti výročia skončenia druhej svetovej vojny, no vhodne zapadajúci aj do slovenskorečového jubilea. Ďalej je to osobná spoveď Vlada Uhlára, jedného z najplodnejších autorov SR, s názvom *Slovenská reč – veľká škola slovenčiny a spisovného jazyka* (č. 4, s. 198 – 205) a v rovnakom čísle aj prehľad J. Doruľu *Slavistická problematika v časopise Slovenská reč* (s. 205 – 211). Netreba tiež zabudnúť, že v ďalších dvoch ročníkoch na pokračovanie vyšli ešte tri diely pútavých reminiscencií E. Jónu *Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči* (1986, s. 65 – 72, 281 – 287; 1987, s. 87 – 91).

[2] Autori tohto príspevku sú uvedení len v tele článku na s. 132 (J. Bosák, K. Buzássyová, L. Dvonč, J. Horecký, J. Kačala, F. Kočiš, M. Majtán, J. Mistrík, I. Ripka, E. Sekaninová).

Nasledujúce výročie pripomenul opäť F. Kočiš (*Časopis Slovenská reč vstupuje do 60. ročníka*, 1995, s. 3 – 8). Okrem aktuálnych informácií zo života časopisu[3] jeho úvodník obsahuje aj stručnú charakteristiku prác publikovaných v SR za posledné desaťročie.

Kalendárových 70 rokov od vzniku časopisu spomína Slavomír Ondrejovič v úvodníku z roku 2002 (*Slovo na úvod*, s. 3 – 4), kde avizuje konanie konferencie pri tejto príležitosti (*Slovenská reč 1932 – 2002*, 6. – 7. septembra 2002), a taktiež v nasledujúcom roku (*Slovo na úvod*, 2003, s. 3 – 4), kde sa k tomuto podujatiu vracia a zmieňuje sa o konferenčnom zborníku z uvedeného podujatia (zborník vyšiel v tom roku aj s kompletnou bibliografiu časopisu; porov. ďalej).[4]

80. výročie tematizuje Jana Wachtarczyková v úvodníku s frazeologickou aktualizáciou v názve (*Osemdesiat a jedno*, 2012, s. 3 – 6), odkazujúcou na „kontrasty, ktoré naznačujú, akú dlhú cestu prešiel náš časopis a akú adaptačnú schopnosť preukázal“ (s. 4). Spomína napríklad nedostatok informácií v minulosti a snahu o ich získanie, zatiaľ čo v súčasnej dobe virtuálnej reality je to opačne. Prebytok informácií spôsobuje nutnosť ich selekcie a redukcie, čo platí aj pre vedecký diskurz. S tým súvisí aj kríza hodnôt a kríza pravdy, dnes „nie je takmer nič, o čom by sa nepochybovalo“ (s. 6). Tieto a ďalšie charakteristiky dáva do vzťahu s manažovaním časopisu, s čím súvisia viaceré prekážky, ktoré musí vydavateľ prekonávať.

V úvodníku k 80. ročníku časopisu v roku 2015 hlavný redaktor S. Ondrejovič tomuto jubileu venoval len jeden odsek (s. 5), v ktorom pripomenul, že SR je pravdepodobne druhý najstarší vedecký časopis na Slovensku (po Bratislavských lekárskych listoch založených v roku 1921) a že aj SR by si zaslúžila rovnakú poctu, aká sa ušla tomuto periodiku (v roku 2011 pri príležitosti 90. výročia jeho založenia bolo Národnou radou Slovenskej republiky vyhlásené za kultúrne vedecké dedičstvo Slovenskej republiky).

* * *

Je potešiteľné, že príspevky publikované v Slovenskej reči sa dočkali aj bibliografického spracovania. Prvý súpis, publikovaný ako samostatné knižné dielo,[5] vyšiel k 50. výročiu v roku 1986 a jeho autorkou je Anna Oravcová. Základným klasi-

---

[3] Okrem iného spomína nízky počet abonentov, chýbajúce autorské honoráre, rapídne sa zmenšujúci počet prispievateľov, resp. skutočnosť, že nepribúdajú noví autori.

[4] ONDREJOVIČ, S. (ed.) (2003). *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: Veda.

[5] ORAVCOVÁ, A. (1986): *Autorský register časopisu Slovenská reč, 1, 1932/1933 – 50, 1985*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. Dielo je k dispozícii online v archíve časopisu v rámci ročníka 1986: https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1986/Priloha-Autorsky_register.pdf.

fikačným kritériom, ktoré sa v tejto bibliografii uplatňuje, je rozdelenie podľa rubrík: 1) Štúdie, 2) Diskusie, 3) Správy, posudky, medailóny a nekrológy, 4) Rozličnosti, 5) Odpovede na listy. Následne sa položky radia v abecednom poradí podľa mena či pseudonymu autora, resp. podľa názvu príspevku (v prípade nepodpísaných textov).

Ďalšie desaťročie pokrýva *Autorský register časopisu Slovenská reč. 51, 1986 – 60, 1995*, ktorý taktiež spracovala A. Oravcová a ktorý bol uverejnený v dvojčísle 5 – 6 v roku 1995 (s. 345 – 384).

Na tieto súpisy nadväzuje bibliografia za 70-ročné obdobie s názvom *Autorský register časopisu Slovenská reč 1932 – 2022*, ktorú vypracovali A. Oravcová a S. Ondrejovič a ktorá sa nachádza v spomínanom zborníku *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia* (s. 146 – 359).

Aj 90. výročie využívame na zverejnenie aktualizovanej a inovovanej bibliografie. Predchádzajúce súpisy sme zosumarizovali, opravili a Júlia Behýlová dopracovala položky za zvyšných dvadsať ročníkov (2003 – 2022). V spolupráci s Radovanom Garabíkom sa tento celok podarilo zverejniť online a v podobe vyhľadávacieho rozhrania je tak k dispozícii na webovej stránke časopisu.[6] Elektronické rozhranie v budúcnosti okrem iného umožní kontinuálne dopĺňanie tejto databázy hneď po zverejnení nového čísla.

Vzhľadom na to, že kompletná bibliografia SR je zostavená a verejne dostupná, slovenskorečové texty citované v štúdiách tohto jubilejného čísla sa v zozname literatúry neuvádzajú. Tie si čitateľ môže ľahko dohľadať na uvedenej webovej stránke. Takýmto spôsobom bol ušetrený nemalý priestor,[7] ktorý autori mohli venovať prezentovaniu odborných faktov a súvislostí.

* * *

Ako už bolo spomenuté, všeobecným cieľom predkladaného monotematického čísla je pripomenúť si jubileum nášho periodika. Vedeckým cieľom je sumarizácia a analýza poznatkov, ktoré tu boli počas 90 rokov odprezentované. Jednotlivé príspevky však nemajú len dokumentačný charakter. Autori analyzujú diapazón názorov, prístupov a sumarizujú vývinovú líniu v jednotlivých jazykovedných disciplínach či oblastiach. Špecifickým cieľom je totiž ukázať, akým spôsobom Slovenská reč ako publikačná platforma prispela k rozvoju slovakistickej jazykovedy v tej-ktorej sfére jazykovedného poznania.

---

[6] https://www.juls.savba.sk/sr_bibliografia.html

[7] Ako to totiž v dôkladných prehľadových prácach býva, zoznam citovanej literatúry v nich zaberá často aj polovicu celkového rozsahu.

Medzi jednotlivými oblasťami fungovania jazyka a komunikácie sú prienikové množiny. To sa prirodzene prejavuje aj v príspevkoch, ktoré sa rôznym spôsobom prelínajú, dopĺňajú a vzájomne na seba odkazujú. Úvodná štúdia *Deväťdesiat rokov časopisu Slovenská reč* sumarizuje vývinové metamorfózy časopisu. Ďalších 21 štúdií sa špecializuje na jednotlivé oblasti lingvistického poznania, ktorým sa na stránkach SR venovala pozornosť (fonetika a fonológia, morfológia, syntax, lexikológia, lexikografia, terminológia, frazeológia, slovotvorba a morfematika, štylistika, onomastika, dialektológia, ortografia, etymológia, historická lingvistika, dejiny spisovnej slovenčiny, teória spisovného jazyka, jazykové kontakty, sociolingvistika, translatológia, lingvodidaktika, jazyk literárneho diela). V jednotlivých štúdiách sa síce odráža princíp jednotnej koncepcie, no každá zároveň nesie pečať jedinečnosti. Dôvod je zrejmý. Akákoľvek (sub)disciplína má vlastný vnútorný rytmus a dynamiku a dobre to vidno aj na textoch publikovaných v Slovenskej reči.

Prirodzene, sledovanie vývinu poznania v rámci istej vedeckej oblasti cez prizmu textov publikovaných na stránkach jedného média je nevyhnutne čiastkové. Lenže prehľadové štúdie, ktoré sa nachádzajú v tomto čísle, dokazujú, že čiastkovosť má v tomto prípade predsa len nevšedný nádych. Je ním obsahová šírka a hĺbka záberu, ktorým sa texty publikované v SR za taký dlhý časový úsek vyznačujú. A tak pri štúdiu slovenskorečových komunikátov dostávame síce nutne parciálny, ale pritom prekvapivo plastický a dostatočne reprezentatívny obraz o slovenskej jazykovede takmer za celé jedno storočie. To robí zo Slovenskej reči výrečného svedka či lepšie povedané unikátny dôkaz vývinu vedeckej slovakistiky prakticky vo všetkých jej súčastiach.

A tak možno bez obavy zo zjednodušenia konštatovať, že časopis Slovenská reč stelesňuje nenahraditeľnú a svojím spôsobom centrálnu kapitolu v dejinách slovenskej lingvistiky. Je to periodikum, bez ktorého si slovakistiku jednoducho nevieme predstaviť. Aj preto toto tematické číslo, ktoré je – symbolicky – najrozsiahlejším v histórii nášho časopisu a slovenských jazykovedných časopisov vôbec, zároveň vypĺňa aj viacero bielych miest na mape slovakistickej jazykovednej historiografie.

* * *

Naše poďakovanie patrí všetkým, ktorí sa zaslúžili o to, že časopis Slovenská reč tu ešte stále je – predchádzajúcim aj terajším členom redakčnej rady, autorom, recenzentom, čitateľom, podporovateľom a vydavateľom. Nemenej úprimná vďaka patrí spolutvorcom tohto čísla, autorkám a autorom jednotlivých štúdií, ktorí boli ochotní participovať na tomto projekte, vyhradili si nemalý čas a priestor a vynalo-

žili značné úsilie, ktoré si štúdium *ad fontes* nevyhnutne vyžaduje. Verím, že táto snaha nebola márna a že predkladané monotematické číslo je dôstojným a reprezentatívnym pripomenutím si jubilea nášho najstaršieho lingvistického periodika.

Fakt, že Slovenská reč je tu aj po deväťdesiatich rokoch, môže byť zadosťučinením celých generácií jazykovedcov, ktorí časopis udržiavali pri živote, sýtili svojimi myšlienkami, formovali svojimi presvedčeniami a vierou v zásadné poslanie jazyka rozvíjali jeho vedecké skúmanie. Želáme časopisu a všetkým jeho prispievateľom i čitateľom, aby Slovenská reč naďalej hovorila inšpiratívne, nahlas, k veci a v prospech nášho jazyka, teda v prospech nás všetkých.

Martin Ološtiak

DEVÄŤDESIAT ROKOV ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ

Martin Ološtiak* – Jana Wachtarczyková** – Marián Gladiš***

** Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.*
Ul. 17. novembra 1, Prešov – Panská 26, Bratislava
E-mail: martin.olostiak@unipo.sk

*** Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.*
Panská 26, Bratislava
E-mail: jana.wachtarczykova@juls.savba.sk

**** Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta*
Moyzesova 9, Košice
E-mail: marian.gladis@upjs.sk

OLOŠTIAK, M. – WACHTARCZYKOVÁ, J. – GLADIŠ, M. (2022): Ninety Years of the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 11 – 73.

Abstract: The paper aims at introducing the history of the oldest linguistic journal in Slovakia, Slovenská reč ('Slovak Language'). The paper gives an overview of organizational, institutional and linguistic metamorphoses of the journal. Founded in 1932, as a reaction to the linguistic situation of that time characterized by the huge influence of the Czech language on Slovak public discourse (mainly in mass media and administration). Later, the focus of Slovenská reč was modified several times with an emphasis on language culture, education and predominantly on the study of the Slovak language from various points of view. The scope of the journal has been broad, including phonetics and phonology, morphology, syntax, lexicology, lexicography, phraseology, terminology, word-formation, morphemics, stylistics, onomastics, dialectology, etymology, translation studies, linguodidactics, theory of standard language, sociolinguistics, psycholinguistics, pragmalinguistics, as well as the study of the history of the Slovak language and Slovak linguistics. During the entire period, Slovenská reč has been reflecting the development of Slovak linguistics and the life of a Slovak linguistic community, in the form of articles, discussions, book reviews, reports and other genres, thus giving evidence that the history of Slovenská reč has been a fundamental part of the history of Slovak linguistics from 1932 to the present.

Keywords: Slovak linguistics, Slovak language, history, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Slovenská reč je najstarší jazykovedný časopis na Slovensku. V roku 2022 uplynulo 90 rokov od jeho založenia (1932).
- Časopis vznikol ako reakcia na dobovú jazykovú situáciu, ktorej výraznou črtou bolo rozkolísanie spisovného úzu pod vplyvom bohemizácie verejného diskurzu (najmä v administratíve a v médiách). V tomto kontexte sa prvé obdobie (1932 – 1939, resp. 1944) označuje ako puristické. Neskôr sa zameranie časopisu viackrát modifikovalo s akcentom na jazykovú kultúru, školskú prax až po výskum slovenského jazyka vo všeobecnosti. Tomu zodpoveda-

li aj jednotlivé podtituly: *mesačník pre záujmy spisovného jazyka* (1932/1933 – 1943/1944), *časopis pre otázky jazykovej kultúry* (1946 – 1949/1950), *jazykovedný mesačník pre školu a prax* (1950/1951 – 1952/1953), *časopis pre praktické otázky slovenskej jazykovedy* (1954), *časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka* (1955 – 1970), *časopis pre výskum slovenského jazyka* (1971 – dodnes).

- V priebehu 87 ročníkov vyšlo 495 čísel na vyše 32 300 stranách. Na napísaní takmer 8 150 textov sa podieľalo približne 750 autorov. Vo funkcii hlavného redaktora pôsobilo 10 jazykovedcov.
- Príspevky sa tematicky sústreďovali na otázky z fonetiky a fonológie, ortoepie, morfológie, syntaxe, lexikológie, lexikografie, terminológie, frazeológie, slovotvorby, morfematiky, štylistiky, onomastiky, dialektológie, translatológie, lingvodidaktiky, kontaktológie, teórie spisovného jazyka, vývinu a dejín slovenčiny, etymológie. Relevantné miesto majú aj príspevky mapujúce jazyk umeleckých diel a dejiny slovenskej jazykovedy. Masívnejšie po roku 1989 sú to otázky a prístupy zodpovedajúce komunikačno-pragmatickému obratu (sociolingvistika, psycholingvistika, pragmalingvistika a i.).
- Skladba rubrík aj ich pomenovanie sa obmieňali a postupne sa vyprofilovala takáto štruktúra: štúdie, diskusie, posudky a správy, rozličnosti, novšie aj rozhovory a bibliografický zápisník.

1. ÚVOD

Cieľom predkladaného príspevku, otvárajúceho vedeckovýskumnú púť deviatimi desaťročiami existencie časopisu Slovenská reč (ďalej aj SR), je predstaviť históriu tohto časopisu jednak prostredníctvom prehľadu vonkajších okolností, ktoré spoluvytvárali podmienky jeho fungovania, jednak prostredníctvom načrtnutia tematicko-odborného profilu, ktorým sa časopis prezentoval navonok v podobe výsledného tvaru – konkrétnych textov. Skladba publikovaných príspevkov vytvára tzv. vnútorné dejiny časopisu. Tie chápeme nielen ako penzum poznatkov, ktorými SR prispela a prispieva k rozvoju slovakistiky, slavistiky a lingvistiky vôbec, ale aj ako príbeh, ktorého pokračovanie práve píšeme. SR podáva svedectvo o dlhom a bohatom živote našej jazykovednej komunity v celej jej názorovej pestrosti.

Tomuto cieľu zodpovedá aj štruktúra nášho textu. Najprv sa pozornosť venuje spoločenským faktorom a organizácii redakčnej práce (2. časť), následne ponúkame prehľad vývoja vedecko-odborného zamerania časopisu (3. časť), a to len v podobe hrubého náčrtu s vedomím, že podrobnejšie sa problematika spracúva v ďalších štúdiách tohto jubilejného čísla, na ktoré na viacerých miestach odkazujeme.

Vo vede sa rozličným spôsobom odráža spoločenské dianie. SR počas svojej existencie zažila pokojnejšie aj menej pokojné, slobodu, ba aj bezprostredne život ohrozujúce obdobia. Spoločensko-politická klíma a ideové prúdenia sa v práci redakcie a v konečnom dôsledku na stránkach samotného časopisu prejavovali mnohorako, no určite najviditeľnejšie v období totalitného komunistického režimu v rokoch 1948 – 1989. Z tohto dôvodu sme do príspevku zaradili aj časť 4. o vplyve politiky a ideológie na chod časopisu. Okrem toho v samostatných sekciách

ponúkame prehľad dvoch dôležitých prejavov fungovania časopisu, ktorými sú monotematické čísla (časť 5.) a diskusie a polemiky (časť 6.).

Je samozrejmé, že informácie čerpáme primárne a dominantne zo samotnej SR, v rámci toho pre skúmanie peripetií vývoja časopisu osobitnú dôležitosť majú redakčné poznámky, úvodníky a všetky texty, v ktorých sa reflektujú okolnosti ovplyvňujúce jeho fungovanie. Prirodzene, dôležitým zdrojom sú aj iné texty, sústreďujúce sa na osobnosti a udalosti, ktoré sa tým či oným spôsobom Slovenskej reči dotýkali.

2. ORGANIZAČNÉ METAMORFÓZY

Je všeobecne známe, že hlavným motívom vzniku SR sa stala jazyková situácia na Slovensku (ako súčasti Československej republiky) v 20. a na začiatku 30. rokov 20. storočia. Etablovanie spisovnej slovenčiny v nových podmienkach československého štátu nebolo jednoduché a priamočiare. Podoba slovenčiny vo verejných komunikačných sférach (najmä v administratíve, vede, školstve a v médiách) bola ovplyvňovaná češtinou, ako aj nemčinou a maďarčinou. Pôsobenie českých odborníkov (úradníkov, vedcov, učiteľov a i.) v slovenskom prostredí, ako aj nedostatok jazykovo dobre pripravených slovenských vzdelancov a učiteľov, postupné budovanie inštitucionálnej infraštruktúry na všetkých úrovniach fungovania štátnej správy a viacero ďalších faktorov spôsobilo, že vzťah spisovnej slovenčiny k češtine ako funkčne rozvinutejšiemu a diferencovanejšiemu štátnemu jazyku bol asymetrický. To rezultovalo do rozkolísanosti slovenského spisovného úzu najmä pod vplyvom českých kontaktových javov.[1] Táto situácia sa prejavila aj v kontroverznom[2] prvom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu v roku 1931. Možno teda súhlasiť s konštatovaním V. Blanára, že „Vážneho Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 boli v danej vývinovej etape azda len vrcholom ľadovca, ktorý mal širšiu živnú pôdu“ (2003, s. 48).

Premiérové číslo Slovenskej reči vyšlo v septembri 1932 v Košiciach s podtitulom *mesačník pre záujmy spisovného jazyka*. Najväčšia zásluha na vzniku periodika sa pripisuje vtedajšiemu predsedovi Miestneho odboru Matice slovenskej v Košiciach, verejnému notárovi JUDr. Jánovi Petrikovichovi, ktorý na založenie a činnosť časopisu poskytol z matičných fondov miestneho odboru (na ten čas značnú sumu) 30-tisíc korún.

[1] Na tomto mieste nemáme priestor na podrobnú charakteristiku dobovej jazykovej situácie. Preto odkazujeme na viaceré práce o dejinách spisovnej slovenčiny (porov. nasledujúcu poznámku) a explicitne spomíname aspoň štúdiu V. Blanára o tzv. zlom autorovi (2003) a jeho poznámky o interferencii slovenčiny a češtiny v spisovnom úze.

[2] PSP 1931 sa oprávnene hodnotia ako protirečivé. Na jednej strane v niektorých oblastiach znamenali krok k ustaľovaniu spisovnej normy, na druhej strane sa hodnotili negatívne ako konkrétny nástroj praktickej realizácie unifikačných pokusov v duchu idey jednotného československého národa a jazyka. V PSP 1931 sa to prejavilo najmä bohemizáciou lexiky, ale aj na úrovni hláskoslovia (z literatúry o tejto problematike pars pro toto uvádzame tri práce: Pauliny 1983, s. 235 – 237; Kačala – Krajčovič 2001, s. 75 – 77; Krajčovič – Žigo 2002, s. 216 – 220).

Rozhodnutie o kreovaní filologického periodika, ktoré malo pomôcť vniesť „poriadok“ do používania slovenského jazyka, bolo prijaté na zasadnutí miestneho matičného odboru v Košiciach v marci 1932. Na schôdzke sa okrem domácich činovníkov, ktorých viedol J. Petrikovich, zúčastnili popri iných pozvaných hosťoch aj referent Matice slovenskej v Martine PhDr. Henrich Bartek a literát, publicista a pracovník košickej odbočky pražskej rozhlasovej spoločnosti *Radiojournal* Anton Prídavok.[3] Zachovaná korešpondencia medzi H. Bartekom a A. Prídavkom však dokumentuje, že zámer založiť odborný časopis vznikol už koncom roka 1931. O tejto téme totiž písomne komunikovali od prvých dní roka 1932: v liste z 24. januára H. Bartek akceptoval ponuku A. Prídavka redigovať jazykovú časť časopisu a poznamenal, že on sám mal „úmysel vydávať filologický časopis, ale moje miesto v Matici mi to nedovoľuje“ s dôvetkom „redigovať takýto časopis nemôže mi nik zabrániť“ (Sedlák 2007, s. 373).

V tom čase si dvadsaťštyriročný H. Bartek, absolvent filológie na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe,[4] zároveň stanovil niekoľko základných podmienok: „jazyková časť musela by byť presne oddelená od literárnej“, „články v jazykovej časti musel by som sám odobriť, aby nenastala zbytočná konfúzia“ a „korektúru jazykových článkov robil by som sám, lebo práve korektúra je vec veľmi dôležitá“ (Sedlák 2007, s. 373 – 374). Súčasne vyjadril nádej, že „ide o vec celkom serióznu, lebo nerád by som vhupol do dačoho, čo by ma potom mrzelo“, pričom ako záruku solídnosti projektu vnímal práve Prídavkovo meno; popritom zdôraznil svoju filologickú zásadu „držať sa ľudovej reči na strednom Slovensku, najmä v hláskosloví, v syntaxi a slovníku všetkých slovenských nárečí“, a preto odmietol akékoľvek historizovanie: „rečová rubrika by bola praktická, pre dennú potrebu, pre učiteľov, redaktorov a pod.“ – v tejto súvislosti prejavil obavu, že bude ťažké nájsť vhodných spolupracovníkov, lebo „kolegovia-filológovia zaujímajú sa o historickú gramatiku a nie o živú reč“ (Sedlák 2007, s. 374).

Korešpondencia medzi H. Bartekom a A. Prídavkom odhalila aj praktický rozmer procesu prípravy vydávania časopisu (kde sa bude periodikum tlačiť, aký bude mať formát, koľko strán bude mať jazyková časť – „myslím, že polovica každého čísla by sa mohla venovať reči“, ako to bude s honorovaním autorských materiálov a s výdavkami spojenými s redigovaním a pod.). Pokiaľ ide o pomenovanie nového periodika, riaditeľ štátnej reálky v Košiciach Ján Beniač[5] odporučil názov *Rázsvit*,

[3] A. Prídavok bol agilným členom Miestneho odboru Matice slovenskej v Košiciach, kde založili literárny odbor a v roku 1928 vydali almanach. V Košiciach chceli vybudovať aj regionálne literárne stredisko, preto sa pokúsili vydávať časopis *Strom*, z ktorého však vyšlo len niekoľko čísel (1927). Podrobnejšie pozri Sedlák (2007, s. 303).

[4] Podrobnejšie pozri napr. *Biografický lexikón Slovenska I.* (2002, s. 246 – 247).

[5] J. Beniač (pseud. Čebratský, Čerpiator) bol po roku 1918 organizátor stredného školstva a kultúrnej činnosti na východnom Slovensku, zostavovateľ slovensko-maďarských a slovensko-nemeckých slovníkov, spoluautor a redaktor jazykových učebníc. V literárnej a prednáškovej činnosti sa orientoval na lexikografickú, filologickú, pedagogickú a kultúrnopolitickú problematiku. Podrobnejšie pozri napr. *Biografický lexikón Slovenska I.* (2002, s. 354).

napokon však bolo prijaté logonymum *Slovenská reč*, ktoré navrhol mladý trenčiansky stredoškolský učiteľ slovenského jazyka Bruno Ripka, prítomný na matičnej schôdzke v Košiciach v marci 1932 (porov. Jánošík 1947/1948, s. 242). Z listu H. Barteka A. Prídavkovi z 24. januára 1932 vieme, že Bartek navrhoval dve verzie názvu periodika – *Slovenská reč a literatúra*, resp. *Náš jazyk a literatúra* (Sedlák 2007, s. 374).

Udalosti následne nadobudli pomerne rýchly priebeh. Redakcia časopisu sa usídlila v dome na dnešnej Štefánikovej 8 v Košiciach, kde v rokoch 1929 až 1938 žil a tvoril A. Prídavok. Ten sa stal nielen vydavateľom Slovenskej reči, ale podľa tiráže bol aj jej zodpovedným redaktorom. V skutočnosti však redakciu viedol H. Bartek, ktorý redigoval lingvistické práce, A. Prídavok mal na starosti praktickú časť (rubriku) Slovenčina vo verejnom živote – a tiež administráciu časopisu (Jánošík 1947/1948, s. 242 – 243). S. Ondrejovič (2003b, s. 10) v súvislosti s tým poznamenáva, že A. Prídavok bol na poste hlavného (zodpovedného) redaktora Slovenskej reči „skôr v pomocnej funkcii“.

Vráťme sa k pozoruhodnej dynamike procesu vzniku periodika. Kým koncom januára 1932 H. Bartek a A. Prídavok len „vymedzovali hranice“, v rámci ktorých sa bude novokoncipovaný filologický časopis realizovať, v liste datovanom 1. apríla 1932 už Bartek naliehavo apeloval na Prídavka, aby sa „chytili intenzívne do práce“, lebo záujem o „slovenskú revue“ je veľký, a proponoval už aj obsahovú skladbu prvého čísla (Sedlák 2007, s. 375 – 376):

> „Chcem pekne zoštylizovať úvodné slová. [...] Prvé číslo myslím, že by mohlo vyzerať takto: – časť filologická:
>
> 1. úvodník, v ktorom vysvetlíme, že náš časopis má slúžiť zlepšeniu spisovnej reči slovenskej a poukážeme na metódy, ktorých sa budeme pridržiavať. – Toto by mohlo byť z redakcie ako programový článok. – Ten teraz robím.
>
> 2. článok o vokatíve. – Kde by sa presne zistilo, kedy sa smie užiť starý vokatív. Teda nie pane doktore, ale pán doktor. Nie ženo – ale žena a pod. – Myslím, že tento článok by napísal Mihál.
>
> 3. článok: miesto zvratného zámena sa. – Napíšem ja. – Vec mám už vyše roka vypracovanú. Na základe príkladov ukázal by som, aké sú pravidlá pri písaní zvratného sa a kde je jeho miesto.
>
> Tieto tri spomenuté články zaujali by asi 8 strán. – Okrem toho hneď v prvom čísle začali by sme poukazovať na dvojtvary v Pravopise a ako ich odstrániť. – Toto by už bolo v krátkych poznámkach. – Zasa poznámky by boli aj o javiskovej reči (možno Borodáč napíše, ak nie on, tak dakto iný).
>
> Ďalej by boli kritiky niektorých čítaniek, časopisov a iné aktuality. Slovníkové drobnosti.
>
> Verím, že sa nám to podarí. – O filologickú časť nebude aspoň spočiatku starosť. Príspevky budú.
>
> Prvé číslo musí byť reprezentábl, musí mať 24 strán, aby ľudia videli, že s obsahom vystačíme.“

Premiérové vydanie SR síce vyšlo v odporúčanom rozsahu, teda na 24 stranách, ale z plánovaných tém sa doň dostal iba príspevok o vokatíve (Mihál, *Vokatív v slovenčine*, s. 7 – 10). Úvodný, „pravopisne prepísaný" článok pod názvom *Ľudovít Štúr o slovenčine* (s. 1 – 2) si redakcia požičala z úvodu do *Náuky reči slovenskej* (1846). H. Bartek sa namiesto zvratného zámena *sa* zameral na *Výslovnosť niektorých dvojhlások* (s. 4 – 6). Obsah úvodného čísla ďalej tvorili príspevok Petra Pavla Zgútha *Množný nominatív zvieracích mien mužského rodu* (s. 3 – 4), prvá časť „seriálu" Petra Tvrdého *Chybné slová a väzby, ktorým treba v slovenčine vyhýbať* (s. 10 – 12) a premiérovo aj jedna z najstarších pravidelných rubrík *Rozličnosti* (s. 12 – 16); ostatnú časť vydania zaujala rubrika *Slovenčina vo verejnom živote* (s. 17 – 24) s príspevkami Jozefa Škultétyho (*Miesto úvodu*, s. 17 – 18), Ruda Uhlára (pseud. P. J.; *Spisovatelia a slovenčina*, s. 19 – 23) a Bela Letza (*Slovenčina v učebniciach*, s. 23 – 24). Čitateľsky zaujímavým prvkom boli graficky zvýraznené citáty (napr. „Slovenčina smie mať iba jedon rozumný, odôvodniteľný cieľ, a to je: slúžiť za most ku vzdelaniu ľudu slovenského." Samo Czambel, s. 2) a apelácie („Vyhybujte zbytočným cudzím slovám!", s. 16) umiestnené na spodnom okraji vybraných strán periodika.

Napriek tomu, že ambíciou tvorcov SR bolo „slúžiť zlepšeniu spisovnej reči slovenskej", ani prvý (tzv. košický) ročník sa nevyhol rôznym chybám a nepresnostiam, čo v poznámke na záver ročníka (č. 10, s. 236) otvorene priznala aj samotná redakcia.[6] Záverečná poznámka dosvedčuje, že SR vznikla v čase „rečového chaosu" novej Československej republiky s pomerne jasne deklarovaným cieľom: „pokračovať v diele, ktoré započal Samo Czambel, keď svoju Rukoväť spisovnej reči slovenskej postavil na základoch ľudovej, živej slovenčiny, lebo v nej je najlepšia záruka čistoty jazykovej" (*Poznámky redakcie*, 1932/1933, s. 236). To bol aj dôvod, prečo sa budovatelia periodika počas úvodného ročníka nezaoberali pravopisnými otázkami – väčšiu hrozbu videli vo vzrastajúcom počešťovaní spisovnej slovenčiny, pričom za vinníka tohto negatívneho stavu bola označená predovšetkým novinárska čeština.[7]

---

[6] „Uznávame, že ťažkostí bolo veľa. Veď mienky jednotlivých prispievateľov neshodovaly sa vo všetkom. Kde-tu nemohli sme sa vyhnúť ani pravopisným a iným nedôslednostiam, na príklad písali sme *vliv* i *vplyv*, ale takéto chyby zavinil rečový chaos, v ktorom sme a z ktorého môžeme sa dostať len pomaly. Druhý ročník Slovenskej reči bude vydávať už Matica slovenská, ktorá sa postará o zväčšenie a zlepšenie časopisu. Potešiteľné je, že pribúdajú pracovníci, ktorí sa starajú o dobrú slovenčinu, že upozornenia Slovenskej reči neostaly bez ozveny u čitateľov, ktorí sa vynasnažujú rozširovať znalosti o správnom spisovnom úze. S tejto stránky stretli sme sa všade s porozumením." (*Poznámky redakcie*, 1932/1933, s. 236).

[7] „Pred prevratom [teda pred vznikom Československej republiky; pozn. aut.] bolo potrebné odstraňovať maďarizmy zo slovenčiny, teraz musíme si chrániť každé slovo, každú slovenskú väzbu, lebo novinárska čeština dáva nám nielen kopu nepotrebných a často škodlivých bohemizmov, ale ona je aj žriedlom germanizmov, ktoré nám hubia reč" (*Poznámky redakcie*, 1932/1933, s. 237).

V desiatich číslach prvého ročníka sa ako „zodpovedný redaktor a vydavateľ“ na zadnej obálke uvádza Anton Prídavok. De facto však prvý ročník spoločne pripravovali Anton Prídavok aj Henrich Bartek. Ako už bolo uvedené, od druhého ročníka (1933/1934) Slovenskú reč vydávala Matica slovenská v Turčianskom Svätom Martine.[8] Úlohu zodpovedného (hlavného) redaktora – teraz už oficiálne – prevzal H. Bartek, čo bolo formálne potvrdené v tiráži časopisu formulkou „Za redakciu zodpovedá Henrich Bartek.“ Naopak, druhý z otcov-zakladateľov časopisu A. Prídavok svoje aktivity v SR obmedzil na minimum (napísal jediný článok *Literatúra pre deti*, 1933/1934, s. 80 – 81), čo vo svojej autobiografii vysvetlil pracovnou zaneprázdnenosťou v košickom rozhlase na mieste tajomníka literárneho oddelenia.[9]

SR počas prvých jedenástich ročníkov (1932/1933 – 1943/1944) vychádzala ako mesačník v rámci školského roka od septembra do júna – s dvojmesačnou prestávkou počas letných prázdnin. V jednom ročníku vychádzalo desať čísel (s občasnými dvojčíslami, raritne trojčíslami). V tomto období SR mala podtitul *mesačník pre záujmy spisovného jazyka*.

Siedmy ročník 1938/1939 na niekoľko mesiacov postihla redakčná kríza, no vydávanie časopisu pokračovalo a ruptúra sa vyplnila vydaním trojčísla 8 – 10.[10] Situáciu naznačuje všeobecná redakčná poznámka v úvode tejto edície: „nastala prechodná stagnácia v jeho vydávaní pre vnútorné nedorozumenia a ťažkosti redakcie“ (s. 209).[11] H. Bartek odišiel a od posledného čísla (trojčísla 8 – 10) siedmeho ročníka (1938/1939) po jedenásty ročník (1943/1944) časopis spoluredigovali Anton Jánošík a Jozef Škultéty.[12] Pre úplnosť treba pripomenúť, že v tomto období časopis nevychádzal od septembra 1939 do septembra 1940.

---

[8] Matica slovenská vydávala časopis do júla 1950. Po organizačných zmenách a preradení pracovníkov z Matice slovenskej do Slovenskej akadémie vied a umení od 16. ročníka (1950/1951) dodnes SR vydáva Jazykovedný ústav SAVU (od r. 1952 pod názvom Ústav slovenského jazyka SAVU, od r. 1966 Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied).

[9] „Pri nedostatku kvalitného materiálu pre hladný, neukojiteľný mikrofón vyčerpával som sa prerábaním, upravovaním, prekladaním atď. cudzích prác. Musel som sa vzdať i redigovania Slovenskej reči, ktorú sme založili v Košiciach zásluhou Dr. Jána Petrikovicha“ (Sedlák 2007, s. 303).

[10] Aj predtým, poslednýkrát pod redakčnou taktovkou H. Barteka, vyšlo trojčíslo (5 – 7).

[11] Š. Peciar (1975, s. 4) poznamenáva, že odchod H. Barteka z redakcie SR v roku 1939 súvisí s nezhodami okolo prípravy revidovaných Pravidiel slovenského pravopisu, keď sa Bartek ako autor tohto návrhu dostal do sporu s univerzitnou komisiou, ktorá jeho návrh posudzovala. Svoj pohľad o daných udalostiach vyjadrili v č. 7 – 8 (1940) novovzniknutého časopisu *Slovenský jazyk* H. Bartek (*Po dvoch rokoch*) a J. Mihál (*Rozchod*). Zaujímavé svedectvá o týchto udalostiach poskytujú na stránkach SR V. Uhlár (*Slovenská reč – veľká škola slovenčiny a spisovného jazyka*, 1985, s. 203) a najmä E. Jóna (*Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči* 1985, s. 70 – 71).

[12] Ako poznamenáva S. Ondrejovič, časopis v tomto čase de facto redigoval Anton Jánošík sám, pretože „J. Škultéty mal čase redigovania 88 až 91 rokov a jeho meno malo zrejme už len zvýšiť autoritu časopisu“ (Ondrejovič 2003, s. 16), čo dokladá aj vyjadrením samotného J. Škultétyho v SR (1940/1941, s. 61).

Druhá (poldruharočná) ruptúra nastala na sklonku 2. svetovej vojny. Jedenásty ročník bol dokompletizovaný desiatym číslom v júni 1944. Vydávanie dvanásteho ročníka sa obnovilo až začiatkom roka 1946, keď SR pokračovala so zmeneným podtitulom *časopis pre otázky jazykovej kultúry* aj so zmenenou redakciou. Zodpovedným redaktorom („zástupcom redakcie") sa stal Eugen Jóna, redakčný kruh okrem neho tvorili Eugen Pauliny a Štefan Peciar. Desať čísel (rozdelených do troch dvojčísel a jedného štvorčísla) 12. ročníka vyšlo v kalendárnom roku 1946. Trinásty ročník vychádzal jeden a pol roka (od marca 1947 do septembra 1948 znova v podobe šiestich dvojčísel), čím sa docielilo opätovné cezročné vydávanie od septembra do júna (od ročníka 1948/1949). Takto časopis vychádzal do 18. ročníka (1952/1953), ktorý bol distribuovaný 1,5 roka v podobe 14 čísel (dvojčíslo 1 – 2 vyšlo v októbri 1952 a dvojčíslo 13 – 14 v decembri 1953).

Z úvodníka k 16. ročníku (1950/1951, s. 1 – 5), ktorý napísal novonastúpivší hlavný redaktor Š. Peciar (funkciu zastával do konca 19. ročníka 1954), sa dozvedáme viacero dobových (organizačných aj iných) zmien. V súvislosti s koncentráciou vedeckého výskumu v Slovenskej akadémii vied a umení sa do Bratislavy presunuli martinské publikačné platformy Jazykovedný sborník aj časopis Slovenská reč. Etablovali sa dva časopisy, „náukový, bádateľský" *Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*[13], ktorý vznikol zlúčením spomínaného matičného jazykovedného zborníka a časopisu Akadémie *Linguistica Slovaca*. SR sa zlúčila s pôvodnou platformou Bratislavského lingvistického krúžku *Slovo a tvar*, ponechal sa názov *Slovenská reč* a tento časopis autor charakterizuje ako „školský a popularizujúci". V troch ročníkoch 1950/1951 – 1952/1953 s podtitulom *jazykovedný mesačník pre školu a prax* časopis vychádzal v spolupráci so Štátnym pedagogickým ústavom. V 19. ročníku (1954) SR zmenila podtitul na *časopis pre praktické otázky slovenskej jazykovedy*. V tomto ročníku sa prvou ženou – členkou redakčnej rady stala Marta Marsinová (1954, od č. 3 – 4), ktorá v rokoch 1955 – 1958 pôsobila aj ako výkonná redaktorka. V tom istom dvojčísle sa prvýkrát uvádza aj termín *redakčná rada* (dovtedy to bol *redakčný kruh*, resp. *redakčný zbor*), ale aj funkcia *výkonného redaktora*, terminologicky ako *tajomník redakcie* tu figuruje Ladislav Dvonč.[14]

---

[13] Tento sa v roku 1953 premenoval na Jazykovedný časopis Slovenskej akadémie vied, v roku 1954 vyšiel pod názvom Jazykovedný časopis, v rokoch 1955 – 1957 bol zlúčený so Slovenskou rečou, od roku 1958 doteraz vychádza samostatne (Dvonč, *Slovenské jazykovedné časopisy a zborníky*, 1976, s. 241).

[14] Následne v tejto funkcii pôsobili (terminologicky už ako výkonní redaktori) Marta Marsinová, Gejza Horák, Ladislav Dvonč, František Kočiš, Anna Oravcová, Silvia Duchková, Alexandra Hríbiková, Marta Zamborová, Monika Koncová, Katarína Kálmánová, Jana Wachtarczyková, Nicol Janočková, Júlia Behýlová a Denisa Dovičovičová. Aktuálne sú to Jana Wachtarczyková ako manažérka redakcie a Júlia Behýlová ako výkonná redaktorka. Podrobnejšie porov. tab. 2 v prílohách.

Pozíciu hlavného redaktora 16 ročníkov zastával druhýkrát E. Jóna (1955 – 1970). Podobne sa na šéfredaktorskú stoličku vrátil Š. Peciar (v roku 1971) a v tejto funkcii zotrval do 3. čísla 47. ročníka (1982). Ďalej ako hlavní redaktori pôsobili František Kočiš (1982, č. 4 – 1997, č. 1), Ivor Ripka (1997, č. 2 – 2000) a Slavomír Ondrejovič (2001 – 2021, č. 1). V súčasnosti je to Martin Ološtiak (od 2. čísla 2021); porov. tab. 1 v prílohách.

V rokoch 1955 – 1957 bola SR zlúčená s Jazykovedným časopisom, ktorý od roku 1958 opätovne funguje samostatne (porov. pozn. 13). V tomto období, ktoré sa pre SR nielen z organizačného hľadiska vyprofilovalo ako najturbulentnejšie, sa znova zmenil podtitul na *časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka* (1955 – 1970). Nateraz k poslednej úprave podtitulu došlo na začiatku 70. rokov a SR od r. 1971 dodnes nesie podtitul *časopis pre výskum slovenského jazyka*. Táto modifikácia bola motivovaná vznikom *Kultúry slova*, zameranej na otázky jazykovej kultúry a terminológie. Tým sa kryštalizuje rámcové tematické zameranie časopisov vydávaných pod kuratelou Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV až do súčasnosti: Slovenská reč ako časopis pre výskum slovenského jazyka, Jazykovedný časopis špecializujúci sa na otázky všeobecnej jazykovedy a teórie jazyka a Kultúra slova ako časopis pre otázky jazykovej kultúry a terminológie.[15]

Obdobie do roku 1989 bolo poznačené politickým tlakom komunistického režimu. Našťastie, možno konštatovať, že ideológia sa do časopisu dostávala najviditeľnejšie prostredníctvom angažovaných úvodníkov a do vedeckých a odborných textov zásadným spôsobom nezasahovala. Horšie to bolo s perzekúciami jednotlivcov, ktorí sa z rozličných dôvodov stali pre režim nepohodlní a boli im kladené prekážky v ich odbornom raste (porov. nasledujúci odsek).[16]

November 1989 a následné demokratizačné procesy sa na stránkach SR reflektovali pomerne okrajovo. Najskôr bola v 6. čísle v roku 1990 uverejnená *Správa komisie JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd* (s. 360 – 365), ktorá prináša svetlo do prvej fázy rehabilitačných procesov po roku 1989. Ako poškodení bývalým režimom sa spomínajú V. Blanár, F. Buffa, J. Doruľa, V. Gregor, M. Hayeková, G. Horák, M. Marsinová, Ľ. Novák, J. Ružička a J. Štolc. Na výzvu k rehabilitácii reflektovala menšina zo spomenutých. Spomedzi tých, ktorí o rehabilitáciu nepožiadali, sa v správe uverejňujú listy troch pracovníkov (J. Doruľu, V. Gregora a M. Marsinovej). Sú to smutné svedectvá o marazme doby, ktorá pokrivila a znásilňovala celú

[15] Treba podotknúť, že v súčasnosti nie je kvalitatívny rozdiel medzi úrovňou alebo zameraním SR a Jazykovedného časopisu. Obidva časopisy sú indexované v databáze Scopus a rozdiely medzi nimi vyplývajú z obsahovej štruktúry a publikačnej taktiky. Kým Jazykovedný časopis dominantne publikuje štúdie a vykračuje viac do stredoeurópskeho priestoru publikovaním príspevkov zahraničných autorov a príspevkov aj v angličtine, tak SR ostáva komunitným časopisom, odrážajúcim život a potreby slovenskej jazykovedy.

[16] Keďže slovenská lingvistická historiografia prakticky neexistuje, toto obdobie je jedným z mnohých bielych miest na mape dejín slovenskej lingvistiky, ktoré čakajú na podrobnejšie preskúmanie.

spoločnosť, nekompromisne zasahovala do pracovných i osobných vzťahov a tých, ktorí našli odvahu vyjadriť svoj občiansky postoj, nemilosrdne perzekvovala. Za všetkých a za všetko spomeňme aspoň vyjadrenie J. Doruľu: „Pocit bezmocnosti a vyradenosti bol zo všetkého najstrašnejší.“ (s. 361). V správe sa osobitne odtláča naliehavý list ústavnej komisie týkajúci sa rehabilitácie profesora Ľ. Nováka, adresovaný predsedovi komisie Predsedníctva SAV pre nápravu krívd, ako aj jeho odpoveď. Správa zachytáva proces, čo ústavná komisia podnikla v čase, keď sa prijímala ďalšia legislatíva týkajúca sa napríklad finančnej kompenzácie poškodených jednotlivcov. V 3. čísle 1992 bola publikovaná *Záverečná správa komisie JÚĽŠ SAV pre nápravu krívd* (Kočiš – Masár – Michalus, s. 178 – 179), ktorá rezumovala výsledky svojej práce. Žiadosti o finančné odškodnenie sa riešili mimo ústavných komisií podľa zákona o mimosúdnych rehabilitáciách (17. 2. 1991). Správa opätovne spomína aj prípad Ľ. Nováka, ktorý zostal nedoriešený.[17]

V rokoch 1955 – 2016 sa periodicita SR stabilizovala na šiestich číslach ročne (s občasnými dvojčíslami). V rokoch 2011 – 2016 ani raz nevyšlo šesť samostatných čísel a v rokoch 2014 – 2016 to boli vždy tri dvojčísla. Od roku 2017 časopis vychádza trikrát ročne s tromi regulárnymi číslami.

Prvý ročník mal spolu 240 strán (24 strán na jedno číslo), rozsah nasledujúcich ročníkov do r. 1954 sa pohyboval medzi 290 a 320 stranami s výnimkou už spomínaného 14-číslového a poldruharočného 18. ročníka 1952/1953 (celkovo 440 strán). Od roku 1955 po stabilizácii na šiestich číslach ročne to bolo okolo 390 strán (na jedno číslo pripadalo 64 strán). Od roku 2017 rozsah jedného ročníka kolísal od 350 do 400 strán a aktuálny rozsah jedného čísla je cca 130 až 180 strán.

Pokiaľ ide o počet predplatiteľov, aktuálna situácia je nelichotivá. V roku 1993 si F. Kočiš v úvodníku len povzdychol a presné číslo radšej ani nenapísal.[18] A v roku 2012 J. Wachtarzyková (s. 6) uvádza 50 slovenských predplatiteľov! V súčasnosti sa náklad pohybuje okolo 150 výtlačkov a počet abonentov je 50. Treba však pripomenúť, že uvedené nízke čísla súvisia aj s tým, že zníženie nákladov všetkých tlačových médií zasiahla elektronizácia, internetizácia a s tým súvisiaca politika open access, t. j. otvorený a bezplatný prístup verejnosti k celému obsahu časopisu. SR má od roku 2011 medzinárodné identifikačné číslo (ISSN) zvlášť pre tlačenú a zvlášť

[17] „Výzva jazykovednej obce, aby Ľ. Novák ako zakladateľ Akadémie bol čo najskôr aj zo strany SAV rehabilitovaný a pred verejnosťou vyhlásený ako jeden z tých vynikajúcich slovenských vedcov, ktorý sa vzoprel komunistickej totalite už v r. 1948, doteraz vyšla naprázdno.“ (s. 179).

[18] „Žiaľ, počet odberateľov Slovenskej reči sa stenčil na zahanbujúcu mieru [...] Pred takými pätnástimi rokmi mala Slovenská reč okolo 3 000 predplatiteľov, potom sa ich počet dlho udržiaval okolo čísla 2 500, po redukcii a zlúčení mnohých základných škôl sme mali asi 1 500 predplatiteľov. O súčasnom počte odberateľov Slovenskej reči nehodno ani hovoriť. Keď si spomenieme, že podľa svedectva prof. E. Paulinyho Slovenská reč mala kedysi aj 10 000 predplatiteľov, ľútosť nad dnešným stavom je o to bolestnejšia.“ (Kočiš 1993, s. 4).

pre online verziu. V súčasnosti je na internete[1] prístupný kompletný archív časopisu, t. j. všetkých 87 ročníkov. Je však namieste veci vnímať skôr pozitívne a poznamenať, že vďaka internetu je Slovenská reč prístupná komukoľvek, kdekoľvek a kedykoľvek.

3. ODBORNÉ METAMORFÓZY

Pri snahe o uchopenie vývinu akéhokoľvek javu je jednou zo základných otázok etapizácia. Platí to aj pre reflexiu 90-ročnej existencie SR. Kritérií na stanovenie vývinových období sa ponúka viacero (spoločensko-politické, redakčné, odborné). Otázne je, do akej miery ten-ktorý aspekt odráža vnútornú dynamiku vývoja časopisu, ktorá, podľa nášho názoru, by mala byť v centre pozornosti pri charakteristike odborných parametrov. Nakoniec sme zvolili jedno hlavné a jedno pomocné kritérium.

Najskôr krátko charakterizujeme rubriky, ktoré vytvárajú kostru a určujú žánrový profil každého časopisu (3.1.). Celé obdobie členíme podľa podtitulov časopisu, ktoré rámcovo charakterizujú jeho odborno-tematické zameranie: SR ako *mesačník pre záujmy spisovného jazyka* (1932/1933 – 1943/1944) (3.2.); SR ako *časopis pre otázky jazykovej kultúry* (1946 – 1949/1950) (3.3.); SR ako *jazykovedný mesačník pre školu a prax* (1950/1951 – 1952/1953) a *časopis pre praktické otázky slovenskej jazykovedy* (1954) (3.4.); SR ako *časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka* (1955 – 1970) a *časopis pre výskum slovenského jazyka* (1971 – doteraz) (3.5.). Dva podtituly v kap. 3.4. spája zreteľ na praktické otázky (ide o krátke obdobie necelých piatich rokov) a dva podtituly v kap. 3.5. spája všeobecná charakteristika – zameranie na slovenský jazyk (v tomto prípade túto etapu členíme na tri subetapy).

3.1. RUBRIKY

Tvár SR počas jej existencie profilovala aj rubriková štruktúra. V časopise sa postupne vyprofilovali štyri nosné rubriky: *Štúdie, Diskusie; Posudky a správy, Rozličnosti* (ich slovné vyjadrenie kolísalo, uvádzame tie názvy, ktoré sa používali najčastejšie). Podľa týchto štyroch rubrík zostavila A. Oravcová prvý autorský register SR, do ktorého je zahrnutých prvých 50 ročníkov. Register vyšiel ako samostatná publikácia s názvom *Autorský register časopisu Slovenská reč. 1, 1932/1933 – 50, 1985* (Oravcová 1986). Terminologickú diverzifikovanosť odzrkadľuje úvodný prehľad (Oravcová 1986, s. 7 – 8), ktorý ukazuje, ako autorka usúvzťažnila a zlúčila rôzne názvy príbuzných, resp. identických rubrík. Podľa tohto kľúča sme dopracovali zvyšné ročníky (1986 – doteraz); porov. tab. 4 v prílohách.

Rubrikovými „stálicami“, prítomnými počas celého obdobia, sú *Štúdie* a *Rozličnosti*.[19] Rubrika *Štúdie* sa takto explicitne začala označovať (v obsahu aj vo vnút-

[19] K tomuto konštatovaniu treba poznamenať, že nie všetky texty z prvého obdobia možno zaradiť do žánru štúdie s takými atribútmi, ako to poznáme dnes (mnohé texty by sme pri dnešnom ponímaní

ri čísla) až v roku 1973 (38. ročník). Od roku 1997 (č. 3) figuruje modifikovaný názov *Štúdie a články*. Názov *Rozličnosti* sa používal hneď od prvého ročníka až do roku 2010 s prestávkou v rokoch 1950/1951 – 1954 (v tomto čase rubrika figurovala pod názvom *Drobnosti*). Od roku 2011 sa používa modifikovaný názov *Rozličnosti a rozhovory*, keďže do portfólia SR pribudol žáner interview.

Skladba aj názvy ďalších rubrík sa obmieňali.[20] Významné miesto patrí rubrike *Diskusie*, ktorá je pevnou súčasťou časopisu od roku 1950/1951. V rokoch 1950/1951 – 1954 sa táto rubrika nazývala *Podnety a diskusie*, v rokoch 1955 – 1997 mala názov *Diskusie* a od r. 1998 doteraz sú to *Diskusie a rozhľady*. V začiatkoch SR sa epizodicky objavili dve príbuzné rubriky, v jednom roku (1933/1934) to bola *Riečica*,[21] v dvoch rokoch (1941/1942 – 1942/1943) *Návrhy na zmenu úradného názvu obce*.

Terminologicky a aj vnútorne najviac diferencovaná je rubrika *Správy a posudky*. Patria sem informácie o nových publikáciách, jubileách (zásluhou L. Dvonča často s bibliografickými súpismi), recenzie, správy z podujatí a pod. V súčasnosti sa v SR vyskytujú tri samostatné rubriky dôležité pre dianie v domácej jazykovednej komunite: *Recenzie*, *Správy* a *Kronika*.

Jazykovoporadenská činnosť sa v portfóliu SR zviditeľnila prostredníctvom rubriky *Listáreň* (vychádzala v štyroch ročníkoch 1940/1941 – 1943/1944), resp. *Odpovede na listy* (1959 – 1966), od ktorej sa v SR upustilo v súvislosti so vznikom časopisu Kultúra slova.

Aktuálne sa redakcia snaží zachovať charakter a štruktúru časopisu, ale zároveň reagovať na požiadavky kladené na vedecké periodiká vydávanie v Slovenskej akadémii vied. Ide o požiadavku minimalizovať podiel tzv. nevedeckých žánrov v tlačenej podobe časopisu. Keďže SR chce naďalej reflektovať život slovakistickej komunity a príspevky z rubrík *Kronika*, *Správy* či *Bibliografický zápisník*, redakcia považuje za dôležité práve zachovať štruktúru, štýl a svojráz časopisu. V tomto kontexte možno efektívne využiť práve služby virtuálnej reality, preto miesto na publikovanie

---

zaradili medzi rozličnosti). Napríklad v prvom ročníku bola opätovne uverejnená séria Czambelových miniatúr s názvom *Z menších štúdií o slovenčine*. Redakcia ich uviedla s týmto úvodným komentárom (1932/1933, s. 34): „Mnohé cenné štúdie dr. Sama Czambela nie sú už prístupné našej verejnosti, preto zo starých Slovenských pohľadov a z Czambelovej pozostalosti budeme uverejňovať jeho menšie štúdie o slovenčine, najmä tie, čo majú pre nás aj teraz praktický význam."

[20] Napríklad pohľad do obsahu prvého ročníka 1932/1933 ukazuje, že okrem štúdií a rozličností si v časopise našli miesto rubriky *Slovenčina vo verejnom živote, Slovenčina v učebniciach, Z našich časopisov* a *Poznámky a správy*.

[21] Cieľom tejto rubriky bolo (1933/1934, s. 235) diskutovať s nepuristickými názormi na dané jazykové javy. Konkrétnym impulzom vzniku dvoch textov, ktoré boli do tejto rubriky zaradené, bola reakcia prekladateľov E. Devečkovej-Turcerovej a A. Kostolného (uverejnená v časopise Politika) na poznámky J. Mihála k ich prekladom umeleckej literatúry (uverejnené v SR 1933/1934, s. 185 – 186). Autorom prvého textu je H. Bartek (1933/1934, s. 235 – 248), zaujíma v ňom stanovisko ku konkrétnym jazykovým javom v „spore" medzi prekladateľmi a Mihálom. Druhým je Mihálova krátka reakcia *K sporu Devečková-Kostolný-Mihál* (1933/1934, s. 272 – 274).

príspevkov patriacich do tzv. nevedeckých žánrov rezervujeme v elektronickej verzii dostupnej online. Prvýkrát takto „dvojdomo“ vyšlo 2. číslo 2022. Printová verzia obsahuje príspevky v štyroch rubrikách (Štúdie a články, Diskusie a rozhľady, Recenzie a glosy, Rozličnosti a rozhovory), webová verzia má okrem toho ďalších päť textov v rubrike Kronika. Okrem toho špecifický status má rubrika *Bibliografický zápisník*, publikovaná v rokoch 2011 – 2019 aj v printe. Jej funkciou je informovať odbornú verejnosť o nových slovakistických publikáciách v podobe zverejnenia bibliografického záznamu a krátkej anotácie predmetného diela. Táto rubrika už nie je viazaná na konkrétne číslo, pretože sa premiestnila na webovú stránku časopisu[2] v podobe databázy s anotáciami a ďalšími informáciami, týkajúcimi sa vydaných slovakistických diel (obálky, obsahy, linky na plné texty, príp. kontakty na vydavateľov). Cieľom je vytvorenie reprezentatívnej databázy knižných diel slovakistickej lingvistiky, ktorá by sa mohla stať užitočným informačným prameňom pre všetkých záujemcov o slovakistický odborný diskurz.

Od roku 2011 sa rubrika *Rozličnosti* modifikuje do podoby *Rozličnosti a rozhovory*. Časopis tak reaguje na určitú krízu žánru rozličností a nedostatok príspevkov tohto typu. Súbeh viacerých okolností (impulzy sociálnych vied ako teória sociálneho aktérstva, otázky diskurzu, vysoká otvorenosť časopisu na rôzne typy interakcií v trigóne autor – redaktor – čitateľ) viedol k myšlienke pozrieť sa na osobnosti slovenskej jazykovedy nielen ako na autorov vyjadrujúcich sa cez svoj text, ale aj ako na aktérov domáceho jazykovedného myslenia, ktorí majú čo povedať k jeho širokému dobovému kontextu. Bezprostrednú interakciu s osobnosťami zaručovala forma rozhovoru a aktuálnosť rozhovoru dodával jeho timing – príležitosť životného jubilea predstavovanej osobnosti. Od tohto zámeru si J. Wachtarczyková (2011, s. 4) sľubovala medzigeneračné priblíženie a vitalizačný efekt: „Očakávame, že interaktívny dialogický žáner prispeje k oživeniu štruktúry časopisu a že sa osobnosti slovenskej jazykovedy budú môcť odbornej verejnosti priblížiť aj neformálnym spôsobom“.

Za posledných 12 rokov SR prostredníctvom otázok J. Wachtarczykovej[22] dala slovo desiatim domácim lingvistom. Prvým rozhovorom bolo interview s vtedy najstarším slovenským jazykovedcom, prof. Vincentom Blanárom v roku 2011. Rozprávanie 90-ročného profesora je zachytené v autentickej nahrávke a upravené do textu s názvom *Už nič nedodávam* (s. 118 – 124). Podobne vznikol rozhovor s vtipným Štefanom Švagrovským prezentujúci *Jazyk ako príbeh doby a jednotlivca* (2011, s. 253 – 260). Svoje *Polstoročie s jazykovedou* svojrázne rekapituloval I. Ripka (2012, s. 238 – 250). Inšpiratívne uvažovanie J. Dolníka odrážal rozhovor *V služ-*

[22] Okrem tejto autorky sa na príprave rozhovorov neskôr podieľali aj ďalší interviewери (I. Hrubaničová, K. Gajdošová, M. Horváth), ktorí prispeli do publikácie *Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku* (Wachtarczyková a kol. 2020). Niektoré rozhovory sú publikované len v tejto práci.

bách ideí a ideálov (2012, s. 364 – 379). S charizmatickou D. Slančovou boli čitatelia *Na stope autentického človeka v jazyku a jazykovede* (2013, s. 309 – 320). Rozhovor s vtedajším riaditeľom JÚĽŠ SAV S. Ondrejovičom (2016, s. 240 – 249) nadpisuje jeho presvedčenie, že *Zložitosť sveta zvládneme aj vďaka umeniu skratky*. Nestor slovenskej onomastiky M. Majtán priblížil svoju ľudskú a vedeckú cestu v rozhovore *Poznávaním histórie jazyka formujeme svoje národné povedomie* (2014, s. 360 – 373). Rozhovor s mnohostranným nitrianskym lingvistom Ľ. Kralčákom je nadpísaný jeho skromným a univerzálnym želaním *Mať v sebe aspoň drobnú iskričku objavnosti* (2015, s. 374 – 388). Korelácie medzi jazykom a životom, napr. to, že *Hľadanie významovej blízkosti slov nemá ďaleko k hľadaniu blízkosti medzi ľuďmi*, odhaľuje rozhovor s významnou lexikografkou M. Pisárčikovou (2017, s. 332 – 346). Téma inflácie slova rezonuje v rozhovore M. Horvátha s ikonou slovenskej frazeológie a štylistiky J. Mlackom *Blahoslavení tí, ktorí hovorili, ale nepovedali viacej, ako povedať mohli v dňoch sviatočných* (2017, s. 206 – 218). Sériu rozhovorov v SR nateraz uzatvára interview s líderkou súčasnej slovenskej lexikografie A. Jarošovou *Sledujme skôr zmysel výpovede než význam slov* (2022, s. 126 – 145).

3.2. SR *AKO MESAČNÍK PRE ZÁUJMY SPISOVNÉHO JAZYKA* (1932/1933 – 1943/1944)

Ako sme spomenuli, založenie SR bolo motivované jednak spôsobom spracovania PSP 1931, jednak išlo o snahu časti slovenskej kultúrnej verejnosti, ktorá si uvedomovala nie optimálne postavenie slovenčiny v novom štátnom zväzku. Je preto pochopiteľné, že novozaložený časopis dostal podtitul *mesačník pre záujmy spisovného jazyka* a väčšina príspevkov mala v prvých ročníkoch obranársko-ochranársku (puristickú) tonalitu, ktorej primárnym cieľom bola jasná delimitácia slovenčiny a češtiny (v menšej miere aj ďalších cudzích jazykov, najmä nemčiny a maďarčiny). Pripomíname, že v súlade so S. Ondrejovičom (2003b, s. 11) či G. Mácskovou (2017, s. 41) pojem/termín purizmus chápeme nocionálne, bez negatívnych konotácií.[23]

V prvom čísle prvého ročníka SR (1932/1933) síce nenájdeme žiadny veľkolepý úvodný „manifest“, v ktorom by redakcia explicitne vyjadrila pohnútky založenia časopisu, avšak jeho zameranie je aj tak dostatočne zreteľné. Na prvom mieste symbolicky figuruje Štúrov úvod do Náuky reči slovenskej (s. 8 – 10). Po troch štúdiách (P. P. Zgútha, H. Barteka, J. Mihála), zozname chybných slov a väzieb od P. Tvrdého a rozličnostiach sa takmer na konci v rubrike Slovenčina vo verejnom živote nachádza príspevok J. Škultétyho *Miesto úvodu* (s. 17 – 18), v ktorom sa jednoznačne schvaľuje myšlienka založenia časopisu a poukazuje sa

[23] Tomuto termínu neprisudzujeme ideologické konotácie ako napríklad Š. Peciar (1949/1950), ktorý purizmus spájal s prejavmi buržoázneho nacionalizmu a šovinizmu (Mácsková 2017, s. 52 – 53).

na zložitú situáciu slovenčiny a Slovákov (v histórii aj v súčasnosti): „Nie je tu potrebný orgán, aký začína sa týmto svojím číslom? V úradných aktoch, v novinách i knižkách z češtiny prejímame germanizmy a iné kazy v toľkej miere, že po čase slovenčina mohla by potratiť svoje charakteristické vlastnosti. A pre slovanskú vedu, jazykospyt i dejiny, reč naša nie je ľahostajná.“ (s. 18).[24] Pre úplnosť hodno dodať, že v poslednom, 10. čísle 1. ročníka v *Poznámkach redakcie* (s. 236 – 237) sa uvádza krátka bilancia celého ročníka. Konštatuje sa tu napríklad, že redakcia sľúbila pridržať sa dobrého úzu Matice slovenskej. Explicitné vyjadrenie čítame v článku H. Barteka *Naše ciele a úlohy* (1935/1936, s. 1): „Slovenská reč má v prvom svojom ročníku rozšíriť znalosť dobrého spisovného úzu, ktorý je výsledkom sústavnej práce Matice slovenskej. Chceme pokračovať v diele, ktoré započal Samo Czambel svojou Rukoväťou a na ktorom pracuje už polstoletia Jozef Škultéty.“[25] Dobrý spisovný úzus spája s umeleckou spisbou obdobia pred vznikom Československa: „Staráme sa o zachovanie a upevnenie súvislosti s rečou predprevratovej slovenskej spisby“ (s. 1). Vyzdvihuje pritom martinský úzus, v duchu ktorého väčšinu diel krásnej literatúry v tom čase zredigoval Jozef Škultéty. Ten „svedomite opravoval rozličné rečové chyby, maďarizmy a germanizmy, čo sa vplyvom cudzích škôl popriliepaly na reč našich spisovateľov“ (s. 1 – 2). Vydavateľské a redakčné zásahy mali podľa Barteka priaznivý vplyv na charakter spisovnej slovenčiny. Následne poukazuje na stav po roku 1918, keď sa spisovný úzus rozkolísal, ako aj na nesplnené očakávania od Pravidiel slovenského pravopisu 1931. Slovenská reč bola založená v čase, keď „bolo treba sprístupniť verejnosti poznanie dobrého úzu, ustáleného tradíciou“. Z tohto dôvodu „od prvého ročníka Slovenská reč oboznamovala svojich čitateľov s poučkami jazykovej praxi matičnej a postavila sa na jedine správne stanovisko: budovať na jazykovej tradícii, rozširovať znalosť správnych rečových zvyklostí a takto napraviť rozknísanú normu spisovnej slovenčiny. Pritom námietky proti Pravidlám slovenského pravopisu maly len druhoradý význam, lebo všímali sme si aj takých stránok spisovnej normy, o ktorých niet poznámok v Pravidlách slovenského pravopisu, no jednako prvým a hlavným cieľom bolo vymôcť všeobecné uznanie tradičnej norme správ-

[24] Za zmienku tiež stojí fakt, že pri charakteristike vzťahu slovenčiny a češtiny a stavu slovenčiny vo verejných komunikátoch si redakcia SR pomohla slovami významného českého lingvistu Josefa Zubatého. Jeho citát použila dokonca dvakrát, v 1. čísle 1. ročníka (1932/1933, s. 18) a opätovne aj v 1. čísle 3. ročníka (1934/1935, s. 6): „Jazyk má své plné právo, je-li ve všem svůj. Dnes člověk v novinách i často v knihách čte anebo ve shromážděních slyší slovenštinu, která není slovenštinou, nýbrž jen odbarvenou češtinou. Slovenštinu přece nedělá, že se místo českého duše napíše duša, místo teď teraz a pod. Jadro musí býti slovenské. Přejí-li si Slováci, aby jejich spisovný jazyk přestal býti spisovným jazykem, ať jen následují příkladu takových slovenských novinářů, politiků a spisovatelů, myslících po česku a jen povrchně píšících a mluvících po slovensku...“ (riedené písmo v origináli).

[25] Táto pasáž, ktorú H. Bartek uvádza v úvodzovkách, teda doslovne cituje odkazujúc na pasáž z 1. čísla 1. ročníka, v takejto podobe nebola publikovaná.

neho úzu“. (s. 2). Zameranie časopisu dobre osvetľujú aj tieto dve Bartekove vyjadrenia:

> „Vtedy [na začiatku vydávania časopisu, pozn. M. O.] stanovisko praktickej jazykovedy slovenskej muselo byť nevyhnutne konzervatívne, museli sme vychodiť z jestvujúceho dobrého úzu, aby sa mohol úspešne oslabovať zmätok, ktorý opanoval najmä písané slovo pre každodennú potrebu“ (s. 1).

> „Slovenská reč bude pokračovať v rozširovaní správneho úzu v krásnej próze a podľa potreby bude dopĺňať normatívne poučky, aby čím skôr vymizly všetky nepresnosti a nedôslednosti, ktoré sa zjavujú v spisovnej próze. I nabudúce bude systematicky spracovávať tie časti slovenskej gramatiky, ktoré majú osobitný význam pre normovanie spisovnej reči, a to v hláskosloví, tvarosloví, kmeňosloví a syntaxi. Bude si všímať dôležitých problémov vedeckej, básnickej a divadelnej reči, najmä terminologických otázok, ustálenia básnických výhod (licencií) a správnej výslovnosti. Bude napomáhať lepšiu znalosť slovenského slovníka a frazeológie.“ (s. 4)

Dôležité miesto v chápaní uvedených otázok má Bartekova metodologická štúdia *O správnosti jazykovej* (1933/1934, s. 1 – 16). Za najdôležitejší činiteľ v bežnom spisovnom úze pokladá *jazykový cit*. Uvedomuje si však, že „u nás dobrý spisovný úzus obmedzuje sa iba na malú časť spisovateľov a inteligencie“ (s. 6), a kladie si zásadnú otázku, či jazykový cit je natoľko vypestovaný, že môže byť adekvátnym ukazovateľom jazykovej správnosti. Uvedomuje si, že jazykový cit je individuálny, „u nás je jednotný len v základných veciach, v podrobnostiach je až priveľa odchýlok a nepresností“ (s. 6). Za dôležitú považujeme odvolávku na J. Ertla, podľa ktorého dobrý autor je abstraktným ideálom, ktorý zahrnuje všetky dobré vlastnosti spisovného jazyka. Bartek rezumuje, že „najistejšou oporou pre správnosť jazykovú je shoda jazykového citu s dobrými autormi, so živou rečou ľudu a s jazykovou históriou“ (s. 7). Jazykový cit teda dáva do súvzťažnosti aj rečou ľudu (nárečiami): „Aby spisovná reč mohla vykonávať svoju sociálnu funkciu, nesmie prerušiť spojivá so živou rečou, lebo jadro spisovnej a ľudovej reči musí byť rovnaké, aspoň u nás, kde spisovná reč vznikla nedávno z ľudovej.“ (s. 7). Vo vzťahu k cudzojazyčným prvkom konštatuje, že výskumom vývinových tendencií je potrebné „včas upozorňovať na umelé a zbytočné cudzoty, ktoré sa v nej [spisovnej slovenčine] udomácňujú. Ohľady vpravo alebo vľavo, ohľady na susedné slovanské jazyky nie sú ničím opodstatnené. Slovenčina, ak chce ostať svojskou, musí sa vyvinovať z vlastnej sily, zo svojho rečového základu, musí byť, ako to napísal J. Zubatý, vo všetkom svoja.“ (s. 8). Podstatu puristickej práce teda vidí predovšetkým v stabilizácii bežného spisovného úzu, ktorý má byť budovaný najmä na prvkoch z domácich zdrojov: „Ustavičným upozorňovaním na správnosť jazykovú chceme dosiahnuť väčšiu a hlbšiu kultúru spisovného jazyka, chceme napomáhať jeho ustálenie a upozorňovať spiso-

vateľov a verejnosť, aby budovali spisovnú reč z domácich prvkov, zo slovenského základu.“ (s. 16). Nakoniec hodno na tomto mieste odcitovať všeobecné vyjadrenie, ktoré obstojí aj dnes: „Potrebujeme mať takú spisovnú reč, ktorá by svojím bohatstvom, svojou presnosťou vyhovovala požiadavkám, kladeným na kultivované jazyky“ (s. 16).

Prevaha jazykovokritickej tonality sa prejavovala v celkovej koncepcii časopisu a jeho rubrikách, sériách článkov i v jednotlivých textoch.[26] Delimitačné aktivity sa uskutočňovali zväčša v podobe upozornení na správne a nesprávne jazykové javy nezriedka bez náležitej vedeckej argumentácie či so subjektívnymi až expresívnymi formuláciami. Napríklad:

> **Podobizeň – podobizňa**. – Z Prešova sa spytujú, ktorý tvar je lepší. Ľahko uhádnuť! V spisovnej reči časté sú slová *bielizeň, otcovizeň, dedovizeň* a pod., teda odporúčať treba tvar podobizeň (1933/1934, s. 120).

> „Kto by po slovensky hovoril Martinskí, Žilinskí, Ružomberskí miesto správneho Martinčania, Žilinčania, Ružomberčania, istotne by zle obišiel, lebo by sa mu vysmiali.“ (Knap 1933/1934, s. 128).

> **Peštiansky-peštský**. – Bohužiaľ, niektorí už ani prídavné meno od Pešti nevedia si utvoriť správne. Hovoria a píšu „peštský“, hoci po slovensky bolo vždy len *peštiansky*. (1934/1935, s. 192).

> **Rýchlovlak = rýchlik**. – Druhotvar „rýchlovlak“ ako nepotrebný a nevhodný je odsúdený na zánik. Čím skôr zanikne, tým lepšie. (1937/1938, s. 109).

> **Spásonosný**? – Toto prídavné meno najlepšie dokazuje, ako sa zažerie takáto rečová nepodarenina, hoci máme dobré slovo poruke. (1940/1941, s. 126).

> **Maškrta-pomlska.** – Je to priam strašné, ako sa počešťuje slovník spisovnej slovenčiny. Nedávno našiel som v diele známeho slovenského spisovateľa slová *pomlska* a *mlsať*. Nuž, prosím pekne, to je tak, že české deti „mlsajú“, ale slovenské *maškrtia*, podobne miesto českého slova „pomlska“ hovorievame *maškrta*. (Sjo. 1933/1934, s. 215).

Pravda, s vaničkou bolo niekedy vyliate aj dieťa. Viaceré jazykové javy, ktoré puristi neodporúčali, resp. odsudzovali, sa ustálili a ako súčasť spisovného úzu a kodifikácie sa používajú dodnes (napr. *tajuplný*, *meniny, zmrzlina*, *sebestačný, dopoludnia, kúzlo, odčiniť, zinok, diaľnica*). A naopak, možno nájsť aj také javy, ktoré

[26] Napríklad A. Jánošík publikoval sériu s názvom *Niečo zo školskej slovenčiny*, resp. *Zo školskej slovenčiny* (1933/1934 – 1938/1939), P. Tvrdý: *Chybné slová a väzby, ktorým treba v slovenčine vyhýbať* (deväť dielov v prvom ročníku 1932/1933), M. Knap: *Niekoľko upozornení* (1932/1933, 1933/1934), celá rubrika *Rozličnosti*, ale aj ďalšie rubriky (*Poznámky a správy, Slovenčina vo verejnom živote, Slovenčina v učebniciach, Z našich časopisov*).

odporúčané boli, no v súčasnosti sa nepoužívajú (napr. *mrazivo* „zmrzlina“, *plnivé pero* „plniace pero“).

Kritické hlasy (tie dobové[27] aj tie s odstupom času) upozorňovali aj na nedostatočnú odbornú úroveň viacerých príspevkov. Na to H. Bartek reagoval týmito slovami (1937/1938, s. 293):

> „S prvým ročníkom Slovenskej reči prihovárali sme sa k čitateľom, o ktorých sme presne nevedeli, aké je ich jazykové vzdelanie. Nuž popularizovali sme azda viac, než bolo treba. Išlo nám o to uviesť čím viac príkladov na nesprávnosti, a to takým spôsobom, aby si to čitateľ čo najľahšie zapamätal. Keby sa o každom slove alebo tvare malo uviesť všetko, čo o ňom vie jazykoveda povedať, ľahko by sme vyhoveli požiadavkám vedeckej úplnosti, ale potom Slovenská reč prestala by mať praktické poslanie a stala by sa lingvistickým orgánom, o ktorý by mali záujem iba odborníci. Vedome sme sa usilovali postupne spájať zreteľ praktický s číro lingvistickým. Chceli sme a chceme, aby v každom čísle našiel svoje i čitateľ--neodborník i lingvista“.

Taktiež je potrebné pripomenúť, že nie všetky príspevky majú „čierno-biely“ charakter. Občas sa zjavujú interpretácie, v ktorých sa pracuje s funkčnou diferencovanosťou. Napríklad pri porovnávaní dvojice *fabrikát – výrobok* sa síce uprednostňuje domáce synonymum, no s poznámkou, že „slovo „fabrikát“ možno užiť v hanlivom smysle“ (1937/1938, s. 172).

Nie je úlohou tohto textu systematicky analyzovať spôsoby a adekvátnosť puristickej práce v SR ani viaceré diskusie a polemiky, ktoré sa čiastočne aj na stránkach SR viedli (k tomu čiastočne porov. časť 6.). Táto téma si zaslúži podrobné a samostatné spracovanie (k niektorým jej aspektom porov. napr. Jánsky 1940; Peciar 1943, 1963; Ondrejovič 2014, 2015; Múcsková 2017). Nazdávame sa, že hoci jazykový purizmus aplikovaný na stránkach SR bol protirečivý, viac pozitívne ako negatívne prispel k vývinu spisovnej slovenčiny a nezanedbateľným spôsobom pomohol pri stabilizácii spisovnej normy najmä v 30. rokoch 20. storočia.[28]

Okrem príspevkov, zameraných vyslovene jazykovoprakticky a jazykovokriticky, ktoré majú v prvom období prevahu, sa v SR odtláčajú jednak už predtým

[27] Ku kritikom patrili napríklad J. Stanislav, na ktorého H. Bartek reagoval obsiahlym, štvordielnym článkom (1937/1938, s. 50 – 57, 85 – 90, 163 – 169, 289 – 300), ale najmä Š. Peciar (napr. 1942/1943, 1943a, 1943b, 1949/1950).

[28] Porov. napr. konštatovanie V. Blanára (1948/1949, s. 17), že puristami „odporúčané výrazy sa zväčša v spisovnom jazyku vžily“. S. Ondrejovič (2003b) pripomína, že odhad R. Krajčoviča (zdrojový text sa neuvádza) o 70 % puristami správnych odhadnutí je „veľmi hrubý“, pričom sa odvoláva aj na správu J. Kačalu o činnosti pracovnej skupiny na posúdenie starších kodifikačných príručiek. Tu sa píše, že komisia zaujala v 46 % prípadov odlišné stanovisko, ako sa zaujalo v prvých desiatich ročníkoch SR (1978, s. 296). Podľa komisie teda v mierne nadpolovičnej väčšine sa v SR odporúčali jazykové javy, ktoré sa v 70. rokoch hodnotili ako spisovné.

publikované texty A. Bernoláka, M. Godru, Ľ. Štúra, S. Czambela, J. Škultétyho, jednak texty, ktoré možno označiť za vedecké štúdie.

Tieto komunikáty sú dôkazom, že SR v tom čase nebol výlučne prakticky či prakticisticky zameraným časopisom, ale že to bola dôležitá platforma pre rozvoj vedeckej lingvistickej slovakistiky. Samozrejme, s poznámkou, že vedecká úroveň príspevkov bola rôzna a je potrebné ju posudzovať s ohľadom na stav poznania danej doby.

Oblasť fonetiky, fonológie a ortoepie reprezentujú práce H. Barteka, A. Jánošíka, S. Petříka, Ľ. Meliša-Čugu, Š. Sobolovského, V. Uhlára, J. Sliačana, A. Boleka – A. Zaunera (pod značkou B + Z). Dve dôležité a rozsiahle štúdie o fonológii (*Fonologia a štúdium slovenčiny*) a ortoepii (*K základom slovenskej ortoepie*) publikoval Ľ. Novák. Ďalšie fonologické štúdie vyšli z pera Š. Peciara (o fonologickom vzťahu konsonantov *f – v* a o fonologickom statuse hlásky *ä*, ktorú nepovažoval za samostatnú fonému). Početné morfologické príspevky publikovali H. Bartek, B. Letz, J. Mihál, R. Uhlár, J. Chripko, A. Jánošík, E. Jóna, S. Mazúr, Š. Peciar, J. Vavro a iní. Písali najmä o skloňovaní substantív (domácich aj prevzatých, apelatívnych aj propriálnych), o slovesách (pasívum, participiá, vid), o tvaroch zámen, o jednotlivých predložkách a spojkách, ich významoch a funkciách. Syntaxou sa zaoberali predovšetkým H. Bartek, B. Letz, J. Mihál, P. P. Zgúth, J. Holý, J. Vavro (najmä otázky väzby, slovosledu či funkcie spojok). Slovotvorbu okrem niekoľkých výnimiek (napr. A. Jánošík, S. Mazúr, Š. Peciar) dominantne zastupujú početné štúdie B. Letza.

Veľká pozornosť sa venovala terminologickým otázkam, napr. právnickej (F. Jesenský, J. V. Ormis), zoologickej (O. Ferianc, J. Martinka), botanickej (J. Martinka), geografickej (J. Martinka), obchodnej (Š. Tóbik), hudobnej (J. Kresánek), filozofickej terminológii (G. Povala), ďalej technickému názvosloviu (J. Ferényi), ale aj jazykovednej terminológii (B. Letz, Ľ. Šmelík).

Svoje miesto majú dialektologické texty, najmä súpisy nárečových slov a výrazov (P. P. Zgúth, J. Okáľ, J. Orlovský, P. Beláčik, E. Pauliny), ale aj príspevky o zapisovaní nárečových textov (E. Jóna), o vzťahu spisovného jazyka a nárečia (J. Mihál, M. Koperdan) a ďalšie témy (J. Liška, S. Mazúr).

Zastúpené sú aj etymologické práce, týkajúce sa nepropriálnej aj propriálnej lexiky (H. Bartek, J. Martinka, J. Žigo, S. Mazúr, Š. Peciar, Ľ. Meliš-Čuga), v menšej miere onomastické – toponomastické (P. Florek, J. Martinka, S. Mazúr), štylistické (o novinárskom štýle písali P. P. Zgúth, J. Vavro, V. Polakovičová) a ortografické príspevky (B. Letz, J. Mihál, J. Barát, J. Žigo, H. Bartek, S. Petřík). Záujem o pravopisnú problematiku sa mierne zintenzívňuje na prelome 30. a 40. rokov v súvislosti s diskusiou o nových pravidlách slovenského pravopisu. Nová redakcia (A. Jánošík s J. Škultétym) napríklad explicitne spomína otázku písania predpony *z-/s-, zo-/so-*,

a to hneď dvakrát v úvodníku v roku 1938/1939 (s. 209), ako aj v roku 1941/1942 (s. 1) (tejto otázke sa venovali aj ďalšie práce). Rozsiahly, osemdielny text s názvom *Pravidlá slovenského pravopisu a prax* publikoval J. Barát v dvoch ročníkoch (1940/1941 a 1941/1942).

Jazykom v umeleckej literatúre sa zaoberali B. Letz, S. Mečiar, J. Mihál, R. Uhlár, R. Brtáň, J. Vavro. Za zmienku tiež stojí, že publikačne sa v tomto období angažovali aj spisovatelia a prekladatelia (napr. J. Smrek, J. Cíger-Hronský, Z. Jesenská).

Ako si všimol aj S. Ondrejovič (2003b, s. 13), najvšestrannejším a jedným z najagilnejších autorov tohto obdobia bol B. Letz, ktorý uverejnil 47 príspevkov (takmer bezvýnimočne išlo o štúdie). Venoval sa morfológii, syntaxi, slovotvorbe aj ortografickým otázkam a výrazným spôsobom prispel k vedeckej úrovni časopisu v tom období. Jeho prínosu v dejinách časopisu sa preto v tomto jubilejnom čísle prirodzene venuje pozornosť vo viacerých štúdiách. Z ďalších aktívnych autorov okrem hlavného redaktora H. Barteka možno spomenúť J. Mihála, O. Ferianca, J. Martinku, M. Knapa, S. Mazúra či J. Orlovského.

Na konci 30. a na začiatku 40. rokov sa o publikačné slovo prihlásili ďalší autori, ktorí v nasledujúcom období patrili nielen k prominentným prispievateľom SR, ale zaradili sa aj medzi výrazných aktérov svojej generácie a popredných predstaviteľov slovenskej jazykovedy vôbec (E. Jóna, Š. Peciar, E. Pauliny, J. Stanislav, V. Uhlár). Pre zaujímavosť uvádzame, že podpísaná[29] žena-autorka sa na stránkach SR prvýkrát objavuje v šiestom ročníku (1936/1937, č. 6 – 7). Je ňou Ľudmila Škultéty-Pikulová s príspevkom *Niekoľko častých chýb*.

Po výmene vedenia časopisu v roku 1939 sa v poslednom trojčísle 8 – 10 (*Na vysvetlenie*, 1938/1939, s. 209 – 210) dočítame okrem, takpovediac, naznačenia administratívnych okolností aj o zameraní časopisu. S rovnakým podtitulom (*mesačník pre záujmy spisovného jazyka*) redakcia avizuje, že zameranie časopisu sa nemení, avšak ohlasuje ústup z „bojových“ pozícií v prospech „pokojného, trpezlivého“ bádania.[30] Táto transformácia sa nezrealizovala okamžite a puristicko-obranárska línia slabla postupne. V období 1939 – 1944, teda pod redaktorskou taktovkou A. Jánošíka a J. Škultétyho, sa ešte silnejšie prejavuje príklon k vedeckému skúmaniu sloven-

[29] Množstvo textov (najmä rozličností) v prvej dekáde nie je signovaná, takže pohlavie autora nie je možné určiť.

[30] „Program Slovenskej reči ostáva ten istý ako doteraz, len spôsob práce sa mení v smysle dejinnej skutočnosti, že slovenčina stala sa výlučným štátnym jazykom v Slovenskej republike. Bojová fáza v obrane slovenčiny je skončená, nastáva čas na pokojné, trpezlivé skúmanie, zošľachťovanie a normovanie slovenského jazyka. Pre nové výskumy otvárame osobitnú rubriku v Slovenskej reči, v ktorej budeme podávať teoretické námety na spracúvanie slovenského jazyka i praktické rady na dopĺňanie Pravidiel slovenského pravopisu. Slovenčina, hoci je gramaticky založená už od čias Bernolákových a Štúrových, nie je ešte celkom dobudovaná. Okrem toho slovenčinu treba ešte aj obrodiť, omladiť bohatstvom súceho slovného pokladu z nárečí, v ktorých nájdeme dobrú pomoc aj pri ustaľovaní novej slovenskej terminológie rozličných odborov.“ (s. 209 – 210).

činy, ku ktorému sa pridružuje zreteľ na praktickosť, ale stále aj delimitácia na osi domáce – cudzie a príklon k domácemu, t. j. k nárečovému základu: „K našej práci budeme potrebovať pomoc všetkých tých, ktorí sa zaujímajú o slovenčinu, o jej praktické štúdium a chcejú ju mať vedecky spracovanú na pevnom podklade slovenskom, to jest na všeobecných systémoch, vypozorovaných v slovenských nárečiach, a nie systémy cudzie. Na tomto vedeckom základe budeme môcť ešte mnoho neslovenského odstrániť zo spisovnej reči.“ (1940/1941, s. 3).

3.3. SR AKO *ČASOPIS PRE OTÁZKY JAZYKOVEJ KULTÚRY* (1946 – 1949/1950)

Po poldruharočnej pauze vynútenej vojnovými okolnosťami SR pokračovala vo svojej existencii od začiatku roka 1946 ako *časopis pre otázky jazykovej kultúry* (tento podtitul niesla do konca ročníka 1949/1950). V redakčnom úvode (1946, s. 4) sa ciele časopisu formulujú takto: „Slovenská reč bude: 1. skúmať súčasný spisovný jazyk a odhaľovať jeho vnútornú sústavu; 2. vykladať spracovanie jeho normy v Pravidlách, dopĺňať ich a pripravovať ich opravu; 3. sústavne sledovať spisovnú prax a jazykovou kritikou posudzovať jednotlivé jazykové prejavy podľa ich určenia, t. j. s hľadiska funkčného; 4. informovať verejnosť o jazykovedných prácach; 5. poskytovať porady vo veciach jazykovej správnosti.“ Ako sa ďalej poznamenáva, za aktuálne sa považovali otázky pravopisu v súvislosti s avizovanou pravopisnou reformou, ale aj viaceré nedoriešené, resp. neriešené gramatické, štylistické a lexikálne otázky.

Hneď za týmto redakčným predslovom nasleduje článok J. Stanislava *Úlohy slovenskej jazykovedy* (1946, s. 5 – 12), v ktorom sa konštatujú viaceré medzery vo výskume slovenského jazyka a potreba ich postupného zapĺňania: veľká vedecká gramatika, historická gramatika a s tým súvisiaci heuristický výskum a vydávanie starých písomností, v ktorých sa slovenčina uplatňovala, výskum vlastných mien (osobitne sa uvádza výskum priezvisk), výkladový slovník (konštatuje sa trieštenie síl, keďže v tom čase sa pracovalo na dvoch lexikografických dielach, v Martine aj v Bratislave[31]), dialektologické výskumy. Pokiaľ ide o pravopisné reformy, Stanislav nabáda k opatrnosti a rozvážnosti: „V nijakom vyspelom národe sa pravidlá spisovnej reči nemenia po každých 5 – 6 rokoch.“ (s. 11).

V tomto období sa v rámci výskumu zvukovej stavby pozornosť venuje kvantite (najmä v súčinnosti s tvorením slov), vznikovým a zánikovým alternáciám či samohláskovým skupinám v prevzatých slovách (Š. Peciar, A. Jánošík, S. Mazúr, J. Orlovský, L. Dvonč). Morfologické príspevky sa venovali najmä otázkam deklinácie substantív (domácich aj prevzatých), numerálií, verbálnej kategórii času a prechodným zvratným slovesám (J. Orlovský, Š. Peciar, A. Jánošík, L. Dvonč, J. Ho-

[31] O tejto skutočnosti sa vo svojich spomienkach zmieňuje aj E. Jóna (1986, s. 287).

recký, E. Jóna, M. Marsinová). Syntaktická tematika je zastúpená len jednou štúdiou (J. Vavro písal o syntaxi číslovky *jeden*). Slovotvorné príspevky sa venovali prechyľovaniu cudzích priezvisk, prevzatých podstatným menám z hľadiska odvodzovania, ako aj niektorým konkrétnym slovám a ich odvodeninám (J. Žigo, Ľ. Meliš-Čuga, A. Jánošík, V. Polák). Onomastický výskum reprezentujú práce o miestnych názvoch, starých slovenských menách, obyvateľských menách, ako aj gréckych a latinských menách v slovenčine (J. Stanislav, E. Jóna, J. Horecký). Ortografická problematika sa týka otázok veľkých začiatočných písmen vo vlastných menách, interpunkcie, rozdeľovania slov, prepisovania mien z iných grafických sústav, ako aj návrhom na reformu slovenského pravopisu (J. Horecký, J. Orlovský, E. Jóna, J. Ružička).

Zastúpené sú tiež príspevky o odbornej terminológii (F. Oktavec, I. Zmoray, J. Horecký, S. Mazúr), dialektológii (P. P. Zgúth), etymológii (V. Polák, Ľ. Meliš-Čuga), jazykovej situácii spisovnej slovenčiny (E. Jóna, E. Pauliny), vývine jazyka (A. Jánošík, J. Stanislav), o jazyku umeleckej literatúry (J. Bystričan, M. Marsinová), ale aj o jazyku v žurnalistike (Ľ. Čunderlík), ba dokonca o fenoméne, ktorý by sme súčasnou terminológiou nazvali komunikačný register (F. Oktavec napísal štúdiu o vojenskej slovenčine). Osobitná pozornosť sa venuje jazykovej kultúre a jazykovému vzdelávaniu (J. Štolc, Š. Peciar).

Na konci 40. rokov registrujeme aj prvé príspevky, v ktorých sa odrážajú ideologické pomery pofebruárovej Československej republiky, ktorá sa stala satelitom komunistického Sovietskeho zväzu. V miernejšej podobe to vidno v štúdii J. Horeckého *Odraz revolúcie v jazyku* (1949/1950, s. 161 – 164), ktorá poukazuje na zmeny v slovnej zásobe slovenčiny (najmä pod vplyvom ruštiny) po roku 1948. Ideologicky pregnantnejšie sa to prejavuje v príspevku A. V. Isačenka *Základy materialistickej jazykovedy* (1949/1950, s. 65 – 74), kde kritizuje tzv. buržoáznu jazykovedu (v mladogramatickej a štrukturalistickej podobe) a konštatuje, že „s nastolením socialistickej spoločnosti na území jednej šestiny sveta muselo dôjsť k prenikavej revízii všetkých vedných disciplín pod zorným uhlom nových teoretických a svetonáhľadových zásad, na ktoré sa opierala revolučná teória a prax v Sovietskom sväze“ (s. 67). Ako jediný „správny“ metodologický prístup postuluje materialistickú jazykovedu, ktorá vychádza z poznatkov marxistickej filozofie. Š. Peciar v štúdii *Jazykový purizmus a apretorská prax* (1949/1950, s. 257 – 273) hodnotil purizmus ako prejav vyhraneného buržoázneho nacionalizmu zazlievajúc mu „poľovanie na cudzie slová“ a brzdenie zdravého vývoja jazyka. Pripisovanie negatívnych atribútov purizmu a štvavé politické prejavy (porov. aj Múcsková 2017, s. 52 – 53) vyrobili z purizmu nepriateľa marxistickej jazykovedy a hrubým spôsobom posunuli interpretáciu puristických aktivít do ideologickej roviny.

Z autorov, ktorí publikačne v SR v tomto období debutovali, možno spomenúť mená ako V. Blanár, F. Buffa, L. Dvonč, Ľ. Durovič,[32] G. Horák, J. Horecký, Ľ. Čunderlík, M. Marsinová, F. Miko, J. Ružička, M. Ševčechová-Hayeková či J. Štolc.

3.4. SR AKO *JAZYKOVEDNÝ MESAČNÍK PRE ŠKOLU A PRAX* (1950/1951 – 1952/1953) A *ČASOPIS PRE PRAKTICKÉ OTÁZKY SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY* (1954)

Didaktickým otázkam sa v SR venovala sporadická pozornosť aj predtým,[33] no od ročníka 1950/1951 dochádza k výraznej zmene zamerania SR, čo sa odzrkadlilo aj v podtitule *jazykovedný mesačník pre školu a prax*, ktorý časopis mal tri ročníky (1950/1951 – 1952/1953). Podtitul *časopis pre praktické otázky slovenskej jazykovedy* niesla SR v jednom ročníku (1954).

Pri charakteristike predchádzajúcich 15 ročníkov Š. Peciar opakuje svoje hodnotenia puristov, ktorí boli „odborne vyškolení pozitivistickou mladogramatickou metódou a ideologicky odchovaní buržoáznym nacionalizmom“ (s. 1). Konštatuje, že hoci časopis neostal po celý čas v jednotnej puristickej línii a postupne sa v ňom odrazili aj vplyvy funkčnej a štrukturalistickej jazykovedy a ojedinele aj marxistická orientácia, celkovo toto obdobie podľa neho charakterizuje „eklekticizmus a bezzásadovosť, nedostatok vyhranenej ideovej línie“ (s. 2). V nadväznosti na to avizuje zásadnú zmenu ideologického zamerania, pričom sa odvoláva najmä na J. V. Stalina: „jediná správna cesta, po ktorej nám treba kráčať, je cesta marxizmu-leninizmu, cesta historického a dialektického materializmu“ (s. 2). Stalinov kult sa na stránkach SR prejavil aj odtlačením niekoľkých jeho textov[34], ako aj z ruštiny preložených či domácich článkov o význame Stalina pre marxistickú jazykovedu[35]. V tomto období vychádzajú viaceré ďalšie ideologicky poplatné texty. Pri hodnotení ich odborného prínosu je však dôležité brať do úvahy dobovú situáciu a snažiť sa o objektívne zváženie, ktoré ideové aspekty negatívnym spôsobom ovplyvnili odbornú kvalitu a v ktorých prípadoch išlo o „povinný kolorit doby“ (porov. aj poznámku pod čiarou č. 10 v príspevku Ľ. Liptákovej v tomto jubilejnom čísle).

V roku 1954 aj v nadväznosti na zmenu podtitulu badať ústup textov vyslovene zameraných na školskú prax. Okrem jednej správy a viacerých recenzií na učebnice alebo diela s didaktickou tematikou sú to tieto štúdie, resp. diskusné príspevky: *Nové*

---

[32] Ten sa nedobrovoľne odmlčal a ďalší text v SR uverejnil až po revolúcii v r. 1991.

[33] Podrobnejšie v príspevku Ľ. Liptákovej v tomto čísle.

[34] *O marxizme v jazykovede* (1950/1951, s. 6 – 21), *K niektorým otázkam jazykovedy* (1950/1951, s. 33 – 36), *Odpoveď súdruhom* (1950/1951, s. 37 – 43).

[35] *Stalinove štúdie o jazykovede a kultúra jazyka* (Jóna 1950/1951 s. 161 – 165), *Hlavné úlohy pri vyučovaní ruštiny v škole vo svetle učenia J. V. Stalina o jazyku* (Dobromyslov – Solovjov 1951/1952, s. 73 – 85), *Význam prác súdruha Stalina pre rozvoj sovietskej jazykovedy* (Vinogradov 1951/1952, s. 65 – 72).

Pravidlá slovenského pravopisu a naša škola (G. Horák 1954, s. 8 – 19), *Rozširujeme a spresňujeme slovnú zásobu žiakov* (G. Horák 1954, s. 129 – 135), *Písanie mien cudzích miest v učebniciach zemepisu* (Dvonč 1954, s. 149 – 151), *Štylistika v teórii a v školskej praxi* (Jóna 1954, s. 161 – 165), *Vyučovacia hodina na tému „Slovo v kontexte a viacvýznamovosť slova"* (Kornejevová 1954, s. 144 – 149).

Pohľad na texty publikované v tomto období ukazuje, že SR nemožno zredukovať len na časopis „školský a popularizujúci". Prirodzene, dominujú texty v súlade s didaktickým zameraním periodika. V rubrikách *Rozličnosti* a *Drobnosti* sa uverejňovali miniatúrne poučenia tak ako v predchádzajúcom či nasledujúcom období. V rubrikách *Štúdie* a *Podnety a diskusie* sa publikovali aj príspevky, ktoré neboli vyslovene didakticky zamerané, ale, prirodzene, poznatky z nich možno využiť aj v edukačnom procese.

V tomto období sa pozornosť už tradične venovala otázkam formálnej morfológie – najmä skloňovaniu podstatných mien, ale aj časovaniu slovies a neurčitým slovesným tvarom (L. Dvonč, A. Jánošík, A. V. Isačenko), prehľadu slovných druhov (E. Jóna). Zo syntaxe sa pozornosť sústreďovala na slovosled, zložené súvetie, elipsu a aktuálne členenie výpovede, interpunkciu ako signalizátora syntaktických vzťahov a na niektoré ďalšie témy (E. Pauliny, J. Orlovský, J. Ružička).

Z lexikológie a lexikografie to boli štúdie o základnom slovnom fonde (Š. Peciar), o prevzatých slovách v slovenčine (J. Ružička), o význame slov (E. Jóna), o žargonizmoch (V. Uhlár), o strojárskom slangu (J. Petrikovič), o slovníku cudzích slov (M. Šalingová). Rozsiahly prehľad o slovenskej a českej lexikografii publikoval E. Jóna. Prehľad tvorenia substantív, adjektív a verb pripravil J. Horecký,[36] jednotlivostiam sa venovali aj ďalší (napr. J. Ružička). Dvojčíslo 3 – 4 (1954) je tematicky zamerané na lexikografiu.

Ortoepický výskum zastupuje štúdia V. Uhlára o spisovnej výslovnosti, práca A. Habovštiaka o výslovnosti *le, li*. Morfonologickej problematike (kvantite predpôn) sa venoval J. Štolc.

Štylisticky je zameraný príspevok M. Marsinovej, jazyk umeleckých textov skúmali E. Jóna, A. Habovštiak, G. Horák, M. Darovec, A. Pranda, odborný štýl analyzoval J. Horecký a druhy prejavov E. Pauliny, reč v rozhlase priblížil G. Horák. Pokračovalo sa aj v publikovaní príspevkov zameraných na odbornú terminológiu (J. Horecký, J. Dujčíková). J. Horecký uverejnil aj text o preklade odbornej literatúry. Na stránkach SR sa v tomto čase viedla aj časť diskusie o prekladaní umeleckej literatúry (P. Branko, V. Uhlár, Z. Jesenská, Š. Peciar, J. Horecký, V. Lapárová; bližšie porov. časť 5. a ešte podrobnejšie v štúdii M. Gavurovej v tomto čísle).

[36] V poznámke na začiatku príspevku sa uvádza: „Učebná látka, ktorú predpisujú osnovy pre druhý ročník gymnázií." (1950/1952, s. 44). Túto štúdiu však môžeme považovať za skicu jeho neskoršej monografie *Slovotvorná sústava slovenčiny* (Horecký 1959).

Ortografická problematika sa prirodzene kumulovala najmä do diskusie o Pravidlách slovenského pravopisu (1953) (V. Blanár, J. Oravec, E. Jóna, J. Horecký, Ľ. Meliš-Čuga, L. Dvonč a i.). Diskusné príspevky a znenie úvodu PSP ponúka samostatné dvojčíslo 11 – 12 v ročníku 1952/1953. V roku 1954 sa v diskusii o PSP pokračovalo.

V tomto období publikačne debutovali V. Budovičová, M. Darovec, V. Dujčíková (Slivková), A. Habovštiak, K. Habovštiaková, M. Ivanová-Šalingová, R. Krajčovič, E. Kučerová, O. Malíková, P. Ondrus, J. Oravec, E. Sekaninová-Čulenová, R. Schnek či E. Smiešková.

3.5. SR AKO *ČASOPIS PRE VÝSKUM A KULTÚRU SLOVENSKÉHO JAZYKA* (1955 – 1970) A *ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA* (1971 – DOTERAZ)

Zmena tematického zamerania nastáva od roku 1955, keď sa opätovne mení podtitul, tentoraz na *časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka*. Publikovanie edukačne ladených príspevkov sa totiž začalo sústreďovať do novovzniknutého špecializovaného časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole* (vychádzal od roku 1955).

Sledované obdobie nečleníme podľa podtitulov, ktoré sa odlišujú len (ne)prítomnosťou konceptu jazykovej *kultúry*, ale podľa iných dvoch podnetov. Prvým je významný spoločenský míľnik, rok 1989, ktorý prirodzeným spôsobom ovplyvnil aj dianie v jazykovede, najmä v podobe oslobodenia od oficiálnej štátnej ideológie, čo následne našlo odraz v organizácii jazykovednej práce, ale čiastočne aj v modifikácii tém a metodologických prístupov v príspevkoch publikovaných v SR. Druhým impulzom boli zmeny, ktoré sa udiali v redakcii na prelome tisícročí a ktoré taktiež ovplyvnili chod časopisu. Na základe týchto faktorov sledovanú etapu ďalej členíme na tri obdobia: 1955 – 1989, 1989 – 2000, 2001 – 2022.

3.5.1. Obdobie 1955 – 1989

V sledovanej etape sa výskumná pozornosť sústreďovala na široký diapazón tematických okruhov. Najviac textov sa venuje morfológii (vyše 200 príspevkov[37]), potom syntaxi, slovotvorbe, onomastike, lexikológii, fonetike a fonológii (v rozpätí cca 110 – 150). V rozmedzí cca 60 – 90 príspevkov sú zastúpené témy jazykových kontaktov slovenčiny, spisovného jazyka, jazyka v umeleckých dielach, ortografie, dejín spisovnej slovenčiny, štylistiky, dialektológie, lexikografie a vývinu slovenčiny. 40 a menej príspevkov sa venuje frazeológii, etymológii, terminológii a translatológii.

V rámci morfológie rezonovali otázky deklinácie menných slovných druhov (najmä substantív), konjugácie a neurčitých tvarov slovies, slovnodruhovej delimi-

[37] Do úvahy berieme len texty z rubrík štúdie a diskusie.

tácie, gramatických kategórií, sémantickej klasifikácie v rámci jednotlivých slovných druhov, slovnodruhovej homonymie, gramatickej morfonológie, variantnosti, ďalej sa riešili otázky formy, významu a funkcií konkrétnych slov alebo skupín slov zo synchronického aj vývinového hľadiska, v menšej miere to boli štylistické a pragmatické aspekty morfológie (E. Bajzíková, L. Dvonč, A. Habovštiak, K. Habovštiaková, J. Holý, E. Horák, G. Horák, J. Horecký, J. Jacko, M. Ivanová-Šalingová, J. Kačala, A. Keder, F. Kočiš, Š. Koperdan, M. Marsinová, J. Mihál, F. Miko, P. Ondrus, J. Oravec, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička, J. Rybák, J. Sabol, E. Smiešková, J. Štolc, V. Uhlár, M. Urbančok a i.).

Syntaktické témy zahrnujú vetnočlenskú, vetnú, polovetnú aj súvetnú problematiku, textovú syntax, morfologické stvárnenie syntaktických jednotiek, rozvíjanie teórie intencie a valencie, príznakové syntaktické konštrukcie, syntax vo vzťahu k suprasegmentom či vzťah interpunkcie a syntaxe (E. Bajzíková, M. Darovec, L. Dvonč, J. Findra, J. Holý, G. Horák, J. Hrbáček, J. Chovan, J. Jacko, J. Kačala, F. Kočiš, M. Marsinová, F. Miko, J. Mistrík, J. Mlacek, G. Moško, J. Nižníková, P. Ondrus, J. Oravec, E. Pauliny, J. Ružička, J. Rybák, R. Schnek, V. Uhlár, P. Žigo).

Pokiaľ ide o tvorenie slov, rozvinuté boli otázky jednotlivých slovotvorných prostriedkov, slovotvorných alternácií, ortografie kompozít, slovotvornej paradigmatiky a sémantiky, variantnosti, konkurencie, synonymie, produktivity, statusu niektorých hraničných prvkov (napr. slovesného podstatného mena, reflexivizácie), slovotvorby v nárečiach, vzťahu slovotvorby a morfológie, v jednotlivostiach najmä tvorenie obyvateľských mien a adjektív od toponým (F. Buffa, K. Buzássyová, L. Dvonč, J. Furdík, M. Hayeková, J. Horecký, J. Jacko, J. Kačala, F. Kočiš, M. Marsinová, Š. Peciar, J. Šikra, V. Uhlár a i.).

Výrazne zastúpené sú príspevky z onomastiky. Pravda, zväčša nejde o onomastiku vo vlastnom zmysle slova, skôr o onomastickú gramatiku v užšom zmysle, t. j. o prierezové témy týkajúce sa najmä ortografických, morfologických, slovotvorných a kontaktologických otázok proprií (L. Dvonč, J. Horecký, J. Ružička, V. Uhlár a i.). Onomastická teória a metodológia sa na stránkach SR objavuje pomerne zriedkavo. Za „viac onomastickú“ možno považovať diskusiu o štandardizácii toponým, ďalej príspevky o fungovaní proprií v umeleckých textoch, o chronologickom a geografickom rozvrstvení jednotlivých typov vlastných mien, o chotárnych názvoch vetného typu, o statuse onomastiky a analýzy jazykových, historických, spoločenských, geografických a iných súvislostí konkrétnych proprií (M. Majtán, J. Matejčík, Š. Peciar, J. Stanislav, V. Uhlár). Osobitne stoja príspevky o etymológii onymie (Š. Ondruš, A. Pršo, V. Uhlár).

V rámci lexikológie sa pozornosť venovala otázkam členenia slovnej zásoby, začleňovania nových jednotiek, faktorom ovplyvňujúce rozvoj slovnej zásoby, jednotlivým lexikálnym jednotkám, typom a tematickým skupinám lexikálnych jedno-

tiek, formálnym, významovým, paradigmatickým, komunikačno-pragmatickým a kolokačným aspektom, ďalej otázkam fungovania lexikálnych jednotiek v rôznych druhoch textov, komunikačných sfér a variet, to všetko v synchrónnych aj diachrónnych súvislostiach, miestami aj s presahom do lexikografie (V. Blanár, V. Budovičová, J. Dolník, A. Habovštiak, K. Habovštiaková, M. Hayeková, J. Horecký, M. Ivanová-Šalingová, J. Kačala, F. Kočiš, M. Pisárčiková, S. Ondrejovič, M. Pisárčiková, E. Tibenská, V. Uhlár a i.).

Výskumy zvukovej stavby slovenčiny sa zameriavali na spisovnú výslovnosť, výslovnosť jednotlivých hlások a hláskových skupín z ortoepického aj ortofonického hľadiska, výslovnosť prevzatých jazykových prvkov, vzťah výslovnosti a pravopisu, kvantitu, fonologickú interpretáciu zvukových javov, prejavy neutralizačných a alternačných zmien, suprasegmentálne javy, hláskoslovný vývin, ako aj na teoreticko-metodologické otázky fóniky (L. Dvonč, J. Dudášová, Krišššáková, J. Horecký Á. Kráľ, J. Lenhardt, J. Liška, S. Ondrejovič, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička, J. Sabol, E. Tomajková, M. Urbančok, V. Uhlár a i.).

Problematika jazykových kontaktov zahŕňa najmä adaptáciu na rozličných úrovniach a jej realizáciu v konkrétnych lexémach či typoch lexém prevzatých z daných jazykov, taktiež aj prekladové slovníky a ojedinele metodologické otázky (F. Buffa, J. Doruľa, L. Dvonč, M. Ivanová-Šalingová, J. Jacko, J. Lenhardt, Š. Peciar, K. Sekvent, J. Škultéty a i.). Slovenčina bola aj výskumným etalónom pri komparácii s inými jazykmi, najmä s češtinou, resp. so slovanskými jazykmi (K. Buzássyová, K. Horálek, A. Habovštiak, M. Marsinová).

Pozornosť (miestami diskusná až polemická) sa venovala aj otázkam spisovného jazyka, norme, úzu, kodifikácii, jazykovej kultúre, uvádzania spisovnej normy do praxe či vzťahu spisovného jazyka a nárečí, hraníc a pôsobnosti spisovnej slovenčiny či hovorovosti (V. Blanár, J. Bosák, A. Habovštiak, K. Habovštiaková, G. Horák, J. Horecký, E. Jóna, F. Kočiš, Á. Kráľ, F. Miko, P. Ondrus, E. Pauliny, Š. Peciar, E. Ružička). V roku 1955 vyšlo monotematické štvrté číslo, ktoré obsahuje referáty a diskusné príspevky z vedeckej konferencie o norme spisovného jazyka. V r. 1967 J. Ružička aj na stránkach SR uverejnil známe tézy o slovenčine.

Výskumy slovenského jazyka v umeleckých dielach zahrnujú analýzu jazykových javov či typov jazykových javov (zvukových, morfologických, syntaktických, lexikálnych, sémantických, pragmatických, štýlových) či kompozičných prostriedkov v konkrétnych dielach, u konkrétnych autorov alebo v typoch umeleckých diel (naddruhy, druhy, žánre) (napr. D. Augustinská, M. Darovec, J. Findra, A. Habovštiak, G. Horák, F. Kočiš, M. Majtán, J. Mistrík, J. Mlacek, M. Patáková, J. Ružička, O. Sabolová, V. Uhlár, J. Vaňko).

Po vydaní PSP 1953, ako bolo spomenuté vyššie, sa rozprúdila živá diskusia jednak o konkrétnych pravopisných riešeniach uplatnených v Pravidlách, jednak

o ďalších javoch, ktoré priniesol úzus – písanie konkrétnych jazykových jednotiek (grafém, slov, morfém) či typov pomenovaní, písanie veľkých písmen, rozdeľovanie slov, interpunkcia, písanie historických mien a názvov, ortografická adaptácia, prepis z iných grafických sústav, vzťah ortografie a jazykovej kultúry a i. (L. Dvonč, G. Horák, J. Horecký, J. Jacko, J. Mlacek, J. Oravec, K. Palkovič, Š. Peciar a i.).

V príspevkoch mapujúcich dejiny (spisovnej) slovenčiny a sa pozornosť venovala jednotlivým osobnostiam (Konštantín Filozof, Ľ. Štúr, M. M. Hodža, J. M. Hurban), obdobiam (predbernolákovské, štúrovské, po vzniku československej republiky), výročiam (napr. 863 – 1963), ako aj perspektívam ďalšieho rozvoja slovenčiny a slovakistiky. Publikované boli aj prehľadové texty o dejinách slovenskej jazykovedy (zväčša pri rôznych výročiach, napr. v rokoch 1960 a 1970 k 15., resp. 25. výročiu od konca 2. svetovej vojny, v rokoch 1968 a 1969 pri príležitosti 50. výročia vzniku 1. ČSR) (V. Blanár, J. Doruľa, E. Jóna, I. Kotulič, J. Oravec, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička, M. Šalingová).

Štylistike sa venovali V. Budovičová, M. Darovec, J. Findra, J. Holý, G. Horák, J. Horecký, M. Ivanová-Šalingová, Z. Líšková, F. Miko, J. Mistrík, J. Mlacek, Š. Peciar, F. Ruščák, J. Ružička, D. Slančová, J. Stanislav, ktorí rozvinuli charakteristiku jednotlivých funkčných štýlov a ich čiastkových aspektov (umeleckého, odborného, hovorového, rečníckeho, publicistického, esejistického, epištolárneho), terminologické problémy, ako aj otázky vzťahu frekvencie jazykových prostriedkov a ich štylistickej hodnoty v jednotlivých typoch textov či v konkrétnych textoch.

Dialektologický výskum je zastúpený témami, ako sú diferenciácia slovenských nárečí, zvukové, morfologické, slovotvorné a iné špecifiká nárečových oblastí, vzťah nárečia a spisovného jazyka, lexikografické aspekty, stav slovenskej dialektológie, slovenské nárečia v zahraničí, nárečia v umeleckej literatúre a i. (F. Buffa, J. Dudášová-Krišššáková, A. Ferenčíková, A. Habovštiak, K. Habovštiaková, E. Pauliny, I. Ripka, M. Smatana, J. Štolc, E. Tomajková, V. Uhlár).

V rámci lexikografie sa pozornosť venovala najmä jednotlivým aspektom dvoch výkladových slovníkov (Slovníka slovenského jazyka a Krátkeho slovníka slovenského jazyka), ako aj ďalším typom slovníkov (nárečovému, historickému, etymologickému, onomastickému, prekladovému česko-slovenskému, slovníku cudzích slov) a dejinám slovenskej lexikografie (V. Blanár, V. Budovičová, J. Doruľa, A. Habovštiak, M. Hayeková, E. Jóna, J. Kačala, D. Kollár, M. Marsinová, K. Palkovič, V. Polák, M. Šalingová). O SSJ sa tiež viedli viaceré diskusie (bližšie porov. časť 6.).

Ďalšími oblasťami, ktorým sa v tomto období na stránkach SR venovala pozornosť, boli frazeológia (P. Ďurčo, J. Mlacek a i.), vývin slovenského jazyka a etymológia (V. Blanár, J. Doruľa, A. Habovštiak, F. Kopečný, R. Krajčovič, M. Majtánová, J. Mihál, Š. Ondruš, K. Palkovič, V. Uhlár), terminológia (L. Dvonč, J. Horecký, E. Kranovská, J. R. Nižnanský, D. Oroszová), translatológia (M. Hayeková, J. Mihál, J. Rybák a i.).

Ako publikačných debutantov v období 1955 – 1970 registrujeme generáciu zastúpenú menami ako J. Bosák, J. Doruľa, J. Dvončová, A. Ferenčíková, J. Findra, J. Furdík, E. Horák, J. Jacko, J. Kačala, O. Kajanová-Schulzová, A. Keder, F. Kočiš, I. Kotulič, Á. Kráľ, R. Kuchar, Š. Lipták, M. Majtán, M. Majtánová, I. Masár, Š. Michalus, J. Mistrík, J. Mlacek, J. Muránsky, Š. Ondruš, K. Palkovič, M. Pisárčiková, I. Ripka, J. Rybák, J. Sabol, E. Tvrdoň, M. Urbančok, Š. Vragaš.

V 70. rokoch debutovali napríklad K. Buzássyová, J. Kopina, E. Krasnovská, J. Dudášová-Krišššáková, E. Krošláková, J. Lauková, G. Moško, J. Nižníková, S. Ondrejovič, M. Patáková, M. Považaj, F. Ruščák, F. Sabol, O. Sabolová, K. Sekvent, M. Semjanová-Sokolová.

Z debutantov v 80. rokoch sú to J. Dolník, P. Ďurčo, M. Fazekašová, J. Gavorová-Šikrová, J. Glovňa, K. Hegerová-Matějová, J. Kesselová, T. Laliková, J. Lenhardt, K. Lifanov, M. Nábělková, J. R. Nižnanský, P. Odaloš, A. Oravcová, J. Pavlovič, E. Pícha, D. Slančová, M. Smatana, J. Šikra, M. Šimková, O. Škvareninová, E. Tibenská, L. Trup, J. Vaňko, P. Žigo.

3.5.2. Obdobie 1989 – 2000

Text úvodníka sa v SR opätovne objavuje v 1. čísle 1993 (Kočiš, *Na ceste k väčšej zodpovednosti...*, s. 3 – 5).[38] O udalostiach Novembra 1989 sa autor retrospektívne nezmieňuje. Vyzýva k väčšej zodpovednosti za rodnú reč v súvislosti so vznikom samostatnej Slovenskej republiky (1. 1. 1993) a novou jazykovou situáciou, v ktorej sa (spisovná) slovenčina týmto činom ocitá. Poukazuje pritom na neutešujúcu situáciu konštatovaním, že „spisovný úzus je totiž na Slovensku opovážlivo rozkolísaný“ (s. 4). V závere vo všeobecnej rovine formuluje cieľ časopisu takto: „Slovenská reč ako základný slovakistický časopis chce na svojich stránkach prinášať seriózne výsledky základného výskumu slovenského jazyka a prispievať k rozvoju jazykovej kultúry v teórii i praxi“ (s. 5).

Rok 1990 znamenal pre rozvoj slovenskej vedy nielen nový impulz slobody, ale, ako ukázali aj publikované texty, čiastočnú zmenu výskumnej paradigmy. Popri dominantných funkčno-štrukturalisticky ukotvených komunikátoch sa začali viac presadzovať texty s komunikačno-pragmatickou tonalitou.

Pravda, tým nechceme tvrdiť, že by sa pred rokom 1989 neobjavovali texty zachytávajúce „echo“ komunikačno-pragmatického obratu vo svetovej lingvistike, ako sa viackrát bol vyjadril S. Ondrejovič v súvislosti so sociolingvistikou na Slovensku (napr. Ondrejovič 2008, s. 13). Ten istý autor ponúka prehľad sociálne[39] la-

[38] Predtým bol úvodník uverejnený v 5. čísle v roku 1987.

[39] Adverbium *sociálne* tu chápeme v širokom zmysle slova ako fungovanie jazyka v komunikácii, teda v spoločenskej interakcii. Ťažko ešte zovšeobecnene uvažovať o sociolingvisticky zameraných prácach, ako o tom píše S. Ondrejovič vo svojej monografii z roku 2008 na s. 107). Taktiež nie úplne vystihuje autor vec, keď v citovanej štúdii píše o sociologicky zameraných príspevkoch (Ondrejovič 2003b, s. 9).

dených príspevkov v SR v štúdii *Sedem decénií časopisu Slovenská reč*, ktorá zahŕňa prvých 70 rokov existencie časopisu (Ondrejovič 2003b). Na tomto mieste spomeňme aspoň dva príspevky, ktoré vo svojom názve majú termíny odkazujúce na spomenutý metodologický obrat. Ide o štúdie S. Šokovej *Základné otázky sociolingvistiky* (1982, s. 33 – 40) a K. Buzássyovej *Jazyk v románe A. Bednára Ako sme sušili bielizeň. (Sociolingvistický príspevok ku skúmaniu postojov k jazyku.)* (1988, s. 269 – 282). Nie je bez zaujímavosti, že termíny *komunikácia, komunikačný* sa pred rokom 1990 objavujú len v názvoch dvoch príspevkov (J. Liška, *Problémy procesu rečovej komunikácie pri poruchách výslovnosti*, 1971, s. 129 – 138; J. Kopina, *Komunikačno-štylistický aspekt frazeologickej jednotky*, 1984, s. 266 – 272).[40]

V každom prípade platí, že rozvinutie teoreticko-metodologického vejára po roku 1989 je v slovenskej lingvistike evidentné a dokazujú to aj texty publikované v SR. Až symbolicky túto skutočnosť reprezentuje prvá štúdia publikovaná v 1. čísle 1990 (s. 3 – 19). Ide o príspevok D. Slančovej s názvom *Anketový prieskum postojov v jazyku*, v ktorom autorka prezentuje výsledky svojej sociolingvistickej sondy. Ak sa pozrieme na prvé tri ročníky 90. rokov (1990 – 1992), tak si môžeme prečítať sériu sociolingvistických štúdií v rámci projektu Slovenčina v súčasnej komunikácii od J. Šikru (výskum jazykového vedomia; výslovnosť prevzatých slov), J. Bosáka (interpretácia niektorých morfologických variantov), M. Nábělkovej (spájateľnosť rovnakokoreňových adjektív), K. Buzássyovej (kolísanie tvarov maskulín podľa životnosti/neživotnosti), A. Oravcovej (postoje a jazykové vedomie). Prezentujú sa aj výsledky ďalších anketových prieskumov – o vyjadrovaní rozkazu a žiadosti (J. Nižníková) či o bežnej komunikácii v meste (V. Patráš). Ďalej sa publikujú príspevky o argote (P. Odaloš) či profesionalizmoch (J. Klinckovej).

V ďalších rokoch boli publikované príspevky o komunikačných registroch (reč detí a reč orientovaná na deti: D. Slančová, J. Kesselová, A. Brestovičová, Ľ. Liptáková; exorcistický register: M. Bodnárová), o jazyku seniorov (P. Bartalošová), o hovorenej podobe slovenčiny v mestskom prostredí (L. György, L. Urbancová), o bilingválnej komunikácii (M. Sloboda), o egoprezentácii (J. Sokolová), o rodovej symetrii a asymetrii (J. Štefaňáková), o komunikácii na sociálnych sieťach (N. Kolenčíková), o konkrétnych jazykových prostriedkoch z komunikačného pohľadu (napr. S. Ondrejovič, D. Slančová – M. Sokolová, M. Gavurová), o jave anómie v jazyku a spoločnosti (J. Wachtarczyková), o jazykovom obraze danej entity – konkrétne o jazykovom obraze matky v slovenčine (A. Gálisová) a o iných témach (osobitne možno spomenúť teoreticko-metodologické práce J. Dolníka o egolingvistike, jazykovom sebavedomí, komunikačnej kultúre a i., integrujúce viaceré výskumné paradigmy).[41] Za dôležité

[40] Pravdaže, tým nechceme tvrdiť, že existuje jednoznačný súvis medzi názvom príspevku a jeho metodologickým ukotvením. O istej a nie bezvýznamnej korelácii tu však možno uvažovať.

[41] Podrobnejšie porov. v štúdii J. Wachtarczykovej v tomto čísle.

tiež považujeme spomenúť, že v sledovanom období sa postupne začali využívať jazykové korpusy ako neoceniteľný zdroj lingvistických dát.

Ďalej stručne spomenieme klasicky vyčleňované tematické oblasti, v rámci ktorých sa, v nadväznosti na to, čo sme uviedli v predchádzajúcich odsekoch, v rozličnej miere prejavujú nové metodologické prístupy, klasickejšie nazeranie, ale nezriedka aj integrácia tzv. štrukturalistického, poštrukturalistického a komunikačno-pragmatického.

Náuku o vlastných menách reprezentujú príspevky z teoretickej onomastiky (V. Blanár, J. Krško), práce venujúce sa onomastickej terminológii (J. Krško, I. Valentová), nominačným aspektom z diachrónneho aj synchrónneho pohľadu (A. Ferenčíková, M. Majtán, M. Ološtiak, I. Valentová), frekvenčným aspektom (J. Krško, K. Volovská), jazykovoštruktúrnym otázkam (výslovnosti, skloňovaniu, slovotvorbe) (L. Dvonč, J. Jacko, J. Kerďo, M. Ološtiak, M. Sokolová, L. Trup, J. Wachtarczyková). Ďalej sa riešili otázky štandardizácie (I. Valentová, J. Wachtarczyková, A. Závodný), ortografie (I. Valentová, J. Wachtarczyková), etymológie (Š. Ondruš) či slovníkového spracovania proprií (Ľ. Buzássyová, I. Ripka, I. Valentová). Objavuje sa aj práca o didaktike vlastného mena (M. Beláková). Sledovali sa historické a vývinové súvislosti (J. Hladký, R. Krajčovič, M. Majtán), jednotlivé skupiny úradných aj neúradných vlastných mien – antroponým (R. Kazík, M. Gavurová, I. Kopásková, M. Majtán, V. Uhlár), zooným (M. Majtán), toponým (I. Horňanský, J. Krško, M. Majtán, P. Odaloš, P. Žigo, V Uhlár), hydroným (Ľ. Králik, J. Krško, Ľ. Sičáková, A. Závodný, P. Žigo), chrématoným (M. Imrichová, M. Mikušiak, P. Odaloš, P. Žigo).

Lexikologické témy sú zastúpené textami o motivačných súvislostiach lexiky (J. Dolník, M. Gavurová, M. Kováčová), o lexikálnej sémantike aj v kontexte pragmatických súvislostí (J. Dolník, J. Findra, J. Horecký, J. Šikra), o paradigmatických vzťahoch (A. Oravcová, E. Tibenská), o lexikálnej štylistike (J. Findra), o lexikografickom spracovaní rôznorodých lexikálnych javov (K. Buzássyová, M. Ološtiak – M. Ivanová – J. Genči, A. Oravcová), neologizácii (Ľ. Balážová, Z. Dobrík, J. Jacko, P. Mitter), o diachrónnych a vývinových súvislostiach lexiky (J. Doruľa, I. Valentová, P. Žigo), o jednotlivých typoch lexikálnych jednotiek (M. Gavurová – skratky, J. Kačala, M. Ološtiak, M. Wickleinová – viacslovné pomenovania, J. Kopina, Ľ. Liptáková – okazionalizmy, P. Odaloš – argotizmy, O. Orgoňová – A. Bohunická – J. Beňová, J. Klincková – profesionalizmy, Z. Sedláčková – slangizmy, L. Palková, F. Sabol – univerbizácia a univerbáty) či o jednotlivých lexémach (E. Krošláková, F. Kočiš).

Derivatológiu zastupujú príspevky, v ktorých sa pozornosť venuje slovotvornej paradigmatike (J. Furdík, Ľ. Liptáková), slovotvorbe a morfológii (N. Janočková), konkrétnym slovotvorným prostriedkom, skupinám pomenovaní či pomenovaniam

(L. Dvonč, J. Jacko, A. Jarošová, K. Palkovič, A. Škapincová – P. Odaloš), slovotvorným súvislostiam proprií (L. Dvonč, M. Imrichová, J. Jacko, A. Jarošová, M. Ološtiak), sémantickým a komunikačno-funkčným aspektom (K. Buzássyová, N. Janočková), lexikografickému zachyteniu slovotvorných javov (M. Ivanová, A. Oravcová, K. Vužňáková), slovotvorbe a textike (M. Bugárová), slovotvorbe a morfematike (M. Sokolová).

Už tradične vo veľkom množstve a kvalite sú zastúpené morfologické príspevky jednak v klasickejšom funkčno-štruktúrnom vyznení, a, ako bolo spomenuté, o slovo sa výraznejšie prihlásili texty zasadené do komunikačno-pragmatických a sociolingvistických súvislostí (M. Bodnárová, J. Bosák, A. Brestovičová, J. Kesselová, D. Slančová – M. Sokolová, J. Sokolová, L. Urbancová). Pozornosť sa venovala dynamike morfologického systému (D. Guričanová – K. Kálmánová), porovnávacím aspektom morfologických javov (Ľ. Ďurovič, L. György), významu, forme a funkcii konkrétnych morfologických javov, lexém či skupín lexém v rámci príslušných slovných druhov (L. Dvonč, A. Ferenčíková, F. Kočiš, Ľ. Králik, M. Ološtiak, J. Pavlovič, P. Petráš, M. Šimková). Okrem toho sa riešili morfologické otázky v diachrónnych súvislostiach (M. Kopecká, K. Lifanov, K. Palkovič), morfologické stvárnenie proprií (J. Jacko), morfosyntaktické vlastnosti a ich lexikografické spracovanie (M. Ivanová, J. Nižníková – M. Sokolová, A. Oravcová). Možno spomenúť aj to, že J. Dolník predstavil koncepciu novej morfológie spisovnej slovenčiny, ktorá vyústila do kolektívnej monografie *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny* (Dolník 2010).

Syntaktické témy obsiahli širokú škálu javov, ako napríklad charakter syntaktických kategórií (J. Kačala), syntaktické konštrukcie, ich štruktúrne a komunikačno-pragmatické dimenzie (A. Ferenčíková, M. Ivanová, J. Kačala, F. Kočiš, Ľ. Kralčák, J. Kupcová, J. Pavlovič, J. Vaňko), príznakové syntaktické konštrukcie (E. Bajzíková, P. Ďurčová, J. Glovňa), slovosled a aktuálne členenie výpovede (J. Horecký, F. Kočiš) či morfosyntaktické javy v textovom priestore (E. Bajzíková, J. Kesselová).

Príspevky o dejinách (spisovnej) slovenčiny a slovakistiky sa zaoberajú jednotlivými osobnosťami, ich odkazom, príp. dielami – H. Bartek, S. Czambel, M. Godra, J. Kollár, E. Pauliny, J. M. Hurban, J. Škultéty, Ľ. Štúr, B. Šulek, T. Masnicius a i. (J. Bosák, J. Dolník, Ľ. Ďurovič, J. Furdík, E. Horák, J. Kačala, S. Ondrejovič, I. Ripka a i.), vybratou varietou slovenčiny v danom časovom období (K. Lifanov), vybratými jazykovými pamiatkami v danom časovom období (Š. Švagrovský). Ďalej sú to texty rezumujúce slovakistický výskum vo vybratom časovom období, v danej inštitúcii či v danej krajine (D. M. Anoca, J. Dolník, A. Jarošová a kol., F. Kočiš, S. Ondrejovič). V tejto súvislosti možno poznamenať, že pri príležitosti 80. výročia založenia JÚĽŠ SAV boli v samostatnom čísle (2013, č. 6) publikované bilančné

príspevky o vedeckom výskume v jednotlivých oddeleniach ústavu v rokoch 1993 – 2013 (P. Žigo, S. Ondrejovič, A. Jarošová a kol., S. Mislovičová, M. Šimková, I. Valentová – Ľ. Králik, K. Balleková).

Práce z oblasti jazykových kontaktov slovenčiny sa týkajú prevzatých pomenovaní v rozličných súvislostiach (etymologických, jazykovoštruktúrnych, sociolingvistických) (V. Blanár, P. Bartalošová, M. Gavurová, J. Kerďo, Ľ. Králik, O. Orgoňová, J. Skladaná, J. Šikra, L. Trup, J. Wachtarczyková – R. Garabík), ortograficko-kontaktologických javov (M. Lacináková), slovenčiny v komunikačno-pragmatických súvislostiach (A. Faragulová, M. Sloboda), ako aj slovenčiny v komparácii s inými jazykmi (F. Buffa, M. Dobríková, Z. Dobrík, J. Holčík, M. Kováčová, Ľ. Mičková).

Lexikografické štúdie sa zaoberajú predstavením koncepcie jednotlivých slovníkov, ako aj rozličnými aspektmi lexikografickej práce (Ľ. Balážová – J. Bosák, T. Bánik, Ľ. Buzássyová, M. Majtán, J. Nižníková – M. Sokolová, A. Oravcová, I. Ripka, E. Tibenská, I. Valentová), spracovaním jednotlivých javov v príslušných slovníkoch (M. Ivanová, Ľ. Králik) či históriou lexikografie (K. Gajdošová, R. Kuchar, I. Ripka, Š. Švagrovský – S. Ondrejovič). Osobitne možno spomenúť predstavenie koncepcie Slovníka súčasného slovenského jazyka (K. Buzássyová), ako aj fakt, že po vyjdení 1. zväzku SSSJ sa viedla diskusia o spracovaní niektorých jazykových javov v tomto diele (J. Kačala, K. Buzássyová, J. Findra, J. Mlacek, S. Ondrejovič).[42]

Foneticko-fonologické príspevky sa zameriavajú na problematiku vlastností jednotlivých segmentov a skupín segmentov (L. Dvonč, J. Findra, J. Horecký, R. Pavlík), suprasegmentálnych javov (A. Bugárová, Á. Kráľ, S. Ondrejovič, P. Petráš) či výslovnosti istých typov lexikálnych jednotiek (najmä prevzatých) (M. Ološtiak, M. Pisárčiková, J. Šikra, L. Trup). Veľká diskusia prebiehala o tzv. rytmickom krátení a jeho kodifikačnom spracovaní (Ľ. Ďurovič, L. Dvonč, S. Habijanec, J. Kačala, M. Považaj, M. Sokolová); viac porov. v časti 6.

Diskusia o spisovnej variete sa viedla najmä o realizácii a dôsledkoch niektorých kodifikačných zmien v PSP 1991 a KSSJ 1997 (porov. predchádzajúci odsek o fonológii a časť 6.). Ďalej sa objavuje diskusia o prístupoch k spisovnému jazyku a ďalších otázkach, ktoré s tým súvisia – jazykové poradenstvo, zákonodarstvo, stratifikácia a i. (J. Dolník, J. Horecký, J. Kačala, F. Kočiš, F. Ruščák), ako aj o spisovnej variete v diachrónnych súvislostiach (Ľ. Kralčák, K. Lifanov, M. Majtán, Š. Švagrovský – S. Ondrejovič, P. Žigo).

Ďalšie oblasti, ktorým sa na stránkach SR v skúmanom období venovala pozornosť, boli štylistika (M. Ferenčík, J. Findra, M. Horváth, J. Kesselová, J. Mlacek, F. Ruščák, D. Slančová a i.), etymológia (Ľ. Králik, Š. Ondruš, K. Palkovič, M. Pukanec, B. Varsik a i.), ortografia (A. Jarošová, L. Dvonč, F. Kočiš, M. Lacináková,

[42] Bližšie porov. v štúdii Ľ. Balážovej a kol. v tomto čísle.

J. Rusinková a i.), dialektológia (F. Buffa, A. Ferenčíková, V. Kováčová, K. Palkovič, I. Ripka, V. Uhlár, P. Žigo a i.), frazeológia (D. Baláková, F. Buffa, J. Mlacek, M. Ološtiak, V. Kováčová, E. Krošláková a i.), terminológia (J. Findra, A. Jarošová, M. Koncová, J. R. Nižnanský a i.), výskum slovenčiny v umeleckých textoch (J. Bartko, I. Hrubaničová, J. Mlacek, J. Sabol, J. Vaňko a i.), ako aj translatológia (E. Hudecová a kol., R. Kuchar, P. Petráš – D. Munková a i.).

Spomedzi slovenskorečových debutantov v 90. rokoch možno spomenúť mená ako M. Bugárová, M. Dudok, I. Hrubaničová, M. Imrichová, A. Jarošová, J. Klincková, M. Koncová, E. Kostolanský, Ľ. Kralčák, Ľ. Králik, J. Krško, Ľ. Liptáková-Valeková, G. Múcsková, O. Orgoňová, V. Patráš, J. Pekarovičová, M. Sedláková, Ľ. Sičáková, M. Sitárová-Giger, Š. Švagrovský, J. Wachtarczyková.

3.5.3. Obdobie 2001 – 2022

Každá z generácií redaktorov SR mala ambíciu oživiť časopis, aktualizovať ho, reagovať na nové výzvy a predstaviť svoju víziu napredovania. Ale nad tým vždy stál imperatív kontinuity – povinnosť a zodpovednosť naplniť obsah časopisu a zabezpečiť jeho vydanie v tom rozsahu, štruktúre a periodicite, ktorá sa najviac približovala existujúcemu modelu. Už bolo spomenuté, že spoločenský zlom v roku 1989 redakcia SR prešla mlčaním a nejaký čas fungovala v režime zotrvačnosti. Snažila sa adaptovať na novú spoločenskú situáciu, a tak po dlhých rokoch autocenzúry časopis pre seba a svojich autorov otvoril nové horizonty. Sloboda slova a rovnosť názoru, ktorú prirodzene rešpektovali vtedajšie redakcie (pod vedením F. Kočiša a I. Ripku), umožnila v 90. rokoch napríklad rozvinutie diskusie o povahe rytmického zákona, ktorá však prerástla do omnoho hlbšieho konfliktu – konfliktu paradigiem.[43] Do sporu o povahu jazykovej situácie a praxe (či je havarijná, alebo uspokojivá), o úlohách jazyka a jazykovedy, teda o to, v akom konceptuálnom rámci by sa mala reflexia o súčasnom jazyku pohybovať.

Opäť, hoci v inej podobe, sa vracia motív nehatenosti – jednak nehatenosti vývoja jazyka a nehatenosti diskusie o ňom. Spomínaná polemika v SR v 90. rokoch bola redakčne nehatená a niesla množstvo sprievodných efektov (emócií, labelingu [nálepkovania], vyjadrení ad hominem), čo privolalo potrebu hľadať spôsoby a nástroje, ako v časopise vedeckú debatu udržať, ale emočne neutralizovať. A opäť sa hľadá hrádza nehatenosti a únosná miera subjektivity v publikovaných textoch. Explicitne a programovo to na začiatku 66. ročníka (*Namiesto úvodu*, 2001, s. 3 – 4) formuluje nové vedenie na čele so S. Ondrejovičom, ktoré sa zaviazalo uverejňovať vyvážené príspevky zo všetkých výskumných oblastí slovakistiky. Vo vzťahu k diskusiám a polemikám redakcia deklarovala, že bude zverejňovať texty „argumentačne podložené a elegantné“, zameriavajúce sa na podstatu veci bez útoku na protivní-

[43] Porov. v tomto texte v časti 6. Diskusie a polemiky a v štúdii J. Wachtarczykovej v tomto čísle.

ka (ad hominem). V *Slove na úvod* v ďalšom ročníku si S. Ondrejovič uvedomuje si, že je to dlhodobá stratégia, ktorej sa treba učiť a stále ju kultivovať: „Podľa všetkého pretečie v Dunaji ešte veľa vody, kým sa všetci naučíme diskutovať tak, že nám pôjde predovšetkým o zachovanie princípu pravdivosti a o čo najlepšie poznanie objektu nášho skúmania bez ohľadu na to, akou cestou sa k tomuto poznaniu priblížime a akú metodológiu tým poprieme“ (2002, s. 5).

Nové smerovanie a nové princípy fungovania časopisu nekorešpondujú ani tak s celospoločenskými zmenami v roku 1989, ako práve s azimutom, ktorý v SR zvolilo nové vedenie redakcie na začiatku nultých rokov tohto storočia. Dovoľme si zdanlivo kontradiktoricky nazvať úsek najnovšej histórie „modernou históriou“. Sme presvedčení, že atribút moderný vystihuje zmysel kolektívneho snaženia redakcií posledných dekád o časopis, ktorý nielen vyhovuje všetkým oficiálnym nárokom, ale pulzuje v rytme svojej doby, je open, online a free. Táto moderná história SR má vek mladého dospelého – 22 rokov. Nevieme, koľko vody v Dunaji odvtedy pretieklo, ale moderná história SR zachováva tradície (rubriky, rozsah, tematickú pestrosť), no zároveň výrazne inovuje. Prichádza s nevyhnutnými zásadami, ktoré sú formulované dnes ako štandardy redakčnej práce a štandardy publikovania v časopise. V užšom zmysle je skoršou verziou SR až podoba časopisu, ktorá sa ustálila začiatkom 10. rokov tohto storočia.

Zásadným impulzom pre zvýšenie kredibility, vedeckej relevancie a viditeľnosti periodika v širšom vedeckom priestore bola príprava SR na zaradenie do citačnej databázy Scopus.[44] S touto výzvou sa spájajú zmeny v štruktúre článkov (pribúda povinnosť uvádzať abstrakt, kľúčové slová a titulok v angličtine), v kvantite údajov o autoroch (pribúda povinnosť uvádzať afiliáciu autora a jeho kontaktné údaje), v citačnom úze,[45] ale predovšetkým v režime posudzovania prijatých článkov (dvojstranne anonymné posudzovanie s dvomi posudkami na jednu štúdiu). Pribúda rubrika informujúca o nových publikáciách – *Zápisník bibliografa*. Zároveň sa inovuje vizuál časopisu – pribúda logo s modrou „bublinou“, ktorá vystupuje ako symbol reči a parolovej identity časopisu, aktívna päta, upútavky na články a aktualizované sú tirážne informácie. Tieto zmeny avizuje a vysvetľuje ich iniciátorka J. Wachtarczyková v úvodníku z roku 2011: „Kozmetické úpravy tváre Slovenskej reči nie sú samoúčelné. Hlavnou motiváciou zmien bolo dostať na vonkajšie a vnútorné strany obálky všetky potrebné a aktualizované informácie o časopise v slovenčine a angličtine, sprehľadniť a zjednodušiť uvádzanie textov“ (s. 5). V tomto období sa opäť začínajú objavovať úvodníky ako výraz nevyhnutnosti navodiť interakciu s čitateľ-

[44] Od roku 2011 je Slovenská reč indexovaná v Scopuse a odvtedy je v tejto databáze obsiahnutých 306 článkov.

[45] Slovenskorečový spôsob referovania na bibliografické zdroje sa stal štandardom pre viaceré príležitostné publikácie (zborníky).

mi, oslovovať ich, informovať ich o novinkách či zmenách a aktivovať pocit ich účasti na spoločnom projekte (podniku) menom Slovenská reč. Ďalších 11 ročníkov a úvodníkov svedčí o tom, že každý rok priniesol iný motív na reflexiu, iné informácie a posolstvá. SR je jediným jazykovedným časopisom na Slovensku, ktorý dlhodobo robí takúto nadprácu. Práve vďaka nej dnes však môžeme čítať obsah jednotlivých čísel v širšom dobovom kontexte.

Pre úplnosť dodávame, že v nultom desaťročí nového milénia v časopise debutovali napríklad L. György, S. Habijanec, J. Hladký, M. Ivanová, N. Janočková, K. Kálmánová, A. Karčová, M. Kopecká, V. Kováčová, M. Ološtiak, A. Osadská, Z. Popovičová-Sedláčková, M. Pukanec, A. Ramšáková, I. Valentová. V prvom desaťročí debutovali napríklad K. Gajdošová, R. Garabík, I. Horňanský, M. Horváth, B. Chocholová, N. Kolenčíková, D. Majchráková, L. Palková, P. Petráš, G. Rožai, J. Rusinková, J. Sokolová, R. Soóky či A. Závodný.

4. POLITIKA A IDEOLÓGIA

Ak sa v slovenčine povie „ideológia", bežne sa myslí[46] predovšetkým totalitná ideológia, ktorú prototypovo reprezentujú marxizmus a nacionalizmus, čím sa k samotnému termínu fixujú negatívne asociácie. V súčasnom vedeckom diskurze (porov. Lanstyák 2016; Horička 2021) pôsobí skôr tendencia zbaviť sa tohto stereotypu, oddémonizovať a neutralizovať termín v súlade s chápaním ideológie ako súboru myšlienok, presvedčení, názorov a postojov jednotlivca alebo skupiny vo vzťahu k okolitému svetu. Toto civilné, individualizované a svetonázorové chápanie ideológie ju predstavuje ako ideovú základňu, myšlienkovú rozhodnosť, schopnosť interpretácie spoločenských javov a artikulácie postojov, ktoré je vlastné každému jednotlivcovi. Oproti tomu zovšeobecnené, sociálne a politicko-mocenské chápanie ideológie je naviazané na konkrétne spoločenské vrstvy, ktoré presadzovaním svojich systémov presvedčení usilujú o hegemóniu svojho ideového konceptu v spoločenstve. Pokladáme za účelné chápať jazykové ideológie ako „myšlienkové systémy slúžiace na interpretáciu, odôvodnenie a legitimizáciu faktov týkajúcich sa jazyka v najširšom zmysle slova a verbálnej komunikácie vôbec bez ohľadu na to, v akej miere sú motivované mocenskými ambíciami, resp. či je ich vzťah k mocenským štruktúram pre výskumníka jasne uchopiteľný" (Lanstyák 2016, s. 1). Na základe toho potom môžeme konštatovať, že „jazykové ideológie sú súčasťou kultúry každého jazykového, resp. rečového spoločenstva a silne ovplyvňujú názory ľudí na konkrétnosti týkajúce sa jazykov, resp. jazykových javov; spolu s tým ovplyvňujú jazy-

[46] O tomto chápaní výrazu ideológia v slovenčine vypovedá jeho vektorový model, ktorý ukazuje spojenie ideológie s atribútom *totalitný* a s ekvivalentmi *marxizmus, nacionalizmus, doktrína*.[3] Koreš-ponduje s tým aj výklad slova v SSSJ v druhom význame a s kvalifikátorom polit.: *ideológia* – teória príznačná pre totalitné režimy (SSSJ, 2011, s. 324).

kové správanie hovoriacich, ako aj interpretáciu ich správania inými hovoriacimi" (Lanstyák 2016, s. 1). V ďalších úvahách sa preto neobmedzíme len na prejavy totalitnej komunistickej ideológie (ako by sa čakalo), ale všimneme si ideologický náboj textov SR v každej fáze jej vývoja.

Časopis Slovenská reč celkom pochopiteľne stojí na priesečníkoch jazykových a spoločenských ideológií. Pôsobí ambivalentne: vzniká a rozvíja sa pod vplyvom určitých ideí konkrétnej sociokultúrnej reality, a zároveň tvorí vlastné idey, reprezentuje a presadzuje ich, pričom túto spoločenskú realitu ovplyvňuje. Ak chceme hodnotiť pôsobenie ideológií napr. na jazykovedu a vyhnúť sa paušalizácii, povrchnosti a opakovaniu zažitých predsudkov, musíme rozlišovať medzi ideológiou a ich presadzovaním. I. Lanstyák zdôrazňuje, že „ideológie nie sú samy o sebe niečím negatívnym; do negatívneho svetla sa dostávajú iba vtedy, keď sa využívajú niektorou spoločenskou skupinou alebo jednotlivcom na ciele, ktoré iná spoločenská skupina alebo jednotlivec podľa svojho hodnotového rebríčka hodnotí ako negatívne" (Lanstyák 2016, s. 2). Znamená to, že ako negatívne hodnotíme tie ideové koncepty, ktoré vykazujú totalitné znaky, teda znemožňujú pôsobenie iných vedeckých konceptov, spájajú sa s mocenským aparátom, aby sa presadili ako jedine možné a správne a uchyľujú sa k spoločenskému nátlaku.

4.1. NÁRODNO-VLASTENECKÁ IDEOLÓGIA – HYBNÁ SILA VZNIKU SR

V roku 1932 bola Československá republika 14 rokov spoločenskou realitou, a to demokratickou, aj keď s prívlastkami macošská a protiľudová (Šalda 1931/1932, s. 204), plnou sociálnych nepokojov, triednych rozdielov, revolty a proletárskych ideálov o beztriednej spravodlivej spoločnosti. Silnel nacionalizmus aj v inštitucionálnej podobe, ktorú predstavovala Matica slovenská. V 30. rokoch 20. storočia Matica programovo zintenzívnila vedeckú a osvetovú činnosť v zápase proti ideám jednotného československého národa a zámerného zbližovania spisovných jazykov a za vyššiu spoločenskú a jazykovú integritu (samobytnosť) slovenského národa, ktorá sa mala prejaviť aj vo zvýšení používateľského okruhu slovenčiny aj v ustálení spisovného úzu. Tým, že sa „rozhodnutie vydávať časopis Slovenská reč jednoznačne viaže s matičnou pôdou Miestneho odboru Matice slovenskej v Košiciach" (Bartko 2003, s. 41), môžeme aj vznik časopisu chápať primárne ako výraz angažovanosti vtedajších aktérov košického intelektuálneho prostredia a zároveň ako výraz národno-vlasteneckej ideológie Matice.

4.2. PURIZMUS – IDEOLOGICKÁ DOMINANTA (1932 – 1941)

Purizmus začiatkov SR je priznaným a dominantným cieľom filologickej činnosti v časopise a tomuto cieľu sa podriaďuje obsah aj metóda práce. Ide o razantný

prístup a hľadisko, z ktorých sa hodnotí vtedajšia jazyková prax. Predstavuje ho najmä „boj proti jazykovým cudzotám“ (Bartek 1934/1935, s. 1), úsilie za jazykovú čistotu a pôvodnosť slovenčiny. Od začiatku ide o zápas, v ktorom ako ideál vystupuje reč ľudu a prirodzený jazykový cit v súlade s axiómou, že jazyk pri zdroji je najpôvodnejší a najčistejší. Aj keď sa zohľadňoval vplyv nemeckého a maďarského jazyka v nárečiach, tak H. Bartek germanizmy a maďarizmy považoval za zbytočné a škodlivé pre rýdzosť slovenčiny, ak „vytisli“ pôvodný slovenský výraz. Pre jazyk vo verejnej sfére plný kontaktových javov žiadal jazykovú reguláciu (nerepresívneho charakteru) a „zásadné a presné smernice, ktorými sa treba spravovať pri očisťovaní a ustaľovaní slovníka spisovnej slovenčiny“ (s. 1). Týmito smernicami neboli pre Barteka (ani pre SR) Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931, ale skôr Czamblove práce. Puristické princípy filologickej práce považuje H. Bartek za prirodzené, pretože „očistný boj“ proti medzinárodným slovám „by sme mohli nájsť hlavne v spisovných rečiach tých národov, ktoré sa len nedávno prebudily“ (s. 2). Tento typ purizmu môžeme považovať za národnoidentifikačnú stratégiu filologickej práce, ktorá mala vo svojom ideologickom základe nacionalizmus, naturalizmus a sincerizmus (prostota a jednoduchosť jazyka ľudu ako najvyššia hodnota).

4.3. RELATIVIZÁCIA PURIZMU – „SPRÁVNY“ PURIZMUS A ŠTRUKTURALIZMUS (1941 – 1948)

Kritický prístup k niektorým tézam purizmu (napr. svojskosti nárečí) a vytváranie vnútorného protiprúdu voči purizmu sa v SR spája s pôsobením druhej generácie slovenských štrukturalistov, najmä s osobou Š. Peciara. Začiatkom 40. rokov jeho názory vyvolávajú polemiky, pri ktorých sa oslabuje apriorizmus purizmu, hľadá sa jeho adekvátna miera, teda „správny“ purizmus ako napr. u V. Uhlára (1943/1944, s. 46): „Správny purizmus je vždy na mieste a rozvážny jazykovedec sa nedá mýliť výstrelkami na strane prihorlivých reformátorov, ale ani zásadných odporcov.“ Protipuristický postoj Š. Peciara, ako aj E. Jónu či E. Paulinyho bol v mnohom ovplyvnený pražským štrukturalizmom, pre ktorý bola prioritná funkcionalita jazykového systému, daná mnohosťou prvkov a interakcií medzi nimi. Vplyv štrukturalizmu v slovenskej jazykovede bol v tom čase citeľný – v 40. rokoch sa slovakistika na Univerzite Komenského prednášala zo štrukturalistického hľadiska (Ďurovič 2000, s. 83), v decembri 1945 vznikol Bratislavský lingvistický krúžok (E. Pauliny, V. Isačenko, J. Horecký, J. Ružička, V. Blanár, J. Štolc, Š. Peciar) a intenzívne (prednáškami a stretnutiami) pôsobil až do roku 1948. Štrukturalistický je aj prístup E. Jónu v článku *Náš pomer k slovu* (1941/1942, s. 3 – 8), v ktorom sa nestavia do opozície[47] voči purizmu, ale priorizovaním výstižnosti a výrazového bohatstva jazyka puriz-

[47] Podľa Ľ. Ďurovača „prvá štrukturalistická generácia nebojovala proti purizmu, len sa usilovala zjemniť jeho metódy“ (2000, s. 91).

mus fakticky oslabuje. Formuluje základné kritérium, podľa ktorého sa dodnes hodnotí uplatnenie výrazového prostriedku – jeho funkčnosť: „Pri hodnotení slov dnešnej našej zásoby slovnej najmä vo sférach abstraktnejších bude už teda rozhodovať hlavne ich funkcia, funkčná potrebnosť“ (s. 8). Redakcia povojnovej SR (*Slovenská reč do XII. ročníka*, 1946, s. 1 – 4) dúfala, že purizmus už nebude potrebný a že bude možné pestovanie jazyka vedeckými prácami. Podmienky na to boli vytvorené už v roku 1943 vznikom Slovenskej akadémie vied a umení, pričom jej „Jazykovedný ústav[48] sa stal prvým výskumným ústavom v slovenskej jazykovede a závažným strediskom štrukturalizmu“ (Ďurovič 2000, s. 89).

4.4. TOTALITNÁ IDEOLÓGIA (1949 – 1989)

Február 1948 prerušil evolúciu domáceho jazykovedného myslenia násilnou indoktrináciou myšlienkami marxizmu-leninizmu. V úvodníku *Nové úlohy* (1949/1950, s. 1 – 5) E. Jóna konštatuje, že princípom novej ideológie nevyhovuje ani jeden z vtedajších jazykovedných prístupov – ani staršia metóda mladogramatickej školy, ani novšia v duchu štrukturalizmu: „S hľadiska marxistického kritizujú sa oba smery. Prvému sa vyčituje nedostatočný zreteľ na pomer jazyka a spoločnosti v ich vývine, druhému k tomu aj idealizmus, nesprávny pomer k mimojazykovej skutočnosti“ (s. 2). S novou politickou situáciou v krajine prichádzala aj vlna antištrukturalistických výpadov (Ďurovič 2000, s. 89). Na teoretickej úrovni sa to prejavovalo ako vplyv sovietskej marristickej jazykovedy, ktorý však trval asi len dva roky, kým ju Stalin neodsúdil a kým aj v Slovenskej reči neboli publikované jeho texty (porov. pozn. č. 34, 35). S kritickým a revizionistickým pohľadom publikoval v SR svoje *Základy marxistickej jazykovedy* (1949/1950, s. 65 – 74) A. V. Isačenko, ktorý aj sebe vlastnú vedeckú metódu (štrukturalizmus) kritizuje ako idealistickú, odtrhnutú od spoločenskej praxe. Predstavuje základy novej jazykovedy ako humanizujúce a emancipačné, zahŕňajúce ideály sociálnej spravodlivosti a rovnosti (napr. vzdelávanie pre všetky sociálne vrstvy spoločnosti) vnášajúc do každej reflexie tzv. triedny zreteľ. Isačenko v intenciách demokratizácie jazyka hodnotí aj slovenský purizmus ako anachronizmus: „V oblasti ustálenia slovníka a frazeológie spisovnej slovenčiny treba sa zbaviť strachu pred „neslovenskými“ výrazmi tam, kde ich používanie je štylisticky odôvodnené. Treba zabrániť zásahom nepoučených a úzkoprsých upravovateľov, ktorí autorov individuálny štýl nahradzujú bezfarebnými čítankovými vetami.“ (s. 71). Horeckého článok *Odraz revolúcie v jazyku* (1949/1950, s. 161 – 164) má budovateľského ducha, víta kontakt s ruštinou a možnosť prijímať veľké množstvo nových pojmov a výrazov, formovať a obohacovať slovenskú terminológiu. Súhlasí, že jazykovú politiku treba stavať na živých a perspektívnych vývinových prvkoch slovenčiny. Š. Peciar využil historickú príležitosť najmä na kri-

[48] Myslí sa Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení.

tiku jazykového purizmu a jeho vykonávateľov – redaktorov a editorov tlače v článku *Jazykový purizmus a apretorská prax* (1949/1950, s. 257 – 273). Priznáva puristom zásluhy na stabilizácii spisovnej normy, ale za puristickými aktivitami vidí vládnucu vrstvu národne orientovanej buržoáznej spoločnosti na Slovensku. Purizmu tak pripisuje atribúty buržoázny a nacionalistický. Spomenuli sme, že prepájanie jazykovej ideológie a jazykovej politiky je evidentné od samých začiatkov pôsobenia SR. Š. Peciar teda nie ako prvý, ale celkom explicitne (a pri abstrahovaní od dobovej marxistickej ideologickej motivácie môžeme pripustiť, že výstižne) konštatuje, že „ideológia vládnúcej triedy sa odráža najmä v jazykovej kultúre, ktorá je súčiastkou jazykovej politiky" (s. 268). Vystihuje tak tesný vzťah jazykovej kultúry a jazykovej politiky (v zmysle jazykového plánovania a starostlivosti o jazyk), ktorá je vždy podložená nejakou ideológiou.

Od roku 1950, ktorý je demarkačným bodom nástupu totalitnej ideológie do jazykovedy, Š. Peciar svojím *Úvodom* (1950/1951, s. 1 – 6) predstavuje novú líniu smerovania časopisu v duchu marxistickej jazykovedy ako jedinej správnej cesty. Avizuje boj proti buržoáznemu nacionalizmu a jeho prejavu (purizmu), naproti ktorému stavia jazykovú správnosť, častosť, zrozumiteľnosť, účelnosť a vhodnosť jazykových prostriedkov. Publikovanie článkov J. V. Stalina a diskusných príspevkov predstaviteľov sovietskej jazykovedy poznačilo časopis len oslabením jeho autenticity, no v praktickom živote boli 50. roky poznačené stigmatizáciou mnohých štrukturalistov, ako J. Štolc, J. Ružička, Ľ. Ďurovič (podľa Durovič 2000, s. 89).

Na druhej strane SR udivuje rozsahom, vecnosťou, pragmatickosťou a konštruktívnosťou diskusie okolo prípravy a schvaľovania nových Pravidiel slovenského pravopisu. Dvojčíslo 10 – 11 v roku 1952/1953 obsahuje pestrý vejár názorov na úpravy pravopisnej normy slovenčiny, a, samozrejme, aj ideologicky motivovaných „prívetov", ktoré len rámcujú a typickými frázami dokresľujú debatu o konkrétnych pravopisných zmenách. Ako dôsledok tlaku ideológie sa dá chápať to, že neprešla radikálna reforma (s odstránením grafém *y*, *ô* a *ľ*), keďže vývoj jazyka by podľa stalinskej teórie mal byť postupný, a nie náhly. Obsah SR si však drží vecný a odborný charakter. Len v príležitostných úvodných článkoch sa prejavuje nevyhnutná miera spoločenskej angažovanosti. Niekedy má podobu úvahy o stave národných jazykov v socialistických spoločnostiach s cieľom pripomenúť ideu proletárskeho internacionalizmu (E. Jóna: *Spisovný jazyk v socialistických spoločnostiach*, 1967, s. 321 – 324) alebo je náčrtom ďalšieho smerovania výskumu slovenčiny v domácom prostredí (E. Jóna: *O nových úlohách slovenskej jazykovedy*, 1969, s. 321 – 326; J. Horecký: *Niektoré predpoklady rozvoja slovenskej jazykovedy*, 1970, s. 3 – 7). Objavujú sa aj interpretácie a aktualizácie učení klasikov marxizmu-leninizmu. Bolo by chybou paušálne odsudzovať tieto články, pretože v každom je racionálne jazykovedno-spoločenské jadro a viac alebo menej explicitná ideologická zložka.

Napríklad P. Ondrus sa v článku *Lenin o jazyku* (1970, s. 193 – 195) venuje otázke popularizácie vedy. Zdôrazňuje význam jej popularizácie, ale nabáda na dôsledné rozlišovanie medzi popularizáciou („popularizátor neupadá na úroveň nerozvitého čitateľa“, s. 194) a vulgarizáciou (sprimitívnením a zjednodušovaním obsahu). Š. Peciar vo svojich úvodných článkoch prepájal rekapituláciu doterajšieho vývoja v slovenskej jazykovede s jej aktuálnym stavom a perspektívami. Píše napríklad o rozvoji slovakistiky (*KSČ a rozvoj slovakistiky*, 1971, s. 65 – 71), *O potrebe konfrontačného výskumu slovenčiny a češtiny* (1971, s. 209 – 215), o ideálnych podmienkach naň a o tom, že sa o ňom dlho hovorí, ale málo koná.

Obdobie normalizácie sa v obsahu SR prejavilo s určitým oneskorením, až v roku 1972. Ak autori úvodných článkov (najmä E. Jóna, Š. Peciar, J. Horecký) dovtedy dokázali do nich vtesnať cenné informácie, úvahy, vízie a hodnotenia domácej jazykovednej scény, tak nepodpísaný článok *Zamyslenie nad úlohami slovakistiky po XIV. zjazde KSČ* (1972, s. 3 – 5) odbieha od tohto trendu na krajný pól angažovaného písania s cieľom preukázať, že časopis i slovakistika sú lojálne k režimu a poučené z „krízy“ konca 60. rokov. V tomto článku sa zdôrazňuje ideologická funkcia vedy: „Veda sa má uplatňovať aj ako nástroj triedneho boja. Preto je potrebné ‚prekonať dôsledky elitárskeho poňatia vedy a revizionistickej deštrukcie minulého obdobia‘.“ (s. 3). Podobne bezobsažný je aj text Š. Peciara *Na 60. výročie Veľkého Októbra* (1977, s. 257 – 262). Väčšine angažovaných článkov sa však nedá uprieť určitá poznávacia hodnota, ktorú do nich prenášal vtedajší hlavný redaktor Š. Peciar. V texte *Rozvoj slovakistiky a sovietska jazykoveda* (1972, s. 329 – 334) si všíma vplyvy sovietskych autorov na práce slovenských jazykovedcov, v texte *Pripomíname si 25. výročie víťazného februára* (1973, s. 65 – 68) vymedzuje dobové výzvy pre výskum slovenčiny, dopĺňa ich o výzvy kontaktovej a kontrastívnej jazykovedy (*O jazykových kontaktoch*, 1972, s. 257 – 264) a dynamické javy v jazyku a v spoločnosti vyzdvihuje v článku *Slovenské národné povstanie a vývin slovenčiny* (1974, s. 257 – 261). V článku *Rozpracúvame podnety XV. zjazdu KSČ* (1976, s. 257 – 262) za naliehavú úlohu považuje vypracovanie novej teórie spisovného jazyka a kritizuje nedostatky v jazykovednej práci, ale aj vysoké spoločenské nároky na ňu (požiadavky kultúrnej verejnosti na jazykovedcov zo dňa na deň rastú, ale síl a prostriedkov úmerne nepribúda). Článok *Víťazný február a slovenská jazykoveda* (1978, s. 65 – 71) prináša prehľad činností slovakistických pracovísk na Slovensku, *Na tridsiate piate výročie oslobodenia* (1980, s. 193 – 199) zas retrospektívne hodnotí prínosy na jazykovednom poli – súborné diela aj monografie, ktoré od roku 1945 vznikli v domácej slovakistike. Š. Peciar plodnú dekádu svojej jazykovedno-politickej spisby zavŕšil v roku 1981 trojicou textov (*K výročiu schválenia dokumentu Poučenie*, 1981, s. 3 – 8; *60 rokov tvorivej politickej práce KSČ*, s. 193 – 195; a *Úlohy slovenskej jazykovedy po XVI. zjazde KSČ*, s. 257 – 262).

Po odchode Š. Peciara z pozície hlavného redaktora zoslabla tendencia publikovať ideologicky vyhranený obsah, no ostal zachovaný sebareflexívny „kronikársky gén“ časopisu, ktorý sa prejavil pri jeho významných jubileách. Keď nový šéfredaktor F. Kočiš (od roku 1982) pripomína *Polstoročie časopisu Slovenská reč* (1985, s. 3 – 8), robí to bez akejkoľvek frázovitosti a servilnosti. V 80. rokoch sú ideologické články v SR zriedkavejšie, kratšie, ale aj rôznorodejšie, keďže odrážajú názorové osobitosti viacerých autorov. Explicitne ideologický je anonymný článok *Jazyková politika a jazyková kultúra v socialistickej spoločnosti* (1986, s. 135 – 142), ktorý deklaruje, že „činnosť jazykovedcov v oblasti výskumu jazyka a jazykovej kultúry je zároveň istým druhom politickej činnosti. V rámci užšej špecifikácie ju možno nazvať jazykovednou politikou. Jazykovedná politika musí byť v súlade s jazykovou, kultúrnou a národnostnou politikou Komunistickej strany Československa a vlády“ (s. 140). Článok ako celkom pochopiteľné a nespochybniteľné vidí to, že používanie spisovného jazyka musí byť riadené jazykovou normou, ktorá sa opiera o kodifikačné a preskripčné príručky. V týchto riadkoch čítame neskrývanú vôľu k moci uplatňovanú v záujme ideálu spisovnej slovenčiny, ktorá sa dodnes vynára v súvislosti s kodifikáciou jazyka a uplatňovaním tzv. jazykového zákona. O tom, že sa pod titulom *Základné úlohy jazykovedy pri plnení záverov XVII. zjazdu KSČ a zjazdu KSS* dá uverejniť neutrálna informatívna správa o dlhodobých výskumných úlohách a tematických záberoch slovakistiky, presvedčili K. Buzássyová a J. Kačala (1986, s. 257 – 261). Pod názvom *Veľký október a súčasnosť* (1986, s. 257 – 258) uverejnila A. Oravcová angažované zamyslenie o mieri, kým *Víťazný február a jeho odraz v dynamike spoločnosti, jazyka a jazykovedy* bol pre J. Furdíka (1988, s. 66 – 71) príležitosťou položiť otázky o tom, ako sa spoločenský dynamizmus prejavil v jazyku a ako naň reagovala slovenská jazykoveda, a zároveň na ne odpovedať. Tento článok je posledným svojho druhu v rámci politicky vysoko angažovanej spisby v SR.

4.5. LIBERALIZMUS A ANTIPURIZMUS (1989 – 2020)

Po roku 1989 žáner povinne ideologických článkov stráca opodstatnenie. SR a jej tradícia priebežne reflektovať súčasnú situáciu, jej návyk obzerať sa za seba a zároveň hľadieť vpred však vyžaduje akési občasné sprievodné slovo či komentár. Vtedajší šéfredaktor časopisu F. Kočiš síce až v roku 1993, ale predsa reagoval na zmenenú spoločenskú situáciu a jej dôsledky, ktoré redakcia pociťovala ako nedostatok financií, stratu predplatiteľov, nedostatok článkov či problémy s distribúciou periodika. Úvodným článkom *Na ceste k väčšej zodpovednosti...* (1993, s. 3 – 5) informuje o týchto problémoch a apeluje na zodpovednosť nielen vydavateľa časopisu, ale aj na čitateľov, od ktorých závisí budúcnosť časopisu i spisovného jazyka, pretože rozhoduje, „nakoľko budú ochotní počúvať hlas tohto časopisu“ (s. 4). Až po

ôsmich rokoch, keď SR získava nového šéfredaktora S. Ondrejoviča, vychádza ďalší úvodný článok nazvaný *Namiesto úvodu* (2001, s. 4 – 5). Nedá sa povedať, že by ním SR pokračovala v tradícii úvodníkov, pretože s ideologicky motivovanými rozsiahlymi staťami predchádzajúcich 40 rokov nemal nič spoločné. Týmto plachým „namiestoúvodom" sa zakladá nová tradícia úvodníkov v SR, ktorých prvoradým cieľom bolo vecné informovanie verejnosti o zmenách, zámeroch, ale aj o postojoch vedenia časopisu k aktuálnym spoločenským otázkam. V ďalších dvoch ročníkoch nasledovalo *Slovo na úvod* (2002, 2003) s podpisom redakcia, ale fakticky to bol „Slavo na úvod". Článok *Rok 2004 a slovenčina* (2004, s. 3 – 6) už obsahuje hodnotenie spoločenských javov (vstup Slovenska do EÚ, vplyv angličtiny vo verejnej sfére) a otázok týkajúcich sa jazykovej politiky krajiny.

Práve tu sa ukazuje dôležité priznať, že aj porevolučné reflexie v SR obsahujú prvky ideológií, teda prvky vychádzajúce z presvedčení, názorov a postojov jednotlivca, ktorý reprezentuje celý publikačný orgán, a tým vytvára jeho ideologickú orientáciu. Ideológia šéfredaktora S. Ondrejoviča sa na základe jeho textov javí ako liberálna a antipuristická, čo vo výsledku znamená diametrálne odlišné hodnotenie javov (napr. jazykovej situácie na Slovensku), aké by vyšlo z analogického hodnotenia, ale z konzervatívnej pozície. Znamená to tiež uvoľňovanie rigidnosti v jazykovednom myslení a hľadanie adekvátneho spôsobu, akým by lingvisti mohli ovplyvňovať jazykovú prax. Ku komentovaniu súčasného spoločenského diania v krajine sa S. Ondrejovič vracia znova až v roku 2009 v úvodníku *Súčasné jazykovo-politické iniciatívy na Slovensku a živý jazyk* (s. 3 – 6). Je to reakcia na novelizáciu zákona o štátnom jazyku, ktorý sa odvolával na kritickú situáciu v používaní jazyka vo verejnom styku. Úvodník je kritikou novelizácie, jej opodstatnenia, vykonávania formou pokút a kritikou statusu jazykovej situácie sugerujúcom jej kritický a úpadkový stav. Autor ako sociolingvista vo viacerých úvodníkoch vyslovuje presvedčenie, že „náš jazyk žije úplne normálnu sociolingvistickú situáciu" (2019, s. 6).

V priebehu ďalších desiatich rokov S. Ondrejovič publikuje viacero článkov, z ktorých sa vytráca zmysel pre stručnosť a pôvodný zámer úvodníkov – informovať o dôležitých veciach živote časopisu. Spleť nesúrodých motívov, jubileí, historických i aktuálnych udalostí sa viac podobá rozmarnému asociatívnemu rozprávaniu než premyslenému posolstvu. Takouto „všetkopárty" je aj posledný úvodník S. Ondrejoviča *Rok 2020. Od zdravia rastlín cez koronapandémiu k jubileám našich významných osobností a udalostí* (2020, s. 3 – 7). Okrem iného prekvapuje stratou nadhľadu a naivným vnášaním environmentálnej ideológie v súvislosti s dôsledkami koronavírusovej pandémie, ktorá preňho bola „šancou pre planétu Zem a životné prostredie", pretože obmedzením dopravy sa zlepšila voda, pôda a ekosystémy (2020, s. 5).

Štúdium histórie vedeckej disciplíny, predovšetkým spoločenskovednej disciplíny, ktorej interpretačný rámec je dobovo determinovaný, potvrdzuje, že prejavy ideo-

lógie v jazykovedných prácach sa nedajú úplne eliminovať. Je však možné a dôležité hľadať vo vedeckom diskurze únosnú mieru ideologickej záťaže a nepripustiť jej samoúčelnosť. Ideologický príboj sa rozbíjal o priečelie SR od jej začiatkov, koncentroval sa v úvodných angažovaných článkoch, prichádzal vo vlnách, pričom purizmus bol striedaný antipurizmom, konzervativizmus liberalizmom. Najsmutnejšiu a najdlhšiu kapitolu v dejinách SR napísala totalitná ideológia po Februári 1948. Je to pre nás smutné čítanie, keď si uvedomíme, koľko času a energie museli vydať poprední slovenskí jazykovedci, aby vyhoveli požiadavkám doby a strany, aby potvrdili svoju lojalitu režimu. Napriek tomu (alebo práve preto) našli spôsob, ako prežiť a fungovať ďalej. Vo svojich článkoch uplatňovali stratégiu mimikry, známu zo živočíšnej ríše, ktorá spočíva v tom, že určitá forma života na sebe berie znaky inej formy (napr. kvet sa tvári ako hmyz). Mimikry ako stratégia prežitia SR sa prejavila v tom, že angažované články obsahovali raz viac, inokedy menej verbálnych a obsahových znakov vtedajšieho ideologického diskurzu (ktorými sa s ním identifikovali), ale popritom si zachovávali vlastný odborný obsah a vecnú informáciu. Či už išlo o výročie SNP, Októbra, Februára alebo Poučenia, autori článkov (najčastejšie Š. Peciar) využívali túto príležitosť na praktické ciele: na rekapituláciu výsledkov jazykovednej práce, na predstavenie práve riešených projektov, na načrtnutie úloh, ktoré pred jazykovedou stoja, na informovanie o výsledkoch medzinárodnej spolupráce, alebo na zodpovedanie pre nich dôležitých otázok. Len minimum úvodných článkov je čisto ideologických, agitačných a deklamačných, a aj tie sú anonymné. Vzhľadom na prelínanie ideologickej a odbornej zložky v politicky angažovaných článkoch sa dnes už nedá zistiť, do akej miery vychádzali ideologické formulácie z presvedčenia a do akej miery sú dôsledkom taktiky mimikry. Napriek tomu sa dá povedať, že väčšina ideologicky motivovaných prejavov v Slovenskej reči je autentických a vyjadruje presvedčenia svojich autorov. Ak pripustíme legitimitu ideológie na pozadí pilotných článkov v SR, môžeme povedať, že sú prirodzenou súčasťou periodika s vlastným názorom. V záujme pluralizmu je pre SR dôležité, aby ho netvoril len jeden postoj, ale viacero dobre vyargumentovaných (aj ideologických) stanovísk.

5. TEMATICKÉ ČÍSLA

Na stránkach SR sa nepravidelne pri rôznych príležitostiach publikovali tematické čísla, ako aj tematicky späté príspevky radené do viacerých za sebou nasledujúcich čísel. V tejto kapitole podávame krátky prehľad takto zameraných edícií.

Za prvé takto špeciálne zamerané možno považovať dvojčíslo 11 – 12 v roku 1952/1953 s názvom *Pred úpravou slovenského pravopisu*. Boli v ňom publikované prejavy a diskusné príspevky, ktoré odzneli 10. júna 1953 na zasadnutí kultúrnych a vedeckých pracovníkov zo Slovenska aj z Česka. Môžeme si tak prečítať záznamy z vystúpení slovenských lingvistov (Š. Peciara, Ľ. Nováka, V. Blanára, Ľ. Ďuroviča

a i.), veľkých českých jazykovedných osobností (B. Havránka, F. Trávníčka, J. Bělič a), ale aj literárnych vedcov (A. Matušku, M. Pišúta), predstaviteľov kultúrnej obce (napr. F. Hečka, Z. Jesenskej, V. Záborského) a ďalších.

V roku 1954 bolo publikované dvojčíslo 3 – 4, v ktorom sa pozornosť venovala lexikografii. Redakcia, podľa vyjadrenia na s. 118, týmto chcela jednak dokumentovať vedeckú a spoločenskú dôležitosť slovnikárstva, jednak informovať o výsledkoch v tejto oblasti jazykovednej činnosti. Nachádzajú sa tu tri štúdie o zásadách lexikografickej práce (Budovičová: *Z teórie a praxe jednojazyčného slovníka*, s. 65 – 74; Smiešková: *Exemplifikácia a frazeológia v jednojazyčnom slovníku*, s. 74 – 77; Sekaninová: *Z lexikografickej problematiky*, s. 78 – 82) a dva texty zaradené do rubriky s dobovým názvom Podnety a diskusie (Marsinová: *Z teórie a praxe lexikografie. Poznámky k Ukážkovému sošitu Slovníku současného spisovného jazyka českého*, s. 82 – 90; Šalingová: *Z problematiky Slovníka cudzích slov*, s. 90 – 99). Následne v rubrike *Posudky, referáty, správy* sú odtlačené informačno-hodnotiace texty o vybratých slovníkových dielach, resp. v jednom prípade o lexikografickom zborníku. Na konci dvojčísla sa nachádzajú ukážky spracovania pripravovaného jednojazyčného výkladového slovníka (s. 118 – 128).

Z veľkej miery lexikografickú problematiku prezentuje aj prvé číslo v roku 1955, v ktorom sa na túto tému publikuje päť štúdií (Peciar: *O slovnikárskej práci*, s. 3 – 9; Budovičová: *Spracovanie významovej štruktúry slov vo výkladovom slovníku*, s. 14 – 29; Marsinová: *Spracovanie gramatických kategórií v normatívnom slovníku*, s. 29 – 40; Šalingová: *K štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku*, s. 40 – 49) a lexikografický charakter majú všetky komunikáty v rubrike *Posudky a zprávy*.

Vo štvrtom čísle v roku 1955 boli publikované materiály (príspevky aj diskusné poznámky) z konferencie o norme spisovného jazyka, ktorá sa konala 24. – 25. marca 1955. Účastníci sa v nich dotkli základných a zásadných otázok súvisiacich s touto oblasťou jazykovedného výskumu (vzťah normy a potrieb spoločnosti, teória a prax jazykovej kultúry, vzťah spisovného jazyka a nárečí, zisťovanie a kodifikácia normy, uvádzanie spisovnej normy do praxe).

Súčasťou 21. ročníka (1956) boli hneď dve monotematické čísla. V dvojčísle 1 – 2 sa nachádzajú príspevky z pracovnej konferencie o sporných otázkach slovenskej gramatiky a niektorých problémoch lexikológie.[49] Okrem iného sa pozornosť venuje podstatným menám (L. Dvonč), významovému triedeniu prídavných mien (G. Horák), sporným otázkam zámen (J. Oravec), členeniu slovnej zásoby (Horecký), expresívnym slovám (R. Schnek) a viacerým ďalším otázkam. Dvojčíslom 3 – 4 si jazykovedná obec pripomenula sté výročie úmrtia Ľudovíta Štúra, jednej z naj-

[49] Konferencia sa organizovala ako súčasť prác na akademickej *Morfológii slovenského jazyka* (1966).

väčších spoločensko-kultúrnych postáv v slovenských dejinách. Komunikáty z vedeckej konferencie publikované v tomto dvojčísle prinášajú komplexný obraz o Štúrovi ako jazykovedcovi a úspešnom kodifikátorovi.

Pri 15. výročí konca 2. svetovej vojny sa v roku 1960 v dvojčísle 4 – 5 uverejnili príspevky mapujúce rozvoj slovenskej jazykovedy v období 1945 – 1960. Okrem všeobecnejšie ladeného a vzhľadom na danú dobu nevyhnutne ideologicky poznamenaného textu I. Kotuliča s názvom *K 15. výročiu vzniku ľudovodemokratického Československa* (s. 193 – 197) sa v ďalších ôsmich príspevkoch pozornosť venuje organizácii jazykovednej práce (Dvonč, s. 197 – 205), výskumom pravopisu a výslovnosti (Peciar, s. 205 – 213), gramatickej stavbe (Ružička, s. 214 – 236), tvoreniu slov (Horecký, s. 236 – 241), lexikografii a lexikológii (Jóna, s. 242 – 253), terminológii (Horecký, s. 254 – 270), štylistike (Šalingová, s. 270 – 286) a samostatná pozornosť sa venuje učebniciam slovenského jazyka (Oravec, s. 286 – 297).

Lexikografii a špeciálne Slovníku slovenského jazyka (SSJ) bola venovaná konferencia v Smoleniciach, ktorá sa konala v júni 1965, t. j. v čase, keď boli publikované prvé štyri zväzky SSJ. SR sa stala publikačnou platformou aj pre toto podujatie. V prvom čísle 1966 vyšli posudky na toto významné lexikografické dielo, v druhom čísle sa nachádzajú diskusné príspevky k týmto posudkom a stanovisko hlavného redaktora SSJ Š. Peciara.

Pri príležitosti 50. výročia vzniku Československa boli na začiatku prvých piatich čísel 34. ročníka (1969) publikované sumarizujúce štúdie o výskume slovenčiny vo vybratých oblastiach: *Polstoročie výskumu slovenských nárečí* (Buffa, s. 14 – 24), *Spisovná slovenčina v období 1918–1968* (Ružička, s. 65 – 75), *Pol storočia vo výskume slovenskej gramatiky* (Oravec, s. 129 – 136), *Výskum dejín slovenského jazyka za uplynulé polstoročie* (Kotulič, s. 197 – 209), *Polstoročie slovenskej štylistiky* (Miko, s. 257 – 266). Na ne v šiestom čísle nadväzuje retrospektívno-perspektívny text E. Jónu *O nových úlohách slovenskej jazykovedy* (s. 321 – 325).

V čísle 6 z roku 2006 sú publikované príspevky z vedeckého seminára *Jazykovedné dielo Sama Czambla* (Bratislava 3. 10. 2006), ktorý sa uskutočnil pri príležitosti 150. výročia narodenia jedného z najvýraznejších predstaviteľov slovenskej jazykovedy. V čísle sa uverejnili tieto referáty: *Samo Czambel – významný slovenský jazykovedec* (Ondrejovič, s. 321 – 329), *Jazykovedné dielo S. Czambla v osídlach politiky* (Š. Švagrovský, s. 330 – 339), *Koncepcia kvantity a rytmického zákona v Cambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej* (Kačala, s. 340 – 349), *Pôvod slovenčiny z pohľadu Sama Czambela* (Žigo, s. 350 – 354), *Fonematický princíp v slovenčine predspisovného obdobia, etymologický princíp v Czamblovej Rukoväti a návrat k fonematickému princípu* (Kuchar, s. 355 – 361), *Samo Cambel a kodifikácia spisovnej slovenčiny* (Muziková, s. 362 – 371), *Retrospektívne pohľady na jazyko-*

vedné dielo a osobnosť Sama Czambela (Kubišová, s. 372 – 376), *Slovenská lingvogenéza z postpozitivistickej perspektívy* (Pukanec, s. 377 – 381).

Číslo 3 v roku 2007 zasa prináša príspevky z vedeckého seminára (27. 3. 2007), ktorým si slovenská jazykoveda pripomenula 100. výročie narodenia Henricha Barteka. Obsahuje osem referátov, v ktorých sa H. Bartek približuje z rozličných stránok: o živote a diele (Ondrejovič, s. 129 – 133), inšpirácie v podobe implicitných otázok, ktoré sa vzťahujú aj na súčasnosť (Dolník, s. 134 – 138), Bartekovo dielo v exile (Kačala, s. 150 – 160), Bartek o kontinuita teórie spisovného jazyka v 30. rokoch 20. storočia (Kralčák, s. 139 – 149), Bartek a najstaršie dejiny slovenčiny (Majtán, s. 161 – 165), Bartek o topografických názvoch (Ripka, s. 174 – 181), Bartek v diskusii o slovenskej prozódii (Zelenková, s. 182 – 190), konfliktnosť kodifikačných snáh H. Barteka (Žigo, s. 166 – 173).

Tematickým číslom bola pripomenutá aj storočnica Eugena Jónu (č. 2, 2010). Obsahuje tieto komunikáty: *Storočnica Eugena Jónu* (Ondrejovič, s. 65 – 69); *Profesor Eugen Jóna a dejiny slovenskej jazykovedy* (Kačala, s. 70 – 76); *Výskum dejín spisovnej slovenčiny a Eugen Jóna* (Muziková, s. 77 – 85); *Eugen Jóna a jazyková kultúra* (Sičáková, s. 86 – 91); *Eugen Jóna ako lexikológ a lexikograf* (Ripka, s. 92 – 96); *Spisovná slovenčina pred a po revolúcii 1848/49 (Epizóda s tzv. staroslovenčinou)* (Švagrovský, s. 97 – 116); *Novohradské nárečia vo vedeckom diele Eugena Jónu* (Žigo, s. 117 – 123); *Sekundárne slabičné l v južnostredoslovenských nárečiach* (Majtán, s. 124 – 127); *Príspevok Eugena Jónu k teórii slovných druhov v kontexte slovenskej jazykovedy 20. storočia* (Šimková, s. 128 – 142).

Ďalšie monotematické číslo v roku 2010 (dvojčíslo 4 – 5) obsahuje príspevky, ktoré boli odprezentované na vedeckom seminári 14. 10. 2009, venovanom 75. narodeninám významného slovenského jazykovedca Milana Majtána. V súlade s jubilantovými záujmami číslo obsahuje texty z onomastiky (M. Ološtiak, P. Žigo, I. Ripka, I. Valentová, A. Ferenčíková, J. Hladký, A. Závodný, E. Kufčák, M. Kazík, M. Beláková), dejín a vývinu slovenského jazyka (R. Kuchar, J. Skladaná, Ľ. Kralčák, T. Bánik), dialektológie a etymológie (Ľ. Králik).

Dvojčíslo 5 – 6 v roku 2011 bolo venované 90. výročiu narodenia J. Mistríka. Autori si tohto velikána pripomenuli z viacerých aspektov, vo vzťahu k letnej škole Studia Academica Slovaca (Pekarovičová, s. 269 – 281), vo vzťahu k jeho encyklopedickým iniciatívam (Ondrejovič, s. 282 – 287), stenografické aktivity J. Mistríka pripomenul I. Ripka (s. 288 – 293), o štylistickej interpretácii náboženských komunikátov v diele J. Mistríka písal J. Mlacek (s. 294 – 299), štyléma, mistríkovské a iné inšpirácie sa stali námetom štúdie D. Slančovej (s. 300 – 310). V ďalších prácach sa M. Dudok venoval behavitívom a podobným výrazom (s. 311 – 314), Ľ. Kralčák priblížil dynamiku jazyka a dynamiku textu (s. 315 – 321) a M. Šimková nadviazala na práce J. Mistríka o frekvencii slov a tvarov (s. 322 –

333). Súčasťou čísla je aj spomienkový medailón P. Žiga *Profesor Jozef Mistrík – vedec a pedagóg* (s. 265 – 268).

Šieste číslo v roku 2013 ponúka bilanciu uplynulých 20 rokov v živote Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Po úvode P. Žiga (s. 322 – 324) nasleduje šesť štúdií o činnosti jednotlivých oddelení ústavu: oddelenia súčasného jazyka (Ondrejovič, s. 325 – 332), oddelenia súčasnej lexikológie a lexikografie (Jarošová – Benko – Chocholová – Janočková, s. 333 – 345), oddelenie jazykovej kultúry a terminológie (Mislovičová, s. 347 – 353), oddelenia Slovenského národného korpusu (Šimková, s. 354 – 367), oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie (Valentová – Králik, s. 368 – 381) a dialektologického oddelenia (Balleková, s. 382 – 395).

Napokon, no nie na poslednom mieste spomeňme najčerstvejšie tematické číslo z tohto roku (1/2022), ktoré je venované stému výročiu narodenia jedného z najvplyvnejších a najplodnejších slovenských lingvistov, profesora Jozefa Mistríka. Číslo obsahuje časť referátov z vedeckej konferencie (konanej v septembri 2021), ktorou si Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave a celá lingvistická obec pripomenuli tohto výnimočného predstaviteľa slovenskej jazykovedy.

6. DISKUSIE A POLEMIKY

Zaujímavé, podnetné a poučné čítanie ponúkajú početné diskusie a polemiky, ktoré boli na stránkach SR publikované. Preto považujeme za vhodné spomenúť aj túto súčasť vedeckého diskurzu (všímame si len príspevky z rubrík *Štúdie* a *Diskusie a rozhľady*).

Počiatočné puristické zameranie časopisu našlo prirodzene aj negatívnu dobovú odozvu, ktorú redakcia očakávala a ktorej sa, takpovediac, až nevedela dočkať.[50] Na stránkach SR sa následne publikovali reakcie na túto kritiku zväčša v zmysle argumentácie ohľadom konkrétnych jazykových javov (napr. H. B. 1933/1934, s. 235 – 248; Mihál 1933/1934, s. 272 – 274). Okrem toho sa v prvých ročníkoch objavovali aj redakčné poznámky k (neodborným) vyjadreniam konkrétnych osôb týkajúce sa jazykového diania vo vtedajšom Československu. Napr. H. Bartek uverejnil krátku reakciu na I. Dérera, podľa ktorého bohemizmy v Pravidlách slovenského pravopisu (1931) sú zo západoslovenských nárečí (H. B. 1932/1933, s. 48).

Prvým výraznejším diskusným a aj metodologickým príspevkom je Bartekov text *Ešte o správnosti jazykovej* (1933/1934, s. 278 – 296). V ňom reaguje na *Úvahy*

[50] Dôkazom onej „nedočkavosti“ sú aj tieto slová H. Barteka: „Keď začala vychodiť Slovenská reč, očakávali sme kritiky, mysleli sme si, že sa budú preosievať rozličné problémy jazykovej správnosti, a to s niekoľkých strán. No darmo. Získali sme síce množstvo predplatiteľov, ale kritici sa nijako nechceli ozvať, ba niektoré denné časopisy chcely nás obísť zatajovaním. I dnes ešte úmyselne nereferujú o Slovenskej reči.“ (Bartek 1933/1934, s. 235).

nad „Slovenskou rečou", mesačníkom pre záujmy slovenského jazyka... (Vážný 1933, s. 499 – 500), v ktorých sa kritizuje puristické zameranie SR (článok bol napísaný v čase, keď bolo vonku 14 čísel, celý prvý ročník a štyri čísla z druhého ročníka). Bartek Vážnemu pripomína, že vydaním bohemizujúcich Pravidiel slovenského pravopisu (1931) výrazne rozkolísal úzus, vychádzajúci najmä z matičnej (martinskej) jazykovej praxe so základmi v Czambelovej Rukoväti.[51] Reagujúc na Vážneho pripomienky, prostredníctvom niekoľkých konkrétnych príkladov ďalej Bartek obhajuje synchrónnu metódu, pri posudzovaní jazykovej správnosti navrhuje vychádzať zo súčasnej slovenčiny, pričom pridáva ďalšie argumenty (napríklad v prospech podoby *sloboda* oproti *svoboda*). Príklon k úzu explicitne vyjadruje tak, že slovenský jazyk „musí byť taký, aký je v skutočnosti" (s. 285). To sa týka aj cudzích slov: „Od nás nikto nemôže chcieť, aby sme vyslovovali latinské slová tak, ako ich vyslovoval Cicero. My ich musíme prijať také, aké sa vžily do našej reči." (s. 288).

Ako kuriozitu a dôkaz ostrosti v názorovej výmene možno odcitovať koncovú pasáž Bartekovej rozsiahlej odpovede, v ktorej reaguje na Vážneho obvinenia, že Slovenská reč sa snaží priblížiť k štátnej a kultúrnej ideológii maďarskej: „Vážny nie je povolaný posudzovať národnú česť prispievateľov Slovenskej reči. Ináč urážať národnú česť nebýva zvykom vo vedeckých publikáciách. Čudujem sa veľmi, že Šafárikova učená společnost kryje takýto postup Václava Vážneho. Matica slovenská ako vydavateľka Slovenskej reči podala na Václava Vážneho žalobu, lebo jednak len nejde, aby Vážny mohol beztrestne urážať každého. Pred súdom bude môcť dokázať oprávnenosť svojich hanebných urážok."

Rozsiahle obranné články neskôr publikovali aj pravidelný prispievateľ SR v 30. rokoch J. Mihál (*K útokom na Slovenskú reč*, 1934/1935, s. 231 – 247), opätovne H. Bartek (*Z pravopisu, gramatiky a slovníka*, 1938/1939, s. 148 – 167) či V. Uhlár v príspevku *O čistotu jazyka* (1943/1944, s. 44 – 51).

V 30. rokoch sa výraznejšia diskusia viedla o topografických názvoch (toponymách). K téme sa (aj v reakciách na stanoviská V. Vážneho publikované mimo SR) rozličným spôsobom vyjadrili J. Martinka (*Cudzie miestne mená v slovenčine*, 1932/1933, s. 73 – 76), P. Florek (*Topografické názvy v slovenčine*, 1933/1934, s. 19 – 26; *O vývine a povahe slovenskej terminológie vedeckej, najmä zemepisnej*, 1934/1935, s. 98 – 106), H. Bartek (*Topografické názvy*, 1934/1935, s. 211 – 214; H. Bartek podpísaný ako R. (*Písanie topografických názvov. Atlas Českej akadé-*

[51] „Uznávam, že v dnešnom spisovnom úze medzi niektorými poučkami o správnosti jazykovej sú menšie nedôslednosti, ktoré treba pričítať vplyvu starších puristov, keďže u nich nebolo vždy jednotného systému, lebo neposudzovali jazykové zjavy s jednotného stanoviska. Ale redakcia Slovenskej reči usilovala sa sjednotiť zásady slovenského purizmu, opraviť prípadné nedôslednosti v nazeraní na správnosť jazykovú. Preto prvý ročník Slovenskej reči je zrkadlom slovenského purizmu najmä do vydania Pravidiel slovenského pravopisu, ale už v druhom ročníku vidno, že dôsledne aplikujeme tézy Pražského lingvistického krúžku." (Bartek 1933/1934, s. 289).

mie a stanovisko dr. Vážneho, 1935/1936, s. 145 – 149). Komentár príspevkov na túto tému prináša I. Ripka v štúdii *Henrich Bartek a topografické názvy* (2007, s. 174 – 181).

O básnickom jazyku v 30. rokoch diskutovali J. Mihál a K. Šimončič. Na text J. Mihála (*O rýmoch v slovenských veršoch*, 1935/1936, s. 74 – 77) kriticky reagoval K. Šimončič (*Niekoľko polemických poznámok k článku J. Mihála „O rýmoch v slovenských veršoch"*, 1935/1936, s. 131 – 136). Hneď za týmto textom je v rovnakom čísle uverejnená aj Mihálova replika *Odpoveď P. K. Šimončičovi* (Mihál 1935/1936, s. 136 – 137).

V roku 1935/1936 sa viedla diskusia o predložkách *do* a *za*. Ján Petrichovich (pod značkou –tri–) v článku *Na margo slovenskej právnickej terminologie* (1935/1936, s. 59) uverejnil mienku o dvojici predložkových výrazov *do 15 dní – za 15 dní*. Na to reagovali J. Fundárek (1935/1936, s. 109 – 111) a po výzve redakcie aj I. Michalovič (1935/1936, s. 172 – 173), J. Derdiak (1935/1936, s. 173 – 174), znova J. Petrikovich (–tri– 1935/1936, s. 174 – 177) a záverečnou poznámkou J. Fundárek (1935/1936, s. 253).

Vo viacerých príspevkoch sa ako vášnivý diskutér a polemik prezentoval Š. Peciar. Prvou v tomto duchu je práca *Moje poznámky k Uhlárovmu článku o rytmickom zákone* (Peciar 1941/1942, s. 315 – 317). Š. Peciar viackrát ostro vystúpil proti puristickej línii SR. Časť tejto diskusie sa viedla aj v SR, porov. najmä text V. Uhlára *O čistotu jazyka (Odpoveď Dr. Števovi Peciarovi)* (1943/1944, s. 44 – 51), v ktorom sa nachádzajú aj bibliografické odkazy na články uverejnené v iných publikačných platformách a v ktorom obraňuje puristické stanovisko (porov. časť 4.). Okrem toho Uhlár Peciarovi vyčíta prílišnú závislosť od českej jazykovedy a poukazuje na odlišné podmienky českého a slovenského purizmu.[52] V odlišných spoločensko-politických podmienkach[53] sa k problematike vrátil Š. Peciar v článku *Jazykový purizmus a apretorská prax* (1949/1950, s. 257 – 273), ako aj v niektorých ďalších prácach publikovaných mimo SR (porov. Múcsková 2017, s. 52 – 53). Purizmu priznáva zásluhu najmä na stabilizácii výslovnosti a tvaroslovia, menšie boli podľa autora úspechy v oblasti lexiky. Sumárne však purizmus hodnotí viac negatívne ako pozitívne: „Z našej kritiky jazykového purizmu napokon vyplýva otázka, či hodnota prá-

[52] „Netreba tajiť známu vec, že slovenčina v posledných storočiach bola a je veľmi ovplyvňovaná češtinou. A ako každý organizmus bráni svoju individualitu, tak aj slovenčina sa vyhraňuje proti češtine a bráni sa jej vplyvom. Ak sa to Peciarovi nevidí, nám sa zasa nepáči jeho jednostranná závislosť od českej vedy, ktorú prejavuje shodnosťou názorov a citátmi skoro len a len českých lingvistov. Ťažko viesť paralelizmus medzi českým a slovenským purizmom pre zásadne iné jazykové pomery." (Uhlár 1943/1944, s. 46 – 47).

[53] V čase nastupujúcej komunistickej diktatúry, čomu zodpovedali aj ideologické poznámky. Podľa autora purizmus je odrazom buržoázneho nacionalizmu a šovinizmu v jazyku a kultúre (porov. Múcsková 2017, s. 52 – 53) a purizmu explicitne priraďuje atribút *nacionalistický*.

ce, ktorou slovenskí puristi dosiahli istej stabilizácie spisovnej slovenčiny, bola úmerná dosiahnutým výsledkom. Na túto otázku sotva bude možno odpovedať kladne.“ (s. 264).

Poriadne polemické iskrenie nachádzame v Peciarovom príspevku *K diskusii o slovenských deminutívach* (1959, s. 161 – 178), ktorý je reakciou na štúdiu J. Štolca v Jazykovedných štúdiách 3 (1958). Peciar Štolcovi napríklad vyčíta „povrchné, nepresné alebo nejasné štylizácie, sklon k verbalizmu a k používaniu prázdnych fráz, odbočovanie od témy, neodôvodnené generalizovanie a prekrúcanie faktov, mentorské poúčanie o problémoch, ktoré si sám neujasnil, svojvoľné narábanie s terminológiou a nerešpektovanie spisovnej normy“ (s. 161). Celkovú „nasrdenosť“ Peciarovho textu zvýrazňujú miestami až ironické poznámky.[54]

Iný Peciarov príspevok (*Poznámka k takzvaným vkladným samohláskam*, 1946, s. 86 – 91) stojí na počiatku diskusie o zánikovej alternácii *i/0*. Reagoval naň J. Orlovský (*Vkladné samohlásky v slovenčine*, 1947/1948, s. 86 – 92), potom L. Dvonč (*Ešte o alternácii i/ø v spisovnej slovenčine*, 1949/1950, s. 5 – 7) a znova J. Orlovský (*Znova o nevkladnom -i- v spisovnej slovenčine*, 1949/1950, s. 172 – 177).

Š. Peciar sa zapojil aj do ďalšej diskusie s J. Mihálom, keď J. Mihál (1964, s. 40 – 46) reagoval na niektoré poznámky Š. Peciara z viacerých štúdií o deverbatívnych verbách (Peciar 1962, s. 334 – 345; 1963, s. 32 – 44; 1963, s. 65 – 77; 1963, s. 201 – 213). Hneď za tým je uverejnená aj Peciarova *Odpoveď na odpoveď* (1964, s. 46 – 48).

Ortoepická diskusia sa rozvinula o vokalickom spojení *-io-*, ktoré L. Dvonč (1968, s. 187 – 190) považoval za diftong. Naňho nadviazal F. Sabol (1980, s. 174 – 177) s návrhom pospisovniť tvary typu *po babiom lete*. Nesúhlasne na tento návrh zareagoval V. Uhlár (1981, s. 171 – 174) a v prospech existencie tohto segmentu sa opätovne vyslovil L. Dvonč (1990, s. 173 – 179).

Na stránkach SR sa viedla aj časť translatologickej diskusie o preklade Šolochovovho románu *Tichý Don* (preložila Z. Jesenská). Základom boli rôzne mienky o ekvivalentoch ukr. *chutor* – slov. *laz* (Uhlár 1951/1952, s. 298 – 301; Jesenská 1951/1952, s. 301 – 307; Peciar 1982/1953, s. 155 – 160; Horecký 1952/1953, s. 370 – 374; Dvonč 1957, s. 66 – 67); bližšie k diskusii porov. článok M. Gavurovej v tomto čísle.

Viaceré diskusie a polemiky sa viedli aj o syntaktických otázkach.[55] Na príspevok J. Ružičku (1954, s. 269 – 275) o vytýčenom vetnom člene zareagoval E. Pauliny (*O podstate vytýčeného vetného člena*, 1961, s. 291 – 299). O viacnásobnosti prísudku diskutovali J. Mlacek (*O viacnásobnosti prísudku a vetného základu*, 1967,

[54] Za hranicou vedeckého formulovania polemického názoru je napríklad táto poznámka: „Žiakovi strednej školy by za takéto štylizácie dal aj Štolc zlú známku.“ (s. 162).

[55] Podrobnejšie porov. štúdiu M. Ivanovej v tomto čísle.

s. 74 – 78), J. Hrbáček (*O několikanásobnosti přísudku*, 1968, s. 108 – 111; *Ještě k několikanásobnému přísudku* (1970, s. 235 – 239), K. Svoboda (*O souřadném a několikanásobném přísudku*, 1971, s. 245 – 252), F. Kočiš (*O viacnásobnom prísudku zo syntagmatického hľadiska*, 1990, s. 108 – 117), najnovšie J. Pavlovič (*O jednom druhu syntaktických konštrukcií so zloženým vetným členom*, 2016, s. 30 – 38).

Ďalej sa diskutovalo o klasifikácii zložených súvetí. Na dve štúdie F. Kočiša (*Ku klasifikácii zloženého súvetia*, 1963, s. 155 – 164; *Deväť typov zloženého súvetia*, 1963, s. 321 – 342) zareagovala E. Macháčková (*Klasifikace složeného souvětí ve slovenštině*, 1964, s. 229 – 232) a na ňu opätovne F. Kočiš (*Triedenie a kritériá triedenia*, 1964, s. 232 – 236). Intenzívna výmena názorov prebiehala aj o obsahovej a formálnej stránke syntagmy. Štúdiu F. Kočiša *Syntaktický a sémantický prvok v syntagme* (1978, s. 14 – 22) skritizoval J. Kačala (*Obsah a forma v syntaxi*, 1978, s. 352 – 358). Do diskusie, ktorá čiastočne prebiehala aj v Jazykovednom časopise, sa na stránkach SR zapojili aj J. Dolník (*Obsah a forma syntagmy*, 1987, s. 34 – 44) a J. Horecký (*Obsah, forma a funkcia syntagmy*, 1987, s. 362 – 366).

Diskutovanou témou bol aj status doplnku a doplnkovej vety. Podnetom polemickej reakcie J. Oravca (*K diskusii o doplnku*, 1965, s. 153 – 161) boli dva príspevky J. Chovana (*Na okraj otázky doplnku*, 1963, s. 286 – 291; *K problematike doplnkovej vety*, 1964, s. 236 – 240). Kriticky sa k J. Chovanovi vyjadril aj J. Kačala (*Niet v slovenčine doplnkovej vedľajšej vety?*, 1965, s. 223 – 232). Diskusné post scriptum k tejto téme pripravil príspevok J. Holého *Oneskorené argumenty (Príspevok do diskusie o doplnku)* (1990, s. 296 – 299) a následná reakcia J. Kačalu *Na čo boli dobré „oneskorené argumenty“* (1991, s. 232 – 237), kde sa autori vracajú k Holého termínu cyklická syntaktická štruktúra (Holý 1966, s. 292 – 300), ktorý J. Kačala vo svojej monografii o doplnku (1971) neprijal.

Polemická interakcia o fonologických otázkach sa v prvej polovici 60. rokov objavila medzi J. Ružičkom a E. Paulinym. Keď J. Ružička (1963, s. 54 – 62) publikoval obšírnu recenziu Paulinyho vysokoškolskej učebnice *Fonológia spisovnej slovenčiny* (1961), E. Pauliny na ňu odpovedal v osobnejšom tóne (podľa vlastných slov „trochu živšie“) v tom istom ročníku v treťom čísle (Pauliny 1963, s. 174 – 181). Redakcia Paulinyho repliku zverejnila v „záujme veci“, hoci sa s jej tónom nestotožnila (porov. red. poznámku na s. 181). Nato v ďalšom čísle ešte stihla vyjsť aj Ružičkova reakcia (1963, s. 291 – 295).

V 60. rokoch sa rozsiahla diskusia viedla aj o Slovníku slovenského jazyka (Peciar 1959 – 1968). SR bola v tejto téme dominantnou, avšak, prirodzene, nie výlučnou publikačnou platformou. Vo štvrtom čísle 1961 boli uverejnené tri štúdie týkajúce sa SSJ (*K otázke normatívnosti Slovníka slovenského jazyka*, Jóna 1961, s. 206 – 214; *Poznámky k výberu slov vo výkladovom slovníku (Pripomienky k dvom*

dielom Slovníka slovenského jazyka), Michalus 1961, s. 214 – 219; *Cudzie slová v Slovníku slovenského jazyka*, Vragaš 1961, s. 220 – 225) a dva kratšie články o jednotlivostiach, o spracovaní hesiel *čosi*, *dačo* (Rybák 1961, s. 235 – 237) a *bleskozvod* (Ružička 1961, s. 237 – 239). V ďalšom čísle ešte vyšiel príspevok F. Kočiša *Poznámky k spracovaniu frazeológie v Slovníku slovenského jazyka* (1961, s. 269 – 280) a v roku 1964 drobnosť J. Sabola *K pomenovaniam hádaniek v Slovníku slovenského jazyka* (1964, s. 88 – 89). Reakciou na väčšinu uvedených, ale aj mimo SR (najmä v Kultúrnom živote) publikovaných statí o SSJ bol článok Š. Peciara *O výbere a hodnotení slov v Slovníku slovenského jazyka* (1965, s. 101 – 109). Do tejto diskusie sa sumárnymi postrehmi zapojil aj V. Blanár dvomi textami (*O dnešnej jazykovej kultúre a vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny*, 1965, s. 32 – 41; *Zakončenie diskusie o jazykovej kultúre*, 1965, s. 109 – 113).

Ako sme spomínali vyššie (porov. 5.), SSJ sa zaoberala aj smolenická konferencia (21. – 23. 6. 1965). Následne v 1. čísle SR 1966 boli publikované posudky na toto lexikografické dielo,[56] v ďalšom čísle si možno prečítať rozsiahlu diskusiu (1966, s. 76 – 112) a *Odpoveď na kritiku SSJ* z pera hlavného redaktora Š. Peciara (s. 113 – 119). V tom istom ročníku sa k SSJ ešte vyjadrila M. Ivanová-Šalingová (*Štylistické kvalifikátory v Slovníku slovenského jazyka*, 1966, s. 146 – 153) a tá istá autorka o rok neskôr v príspevku *Dublety a varianty v Slovníku slovenského jazyka* (Ivanová-Šalingová 1967, s. 25 – 32). Poznámky a pripomienky k SSJ publikoval tiež J. Mihál (1967, s. 109 – 113, 161 – 165).[57]

V 70. rokoch zarezonovali viaceré témy. Diskusné vášne vzplanuli pri výskume prepozícií. Na prístup E. Horáka (*Predložkový systém spisovnej slovenčiny*, 1972, s. 341 – 354; *Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek*, 1976, s. 85 – 97; *Invariantný význam slovenskej predložky o*, 1977, s. 281 – 294) vyhranene zareagoval J. Oravec (*Predpoklady systematizovania predložiek v spisovnej slovenčine*, 1974, s. 291 – 303; 1976, s. 98 – 102).

Ďalej sa názory vymieňali v otázkach hraníc štandardizácie v toponymii, konkrétne išlo o podoby typu *Ostrô, Bystrô* verzus *Ostré, Bystré*. Nárečové tvary typu *Bystrô* obhajoval V. Uhlár (1968, s. 356 – 362; 1976, s. 221 – 227; 1978, s. 166 – 168), v prospech tvarov typu *Bystré* argumentovali M. Majtán (1976, s. 277 – 283; 1980, s. 41 – 44) a L. Dvonč (1976, s. 283 – 285).

Do ortoepickej výmeny názorov k výslovnosti tvarov *prosieb, kresieb* sa zapojili G. Horák (1973, s. 367 – 370; 1977, s. 308 – 312), V. Uhlár (1974, s. 164 – 167)

[56] *Oponentská zpráva o Slovníku slovenského jazyka* (Pauliny 1966, s. 7 – 13); *Posudok Slovníka slovenského jazyka* (G. Horák a kolektív oddelenia gramatiky a štylistiky ÚSJ SAV 1966, s. 14 – 19); *Slovník slovenského jazyka z hlediska současné lexikografické teorie a praxe* (Lexikografický kolektív ÚJČ ČSAV Praha 1966, s. 20 – 36), *Významné dielo slovenskej lexikografie* (Kollár 1966, s. 37 – 44).

[57] K diskusiám o SSJ podrobnejšie porov. kap. 3.2.3. a 3.2.4. v štúdii Ľ. Balážovej a kol. v tomto čísle.

a L. Dvonč (1974, s. 359 – 365). Diskusiu o metodologických otázkach slovenskej ortoepie viedli E. Pauliny (1977, s. 214 – 216; 1978, s. 156 – 160), J. Horecký (1977, s. 346 – 350), Á. Kráľ (1978, s. 88 – 93), L. Dvonč (1979, s. 30 – 38).

Etymologická diskusia o slovách *sobáš, svadba* prebiehala medzi F. Kopečným (1976, s. 110 – 114; 1977, s. 176 – 182) a Š. Ondrušom (1975, s. 265 – 274; 1976 s. 262 – 269; 1976, s. 349 – 357).

Na stránkach SR prebehla aj časť dôležitej výmeny názorov na stratifikáciu slovenčiny a vymedzenie spisovnosti. Po tom, ako J. Horecký uverejnil dva príspevky v Kultúre slova (1976a, 1976b) a potom v konferenčnom zborníku Z teórie spisovného jazyka (1979), SR publikovala jeho štúdiu *Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny* (Horecký 1979, s. 221 – 227). Stratifikáciu J. Horecký spomína aj v knižnej publikácii *Spoločnosť a jazyk* (1982). Autor v týchto prácach predstavil nový prístup k stratifikácii slovenčiny ako národného jazyka. V tomto prístupe sa objavilo aj nové chápanie hraníc spisovnosti, ktoré bolo v SR kritizované F. Kočišom (*Štruktúrna stratifikácia jazyka ako základ teórie spisovného jazyka*, 1984, s. 37 – 48). Autori si následne vymenili niekoľko ďalších diskusných replík: J. Horecký (*Na okraj štruktúrnej stratifikácie jazyka F. Kočiša*, 1984, s. 162 – 167); F. Kočiš (*Od prameňov po súčasnosť. (Ešte slovíčko do diskusie o teórii spisovného jazyka.)*, 1984, s. 351 – 356), F. Kočiš (*Hranice spisovného jazyka*, 1986, s. 169 – 179), J. Horecký (*Hranice a pôsobnosť spisovnej slovenčiny*, 1988, s. 158 – 163). Diskusia medzi týmito dvomi autormi pokračovala v iných platformách. F. Kočiš sa k nej v SR vrátil v roku 1993 v širšie koncipovanom príspevku *Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry a jej vymedzenie v súčasnej komunikácii* (s. 228 – 234).

V 90. rokoch sa najviac a najostrejšie diskutovalo o tzv. rytmickom krátení. Podnetom k tomu boli zmeny v písaní kvantity v príponách typu *-ár/-ar, -áreň/-areň* a v niektorých ďalších prípadoch v Pravidlách slovenského pravopisu (1. vyd. 1991; 2. vyd. 1998) a v Krátkom slovníku slovenského jazyka (3. vyd. 1997). Na prepojenie medzi jazykovými systémami v tejto súvislosti poukázala M. Sokolová v príspevku *Dôsledky fonologických zmien v nových pravidlách pravopisu na skloňovanie v slovenčine* (1992, s. 105 – 108). V prospech tvarov typu *žiadúci*, *nežiadúci* sa vyslovil L. Dvonč (1994, s. 52 – 54), ktorý v podobnom duchu publikoval aj ďalšie texty (*Najnovšie zmeny v oblasti kodifikácie rytmického krátenia v spisovnej slovenčine*, 1997, s. 218 – 226; *Rytmické krátenie v spisovnej slovenčine*, 1998, s. 291 – 299; *Znova o pravidle o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine*, 1999, s. 279 – 291, 345 – 354; *Prípady dodržiavania a nedodržiavania pravidla o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine*, 2000, s. 221 – 226; *Ulievač*, *ulievak*/*ulievák*, *ulievareň*/*ulieváreň*, 2000, s. 319 – 325). V prospech kodifikačných zmien sa vyslovili J. Jacko (*Žiadúci a nežiadúci*, 1992, s. 255 – 256), M. Považaj (*O kodifikácii slov utvorených príponou -ár, -áreň, resp. -ar, -areň*, 1997, s. 226 – 235) či J. Kačala (*Smerovanie*

rytmického zákona, 1998, s. 230 – 237, 1999, s. 150 – 157). Svoje náhľady postupne vyjadrili aj ďalší autori: Ľ. Ďurovič (*K diskusiám o vlastnostiach „rytmického zákona“*, 2006, s. 224 – 239; *Ešte raz o rytmickom zákone*, 2008, s. 293 – 296); Ľ. Kralčák (*O kvantitatívnej stabilite sufixu -ár (-áreň)*, 2007, s. 355 – 370; *Ešte jedna výnimka z pravidla o rytmickom krátení alebo niekoľko poznámok k problematike slovenských frekventatív*, 2012, s. 31 – 39); M. Sokolová a A. Jarošová (*Kvantitatívne alternácie v lexémach so sufixmi -ár, -áreň*, 2008, s. 193 – 211).

Paralelne s diskusiou/polemikou o uplatňovaní rytmického krátenia a čiastočne aj v nadväznosti na ňu sa interpretácie posúvajú do všeobecnejšej roviny o prístupoch ku kodifikácii, o vzťahu medzi systémom, normou, úzom, kodifikáciou a teóriou jazykovej kultúry. Okrem kvantity si aktéri všímali fungovanie takých javov, ako napr. skloňovanie typu *Dáši/Dáše* či formy typu *hranolky/hranolčeky*. Do vecného sporu sa primiešali aj analýzy spôsobu argumentácie jednotlivých aktérov (porov. aj kap. 4.3.1. v článku J. Wachtarczykovej v tomto čísle).[58]

Z kratších výmen názorov možno spomenúť príspevky F. Kočiša (1994, s. 233 – 240; 1994, s. 358 – 360) a F. Sabola (1994, s. 356 – 358) o slovách *miesto, namiesto* v predložkovej a spojkovej funkcii alebo diskusiu o písaní adjektív *boží/Boží* (Kočiš 1992, s. 30 – 36; Považaj 1992, s. 361 – 367; Dvonč 1993, s. 165 – 172). Názorovú hladinu rozčeril aj M. Ološtiak svojím textom *Kritické poznámky k derivatológii v novej vysokoškolskej učebnici lexikológie* (2004, s. 101 – 110), na ktorý reagovali autori kritizovanej lexikologickej učebnice M. Imrichová a I. Ripka komunikátom *Poznámky o kritických poznámkach* (2005, s. 52 – 56). Minidiskusiu o lexikálnych jednotkách *napriahnuť, náprah, švih* viedli S. Ondejovič (*Naozaj nepotrebuje spisovná slovenčina výrazy napriahnuť a náprah?*, 2006, s. 255 – 256; *Náprah a švih*, 2007, s. 381 – 382) a F. Kočiš (*Ešte raz o výrazoch napriahnuť a náprah*, 2007, s. 105 – 106). O intonácii oznamovacej vety diskutovali Á. Kráľ (2001, s. 257

[58] Ide o tieto texty (uvádzame ich v chronologickom poradí): J. Dolník: *K analýze teórie jazykovej kultúry*, 1996, s. 282 – 291; J. Horecký: *K teórii jazykovej kultúry*, 1997, s. 80 – 86; J. Kačala: *Východiská teórie a praxe jazykovej kultúry*, 1997, s. 159 – 166; J. Dolník: *O smerovaní k poznaniu používateľa jazyka*, 1997, s. 212 – 217; J. Dolník: *Jazykový systém a kodifikácia*, 1999, s. 106 – 113; J. Kačala: *Kodifikačný postoj a jazyková kultúra*, 2000, s. 11 – 21; Á. Kráľ: *Odkiaľ vzali Slováci spisovnú slovenčinu?*, 2000, s. 71 – 85; J. Horecký: *Systém a systémový prístup ako predpoklad kodifikácie*, 2000, s. 156 – 159; J. Dolník: *Ku kritike reflexívnologického prístupu k spisovnému jazyku*, 2000, s. 214 – 220; Á. Kráľ: *O prístupoch k spisovnej slovenčine a k diskusii o nich*, 2000, s. 304 – 309; J. Findra: *Jazyk v komunikácii: dynamika vývinu, či ohrozenie?* 2001, s. 91 – 107; J. Kačala: *O niektorých teoreticko-metodologických a osobnostných predpokladoch diskusie o spisovnom jazyku*, 2001, s. 292 – 298; J. Horecký: *Diskusia či polemika?*, 2001, s. 337 – 339; J. Dolník: *K teoreticko-metodologickej diskusii o spisovnom jazyku*, 2002, s. 30 – 35; F. Ruščák: *Dimenzie vnímania lingvistických polemík*, 2002, s. 235 – 237; J. Kačala: *Poznámky po diskusii o spisovnom jazyku*, 2003, s. 296 – 298; J. Dolník: *Otázky teórie súčasnej spisovnej slovenčiny*, 2004, s. 96 – 101; J. Kačala: *Rytmický zákon a „vedecké“ skresľovanie skutočnosti*, 2008, s. 89 – 100; J. Kačala: *Pragmatickosť kodifikácie a vedecké diskusie*, 2009, s. 346 – 356; J. Dolník, *Dva prístupy ku kultivovaniu spisovného jazyka*, 2019, s. 131 – 143.

– 277; 2003, s. 150 – 151), H. Čertíková (2002, s. 74 – 77) a S. Ondrejovič (2002, s. 77 – 81).

Na stránkach SR sa čiastočne viedla aj diskusia o sociolingvistike vo vzťahu k prístupom k teórii spisovného jazyka a s tým súvisiacimi otázkami. F. Kočiš v príspevku *Sociolingvistické „prepínanie kódov“* (2000, s. 295 – 303) kriticky reagoval na dva texty S. Ondrejoviča, štúdiu *Eugen Pauliny ako sociolingvista* (Ondrejovič 1999, s. 65 – 83) a na recenziu knihy esejí od J. Findru Jazyk, reč, človek (Ondrejovič 1999, s. 359 – 363); porov. aj diskusiu o kodifikácii a prístupoch k spisovnému jazyku.

Mená Jozefa Ružičku a Eugena Paulinyho sa stali jablkom sváru aj v polemike medzi J. Kačalom a S. Ondrejovičom. Na príspevok J. Kačalu *Pokus o vedecký a osobnostný profil profesora Jozefa Ružičku* (2005, s. 110 – 121) odpovedal S. Ondrejovič textom *Poznámky k pokusu o vedecký a osobnostný profil Jozefa Ružičku* (2005, s. 223 – 227). Nato J. Kačala napísal reakciu *Eugen Pauliny a smolenická konferencia r. 1965 alebo o strate jazykovednej pamäti* (2006, s. 83 – 89). Redakcia netradične spolu s uvedeným textom J. Kačalu zverejnila aj poznámky dvoch recenzentov, J. Bosáka (2006, s. 90 – 91) a J. Findru (2006, s. 92 – 94), ktorí text neodporúčali, ako aj redakčnú poznámku, v ktorej sa vysvetľuje, prečo predmetný príspevok nakoniec predsa len bol publikovaný. K tejto veci sa v rovnakom čísle vyjadril ešte Ľ. Ďurovič v príspevku *O „zápase o spoločenský vplyv“, smolenickej konferencii a iných smutných veciach* (2006, s. 95 – 98).

J. Kačala vyvolal polemický rozruch aj v súvislosti s prvým zväzkom Slovníka súčasného slovenského jazyka (2006) svojím textom *Svedectvo recenzenta o Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2009, s. 91 – 97). Do polemiky, uvedenej poznámkou hlavného redaktora, v ktorej sa vysvetľujú nevyhnutné okolnosti sprevádzajúce Kačalovo *svedectvo* (2009, s. 91), vstúpila aj K. Buzássyová ako jedna z hlavných redaktoriek SSSJ (*Poznámky k príspevku Jána Kačalu Svedectvo recenzenta o Slovníku súčasného slovenského jazyka*, 2009, s. 98 – 102) a J. Mlacek, ďalší recenzent tohto lexikografického diela (*Stanovisko k Svedectvu recenzenta SSSJ od J. Kačalu*, 2009, s. 103 – 104). Nato ešte vyšla replika J. Kačalu *Pragmatickosť kodifikácie a vedecké diskusie* (2009, s. 346 – 356).

Na stránkach SR zarezonovala aj zaujímavá diskusia o jazykovom charaktere nápisu na bojnianskej plakete. Najprv P. Žigo predstavil interpretáciu o hlaholskom pôvode tohto nápisu (*Veľkomoravský hlaholský nápis na plakete z Bojnej*, 2014, s. 5 – 18). Oponoval mu Ľ. Kralčák v štúdii *Prečo nápis na bojnianskej plakete nie je hlaholský (Príspevok do diskusie o najstaršom svedectve o jazyku z konca 9. storočia)*, 2014, s. 145 – 154.

Nakoniec možno spomenúť, že článok M. Šimkovej *Slovenský národný korpus a korpusová lingvistika na Slovensku po roku 2002* (2013, s. 354 – 367), zaradený do tematického čísla bilancujúceho dvadsať rokov činnosti JÚĽŠ (1993 – 2013), vyvo-

lal rozsiahlu a kritickú reakciu V. Benka *O korpusovej lingvistike aj o Slovenskom národnom korpuse* (2014, s. 155 – 180). Jej cieľom bolo komentovať niektoré Šimkovej výroky, „doplniť chýbajúce citácie a uviesť dodatočné údaje osvetľujúce čitateľom vývoj v oblasti tvorby korpusov a korpusovej lingvistiky ako takej na Slovensku v jej počiatkoch“ (s. 156).

Diskusie a polemiky na stránkach SR v zásade dokazujú, aká dôležitá pre vývin vedeckého poznania je výmena odborných názorov. Pravda, okrem fundovaných a vecne vedených argumentácií sa môžeme stretnúť s formuláciami ad hominem (osobné urážky a útoky), a homine (odvolávanie sa na seba), de homine (odvolávanie sa na iného autora), ako na to upozorňuje aj J. Horecký v príspevku *Slovenská reč ako diskusné fórum* (2003, s. 56 – 58). Na záver k tejto časti hodno odcitovať ešte jednu pasáž z uvedeného Horeckého textu: „Je správne a spravodlivé, že Slovenská reč poskytuje dostatočný priestor na diskusné nastoľovanie, osvetľovanie a prípadné riešenie sporných otázok. Zdá sa však, že tento postup nie je dostatočne systematický. Nadhadzované problémy sú nesporne aktuálne, ale ich výber je vcelku náhodný. Redakcia zrejme nemá v plánoch vyvolávať diskusie, ani diskusie neorganizuje a prirodzene ani neuzatvára.“ (s. 58). Horeckého konštatovanie je aktuálne aj dnes a vo vzťahu k redakcii SR ide opätovne o výzvu, pretože je viacero tém, o ktorých by bolo treba diskutovať – erudovane, vecne, kultivovane.

7. ZÁVER

Je zrejmé, že v takom dlhom časovom období sa časopis rozličným spôsobom menil. Deväť decénií v tomto ohľade skutočne predstavuje „veľkolepý výpravný film z histórie slovenského jazykovedného života“ (Ondrejovič 2003b, s. 11). Táto výpravnosť sa pritom týka viacerých aspektov – rozsahu, aktérov, scenára či samotného výsledku.

V priebehu 87 ročníkov vyšlo 495 čísel (z toho 420 klasických čísel, 71 dvojčísel, tri trojčísla a jedno štvorčíslo) na vyše 32 300 stranách. Na napísaní takmer 8 150 textov sa podieľalo približne 750 autorov.[59] Z nich najproduktívnejším je Ladislav Dvonč, ktorý napísal 733 príspevkov (z toho 125 bibliografických súpisov). Nasledujú Štefan Peciar (252), Gejza Horák (229), Ján Horecký (219), Slavomír Ondrejovič (208) a Eugen Jóna (195). Sto a viac príspevkov majú na konte ešte Jozef Jacko, Jozef Ružička, František Kočiš, Vlado Uhlár, Jozef Mlacek a Milan Majtán. Aj keď dnes už nemusí platiť, že „niet autora – slovakistu, ktorý by v Slovenskej reči neuverejnil svoje výskumy“ (Kočiš 1985, s. 9), stále platí, že niet významného autora – slovakistu, ktorý by v Slovenskej reči neuverejnil svoje výskumy. V súvislosti s aktérmi je príhodné poukázať aj na skutočnosť, že sumarizácia mien publikujúcich

[59] Presné číslo nie je známe, keďže mnohé príspevky sa najmä v prvom období uverejňovali bez mena autora, resp. s pseudonymami, ktoré sa nie všetky podarilo jednoznačne dešifrovať.

debutantov v jednotlivých obdobiach, ako je predstavená v 3. časti, je do veľkej miery zrkadlom jednotlivých generácií lingvistov.

Na režisérskej stoličke sa vystriedalo 10 hlavných redaktorov, z nich dvaja v dvoch rôznych obdobiach (Eugen Jóna, Štefan Peciar). Na pozícii výkonného redaktora, ktorá sa obsadzuje od roku 1954, doteraz čítame 14 mien.

Tematické zameranie na najvšeobecnejšej úrovni odráža charakteristika v podobe podtitulov, ktorých v doterajšej histórii časopisu bolo šesť. SR najdlhšie nesie aktuálny a výstižný podtitul *časopis pre výskum slovenského jazyka* (od r. 1971, t. j. 42 ročníkov). Naopak, najkratšie, len jeden ročník (1954), to bol podtitul *časopis pre praktické otázky slovenskej jazykovedy*.

Obmieňalo sa aj zloženie a názvy rubrík, ktoré predstavujú oporné body každého časopisu. Kostru tvorili a tvoria rubriky štúdie, diskusie, správy a posudky, rozličnosti. Súčasťou časopisu počas celej jeho existencie sú dve rubriky – štúdie a rozličnosti. Rôznorodosť rubrík odráža viacrozmerné dianie v slovakistickej komunite. Prirodzene, centrálne postavenie majú texty v rubrikách štúdie a diskusie (ale aj rozličnosti a posudky), ktoré odrážajú tzv. vnútorné dianie, t. j. výsledky vedeckovýskumných aktivít. Svoje miesto majú aj texty z tých rubrík, v ktorých sa viac reflektuje tzv. vonkajšie dianie – podujatia, inštitúcie, osobnosti, publikácie (správy z konferencií, jubilejné články, rozhovory, nekrológy, bibliografický zápisník). Charakter časopisu, ako sa v priebehu desaťročí vyprofiloval aj prostredníctvom svojich rubrík, tak komplexným spôsobom zachytáva život slovakistickej komunity.

Tematický aj teoreticko-metodologický diapazón publikovaných príspevkov je široký. Z lingvistických disciplín, ktorým sa venovala pozornosť, sú zastúpené fonetika a fonológia, ortoepia, morfológia, syntax, lexikológia, lexikografia, odborná terminológia, frazeológia, slovotvorba, morfematika, štylistika, onomastika, dialektológia, translatológia, lingvodidaktika, kontaktológia, teória spisovného jazyka. Masívnejšie po roku 1989 sú to disciplíny a prístupy zodpovedajúce komunikačno-pragmatickému obratu výskumnej paradigmy, najmä sociolingvistika, psycholingvistika, pragmalingvistika. Nemožno tiež zabúdať na využívanie korpusových metód, ktoré so sebou prináša budovanie jazykových korpusov (klasických a novšie aj webových). To všetko v synchronickom vyznení aj v diachronickom priereze. Relevantné miesto majú aj príspevky mapujúce jazyk umeleckých diel, etymológiu a vývin slovenčiny, ako aj dejiny spisovnej slovenčiny. Je tiež potrebné spomenúť prehľadové príspevky o dejinách slovenskej jazykovedy, o jednotlivých obdobiach, dielach a osobnostiach, rekapitulácie aj identifikovanie oblastí, ktorým je potrebné venovať bádateľskú pozornosť.

Domnievame sa, že aj tento stručný sumár presvedčivo dokazuje, že dejiny časopisu Slovenská reč sú neodmysliteľnou a svojím spôsobom centrálnou súčasťou dejín slovenskej jazykovedy.

Celkom na záver si dovoľujeme akcentovať slová jedného z predchádzajúcich hlavných redaktorov, viackrát citovaného Slavomíra Ondrejoviča, že Slovenská reč má „pre slovenský jazyk, pre vedu o slovenskom jazyku, pre teóriu i kultúru jazyka, ale i pre kultúru v širšom význame mimoriadnu, až nezastupiteľnú dôležitosť“ (2003b, s. 8). Z mediologicko-historickej perspektívy sa žiada doplniť, že nenahraditeľný význam má pre celý systém a dejiny slovenskej periodickej tlače – totiž pre históriu, kultúru a jazyk mediálnej sféry v jej najširšom význame. Slovenská reč v našom jazykovednom diskurze vyniká aj ako najreflektovanejší časopis. Práve v retrospektívach, aktualizáciách a v prehodnocovaní metód, konceptov a výsledkov jazykovednej práce udržiavajú generácie slovakistov kontinuitu domáceho výskumu a motivujú nimi ďalšie poznávanie živlu, akým je jazyk, ale aj živlu, akým bola a je Slovenská reč.

Literatúra

BARTKO, L. (2003): O účasti Matice slovenskej na založení a počiatočnom obsahovom zameraní Slovenskej reči. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: VEDA, 35 – 43.

BIOGRAFICKÝ LEXIKÓN SLOVENSKA I. A – B (2002). Martin: Národný biografický ústav Slovenskej národnej knižnice.

BLANÁR, V. (2003): *Tzv. zlý autor a začiatky Slovenskej reči*. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: VEDA 2003, 44 – 48.

DOLNÍK, J. (ed.) (2010): *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.

ĎUROVIČ, Ľ. (2000): Začiatky štrukturalizmu na Slovensku a Bratislavský lingvistický krúžok. In: *Jazykovedný časopis*, 51/2, 81 – 93.

JÁNSKY, L. (1940): Slovenský jazykový purizmus vo svetle štatistiky. In: *Linguistica Slovaca 6*. Bratislava: Erudita Societas Slovaca – Slovenská učená spoločnosť, 5 – 14.

HORECKÝ, J. (1959): *Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno. Prídavné meno. Sloveso.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

HORECKÝ, J. (1976a): O novú teóriu spisovnej slovenčiny. In: *Kultúra slova*, 10/8, 257 – 259.

HORECKÝ, J. (1976b): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: *Kultúra slova*, 10/9, 289 – 294.

HORECKÝ, J. (1979): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Kačala, J. (ed.): *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov.* Bratislava: Veda, 13 – 22.

HORECKÝ, J. (1982): *Spoločnosť a jazyk.* Bratislava: Veda.

HORECKÝ, J. (2003): *Slovenská reč ako diskusné fórum*. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: VEDA, 56 – 58.

HORIČKA, M. (2021): Na čo myslíme, keď hovoríme o ideológii. In: *Týždeň*, 25. 9. 2021. Dostupné na: https://www.tyzden.sk/spolocnost/77083/na-co-myslime-ked-hovorime-o-ideologii (cit. 1. 12. 2022).

KAČALA, J. (1971): *Doplnok v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R. (2001): *Náčrt dejín spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského.

KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P. (2002): *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského.

KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1997). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.

LANSTYÁK, I. (2016): *Jazykové ideológie*. (*Všeobecné otázky a glosár*). Dostupné na https://fphil.uniba.sk/uploads/media/lanstyak_2016_jazykove-ideologie_27.01.2016.pdf (cit. 1. 12. 2022).

MORFOLÓGIA SLOVENSKÉHO JAZYKA (1966). Red. J. Ružička. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
MÚCSKOVÁ, G. (2017): O slovenskom purizme a anti-purizme v kontexte jazykových ideológií. In: Lanstyák, I. – Múcsková, G. – Tancer, J. (eds.): *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 39 – 80.
ONDREJOVIČ, S. (ed.) (2003a): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: VEDA.
ONDREJOVIČ, S. (2003b): Sedem decénií časopisu Slovenská reč. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: VEDA, 9 – 34.
ONDREJOVIČ, S. (2008): *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava: Veda.
ONDREJOVIČ, S. (2014): Štefan Peciar a jazykový purizmus. In: Ondrejovič, S. – Satinská, L. – Vrábľová, J. (eds.): *Štefan Peciar a moderná lexikografia*. Bratislava: VEDA, 53 – 69.
ONDREJOVIČ, S. (2015): Medzi purizmom a glokalizmom. In: Wachtarczyková, J. – Satinská, L. – Ondrejovič, S. (eds.): *Sociolinguistica Slovaca 8. Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Bratislava: Veda, 25 – 32.
ORAVCOVÁ. A. (1986): *Autorský register časopisu Slovenská reč. 1, 1932/1933 – 50, 1985*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
PAULINY, E. (1961): *Fonológia spisovnej slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
PAULINY, E. (1983): *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: SPN.
PECIAR, Š. (1943a): Jazykoveda a purizmus. In: *Národnie noviny*, 28. 8. 1943, s. 6.
PECIAR, Š. (1943b): Reč a teória reči. In: *Slovenská jednota*, 31. 8. 1943, s. 6.
PECIAR Š. (1963): Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 6 – 19.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (1991). Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda. (2. dopln. a preprac. vyd. 1998.)
SEDLÁK, I. (ed.) (2007): *Anton Prídavok: Vrásky času. Poézia. Próza. Dráma. Publicistika. Korešpondencia. Bibliografia*. Martin: Matica slovenská.
SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 6 zv. (1959 – 1968). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. A – G. (2006). Eds. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda.
SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. H – L. (2011). Eds. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda.
ŠALDA, F. X. (1931/1932): *Šaldův zápisník IV.* Praha: Otto Girgal.
ŠTOLC, J. (1958): K morfológii deminutív v slovenčine. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk.* Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 19 – 81.
VÁŽNÝ, V. (1933): Úvahy nad „Slovenskou rečou“, mesačníkom pre záujmy spisovného jazyka. (I. ročník 1932–33, str. 240, redigovali Henrich Bartek a Anton Prídavok; II. ročník 1933–34, dosiaľ vyšly štyri čísla; vydáva Matica slovenská za redakcie H. Bartka.) In: *Bratislava*, 7, 499 – 500.
WACHTARCZYKOVÁ, J. a kol. (2020): *Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku*. Bratislava: SAP a JÚĽŠ SAV.

Internetové zdroje

[1] https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/
[2] https://www.juls.savba.sk/sr_bibliograficky_zapisnik.html
[3] https://www.juls.savba.sk/sem%C3%A4/

Prílohy

Tab. 1. Hlavní redaktori časopisu

Hlavný redaktor	**Obdobie**
Anton Prídavok, Henrich Bartek*	1932/1933
Henrich Bartek**	1933/1934 – 1938/1939 (trojčíslo 5 – 7)
Anton Jánošík, Jozef Škultéty***	1938/1939 (trojčíslo 8 – 10) – 1943/1944
Eugen Jóna****	1946 – 1949/1950
Štefan Peciar****	1950/1951 – 1954
Eugen Jóna	1955 – 1970
Štefan Peciar	1971 – 1982 (č. 3)
František Kočiš	1982 (č. 4) – 1997 (č. 1)
Ivor Ripka	1997 (č. 2) – 2000
Slavomír Ondrejovič	2001 – 2021 (č. 1)
Martin Ološtiak	2021 (od č. 2)

* Oficiálne uvedený len A. Prídavok ako „Zodpovedný redaktor a vydavatel“.
** „Za redakciu zodpovedá Henrich Bartek.“
*** „Rediguje Anton Jánošík s Jozefom Škultétym.“
**** „Zodpovedný zástupca časopisu.“ Od r. 1954 (č. 3 – 4) sa funkcia označuje ako „hlavný redaktor“.

Tab. 2. Výkonní redaktori

Výkonní redaktori	**Obdobie**
————	1932/1933 – 1954 (č. 1 – 2)
Ladislav Dvonč*	1954 (okrem č. 1 – 2)
Marta Marsinová**	1955 – 1958
Gejza Horák	1959
Ladislav Dvonč	1960 – 1972
František Kočiš	1973 – 1982 (č. 2)
Anna Oravcová	1982 (č. 3) – 1996 (č. 1)
Silvia Duchková	1996 (č. 2) – 1999 (č. 6)
Alexandra Hríbiková	2000 (č. 1, 2, 3, 4)
Marta Zamborová	2000 (č. 5 – 6)
Monika Koncová	2001 (č. 1, 2, 3, 4)
Marta Zamborová	2001 (č. 5, 6)
Monika Koncová	2002 (č. 1, 2, 3)
Katarína Kálmánová	2002 (č. 4 – 5) – 2008 (č. 2)
Jana Wachtarczyková	2008 (č. 3) – 2016
Nicol Janočková, Júlia Behýlová	2017
Katarína Kálmánová, Júlia Behýlová	2018 – 2019

Denisa Dovičovičová, Júlia Behýlová	2020 – 2021 (č. 1)
Jana Wachtarczyková,*** Denisa Dovičovičová, Júlia Behýlová	2021 (č. 2, 3)
Jana Wachtarczyková,*** Júlia Behýlová	od 2022

* „Tajomník redakcie."
** Od tohto obdobia sa funkcia označuje ako „výkonný redaktor", resp. „výkonná redaktorka".
*** „Manažérka redakcie."

Tab. 3. Podtituly

Podtitul	**Obdobie**
mesačník pre záujmy spisovného jazyka	1932/1933 – 1943/1944
časopis pre otázky jazykovej kultúry	1946 – 1949/1950
jazykovedný mesačník pre školu a prax	1950/1951 – 1952/1953
časopis pre praktické otázky slovenskej jazykovedy	1954
časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka	1955 – 1970
časopis pre výskum slovenského jazyka	1971 – doteraz

Tab. 4. Rubriky

Rubrika	**Obdobie**
ŠTÚDIE	
Štúdie	1932/1933 – 1997 (č. 2)
Štúdie a články	1997 (č. 3) – doteraz
Výskum slovenčiny	1940/1941 – 1942/1943
Z právnej terminológie	1940/1941 – 1942/1943
Zo školskej slovenčiny*	1941/1942, 1943/1944
DISKUSIE	
Riečica	1933/1934
Návrhy na zmenu úradného názvy obce	1941/1942 – 1942/1943
Podnety a diskusie	1950/1951 – 1954
Diskusie	1955 – 1997
Diskusie a rozhľady	1998 – doteraz
SPRÁVY A POSUDKY	
Poznámky a zprávy	1932/1933, 1941/1942 – 1943/1944
Slovenčina vo verejnom živote	1932/1933
Slovenčina v učebniciach	1932/1933
Z našich časopisov	1932/1933
Zvesti a poznámky	1933/1934
Nové knihy	1933/1934 – 1934/1935, 1936/1937
Posudky	1934/1935

Posudky a poznámky	1938/1939 – 1940/1941
Literatúra	1940/1941
Poznámky	1940/1941
Zprávy	1940/1941
Kritiky a recenzie	1946 – 1949/1950
Kronika	1946 – 1949/1950, 1997 (č. 2) – doteraz
Posudky, referáty, zprávy	1950/1951 – 1954
Posudky a zprávy	1955
Zprávy a posudky	1956 – 1968 (č. 3)
Správy a posudky	1968 (č. 4) – 1990
Správy a recenzie	1991 – 2011 (č. 1 – 2)
Správy	2011 (č. 3) – doteraz
Recenzie	2011 (č. 3) – doteraz
ROZLIČNOSTI	
Rozličnosti	1932/1933 – 1949/1950, 1955 – 2010
Slovenské slová	1938/1939 – 1941/1942
Drobnosti	1950/1951 – 1954
Rozličnosti a rozhovory	2011 – doteraz
ODPOVEDE NA LISTY	
Listáreň	1940/1941 (č. 4) – 1943/1944
Odpovede na listy	1959 – 1966
ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA	
Zápisník bibliografa	2011 – 2019 (č. 2)
Bibliografický zápisník (online)	od r. 2022

* Táto rubrika sa objavila len v uvedených dvoch ročníkoch. Seriál s rovnakým názvom, ktorý v rokoch 1934/1935 – 1938/1939 publikoval A. Jánošík, sa v obsahoch príslušných ročníkov neuvádzal ako samostatná rubrika.

FONETICKÉ A FONOLOGICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Ivan Očenáš

Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, oddelenie výskumu a bibliografie
Lazovná 9, Banská Bystrica
E-mail: ivan.ocenas@outlook.com

OČENÁŠ, I. (2022): Research on Phonetics and Phonology in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 74 – 106.

Abstract: The article summarizes the development of linguistic disciplines dealing with the sound aspects of speech and the Slovak language and the development of phonetic and phonological thinking in the context of the articles published in the previous ninety volumes of the Slovenská reč journal. Their authors have published several remarkable studies, professional informative contributions, discussions and polemical articles, but especially the results of their scientific research work. Among the dominant topics and discussed problems were orthoepic issues, composition, relationships and functioning of the elements of the segmental system and suprasegmental properties of speech, the functioning of quantity and its guidance by the rhythmic law, its cooperation with phonology, derivation and morphology in the context of orthography, as well as the implementation of modern research methods at the sound level of Slovak and the creation of its systemic character.

Keywords: phonetics, phonology, orthoepy, word-formation, morphology, Slovak language, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Otázkam zvukovej roviny slovenského jazyka sa venovali viacerí lingvisti od prvého čísla Slovenskej reči počas celej jej doterajšej deväťdesiatročnej existencie.
- Jednotlivé texty riešia zloženie, artikulačno-akustické vlastnosti, vzájomné vzťahy a fungovanie prvkov segmentálnej sústavy spisovnej slovenčiny a suprasegmentálne vlastnosti zvukovej reči.
- Dominantnou témou veľkej časti štúdií a diskusných príspevkov sa stala ortoepia spisovnej slovenčiny, fungovanie kvantity, jej usmerňovanie rytmickým zákonom a jej súčinnosť s fonológiou, derivatológiou a morfológiou v kontexte s ortografiou.
- K autorom, ktorí sa systematicky venovali otázkam zvukovej roviny a publikovali najviac príspevkov, patria L. Dvonč, G. Horák, J. Horecký, A. Jánošík, J. Kačala, Á. Kráľ, Ľ. Novák, S. Ondrejovič, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Sabol a V. Uhlár.

1. ÚVOD

V príspevku sa prehľadovo-sumarizačnou metódou syntetizuje rozvoj jazykovedných disciplín zaoberajúcich sa zvukovou stránkou reči a slovenského jazyka a vývin fonetického a fonologického myslenia v kontexte príspevkov publikovaných v doterajších deväťdesiatich ročníkoch časopisu Slovenská reč (ďalej SR). Ich auto-

ri publikovali viaceré pozoruhodné štúdie, odborné poučné príspevky, diskusné a polemické články, ale najmä výsledky svojej vedeckovýskumnej práce. Medzi dominantné témy a pertraktované problémy patrili ortoepické otázky, zloženie a artikulačno-akustické vlastnosti, vzájomné vzťahy a fungovanie prvkov segmentálnej sústavy spisovnej slovenčiny, ďalej suprasegmentálne vlastnosti zvukovej reči, fungovanie kvantity ako jednej z najsvojráznejších zvukových čŕt spisovnej slovenčiny, jej usmerňovanie rytmickým zákonom a súčinnosť s fonológiou, derivatológiou a morfológiou v kontexte s ortografiou, ako aj implementácia moderných metód experimentálneho výskumu v zvukovej rovine slovenčiny a vytvorenie jej systémového charakteru.

Text rozhľadovej práce je vo vzťahu k jej zacieleniu a obsahu členený do piatich kapitálnych častí, v ktorých dominuje chronologický princíp. Fonetickým a fonologickým príspevkom publikovaným v počiatočnom decéniu vychádzania SR sa venuje pozornosť v druhej kapitole. Zameranie príspevkov v ďalších rokoch sa orientovalo najmä na živé otázky slovenskej ortoepie, ich riešenia a kodifikačné návrhy, t. j. na tradičné aj aktuálne problémy výslovnosti slovenských hlások (3. kapitola). Osobitná pozornosť je venovaná slovenskej kvantite a zákonu o rytmickom krátení (4. kapitola), pretože jeho účinnosť i úpravy prechádzajú permanentným dynamickým vývinom a ostávajú naďalej otvorené. Výklady a interpretácie fungovania kvantity v slovotvorných a tvarotvorných procesoch sú v centre 5. kapitoly. V 6. kapitole sa kladie dôraz na rozvoj moderných metód experimentálneho výskumu v zvukovej rovine slovenčiny a jej systémový charakter. V závere sa konštatuje vytvorenie a vedeckovýskumnými výsledkami vystuženie systémového charakteru zvukovej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny v období deväťdesiatich ročníkov časopisu Slovenská reč.

2. FONETIKA A FONOLÓGIA V INICIÁLNOM ŠTÁDIU SLOVENSKEJ REČI

Výklady o slovenskej výslovnosti a teoretické články o sústave slovenských hlások a o ich fungovaní v komunikácii, teda ortoepické, fonetické a fonologické štúdie majú svoje miesto v SR od samého začiatku jej vychádzania. Už v historicky prvom čísle publikoval H. Bartek rozsahom neveľký ortoepicky zacielený príspevok o výslovnosti niektorých dvojhlások (1932/1933, s. 4 – 6). V ňom za vinu, že v aktuálnej spisovnej výslovnosti panuje zmätok, dáva škole a učebniciam, ktoré uprednostňujú chybnú výslovnosť oproti vžitému úzu ako napr. *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy* od J. Damborského (odporúča chybnú výslovnosť *diefka, stáfka, slofko, premáfka, spef, cirkef* a pod.). Podľa H. Barteka však v slovenčine vznikajú aj nové dvojhlásky a trojhlásky, a to keď „samohláska alebo dvojhláska je spojená s *v*, ktoré stojí pred spoluhláskou alebo na konci slova, tak *v* splýva

s predchádzajúcou samohláskou alebo dvojhláskou v jedon celok, na pr.: *hlávka* treba vysloviť *hláuka...*“ (s. 5). H. Bartek odporúča výslovnosť labiodentálneho *v* vždy v skupinách vokálov s konsonantom *v*: *áv, av, iev, ev, ív/ýv, iv/yv, ov, ôv* (táto dvojica nejestvuje), *uv* okrem postavenia pred spoluhláskou *n* (s. 5).

V druhom roku vychádzania SR sa s rozsiahlym textom (publikovaným na pokračovanie v troch častiach) *Fonologia a štúdium slovenčiny* predstavil Ľ. Novák (1933/1934, s. 97 – 107, 143 – 157, 161 – 171). Ide o priekopnícku štúdiu štrukturalistickej koncepcie o význame fonológie pre poznanie slovenčiny a „fonológia[1] je práve časťou tejto novej funkčne štrukturálnej jazykovedy“ (s. 168). Ľ. Novák v štúdii prezentuje všeobecný prehľad o vzniku a vývine fonológie v kontexte dejín vedy o jazyku a synchronický rozbor fonologického inventára spisovnej slovenčiny a slovenských nárečí. Fonologický systém slovenčiny kvalifikuje ako pomerne jednoduchý nielen z hľadiska inventára foném s pomerne malým počtom kombinatórnych variantov, ale aj korelačnej sústavy. Za charakteristické hláskové črty spisovnej slovenčiny považuje diftongy a dlhé slabikotvorné *ŕ, ĺ* a „nárečové rozdiely netýkajú sa tak foném samých, ako ich fonologického zaťaženia (= funkčného využitia) a kombinačne štrukturálnych odchýlok“ (s. 163). Ľ. Novák sa stal reálne a oprávnene zakladateľom slovenskej fonológie.

V štúdii *K základom slovenskej ortoepie* (1934/1935, s. 42 – 65) predložil Ľ. Novák hlavné zásady a ortoepické požiadavky spisovnej slovenčiny. Zdôrazňuje, že „musia byť vybudované na podklade toho stredoslovenského zvukového systému, ktorý vzali za základ spisovnej reči slovenskej“ (s. 43). Z disciplín o zvukovej stránke jazykov považuje za integrálnu súčasť lingvistiky iba náuku o fonémach – fonológiu, ale fonetika ako náuka o artikulácii a o hláskach má základný význam pre ortoepiu, a preto „správna výslovnosť spisovnej slovenčiny musí sa teda budovať rovnakou mierou na slovenskej fonológii ako na slovenskej fonetike“ (s. 43). Ortoepiu vykladá ako náuku, ktorá „podáva súhrn poučiek o tom, ako máme vyslovovať hlásky, skupiny hlások, slová, skupiny slov a vety nielen zo stránky tvorenia čiže artikulácie hlások ako takých, ale aj z hľadiska kvantity, melódie a prízvuku“ (s. 42). Jej predpokladmi sú: 1. ustálenie gramatickej sústavy, 2. tradícia spisovnej výslovnosti a 3. nezávislosť od pravopisu. Z hľadiska dejinných snáh o správnu spisovnú slovenskú výslovnosť zdôrazňuje, že prvé poučky formuloval Ľ. Štúr, neskôr ich revidovala hodžovsko-hatallovská reforma a nepatrne doplnil S. Czambel poukazmi na nesprávne prenášanie niektorých nárečových javov do spisovnej reči.

[1] Substantívum fonológia používame aj v dobových citátoch jazykovedcov v súlade s aktuálnou pravopisnou kodifikáciou, t. j. s označovanou kvantitou v tretej slabike, hoci pôvodne sa tu kvantita vokálu neoznačovala. Neoznačenú kvantitu zachovávame iba v originálnych názvoch teoretických štúdií a článkov. Takú istú pravopisnú prax uplatňujeme pri písaní predpony *s-*, predložiek *s, so* a verbálnych tvarov préterita (s pôvodnou ortografickou realizáciou prípony *-ly*).

Vo štvrtom ročníku sa navracia k Ľ. Štúrovi v štúdii *Ľudovít Štúr a fonetický pravopis* (Novák 1935/1936, s. 47 – 55). Ľ. Štúr sa držal zásady, že každá fonéma má v pravopise osobitnú grafému. V slovenskom pravopise sa tak dôsledne (hoci nie absolútne) realizuje korešpondencia zvukových a grafických jednotiek. Preto už Štúrov pravopis bol dokonale fonologickým. Ľ. Novák pridáva k tejto zásade druhú: „nielen že každá hláska má iba jednu literu vždy a všade, ale pravopis nepripúšťa osobitné litery pre také fiktívne „hlásky", ktoré v jazyku vlastne vôbec neexistujú" (s. 50). Ľ. Štúr síce neskôr ustúpil niektorým etymologickým pravopisným návrhom M. M. Hodžu, ale podľa Ľ. Nováka „toto zjednotenie bolo vykúpené priveľkou obeťou: skoro všetky reformy hodžovsko-hattalovské znamenajú značné zhoršenie štúrovského pravopisu, ba zväčša aj porušenie gramatického systému pôvodnej štúrovčiny" (s. 52).

V ďalších teoretických štúdiách z oblasti fonetiky a fonológie v prvom slovenskorečovom decéniu riešia ich autori zväčša singulárne otázky vo vzťahu k charakteristickým hláskovým zvukom a ich vlastnostiam v slovenčine.

J. Hrabovský (1935/1936, s. 169 – 171) nesúhlasí s vylúčením samohlásky *ä* zo slovenského pravopisu, ako to navrhoval Ľ. Novák, a ponechaním výslovnosti *ä* ako ortoepického druhotvaru, čo by znamenalo chaos. „Najsprávnejšie by bolo ponechať i nabudúce *ä* v písme aj vo výslovnosti, pričom výslovnosť *ä* treba uznať ako jedine správnu, a nie ako druhý možný druhotvar ortoepický" (s. 171).

A. Jánošík (1940/1941, s. 5 – 17) dôkladne analyzuje kvantitu deverbatív prídavných mien na *-ný* a od nich odvodených substantív v literárnych dielach slovenských spisovateľov, dochádzajúc k záveru, že kvantita v spisovnom jazyku a v hovorenej reči sa vyrovnáva.

Š. Sobolovský (1940/1941, s. 129 – 136) opisuje artikulačné zmeny a ich vývin v slovenčine s dôrazom na správnu výslovnosť. Podľa neho pravidlá pravopisu „sú len smernicou pre grafické slovo, ale nie partitúrou živého slova, jeho hudobnosti, ľubozvučnosti ap. Reč sa spravuje fonetickými pravidlami, ktoré majú svoj vývoj" (s. 132), a preto sa venuje aj dejinám fonetiky od antického rečníctva cez E. Brückeho, W. Kempelena, E. Sieversa, H. Helmholtza po A. Bernoláka, Ľ. Štúra, S. Czambela a J. Škultétyho.

V. Uhlár (1940/1941, s. 204 – 211) upozorňuje na zanedbávanie *ľ* vo výslovnosti v spisovnej hovorenej reči. Zdôrazňuje, že ak máme v spisovnej slovenčine hlásku *ľ* (označenú v pravopise raz písmenom *ľ*, raz *l*), je jej výslovnosť pre spisovnú i konverzačnú reč záväzná, nedostatočná výslovnosť *ľ* je chybou proti spisovnej výslovnosti najmä v reči vzdelaného Slováka, a preto vyčíta hlavne učiteľom, že sa náležite nestarajú o správnu výslovnosť v školách.

Uhlárov text bol podnetom opäť pre Š. Sobolovského (1941/1942, s. 21 – 26, 71 – 79), ktorý tiež sleduje fonetické charakteristiky konsonantov *l, ĺ* a palatalizova-

ného *ľ*. Ani on neschvaľuje návrhy na vylúčenie *ľ* zo slovenčiny, pretože „zánik hociktorej zvučnej hlásky ožobračuje zvukovú krásu slovenčiny“ (s. 25). Š. Sobolovský svoje hodnotenie umocňuje poukazovaním na španielčinu, portugalčinu či taliančinu, o ktorých vieme, že sú to reči ľubozvučné a hudobné, a v ktorých sa hláska *ľ* uplatňuje v plnej miere na rozdiel od maďarčiny alebo francúzštiny, v ktorých zanikla.

K podstate samohlásky *ä* sa zasa vrátil Š. Peciar (1941/1942, s. 33 – 41, 141 – 147), podľa ktorého samohláska *ä*, v modernej slovenskej štrukturálnej jazykovede po počiatočných pochybnostiach už ustálená ako samostatná fonéma, nemôže byť samostatnou fonémou, lebo 1. „kvantitatívne alternácie *ä* sa nezhodujú s kvantitatívnymi alternáciami fonémy *a*. To jest fonéma *a* môže alternovať nielen s dvojhláskou *ia*, ale aj s dlhým *á* [...]; 2. *ä* je fonetickým variantom fonémy *e*“ (s. 39).

V deviatom ročníku publikoval v dvoch častiach štúdiu o slovenskom hláskosloví J. Solčány (1941/1942, s. 156 – 159, 216 – 218). Vychádzajúc z nárečia v Chrenovci pri Prievidzi, kde *ä* je len po palatalizovanom *b‘, m‘, p‘, v‘, k‘, g‘*, formuluje otázku, či fonéma *ä* (fonetický variant) zapríčiňuje palatalizáciu predchádzajúceho konsonantu, alebo či tieto palatalizované konsonanty pôsobia na mäkkú výslovnosť tohto fonetického variantu. Podľa J. Solčányho fonéma/fonetický variant *ä* je podmienený predchádzajúcim palatalizovaným konsonantom, a nie opačne (s. 217).

V deviatom ročníku vyšiel aj prvý príspevok s problematikou rytmického krátenia týkajúci sa prítomného príčastia typu *píšuci, píšuca, pišúce* (Uhlár 1941/1942, s. 234 – 242). V. Uhlár zisťuje neoprávnenú nedôslednosť pri slovesách 2. a 5. triedy, keď v koncovke 3. os. pl. prézenta aj v kmeňotvornej prípone prechodníka nastáva skrátenie, ale nenastáva v kmeňotvornej prípone prítomného príčastia: *tiahnu, tiahnuc, tiahnúci; hádžu, hádžuc, hádžúci*. Vyslovil domnienku, že oproti hovorenej reči „rastúcim vplyvom tlačeného slova sa osamostatňujú vždy väčšmi kmeňotvorné prípony a koncovky, vzniká snaha, aby sa v nich dĺžkové pomery nemenili, už či je predchádzajúca slabika dlhá a či krátka“ (s. 242).

Dejinám dvojhlások, ako aj ďalším typickým slovenským hláskam – *dz, ä, ľ, r, l, ŕ, ĺ* sa v šiestich príspevkoch na bohatom lexikálnom materiáli obšírne venuje J. Žigo (1938/1939, s. 168 – 189, 252 – 281; 1942/1943, s. 17 – 25, 49 – 60, 119 – 124, 146 – 150). Poukazuje na fakt, že „Štúr znamená prvé vovedenie dvojhlások do gramatík spisovnej slovenčiny a ich prvé vyhlásenie za jej typické znaky, ktoré jej dodávajú osobitnú krásu“ (s. 121).

Prvé decénium uzatvárajú štúdie Š. Peciara o výslovnosti konsonantických skupín (1942/1943, s. 197 – 214) a pomere konsonantov *f – v* v slovenčine (1942/1943, s. 270 – 281), v ktorých argumentuje v prospech zistenia, že v slovenskom fonologickom systéme nejestvujú konsonantické skupiny *sj , sl, (sľ), sm, sn, sň, sr, sv* na rozhraní slov ani v zložených slovách tak, aby *s* patrilo k jednému slovu,

resp. morféme a nasledujúci neutrálny konsonant k druhému slovu alebo morféme. Jestvujú tu len skupiny *zj, zl, (zľ), zm, zn, zň, zr, zv*. „Tento stav bol motivovaný negatívne tým, že protiklad hlasnosti a nehlasnosti stratil v uvedenej polohe dištinktívnu funkciu, a pozitívne tým, že sa práve zrušenia spomenutého protikladu využilo ako signalizačného prostriedku na označenie slovného, resp. morfémového rozhrania. ... v slovenčine sa nevyjadruje funkčný protiklad medzi etymologickou predponou *s-* (< psl. *sъ*) a etymologickou predponou *z-* (< psl. *jьz-*) osobitným tvarovým protikladom *s – z*. Jestvuje len jedna predpona, ktorá sa vyslovuje (realizuje) ako *s-* alebo ako *z-*, a to mechanicky podľa toho, aká spoluhláska nasleduje. Pred nehlasnými spoluhláskami je vždy *s-*, pred hlasnými a neutrálnymi vždy *z-*“ (s. 206). Týmto zistením vyvracia domnienku H. Barteka o priamom súvise výslovnosti predpôn *s-/z-* pred konsonantmi so zánikom slabých jerov. H. Bartek totiž podľa príznaku hlasnosti nerozlišoval tri fonologické rady konsonantov (nehlasné/bezpríznakové, hlasné/príznakové a neutrálne/nepárové), ale iba konsonanty nehlasné a hlasné a podľa Š. Peciara slovenské neutrálne konsonanty nemožno pokladať za hlasné.

Na základe výslovnosti a používania odôvodňuje v druhej štúdii, prečo v slovenčine zaraďuje fonému *v* medzi neutrálne konsonanty a prečo protiklad *f – v* nie je korelačný a má disjunktívny charakter. Fonéma *v* sa vyskytuje temer vo všetkých polohách v slove a jej výskyt je veľmi častý, ale fonéma *f* sa väčšinou vyskytuje len v slovách cudzieho pôvodu (napr. *fara, fialka, farba...*) alebo v onomatopoických a expresívnych výrazoch (*fuj, fúkať*) a jej výskyt je obmedzený na určité polohy. V sústave slovenských konsonantov tak klasifikuje korelačné a neutrálne konsonanty a izolovaný konsonant *f*, ktorý pre jeho kombinačné vlastnosti nemožno zaradiť ani do jednej skupiny.

Kvantitu zdrobnenín na *-ček/-štek* a feminín na *-anka/-ianka* skúmal A. Jánošík (1943/1944, s. 1 – 5, 36 – 43; 1946, s. 92 – 100, 168 – 178). Podľa tvorenia rozlišuje tri kategórie zdrobnenín na *-ček/-štek*: V prvej kategórii sa kvantita zhoduje s derivátmi na *-ec* (*stolec – stolček, rámec – rámček*), druhá kategória má kvantitu ako zdrobneniny na *-ík/-ik* (*košík – košíček, hájik – hájiček*) a tretia kategória má svoju kvantitu podľa zdrobnenín na *-ok*, kde pri trojslabičných zdrobneninách je tendencia skracovať vokály *i, u*, inak sa pred *-ok* predlžujú (*kalíšok, kožúšok*). Zdrobneniny tretej kategórie prechádzajú do vyššieho stupňa bez kvantity (*kalištek, kožuštek*). V Pravidlách slovenského pravopisu (ďalej PSP) z roku 1931 sa uvádzali aj tvary *kožušok, obrusok* bez kvantity, ktoré sa hodnotili ako mladšie a tvary s kvantitou *kožúšok, obrúsok* ako staršie, prvotné.

A. Jánošík v štúdii o tvorení femininnych foriem obyvateľských pomenovaní došiel k záveru, že v nich niet jednotnej kvantity. „Pôvodná nepredĺžená *-anka* zachováva sa v oblastiach okrajových stredoslovenských a západných nárečí, predĺžená zas v stredných nárečiach vonkoncom všade, a to aj v takých prípadoch, kde pre

predĺžený tvar *-ianka* nemožno predpokladať vplyv adjektívnej formy *-iansky*“ (s. 99). Skúmaná dvojakosť sa odráža aj v spisovnej slovenčine, v ktorej odporúča riešenie založené na jednotnom kvantitatívnom systéme. V PSP (1940) sa dlhá kvantita ženských foriem na *-ianka* rozšírila nielen na všetky miestne mená s mužskou formou *-čan: Turčan – Turčianka*, kde je kvantitatívna dvojica feminína s adjektívom na *-čiansky* (*turčiansky*), ale tiež na typy miestnych mien, ktoré netvoria adjektívum na *-čiansky* (*Košičan – Košičianka – košický*). Pri tomto riešení kvantity ženských foriem *-anka/-ianka* pre spisovnú normu v PSP (1940) sa tak uplatnil dvojaký systém: pri jednej skupine sa uplatňoval systém stredoslovenských nárečí s dlhou, vlastne predĺženou kvantitou *-ianka*, pri druhej zas systém okrajových oblastí stredoslovenských a západných nárečí s pôvodnou krátkou kvantitou *-anka*.

A. Jánošík takýto stav riešenia kvantity ženských foriem *-anka/-ianka* nepokladal za vyhovujúci zo stránky praktickej ani vedeckej. Za vedeckejšie považoval riešenie V. Vážneho v prvých PSP, kde sa dlhá kvantita *-ianka* zakladala na kvantitatívnej dvojici s príslušným adjektívnym tvarom *-iansky*. Pre normu spisovnej reči by bolo praktickejšie uplatňovanie iba jednotnej kvantity. „Predĺženie pôvodnej krátkej kvantity *-anka* > *-ianka* možno pokladať za kvantitatívny zjav dialektického rázu, osamotený, i keď sa týka stredoslovenských nárečí, celkom takého miestneho významu, akého je podobné predĺženie pri deminutívach na *-ček* typu *kalištek* (taktiež v stredných nárečiach) oproti tvaru okrajových oblastí stredoslovenských a západných nárečí *kalištek* s krátkou kvantitou“ (s. 174 – 175).

3. TRADIČNÉ A AKTUÁLNE PROBLÉMY ORTOEPIE SPISOVNEJ SLOVENČINY

K pravidelným autorom s najväčším počtom systematických príspevkov s ortoepickým zameraním v kontexte fonologickej štruktúry spisovnej slovenčiny patrili najmä L. Dvonč, G. Horák, J. Horecký, Á. Kráľ, E. Pauliny, J. Sabol, V. Uhlár a ďalší. Venovali sa nielen tradičným (najmä samohláska *ä*, diftongy, palatálne *ľ*), ale aj aktuálnym problémom (napr. vokalické skupiny v cudzích slovách) slovenskej ortoepie a podávali návrhy na kodifikáciu.

Všeobecné pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti v rozsahu, ktorý sa musí požadovať od absolventa stredných škôl, vysvetľuje V. Uhlár (1954, s. 201 – 211), pričom charakterizuje najvýznamnejšie črty zvukovej podoby slovenčiny: 1. správna výslovnosť diftongov a ich dôsledné zachovávanie; 2. dôsledné zachovávanie dlhých samoh1ások aj slabičného *ŕ* a *ĺ*; 3. harmonická vyrovnanosť dlhých a krátkych slabík známa ako rytmický zákon; 4. dôsledné zachovávanie mäkkej výslovnosti spoluhlások *ď, ť, ň, ľ* v rozsahu stanovenom slovenskou gramatikou vrátane prípadov, keď sa ich mäkkosť neoznačujeme v písme mäkčeňom; 5. výslovnosť spoluhlásky *v* na konci slov a slabík (v polohe po samohláske alebo *r, l*, ak nasleduje

spoluhláska) ako obojperného [u̯] s vyšpúlením perí; 6. splývavá výslovnosť; 7. zdvojené konsonanty; 8. samohláska *ä*, ktorá sa vyslovuje ako otvorené e so zníženou polohou jazyka (teda s akýmsi odtienkom do *a*). Znalosť a praktické ovládanie týchto ôsmich pravidiel slovenskej spisovnej výslovnosti sa má stať neoddeliteľnou súčasťou všeobecného vzdelania každého absolventa slovenskej strednej školy (s. 211).

A. Habovštiak (1952/1953, s. 225 – 234) registroval nesúhlas a pripomienky s dvojakou výslovnosťou skupín *le, li, lia, lie, liu* podľa návrhu nových PSP oproti PSP z roku 1931 a 1940, ktorý navrhoval dvojaký spôsob: s mäkkým *ľ* alebo s obyčajným *l*. S formuláciou dvojakej výslovnosti nesúhlasili najmä J. Štolc a J. Stanislav. A. Habovštiak pripúšťa rozličné variácie výslovnosti palatálneho *ľ* podľa krajov, pričom ide o väčší alebo menší stupeň palatálnosti. „Tento rozdiel môžeme pozorovať napr. medzi stredoslovenským a východoslovenským palatálnym *ľ*. Pri východoslovenskom *ľ* môžeme pozorovať väčší stupeň palatálnosti“ (s. 232). Súčasne však zdôrazňuje, že „pripustením dvojakej výslovnosti v skupinách *le, li* vnáša sa do slovenskej spisovnej výslovnosti nežiaduce rozkolísanie. ... v spisovnej slovenčine je v skupinách *le, li* opodstatnená iba výslovnosť s palatálnym *ľ*“ (s. 234).

K zanedbávaniu výslovnosti *ľ* sa vrátil V. Uhlár (1958, s. 91 – 102). Príčiny vidí v nevysokej kultúre reči, v nedostatku účinnej lásky a úcty k materinskej reči a v nedostatočne vybudovanom povedomí o závažnosti spisovnej normy nielen v pravopise, ale aj vo výslovnosti. Svoje zamyslenie o zlepšení výslovnosti a budovaní vedomia záväznej výslovnosti *ľ* uzatvára prekvapivým odporúčaním, aby sa v školách zaviedlo pomocné diakritické znamienko pre *ľ* (*ď, ť, ň*) v tých slabikách, kde sa teraz jeho mäkkosť nevyznačuje mäkčeňom (pri písaní by ho žiaci nepoužívali). „Sme presvedčení, že iba takýmto mnohonásobným pôsobením a použitím pomocného diakritického znamienka sa podarí upevniť a rozšíriť mäkkú výslovnosť na našich školách a potom aj vo verejnosti“ (s. 101).

V rámci ortoepie sa pozornosť sústreďuje nielen na segmentálne, ale aj suprasegmentálne javy, prozodické vlastnosti reči. J. Mihál (1958, s. 81 – 91) v rámci skúmania vplyvu melódie na význam vety dochádza k odôvodnenému záveru, že „tá istá vetná konštrukcia nadobúda melódiou v hovorenej reči niekoľkoraký zmysel, teda melódiu hovorených jazykových jednotiek môžeme pokladať v slovenčine za gramatického činiteľa s významotvornou funkciou“ (s. 90 – 91).

Rozsiahlu štúdiu o vetnej melódii v slovenčine venoval jej autor V. Uhlár (1958, s. 313 – 347) pamiatke Stanislava Petříka, prvého sústavného bádateľa vetnej melódie slovenčiny. Zdôrazňuje nevyhnutnosť venovať zvýšené úsilie skúmaniu tejto problematiky a normovať spisovnú melodiku. „Nestačí venovať pozornosť základným typom melódií (kadencii, polokadencii a antikadencii), pracovníkom so živým slovom treba ovládať aj ich aktualizované formy, ktoré vznikajú už aj v mierne vzru-

šenom prehovore“ (s. 346). V. Uhlár upozorňuje na pôvodnosť zdvihnutej polokadencie, ktorú treba pokladať za základnú, neaktualizovanú polokadenciu, kým stúpavá polokadencia by sa mala využívať ako jedna z aktualizovaných polokadencií, pretože aj v melodickej oblasti sa musí uplatňovať snaha po jasnosti a správnosti.

V 60. rokoch otvoril novú diskusiu o otázkach slovenskej spisovnej výslovnosti J. Liška (1964, s. 193 – 210) požiadavkou na ustálenie ortoepickej normy, jej určenie a kodifikáciu. V prvej časti svojho príspevku oceňuje dovtedajšie zásluhy slovenských jazykovedcov v oblasti ortoepickej problematiky – S. Czambela (1919), Ľ. Nováka (1934/1935, s. 42 – 65) aj H. Barteka (1944), ktorý jednak namiesto moderných metód jazykového výskumu a zásady funkčnosti vychádza z puristických a protičeských snáh, jednak pozornosť venuje otázke, akú výslovnosť uzákoniť. Za jej základ považuje „divadelnú reč slovenskú, výslovnosť vzdelaných vrstiev a stredoslovenských nárečí“ (Bartek 1944). Otázkam slovenskej ortoepie sa však podľa J. Lišku nevenoval systematický výskum a sústavná starostlivosť, jej oficiálnu kodifikáciu predstavujú poučky PSP vydané v roku 1953 a novšie. Od roku 1958 realizoval výskum fonetický kabinet na FF UK a od roku 1963 aj fonetické pracovisko pri Ústave slovenského jazyka SAV v Bratislave.

J. Sabol (1964, s. 342 – 348) upozornil na skutočnosť, že súčasné pravidlá o výslovnosti spoluhlásky *v* v slovenčine sú zložité preto, lebo sa v nich kríži morfematické (alebo slovotvorné) a fonetické hľadisko (s. 345). Za východisko zjednodušenia pravidiel o výslovnosti *v* v slovenčine navrhol vziať slabiku a postavenie spoluhlásky *v* v slabike, ako to už naznačoval najmä J. Stanislav. Svojím návrhom nielen spresnil pravidlá o výslovnosti spoluhlásky *v*, ale ich aj formuloval prístupnejšie, a to najmä so zameraním na školskú prax.

Do diskusie o niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti vstúpil L. Dvonč (1965, s. 143 – 153), ktorý nesúhlasí s názorom J. Lišku, aby sa za základ spisovnej výslovnosti vzala výslovnosť činohry SND v Bratislave. L. Dvonč premyslene požadoval, aby sa pri kodifikácii spisovnej výslovnosti vychádzalo z výsledkov výskumu súčasného úzu a z objektívneho zistenia skutočnej výslovnosti v súčasnom spisovnom jazyku.

J. Sabol (1965, s. 220 – 222) sa vo svojom ďalšom príspevku snaží nájsť príčiny unifikácie výslovnosti tvarov *radi – rady, oni – ony*. Na pozadí vývinu výslovnosti tvarov *raďi – radi* > *raďi* a *oňi – oni* > *oňi*, a teda straty ich rodovej diferenciácie, sa prihovára za jednotné písanie týchto tvarov s *-i* podľa fonematického pravopisného princípu. „Pri uplatnení tejto požiadavky náš pravopis by sa zjednodušil z hľadiska školskej praxe v dosť citlivom mieste“ (s. 222).

V roku 1966 konštatuje Á. Kráľ (1966, s. 325 – 335), že napriek ortoepickým poučkám v gramatických príručkách a v PSP, dvom monografiám (Bartek 1944; Stanislav 1953) a jednej vysokoškolskej príručke o slovenskej výslovnosti (Zábor-

ský 1965) nie je slovenská ortoepia náležite spracovaná vo forme normatívnej príručky spisovnej výslovnosti. Príčiny vidí v zaostávaní fonetického výskumu a vplyve niektorých nesprávnych tendencií v teórii jazyka, v neaktivizovanom vzťahu používateľov spisovného jazyka k praktickým otázkam výslovnosti a v masovom rozšírení moderných komunikačných prostriedkov. Zdôrazňuje, že „základnou črtou ortoepie, akousi conditio sine qua non pri úvahách o kodifikácii výslovnosti ktorého-koľvek živého jazyka je, že kodifikovať možno iba to, čo v danom jazyku skutočne existuje – iba niektorý zo živých prvkov jeho zvukového inventára alebo všeobecnejšie niektorý zo živých typov výslovnosti" (s. 327). Neskôr Á. Kráľ (1972, s. 193 – 204) za východiská pokladá „také všeobecne pôsobiace činitele, ktoré určujú hrubé črty základných téz a kľúčových prvkov ortoepickej teórie, takže dávajú nasledujúcej práci v ortoepii celkovú orientáciu a predurčujú aj praktické ortoepické riešenia" (s. 193). „Pre plánovanú ortoepickú kodifikáciu slovenčiny treba formulovať ucelenú ortoepickú teóriu" (s. 203).

Ďalší príspevok do diskusie o slovenskej ortoepii pridal Š. Peciar (1970, s. 285 – 291), a to na základe vplyvu pravopisu na správnu výslovnosť. Išlo najmä o etymologické písanie predpôn *s-, so-, z-, zo-* a o nedôslednosti v označovaní kvantity v slovách cudzieho pôvodu. Ako príklad pozitívneho pôsobenia grafiky na spisovnú výslovnosť uvádza etymologický spôsob písania trojčlenných spoluhláskových skupín *zdn, zdň, ždň, stn, stň, štn, štň, stl, stľ, stk* v slovách ako *prázdny, prázdniny, týždne, hustnúť, vlastne, zúčastniť sa, zvláštny, nezištne, rástla, šťastlivý, hŕstka*. „Zachovávanie týchto spoluhláskových skupín v písme nepochybne podporuje a udržuje spisovnú výslovnosť oproti bežnej (hovorovej a nárečovej) výslovnosti nižšieho typu *prázni, tížňe, masní, vlasňe, šťasliví, hŕska* ap. (s vynechaním alveodentály *d*, resp. *t*)" (s. 288). Grafika podobne podporuje aj ortoepickú výslovnosť trojčlenných a štvorčlenných spoluhláskových skupín *čsk, čstv, šsk* (v písme aj *žsk*), *šstv* (v písme aj *žstv*) v slovách s príponami *-ský/-sky*, resp. *-stvo*, ako napr. *kováčsky, dedičstvo, spišský, našský, mužský, mužstvo* ap. Priama súvislosť ortografie s výslovnosťou je evidentná aj pri zapisovaných zdvojených konsonantoch (napr. *mäkký, denný, denník, vyšší, oddychovať, bezzubý* ap.). „Zachovávaním morfologického princípu v písme sa však nepriamo podporuje výslovnosť zdvojených spoluhlások aj v tých prípadoch, kde zdvojené spoluhlásky vznikajú rozličnými asimiláciami (fonologickými neutralizáciami) v dvojčlenných skupinách viac alebo menej blízkych spoluhlások (napr. *choďte, nižší, odtok, odťať, rozsievať; väčší, kratší, mladší; dvadsať, predsa, odseknúť; rozšíriť; otca, všetci, sudca, srdce, podceňovať, svedčiť, podčiarknuť* ap.) (s. 288 – 289). Za pozitívum pri ustaľovaní kvantity v ortoepickej norme považoval dôsledné grafické označovanie kvantity samohlások dĺžňom. Š. Peciar sa nestotožnil s tézou „o principiálnej nezávislosti výslovnosti od pravopisu a absolútnej nezávislosti ortoepickej kodifikácie od ortografie" v jazykoch, v kto-

rých ide o priamu korešpondenciu medzi zvukovou a grafickou formou jazyka, resp. ich pravopisné systémy sú vybudované na fonologickom princípe, čo platí aj o spisovnej slovenčine.

Diskusiu o výslovnosti tvarov *prosieb, kresieb* otvoril a o štyri roky nato aj uzavrel G. Horák (1973, s. 367 – 370; 1977, s. 308 – 312), podľa ktorého fonologické zákonitosti spisovnej slovenčiny nepotvrdzujú výslovnosť *„kreziep, proziep"* a za fonologicky odôvodnenú pokladá výslovnosť *„kresiep, prosiep, kosiep, mlaťiep, plaťiep"*, ktorú podopierajú aj odvodené adjektíva typu *prosebný (prosebník), kresebný, mlatobný, platobný*. Na G. Horáka zareagoval kriticky V. Uhlár (1974, s. 164 – 167) hľadaním odpovede na otázku, či jednotný systém v zapisovaní koreňovej spoluhlásky *s* pred derivačným sufixom *-ba* a konsonantu *b* v G pl. pred absolútnou pauzou je primeraný a záväzný aj pre výslovnosť. Podľa jeho názoru treba ako náležitú a opodstatnenú hodnotiť výslovnosť typu *„proziep, kreziep"*. Svoje tvrdenie však opieral iba o výslovnostný úzus: „V živej reči sa naozaj znelostná spoluhlásková asimilácia nemohla neuplatňovať aj vo výslovnosti tvarov gen. pl., hoci tvaroslovná a fonetická analýza predovšetkým podľa písomnej podoby základného tvaru príslušných slov a ich etymológie nenachodí pre ňu teoretické zdôvodnenie" (s. 167). L. Dvonč (1974, s. 359 – 365) ho obhajuje slovami, že „pokladá výslovnosť so znelým *z* za ďalší prejav tendencie slovenčiny k znelosti, za prejav jej úsilia o čo najväčšie uplatnenie znelosti" (s. 364). Výslovnosť typu *„proziep, kreziep"* odôvodňuje spolu s V. Uhlárom analógiou podľa všetkých ostatných pádov, a tak v slove *prosba* síce hovorí o existencii fonémy *z*, ale podľa syntetickej fonologickej teórie J. Sabola (1989), kde sa zvukové jednotky diferencujú vzťahom jednotlivého (konkrétneho, variantného) a všeobecného (abstraktného, invariantného), a metodiky rekonštrukcie morfofonémy čiže zvukovej jednotky – fónického „konštruktu" (Sabol, 1989) v oblasti designans vymedzovanej v morféme na základe pozície maximálnej fonologickej diferenciácie (prosba: [prozba], /prozba/, PROS-B-A → PROS-I-$Ť_1$)[2] fonéma *z* tu nekorešponduje s morfofonémou S.

Charakteristickou a osobitnou problematikou slovenskej ortoepie je výslovnosť zdvojených konsonantov. Ich výslovnosť nebola dlho opísaná alebo bola opísaná nedostatočne a chybne (Pauliny, 1977, s. 296). V. Uhlár (1977, s. 219 – 266) sa preto zameral na fonémy *h, ch* [*x*] a na ich kombinácie (*xx, hh, chh, ch* pred znelým konsonantom okrem *h*, *ch* pred sonórnym konsonantom/vokálom) a na zdvojené konsonanty vznikajúce asimiláciou a splývaním artikulačne blízkych konsonantov (nesykavky + sykavky) vo výslovnosti. Podľa E. Paulinyho (1977, s. 294 – 301) sú najjednoduchším zdvojením konsonanty bez akejkoľvek neutralizácie, príp. so znelostnou neutralizáciou (*vinný, oddych, nižší, voz stojí...*). Zložitejšie je zdvojenie konsonantov s vlastnosťou ostrosti/akútovosti (Gr^0/A), pri ktorých sa realizuje neutralizácia

[2] Podrobne pozri Sabol (1989, s. 105 – 106, 152 – 158).

konsonantického protikladu difúznosť – kompaktnosť/nedifúznosť (*podťať, pod Ďumbierom, brat ďakuje*). Najzložitejší je vznik zdvojených konsonantov pri neutralizácii protikladu sykavosť – nesykavosť. Táto neutralizácia je jednostranná, pretože nastáva len vtedy, keď neutralizujúcou fonémou je sykavý konsonant a neutralizovanou fonémou je záverový nesykavý alebo sykavý konsonant. Fonologicky sú zdvojené konsonanty spojením dvoch konsonantov, medzi ktorými ide morfematický, resp. slabičný predel (s. 300).

Čiastkové ortoepické problémy s vokálom *i* a konsonantom *j* riešil opäť E. Pauliny (1977, s. 351 – 356). Podľa koncepcie o priorite fonologického aspektu pri vnímaní (Pauliny, 1977, s. 214 – 216) vzájomné rozdiely obidvoch zvukov súvisia s ich kontrastívnou distribúciou, pretože ani artikulačný, ani akustický rozdiel medzi nimi v podstate nie je. Následne sa zameral na konsonanty *v, f* a bilabiálne [u̯] (Pauliny, 1977, s. 31 – 33). Keďže konsonant *v* ([v], /v/) si zachoval v niektorých súvislostiach charakter sonóry, a to jednak v spôsobe kombinácie s inými šumovými konsonantmi, jednak v spôsobe výslovnosti (s. 31), je potrebný presný opis ortoepie všetkých pozičných variantov konsonantu *v* (labiodentálneho sonórneho, šumového aj sonórneho bilabiálneho). Pre spisovnú výslovnosť v daných pozíciách a jej kodifikáciu je charakteristický a mimoriadne dôležitý bilabiálny sonórny variant. E. Pauliny obzvlášť zdôrazňoval, že „ortoepické pravidlá nie sú vecou iba signálovej stránky jazykovej komunikácie, ale sú aj vecou fonologickej štruktúry príslušného jazyka“ (1978, s. 160).

Na metodologické zásady ortoepickej kodifikácie nadväzoval aj J. Horecký (1977, s. 346 – 350), podľa ktorého „východiskom pre ortoepickú kodifikáciu nemôžu byť fonetické hľadiská, ale fonologický, resp. fonematický postoj“ (s. 346). J. Horecký za východisko pre ortoepickú kodifikáciu považoval jednotky, ktoré žijú vo vedomí používateľov jazyka a za také pokladá „nie fonémy zbavené ich zvukovej zložky, ale fonémy ako dialektickú jednotu dištinktívnej (systémovej) a zvukovej (akustickej a artikulačnej) zložky“ (s. 350).

K príspevkom, ktoré sledujú vývinovú líniu slovenskej ortoepie, sa radí štúdia S. Ondrejoviča (1977, s. 14 – 22) o historicko-vývinovom riešení prízvukovania jednoslabičných predložiek v slovenčine. Konštatuje v nej, že „miera spracovania tejto problematiky nie je úmerná záujmu, ktorý vyvolala a dodnes vyvoláva“ (s. 14), a že výskum suprasegmentálnych vlastností rečového signálu nemá vypracovanú bohatšiu tradíciu a ani v tejto otázke zodpovedajúce riešenia. V teórii o prízvukovaní jednoslabičných predložiek dlho platil status, že sú prízvučné, a to bez vzťahu k norme (J. Dobrovský). Diferencovanejšie a primeranejšie pravidlá o prízvučnosti jednoslabičných predložiek tvoriacich s nasledujúcim slovom dvojslabičný celok formulovala v SR reči M. Rázusová-Martáková (1946, s. 73 – 86) a neskôr pravidlo o prízvukovaní jednoslabičnej predložky tvoriacej s nasledujúcim slovom štvorsla-

bičný celok F. Štraus s J. Sabolom (1968) a Á. Kráľ (1976). Najvariabilnejší je trojslabičný celok. Ak je tu pred predložkou prízvučné slovo, strháva na seba prízvuk; ak ho niet, predložka môže byť prízvučná i neprízvučná. Tieto pravidlá rozvinul vo svojich ďalších bádaniach a publikáciách J. Sabol (najmä Sabol – Zimmermann 1994), ktorý podľa S. Ondrejoviča ako prvý podrobil otázku prízvukovania jednoslabičných predložiek vedeckému výskumu.

Autor reálnu prax prízvukovania jednoslabičných predložiek v rečových prejavoch publicistického štýlu podrobne skúma v ďalšej štúdii uverejnenej v dvoch častiach (Ondrejovič 1979, s. 204 – 210, 346 – 352). Ako významné sa ukazujú sémantické a rytmické činitele. Ondrejovičova prieskumná analýza potvrdzuje, že jednoslabičné predložky sa pravidelne prízvukujú pred jednoslabičnými slovami. V porovnaní s predchádzajúcimi pozorovaniami sa nepotvrdilo napr. pravidelné prízvukovanie jednoslabičných predložiek pred trojslabičnými slovami. „Na „presun" prízvuku z jednoslabičných predložiek na meno pôsobia zasa také činitele, ako je prítomnosť prísloviek a častíc rozvíjajúcich popredložkový menný výraz, mnohoslabičnosť mena, jeho zdôraznenie, prítomnosť prízvučného jednoslabičného slova pred predložkou a i." (s. 351). Na základe svojho prieskumu sa S. Ondrejovič domnieva, že „jednoslabičná predložka a meno sa budú stále viac osamostatňovať" (s. 352).

Postoj k otázkam slovenskej ortoepie zaujal a novú diskusiu otvoril E. Pauliny (1977, s. 214 – 219). Vyzdvihol zásluhy Á. Kráľa za rozsiahly cyklus článkov s prehĺbenou argumentáciou o ortoepickej problematike spisovnej slovenčiny, ktorý publikoval v období troch rokov v časopise Kultúra slova, a osobitnú pozornosť venoval ortoepickej kodifikácii dvojhlások (jednoslabičnosť, kĺzavá artikulácia, funkčná kvantitatívnosť).

Tradičné aj aktuálne ortoepické problémy diskusne reflektoval L. Dvonč (1979, s. 30 – 38), ktorý je za uznanie rovnocennej výslovnosti písaného *ä* ako [ä] alebo [e]. „Je vecou používateľov spisovného jazyka, pre ktorú výslovnosť sa v svojom jazykovom prejave rozhodnú" (s. 32). Pozornosť venoval výslovnosti konsonantu *v* a konsonantom *t, d, n, l – ť, ď, ň, ľ* pred *e, i* s poukazom na potrebu korigovať a spresniť aktuálnu kodifikáciu vo všeobecnosti aj v jednotlivostiach.

Problematiku nateraz uzatvára S. Ondrejovič (2019, s. 144 – 164). Sumarizuje záujem o palatálne *ľ* od 2. polovice 20. storočia zo strany tzv. palatalistov aj antipalatalistov v kontexte hlavného sociolingvistického paradoxu palatálneho *ľ*: „... palatálne *ľ* sa na jednej strane vníma ako charakteristická či dokonca najcharakteristickejšia hláska spisovnej slovenčiny, ktorá ju odlišuje od viacerých iných slovanských spisovných jazykov, najmä od češtiny, a ktorá dodáva slovenčine osobitý svojráz. Na druhej strane sa však v rečovej praxi viditeľne zanedbáva, pričom v tzv. slabých pozíciách už v poklese výskytu mäkkej výslovnosti dávnejšie prekročila kritickú

hodnotu“ (s. 153). Z Ondrejovičovho textu je zrejmé, že v pozíciách pred *e, i, í, ia, ie, iu* uprednostňuje variantnú výslovnosť, resp. kodifikáciu – mäkkú i tvrdú.

S. Ondrejovič (1988, s. 100 – 108) sa vyslovil k viacerým problémom slovenskej spisovnej výslovnosti, ktoré vyplynuli z aktuálnej kodifikácie (Á. Kráľ: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*, 1. vyd. 1984; 2. vyd. 1988). Podľa autora sa do ortoepického slovníka dostali aj slová a slovné tvary, ktoré sú z hľadiska súčasnej normy neprijateľné (*blábolit, mazlit, nále, nenadály, poďalej, pošetilec, nemluvňa, nietoby, pomazánka, vníst* atď.). O hláske [ľ] sa v Pravidlách slovenskej výslovnosti (ďalej PSV) uvádza, že jej výslovnosť nie je územne jednotná, takže je dôvod hovoriť o zmäkčenom, mäkkom a veľmi mäkkom *ľ*, dôležité však je, aby sa zachovával dostatočný rozdiel medzi *ľ* a *l*“ (s. 104). Pravidlá sa však už nezmieňujú o osobitnom postavení *ľ* pred *e, i*, príp. *i*-ovými dvojhláskami (s. 104). PSV síce hodnotí ako najvýznamnejší medzník v dejinách výskumu slovenskej spisovnej výslovnosti, ale v budúcich vydaniach odporúča „doladiť“ pravidlá spisovnej výslovnosti v praktickom i teoretickom zmysle, aby ešte dokonalejšie vystihovali skutočnú živú normu slovenskej spisovnej výslovnosti a ešte lepšie mohli slúžiť širokej verejnosti (s. 107).

V ďalšom texte S. Ondrejovič (1989, s. 191 – 192) upozornil na posun vo výslovnosti slova *anjel* (na rozdiel od pôvodnej latinskej výslovnosti [anjelus]) a jej ustálenie s diftongom *ie*, ktorý zmäkčuje predchádzajúci konsonant *n* a skracuje nasledujúcu dlhú slabiku [ańielski úsmeu̯]. Odporúča tiež zapisovanie slov *anjel* a *evanjelik* v zhode s výslovnosťou (t. j. aniel, evanielik).

Na sériu štúdií o slovenských laterálach a fonetických vlastnostiach laterály *l* v kombinácii s hláskami *e, i, í, ia, ie, iu* nadviazal R. Pavlík (2010, s. 143 – 158) s cieľom priniesť nové poznatky o realizácii sekvencií *l* + e-ový element a *l* + i-ový element v konkrétnom rečovom žánri a zistiť, do akej miery dochádza v tomto kontexte k depalatalizácii *ľ*. Analyzoval vybrané akustické a auditívne parametre hlásky *ľ* pred *e* a *i/í* a získané hodnoty porovnal s úrovňou tvrdosti/mäkkosti tvrdého *l* a ortografického *ľ*. Všetky laterály skúmal na súbore desiatich moderátorov Rádia Slovensko a herca V. Záborského, reprezentujúceho tradičný vzor spisovnej výslovnosti. Medzi moderátormi zistil štatisticky signifikantné rozdiely medzi pármi *l – ľ, l – ľ* pred *e*, *l – ľ* pred *i/í* a zväčša nesignifikantný rozdiel medzi párom *ľ – ľ* pred *i/í*, a teda minimálne tri rôzne laterálne hlásky: tvrdé *l*, polomäkké *ľ* a mäkké *ľ*. Výslovnosť V. Záborského sa líšila od moderátorov najmä v tom, že používal len jednu mäkkú laterálu *ľ*, t. j. nepoužíval polomäkké *ľ* (s. 156).

V roku 2009 vydala Matica slovenská po druhý raz PSV (1. vyd. 2005; dovtedy SPN 1984, 1988, 1996), čo podnietilo S. Ondrejoviča (2009, s. 219 – 230) zamyslieť sa nad metodologickými i praktickými otázkami slovenskej výslovnosti a jej kodifikácie, pretože PSV neprešli schválením v ortoepickej komisii JÚĽŠ SAV ani v inej odbornej komisii celoslovenskej pôsobnosti, čo by zminimalizovalo sporné a nepri-

jateľné riešenia. Podľa viacerých slovenských jazykovedcov je živá výslovnostná norma iná, ako ju podávajú PSV. Viaceré sociolingvistické sondy potvrdzujú, že sa nedodržiava palatálna výslovnosť v pozíciách *ľe, ľi*. PSV uvádzajú tvar *vozíčkar*, ale PSP *vozičkár*. S. Ondrejovič nesúhlasí ani s mnohými výslovnostnými riešeniami cudzích zemepisných názvov.

Pod vplyvom diachrónnej tendencie k redukcii konsonantických foném oslabená mäkkostná konsonantická korelácia *l – ľ* a v jej dôsledku rozkolísaná výslovnosť *ľ* v rečovej praxi na mäkkú, polomäkkú, tvrdú alebo hyperkorektnú sa stala citlivým jazykovým až kultúrno-spoločenským problémom. J. Findra (2011, s. 56 – 62) preto uvažuje o potrebe vrátiť sa k myšlienke o dvojakej výslovnosti – mäkkej a polomäkkej, ako o tom uvažoval Ľ. Novák a ako to predpokladal pôvodný návrh PSP v päťdesiatych rokoch minulého storočia. Za rovnaké riešenie sa vyslovil aj S. Ondrejovič (2009, s. 225): „Ale skutočný stav v živom jazyku je už teraz iný: už teraz sa aj v najkultivovanejších prejavoch vyskytuje celý vejár výslovnostných realizácií v pozícii pred *e, i* a i-ovými dvojhláskami od palatálnej po nepalatálnu, čo sa napokon odporúčalo kodifikovať už aj pred polstoročím (Horecký – Peciar 1952/53, s. 45 – 46).“

Aj na začiatku nového milénia ostali otvorené viaceré fonetické aj ortoepické otázky, napr. vzťah vetnej melódie a intenzity v rámci prízvuku. Á. Kráľ (2001, s. 257 – 277) preto sústredil svoju pozornosť na melódiu neutrálnej oznamovacej vety, ktorej intonácia podlieha systematickej mediálnej deformácii. Tou je stúpavá alebo rovná zdvihnutá melódia na poslednom rytmickom takte vety, resp. súvetia, ktorú registroval ako príznakovú v rozhlasových aj televíznych prejavoch. „Celkový dojem je monotónnosť a plochosť ešte zdôraznená manierovou intonačnou neuzavretosťou konca súvetia“ (s. 261). Bezpríznaková melodéma neutrálnej oznamovacej vety sa má vyznačovať výrazným melodickým poklesom (spádom), ktorý býva sprevádzaný aj poklesom intenzity. Vo svojej štúdii uvádza Á. Kráľ objektívne fakty o intonačných chybách v rozhlasových aj televíznych médiách, a preto ju venoval najmä rozhlasovým a televíznym moderátorom a redaktorom.

Na štúdiu Á. Kráľa zareagovala H. Čertíková (2002, s. 74 – 77) zo Slovenského rozhlasu a S. Ondrejovič (2002, s. 77 – 81), podľa ktorého v prípade príznakovej oznamovacej intonácie ide „o netvorivú, neprofesionálnu a netalentovanú intonačnú schematizáciu made in Slovakia“ (s. 78). Na záver formuluje otázku, „či by si tento „štýl“ reči nemali všimnúť aj nové ortoepické výklady o intonácii a jej typoch a vzhľadom na jeho značný dosah na mladú generáciu aj zaujať k nemu stanovisko vo vzťahu ku kodifikačným možnostiam. Zrejme aj v tejto oblasti sa dá vyčleniť sféra ešte prijateľného a už neprijateľného“ (s. 80). Pre kodifikáciu odporúča posilniť nevyhnutnosť kultivovanej výslovnosti niektorých hovoriacich, najmä pracovníkov rozhlasu a televízie, ale aj politikov a učiteľov, ktorí pôsobia na úzus ďalších

generácií. „Zároveň je však dôležité, aby aj kodifikácia bola prirodzená, realistická a čo najpresnejšia, aby oslovila používateľov slovenského jazyka“ (s. 80).

V rámci ortoepických javov a problémov v hovorenej reči sa venovala pozornosť aj výslovnosti a zrozumiteľnosti v speváckom umení a hudobných textoch (Stanislav 1959, s. 8 – 22; Holý 1959, s. 154 – 157) a v javiskovej reči (Kráľ 1986, s. 324 – 337), ako aj výslovnostným chybám poslucháčov slovenčiny na PF v Nitre (Holčík 1986, s. 338 – 343; tiež 1990, s. 334 – 342). Po roku 1989 sa riešila výslovnosť prevzatých (Šikra 1992, s. 79 – 87, 193 – 201) alebo cudzích slov v slovenčine, napr. francúzskych (Kráľ – Bartoš 1989, s. 22 – 29), tiež portugalských (Trup – Kočiš 1993, s. 281 – 286) či španielskych osobných mien (Trup 1993, s. 358 – 361), alebo výslovnosť anglických názvov klubov NHL (Ološtiak 2004, s. 302 – 317).

V SR bola tiež publikovaná prvá štúdia výskumného tímu z Prešovskej univerzity o charakteristike vybraných suprasegmentálnych javov v reči orientovanej na dieťa v slovenčine (Mitrová – Sabol – Slančová – Zimmermann 2006, s. 3 – 17). Na základe získaného a analyzovaného materiálu charakterizujú reč matky orientovanej na dieťa suprasegmentálne vlastnosti ako „vyššie nasadenie hlasového registra; väčšie tónové intervaly, väčšia variabilita a expresivita melódie, výskyt príznakových typov kadencií; pomalšie tempo; dlhšie pauzy a výrazné pauzovanie výpovedí a častí výpovedí; prítomnosť emfázy a jej súčinnosť s realizovaním vyššieho hlasového registra, väčších tónových intervalov, pomalšieho tempa a dlhších páuz“ (s. 14 – 15).

4. KVANTITA A ZÁKON O RYTMICKOM KRÁTENÍ V SLOVENSKEJ REČI

Fungovanie kvantity, distribúcia krátkych a dlhých nositeľov slabičnosti a ich dištinktívna funkcia, ako aj regulovanie kvantity rytmickým zákonom – „štrukturálnou dominantou“ (Novák 1937, s. 23) v oblasti vokalizmu slovenčiny utvára nielen jednu z najsvojráznejších zvukových čŕt spisovnej slovenčiny, ale aj často pertraktovanú tému príspevkov v SR po skončení druhej svetovej vojny a vlastne podnes. Problému kvantity sa na stránkach SR systematicky venovali viacerí jazykovedci, najmä Š. Peciar, L. Dvonč, J. Kačala a ďalší, ktorí však vždy nestáli na rovnakej pozícii.

Na nevhodne či nesprávne formulované poučky o rytmickom zákone a jeho výnimkách v PSP poukázal Š. Peciar (1946, s. 137 – 152, 217 – 224), pretože Ľ. Štúr kodifikoval rytmický zákon bezvýnimočne, tak ho prijali aj M. Hattala a M. M. Hodža a gramatiky z druhej polovice 19. storočia. Prvé pochybnosti o všeobecnej platnosti rytmického zákona vyslovil F. Pastrnek, opierajúc sa o J. Kollára, ktorý v Národných spievankách nezachovával rytmické krátenie, rovnako M. M. Hodža v knihe *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo* aj V. Pauliny-Tóth. Päť výnimiek formuloval až

S. Czambel (*prútie, básní, kúpia, kúpiac, krásné dieťa*)[3] a tie následne rozšíril J. Damborský (*vtáčí, námietka, súdievať*). Ďalšie výnimky priniesli PSP (1931: *niečí, rozprávkár/poviedkár, kúpávam;* 1940: *píšúci, zmúdrieť*). Podľa Š. Peciara sa však reálna výslovnosť spravuje rytmickým zákonom bez výnimky, skracujú sa všetky samohlásky vo všetkých gramatických kategóriách (*píšuci, rozprávkar/rozpravkár*), a to v dôsledku zmeny slabičného systému na mórový (podrobnejšie s. 149). Preto za nesprávnu považuje formuláciu pravidla o odvodzovacích príponách *-ár (-iar), -áreň (-iareň)*, ktoré sa nikdy neskracujú. Za presnejšiu formuláciu považuje: „1. Odvodzovacie prípony *-ár (-iar), -áreň (-iareň)* bývajú spravidla dlhé, takže sa podľa rytmického zákona skracuje predchádzajúca slabika v slove, napr. *čítať – čitáreň...* 2. Keď k slovám, odvodeným príponou *-ík*, pristupuje ďalšia odvodzovacia prípona *-ár (-áreň)*, prípona *-ík* sa kráti podľa prvého pravidla, napr.: *košík – košikár...* 3. V niektorých slovách novšieho pôvodu podlieha však aj prípona *-ár* (a všetky odvodené prípony) kráteniu podľa rytmického zákona. Napr.: *krúžok – krúžkar...* 4. Prípady ako *mliekár, mliekáreň* nemožno ani v spisovnej výslovnosti pokladať za porušenie rytmického zákona, pretože v slabičnom systéme s dynamickým (intenzitným) poňatím kvantity, za aký treba pokladať aj dnešnú spisovnú slovenčinu, dvojhlásky prestali byť príznakovým členom korelácie intenzity, takže sa môžu vyskytovať aj v neutralizačnej polohe“ (s. 218 – 219). Š. Peciar za výnimky z rytmického zákona nepokladá ani prípady s dvoma susediacimi slabikami, v ktorých sa vyskytujú dvojhlásky (*svietia – svietiac – svietiaci*). A „v zložených slovách sa rytmický zákon nezachováva. Tvary, ako *tisíckrát, jedenásťnásobný* ap., nie sú „výnimky“, ale celkom pravidelné zložené tvary. Podobne nie sú „výnimkami“ zložené slová, ako *súčiastka, zásielka, námietka, alebo niekým, niečím, niečí* ap.“ (s. 223).

Autorom ďalšej fonologickej štúdie je takisto Š. Peciar (1947/1948, s. 72 – 86). Pri fonologickom hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách zdôrazňuje, že „pre štruktúru jazyka je dôležité nielen to, aké fonémy obsahuje, ale aj to, ako sa jednotlivé fonémy k sebe radia, ako sa zoskupujú“ (s. 77). Aj dva jazyky s rovnakým inventárom foném sa môžu od seba odlišovať, ak sú v každom jazyku iné pravidlá zoskupovania foném. O hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách rozhodujú práve zákony zoskupovania foném a potom morfematické rozhranie. Dvojhláskou nikdy nie je dvojica samohlások, ak je medzi nimi morfematický švík. Pri hodnotení samohláskových dvojíc uvažuje Š. Peciar o dvoch tendenciách: „1. Pravdepodobnosť diftongického hodnotenia samohláskových skupín *ia, ie, iu, uo* je tým väčšia, čim ďalej je samohlásková skupina od začiatku slova a čím bližšie je ku koncu slova (prípady s morfematickým švíkom medzi obidvoma samohláskami sa vyluču-

[3] Výnimky z pravidla o rytmickom krátení reprezentujeme konkrétnymi príkladmi morfologických, resp. lexikálnych foriem bez ich gramatického opisu.

jú). 2. Pravdepodobnosť diftongického hodnotenia spomenutých samohláskových skupín je tým väčšia, čím menej sa slovo cíti ako cudzie“ (s. 78). Inak hodnotí spojenia samohlások *a, e, o* s nasledujúcim *i* alebo *u*, keďže slovenčina nemá klesavé dvojhlásky *(ai, au)*, skupiny samohláska + *j*, resp. samohláska + *v* môžu sa vyslovovať ako *ai̯*, resp. *au̯*. Takejto výslovnosti sa prispôsobili v cudzích slovách nielen skupiny *aj, ej, av, ev* ap., ale zväčša aj samohláskové skupiny *ai, ei, oi*, resp. *au, eu, ou*. „V prípadoch, v ktorých sa cudzie slovo v povedomí hovoriacich zreteľne rozkladá na niekoľko morfematických jednotiek, a to tak, že morfematický švík je práve medzi obidvoma komponentami samohláskových skupín *au, eu, ai, ei* ap., vyslovujú sa spomenuté skupiny dvojslabične, t. j. hodnotia sa ako dve heterosylabické samohlásky“ (s. 83).

J. Orlovský (1947/1948, s. 86 – 92) vo svojej štúdii nesúhlasí s názorom Š. Peciara (1946, s. 86 – 91) o vkladnej samohláske *-i-* v slovenčine, pretože odporuje duchu a systému slovenského jazyka. Uvádza veľké množstvo dokladov a ich štrukturálny rozbor v slovenských nárečiach i v spisovnom jazyku. „Že v spisovnej slovenčine vkladné *-i-* vôbec nejestvuje, svedčí aj ten dôležitý fakt, že *-i-* je morfonologicky významotvorná morféma (najmä v kategórii slov, značiacich zamestnanie), napr.: *žiačik – žiačika*, ale *žiačka* (f.)...“ (s. 92).

Na Peciarovu štúdiu o vkladnom *-i-* zareagoval aj L. Dvonč (1949/1950, s. 5 – 7) v zhode s J. Orlovským. Podľa L. Dvonča je odvodzovacia morféma *-ik-* produktívnejšia ako produktivita morfém *-ek-, -ok-*. „Pri skloňovaní deminutív na *-ik* sa zväčša zachováva lexikálno-sémantický prvok bez zmeny aj v ostatných pádoch, čo je v súhlase s tendenciou zachovávať lexikálno-sémantický prvok nezmenený a tým aj s tendenciou zrušovania alternácií, preto *žiačik/ø – žiačik/a, vtáčik/ø – vtáčik/a* ap. Popritom sa od deminutív na *-ik* užívajú v ostatných pádoch tvary bez tohto *i*“ (s. 7).

Na kvantitu pri tvorení predponových substantív sa opätovne, v nadväznosti na J. Štolca (1952/1953, 413 – 415), sústredil Š. Peciar (1969, s. 266 – 276) na materiáli Slovníka slovenského jazyka, ktorý mu umožnil presnejšie a detailnejšie opísať slovotvorné typy aj kvantitatívne pomery predponových substantív. Predlžujú sa niektoré jednoslabičné predpony zakončené samohláskou: *na-, za-, pri-, vy-, u-*; menej dôsledne sa predlžuje predpona *pre-* a zriedka predpony *do-* a *po-*. Predpona *sú-* je vždy dlhá (okrem slov *sused, suseda* a ich odvodenín). Nepredlžujú sa predpony *o-, zo-*, predpony zakončené spoluhláskou: *bez-, ob-, od-, nad-, pod-, pred-, roz-* a ich dvojslabičné varianty typu *obo-, nado-, rozo-* a napokon dvojslabičné predpony typu *mimo-, proti-, spolu-* (s. 267).

Počet výnimiek z rytmického zákona vývinovo pribúdal, na čo upozornil L. Dvonč (1963, s. 224 – 230) jednou z novších výnimiek pri femininách. Ide o skloňovanie miestneho názvu *Mlynárce* v G, D. a L pl., kde porušovanie rytmického zákona je silnejšie než jeho dodržiavanie. Pri tvaroch *Mlynáriec, Mlynárciam, Mly-*

nárciach ide o prenikanie tvarov s diftongom po predchádzajúcej dĺžke. Podľa L. Dvonča nejde o náhodné porušovanie rytmického zákona, ale o jeden z prejavov všeobecnej tendencie, ktorá sa prejavuje v jeho postupnom zániku v rámci jednoduchého, nezloženého slova (s. 230). V ďalšej štúdii L. Dvonč (1969, s. 290 – 297) uvádza novšie prípady porušovania rytmického zákona, ktoré sú však zriedkavé (*kávienka*) až exkluzívne (*séméma, šerífát*). L. Dvonč sa jednoznačne priklonil za uznanie podoby *kávienka* namiesto *kávenka* (s dodržiavaním rytmického zákona). Dnes uvádza elektronický webový *Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny. A – Ž* (používateľská verzia SSSJ)[1] z roku 2016 iba podobu *kávenka*. Povedomie o tejto forme však posilňujú aj oblátky s krémovou náplňou *Kávenky*, jeden z najstarších produktov Pečivární v Seredi.

L. Dvonč (1968, s. 187 – 190) vo svojej štúdii využil rytmický zákon na dôkaz, že v spisovnej slovenčine existuje diftong *io*. Opiera sa o doložený tvar *matriošok* v časopise *Slovenka*, čo ho vedie k záveru, že krátky vkladný vokál *-o-* je výsledkom skrátenia, aké býva po diftongoch *ia, ie, iu, ô* v prípadoch, v ktorých sa uplatňuje rytmický zákon.

F. Sabol (1980, s. 174 – 177) konštatoval stále nevyriešenú otázku definície diftongov, ich vzťah k diftongoidom a spojeniam dvoch vokálov, medzi ktorými je slabičná hranica. Podľa F. Sabola sa pri druhových privlastňovacích adjektívach veľmi výrazne pociťuje potreba „mäkkých“ a zároveň dlhých ohýbacích prípon a *i*-ové tvary (*v osiom hniezde, na kuriom truse, v medvediom brlohu, husiou masťou, s koziou briadkou, pod Babiou horou*). Nazdáva sa preto, že by sa uvedené tvary mali pokladať za spisovné. Analogicky by sa mali kodifikovať i tvary zámen *čiom, čiou* a ich odvodeniny *dačiom, voľačiom, čiomkoľvek, hocičiou, niečiou, čiousi* a i. Morfologicky by sa tým odlíšili tvary opytovacích a neurčitých zámen od tvarov privlastňovacích zámen: *o čom* a *o čiom*, *na dačom* a *na dačiom*. (s. 176).

Pri návrhoch F. Sabola sa pozastavil V. Uhlár (1981, s. 171 – 174) a s jeho úvahami nesúhlasí, pretože „neželateľným spôsobom podporuje rozkolísavanie súčasnej spisovnej normy a kodifikácie“ (s. 172). PSP (1967, s. 71) hodnotia tvary s diftongom *io* namiesto tvarov s vokálom *o* ako nesprávne.

L. Dvonč (1990, s. 173 – 179) sa vrátil k existencii diftongu *io*, ktorý podľa neho je prvkom fonologického systému súčasnej spisovnej slovenčiny, vyskytuje sa vo viacerých druhoch morfém a rozširuje svoju frekvenciu (s. 174) prevzatím cudzích slov so spojením hlások *io*. Teda stáva sa produktívnym prvkom fonologického systému súčasnej spisovnej slovenčiny, resp. sústavy dvojhlások. „Pribudnutím tohto prvku sa podobne ako pribudnutím dvojhlásky *iu* v minulosti zvyšuje pravidelnosť sústavy dvojhlások v spisovnej slovenčine, ktorá spočíva v korešpondencii krátkych samohlások s jednoduchými dlhými samohláskami a *i*-ovými dvojhláskami: *a – á – ia, e – é – ie, o – ó – io, u – ú – iu*“ (s. 179). V kontexte

svojho skoršieho hodnotenia (1968) odkazuje aj na J. Sabola (Kráľ – Sabol 1989, s. 292), podľa ktorého diftong *io* leží na krajnej periférii mikrosystému diftongov skôr ako „diftongoid“.

V ďalšom ročníku SR sleduje L. Dvonč (1991, s. 170 – 178) vznik a vývin diftongu *ô* a jeho výskyt, ktorý je vymedzený derivovaním slov aj ich ohýbaním, najmä v G pl. feminín (*obloha – oblôh*), produktívna je aj alternácia *o/ô*.

Po vydaní PSP v roku 1991 sa medzi ortografické pravidlá dostali zmeny v systémovom jave, ktoré sa týkali zrušenia niektorých výnimiek z rytmického zákona. M. Sokolová (1992, s. 105 – 108) poukazuje na súvis fonologických, morfologických a derivačných javov a reťazenie vyvolané pomerne malými systémovými zmenami. Zdanlivo malé úpravy fonologických pravidiel ovplyvnili skloňovanie substantív typu *výškarka*, typu *prevádzkareň*, adjektív typu *sánkarský* a participií typu *píšuci*.

Najnovšie zmeny v oblasti kodifikácie rytmického krátenia v spisovnej slovenčine po 3. vydaní KSSJ v roku 1997 zosumarizoval L. Dvonč (1997, s. 218 – 226) najmä s ohľadom na skutočnosť, že viaceré (*umieračik, posmievačik, mliečňak*) sa neuvádzajú medzi doplnkami, opravami a zmenami v úvode tohto vydania.

M. Považaj (1997, s. 226 – 235) považoval prípravu nového vydania PSP z roku 1998 a 3., doplneného a prepracovaného vydania KSSJ v roku 1997 za príležitosť vyrovnať sa s kritickými hlasmi týkajúcimi sa nedôslednej kodifikácie z r. 1991, keď sa krátke prípony *-ar (-arka), -arský, -arstvo, -areň, -arenský* kodifikovali iba po predchádzajúcej monoftongickej dlhej slabike. Autori 3. vyd. KSSJ nepokladali za vhodné ani odôvodnené vrátiť sa v kodifikácii k stavu pred rokom 1991 a priklonili sa k možnosti uplatňovať pravidlo o rytmickom krátení aj po predchádzajúcej dlhej slabike s dvojhláskou. Zmena kodifikácie sa dotkla trinástich slov s príponou *-ár* a siedmich slov s príponou *-áreň* a od nich odvodených slov. Ide o tieto slová: *desiatar, diaľkar, lahôdkar, mliekar, omietkar, oštiepkar, pamiatkar, pasienkar, pochôdzkar, polievkar, poviedkar, sviečkar, škôlkar, voľnomyšlienkar; lahôdkareň, mliekareň, obliekareň, premietareň, prezliekareň, ulievareň, zlievareň*. Podľa M. Považaja „týmto riešením sa jednak vychádza v ústrety kritickým hlasom, ktoré upozorňovali na nedôslednosti kodifikácie z r. 1991, a to aj z hľadiska systémovosti, jednak sa posilňuje jedna z osobitých vlastností spisovnej slovenčiny – uplatňovanie pravidla o rytmickom krátení“ (s. 235).

V diskusii o smerovaní rytmického zákona polemicky vecne, ale aj so subjektívnymi atakmi pokračovali J. Kačala (1998, s. 230 – 237; 1999, s. 150 – 157; 2008, s. 89 – 100), ktorý rytmický zákon považuje za prejav „špecifického typologického usporiadania nášho jazyka, predovšetkým prevažujúcich flektívnych znakov“ (s. 236), L. Dvonč (1998, s. 291 – 299; 1999, s. 279 – 291, 345 – 354; 2000, s. 221 – 226), ako aj Ľ. Ďurovič (2006, s. 224 – 239; 2008, s. 293 – 296), ktorý diskusiu zhodnotil vyjadrením: „... kvantita slov ako *bábkár* či *bábkar, mliekáreň* či *mlieka-*

reň alebo dokonca *mlekáreň, dávávať* a *píšúci* či *dávavať* a *píšuci*, *umieráčik* a *umieračik* je kodifikovaná inak v pôvodnom Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) z r. 1987 a inak, presne naopak, v treťom vydaní toho istého slovníka; inak v tuším jedenástich vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu pred rokom 1990, a inak, opačne, v Pravidlách z r. 1991 a ešte opačnejšie v ich druhom vydaní z r. 1998...“ (s. 224). Ako jediné realistické východisko z tohto chaosu vidí, „aby sa čím najskôr v tomto bode kodifikácia oficiálne zmenila a aby sa celkom oficiálne pripustili pravopisné – a teda i výslovnostné – dvojtvary: *bábkár i bábkar*...“ (s. 237).

Diachrónne a synchrónne aspekty kvantitatívnej stability sufixu *-ár/-áreň* ozrejmil Ľ. Kralčák (2007, 355 – 370). Stabilný charakter kvantity v sufixe *-ár* determinuje jej vlastnosť, že je rezistentná voči rytmickej neutralizácii, „jej kvantita plní sémanticko-pragmatickú funkciu: pôsobí ako nevyhnutný jednoznačný indikátor slovotvorného významu a potenciálne aj širšieho súboru derivačno-gramatických významov. Bez kvantity sa uvedená indikácia v sufixe *-ár* oslabuje, čo reálne spôsobuje nejasnosti pri tvorení, ale napokon i pri vnímaní niektorých tvarov a nových slov“ (s. 369).

V nadväznosti na širokú diskusiu o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine si opätovne všíma historické východiská a vývinové tendencie kvantity a rytmického zákona v Czambelovej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* J. Kačala (2006, s. 340 – 349) v príspevku, ktorý pôvodne predniesol na vedeckom seminári Jazykovedné dielo Sama Czambla (1856 – 1909). J. Kačala sa v ňom vrátil k názoru Ľ. Ďuroviča o tom, že „jazykovému vedomiu slovenskej (martinskej?) inteligencie“ mohli zodpovedať iba podoby *článkár, stávkár* (s. 345). J. Kačala názor Ľ. Ďuroviča hodnotí ako špekulatívny a nepresvedčivý. Nepresvedčivosť uvedeného názoru opiera aj o zistenia A. Ferenčíkovej (2005, s. 139), ktorá priniesla doklady na neutralizáciu kvantity v prípone *-ár*, prípadne *-áreň* aj z oblasti Turca, ktorý bol východiskom martinského úzu a martinskej normy ako osobitného útvaru v dejinách nášho spisovného jazyka, ktorý vedecky opísal a kodifikoval S. Czambel. „Tieto doklady, ako aj iné pramene jednoznačne vyvracajú tézu o jestvovaní „slovotvornej morfémy *-ár* rezistentnej voči neutralizácii kvantity“ (Ďurovič, 2005, s. 91) v rozhodujúcej časti stredoslovenských nárečí a sprostredkovane aj v spisovnom jazyku“ (s. 345). Podľa J. Kačalu slovenská kvantita v Czambelovej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* „je bytostne zviazaná s rytmickým zákonom, ktorý reguluje výskyt kvantity v slovotvorných a gramatických príponách v závislosti od prítomnosti alebo neprítomnosti kvantity v predchádzajúcej koreňovej alebo kmeňovej slabike“ (s. 348).

Teóriu E. Paulinyho o vzniku rytmického zákona analyzoval S. Habijanec (2008, s. 75 – 88). Kritike podrobil Paulinyho hypotézu o vzniku rytmického zákona. E. Pauliny nadväzoval na Novákovu tézu o odlišnom priebehu kontrakcie a denazalizácie v strednej slovenčine na jednej a v západnej a východnej slovenčine na druhej strane.

Ľ. Novák (1932, s. 12 – 14; 1935, s. 17; 1980, s. 132 – 133) vypracoval hypotézu, že v strednej slovenčine sa denazalizácia uskutočnila skôr ako kontrakcia, zatiaľ čo v ostatných slovenských nárečiach to bolo naopak. Podrobná historickolingvistická analýza S. Habijanca ukazuje, že táto hypotéza nemá žiadny základ v zdokumentovaných lingvistických faktoch, a teda Paulinyho teóriu nemožno považovať za hodnovernú.

Na chronológiu pravidiel o rytmickom krátení sa zameral M. Pukanec (2016, s. 160 – 165), ktorý považuje regresívne pravidlo o rytmickom krátení v činiteľských menách na *-ár* v slovenčine za jedinečné, pretože „jeho základom je v slovanskom prostredí neobyčajná tisícročná kvantitatívna stabilita sufixu *-ár*. Bolo by preto vhodné neprehliadať tento fakt ani pri kodifikácii" (s. 164).

Ľ. Kralčák (2012, s. 31 – 39) priniesol „objav" novej výnimky z pravidla o rytmickom krátení, ktorá „nebola deklarovaná v žiadnej z doterajších kodifikácií a nie je ani v tej, ktorá platí v súčasnosti" (s. 31). Ide o frekventatíva a imperfektíva so sufixom *-úv-* vzoru pracovať, ktoré nadobúdajú kvantitu deriváciou od substantív, príp. adjektív a pôvodne dlhý neslovesný základ sa už potom v celom slovotvornom rade kvantitatívne nemení, napr. *háčik → háčkovať → háčkúvať, sánky → sánkovať sa → sánkúvať sa* atď. „Sufix *-úv-* nepreukazuje regresívne pôsobenie, a teda nevytvára tlak na alternačné skracovanie základu" (s. 36).

5. KVANTITA A SÚČINNOSŤ FONOLÓGIE S DERIVATOLÓGIOU A MORFOLÓGIOU

V začiatkoch vydávania časopisu SR sa príspevky o kvantite vzťahovali na jej fungovanie v derivačných procesoch, sledovala sa najmä situácia pri sufixálnej derivácii.

A. Jánošík (1949/1950, s. 82 – 99) sa zameral na problém kolísania kvantity rodinných mien na *-in*, ktoré vznikli oslabením prvotného privlastňovacieho adjektíva označujúceho rodinný vzťah matky k dieťaťu (*Betin, Filin*). Krátka slabika materinských priezvisk na *-in* ostáva aj v tvaroch priezvisk na *-inec* (*Betinec, Haninec*), ktoré označujú rodinný vzťah matky s príslušným krstným menom do druhého pokolenia, ako aj v tvaroch rodinných mien na *-čin* (*Ančin, Borčin*). A. Jánošík považuje krátke koncové *-in* v materinských rodinných menách v slovenčine za silnú tendenciu, a preto náležité sú tvary priezvisk na *-in* s krátkou kvantitou, nech sú akéhokoľvek základného mena alebo pôvodu (s. 98).

J. Horecký (1952/1953, s. 62) sa venoval substantívam odvodeným od imperfektív sufixom *-dlo*, pri ktorých sa spravidla zachováva pôvodná kvantita infinitívu bez ohľadu na to, či ide o dlhý monoftong alebo diftong.

L. Dvonč (1952/1953, s. 193 – 204) skúmal kvantitu substantív na *-teľ* a *-č*. Tieto deverbatíva rozdeľuje do dvoch skupín: 1. slová, ktorých slovesný základ má v kmeni krátkosť (*nakladať – nakladač*), a 2. slová, ktoré majú v kmeni dĺžku, ktorá

sa zachováva (*pomáhať – pomáhač*) alebo sa skracuje (*sádzať – sadzač*). Ťažkosti s kvantitou nastávajú pri poslednej skupine, ktorá má charakter nepravidelnosti (s. 194). Uskutočnený prieskum ukázal, že pri deverbatívach na *-teľ* a *-č* treba dávať prednosť formám, ktoré sa z hľadiska kvantity zhodujú s príslušnými slovesnými tvarmi, od ktorých sú odvodené. Pri slovách odvodených príponou *-č* od slovies s dlhou kmeňovou slabikou 1. sa dlhá slabika zachováva: *dvíhač, krájač*; 2. dlhá kmeňová slabika sa skracuje: *predávať – predavač, udávať – udavač* (s. 202). Pri slovách ako *hráč, poslucháč* nejde o príponu *-č*, pred ktorou sa samohláska *a* zdlžuje, ale o odvodzovaciu príponu *-áč*, ktorou sa tvoria jednak nomina agentis: *česáč*, resp. aj nomina officii: *česáč bavlny*, jednak pomenovania majúce skôr ráz nositeľa vlastnosti, ako aj mená nástroja (nomina instrumenti): *cengáč, rapkáč* (s. 202). „Niet bezpečných dôkazov pre predpoklad, že by sa pomocou kvantity rozlišovali pri substantívach na *-teľ* a *-č* nomina agentis a nomina officii" (s. 204).

Výklad L. Dvonča (1954, s. 298 – 302) o morfémových alternantách *-ár/-iar* pri deverbatívach spresnil poučku o výskyte jednej alebo druhej podoby tejto morfémy po predchádzajúcich spoluhláskach *b, v, s, z, l* tým, že „sa prizerá na spôsob časovania príslušného slovesa, od ktorého sa slovo na *-ár/-iar* odvodzuje. Ak sa slovo na *-ár/-iar* odvodzuje od slovesa, ktoré má v 3. os. pl. idk. préz. koncovku *-ia*, má podobu na *-iar* (*kvasiareň, voziar, farbiar, taviareň* atď.). Ak sa slovo na *-ár/-iar* odvodzuje od koreňa slovies s koncovkou *-ú* v 3. os. pl., má podobu na *-ár*: *vyšíváreň, natieráreň, odlieváreň, česáreň, pisár, tesár*" (s. 301 – 302).

V ďalšom príspevku (Dvonč 1955, s. 189 – 190) si všímal skracovanie prípon *-ík* a *-íčko* pri odvodzovaní slov na *-ár*. Prípona *-ár* sa pripája aj k slovám s príponami *-ík/-ník* (*košík, medovník*), ďalej *-íček, -íčko* (*koníček, slovíčko*), ktoré sa po pripojení sufixu *-ár* skracujú (*hlinikáreň, koničkárenie*).

M. Urbančok (1959, s. 272 – 277) sa snažil postihnúť, prečo sa pri nedokonavých slovesách vo vidových dvojiciach *napadnúť – napádať, upadnúť – upadať/upádať, dopadnúť – dopadať* atď. vyskytujú rozdiely v kvantite koreňa. Zistil, „že sa koreň dĺži vtedy, keď ide o odstránenie homonymity v pomere k dokonavým členom typu *padať – napadať*" (s. 277).

Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní slov na *-ák/-iak*, resp. v ktorých slovách nenastáva alebo nastáva skracovanie, zasa skúmal L. Dvonč (1960, s. 163 – 170). Podobne ako pri slovách utvorených inými príponami aj typ so zachovaním koreňovej dĺžky (*písmo – písmak, piaty – piatak*) predstavuje v súčasnej spisovnej slovenčine produktívny spôsob tvorenia, kým skracovanie koreňovej dĺžky je neproduktívne (*hlúpy – hlupák, obúvať – obuvák*).

Potrebu formulovať pravidlá o využívaní kvantity vokálov pri odvodzovaní slov a tvorení tvarov, teda o slovo- a tvarotvorných kvantitatívnych alternáciách, ktoré môžu byť východiskom formulovania príslušných ortoepických poučiek, pri-

pomína Š. Peciar (1967, s. 82 – 89). Činil tak v širšej sérii štúdií v 32. a 33. ročníku SR. Hláskoslovnou a slovotvornou analýzou skúma adjektíva s príponou *-teľný/ -iteľný*, pri odvodzovaní ktorých sa spravidla zachováva kvantita všetkých slabík základu nezmenená, zachovávajú sa krátke i dlhé slabiky (*ne-prija-teľný, ne-dokáza- -teľný*). Výnimočne sa skracuje predposledná dlhá slabika základu v adjektívach *ne- -čita-teľný, ne-vyspyta-teľný, ne-zluči-teľný, ne-zastupi-teľný* a i.

V nasledujúcich štúdiách si všíma rozloženie kvantity vokálov v odvodených maskulínach formantmi *-č, -ač, -áč, -iač* (Peciar 1967, s. 134 – 145), ktorých sa spravidla zachováva kvantita slovesného základu. V deverbatívach s formantmi *-teľ/-iteľ* (Peciar 1967, s. 204 – 209), ktoré si spravidla takisto zachovávajú bez zmeny kvantitu slovesného základu (*bádateľ, odosielateľ, úročiteľ*), niektoré substantíva na *-teľ* majú proti slovesnému základu skrátenú (predposlednú) slabiku základu: *čitateľ* (činiteľské meno i matematický termín), *kazateľ, pisateľ, dobyvateľ, obyvateľ, vydavateľ, zberateľ; kupiteľ, ochraniteľ, postupiteľ, uchvatiteľ, vykupiteľ, zastupiteľ; pokušiteľ, premožiteľ*. V činiteľských menách s príponou *-ca* (Peciar 1967, s. 257 – 266), kde sa kvantita spravidla tiež zhoduje s kvantitou základových slov – dejových mien alebo slovies (*darca, obhajca, správca, záujemca*). Substantíva s príponou *-ák/-iak/-ak* (Peciar 1968, s. 7 – 15), ktoré sa tvoria od slovesných i menných základov, vykazujú isté nepravidelnosti, pokiaľ ide o kvantitu samohlások. V závere štúdie formuloval základné poučky o znení a kvantite substantív s príponou *-ák/-iak/-ak* (s. 15).

J. Štolc (1967, s. 266 – 273) skúmal vokalickú alternáciu *e/ø* v paradigme maskulín zakončených na *-er, -el, -en*. Analýza materiálu ukázala, že o striedaní *e/ø* v deklinácii prevzatých substantív zakončených na *-er, -el, -en* treba uvažovať osobitne. Striedanie *e/ø* v skloňovaní substantív na *-er* má iný priebeh ako v deklinácii substantív na *-el*. V deklinácii substantív na *-en* striedania *e/ø* niet a *-e-* sa dôsledne zachováva.

Vidovú vokalickú alternáciu *ie/á* charakterizuje opäť Š. Peciar (1968, s. 65 – 72) ako málo produktívnu, ale pravidelnú pri predponových slovesách odvodených od troch základných slovies *niesť, viesť, viezť*. „Je pomocným morfologickým prostriedkom pri utváraní čisto vidových dvojíc typu *rozniesť – roznášať, rozviesť – rozvádzať, rozviezť – rozvážať*“ (s. 72).

Š. Peciar (1969, s. 266 – 276) sa vracia ku kvantite, tento raz v derivátoch na *-ec*, pretože o kvantite slovotvorného základu substantív na *-ec* bolo v odbornej literatúre veľmi málo zmienok. Kvantitu všetkých substantív s príponou *-ec* skúmal na rozsiahlom materiáli Slovníka slovenského jazyka. Jeho prieskumom sa potvrdilo: „1. V prevažnej väčšine substantív s príponou *-ec* sa zachovávajú bez zmeny kvantitatívne pomery (krátke i dlhé slabiky) odvodzovacieho základu. 2. V dvojslabičných činiteľských menách, ojedinele aj v niektorých iných dvojslabičných menách s príponou *-ec* sa skracuje dlhá slabika v základe. Krátka slabika ostáva bez zmeny“ (s. 25). Š. Peciar preto kvantitu substantív na *-ec* v spisovnej slovenčine charakterizuje ako ustálenú.

Pri skúmaní kvantity slovies na *-ovať* je podľa Š. Peciara (1970, s. 142 – 152) potrebné rozlišovať denominatíva a deverbatíva. V denominatívach sa uplatňuje tendencia zachovávať dĺžku základového mena (*číslovať, čiarkovať*), iba v niektorých domácich slovesách a v niektorých typoch slovies s cudzími základmi je pred príponou *-ova-* krátka slabika proti dĺžke v príslušnom mene (*križovať, murovať*). Pred príponou *-izovať* je v základe vždy krátkosť (*historizovať, inventarizovať*). V kvantite deverbatív sa uplatňuje tendencia skracovať dĺžku bezprostredne pred príponou *-ova-*. „Táto základná tendencia sa však kríži s opačnou tendenciou zachovávať dĺžku, ktorá sa uplatňuje najmä v slovesách s mennou koreňovou morfémou: *-cieľovať, -sídľovať, -trieďovať, -rieďovať, -čiarkovať* ap.“ (s. 152).

L. Dvonč (1977, s. 28 – 35) upozornil na neúplnosť a nedynamickosť opisov alternácií v prácach o spisovnej slovenčine, a to v kontexte opisu konsonantickej alternácie *h/ž*, ktorá sa podľa neho využíva v spisovnej slovenčine vo väčšom rozsahu, ako sa bežne uvádzala v dovtedajšej odbornej literatúre. Ako obchádzané prípady uplatňovania alternácie *h/ž* spomína maskulína obyvateľských mien na *-an* (*Praha – Pražan, Brehy – Brežan, Dlhá – Dlžan*). „Alternácia *h/ž* rovnako ako iné alternácie tesne súvisí s produktívnosťou alebo neproduktívnosťou jednotlivých slovotvorných typov a typov skloňovania alebo časovania“ (s. 34).

Nové zistenia o konsonantickej alternácii *k/č* v spisovnej slovenčine publikoval L. Dvonč (1980, s. 129 – 136). Konštatuje, že alternácia *k/č* sa v spisovnej slovenčine systémovo uplatňuje pri tvorení slov; pri tvorení tvarov sa systémovo uplatňuje už iba pri časovaní slovies typu *skákať — skáčem*; pri tvorení tvarov substantív jej už niet (okrem *človek – človeče, oko – oči*). Alternácia *k/č* sa takto uplatňuje ako zvukový signál, ktorým sa rozlišuje slovotvorný a tvarotvorný proces v spisovnej slovenčine (Sabol 1976, s. 443). V tvarosloví badať rozširovanie alternácií korelovaných konsonantov a ústup alternácií nekorelovaných konsonantov, ku ktorým patrí aj alternácia *k/č* (Sabol 1978, s. 36).

Foném *č* v spisovnej slovenčine venoval pozornosť opäť L. Dvonč (1982, s. 352 – 357). Fonéma *č* je produktívna, uplatňuje sa v morfológii, t. j. v jednotlivých konsonantických alternáciách *(k/č, c/č, g/č)* alebo aj dvoch konsonantov s konsonantom *č* (*ck/č*, napr. *Nemecká — Nemečan*) a dvoch konsonantov s inými dvoma konsonantmi, z ktorých jeden je konsonant *č* (*ck/čt*, napr. *anglický – angličtina*). Konsonant *č* je dnes často aj na začiatku niektorých slovotvorných prípon, ktoré vznikli perintegráciou zo starších tvarov s alternáciami niektorého konsonantu s konsonantom *č*. Výskyt fonémy *č* sa zvyšuje aj jej používaním ako osobitného slovotvorného sufixu *-č*, ďalej jej používaním v niektorých ďalších slovotvorných príponách (s. 356).

K. Palkovič (1985, s. 296 – 302) skúmal kvantitu vokálov po mäkkých konsonantoch, najmä po *j*. V domácej lexike sa v dlhých pozíciách nevyskytuje spojenie

konsonantu *j* s dvojhláskou, s dlhým *é* ani s dlhým *ó*. Spojenie s dlhým *á* je obmedzené na G pl. (*jama – jám*) a na deriváty s príponami *-ár, -áreň* (*strojár, strojáreň*). Fonologický systém slovenčiny nepripúšťa spojenia *jia, jie, jô* a spojenia *jé, jó* sa obmedzujú na cudzie, resp. prevzaté a expresívne slová, spojenie *já* v domácich slovách iba na pozíciu v prípone *-ár* (s. 302).

Kvantitatívne alternácie v lexémach so sufixmi *-ár, -áreň* cez prizmu širokého materiálu sledujú M. Sokolová a A. Jarošová (2008, s. 193 – 211). Vychádzajúc z relevantného faktu zachovávania striedania dlhých a krátkych slabík ako typologickej vlastnosti slovenčiny, uvádzajú tri mechanizmy tejto vlastnosti: 1. kvantitatívna inverzná alternácia v radixe a sufixe (*úzky – užší, čítať – čitáreň*); 2. kvantitatívna neutralizácia, resp. rytmický zákon v sufixe a koncovke (*právnik, miesta, krásny*); 3. sekundárne aj infixy pri jadrových, predovšetkým modifikačných morfémach (*priamejší, známejší, chválenkár*) (s. 194). Do úvahy však treba brať morfémy rezistentné voči kráteniu, a to gramatické a derivačné morfémy hlavne s *i*-ovými diftongmi a vokálom *í* (*prútie, chvália, zmúdrie; vtáčí*). Autorky pri skúmaní alternácií v lexémach so sufixmi *-ár/-iar, -áreň/-iareň* tiež upozorňujú na ďalšie silné faktory, ktoré „ovplyvňujú ich realizáciu (brzdia ju či posilňujú)“ – sémantický (realizovaný pri možnej strate súvislosti medzi motivantom a motivátom) a derivačný (nezhoda medzi morfematickou a sylabickou štruktúrou jednotky) faktor (s. 195). Výskum autoriek potvrdzuje, že pred sufixom *-iar* rezistentným voči kráteniu prebiehajú alternácie *í, ú, é, ó* (okrem *gýčiar, rýchliareň, múčiar*), ale nealternujú diftongy *ia, ie, ô* a vokál *á* (okrem *sadziareň, kaviareň*). Pred sufixom *-ár*, ktorý podľa kodifikačných úprav z roku 1991 podlieha kráteniu, prebiehajú tiež častejšie alternácie *í, é, ó* (okrem *hríbar* a *frézar*); menej časté sú alternácie pri *ú* a v menšine je alternácia pri *á*; nealternuje *ia, ie* (okrem *hvezdár, bedár, lekár*), *ô* (okrem *drotár, nožiar, stolár*) (s. 204).

M. Sokolová, M. Ivanová a A. Jarošová (2008, s. 281 – 292) upozorňujú na adaptované lexémy s diftongizáciou vokalických skupín, pri ktorých používatelia nesmú byť zneisťovaní lexikografickou praxou, ktorá nerozlišuje jednoznačné vokalické skupiny a jednoznačné diftongy pri zápise koncoviek: pri lexéme *modelácia -e* a pri lexéme *modelovanie -ia* v PSP, resp. *modelácia -ie* a *modelovanie -nia* s nemennou hláskou tvarotvorného základu pred koncovkou v Slovníku súčasného slovenského jazyka.

6. ROZVOJ MODERNÝCH METÓD VÝSKUMU V ZVUKOVEJ ROVINE SLOVENČINY A VYTVORENIE JEJ SYSTÉMOVÉHO CHARAKTERU

E. Pauliny (1963, s. 174 – 181) v odpovedi na Ružičkovu (1963, s. 54 – 62) recenziu jeho *Fonológie spisovnej slovenčiny* (1961) priznáva, že „v oblasti fonológie sa u nás nepracuje sústavne už viacej rokov a nie je veľa ľudí (dokonca ani medzi lingvistami nie), ktorí by boli vo fonologických otázkach bezpečne orientovaní“

(s. 174), hoci podľa E. Paulinyho „teoretická fonológia sa iba vedeckými metódami usiluje zvládnuť, opísať a vysvetliť fungovanie toho, čo pred nami v životnej praxi pri jazykovom dorozumievaní živelne existuje“ (s. 175 – 176). Situácia sa mení v druhej polovici 60. rokov novým a moderným nazeraním na fonologické javy aj vďaka príspevkom, ktoré boli publikované v SR.

Moderné metódy vo fonetickom a fonologickom bádaní systematicky uvádzali najmä J. Horecký a J. Sabol. Vo svojej prvej fonetickej štúdii uverejnenej v SR J. Sabol (1966, s. 270 – 277) zisťoval entropiu, čiže mieru neurčitosti, dezorganizácie, neusporiadanosti, prepozícií *v/vo* a *k/ku* v spisovnej slovenčine a sledoval výskyt vokalizovaných prepozícií *vo* a *ku* v spisovnej slovenčine s využitím pre aktuálnu kodifikáciu. J. Sabol zistil na jednej strane obmedzovanie a stabilizáciu vokalizácie predložky *v* a na druhej strane presadzovanie častejšej vokalizácie predložky *k* (s. 276).

Základy na budovanie systémového charakteru zvukovej roviny slovenského jazyka nachádza J. Horecký (1968, s. 265 – 271) v teórii dištinktívnych príznakov fonémy R. Jakobsona, kombináciou ktorých v pozitívnej a negatívnej podobe možno opísať všetky fonémy všetkých jazykov. Na opis fonologického systému stačí osem dištinktívnych príznakov (1. vokálnosť – nevokálnosť, 2. konsonantnosť – nekonsonantnosť, 3. kompaktnosť – nekompaktnosť, 4. tuposť – netuposť, 5. záverovosť – nezáverovosť, 6. nosovosť – nenosovosť, 7. drsnosť – nedrsnosť, 8. znelosť – neznelosť). Do vymedzeného systému nezahrnul dlhé vokály, dlhé *ŕ* a *ĺ* a diftongy so zdôvodnením: „Dlhé vokály a /ŕ ĺ/ sa od príslušných krátkych odlišujú iba prozodickou vlastnosťou, ktorá nepatrí k inherentným dištinktívnym príznakom, je skôr vlastnosťou slabiky než fonémy. Diftongy možno pokladať za varianty (zväčša pozičné) dlhých vokálov“ (s. 270 – 271).

Hlavným sporným bodom po kolokviu o fonológii a fonetike konanom v Smoleniciach v dňoch 14. – 16. októbra 1965, ktoré zdôraznilo nevyhnutnosť výskumu zvukovej roviny slovenského jazyka v celej šírke a pomocou najmodernejších prístrojov, ostal problém binárnosti fonologických protikladov.

E. Pauliny (1961) vypracoval prvý opis fonologického systému spisovnej slovenčiny, ktorý „je založený na artikulačných vlastnostiach dištinktívnych príznakov a na fungovaní foném v texte (neutralizácia)“ (Horecký 1968, s. 267). Využíval deväť dištinktívnych príznakov (1. vokálnosť – nevokálnosť, 2. konsonantnosť – nekonsonantnosť, 3. difúznosť – kompaktnosť, 4. ostrosť – tuposť, 5. záverovosť – úžinovosť, 6. znelosť – neznelosť, 7. sykavosť – nesykavosť, 8. okrajovosť – stredovosť, 9. nosovosť – nenosovosť. Dištinktívne príznaky 5, 6, 7 sú iba pri neznelých a párových znelých, dištinktívny príznak 8 iba pri likvidách a vokáloch, dištinktívny príznak 9 iba pri nepárových znelých) (s. 267 – 268). E. Pauliny (1977, s. 65 – 79) neskôr opúšťa myšlienku, že dištinktívne príznaky, ktoré R. Jakobson a M. Halle podávajú vo svojej práci, sú všeobecne platné a platia pre všetky triedy foném.

V tom istom čísle SR za predstavením Horeckého fonologického systému spisovnej slovenčiny nasleduje prezentácia fonetickej systematiky slovenských samohlások a dvojhlások. Jej autorom je Á. Kráľ (1968, s. 271 – 280), podľa ktorého dovtedajšia charakteristika slovenských dvojhlások nezachytávala ich artikulačnú podstatu. Á. Kráľ v klasifikácii dvojhlások vychádza z klasickej artikulačnej systematiky slovenských samohlások podľa postavenia jazyka, ktorú považuje za najvhodnejší a základný princíp klasifikácie a terminologického určenia slovenských vokálov, a preto pri artikulačnej klasifikácii slovenských dvojhlások vychádza zo samohláskovej schémy s terminológiou: *ie* – predná dvojhláska, *ô* – zadná dvojhláska, *iu* – vysoká dvojhláska, *ia* – stredná dvojhláska. Táto klasifikácia tak zachováva jednotu klasifikačných kritérií pre všetky vokály s najprehľadnejšou aj najjednoduchšou terminológiou.

Do tretice nasleduje štúdia J. Sabola (1968, s. 281 – 289) o konsonanticko-vokalickom zložení slovenských slov. Autor v nej „stopuje“ základnú („najjednoduchšiu“) kombinačno-fonologickú štruktúru slovenského slova, zisťujúc, že „... pravdepodobnosti rozličných konsonanticko-vokalických kombinácií slov v spisovnej slovenčine sa vyrovnávajú s rastom slabičnosti slov, čím zároveň stúpajú hodnoty entropie. Analýza konsonanticko-vokalického zloženia slov zároveň núka možnosť sledovať pomer konsonantov a vokálov v slovách s rozličnou slabikovou dĺžkou (z tohto skúmania sa, prirodzene, vylučujú neslabičné slová, lebo v nich chýba jeden člen protikladu). Pomer vokálov a konsonantov sa vyrovnáva so zvyšovaním slabičnosti slov“ (s. 286).

Objektom ďalšieho fonologického bádania J. Sabola (1969, s. 30 – 33; 326 – 331) sa stali štvorčlenné a dvojčlenné konsonantické skupiny v slovenčine („Teoretický model trojčlenných konsonantických skupín a trojčlenné konsonantické skupiny na začiatku slova v slovenčine skúmal J. Horecký, a to najmä metódou tzv. podmienenej entropie“ [s. 30]). J: Sabol použil „metódu tzv. reálnej a relatívnej entropie, ktorou sa zisťujú rozličné stupne organizovanosti, resp. dezorganizovanosti prvkov skúmaného javu“ (s. 30), ktorá mu umožnila konštatovať, že „najtypickejšia realizácia štvorčlennej konsonantickej skupiny v spisovnej slovenčine sa viaže na predponu *vz-* (resp. jej fonetický variant *fs-*) a na produktívnu slovotvornú príponu *-stvo*“ (s. 31). Kombinácie dvoch sonórnych konsonantov v spisovnej slovenčine skúmal v základných pozíciách slova ako rytmicko-sémantickej jednotky, t. j. na jeho absolútnom začiatku, medzi dvoma sonantami a na absolútnom konci slova (s. 326). Ďalšie zistenia o pomere jednotlivých typov konsonantických skupín a zákonitostiach konsonantických kombinácií publikoval J. Sabol v samostatnej štúdii (1971, s. 71 – 78). Výsledky výskumu konsonantických skupín mu následne napomohli pri koncipovaní vlastnej teórie slabiky a poznanie kombinačno-fonologických, teda typologických zákonitostí slovenčiny, resp. aj iných jazykov.

J. Sabol (1972, s. 146 – 151) prispel tiež k presnejšiemu fonologickému pohľadu na vokál *ä*, ktorý napr. Š. Peciar (1941/1942, s. 33 – 41, 141 – 147) nepokladal za osobitnú fonému. Zo systémového hľadiska interpretuje aj výrazy *bäkať, bäkanie*, ktoré odporúča lexikograficky zachytiť s uvedením ich jednoznačnej výslovnosti s [ä].[4]

Ďalšou štúdiou, ktorá prispela ku komplexnému budovaniu fonologického systému slovenčiny, bol *Náčrt fonematickej štruktúry morfém* J. Horeckého (1969, s. 137 – 146). Fonematickú štruktúru domácich koreňových morfém opisuje pomocou usporiadaného sledu formačných pravidiel, t. j. ktoré fonémy charakterizované príslušnými dištinktívnymi príznakmi sa môžu, resp. nemôžu vyskytovať v istých podmienkach. Postupuje sa pritom od vokalického stredu morfémy k jej predným a zadným konsonantickým členom.

J. Sabol vo svojich výskumoch venoval systematickú výskumnú pozornosť zvukovému zloženiu relačných morfém jednotlivých slovných druhov. V SR vyšla jeho *Fonologická úvaha o adverbiálnych relačných morfémach* (1974, s. 343 – 349), z ktorej vyplýva viacero dôležitých záverov: „a) Fonematické zloženie adverbiálnych relačných morfém je (okrem osihotených prípadov) jednoznačné. b) V adverbiálnych relačných morfémach majú dominantné postavenie vokály *e, o, i* (graf. *-y*), z diftongov *ie*. Ostatné vokalické typy a vokalicko-konsonantické a konsonanticko-vokalické kombinácie sa vyskytujú len v okolnostných príslovkách (ide o zmeravené bezpredložkové alebo predložkové pády substantív alebo substantivizovaných adjektív). c) Pri realizácii foném sa v adverbiálnych relačných morfémach uplatňuje iba neutralizácia kvantity a neutralizácia protikladu dlhý vokál – diftong. d) Grafické zloženie adverbiálnych relačných morfém sa skoro kryje s ich fonematickou výstavbou“ (s. 347, 349).

Zásadnú charakteristiku konsonantického dištinktívneho protikladu znelosť – neznelosť a jeho uplatňovanie v stavbe slova a tvaru publikoval E. Pauliny (1975, s. 257 – 265). Jeho analýza je prínosná aj pre derivatológiu a morfológiu a ich vývin. „Neutralizácia protikladu znelosti šumových spoluhlások pred sonórami a vokálmi, resp. jej neprítomnosť ukazujú, že hoci sa v slovenskom ohýbaní (a aj odvodzovaní) presne vyznačujú hranice základnej morfémy od ohýbacej morfémy a hranice základnej morfémy od slovotvornej morfémy, jednako sa vedomie slova ako zvukovej (a významovej) jednotky pevne drží. Flektívny charakter slovenčiny ostáva zreteľný“ (s. 264).

E. Pauliny (1975, s. 321 – 332) publikoval aj dôležitý príspevok o slabike v stavbe zvukovej podoby slova a tvaru. „A keďže zvuková podoba slova a tvaru je

[4] V SSSJ A – G (2006, s. 244) sa síce nezachytáva výslovnosť so samohláskou *ä* v hranatých zátvorkách, ale v sémantizácii podobne ako v Slovenskom poľovníckom názvosloví (1966, s. 10), ako ho cituje J. Sabol (1972, s. 149). Výklad významu v SSSJ má takúto podobu: „hlasy srnčej al. jelenej zveri vyvolané vzrušením (znejúce ako bä al. ä)“.

materiálovým predpokladom pre ich význam, má slabika dôležitú funkciu aj pri morfematickej stavbe slova a tvaru a pri ich percepcii a apercepcii. Slabika a ďalšie pravidlá, ktoré platia v súvislosti so spájaním foném v rámci slabiky, umožňujú z jednej strany chápať členenie slova na menšie významové jednotky (morfémy), no z druhej strany je slabika tým činiteľom, ktorý slovo ako významovú jednotku pevne drží spolu“ (s. 331).

E. Pauliny (1977, s. 169 – 171) upozornil na používanie rozdielnej fonologickej terminológie v prácach J. Ružičku. To, čo J. Ružička nazýva vlastnosť „alveolárnosti“, sú podľa terminológie E. Paulinyho dve dištinktívne fonologické vlastnosti, a to difúznosť (Cp^0) [resp. D][5] a ostrosť (Gr^0) [resp. A]. Ružičkovej vlastnosti „velárnosti“ zasa zodpovedajú dve vlastnosti: „kompaktnosť (Cp) [resp. nedifúznosť (D^0)] a tuposť (Gr) [resp. neostrosť (A^0)], pretože dištinktívne vlastnosti foném majú svoje fonetické koreláty v príslušných segmentoch rečového signálu (s. 170), ako to ukazuje na velárnom [ŋ], kombinatórnom variante fonémy /n/.

K problematike slabiky v slovenčine sa vrátil E. Pauliny (1978, s. 193 – 209; 326 – 342) skúmaním jej vnútorných väzieb a hraníc a začiatkov slabík s jedným, dvoma alebo troma konsonantmi, ktoré môžu fungovať v istých spojeniach vzhľadom na nositeľa slabičnosti zľava alebo sprava (C_n ... C_2C_1 V C^1C^2 ... C^n).

V nadväznosti na svoju knihu *Model rečového mechanizmu* uvažuje Á. Kráľ (1978, s. 3 – 13; 88 – 93) o ďalších otázkach jedinečného a všeobecného a o vzťahoch fonetiky a fonológie. Podľa Á. Kráľa rozdiel medzi fonetikou a fonológiou by sa dal určiť tak, že predmetom prvej sú javy fyzické ako sociálne kvality prvého stupňa alebo ako druhotný materiálny systém (vlastnosti hlások a ich radov), predmetom druhej zasa javy sociálnej kvality druhého stupňa, ktoré sa objavujú práve pri spájaní myšlienkových obsahov s ich jazykovými nosičmi (lingvistická funkcia) (s. 6 – 7). Podľa Á. Kráľa slovenčina potrebuje „príručku, v ktorej sa bude opisovať spisovná norma rečového signálu na akustickom stupni s pomocnými artikulačnými údajmi“ (s. 89), pretože mnohé informácie sú hovoriacemu najprístupnejšie, keď vie, ako sa zvuk artikuluje.

E. Tabačeková (1981, s. 279 – 290) aplikáciou novej technológie a modernou spektrografickou a oscilografickou analýzou potvrdila, že v slovenskej spisovnej výslovnosti existujú tri labiodentálne hlásky v rámci páru *v – f*: [v], [w] a [f], ktoré sú navzájom dostatočne diferencované. Auditívne analýzy potvrdili, že sú aj sluchom dostatočne rozlíšiteľné (s. 289). Spektrálne analýzy tiež potvrdili, že korelačným protikladom neznelého [f] je znelá šumová hláska [w] (s. 281).

Á. Kráľ (1985, s. 354 – 359) zdôrazňuje potrebu skúmať fonologický systém z hľadiska paradigmatiky aj z hľadiska syntagmatiky, teda s ohľadom na fonotaktiku

[5] V hranatých zátvorkách uvádzame terminologický názov dištinktívneho príznaku a jeho značku podľa J. Sabola (1989), resp. Á. Kráľa – J. Sabola (1989).

jeho prvkov, fonologickú kombinatoriku. Od fonologickej syntagmatiky a fonotaktiky sa odlišuje morfonológia, ktorá skúma fonémy v stavbe morfém a ktorou prestupuje fonológia do morfológie. K morfonológii je však čiastočne skeptický: „Kým objavenie fonémy a rekonštrukcia fonologického systému pomohli jazykovede hlbšie poznať stavbu a fungovanie jazyka, morfonológia (v tomto poňatí) iba reinterpretuje morfologicky a fonologicky známe a z roviny morfológie a fonológie vysvetliteľné fakty“ (s. 357). „Morfonológia nie je tretím stupňom abstrakcie v tom zmysle, ako o nej hovoríme v súvislosti s fonetikou a fonológiou“ (s. 359).

Centrálne a periférne prvky v konsonantickom podsystéme slovenčiny vymedzil J. Sabol (1989, s. 97 – 104) v nadväznosti na vlastné pozorovania o hierarchii vzťahov vo fonologickej sústave slovenských vokálov, ktoré publikoval mimo SR. Zo Sabolovho rozboru vzťahu centra a periférie v slovenskom konsonantickom podsystéme jednoznačne vyplýva, že spisovná slovenčina vo svojej zvukovej rovine uprednostňuje systémové, pravidelné a centrálne prvky. Táto tendencia zvukovej roviny slovenčiny je podľa J. Sabola v súlade s tendenciou k jednotnej podobe tvarotvorného základu a s tendenciou k uniformite tvarov na morfologickej rovine, pretože tvaroslovné zákonitosti si zavše vynucujú zmeny aj v zvukovom stvárnení významových jednotiek (s. 103).

Symetriu a asymetriu vo vzťahu slabiky a morfémy v slovenčine skúmali J. Sabol a L. Ivančová (2014, s. 131 – 144). Symetriu jednomorfémového slova a zároveň jednoslabičného pokladajú za elementárnu, pričom ani nulová, teda zvukovo nerealizovaná morféma neovplyvňuje vzťah (a)symetrie medzi slabikou a morfémou (s. 138). Pri viacslabičných slovách zisťovali, ktorá slabika v poradí má najsilnejšie tendencie vytvárať s morfémou symetrický vzťah. Celkovo v tomto type slov zisťujú nízku tendenciu k symetrii medzi slabikami a morfémami (v symetrickom vzťahu s morfémami je približne jedna štvrtina slabík). V spisovnej slovenčine dominuje asymetrická relácia medzi slabikou a morfémou, ktorá súvisí s tenziou medzi morfematickou a slabičnou štruktúrou vnútri slova predovšetkým na dvoch miestach: 1) na rozhraní koreňovej a derivačnej morfémy a 2) na hranici tvarotvornej bázy zakončenej na konsonant (ktorý tvorí striktúru poslednej, resp. predposlednej slabiky slovného tvaru) a gramatickej morfémy so základnou fonematickou štruktúrou V, VCV, VC (s. 142). Ich zistenia sa opierajú aj o základnú fonematickú štruktúru koreňovej morfémy (CVC), sufixálnych derivačných morfém (VC) a gramatických morfém (V, VCV, VC) podľa M. Sokolovej (1999, s. 31, 36 a 45).

7. ZÁVER

Na stránkach SR sa v uplynulom deväťdesiatročí opísala a vysvetlila de facto komplexná problematika zvukovej roviny slovenského jazyka a rečovej praxe: sústava segmentálnych prvkov s tesnou prepojenosťou vokalického a konsonantického

subsystému; suprasegmentálne vlastnosti; metodologické východiská a konkrétne návrhy ortoepickej kodifikácie uplatnené v základnom kodifikačnom diele s ucelenou teóriou slovenskej ortoepie – v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* (Kráľ, 1. vyd. 1984; 2. vyd. 1988; 3. vyd. 1996); kvantita slabík a jej regulovanie rytmickým zákonom, resp. progresívna neutralizácia fonologického protikladu kvantity ako jedna z najsvojráznejších zvukových čŕt spisovnej slovenčiny spolu s výnimkami, ktoré sa stali súčasťou jazykovej normy slovenčiny; systém slovenských foném a ich dištinktívnych príznakov, najmä terminológiu ktorých ustálili najvýraznejší slovenskí fonológovia (J. Horecký, E. Pauliny a J. Sabol); súvis a súčinnosť fonologických, morfologických a derivačných javov a procesov (alternácie foném pri derivácii, deklinácii a konjugácii a neutralizácie vlastností fonologických protikladov); implementácia moderných metód výskumu v zvukovej rovine slovenčiny. Tak bol vytvorený a vedeckovýskumnými výsledkami vystužený systémový charakter fonetiky a fonológie súčasnej spisovnej slovenčiny. Jeho zakladatelia a budovatelia zanechali dielo, na ktoré môžu ďalšie generácie bádateľov spoľahlivo odkazovať a nadväzovať, aby rozšírili naše poznanie nielen o stavbe zvukovej roviny slovenčiny.

Literatúra

BARTEK, H. (1944): *Správna výslovnosť slovenská.* Bratislava: Ján Horáček.

CZAMBEL, S. (1919): *Rukoväť spisovnej reči slovenskej.* 3. vyd. Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok.

ĎUROVIČ, Ľ. (2005): K histórii kodifikácie rytmického zákona v spisovnej slovenčine. In: Považaj, M. (ed.): *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 77 – 94.

FERENČÍKOVÁ, A. (2005): Výskumy kvantity v slovenských nárečiach. In: Považaj, M. (ed.): *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 130 – 144.

KRÁĽ, Á. (1976): Zvuková rovina spisovnej slovenčiny. In: Kačala, J. (ed.): *Kapitoly o slovenčine.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 28 – 42.

KRÁĽ, Á. (1984): *Pravidlá slovenskej výslovnosti.* 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. (2. vyd. 1988; 3. vyd. 1996).

KRÁĽ, Á. – SABOL, J. (1989): *Fonetika a fonológia.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

NOVÁK, Ľ. (1932): *K otázce jerových střídnic a kontrakce v střední slovenštině.* Praha: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě.

NOVÁK, Ľ. (1935): Kontrakcia v strednej slovenčine. In: *Sborník Matice slovenskej*, 13, 15 – 34.

NOVÁK, Ľ. (1937): K základným otázkam štrukturálnej jazykovedy. In: *Sborník Matice slovenskej*, 15, 3 – 23.

NOVÁK, Ľ. (1980). *K najstarším dejinám slovenského jazyka.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

PAULINY, E. (1961): *Fonológia spisovnej slovenčiny: dočasná vysokoškolská učebnica pre pedagogické inštitúty.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

PAULINY, E. (1968): *Fonológia spisovnej slovenčiny.* 2. preprac. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

ONDREJOVIČ, S. (2003): Sedem decénií časopisu Slovenská reč. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 9 – 34.

ORTOGRAFICKO-GRAMATICKÝ SLOVNÍK SLOVENČINY. A – Ž (používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka). Red. M. Sokolová – A. Jarošová. Dostupné na: https://slovnik.juls.savba.sk/

SABOL, J. (1976): Súčinnosť fonologickej a morfologickej roviny v spisovnej slovenčine. In: Mistrík, J. (ed). *Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII . letného seminára slovenského jazyka a kultúry.* Bratislava: Alfa, 421 – 449.

SABOL, J. (1978): O striedaní spoluhlások v slovenčine. In: *Kultúra slova*, 12/2, 35 – 39.

SABOL, J. (1989): *Syntetická fonologická teória.* Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.

SABOL, J. – ZIMMERMANN, J. (1994): *Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine.* Prešov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika.

SLOVENSKÉ POĽOVNÍCKE NÁZVOSLOVIE (1966). Bratislava: Slovenské vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry.

SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. A – G (2006). Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda.

SOKOLOVÁ, M. (1999): Teoretické zásady morfematického spracovania slovenčiny. In: Sokolová, M. – Moško, G. – Šimon, F. – Benko, V.: *Morfematický slovník slovenčiny.* Prešov: Náuka, 9 – 55.

ŠTRAUS, F. – SABOL, J. (1968): K výskumu a interpretácii slovenského sylabotonického verša. In: *Slovenská literatúra*, 15/3, 243 – 249.

ZÁBORSKÝ, V. (1965): *Výslovnosť a prednes: učebný text pre internú potrebu poslucháčov Vysokej školy múzických umení v Bratislave, Divadelná fakulta.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Internetové zdroje

[1] https://www.juls.savba.sk/ogs.html (cit. 10. 10. 2022)

MORFOLOGICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Jana Kesselová

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Ul. 17. novembra 1, Prešov
E-mail: jana.kesselova@unipo.sk

KESSELOVÁ, J. (2022): Research on Morphology in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 107 – 129.

Abstract: The study traces the development of morphological thinking about the Slovak language during the 90-year existence of the Slovenská reč journal. Morphology has been at the forefront of attention throughout the period, with the focus consistently on nouns and verbs. In the early years, contributions focused on normative morphology and the preservation of the purity of Slovak predominated along with the genre of diversity. The development of modern morphology begins with an orientation towards the description and classification of word classes and form-formation processes. A landmark was the publication of *Morfológia slovenského jazyka* (*Morphology of the Slovak Language*, 1966) with a system-structural description of the Slovak morphological system. By the end of the 1980s, interest in semantic-functional morphology intensified. The predominant genre is discussion. Since the 1990s, the methodological spectrum has been broadening. The sociolinguistic view of morphological variants, corpus morphology, morpho-pragmatics as well as the explanation of the dynamics of morphology and the morphological disposition of human beings are being promoted.

Keywords: grammatical form, word classes, grammatical category, form-forming process, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Morfológii sa v *Slovenskej reči* venuje pozornosť počas celého obdobia existencie časopisu.
- V začiatkoch prevažuje výklad jednotlivostí zameraný na normatívnu morfológiu.
- Etablovanie modernej morfológie sa začína orientáciou na deskripciu a klasifikáciu slovných druhov, gramatických kategórií a tvarotvorných procesov. Medzníkom je vydanie *Morfológie slovenského jazyka* (1966).
- Po jej vydaní do konca 80. rokov sa intenzifikuje záujem o sémanticko-funkčnú morfológiu.
- Od 90. rokov sa presadzuje sociolingvistický pohľad na morfologické varianty, korpusová morfológia, morfopragmatika, explanácia dynamiky morfológie a morfologickej dispozície používateľa jazyka.

1. ÚVOD

Cieľom príspevku je predstaviť vývin morfologického myslenia cez prizmu textov, ktoré boli publikované v časopise Slovenská reč (ďalej aj SR) počas jej 90-ročnej existencie. Medzníkmi v kontinuite uvažovania sú práce syntetizujúce výsledky parciálnych výskumov alebo naznačujúce zmenu v metodologickom prístupe k interpretácii jazykových dát. Etapizáciu morfologického výskumu zároveň determinujú zme-

ny v pomere žánrov štúdie – diskusie – rozličnosti. V prvej časti sa orientujeme na morfológiu v počiatkoch vychádzania časopisu, a to od vzniku časopisu po vydanie *Gramatiky jazyka slovenského* (Orlovský – Arany 1946). Polovica minulého storočia sa ukázala ako prelomová nielen v morfológii, ale aj v rozvoji iných lingvistických disciplín. Reprezentuje začiatok etablovania modernej morfológie, ktorú sledujeme cez konštituovanie deskriptívno-klasifikačnej, funkčno-sémantickej, sociolingvistickej a korpusovej morfológie až k morfopragmatike a explanačne zameranej morfológii. Dominantnú pozornosť venujeme substantívam a verbám, ktoré vo všetkých vymedzených obdobiach predstavujú centrálny predmet výskumu. Menej zastúpené aspekty morfologického výskumu podávame prehľadovo-sumarizujúcim spôsobom.

2. MORFOLÓGIA A POČIATKY SLOVENSKEJ REČI

V prvej časti sledujeme vývin morfologického myslenia od konštituovania časopisu Slovenská reč (1932) do vydania *Gramatiky jazyka slovenského* (Orlovský – Arany 1946). V príspevkoch je citeľné úsilie o odstránenie gramatických tvarov, ktoré majú nielen český, ale aj maďarský, nemecký a inojazyčný pôvod vôbec. Leitmotívom lingvistickej argumentácie je čistota slovenčiny, ktorej podstata tkvie v odstraňovaní gramatických štruktúr napodobňujúcich nedomáce vzory, a to aj navzdory ich živosti v reči.

Tri štvrtiny príspevkov prvého obdobia tvorí žáner *Rozličnosti*, zvyšok predstavujú štúdie, diskusia o morfologických otázkach sa na stránkach časopisu zatiaľ nekonštituovala. Dominuje spracúvanie vybraných a izolovaných morfologických javov s cieľom eliminovať rozkolísanosť vznikajúcu pri uplatňovaní noriem *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931, 1940) a osvetľovať „ťažkosti, ktoré makateľne ukazujú, kde sú háčiky teoretickej neustálenosti“ (Letz 1933/1934, s. 255). Takmer 80 % príspevkov sa orientuje na štyri slovné druhy: substantíva, verbá, konjunkcie, prepozície. Záver príspevkov tvorí buď jasná akceptácia, alebo odmietnutie podoby gramatického tvaru, resp. použitia neohybného slovného druhu. Nedostatok presvedčivej argumentácie v (ne)prospech gramatického tvaru sa často rieši odkazom na vágne kategórie jazykového citu a čistoty slovenčiny („píšme vždy tak, ako káže jazykový cit“; „stane sa, že pasívne neslovenské väzby vkĺznu do našich novín, no v záujme rýdzosti a ľubozvučnosti našej materinskej reči nesmieme tieto zlé zjavy schvaľovať a trpieť“; Meliš-Čuga 1941/1942, s. 312).

Výklad morfologických javov býva nocionálno-expresívny, subjektívno-objektívny, vecný opis tvaroslovia je sprevádzaný expresívnymi komentármi („Preto odsúdiť treba pokus, aby sa tieto prípony ujímaly v spisovnej próze“; Bartek 1938/1939, s. 5; „Najmä prehrešujeme sa proti predponovým slovesám, ktorými určujeme adverbiálne funkcie“; Letz 1933/1934, s. 275), didaktizujúcimi a imperatívnymi poznámkami („dávajme na to pozor; o slovanskosti slovesného kmeňa nesmie nik pochybovať“;

Mihál 1933/1934, s. 107), zoznamami správnych a chybných tvarov a väzieb, ktorým sa treba v slovenčine vyhýbať (séria článkov P. Tvrdého 1932/1933), ale aj výčitkami až znevažovaním používateľov slovenčiny, ktorí balansujú medzi kodifikovanými morfologickými normami a vlastným spontánnym jazykovým vedomím („Čitateľ musí pri jej čítaní priemerne 2000 ráz preglgnúť sliny, ako keď ide po ceste a potkne sa o ostrý kameň.“, Uhlár 1933/1934, s. 116; „Koľko roboty majú v tlačiarňach s opravovaním týchto tvarov, a jednako stretáte sa aj v knihách s nespisovnými nominatívmi množného čísla.“, 1934/1935, s. 78). Vychádza sa z predstavy, že lingvista môže a má ovplyvniť jazykový vývin svojimi upozorneniami, avšak nelingvistická časť používateľov slovenčiny svojou konzervatívnosťou rýdzosti jazyka bráni („Gramatikár ako odborník márne chce umelým spôsobom schytriť rečový vývin, no hoci je aj užitočný, neodborná píšuca a neteoretizujúca verejnosť ostane konzervatívne verná jazykovej skutočnosti.“, Letz 1933/1934, s. 255). S odstupom času sa ukázalo, že mnohé tvary a konštrukcie, dobovo hodnotené ako neprijateľné, sú fungujúcou súčasťou slovenčiny a v zhode s morfologickou normou spisovnej slovenčiny.

K dominantným témam výskumu substantív patrí paradigmatická morfológia substantív, pričom v centre pozornosti je tvar genitívu. Štúdie a rozličnosti odmietajú niektoré tvary z *Pravidiel* (1931) a namiesto genitívu sg. *túžeb*, *spojek*, *kopejek* navrhujú tvary *túžob*, *spojok*, *kopejok*, tvary s kvantitatívnou alternáciou (*bánk*, *lámp*) a s vkladným diftongom (*požiadaviek*). V neutrách sa žiadajú tvary s dodržaním rytmického krátenia (*vláken*, *čísel*), okrem neutier zakončených na *-ie* (*trnie – trnia*). Belo Letz v štúdii *Množný genitív cudzích slov* (1936/1937, s. 101 – 107) spresňuje vzťah medzi kvantitatívnou alternáciou (*balada – balád*, *adresa – adries*) a mierou zdomácnenia slova v tom zmysle, že menej zdomácnené slová alternácii odolávajú (*kontesa – kontes*, *noblesa – nobles*, *anekdota – anekdot*).

Osobitne sa skúma konkurencia tzv. záporného genitívu a akuzatívu (Uhlár 1933/1934, s. 121 – 127), pričom sa zisťuje, že v slovenčine je na rozdiel od češtiny záporný genitív častejší. Typicky sa používa v predmete po zápore (*nemám matky*), pri zápore zdôraznenom výrazmi *ani*, *nikto*, *žiaden* (*nepovedal ani slova*), po verbách hovorenia, zmyslového vnímania a kognície, skôr pri abstraktách a z konkrét skôr pri látkových (*niet piesku*, *vody*). V nepriamej závislosti (po zápore pomocného, osobitne modálneho verba) je genitív ojedinelý (*nechcem prijímať jej darov*). Zisťuje sa však, že presné vymedzenie pozícií genitívu a akuzatívu nemožno stanoviť, preferenciu jedného z tvarov ovplyvňuje kombinácia sémantiky substantíva, dôrazu i slovosledu. Za spoľahlivý orientátor sa napokon pokladá jazykový cit. Štúdie a rozličnosti reagujú aj na ďalšie javy paradigmatickej morfológie. Na rozdiel od *Pravidiel* (1931), v ktorých sa uvádza jedna podoba nominatívu plurálu substantív pomenúvajúcich zvieratá (*orli*, *sokoli*), sa navrhuje rozlišovanie tvarov podľa primárnej a metaforickej sémantiky. Hoci sa argumentuje emocionálnym spôsobom

(„Moje ucho to uráža [...]“, Bodický 1932/1933, s. 127; „Tým činom trpí tu len oko [...] teraz trpí už i jazyk“; Zgúth 1932/1933, s. 3), navrhovaný spôsob rozlišovania tvarov podľa primárnej alebo metaforickej sémantiky sa uplatňuje dodnes.

Možno povedať, že v počiatočnom období sa konštituovali základy deklinačného systému substantív v slovenčine z viacerých hľadísk:

a) namiesto tvarov *gazdina – gazdiny* sa uvažuje o adjektívno-substantívnej deklinácii (Jánošík 1937/1938, s. 330 – 334);

b) navrhuje sa koncovka *-e* v lokáli sg. a *-y* v nominatíve pl. neživotných maskulín na *-iel*, teda *v prvom diele, dva diely* (1935/1936, s. 303);

c) s oporou o úzus sa v prevzatých substantívach typu *panoráma* navrhuje genitív *panorámy*, nie *panoramatu* (1932/1933, s. 139 – 140);

d) v základe konkurencie tvaru nominatívu a inštrumentálu (*je pravda – je pravdou*; 1934/1935, s. 77 – 78) sa hľadá opozícia stálej a získanej vlastnosti;

e) konštituujú sa základné tendencie tvorenia inštrumentálu pl.: koncovka *-ami* v prípade substantív zakončených na *-a* alebo s dvoma spoluhláskami na konci kmeňa (*sluhami*, *vládcami*), *-mi* v prípade zakončenia kmeňa na jednu spoluhlásku, a to na rozdiel od starších tvarov s *-y* v predložkových tvaroch *za vrchy*, *pod obloky* (Bartek 1938/1939, s. 3 – 5);

f) vokatív sa už v 30. rokoch hodnotí ako tvar, ktorý v strednej slovenčine takmer úplne zanikol a používa sa len v malom počte substantív (*Bože*, *človeče*, *otče*, *chlapče*, *bratu*, *synku*, *pane*, *Hospodine*); tvrdí sa, že celkovo sa vokatív nahrádza nominatívom a že v západnej a východnej slovenčine tiež zaniká (Mihál 1932/1933, s. 7 – 9).

Z lexikálno-sémantických vlastností sa pozornosť venuje kolektívam. Implicitne je prítomné škálovité chápanie tejto kategórie. Vymedzujú sa typické kolektíva (nemajú plurál a singulárovou formou pomenúvajú mnohosť v rovnorodom celku, napr. *skálie*) a menej typické kolektíva, ktoré síce pomenúvajú celok z rovnorodých prvkov, avšak súčasne môžu mať plurál, napr. *mužstvo – mužstvá* (Letz 1938/1939, s. 5 – 11).

Kľúčovými témami štúdií o verbách sú pasívum, participiá a kategória vidu. V rozličnostiach sa špecifikujú pohybové verbá (*ísť*, *prísť*, *dôjsť*, *bežať*, *ujsť, tašiel/tašla*), archaické tvary, imperatív, modálne verbá a hlavne väzby slovies s pádom. O pasíve sa uvažuje ako o jazykovom prostriedku, ktorý na rozdiel od latinčiny, nemčiny alebo francúzštiny nekonvenuje s duchom slovenčiny (a ani slovanských jazykov), a preto sa odporúča nahradiť ho aktívom. Pasívum sa ako nedomáci prostriedok odmieta bez prihliadnutia na komunikačný zámer tvorcu textu a apeluje sa, ako je to v počiatočnom období časté, na jazykový cit.

V uvažovaní Š. Peciara (1942/1943, s. 157 – 167) sa na pozadí kritiky prístupu J. Mihála začína teoretické vymedzenie vidu v slovenčine. Uvažuje sa o troch členoch

vidovej gramémy: perfektívny, imperfektívny (duratívny) a opakovací (iteratívny) vid. Kladú sa základy chápania vidu ako lexikálno-gramatickej kategórie tým, že sa odkrýva existencia nejednoznačného vzťahu medzi vidom a slovesnou triedou verba. Ako problematická sa ukazuje akceptácia vidovej korelácie aj v prípade zmeny významu verb. Kritérium sémantickej totožnosti členov vidovej korelácie sa neformuluje.

V aktívnom participípiu prézenta sa navrhuje odstrániť nesystematickosť tvarov (*hádžu*, *hádžuc*, ale príčastie *hádžúci*, *píšuci*, po diftongoch *žiadúci*). Návrh zmeny nie je odôvodnený morfonologicky, ale potrebami školskej praxe, požiadavkou bezproblémovej osvojiteľnosti pravidiel. Aktívne participípium préterita sa odmieta ako nepotrebný a nevyužívaný tvar: „Participiá na *-vší* sú na posmech našej reči. Veď nik ich v hovorenej reči neužíva, čo pravdaže nevadí niektorých pánom redaktorom (na pr. i zo Slovenského východu), aby v nich nenachodili akúsi osobitú krásu. [...] Nešpaťme slovenčinu zbytočnými participiami na *-vší*. Ničomu tým neposlúžime.“ (1932/1933, s. 64 – 65).

Osobitná pozornosť sa venuje výkladu pádových a predložkových väzieb s verbami. Za kritérium akceptácie alebo odmietnutia sa pokladá ľudová reč a úzus najlepších spisovateľov a básnikov. Väzba slovesa sa chápe ako „funkcionálna stránka slovesa“ a „duša slovesa“, ktorej podstatou je vzťah k ostatným častiam vety (Mihál 1933/1934, s. 108). Za imperatívnou požiadavkou nenahrádzať automatizované funkcie slovies funkciami aktualizovanými sa skrýva výzva odmietnuť väzby, ktoré majú vzťah k iným jazykom s odôvodnením, že „[c]udzí spôsob vyjadrovania myšlienok je porušením jazyka (Škultéty 1932/1933, s. 49 – 52). Odmietajú sa napríklad spojenia *ani vo sne mi nenapadlo*, *meno mi nenapadá* z dôvodu, že imitujú konštrukcie v nemčine a „podobné frázy sú Slovákovi všetky vlastne nesrozumiteľné. Strašná cudzota!“ (s. 50). Navrhuje sa jedine väzba *prišlo mi na um*.

V štúdiách venovaných prepozíciám sú dominantné primárne prepozície *do*, *za*, *s*/*so*, *z*/*zo*, *pre*, *o*; v rozličnostiach sa skúmajú významové relácie predložiek *u – pri*, *v – na*, *k – na*, *vzdo*r – *proti*, *mimo – cez*, *dľa – podľa*. Evidentné sú tri prístupy: a) výklad založený na protiklade správnych a chybných[1] použití predložiek (Zgúth 1933/1934, s. 64 – 66); b) výklad konzekvencií predložiek pre zrozumiteľnosť textu, osobitne právneho (Michalovič 1935/1936, s. 172 – 173); c) výklad sémantickej, formálnej a syntaktickej funkcie predložiek (Jóna 1940/1941, s. 98 – 102, 136 – 140, 256 – 260, 309 – 315; 1943/1944, s. 262 – 274, 315 – 320).

[1] Za chybné sa pokladajú aj dnes spisovné predložky *pomocou*, *napriek*, *následkom*, predložka *k vôli* sa akceptuje len v spojení s pomenovaniami osôb (*k vôli matke*); „pri veciach je nemožná, lebo nemajú vôle: *k vôli zisku*, *zárobku* = pre zisk, za zárobkom“ (Zgúth 1933/1934, s. 65). Na porovnanie s dnešným stavom uveďme, že proces desémantizácie komponentov sekundárnej predložky *kvôli* viedol k tomu, že v kolokačnej paradigme s najvyššou hodnotou logDice nie sú pomenovania osôb a spravidla ani prospechová sémantika, ale pomenovanie príčiny (ne)konania (*kvôli kríze*, *bezpečnosti*, *nedostatku*, *zraneniu*, *počasiu*, *obavám*, *chorobe*, *problémom*, *podozreniu*; logDice = 7,1 – 5,8). Prvé pomenovanie osoby v kolokačnej paradigme je *dieťa* s nižšou hodnotou logDice = 4,9.

Spomedzi konjunkcií sa v štúdiách najväčšia pozornosť venuje spájacím prostriedkom zlučovacieho, odporovacieho, príčinného a časového vzťahu, výklad jednotlivých spojok sa dopĺňa v rozličnostiach. Vychádzajúc z vymedzenia spojok F. Oberpfalcera (1932, s. 224) sa spojky chápu ako „činitelia vzťahu medzi pojmami a myšlienkami“. Na druhej strane sa za spojky pokladajú aj také komunikačno-funkčné realizácie, ktorými sa vyjadruje emocionálny postoj k situácii. Za spojku sa napríklad pokladá výraz *keď* vo výpovedi, ktorá je vyjadrením uspokojenia, v dvojslovnom spojení *keď len* (*keď ste len tu*, z dnešného pohľadu častica). Absenciu spájacej funkcie B. Letz (1933/1934, s. 255) komentuje slovami „[...] stáva sa, že časová veta je bez hlavnej vety, musíme si ju domyslieť“. Na jednej strane doznieva téza S. Czambela (1902), ktorá proti polyfunkčnosti a synonymii spojok kladie požiadavku jednoduchosti a praktickosti chápanú tak, aby každá spojka mala presne limitovanú a jednoznačnú funkčnú pôsobnosť. Na druhej strane B. Letz (1933/1934, s. 254 – 258) túto tendenciu hodnotí ako ochudobnenie knižného jazyka a zdôvodňuje funkčnosť štyroch reprezentantov zlučovacieho vzťahu *a*, *i*, *aj*, *tiež*. Medzi spojky sa v tomto období radia aj výrazy *ale*, *však*, *tiež* so zdôrazňujúcou a pobádacou funkciou, ako aj s funkciou nadväzovať na situáciu (v súčasnosti častice). Z nerozlišovania slovnodruhovej príslušnosti spojok a častíc plynú implikácie zasahujúce do hodnotenia slovosledu. Slovosled vo výpovedi *On sa ale nikomu neklaňal* B. Letz (1933/1934, s. 175) hodnotí ako nesprávny, pretože spojka *ale* má byť na začiatku pripojenej vety a uvedenú výpoveď pokladá za omyl tvorcu textu: „Náš slovosled má charakter takej elastičnosti, že pripúšťa prehadzovať poriadok vetných častí nielen podľa cieľa vyslovenej myšlienky, ale aj často podľa mylných chúťok pisateľových“. Aj v prípade spojok sa za kritérium akceptability výrazového prostriedku a spôsobu jeho použitia pokladá reč spisovateľa. Absencia spojky *však* na vybraných sto stranách textu M. Kukučína sa hodnotí ako dôkaz, „že je správna mienka odborníkov, ktorí akosi nežičia slovu *však*, nespomínajú ju medzi našskými spojkami, ba niekedy aj bránia ju užívať, alebo jej pripisujú odchylný význam“ (s. 176).

Ostatné slovné druhy. Výskum zámen sa odvíja od tvarovej stránky základných posesívnych zámen (*Mojemu = môjmu*, *mojeho = môjho*, 1937/1938, s. 270; Jánošík 1940/1941, s. 246 –256) a reflexívneho posesíva *svoj* (Letz 1932/1933, s. 172 – 174; *Samosvoj*, 1932/1933, s. 66; *Svojho – svojeho*, 1934/1935, s. 214; Eliáš 1943/1944, s. 289 – 296; Vavro 1943/1944, s. 107 – 114). Popritom sa skúma paradigmatika neurčitých zámen (*Inštrumentále niekým, niečím*, 1933/1934, s. 160; *Niečo, niečím : niekto, niekým*, 1936/1937, s. 315; *Dáky, dáko = dajaký, dajako*, 1937/1938, s. 236 – 237; *Všelijaký – všeliaký*, 1934/1935, s. 23) a predložkových tvarov osobných zámen (*Doň – do neho* 1932/1933, s. 232; *Naňho – na neho – naň*, 1934/1935; *Pod neho a podeň*, 1943/1944, s. 191). Medzi štúdiami o tvarovej strán-

ke adjektív (Letz 1932/1933, s. 220 – 222, 1938/1939, s. 51 – 60) vyniká funkčný prístup V. Polakovičovej-Betákovej (1943/1944, s. 148 – 151), ktorá dokumentuje superlatív ako prostriedok automatizácie publicistického vyjadrovania. Úplne okrajovo nájdeme zmienky o adverbiách (najmä konkurencia morfém *-e*/*-o*), o spôsobe písania čísloviek (Letz 1935/1936, s. 95 – 101), o podobách vybraných partikúl (*A síce – a to* 1935/1936, s. 297 – 298; 1937/1938, s. 62; *Až* 1937/1938, s. 64; *Bezmála*, *bezpochyby*, *doslova*, 1937/1938, s. 112). Sériu štúdií o interjekciách v rokoch 1940 – 1944 publikoval J. Chripko.

Celkovo prevláda deskripcia tvarovej stránky vybraných reprezentantov slovnodruhových systémov a snaha o normatívnosť. Odmietnutie niektorých jazykových prostriedkov a polemika medzi rozličnými názormi sa intenzifikuje a konceptualizuje sa ako boj („boj proti týmto spojkám sa už zavŕšil“, Letz 1934/1935, s. 133; „v bojoch dvoch skupín, proti sebe postavených, obidve skupiny usilujú sa pochopiteľne operovať vedeckými argumentami“, Novák 1934/1935, s. 170).

3. ETABLOVANIE MODERNEJ MORFOLÓGIE

3.1. KONŠTITUOVANIE DESKRIPTÍVNO-KLASIFIKAČNEJ MORFOLÓGIE

Prvá etapa utvárania modernej morfologickej teórie je rámcovaná vydaním *Gramatiky jazyka slovenského* (Orlovský – Arany 1946) a *Morfológie slovenského jazyka* (1966). Dvadsaťročný vývin morfologického myslenia determinuje viacero významných prác. Podľa E. Jónu (1955, s. 285) *Gramatika slovenského jazyka* Bela Letza (1950) v čase vzniku predstavovala jedinú gramatiku, podrobenú rozsiahlej odbornej kritike. Prvé povojnové *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom* (1953) kodifikujú aj viaceré morfologické zmeny. Súbežne vychádza nová *Slovenská gramatika* (Pauliny – Ružička – Štolc 1953). Prípravné štúdie k uvedeným prácam sú publikované aj v SR. Takmer polovica morfologických príspevkov tohto obdobia je orientovaná na substantíva, zhruba 20 % na verbá a zvyšných 30 % prináleží ostatným slovným druhom i metodologickým štúdiám. Kým v predchádzajúcom období do širšieho centra záujmu patrili konjunkcie a prepozície, v rokoch 1946 – 1966 sa pozornosť orientuje na konjunkcie, adjektíva a nadstavbové slovné druhy, pribúdajú teoreticko-metodologické štúdie. Ustupujú rozličnosti, posilňuje sa zastúpenie štúdií, otvára sa diskusia.

Substantíva. V centre pozornosti je ustaľovanie spisovných tvarov vybraných apelatív a proprií, pričom dominantná pozornosť sa venuje genitívu, inštrumentálu a nominatívu plurálu. V genitíve sa skúmajú tvary s nulovou koncovkou a koncovkou *-í*, napr. namiesto *cigája – cigáj* L. Dvonč (1964, s. 56 – 57) navrhuje tvar *cigájí* analogicky ako *sójí*, *bójí*. Skúmajú sa tvary s kvantitatívnou alternáciou a vkladnými hláskami, napríklad *ryba – rýb* (Orlovský 1946, s. 152 – 168, s. 239 – 242),

páska – pások (1950/1951, s. 160), *mäso – mias* (Dvonč 1955, s. 334 – 335), *deka – diek* (Smiešková 1959, s. 178 – 180), *karta – kariet*/*karát* (Dvonč 1963, s. 343 – 346), tvary s vkladným diftongom *-ie-* typu *dievčence – dievčeniec* (Dvonč 1948/1949, s. 185) a s vkladnou hláskou *-á-*/*-ô-*, pričom sa odsudzuje tendencia „ochudobňovať bohatstvo dvojtvarov typu *ihál*/*ihiel*, *handár*/*handier*, *vidál*/*vidiel*, prípadne trojtvarov *slivák*/*slivôk*/*sliviek*, *čipák*/*čipôk*/*čipiek* v neprospech tvarov s vkladným *-á-* a *-ô-*" (Uhlár 1965, s. 92 – 100). To znamená, že tendencia k unifikácii vkladného diftongu *-ie-* je pozorovateľná minimálne od 60. rokov minulého storočia. Skúmajú sa dvojtvary maskulín s koncovkou *-a*/*-u*, napr. *roka*/*roku* (Dvonč 1955, s. 384 – 385), rytmické krátenie v neutrách *liečivo – liečiv* (1946, s. 134), *priezvisko – priezvisk* (1947/1948, s. 256) i genitív pl. apelatív cudzieho pôvodu (Peciar 1946, s. 12 – 26; Keder 1962, s. 217 – 222).

Genitív sa preferenčne skúma aj pri propriách. Pri antroponymách sa pozoruje tendencia k zachovávaniu jednotnej podoby tvarotvorného základu, napr. *Pietor – Pietora* (1946, s. 71), čo sa dobovo hodnotí ako nesprávne a odporúča sa tvar so zánikovou alternáciou *Pietra* analogicky ako v osobných menách *Peter – Petra* (viac aj 1966, s. 128 – 129). K menám cudzieho pôvodu sa pristupuje diferencovane a konštituujú sa pravidlá deklinácie mien s rôznou štruktúrou a pôvodom, mnohé sú akceptované aj dnes. L. Dvonč (1952/1953, s. 255 – 256) formuluje pravidlá adjektívnej deklinácie slovanských mien (*Tolstoj – Tolstého*) a rytmického krátenia v menách českého pôvodu (*Vážný – Vážneho*), neskôr aj pravidlá skloňovania anglických a francúzskych mien (*Charlie – Charlieho* podľa vzoru *kuli*, *Hume – Huma* s odsunutím nemého *-e*, *Laplace – Laplacea* so zachovaním *-e* signalizujúceho výslovnosť predchádzajúceho konsonantu; Dvonč 1965, s. 313 – 314). Pri toponymách je v centre pozornosti genitív pomnožných substantív, napr. *Helsinky – Helsínk*, neodporúča sa tvar *Helsiniek* (Dvonč 1955, s. 380 – 381). Pri miestnom názve *Vráble* L. Dvonč (1961, s. 183 – 184) navrhuje tvar *Vrábľov*, pretože koncovka *-ov* „zreteľne ukazuje príslušnosť k maskulínam, čím sa posilňuje vedomie mužského gramatického rodu". Tvar *Vrábľov*, ktorý je v zhode s tendenciou k systémovej primeranosti, je popri kodifikovanej nulovej koncovke (*Vrábeľ*) výrazne uzuálne zastúpený aj v súčasnosti.

V inštrumentáli sa pozornosť tiež venuje vybraným lexémam. L. Dvonč (1948/1949, s. 189) odporúča inštrumentál substantíva *vec* v podobe *vecami.* Vo femininách na *-ňa* preferuje tvary *predajňami*, *poisťovňami* pred koncovkou *-iami* (1948/1949, s. 190). Distribúciu tvarov *dvermi*/*dverami* (1956, s. 126 – 128) vysvetľuje komplementárnou distribúciou v závislosti od prepozície *predo*/*pred* (*predo dvermi*, *pred dverami*). Distribúciu koncoviek *-mi*/*-ami* v závislosti od prepozície s odstupom viac ako 60 rokov potvrdzujú dnešné korpusové dôkazy.[2] Dodajme, že

[2] Počty výskytov podľa korpusu prim-9.0-public-all: *predo dvermi* 1997 : *predo dverami* 135; *pred dvermi* 138 : *pred dverami* 4 110.

na distribúciu koncoviek má vplyv aj kontextové okolie: v syntagme s expresívnymi verbami *tres*(*k*)*núť*, *trieskať*, *buchnúť*, *plesnúť* sa preferuje tvar *dvermi*, v syntagme s adjektívami *za zatvorenými*, *zavretými*, *zamknutými* a pod. dominuje tvar *dverami*. V paradigme substantíva *zub* L. Dvonč (1963, s. 373 – 374) odporúča dvojtvar *zubami*/*zubmi*, pričom tvar *zubami* chápe ako širšie uplatniteľný než len vo frazéme *zubami-nechtami*. Dvojtvar je kodifikovaný dodnes a tvar *zubami* je v korpuse viac ako desaťnásobne frekventovanejší než tvar *zubmi*.[3]

Aj v uvažovaní o tvaroch nominatívu nájdeme viacero zhôd s dnešnými stavom úzu i kodifikácie. Podľa M. Sokolovej (2007, s. 98) najpočetnejšiu skupinu životných maskulín podľa vzoru *hrdina* predstavujú apelatíva zakončené na sufix *-ca*. V nominatíve pl. sa popri kodifikovanej koncovke *-ovia* uplatňuje aj koncovka *-i* (*výhercovia – výherci*). Nejde o novú tendenciu, konkurencia tvarov *záchranci/záchrancovia* sa potvrdzuje už v roku 1948/1949 (s. 128). Konkurenciu koncoviek *-i*/*-ovia* skúma L. Dvonč (1950/1951, s. 77 – 80) a vymedzuje pozície s alternáciami *k*/*c*, *ch*/*s* s koncovkou *-i* a pozície bez alternácií s koncovkou *-ovia*. Z neživotných maskulín sa tvar plurálu skúma v substantívach na *-r* a *-l* (Dvonč 1950/1951, s. 114 – 118; 1947/1948, s. 195; 1948/1949, s. 189).

Teoretickú nadstavbu nad pádovými tvarmi, ktoré sú najlepšie materiálovo preskúmané, predstavujú štúdie o tvorení inštrumentálu (Dvonč 1949/1950, s. 99 – 118), podstate záporového genitívu (Oravec 1956, s. 81 – 91) a typoch nominatívu (Miko 1960, s. 25 – 38).

Verbá. V skúmanom období sa kladú základy poznania verbálneho systému slovenčiny, hlavne slovesného času a spôsobu, neurčitých slovesných tvarov a reflexívnosti. Moderný, z dnešného hľadiska komunikačno-pragmatický pohľad s prvkami konverzačných maxím, teórie zdvorilosti a evidenciality prináša F. Miko v štúdii *Prítomný čas oznamovacieho spôsobu vo výzvovej funkcii* takmer pred 70 rokmi (1956, s. 351 – 355). Nielenže sa materiálovo dokladuje apelovosť indikatívu, ale vysvetľuje sa aj mechanizmus umožňujúci, aby tvar indikatívu prézentu percipienti identifikovali ako výzvu na dej vykonaný v budúcnosti. Výklad sa opiera o tézu E. Paulinyho, podľa ktorej by využitie slovesného času nebolo možné, keby jednotlivé časy boli iba znakmi pre fyzikálne časové vzťahy. Indikatív prézentu vyjadruje len to, že ide o deje, ktoré sa uskutočňujú. Dej sa predstavuje ako skutočný, čím sa navodzuje nepochybnosť, že ho treba uskutočniť. Predstava uskutočňovania toho, čo ešte len treba uskutočniť, pôsobí ako zaväzujúca sila, avšak na rozdiel od imperatívu absentuje moment nátlaku. Štúdia implicitne súvisí i s evidencialitou, keď sa uvádza, že „zvláštnosťou tejto záväznosti, ktorá ináč charakterizuje každú výzvu, je v našom prípade (= v indikatíve prézentu, dopl. JK) úplná nepochybnosť o tom, že

[3] Počty výskytov podľa korpusu prim-9.0-public-all: *zubmi* 974 : *zubami* 10 502 (bez ustálených spojení *zubami-nechtami*).

dej treba uskutočniť, a tú pridáva deju indikatív prézentu, ktorý kontext žiada chápať postulatívne“ (s. 353). Štúdia vyniká explanačným prístupom k vymedzeniu vzťahu času a pragmatickej funkcie výpovede.

Do deskriptívnej línie s presahom do komunikačnej pragmatiky možno zaradiť i štúdiu *Poznámka o prenesenom používaní tvarov préterita v spisovnej slovenčine* (Smirnov 1964, s. 137 – 139). Rozpor medzi gramatickým prostriedkom (préteritom) a faktickou časovou lokalizáciou deja sa označuje ako prenesené používanie slovesného času. Štúdia materiálovo dokumentuje, že použitie préterita namiesto futúra je v slovenčine možné, ak ide o vyjadrenie istoty o výsledku budúceho deja.

Zo série štúdií o slovesnom čase treba ešte vyzdvihnúť výskum predminulého času G. Horáka (1957, s. 342 – 352). Na základe excerpcií z umeleckej literatúry prvej polovice 20. storočia vymedzil dve funkcie: a) pomenúvať dej uskutočnený pred iným minulým dejom; b) pomenúvať dávnominulý dej bez časového vzťahu k iným (neskorším) minulým dejom. Z dokladov vyvodzuje, že predminulý čas používajú najmä autori, ktorí dobre poznajú ľudovú reč. Predminulý čas pokladá za čas patriaci do systému gramatických časov, štylistická funkcia jeho systémovosť nenarúša.

So slovesným časom súvisí gramatická kategória slovesného spôsobu. Spôsob tvorenia imperatívu odkrýva J. Ružička (1962, s. 65 – 72) a vymedzuje štruktúrne typy tvorené z druhej podoby prézentného kmeňa (3. osoba pl. bez osobnej koncovky): *čítaj-ú – čítaj*, *bij-ú – bi*, *ved-ú – veď*, *padn-ú – padni*. Poukázal na prítomnosť aglutinačného tvarotvorného postupu v imperatívnych tvaroch flektívnej slovenčiny (*padn-i-me*, *padn-i-te*). Syntetickej štúdii predchádza analýza imperatívnych tvarov v rozličnostiach, napr. *Rozkazovací spôsob slovesa klopať* (1947/1948, s. 192), *Ľudia, bdite!* (Oravec 1952/1953, s. 134 – 135) a pod.

Intenzívna pozornosť sa venuje opisu tvarov a funkcií neurčitých slovesných tvarov. Prechodník skúma A. V. Isačenko (1951/1952, s. 4 – 14). Reaguje na súdobý názor B. Letza, že prechodník a niektoré príčastia sú cudzie prvky, ktorým sa treba v slovenčine vyhýbať. Nesúhlas prezentuje ironickým tónom polemiky („Uvediem na ukážku aspoň niektoré perly“; s. 7), objasňujúc funkcie a typy prechodníkov: prechodník pomenúva dej predchádzajúci pred iným dejom (prechodník predčasnosti) alebo súbežný dej s iným dejom (prechodník súčasnosti). Rozdiel medzi funkciami je podľa Isačenka jednoznačne determinovaný vidom slovesa. J. Ružička v štúdii *O používaní prechodníkov* (1956, s. 282 – 293) na bohatých excerpciách dokazuje, že vzťah medzi (ne)dokonavým vidom a prechodníkom súčasnosti/predčasnosti nie je taký jednoznačný, ako postuluje Isačenko, a navyše funkcie prechodníka sú aj iné než časové. To J. Ružičku vedie k záveru, že v slovenčine jestvuje jeden prechodník, ktorého funkcie (a nielen časové) sa konkretizujú v texte.

Okrem prechodníka sa skúmajú funkcie a spôsoby tvorenia príčastí. O činnom príčastí minulom J. Ružička (1957, s. 205 – 225) tvrdí, že hoci ľudová reč tieto tvary nepozná, rozborom tvaroslovia umeleckých textov sa zisťuje, že činné príčastie minulé je organickou súčasťou gramatického systému spisovnej slovenčiny. Tvorí sa od neurčitkového kmeňa len niektorých a len dokonavých slovies príponou *-vší*, *-všia*, *-všie*. Z tejto formálnej vlastnosti však ešte nevyplýva, že činné príčastie minulé je prídavným menom. Činné príčastie minulé (podobne ako prítomné) svojím významom neprestalo byť slovesným tvarom. Ide o prostriedok na vyjadrenie relatívneho času, jeho funkciou je pomenúvať dej predčasný pred hlavným dejom vety. Podľa J. Ružičku (s. 225) vyjadruje také gramatické významy, ktoré sa nedajú vyjadriť iným slovesným tvarom, a preto je potrebný.

Trpné príčastie slovies vzoru *brať* zhodnotil L. Dvonč (1961, s. 354 – 371). Výskum uzatvára zistením, že slovesá *brať*, *drať*, *hnať*, *prať*, *stlať* a *žrať* z hľadiska koncoviek *-ný* a *-tý* v trpnom príčastí netvoria homogénnu skupinu. Úplne osobitne stojí sloveso *orať* s výlučným príčastím *oraný*.[4] Pri ostatných verbách za kľúčový činiteľ pokladá slovotvornú štruktúru a opozíciu nocionálnosť – emocionálnosť: a) pri bezpredponových slovesách *brať*, *drať*, *hnať*, *prať*, *stlať, žrať* sa trpné príčastie tvorí príponou *-ný*; b) pri odvodených predponových slovesách *dobrať*, *nabrať*, *vybrať*, *dodrať*, *postlať*, *vystlať*, *zožrať* sa trpné príčastie tvorí príponou *-ný* alebo *-tý*. Pri odvodených predponových verbách treba navyše rozlišovať nocionálne a emocionálne použitie trpného príčastia: nocionálne príčastia majú podľa L. Dvonča koncovku *-ný* alebo *-tý*, avšak pri emocionálnom použití je trpné príčastie s koncovkou *-tý* (*ožratý*)[5]. L. Dvonč skúmal aj trpné príčastia verb vzorov *volať* a *rozumieť* (1961, s. 6 – 17) a vzorov *biť*, *vidieť*, *česať* a *zdržať* (1962, s. 205 – 212). Ukazuje sa, že nejestvuje jednoznačnejšia tendencia používateľov slovenčiny preferovať *-n-* alebo *-t-* príčastia, na výber vplýva komplex činiteľov (okrem príslušnosti k vzoru, odvodenosť, expresívnosť, počet slabík verba, ale aj individuálne preferencie autora textu a individuálny vecný význam verba). Platnosť niektorých záverov sa po verifikácii na dátach Slovenského národného korpusu relativizuje (poznámka 5).

K základom výskumu reflexívnosti verb výrazne prispel J. Ružička (1960, s. 3 – 25) štúdiou *Bezpodmetový zvratný tvar*. Vymedzuje ho ako tvar, ktorým sa naznačuje, že vo vete niet gramatického podmetu, i keď sloveso má (alebo sa pri ňom aspoň pociťuje) logický subjekt deja (*deťom sa drieme*, *žije sa nám dobre*, *ide sa*).

---

[4] K verbu *orať* je korpusovo doložený len jediný výskyt príčastia *oraný* (v poézii), zato však sa trpné príčastie bohato tvorí od prefixálnych verb (*zoraný*, *vyoraný*, *rozoraný*).

[5] Aj trpné príčastia s morfémou *-n-* fungujú v emocionálnych kontextoch, napr. *vystlaný* + *mäkučký, brlôžok, jamka, škatuľka, vankúšik*; *zodraný* v expresívnych kontextoch „prácou vysilený, umorený" (*starý zodraný profesor*, *kolená zodrané od toľkej zbožnosti*).

Gramatickou funkciou bezpodmetového zvratného tvaru je podľa J. Ružičku „vyjadriť napätie medzi jednočlennou vetnou schémou a osobným slovesom“ (s. 25).

Jednu z kľúčových štúdií pre ďalšie chápanie aspektu v slovenčine publikovala E. Smiešková (1961, s. 225 – 230) k dvojvidovosti verb cudzieho pôvodu. Štúdia ukázala, že ide o početnú a zväčšujúcu sa skupinu verb na *-ovať* a *-izovať*, v ktorých paralelne so zdomácňovaním dochádza k prefixácii. Dôsledkom je vznik dokonavého verba a pôvodné dvojvidové verbum sa stáva nedokonavým členom vidového páru.

Ostatným slovným druhom sa venuje menej pozornosti, v širšom centre stoja konjunkcie, adjektíva, pronominá a numeráliá. Vymedzuje sa funkcia základných reprezentantov syntaktických vzťahov: *keď* a *kedy* (Blanár 1951/1952, s. 103 – 105; Ružička 1956, s. 339 – 351; Horák 1960, s. 105 – 111), *alebo* (Peciar 1952/1953, s. 134), *ako* (Oravec 1954, s. 280 – 287), *pretože* a *lebo* (Ružička 1954, s. 135 – 142; 1959, s. 231 – 235; Holý 1959, s. 46 – 48; Škultéty 1964, s. 31 – 32), *aby* (Ružička 1955, s. 290 – 301), *že* (Ružička 1963, s. 96 – 100). Spojky sa špecifikujú ako konštitutívne prvky syntaktických vzťahov, niekedy aj komunikačných funkcií výpovedí (v prístupe J. Ružičku). Pri adjektívach sa skúma sémantická klasifikácia s akcentom na zvieracie (druhové) adjektíva. Štúdia G. Horáka *K významovému roztriedeniu prídavných mien* (1956, s. 30 – 34) je základom kategorizácie adjektív na akostné a vzťahové s dôsledkami na ich operabilnosť a komparáciu. Z hľadiska deklinácie je zásadná štúdia J. Štolca (1956, s. 34 – 44) s komplexným synchrónno-diachrónnym prístupom ku kongruentnému skloňovaniu vyplývajúcemu z jedinej gramatickej kategórie adjektív – kongruencie. Okrajovo sa skúmajú i zámená a číslovky. Podstatnú argumentáciu pre chápanie zámen a ich vydelenie ako samostatného slovného druhu prináša J. Oravec (1956, s. 44 – 48). Upozorňuje na mylnú predstavu, podľa ktorej je podstatou zámen zastupovanie iných slovných druhov. Podľa autora zámená nezastupujú mená, ale na ne ukazujú alebo ich pripomínajú, naznačujú. Za výstižnejší než termín zámeno pokladá Štúrov termín *všemeno*. Odtiaľ pramení úvaha, že to, čo robí zo zámen samostatný slovný druh, je jeho všeobecný lexikálny význam. Tento pohľad na status zámen sa prijíma i v neskorších prácach.

Pri numeráliách sa rieši problém pravopisu (Dvonč 1954, s. 46 – 49; Horák 1956, s. 324) a tvarov vybraných číslovíek (Peciar 1947/1948, s. 26 – 33; Horák 1956, s. 386; Urbančok 1957, s. 55 – 58; Miko 1962, s. 319). Ťažiskovú štúdiu k sémantike a kategorizácii číslovíek publikoval Š. Peciar (1956, s. 48 – 51). Za sporné pokladá tzv. rozčleňovacie číslovky (*dvoje*, *pätoro*) a skepticky prijíma súdobé tvrdenie, že ich podstatou je vyjadrenie počtu kusov i druhov zároveň. Proti tomu stavia náhľad, že rozčleňovacie číslovky sú svojou podstatou základné číslovky, používané najmä v spojení s pomnožnými podstatnými menami. Upozorňuje i na nutnosť špecifického skloňovania, pretože „*Z dvojich* (*lyží, topánok* ap.) si možno vybrať, ale *z dvoch* (*lyží, topánok* ap.) si sotva možno vybrať“ (s. 50). Predmetom diskusie sú

i tzv. podielové číslovky s predložkou *po*, ktoré tiež pokladá za osobitnú konkretizáciu základných čísloviek, a násobné číslovky (príslovkový typ *dvakrát*, *dva razy*, adjektívny typ *päťnásobný*, príslovkový typ *päťnásobne* a *dvojmo*).

Od druhej polovice 40. rokov pribúdajú koncepčné teoreticko-metodologicky zamerané štúdie orientované na kategorizačné kritériá slovných druhov (Jóna 1950/1951, s. 100 – 107; Ružička 1961, s. 65 – 84), status gramatického vzoru (Horák 1952/1953, s. 300 – 304) a gramatických kategórií (Marsinová 1955, s. 29 – 40; Schnek 1955, s. 351 – 357) i sporné otázky slovenskej morfológie (Ružička 1961, s. 65 – 84). Výsledkom systematického výskumu tvaru, sémantiky, funkcie a miesta slovného druhu je príprava a vydanie *Morfológie slovenského jazyka* (1966), komplexného diela systémovo-štruktúrnej slovenskej morfológie.

3.2. KONŠTITUOVANIE FUNKČNO-SÉMANTICKEJ MORFOLÓGIE

V tejto časti sledujeme vývin morfologického myslenia v období od vydania *Morfológie slovenského jazyka* (MSJ) v roku 1966 po koniec 80. rokov. Záujem autorov sa presúva z formovej stránky gramatického tvaru a paradigmatickej morfológie k sémantickému aspektu morfologických kategórií a tvarotvorných procesov. Vo svetle sémantiky výklad niektorých morfologických procesov prináša odchodné výsledky oproti dovtedajšiemu poznaniu. Metodologický posun spolu s vydaním komplexného morfologického diela sa premieta do žánrovej skladby príspevkov v podobe posilnenia diskusie. Diskusné príspevky majú v porovnaní s ostatnými obdobiami najvyššie zastúpenie (diskusia tvorí viac ako 40 % príspevkov). Tematickou dominantou sú naďalej verbá a substantíva (takmer 60 % príspevkov), v širšom centre záujmu sú pronominá, prepozície, numeráliá a adjektíva (spolu s verbami a substantívami takmer 85 % príspevkov).

Verbá. Vo výskume verb je po vydaní MSJ badateľný posun od formovej stránky tvaru ku skúmaniu sémantiky a vzájomných vzťahov medzi kategóriami verba. Skúma sa temporálno-aspektová sémantika (Furdík 1967, s. 65 – 74; Rybák 1975, s. 55 – 58; Sabol 1981, s. 106 –109), sémantika imperatívu a kondicionálu (Rybák 1971, s. 38 – 39; 1974, s. 34 – 39), sémantika pomocných verb (Pauliny 1980, s. 165 – 174), pohybových verb (Kočiš 1980, s. 13 – 16), konverzívnych verb (Ondrejovič 1982, s. 341 – 348), funkčno-sémantická kategória genus verbi (Sokolová 1986, s. 37 – 44), sémantika verb psychofyzických stavov (Tibenská 1989, s. 321 – 334), objavujú sa snahy o klasifikáciu slovenských verb vôbec (Rothstein 1983, s. 356 – 363). Vznikajú štúdie zásadne ovplyvňujúce konštituovanie funkčno-sémantickej morfológie.

J. Furdík (1967, s. 65 – 74) skúma vid a väzbu slovesných podstatných mien v porovnaní s vidom a väzbou fundujúcich verb a kriticky prehodnocuje starší názor, že slovesné podstatné meno si zachováva slovesný vid a podŕža si väzbu fundujúceho slovesa. Dokazuje, že vidové vzťahy slovesných podstatných mien nie sú pres-

ným odzrkadlením vidových vzťahov fundujúcich slovies, pravda, ak do úvahy zoberieme sémantickú stránku transformácie verb na substantíva (napr. *baliť* : *zabaliť* ≠ *balenie* (obal) : *zabalenie*). Slovesné podstatné meno si slovesnú intenciu (a ani rekciu ako súčasť intencie) nezachováva v tej miere ako fundujúce sloveso. Preto ho podľa J. Furdíka ťažko možno zaraďovať medzi slovesné tvary. Gramatická odchodnosť oproti fundujúcim slovesám dosvedčuje, že slovesné podstatné mená sú samostatnými deverbatívnymi derivátmi.

Viaceré štúdie sa venujú temporálnej sémantike. J. Mistrík (1982, s. 321 – 325) na pozadí Benvenistových štúdií o čase uvažuje o vyjadrení temporálnych významov ako o výsledku súhry slovesných časov, lexikálnych a (hyper)syntaktických prostriedkov. Kontextové čítanie slovesných časov podáva dôkaz, že paradigmatika časov v trichotomickej schéme, ako ju podáva formálna morfológia, neposkytuje úplný obraz o fungovaní kategórie času. Štúdia G. Nolteho (1986, s. 72 – 79) sa orientuje na temporálnu sémantiku vyplývajúcu z časovo-vidových vzťahov. Uvažuje sa o tzv. snahovom préterite, za ktoré sa pokladá préteritum imperfektíva na vyjadrenie priebehu deja, pričom výsledok, na ktorý je dej zameraný, sa v danom časovom okamihu ešte neprejavil (*upokojoval ju* = snažil sa ju upokojiť). Skúma sa, do akej miery je interpretácia snahového významu výsledkom súhry časovo-vidových vzťahov a do akej miery vyplýva z kontextu a zo skúsenostnej bázy percipienta.

Zo štúdií orientovaných na sémantiku verb sa pristavíme pri konverzívnych verbách (Ondrejovič 1982, s. 341 – 348). Štúdia objasňuje povahu verb, ktorými sa tá istá situácia stvárňuje z hľadiska zámeru hovoriaceho, pričom výber verba je podmienený tým, ktorý variant noémy chce dať hovoriaci do popredia. Zároveň sa overuje prínos komponentu *si* k modifikácii sémantiky verba a vyčleňujú sa tri kategórie konverzív: typ *kúpiť (si)*, *prenajať (si)* a *požičať (si)*. Štúdia výskum sémantiky verba posúva k uvažovaniu o hierarchizácii aktantov a k morfopragmatike.

Zásadnú teoretickú štúdiu zameranú na opis významovej stavby slovies publikoval J. Oravec (1984, s. 6 – 13). Vychádzajúc z povahy slovesa, ktoré podstatnú časť svojho lexikálneho významu prejavuje syntakticky, podmieňuje adekvátnosť opisu lexikálneho významu slovesa valenciou. Prehlbuje teóriu hierarchizácie aktantov a navrhuje do opisu významovej stavby verb zahrnúť aj kritériá textovej syntaxe: nominalizačnú transformáciu a reflexivizáciu. Konštatuje sa nedostatok prác o sémantických poliach verb.

Substantíva. Jemnejšie precizovanie deklinácie substantív vedie k orientácii na fungovanie dvojtvarov, ktorých existencia sa vysvetľuje z viacerých hľadísk. Z dialektologického hľadiska sa zužitkúvajú dáta z *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (1964). Napr. existencia plurálu názvov mláďat *húsence*/*húsatá* sa podporuje geografickou distribúciou tvarov na *-atá*/*-ence* v slovenských nárečiach (Buffa 1973, s. 151 – 153). Dvojtvary sa skúmajú aj zo štruktúrneho aspektu. Štruktúrne

hľadisko implikuje potrebu teoreticky precizovať varianty v rámci skloňovacieho typu od variantov, ktoré diferencujú rozličné skloňovacie typy. Detailný pohľad na dvojtvary substantív v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia predstavil J. Sabol (1975, s. 10 – 20; 1975, s. 85 – 91). Parciálne príspevky týkajúce sa dvojtvarov, dubliet a variantov vrcholia v štúdii J. Sabola (1980, s. 65 – 71). Zásadná dôležitosť pre vymedzenie skloňovacieho typu sa pripisuje determinujúcim pádovým príponám, napr. determinujúca koncovka gen. sg *-a*/*-u* diferencuje skloňovací typ *chlap* a *hrdina*. Štúdia naznačuje, že výber a distribúcia dvojtvarov, ako aj príznakové využitie určitej pádovej prípony v texte má štylistické konzekvencie a môže byť hodnoverným signálom štýlového zaradenia textu. Jednu z prvých štúdií o vzťahu morfologických prostriedkov a štýlovej povahy textu eseje publikovala D. Slančová (1982, s. 268 – 280).

V ostatných slovných druhoch sa klasifikačný prístup uplatňuje súbežne so sémanticko-funkčným výskumom. V rámci zámen vyniká spracovanie vymedzovacích zámen slovanských jazykov a ich komparácia so slovenčinou. J. Oravec (1968, s. 137 – 146) ich kategorizuje na základe dichotómie kvantita (súhrn – popieranie existencie) : kvalita (identita – odlíšenie). J. Rybák (1969, s. 358 – 362) reaguje na typológiu ukazovacích zámen v MSJ) a súhlasí s tým, že hlavnou koordinátou ich systémovej usporiadanosti je polarita bližší – vzdialenejší. Prehodnocuje však výklad jednotlivých reprezentantov tohto subsystému. Treba dodať, že deskripcia funkčnej platnosti demonstratív vyžaduje nielen teoretickú bázu, ale aj materiálový výskum a experimentálnu verifikáciu, do akej miery je systémová deskripcia identická s apercepciou zo strany používateľov slovenčiny. Komplexný prístup ku klasifikácii a systematickému opisu zámen v slovenčine reprezentuje štúdia P. Ondrusa (1973, s. 209 – 219). Hlavný klasifikačný princíp predstavuje všeobecný lexikálny význam zámen a funkcia.

Ostrou diskusiou je sprevádzaný výskum prepozícií. Na jednej strane ide o koncepciu E. Horáka (1972, s. 341 – 354; 1976, s. 85 – 97; 1977, s. 281 – 294), ktorý podáva systémovo-štruktúrny opis systému slovenských predložiek založený na invariantných, t. j. vlastných (akontextových) významoch predložiek. Hľadá sa vklad prepozície do spojenia pád + verbum, nie významová špecifikácia predložky v kontexte pádu a verba. Voči tejto koncepcii sa rázne vyhraňuje J. Oravec (1974, s. 291 – 303; 1976, s. 98 – 102) kritikou prístupu, v ktorom sa na prepozície nahliada bez vzťahu k pádu. Predmetom kritiky je i samotný invariantný význam, pri ktorom chýba lingvistická procedúra, akou sa vymedzil. E. Horák argumentuje potrebou metodologicky odlíšiť lexikografický (kontextový) prístup od systémovo-štruktúrneho výskumu.

Výskum numerálií sa v skúmanom období zužuje na poznámky normatívneho charakteru k vybraným lexémam *Jeden*, *dva*/*jedna*, *dve – jednosto*, *dvesto – jedenti-*

síc, *dvetisíc* (Peciar 1967, s. 379 – 380; Ondrus 1968, s. 38 – 42), *niekoľkotisícový*, *niekoľkodesaťtisícový*, *niekoľkostotisícový* (Peciar 1979, s. 188 – 189), *jedenadvadsať* (Dvonč 1984, s. 317 – 318), *viacrázový* a *viacrazový* (F. Sabol 1985, s. 254) a na tvary číslovlek *dvadsaťjeden*, *číslo jeden* (nie *jedna*), *skóre jeden – nula*, *jednorazový* (nie *jednorázový*) (Ivanová-Šalingová 1970, s. 179 – 184, s. 228 – 235). Číslovkové výrazy prenikajú aj do výskumu adjektív (*päťdenný* a *päťdňový*, porov. Kočiš 1978, s. 178 – 181; 1979, s. 365 – 370; Dvonč 1978, s. 127 – 128). V rozličnostiach a diskusiách sa precizujú podoby tzv. živočíšnych adjektív (Dvonč 1973, s. 318 – 319; J. Sabol 1977, s. 383 – 384; Kopina 1980, s. 108 – 112; Dvonč 1985, s. 253 – 254). Adjektívam je v skúmanom období venovaná jediná štúdia M. Ivanovej-Šalingovej (1975, s. 137 – 148) *Prídavné mená vyjadrujúce malú mieru v slovenčine a češtine*. Tá je však orientovaná derivatologicky.

3.3. MORFOLÓGIA A... (SOCIOLINGVISTIKA, PRAGMATIKA, EXPLANAČNÁ LINGVISTIKA, KORPUSOVÁ LINGVISTIKA A EGOLINGVISTIKA)

Od 90. rokov 20. storočia do súčasnosti sa dominantným žánrom stali štúdie, zmenšil sa počet diskusných príspevkov, rozsah rozličností sa minimalizoval. Pomer počtu štúdií a rozličností je v súčasnosti obráteným pomerom v porovnaní s počiatočným obdobím (1932 – 1945).

Substantíva. Nový prístup predstavuje sociolingvistický pohľad na morfologické varianty, ktorý iniciovala K. Buzássyová (1991, s. 262 – 276). Štúdia odkrýva príčiny kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania. Ide jednak o tendenciu k zoživotňovaniu zvieracích maskulín v pluráli, jednak o tendenciu k zneživotňovaniu pri využití pôvodne životných maskulín na pomenovanie objektov. Fungovanie morfologických variantov v jazykovom vedomí používateľov slovenčiny dotazníkovou metódou skúmal J. Bosák (1992, s. 336 – 346; 1993, s. 15 – 21). Sociolingvistický prieskum pokladá za predpoklad objektívneho poznania jazykovej normy, na ktoré má prihliadať kodifikácia. Sociolingvistickú orientáciu reprezentuje i výskum vokatívu (Sokolová – Slančová 1998, s. 210 – 220). Detailná analýza tvarov s vokatívnymi exponentmi dokumentuje, že jazykové prostriedky, ktoré sa v spisovnej slovenčine hodnotia ako nesystémový jav, sa v bežnej štandardnej variete, resp. v subštandardných varietách môžu ukázať ako relevantne frekventované prostriedky systémového charakteru. Sociolingvistická metodológia sa v morfologickom výskume presadzuje aj vďaka výskumu mestskej reči. L. Urbancová (2007, s. 87 – 104) skúma morfologickú rovinu mestskej reči Zvolena. Výskum ukázal uprednostňovanie kodifikovaných tvarov a tvarov z celonárodnej štandardnej variety, nárečové tvary sa vyskytujú najmä v prehovoroch staršej generácie. Výskum dokumentuje snahu substituovať nárečové tvary spisovnými predovšetkým u mladej

a strednej generácie, avšak podmienkou je schopnosť komunikantov uvedomiť si odlišnosť od spisovného jazyka. Zachovávajú sa najmä nárečové tvary *z Bystrici* a *jesto* (s. 103).

Verbá. Vo výskume verb sa uplatňuje kontinuita v poznávaní vidu, imperatívu, intencie, valencie, pasíva a reflexívnosti. Tradičný prístup ku kategórii vidu predpokladá existenciu vidových dvojíc s asymetriami v podobe jednovidových a obojvidových verb. A. Jarošová a M. Sokolová (2013, s. 131 – 151) uvažujú o viacčlenných vidových koreláciách. Ide o nadpárové konkurenčné formy perfekta (*čistiť – očistiť*, *vyčistiť*) a o vidové trojice. Tie vznikajú v prípade, keď brzdiaci mechanizmus (*písať – napísať – *napisovať*) vo vidovej dvojici nefunguje a od sekundárnej formy sa vytvorí ďalšia vidovo odlišná forma (*rušiť – vyrušiť – vyrušovať*). Výskum ukazuje, že vo vidových trojiciach má vysokú frekvenciu perfektívna forma, pričom jedna imperfektívna forma je periférna.

Prehlbuje sa i výskum imperatívu. L. Dvonč (2003, s. 65 – 77) syntetizuje doterajšie poznanie a za otvorenú pokladá otázku distribúcie imperatívnej morfémy *-i* popri nulovej morféme. Fonologickú kompatibilitu s imperatívnou koncovkou *-0/-i* preskúmali M. Sokolová a I. Bónová (2008, s. 271 – 280) a odhalili podmienky komplementárnej distribúcie koncoviek i vzniku dvojtvarov. Ak sa tvarotvorný základ 3. os. pl. končí na jeden konsonant, imperatív sa tvorí vždy pridaním nulovej koncovky (*chytaj*). Ak sa tvarotvorný základ 3. os. pl. končí na dva konsonanty s poslednou sonórou, imperatív sa tvorí vždy pridaním *-i* (*prijmi*). Imperatívne dvojtvary majú slovesá zakončené najmä na sonóru a neznelý šumový konsonant (*urč/urči*) a na skupinu dvoch šumových konsonantov, ktoré sa bežne vyskytujú vo finálnej pozícii slov a tvarov v slovenčine, napr. *-sť* (*očisť/očisti*). Najnovšie sa skúma vzťah imperatívu a pragmatických funkcií výpovedí. Z. Popovičová Sedláčková (2022, s. 80 – 88) sleduje kooperáciu imperatívu s vidom, podmienkovými konštrukciami, časticou *radšej* a interpunkciou vo výpovediach s pragmatickou funkciou RADA, ODPORÚČANIE a NÁVOD v publicistike.

Od začiatku 90. rokov sa zintenzívnil záujem o intenciu a valenciu verba. J. Horecký (1990, s. 343 – 352) nastoľuje otázku, či má slovesná intencia sémantický, lexikálny alebo syntaktický, resp. gramatický ráz. Intenciu vymedzuje ako gramatickú kategóriu a chápe ju v spätosti so sémantikou verb (s. 351). Vzťah intencie, valencie a sémantiky verb hlbšie precizujú J. Nižníková a M. Sokolová (1995, s. 203 – 216). Z jestvujúcich prístupov preferujú chápanie valencie ako schopnosti slovesa (príp. aj iného slova) viazať na seba istý počet ďalších jazykových jednotiek (participantov) a určovať ich tvarové a významové vlastnosti. Valencia sa skúma na pozadí novej klasifikácie verb, ktorá prekonáva limity binárneho chápania činnostných a statických verb. Plnovýznamové slovesá sa členia na akčné (odpovedajú na otázku *Čo robí ľavovalenčný participant?*), procesné (odpovedajú na otázku *Čo sa deje,*

stalo, stane s ľavovalenčným participantom?) a statické (odpovedajú na otázku *Kde je, aký je, čí je, v akom vzťahu je ľavovalenčný participant?*). Dôsledne sa zohľadňuje polysémia verb, a preto sa rámci slovesnej lexémy posudzujú lexie s rozdielnymi typmi významov i valenčných štruktúr. Narúšajú sa niektoré mýty a sporné predstavy. Jednou z nich je domnienka, že slovesá pohybu sú iba bezpredmetové. Avšak aj tieto slovesá sa môžu viazať so záväzným predmetovým doplnením, napr. *bežať míľu*, *tancovať valčík*. Z konštrukcií typu *cestovalo sa nám dobre* (s participantom v datíve) zasa vyplýva nutnosť prehodnotiť chápanie objektu. Autorky navrhujú uvažovať o dvoch modifikáciách: 1. o objekte, vyplývajúcom zo sémantiky slovesa (intenčný objekt) a 2. o objekte, ktorý je daný neosobnou konštrukciou (konštrukčný objekt). Otvára sa i otázka rozlíšenia, kedy ide o uplatnenie substitučných syntaktických pravidiel (*sľúbil nám pomoc*/*pomôcť*/*že pomôže*) a kedy tieto valenčné doplnenia (S, Inf, VV) vytvárajú osobitné valenčné schémy. Ďalší poznávací posun v riešení teoreticko-metodologických otázok valencie slovenských verb predstavuje štúdia M. Ivanovej, M. Sokolovej a M. Kyseľovej (2013, s. 7 – 31). Precizujú sa kritériá na vyčlenenie sémantických rolí, niektoré staršie riešenia sa podrobujú kritike (napr. vágne vymedzenie sémantických rolí, pri ktorých absentuje previazanosť s konkrétnou sémantickou mikroskupinou predikátov). Výsledkom úvah je modifikovaná koncepcia *Valenčného slovníka slovenských slovies na korpusovom základe*. Autorky vychádzajú z lexikálnosémantického statusu sémantických rolí, ktorý sa opiera o teóriu generalizovaných sémantických rolí Van Valina (1999). Vymedzujú sa v nej tri úrovne generalizácie rolí: úroveň konkrétnej lexie, sémantickej mikroskupiny a lexikálnosémantického poľa. Osobitná pozornosť sa venuje obligatórnosti, potenciálnosti a fakultatívnosti slovesných doplnení. Riešenia sa porovnávajú s prístupmi *Vallexu*, *Valenčného slovníka verb v češtine*.

Pokračuje výskum pasíva. Ľ. Ďurovič (1991, s. 20 – 27) skúma vzťah verb *byť* a *mať* k pasívu v slovenčine. Východiskom je možnosť vztiahnuť existenciálnu predikáciu (*kniha je na stole*) na zainteresovanú osobu (*knihu máš na stole*, *kniha ti je na stole*, *tvoja kniha je na stole*). Vztiahnutie na zainteresovanú osobu je možné i v konštrukciách s pasívnym participiom (*Cesta bola vyasfaltovaná. – Cestu mali vyasfaltovanú*). Funkčný paralelizmus verb *byť* a *mať* a miera ich používania je typologickou črtou jazykov. Uvažuje sa aj o osobitnom type recipientného pasíva v slovenčine (Giger 2004, s. 37 – 43) typu *dostať*/*dostávať zaplatené* a sférach jeho používania. Otázkou zostáva, či sa do slovenčiny dostalo pod vplyvom češtiny alebo nemčiny, presnejšie z niektorých dialektov nemčiny, s ktorými bola slovenčina v kontakte. Vývinom menných tvarov trpných príčastí v slovenčine sa zaoberal K. Lifanov (2009, s. 193 – 203), podľa ktorého bolo postavenie samostatných menných tvarov trpných príčastí slabé, už v najstarších textoch im konkurovali zložené tvary pasíva. Napriek tomu trvalo niekoľko storočí, kým menné tvary začali skutočne zanikať.

K témam výskumného záujmu patrí i reflexívnosť. A. Jarošová (2017, s. 103 – 115) vymedzuje status komponentu *sa* v konštrukciách typu *umývať sa* a *vidieť sa*. Ide o delimitáciu verb, pri ktorých sa spojenie „sloveso + *sa*“ lexikograficky spracúva ako zvratné sloveso v samostatnej heslovej stati a pri ktorých sa spojenie „sloveso + *sa*“ hodnotí ako objektová syntagma, a teda v heslovej stati tranzitívneho slovesa sa uvedie vo funkcii ilustračného príkladu. Výsledkom je delimitácia verb typu *umývať* s elementom *sa*, v ktorých ide o jednu lexikálnu jednotku a v ktorých *sa* plní funkciu slovotvorného formantu, od prípadov verb typu *vidieť* s elementom *sa*, ktoré predstavujú objektovú syntagmu a v ktorých *sa* má status zámena. Na štúdiu nadväzuje M. Ivanová (2018, s. 235 – 260) identifikáciou statusu datívneho reflexívneho komponentu *si*. Relevantné je najmä odlíšenie odvodených reflexív, pri ktorých je datívny reflexívny komponent *si* ako derivačná morféma neoddeliteľnou súčasťou verba, a reflexívnych konštrukcií s valenčným a voľným datívom. Pritom je nutné opierať sa o kontext, pretože datívnemu reflexívnemu komponentu *si* je možné prisudzovať rôzny status aj pri tom istom verbe.

Výskum slovesného času rozvíja J. Kesselová (2022, s. 37 – 60) v štúdii zameranej na výskum antepréterita. Na základe korpusových dát dopĺňa k známym temporálnym funkciám (pomenúvať minulý dej pred iným dejom a dej v dávnej minulosti) doteraz neopísané funkcie antepréterita, ktoré korešpondujú s ústnym a písaným modom slovenčiny a s výrazovou kvalitou publicistického a náučného štýlu (napr. antepréteritum dominanty *mať* v ústne realizovaných prehovoroch ako prostriedok personálnej a sociálnej deixy, charakterizujúci sociálne roly, vzťahy a status človeka tým, čo *bol mal*; antepréteritum komunikačných verb v 1. osobe sg. ako pragmatické „poistkové“ komentáre, umiestňované pred opakovaním výpovedného obsahu, ktorý produktor uviedol krátko predtým v náučnom texte; prostriedok irónie, žartovnosti, personálneho štýlu až egocentrizmu v reči v publicistickom štýle).

Od 90. rokov ožíva záujem o systematické vysvetľovanie dynamiky slovenského jazyka, vrátane morfologickej stránky. Sociolingvistický výskum fungovania gramatických tvarov v živej reči, výskum mestskej reči i morfologické sondy do Slovenského národného korpusu, konštituovaného od roku 2002, vedú k odkrývaniu rozporov medzi živým jazykovým vedomím a kodifikáciou. Vyvstáva otázka, ako sa tieto rozpory dajú vysvetliť. J. Dolník (1995, s. 18 – 25) predstavuje jednu z explanačných teórií – teóriu jazykovej prirodzenosti. Je zameraná na systematické vysvetlenie empirických údajov, ktorých spoločným menovateľom je, že informujú o preferenčnom vzťahu medzi jazykovými prvkami v rámci štruktúrnych zoskupení. Prirodzené morfologické štruktúry sú tie, pri ktorých sú morfologické významy optimálne zakódované. V základe explanácie morfologických zmien je princíp univerzalizmu, systémovej primeranosti, ekonómie, jednoduchosti, motivácie, podobnosti.

Z týchto princípov vychádza i nová koncepcia slovenskej morfológie[6] (Dolník 2005, s. 193 – 210). Rozšírením explanačného prístupu o diachronický rozmer výkladu je štúdia P. Žiga (2006, s. 193 – 204). Upozorňuje na to, že presvedčivosť explanácie sa stráca pri nedostatočnom uvedomovaní si minulej skúsenosti v rámci synchronickej interpretácie problému. Z diachronického aspektu je narušanie uniformnej transparentnosti kontinuitným vývinom a prejavom stability pôvodného systému, zachovaním praslovanského, resp. praindoeurópskeho substantívneho základu (s. 201). Uvedené tvrdenie sa dokladá viacerými substantívnymi tvarmi.

J. Dolník v štúdii *Gramatika a gramatická dispozícia* (2016, s. 255 – 267) otvára ďalšiu metodologickú otázku – vzťah medzi gramatickými pravidlami opísanými z perspektívy istej metodológie a pravidlami používateľov, ktorí gramatiku ovládajú prakticky, bez teoretických znalostí. Kľúčovým konceptom vysvetľujúcim schopnosť človeka používať jazyk je bezznalostná gramatická dispozícia. Chápe sa ako špecifický prípad dispozície na analogické správanie, ktorej genetickým základom je imitačný inštinkt. Gramatické príklady, vyskytujúce sa v jazykovej praxi, dráždia inštinkt analogického správania a vyvolanými reakciami sa pestuje dispozícia na praktické ovládanie pravidiel bez znalosti gramatiky.

Súbežne sa rozvíja korpusová morfológia spojená s počítačovým spracovaním prirodzeného jazyka. Výsledkom sú štúdie, ktoré korpus využívajú ako zdroj výskumných dát o fungovaní jazyka, ale aj štúdie objasňujúce metódy spracúvania textov do elektronickej podoby tak, aby vznikli výskumne využiteľné súbory jazykových dát, napr. postupy lematizácie, morfologickej anotácie a dezambiguácie (Garabík – Bobeková 2021, s. 104 – 109).

Osobitnú oblasť predstavuje morfopragmatika zameraná na výskum morfologických prostriedkov ako konštituentov pragmatických funkcií výpovedí. Tento prúd reprezentuje K. Kálmánová (2006, s. 318 – 320) v štúdii o vzťahu gramatického rodu, pohlavia a genderu, ale aj M. Bodnárová, ktorej výskumy fungovania adjektív a deiktík sa opierajú o vlastný súbor transkriptov dialógov zachytených na východnom Slovensku (2014, s. 259 – 273; 2017, s. 233 – 248). Morfopragmatický výskum založený na dátach Slovenského národného korpusu systematicky obohacuje J. Sokolová. V štúdii orientovanej na negatívnu disponibilitu jazykových prostriedkov (2020, s. 265 – 281) vymedzuje konštituenty postoja a projekcie, ktorých centrum podľa autorky tvoria záporné deiktikum *žiaden*/*žiadny*, záporné deiktiká s morfémou *ni-*, partikuly *ani*, *vôbec*, *vonkoncom*. Štúdia *Častica tiež v komunikačno-pragmatických súvislostiach* (2022, s. 89 – 109) vedie k poznaniu funkčného potenciálu uvedenej častice, ktorým je zdôraznenie rovnakého, pridruženého alebo sprievodného faktu. Interpretáciu pritom zjednoznačňuje interakcia medzi partiku-

[6] Výsledkom kolektívneho výskumu vychádzajúceho z novej koncepcie slovenskej morfológie je monografia *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny* (Dolník, ed., 2010).

lou *tiež* a konjunkciami, druhotnými prepozíciami a inými partikulami. J. Kesselová (2018, s. 7 – 22) skúma pragmatiku výpovedí s implicitnou a explicitnou autoreferenciou. Súbežne J. Sokolová (2018, s. 263 – 276) prispieva do morfopragmatiky výskumom jazykovej sebaprezentácie realizovanej prostredníctvom konštrukcií s explicitným *ja* a so substantívnymi modifikátormi. Nadväzuje vymedzením egocentrík ako prostriedkov subjektivizácie výpovede (J. Sokolová 2019, s. 10 – 25) a prostriedkov kolektívnej identity hovoriaceho (J. Sokolová 2019, s. 239 – 257). Povaha egocentrík je do značnej miery morfologická, sú to nielen lexémy, ale aj gramatické kategórie (najmä vid, slovesný rod, čas, spôsob), adverbiá, substantíva, častice a citoslovcia. Morfologické prostriedky egocentrizmu z ontogenetického hľadiska skúma J. Kesselová (2016, s. 304 – 324). Uvedené štúdie konštituujú egolingvistiku, ktorá egocentrizmus považuje za pokračovanie antropocentrizmu v zmysle „človek je jeho ja“. Koncepčne sa nadväzuje na metodologickú štúdiu J. Dolníka *Egolingvistika* (2008, s. 257 – 270).

4. ZÁVER

Morfologický výskum prezentovaný v priebehu 90 rokov na stránkach Slovenskej reči prechádzal viacerými premenami. V prvých ročníkoch časopisu sa morfologickým aspektom slovenčiny venovali hlavne B. Letz, H. Bartek, J. Škultéty, Š. Peciar, P. Tvrdý, J. Mihál, V. Uhlár, Ľ. Meliš-Čuga, P. P. Zgúth, A. Jánošík. Pozornosť zacieľujú na konkurenciu tvarov (uzuálnych, kodifikovaných a preferovaných v umeleckých textoch). Argumenty v prospech správnosti tvaru sa opierajú o čistotu slovenčiny, o „prirodzený vkus, jazykový cit, ktorý najlepšie rozhoduje o správnosti niektorého tvaru“ (Uhlár 1933/1934, s. 121 – 127) a o tvary v textoch spisovateľov (napr. absencia spojky *avšak* na sto stranách textu Kukučína sa pokladá za dostatočný dôvod na jej odmietnutie). Dominujúcim žánrom sú rozličnosti. Súčasťou vecnej interpretácie bývajú expresívne komentáre, nezriedka aj ironické poznámky orientované na reč používateľa slovenčiny. Vychádza sa z presvedčenia, že zásahmi lingvistov možno „schytriť“ jazykový vývin, avšak časť používateľov bez schopnosti teoretickej reflexie tomuto procesu bráni. Podobne ako v slovotvorbe ani v morfológii sa tvary odporúčané lingvistami vždy nestali tvarmi preferovanými v reálnej interakcii. Napr. neodporúčajú sa sekundárne prepozície *odhliadnuc od*, *okolo*, väzba s nominatívom *oziabajú ma ruky* (za prijateľné sa pokladalo len *v ruky*), *počas panovania* (žiadalo sa len *za panovania*), *páchnuť po niečom* (pripúšťalo sa len *niečím*), neurčité zámená *dačo*, *dakto* (žiadalo sa len *niečo*, *niekto*), verbum *nachádza sa* (žiadalo sa len *je*) a podobne. Nový prístup do uvažovania o morfológii prináša Ľ. Novák už v 30. rokoch. Východisko sporov a myslenia o jazyku vidí v riešení „[...] postaviť sa na stanovisko **štruktúry** príslušného javového radu a s tohto stanoviska posudzovať aj akékoľvek vzťahy tejto skupiny javov k iným javovým oblastiam [...], treba sa postaviť len a len na stanovisko

jazykového **systému**“ (1934/1935, s. 170 – 171). Nové metodologické východisko ilustruje výkladom spojky/častice *predsa.* Štúdia je ukážkou rodiaceho sa systémovo-štruktúrneho prístupu k výkladu morfologických javov.

Od druhej polovice 40. rokov sa mení žánrová štruktúra príspevkov, ustupujú rozličnosti, posilňuje sa zastúpenie štúdií, otvára sa diskusia. Pribúdajú štúdie orientované na kategorizačné kritériá slovných druhov, status gramatického vzoru a gramatických kategórií, prehlbuje sa deskripcia a klasifikácia slovných druhov (najmä substantív a verb). Štúdie prispievajú k vzniku *Morfológie slovenského jazyka* (1966), komplexného diela systémovo-štruktúrnej morfológie slovenčiny. Parciálne výskumy publikovali L. Dvonč, J. Oravec, F. Miko, J. Horecký, J. Ružička, E. Pauliny, G. Horák, J. Štolc a ďalší. Po vydaní *Morfológie slovenského jazyka* sa záujem posúva k sémantike a funkcii morfologických kategórií, k opisu tvarotvorných procesov a sémantických tried slovných druhov. Konštituuje sa sémanticko-funkčná morfológia (J. Mistrík, J. Furdík, J. Oravec, P. Ondrus, J. Sabol, J. Rybák, F. Kočiš, E. Horák, S. Ondrejovič, M. Sokolová, E. Tibenská).

Od 90. rokov sa etabluje sociolingvistický pohľad na morfologické varianty, ktorý iniciovala K. Buzássyová a ktorý rozvíjajú J. Bosák, M. Sokolová, D. Slančová, L. Urbancová. Skúmajú sa sémantické triedy verb vo vzťahu k intencii a valencii (M. Sokolová, J. Nižníková, A. Jarošová). Výskum fungovania gramatického tvaru v živej reči výrazne podporil vznik Slovenského národného korpusu. Možnosť verifikovať „správanie sa“ verba v kontexte vedie k prípravným štúdiám smerujúcim najprv k vzniku *Valenčného slovníka slovenských slovies (na korpusovom základe). 2. zväzok* (Nižníková 2006) a neskôr prepracovaného a rozšíreného *Valenčného slovníka slovenských slovies na korpusovom základe* (Ivanová – Sokolová – Kyseľová – Perovská 2014). Sociolingvistický výskum fungovania gramatických tvarov v živej reči i morfologické sondy do Slovenského národného korpusu vedú k odkrývaniu rozporov medzi živým jazykovým vedomím a kodifikáciou, ale aj doterajšími klasifikáciami typu „buď – alebo“ a novým pohľadom, akceptujúcim škálovitú povahu morfologických javov. Osobitnú oblasť predstavuje morfopragmatika zameraná na výskum morfologických prostriedkov ako konštituentov pragmatických funkcií výpovedí (J. Sokolová, J. Kesselová, M. Bodnárová). Intenzifikuje sa systematické vysvetľovanie dynamiky slovenského jazyka, morfológiu nevynímajúc. Viaceré explanačne ladené štúdie publikuje J. Dolník, vrátane novej koncepcie slovenskej morfológie, na diachrónny aspekt ako súčasť vysvetľovanie dynamiky morfológie upozorňuje najmä P. Žigo.

Na záver možno konštatovať, že v morfologických príspevkoch publikovaných v *Slovenskej reči* počas 90 rokov je pozorovateľný posun od subjektívnej argumentácie založenej na jazykovom cite cez deskripciu tvaroslovného subsystému k výskumu jeho fungovania v reči až k explanácii princípov, na ktorých je tvaroslovný

systém založený, a k posudzovaniu morfologických štruktúr zo sociolingvistickej, morfopragmatickej i egolingvistickej perspektívy. Hoci príspevky v časopise predstavujú len výsek z celkového vývinu morfologického myslenia, reprezentujú obraz hlavných trendov uvažovania o jazyku v slovenskej lingvistike vôbec.

Literatúra

BUFFA, F. – HABOVŠTIAK, A. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

CZAMBEL, S. (1902): *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Turčiansky Sv. Martin: Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku.

DOLNÍK, J. (ed.) (2010): *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny.* Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV a Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.

IVANOVÁ, M. – SOKOLOVÁ, M. – KYSEĽOVÁ, M. – PEROVSKÁ, V. (2014): *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

LETZ, B. (1950): *Gramatika slovenského jazyka*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo.

LOPATKOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – KETTNEROVÁ, V (2008): *Valenční slovník českých sloves*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

MORFOLÓGIA SLOVENSKÉHO JAZYKA (1966). Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

NIŽNÍKOVÁ, J. (2006): *Valenčný slovník slovenských slovies (na korpusovom základe). 2. zväzok.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzityv Prešove.

OBERPFALCER, F. (1932): *Jazykozpyt*. Praha: Jednota českých filologů.

ORLOVSKÝ, J. – ARANY, L. (1946): *Gramatika jazyka slovenského*. Bratislava: Vedecké a umelecké nakladatel'stvo Dr. J. Orlovského.

PAULINY, E. (1943): *Štruktúra slovenského slovesa*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.

PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J. (1953): *Slovenská gramatika*. Martin: Osveta.

PECIAR, Š. a kolektív (1953): *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1940). Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská.

SOKOLOVÁ, M. (2007): *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

VAN VALIN, R. D. (1999): Generalized Semantic Roles and the Syntax-Semantics Interface. In: Corblin, F. – Dobrovie Sorin, C. – Marandin, J. M. (eds.): *Empirical Issues in Formal Syntax and Semantics. II.* The Hague: Thesus, s. 373 – 389.

Internetové zdroje:

Slovenský národný korpus – *prim-9.0-public-all*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2020. Dostupný z WWW: https://korpus.sk. (cit. 13. 9. 2022)

SYNTAKTICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Martina Ivanová

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Ul. 17. novembra 1, Prešov – Panská 26, Bratislava
E-mail: martina.ivanova@unipo.sk

IVANOVÁ, M. (2022): Research on Syntax in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 130 – 163.

Abstract: The study describes the works that have been published in Slovenská reč since the 1930s until now. It closely characterizes the tendencies of the development in Slovak syntax and heterogenous syntactic issues presented in the works throughout all decades during the ninety years of the existence of the journal. The study is divided into several thematic sections. The first part deals with linguistic papers investigating various topics connected with sentence elements and syntagmas. Due to the long-term tradition of valency research in the Slovak context, special attention is paid to valency research in Slovak linguistic works. The linguistic phenomena of a two-fold nature – both syntactic and morphological, lexical and orthographic – are closely described in a separate section. The following part focuses on works that analyze compound and complex sentences and questions related to the functioning of non-finite clauses. Finally, the papers dealing with textual syntax phenomena including marked syntactic constructions close the study. The summary brings a recapitulation of the findings and highlights the most prominent figures and the most crucial issues of the syntactic research. At the same time, it points to the challenges that have to be taken on by the linguistic community in the future.

Keywords: syntax, Slovenská reč, sentence element, syntagma, valency, compound and complex sentence, non-finite clause, textual syntax, marked syntactic construction.

Článok v skratke:

- Problematike syntaxe sa v Slovenskej reči venuje pozornosť počas celého obdobia existencie tohto časopisu.
- V začiatkoch (približne v prvých dvoch desaťročiach) prevažujú príspevky zamerané na normatívne otázky. Najvýraznejším autorom v tomto období je B. Letz.
- Výrazným medzníkom sú 50. a 60. roky 20. stor., a to najmä príspevky J. Ružičku, J. Oravca, F. Kočiša a J. Mlacka, orientované na základné problémy vetnočlenskej a súvetnej syntaxe.
- Od prelomu 80. a 90. rokov sa výrazná pozornosť venuje otázkam sémantickej štruktúry vety, valencie a intencie, najmä v prácach J. Kačalu.
- Od 50. rokov 20. stor. až do súčasnosti sa výskumná pozornosť sústredila na všetky dôležité systémovoštruktúrne, ale aj komunikačno-pragmatické aspekty súvisiace so syntaktickou problematikou.

1. ÚVOD

Cieľom príspevku je opísať vývinové tendencie v reflektovaní syntaktickej problematiky v slovenskom kontexte, a to prostredníctvom analýzy textov, ktoré boli publikované v časopise Slovenská reč (ďalej SR) počas jej 90-ročnej existencie.

Zvlášť si všímame nastolenú problematiku v počiatkoch vychádzania časopisu (približne v prvých dvoch dekádach) a v období od 50. rokov 20. storočia. Tematicky príspevky rozdeľujeme do viacerých častí, v ktorých sa bližšie opisujú jednotlivé oblasti syntaktického skúmania. V súlade s tradičným náhľadom na jednotlivé úrovne syntaktického systému si v prvej časti všímame práce z oblasti vetnočlenskej a syntagmatickej syntaxe. Osobitne sa venujeme štúdiám, v ktorých sa syntaktická problematika pertraktuje v úzkom vzťahu s ostatným lingvistickými subdisciplínami (najmä s morfológiou, lexikológiou, štylistikou a ortografiou), resp. štúdiám zameraným na „obojživelné" jazykové javy, ktoré stoja na hranici medzi syntaxou a morfológiou, lexikológiou, štylistikou, resp. ortografiou. Samostatná kapitola je venovaná výskumom v rámci valencie a intencie, ktorá má na Slovensku dlhodobú tradíciu od vydania Paulinyho diela *Štruktúra slovenského slovesa* (1943). Bližšie tiež charakterizujeme výskum orientovaný na súvetnú syntax a syntax polovetných konštrukcií. Posledná analytická časť sa venuje problematike výskumu príznakových konštrukcií a textovej syntaxe. V závere sumarizujeme výsledky analýzy, naznačujeme základné tendencie, ktorými sa výskum syntaxe počas jednotlivých desaťročí uberal, a pokúšame sa opísať výzvy, ktoré na slovenskú lingvistickú komunitu v oblasti syntaxe čakajú.

2. SYNTAX A POČIATKY SLOVENSKEJ REČI

Syntaktická problematika sa na stránkach SR v prvých ročníkoch analyzuje s primárnym zacielením na normatívnu činnosť. Ide najmä o texty kratšieho rozsahu, v ktorých sa pertraktujú otázky nenáležitosti pri používaní istých syntaktických štruktúr:

– otázky väzby: v článku J. Mihála *Slovenské slovesá* (1933/1934, s. 107 – 110, 129 – 131, 171 – 174, 203 – 205, 233 – 235, 262 – 266) sa akcentuje, aby sa vžité väzby nenahrádzali novými typmi väzieb (napr. my uväzujeme statok *o válov, o plot, o kól* a pod., a nie *ku válovu, ku plotu, ku kolu* a pod.); podľa autora do spisovného jazyka majú prejsť všetky automatizované funkcie slovies reči ľudovej a reči vynikajúcich básnikov a spisovateľov (porov. Mihál, 1933/1934, s. 108), viacero krátkych článkov sa zaoberalo neadekvátnymi väzbami, kontamináciami a odporúčaniami pri formálnom stvárňovaní slovesných doplnení, napr. *Učím sa matematike?* (1932/1933, s. 67), *Závisieť od niečoho a na niečom* (1932/1933, s. 143), *Zúčastniť sa na niečom* (1934/1935, s. 19 – 20), E. Pauliny *Väzby slovesa „usilovať sa"* (1952/1953, s. 307 – 309), J. Ružička *Väzba slovesa učiť (sa)* (1954, s. 53 – 54) a pod.;

– otázky adekvátneho slovosledu: v článku B. Letza *Najzvyčajnejšie spojky odporovacie a ich miesto* (1933/1934, s. 174 – 177) sa analyzuje slovosledné postavenie spojky *ale*, pričom sa ako adekvátna hodnotí iba realizácia na začiatku vety;

v prípade odporovacieho významu spojky *však*, ktorá sa uplatňuje v druhej pozícii, sa konštatuje, že „je proti chuti gramatikárov a spisovateľov“ (s. 177);

– opis používania a polyfunkčnosti spojok v syntagmách a súvetiach: B. Letz v článku *Nejasnosti pri spojkách slučovacích* (1933/1934, s. 254 – 258) opisuje funkcie zlučovacích spojok a ich používanie v rečovej praxi, okrem iného spomína, že odporúčanie S. Czambela, aby sa spojka *a* používala len v zlučovacom, nie odporovacom význame, sa v praxi neujalo; poukazuje na rozporuplné odporúčania „gramatikárov“, pokiaľ ide o používanie spojok *i* a *aj*, sám sa prikláňa k riešeniu, že „*i* a *aj* možno harmonicky užívať, najmä ak niektorí naši štylistickí labužníci zisťujú pri nich aj významový rozdiel“, podobne v článku *Nesrovnalosti pri spojkách príčinných* (1934/1935, s. 129 – 133) tento autor analyzuje zastúpenie spojok *lebo* a *bo* v rečovej praxi, pričom dochádza k záveru o malej frekvencii jednotky *bo*, ktorá je podľa neho pre slovenčinu charakteristická, ale „upadla v nemilosť“ (s. 130), poukazuje sa na fakt, že príčinná spojka *poneváč* u nás „vyhynula“ a pod.;

– odmietanie spojok a spojkových výrazov ako kalkov z iného jazyka: H. Bartek sa vo svojej poznámke o preklade B. Ždímala zmieňuje o neadekvátnom používaní galicizmov v relatívnych vetách, napr. *to som ja, ktorý...* (1933/1934, s. 243), v článku *O spojkách ač a ačkoľvek* (1932/1933, s. 193 – 195) tento autor odmieta používanie českej spojky *ačkoľvek* ako nenáležitej; B. Letz v článku *Užívanie vzťažných zámen a spojok* (1934/1935, s. 200 – 205) spomína neadekvátne používanie vzťažného zámena v konštrukciách typu *je to..., ktorý*, ktoré odmieta ako kalk z francúzštiny, v článku *Podraďovacie spojky časové* (1934/1935, s. 254 – 259) zasa zdôvodňuje odmietanie používania spojky *akonáhle* ako germanizmu a odporúča používať namiesto nej spojku *len čo*.

3. ETABLOVANIE MODERNEJ SYNTAXE

3.1. VETNOČLENSKÉ A SYNTAGMATICKÉ VÝSKUMY

Kvalitatívny prelom v rozvoji syntaxe, a teda aj teórie vetných členov a syntagiem, nastáva až v päťdesiatych rokoch nášho storočia. Ešte v tridsiatych rokoch 20. storočia R. Uhlár (1933/1934, s. 129) konštatuje, že väčšina najdôležitejších syntaktických problémov spisovnej slovenčiny nie je ešte preskúmaná. K prvým všeobecným prehľadovým článkom o rôznych aspektoch slovenskej syntaxe patrí štúdia J. Ružičku *O niektorých základných otázkach skladby* (1961, s. 321 – 337), kde pozornosť venuje otázkam spätým so syntaktickou rovinou jazyka, pričom osobitne sa analyzuje problematika syntagmy, vety a súvetia.

3.1.1. Výskum základných vetných členov dvojčlennej a jednočlennej vety

Pokiaľ ide o vetnočlenskú problematiku, jednou z centrálnych tém na stránkach SR boli otázky týkajúce sa základných vetných členov dvojčlenných viet – subjektu a predikátu – a jednočlenných viet – fundamentu.

Otázka, ktorej sa na stránkach SR venuje intenzívna pozornosť, je problematika genitívneho stvárnenia subjektu. Jednou z prvých prác na túto tému je štúdia R. Uhlára *Záporný genitív v spisovnej slovenčine* (1933/1934, s. 121 – 127). Autor v nej uvádza, že v slovenčine na rozdiel od češtiny je záporný genitív oveľa frekventovanejší a v istých pozíciách sa používa dôsledne, takže prípady typu *nedá mu pokoj* sa v článku hodnotia ako nesprávne. Autor sa pokúša stanoviť, v akých prípadoch sa záporný (záporový) genitív používa. Odlišujú sa tu prípady tzv. priamej a nepriamej závislosti, ako aj tzv. silná (pri dôraze) a slabá (napr. ak je podmet bližšie určený) pozícia. O vyše dvadsať rokov neskôr sa k tejto problematike vrátil J. Oravec v práci *Podstata záporového genitívu v súčasnej slovenčine* (1956, s. 81 – 91). Hneď v úvode sa konštatuje, že autorovi záleží (podobne ako R. Uhlárovi a pred ním J. Škultétymu), aby sa na úkor záporového genitívu, ktorý sa považuje za typickú črtu v skladbe slovanských jazykov, ľahkovážne neuprednostňovali iné väzby. Pri explikácii používania záporového genitívu J. Oravec venuje pozornosť významovým faktorom: záporový genitív sa podľa neho najlepšie drží tam, kde je jeho partitívny význam najzreteľnejší a naopak, zaniká v pozíciách, kde nejde o čiastkovosť alebo kde je čiastkovosť zastretá. Už v tejto Oravcovej práci nachádzame sémantickú klasifikáciu akuzatívnych predmetov (ide o stavový, vzťahový, cieľový, výsledkový, obsahový predmet), ktorú neskôr predstavil vo svojej práci *Väzba slovies v slovenčine* (1967). Táto sémantická klasifikácia objektov je pre použitie záporového genitívu relevantná: ten celkom zanikol pri slovesách so stavovým, vzťahovým a výsledkovým predmetom a najčastejšie sa uplatňuje pri slovesných jednotkách s cieľovým a obsahovým predmetom. J. Oravec takisto poukazuje na fakt, že použitie záporového genitívu je podmienené lexikálnym významom slovesa, ako aj lexikálnym významom podstatného mena (niektoré typy substantív svojou sémantikou umožňujú vyjadrenie čiastkovosti, napr. látkové alebo hromadné – oproti nim možno vydeliť substantíva tzv. nedelivého významu).

Ďalšou prácou v tejto tematickej línii je štúdia J. Ružičku *Podmet v genitíve* (1957, s. 5 – 19). V nej sa vracia k otázke statusu vety s genitívnym podmetom. Pripomína starší názor E. Paulinyho, ktorý nepokladá genitív za skutočný gramatický podmet dvojčlennej vety a všetky vety s takýmto genitívom nehodnotí jednoznačne ako dvojčlenné s vyjadreným subjektom. J. Ružička tu interpretuje viacero „sporných“ prípadov, napr. vety s kvantifikátorom typu *Stohov tam stojí neúrekom*. V týchto typoch štruktúr sa ako podmet hodnotí podstatné meno (alebo zámeno) v genitíve, pretože príslovke alebo inému výrazu miery sa prisudzuje status nezhodného kvantitatívneho prívlastku. Vracia sa aj k prípadom s vetnou príslovkou *treba.* Na rozdiel od súčasného stavu predpokladá, že vo vete *Na to treba istej ruky.* je podstatné meno alebo zámeno v genitíve podmetom vety, a nie súčasťou vetného základu jednočlennej vety. Dokazuje to podľa neho skutočnosť, že genitív tu možno

nahradiť nominatívom. V dnešnom jazyku na takúto transformáciu nachádzame doklady najmä v starších umeleckých textoch (napr. *Bola treba kritika spoločenského života.*) a postupne sa presadzuje tendencia alternovať genitív akuzatívom (*Kritiku možno aj treba.*).

Jednou z posledných prác zaoberajúcich sa problematikou subjektového genitívu je štúdia J. Kačalu *Genitívna kvantitatívna modifikácia gramatického podmetu (Príspevok k teórii vetných členov, osobitne podmetu)* (2002, s. 65 – 73). Autor pri stvárnení subjektu v slovenskej vete rozlišuje základnú podobu (vyjadrenú substantívom v nominatíve singuláru alebo plurálu) a päť modifikovaných podôb, čiže modifikátov (1. gramatický podmet v tvare genitívu singuláru alebo plurálu, 2. zložený gramatický podmet utvorený spojením kvantitatívneho výrazu (najčastejšie základnej číslovky) v tvare nominatívu a substantíva v tvare genitívu, 3. gramatický podmet vyjadrený neurčitkom slovesa, 4. všeobecný alebo nulový gramatický podmet signalizovaný (iba) určitým tvarom prísudkového slovesa a 5. gramatický podmet vo forme vedľajšej vety). Pozornosť sa tu venuje práve prvému typu modifikátu, pričom osobitne sa hodnotia prípady syntagmatickej kvantitatívnej modifikácie a genitívnej kvantitatívnej modifikácie gramatického podmetu. Modifikovaná podoba stvárnenia subjektu však neznamená, že ide o príznakové štruktúry. Vo vetách s genitívnym podmetom ako istom syntaktickom type nejde o významovú alebo výrazovú príznakovosť, aby sme ich ako celok mohli či mali pokladať za príznakové, príznakovými sa tieto typy štruktúr stávajú až za vymedzených podmienok (napr. signálom príznakovosti môže byť intonácia vo vete *Tam bolo detí!*).

Ako to naznačil už J. Ružička vo svojej štúdii o podmete v genitíve, ďalším z radov problémov slovenskej syntaxe, ktoré stáli pred bádateľmi ako výzva, boli otázky späté s problematikou jednočlennej vety. Š. Peciar sa tomuto javu venuje vo svojom článku *Treba* s podtitulom *Lexikálno-syntaktická štúdia* (1950/1951, s. 55 – 57). Je zrejmé, že v tomto období bola morfologická terminológia ešte neustálená (výraz *treba* autor označuje ako časticu). Analyzovaný materiál prináša svedectvo o tom, že v dobových textoch sa ešte v značnej miere používali doklady, v ktorých sa objavovala väzba s nominatívom (porov. *treba iba iskra, sú nám treba prekladatelia*).

Okrem predikatívnej jednotky *treba* sa v súvislosti s problematikou jednočlennej vety analyzovali aj ďalšie typy syntaktických konštrukcií. J. Paňko v štúdii *Niektoré neosobné typy vetného základu* (1972, s. 221 – 226) svoju pozornosť venuje neosobným slovesným modifikovaným konštrukciám (*Jánovi sa chce spať*) a neosobným sponovo-menným modifikovaným konštrukciám (*chcelo sa mu byť hercom*).

Jednočlenné štruktúry sa analyzujú aj v štúdii J. Ružičku *Trojčlenná vetná konštrukcia so slovesami existencie* (1982, s. 261 – 268). Ide o prípady, ktoré možno hodnotiť ako gramaticky jednočlenné vety (*nebolo o čom jednať*) alebo gramaticky dvojčlenné vety (*mamka nemá koho poslať*). Autor tieto štruktúry interpretuje ako

modálne konštrukcie, v ktorých sa elidovalo modálne sloveso možnosti. Pevné slovosledné poradie je signálom, že v prípade týchto štruktúr dochádza k ich frazeologizácii.

Problematika jednočlenných viet je aj predmetom výskumu v štúdii J. Kupcovej *K výskumu jednočlenných viet* (2001, s. 233 – 245), v ktorej autorka prináša analýzu fungovania týchto typov vetných štruktúr v rôznych jazykoch (poľština, čeština, nemčina).

Pokiaľ ide o otázky späté s fungovaním dvojčlenných viet, v štúdii J. Ružičku *Osobitné typy dvojčlennej vety* (1960, s. 65 – 89) sa analyzujú „sporné" prípady tohto vetného typu: 1. vety s nevysloveným podmetom určitým alebo neurčitým a všeobecným, 2. vety s pasívnou konštrukciou, 3. vety s prísudkom v imperatíve, 4. uvádzacie vety, 5. vety s genitívnym podmetom, 6. vety s formálnym podmetom *to*.

Explicitné vyjadrovanie a nevyjadrovanie podmetu zámenom je predmetom článku J. Oravca *Osobné zámená v podmete* (1961, s. 199 – 206). Autor v ňom opisuje faktory podmieňujúce explicitnú realizáciu subjektu personálnym pronominom. Rozlišuje zámenný podmet použitý z gramatických dôvodov (napr. rozvitie doplnkom, prístavkom, prívlastkom alebo vzťažnou vetou, resp. pri absencii prísudku alebo s citoslovcom v prísudku), vyjadrovanie subjektu osobným zámenom zo štylistických dôvodov (dôraz, citové podfarbenie, opakovanie prísudku s obráteným slovosledom) a osobitne tiež vymedzuje substantivizované osobné zámená v podmete.

Špecifickou otázkou je problematika slovosledu podmetu a prísudku v slovenskej vete, ktorá sa riešila už v článku B. Letza *Slovosledný pomer nášho podmetu a prísudku* (1935/1936, s. 122 – 131, s. 156 – 164). Autor v ňom opisuje prípady s iniciálovým postavením prísudku, a to v absolútnej pozícii (na začiatku vety) a v relatívnej pozícii (po rozvíjacích vetných členoch), so strednou polohou prísudku (podmet + prísudok, resp. podmet + rozvíjací člen + prísudok) a s koncovým postavením prísudku, pričom každú z uvedených slovosledných realizácií opisuje v ľudovej reči a v umeleckých a odborných textoch.

Pozícia predikátu v jednoduchej vete, vo vedľajšej vete a v hlavnej vete (ak pred ňou stojí vedľajšia veta) je námetom štúdie F. Kočiša *Slovosledné tendencie v slovenskej syntaxi* (1991, s. 129 – 139). Materiálovou základňou výskumu sú texty umeleckého a odborného štýlu. Autor upozorňuje na prípady, keď sa sloveso umiestňuje vo vete na druhom mieste bez toho, aby existovalo o tom v syntaxi presne formulované pravidlo, čo považuje za prevzatie českého slovosledného modelu. Odmieta oddeľovanie princípu syntagmatického usporiadania od slovosledu a poukazuje na prípady, keď má narušenie syntagmatického princípu závažné dôsledky pre funkčnú perspektívu vety.

Pokiaľ ide o vzťah medzi podmetom a prísudkom v dvojčlennej vete, na stránkach SR sa intenzívne diskutovalo najmä o vyjadrovaní zhody. J. Mlacek v práci

Zhoda viacnásobného podmetu a prísudku (1963, s. 214 – 217) zaznamenal zmenu v hodnotení tohto gramatického javu proti staršiemu stavu, ako ho zachytil B. Letz (1950). V štúdii interpretuje prípady realizácie viacnásobného podmetu pred prísudkom (tu je prísudok raz v singulári, druhý raz v pluráli) a prípady realizácie prísudku pred viacnásobným parataktickým podmetom (v prevažnej väčšine prípadov tu je sloveso v singulári). Osobitne sa tiež interpretujú prípady viacnásobného podmetu, ktorého časti sú navzájom spojené podraďovacím vzťahom (hypotakticky) (napr. *otec so synom*). Okrem slovosledu sa už prihliada aj na intenciu autora: forma prísudku sa realizuje podľa toho, či chce pôvodca vyjadriť pluralitu podmetu alebo zdôrazňuje niektorú, obyčajne prísudku najbližšiu časť podmetu. Na túto štúdiu nadväzuje L. Dvonč vo svojej práci *K niektorým osobitným prípadom zhody prísudku s podmetom* (1964, s. 25 – 31). Bližšiu pozornosť tu venuje otázkam zhody v prípadoch, keď nastáva rozpor medzi gramatickým a prirodzeným rodom substantíva v subjekte (prípady, keď sa na označenie mužských osôb používajú ženské a stredné podstatné mená). Autor analyzuje vyjadrenie zhody na tvare predikátu, ak je podmet vyjadrený archaickými titulmi osôb (napr. *Vaša excelencia*) – tu prevažuje takmer výlučná zhoda podľa gramatického rodu príslušného substantíva (na rozdiel od češtiny). Zároveň však zisťuje, že keď sa takýto titul osoby spája s iným mužským všeobecným alebo vlastným menom, zhoda je podľa substantíva, ktoré je bližšie k prísudku. V skúmaní týchto javov L. Dvonč pokračuje aj v práci *K ďalším osobitným prípadom zhody prísudku s podmetom* (1964, s. 332 – 335), kde sa venuje substantívu *knieža* a jeho kolísaniu medzi neutrom a maskulínom, ako aj substantívam pomenúvajúcim osoby mužského rodu vyjadrené obraznými pomenovaniami alebo krycími menami, prezývkami. Materiál autora ukazuje, že prísudok býva v takýchto prípadoch použitý v mužskom rode – ukazuje sa tu teda prevaha prirodzeného mužského rodu. Ďalšou tematicky podobne ladenou prácou je štúdia Š. Peciara *Spresnenie pravidiel o zhode prísudku s podmetom* (1979, s. 211 – 214), v ktorej sa opisuje tvar slovesa v prísudku v spojení s viacnásobným subjektom, pričom sa skúmajú podoby s anteponovaným a postponovaným subjektom. Osobitne sa tiež analyzuje subjekt typu *matka so synom* a *voz za vozom* a uplatňovanie zhody na predikáte pri podmetoch tohto typu.

Jednou z posledných prác na túto tému je štúdia J. Kačalu *Neutrum ako signál nekongruencie syntaktických jednotiek v syntagme* (2005, s. 211 – 222). Autor v nej opisuje stredný rod ako jeden z členov gramatickej kategórie rodu, ktorý je nielen súčasťou paradigmatickej úrovne systému, ale má výrazné postavenie aj na syntagmatickej rovine systému jazyka. Podľa autora má v syntaxi stredný rod osobitné funkcie, a to: 1. signalizovať nekongruenciu v syntagme dvoch základných členov dvojčlennej vety a 2. signalizovať výnimočné postavenie jediného určitého tvaru neosobných slovies pri vyjadrovaní predikačných kategórií na slovesnom vetnom základe v jednočlennej vete. Analýza sa tu teda zameriava na osobitné prípady stvár-

nenia subjektu, napr. genitívny podmet, neurčitkový podmet, podmetovú vedľajšiu vetu, podmet vyjadrený priamou rečou a pod.

Ďalšou oblasťou v rámci vetnočlenskej problematiky je otázka viacnásobnosti prísudku, ktorá súvisí so stanovením hranice medzi vetou a súvetím. V 60. a 70. rokoch sa do diskusie o viacnásobnosti prísudku zapájajú českí lingvisti, porov. J. Hrbáček *O několikanásobnosti přísudku* (1968, s. 108 – 111) a *Ještě k několikanásobnému přísudku* (1970, s. 235 – 239), K. Svoboda *O souřadném a několikanásobném přísudku* (1971, s. 245 – 252). V štúdii J. Mlacka *O viacnásobnosti prísudku a vetného základu* (1967, s. 74 – 78) sa argumentuje proti vymedzeniu viacnásobného predikátu. Podľa autora nemôže byť rozhodujúcim kritériom pri určovaní hraníc jednoduchej vety a súvetia, ako sa to v doterajších náhľadoch takmer axiomaticky predpokladalo, napríklad vlastnosť spoločného podmetu a za viacnásobný prísudok nemožno pokladať ani tie prípady, v ktorých ide o opakovanie toho istého slovesa alebo mena v prísudku. Dôvodom je, že každý prísudok i vetný základ je organizujúcim prvkom vety, takéto prípady preto treba hodnotiť ako súvetia. Problematike viacnásobnosti z hľadiska fungovania v syntagme sa venuje aj F. Kočiš v štúdii *O viacnásobnom prísudku zo syntagmatického hľadiska* (1990, s. 108 – 117). Na Mlackovu štúdiu o päťdesiat rokov nadväzuje J. Pavlovič vo svojej práci *O jednom druhu syntaktických konštrukcií so zloženým vetným členom* (2016, s. 30 – 38), v ktorej sa venuje problematike zloženého vetného člena v prípadoch zmnoženého vyjadrenia jednej z jeho zložiek. Osobitne sa tu riešia práve prípady tzv. predikatívnych vetných členov, pri ktorých má zmnoženie závažný rezultát na syntaktickej rovine. Autor každú kumuláciu predikatívnych jednotiek hodnotí ako nový vetotvorný akt, a teda aj ako nový prísudok alebo vetný základ.

3.1.2. Výskum rozvíjajúcich vetných členov

Okrem základných vetných členov sa na stránkach SR od 50. rokov 20. storočia pozornosť venuje aj rozvíjajúcim vetným členom.

M. Marsinová v práci *Vyjadrovanie časových okolností spojeniami s predložkou v/vo* (1958, s. 143 – 158) interpretuje adverbiálne spojenia s lokálom (v slovenčine ide o produktívne štruktúry), spojenia s akuzatívom (v slovenčine ide o zriedkavejšie štruktúry, ktoré sú obmedzené na isté sémantické skupiny) a spojenia s akuzatívom aj lokálom. Autorka konštatuje, že adverbiáliá s lokálom sú v jazyku bežnejšie a živšie, zatiaľ čo akuzatívne spojenia majú knižný, archaizujúci charakter.

Analýzu formálnych prostriedkov realizácie adverbiále podmienky nachádzame v štúdii J. Oravca *Vyjadrovanie podmienky predložkovými pádmi* (1972, s. 73 – 80). Autor v nej interpretuje spôsoby vyjadrenia podmienkových vzťahov, pričom konštatuje, že predložky, ktorými sa táto významová relácia špecifikuje, sú nedynamické a vyjadrujú kontakt v priestore alebo čase, prípadne iný kontakt. P. Ondrus sa

venuje otázke špecifického typu viacnásobného adverbiále v práci *Viacnásobné príslovkové určenie vo vete typu Ostal vzadu, pri plote* (1974, s. 98 – 100) a A. Oravcová skúma jeden z výrazových prostriedkov vyjadrenia adverbiále v štúdii *Príslovkové určenie vyjadrené výrazom s prirovnávacou spojkou* (1982, s. 288 – 298).

Predmetom viacerých reflexií a diskusií, ktoré prebiehali na stránkach časopisov Slovenská reč a Kultúra slova, bola otázka vyjadrovania významov príčiny a účelu prostredníctvom predložky *kvôli*. V práci F. Kočiša *Má predložka kvôli príčinný alebo cieľový, resp. prospechový význam?* (1996, s. 189 – 192) sa konštatuje, že nenáležité používanie tejto predložky v príčinnom význame znejasnilo jej základný význam, a tak prispelo k tomu, že v cieľovom význame sa využíva veľmi zriedkavo (pričom ako možná príčina takéhoto stavu sa uvádza vplyv češtiny a západoslovenských nárečí). Takýto úzus autor hodnotí ako nesprávny, resp. nespisovný. Podľa neho existujúca jazyková prax môže dokonca viesť k tomu, že sa vnútorne diferencované významové bohatstvo adverbiálneho vyjadrovania začne z nášho spisovného jazyka vytrácať. Z iných názorových pozícií sa k tejto problematike vracia J. Dolník v štúdii *Ku kritike reflexívnologického prístupu k spisovnému jazyku* (2000, s. 214 – 220). Reaguje v nej najmä na prácu J. Kačalu *Príčinný vzťah pri predložke pre a kvôli* (2000), uverejnenú v Kultúre slova, a na jeho kritiku používania predložky *kvôli* v príčinnom význame. Dolníkova analýza je ukážkou odlišných prístupov uplatňovaných pri reflexii jazyka v reflexívnologickom a pragmatickologickom prístupe. Na túto argumentačnú líniu nadväzuje štúdia A. Jarošovej *Problém významu predložky kvôli na pozadí lingvistickej reflexie a jazykového materiálu* (2010, s. 159 – 169). Autorka v nej poukazuje na fakt, že predložka *kvôli* sa v jazykovej praxi používa nielen v kodifikovanom účelovom význame, ale aj v príčinnom význame, ktorý dovtedajšia kodifikácia nepripúšťala. Predkladá v nej viacero argumentov, prečo možno príčinný (dôvodový) význam tejto predložky považovať za logický a systémovo prijateľný, a na základe materiálovej analýzy ukazuje, že hoci je v príčinnom význame predložka *kvôli* synonymná s predložkou *pre*, pri jazykovom stvárnení osoby ako príčiny konania sa predložka *kvôli* v príčinnom význame používa preferenčne.

Spomedzi rozvíjajúcich vetných členov sa značná pozornosť venuje atribútu. V prvom rade sa riešia otázky týkajúce sa jeho slovosledného postavenia. J. Ružička v práci *Poznámky o polohe zhodného prívlastku* (1958, s. 35 – 40) opisuje faktory podmieňujúce postpozíciu zhodného prívlastku (vymedzujú sa tu rôzne dôvody postpozície: relikt staršieho stavu, estetizujúca funkcia a zdôraznenie, napr. nadávky). L. Dvonč v štúdii *Zhodný postpozitívny prívlastok v nadávkach* (1959, s. 213 – 225) nadväzuje na spomínanú prácu J. Ružičku a venuje sa problematike nadávok s atributívnou platnosťou a ich slovoslednej realizácii (odlišujú sa tu nadávky utvorené z toho istého základu ako nadradené substantívum a nadávky utvorené z iného základu). Autor tu tiež skúma, aké typy „citových“ slov figurujú v takomto type konštrukcie v po-

zícii atribútu (v rámci tried akostných a vzťahových adjektív, privlastňovacích adjektív, zámen, číslovíek). Slovosled viacerých atribútov rozvíjajúcich jedno substantívum je predmetom štúdie L. Dvonča *Poradie adjektívnych prívlastkov pri podstatnom mene* (1955, s. 185 – 186).

Druhou kľúčovou otázkou je problematika viacnásobnosti atribútu. Práve problematikou viacnásobných vetných členov v texte literárneho kritika A. Matušku sa vo svojej štúdii *Viacnásobné vetné členy v diele A. Matušku* (1965, s. 80 – 88) zaoberal J. Mlacek. V práci *O jednom type viacnásobného prívlastku* (1968, s. 21 – 25) svoju pozornosť sústredí práve na atribút a na jeho funkcie a používanie v textoch. Vymedzujú sa tu podmienky viacnásobnosti (viacnásobný prívlastok podľa autora vzniká, ak jeho prvky sú funkčne rovnocenné a ich spojenie s nadradeným vetným členom je rovnako gramatikalizované, hoci sa môžu odlišovať väzbou, podobou formálnej realizácie). Autor poukazuje na prípady, keď sa vo viacnásobnom prívlastku kombinujú zhodné aj nezhodné zložky (napr. *človek más, a preto výnimočný*). Spoľahlivým kritériom na identifikáciu takéhoto viacnásobného prívlastku je podľa neho možnosť explicitne vyjadriť priraďovací vzťah medzi zhodnou a nezhodnou časťou nejakou priraďovacou spojkou.

Samostatnou otázkou bolo tiež hodnotenie vetnočlenskej platnosti výrazov v prípade tzv. nominálnych skupín so zhodnými substantívami. J. Oravec v štúdii *Syntaktické vzťahy členov v tesných spojeniach zhodných substantív* (1973, s. 83 – 92) poukazuje na rôznorodé hodnotenia takýchto štruktúr, ktoré sa tradične hodnotili ako spojenia substantíva s tesným prístavkom. Proti širokému tradičnému chápaniu prístavku ako voľného i tzv. tesného prístavku vznikla averzia i v školskej praxi. Ako zhodné sa tradične hodnotili anteponované prívlastky typu *chudák dedo*, avšak v tradičnej jazykovednej terminológii sa nespomínal typ postponovaného zhodného prívlastku. Autor v prípade týchto štruktúr navrhuje termín zhodný substantívny prívlastok apozičný. J. Vaňko sa v štúdii *O jednom type postupne rozvitého prívlastku* (1992, s. 227 – 235) venuje zloženým substantívnym syntagmám, v ktorých nadradené substantívum je určované zhodným adjektívnym a nezhodným substantívnym prívlastkom. Upozorňuje na prípady substantívnych syntagiem s tzv. valenčným prívlastkom, ktoré môžu byť ako celok určené ďalším atribútom.

Prehľadový charakter má štúdia J. Nižníkovej *Vymedzenie prívlastku v starších jazykovedných príručkách* (1975, s. 204 – 212), v ktorej autorka opisuje paletu názorov na prívlastok ako vetný člen od Štúrovej kodifikácie spisovnej slovenčiny a pokúša sa ich konfrontovať s dnešnými poznatkami.

3.1.3. Syntagmatické výskumy

Intenzívnejší záujem o výskum syntagmatiky sa v slovenskom kontexte datuje od 70. rokov 20. storočia. F. Kočiš v štúdii *Náčrt triedenia syntagiem v slovenčine* (1979, s. 284 – 292) ponúka základné, hierarchicky odstupňované klasifikačné kri-

tériá ako východisko triedenia syntagiem (typ syntaktického vzťahu, počet členov, vnútorná syntaktická situácia v rámci jednotlivých typov syntagiem). Jeho štúdia *Syntaktický a sémantický prvok v syntagme* (1978, s. 14 – 22) prináša výklad o dvoch základných syntaktických jednotkách – o priraďovacej a podraďovacej syntagme. Pri ich analýze sa uplatňuje semaziologický prístup: z hľadiska syntaktickej teórie závislostnej syntaxe sa ako primárna vymedzuje formálna stránka syntagmy, čiže syntaktická rovnocennosť alebo syntaktická závislosť medzi členmi syntagmy.

Na túto štúdiu kriticky reagoval J. Kačala v článku *Obsah a forma v syntaxi* (1978, s. 352 – 358). Jeho nesúhlas sa týka najmä vymedzenia obsahovej a formálnej stránky syntagmy, pričom zdôrazňuje potrebu vymedzovať bilaterálnu stránku syntagmy pomocou prvkov syntaktickej roviny jazykového systému (čím nechce poprieť jestvovanie sémantického prvku v syntagme). Za primerané nepokladá autor ani chápanie zhody, väzby a primkýnania ako morfologických prostriedkov na realizáciu syntaktického vzťahu.

J. Dolník vo svojej štúdii *Obsah a forma syntagmy* (1987, s. 34 – 44) reaguje na polemickú diskusiu medzi J. Kačalom a F. Kočišom o bilaterálnosti syntagmy, prebiehajúcej na stránkach SR (porov. Kočiš 1978, s. 14 – 22; Kačala 1978, s. 352 – 358) a Jazykovedného časopisu (porov. Kočiš 1981, s. 69 – 78; Kačala 1982, s. 159 – 170). Pri návrhu na opis podraďovacej syntagmy navrhuje diferencovať medzi vonkajším a vnútorným obsahom a formou, zohľadňujúc ideálnu aj materiálu zložku týchto javov. Konštatuje, že termín syntagma je vhodný len na označenie abstraktného javu (invariantu), zatiaľ čo na označenie exemplárov je primeraný termín slovné spojenie. Nadväzujúc na diskusie o bilaterálnej povahe syntagmy, J. Horecký vo svojej štúdii *Obsah, forma a funkcia syntagmy* (1987, s. 362 – 366) pripomína, že pri úvahách o podstate syntagmy si nevystačíme len s obsahom a formou. Autor túto dvojčlenku rozširuje o tretí rozmer – funkciu. Funkciou syntagmy je podľa autora byť formou konštrukcie a rámcom na uplatňovanie vetných členov.

J. Ružička v štúdiách *K problému pomocných slovies* (1957, s. 269 – 281) a *Recipročná syntagma* (1982, s. 103 – 107) etabluje termín „recipročná syntagma“ a definuje tento typ syntagmatického útvaru ako osobitný druh determinatívnej syntagmy, v ktorej sa spája pomocná zložka a plnovýznamová zložka.

Od 80. rokov 20. storočia na stránkach SR publikuje F. Kočiš sériu článkov o problematike tzv. zloženej syntagmy. V práci *Vzájomný vzťah príslovkových určení v zloženej syntagme* (1980, s. 138 –143) skúma štruktúry s dvoma príslovkovými určeniami, pričom rozlišuje prípady rovnorodých určení v závislostnom vzťahu, sémanticky rovnorodých príslovkových určení, ktoré nie sú vo vzájomnom determinatívnom vzťahu a medzi ktorými je len logický vzťah, a sémanticky rôznorodých príslovkových určení. Osobitne sa analyzujú tzv. prístavkovo-determinatívne príslovkové určenia (napr. *Raz, koncom októbra roku tisíc deväťsto tridsaťosem, krčma pripomenula*

ľuďom časy najväčšej slávy). V štúdii *Kongruentné zložené substantívne syntagmy* (1981, s. 129 – 140) zasa opisuje, ako sa tvoria zložené substantívne syntagmy s najmenej dvoma kongruentnými prívlastkami, ktoré zo sémantického hľadiska tvoria rad atribútov rozličnej relačnej a kvantitatívno-kvalitatívnej hodnoty. Štúdia *Nekongruentné a kongruentno-nekongruentné zložené substantívne syntagmy* (1982, s. 12 – 22) sa zameriava na oblasť nekongruentných a nekongruentno-kongruentných zložených substantívnych syntagiem. V článku *Objektové zložené syntagmy* (1983, s. 14 – 25) zasa autor skúma konštrukčnú variabilnosť v syntagme s dvoma predmetmi. Tieto syntagmatické útvary sa klasifikujú na základe rôznych kritérií (typ syntaktického vzťahu, slovosled, počet predmetov). V štúdii *Adverbiálno-objektové zložené syntagmy* (1986, s. s. 79 – 92) sa pozornosť venuje prípadom slovies rozvíjaným najmenej jedným príslovkovým určením a najmenej jedným objektom zároveň, pričom okolnostné určenie je vzhľadom na lexikálny obsah slovesa a objektu obligatórne alebo aspoň kontextovo viazané. No a napokon môžeme spomenúť prácu *Zapájanie priraďovacích syntagiem do štruktúry vety* (1993, s. 268 – 275), v ktorej sa autor vracia k problematike viacnásobnosti hlavných vetných členov, najmä prísudku (osobitne sa interpretuje viacnásobnosť menných častí, resp. infinitívov), viacnásobných doplnkov a prístavkov a viacnásobných rozvíjacích vetných členov.

J. Kačala vo svojej štúdii *Nesyntagmatické útvary v syntaxi vety* (2002, s. 129 – 136) skúma útvary skladajúce sa najmenej z dvoch neplnovýznamových, prípadne v širšom zmysle nepomenúvacích prvkov slovnej zásoby jazyka, ktoré fungujú ako súčasť vety vybudovanej na syntaktických a syntagmatických vzťahoch, prípadne ako samostatná veta alebo ako súvetie. Podobná tematika je pertraktovaná v jeho štúdii *Syntagmatické a nesyntagmatické spájanie syntaktických jednotiek vo vete* (2004, s. 257 – 269), kde sa postuluje rozdiel medzi syntaktickým (syntagmatickým) vzťahom, ktorý je obsahovou základňou syntagmatického spojenia (syntagmy), a syntaktickou súvislosťou, ktorou sa myslí nešpecifikovaná syntaktická zviazanosť členov vety, pričom táto zviazanosť nemusí mať syntagmatický ráz. Osobitná pozornosť sa v tejto súvislosti venuje problematike zhody. Autor kriticky komentuje vymedzovanie zhody ako gramatickej kategórie napr. v *Morfológii slovenského jazyka* (1966). Poukazuje na fakt, že zatiaľ čo gramatické kategórie sú javy znakovej povahy, majú teda svoju významovú a výrazovú stránku, zhoda nepredstavuje bilaterálny, ale iba unilaterálny jav formálneho charakteru.

3.2. VÝSKUMY NA PRIESEČNÍKU SYNTAXE A INÝCH JAZYKOVÝCH DISCIPLÍN

3.2.1. Syntax a morfológia

Viacero prác, ktoré sa venujú vetnočlenským a syntagmatickým otázkam, nemožno klasifikovať iba v rámci syntaktických výskumov, ale ide o diela vznikajúce

na priesečníku syntaxe a iných jazykových disciplín. Najbližšou „mladšou sestrou“ syntaxe je morfologická rovina jazyka. V rámci nej má osobitné postavenie najmä slovnodruhová problematika a otázky syntaktických funkcií slovných druhov. Týmto otázkam sa venujú práce J. Vavra *Zo syntaxe zámena čo* (1942/1943, s. 173 – 178, 222 – 224) a *Zo syntaxe číslovky jeden* (1946, s. 30 – 39). Napriek avizovanému názvu ide o články, ktoré nie sú orientované úzko syntakticky, ale ilustrujú sa nimi rôzne použitia a slovnodruhové transpozície analyzovaných jednotiek.

Syntakticky „najcitlivejším“ slovným druhom je prednostne verbum, a to vďaka jeho predikačnej, vetotvornej funkcii. Tematike slovesa sú venované práce J. Ružičku *Príspevok ku skladbe slovesa byť – som* (1952/1953, s. 398 – 405) a *K problému pomocných slovies* (1957, s. 269 – 281). V roku 1955 sa konala pracovná konferencia o sporných otázkach slovenskej gramatiky a o niektorých problémoch lexikológie a z tejto konferencie boli v dvojčísle 1 – 2 z roku 1956 uverejnené viaceré príspevky. M. Marsinová sa vo svojej štúdii *Sémantický rozbor sponových slovies* (1956, s. 51 – 54) venovala sponovým slovesám. Okrem tzv. základných sponových slovies *byť* a *mať* skúmala aj tzv. sponové fázové slovesá (napr. *stať sa*) a sponové slovesá, v ktorých význame je zahrnutý predpoklad existencie (napr. *zdať sa*). V jej prístupe sa medzi spony zaraďujú aj jednotky *znamenať, značiť*, ktoré sa v súčasných prácach hodnotia ako autosémantické. Cieľom štúdie Š. Peciara *Funkcie slovesa byť v spisovnej slovenčine* (1958, s. 20 – 34) bolo spracovanie tohto verba vo výkladovom slovníku (a záver štúdie uvádza aj ukážkové spracovanie hesla), takže v rámci analýzy sa tu ilustrujú rozličné funkcie tohto slovesa, najmä ako plnovýznamového verba a ako spony, jeho používanie v neosobných konštrukciách, prípady jeho modálnych významov, prípady frazeologizácie, ako aj štruktúry s verbalizačnou, kategorizačnou funkciou.

Štúdia J. Kačalu *Podstata syntaktických kategórií* (2000, s. 129 – 138) definuje syntaktické kategórie ako pendant morfologických kategórií, oba javy spolu konštituujú v jazyku gramatické kategórie. Autor pracuje s dvoma základnými skupinami syntaktických kategórií: predikačnými a kongruenčnými. Predikačná syntaktická kategória osoby sa viaže na podmet dvojčlennej vety, kým predikačné syntaktické kategórie času a spôsobu sa viažu na predikát dvojčlennej, ako aj jednočlennej vety. Kongruenčné kategórie ďalej člení na gramatické (kategórie osoby, gramatického rodu, pádu a čísla) a referenčné (zápor).

3.2.2. Syntax a lexikológia

Spolupráca syntaxe a lexikológie sa týka tých jazykových javov, ktorá stoja na hranici medzi lexikálnymi jednotkami a syntaktickými konštrukciami.

Medzi takéto javy patrí oblasť lexikálnej a syntaktickej reflexivity a reciprocity. Lexikálne reflexíva a reciprocíva sú jednotky lexikálnej povahy so zvratným

komponentom plniacim funkcie prázdnej lexikálnej morfémy alebo derivačnej morfémy. Syntaktické reflexíva a reciprocíva predstavujú konštrukcie s pronominálnym zvratným komponentom, ktorý plní vo vetnej štruktúre vetnočlenské funkcie. Hranica medzi týmito dvoma skupinami však býva často neostrá a graduálna. Spomínanú problematiku nachádzame rozpracovanú už v prácach A. Jánošíka *Prechodné slovesá so zvratným zámenom sa v slovenčine* (1949/1950, s. 216 – 238) a *Druhotné zvratné tvary pri niektorých slovesách v slovenčine* (1949/1950, s. 273 – 289). V prípade prechodných slovies so zvratným zámenom *sa* sa tu uvažuje o tom, že dané zámeno nemá len úlohu vetného predmetu, ale funguje ako „pomocné slovko", „partikula", ktorá má spojitosť s podmetom. Opis funkcií takejto zvratnej „partikuly" však v práci detailnejšie analyzovaný nenachádzame. Autor sa v rámci analýzy venuje viacerým „sporným" prípadom, pri ktorých je status reflexíva diskutabilný. Viaceré závery, ku ktorým autor dospieva, sú však sporné. Ako zvratné slovesá so zámenom *sa* sa tu napríklad analyzujú prípady typu *obliekať sa*, ale aj *sánkovať sa* (autor konštatuje, že zámeno *sa* tu vyjadruje predmet ako „trpiteľa" deja). Na druhej strane štruktúry typu *autobus sa zastavil, vyučovanie sa začína, strom sa kolíše* autor hodnotí ako prípady reflexívneho pasíva. Pre príspevky je tiež charakteristická neustálená a nedostatočne vymedzená terminológia (zvratné sloveso – zvratné tvary – zvratné formy). Termínom „druhotná zvratná forma" označuje prípady reflexívneho použitia primárne nereflexívneho verba typu *minúť/minúť sa* (napr. *leto minulo/sa minulo*). Odlišujú sa tu prípady s jemným významovým rozdielom medzi zvratnou a nezvratnou podobou a prípady bez rozdielu vo význame, ktoré vytvárajú dublety.

Posesívne reflexívne pronomen a jeho používanie vo vetných štruktúrach je predmetom štúdie I. Eliáša *O zámene svoj v slovenčine* (1943/1944, s. 289 – 296). Autor napríklad poukazuje na príklady, keď sa daným zámenom odkazuje na povrchový alebo vnorený subjekt, na pragmatické funkcie osobných posesív v porovnaní s reflexívnym posesívom, na používanie osobných posesív namiesto reflexívneho posesíva (čo sa tu vysvetľuje ako vplyv latinčiny).

Materiálovo dotované, terminologicky precízne a argumentačne presvedčivé sú štúdie J. Oravca *Zvratné zámeno si v objektovej funkcii* (1975, s. 193 – 201) a *Voľné datívy vyjadrené zvratným zámenom si* (1975, s. 275 – 283). Za významné možno považovať jeho zistenie, ku ktorému dospel na základe rozboru slovenského materiálu: rozšírený a v slavistike tradovaný predpoklad o veľkej zriedkavosti objektového významu zvratných zámen *sa, si* pokladá za neudržateľný. Naopak, pri analýze poukazuje na pevnú objektovú funkciu zvratného *si* pri vybraných skupinách slovies (napr. pri slovesách, ktoré označujú prejavy vôle – keďže vyjadrujú uplatňovanie vôle činiteľa voči inej osobe, umožňujú aj retroakciu vyjadrenú zvratným zámenom). V druhej menovanej práci sa autor pokúša o delimitáciu objektových a tzv. voľných datívov, pričom pri stanovovaní tejto hranice už badať náznak škálovitého,

graduálneho vnímania tohto protikladu (to sa odráža aj vo formuláciách, podľa ktorých najbližšie k objektovému datívu stojí prospechový datív, voľnejšie súvisí s významom slovesa privlastňovací datív a najvoľnejší vzťah k slovesu má citový datív). Na práce J. Oravca nadväzuje aj M. Ivanová vo svojej štúdii *Datívny reflexívny marker si a jeho lexikografické spracovanie v slovenčine* (2018, s. 235 – 260). Jej cieľom je riešenie otázok, ako lexikograficky spracovať rôzne typy datívneho reflexívneho markera pri uvádzaní heslovej podoby jednotiek a jeho zachytení vo valenčnej schéme slovesa, ktorá sa v zjednodušenej podobe prezentuje v uvedenom slovníku ako slovesná väzba podľa dohodnutej internej koncepcie. Osobitne sa tu analyzujú reflexíva tantum datívneho typu, odvodené reflexíva datívneho typu, reflexívne varianty, pragmaticky podmienené reflexívne podoby nereflexívnych verb a reflexívne konštrukcie.

Významnou prácou v oblasti reflexivity je štúdia A. Jarošovej *Problémy vymedzenia statusu komponentu sa v konštrukciách typu umývať sa a vidieť sa* (2017, s. 103 – 115), v ktorých sa rekapituluje vývin názorov na povahu reflexivity pri verbách typu *umývať sa* a *vidieť sa*. Na základe premysleného argumentačného inštrumentária sa postulujú hranice medzi lexikálnou reflexivitou v prípade zvratného slovesa typu *umývať sa* a syntaktickou reflexivitou v prípade reflexívnej konštrukcie *vidieť sa.* V oblasti výskumu reciprocity sa o delimitáciu lexikálnej a syntaktickej reciprocity pokúsila M. Ivanová vo svojej štúdii *Reciprocita v slovenčine a optimalizácia jej lexikografického spracovania* (2020, s. 143 – 161), a to so zreteľom na lexikografické spracovanie recipročných slovies vo výkladovom slovníku. Využitie korpusových dát pri analýze zvratnosti nachádzame v práci R. Garabíka, A. Karčovej a A. Žákovej *Kvantitatívna analýza polyfunkčného komponentu sa na báze Slovenského národného korpusu* (2018, s. 23 – 34). Zo štatistickej analýzy korpusového materiálu podľa autorov vyplýva, že kvalitatívne vyjadrenie niektorých aspektov zvratnosti slovies v slovenčine sa dá redukovať na jeden parameter, ktorý nazývajú „savosť“ (s hodnotou 1), a ten im umožňuje interpretovať prípady úplne zvratných slovies (ich hodnota sa blíži 1) a úplne nezvratných slovies (ich hodnota sa blíži 0), ako aj stred intervalu s inými možnými funkciami komponentu *sa.*

K javom stojacim na pomedzi syntaktických a lexikálnych jednotiek patria aj prípady viacslovných spojení, ktoré možno hodnotiť ako viacslovné pomenovania (ktoré sú v kompetencii lexikológie) alebo ako voľné syntagmy (ktoré sú v kompetencii syntaxe). Pravda, jednoznačná hranica medzi nimi je neraz neostrá a príslušnosť konkrétnej jednotky do jednej alebo druhej skupiny výrazov diskutabilná. Analýze týchto problémov je venovaná štúdia M. Ološtiaka *O syntaktickej motivácii lexikálnych jednotiek* (2010, s. 10 – 28).

Interpretáciu syntaktických charakteristík frazeologických jednotiek nachádzame v štúdii J. Mlacka *O syntaktickej interpretácii frazém v Ružičkovej Skladbe neur-*

čitku v slovenskom spisovnom jazyku (2017, s. 33 – 40). V Ružičkovom prístupe k chápaniu syntaktických vlastností frazém sa podľa J. Mlacka odrážalo autorovo presvedčenie o univerzálnej platnosti syntaktických zákonitostí vo všetkých typoch slovných spojení, teda aj vo frazémach.

Problematike analytických spojení sa zasa venuje práca E. Krošlákovej *O prekladaní staroslovienskych analytických spojení do slovenčiny (Na 1100. výročie smrti Metoda)* (1985, s. 193 – 197). Autorka analyzuje otázky spojené s prekladom slovesno-menných spojení, utvorených zo všeobecného, sémanticky oslabeného slovesa a z plnovýznamového substantívneho komponentu, ktorý je variabilný. Uprednostnenie jednoslovných prekladových ekvivalentov vedie v slovenskom preklade vo vybraných prípadoch k odstráneniu redundancie, výrazovej nadbytočnosti.

Kolokabilita ako prípad formálnej a významovej spájateľnosti jednotiek a ich schopnosti kombinovať sa je predmetom štúdie J. Kačalu *Spájateľnosť substantív favorit a ašpirant* (1973, s. 335 – 340).

3.2.3. Syntax a štylistika

Súvzťažnosť syntaktických výskumov a otázok vzťahujúcich sa na teóriu textu a iné štylistické javy sa v prácach uverejnených na stránkach Slovenskej reči týkala viacerých tematických okruhov.

V prvom rade možno spomenúť frekvenčné výskumy umeleckých textov, ktoré realizoval J. Mlacek. V roku 1965 publikoval štúdiu *K výskytu niektorých syntaktických konštrukcií v slovenčine* (1965, s. 215 – 219), v ktorej sa venoval zastúpeniu jednotlivých typov prívlastku v umeleckých textoch. V štúdii *O frekvencii vetných členov v súvislom texte* (Mlacek 1973, s. 93 – 96) sa analyzuje 24 000 viet z 24 diel prevažne z umeleckého (menej z odborného, resp. i publicistického) štýlu. Ide o prvú podobnú analýzu v slovenskom kontexte. Autor v nej dospieva k viacerým zaujímavým frekvenčným zisteniam (napr. na základe analýzy sa konštatuje, že veta z umeleckého štýlu máva priemerné hodnoty okolo 3 až 4 vetných členov, kým veta v odbornom štýle sa pohybuje okolo 5 až 7 vetných členov). Veľký rozptyl sa týka najmä používania prívlastku. Na Mlackovu prácu nadväzuje štúdia L. Uhlířovej *O frekvenci větných členů v souvislém textu* (1974, s. 141 – 145), v ktorej sa výsledky slovenského výskumu konfrontujú s obdobne realizovaným výskumom českého materiálu (hoci český materiál bol rozsahom menší ako slovenský, zahŕňal len 4000 viet z populárnovedných textov rôznych žánrov). České dáta ukázali, že v odbornom štýle je najfrekventovanejší atribút (29 %), po ňom nasleduje adverbiále (22 %) a objekt (8 %). Autorka poukazuje na zaujímavé zistenie, že v slovenskom materiáli je iný pomer objektu a adverbiále (17 % : 20 %). Dôvodom môžu byť jednak odlišné kritériá na delimitáciu adverbiále a objektu, ako aj fakt, že J. Mlacek pri stanovení frekvenčnej distribúcie do štatistík pri objekte započítaval aj vedľajšie objektové vety.

Úzky vzťah so štylistikou textu ďalej vykazujú štúdie, v ktorých sa pozornosť venuje problematike syntaktickej výstavby textu rôznych štýlov (predovšetkým umeleckého a publicistického), žánrov alebo registrov, napr. *K syntaxi v súčasnej slovenskej poézii* (Mlacek 1966, s. 335 – 340), *Podoby inverzie v slovenskej poézii* (Mlacek 1972, s. 129 – 140), *Atypické funkcie a podoby priamej reči v umeleckej próze* (Patáková 1978, s. 342 – 351), *Opakovanie výrazu v dialógu umeleckej prózy* (Patáková 1985, s. 18 – 28), *Funkcia opakovacích konštrukcií v umeleckej próze* (Augustinská 1980, s. 278 – 288), *Syntakticko-štylistické vlastnosti vety v priamej rozhlasovej a televíznej hokejovej reportáži* (Tisová 1980, s. 218 – 226), *O niektorých syntaktických prostriedkoch eseje* (Slančová 1984, s. 215 – 224), *Vetná modálnosť náboženskej publicistiky* (Rončáková 2009, s. 321 – 334), resp. vybraným syntaktickým štylémam individuálneho personálneho štýlu, napr. *Vložené vety v Timravinych poviedkach* (Horák 1950/1951, s. 239 – 244), *Stavba vety v románe Petra Jilemnického Kompas v nás* (Darovec 1954, s. 165 – 173), *Ku skladbe v románe Vladimíra Mináča Živí a mŕtvi* (Kočiš 1962, s. 285 – 295), *Viacnásobné vetné členy v diele A. Matušku* (Mlacek 1965, s. 80 – 88), *Vsuvka v diele Alexandra Matušku* (Mlacek 1966, s. 211 – 218), *O syntaxi trilógie Ľuda Ondrejova* (Mlacek 1968, s. 73 – 79), *Syntax prvých dedinských poviedok M. Kukučína* (Mlacek 1974, s. 149 – 158), *Opakovanie výrazu u Jašíka* (Findra 1966, s. 284 – 291), *Syntakticko-kompozičný pôdorys románu R. Mórica Explózia* (Kočiš 1984, s. 195 – 205).

3.2.4. Syntax a ortografia

Ďalšou „priesečníkovou“ zónou je oblasť výskumu syntaktickej roviny a s ním spätých ortografických problémov. Ide tu najmä o otázky písania čiarky v rôznych typoch syntaktických štruktúr. Tomuto problému sa vo svojich štúdiách venovali J. Mihál (napr. *Interpunkcia i spojky ako, alebo*, 1935/1936, s. 150 – 156), J. Oravec (*Čiarka vo viacnásobných členoch so zlučovacími spojkami aj, i, ani, alebo, či*, 1972; *Čiarka vo viacnásobných výrazoch s opakovanými spojkami aj, i, ani*, 1972, s. 213 – 221), Š. Peciar (*Písanie čiarky pred spojkou čiže*, 1979, s. 129 – 135). Najnovšou prácou na túto tému je štúdia M. Mikušiaka *Problémy slovenského pravopisu čiarky z hľadiska formy* (2021, s. 208 – 229). Autor v nej sumarizuje celý rad problémov súvisiacich s potrebou precizovať, resp. upraviť výklad o písaní čiarky v pripravovaných *Pravidlách slovenského pravopisu*, a to v rôznych typoch konštrukcií (napr. vyčleňovanie voľne vložených/pripojených častí, pripájanie/odčleňovanie priradených viet a vetných členov, vyčleňovanie podradených viet, rektifikačné výrazy, viacslovné spojkové výrazy, konštrukcie s výrazom s oslabenou vetnou platnosťou, konštrukcie so spájacím výrazom *ako*, neurčitkové konštrukcie a pod.). Cieľom je najmä príprava používateľsky „komfortnej“ ortografickej príručky s jednoznačnými výkladmi, bohatou ilustračnou databázou obsahujúcou aj sporné prípady, ktorá dosiaľ v slovenskom kontexte absentuje.

Problematikou písania spojovníka sa zaoberá štúdia L. Kralčáka *Štruktúra a pravopis kongruentných spojení všeobecných podstatných mien* (1992, s. 263 – 269). Autor sa v nej venuje trom typom štruktúr: determinatívnym spojeniam (*učiteľ priekopník*), apozičným primknutiam (*bratranec, učiteľ*) a kompozitám typu *cukráreň-kaviareň.* V práci sa poukazuje na fakt, že existujúce ortografické normy nastavené v pravopisných pravidlách predpokladajú schopnosť dôsledne rozlišovať zložené substantíva od spojení, kde ide o bližšie vymedzenie (spojovník sa nepíše v determinatívnom spojení zhodného postponovaného substantívneho prívlastku s nadradeným substantívom a rovnako ani v apozičnom spojení), čo môže byť v konkrétnych prípadoch náročné a viaceré spojenia sú z tohto hľadiska diskutabilné.

3.3. VALENČNÉ VÝSKUMY

Od 50. do 70. rokov 20. storočia sa výskum valencie v časopise SR sústredil na opis valenčných parametrov vybraných slovies. J. Oravec sa vo svojej štúdii *Súčasný stav väzieb pri slovese žiadať (si) a pri jeho odvodeninách* (1955, s. 343 – 350) zaoberá valenčnými doplneniami slovesa *žiadať (si)* a jeho odvodenín. Poukazuje na vývoj, akým prešlo dané sloveso z väzobného hľadiska (pôvodné doplnenie sa realizovalo v bezpredložkovom genitíve), a na súčasný stav formálneho stvárnenia predmetových doplnení pri tejto slovesnej jednotke. Na základe analýzy súčasných textov poukazuje na fakt, že zvyšky genitívnej väzby sú obmedzené lexikálne a štýlovo a poukazuje na faktory, ktoré podmienili preferenciu akuzatívnej väzby (vyhýbanie sa genitívne stvárneným doplneniam pri slovese). Osobitná pozornosť sa v štúdii venuje zvratným a nezvratným jednotkám, ako aj použitiam slovies v rámci jednočlenných a dvojčlenných štruktúr. J. Oravec štruktúry s neurčitkom (napr. *bozkávať s nimi sa mi nežiadalo*) a vedľajšou vetou (napr. *z času na čas žiada sa, aby sme našu pozornosť obrátili späť k župám*) hodnotí ako jednočlenné, hoci neurčitok a vedľajšia veta v daných prípadoch obsadzuje podľa nášho názoru subjektovú pozíciu (čo možno potvrdiť nominalizáciou slovesných tvarov, teda *bozkávanie s nimi sa mi nežiadalo, obrátenie pozornosti späť k župám sa žiada*).

Podobným typom práce je štúdia M. Marsinovej *Valencia slovies burcovať/vyburcovať, zburcovať* (1969, s. 76 – 81). Zatiaľ čo bezprostrednou motiváciou Oravcovej štúdie bol diachrónny väzobný vývin analyzovaných slovies, v danej štúdii analýza slovesných väzieb vychádza z lexikografického spracovania gramatickej spájateľnosti a jej zachytenia vo výkladovom slovníku – *Slovníku slovenského jazyka* (1959 – 1968). Autorka poukazuje na problémové miesta delimitácie významov slovies a podrobne opisuje rozsiahlu významovú škálu a bohatú valenciu slovesných jednotiek, pričom navrhuje riešenia, ktoré by viedli k adekvátnejšiemu opisu väzobných doplnení vo výkladovom slovníku.

V práci M. Ivanovej-Šalingovej *Väzba slovies s významom „biť“ v slovenčine* (1977, s. 3 – 14) sa problematika valencie skúma z kontrastívneho hľadiska. Predmetom štúdie je porovnanie stvárnenia väzobných doplnení pri bezpredponovom imperfektíve *biť/bít* a pri jeho predponových odvodeninách v slovenčine a češtine. Na základe konfrontácie tejto sémanticky uzavretej a lexikálne, štylisticky aj formálne heterogénnej skupiny slovies autorka postuluje rozsah zhôd a odlišností pri väzbe v rámci tejto skupiny slovies v skúmaných jazykoch.

Samostatnú skupinu predstavujú štúdie, v ktorých sa analyzuje problematika slovesa s ohľadom na problematiku intencie. Vymedzenie kategórie intencie v diele E. Paulinyho *Štruktúra slovenského slovesa* (1943) možno považovať za významný príspevok slovenskej lingvistiky k teórii valencie. Na inovatívnosť Paulinyho diela nadväzujú mnohí bádatelia, a to aj v SR. Ako prvý príklad môžeme spomenúť štúdiu J. Ružičku *Bezpodmetový zvratný tvar* (1960, s. 3 – 25). Autor v nej analyzuje tvary typu *ide sa*, pričom pri výklade vychádza práve z rozdelenia slovies do jednotlivých intenčných typov, ako ich vymedzil spomínaný E. Pauliny. Na jednej strane vydeľuje zvratné tvary s reflexívnym, recipročným alebo trpným významom. Podľa J. Ružičku (1960, s. 6) majú tento zvratný tvar iba činnostné prechodné slovesá (pravda, autor tu ešte nerieši otázku, či tvary typu *kúpe sa* treba hodnotiť ako prípady so zvratným zámenom alebo ide o zvratné sloveso). Druhým typom zvratného tvaru je práve tvar *ide sa*, ktorý podľa autora nemá zvratný, vzájomne zvratný ani trpný význam, ale význam tohto tvaru hodnotí ako činný, aktívny, ide podľa neho o tvar činného rodu (tu sa potom núka otázka, čím sa líši daný tvar od prípadov typu *ideme*; možno konštatovať, že adekvátnejší opis týchto prípadov nachádzame v neskorších prácach, kde sa v súvislosti s tvarmi typu *ide sa* uvažuje ako o reflexívnych deagentívach, porov. napr. Sokolová 1993). J. Ružička (1960, s. 9) takisto uvádza, že činnostné prechodné slovesá zvratný tvar typu *ide sa* nemajú; dokladá len dve výnimky na tento zvratný tvar pri vyjadrenom predmete: *dohánu sa mohlo kúpiť, zvolávať schôdzky sa v nej nesmelo.* Takéto hodnotenia sú však diskutabilné, na čo upozorňuje aj samotný autor. V prípade genitívneho tvaru *dohánu* nejde o predmet, ale o partitívne stvárnený genitív, pričom tvar 3. os. sg. neutra tu je podmienený práve partitívnym subjektom. Podobne v druhom prípade nemožno infinitív *zvolávať* hodnotiť ako predmet, ale ako súčasť zloženého predikátu s modálnym verbom *nesmelo zvolávať.* V ďalších častiach sa analyzujú jednotlivé sémantické triedy verb, pri ktorých možno tento zvratný tvar tvoriť. Osobitná pozornosť sa v štúdii venuje tzv. stavovým slovesám typu *žije sa, starne sa.* Poukazuje sa na to, že z formálneho hľadiska nie je rozdiel medzi stavovými verbami a činnostnými neprechodnými slovesami a že rozdiel medzi nimi je len čisto sémantický. Takisto sa ďalej analyzujú skupiny tzv. pomocných slovies, najmä fázových a modálnych. V tejto súvislosti sa núka otázka, ako hodnotiť status infinitívu pri tzv. nezákladných (negramatikalizovaných) modál-

nych verbách typu *zunovalo sa (mu sedieť v izbe)*. Pokiaľ ide o status vety s týmto zvratným tvarom, autor konštatuje, že sa využíva v troch typoch jednočlenných viet: *ide sa, drieme sa mi* (logický subjekt tu je vyjadrený datívom) a *sedí sa mi pohodlne.* Z terminologického hľadiska sa autor prikláňa k riešeniu označovať tento tvar ako bezpodmetový, nie ako neosobný (keďže logický subjekt sa pri ňom dá vyjadriť).

Problematike intencie sa venuje aj J. Kačala v štúdii *Intenčná hodnota slovesa opršať* (1970, s. 271 – 274), v ktorej reaguje na spracovanie tejto jednotky v *Slovníku slovenského jazyka* (1960).

Otázkami súvisiacimi s aktívnosťou a pasívnosťou verba sa vo svojej štúdii *Aktívnosť a neaktívnosť vo vete* (1990, s. 165 – 173) zaoberá J. Kačala. Nadväzujúc na E. Paulinyho (1958), ktorý vo svojom vedeckom diele systémovo rozvíjal koncepciu dvoch súvzťažných systémov, významového a výrazového, J. Kačala vymedzuje aktívnosť/neaktívnosť na úrovni gramatickej stavby vety (oblasťou realizácie tohto princípu je gramatická kategória slovesného rodu) a na úrovni sémantickej stavby vety (oblasťou realizácie tohto princípu je v danom prípade lexikálno-gramatická kategória intencie slovesného deja). Na skúmanie uplatňovania princípu aktívnosti/neaktívnosti vo vete bola pre J. Kačalu impulzom práca S. Ondrejoviča *Medzi slovesom a vetou: problémy slovesnej konverzie* (1989) a v rámci nej najmä kapitola *Aktívno-pasívne vzťahy a konverzia* (s. 74 – 84). Základnou otázkou je, či sa v pasívnej gramatickej štruktúre smer intencie slovesného deja mení alebo nie. V tejto otázke J. Kačala obhajuje názor, že v pasívnych konštrukciách sa intencia slovesného deja vôbec nemení (teda neobracia). Poukazuje tu tiež na nutnosť nestotožňovať intenciu slovesného deja (tu ide o smerovanie deja od východiskovej entity k zasahovanej entite) so sémantickým plánom vety (tu ide o aktívny, resp. neaktívny vzťah pomenovania v podmete k pomenovaniu deja v prísudku). Pri analýze pasívnych štruktúr sa akcentuje, že hoci východisková aktívna konštrukcia je trojčlenná, jej pasívny „zrkadlový“ obraz trojčlenný nie je – odkazuje sa tu na názor M. M. Guchmanovej, že vo všetkých jazykoch, v ktorých sa sformovala aktívno-pasívna opozícia, používanie pasíva bez agensa absolútne dominuje. Pri pasivizácii sa nemení len aktívna gramatická perspektíva na pasívnu, ale aj aktívna sémantická perspektíva na pasívnu/neaktívnu. Podľa J. Kačalu nie je pasívna vetná konštrukcia len preformulovaním aktívnej vetnej konštrukcie, ale ide o „celkom iný prístup podávateľa k vyjadrovanej skutočnosti a o celkom inú jazykovosémantickú prezentáciu skutočnosti“ (s. 170). Podstata tejto inej jazykovosémantickej prezentácie skutočnosti sa v štúdii explikuje na dvojiciach vetných štruktúr ako *Na hrobe narástli kvety. – Hrob zarástol kvetmi., Ľudia naplnili ulice. – Ulice sa naplnili ľuďmi.* a pod. V daných prípadoch niet sporu o tom, že inštrumentál tu nemožno interpretovať ako inštrumentál pôvodcu deja (ako v prípade pasívnych štruktúr). Diskutabilné sú najmä prípady

typu *O poľštine sa napr. častejšie konštatovalo, že nebola nikdy ohrozovaná iným jazykom.* J. Kačala na základe transformačného testu (... *že nebola nikdy ohrozovaná prostredníctvom iného jazyka*) dokazuje, že v daných prípadoch nejde o inštrumentál pôvodcu deja. Tieto typy pomenovaní hodnotí ako neutrálne: nepomenúvajú substancie ako zdroje, východiská aktivity, ale často bývajú v pozícii sémantického východiska vety.

Obe štúdie – J. Ružičku (1960) aj J. Kačalu (1990) – pracujú s termínom intencia slovesa/slovesného deja. Tomuto javu sa bližšia pozornosť venuje aj v práci J. Horeckého *Intencia slovesného deja ako gramatická kategória* (1990, s. 343 – 352). Autor si v nej kladie otázku, aký ráz (sémantický, lexikálny alebo syntaktický, resp. gramatický) má kategória intencie. Tézu E. Paulinyho (1943), že v prípade intencie ide o lexikálno-gramatickú kategóriu, spresňuje v tom zmysle, že adekvátnejšie je uvažovať o sémanticko-gramatickej kategórii, pričom kategoriálny status intencie overuje všeobecnými kritériami kategoriálnosti, ktoré boli postulované v teoretických prácach. Poukazuje sa tiež na to, že v diele E. Paulinyho *Slovenská gramatika. Opis jazykového systému* (1981), ale aj v práci J. Ružičku *Valencia slovies a intencia slovesného deja* (1968) sa pri vymedzení kolíše medzi slovnodruhovými (čo sa odráža vo vymedzení, že v prípade intencie ide o smerovanie slovesného deja na substantívum) a syntaktickými kategóriami (v prípade intencie ide o spojenie slovesného predikátu so subjektom a objektom). Akcentuje sa, že v práci J. Oravca *Väzba slovies v slovenčine* (1967) sa pracuje s termínom slovesná intencia, nie intencia slovesného deja, čím sa táto kategória prevádza z roviny myšlienkového obsahu do oblasti slovnodruhových kategórií. Podobne sa v práci J. Kačalu *Sloveso a sémantická štruktúra vety* (1989) vymedzuje termín intenčná hodnota slovesa. Oproti tomu sa tiež postuluje termín intenčná štruktúra vety, ktorý však J. Horecký hodnotí ako nadbytočný. Na základe sumarizácie jestvujúcich výskumov tak autor dospieva k vymedzeniu intencie ako jednej z gramatických kategórií vyznačujúcich sloveso ako realizátora jazykovej kategórie procesuálnosti. J. Horecký tu vychádza zo svojej teórie jazykového vedomia, ktoré sa chápe ako systém verbálneho správania. Kategória procesuálnosti sa spája s dvoma typmi kategórií: tými, ktoré sa uplatňujú v akte pomenúvania (nominačné), a tými, ktoré sa realizujú pri používaní pomenúvania v komunikácii (interakčné), pričom intencia sa spolu so spôsobom a vidom zaraďuje medzi nominačné kategórie a vymedzuje oproti interakčným kategóriám (čas, osoba), ako aj prechodným kategóriám (rod). V závere pertraktuje kategóriu intencie per negationem – vymedzením, čo podľa neho do kategórie intencie nepatrí. J. Horecký tiež reflektuje rôzny spôsob vymedzovania intenčných typov v jednotlivých prístupoch, pričom už tu predostiera, že existujú prístupy, v ktorých triedenie slovies nevychádza z intenčných vlastností, ale zo sémantických vlastností slovies.

Práve triedenie slovies do podskupín a skúmanie ich valenčných charakteristík sa stáva základom výskumu v štúdiách publikovaných počas 90. rokov 20. storočia. Práca E. Tibenskej *Séma mimovoľnosti vo významoch slovesných lexém označujúcich psychofyzické deje a stavy* (1989, s. 321 – 334) sa zaoberá problematikou slovies mimovoľnej psychickej reakcie živého, obyčajne ľudského organizmu na istý vonkajší podnet. Formálnym indikátorom sémy mimovoľnosti je pri nich práve zvratný komponent. Autorka tieto verbá triedi do viacerých podskupín, a to v závislosti od viacerých faktorov: funkcie, ktorú pri daných verbách plní subjektový participant, sémantickej aktívnosti/neaktívnosti, podnetu reakcie a pod. Na základe analýzy sa vymedzujú slovesné jednotky, pri ktorých je séma mimovoľnosti systémotvornou vlastnosťou ovplyvňujúcou predikátový význam slovesa alebo systémovo podmienenou vlastnosťou významu slovesnej lexémy.

V štúdii J. Sejákovej *Statické predikáty a ich vzťah ku konštrukciám založeným na VF byť + n-/t-ové príčastie* (1996, s. 231 – 239) sa venuje pozornosť tzv. statickým predikátom, konkrétne sa skúmajú vzťahy medzi statickými predikátmi vyjadrenými určitými slovesnými tvarmi a statickými predikátmi vyjadrenými konštrukciou *byť* + n-/t-ové príčastie. Autorka skúma jednak problematiku vidovej korelácie medzi imperfektívnymi a perfektívnymi tvarmi slovies a opisuje relácie medzi statickým imperfektívnym slovesom a paralelnou konštrukciou so slovesom *byť* a trpným príčastím utvoreným od perfektíva.

Okrem sémantickej klasifikácie slovies sa v 90. rokoch pozornosť koncentrovala aj na ďalšie problémy súvisiace s otázkami valencie, napr. na problém delimitácie objektových a neobjektových doplnení. E. Tibenská sa v štúdii *Objektový participant sémantickej štruktúry vety* (1998, s. 198 – 209) pokúša o opis objektového participanta a jeho špecifikácií, pričom zohľadňuje zložité vnútrosystémové vzťahy (vzťah význam – forma, vzťah k prvkom tej istej roviny, ako aj k prvkom nižších rovín), ako aj mimosystémové vzťahy a vzťah k mimojazykovej skutočnosti (pri odlíšení od okolností deja).

S termínom „sémantická štruktúra vety“ sa pracuje aj v štúdii J. Kačalu *Identifikácia prvkov sémantickej štruktúry vety* (2000, s. 309 – 318), ktorou autor polemicky nadväzuje na citovanú prácu E. Tibenskej. Pri hodnotení sémantickej štruktúry vety akcentuje nutnosť prihliadať na jazykovú formu, na jazykový výraz, ktorý je pri identifikovaní sémantických prvkov vety nevyhnutným východiskom skúmania. To sa týka najmä štruktúr so stavovým datívom, pri ktorom autor poukazuje na závažné argumenty v prospech jeho objektového chápania aj v sémantickej rovine.

90. roky 20. storočia sa spájajú aj s novými impulzmi v oblasti výskumu valencie a intencie slovies. Významným počinom bolo najmä vydanie *Valenčného slovníka slovenských slovies* (1998) J. Nižníkovej a M. Sokolovej. Ide o dielo, ktoré v istom zmysle systemizuje výskumy daných javov a prináša prvé lexikografické spra-

covanie valencie a intencie najfrekventovanejších slovies v slovenčine. Základné teoreticko-metodologické východiská spracovania slovníka, ako aj štruktúru slovníkového hesla a problémy späté s lexikografickým spracovaním valencie a intencie slovies autorky predstavili v štúdii *Valenčný slovník slovenských slovies* (1995, s. 203 – 216).

V súvislosti s rozvíjaním korpusovej lingvistiky i v kontexte slovenskej jazykovedy najmä po roku 2000 dostáva aj výskum valencie a intencie nový metodologický impulz. Bohatá materiálová základňa, ktorú lingvistickému výskumu poskytujú korpusy, sa stáva východiskom detailnejšieho a materiálovo dotovaného spracovania valencie a intencie slovenských slovies. Výsledkom je nové lexikografické spracovanie slovies vo *Valenčnom slovníku slovenských slovies na korpusovom základe* (Ivanová – Sokolová – Kyseľová – Perovská 2014). Teoreticko-metodologické východiská svojej práce autorky predstavili v štúdii *Teoreticko-metodologické otázky spracovania valencie slovenských slovies* (Ivanová – Sokolová – Kyseľová 2013, s. 7 – 31). V štúdii sa precizujú koncepčné východiská lexikografického spracovania, najmä pokiaľ ide o sémantickú klasifikáciu slovies a slovesných participantov.

Potreba konfrontovať výskumy valenčných a intenčných parametrov slovies s korpusovými dátami sa ukazuje ako nevyhnutný predpoklad adekvátneho zachytenia valencie a intencie slovies, na čo vo svojej práci *K niektorým otázkam sémantickej štruktúry vety* (2014, s. s. 40 – 54) poukazuje aj M. Ivanová v súvislosti s recenziou publikácie E. Tibenskej *Sémantická štruktúra slovenskej vety* (2012).

3.4. VÝSKUMY V RÁMCI SÚVETNEJ SYNTAXE A SYNTAXE POLOVETNÝCH KONŠTRUKCIÍ

3.4.1. Výskumy súvetí

Počiatky moderného skúmania súvetnej syntaxe možno klásť do 50. rokov 20. storočia. V prvej etape sa pozornosť sústredila najmä na problematiku používania spojok v súvetiach, na rozdiel od 30. rokov však nešlo výslovne o odporúčania do jazykovej praxe, ale o systematickejší opis polyfunkčnosti spájacích prostriedkov. Do tohto okruhu možno zaradiť napríklad prácu J. Oravca *Spojovacia príslovka a spojka ako* (1954, s. 280 – 287), v ktorej autor detailne analyzuje jednotku *ako* v úlohe spojovacieho výrazu. Podobne J. Ružička v práci *Spojka lebo* (1954, s. 135 – 142) opisuje funkcie príčinnej spojky *lebo*, pričom uvádza aj dôvody, prečo je táto jednotka klasifikovaná ako podraďovacia spojka (je synonymná a zameniteľná hypotaktickou spojkou *pretože* a v hlavnej vete môže byť uvedená odkazovacím výrazom *preto*). Do tohto kontextu prác možno zaradiť aj štúdie J. Ružičku *Používanie spojky aby v spisovnej slovenčine* (1955, s. 290 – 301), *Podraďovacia spojka keď* (1956, s. 339 – 351), *Podraďovacia spojka ako že/akože* (1968, s. 96 – 100). V citovaných prácach ide o opis a bližšiu charakteristiku vedľajších viet, ktoré môžu tieto

spojky uvádzať. V prípade spojok *aby* a *keď* platí, že zatiaľ čo v príslovkových vetách sa tieto spojky používajú bez ohľadu na význam slovesa v prísudku nadradenej vety, v ostatných vedľajších vetách je význam slovesa v prísudku nadradenej vety rozhodujúcim činiteľom pre voľbu daných spojok. V prípade spojky *ako že/akože* sa poukazuje na jej absenciu v jestvujúcich lexikografických prácach a na základe analýzy materiálu sa postuluje ako samostatná podraďovacia spojka s významom spôsobu a príčiny.

Príčinným spojkám sa vo svojej štúdii *Frekvencia niektorých príčinných spojok v slovenčine* (1964, s. 31 – 32) venuje aj J. Škultéty. Jeho cieľom je opísať frekvenčné zastúpenie týchto jednotiek na základe analýzy materiálu diel zo slovenskej pôvodnej literatúry i z prekladov z francúzštiny, taliančiny a rumunčiny. Poukazuje na odlišnú frekvenčnú distribúciu spojky *lebo* (preferenčne sa uplatňuje v krásnej literatúre) a spojky *pretože* (vyššiu frekvenciu má v odbornom štýle).

Problematika spojok je aj predmetom prác J. Rybáka *Opozícia príčinných spojok lebo, že* (1969, s. 220 – 225), *O podmieňovacej spojke nech* (1970, s. 221 – 227) a *O spojkách lebo, že, niežeby* (1971, s. 138 – 142). V prvej práci sa pozornosť venuje otázkam synonymie spojok, autor poukazuje na fakt, že nie každé príčinné *že* je zameniteľné za výraznejšie príčinné spojky *lebo, pretože, keďže*. V druhej z menovaných prác sa autor zaoberá spojkou *nech* a podobnými typmi spojok vzhľadom na vyjadrovanie tzv. nereálnej a potenciálnej podmienky. V poslednej práci sa sleduje fungovanie spojok v rámci spojkových výrazov *nie preto, lebo by* (ktoré sa hodnotí ako nesprávne), *nie preto, že by, nie že by.*

Problematike dvojčlenných spojok sa venuje aj práca J. Kačalu *Dvojčlenná spojka ešte (ani) – (a) už* (1981, s. 321 – 325), v ktorej sa poukazuje aj na odlišné lexikografické spracovanie tohto spájacieho prostriedku a konštatuje sa časový význam, ktorý sa daným dvojslovným spojením vyjadruje. Autor sa prikláňa k názoru hodnotiť tento spájací výraz ako parataktický, keďže oba členy syntagmy spojené touto spojkou sú gramaticky rovnocenné.

Ďalšou oblasťou, ktorú možno v súvislosti s problematikou súvetnej syntaxe vymedziť, je oblasť tzv. zložených súvetí. Jednou z prvých takto tematicky orientovaných prác je štúdia J. Ružičku *Zložené súvetie* (1954, s. 27 – 35), kde sa jednak postulujú kritériá na určenie hranice medzi jednoduchou vetou a súvetím, jednak sa navrhuje spôsob klasifikácie súvetí a bližšie sa analyzuje päť základných typov zložených súvetí. Pozornosť sa tu venuje takisto problematike periódy. Návrh na iné delenie zložených súvetí prináša G. Počtová (*Zložené súvetie*, 1961, s. 239 – 243), podľa ktorej je okrem rozdeľovania súvetí na rovnorodé a rôznorodé potrebné zohľadňovať aj kvantitatívnu stránku.

Otázkam spätým s fungovaním zložených súvetí sa na stránkach SR venoval v sérii článkov F. Kočiš. Ide o práce *Ku klasifikácii zloženého súvetia* (1963, s. 155

– 164), *Deväť typov zloženého súvetia* (1963, s. 321 – 342), *Väzba dvojitej podraďovacej spojky* (1972, s. 65 – 72), *Rozbor jedného typu zloženého súvetia* (1972, s. 269 – 277) a *Globálna determinácia* (1974, s. 278 – 285). Autor sa v týchto prácach vracia k jestvujúcim klasifikáciám zložených súvetí, ktoré kriticky zhodnocuje a reviduje. Navrhuje vydeľovať deväť základných typov zložených súvetí, ktoré následne bližšie charakterizuje. V zložených súvetiach s vedľajšími vetami v postupnej závislosti sa venuje otázke tzv. väzby dvojitej podraďovacej spojky, ktorá vzniká v dôsledku uplatnenia osobitého vetosledu v súvetí. V samostatnej štúdii sa tiež analyzuje zložené súvetie s dvoma hlavnými vetami a s jednou vedľajšou vetou, ktorá rovnakým spôsobom rozvíja obidve hlavné vety. Ide o syntaktický vzťah označovaný ako globálna determinácia.

Na návrh, ako klasifikovať zložené súvetia, zareagovala aj česká lingvistika E. Macháčková v článku *Klasifikace složeného souvětí ve slovenštině* (1964, s. 229 – 232), v ktorom upozorňuje na niektoré nedôslednosti Kočišom navrhnutej klasifikácie a precizuje opis jednotlivých typov. V tom istom čísle SR na uvedenú štúdiu reaguje F. Kočiš v článku *Triedenie a kritériá triedenia* (1964, s. 232 – 236). Tento autor zároveň v práci *Vetná perióda* (1960, s. 338 – 344) analyzuje osobitný typ zloženého súvetia vyjadrujúceho zložitú myšlienku a vyznačujúceho sa dvojpólovosťou svojich dvoch konštitutívnych častí (tzv. predvetím a závetím).

Detailné a komplexné analýzy jednotlivých typov súvetí, resp. charakteristiku istých typov vedľajších viet nachádzame vo viacerých prácach približne od 70. rokov 20. storočia. G. Horák vo svojej štúdii *O triedení vedľajších viet* (1973, s. 103 – 109) predstavuje návrh na možnú klasifikáciu vedľajších viet, reagujúc na návrhy, ktoré zazneli na jazykovedných konferenciách v Bratislave v r. 1958 a v Brne v r. 1961. J. Ružička v štúdii *Časové podraďovacie súvetia* (1974, s. 268 – 278) špecifikuje podstatu časového súvetia a opisuje spôsoby, akými sa vyjadruje pomerné časové zaradenie deja hlavnej vety a trvanie deja hlavnej vety. Z oblasti parataktických súvetí môžeme spomenúť sériu článkov J. Oravca *Vylučovacie súvetie* (1976, s. 321 – 330), *Základné odporovacie súvetia* (1977, s. 79 – 85), *Konfrontačné odporovacie súvetia* (1977, s. 153 – 162). Pokiaľ ide o problematiku vylučovacích súvetí, autor pri analýze zohľadňuje aj modálny pôdorys súvetí a osobitnú pozornosť venuje vylučovacím súvetiam utvoreným z neopytovacích viet a vylučovacím otázkam. V rámci odporovacích súvetí autor osobitne interpretuje typ základných odporovacích súvetí (tie vyjadrujú iba samotný základný myšlienkový vzťah odporovania) a prípady, keď sa popri odporovaní vyjadrujú aj iné významové odtienky (ide o tzv. konfrontačné odporovacie súvetia, ktoré sa ďalej členia na vlastné konfrontačné súvetia, kompenzačné konfrontačné súvetia a prípustkové konfrontačné súvetia).

J. Vaňko vo svojej štúdii *Sémantické vzťahy viet v podraďovacom súvetí s vedľajšou vetou reálnej podmienky* (1989, s. 104 – 109) analyzuje prípady podmienko-

vých vedľajších viet s významom reálnej podmienky a poukazuje na ich prepojenosť s účelovými vedľajšími vetami. Štúdia Ľ. Kralčáka *Sémanticko-syntaktické vzťahy medzi vetami v prechodných typoch jednoduchých podraďovacích súvetí* (1991, s. 140 – 146) sa venuje oblasti tzv. nepravých hypotaktických súvetí. Autor si všíma typy významových vzťahov, ktoré sa týmito štruktúrami vyjadrujú, ako aj na spôsoby, ako možno tieto nepravé typy diferencovať od pravých súvetí. Z novších prác možno spomenúť štúdiu M. Ivanovej *Láska-neláska, idú zlé časy. Koncesívne štruktúry vo svetle konštrukčnej gramatiky* (2021, s. 142 – 172), ktorá sa venuje oblasti vyjadrovania prípustky a ireálnej podmienky, a to cez prizmu postulátov tzv. konštrukčnej gramatiky.

Vývinové a historické aspekty fungovania súvetí boli predmetom analýz v štúdiách P. Žiga *Účelové vedľajšie vety v predspisovnej slovenčine* (1982, s. 92 – 98) a *Zaradenie deja hlavnej vety časovou vedľajšou vetou v predspisovnej slovenčine* (1986, s. 226 – 233). Otázkam fungovania súvetí v nárečiach sa zasa dlhodobo venuje A. Ferenčíková. Táto tematika je aj predmetom jej štúdie *Typy podraďovacích súvetí s podmienkovým vzťahom viet v slovenských nárečiach z porovnávacieho hľadiska* (1998, s. 143 – 157).

Nominalizácie ako operácie nahradzujúce vetu s určitým slovesným tvarom infinitívom, verbálnym substantívom, dejovým substantívom, resp. participiom sa bližšie opisujú v práci M. Šimkovej *O nominalizácii vedľajších časových viet* (1989, s. 79 – 88). Práve vybrané typy nominalizácií vedú prehodnocovaniu súvetí na vetné štruktúry s polovetnými konštrukciami.

3.4.2. Výskumy polovetných konštrukcií

Začiatky výskumu tzv. polovetných (polopredikatívnych) konštrukcií sa vyznačujú istou terminologickou neustálenosťou a nejednoznačnosťou pri hodnotení syntaktických javov.

V článku *Niečo o našom doplnku* (1934/1935, s. 7 – 11) B. Letz reflektuje problematiku tzv. nominatívneho a inštrumentálového doplnku a opisuje jeho hodnotenie v prácach S. Czambela aj iných autorov. Doklady, ktoré v tejto súvislosti uvádza, však ilustrujú vetné komponenty, ktoré sa v neskorších syntaktických prácach hodnotili ako menné časti predikátov. Didaktické aspekty vyučovania doplnku sa pertraktujú v článku Š. Hudáka *Doplnok a ako ho podávať žiakom* (1952/1953, s. 87 – 91). J. Chovan sa vo svojej práci *Na okraj otázky doplnku* (1963, s. 286 – 291) pokúša spresniť kritériá na vymedzovanie doplnku.

Štúdia *K otázke nezhodného doplnku* (1963, s. 165 – 169) od J. Kačalu sa venuje problematike využívania predložkových pádov podstatných mien na vyjadrenie doplnku, pričom sa usiluje postulovať kritériá na odlíšenie doplnku od príslovkového určenia (ide najmä o lexikálno-syntaktické hľadisko a dvojitosť väzby). Z pred-

ložiek, ktoré v predložkových výrazoch substantív vo funkcii doplnku najčastejšie vystupujú, sa analyzujú najmä jednotky: *s, v* (najviac frekventované), *bez, pri, za*. Z ďalších prác o doplnku možno uviesť štúdiu G. Moška *Doplnok a polopredikatívne konštrukcie* (1982, s. 156 – 166) a G. Horáka *Asyndeticky priradený vetný doplnok* (1986, s. 179 – 185).

V štúdii *K problematike doplnkovej vety* (1964, s. 236 – 240) J. Chovana sa uvádzajú dôvody proti vymedzeniu doplnkovej vety ako samostatného typu. Viaceré závery, ku ktorým autor dospel, sa však v ďalších výskumoch potvrdili ako neopodstatnené (napr. predpoklad, že v niektorých prípadoch možno objektový doplnok považovať za predmet). Kritické výhrady voči spomenutým štúdiám vzniesol J. Oravec v práci *K diskusii o doplnku* (1965, s. 153 – 161). Poukazuje v nej na „nezvládnuté teoretizovanie" a „psychologizovanie jazyka". Cieľom autora je predovšetkým spresniť výklad o podstate doplnku a poskytnúť jednoznačné argumenty na jeho odlíšenie od ostatných vetných členov. Polemicky na prácu J. Chovana reaguje aj štúdia J. Kačalu *Niet v slovenčine doplnkovej vedľajšej vety?* (1965, s. 223 – 232). Autor v nej poukazuje na viaceré argumentačné fauly autora (napr. fakt, že zdôraznenie nemôže meniť vetnočlenskú platnosť vety, vágnosť pri používaní niektorých termínov, napr. „výrazný zásah hovoriaceho", neadekvátne chápanie intencie slovesného deja, ignorovanie faktu, že vedľajšou doplnkovou vetou možno vyjadriť len isté typy doplnku, najmä doplnok primárne vyjadrený infinitívom a pod.).

Podobne polemický charakter má aj štúdia J. Holého *Oneskorené argumenty. (Príspevok do diskusie o doplnku.)* (1990, s. 296 – 299), ktorou spomínaný autor kriticky reaguje na negatívne stanovisko J. Kačalu z monografie *Doplnok v slovenčine* (1971) voči práci *O cyklickej syntaktickej štruktúre* (1966, s. 292 – 300), uverejnenej v SR.

Okrem doplnku sa na stránkach SR pertraktovala aj problematika ďalších typov polovetných konštrukcií. G. Moško sa vo svojich štúdiách od 70. rokov 20. storočia venoval komplexnému výkladu jednotlivých typov polovetných konštrukcií, porov. *Klasifikácia polovetných konštrukcií* (1977, s. 107 – 116), *Podmetová polovetná konštrukcia* (1978, s. 93 – 102), *Prívlastková polovetná (polopredikatívna) konštrukcia* (1980, s. 143 – 154). A. Oravcová v práci *Prechodníkové polovetné konštrukcie* (1981, s. 97 – 106) zasa skúma prípady polovetných konštrukcií vyjadrených transgresívom.

Problematike apozičných viet sa venuje štúdia J. Mlacka *O prístavkovej vedľajšej vete* (1968, s. 347 – 349). Autor v nej akcentuje najmä gramatický, syntagmatický príznak tohto typu vedľajšej vety, pričom poukazuje na fakt, že nie všetky typy prístavku možno vyjadriť vedľajšou vetou (najčastejšie sa vedľajšou vetou vyjadruje zaraďovací prístavok).

3.5. VÝSKUM PRÍZNAKOVÝCH SYNTAKTICKÝCH KONŠTRUKCIÍ A TEXTOVÁ SYNTAX

3.5.1. Výskum príznakových syntaktických konštrukcií

Jedným z podstatných dôsledkov zakotvenosti výpovede v konkrétnej komunikačnej situácii sú rôzne modifikácie vetných a súvetných štruktúr, ktoré sa niekedy označujú ako tzv. príznakové syntaktické konštrukcie (Ivanová 2011, 2016) alebo expresívne syntaktické konštrukcie (Findra 2004). Modifikácie vetných a súvetných štruktúr vznikajú v dôsledku redukčných, parcelačných alebo kompletačných procesov.

K redukčným operáciám na rovine syntaktickej výstavby patrí elipsa a apoziopéza.

Problematike elipsy venoval pozornosť už J. Orlovský vo svojej práci *Elipsa (výpustka)* (1954, s. 275 – 280), v ktorej sa venuje analýze elipsy a apoziopézy. Chýba tu však fundovanejší výklad spomínaných javov a výklad sa tu redukuje najmä na bohatú ilustráciu týchto syntaktických fenoménov dokladmi z umeleckej literatúry. Výklad a opis fungovania apoziopézy nachádzame v práci J. Ružičku *Apoziopéza čiže prerušená výpoveď* (1959, s. 129 – 153).

Z neskorších prác možno spomenúť najmä štúdie J. Glovňu *Elipsa podmetu a prísudku v prísloviach ako priraďovacích súvetiach s odporovacím spôsobom priradenia* (1985, s. 37 – 43) a *Vypúšťanie prísudkového slovesa alebo jeho častí v súvetí* (1991, s. 209 – 213), v ktorých sa reflektuje problematika elipsy v súvetí – v prvom prípade ide o príslovia so štruktúrou odporovacieho súvetia s explicitne vyjadrenou negáciou, v ktorých dochádza k elipse podmetu a prísudku podľa istých zákonitostí. V druhej štúdii sa autor venuje otázke vypúšťania prísudku (s anaforickým, resp. kataforickým smerovaním), prípadne jeho častí (spony v slovesno-mennom predikáte, resp. pomocného slovesa v zloženom predikáte).

Parcelačné operácie vedú k vzniku troch príznakových syntaktických konštrukcií: vytýčeného vetného člena, pripojeného vetného člena a osamostatneného vetného člena.

Problematike vytýčeného vetného člena sa vo svojich prácach venoval J. Ružička, porov. *Vytýčený vetný člen* (1954, s. 269 – 275). Podstatu vytýčeného vetného člena explikuje v súhre s aktuálnym členením výpovede. Vo svojej analýze ho opisuje ako konštrukciu s funkciou syntaktického tematizátora, keď konštatuje, že zdôraznenie východiska výpovede sa dosahuje jeho vyňatím z rámca vety a postavením mimo vety. Osobitne potom interpretuje prípady vytýčeného podmetu, predmetu a prísudku.

Vo svojej kritickej reakcii *Vysunutý vetný člen* (1955, s. 107 – 109) E. Pauliny poukázal na fakt, že vytýčený vetný člen nemusí byť – ako to implikuje výklad J. Ružičku – vždy východiskom výpovede a že to nemusí byť vždy tá obsahová časť vety, ktorá sa zdôrazňuje. So závermi E. Paulinyho J. Ružička polemizuje v štúdii

O podstate vytýčeného vetného člena (1961, s. 291 – 299). Prípady vytýčeného vetného člena tu rozdeľuje do dvoch skupín: anteponovaný a postponovaný vytýčený vetný člen, pričom prípady s postpozíciou hodnotí ako štruktúry so subjektívnym slovosledom, takže aj v týchto prípadoch prisudzuje vytýčenému vetnému členu funkciu východiska výpovede. V tejto súvislosti možno poznamenať, že v neskorších prácach sa ukázalo, že vytýčiť možno aj rému výpovede (porov. Ivanová 2011, 2016), aj keď ide o silne príznakový jav, ktorý je typický najmä pre hovorené prejavy. M. Darovec sa vo svojej štúdii *Súvetie s vytyčovacou opisnou konštrukciou* (1979, s. 335 – 346) venuje konštrukciám typu *bol to on, ktorý...*, ktoré sa často odmietali ako kalk z románskych jazykov. Autor sa detailne venuje sémantickej a syntaktickej výstavbe tohto typu súvetia, pričom vedľajšia veta sa tu klasifikuje ako veta s nadväzovacou funkciou.

Otázke osamostatnených vetných členov sa vo svojich štúdiách venovala E. Bajzíková, porov. *Prídavné mená v úlohe osamostatnených vetných členov* (1964, s. 139 – 144) a *Osamostatnené vetné členy* (1966, s. 136 – 141). V prvej práci si všíma prípady parcelácie adjektív v diele *Zbojnícka mladosť* Ľ. Ondrejova a poukazuje na prípady, keď sa adjektívum viaže na determinovaný člen základovej vety ako jeho prívlastok, menná časť prísudku alebo doplnok. Od toho odlišuje prípady, keď adjektívum predstavuje dvojčlennú vetu s elidovanou sponou alebo vystupuje ako jednočlenná veta. V druhej štúdii sa autorka venuje ďalším prípadom osamostatňovania vetných členov v analyzovanom diele, pričom bližšie osvetľuje príčiny osamostatňovania z významového hľadiska.

V štúdii J. Mlacka *Parentéza a jej členenie* (1964, s. 279 – 285) sa parentéza vymedzuje z obsahového a syntaktického hľadiska. Autor relativizuje predpoklad o nulovom vzťahu medzi parentézou a základovou vetou, poukazujúc na prípady, keď sa medzi niektorými výrazmi základovej vety a parentézy realizuje zhoda (v tomto smere sa odlišuje tzv. koordinatívna a determinatívna parentéza). Poukazuje tiež na prípady lexikalizácie parentézy, pričom konštatuje, že práve takéto lexikalizované parentézy sa môžu stať postupne vetným členom (napr. *zdá sa, myslím, ako hovoria*). Pravda, tieto autorom uvádzané príklady skôr tendujú k časticovej platnosti a do výpovede sa zapájajú ako vetnočlensky nezapojené komentory. Ich fungovanie v pozícii predikátov hlavnej vety nemožno chápať ako rezultát lexikalizácie pôvodne parentetickej časti, skôr naopak, oslabovanie funkcie hlavnej vety v takýchto prípadoch vedie k prehodnocovaniu daných výrazov a ich transponovaniu do pozície vsuvky. Vo svojej štúdii *O niektorých sémantických a syntaktických špecifikách evidenčných výrazových prostriedkov v slovenčine* (2016, s. 282 – 303) na to upozornila M. Ivanová.

J. Kačala sa v dvoch prácach zaoberal problematikou tzv. nespojitej prechodníkovej konštrukcie, v ktorej sa prechodníkový tvar slovesa neviaže na gramatický

podmet vety, porov. *Pojem nespojitej prechodníkovej konštrukcie* (2007, s. 193 – 203), *Pojem nespojitej prechodníkovej konštrukcie II. Nespojitá prechodníková konštrukcia ako parentéza* (2008, s. 15 – 30). Poukazuje na štruktúry, v ktorých dochádza k prehodnocovaniu prechodníkového tvaru na predložku, ako aj na prípady, keď takéto hodnotenie neprichádza do úvahy a prechodníková konštrukcia tak nadobúda platnosť vsuvky či parentézy. V tejto súvislosti otvára aj otázku interpunkcie a navrhuje, aby sa pri písaní čiarok postupovalo odlišne v prípade spojitej a nespojitej prechodníkovej konštrukcie.

Fungovanie parentézy v žurnalistických komunikátoch skúmala E. Bajzíková vo svojej práci *Parentéza a jej funkcie v žurnalistických textoch* (1996, s. 331 – 339). Sériu článkov o problematike parentézy publikovala P. Ďurčová, porov. *Parentéza v súčasnej slovenčine* (1999, s. 96 – 105), *Štylistické využitie parentézy* (2000, s. 139 – 148), *Subjektívny a objektívny typ parentézy v súčasnej slovenčine* (2001, s. 26 – 31). V nich prináša analýzu parentetických výpovedí na základe excerpčného materiálu z odborných, publicistických a beletristických textov a pokúša sa o vymedzenie rôznych typov parentéz, ktoré sú formálne i obsahovo diferencované.

V rámci výskumov príznakových konštrukcií možno spomenúť ešte práce G. Horáka *Štyri replikové syntaktické konštrukcie* (1981, s. 8 – 18) a *Replikové vety súhlasu, odmietania, nabádania a počudovania* (1982, s. 129 – 138). V prvej z nich sa autor venoval ustáleným syntaktickým konštrukciám reagujúcim na predchádzajúcu skutočnú alebo z kontextu (zo situácie) vyvoditeľnú výpoveď s cieľom jej zamietnutia alebo doplnenia, obmedzenia (typ *vojna-nevojna*, ktorý sa hodnotí ako rozlučovacia antonymická konštrukcia, typ *nechať robotu robotou*, ktorý predstavuje expresívnu väzobnú konštrukciu, typ *prísť príde*, ktorý sa tu pomenúva ako infinitívna obmedzovacia konštrukcia, a napokon typ *koleno ako koleno, ale...* s funkciou rektifikujúcej konštrukcie). V nasledujúcej štúdii sa zaoberá ďalšími desiatimi typmi replikových vetných konštrukcií súhlasu, odmietania, nabádania a počudovania, ktoré vymedzuje ako ustálené expresívne vetné konštrukcie s úplným alebo väčším-menším stupňom frazeologizovanosti.

Z výskumov príznakovej výstavby vetnej štruktúry možno ešte spomenúť výskum tautologických konštrukcií v práci J. Sokolovej *Komunikačný aspekt nominálnych tautológií typu obchod je obchod* (2015, s. 157 – 176).

3.5.2. Výskumy vetnej modálnosti

Osobitne sa teraz pristavíme pri prácach, ktoré skúmajú rôzne podoby vetnej modálnosti. Prozodické aspekty jedného z modálnych typov – opytovacej vety – sa pertraktujú v práci V. Uhlára *Melódia opytovacích viet* (1956, s. 356 – 361). V štúdii J. Mistríka *O gramatických prostriedkoch expresívnosti* (1962, s. 144 – 159) je cieľom výskum jazykových prostriedkov, ktorými sa v slovenčine vyjadruje citovosť.

Autor si osobitne všíma tie výrazy, ktoré citovosť vyjadrujú aj bez intonácie (napr. citové zámená, častice), ďalej prostriedky, ktoré bez náležitej intonácie nie sú schopné vytvoriť expresívne syntaktické konštrukcie (napr. slovesný spôsob, opytovacie zámená), a napokon prostriedky, pri ktorých dominuje intonácia (citoslovné a zvolacie vety).

Vo svojej práci *Vyjadrovanie doplňujúcich modálnych a expresívnych významov v slovenskej vete* (1980, s. 203 – 206) sa P. Ondrus sústredí na opis prostriedkov slúžiacich na vyjadrenie doplňujúcich významov v rámci predikatívnej modálnosti. Ide najmä o prostriedky lexikálnej (častice), morfologickej (čas, vid) a syntaktickej (intonácia, logický prízvuk, slovosled) povahy.

Problematika vetnej modálnosti so zreteľom na komunikačné funkcie rozkazu a žiadosti sa analyzuje v štúdii J. Nižníkovej *Dotazníkový prieskum vyjadrovania rozkazu a žiadosti v slovenčine* (1992, s. 277 – 284), v ktorej autorka prináša výsledky dotazníkového výskumu o spôsoboch vyjadrovania najfrekventovanejších typov rozkazovacích viet. V štúdii *Klasifikácia tzv. rozkazovacích viet v slovenčine* (1993, s. 22 – 25) sa zasa venuje otázkam klasifikácie imperatívnych viet a ich komunikačným funkciám. Z novších prác o vetnej modálnosti možno spomenúť štúdiu T. Rončákovej *Vetná modálnosť náboženskej publicistiky* (2009, s. 321 – 334).

3.5.3. Výskumy slovosledu

Samostatným fenoménom, ktorý sa týka spôsobu výstavby vety a realizácie tematických postupností v texte, je slovosled. Ide o jav, v ktorom sa stretávajú tri základné princípy výstavby vety: prozódia, gramatický faktor a informačná štruktúra. Otázkam gramatického princípu determinujúceho poradie prvkov v syntagme sme sa venovali v časti o vetnočlenských a syntagmatických výskumoch. Na tomto mieste pripojíme ešte pár poznámok o problematike tzv. aktuálneho členenia výpovede, ktoré sa považuje za rozhodujúci činiteľ slovosledu slovenskej vety.

Prvé výskumy aktuálneho členenia (ešte sa hovorí o aktuálnom vetnom členení, nie o aktuálnom členení výpovede) sa objavujú od 50. rokov 20. storočia. E. Pauliny vo svojej štúdii *Slovosled a aktuálne vetné členenie* (1950/1951, s. 171 – 179) predstavuje základnú terminológiu, s ktorou sa v súvislosti s aktuálnym členením výpovede pracuje dosiaľ (východisko – jadro, objektívny – subjektívny slovosled). Pri opise aktuálneho členenia nadväzuje najmä na výskumy V. Mathesia a jeho fungovanie ilustruje na rôznych typoch textov a v rôznych modálnych typoch viet. V nasledujúcej štúdii *Gramatickí činitelia a vetný takt pri slovoslede* (1950/1951, s. 197 – 207) sa venuje problematike gramatického a rytmického faktora a ich uplatňovaniu v slovoslede. V súvislosti s gramatickým princípom skúma slovosledné pomery v určovacej (najmä slovosled prívlastku a príslovkového určenia), priraďovacej (slovosled viacnásobných vetných členov) a prisudzovacej syntagme (slovosled podmetu a prísudku).

Pokiaľ ide o otázky slovosledu, nemožno opomenúť najmä práce J. Mistríka, ktoré sa stali významným príspevkom k poznaniu tejto otázky a ktoré sa stali východiskom dosiaľ jedinej monografie o slovoslede *Slovosled a vetosled v slovenčine* (1966). V štúdii *K realizácii aktuálneho členenia* (1959, s. 193 – 212) sa autor zaoberá výrazovými prostriedkami, ktorými sa východisko a jadro vo vetnej štruktúre realizujú, pričom pozornosť venuje lexikálnym, gramatickým, fonetickým i nejazykovým prostriedkom. Poukazuje tiež na fakt, že vo výpovedi je ľahšie identifikovať jadro než východisko výpovede. Upozorňuje, že členy patriace k východisku môžu byť v dlhšej výpovedi prepletené pomedzi členy patriace k jadru.

Vzťah medzi aktuálnym členením výpovede a melodickým stvárnením vety ako prozodickým javom skúma P. Dolejš v štúdii *Melódia opytovacích viet a aktuálne členenie výpovede* (1988, s. 18 – 25). F. Kočiš v práci *Aktuálne členenie, syntagmatický princíp a slovosled* (1993, s. 5 – 15) poukazuje na súhru aktuálnočlenského a gramatického princípu pri slovoslednom usporiadaní slovenskej vety. Jeho štúdia je tiež dôsledným zmapovaním (i kritickým) prác o slovoslede v slovenskom i českom kontexte.

4. ZÁVER

Začiatky syntaktických výskumov, ktorých výsledky boli v 30. rokoch 20. storočia publikované na stránkach SR, charakterizuje akcent na normatívne posudzovanie syntaktických javov. Išlo najmä o otázky týkajúce sa fungovania slovesných väzieb, adekvátnosti používania vybraných spojok, správneho uplatňovania slovosledu či využitia interpunkcie. Autorsky tieto drobné diskusné príspevky zastrešoval najmä B. Letz, v menšej miere aj A. Jánošík, P. Tvrdý či E. Pauliny.

Medzníkom vo vývine názorov a metód syntaktického výskumu sa stávajú 50. roky 20. stor., keď sú publikované najmä príspevky J. Ružičku venujúce sa problematike vetnočlenskej a súvetnej syntaxe. V 60. rokoch sa reflexia syntaktických javov kontinuálne prehlbuje a precizuje, o čom svedčia práce J. Oravca, analyzujúce najmä vybrané otázky vetnočlenskej syntaxe, a J. Mlacka, ktorý svoju pozornosť zameriava na výskum príznakových konštrukcií a syntaktickej výstavby umeleckých textov. V 60. rokoch tiež na stránkach SR prebieha diskusia o doplnku a vymedzovaní doplnkových viet, na ktorej participovali J. Chovan, J. Kačala a J. Oravec.

V 70. rokoch vznikajú mnohé práce J. Oravca o jednotlivých typoch súvetí a viacero štúdií F. Kočiša v oblasti syntagmatických výskumov. V nadväznosti na uvedené práce sa na prelome 70. a 80. rokov 20. stor. na stránkach SR odohrávala diskusia o bilaterálnom charaktere syntagmy, do ktorej sa zapojili F. Kočiš, J. Kačala, J. Dolník a J. Horecký. Do tohto obdobia tiež možno zaradiť sériu prác G. Moška o polovetných konštrukciách.

Prelom 80. a 90. rokov prináša koncentrovanejší záujem o problematiku sémantickej štruktúry vety a intencie, tieto témy sa pertraktujú najmä v prácach J. Kačalu, E. Tibenskej či J. Horeckého. Do tohto obdobia spadá aj sústredenejší záujem o komunikačno-pragmatickú reflexiu syntaktických javov. Intenzívna pozornosť sa venovala výskumu problematiky slovosledu a aktuálneho členenia výpovede, vzniklo tiež viacero prác zameraných na problematiku vetnej modálnosti a opis výrazových prostriedkov výpovedí s vybranými komunikačnými funkciami.

Začiatkom nového milénia sa na stránkach SR stretávame najmä so štúdiami J. Kačalu, v ktorých naďalej rozvíja teoreticko-metodologické aspekty fungovania syntaktického systému, najmä vo vetnočlenskej oblasti, ale jeho práce prinášajú aj analýzy niektorých špecifických typov konštrukcií.

Po roku 2010 sa syntaktické výskumy obohacujú aj o nové impulzy, ktorých zdrojom sú jednak teoreticko-metodologické východiská kognitívnej gramatiky, pragmatiky, teórie valencie, ale aj nové možnosti výskumu syntaxe späté s rozvojom a budovaním korpusových databáz, prinášajúcich bohatý jazykový materiál nielen v oblasti písaných textov, ale aj v oblasti hovorených prejavov.

Možno konštatovať, že syntaktické príspevky publikované v SR počas deviatich desaťročí reflektovali všetky významné témy a výzvy, s ktorými bola slovenská syntax konfrontovaná. Ak by sme mali sumarizovať „dlhy“ a „výzvy“, na ktoré bude musieť, resp. by mala syntakticky orientovaná jazykovedná komunita v najbližšom období reagovať, bolo by možné zvýrazniť najmä tieto okruhy úloh:

- najaktuálnejšou výzvou je otázka prípravy akademickej syntaxe, keďže, bohužiaľ, stále platí mierne modifikovaný názor J. Stanislava, ktorý na stránkach SR vyslovil v štúdii *Úlohy slovenskej jazykovedy* (1946, s. 5): „Sme, bohužiaľ, jediným slovanským národom, ktorý doteraz nemá poriadnej akademickej syntaxe svojho jazyka.“ V tejto súvislosti neostáva iné než odcitovať S. Ondrejoviča a jeho konštatovanie, ktoré zaznelo v rámci konferencie *Aktuálne otázky slovenskej syntaxe* ešte v roku 2002, teda presne pred dvadsiatimi rokmi: slovenskú syntax „... čaká ťažká úloha hľadať zároveň ‚spoločného menovateľa‘, zhodu v metodológii syntaktického opisu medzi autormi, ako aj konštituovanie či dokonštituovanie autorského kolektívu, ktorý by v priebehu najbližších rokov mohol a mal byť pripravený dosiahnuť relevantné výsledky“ (Ondrejovič 2005, s. 13);
- uvažovať by sa malo o syntaktickej anotácii dát v Slovenskom národnom korpuse, ktoré by predstavovali reliabilnú a materiálovo dotovanú základňu pri príprave akademickej syntaxe, „novú silu jazykovej normy“ (Ondrejovič 2005, s. 13);
- výraznejšiu pozornosť by si zaslúžil výskum v oblasti nárečovej, historickej a porovnávacej syntaxe;
- za výrazný deficit možno považovať zanedbaný výskum v oblasti syntaxe hovorených prejavov.

Literatúra

FINDRA, J. (2004): *Expresívne syntaktické konštrukcie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.

IVANOVÁ, M. (2011): *Syntax slovenského jazyka*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

IVANOVÁ, M. (2016): *Syntax slovenského jazyka.* 2., uprav. a dopl. vyd. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

IVANOVÁ, M. – SOKOLOVÁ, M. – KYSEĽOVÁ, M. – PEROVSKÁ, V. (2014): *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

KAČALA, J. (1971): *Doplnok v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

KAČALA , J. (1982): Bilaterálnosť syntagmy a syntaktický význam. In: *Jazykovedný časopis*, 33/2, 159 – 170.

KAČALA, J. (1989): *Sloveso a sémantická štruktúra vety.* Bratislava: Veda.

KAČALA, J. (2000): Príčinný vzťah pri predložke *pre* a *kvôli*. In: *Kultúra slova*, 34/3, 132 – 136.

KOČIŠ, F. (1981). Príspevok do diskusie o obsahu a forme v syntaxi. In: *Jazykovedný časopis*, 32/1, 69 – 78.

MISTRÍK, J. (1966): *Slovosled a vetosled v slovenčine.* Bratislava: Slovenská akadémia vied.

NIŽNÍKOVÁ, J. – SOKOLOVÁ, M. (1998): *Valenčný slovník slovenských slovies.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

ONDREJOVIČ, S. (1989): *Medzi slovesom a vetou: problémy slovesnej konverzie*. Bratislava: Veda.

ONDREJOVIČ, S. (2005): Niekoľko glos k aktuálnej situácii slovenskej syntaxe. In: M. Šimková (ed.): *Aktuálne otázky súčasnej syntaxe*. Bratislava: Veda, 9 – 13.

ORAVEC, J. (1967): *Väzba slovies v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

PAULINY, E. (1943): *Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická.* Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.

PAULINY, E. (1981): *Slovenská gramatika. Opis jazykového systému*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.

RUŽIČKA, J. (ved. red.) (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

RUŽIČKA, J. (1968): Valencia slovies a intencia slovesného deja. In: *Jazykovedný časopis*, 19/1, 50 – 56.

TIBENSKÁ, E. (2012): *Sémantická štruktúra slovenskej vety*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta.

LEXIKOLOGICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ[1]

Oľga Orgoňová – Alena Bohunická

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta,
Gondova 2, Bratislava
E-mail: olga.orgonova@uniba.sk, alena.bohunicka@uniba.sk

ORGOŇOVÁ, O – BOHUNICKÁ, A. (2022): Research on Lexicology in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 164 – 185.

Abstract: Lexicology as the study of the lexical vocabulary of the Slovak language was not at the forefront of the journal's interest in the first two decades of its existence. The primary focus was put rather on the aspects of orthography and practical morphology, i.e. inflection. The theoretical basis of this subject only became a focus of interest after WWII. The peak of the theoretical definition of lexical semantics, which is the focus of this study, is associated with the name of J. Dolník. He eventually synthesized his partial studies published in journals in the monograph "Lexikológia" (1st edition 2003, 2nd edition 2007). The study also pays attention to the theoretical background, debates, and practical applications related to the approaches to lexical classification.

Keywords: lexicology, lexical semantics, classification of lexical stock.

Článok v skratke:

- Aspekty lexikológie pertraktované v časopise v prvej polovici 20. storočia majú podobu rozličností a nie sú stredobodom záujmu lingvistov.
- Prvú syntézu štrukturalistických lexikálnosémantických skúmaní vytvoril V. Blanár v 80. rokoch 20. storočia.
- Syntetickú teóriu lexikálnej sémantiky po komunikačno-pragmatickom obrate v lingvistike priniesol J. Dolník.
- Klasifikácie lexiky vznikajú najmä pre potreby lexikografických diel od druhej polovice 20. storočia a krížia sa v nich lexikologické kritériá so štylistickými.

1. ÚVOD

Lexikológia ako náuka o lexikálnej zásobe slovenčiny nebola v popredí záujmu časopisu v prvých dvoch desaťročiach svojej existencie. Primárna pozornosť bola orientovaná skôr na aspekty pravopisu a praktickej morfológie – ohýbania slov. Lexikologické otázky boli v tom čase v časopise pertraktované prevažne v podobe drobných rozličností na margo spisovnosti slov. V nich dominovali úvahy o pomere cudzích slov k domácim, ako aj binárne konfrontácie konkurujúcich si česko-slovenských náprotivkov, prípadne konfrontácie slovotvorných variantov slov.

Teoretické východiská predmetu sa stávajú predmetom záujmu až po druhej svetovej vojne. Vyvrcholenie teoretického vymedzenia lexikálnej sémantiky, ktorá

[1] Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0176 *Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka.*

je stredobodom pozornosti tejto štúdie, sa spája s menom J. Dolníka. Ten svoje parciálne štúdie publikované časopisecky napokon uplatnil v monografii *Lexikológia* (1. vyd. 2003, 2. vyd. 2007). V štúdii je tiež venovaná pozornosť teoretickým východiskám, diskusiám, aj praktickým konzekvenciám spätým s prístupmi ku klasifikácii lexiky.

2. FORMOVANIE PREDMETU LEXIKOLÓGIE

Otázky profilovania samotnej disciplíny lexikológie sa začínajú načrtávať v tomto časopise až po druhej svetovej vojne. Predstavy o budovaní lexikológie sa prelínajú s predstavami o potrebách budovania slovenskej lexikografie (porov. Jóna 1960, s. 242 – 253). Pritom sa odporúča opierať sa pri práci na výkladovom slovníku slovenčiny o české slovníky.

Ročník 1974 otvára štúdia J. Ružičku o hlavných črtách a úlohách slovenskej jazykovedy (1974, s. 3 – 9). V jeho štúdii sa konštatuje takmer výlučné využívanie metód štruktúrnej lingvistiky ako opory skúmaní systémovej determinácie jazykových javov. V nich vidí záruku ďalšieho rozvoja jazykovedy na Slovensku. Pritom veľmi progresívne upozorňuje aj na potrebu prekonať isté nedostatky štrukturalizmu (napríklad binárne členenie výskumu v duchu opozície „synchrónia a diachrónia“, ktoré má za následok, že sa neskúma jazyk v „panchrónii“, v časovom kontinuu, ale inklinuje sa buď k súčasnosti, alebo k minulosti). Následne ešte upozorňuje, že jazykoveda sa nesmie uzatvárať pred potrebami spoločenskej praxe.

To sú významné náznaky metodologických presahov za hranice štrukturalizmu smerom ku komunikačno-pragmatickým inšpiráciám. Tie sa napokon v slovenskom kontexte začali uplatňovať až ku koncu storočia v prácach J. Dolníka. Pokiaľ ide o explicitné vymedzenie úloh lexikológie, J. Ružička doslova hovorí: „Viac by sa mal zdôrazniť historický, etymologický a typologický výskum slovenskej lexiky, ako aj výskum funkčného rozvrstvenia súčasnej slovnej zásoby.“ (Ružička 1974, s. 9). Pokiaľ ide o načúvanie potrebám praxe, J. Ružička upozorňuje na potrebu budovania terminológií. Napokon v úvahách J. Ružičku o lexikológii je zmienka aj o budovaní frazeologickej teórie. Obom (sub)disciplínam sú v tomto špeciáli venované samostatné štúdie.

O rok neskôr Š. Peciar (1975, s. 65 – 71) vo vzťahu k lexikológii konštatuje vznik vysokoškolských učebníc slovenskej lexikológie od dvoch autorov: J. Horeckého (1971, 1. zv.) a P. Ondrusa (1972, 2. zv.). Nezmieňuje sa pritom o stave lexikálnej sémantiky. Príspevky s týmto zameraním sú, pravda, rozdistribuované aj po iných časopisoch, zborníkoch či monografiách od polovice storočia – lexikálnej sémantike sa venuje napríklad J. Horecký, V. Blanár, E. Sekaninová či L. Dvonč. Na stránkach SR je teda len časť z nich, prevažná časť je spätá s potrebami lexikografickej aplikácie. Od 80. rokov však dochádza k výraznému pokroku aj v teórii lexikál-

nej sémantiky. Na pozadí systémovolingvistických východísk dospieva slovenská lingvistika ku konceptualizácii a systematickému rozpracovaniu vzťahov podstatných pre organizáciu lexikálneho systému (synonymia, antonymia, polysémia, homonymia, paronymia, konverzia, rodovo-druhové vzťahy, presupozičné vzťahy). Najviac priestoru sa venuje synonymii, polysémii a homonymii.

3. LEXIKÁLNA SÉMANTIKA

Otázky lexikálnej sémantiky sa programovo dostávajú do popredia od začiatku 50. rokov 20. storočia v súlade s tým, že problém významu slova bol pre marxistickú jazykovedu vtedajších čias jednou z ústredných výziev, čo sa nemohlo neprejaviť aj na stránkach časopisu. Metodologické otázky lexikálnej sémantiky sú spočiatku v úzadí a výklad je orientovaný na potreby didaktickej a lexikografickej praxe. Porovnajme napr. prehľadový, didaktizujúci príspevok E. Jónu *Význam slov* (1950, s. 207 – 213), spracovaný na účely gymnaziálneho vzdelávania. Autor v ňom rekapituluje aktuálny stav poznatkov v oblasti sémantiky, vyčleňuje rozsahovú a obsahovú stránku významu slov, ich funkčnú platnosť a citové zafarbenie, charakterizuje synonymiu, homonymiu a opozitnosť v lexikálnom systéme. Poznatky zo sémantiky na lexikografické účely systematizuje V. Budovičová v príspevku *Spracovanie významovej štruktúry slov vo výkladovom slovníku* (1955, s. 14 – 29). Zameriava sa na diferenciáciu typov významov (podľa Vinogradova rozlišuje voľné významy, frazeologicky viazané významy a funkčne podmienené významy), ustaľuje zásady poradia významov v jednojazyčnom slovníku. Prínosom štúdie je vyčlenenie rôznych spôsobov výkladu významu, autorka rozlišuje zhustený, opisný a náučný výklad, zvlášť rozoberá výklad prostredníctvom synonyma (1955, s. 22 – 27). Osobitne táto štúdia poukazuje aj na problematiku významového odtienku, ktorú podrobnejšie v samostatnej štúdii *Z otázok spracovania významových odtienkov v slovníku* rozpracováva neskôr Š. Peciar (1960, s. 157 – 162).

Metodologické otázky lexikálnej sémantiky sa výraznejšie stávajú témou až v 70. rokoch a naplno sa rozvinú v 80. rokoch. Ucelenú syntézu lexikálno-sémantických skúmaní prináša mimo stránok tohto časopisu monografia V. Blanára *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (1984) ako zhrnutie výsledkov výskumu najmä slovenskej historickej lexiky, ale aj lexiky slovenských nárečí a spisovného jazyka. Blanárove úvahy sú dobre podopreté všeobecnojazykovednými poznatkami a predstavujú vyvrcholenie 40-ročných sémantických skúmaní po druhej svetovej vojne (porov. bilanciu štyridsiatich rokov slovenskej jazykovedy v podaní Š. Peciara 1985, s. 129 – 167). V metodologickom príspevku *Členenie významovej stavby slova* (1988, s. 72 – 83) publikovanom v Slovenskej reči označuje V. Blanár nasledovné aspekty lexikálneho významu ako kľúčové pre jazykovedný výskum: status lexikálneho významu v ontológii obsahovej stránky jazykového znaku, metodológiu vymedzenia lexi-

kálneho významu, metódy sémantickej analýzy (Blanár 1988, s. 72). Sémantická analýza mala mať charakter rekonštrukcie významu prostredníctvom rozkladu na komponenty v duchu idey, že „význam jednotlivých slov možno opísať sémantickými dištinktívnymi príznakmi, tzv. sémami klasifikačného, identifikačného a špecifikačného charakteru“ (Blanár 1984, s. 31). Východiskom analýzy bolo slovo v rôznych kontextoch, pričom sa skúmala jeho distribúcia a spájateľnosť na syntagmatickej osi, ako aj vzťahová analýza v lexikálno-sémantickej paradigme (Blanár 1988, s. 73). Ukážky významovej analýzy konkrétnych slov sú obsahom šiesteho čísla 54. ročníka SR (1989) v príspevkoch E. Tibenskej *Séma mimovoľnosti vo významoch slovesných lexém označujúcich psychofyzické deje a stavy* (1989, s. 321 – 333), R. Kuchara *Čiastkový lexikálno-sémantický systém žalovať – žaloba vo vývine slovenčiny* (1989, s. 342 – 351) či J. Horeckého *Sémantická štruktúra slovesa rezignovať* (1989, s. 360 – 362). Pravdaže, už skôr sa objavujú aplikácie komponentovej analýzy na konkrétne slová v podaní V. Blanára (*Významová stavba slov paskuda, paskudník v slovenčine*, 1974, s. 80 – 84; *Formovanie lexikálno-sémantickej skupiny výrazov začať/otvoriť súdne konanie, rokovanie, zasadnutie*, 1982, s. 65 – 76 a i.).

V lingvistickej lexikálnej sémantike našla v tomto období odozvu logická sémantika, pričom sa hľadá logický základ jazykových kategórií. V príspevku *Logické princípy organizácie slovnej zásoby* (1987, s. 129 – 138) považuje J. Dolník za tri základné logické organizačné princípy slovnej zásoby klasifikáciu, implikáciu a presupozíciu. Na báze logických vzťahov potom vysvetľuje autor antonymiu (Dolník 1988, s. 83 – 93), paronymiu (Benkovičová – Dolník 1986, s. 153 – 162), polysémiu (Dolník 1984, s. 329 – 337), homonymiu (Dolník 1987, s. 92 – 101), lexikálne presupozície (Dolník 1986, s. 10 – 20), samostatný príspevok venuje vnútroslovnej konverzívnosti (Dolník 1985, s. 257 – 265). V štúdiách z lexikálnej sémantiky z tohto obdobia našli významný ohlas práce J. D. Apresiana a teórie Ch. Fillmora, čo okrem príspevkov J. Dolníka dokladá aj text S. Ondrejoviča (1982, s. 204 – 212) k analýze sémantiky slovies *zdediť, zanechať, odkázať*. Články písané z logicko-lingvistických pozícií vznikajú, prirodzene, v diskusii s českými prácami z logickej sémantiky (reprezentovanej E. Hajičovou).

Kľúčový posun vo výskumoch v oblasti lexikálnej sémantiky predstavujú v deväťdesiatych rokoch metodologické otázky, ktoré relativizujú adekvátnosť odrazovej teórie lexikálneho významu, panujúcej v 70. a 80. rokoch 20. storočia. S týmito otázkami prichádza J. Dolník smerujúci vo svojom uvažovaní k odschematizovaniu modelu lexikálneho významu, k jeho priblíženiu k empirickej reálnosti a k pragmatizácii lexikálnej sémantiky. Táto pragmatizácia je spojená s opisom lexikálneho významu ako prototypovo organizovaného útvaru (Dolník 1991, s. 193 – 202), ktorý sa objavuje ako alternatíva k opisu významu ako štruktúry invariantných sémantických komponentov. Prototypová koncepcia významu predstavuje smer, ktorý sa

v opozícii k dovtedy panujúcemu klasifikačnému prístupu založenému na reflexívnej logike zaujíma o logiku s príznakovým atribútom „prirodzená“.

J. Dolník týmto v 90. rokoch otvára možnosti prístupov k lexikálnemu významu a zároveň prekračuje hranice veľmi solídne vypracovaného modelu, ktorý znamenal vyjasnenie otázok lexikálnej sémantiky. Hoci k vypracovaniu klasifikačného modelu výrazne prispel aj on sám, v momente, keď bol model jasný a uvažovanie išlo samé od seba, vedec zmenil metodologický kurz. Upozornil, že nestačí, čo ponúka „jedna“ lingvistika. Napodiv a žiaľ, okrem príspevkov J. Dolníka našla prototypová koncepcia významu len sporadický ohlas vo vedeckých štúdiách publikovaných v SR. Príkladom je text Z. Dobríka *Lexikálny význam anglicizmov a iných slov cudzieho pôvodu v slovenčine a nemčine* (2005, s. 321 – 337), kde sa komplementárne využíva klasifikačný aj prototypový prístup pri interlingválnej analýze lexikálneho významu prevažne anglicizmov (*díler, boom, star, draft, counter, sprejer, mobil, airport* a i.) v nemčine a v slovenčine. Kvantitatívne zastúpenie článkov uplatňujúcich prototypový prístup k lexikálnemu významu sa však nedá porovnať s množstvom článkov, ktoré rozvíjajú systémovolingvistickú lexikálnu sémantiku. Napokon ešte možno spomenúť príspevok, ktorý sa v období vzniku vychyľuje z radu. Je to text S. Ondrejoviča (1985, s. 109 – 113) o slovnom spojení *spáchať atentát*. V ňom sa otázka, či sa spojením vyjadruje aj príznak „vykonania smrti“, overuje sociolingvistickou sondou, pričom sa zisťuje, ako význam vnímajú samotní používatelia. Táto sociolingvistická sonda do empírie je vo svojej dobe odvážnym obohatením klasických metód používaných pri lexikálnosémantickej analýze.

3.1. SYNONYMIA, ANTONYMIA, PARONYMIA

Otázky späté so synonymami boli aktuálne od počiatkov vzniku časopisu. V prvých troch desaťročiach sa popisuje využitie synoným v rôznych štýloch a pozornosť sa venuje vzťahu nocionálnych a expresívnych synoným (porov. napríklad charakteristiku slov v rámci cyklu *Slovenské slovesá* od J. Mihála 1933/1934, s. 129 – 131). Od 60. rokov sa bádania sústredia na organizujúci a systémotvorný potenciál synonymie v slovnej zásobe a obracia sa pozornosť na významovú stránku. Z tohto pohľadu je významná jednak štúdia J. Matejčíka *Identita pojmu ako základ synonymických vzťahov* (1967, s. 273 – 279), kde sa autor venuje signifikatívnej a denotatívnej stránke synoným, ale hlavne dlhoročná práca Márie Pisárčikovej. Tá so svojimi štúdiami dominuje v oblasti lexikálnej synonymie, pričom sa venuje teoretickým otázkam synonymie i problémom spojeným s lexikografickou praxou. V príspevku *Synonymický rad ako východisko pri štúdiu lexikálnej synonymie* (1976, s. 3 – 10) objasňuje príčiny vzniku synoným, poukazuje na vplyv tzv. významovej asimilácie na synonymické vzťahy, osobitne sa zaoberá otázkou synonymického radu, ktorý považuje za východisko skúmania lexikálnej synonymie, približuje problematiku

hraníc synonymického radu a funkciu „významového jadra“. Autorka takisto rozlišuje „pravé“ (languové) a kontextové synonymá a všíma si využívanie synoným ako kontextových antoným. V práci *Synonymické vzťahy slovesno-menných spojení* (1977, s. 144 – 153) si M. Pisárčiková ďalej všíma slovesno-menné spojenia z hľadiska štylistických rozdielov vo vzťahu k jednoduchým slovesám. V článku *Synonymia slovies v uvádzacích vetách* (1978, s. 210 – 216) sprehľadňuje sémantické skupiny slovies, ktoré môžu vystupovať ako synonymá slov *hovoriť* a *vravieť*. Vo svojich štúdiách vychádza hlavne z českej práce J. Filipca *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie* (1961) a takisto z prác sovietskych lexikológov. Tento vplyv sa odzrkadľuje na ustaľovaní synonymickej terminológie v slovenskej jazykovede.

Na stránkach SR sa objavuje téma synonymie aj v súvislosti s frazeológiou. J. Matejčík si všíma osobitosti synonymických vzťahov medzi slovami a frazeologickými jednotkami (1968, s. 26 – 32). J. Mlacek (1979, s. 3 – 9) sa pokúsil o určenie hranice medzi synonymnými frazeologizmami a lexikálnymi variantmi frazeologizmu, pričom sa táto problematika ukázala ako ohraničená len na ustálené prirovnania.

V sérii príspevkov k lexikálnej synonymii je zaujímavý pokus Márie Ivanovej-Šalingovej o zostavenie vyčerpávajúcej onomaziologickej lexikálnej paradigmy k pojmu *nohavice* (1981, s. 43 – 46). Podáva v ňom pomenovania nohavíc z repertoára celej šírky národného jazyka, aby vyriešila problém gramatickej adaptácie slova *džínsy* v slovenčine. Jej návrh na dvojrodovú adaptáciu sa zhoduje so súčasnou kodifikáciou aj praxou.

Bilancujúci prehľad o stave riešenia lexikálnej synonymie prináša na konci 80. rokov F. Kočiš v článku *Synonymia a synonymá z lexikologického aspektu* (1988, s. 37 – 48). Ako pretrvávajúcu výzvu pre ďalší výskum vidí autor problém členenia synoným, otázku vzťahu nocionálnych a expresívnych synoným, ako i zaradenie expresívnych synoným k štylistickým synonymám. Posledná otázka sa v ďalšej teórii riešila vyčlenením pragmatických synoným (porov. Dolník 2003). F. Kočiš sa vo svojom príspevku prikláňa ku všeobecne rozšírenej téze, že synonymá sa môžu utvárať iba v rámci toho istého jazykového či komunikačného útvaru (iba v rámci slangu, v rámci nárečia, v rámci spisovného jazyka atď., za synonymá tak autor nepovažuje dvojice *hlúposť – volovina, futbal – fucík, kolíska – belčov*). Na neudržateľnosť tohto postulátu narážajú doklady v štúdiách M. Pisárčikovej, ale aj v štylistických monografiách J. Mistríka.

Vo viacerých štúdiách o problematike lexikálnej synonymie sa obzvlášť pripomínala dôležitosť formulovania teoretických postulátov vzhľadom na lexikografickú prax a ich overovanie v nej (porov. Tibenská 1991, s. 294). Významnú štúdiu o synonymii adjektív s ilustračným lexikografickým spracovaním adjektíva *veľký* prináša E. Tibenská (1991, s. 294 – 305), synonymii v lexikografii sa potom venujú viac aj M. Pisárčiková (1992, s. 220 – 227) či K. Buzássyová (1997, s. 72 – 80).

Oveľa menej pozornosti v porovnaní s problematikou lexikálnej synonymie sa na stránkach SR venuje antonymii, tá bola všeobecne spracovaná medzerovito v slovenskej lexikologickej literatúre. Túto medzeru sa podujal zaplniť J. Dolník svojou štúdiou *Antonymá z logického a lingvistického hľadiska* (1988, s. 83 – 93). Jeho uchopenie antonymie vychádza z rozlíšenia logických vzťahov kontrárnej, kontradiktorickej, konverzívnej a vektorovej protikladnosti. Tie sú aj základom klasifikácie antoným na graduálne (*dobrý – zlý, teplý – studený*), vektorové (*vchádzať – vychádzať*), komplementárne (*ženatý – slobodný, zdravý – chorý*) a konverzné antonymá (*vyhrať – prehrať, príčina – následok*). Poznatky z tejto štúdie sú využité aj v lexikograficky zameranom príspevku A. Oravcovej o antonymách vo výkladovom slovníku (1992, s. 298 – 303).

Ako jav príbuzný synonymii a antonymii sa konceptualizuje aj paronymia, pozornosť jej venujú J. Benkovičová a J. Dolník (1986, s. 153 – 162). Na základe gramatickej a formálno-sémantickej charakteristiky prinášajú autori do slovenskej jazykovedy definíciu paroným ako gramaticky zhodných slov „vo vzťahu takej formálno-sémantickej ekvipolentnej opozície, ktorá sa zakladá na zvukovej príbuznosti, vyplývajúcej zo zhodnej koreňovej morfémy alebo čiastočnej fonematickej zhody a na spoločnom lexikálnosémantickom komponente, ako aj na výrazne odlišujúcich sa, ale nie protikladných komponentoch, v dôsledku čoho sa tieto slová potenciálne zamieňajú v reči“ (1986, s. 159). Morfematické lexikálne paronymá tak nachádzame medzi odvodenými prídavnými menami (*zmyselný – zmyslový, hlasný – hlasový, rozumný – rozumový, dažďový – daždivý, krvný – krvavý, škodný – škodlivý*), predponovými slovesami (*nasoliť – osoliť, nahriať – zohriať, navariť – uvariť – dovariť – prevariť*), odvodenými podstatnými menami so spoločnou koreňovou morfémou (*spotrebiteľ – spotrebič, nositeľ – nosič, strojník – strojár, žalobník – žalobca, pracovňa – pracovisko*). Fonematické lexikálne paronymá predstavujú slovné dvojice či rady *hučať – bzučať – bručať – zurčať – drnčať – kňučať – bučať, štrkať – štrngať* a pod.

3.2. SEMAZIOLÓGIA

V semaziologickom výskume sa najviac pozornosti venovalo polysémii a otázkam vzťahu polysémie a homonymie, pričom sa kontinuálne riešil problém hraníc medzi nimi (porov. príspevky od autorov Š. Peciar: *O homonymite neohybných slov*, 1955, s. 337 – 343; E. Sekaninová: *Z lexikografickej problematiky*, 1954, s. 78 – 82; J. Dolník: *Sémantická obmena slova a homonymia*, 1987, s. 92 – 101; okrajovo aj J. Findra, ktorý sa primárne zameriava na funkčné možnosti využitia polysémie a homonymie v texte a kontexte, 1978, s. 129 – 139).

Podobne ako je to pri synonymii, aj otázky homonymie a polysémie boli prvotne späté s problémami lexikografickej praxe. V 50. rokoch reaguje Š. Peciar svojím

príspevkom na aktuálnu otázku homonymie neohybných slov: pokladať slová s tým istým lexikálnym významom, ale s rôznymi gramatickými významami za jednu lexému alebo ide o homonymá? (*vedľa* ako príslovka a predložka). Peciar zavádza pojem gramatickej homonymie (odlišnej od homonymie gramatických prípon) v súvislosti s prípadom gramatických slov v rozličných gramatických funkciách (1955, s. 337 – 343). Vo svojich príspevkoch rozlišuje etymologické vs. historické homonymá, úplné a čiastočné homonymá. Osobitne sa venuje štruktúrnej homonymii, teda homonymii odvodených slov v príspevkoch o homonymii slovesných predpôn (1961, s. 337 – 354, 1962, s. 3 – 22). Rozlišuje štyri typy homonymie slovesných predpôn: 1. homonymiu gramatickej predpony a lexikálnej, resp. modifikačnej predpony, 2. homonymiu rozličných modifikačných funkcií tej istej predpony, 3. homonymiu modifikačnej predpony (vyjadrujúcej spôsob slovesného deja) a lexikálnej predpony a 4. homonymiu protikladných významov lexikálnej predpony (Peciar 1962, s. 12). Tieto prípady zahŕňajú aj javy, ktoré sa neskôr hodnotia ako kosémia, porovnajme príspevok N. Janočkovej, ktorá sa k tejto problematike vracia v príspevku *O kosémii predponových slovies* (2002, s. 321 – 329). Fenomén kosémickosti ako atribútu hraničnej nepravej polysémie sa vzťahuje, pravda, aj na mená, nielen na slovesá: porov. *čistič* (osoba) – *čistič* (stroj); *chlpáň* (chlpatý človek) – *chlpáň* (chlpaté zviera) a i. To síce nejasne, ale predsa v jednom heslovom (kosémickom) slove reflektujú aj kodifikačné lexikografické diela (Krátky slovník slovenského jazyka – KSSJ, 2003 aj Pravidlá slovenského pravopisu, 2013). K rozpadu nepravých polysémantov typu *čistič* či *chlpáň* na homonymné jednotky dochádza v nekodifikačnom Slovníku súčasného slovenského jazyka (SSSJ, 2006, 2011), čo je vzhľadom na komponentovú teóriu lexikálneho významu otázne.[2]

J. Dolník (1987, s. 92 – 101) pristupuje k homonymám ako k lexikálnosémantickému javu, ktorý je výsledkom synchrónnej dynamiky v procese sémantického rozštiepenia slov (u Peciara historické homonymá). Tak sa homonymá ukazujú ako vyústenie istého typu lexikálnej polysémie. Autor tak nadväzuje priamo na svoju

[2] J. Dolník upozorňuje na nejednoznačnú povahu gramatických významových segmentov už pri monosémickej lexikálnej jednotke. V poznámke o komponentovej stavbe lexikálneho významu vo svojej *Lexikológii* píše: „V odbornej literatúre sa často stretávame s nejasnosťou v súvise s vymedzovaním „hornej“ hranice lexikálneho významu... Ide o otázku, či napr. komponent „životné“ je súčasťou lexikálneho významu, alebo komplexného významu slova. Do komplexného významu slova sa zahŕňajú aj kategoriálne komponenty, pomocou ktorých sa sémanticky vymedzujú slovné druhy... Tieto komponenty nemajú „čistú“ lexikálnosémantickú povahu, lebo určujú lexikálno-gramatickú charakteristiku jednotiek“ (Dolník 2003, s. 21). Teraz si nad rámec týchto úvah o „identite“ lexikálneho významu pripomeňme štatút polysémie (viacvýznamovosti vnútri jedného slova) ako významovú spätosť dvoch súvisiacich lexikálnych významov. Tak napríklad pri slove *chlpáň* je nesporné, že nezávisle od toho, či ide o gramatickú životnosť, alebo neživotnosť, významy „chlpatý človek“ aj „chlpaté zviera“ súvisia – sú spojené spoločným komponentom „chlpatosť nositeľa“. To je argument v prospech toho, že významy lexikálnej formy *chlpáň*: 1. chlpatý človek a 2. chlpaté zviera patria do jedného polysémantu.

vplyvnú (ako sa neskôr ukázalo) štúdiu o vzťahoch medzi významami v polysémických slovách (1984, s. 329 – 337), v ktorej vyčleňuje druhy polysémie. Zo signifikatívneho hľadiska je základom rozlíšenie implikačného a klasifikačného typu vzťahov medzi významami. K implikačnému typu sa potom priraďuje metonymický a konverzný vzťah, klasifikačný typ zahŕňa rodovo-druhový vzťah (ako základ pre špecifikáciu významu), druhovo-rodový vzťah (ako základ pre generalizáciu významu) a similačný vzťah (ako základ pre metaforu). Pre homonymiu je podstatné odlíšenie priamej a nepriamej (sprostredkovanej) polysémie, pričom rozdiel spočíva v stupni blízkosti či príbuznosti východiskového a odvodeného významu, ktoré môžu mať spoločný prvok ako súčasť významu (priama polysémia), alebo nemusia, spoločný prvok môže byť len implikovaný východiskovým významom, čo je bežné pri metafore. Práve nepriamu polysémiu považuje J. Dolník za zdroj homonymie. Autor vysvetľuje vo svojich štúdiách polysémiu prostredníctvom analógie ku tvoreniu slov, v zhode s tým sa potom rozlišuje základový význam a odvodený význam, hovorí sa o sémantickej derivácii, derivačnom základe a derivačnom príznaku (Dolník 1984, s. 329).

V samostatnej štúdii J. Dolník ďalej objasňuje vzťah vnútroslovnej konverzie (1985, s. 257 – 265), nadväzujúc na teóriu J. D. Apresiana. Semaziologický cyklus svojich príspevkov kompletizuje autor štúdiou k presupozičným vzťahom v slovnej zásobe (1986, s. 10 – 20). Táto séria štúdií, ktorá vznikla v krátkom čase a vyriešila základné problémy lexikálnosémantickej stavby slovenčiny, patrí k zlatému fondu SR a našla ohlas u mnohých ďalších autorov. Klasifikáciu významových vzťahov v rámci polysémantov využili v príspevkoch publikovaných v SR aj J. Šikra pri objasnení polysémie prísloviek (1990, s. 193 – 203) či D. Oroszová pri výklade metafory (1988, s. 12 – 18) a metonymie (1988, s. 211 – 216) v terminológii.

3.3. HODNOTIACA A EXPRESÍVNA LEXIKA

Citová, hodnotiaca a expresívna lexika mala tradične významné postavenie v lexikologickom uvažovaní, čo sa premietlo i v prvých klasifikáciách slovnej zásoby v 50. rokoch – v nich tvorila základ členenia lexiky opozícia citovo neutrálnych (nocionálnych slov) a citovo zafarbených (emocionálnych) slov (porov. Šalingová 1955, s. 44 – 47; Horecký 1956, s. 64 – 70). Zároveň sa slovenská lexikológia pasovala s problémom rozlíšenia emocionálnych slov od „štylisticky zafarbených“ slov či slov so štýlovou príslušnosťou (porov. Horecký 1956, s. 68 – 70).

Téma hodnotiacej lexiky sa v časopise objavuje kontinuálne počas celého obdobia jeho existencie. Pravda, v tridsiatych rokoch majú úvahy o hodnotiacej lexike predteoretický charakter a vyskytujú sa v súvislosti s výkladom významu konkrétnych slov, pričom sa intuitívne rozlišuje medzi citovým hodnotiacim významom a hodnotiacim významom vyjadrujúcim postoj na základe napr. estetických kritérií.

To môžeme vidieť v rámci cyklu *Slovenské slovesá* od J. Mihála (1933/1934, s. 129 – 131), ktorý pri slovesách *dubasiť* a *duriť* zachytáva, že sémantika prvého sa viaže na vyjadrenie negatívneho hodnotiaceho postoja na základe estetického kritéria, zatiaľ čo sémantika druhého na vyjadrenie negatívneho citového hodnotenia (s. 130). Hodnotiaci príznak v prípade slovies ako *drbať, drviť* charakterizuje autor ešte pomocou tradičnej a empiricky usadenej vertikálnej klasifikácie štýlov, keď konštatuje, že slovo *drbať* „v slušnej spoločnosti, hlavne v dámskej, nesmieme použiť" (s. 129); inde hovorí, že „slovenský estetický cit vyhýbal sa skupine *drt-* skupinou *drv-*, lebo prvá sa ponáša na neestetickú skupinu *trt-*" (s. 130).

Jednako evidovanie hodnotiacej lexiky a jej výklad je v tomto období silne orientované na citový príznak. V tomto duchu sú koncipované viaceré príspevky B. Letza, ktorý sa v rámci skúmania emocionálneho aspektu jazyka venuje aj emocionálnej lexike. B. Letz upriamuje zvlášť pozornosť na hypokoristiká ako súčasť „domácej reči" (1934/1935, s. 163 – 168) a v rámci toho aj detskej reči v slovách ako *bubák, bobák, bábika, búvať, bumbať, buvikať, buvičkať, buvinkať, cucu, čača, čeče, čečenka, čačaný, čičať, čičíkať, čučko, havko, haja, hajuškať, kukuk* a pod. (1933/1934, s. 224 – 233). Ďalej sa autor zaujíma o ľudové hodnotiace výrazy preniknuvšie do umeleckej tvorby (*Deminutíva v poézii Janka Kráľa*, 1937/1938, s. 273 – 280), pričom sa sústredí hlavne na melioratívnu funkciu hodnotiacej lexiky.

Istý posun v teoretickom uchopení emocionálnej lexiky predstavuje jej vysvetľovanie v prepojení s pojmom expresivity, pričom citovosť sa viaže na obsahovú, významovú stránku expresivity v opozícii ku zvukovej stránke expresivity. V tomto duchu uvažuje aj J. Sliačan (1942/1943, s. 33 – 35, 110 – 114) o „citovom zafarbení" (pozitívnom aj negatívnom) či „citovom prízvuku" slova, ktoré vysvetľuje na pozadí psychologických, sociálnych, funkčných či kultúrnych činiteľov, a na druhej strane o zvukovej expresivite.

Zatiaľ čo doteraz spomenuté príspevky predstavovali skôr „ohmatávanie" fenoménu expresívnej lexiky, text R. Schneka s názvom *K otázke expresívnych slov* (1956, s. 72 – 76) už ponúka solídny teoretický model. Rozoznáva v ňom dva činitele, ktoré motivujú expresívne pomenovanie (či už ide o významovú alebo zvukovú expresivitu): 1. obsahové stvárnenie mimojazykovej skutočnosti (napr. intenzita vlastnosti, sila činnosti a pod.), 2. subjektívna stránka pomenovávateľa, ku ktorej patria napr. povahové dispozície i jeho citová reakcia (dominantný a rozhodujúci faktor). Táto, i ďalšie dve štúdie v rovnakom čísle SR, jedna o deminutívach od M. Hayekovej (1956, s. 76 – 79) a druhá štúdia o augmentatívach od E. Smieškovej (1956, s. 79 – 81), vznikli v rámci vyrovnania sa s miestom expresívnych slov v slovníku spisovného jazyka a ich štylistickou charakteristikou v ňom. Tejto problematike venovala priestor už o rok skôr M. Šalingová v rámci štúdie o štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku (1955, s. 40 – 49).

Český príspevok I. Němca (1987, s. 357 – 361) z historickej lexikológie využíva teoretický model J. Zimu predstavený v 60. rokoch (Zima 1961) a na pozadí neho autor objasňuje adherentnú expresivitu slova *bagáž* v slovenčine a synonymických výrazov *zberba, banda* v etymologických a interlingválnych súvislostiach.

Teória expresívnych slov sa výrazne posúva dopredu koncom 80. rokov zásluhou J. Dolníka, ktorý objasňuje slová s citovým hodnotiacim významom na gnozeologickom základe v súlade s tézou o jednote poznania a hodnotenia (1989, s. 30 – 39). Základom pre explanáciu citovo-hodnotiacich slov je odlíšenie poznania, hodnotenia a prežívania, ktoré sa do obsahu slov premietajú ako kognitívna zložka, intelektuálne hodnotiaci komponent a citovo hodnotiaci prvok vo vzájomnom prepojení. V rámci systémovej lexikálnej sémantiky autor potom triedi slová na opisné a hodnotiace, a to intelektuálne hodnotiace a citovo hodnotiace (1989, s. 32). V kontinuite s modelom expresivity v monografii J. Zimu (1961), ktorý rozlišuje inherentnú, adherentnú a kontextovú expresívnosť, rozlišuje potom aj J. Dolník vzhľadom na spôsob prítomnosti citovo hodnotiaceho príznaku v obsahu slov: 1. slová s virtuálnym citovo hodnotiacim významom (*dieťa, drevo, hus* – pri ktorých sa citovo hodnotiaci prvok aktualizuje v ustálených prenesených použitiach a prirovnaniach), 2. slová s potenciálnym citovo hodnotiacim významom (*strašidlo, anjel, diabol* – pri nich sa citový príznak viaže na intelektuálne hodnotiaci príznak vo význame), 3. slová s citovo hodnotiacim významom (*drichmať, škriekať* – inherentne expresívne slová s citovým komponentom priamo vo význame) a 4. slová s afektívne hodnotiacim významom (slová s maximálnou citovou zainteresovanosťou subjektu, napr. *šalieť, božský, úžasný* a pod.) (Dolník 1989, s. 32). Ucelenú teóriu axiologických slov vytvoril J. Dolník v nasledovnom období, v priebehu 90. rokov.

Za hranicami lexikálnej sémantiky skúma hodnotiacu dimenziu jazykových prostriedkov J. Sokolová v príspevku *Negatívna axiologická disponibilita jazykových prostriedkov: predpoklady a konzekvencie* (2020, s. 265 – 281). Autorka čiastočne nadväzuje na teóriu axiologických slov J. Dolníka, ide však o výskum axiologickej perspektívy jazykových jednotiek rôznych rovín. Sémantiku interpretuje v prepojení so syntagmatikou výrazov a pragmatickými okolnosťami.

4. ÚVAHY O KLASIFIKÁCII LEXIKÁLNEJ ZÁSOBY

So systematickým návrhom na klasifikáciu lexiky prišiel už v 50. rokoch J. Horecký v príspevku *Členenie slovnej zásoby* (1956, s. 64 – 70). Autor berie do úvahy kritériá relevantné do dnešných čias: z hľadiska spisovnosti sa rozlišuje lexika spisovná vs. nespisovná, t. j. hovorová, slangová, vulgárna, ľudová a nárečová; z hľadiska času sa vydeľujú neologizmy, archaizmy a historizmy; zo štylistického hľadiska slová knižné, rečnícke, básnické a slová odborného a publicistického štýlu. Pravda, Horecký považuje všetky tieto príznaky za štylistické kritériá a na základe

nich vytvára „štylistické členenie“ slovnej zásoby, ktoré považuje za relevantné pre lexikológiu (na rozdiel od členenia morfologického – na slovné druhy, slovotvorného a pojmového). Tieto príznaky sa v novšej odbornej literatúre označujú vhodnejšie ako suprasémantické, aby sa odlíšili od funkčnostylistickej príslušnosti v pravom zmysle slova. Suprasémantickú povahu týchto príznakov vnímal aj J. Horecký, keď popri nich vyčlenil emocionalitu, ktorú považoval za príznak viazaný na význam, preto v opozícii k nocionálnym slovám vydelil samostatnú skupinu emocionálnych slov (ironické, žartovné, detské, pejoratívne, citoslovcia, odvodené expresívne slová, onomatopoické slová).

Diferencované prístupy ku klasifikácii lexikálnej zásoby v slovenskej, ale aj českej lingvistike od polovice 20. storočia po 80. roky z prác M. Šalingovej, J. Horeckého, J. Mistríka, J. Findru, F. Čermáka a i. (na pozadí lexikologických a štylistických kritérií) zbilancoval F. Kočiš. V diskusnom príspevku v SR v roku 1989 naznačil cestu k akceptabilnej jednotnej klasifikácii (Kočiš 1989, s. 158 – 170). Priklonil sa k preferovaniu lexikologických (systémových, normatívnych) kritérií pred klasifikáciou lexikálnych prostriedkov na báze ich štylistickej hodnoty. To druhé je – ako píše – problematické vzhľadom na jestvovanie adherentnej (sekundárnej, nestálej) štylistickej hodnoty.

Príklon k lexikologickej typológii podmienil aj fakt, že v štylistických typológiách z predošlých desaťročí (napríklad v prácach M. Šalingovej, J. Mistríka, J. Findru, ale aj v učebnici lexikológie Ondrusa – Horeckého – Furdíka z roku 1980) boli diskutabilne vyčleňované expresívne výrazy oproti nocionálnym, čo nesúvisí so štylistickou hodnotou, ale s lexikálnou sémantikou, teda s jadrom významu slov. Treba dodať, že vo všetkých dovtedajších podobách typológií sa pritom uplatňovalo binárne štruktúrovanie z pozícií spisovnosť – nespisovnosť, nocionálnosť – expresívnosť, aktívnosť – pasívnosť (používania slov), teda akési „čierno-biele“ triedenie, ako to vidíme u J. Horeckého (1956, s. 64 – 70).

„Systémovolingvistická“ argumentácia v prospech lexikologickej klasifikácie F. Kočiša bola v iných súvislostiach obohatená o sociolingvistické nazeranie na lexiku ako nástroj na uspokojovanie komunikačných potrieb používateľov. Tak to v spojení s úvahami o dynamike lexiky vníma K. Buzássyová. Okrem potreby reflektovania potrieb komunikantov tiež vyzdvihuje aj úvahu E. Paulinyho o potrebe vyvažovania tendencií (dynamickosti vo vzťahu k tzv. pružnej stabilite). To vníma ako základ rovnováhy v lexike (Buzássyová 2002, s. 159 – 164). Vyššie uvedené idey našli odozvu v klasifikácii J. Dolníka v jeho knihe *Lexikológia* (2003). V poňatí J. Dolníka sa oporou triedenia lexiky stáva suprasegmentálna („prídavná“) hodnota lexikálnych prostriedkov riadená potrebami komunikantov. V lexike sa profilujú nebinárne (kontinuálne) škály lexikálnych jednotiek na pozadí parametra spisovnosť, štýl, čas a pôvod.

Túto klasifikáciu si osvojujeme ako rámec na prehľad štyroch tried lexiky v súlade s ich pertraktovaním v jubilujúcom 90-ročnom časopise v roku 2022. Rátajúc, že otázkam spisovnosti, štylistickým otázkam, časovej kontinuite jazyka v diachrónii, ako aj aspektom cudzosti ako veci jazykových kontaktov sú venované samostatné kapitoly (podobne ako jestvujú prieniky s kapitolami o slovotvorbe, dialektológii, lexikografii, frazeológii či onomastike), náš obraz klasifikácie lexiky je len výberovým náčrtom relevantných momentov vplývajúcich na posuny v lexikologickom myslení.

4.1. LEXIKA Z HĽADISKA SPISOVNOSTI

V tejto časti venujeme pozornosť len novším úvahám o špecifikách niektorých strátov/variet národného jazyka a ich lexike, ktoré reflektujú posuny v chápaní funkčnosti spisovnosti a nespisovnosti, ako aj podôb kodifikácie v komunikácii 21. storočia. Robíme to aj s ohľadom na komplementaritu s pertraktovanými náhľadmi na lexiku na iných miestach tejto štúdie v mene eliminácie duplicity. Inde totiž poukazujeme na isté premeny lingvistického myslenia v hlbšom historickom ponore. Ten nám odkrýva fakt, že v 90-ročných dejinách časopisu sa striedali viac puristické stratégie jazykovedného výskumu s viac liberálnymi. Dané preferencie sa v príslušných obdobiach prejavovali celoplošne nielen v rámci triedenia lexiky či celej lexikológie, ale naprieč všetkými jazykovednými disciplínami.

V slovenskej štrukturalistickej jazykovede v 2. polovici 20. storočia sa v synchrónii viac-menej sústreďovala pozornosť na štruktúrne modelovanie spisovného jazyka a na jeho uzákoňovanie v kodifikačných dielach bez zreteľa na komunikačnú prax. Zmena nastáva až pod vplyvom pragmaticko-komunikačného nazerania na prirodzené fungovanie celého bohatstva národného jazyka. Opierajúc sa aj o stanovisko Komisie pre spisovné slovanské jazyky Medzinárodného komitétu slavistov to osvetľuje J. Bosák, keď píše: „Štruktúrnosť nie je jediným kritériom pri kodifikácii, kodifikácii majú predchádzať rozsiahlejšie a systematickejšie sociolingvistické výskumy. Treba rešpektovať aj tolerantnejšiu, liberálnejšiu normu, odporúčať alternatívy, menej prikazovať, viac vykladať, nielen stereotypne poúčať. – Nemožno dnes hovoriť „o úpadku jazyka“, je tu iba isté zaostávanie za čoraz rýchlejšími a náročnejšími potrebami komunikácie.“ (Bosák 2001, s. 286 – 291).

Tak sa na prelome storočí záber na skúmania legitímnej lexiky rozširuje aj za hranice jednoznačnej spisovnosti. Časť slovenských jazykovedcov si cibrí senzibilitu voči jazykovým inováciám v zmysle štandardizácie aj životaschopných, používaných, a teda potrebných (hoci a priori „nie celkom“ spisovných) prostriedkov najmä v hovorenej komunikácii – porov. napríklad štúdiu F. Ruščáka o štandarde (2014, s. 55 – 65).[3] Pritom sa konštatuje posun od strohého preskriptivizmu k deskriptiviz-

[3] Pri konštatovaní rozpínania štandardu F. Ruščák vysvetľuje, že otváranie spisovného útvaru národného jazyka smerom k štandardu a jeho jazykovým prostriedkom neprináša riziko akejsi „devalvá-

mu a explanácii kultúrne a sociálnej varírovanej komunikácie používateľov jazyka. Takto sa v slovenských teoretických klasifikáciách lexiky aj na stránkach SR po novom venuje pozornosť subštandardným slovám vrátane slangizmov – porov. Z. Sedláčková (2012, s. 12 – 30), ako aj spisovno-nespisovným výrazom z reči profesionálov v práci, čiže profesionalizmom/staršie žargonizmom – O. Orgoňová – A. Bohunická – J. Beňová (2020, s. 28 – 41). Jedna odvážna lastovička sa ukázala už skôr v podobe psycho-socio-lingvistickej sondy do slangu alkoholikov z pera psychológa V. Haringa (1976, s. 363 – 370). V nej sa demonštruje, ako uplatnením metódy riadeného rozhovoru možno elicitovať autentické pomenovania používané vybranou societou.

Naznačené smerovanie je prísľubom, že slovenská lingvistika dobehne deficit za inými zahraničnými jazykovedami a výraznejšie sa prikloní nielen k sociolingvistike, ale aj k lingvopragmatickým inšpiráciám a kvalitatívnym skúmaniam hovorenej podoby rečovej komunikácie individuálnych aktérov aj viacerých interaktantov za hranicami „rigídnej spisovnosti". Potom aj pozvanie na *kafčo* bude akceptované ako lexikálne spestrenie (ergo hodnotové obohatenie) uprostred administratívnej komunikácie tak, ako na to upozorňuje F. Ruščák (2014, s. 55 – 65).

4.2. LEXIKA Z HĽADISKA ŠTÝLU

Prístupy k triedeniu lexiky z hľadiska štýlu sa objavujú v SR v súvise s prípravou „Peciarovho" výkladového *Slovníka slovenského jazyka* (1959 – 1968). Koncepciu štylistickej klasifikácie lexiky prezentuje v čísle venovanom príprave tohto normatívneho slovníka M. Šalingová (1955, s. 40 – 49). Primárne štylistické triedy slov kopírujú triedenie štýlov. V 50. rokoch sa vymedzujú podľa toho tieto lexikálne triedy slov: *hovorové slová, odborné slová* (a ich špecifikácie ako *lekárske, archeologické, astronomické, fyzikálne, historické, matematické* atď.), *novinárske.*

V triedení M. Šalingovej (i nasledujúcich) figurujú následne namiesto „umeleckých slov" *básnické slová (poetizmy)* a *knižné slová.* Aj v súvise s rečníckym štýlom sa autorka „odkláňa" od priameho označenia slov ako „rečníckych" a namiesto nich sa vymedzujú slová *biblické* a opätovne aj *knižné* a *básnické*.[4] Pre potreby normatívneho slovníka (spisovného) jazyka následne vedome vyčleňuje oproti nocionálnym slovám aj lexikálne triedy slov, ktoré nie sú príznakové štylistickou hodnotou, ale

cie" spisovnosti. Jeho slovami: ... „štandardná komunikácia sa riadi princípmi komunikačnej akceptovateľnosti a všeobecnej prijateľnosti tých jazykových (zvukových, gramaticko-tvarových, gramatických a lexikálnych) jednotiek, ktoré implikujú kultúrnosť prejavu, teda neráta s rozličnými modifikáciami a vulgarizačnými konotáciami..." (Ruščák 2014, s. 62).

[4] Stotožňuje sa pritom s ponímaním rečníckeho štýlu podľa F. Trávnička. Nemá ísť o štýl „orátorský" s typickými znakmi patetickosti či citovej „vzrušenosti", ale o štýl prejavov pre širokú verejnosť. Môže ísť napríklad o politické či popularizačné prejavy.

znakmi, ktoré sú súčasťou jadra lexikálneho významu. Tak venuje pozornosť aj odlišovaniu podôb expresívnych významových odtienkov (to je v súčasnej lexikológii vecou tzv. hodnotiacej lexiky a skúma ju lexikálna sémantika). Napokon vyčleňuje aj tzv. *detské slová*.

S vedomým krížením lexikálnosémantických a štylistických kritérií sa stretáme následne aj mimo časopisu SR napríklad v triedení lexiky v učebnici P. Ondrusa – J. Horeckého – J. Furdíka (1980). Kritériá na triedenie lexiky boli vytvorené aj pre potreby KSSJ. V porovnaní s koncepciou M. Šalingovej sa objavuje v štylistickom triedení aj skupina *administratívnych slov* a mení sa názov novinárskych slov na *publicistické*. Odborné slová sú v „hľadáčiku" autorov koncepcie aj v samostatnej podkapitole KSSJ nazvanej *Terminológia* – porov. napríklad predslov 3. vydania KSSJ v roku 1997, s. 29; 33. Táto klasifikácia lexiky zo štylistického hľadiska je zachovaná aj v najnovšom SSSJ (1. diel 2006).

Na stránkach SR sa v 80. rokoch osobitne venovala pozornosť lexike žánrov inklinujúcich k umeniu. D. Slančová (1981, s. 149 – 156) v tejto súvislosti predstavila výsledky exaktného matematicko-štatistického spracovania lexiky esejistických textov. Kvalitatívne v nich len potvrdzuje prítomnosť už vymedzených štylistických tried slov. V sumarizácii konštatuje, že esejistický štýl stojí zreteľne medzi umeleckým a náučným štýlom s miernym príklonom k náučnému.

E. Tibenská (1981, s. 88 – 96) sa v 80. rokoch sústreďuje na kvalitatívnu interpretáciu lexiky vedecko-fantastickej literatúry, pričom v rámci nej distribuuje zozbieraný lexikálny materiál do jestvujúcich tried štylisticky príznakových prostriedkov. Až M. Pisárčiková na pozadí lexikografického výskumu posúva poznanie o jednej štylistickej vrstve lexiky, konkrétne o knižnej lexike (1982, s. 84 – 92). Reflektuje pritom aj diskusiu o SSJ (porov. SR 1966, s. 76 – 112, najmä príspevok J. Mistríka na s. 84). Na jednej strane spresňuje členenie knižnej lexiky na horizontálnej osi v súlade s jestvujúcou klasifikáciou funkčných štýlov a konštatuje, že knižná lexika ako vec písomnej komunikácie vo verejnej sfére prechádza naprieč ostatnými štýlmi verejného styku (náučným, administratívnym či publicistickým). Súčasne identifikuje jej miesto vo vertikálnom (hodnotovom) členení štýlov ako lexiku vysokého štýlu.

V priebehu vývinu úvah o štylistickej klasifikácii lexiky sa podchvíľou narážalo na to, že jestvujúce klasifikácie nie sú jednoznačne objektívne a verifikovateľné. V 60. rokoch sa im (najmä vo vyššie spomenutej diskusii k SSJ) vyčítala napríklad istá intuitívnosť spätá s absenciou frekvenčných výskumov lexiky. V 80. rokoch 20. storočia vyšla *Štylistika* J. Mistríka (1. vydanie 1985), do ktorej inkorporoval výsledky matematicko-štatistického spracovania množstva textov. Tieto výskumy, podobne ako využívanie najnovších korpusových nástrojov, nepodnietili kvalitatívne zmeny v štylistickom triedení lexiky.

4.3. LEXIKA Z HĽADISKA ČASU

Časové hľadisko sa tradične zohľadňuje v systematických klasifikáciách lexiky od začiatkov formovania predmetu lexikológie, o čom svedčia prvé návrhy členenia slovnej zásoby od M. Šalingovej (1955, s. 40 – 49) a od J. Horeckého (1956, s. 64 – 70), ktoré sa objavili na stránkach časopisu.

Vo svojej lexikograficky koncipovanej klasifikácii považuje M. Šalingová za relevantné vyčleniť lexiku s príznakom zastaranosti oproti časovo bezpríznakovým, bežným slovám. Autorka v rámci staršej vrstvy slov rozlišuje archaizmy (ktoré sa v bežnom jazyku nepoužívajú a vyskytujú sa obyčajne v umeleckých textoch, napr. *lup, meruôsmy rok, činovník*) a zastarané slová, ktoré „sa dnes vôbec nepoužívajú, ale sú dôležité pre poznanie hospodárskeho a kultúrneho vývinu nášho národa" (1955, s. 47), napr. *vedma, vedomec* (vedec)*, dever* (švagor, mužov brat), *dežma* (druh poddanského poplatku, desiatok) – pravda, kritérium vyčlenenia druhej skupiny ponechávalo množstvo nezodpovedaných otázok o jej rozsahu.

Horeckého lexikologická klasifikácia časovo príznakovej lexiky je bohatšia. Autor v nej vyčleňuje aj neologizmy a okrem dvoch základných skupín – novej a staršej (zanikajúcej, zriedkavej) lexiky – načrtol už aj členenie lexiky s príznakom zastaranosti na podskupiny historizmov (pojmov z histórie) a archaizmov (zastarané slová) a lexiky s príznakom novosti na vlastné neologizmy a „neologizmy, ktoré si autor utvoril len ad hoc, pre potrebu daného útvaru a potom obyčajne zanikajú (napr. *málorysý človek* ako protiklad k *veľkorysý človek*)" (Horecký 1956, s. 70), teda v dnešnej terminológii okazionalizmy.

Zatiaľ čo vnútorná diferenciácia novej lexiky bola pomerne jasná, k objasňovaniu členenia lexiky s príznakom zastaranosti sa jazykovedci opakovane vracali. Čiastkový pokrok predstavovala štúdia P. Ondrusa s názvom *Archaizmy a historizmy v súčasnej spisovnej slovenčine* (1972, s. 92 – 95). V nej stanovuje autor hranice medzi archaizmami a historizmami tak, že za historizmy považuje slová, „ktoré sa prestali aktívne používať a prešli do pasívneho slovníka preto, že sú pomenovaniami takých pojmov a javov, ktoré sa prestali používať a zanikli v našom živote" (s. 95). Na druhej strane archaizmy sú v Ondrusovom vymedzení slová, ktoré vypadli z aktívnej slovnej zásoby z toho dôvodu, že namiesto nich sa začali používať iné slová, napríklad *biednik* (úbožiak), *dobrodej* (dobrodinec), *bunt* (odboj). Autor si všíma synonymiu ako dôležité kritérium na odlíšenie týchto dvoch skupín, pričom synonymné výrazy majú v jazyku určitého obdobia len archaizmy, nie historizmy.

Staršia lexika zamestnávala hlavne lexikologickú teóriu a lexikografiu, len ojedinelé boli materiálové analýzy, aké predstavuje štúdia G. Horáka *Z archaizmov v reči Martina Kukučína* (1964, s. 74 – 79), v ktorej sa opisujú archaické slovesá typu *niesť*, konkrétne *liazť* (liahnuť), *riecť, hriebsť, krásť* a *prepásť sa*. Na druhej strane články, ktorých témou bola nová lexika, boli prevažne materiálovo orientova-

né, početnejšie, často zamerané na evidovanie konkrétnych prírastkov do lexikálnej zásoby. V nich sa sledovala nová lexika v previazanosti s mimojazykovými faktormi, ktoré priamo zapríčinili dynamiku. Napríklad v článku J. Horeckého *Kozmické lety a rozvoj našej slovnej zásoby* (1960, s. 132 – 137) sa analyzujú jazykové výrazy a spojenia, ktoré sú späté so snahou o dobytie vesmíru a rozvojom kozmických výskumov. Autor konštatuje, že slovenčina na tieto mimojazykové skutočnosti nereaguje výrazným prírastkom nových slov (či už tvorením alebo preberaním), ale dynamika sa prejavuje skôr na úrovni významových posunov jestvujúcich slov či ich frekvencii (porov. *vesmírna loď, vesmírna stanica, vesmírna príťažlivosť, kozmický prach, kozmické žiarenie, kozmické teleso, umelá družica, vesmírna raketa*). Od 90. rokov sa v rámci rozličností zachytávajú hlavne nové slová anglického pôvodu. V príspevkoch od J. Jacka sú zachytené hlavne neologizmy z oblasti športu, a to *bejzbal, mečbal, setbal, softbal* (1996, 318 – 320), *snowboard, snowboardista, snowboarding* (1997, s. 127), *in-line hokej* (1998, s. 317), *empair, empairový rozhodca* (1998, s. 255 – 256)*, short track* (2002, s. 190 – 191), do rozličností pribúdajú však aj profily lekárskych, ekonomických a iných neologizmov: *handicap* od L. Dvonča (1998, s. 375 – 377), *bypass* od S. Ondrejoviča (2018, s. 222 – 223), *startup* od J. Wachtarczykovej (2015, s. 127 – 130). V súvislosti so vstupom Slovenska do Európskej únie mapuje M. Ološtiak „euroslová“ ako *eurozákon, euronovela, euroústava, europrojekt, eurokampaň, eurovoľby, eurobankovka, eurozóna* (2005, s. 378 – 381). Inovácie v podobe preberania internacionalizmov anglického pôvodu so sebou prinášajú zvýšený záujem o ortografickú, gramatickú i sémantickú adaptáciu. Autori sa pri evidovaní výskytu neologizmov po roku 2010 stále častejšie opierajú o dáta v Slovenskom národnom korpuse.

Na konci 80. rokov a hlavne v 90. rokoch stúpa záujem o okazionalizmy, pričom štúdie nadväzujú na českú monografiu o neologizmoch od O. Martincovej (1983) a takisto na vymedzenie K. Buzássovej (1979) mimo stránok časopisu, ktorá rozlišuje languové určenie neologizmov od parolovej povahy okazionalizmov. J. Kesselová ponúkla do SR článok, v ktorom si všíma príznak novosti v ozvláštňujúcej funkcii. Autorka sleduje slovotvorné postupy využité pri tvorbe nových pomenovaní vzťahujúcich sa na vymyslené predmety a deje v literatúre science-fiction (1988, s. 93 – 99). J. Jacko (1992, s. 19 – 25) si vo svojom príspevku všíma, ako súvisia slovotvorné inovácie s novými spoločensko-politickými pomermi po 17. novembri 1989. Bližšie analyzuje pomenovania osôb slovotvorného typu: *-č* (*krágľovač, preverovač, prevracač kabátov*), *-teľ* (*vylučovateľ, donucovateľ*), *-ník/-nik* (*sekerník, celibátnik*), *-ár* (*prestavbár, hladovkár, korytár*), *-ista* (*heavymetalista, nomenklaturista, lágrista*). Nové slovesá v ním sledovanom materiáli vznikli najmä univerbizáciou: *genocidovať, metálovať, zjazdovať, iniciovať*) (s. 25). Slovotvorným okazionalizmom sa vo svojom článku venuje aj Ľ. Valeková – dnes Liptáková (1993,

s. 72 – 77), ktorá analyzuje individuálne autorské slová D. Heviera v literatúre určenej detskému čitateľovi.

Ľ. Liptáková svojím príspevkom *Komunikačno-pragmatická dimenzia okazionalizmov v hovorených prejavoch* (1997, s. 30 – 38) posúva ďalej lingvistickú analýzu okazionalizmov tým, že pri nej zohľadňuje sociálnu a pragmatickú dimenziu. Sleduje okazionalizmy v súkromnej komunikácii v rodine a medzi priateľmi, vo verejnom komunikačnom prostredí – v mediálnej sfére, v študentskom prostredí. Štúdia je dôležitá tým, že nadväzuje na sociolingvistickú líniu výskumov orientovaných na hovorenú reč, ktorých hybnou osobnosťou bol J. Bosák.

Za významný počin sa na Slovensku považovalo vydanie českého slovníka neologizmov od O. Martincovej a kol. (1. časť 1998, 2. časť 2004), jeho druhej časti boli na stránkach SR venované až dve recenzie (Horecký 2006, s. 47 – 48; Mitter 2006, s. 161 – 170). Pravda, sústavné evidovanie neologizmov v rámci rozličností a iné iniciatívy nevyústili do obdobného slovenského slovníka neologizmov.

4.4. LEXIKA Z HĽADISKA PÔVODU[5]

Citát:

„Niektorí čitatelia žiadajú nás, aby sme tvorili nové slová miesto cudzích slov; ale to nie je cieľom nášho snaženia, lebo každé nové slovo stretáva sa s veľkým odporom. Preto uznávame len takýto postup: cudzie slová, čo sa už staly časťou slovenského slovníka, neslobodno bez príčiny vylučovať zo spisovnej reči. Iba dobré domáce slovo môže nahradiť cudzie slovo, a to len vtedy, ak domáce slovo naozaj v ľude alebo v spisovnej reči žije.“ (*Nové slová*, 1932/1933, s. 215)

Predmetom záujmu jazykovedcov sú od počiatku časopisu lexikálne výrazy rôznej proveniencie. Ako ukazuje citát, lingvisti sa od prvého ročníka SR neuzatvárali pred ich prenikaním do slovenčiny. (Osobitne sa rieši, pravda, otázka bohemizmov v slovenčine, čomu v tomto prehľade venujeme len okrajovú pozornosť.) Do polovice minulého storočia prevažovali v SR na túto tému len malé články, prípadne niekoľkoriadkové rozličnosti. Išlo o poučenia, v ktorých sa v binárnej optike venuje pozornosť odlišovaniu správneho od nesprávneho. Tak sa napríklad má čitateľ vyhnúť nesprávnemu slovu **zemedelstvo* používaním slova *poľnohospodárstvo*, či má používať výraz *čistokrvný,* nie **čistokrevný*, alebo *sebecký,* nie **sobecký*. Ako nevhodné sa hodnotí tiež slovo **nabídkové (pokračovanie)* a namiesto toho treba písať aj hovoriť *ponukové pokračovanie.* Takýchto niekoľkoriadkových heslovitých poučení o správnych výrazoch sú v 30. rokoch v každom čísle desiatky.

Zmienku si zaslúžia galicizmy (slová francúzskeho pôvodu). Tie mali v lexike od 30. rokov 20. storočia „privilegovanú“ pozíciu. Ani v prevažujúcom puristickom období

[5] Problematike jazykových kontaktov sa v jubilejnom čísle venuje sústredenejšia pozornosť v samostatnej štúdii M. Ološtiaka a S. Rešovskej.

neboli vnímané ako „nevhodné“ cudzie slová v slovenčine, nanajvýš sa venovala pozornosť potrebe (najmä) ich pravopisnej adaptácie, aby sa „obľahčila výslovnosť čitateľom, čo nevedia po francúzsky“. Tak slová **cheviot, *chevreaux* či **chiffon* treba písať foneticky v podobe *ševiot, ševro* a *šifón*. Zaujímavé pritom je, že sa vôbec nevysvetľuje význam týchto slov, len sa konštatuje, že sú už vžité a získali si domovské právo (1938/1939, s. 71). Podobne to je v článkoch *Communiqué = komuniké*. – 1938/1939, s. 69 či *Defaitizmus = defetizmus*. – 1938/1939, s. 71. Zaujímavo znie poučenie o francúzskom slove *brošúra,* ktoré sa má vyslovovať s neadaptovaným „š“ (z pôvodného „slova „brochure“, totiž podoba *brožúra* je vulgárna (1936/1937, s. 307). Inde pri slove *žoviálny* sa zasa argumentuje, že cudzie slová adaptované tvaroslovne treba adaptovať aj pravopisne, teda ak sa k francúzskemu prídavnému menu „jovial“ pridala slovenská koncovka, treba adaptovať aj pravopis, a to v zmysle „píš ako počuješ“ (1938/1939, s. 128). Z uvedených príkladov vidno, že vôľa akceptovať slová francúzskeho pôvodu do slovenčiny je jasná, pravidlá adaptácie sú pritom nejasné a nejednotné.

V prvej polovici 20. storočia sa objavilo aj niekoľko článkov o cudzích slovách iného pôvodu než francúzskeho. H. Bartek (1934/1935, s. 1 – 6) sleduje cudzojazyčné vplyvy v slovenčine z dávnejších predspisovných období (z latinčiny, nemčiny, maďarčiny), pričom konštatuje, že v slovenčine majú zostať len vžité slová[6]. Nadväzuje na A. Bernoláka a cituje príklady z jeho *Slowára,* v ktorom autor „započal boj“ proti zbytočným slovám. H. Bartek cituje z neho desiatky príkladov, ktoré A. Bernolák označil ako nepotrebné (medzi nimi *kurírovať* – lebo máme vlastné „liečiť“, *bajúzisko* – lebo máme „fúzisko“, *cajchovať* – lebo máme „značiť“, *griska* – lebo máme „krupica“, *šacovať* – lebo máme svoje „cenit“, *špacírka* – lebo máme „prechádzka“ a pod.). Čas ale ukázal, že jazyková prax je nepredvídateľná a regulačné úsilia autority sa ukazujú dnes ako nespoľahlivé či neúčinné. Vyššie uvedené ilustračné príklady „nepotrebných“ slov prežili v rôznych útvaroch národného jazyka dodnes. Pravda, iné výrazy odporúčané Bernolákom na vyškrtnutie zo slovenčiny skutočne zanikli bez toho, aby bolo odkryté pravidlo „životaschopnosti“ slov .

Osobitne sa v SR venuje priestor „slavizmom“. V tomto období sa hľadá ich zdroj v zredukovanej optike len v jednotlivých literárnych dielach (napríklad rusizmy pochádzajú z diel Vajanského či Záborského, juhoslavizmy z Kukučína (Dom v stráni) či polonizmy z prekladov napríklad Mickiewicza (Bobek 1937/1938, s. 11 – 18, 103 – 107, 154 – 162, 213 – 224, 262 – 264, 300 – 302). To všetko boli ešte akési „prvolezecké“ postrehy. Komplexnejšie a systematickejšie sa potom zdrojom preberania, ako aj produktom preberania slov venuje J. Ružička v štúdii o prevzatých slovách v slovenčine (1950/1951, s. 69 – 77).

[6] Kritérium „vžitosti“ je o takmer 70 rokov neskôr hodnotené ako vágne. Tak na to explicitne upozorňuje K. Buzássyová: „Pojmy vžitosť a všeobecná zaužívanosť sú totiž dosť vágne pojmy“ (Buzássyová 2002, s. 159 – 164).

Ide o pomerne komplexnú štúdiu. V nej ucelene menuje východiskové jazyky preberania do slovenčiny od najstarších čias po súčasnosť (gréčtina, latinčina, neskôr nemčina, čeština, maďarčina, rumunčina, od 18. storočia poľština, srbčina, od 19. storočia ruština) a z nich ilustračne vyratúva jestvujúce prevzatia do slovenčiny. V štúdii tiež podáva výklad tzv. dvojakých prevzatí (etymologických dubliet), ako sú napríklad *kostol* aj *kaštieľ*. Tiež poukazuje na spätné prevzatia (napríklad slovo *pištoľa* je prevzaté z francúzštiny, pôvod má ale v slovanskom *píšťala*). V práci je predstavený aj pojem kalk. Štúdiu ukončuje konštatovaním, že cudzie slová treba preberať s mierou, pretože nadmerné používanie cudzích slov „vzbudzuje u poslucháča alebo čitateľa oprávnený dojem namyslenosti alebo afektovanosti hovoriaceho (píšuceho)“ – Ružička 1951, s. 77.

V polovici 20. storočia sa úsilia jazykovedcov vzhľadom na lexikológiu sústredili jednak na tvorbu výkladových slovníkov, jednak na tvorbu terminológie. Pokiaľ ide o skúmania preberania slov, nie sú teoreticky dôsledne rozpracované podoby adaptácie lexikálnych prevzatí – uvažuje sa prevažne o pravopisnej či tvaroslovnej (a súčasne aj slovotvornej) adaptácii, teda lexikálna či štylistická adaptácia nie je ešte na programe dňa (porov. Ružička 1550/1951, s. 70 – 72; Šalingová 1954, s. 90 – 98; Jóna 1960, s. 242 – 253).

V štúdii Š. Vragaša (1961, s. 220 – 225) sa spomína fenomén „medzinárodnosti“ (internacionalizácie) slov spravidla gréckeho alebo latinského pôvodu, resp. umelých slov utvorených na báze gréckych a latinských základov slov, ktoré našli miesto v *Slovníku slovenského jazyka* (1959 – 1968). Š. Vragaš ale nerieši teoretické aspekty slov rozšírených do viacerých jazykov, sústreďuje sa len na nedôslednosť označovania ich pôvodu a zapisovania ich výslovnosti v SSJ.

Zaujímavou aplikáciou poznatkov o cudzích slovách je teória tzv. zradných slov (falošných priateľov prekladateľa), ktorá poukazuje na formálno-obsahové asymetrie slov cudzieho pôvodu vo východiskovom a cieľovom (preberajúcom) jazyku. Jej korene sú v diele francúzskych autorov M. Koesslera a J. Derocquignyho o „falošných priateľoch“ alebo zradách anglickej lexiky (koncipovanom ako rady prekladateľom) z 20. rokov 20. storočia. V SR túto translatologickú aplikáciu prezentuje s istým časovým posunom L. Trup na materiáli hispanizmov v slovenčine (1981).

Originálnym prístupom ku skúmaniu lexikálnej cudzosti sú kultúrne a sociálne podmienené skúmania cudzích slov na pozadí širšej teórie cudzosti (xenológie). Tak to prezentuje vo svojej štúdii A. Faragulová (2013, s. 259 – 273). Tá v korelácii so sociokulturologickými skúmaniami cudzosti tímom okolo J. Dolníka (porov. publikáciu J. Dolníka a kol. *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*, 2015) inovačne reflektuje cudzie slová v širšom kontexte cudzích kultúrnych a sociálnych prvkov (xenosov). V kontexte globalizácie doby a jeho prejavmi na Slovensku A. Faragulová explanuje príčiny a podoby intenzifikácie „povinného“ používania, resp. nadužívania, interna-

cionálnych výrazov či celých fráz (ako napríklad *Bookni mi roomu, idem na call!*) v reči zamestnancov nadnárodných korporácií. Tým vrcholí nazeranie na cudziu lexiku cez prizmu používateľa – človeka ukotveného v istom mimojazykovom kontexte a interpretujúceho cudzostné javy cez vlastný hodnotový svet.

Najnovšie registrujeme v SR štúdiu R. Sehnala o talianizmoch (2020), teda otázky sledovania slov cudzieho pôvodu v slovenskej lexike neprestali byť predmetom záujmu lingvistov (vrátane lexikológov) dodnes. Nesporne najkontroverznejšou (ako najpočetnejšou a dynamicky narastajúcou) cudzojazyčnou lexikálnou vrstvou sa stali za posledné desaťročia anglicizmy. Im sa venuje veľa pozornosti aj v jazykovej politike, jazykovej kultúre, kontaktológii či v sociolingvistike.

5. ZÁVER

Prvé dve dekády existencie časopisu patrili hlavne formálnej stránke slova – etymológii, deklinácii, otázkam terminológie a cudzojazyčných vplyvov. Uvažovanie o významových aspektoch lexiky v tom období možno charakterizovať ako predteoretické.

K systematickému formovaniu lexikologickej teórie – vo vzťahu k lexikálnej sémantike a klasifikácii lexikálnej zásoby – dochádza od 50. rokov 20. storočia. Otázky klasifikácie lexiky majú o niečo rýchlejší spád vzhľadom na projekt výkladového slovníka. V 50. rokoch už vďaka J. Horeckému či M. Šalingovej existuje solídna klasifikácia slovnej zásoby opierajúca sa o kritériá relevantné aj v súčasnosti (časový príznak, pôvod, štýlová príslušnosť, spisovnosť). K vyvrcholeniu teórie lexikálnej sémantiky dochádza v 70. a 80. rokoch a predstavuje ju systémovolingvistická klasifikačná teória významu. Metodologicky smerodajné články publikuje v Slovenskej reči Vincent Blanár. Juraj Dolník navyše ponúka na stránkach časopisu cyklus príspevkov k jednotlivým systémotvorným vzťahom, v ktorých vyriešil základné problémy lexikálnosémantickej stavby slovenčiny.

V 90. rokoch sa prejavuje v lexikologických príspevkoch dôležitý metodologický obrat. Ten spočíva jednak v pragmatizácii sémantiky v podaní J. Dolníka, ktorý nadväzuje na idey prototypovej teórie významu, ako aj v rozvíjaní sociolingvistickej línie výskumov orientovaných na hovorenú reč, ktorých hybnou osobnosťou bol J. Bosák. Tradičné lexikologické otázky (napríklad cudzie slová v slovenčine) sa po roku 2000 interpretujú v širších sociálnych a kultúrnych súvislostiach (cudzie slová ako typ xenosu – cudzieho kultúrneho a sociálneho prvku).

Literatúra

BLANÁR, V. (1984): *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia*. Bratislava: VEDA.

BUZÁSSYOVÁ, K. (1979): O vzťahu potenciálnych a príležitostných odvodených slov k jazykovej norme. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: VEDA, 124 – 128.

DOLNÍK, J. (2003): *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
DOLNÍK, J. a kol. (2015): *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: Iris.
FILIPEC, J. (1961): *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha: Nakl. Československé akademie věd.
HORECKÝ, J. (1971): *Slovenská lexikológia.* Bratislava: SPN.
KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1997). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.
MARTINCOVÁ, O. (1983): *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova.
MARTINCOVÁ, O. (1998): *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Academia.
MARTINCOVÁ, O. (2004): *Nová slova v češtině 2. Slovník neologizmů.* Praha: Academia.
MISTRÍK, J. (1985): *Štylistika.* Bratislava: SPN.
ONDRUS, P. (1972): *Slovenská lexikológia 2*. Bratislava: SPN.
ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J. (1980): *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia.* Bratislava: SPN.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (2013). Red. M. Považaj. 4., nezm. vyd. Bratislava: Veda.
SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 6 zv. (1959 – 1968). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. A – G (2006). Red. K. Buzássyová. Bratislava: Veda.
SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. H – L (2011). Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda.
ZIMA, J. (1961): *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická.* Praha: Nakl. Československé akademie věd.

Internetové zdroje

[1] https://slovnik.juls.savba.sk/ (Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, cit. 29. 10. 2022)

SLOVNÍKY A LEXIKOGRAFICKÉ OTÁZKY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ[1]

Ľubica Balážová – Bronislava Chocholová – Nicol Janočková – Natália Kolenčíková – Lucia Miháliková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Panská 26, Bratislava
E-mail: lubica.balazova@juls.savba.sk, bronislava.chocholova@juls.savba.sk, nicol.janockova@juls.savba.sk, natalia.kolencikova@juls.savba.sk, lucia.mihalikova@juls.savba.sk

BALÁŽOVÁ, Ľ. – CHOCHOLOVÁ, B. – JANOČKOVÁ, N. – KOLENČÍKOVÁ, N. – MIHÁLIKOVÁ, L. (2022): Dictionaries and Lexicographical Issues in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 186 – 219.

Abstract: The contribution describes which dictionaries and how they were treated in the Slovenská reč journal throughout its ninety years of existence. The theoretical, methodological and conceptual issues in lexicography that were addressed by the journal in the given time period are also considered. By analyzing the papers published in the journal, the contribution aims to present the history and respectable figures of the Slovak dictionary-making. A great deal of attention, however, is given to explanatory and translational dictionaries of the 20th and 21st centuries, which historically evolved in contact with (and the context of) Czech and Russian (Soviet) schools of lexicography. Special dictionaries that cover lexis according to its functional attribute, the individual parameters of words, or developmental and territorial criteria are also in focus. Limited space is dedicated to corpus linguistics which in close collaboration with computational lexicography delivers material resources needed for the lexicographic work.

Keywords: history and respectable figures of dictionary-making in Slovakia, explanatory dictionaries, translational dictionaries, special dictionaries, historical, etymological and dialect dictionaries, corpus linguistics, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Lexikografická problematika sa v Slovenskej reči (SR) objavuje až koncom 30. rokov 20. stor. v podobe uverejňovania zoznamu regionálnych nárečových slov ako slovníkových hesiel a v spojitosti s prípravou kartotéky pre *Slovník spisovného jazyka slovenského*.
- Od 50. rokov 20. stor. sa priebežne publikujú príspevky venujúce sa dejinám lexikografie a autorom slovníkov.
- SR v 60. rokoch 20. stor. poskytla široký priestor na formovanie koncepcie a zhodnotenie 6-zväzkového *Slovníka slovenského jazyka*.
- Na stránkach SR sa vo forme polemík riešili teoretické otázky lexikografie, lexikológie aj gramatiky súvisiace s *Krátkym slovníkom slovenského jazyka* a *Slovníkom súčasného slovenského jazyka*. Analytické štúdie sú zamerané na gramatické a lexikálne javy na podklade slovníkových hesiel.

[1] Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0016/21 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*.

- Príspevky o prekladových slovníkoch sa sústreďujú najmä na teóriu prekladového ekvivalentu najčastejšie v konfrontácii slovenčiny s češtinou a ruštinou.
- SR priniesla odborné posudky aj špeciálnych slovníkov; štúdie o týchto lexikografických dielach sa týkajú hlavne parciálnych koncepčných bodov.
- Články v SR zdôrazňujú, že dôležitou fázou pri príprave historického a nárečového slovníka slovenčiny je zber materiálu a budovanie kartotéky historických a nárečových textov. Zároveň sa uvedomuje potreba etymologického slovníka slovenčiny.
- Na začiatku milénia začala slovenská lexikografia systematickejšie využívať výstupy korpusovej lingvistiky, ktorá sa na Slovensku formovala od 90. rokov 20. stor.

1. ÚVOD

Cieľom príspevku je zaznamenať, ktoré slovníkové diela a akým spôsobom sa prezentovali v časopise Slovenská reč počas jej 90-ročnej existencie, a tiež preskúmať, aké teoreticko-metodologické či koncepčné otázky lexikografie sa analyzovali v tomto periodiku. Cez príspevky uverejnené v SR sa dotýkame histórie a osobností slovnikárstva, no väčšiu pozornosť sústreďujeme na výkladovú a prekladovú lexikografiu 20. a 21. stor., ktoré sa historicky vyvíjali v kontakte a kontexte s českou a ruskou (sovietskou) lexikografickou školou. Zaujímajú nás aj špeciálne slovníky registrujúce lexiku podľa funkčného príznaku, podľa jednotlivých parametrov slova či na základe vývinových a teritoriálnych kritérií. Krátko sa pristavujeme aj pri korpusovej lingvistike, ktorá úzko spolupracuje s počítačovou lexikografiou pri poskytovaní materiálových zdrojov.

2. DEJINY A OSOBNOSTI SLOVNIKÁRSTVA

SR vo svojej 90-ročnej histórii mapovala lexikografickú tvorbu, prácu na slovníkoch rôznych typov a nemenej pozornosti venovala dejinám (slovenského) slovnikárstva. Odborná verejnosť získavala prehľad nielen o slovníkových dielach daného obdobia, ale oboznamovala sa s novšími výsledkami výskumu starších rukopisných i tlačených slovníkov z územia Slovenska aj prostredníctvom rozhľadových štúdií v SR.

E. Jóna v štúdii *Prehľad slovenskej a českej lexikografie* (1950/1951, s. 270 – 290) priniesol zhrnutie tejto problematiky od najstarších čias do polovice 40. rokov 20. stor. Hodnotí stav pomerne chudobnej lexikografickej literatúry v minulosti, ktorý odrážal nedostatočné postavenie slovenčiny vo verejnom živote i jej neskoré uvedenie do literatúry. Poukazuje na dvojkoľajnosť v lexikografii na území Slovenska koncom 18. a začiatkom 19. stor. – vydávali sa prekladové slovníky, v ktorých sa ako domáca reč uvádzala čeština, alebo sa zbierali slovenské nárečové výrazy a slovenská frazeológia a zostavoval sa slovenský slovník. Túto situáciu odzrkadľujú aj dve najvýznamnejšie lexikografické diela – Bernolákov *Slowár Slowenskí Češko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí* (1825 – 1827) a Palkovičov *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* (I, 1820; II, 1821). E. Jóna zdôrazňuje normatívny zreteľ Bernoláka, ktorý chcel slovníkom napomôcť ustáleniu slovnej zásoby nového spisovného jazy-

ka (západoslovenského typu). *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* zostavil Juraj [Jiří] Palkovič, profesor reči a literatúry československej, pokladajúci češtinu za spisovný jazyk Slovákov. Slovník priniesol aj slovenské a moravské slová či spojenia a mal plniť normatívnu i prekladovú funkciu. Bol určený ako pomôcka do škôl a pre vzdelancov pôsobiacich na Slovensku. Štúrovské ani matičné obdobie neprialo tvorbe väčších slovníkových diel, pred r. 1918 vznikali najmä prekladové slovníky, napr. slovensko-český a česko-slovenský (Kálal – Salva 1896) či slovensko-maďarský slovník (Pechány 1906). Úlohu pravopisného slovníka plnili zoznamy slov v ortografických a gramatických príručkách S. Czambla. *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český slovník a český ukazovateľ.) S praktickou mluvnicou československou* (M. Kálal 1924) s rozsahom asi 40 000 slov napriek nedostatkom suploval chýbajúci moderný slovník. V nových pomeroch E. Jóna pozitívne hodnotí výkladový *Slovenský frazeologický slovník* (Tvrdý 1931, 1933) či prekladový *Zovrubný slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský* (Hvozdzik 1937), J. Hvozdzikovi však vyčíta, že si sám tvoril niektoré slová.

V sumarizácii E. Jóna pokračoval aj v štúdii *Slovenská lexikografia a lexikológia v rokoch 1945 – 1960* (1960, s. 242 – 253). Venuje sa v nej najmä *Slovníku spisovného jazyka slovenského* (Jánošík – Jóna 1946 – 1949), *Slovníku slovenského jazyka* (A – K, 1959) a rozpracovaným projektom slovensko-ruského a rusko-slovenského slovníka.

Nad dejinami slovenskej lexikografie[2] sa zamýšľa aj K. Palkovič (1995, s. 221 – 225), ktorý dovtedajšie práce hodnotí ako pokus o syntetizujúci pohľad a sprostredkúva výsledky svojho výskumu týkajúce sa zberateľskej práce A. P. Zátureckého, súhlasu polyhistora A. Kmeťa s článkom Zátureckého o potrebe zbierať materiál pre budúci (chýbajúci) slovník i o predstavách S. H. Vajanského o slovníkovom materiáli.

Popri prehľadových štúdiách v SR predstavujú istú exkurziu do dejín slovenskej lexikografie aj monotematické práce zamerané na jednotlivé historické lexikografické diela a ich autorov. Pomerne široký priestor poskytla SR rozboru Bernolákovho *Slowára*. M. Hayeková (1958, s. 102 – 116) hodnotí toto dielo z pohľadu koncepcie, úrovne spracovania i náplne v historickom pláne ako priekopnícke vedecké dielo, v ktorom nájdu podnety aj súčasní lexikografi. K. Habovštiaková (1962, s. 321 – 333) uvažuje nad rozporuplným prijímaním a posudzovaním jazykovedného diela prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny. *Slowár* vidí ako prvé dielo s podrobným spracovaním slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, hoci s množstvom zbytočných, nepoužívaných slov. Lexikálny základ – slová zo slovenských nárečí a z kultúrnej západoslovenčiny – zostáva cenným svedectvom o prvej vývinovej etape slovenského spisovného jazyka. K *Slowáru* sa K. Habovštiaková (1968, s. 3

[2] Ako zaujímavosť môžeme uviesť recenziu V. Uhlára v SR (1981, s. 171 – 179) na publikáciu M. Hayekovej *Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945* (1979).

– 7) vracia aj neskôr, keď ho porovnáva so *Slovníkom slovenského jazyka* (1959 – 1968). Hoci ide časovo, autorsky (kolektív – jednotlivec), rozsahovo (SSJ: 120 000 hesiel, Slowár: 80 000 hesiel) a typovo o rozdielne slovníky (výkladový vs. viacjazyčný prekladový slovník), autorka sa snaží nájsť isté paralely hlavne v heslári či frazeológii. Spracovanie frazeologickej vrstvy v *Slowári* rozoberá J. Mlacek (1987, s. 259 – 269). Množstvo frazém zachytených v slovníku (vyše 2 800 jednotiek) predstavuje podľa neho menší frazeologický slovník a spôsob spracovania čiastočne korešponduje s vtedajším lexikografickým prístupom. Všíma si frazémy, ktoré zachytil už Bernolák a ktoré existujú aj dnes, a analyzuje isté významové alebo výrazové posuny. R. Kuchar (1987, s. 289 – 295) sleduje administratívnu a právnu terminológiu v tomto diele, pričom konštatuje menší počet jednotiek právnoterminologického významu cudzieho pôvodu (latinské, nemecké, resp. aj maďarské termíny), ktoré Bernolák odporúčal používať popri domácich výrazových prostriedkoch.

Ďalšou významnou postavou dejín lexikografie je už spomínaný J. Palkovič a jeho *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*, ktorému sa venoval E. Jóna (1950/1951, s. 270 – 290; 1970, s. 321 – 331). V dobe svojho vzniku išlo o vynikajúce lexikografické dielo zachytávajúce v primeranom rozsahu slovnú zásobu češtiny (bibličtiny) ako spisovného jazyka Slovákov v 1. polovici 19. stor. R. Kuchar (2005, s. 276 – 283) vidí *Význam Palkovičovho slovníka pre dejiny slovenčiny* „v aktuálnom začlenení pestrej celoslovenskej i nárečovej lexiky, ktorým autor upozornil na potrebu vyrovnať sa s jej prenikaním do vtedajšej písanej spisovnej češtiny na Slovensku“ (s. 283). O inom, hoci neveľkom diele J. Palkoviča hovorí E. Tvrdoň v príspevku *Prvý Palkovičov slovníček z r. 1800* (1978, s. 81 – 87). E. Tvrdoň sa sústredil na slovníček k 2. vydaniu populárnej knižky o zdravovede D. Krištofa Viliama Huselanda (1800), ktorú J. Palkovič prekladal. Dielo s praktickým zameraním pre širšie slovenské ľudové vrstvy obsahuje jednoduché výklady termínov a cudzích (i českých) slov v slovenčine.

Na prvé slovníkové spracovanie Štúrovej slovenčiny pripravené Š. Jančovičom upozornili v SR dva jubilejné príspevky: *Jančovičov slovník a niektoré jeho vzťahy k spisovnej slovenčine* (Gregor 1991, s. 3 – 14) a *Štefan Jančovič ako prvý lexikograf Štúrovej slovenčiny* (Palkovič 1991, s. 53 – 55). Dvojzväzkové dielo *Noví slovensko-maďarskí a maďarsko-slovenskí slovňík* (Jančovič 1848) si kládlo za cieľ pomôcť Slovákom v maďarskom prostredí porozumieť maďarčine a uľahčiť jej osvojenie.

M. Hayeková v štúdii *Ján Damborský ako lexikograf* (1978, s. 151 – 155) pripomenula, že tento pedagóg a autor prvej slovenskej poprevratovej gramatiky zanechal rukopisnú pozostalosť, ktorá ukazuje, že sa zamýšľal nad slovníkovou prácou, zbieral materiál, pričom je doložený prvý konspekt, svedčiaci však o jeho malých lexikografických skúsenostiach. E. Jóna (1980, s. 321 – 337) tiež konštatoval, že J. Damborský sa popri gramatike zaujímal aj o slovník a v jeho gramatike je zachytená veľká časť vtedajšej slovnej zásoby slovenčiny.

Dôležité miesto v dejinách slovenského slovnikárstva patrí P. Tvrdému, lexikografovi medzivojnového obdobia, ktorému sa venuje E. Jóna (1961, s. 18 – 31). P. Tvrdý pripravil niekoľko slovníkových prác: *Česko-slovenský differenciálny slovník* (1922) obsahuje české slová spôsobujúce ťažkosti pri čítaní českého textu, je vybudovaný na už existujúcich slovníkoch a vyznačuje sa jednoduchou lexikografickou technikou; rozšírený samostatný *Doplnok k česko-slovenskému differenciálnemu slovníku* (1923), ktorý plnil predovšetkým praktické úlohy, v teórii však zaostával; *Slovník inojazyčný* (bez uvedenia roku vydania); pre školské potreby *Slovník latinsko-slovenský* (1923) a *Slovník slovensko-latinský* (1926). Tvrdého hlavné dielo je *Slovenský frazeologický slovník* (1. vyd. 1931, 2. vyd. 1933; SFS), ktorý ukazuje fungovanie slov v spojeniach, frázach. Napriek nedostatkom – nejednotné spracovanie hesiel, absencia významu slov, chýbajúce vysvetlenia, citované doklady nahrádzajúce výklady – dielo vo svojej dobe slúžilo svojmu účelu. Zachytávanie frazeológie i jej aktuálnu podobu v SFS analyzoval J. Mlacek (1969, s. 332 – 338). Poukazuje na nejednotný spôsob spracovania výkladu frazeologizmov, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v exemplifikácii, ale striedajú sa s dokladmi nefrazeologického rázu bez ich vymedzenia. M. Hayeková (1971, s. 176 – 181) preskúmala Tvrdého rukopis rusko-slovenského slovníka (písaný starým ruským pravopisom), ktorý vznikal okolo r. 1930 a za života autora nevyšiel. Rukopis je uložený v Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine.

Skratkovito uvedieme ešte dve práce M. Hayekovej (1958, s. 158 – 163, s. 279 – 289) – o prvom tlačenom *Latinsko-maďarsko-nemecko-slovenskom slovníku* (Bortnický 1822) a o Pavlovi Koišovi z bernolákovskej družiny a jeho koncepte dvoch viacjazyčných slovanských slovníkov, v ktorých hľadal strednú cestu medzi Bernolákovou a Palkovičovou normou. Ďalšie sondy do dejín lexikografie pripravil K. Palkovič: *Ján Matej Korabinský ako lexikograf* (1965, s. 276 – 282), *Slovenský etymologický slovník Rudolfa Skotnického* (1971, s. 312 – 316; porov. kap. 6.2.), *Etymologický slovník Gustáva M. Reussa* (1994, s. 94 – 97; porov. kap. 6.2.) či *Riznerov pokus o slovník slovenského jazyka* (1985, s. 98 – 101). Ľ. Rizner je odbornej verejnosti známy najmä ako autor nárečového rukopisného materiálu západoslovenských (dolnotrenčianskych) nárečí. I. Ripka (1973, s. 340 – 349) v štúdii *Ľudovít V. Rizner a jeho bošácky nárečový slovník* osvetľuje etapy vzniku tohto veľkého diela (Rizner 1913) a podrobnejšie analyzuje cenný lexikálny materiál, ktorý sa však nepodarilo vydať.

3. VÝKLADOVÉ SLOVNÍKY

3.1. SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA SLOVENSKÉHO

Slovník spisovného jazyka slovenského (SSJS alebo matičný slovník) bol v istom zmysle „predskokanom“ neskoršieho *Slovníka slovenského jazyka* (1959 – 1968). Materiál pre matičný slovník sa začal pripravovať v 20. rokoch 20. stor. v Ja-

zykovom odbore Matice slovenskej (ďalej aj ako MS), ktorá v r. 1925 vydala inštrukcie *Ako vypisovať látku pre slovenský slovník*, teda ako excerpovať materiál. SR (1940, s. 30) informovala verejnosť, že pri MS bola založená Kancelária Slovníka slovenského jazyka, ktorá mala pod vedením A. Jánošíka a E. Jónu tento slovníkový materiál zhromažďovať a spracúvať[3].

SSJS (plánovaný ako 3-dielny) vychádzal vo forme zošitov v období 1946 – 1949, pričom takto vyšiel len 1. diel (A – J), publikovanie ďalších zväzkov bolo z politických dôvodov zastavené (prevládali názory, že slovník odrážal ideologickú realitu Slovenskej republiky rokov 1939 – 1945). A. Jánošík a E. Jóna mali pôvodne prepracovať *Slovenský frazeologický slovník* od P. Tvrdého (1. vyd. 1931, 2. vyd. 1933, Doplnky 1937), ale nakoniec im tento slovník slúžil ako pomôcka a metodicky sa opierali o *Příruční slovník jazyka českého, A – J*[4] (1935 – 1937; PSJČ) a *Slovník jazyka českého* (Váša – Trávníček, 1. vyd. 1937, 2. vyd. 1941). SSJS mal mať normatívny charakter a v citátoch mal zachytiť a vysvetliť slová bežné vo vtedajšom spisovnom jazyku. Prvý diel bol prijatý vcelku kladne, pripomienky sa týkali napr. výkladu a štylistického hodnotenia hesiel, etymológie či ideologického výberu citátov[5]. Základné informácie k slovníku, ako úvod, teoreticko-metodologické východiská, zoznamy skratiek, prameňov, ktoré mali byť pôvodne pripojené k ukončenému 1. dielu, chýbajú. Správu o vydaní 1. dielu napísal do SR E. Jóna pod skratkou Vl. (1946, s. 129 – 131). O ohlase na slovník v odborných kruhoch informoval rovnako E. Jóna v príspevkoch *Slovnikárske práce u nás* (1948/1949, s. 307 – 308) a *Slovenská lexikografia a lexikológia v rokoch 1945 – 1960* (1960, s. 242 – 253). Nad spôsobom spracovania gramatických kategórií v tomto výkladovom slovníku sa zamýšľal Š. Peciar (1949/1950, s. 177 – 183).

3.2. SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA

3.2.1. Prípravné práce

Už počas príprav SSJS sa hovorilo o potrebe nového normatívneho slovníka – neskoršieho *Slovníka slovenského jazyka* (SSJ). Excerpcia pre toto dielo prebiehala od r. 1943, takže istý čas sa paralelne pracovalo na dvoch výkladových slovníkoch slovenčiny – v Matici slovenskej a v Jazykovednom ústave Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU). Po zastavení vydávania SSJS a reštrukturalizácii MS po r. 1949 sa slovníkové práce aj kartotéka SSJS presunuli do Jazykovedného ústavu SAVU.

---

[3] Slovníkový materiál tvorilo približne 150 000 kartotečných lístkov zakúpených od amerického Slováka J. G. Konuša, ktorý urobil výpisky dokladov zo 182 kníh od 15 slovenských spisovateľov, a vyše 124 000 lístkov, ktoré sa vyexcerpovali v Matici slovenskej zo 65 kníh od 29 autorov (porov. *Z Kancelárie SJS*, 1941/1942, s. 183 – 187).

[4] Dostupné na [1]. Porov. správu o PSJČ v SR (Kiss-Jánsky 1949/1950, s. 313 – 315).

[5] Porov. v *Časopise pro moderní filologii* recenziu na SSJS (Šmilauer 1947, s. 67 – 73) a článok vo francúzštine o slovnikárskych prácach v Československu (Dostál 1949, s. 33 – 42).

SR prinášala priebežné správy o stave prác na slovníkovej excerpcii (Smiešková 1954, s. 116 – 118), ako aj na samotnom slovníku (1955, s. 64), či ukážky spracovania hesiel (Budovičová – Šalingová – Jakubičková 1954, s. 118 – 128). Zámerom bolo vytvoriť normatívny slovník stredného typu s čiastočným hniezdovaním, so zachytením frazeologických spojení a s výstižnou exemplifikáciou bez citácií (okrem citovania pri gramatických slovách alebo expresívach). SSJ vychádzal už z upravenej pravopisnej kodifikácie *Pravidiel slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom* (1953). SR pripravila v r. 1954 dvojčíslo 3 – 4 venované výkladovej a prekladovej lexikografii a recenziám rozličných typov slovníkov.

Príprava SSJ bola jednou z tém lexikografických konferencií, o ktorých sa v SR informovalo, a to:

I. celoštátna konferencia československých lexikografov (Bratislava 5. – 7. 6. 1952)[6], kde sa riešili otázky spojené s výkladovými, prekladovými, terminologickými slovníkmi či otázky lexikológie (synonymia, homonymia, frazeológia);

Konferencia o pripravovanej slovenskej gramatike a slovníku (15. – 16. 12. 1955)[7], na ktorej J. Horecký (1956, s. 64 – 71) rozprúdil diskusiu o členení slovnej zásoby z pojmového, morfologického, slovotvorného a hlavne štylistického hľadiska, pri ktorom rozlišoval príslušnosť slova k jazykovému štýlu a štylistické podfarbenie slova. R. Schnek referoval o expresivite slov (1956, s. 72 – 76), M. Hayeková o deminutívach v slovníku (1956, s. 76 – 79) a E. Smiešková o augmentatívach v slovníku (1956, s. 79 – 81).

Do vydania 1. zväzku SSJ (1959) vychádzali v SR štúdie jednotlivých autorov slovníka, v ktorých sa analyzovali a spresňovali konkrétne koncepčné body – rozsah slovníka, výklad významu a spracovanie významovej štruktúry slov, miera hniezdovania (Budovičová 1954, s. 65 – 74; 1955, s. 14 – 29), spôsob exemplifikácie a spracovanie frazeológie (Smiešková 1954, s. 74 – 77) a gramatických kategórií jednotlivých slovných druhov (Marsinová 1955, s. 29 – 40) či spôsob štylistickej charakteristiky hesiel (Šalingová 1955, s. 40 – 49). Na špecifické problémy a okolnosti, ktoré si vyžaduje príprava lexikografického diela, poukázal hlavný redaktor Š. Peciar v článku *O slovnikárskej práci* (1955, s. 3 – 9). Všetky rozpracované témy sú aktuálne aj dnes a hovoria o tom, že podobné problémy, aké má súčasná výkladová lexikografia, mala lexikografia aj v 50. rokoch 20. storočia.

Počas prípravy mal SSJ rozličné pracovné názvy, napr. *Slovník spisovného jazyka slovenského* (Budovičová 1954, s. 65) alebo sa hovorilo o normatívnom frazeolo-

[6] Podujatie bolo zorganizované pri príležitosti 2. výročia uverejnenia práce V. Stalina *Marxizmus a otázky jazykovedy*. Porov. správu a uznesenia z tejto konferencie uverejnené v SR (1951/1952, s. 258 – 260). Výstupy z konferencie vyšli v *Lexikografickom sborníku* (1953). Porov. recenziu na tento zborník v SR (Marsinová 1954, s. 99 – 102).

[7] Porov. správu z konferencie v SR (Oravec 1956, s. 109 – 113). Výstupy z tejto konferencie priniesla SR v dvojčísle 1 – 2 v r. 1956.

gickom slovníku slovenského jazyka. K pôvodnému koncepčnému zámeru SSJ, od ktorého sa upustilo, patrí napr. to, že slovník nie je úplne závislý len od excerpcie, lebo kartotéka neobsahuje doklady na mnohé bežné slová alebo významy. Slovesá s čisto vidovým prefixom sa mali uvádzať ako dokonavý korelát pri bezpredponovom slovese (typ *čítať – prečítať*) a nemali už mať samostatnú heslovú stať (*prečítať*).

3.2.2. Vydanie 1. zväzku SSJ

Autori a redaktori SSJ pracovali na spresňovaní koncepcie aj po vydaní 1. zväzku (1959), keď v SR publikovali ďalšiu sériu štúdií. Š. Peciar (1960, s. 157 – 162) uvažoval o významových odtienkoch, resp. samostatných či prenesených významoch v prípadoch typu nádoba – miera (*fľaša – fľaša vína*), hromadnosť – jednotlivina (*hrach*), názov rastliny – plod (*gaštan*) a rozličných spôsoboch ich lexikografického uchopenia. E. Jóna (1961, s. 206 – 214) sa sústredil na normatívnu stránku slovníka – slová v minulosti označované ako nesprávne sa v SSJ uvádzajú bez poznámky (*hluk, pravítko*), nie celkom jasne sú vyčlenené *ľudové slová* vyskytujúce sa v beletrii a bežnom vyjadrovaní pri charakteristike vidieckeho prostredia. Toto označenie sa podľa neho nehodí na slová cudzieho pôvodu, ktoré sa v spisovnej podobe označujú za barbarizmy (*dach, fertucha*). Výber slov či chýbajúce heslá alebo nejednotnosť v zachytení istých skupín pomenovaní komentoval Š. Michalus (1961, s. 214 – 219). Š. Vragaš (1961, s. 220 – 225) porovnával výber a spracovanie slov cudzieho pôvodu so *Slovníkom spisovného jazyka českého* (A – M, 1960), pri ktorom konštatoval väčšiu mieru prítomnosti citátových výrazov (typu *in memoriam*) a na rozdiel od SSJ zaznamenávanie pôvodu aj pri medzinárodných slovách (prevzatých najmä z latinčiny a gréčtiny) typu *definícia*. K problematike spracovania frazeológie v SSJ sa po E. Smieškovej (1954, s. 74 – 77) vrátil F. Kočiš (1961, s. 269 – 280), ktorý sa snažil rozlíšiť typy frazeologických spojení od iných ustálených spojení, nájsť im miesto v heslovej stati či výstižný výklad a zjednotiť ich spracovanie v slovníku pri všetkých plnovýznamových slovách, z ktorých sa frazéma skladá. Uvedené štúdie predstavujú istú sebareflexiu autorov a redaktorov SSJ, na základe ktorej priebežne korigovali postup pri ďalších zväzkoch.

Poznámky k jednotlivostiam v SSJ pripravili aj neautori slovníka, napr. J. Rybák k spôsobu spracovania hesiel *čosi, dačo* (1961, s. 235 – 237), J. Ružička o heslách *bleskozvod, hromozvod* (1961, s. 237 – 239) či J. Sabol k pomenovaniam hádaniek typu *doplňovačka, rozkazka, smerovka* (1964, s. 88 – 89).

3.2.3. Diskusia o jazykovej kultúre a SSJ v časopisoch Kultúrny život (1964) a Slovenská reč (1965)

SSJ sa po vydaní prvých troch zväzkov (A – K, 1959; L – O, 1960; P – R, 1963) stal predmetom kritiky v rámci širšej diskusie o stave jazykovej kultúry na Sloven-

sku vo verejných prejavoch a o „zbližovaní slovenčiny a češtiny“. Rozprava prebiehala na stránkach *Kultúrneho života* v r. 1964. Časť diskutujúcich obviňovala jazykovedcov z pasivity a rezervovaného prístupu pri hodnotení vývinu spisovného jazyka, čo pripisovala aj strachu lingvistov z toho, že budú obvinení z purizmu (porov. *„Pri zelenom stole: naša reč“. Návraty k takmer zabudnutej diskusii*, 2014). Slovníku aj väčšine jazykovedcov sa vyčítala prílišná liberálnosť v kodifikačnej práci, nadmerné inovácie, prenikanie a spracúvanie cudzích, hlavne českých či ruských slov, ktoré majú v slovenčine ustálené systémové prostriedky a ktoré takto rozkolísavajú úzus.

Na stránkach SR ťažiskové témy tejto diskusie glosoval V. Blanár v dvoch príspevkoch *O dnešnej jazykovej kultúre a vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny* (1965, s. 32 – 41) a *Zakončenie diskusie o jazykovej kultúre* (1965, s. 109 – 113). Pochybnosti kritikov, či sa neuvoľnili kritériá spisovnosti, by sa podľa autora stratili, ak by súčasťou SSJ boli popri teoretickom úvode aj hlavné zásady kodifikačnej práce. K vzťahu slovenčiny a češtiny odpovedá, že zbližovanie jazykov sa nesmie stotožňovať so splývaním. Popri tendencii zbližovania pôsobí zároveň tendencia zachovať kontinuitu a vlastné vývinové zákonitosti: „[...] miesto mnohých od pôvodu českých lexikálnych prvkov v slovenskom spisovnom slovníku bolo pred 50 rokmi iné, ako je dnes, a nebude rovnaké o ďalších 50 rokov [...] kodifikácia istého stavu sa môže dostať do kolízie s národnoreprezentatívnou funkciou spisovného jazyka“ (s. 41).

Okrem účasti v spomínanej diskusii v *Kultúrnom živote* (1964) zareagoval na kritiku SSJ aj hlavný vedecký redaktor slovníka Š. Peciar v štúdii *O výbere a hodnotení slov v Slovníku slovenského jazyka* publikovanej v SR (1965, s. 101 – 109). SSJ ako stredný typ slovníka musí podľa neho zachytávať aktívnu slovnú zásobu troch súčasných generácií používateľov spisovnej slovenčiny z beletrie, populárno-vedeckej a odbornej literatúry, ale aj nespisovnú vrstvu (výberovo nárečia a slang) či zastaranú lexiku. Š. Peciar bráni SSJ pred obvineniami zo skresľovania obrazu lexiky a rezignácie na hodnotenia. Poukazuje na to, že štylistické hodnotenie slov v SSJ je prvým pokusom v dejinách spisovnej slovenčiny, pričom štýlová hodnota slov sa hlavne v období prudkého rozvoja spoločnosti rýchlo mení.

3.2.4. Konferencia o SSJ na stránkach SR

V nadväznosti na celonárodnú diskusiu na stránkach *Kultúrneho života* (1964) sa v dňoch 21. – 23. 6. 1965 v Smoleniciach uskutočnila *Konferencia o slovníku spisovnej slovenčiny*[8] za účasti jazykovedcov aj pracovníkov širšej kultúrnej sféry. Podujatie malo za cieľ jednak celkovo zhodnotiť SSJ a jednak posúdiť tézy ku koncepcii pripravovaného *Príručného slovníka spisovnej slovenčiny* (tento slovník vy-

[8] Porov. správu z konferencie v SR od E. Jónu (1965, s. 352 – 357).

šiel r. 1987 pod názvom *Krátky slovník slovenského jazyka*). SR priniesla príspevky z tohto významného podujatia (1966, roč. 31, č. 1, 2).

Po úvodnom slove E. Jónu (1966, s. 3 – 6) predniesol oponentskú správu E. Pauliny (1966, s. 7 –13). S výberom prameňov od 80. rokov 19. stor. oponent súhlasí, kriticky sa stavia k hodnoteniu slov. Kvalifikátory *arch., zastar., kniž. zried.* sa uplatňujú v SSJ pri mnohých slovách, ktoré sa v tom čase nepoužívali nie preto, že časovo zastarali, ale preto, že sa v minulosti vyskytovali v spisovnom jazyku bežne, no v období prípravy slovníka sa pociťovali ako chybné alebo ako bohemizmy. SSJ má preto hodnotiť slová nie z historického, ale aktuálneho pohľadu. Vyjadruje sa aj ku kvalifikátorom *nárečový – krajový – ľudový* výraz. Podľa oponenta by sa za nárečový výraz nemala označovať jednotka, ktorá nemá v spisovnom jazyku svoj ekvivalent. Spochybňuje vrstvu krajových slov, do ktorej sú radené jednak spisovné slová určené na vyradenie, jednak nárečové slová s potenciálom spisovnosti. Stavia sa proti téze, že hovorový štýl je vytváraný nespisovnými výrazmi. Niektoré výrazy označené ako hovorové patria skôr do slangu (*likérka, nemocenská*). Podotýka, že táto problematika súvisí s vtedy nevyjasnenou teóriou funkčných štýlov.

Podľa G. Horáka a kolektívu oddelenia gramatiky a štylistiky ÚSJ SAV (1966, s. 14 – 19) informatívna funkcia v slovníku prevládla nad normatívnou – SSJ v snahe zachytiť čo najviac slov a výrazov či synoným oslabil svoju normatívnosť. V SSJ je nedoriešená hranica medzi spisovnými a nespisovnými slovami: „V takýchto prípadoch sa nenáležite rozširuje oblasť spisovných slov tým, že sa prevzaté nezdomácnené slová označujú ako kniž., kniž. zastar., zastar. a zried.; na druhej strane zasa oblasť spisovných slov sa zužuje, ochudobňuje tým, že sa veľa slov označuje ako nár., kraj., ľud., hoci sú to slová spisovné, len neterminologického rázu“ (s. 17). Kritérium dobrého autora sa podľa oponentov precenilo na úkor kritéria dobrého jazykového povedomia tým, že sa dobrými autormi dokladujú aj chybné slová.

Lexikografický kolektív Ústavu pro jazyk český ČSAV sa v posudku (1966, s. 20 – 36) zameral na porovnanie SSJ a *Slovníka spisovného jazyka českého* (A – M, 1960; N – Q, 1964; R – U, 1966; SSJČ), keďže tieto dve diela vychádzali v rovnakom období. Komparácia sa týkala hlavne spracovania výkladu významu, sémantizácie či odlišného vnímania homonymie. V spracovaní synonymie vidia istú nedôslednosť, keď sa synonymá využívajú namiesto výkladu nie vždy opodstatnene alebo jednotne. Všímajú si ne/dodržiavanie zásady uvádzať citátové doklady len pri istých typoch hesiel, a nie pri bežných heslách či významoch. SSJ využíva pri terminológii diferencovanejšie skratky jednotlivých odborov ako SSJČ, ale napr. vo výklade botanickej a zoologickej nomenklatúry nachádzajú českí kolegovia v SSJ nezrovnalosti z hľadiska klasifikácie rod – druh. Cenné postrehy pripájajú aj k spracovaniu jednotlivých slovných druhov a ich gramatických kategórií. Ako používatelia iného materinského (českého) jazyka sa k štylistickému hodnoteniu slovenských hesiel nevyjadrujú.

D. Kollár (1966, s. 37 – 44) pripomína, že po viac ako 120 rokoch od uzákonenia spisovnej slovenčiny predstavuje SSJ kodifikáciu v oblasti slovnej zásoby. Slovník sa podľa neho úzkostlivo opiera o (nedostatočnú) excerpciu, chýbajú mu aj iné lexikografické pramene a z heslára vypadli niektoré bežné slová. Ďalej sa dotýka štruktúry a stavby hesla, homonymie, odlíšenia preneseného použitia slov od ustálených spojení. Pri otázke normotvornej funkcie slovníka hovorí: „Dôležité pri každom hodnotení je to, z akých pozícií hodnotíme. A to si treba ujasniť. Náš názor je taký, že pri každej kodifikácii, tým skôr pri prvej, treba vychádzať z toho stavu, ktorý je, a nie zo želaní. Pritom treba skúmať, či ten alebo onen jav zapadá do systému, je jeho organickou súčasťou, neprotirečí zákonitostiam jazyka – bez ohľadu na jeho pôvod“ (s. 43).

Do samostatnej bohatej diskusie v SR (1966, s. 76 – 112) sa zapojili Z. Jesenská, M. Ivanová-Šalingová, J. Ferenčík, J. Ružička, M. Urbančok, P. Ondrus, R. Krajčovič, F. Miko, J. Mistrík, J. Štibraný, V. Budovičová, S. Šaling, A. Habovštiak, R. Šrámek, Z. Sochová, J. Horecký, F. Kočiš, R. Schnek, Ľ. Ďurovič, D. Kollár, E. Jóna, J. Oravec, J. Kačala, J. Macháč, J. Filipec, M. Gáfrik, J. Ferenčík, G. Horák, E. Pauliny, J. Mihál, J. Ružička, J. Marták. Vyberáme zopár najdôležitejších bodov, ktoré diskutujúci konštatovali (niektoré témy z uvedených oponentských posudkov sa opakovali aj v diskusii, ale rozoberali sa z rozličných hľadísk): SSJ zachytáva veľa nepotrebných slov (hviezdoslavizmy); v SSJ sú náhodné a nenáhodné chyby (kvalifikátormi *knižn., zastar., zried., expr.* sú označené nesprávne slová alebo bohemizmy); rozpor v hodnotení slov na hranici spisovné – nespisovné, nejednotnosti súvisia s chýbajúcou teóriou spisovného jazyka a nerozpracovaným hovorovým štýlom; slang sa v SSJ omylom radí k spisovným prostriedkom; pripomienky ku kvalifikátorom *krajové, nárečové, ľudové* slovo – ako krajové sa označujú slová nárečové alebo tie, ktoré nemusia mať kvalifikátor; vzťah medzi spisovným jazykom a nárečiami je v slovenčine užší ako v češtine, spisovná slovenčina sa obohacovala aj z nárečí; zbližovanie slovenčiny a češtiny má prebiehať len ako prirodzený proces, nie násilne; nedostatočná a prebeletrizovaná excerpcia (málo publicistiky), niektoré citátové doklady obsahujú chybné slová či tvary; SSJ mal suplovať viacero slovníkov naraz, preto protirečenia vyplývajú práve z toho, že sa tieto úlohy nekryjú. Je však potrebné dodať, že napriek značným výhradám k SSJ diskutujúci hodnotili toto dielo vysoko.

V odpovedi na kritiku SSJ Š. Peciar (1966, s. 113 – 119) vysvetlil postup pri zostavovaní heslára a dôvod zaradenia aj nespisovných slov, keďže slovník kompenzuje nedostatok iných typov slovníkov. Uvádzaním variantov sa ilustruje variabilita výrazových prostriedkov a ich vývin, pričom nesprávne nárečové varianty sú označené, čím sa de facto posilňuje normatívna funkcia slovníka. Uznáva, že kvalifikátor *niž. hovor.* slabo odlišuje nespisovné výrazy od hovorovej vrstvy spisovných slov

a že niektoré slová označené ako nárečové možno presnejšie označiť skôr za expresívne (*ľapnúť si*). Nie je ľahké odlíšiť slová českého pôvodu od slov spoločných s češtinou, pretože pri mnohých slovách prevzatých z češtiny si ich český pôvod neuvedomujeme. Označenie jednotky ako českej sa v SSJ neinterpretuje ako označenie jej pôvodu (ako by to malo byť), ale je s ňou spojené záporné hodnotenie z hľadiska spisovnosti. V kritériu „dobrého autora" aj „dobrého jazykového povedomia" sa skrýva nebezpečenstvo subjektivizmu. Za kritérium spisovnej normy považuje Š. Peciar spoločenské jazykové vedomie všetkých aktívnych používateľov spisovného jazyka.

Záverečnú inventúru v používaní štylistických a normatívnych kvalifikátorov v SSJ urobila M. Ivanová-Šalingová (1966, s. 146 – 153). Rozpaky pri hodnotení slov prevzatých z češtiny súvisia podľa nej s neorganickým krížením kritéria spisovnosti a štylistického hodnotenia.

3.2.5. SR a SSJ v pokonferenčnom období

Po konferencii o SSJ pokračuje SR v publikovaní ďalších príspevkov týkajúcich sa lexikografickej koncepcie či spracovania individuálnych hesiel a skupín slov, alebo ide o analytické štúdie, ktorých materiálovým východiskom bol práve SSJ. K prvému typu patrí napr. článok o problematike spracovania hláskových, pravopisných a slovotvorných variantov a dubliet v SSJ (Šalingová 1967, s. 25 – 32), o významovom a štylistickom usúvzťažnení hesiel *radok* a *zákos* v SSJ (Kačala 1971, s. 85 – 89), o nejednotnom spracovaní hlások a písmen v SSJ (Dvonč 1988, s. 291 – 294). J. Mihál priniesol faktografické pripomienky k výkladu jednotlivých hesiel, rozličné normatívne poznámky k cudzím slovám či chýbajúcim heslám, tvarom a frazeologizmom (1967, s. 109 – 113, s. 161 – 165). Na spracovanie cudzích zemepisných názvov v *Doplnkoch a dodatkoch* SSJ sa pozrel I. Ripka (1970, s. 118 – 123), podľa ktorého je rozkolísanosť pri tvorbe derivátov od týchto názvov dôsledkom ne/rešpektovania miestneho úzu. K cudzím a domácim zemepisným názvom sa vyjadrila aj M. Hajčíková (1971, s. 89 – 93).

Teoretický charakter má fundovaná štúdia *Členenie slovnej zásoby a kritériá jej členenia* od F. Kočiša (1989, s. 158 – 171), v ktorej vystupuje SSJ (aj KSSJ, 1987) ako jeden zo zdrojov pri uvažovaní o diferenciácii lexiky. Autor konštatuje, že jednotlivé pramene používajú pri hodnotení slovnej zásoby nejednotné kritériá. Za najvyššie kritérium považuje normatívne kritérium (spisovné – nespisovné jednotky), pri ktorom je potrebné ujasniť si, čo je základným znakom nespisovnosti slov a kedy sa nespisovnosť slov hodnotí ako štylistický príznak slova. Podobne ako J. Horecký (1956, s. 64 – 71) hovorí F. Kočiš o chybnom stotožňovaní štylistického zafarbenia slova s príslušnosťou k istej štýlovej vrstve (štylistické a štýlové kritérium). Podľa neho je členenie slovnej zásoby na základe príslušnosti k štýlom nepresné, lebo tu

nejde o príslušnosť slova k určitému štýlu, ale o sféru používania istého jazykového prostriedku v konkrétnej pracovnej alebo spoločenskej oblasti.

3.3. KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA

O potrebe zostavenia jednozväzkového normatívneho slovníka slovenčiny sa začína hovoriť v období, keď vychádzajú posledné časti šesťzväzkového SSJ. Úvahy o koncepcii nového slovníka sa totiž opierajú o kritiku vznášanú voči tomuto rozsiahlemu lexikografickému dielu. Referuje sa o tom aj v správe z už zmieňovanej *Konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny* (21. – 23. 6. 1965, Smolenice)[9], na ktorej okrem príspevkov venovaných SSJ odzneli aj referáty o tzv. *Príručnom slovníku spisovnej slovenčiny*, ako sa avizovaný slovník pracovne označoval (porov. kap. 3.2.4.). Na konferencii sa jasne formulovalo, že nový slovník nemá byť iba skrátenou verziou SSJ, ale úplne novým, výlučne normatívnym dielom, ktoré bude dobre využiteľné v bežnej jazykovej praxi. Krátko po konferencii sa v SR objavuje štúdia M. Pisárčikovej (1966, s. 349 – 352), ktorá predznamenáva koncepčnú prípravu takéhoto slovníka. Autorka na podklade základných lexikografických zásad uvádza postupy, ktoré by sa mali dodržiavať pri spracúvaní synonymie v jednozväzkovom výkladovom slovníku.

Tento príspevok bol však na relatívne dlhé obdobie posledným, ktorý informoval o príprave normatívneho slovníka. Tým sa, ako sme už uviedli, stal *Krátky slovník slovenského jazyka* (KSSJ), ktorý dodnes vyšiel v piatich vydaniach (1987, 1989, 1997, 2003, 2020). Tematizovanie koncepcie KSSJ sa v SR systematickejšie objavuje až v 80. rokoch 20. stor., keď sa v jednotlivých štúdiách členov autorského kolektívu prezentujú už viac-menej vyriešené otázky spracúvania niektorých jazykových javov. Všetky prezentované analýzy sa pritom kriticky vyrovnávajú so spracovaním konkrétneho javu v SSJ. Najviac príspevkov sa dotýka štylistických parametrov zachytenej lexiky. Na slovníkovom materiáli ako prvá predkladá lexikologicko-štylistickú štúdiu o knižných výrazoch M. Pisárčiková (1982, s. 84 – 92). E. Tibenská (1982, s. 145 – 155), využívajúc funkčné kvalifikátory z koncepcie navrhnutej pre KSSJ, aplikuje analýzu hodnotenia expresivity Ch. Ballyho na vybrané sémantické skupiny slovies, čo má napomôcť zvýšeniu objektivity pri uvádzaní tohto kvalifikátora. J. Kačala (1983, s. 289 – 293) vysvetľuje použitie kvalifikátora *subštandardný* výraz, ktorý v dovtedajšej lexikografickej praxi použitý nebol; zdôrazňuje, že v KSSJ nejde o subštandardnú formu národného jazyka nachádzajúcu sa medzi spisovnou a nárečovou formou, známu z koncepcie J. Horeckého (1979), ale o vrstvu subštandardných slov zapĺňajúcu priestor medzi nespisovnými a hovorovými výrazmi. M. Považaj (1987, s. 162 – 168) napokon ukazuje spôsoby, akými dochádza k prehodnoteniu tej vrstvy slovnej zásoby, ktorá je v SSJ označená kvalifikátorom *krajové* slovo – niektoré výra-

[9] Porov. správu z konferencie v SR (Jóna 1965, s. 352 – 357).

zy sa pre nárečový charakter a nízku frekvenciu do nového slovníka nezaradili, niektoré sa zaradili ako spisovné neutrálne alebo spisovné hovorové, či expresívne. Gramatických aspektov sa dotýka štúdia M. Pisárčikovej (1985, s. 332 – 340) predstavujúca teoretické východiská inovatívneho spracovania zvratných slovies v KSSJ. Zvratné slovesá významovo späté s nezvratnými slovesami sa prihniezdúvajú k nezvratnej podobe (*držať – držať sa*). KSSJ na rozdiel od SSJ považuje prípady typu *umyť sa* za syntagmu a nie za zvratné sloveso, preto podobu *umyť sa* nehniezduje ani nespracúva samostatne, ale uvádza ju medzi príkladmi v rámci hesla *umyť*. Variantnosť zvratnej a nezvratnej podoby slovies, za predpokladu ich totožného významu, sa pripúšťa vtedy, keď morféma *sa* nemení intenčnú hodnotu slovesa (*drieť, drieť sa*).

V. Blanár (1988, s. 183 – 187) vo svojej pozitívne ladenej recenzii 1. vydania tohto diela uvádza, že „Krátkym slovníkom slovenského jazyka sa začína nová etapa lexikografickej kodifikácie“ (s. 187). Koncepcia KSSJ však celkom prirodzene odzrkadľuje stav vedeckého poznania 2. polovice 70. rokov a 1. polovice 80. rokov 20. stor. Samotní členovia autorského kolektívu tak s odstupom času uverejňujú texty, v ktorých na základe vlastných skúseností ponúkajú nové, dôslednejšie a prepracovanejšie lexikografické riešenia niektorých jazykových javov a odporúčania pre budúcu lexikografickú prax, z ktorých sa dnes viaceré uplatňujú aj v *Slovníku súčasného slovenského jazyka*. E. Tibenská (1993, s. 289 – 296) sa venuje typizácii výkladu slovesných významov, pričom uvádza, pri ktorých lexikálnych skupinách sa v KSSJ túto typizáciu podarilo dodržať a v ktorých mohla byť dôkladnejšia. J. Kačala (1997, s. 193 – 203) v štúdii o statuse lexikalizovaných spojení pripúšťa, že hoci im autori slovníka venovali zvýšenú pozornosť, tieto lexikálne jednotky sa zachytávajú iba v prípadoch, v ktorých je základným kategoriálnym komponentom sloveso. Do budúcnosti autor vyjadruje požiadavku lexikografického spracovania celého súboru lexikalizovaných spojení, teda aj tých, v ktorých je základným kategoriálnym komponentom substantívum. V ďalšom svojom príspevku J. Kačala (1998, s. 65 – 75) objasňuje sémantickú deriváciu na základe priľahlosti, pričom konštatuje, že priľahlosť typu „istý kvalifikovaný umelecký postup – cieľavedomý výsledok takéhoto postupu“ (*odtlačok*) sa v procese prípravy KSSJ nezohľadnil.

Tretie, doplnené a prepracované vydanie KSSJ (1997) vyvolalo významnú a v slovenskom lingvistickom diskurze dobre známu polemiku o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine medzi L. Dvončom a J. Kačalom, ktorej realizačným priestorom sa stala práve SR (v príspevkoch Dvonč 1997, s. 248 – 254; Kačala 1998, s. 230 – 237; Dvonč 1998, s. 291 – 299; Kačala 1999, s. 150 – 157; Dvonč 1999, s. 279 – 291, s. 345 – 354; Dvonč 2000, s. 222 – 227).

V. Blanár (1997, s. 332 – 339) sa vo svojej recenzii 3. vydania KSSJ tohto problému dotýka iba opisne. Tieto polemiky sa znova pripomínajú až v r. 2006, keď sa k nim navracia Ľ. Ďurovič (2006, s. 224 – 239).

Informácie uvedené v KSSJ sa však stali podnetom úvah aj ďalších jazykovedcov, ktorých texty boli v SR uverejnené v rubrikách *Diskusie* alebo *Rozličnosti*. Spomeňme napr. na detailných exemplifikáciách vybudovaný príspevok F. Sabola (1995, s. 309 – 313), ktorý sa na slovníkovom základe zamýšľa nad univerbizačnými tendenciami v slovenčine (napr. *do slova – doslova, po dobrom – podobrom, tak isto – takisto*), či text J. Dolníka (1988, s. 188 – 189), ktorý zdôrazňuje potrebu špecifikácie termínu expresivita a vyriešenie ďalších otázok (emocionalita, obraznosť, intelektuálnosť, intenzifikácia a pod.), ktoré majú vplyv aj na lexikografické spracovanie tohto javu. KSSJ sa zároveň stal materiálovou bázou viacerých väčších výskumov, z ktorých môžeme výberovo zmieniť štúdie M. Nábělkovej *Variantnosť ako prvok dynamiky v adjektívnej paradigmatike* (1996, s. 257 – 266), M. Šimkovej *Fungovanie častíc na osi pozitívne – negatívne* (1998, s. 80 – 87) či F. Kočiša *Slovo mol a jeho slovníkové spracovanie v slovenčine* (2005, s. 57 – 59).

3.4. SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA

Tematika nového výkladového *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (SSSJ) sa v SR objavuje začiatkom 90. rokov 20. stor., keď sa začala formovať koncepcia tohto lexikografického diela. SR v r. 1992 uverejnila dve štúdie, v ktorých sa pozornosť sústreďovala na lexikografické uplatnenie synoným (Pisárčiková 1992, s. 220 – 227) a antoným (Oravcová 1992, s. 298 – 303). V centre záujmu obidvoch príspevkov sú funkcia a druhy týchto jazykových prostriedkov, ich výber, umiestnenie a vyznačenie vo výkladovom slovníku. A. Oravcová (1993, s. 96 – 100, s. 296 – 301) publikovala ďalšie dva texty – o lexikografickom spracovaní predpôn a predložiek.

Koncom 90. rokov vyšla na stránkach SR štúdia hlavnej vedeckej redaktorky SSSJ K. Buzássyovej *Z koncepcie a realizačnej problematiky nového výkladového Slovníka súčasného slovenského jazyka* (1999, s. 321 – 331), v ktorej autorka konštatuje opodstatnenosť a naliehavosť vypracovania nového a rozsiahlejšieho slovníka slovenčiny. Atribúty ako rozsiahlejší slovník a súčasný slovník sa pre koncepciu tohto plánovaného diela stali kľúčovými a reflektujú sa v rôznych rovinách spracovania, napr. v cieli a rozsahu, vo vymedzení časovej hranice vzhľadom na uvádzanie a čerpanie dokladového materiálu (za medzník súčasného jazyka sa považuje r. 1955), v zložení materiálovej bázy (kombinácia tradičnej lístkovej kartotéky s textovými korpusmi), v makroštruktúre a mikroštruktúre, vo výbere slov a dokladov.[10]

Po vydaní 1. zväzku SSSJ (A – G, 2006) vzniká priestor na ďalšiu diskusiu a reflexiu aj v SR. V príspevkoch sa posudzuje predovšetkým uvádzanie gramatických údajov a formulujú sa závery, ktoré prispievajú k spresňovaniu a zjednocovaniu lexikografického spracovania v ďalších zväzkoch. V r. 2008 vyšli v SR štyri takéto príspevky. Na problematiku kvantitatívnych inverzných alternácií (dlhý sufix

[10] Koncepcia SSSJ je podrobne vysvetlená v 1. zväzku (A – G, 2006, s. 13 – 47).

spôsobuje krátenie v radixe, napr. *komín – komin-ár, čítať – čit-áreň*) v lexémach so sufixmi *-ár/-iar/-ar*; *-áreň/-iareň/-areň* sa zameriava štúdia M. Sokolovej a A. Jarošovej (2008, s. 193 – 211). Autorky posudzujú ich doterajšie uvádzanie a vysvetľujú vplyv sémantického, derivačného a fonologického faktora na realizáciu alebo nerealizáciu inverzných alternácií pri tomto type tvorenia slov. Rovnaká dvojica autoriek (Sokolová – Jarošová 2008, s. 212 – 221) pripravila štúdiu o spracovaní gramatického aparátu substantívnych hesiel s cieľom upozorniť na problémové oblasti a potrebné budúce spresnenia. Spresnenia sa týkajú napr. neprotirečiaceho a jednotného zápisu zreteľnej koncovky (porov. zreteľnú hiátovú koncovku v type *granulácia -ie* a zreteľnú koncovku s diftongom v type *granulovanie -nia*); rozšírenia gramatických údajov o tvary, pri ktorých môžu vznikať chyby (napr. jednotnejšie doplnenie inštrumentálu plurálu pri maskulínach končiacich sa na dva konsonanty); uvádzania variantov (neuvádzať redundantné varianty, určiť zodpovedajúce poradie variantov, v prípade potreby rozpisovať príslušné tvary variantných lexém); jasnejšieho spracovania morfologickej stránky augmentatív typu *chlapčisko*. Téme tvorenia imperatívu pomocou jednotlivých imperatívnych morfém (nulová morféma, morféma *-i* alebo variantné morfémy) sa venuje text M. Sokolovej a I. Bónovej (2008, s. 271 – 280), v ktorom autorky podrobili analýze slovesá z *Pravidiel slovenského pravopisu* (1991, 1998, 2000; PSP). Analýza vychádza aj z korpusových zistení, špeciálne v súvislosti s poradím variantných imperatívnych koncoviek. Na diskutabilné prípady v lexikografických dielach prameniace z nerozlišovania vokalických skupín (hiátov) a diftongov pri zápise koncoviek v záhlaví hesiel upozorňujú v spoločnom článku *Diftongizácia vokalických skupín ie, ia a lexikografická prax* M. Sokolová, M. Ivanová a A. Jarošová (2008, s. 281 – 292). Vymenúvajú rozdiely odlišujúce vokalickú skupinu (*harmón**ia***) od diftongu (*č**ia**pka*) a poukazujú aj na prípady, keď sa vokalické skupiny nemôžu diftongizovať. Pri prehodnocovaní vokalických skupín na diftongy sa zdôrazňuje pôsobenie viacerých extra- a intralingválnych faktorov. Autorky v neposlednom rade navrhujú aj vhodné lexikografické riešenia pre uvádzanie zreteľných koncoviek v SSSJ.

Na vydaný 1. zväzok SSSJ reagujú v SR dva príspevky. Na možné úpravy smerujúce k jednotnejšiemu spracovaniu proprií upozorňuje I. Ripka (*Poznámky o spracúvaní vlastných mien v I. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka*, 2009, s. 27 – 31). Ďalšou reakciou je *Svedectvo recenzenta o Slovníku súčasného slovenského jazyka* J. Kačalu (2009, s. 91 – 97). Autor poukazuje na skutočnosť, že v SSSJ sa uvádzajú variantné pravopisné podoby typu *budhista*, *buddhista*; *Apolón*, *Apollón*; *áčkar*, *áčkár* a pod., hoci v súčasnosti je kodifikovaná iba prvá z uvedených dvojíc. Dôvody zachytenia týchto variantov vysvetľuje K. Buzássyová (*Poznámky k príspevku Jána Kačalu Svedectvo recenzenta o Slovníku súčasného slovenského jazyka*, 2009, s. 98 – 102). Stanovisko k príspevku J. Kačalu publikoval v SR aj

J. Mlacek (2009, s. 103 – 104), ďalší recenzent 1. zväzku, ktorý uvádzanie dvojtvarov tohto typu nepokladá za závažný krok rozkolísavajúci jazykovú normu. Variantné prípady vníma skôr ako lexikografický krok reflektujúci stav v jazykovej praxi, hoci aj podľa jeho názoru je variantnosť v SSSJ príliš častým a nie vždy celkom odôvodneným javom.

Precizovanie lexikografického spracovania pokračovalo aj v nasledujúcom období, keď sa 2., 3. a 4. zväzok SSSJ (2011, 2015, 2021) stal materiálovým východiskom výskumu jednak autorsko-redaktorského kolektívu slovníka, jednak iných bádateľov. V štúdii *Percepcia a lexikografické spracovanie zložených adjektív* A. Jarošová (2011, s. 132 – 148) opisuje charakter nepravých (kompozitá s afixoidom, zväčša ide o deriváty od zložených substantív: *biotechnológia – biotechnologický*) a pravých (*slovnodruhový*) adjektívnych kompozít. Vymedzené typy a podtypy komentuje vzhľadom na postupy a zásady uplatnené pri spracovaní zložených adjektív v SSSJ. Rozčlenenie na podtypy a súčasne rovnorodé skupiny prispieva napr. k zjednoteniu výkladových perifráz.

Redaktorský tandem A. Jarošová a M. Sokolová (2013, s. 131 – 151) formuluje zásady spracovania viacčlenných vidových korelácií – vidových trojíc (VT). Autorky postupujú pri analýze VT komplexne, vychádzajúc z korpusových zistení ich analyzujú „až po úroveň kontextovej lexie“ (s. 137). Vyčleňujú tri typy VT: 1. VT s dvoma imperfektívami pri procesných deadjektívnych verbách (napr. *silnieť – zosilnieť – zosilnievať*), 2. VT s dvoma perfektívami pri verbách zakončených na *-núť*/*-nuť* (napr. *kývať – zakývať – kývnuť*), 3. VT s dvoma imperfektívami pri verbách typu *deliť – rozdeliť – rozdeľovať* (tento typ podlieha ďalšiemu trojakému členeniu).

Materiál vtedy pripravovaného 4. zväzku SSSJ poslúžil ako základ dvoch štúdií ďalšej redaktorke slovníka M. Ivanovej. V prvej štúdii (Ivanová 2018, s. 235 – 260) poukazuje na diskutabilné miesta v súvislosti s existujúcim spracovaním slovies s datívnym reflexívnym komponentom *si* v SSSJ, vyžadujúcim si určité spresnenia. Pre tento cieľ charakterizuje status reflexívneho komponentu *si* a konkrétne typy slovies, v rámci ktorých ďalej vyčleňuje sémantické triedy: reflexíva tantum datívneho typu (*všimnúť si*), odvodené reflexíva datívneho typu (*odložiť si*), reflexívne varianty (*nacvičiť/nacvičiť si*), pragmaticky podmienené reflexívne podoby nereflexívnych verb (*nôtiť si*) a reflexívne konštrukcie (*kúpil si knihu*). V druhom texte *Reciprocita v slovenčine a optimalizácia jej lexikografického spracovania* (Ivanová 2020, s. 143 – 161) navrhuje riešenia smerujúce k jednotnejšiemu spracovaniu recipročných slovies v SSSJ. Venuje sa hlavne otázke odlíšenia odvodených reciprocív (majú sa spracúvať ako samostatné heslá) a recipročných konštrukcií (majú byť súčasťou dokladovej zóny nereciprocného slovesa). Pre oba prípady bližšie vymenúva konkrétne sémantické triedy slovies.

4. PREKLADOVÉ SLOVNÍKY

V prekladovom slovníku zohráva kľúčovú rolu otázka ekvivalentu. K tejto problematike sa na príklade slovenčiny a ruštiny vyjadrila v SR E. Sekaninová v štúdii *Z lexikografickej problematiky* (1954, s. 78 – 82): „Úlohou prekladového slovníka je podať platný preklad pre každý významový odtienok, pre každú štylistickú nuansu a pre každé frazeologické spojenie“ (s. 81). Na zložitý systém sémantických príznakov slova poukazuje aj D. Kollár v príspevku *Krása lexikografie* (2001, s. 225 – 233), ktorý zameranie prekladového slovníka charakterizuje takto: „konfrontuje dva jazykové systémy (ako aj ich funkčné využitie) a vytvára nový systém založený na ekvivalencii výrazových prostriedkov konfrontovaných jazykov vo vzťahu k pomenúvanej skutočnosti, často nanovo formulovanej“ (s. 229).

4.1. ČESKO-SLOVENSKÁ A SLOVENSKO-ČESKÁ LEXIKOGRAFIA

Nevyhnutnosť prípravy dvojjazyčných slovníkov porovnávajúcich lexiku češtiny a slovenčiny vyplývala z historicko-politických a kultúrnych okolností. Tieto súvislosti podávajú v SR štyri prehľadové, sumarizačné štúdie a jeden príspevok predstavujúci koncepciu *Česko-slovenského slovníka* (1979).

Historický pohľad na vývin slovnikárskych prác prináša začiatkom 50. rokov 20. stor. už spomínaný E. Jóna (1950/1951, s. 270 – 290; bližšie porov. kap. 2.). Z novších prác majú sumarizačný charakter dve nadväzujúce štúdie K. Gajdošovej o slovensko-českej a česko-slovenskej dvojjazyčnej lexikografii (2014, s. 274 – 303; 2015, s. 37 – 72) a štúdia M. Nábělkovej *Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní I. Začiatky lexikálnej komparácie* (2015, s. 276 – 306). K. Gajdošová približuje tvorbu jednotlivých dvojjazyčných slovníkov od konca 19. stor. (časť I) a od druhej polovice 20. stor. po súčasnosť (časť II). Analyzuje makro- a mikroštruktúru slovníkov, ich zameranie, ciele a zasadzuje ich do dobového spoločenského a odborného kontextu. Predmetom analýzy je aj zachytenie a spracovanie konkrétnych diferenčných lexém *ísť, chodiť – jít, chodit/jet, jezdit* a *kázeň, disciplína – kázání, kázeň* v daných slovníkových dielach. Text M. Nábělkovej mapuje doterajší vývin komparatívneho uchopenia slovensko-českých a česko-slovenských lexikálnych diferencií. V súvislosti s ich slovníkovým spracovaním autorka konštatuje: „Vývin porovnávacieho obrazu českej a slovenskej slovnej zásoby do polovice 19. storočia (presnejšie po štúrovskú kodifikáciu) možno vidieť ako cestu od textovej reflexie lexikálnych diferencií k ich lexikografickému spracovaniu v základných slovníkových dielach slovenčiny aj češtiny a k následnej tematizácii potreby dvojjazyčných slovníkov [...]“ (2015, s. 302).

SR v r. 1969 uverejňuje *Koncepciu Česko-slovenského slovníka* (Horák – Michalus – Peciar – Pisárčiková – Slivková – Smiešková 1969, s. 339 – 345), ktorý sa v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra v Bratislave SAV (JÚĽŠ SAV) pripravoval od

r. 1968 pod vedením hlavného redaktora G. Horáka. Pri spracovaní tohto konfrontačného jednozväzkového slovníka stredného typu sa uplatňoval diferenčný aspekt v širšom zmysle. Zachytili sa slová poukazujúce na diferencie v lexike, hláskosloví, pravopise, gramatike, vo frazeológii a naopak, ohraničené zachytenie mali slová vykazujúce len malé diferencie v súbore tvarov. Obmedzené spracovanie sa vzhľadom na charakter slovníka – zameranie na „súčasnú živú slovnú zásobu spisovnej češtiny konfrontovanú so súčasnou živou slovnou zásobou spisovnej slovenčiny“ (s. 339) – týkalo aj nespisovných, starších, zastaraných a knižných slov. Svoje miesto má aj odborná terminológia a frazeológia. Tento slovník je v súlade s princípmi modernej lexikografie koncipovaný metódou ekvivalentu: „Základným kritériom pri členení heslového slova bude počet odlišných (nesynonymných) ekvivalentov, a nie jeho významová štruktúra“ (s. 343). Na bližšie určenie a vymedzenie ekvivalentov slúži sémantizácia, ktorá sa realizuje v podobe exemplifikácie, opisu, vysvetľujúcej poznámky, synonymného výrazu, rekcie alebo štylistických skratiek. *Česko-slovenský slovník* vyšiel v r. 1979 a recenziu naň do SR napísali I. Ripka a J. Skladaná (1980, s. 364 – 372). Vyzdvihujú v nej prínos a význam slovníka, no upozorňujú na isté nepresnosti týkajúce sa napr. výberu a vhodnosti ekvivalentov (aj vo frazeológii).

4.2. RUSKO-SLOVENSKÁ A SLOVENSKO-RUSKÁ LEXIKOGRAFIA

Významné miesto v modernej slovenskej dvojjazyčnej lexikografii majú slovníky konfrontujúce slovnú zásobu ruštiny a slovenčiny v rozmedzí od 50. do 90. rokov 20. stor., čo súviselo aj s celkovou spoločensko-politickou situáciou daného obdobia. Prelomovým dielom je dvojdielny *Slovensko-ruský prekladový slovník* A. V. Isačenka (A – O, 1950; P – Ž, 1957), ktorý položil stabilné základy pre vznik ďalších dvojjazyčných slovníkov, akými sú päťzväzkový *Veľký rusko-slovenský slovník* (1960 – 1970; VRSS) a šesťzväzkový *Veľký slovensko-ruský slovník* (1979 – 1995; VSRS). O týchto dvoch rozsiahlych a reprezentatívnych lexikografických dielach sa v časopise SR dozvedáme prostredníctvom recenzií Š. Peciara na jednotlivé zväzky (VRSS – 1966, s. 361 – 367; 1971, s. 192 – 198; VSRS – 1983, s. 369 – 374). Š. Peciar pri VRSS poukazuje na niektoré problémové miesta v koncepcii súvisiace s teoretickými otázkami a technickými postupmi spracovania. Zásada členenia hesla podľa ekvivalentov sa podľa autora vo VRSS neuplatňuje dôsledne a najmä „pri väčších heslách sa rozmanite porušuje v prospech členenia hesiel podľa významov“ (Peciar 1966, s. 362). Takéto členenie podľa významov nie je výhodné, pretože vedie k neprehľadnosti, zbytočnému nárastu, rozkúskovaniu významov a opakovaniu ekvivalentov. Recenzent ďalej pripomienkuje uvádzanie štylistického hodnotenia slov, spracovanie homoným, nedokonavých slovies, frazeológie, isté nedostatky vidí aj v „prekladovej (slovenskej) zložke“ (s. 365). Vyjadruje sa napr. k normatívnej stránke ekvivalentov, komentuje spracovanie zvratných slovies

a otázku hranice medzi pasívnym zvratným tvarom a aktívnym zvratným slovesom, ďalej otázku minimálneho kontextu pri exemplifikácii významu či otázku zredukovania počtu zastaraných slov, resp. významov.

Vo VSRS sa vymedzuje šesť ekvivalenčných typov (dva typy zhodnej a štyri typy nezhodnej ekvivalencie), čím sa teoreticky podáva „zovšeobecnenie rozličných možných vzťahov medzi výrazovou a obsahovou stránkou lexém v dvoch konfrontovaných jazykoch“ (Peciar 1983, s. 369). Podľa Š. Peciara sa príliš často používajú zovšeobecnené formulácie typu „prekladá sa nepriamymi pádmi...“ alebo „prekladá sa individuálne“, ktoré v niektorých prípadoch pôsobia nadbytočne. VSRS sa vyznačuje aj dôkladným spracovaním typov sémantizácie, čo recenzent hodnotí veľmi pozitívne a uvedený slovník pokladá v tomto smere za vzor. Vyzdvihuje zachytávanie syntaktickej spájateľnosti slov, dobre zvládnutú oblasť exemplifikácie, podrobné rozpracovanie lexikalizovaných a frazeologizovaných slovných spojení či premyslenosť výberu slov v slovenskej časti. Za preexponované považuje detailné spracovanie primárnych predložiek *na*, *nad*, *o*, *od*, ktoré patrí skôr do slovenskej gramatiky. Autor sa dotkol aj oblasti vzájomného jazykového kríženia: „Užitočné by bolo upozorňovať priamo v heslách na tie javy, kde v školskej (vyučovacej) a prekladateľskej praxi často dochádza k slovensko-ruskej jazykovej interferencii“ (s. 373).

5. ŠPECIÁLNE SLOVNÍKY

V SR sa objavuje aj množstvo príspevkov referujúcich o najrôznejších typoch lexikografických diel. Pokiaľ ide o slovnú zásobu slovenčiny, sú to slovníky zachytávajúce funkčne príznakovú lexiku, paradigmatické slovníky a slovníky jednotlivých parametrov slova (delenie podľa týchto kritérií porov. Jarošová 2015). O týchto prácach sa dozvedáme zo štúdií prezentujúcich koncepčné problémy tvorby konkrétneho slovníka, z recenzií, ktoré konkrétne slovníkové dielo hodnotia, či z krátkych informačných správ v rubrike *Bibliografický zápisník*. SR publikovala aj recenzie inojazyčných slovníkov, ktorým, vzhľadom na veľké množstvo a rozmanitosť takto ladených príspevkov, v našej štúdii nevenujeme podrobnejšiu pozornosť.

5.1. SLOVNÍKY FUNKČNE PRÍZNAKOVEJ LEXIKY

Zo slovníkov spracúvajúcich funkčne príznakovú lexiku sa najväčšia pozornosť venovala slovníkom cudzích slov. Skutočnosť, že slovenský knižný trh posledných viac ako 40 rokov zásobujú slovníkmi cudzích slov M. Ivanová-Šalingová, S. Šaling a Z. Maníková (rod. Šalingová), reflektujú aj príspevky, ktoré boli počas tohto obdobia v časopise publikované (Ondrejovič 1998, s. 362). Okrem toho, že v r. 1954 vychádza v rubrike *Podnety a diskusie* text M. Šalingovej (1954, s. 90 – 99) hodnotiaci *Slovník cudzích slov* (1953), v priebehu ďalších rokov sa stretávame s recenziami prác, ktorých autorkou alebo spoluautorkou je práve M. Šalingová

(napr. Hayeková 1959, s. 248 – 250; Michalus 1966, s. 236 – 238; Bosák 1981, s. 114 – 122). Táto situácia sa na Slovensku mení v r. 1997, keď vychádza slovenský preklad českého *Akademického slovníka cizích slov* (1995). Ľ. Balážová a J. Bosák (1998, s. 343 – 351), editori slovenskej verzie slovníka (1997), vo svojom príspevku vysvetľujú, že preklad nie je iba jednoduchým transferom z češtiny do slovenčiny, ale viacúrovňovou konfrontáciou systému dvoch blízkych jazykov, ktoré sa však pri preberaní slov značne odlišujú. K druhému, doplnenému a upravenému vydaniu (2005) sa vyjadruje aj odborný konzultant Ľ. Králik (2005, s. 288 – 295), ktorý vo svojej štúdii poukazuje na niektoré aspekty revízie etymologického aparátu.

Odborná verejnosť reagovala aj na vydanie *Malého frazeologického slovníka* E. Smieškovej (1974). G. Horák (1975, s. 250 – 252) a V. Kjuvlieva-Mišajkova (1977, s. 36 – 41) sa napriek viacerým kritickým poznámkam zhodujú v tom, že slovník bol pre vtedajšiu slovenskú lexikografiu cenným príspevkom a znamená dobré východisko pre tvorbu perspektívne rozsiahlejšieho frazeologického slovníka slovenčiny.

Problematiky prípravy onomastického slovníka, konkrétne slovníka terénnych názvov, sa dotýka už v 80. rokoch 20. stor. M. Majtán (1983, s. 199 – 206) v príspevku objasňujúcom koncepčné východiská a materiálové zdroje takéhoto diela. Hoci predstava o projekte sa zdá jasná, autor v tom čase konštatuje, že výhľady na jeho realizáciu sú veľmi slabé. K tejto téme sa navracia I. Valentová (2009, s. 283 – 291), ktorá sa aj s dôrazom na rozšírené možnosti počítačového spracovania jazyka vyrovnáva s načrtnutou koncepciou. Úvodná časť *Lexiky slovenských terénnych názvov* (Valentová 2018), ako sa práca nazýva dnes, je zverejnená v digitalizovanej podobe a pracuje sa na jej dokončení. V SR takisto nájdeme recenzie viacerých onomastických diel s lexikografickým charakterom.

V súvislosti s onomastickými slovníkmi považujeme za dôležité spomenúť štúdiu Ľ. Buzássyovej (2012, s. 131 – 150), ktorá sa zameriava na koncepčné východiská *Slovníka starogréckych a latinských mien*. Slovník nemá mať encyklopedický charakter, ale má ponúkať riešenia problémov s transkripciou a flexiou antických mien. Pokiaľ je nám známe, toto lexikografické dielo v avizovanej podobe zatiaľ nebolo publikované.

Výraznú časť špeciálnych slovníkov, o ktorých sa informuje v SR, tvoria terminologické slovníky (k tomu bližšie porov. štúdiu J. Levickej v tomto čísle).

5.2. PARADIGMATICKÉ SLOVNÍKY

Zmienky o paradigmatických slovníkoch v SR, aj vzhľadom na špecifickú lexikografickú situáciu na Slovensku v tejto oblasti, sa spájajú výlučne s prácami zachytávajúcimi synonymá (Pisárčiková 1968, s. 116 – 120). Okrem recenzie *Malého synonymického slovníka* (Michalus – Pisárčiková 1973) pripravenej G. Horákom (1975, s. 121 – 124) sa vďaka F. Kočišovi (1988, s. 37 – 48), ktorý sa vo svojej štúdii

usiluje o opísanie vzťahu nocionálnych a expresívnych synoným, dozvedáme o príprave *Synonymického slovníka slovenčiny* (1995). Ten sa potom stáva predmetom recenzie K. Buzássyovej (1997, s. 72 – 80), ktorá slovník hodnotí ako ďalšie dielo základného významu slovenskej lexikografie a jeho nóvum vidí „najmä v proporčne vhodnej kombinácii princípu výkladového slovníka s charakteristickými, štandardnými postupmi synonymických slovníkov“ (s. 79).

5.3. SLOVNÍKY JEDNOTLIVÝCH PARAMETROV SLOVA

Slovníky jednotlivých parametrov slova sa v slovenskom prostredí tradične spájajú s Prešovskou univerzitou v Prešove, a preto aj príspevky zamerané na teoreticko-metodologické východiská a koncepčné otázky tvorby takýchto slovníkov pochádzajú od autorov a autoriek spätých s týmto pracoviskom. Konkrétne evidujeme štúdiu J. Nižníkovej a M. Sokolovej (1995, s. 203 – 216) týkajúcu sa problematiky prípravy *Valenčného slovníka slovenských slovies* (Nižníková – Sokolová 1998), štúdiu M. Ivanovej, M. Sokolovej a M. Kyseľovej (2013, s. 7 – 31) predstavujúcu *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe* (Ivanová – Sokolová – Kyseľová – Perovská 2014), štúdiu K. Vužňákovej (2005, s. 159 – 173) orientovanú na rozličné podoby slovotvorného slovníka slovenčiny, štúdiu M. Ivanovej (2009, s. 65 – 80) referujúcu o *Slovníku koreňových morfém slovenčiny* (Sokolová – Ološtiak – Ivanová et al. 2005) a štúdiu M. Ološtiaka, M. Ivanovej a J. Genčiho o *Slovníku viacslovných pomenovaní* (2012, s. 257 – 274).

6. TEMPORÁLNE A TERITORIÁLNE ASPEKTY V LEXIKOGRAFII

6.1. HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA

O spracovaní slovnej zásoby slovenčiny predspisovného obdobia v podobe historického slovníka slovenčiny sa uvažovalo už v skoršom období, no intenzívnejšie práce predovšetkým na budovaní archívu na pôde JÚĽŠ SAV sa rozbehli až v 60. rokoch 20. stor.

Podrobnejšie o prístupe k tvorbe historického slovníka so zreteľom na slovenskú slovnú zásobu v písomnostiach z predbernolákovského obdobia píše J. Doruľa (1968, s. 179 – 186). Ako jeden z členov autorského kolektívu pripravujúceho historický slovník sa venuje niektorým jeho koncepčným otázkam. Pri tvorbe slovníka sa vychádza z kartotéky vybudovanej na základe excerpcie textov z 15. – 18. stor., a keďže Slováci používali v písaných prejavoch v istom rozsahu spisovnú češtinu, vyskytuje sa v nich veľa miešaných česko-slovenských jazykových podôb. J. Doruľa preto považuje za zásadnú otázku vzťah slovenčiny a češtiny v písomnostiach z tohto obdobia. Zdôrazňuje, že historický slovník by mal spracúvať najmä slovenskú slovnú zásobu a nemal by byť „dokumentom o používaní češtiny v istom období na Slovensku“ (s. 186).

Práce na tomto slovníku predstavil v SR až o 40 rokov neskôr M. Majtán (2008, s. 221 – 225), spoluautor a hlavný redaktor *Historického slovníka slovenského jazyka* (1991 – 2008; HSSJ). Po niekoľkých rokoch príprav, získavania archívnych jednotiek (rukopisných aj tlačených pamiatok), excerpovania a triedenia materiálu s cieľom vybudovať reprezentatívnu kartotéku vyšiel v r. 1973 ukážkový zošit s názvom *Slovenský historický slovník z predspisovného obdobia*, obsahujúci koncepciu slovníka (podľa ktorej malo ísť pôvodne o slovník veľkého typu s predpokladanými 10 zväzkami) a niekoľko ukážkových hesiel. Po vydaní ukážkového zošita sa vzhľadom na vtedajšie personálne, materiálne a edičné možnosti ústavu koncepcia upravila a navrhli sa úspornejšie postupy spracovania hesiel (s cieľom pripraviť slovník stredného typu). V neskoršom období začal autorský kolektív prihliadať aj na kultúrno-historickú hodnotu diela, preto sa niektoré úsporné postupy neuplatňovali až tak dôsledne. Vznikol sedemzväzkový slovník a ako uvádza M. Majtán, najvýznamnejšia osobnosť pri tvorbe HSSJ, toto hodnotné dielo má nielen filologický, ale aj kultúrno-historický a kultúrno-politický význam.

Základné materiálové zdroje využité pri tvorbe HSSJ zo širšieho hľadiska priblížili J. Doruľa (1968, s. 179 – 186) aj M. Majtán (2008, s. 221 – 225). Dvomi konkrétnymi zdrojmi výskumu sa zaoberali K. Habovštiaková a R. Kuchar. K. Habovštiaková (1968, s. 196 – 198) informuje o sprístupnení slovenských archívnych dokumentov (najmä textov administratívno-právneho charakteru – testamentov, súpisov pozostalostí, inventárov, súdnych sporov, ďalej rodinných archívov, náboženských textov, rukopisov slovníkov či populárno-náučnej literatúry) vo forme *Katalógu slovanských jazykových pamiatok v Maďarsku*, uložených v Maďarskom krajinskom archíve. V prípade *Žilinskej právnej knihy* (Kuchar 1993, 2001), ktorá je jedným z významných prameňov HSSJ, R. Kuchar (2010, s. 225 – 232) v štúdii *Preklad Magdeburského práva ako prameň historického slovníka slovenského jazyka* upozorňuje na nedôslednosti v preklade tohto textu z r. 1473. Zdôrazňuje, že pri reedícii slovníka treba doklady z tohto prameňa overiť a porovnať starší preklad s originálom.

HSSJ je aj východiskom ďalšieho výskumu – R. Mračníková a M. Kopecká sa vo svojich štúdiách v SR zamerali na polonizmy spracované v tomto slovníku. R. Mračníková (2004, s. 271 – 282) sa sústredila na pôvod niekoľkých vybraných lexém označených ako polonizmus s poukázaním na fakt, že uvedené slová nemajú poľský pôvod. M. Kopecká (2011, s. 28 – 55) vymedzila tematické okruhy, v ktorých sa poľské výpožičky uplatnili, a naznačila ich genézu. Zároveň demonštrovala aj také lexémy, pri ktorých poľština plnila úlohu sprostredkujúceho jazyka, cez ktorý sa tieto prevzatia dostali do slovenčiny z iných jazykov.

6.2. ETYMOLOGICKÉ SLOVNÍKY

Pôvodom slov sa bádatelia vo svojich výskumoch zaoberali už v minulosti. V SR tak nájdeme niekoľko príspevkov V. Poláka pod názvom *Zo štúdií o slovenskom slovníku etymologickom* (1947/1948, s. 44 – 51, s. 172 – 177, s. 303 – 307), v ktorých sa venuje etymológii slov – nikde sa však neuvádza, či je to so zreteľom na ich spracovanie v konkrétnom slovníku, alebo sú to len čiastkové práce.

Niektoré bádateľské aktivity v oblasti etymológie slovenčiny, často nadšencov – nelingvistov, vyústili až do rozsiahlejších lexikografických prác zachovaných zvyčajne len v rukopise. Dvomi takýmito etymologickými pokusmi sa zaoberá K. Palkovič. V prvom článku približuje text z konca 19. stor., objavený v rukopise v knižnici Slovenského národného múzea v Martine pod názvom *Rudolf Skotnický: Materiál k etymologickému slovníku* (Palkovič 1971, s. 312 – 316). Tento slovník, obsahujúci približne 2 800 slov, je vypracovaný porovnávacou metódou s uvedením paralel s príbuznými aj nepríbuznými jazykmi. Podľa slov K. Palkoviča, napriek tomu, že R. Skotnický nevyužíva dovtedy známe výsledky etymologického výskumu a dochádza k mnohým nesprávnym záverom, slovník si zasluhuje pozornosť ako kultúrno-historická pamiatka aj ako príspevok k dejinám etymologického výskumu.

V Literárnom archíve Matice slovenskej sa zachoval aj ďalší rukopis etymologického slovníka – *Soustava Řeči Slovanské od Dra Gust. M. Reuss* (1860) –, o ktorom informuje taktiež K. Palkovič (1994, s. 94 – 97). Dozvedáme sa, že lekár Gustáv M. Reuss chápal jazyk ako živý organizmus a pri jeho skúmaní sa snažil na tento spoločenský jav aplikovať vývinové teórie z biológie.

Aj keď sa ešte v 50. rokoch 20. stor. o príprave etymologického slovníka slovenčiny neuvažovalo (zrejme aj pre absenciu samostatného pracoviska na pôde JÚĽŠ SAV, ktoré by realizovalo etymologický výskum slovenskej lexiky – od konca 50. rokov vykonával etymologický výskum na Filozofickej fakulte UK v Bratislave iba Š. Ondruš), o jeho potrebe nebolo pochýb. Nad touto otázkou sa zamýšľa V. Polák (1955, s. 361 – 367) a obzvlášť po vydaní *Etymologického slovníka jazyka českého* (Holub – Kopečný 1952) je presvedčený, že slovenčina, podobne ako každý iný slovanský jazyk, by mala mať svoj vlastný etymologický slovník.

Rovnaký názor zastáva aj V. Blanár (1959, s. 103 – 110) v príspevku *Niekoľko myšlienok o slovenskom etymologickom slovníku (Na okraj Etymologického slovníka jazyka českého a slovenského)*. Vyzdvihuje dielo V. Machka (1957) obsahujúce aj slovenský materiál, no zároveň uvádza, že „Machkovým etymologickým slovníkom bola vedecky úspešne a nástojčivo nastolená otázka slovenského etymologického slovníka“ (s. 109).[11]

[11] Toto želanie sa naplnilo až o 56 rokov neskôr, keď vyšiel prvý *Stručný etymologický slovník slovenčiny* (Králik 2015).

Okrem českých etymologických slovníkov, ktoré v SR posúdili J. Mihál (1934/1935, s. 114 – 122, s. 151 – 159; 1936/1937, s. 291 – 294), J. Ružička (1954, s. 111 – 112) a Ľ. Králik (2001, s. 353 – 360), sa z príspevkov v SR dozvedáme viac aj o ďalších slovanských etymologických slovníkoch. Opäť Ľ. Králik (1997, s. 340 – 347) porovnáva dva jednozväzkové slovníky z južnoslovanskej oblasti – *Hrvatski etimološki rječnik* (Gluhak 1993) a *Slovenski etimološki slovar* (Snoj 1997). Spôsob spracovania exoným v maďarskom etymologickom slovníku predstavil M. Majtán (1979, s. 312 – 314), Ľ. Králik (2002, s. 81 – 91; 2003, s. 230 – 238; 2012, s. 188 – 196) sa zastavil nad lexikografickým spracovaním maďarských prevzatí v slovenčine.

K téme spracovania etymologického slovníka slovenčiny, tentoraz s ohľadom na metodológiu a využitie výsledkov nárečového výskumu, sa vyjadril A. Habovštiak (1976, s. 71 – 77). Uvádza, že slovnú zásobu treba etymologizovať aj na základe získaného nárečového materiálu, ktorý pomáha pri etymologickej interpretácii nielen nárečových, ale aj spisovných slov. Údaje z nárečí – hláskoslovné zmeny, slovotvorné a významové obmeny slov – môžu byť jedinými dokladmi, na základe ktorých možno podávať spoľahlivé etymologické výklady skúmaných slov.

6.3. NÁREČOVÉ SLOVNÍKY A ATLASY

Výskumu nárečí obyčajne predchádza terénny výskum a zber nárečového materiálu, ktorý možno využiť najmä pri teoretickom opise nárečia alebo pri jeho lexikografickom spracovaní. Tvorba väčších či menších slovníkov zachytávajúcich nárečovú lexiku sa na Slovensku rozvíjala už od 19. stor. – spomeňme predovšetkým rukopisné slovníky C. Zocha (1836) a Š. Zolyomiho (19. stor.) či bošácky slovník Ľ. Riznera (1913) (Štolc 1967, s. 216 – 224; Ripka 1973, s. 340 – 349; Palkovič 1993, s. 261 – 267).

Redakcia SR zverejnila v 1. čísle ročníka 1938/1939 výzvu pod názvom *SBIERAJME ZRIEDKAVÉ SLOVÁ A VÝRAZY!*, prostredníctvom ktorej sa obracala na slovenskú verejnosť, aby zbierala nárečové slová a výrazy a aby ich zaznamenané fonetickým pravopisom posielala do redakcie. Počnúc 3. číslom ročníka 1938/1939 a končiac ročníkom 1947/1948 tak môžeme v jednotlivých číslach časopisu nájsť krátke nárečové slovníčky (z Turca, Liptova, Gemera, Nitrianska, Prievidze, Detvy, Hontu), ktorých autormi sú P. P. Zgúth, J. Okáľ, J. (Szabó) Orlovský, J. Vavro, P. Beláčik a E. Pauliny (ten sa zameral len na detvianske slovesá). Treba povedať, že nejde len o holý zoznam nárečových slov, každý nárečový výraz má spisovný ekvivalent a aspoň jeden doklad.

Zaiste sa aj tieto podklady využili pri budovaní kartotéky potrebnej pri tvorbe nárečového slovníka, keďže články publikované v SR v období 60. a 70. rokov 20. stor. nás informujú práve o prípravných prácach smerujúcich k vytvoreniu celonárodného slovníka slovenských nárečí. Stále sa pracovalo na zbieraní nárečového ma-

teriálu, zároveň sa dopĺňal a kontroloval materiál nazbieraný podľa *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (1. diel Pauliny – Štolc 1947; 2. diel Habovštiak – Buffa 1964). Koncom 60. rokov 20. stor. sa začali pripravovať základné zásady koncepcie nárečového slovníka a prvé ukážkové heslá.

A. Habovštiak (1967, s. 224 – 228; 1968, s. 223 – 229) jednak zdôrazňuje potrebu zbierať materiál na tvorbu slovníka a vybudovať kartotéku, jednak objasňuje, ako sa tvoril archív dialektologického oddelenia od r. 1953. Jeho základom sa stali excerpty J. Orlovského aj nárečový materiál získavaný počas 2. sv. vojny, ktorý sa postupne triedil, excerpoval a začala vznikať nová kartotéka usporiadaná abecedne.

Koncepčným otázkam nárečového slovníka sa venoval najmä I. Ripka (1973, s. 97 – 103), a to hlavne so zreteľom na vymedzenie typu slovníka. Zastáva názor, že „úplný slovník možno skoncipovať len vtedy, keď ide o jedno konkrétne nárečie, tvoriace ucelený jazykový systém. Idea skoncipovania úplného nárečového slovníka z územia celého národa je prakticky neuskutočniteľná“ (s. 98), takže pri tvorbe celonárodného nárečového slovníka treba vychádzať z koncepcie diferenciálneho slovníka. Prezentuje tiež východiskové body koncepcie tohto slovníka a stavbu hesla: heslové slovo by malo mať spisovnú podobu, resp. podobu najbližšiu spisovnému zneniu; základným typom výkladu by mal byť spisovný ekvivalent, no zároveň by heslo malo mať aj vecno-významový (opisný) výklad, príp. gramatický výklad pri neplnovýznamových slovách; encyklopedický výklad by sa mal využiť len pri slovách, ktoré nemajú v spisovnom jazyku ekvivalent; na doplnenie výkladu by sa mali uviesť aj preukazné doklady.

Otázkou typu pripravovaného nárečového slovníka sa rovnako zaoberá A. Habovštiak (1980, s. 158 – 164). Pri jeho tvorbe treba zohľadniť aj rozsah, preto navrhuje, aby sa uplatnilo výberové hľadisko najmä pri tej lexike, ktorá je rovnaká ako v spisovnom jazyku. Aj tu však treba byť obozretný, pretože mnohé slová majú v nárečí bohatšiu sémantiku ako v spisovnom jazyku, rozdielnu spájateľnosť s inými slovami a tiež „schopnosť utvárať združené a lexikalizované spojenia, ktoré môžu byť územne diferencované“ (s. 163), takže v slovníku ich treba spracovať.

K téme spracovania celonárodného slovníka slovenských nárečí sa I. Ripka (1998, s. 159 – 166) vracia aj po vydaní 1. zväzku *Slovníka slovenských nárečí. A – K* (1994; SSN). Na príklade spracovania slov *babka* a *bachor* demonštruje najmä rozdiely v hodnotení homonymie a polysémie v SSN a poľskom *Słowniku gwar polskich* (1979 – 1996). Isté rozdiely sú aj pri uvádzaní údajov o pôvode pramenného materiálu – v SSN sa neuvádzajú vyčerpávajúce údaje, z hľadiska používateľa slovníka by to mohlo byť až kontraproduktívne, keďže by sa tým mohla narušiť štruktúra a prehľadnosť hesla.

Na vymedzenie a spracovanie terminologickej vrstvy lexiky v SSN sa sústredil J. Nižnanský (1984, s. 158 – 164). Termíny v nárečiach (často ide o označenie prí-

rodných reálií, rodinných vzťahov, niektorých odvetví v poľnohospodárstve a remesiel) sa v prípade jednoslovných pomenovaní spracúvajú v samostatnom hesle alebo význame, dvoj- a viacslovné spojenia sa uvádzajú podľa ich platnosti v jednotlivých nárečiach, čiže ako voľné spojenia alebo ako ustálené či terminologické spojenia. Pri ich opise však môže dochádzať k neistotám, a preto treba tieto nárečové spojenia hodnotiť individuálne a lexikograficky citlivo.

Kým sa začali intenzívne práce na spracovaní zozbieraného nárečového materiálu v podobe slovníka, činnosť dialektologického oddelenia JÚĽŠ SAV sa od 60. rokov 20. stor. sústreďovala na prípravu *Atlasu slovenského jazyka* (1968 – 1984, ASJ). O atlasovom spracovaní slovenských nárečí oboznamoval čitateľov SR F. Buffa (1971, s. 3 – 12). Od r. 1947 prebiehal prieskum formou spomínaného *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (1. diel Pauliny – Štolc 1947; 2. diel Habovštiak – Buffa 1964), zameraný na zhromažďovanie nárečového materiálu z oblasti slovotvorby a lexiky na území dnešného Slovenska i v jazykových enklávach. Ten sa ďalej skúmal, kontroloval, triedil a excerpoval do kartotéky, potom prebiehali analýzy na jednotlivých jazykových rovinách s cieľom kartografického spracovania materiálu v podobe máp a komentárov. Význam spracovania slovnej zásoby metódami jazykového zemepisu so zreteľom na ASJ vyzdvihol aj A. Habovštiak (1975, s. 129 – 136). Poukázal na niektoré metodické postupy využité pri kartografickom zachytení získaného materiálu a zároveň priblížil práce na jednotlivých zväzkoch atlasu pri vypracúvaní analytických, syntetických a kombinovaných máp.

Slovenskí dialektológovia sa zapojili aj do veľkých medzinárodných atlasových projektov, v prvom rade koncom 50. rokov 20. stor. do prípravy *Slovanského jazykového atlasu*.[12] A. Habovštiak (1974, s. 49 – 52) referoval o tom, ako sa slovenskí zástupcovia podieľali na vypracovaní koncepcie a zbieraní materiálu prostredníctvom dotazníkového terénneho prieskumu, na jeho príprave na pravidelné zasadnutia komisie a pracovných skupín a spracovanie vo forme máp a komentárov. Tu treba uviesť, že v r. 2012 slovenská redakcia vydala 4. zv. lexikálno-slovotvornej série pod názvom *Poľnohospodárstvo*.

7. LEXIKOGRAFIA A KORPUSOVÁ LINGVISTIKA

Slovníkové diela v minulosti vznikali na podklade pramenného excerpčného materiálu (kartotéka), ktorý sa tradične zhromažďoval v prípravnej fáze tvorby slovníkov a reprezentoval isté vývinové obdobie jazyka. Napr. materiál pre SSJS (A – J, 1946 – 1949) sa začal pripravovať v 20. rokoch 20. stor. v Jazykovom odbore Matice slovenskej. Excerpcia k SSJ v Jazykovednom ústave SAVU sa začala v r. 1943. Súčasťou správ o SSJ publikovaných v SR bol aj stav slovníkovej excerpcie (porov.

[12] Zoznam doteraz publikovaných zväzkov *Slovanského jazykového atlasu*, ktoré vydali jednotlivé národné komisie, možno nájsť na stránke [2].

Smiešková 1954, s. 116 – 118). Aj napriek niekoľkomiliónovým ručne pripraveným kartotečným lístkom z umeleckej, vedeckej, popularizačnej literatúry, periodík či prekladov však klasická lístková kartotéka nedokáže pokryť všetky potreby exemplifikácie v slovníku (do úvahy treba vziať aj žánrovú nevyváženosť kartotéky).

S elektronizáciou lexikografickej práce a jazykovedného výskumu vôbec (porov. Benko 2001) sa postupne otvorili možnosti vytvárania bohatých textových databáz (korpusov), ktoré so sebou priniesla korpusová lingvistika a ktoré postupne vystriedali klasickú lístkovú kartotéku.[13] Zmenu tejto materiálovej paradigmy reflektovala aj SR. Technické možnosti, charakteristiku, proporčné žánrové zastúpenie textov a objem chystaného korpusu slovenčiny predstavila v SR A. Jarošová (1993, s. 89 – 95), podľa ktorej odhadovaný objem textov pre nový slovník stredného typu (terajší SSSJ) by mal obsahovať 20 mil. slov.[14] Samostatné oddelenie Slovenský národný korpus (SNK) vzniklo v JÚĽŠ SAV v r. 2002. Jeho úlohou bolo v prvej fáze budovanie korpusu textov (primárne pre lexikografické potreby, v ďalšom sa podieľal napr. na morfosyntaktickom výskume a projekte kolokačných slovníkov autosémantických slovných druhov; Benko 2014, s. 160) a elektronizácia jazykovedného výskumu. O vzniku, činnosti a plánoch tohto oddelenia aj spolupráci na iných projektoch počas prvej dekády svojej existencie informovala na stránkach SR jeho vedúca M. Šimková (2013, s. 354 – 367). Medzi ďalšie povinnosti oddelenia okrem budovania korpusu patrili v danom období napr. príprava terminologickej databázy, databázy lexikografických diel, paralelného korpusu, historického korpusu, korpusu nárečových textov a hovorených prejavov (s. 358). Pravda, tieto úlohy majú v súčasnosti už svoje reálne výstupy. Istou reakciou na niektoré časti tejto správy o aktivitách SNK je článok V. Benka (2014, s. 155 – 180), ktorý sa snažil tvrdenia M. Šimkovej korigovať z hľadiska širších odborných súvislostí. Jeho poznámky sa dotýkajú predhistórie korpusovej lingvistiky na Slovensku, formovania samotnej korpusovej lingvistiky vo svete, programových nástrojov na spracovanie slovenčiny, procesu morfologickej anotácie, otázky reprezentatívnosti a vyváženosti korpusu či pomoci zo strany českých partnerov.

Korpusy slúžia ako prameň nielen pre výkladovú lexikografiu, ale aj ostatné typy slovníkov či na iné výskumné účely – historický korpus pre historickú lexikografiu (o historickom korpuse slovenčiny porov. Garabík 2019, s. 307 – 317), korpus nárečí pre dialektológov, paralelné korpusy pre preklad, hovorené korpusy či korpus copywriterských textov pre štylistiku, korpus náboženských, právnych textov pre terminológiu a pod.

---

[13] Za prvý výkladový slovník spracovaný výlučne na korpusovom materiáli sa pokladá *Collins COBUILD English Language Dictionary* (Ed. Sinclair 1987) – porov. Benko 2014, s. 169.

[14] Autorka vychádzala z vtedajších pomerov. Súčasný spojený korpus *Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01)*, ktorého autorom je V. Benko, zahŕňa 6,6 miliardy tokenov[3].

8. ZÁVER

Slovníkové diela sa v SR predstavovali štvorako: 1. publikovaním otázok slovníkovej koncepcie; 2. v podobe recenzií slovníkov a lexikografických zborníkov; 3. ako súčasť prehľadových štúdií z dejín lexikografie; 4. ako materiálová báza jazykovedného výskumu.

Lexikografickú tvorbu od najstarších čias po 60. roky 20. stor. sumarizoval v SR najmä E. Jóna. Na prelome 18. a 19. stor. dominovali vo verejnom živote hlavne viacjazyčné prekladové slovníky, v ktorých funkciu domáceho jazyka plnila buď (biblická) čeština, alebo slovenské nárečové výrazy či kultúrna západná slovenčina a ich autormi boli často jednotlivci. Tento nesúrodý stav reflektovali hlavne dve lexikografické diela – *Böhmisch* (Jiří Palkovič 1820, 1821) a *Slowár* (Bernolák 1825 – 1827), ktoré sa stali predmetom analýz v SR. *Slowáru* sa venovali M. Hayeková, K. Habovštiaková, J. Mlacek a R. Kuchar. Význam Palkovičovho *Böhmischu* skúmal E. Jóna a R. Kuchar. Osobitné miesto v dejinách slovenskej lexikografie prináleží P. Tvrdému, na ktorého dielo sa pozreli E. Jóna, J. Mlacek a M. Hayeková. Medzi autorov rozličných slovníkov prezentovaných v SR patrili napr. J. Damborský, J. Hvozdzik, Š. Jančovič, K. Kálal, M. Kálal, J. M. Korabinský, G. M. Reuss, Ľ. Rizner či R. Skotnický.

V 40. rokoch 20. stor. sa do centra pozornosti v SR dostala príprava kartotéky pre budúci výkladový slovník slovenčiny a publikovanie 1. dielu *Slovníka spisovného jazyka slovenského* (Jánošík – Jóna 1946 – 1949), ktorého vydávanie bolo po 2. sv. vojne z ideologických príčin zastavené. Bližšie informácie o tomto slovníku sa čitatelia SR dozvedajú z príspevkov E. Jónu, spoluautora daného slovníka, a Š. Peciara, vedeckého redaktora prelomového 6-zväzkového *Slovníka slovenského jazyka*.

Slovník slovenského jazyka (1959 – 1968) je dielom, ktorého koncepcia aj reflexia sa rodili práve na stránkach SR. Z časového hľadiska možno príspevky o SSJ publikované v SR rozdeliť na:

1. príspevky venujúce sa prípravným prácam – správy o stave prác na slovníku, ukážky slovníkových hesiel, štúdie jednotlivých autorov či hlavného redaktora slovníka o čiastkových koncepčných bodoch, diskusia o členení slovnej zásoby;

2. príspevky po vydaní 1. zväzku v r. 1959 – spresňovanie a korigovanie koncepcie týkajúce sa napr. heslára, výkladu hesiel, frazeológie, pôvodu slov či normatívnosti slovníka;

3. príspevky k diskusii o SSJ a celkovo o stave jazykovej kultúry, ktorá prebiehala v časopise *Kultúrny život* (1964) a v SR (1965) a týkala sa podľa kritikov najmä uvoľnených kritérií spisovnosti pri hodnotení slov a „zbližovania slovenčiny a češtiny“;

4. príspevky z *Konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny* (1965), ktoré priniesla SR v 1. a 2. čísle roku 1966 a ktorej cieľom bolo komplexne zhodnotiť SSJ;

5. príspevky v období po konferencii o SSJ sa vracali k lexikografickej koncepcii či k spracovaniu individuálnych hesiel a skupín slov alebo ku kritériám členenia slovnej zásoby.

Ďalšími slovníkmi, ktoré vyvolali polemiku v odborných kruhoch realizovanú v SR, bolo 3. vydanie *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (1997) a 1. zväzok *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (A – G, 2006). Pri KSSJ išlo o výmenu názorov medzi L. Dvončom, J. Kačalom a ďalšími na tému rytmického krátenia v slovenčine. Nekodifikovaná pravopisná a kvantitatívna variantnosť v SSSJ sa stala objektom kritiky J. Kačalu, jeho oponentmi boli K. Buzássyová a J. Mlacek. Čo sa týka koncepčných otázok, pred vydaním KSSJ a SSSJ sa pozornosť sústredila hlavne na štylistické parametre lexiky a parciálne gramatické či sémantické javy v KSSJ a na lexikografické spracovanie synonymie, antonymie, prefixov a predložiek, ako aj na širší koncepčný rámec SSSJ. Obidve lexikografické diela vystupovali ako materiálová báza ďalšieho jazykovedného výskumu.

O prekladových slovníkoch sa v SR informuje predovšetkým v podobe recenzií. V 50. a 60. rokoch 20. stor. a po roku 2010 vznikli sumarizačné štúdie o slovenskej a českej výkladovej aj prekladovej lexikografii, ktoré sa vyvíjali paralelne. V príspevkoch sa kládol dôraz na teóriu prekladového ekvivalentu, ktorej podstatou je to, že sa neprekladá významová štruktúra hesla východiskového jazyka, ale sa hľadá ekvivalent v cieľovom jazyku. Vzhľadom na historicko-politickú situáciu sa slovenčina lexikograficky konfrontovala najviac s češtinou a ruštinou. V SR bola v r. 1969 publikovaná koncepcia pripravovaného *Česko-slovenského slovníka*, ktorý vyšiel v r. 1979. Rusko-slovenskú a slovensko-ruskú lexikografickú produkciu približujú recenzie Š. Peciara na *Veľký rusko-slovenský slovník* (5 zv., 1960 – 1970) a *Veľký slovensko-ruský slovník* (6 zv., 1979 – 1995).

Podobne ako prekladové slovníky aj špeciálne typy slovníkov (vrátane inojazyčných) sú v SR zastúpené vo forme odborných posudkov a správ. Zo slovníkov funkčne príznakovej lexiky sa v SR recenzovali jednak čisto lingvistické slovníky (slovníky cudzích slov, frazeologický slovník, slovník terénnych názvov a i.), jednak rôznorodé (prekladové) terminologické slovníky. Z paradigmatických slovníkov sa poskytol priestor na recenzie synonymických slovníkov slovenčiny. Teoreticko-metodologické štúdie o slovníkoch jednotlivých parametrov slova sa špecializujú najmä na slovesnú valenciu, morfematiku či viacslovné pomenovania a pochádzajú z prešovskej lexikografickej dielne.

SR priblížila aj práce spojené s tvorbou *Historického slovníka slovenského jazyka* (7 zv., 1991 – 2008), a to v podobe štúdií zdôrazňujúcich zber archívneho materiálu a budovanie kartotéky a štúdií objasňujúcich kreovanie a precizovanie koncepcie tohto lexikografického diela (J. Doruľa, M. Majtán).

Podobné tematické zameranie majú aj príspevky zaoberajúce sa prípravou *Atlasu slovenského jazyka* (1968 – 1984) a celonárodného nárečového slovníka. Aj

v tomto prípade sa vyzdvihuje dôležitosť terénneho výskumu a zhromažďovania nárečového materiálu nevyhnutného na vybudovanie kvalitnej kartotéky (A. Habovštiak). Rovnako sa v textoch riešili koncepčné otázky týkajúce sa vymedzenia slovníka nárečí ako slovníka diferenciálneho typu (I. Ripka, A. Habovštiak) či spracovania terminologickej vrstvy slovnej zásoby (J. Nižnanský). Postupne sa tak kryštalizovalo slovníkové aj kartografické spracovanie slovenskej nárečovej lexiky, o ktorom informovali F. Buffa a A. Habovštiak. Slovenská nárečová lexikografia sa od 50. rokov 20. stor. začlenila aj do širšieho medzinárodného (slavistického) komparatívneho bádania, a to prostredníctvom projektu *Slovanského jazykového atlasu*.

V rámci výskumu pôvodu slov sa uvedomovala potreba etymologického slovníka slovenčiny, ale na rozdiel napr. od českého prostredia, kde vyšlo niekoľko etymologických slovníkov češtiny, sa slovenská strana zastúpená jednotlivcami snažila vykryť tento nedostatok publikovaním recenzií na zahraničné etymologické slovníky.

Ako sme uviedli, SR priblížila mnohé slovníkové diela čitateľom prostredníctvom recenzií. Reflexiu domácej aj zahraničnej lexikografie v SR reprezentuje celkovo 147 recenzií slovníkov, ale aj lexikografických zborníkov. Archivačnú hodnotu majú správy z lexikografických konferencií.

Odborná verejnosť sa zhruba od 90. rokov 20. stor. mohla v SR zoznamovať s výstupmi korpusovej lingvistiky, ktorá sa v slovenských podmienkach formovala primárne pre potreby lexikografie, neskôr pre samotný jazykovedný výskum, a tak sa podieľala na utváraní modernej slovenskej lexikografie.

SR zohrala zásadnú úlohu pri tvorbe viacerých slovníkových diel, najmä však *Slovníka slovenského jazyka*, ktorého koncept a následná percepcia nachádzali na stránkach časopisu výrazný ohlas. Celkovo môžeme konštatovať, že SR sa vo svojej 90-ročnej histórii stala jednou z dôležitých publikačných platforiem, ktorá umožňovala prezentáciu slovníkov rozličných typov či poskytovala priestor na objasňovanie teoretických otázok lexikografie (neraz i s kritickou reakciou) aj priestor na rekapituláciu slovníkovej produkcie v dejinnom prieneze.

Literatúra

AKADEMICKÝ SLOVNÍK CIZÍCH SLOV (1995). Red. V. Petráčková – J. Kraus. Praha: Academia.

BENKO, V. (2001): Počítačová podpora lexikografických projektov. In: Jarošová, A. (ed.): *Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní. Zborník referátov zo seminára. Bratislava 26. – 27. októbra 2001*. Bratislava: Veda, 181 – 194.

BERNOLÁK, A. (1825 – 1827): *Slowár Slowenskí Češko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum*. Budae: Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae.

BORTNICKÝ, J. E. (1822): *Latinsko-maďarsko-nemecko-slovenský slovník*. Budín: Kráľovská univerzitná tlačiareň.

BUFFA, F. (1978): *Atlas slovenského jazyka*. *3. zv. Tvorenie slov. Časť druhá. Úvod – Komentáre – Dotazník*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
BUFFA, F. (1981): *Atlas slovenského jazyka*. *3. zv. Tvorenie slov. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
COBUILD (1987): Collins COBUILD English Language Dictionary. Ed. J. Sinclair. London: Collins.
ČESKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK (1979). Red. G. Horák. Bratislava: Veda.
DOSTÁL, A. (1949): Quelques remarques sur l´état des travaux lexicographiques (concernant les langues slaves) en Tchécoslovaquie. In: *Časopis pro moderní filologii. S přílohou Philologica*, 32/3, 33 – 42.
GLUHAK, A. (1993): *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
HABOVŠTIAK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka. 4. zv. Tvorenie slov. Časť prvá. Mapy. Časť druhá. Úvod – Komentáre – Dotazník – Indexy*. Bratislava: Veda.
HABOVŠTIAK, A. – BUFFA, F. (1964): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí*. 2. diel. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
HAYEKOVÁ, M. (1979): *Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945*. Bratislava: Univerzita Komenského.
HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 7 zv. (1991 – 2008). Red. M. Majtán (1. – 7. zv.), V. Blanár (1. zv.), I. Kotulič (1. zv.), Š. Peciar (1. zv.), R. Kuchar (7. zv.), J. Skladaná (7. zv.). Bratislava: Veda.
HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F. (1952): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic.
HORECKÝ, J. (1979): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Kačala, J. (red.): *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Veda, 13 – 22.
HUSELAND, D. K. V. (1800): *Kunšt Prodlaužení žiwota lidského*. Prekl. J. Palkovič. Vacov.
HVOZDZIK, J. (1937): *Zovrubný slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský. Časť slovensko-maďarská*. Praha – Prešov: Československá grafická únia.
IVANOVÁ, M. – SOKOLOVÁ, M. – KYSEĽOVÁ, M. – PEROVSKÁ, V. (2014): *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
JANČOVIČ, Š. (1848): *Noví slovensko-maďarskí a maďarsko-slovenskí slovňík. I., II*. Sarvaš: Tlač L. Réthy, vlastným nákladom.
JÁNOŠÍK, A. – JÓNA, E. (1946 – 1949): *Slovník spisovného jazyka slovenského. I. (A – J)*. Martin: Matica slovenská.
JAROŠOVÁ, A. (2015): *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy*. Bratislava: Veda.
KÁLAL, K. – SALVA, K. (1896): *Slovník slovensko-český a česko-slovenský*. Ružomberok: vlastným nákladom.
KÁLAL, M. (1924): *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český slovník a český ukazovateľ.) S praktickou mluvnicou československou*. Banská Bystrica: Slovenská grafia.
KRÁLIK, Ľ. (2015): *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1987). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava: Veda.
KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1989). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 2. oprav. vyd. Bratislava: Veda.
KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1997). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3. dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.
KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (2003). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda.
KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (2020). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 5. dopl. a upr. vyd. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
KUCHAR, R. (1993): *Žilinská právna kniha (Magdeburské právo)*. Bratislava: Veda.
KUCHAR, R. (2001): *Žilinská právna kniha (zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov)*. Žilina: Knižné centrum.

Kultúrny život (1964), XIX/44, s. 1, 9; XIX/46, s. 1, 4 – 5; XIX/47, s. 4 – 5; XIX/48, s. 6 – 7.
MACHEK, V. (1957): *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: ČSAV.
MICHALUS, Š. – PISÁRČIKOVÁ, M. (1973): *Malý synonymický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
MÚCSKOVÁ, G. – VRÁBĽOVÁ, J. (eds.) (2014): *„Pri zelenom stole: naša reč". Návraty k takmer zabudnutej diskusii*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave.
NIŽNÍKOVÁ, J. – SOKOLOVÁ, M. (1998): *Valenčný slovník slovenských slovies*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
PALKOVIČ, J. [Jiří] (1820, 1821): *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch mit Befügung der Slowaken und Mahren eigenen Ausdrüke und redensarten. I. (A – N)*. Prag: Thomas Bulka. *II. (O – Ž)*. Pressburg: Belnayischen erben.
PAULINY, E. – ŠTOLC, J. (1947): *Dotazník pre výskum slovenských nárečí*. 1. diel. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
PECIAR, Š. (red.) (1953): *Lexikografický sborník. Materiály z l. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej v dňoch 5. – 7. júna 1952 v Bratislave*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
PECHÁNY, A. (1906): *Slovník slovenský a maďarský dľa Jozefa Loosa*. *I. diel. Slovník slovensko-maďarský*. Budapešť: Bratia Révai literárny ústav úč. spol.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM A GRAMATICKÝM SLOVNÍKOM (1953). Zost. Komisia pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu pod vedením Š. Peciara. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (1991). Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (1998). Red. M. Považaj. 2. dopln. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (2000). Red. M. Považaj. 3. upr. a dopln. vyd. Bratislava: Veda.
PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. 9 zv. (1935 – 1957). Hl. red. O. Hujer – E. Smetánka – M. Weingart – B. Havránek – V. Šmilauer – A. Získal. Praha: Státní nakladatelství.
REUSS, G. M. (1860): *Soustava Řeči Slovanské od Dra Gust. M. Reuss*. (rkp.).
RIZNER, Ľ. V. (1913): *Dialektický slovník bošácky*. (rkp.).
SKOTNICKÝ, R. (koniec 19. stor.): *Materiál k etymologickému slovníku*. (rkp.).
SLOVANSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS. Lexikálno-slovotvorná séria. Zväzok 4. Poľnohospodárstvo (2012). Ved. red. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda.
SLOVENSKO-RUSKÝ PREKLADOVÝ SLOVNÍK. 2 zv. (1950, 1957). Red. A. V. Isačenko. Bratislava: SAVU.
SLOVENSKÝ HISTORICKÝ SLOVNÍK Z PREDSPISOVNÉHO OBDOBIA. Ukážkový zošit (1973). Red. Š. Peciar. l. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
SLOVNÍK CUDZÍCH SLOV (1953). Red. A. Hollý – Ľ. Zúbek. Bratislava: Tatran.
SLOVNÍK CUDZÍCH SLOV (AKADEMICKÝ) (1997). Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej a J. Krausa. Preklad Ľ. Balážová – J. Bosák – J. Genzor – I. Ripka – J. Skladaná. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
SLOVNÍK CUDZÍCH SLOV (AKADEMICKÝ) (2005). Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej a J. Krausa. Preklad Ľ. Balážová – J. Bosák – J. Genzor – I. Ripka – J. Skladaná. Ed. Ľ. Balážová – J. Bosák. 2., doplnené a prepracované vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 6 zv. (1959 – 1968). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ. 1. zv. A – K (1994). Red. I. Ripka et al. Bratislava: Veda.
SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO. 4 zv. (1960 – 1971). Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha: Academia.
SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO. 8 zv. (1989). Red. B. Havránek. 2. vyd. Praha: Academia.

SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. 4 zv. (2006 – 2021). Red. K. Buzássyová (1., 2. zv.), A. Jarošová (1. – 4. zv.). Bratislava: Veda.
SŁOWNIK GWAR POLSKICH. Tom I – V (z. 1 – 14) (1979 – 1996). Red. M. Karaś – J. Reichan. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
SMIEŠKOVÁ, E. (1974): *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
SNOJ, M. (1997): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
SOKOLOVÁ, M. – OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. et al. (2005): *Slovník koreňových morfém slovenčiny.* 1. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
SYNONYMICKÝ SLOVNÍK SLOVENČINY (1995). Red. M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava: Veda.
ŠMILAUER, V. (1947): Slovník spisovného jazyka slovenského. A. Jánošík a E. Jóna. In: *Časopis pro moderní filologii. S přílohou Philologica*, 30/1, 67 – 73.
ŠTOLC, J. (1978): *Atlas slovenského jazyka. 2. zv. Flexia. Časť druhá. Úvod – Komentáre*. Bratislava: Veda.
ŠTOLC, J. (1981): *Atlas slovenského jazyka. 2. zv. Flexia. Časť prvá. Mapy*. Bratislava: Veda.
ŠTOLC, J. a kol. (1968): *Atlas slovenského jazyka. 1. zv. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá. Mapy. Časť druhá. Úvod – Komentáre – Materiály*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
TVRDÝ, P. (sine anno): *Slovník inojazyčný*. Bratislava: Comenius. Literárny ústav uč. spol.
TVRDÝ, P. (1922): *Česko-slovenský differenciálny slovník*. Trnava: LEV – kníhtlač. a nakl. spol. úč. sp.
TVRDÝ, P. (1923): *Doplnok k česko-slovenskému differenciálnemu slovníku*. Ružomberok: n. vl.
TVRDÝ, P. (1923): *Slovník latinsko-slovenský*. Ružomberok: LEV – kníhtlač. a nakl. spolok. úč. spoločnosť.
TVRDÝ, P. (1926): *Slovník slovensko-latinský*. Ružomberok: LEV – kníhtlač. a nakl. spolok. úč. spoločnosť.
TVRDÝ, P. (1931): *Slovenský frazeologický slovník*. 1. vyd. Trnava: Spolok sv. Vojtecha.
TVRDÝ, P. (1933): *Slovenský frazeologický slovník*. 2. doplnené vyd. Praha – Prešov: Československá grafická únia, úč. spol.
TVRDÝ, P. (1937): *Doplnky k slovenskému frazeologickému slovníku*. Praha – Prešov: Československá grafická únia, úč. spol.
VALENTOVÁ, I. (2018): *Lexika slovenských terénnych názvov*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Dostupné na: https://lstn.juls.savba.sk [cit. 30. 9. 2022].
VÁŠA, P. – TRÁVNÍČEK, F. (1937): *Slovník jazyka českého*. 1. vyd. Praha: František Borový.
VÁŠA, P. – TRÁVNÍČEK, F. (1941): *Slovník jazyka českého*. 2. vyd. Praha: František Borový.
VEĽKÝ RUSKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK. 5 zv. (1960 – 1970). Ved. red. Ľ. Ďurovič (1. – 2. zv.), J. Ferenčík, J. Horecký, D. Kollár (2. – 5. zv.), N. A. Kondrašov (1. – 2. zv.), J. P. Vasilievová (2. – 5. zv.). Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
VEĽKÝ SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK. 6 zv. (1979 – 1995). Hl. red. D. Kollár (1. zv.), E. Sekaninová (2. – 6. zv.). Bratislava: Veda.
ZOCH, C. (1836): *Idiotikon slov v Orave užívaných*.
ZOCH, C.: *Slovník nárečových slov*. (rkp.).
ZOLYOMI, Š. (19. stor.): *Szlovák szótári a adalékok. Szlovák, magyar, német és latin nyelven. Ernyey József jegyzetével XX sz., fol. 806*. (rkp.).

Internetové zdroje

[1] https://psjc.ujc.cas.cz/ [cit. 30. 9. 2022]
[2] https://www.slavatlas.org/publications.html
[3] Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01) [zahŕňajúci SNK prim-9.0, špecializované a webové korpusy Araneum Slovacum VI + Wanda + Wikipedia + skTenTen + Web3.0; 6,60 miliardy textových slov]. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Autor: Ing. Vladimír Benko, PhD.

TERMINOLOGICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ[1]

Jana Levická

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Panská 26, Bratislava
E-mail: jana.levicka@korpus.juls.savba.sk

LEVICKÁ, J. (2022): Research on Terminology in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 220 – 249.

Abstract: The paper aims to depict the role of Slovenská reč in the development and consolidation of Slovak terminology. The first part focusing on the 1932-1953 period presents the intense quest for principles of terminology consolidation and creation of terminologies in respective domains. The second part, dealing with the period beginning in 1953, reflects especially the boom of terminological work in Slovakia as well as the mandatory coordination of Slovak and Czech terminologies. Subsequent decades saw intensive research on contemporary Slovak terminology as well as terminological units in Slovak dialects and pre-standard varieties of Slovak.

Keywords: terminology, terminology work, terminology coordination, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Terminológia a jej ustaľovanie je v Slovenskej reči prítomné od začiatku jej existencie.
- Približne prvé dve desaťročia medzi autormi prevažujú nelingvisti – odborníci v daných oblastiach, ich príspevky sa zameriavajú na princípy tvorby a ustaľovania konkrétnej odborovej terminológie. Z hľadiska tematiky dominuje právo.
- Od 50. rokov 20. storočia sa usmerňovanie terminológie profesionalizuje, príspevky odzrkadľujú rozvoj terminologických sústav v jednotlivých disciplínach, prehlbujúce sa poznanie teoretických princípov termínotvorby a tiež oficiálnu koordinácia s českou terminológiou.

1. ÚVOD

Vo vývoji a rozvoji slovenskej terminológie zohrala Slovenská reč (SR) rozhodujúcu úlohu predovšetkým v 30. rokoch 20. storočia. Z hľadiska chronológie vydávania terminologických príspevkov predstavuje tento jazykovedný časopis jeden z kľúčových publikačných orgánov v štafete, ktorú v 19. storočí odštartovali *Slovenské pohľady*, na začiatku 20. storočia prevzal najmä *Právny obzor* a v druhej polovici 20. storočia nadviazali na SR špecializované terminologické časopisy *Slovenské odborné názvoslovie*, *Československý terminologický časopis* a *Kultúra slova*. Práve z tohto dôvodu sme sa rozhodli rozdeliť predkladaný prehľadový príspevok na dve časti. Prvú, ktorú sme ohraničili rokmi 1932 – 1953, možno charakterizovať ako intenzívne hľadanie princípov konsolidácie slovenskej terminológie, ich hierarchi-

[1] Príspevok vznikol v rámci projektu *Tvorba a rozvoj Slovenského národného korpusu* financovaného Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR, Ministerstvom kultúry SR a Slovenskou akadémiou vied.

zácie a samotného budovania odborových terminológií, medzi ktorými dominovala právna terminológia. Naliehavá potreba jej dotvorenia a konsolidácie vyplývala z nového statusu a funkcií slovenčiny v Československej republike. Druhá časť je vymedzená rokom 1953, keď začal vychádzať odborný časopis *Slovenské odborné názvoslovie* a väčšina terminologicky zameranej spisby bola publikovaná na jeho stránkach vrátane tvorby členov terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení (ÚSJ SAVU[2]), ktoré vzniklo roku 1950.

Terminologické otázky dostávali priestor vo všetkých rubrikách SR – v štúdiách, správach, diskusiách, recenziách i rozličnostiach. Za povšimnutie stojí, že autormi príspevkov boli často odborníci – nelingvisti, ktorí sa do tvorby a ustaľovania terminológie vo svojom odbore zapájali z nevyhnutnej potreby svojej praxe. Až postupným napredovaním jazykovedného výskumu a v 50. rokoch 20. storočia sústredením terminologického výskumu do špecializovaného oddelenia ÚSJ sa k terminologickej problematike na stránkach SR začali takmer výlučne vyjadrovať lingvisti, ktorí však v samotnom procese terminologického ustaľovania nepredstavovali skutočných tvorcov, ale skôr poradcov a spolupracovníkov, ako to pôvodne navrhovali mnohí odborníci v počiatkoch SR.

2. PROGRAM SR V OBLASTI TERMINOLÓGIE V ROKOCH 1932 – 1953

Jedným z cieľov redakcie SR bolo všímať si „problémy vedeckej, básnickej a divadelnej reči, najmä terminologických otázok“ (Bartek 1935/1936, s. 1). Na sklonku 30. rokov predovšetkým v dôsledku politických udalostí sa program SR aktualizoval: „Bojová fáza v obrane slovenčiny je skončená, nastáva čas na pokojné, trpezlivé skúmanie, zošľachťovanie a normovanie slovenského jazyka so zameraním na bohatstvo súceho slovného pokladu z nárečí, v ktorých nájdeme dobrú pomoc aj pri ustaľovaní novej slovenskej terminológie rozličných odborov“ (1939, s. 1). O dva roky neskôr v úvode IX. ročníka (1941, s. 3) však zazneli priam revolučné slová: „Chceme pohýbať so všetkým, čo slovenčina prevzala nepotrebného z češtiny, najmä z terminológie, za čo nájdeme primeranú náhradu v slovenčine, alebo z nárečového fondu, ako napríklad za český termín *liehovar* slovenský *pálenica*. V tomto smere pracujú aj právnici na svojej terminológii.“ Toto deklaratívne odhodlanie sa však, ako sa neskôr ukázalo, nenaplnilo.

Po druhej svetovej vojne a zmene politickej situácie vo februári 1948 Š. Peciar v úvode XVI. ročníka najskôr v súlade s požiadavkami komunistického režimu skri-

[2] V roku 1953 bola SAVU transformovaná na dnešnú Slovenskú akadémiu vied (SAV). Aj názov akademického jazykovedného pracoviska, dnešného Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra (JÚĽŠ), sa menil. Spočiatku to bol Jazykovedný ústav SAVU (1943 – 1952), potom Ústav slovenského jazyka (1952 – 1966). V texte uvádzame oficiálny názov oboch inštitúcií v príslušnom období.

tizoval predvojnovú redakciu a potom informoval o súdobej úlohe SR: „byť strážcami a spolutvorcami marxistickej, socialistickej, plánovacej, technickej a inej odbornej i prakticko-odbornej terminológie“ (Peciar 1950/1951, s. 4). Zároveň vyhlásil, že „na rozdiel od puristov, ktorí v oblasti slovníka a terminológie častejšie zavrhovali a odmietali než prijímali a schvaľovali, budeme my nové, živé výrazy a termíny častejšie schvaľovať a lingvisticky vysvetľovať než odmietať“ (s. 4).

V XVII. ročníku priniesla SR informáciu o uznesení z celoštátnej lexikografickej konferencie, konanej v dňoch 5. – 7. júna 1952 v Bratislave, v ktorom sa kládol dôraz na tvorbu dvojjazyčných i jednojazyčných odborných terminologických slovníkov. Zároveň toto uznesenie obsahovalo žiadosť vytvoriť v rámci Československej akadémie vied (ČSAV) a SAVU „autoritatívne strediská, ktoré by viedly a koordinovaly všetku terminologickú prácu i vydávanie špeciálnych slovníkov. [...] Práca v týchto strediskách má byť výrazom tesnej spolupráce príslušných odborníkov s lingvistami, najmä pri vytváraní nových termínov“ (1951/1952, s. 259). V tom čase sa už konsolidovalo terminologické oddelenie v ÚSJ SAVU a o rok neskôr bol založený špecializovaný časopis *Slovenské odborné názvoslovie*.

2.1. TEORETICKÉ UVAŽOVANIE O PRINCÍPOCH TERMINOLOGICKÉHO USTAĽOVANIA

V I. ročníku SR vyšiel krátky dvojstranový text S. Czambela z roku 1892 s názvom *K názvosloviu*, ktorý v istom zmysle predznamenal tematiku a problematiku terminologických príspevkov v SR v 30. rokoch 20. storočia. S. Czambel vo svojom článku konštatoval neustálenosť súdobej terminológie a zároveň jej nesystematickú tvorbu v podobe individuálnych pokusov: „A takáto bezdôvodnosť, nepremyslenosť, nahodilosť charakterizujú naše názvoslovie. Jedon sa drží češtiny, druhý ruštiny, tretí nemčiny a maďarčiny, štvrtý sám od seba vymýšľa... a zmätok rastie“. Riešenie tejto situácie videl v serióznej terminologickej práci založenej na spracovaní a kritike dostupného terminologického materiálu. Možno sa domnievať, že redakcia považovala jeho popis stavu terminológie vo svojej dobe za paralelu k 30. rokom a cieľom časopisu.

V rubrike *Rozličnosti*, ktorá sa v 30. rokoch väčšinou zameriavala na dichotómiu správne/nesprávne slovenské slovo, sa v prípade termínov objavovali tieto zásady terminologického ustaľovania:

– vývin jazyka v odbornej terminológii sa musí spravovať ***zásadou potreby***[3], resp. funkčnosti (1937/1938, s. 350), z hľadiska ktorej je preberanie termínov z češtiny opodstatnené – ako napríklad termíny *vlajka* (1932/1933, s. 190) či *tepna* (1935/1936, s. 30);

[3] Časti textu uvedené kurzívou a tučným písmom boli zvýraznené autorkou v snahe upozorniť na jednotlivé zásady konsolidovania terminológie v jednotlivých obdobiach a u jednotlivých autorov.

– snaha o správnu a ***odborne presnú motiváciu*** termínu: napríklad odporúčanie uprednostniť termín *osobný lekár* pred *telesný lekár* (1937/1938, s. 304) alebo opakované odporúčanie nepoužívať termíny *chudokrvnosť* a *chudokrvný* a nahrádzať ich termínmi *málokrvnosť* a *málokrvný* (1935/1936, s. 351), keďže ide o chorobu zavinenú nedostatkom krvi;

– eliminácia synoným a snaha docieliť ***presnosť*** vyjadrovania: „V prírodovedných učebniciach, v lekárskych spisoch a všade tam, kde sa má uplatniť presnosť, píšme *oblička*“ (1935/1936, s. 88);

– požiadavka ***derivatívnosti*** termínov: „I z vedeckého i z praktického ohľadu sú vítané také názvy pre veci, vlastnosti a deje, súvisiace svojím pôvodom, ktoré sú utvorené zo spoločného koreňa (*klieť, kel, klový, klivý, klivosť ... klík, klíčiť, klíkový, klíčivý, klíčivosť*…)“ (Martinka 1936/1937, s. 69);

– prepojenie ***derivatívnosti*** termínov s požiadavkou ***významovej jednoznačnosti***: „Najmä v odbornej terminologii musíme sa usilovať o to, aby sme podľa možnosti mali slová z jedného koreňa tam, kde ide o tú istú rodinu pojmov. […] Naopak, zavádzaním termínov „poplatník“ a „berný úrad“ ruší sa významová jednoznačnosť príslušných slov alebo rodiny slov“ (1937/1938, s. 232);

– úsilie o ***oživenie archaizmov***: „Ak máme domáce slovo, treba ho povzniesť zo zabudnutia, čo sa najlepšie stane vtedy, keď ho prijmeme v odbornej terminológii“ (napr. slová *čuv, čuvový* (1935/1936, s. 85) alebo *ortuť*, *ortuťový* (1932/1933, s. 159);

– ***preferencia domácich slov*** pred cudzími: „od čias Bernolákových uplatňuje sa zásada vystačiť podľa možnosti s domácimi slovami […] čo platí pre krásnu prózu, platí aj pre odbornú terminológiu“ (1936/1937, s. 308) – napr. *vývoz* vs *export* (1936/1937, s. 308), *dovoz* vs *import* (1936/1937, s. 309), *stránkovať* vs *paginovať* (1937/1938, s. 271);

– princíp nezaraďovať do terminológie ***pejoratívne jazykové prostriedky***.

Zároveň sa na stránkach SR v menšej miere venovala pozornosť špecifickejším jazykovým otázkam, ktoré zahŕňali: presné rozlíšenie a využitie izolexémických adjektív, komparáciu správnosti či nevhodnosti konkrétnych pomenovacích modelov (napr. *obecný dom* vs *starosta obce* (1933/1934, s. 158), *múka na chlieb* vs *chlebová múka* (1941/1942, s. 92) či (ne)správnosti zložených slov, napr. *autogaráž* (1936/1937, s. 303). V SR boli zverejnené aj odporúčané terminologické novotvary *ponuka* (1933/1934, s. 262) či *sudkyňa* (1935/1936, s. 57).

V druhom decéniu SR sa objavil priekopnícky príspevok E. Sahligera vydaný v troch častiach. Podľa autora išlo o „prvý pokus v slovenskom jazyku a na Slovensku vôbec“ (Sahliger 1941/1942, s. 80) predstavujúci aplikovanú disciplínu *hospodársku jazykovedu* a nastoľujúci potrebu skúmania nie terminologických jednotlivín, ale *hospodárskeho jazyka.* Autor ho vymedzil najmä vo vzťahu k tzv. *obchodnému*

jazyku, ktorý podľa neho „nekryje celý pochop“. E. Sahliger vyzýval na skúmanie hospodárskeho jazyka s ohľadom na odborné školstvo a v kontexte minulého štátoprávneho začlenenia Slovenska a vplyvu okolitých interferujúcich jazykov. Pri skúmaní hospodárskeho jazyka, jeho využitia a lingvistických charakteristík odporúčal začať zberom materiálu v teréne a spracovaním písomností, odbornej tlače vrátane novín a časopisov, pričom zároveň navrhoval zriadiť ústav pre výskum hospodárskych jazykov pri Vysokej škole obchodnej v Bratislave. Podľa jeho mienky „náuka o hospodárskom jazyku má už usmerňovať, t. j. vyhýbať chybám minulosti a prispôsobiť výsledky výskumu požiadavkám doby“. Zároveň predstavil zásady tohto usmerňovania aj v prípade terminológie: ***svojskosť***, resp. čerpanie z vlastného jazyka, ***jednoznačnosť, jednoduchosť, jazyková správnosť, brannosť*** a ***hospodárnosť*** a napokon ***zrozumiteľnosť***. Pri tvorbe termínov navrhoval prioritizovať možnosti slovenského jazyka: pokúsiť sa 1. o neologickú sémantizáciu slovenského prostriedku; 2. o neologizáciu slovenského archaizmu; 3. o preberanie zo slovanského jazyka, pričom v tejto súvislosti podotkol, že „tuná nesmie národná precitlivelosť odstrániť napríklad dobré a vžité české odborné výrazy a nahradiť ich neslovanskými výrazmi“ (s. 87); a až v 4. kroku „po vyčerpaní všetkých slovanských možností slobodno užívať neslovanské cudzie slová“ (s. 87)[4]. Jeho odporúčania sa v podstate kryjú s načrtnutým postupom SR.

V oblasti chemickej terminológie sa I. Zmoray (1947/1948, s. 97 – 106) pokúsil využiť *terminologickú vymoženosť* slovenčiny a predstavil systémovú diferenciáciu sufixov s presne stanoveným významom, pomocou ktorej sa malo docieliť presné vyjadrovanie. Svoj sympatický pokus aplikoval na troch chemických prvkoch a ich zlúčeninách (*vápnik, kremík, hliník*) a zároveň išiel aj za hranice chémie, pretože pridal systematizáciu adjektívnych sufixov umožňujúcich tvoriť špecializované deriváty od termínov *vápno, vápenec, kremeň, kremenec, hlina.* Navrhnutá sémantická diferenciácia jednak chcela zdôrazniť špecifický význam systematizovaných valenčných sufixov v chemickej nomenklatúre a jednak špecializovať ďalšie prípony umožňujúce rozlišovať pôvod výrobkov, resp. látok z čistej alebo zmesovej látky.

V úvode svojho *Príspevku k botanickému názvosloviu* I. Martinka (1936/1937, s. 67 – 68) načrtol štyri princípy ustaľovania slovenských vedeckých názvov:

1. „***pochoposlovná požiadavka***, podľa ktorej názov ako symbol pochopu má predstavovať niektorý podstatný znak pochopového obsahu;

2. slovenskej požiadavke má vedecký názov vyhovieť tak, že sa ***neprotiví slovenskému jazyku***, že je to názov zpomedzi jednoznačných slov ***najrozšírenejší***, alebo ***najsrozumiteľnejší***;

[4] V druhej časti sa zaoberal pedagogickým aspektom vyučovania hospodárskeho jazyka a významu angličtiny na Slovensku a v tretej výučbe hospodárskej jazykovedy na vysokých školách podľa vzoru Lipska.

3. ***slovanská požiadavka*** vyberá také slovenské názvy vedecké, ktoré nás Slovákov najvýhodnejšie pripojujú k názvosloviu ostatných Slovanov;

4. ***medzinárodná požiadavka*** sa opiera o praktické ohľady, a preto dáva prednosť takým názvom slovenským, ktoré sú smyslom a podobou v najväčšej shode s medzinárodnou vedeckou terminológiou" (s. 67 – 68).

Rok predtým ten istý autor navrhoval v rámci zoologického názvoslovia pravidlo prijímať najmä pre cudzokrajné prírodné predmety taký názov, „ktorý nás kultúrne zapojí k početnejším národom, predovšetkým slovanským, a tým nám ušetrí aj najviac námahy na naučenie cudzích slov toho istého významu" (Martinka 1935/1936, s. 252) – napr. „slovo klokan Slovákov osamocuje, kým slovo kenguru ich spája s ostatnými slovanskými a neslovanskými národmi" (s. 251).

J. Horecký už vo svojom prvom terminologickom príspevku, uverejnenom pod skratkou Hrc, nastolil problematiku teoretického uchopenia terminologických otázok. Vyzdvihol úsilie a publikačnú aktivitu právnikov J. Fundárka a J. V. Ormisa mimo SR a ich snahy o stanovenie princípov právnej terminológie. Zároveň upozornil, že všetky dosiaľ publikované úvahy obsahovali mimojazykové požiadavky kladené na terminológiu (***presnosť, jednoznačnosť, dôstojnosť***), „kým o vlastnej jazykovej stránke termínov sa uvažovalo nepomerne málo" s výnimkou správy Učenej spoločnosti Šafárikovej a posudku Ledényiho anatomického názvoslovia. Preto vo svojom príspevku ponúkol „niekoľko poznámok o termínoch s hľadiska jazykového" (Hrc 1947/1948, s. 66), v ktorých upriamil pozornosť na to, čo je termín, aký slovný druh môže byť termínom a ako je možné vymedziť jeho význam. Vo svojich úvahách dospel k prvej definícii termínu: „slovo alebo skupina slov, majúcich v danom jazykovom štýle ustálený, presný a jednoznačný význam, bez ohľadu na ich význam v inom jazykovom štýle, resp. na význam jednotlivých slov, z ktorých sa termín prípadne skladá" (s. 69). Zároveň predostrel svoje úvahy o jazykových vlastnostiach slov, „ktoré sa môžu stať termínmi alebo súčiastkami termínov" (s. 69), ako je ústrojnosť, nocionálnosť či medzinárodnosť, ktorej miera však podľa jeho slov kolíše v závislosti od odboru. Vo svojom druhom príspevku J. Horecký (1951/1952, s. 16) už predstavil podľa neho základnú vlastnosť termínov – ***významovú priezračnosť***, ktorú prioritizoval nielen pri analýze termínov, ale najmä pri ich tvorení alebo preberaní z češtiny (napr. v súvislosti s termínmi *zder, brit, zábrit, rozteč, tečna, jímka, jímadlo*).

Pragmaticky sa J. Horecký staval k preberaniu cudzích prostriedkov do terminológií, pričom poukázal na fakt, že v prípade slov „pôvodu grécko-latinského, ich prispôsobenie domácemu systému, i keď nie je úplné, je obyčajne ľahké a rýchle. Ich cudzorodosť sa pociťuje menej ako u termínov zo živých jazykov" (Horecký 1947/1948, s. 70). Takisto sa dotkol sémantických otázok odvodzovacích prípon, ktoré sa v konkrétnej terminológii môžu prehodnocovať a slúžiť na rozlišovanie špecifického pojmu.

2.2. PRÍSPEVKY TÝKAJÚCE SA ŠPECIFICKÝCH TERMINOLÓGIÍ

V 30. rokoch a čiastkovo aj v 40. rokoch sa v súvislosti s terminológiou viacerých odborov objavili príspevky charakterizujúce danú terminológiu ako rozkolísanú alebo v stave chaosu, čo sa prejavovalo aj na jazykovej úrovni mnohých zavádzaných učebníc v školách na Slovensku:

– ***zoologická terminológia***, v ktorej sa obchádzali predprevratové odborné jazykové pramene, (napr. diela A. Kmeťa, J. Holubyho, K. Štúra a ďalších). Práve vydanie diela O. Ferianca *Slovenské ornitologické názvoslovie* (1942) predstavovalo zásadný príspevok k ustáleniu tejto časti prírodovedeckého názvoslovia, lebo „odstráni doterajší chaos" (Ferianc 1938/1939, s. 48);

– ***botanická terminológia***, lebo „jednak stredoškolské rastlinopisné učebnice obsahujú termíny, prevzaté väčšinou z češtiny a často úplne spotvorene, jednak i slovenskí autori si v premnohých prípadoch protirečia, ba možno povedať, že v pomenovaní istých druhov panuje úplný chaos" (Halaša 1936/1937, s. 82);[5]

– ***technická terminológia***, pretože chýbali kvalifikovaní ľudia so znalosťou slovenčiny a bol nedostatok odbornej spisby. Počiatočné ťažkosti pomohol prekonať *Maďarsko-nemecko-slovenský železničný slovník* (1919) Ing. I. Viesta, ktorý sa síce zameriaval primárne na železničnú terminológiu, no autor doň zahrnul aj iné odvetvia „technickej vedy, s ktorými príde do styku železničiarstvo, zasahujúce naozaj viac-menej do celej oblasti technického poznania. [...] Že je v tomto poňatí i prvým slovenským terminologickým slovníkom pre technické vedy, netreba azda zvlášť pripomínať" (Justus 1934/1935, s. 226);

– ***zemepisná terminológia*****,** ktorá podľa P. Floreka (1934/1935, s. 98 – 106) potrebuje zjednotenie, na ktorom majú spolupracovať odborníci a jazykovedci, pretože v geografickej terminológii panuje „hotová anarchia" podobná tej, „čo spomína Ivan Zoch v 60. rokoch predošlého storočia". Práve P. Florek podrobne informoval o spochybňovaní opodstatnenosti samostatnej slovenskej terminológie zo strany českých kolegov, ktorí presadzovali jednotné československé alebo len české názvoslovie, čo sa napokon aj schválilo na zjazde československých geografov v Brne roku 1930 s odôvodnením, že Slováci „nemají vlastního názvosloví geografického" (s. 191). Redakcia SR v tejto súvislosti reagovala slovami: „Spisovná slovenčina potrebuje vlastnú terminológiu pre všetky náukové odbory. Keď sa ona ustaľuje súčasne i v češtine, malo by sa prísne dbať na to, aby práca

[5] Na druhej strane J. Pikula (1936/1937, s. 107) vo svojom texte konštatoval, že najmä G. Reuss sa v 19. storočí inšpiroval pre svoju knihu českými vzormi v botanike, a pokračoval: „A to isté treba nám i dnes povedať: Vzorom nám bude nomenklatúra česká ako najbližšia, nakoľko, pravda, zodpovie nášmu jazyku v tých prípadoch, kde nemáme dobrého slovenského názvu. Naopak, veru, škoda by bolo nenaším menom nazvať takú rastlinku, pre ktorú náš ľud utvoril krajšie, priliehavejšie, nám milšie meno. – Mrzí ma tak, ako isteže všetkých slovenských profesorov a učiteľov, doterajšia nejednotnosť a nepresnosť slovenského názvoslovia rastlinného".

bola vzájomná, kde by sa rešpektovaly záujmy obidvoch spisovných jazykov“ (s. 192);

– ***lekárska terminológia,*** ktorú značne pomohol zjednotiť Halašov slovník z roku 1926 a neskôr najmä Ledényiho anatomické názvoslovie (1935), ktoré je „dobre vyvolené, lebo autor mal ohľad na vedeckú presnosť názvov a na súvislosť so slovenským slovníkom“ (1935/1936, s. 30);

– ***hudobná terminológia***, ktorá vykazovala vysokú synonymiu a variantnosť, čiastočne pod vplyvom interferencie s češtinou (Kresánek 1943/1944, s. 12 – 14).

Z oblasti ***vojenskej terminológie***, ktorá bola v čase druhej svetovej vojny nanajvýš aktuálna a čiastočne sa ju podarilo rozvíjať, vyšli v obnovenom Československu dva príspevky od hlásateľa Slobodného slovenského vysielača F. Oktavca. V prvom z nich (1948/1949, s. 65 – 73) analyzoval návrhy vojenských povelov a termínov J. Francisciho určených pre dobrovoľnícke útvary v rokoch 1848 – 1849, druhý (1946, s. 39 – 42) sa týkal bezprostredných potrieb československej armády, v ktorej bolo v duchu *Košického vládneho programu* zrovnoprávnené používanie slovenčiny s češtinou. F. Oktavec sa zameral na realizovateľnosť požiadavky vedenia armády na úplnú jednotnosť povelov a samotnej vojenskej terminológie. Argumentoval, že táto požiadavka zjednotenia „naráža na neprekonateľné prekážky v otázke jazykovej čistoty“, a tvrdil, že „k úplnej jednotnosti povelov a vôbec celej vojenskej terminológie, či už taktickej alebo technickej, nemôže dôjsť z príčin jazykovej štruktúry slovenčiny a češtiny, ako aj lexikálnej osobitnosti oboch jazykov“ (s. 41).

Prirodzene, popri právnych termínoch sa na stránkach SR najviac pozornosti venovalo ***jazykovedným termínom***. B. Letz v roku v 2. čísle SR uviedol, že „v porovnaní s inými disciplínami má jazykoveda najustálenejšiu terminológiu“ (1933/1934, s. 61), no napriek tomu konštatoval jej nejednotnosť a potrebu jej systematického rozvíjania. Práve on analyzoval tvorbu a používanie termínov u Czambela i Damborského, no za vzor a inšpiráciu kládol Štúrovu terminológiu: „Dielo Štúrovo si zaslúžilo, aby bolo výdatným žriedlom pre slovenský jazykospyt“ (Letz 1934/1935, s. 225).

Začiatkom 50. rokov sa v SR zaviedla nová rubrika *Z jazykovednej terminológie*[6], ktorej cieľom bolo vysvetľovať čitateľom často používané jazykovedné termíny, „najmä také, o ktorých predpokladáme, že nie sú dosť jasné širokej čitateľskej obci“ (1950/1951, s. 80). Osobitne bola určená učiteľom a tých aj vyzývala, aby sami posielali návrhy na menej známe termíny. V roku 1952 vyšla príručka *Základná jazykovedná terminológia*, ktorú spracovala Komisia pre jazykovednú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAVU a ktorá sa považovala za normalizovanú

[6] Napr. E. Pauliny, 1950/1951, s. 80 – 82, 111 – 113, 146 – 149, 180 – 181, 213 – 215.

gramatickú terminológiu. V analýzach a výkladoch sa potom používala ako referenčný zdroj, často v porovnaní s terminológiou používanou v učebniciach.

V menšej miere SR publikovala príspevky venujúcej sa filozofickej (Povala 1943/1944, s. 141 – 144, 320 – 324), náboženskej (Gabura 1943/1944, s. 296 – 304) i obchodnej terminológii (Tóbik 1938/1939, s. 224 – 226, 1940/1941, s. 48 – 53, 79 – 82, 154 – 159, 213 – 217). Niektoré z nich sa dotkli aj jazykovedných otázok, napríklad možností využitia derivatívnych sufixov v príslušnej terminológii, a hlásali spoluprácu odborníkov a lingvistov. V tomto období vyšiel aj prvý text o nárečovej terminológii (Polonec 1941/1942, s. 17 – 20).

V období 1932 – 1953 boli uverejnené v SR tri súpisy termínov:

– veľmi cenným a v 30. rokoch jediným terminologickým súpisom je Halašov botanický súpis (1936/1937, s. 82 – 88, 121 – 124, 168 –171, 235 – 239), „ktorý má pomôcť pri ustálení jednotnej terminológie rastlín“. Preto autor vyzval „sjednotiť terminológiu“, a ponúkol „starostlivo sosbieraný materiál“ zahŕňajúci aj termíny v iných jazykoch (s. 82);

– vyše tristo termínov z oblasti kuchynského riadu, v rámci ktorých sa autor, inžinier Š. Veselý (1940/1941, s. 171 – 176), snažil „všetky nepotrebné cudzie výrazy nahradiť našimi“ a zároveň vyzýval, aby čitatelia prípadné pripomienky a opravy zaslali redakcii;

– česko-slovenský glosár v nákladnej tarife slovenských železníc, ktorý zahŕňal mnoho rôznych terminológií, z pera jeho zostavovateľa, nefilológa O. Ochrnjala (1941/1942, s. 174 – 177). Jeho glosárom sa zaplnila citeľná medzera, keďže v slovenčine až do vzniku Slovenskej republiky boli všetky tarify v češtine. Takisto vyzýval zainteresovaných, nech „rozvinú na stránkach *Slovenskej reči* rad podrobných návrhov na svojskú odbornú terminológiu jednotlivých odvetí“ (s. 177), čo redakcia hneď aj využila. Autor tu zároveň spomenul podľa neho frekventované tvrdenia a postoje o terminologickom deficite slovenčiny, resp. o neochote používať slovenské termíny, lebo „sú často pokladané za ľudové, tobôž nesúce za termíny“ (s. 174).

2.2.1. Právna terminológia

Možno konštatovať, že najpočetnejšie publikované príspevky z 30. rokov 20. storočia v SR sa týkali právnej terminológie – načrtávali jej stav a vývoj pred *prevratom* a po ňom. Ako uvádza F. Jesenský (1933/1934, s. 70), „keď prišiel prevrat, na súdoch a v úradoch sa už dávno neužívalo slovenčiny. Len jej poslední pamätníci – pozemkové knihy maly kde-tu v protokoloch slovenské zápisy. A tak vytisnutá z úradov a zo súdov ostala slovenčina len v súkromných advokátskych kanceláriách“. Nedostatočné personálne kapacity a aj deficit ovládania slovenčiny, podľa J. Petrikovicha „rečová nevyspelosť a neorientovanosť slovenského právnického dorastu“

(Petrikovich 1932/1933, s. 229), spôsobili rozkolísanie už zaužívanej právnej terminológie a jej vývin „bol ponechaný náhode“ (Jesenský 1933/1934, s. 71). Výsledkom bol chaos, celková vadná slovenčina (s. 71) v publikáciách z oblasti práva a znížená zrozumiteľnosť a presnosť právnických textov.

Autori príspevkov z tohto obdobia – J. Fundárek, F. Jesenský a J. Petrikovich, napospol všetci traja právnici, vo svojich príspevkoch apelovali na revíziu právnej terminológie, jej unifikáciu (Jesenský 1933/1934, s. 254) a odstránenie terminologického zmätku, ktorý nastal „sústavným a úmyselným porušovaním ustálenej právnickej terminológie slovenskej“ (Petrikovich 1932/1933, s. 89). Narúšanie vžitej terminológie sa prejavovalo v náraste synonymie, čo J. Petrikovich opakovane kritizoval a označil za „nepotrebný luxus, ktorý škodí jasnosti a presnosti našej súdnej a právnickej terminológie“ (1933/1934, s. 262), pričom konštatoval, že „uplatňovanie synonymných termínov technických značí chaos v tom, čo už v slovenskej právnickej terminológii bolo vývinom dávno zavŕšené“ (Petrikovich 1932/1933, s. 89). Kritika bola namierená aj proti zbytočnému nahrádzaniu zaužívanej terminológie novými *nesrozumiteľnými* termínmi (Petrikovich 1932/1933, s. 89), ako aj proti tendencii odstraňovať právnické latinizmy, čo Petrikovich označil za „prismelé hazardovanie s našou terminológiou“, keďže „mnohé latinské termíny vžily sa do ľudovej reči a dnes hýbať nimi bolo by veľmi odvážne, lebo v chaose právnických termínov sú práve latinské termíny najustálenejšie“ (1933/1934, s. 261).

K terminologickým i jazykovým nezrovnalostiam často dochádzalo i z dôvodu „prepisovania z češtiny, ba aj z opačnej tendencie – z prílišnej snahy po správnosti“ (Jesenský 1934/1935, s. 66). Všetci traja právnici sa zhodovali v tom, že zdrojom a poučením pre právnickú terminológiu v súčasnosti i budúcnosti má byť živá reč i staršie slovenské právnické spisy (Jesenský 1932/1933, s. 134; Petrikovich 1935/1936, s. 59 – 62). J. Fundárek však zároveň upozorňoval, že snaha o jazykovú čistotu a inšpirácia ľudovou rečou „nesmie ísť tak ďaleko, aby sa jej úplne podriadily zretele účelnosti“ (1935/1936, s. 109 – 111). Právnici svoju argumentáciu pri analýzach konkrétnych termínov väčšinou opierali o *Návrh slovenského právneho názvoslovia* z roku 1919 z pera E. Stodolu a A. Zátureckého a porovnávali ich s *Pravidlami slovenského pravopisu* (1931).

Z publikovaných príspevkov v 30. rokoch možno sformulovať tri zásady, ktorými sa riadili pri posudzovaní terminologických prostriedkov:

1. ***presnosť***: „princíp presnosti a jednoznačnosti v odbornej terminológii znamená, že volený výraz musí presne kryť pojem, ktorý chceme ním vyjadriť, nesmie nám povedať ani viac, ani menej a nesmie pripustiť možnosť rozličného významu“ (Fundárek 1935/1936, s. 110);

2. ***jednoznačnosť***: „termín „kupec“ nemôže mať dva protichodné významy a preto slovenská právnická terminológia musí si dať rady s týmto slovom, aby za-

kotvilo v nej pevne a stále, a to len s jedným významom“ (–tri– = Petrikovich 1934/1935, s. 95);

3. ***derivatívnosť***: „v záujme stability terminológie treba ponechať všetky tieto slová, ktoré majú aj tú výhodu, že sú utvorené z rovnakého kmeňa; proti tomu sú v nevýhode názvy „berný“ úrad miesto *daňový,* „poplatník“ miesto *daňovník“* (1933/1934, s. 30).

Už v 4. čísle I. ročníka SR apeloval Petrikovich (1932/1933, s. 89 – 90) na Advokátsku komoru a Maticu slovenskú, aby sa začali angažovať vo veci ustaľovania slovenskej právnickej terminológie. O rok neskôr sa v II. ročníku SR objavila v rubrike *Zvesti a poznámky* „reakcia“ na tento apel v podobe informácie, že Advokátska komora v Turčianskom sv. Martine po dohode s Maticou slovenskou požiadala „predných našich právnikov“, aby sa stali členmi Komisie pre právnický slovník a poskytla financie na zber relevantného materiálu. Medzi deviatimi členmi komisie bol aj spoluzakladateľ SR J. Petrikovich (1933/1934, s. 95).

V tom istom čísle F. Jesenský uviedol, že okrem utvorenia správneho slovenského názvoslovia systematickou prácou treba pomýšľať „na jeho uzákonenie“ (1933/1934, s. 71) a zároveň predvídavo zdôrazňoval potrebu diseminácie vytvoreného názvoslovia (s. 73) vrátane nutnosti jazykovej aprobácie učebníc. Dohľad nad správnou terminológiou v učebniciach sa však realizoval až v 50. rokoch v časoch existencie terminologického oddelenia ÚSJ SAVU (pozri časť 3.).

F. Jesenský (1935/1936, s. 181 – 184) bol presvedčený, že základom pre ustálenie právnickej terminológie musí byť Fajnorov a Zátureckého slovník z roku 1921, a k nemu odporúčal pridať materiál z odborných a časopiseckých publikácií, ktoré odvtedy pribudli. Zozbieraný a roztriedený materiál mal poslúžiť na vytvorenie odborného (náučného) slovníka, ktorý by zahŕňal základnú terminológiu. Z pragmatických dôvodov zároveň navrhoval, aby sa budúce terminografické dielo vydalo v podobe prekladového slovníka slovensko-maďarského. Argumentoval, že aj v polovici 30. rokov mnoho starších advokátov slabo alebo vôbec neovláda slovenčinu, mnohí mladší advokáti sú absolventmi českých univerzít a nevedia správne po slovensky. Okrem toho poukázal na existenciu maďarskej menšiny a jej právnych potrieb (s. 182). Možno usudzovať, že ďalším, nevyjadreným dôvodom na zahrnutie maďarčiny bola recepcia uhorského práva Československou republikou.

V 40. rokoch záujem o právnu terminológiu neutíchal, čo sa odrážalo nielen v textoch SR, ale aj v iných časopisoch (*Právny obzor, Slovenský jazyk, Linguistica Slovaca*). Právnik J. V. Ormis vo svojom príspevku s názvom *Podľa akých zásad pracovať na právnej terminológii* (1940/1941, s. 1 – 5) sa pokúsil aktualizovať zásady ustaľovania právnej terminológie. Okrem ***presnosti***, ***jednoznačnosti*** a ***derivatívnosti*** postuloval po J. Fundárkovi aj princíp ***úsečnosti*** a ***dôstojnosti*** (nocionálnosti). Príspevky tohto obdobia však stále neponúkali obraz konsolidovanej právnej termi-

nológie. Práve naopak, J. Fundárek napísal, že je „priam v revolučnom kvase“ (1940, s. 36) a je potrebné ju kolektívne zdokonaľovať a docieliť, aby bola „taká, akou ju chceme mať, naša, svojská a čistá. Dnes už niet medzi nami sporov o základné princípy tvorby odbornej terminológie, a to ani medzi juristami, ale, myslím, že ani medzi juristami a lingvistami“. J. V. Ormis v súvislosti so spoluprácou týchto dvoch špecializácií zdôraznil, že lingvista „nemôže a nesmie ho [právnika] nútiť na prijatie nevyhovujúceho – i keď rečove správneho – termínu. Podotýkam, že postoj lingvistu-poradcu zachovával proti odbornej terminológii už Samo Czambel“ (1940/1941, s. 2). J. Fundárek osobitne zdôrazňoval aj potrebu čo najširšej verejnej diskusie o otázkach odbornej terminológie, ktorej osožnosť podľa jeho slov zabezpečí jedine odborná nezaujatosť, prísna objektívnosť a dôstojnosť (1940/1941, s. 36).

J. Fundárek navyše podčiarkol, že Slovenská republika sa nemôže nadlho zaobísť bez vlastného právneho poriadku a bude potrebné čo najskôr vypracovať a nahradiť prevzatú legislatívu, či už uhorskú alebo česko-slovenskú, čo si nevyhnutne vyžaduje intenzívnu tvorbu terminológie (1940/1941, s. 37). Ako dôvetok k príspevku J. Fundárka redakcia informovala, že Ministerstvo pravosúdia ustanovilo osobitnú komisiu pre právnu terminológiu na čele s dr. Vančom a dr. Mičurom.

2.3. DISKUSIE O TERMÍNOCH

Prvá terminologická diskusia medzi odborníkmi a lingvistami sa na stránkach SR objavila v IV. ročníku a týkala sa používania predložiek *do* a *za* v právnickej terminológii (-tri- 1935/1936, s. 59 – 60, 174 – 177; Fundárek 1935/1936, s. 109 – 111, 253; Michalovič 1935/1936, s. 172 – 173; Derdiak 1935/1936, s. 173 – 174). Podľa J. Fundárka táto *osožná debata* „osvetlila problém s rozličných hľadísk a priniesla bezpečný podklad pre jeho riešenie. Názorne ukázala, že sporné otázky odborného názvoslovia možno riešiť len spoločnou prácou odborníkov a lingvistov“ (Fundárek 1935/1936, s. 253). Následné diskusie, v ktorých sa takisto ukazovali postupy a princípy terminologického ustaľovania, sa zameriavali prevažne na právne termíny. Podľa prispievajúcich boli nevyhovujúce z pojmového alebo jazykového hľadiska, prípadne z oboch. Okrem kratších diskusií (konkrétne o termínoch *účastinárska spoločnosť* vs *účastinná spoločnosť* (–tri– = Petrikovich 1941/1942, s. 218 – 223); *zaplatiť na rad* vs *zaplatiť na príkaz* (1940, s. 30); *správa, správna rada, správny výbor* vs *dozorná rada, dozorný výbor* (1940, s. 95); *dielčí* vs *čiastkový* (Ormis 1943/1944, s. 173 – 175 a if=Jesenský 1949/1950, s. 320); *duchovné cvičenia* (1941/1942, s. 284 – 285), možno zdôraniť tri, ktoré boli z časového i rozsahového hľadiska dlhšie: 1. diskusia o termínoch *pravota* a *pravotár* v troch číslach v rokoch 1940 – 1943, v ktorých sa k opodstatnenosti týchto termínov vyjadrili dvaja právnici a v krátkosti aj redakcia SR (Petrikovich 1940/1941, s. 89; 1940/1941, s. 186; Ormis 1940/1941, s. 45 – 48); 2. diskusia právnikov a redakcie k termínu *odkaz na porad*

práva vyskytujúcom sa už v *Právnickom terminologickom slovníku* (1921) A. Zátureckého a V. Fajnora (Petrikovich 1941/1942, s. 46 – 48; Ormis 1941/1942, s. 223 – 224; Slávik 1941/1942, s. 224 – 226); 3. opakujúce sa príspevky spochybňujúce jazykovú správnosť viacslovných pomenovaní či termínov zahŕňajúcich deverbatíva tvorené sufixom *-ací*, resp. *-cí* (1937/1938, s. 64; 1937/1938, s. 112), pričom najčastejšie sa diskutovalo o neologickom kalku *plniace pero* (Vančo 1940/1941, s. 102 – 104; 1941/1942, s. 190 – 191; Horecký 1950/1951, s. 118 – 121).

2.4. POSTOJ K CUDZÍM SLOVÁM

Pri hodnotení a analýze terminologických jednotiek cudzieho pôvodu mali autori i redakcia poväčšine uvážlivý pragmatický postoj[7]. Ak bol termín zrozumiteľný a najmä zaužívaný, vyjadrovali sa v mnohých prípadoch za jeho zachovanie. Na jednej strane sa síce možno stretnúť s vyjadreniami poznačenými duchom 40. rokov: „Naším heslom nech je: V celej vede, i filozofii, i filozofickom slovníku, taktiež v terminológiách: právnej, gramatickej, gazdovskej, obchodnej a iných, nech je slovenský duch, ktorý sa javí v duchu ľudovej reči“ (Povala 1940/1941, s. 204). Na druhej strane ten istý autor, filológ a historik, zastával konzervatívny prístup: „Cudzie termíny netreba hneď vyhadzovať a nasilu nahradzovať. Cudzie slová i tak ostanú cudzie, a keď sa nájde súci výraz, môže ich vytisnúť. Ale len podarenými slovami treba vytískať cudzie, nie prenáhleno“ (s. 203). Podobný postoj bol aj k termínu *šmirgel, šmirglový papier* – redakcia podporila jeho používanie napriek cudziemu pôvodu „do toho času, kým neprídeme na dobré slovenské pomenovanie tejto veci“ (1942/1943, s. 30). V hudobnej terminológii sa zas snaha o zavedenie termínov slovenského pôvodu podľa J. Kresánka zameriavala len na pojmy, „ktoré aj iné národy pomenúvajú zo svojich zdrojov. Ostatné cudzieho pôvodu sa podľa všetkého zachovajú“ (1943/1944, s. 12).

Už na prelome 40. a 50. rokov sa menej hovorilo o budúcom nahrádzaní terminologickej výpožičky, vznik slovenského ekvivalentu sa podmieňoval napríklad jedine potrebou odborných kruhov (napr. náhrada termínu *syfilída*, ej. 1949/1950, s. 31), prípadne sa už výslovne odmietal nefunkčný slovenský ekvivalent (napr. *pretvorník* vs *transformátor*, Dujčíková 1952/1953, s. 287).

Naopak, iný postoj bol k nepotrebným terminologickým bohemizmom, najmä k bohemizmom vytláčajúcim zaužívané slovenské slová či termíny: *obnos* vs *suma* (1935/1936, s. 27 – 28); *posoun* vs *pozauna* (1935/1936, s. 28); *diaľnica* vs *autostráda* (1938/1939, s. 121); *liehovar* vs *pálenica* (1940/1941, s. 64); *vysvedčenie* vs *svedectvo* (1940/1941, s. 190); *nástenná* vs *stenová maľba* (1941/1942, s. 91); derivač-

[7] Prirodzene, našli sa aj nie veľmi odborné argumenty zavrhujúce konkrétny termín: „Staré *Slovenské pohľady* niekoľko ráz upozornily na to, že termín *úradné medzítka* je nepekný maďarizmus, miesto ktorého máme *úradné orgány*“ (1932/1933, s. 66).

né hniezdo slova *zeď* vs derivačné hniezdo slova *múr* (Frlička 1942/1943, s. 126), *náčinie* vs *riad* (1942/1943, s. 253); *poštovné* vs *poštové* (1942/1943, s. 253 – 254); *pojem* vs *pochop* (1942/1943, s. 303); *smes* vs *miešanina, miešanica* (1942/1943, s. 364); *dojčiť, dojča* vs *kojiť, kojenec*[8] (1948/1949, s. 60 – 61); a ďalšie. V takýchto prípadoch autori i redakcia jednoznačne vyzývali dávať prednosť zaužívanému domácemu termínu.

2.5. TERMINOLOGICKÁ PORADŇA A ROZLIČNOSTI

Viaceré texty a analýzy konkrétnych termínov možno označiť za poradenské, niektoré skutočne vznikli ako reakcia na konkrétne otázky čitateľov. Okrem snahy pisateľa nájsť „najpriliehavejší termín" sa v nich formulovali niektoré princípy ustaľovania terminológie a tiež pokusy o odhaľovanie onomaziologickej stránky jazykových prostriedkov. Treba zdôrazniť, že opakovane sa v týchto poradenských textoch objavovalo konštatovanie, že tvorba terminológie sa má realizovať spoluprácou odborníkov a jazykovedcov a že rozhodnutie prijať nový termín či zachovať starý termín patrí v konečnom dôsledku odborníkom[9]. Z poradenských článkov možno spomenúť analýzy termínov z oblasti železničnej terminológie: *rampa* vs *ochoz* (1946, s. 69); *sklonovník* vs *sklonník* (1946, s. 68); *rejdové osi* vs *podajné osi* (1946, s. 314); *pero* vs *pružnica* (1946, s. 315); *brzdár* vs *brzdič* (1946, s. 317); ako aj z iných terminológií: *hrúbie* vs *hrubina* (1943/1944, s. 287); *muzeálny* vs *múzejný* (Horecký 1952/1953, s. 424 – 425); *rasca, kmín* vs *stokláska* (Habovštiak 1952/1953, s. 426); *miesiť* vs *hniesť* (Horecký 1952/1953, s. 424 – 428). V 40. rokoch sa v rubrike *Rozličnosti* najčastejšie objavovala športová terminológia, ktorá v „slovenčine nebola, ba ani podnes ešte nie je ustálená" (Mazúr 1949/1950, s. 238), napr. *výškar* (1948/1949, s. 316), *skóre* vs *score* (1948/1949, s. 317 – 318); *štrekár* (1948/1949, s. 316 – 317), *knock-out* (1949/1950, s. 31 – 32), *bránka* (1949/1950, s. 319 – 320).

Veľmi podstatným kritériom, na základe ktorého redakcia navrhovala zmenu termínu, bola jeho nesprávna motivácia: namiesto *kusá koľaj* priezračnejší termín

[8] Zaujímavá je v tejto súvislosti poznámka socioterminologického charakteru: „Z jazykového materiálu získavame si taký obraz dnešného spisovného úzu, že v jazykových príručkách a u ľudí, ktorí dbajú na ich príkazy, dáva sa prednosť slovu *dojčiť* (*dojča*), kým v odborných kruhoch lekárskych a zdravotníckych a podľa nich aj u matiek upotrebúva sa ako termín slovo *kojiť* (*kojenec*). V budúcnosti práve vplyvom odborných kruhov zdravotníckych pri zvýšenej starostlivosti o deti všeobecne sa rozšíri ten výraz, ktorý sa definitívne ustáli ako odborný termín. Nateraz s jazykovedného stanoviska môžeme odporúčať len výrazy *dojčiť*, *dojča*, lebo sú domáceho pôvodu a námietky proti nim nie sú presvedčivé" (1948/1949, s. 61).

[9] „Ale podotýkame, že odborný termín má sa tvoriť dohodou odborníkov s lingvistami. Je otázka, či technikom vyhovie termín *podajné osi*, resp. či zapadá do sústavy názvov" (1946, s. 314) alebo „i tu nech rozhodne úzus, t. j. či sa v takomto význame [*pružnica*] už používa, prípadne či odborníkom vyhovie" (s. 315) alebo „ak teda nechcete zostať pri slove *šupátko*, hoci v podobe *šupadlo, šupadielko, šupalko* (podľa ľud. *cedidlo, cedilko*), musíte sa poradiť s technikmi a nám oznámiť bližšie okolnosti" (s. 317).

slepá koľaj (Frlička 1942/1943, s. 125) v železničnej terminológii, *topenár* vs *inštalatér* (1947/1948, s. 191), *nerez* vs *nehrdzavejúca oceľ* (Buffa 1952/1953, s. 192), *zdúvadlo* vs *vzdúvadlo* (Buffa 1952/1953, s. 286 – 287).

V súvislosti s ustaľovaním slovenskej terminológie SR v roku 1951 informovala, že ÚSJ SAVU zastrešuje dvadsaťpäť aktívnych pracovných komisií, z toho osemnásť pre odborné terminológie. Jednou z aktuálnych úloh ústavu bolo pripraviť kartotéku odborných terminológií a začať vydávať terminologický bulletin. Možno skonštatovať, že týmito aktivitami sa vhodne pripravila pôda pre efektívne fungovanie terminologického oddelenia a následný rozmach terminologickej práce.

3. REFLEXIA VÝVOJA SLOVENSKEJ TERMINOLÓGIE PO ROKU 1953

SR už začiatkom 50. rokov nestačila narastajúcim potrebám jazykovednej reflexie zväčšujúcej sa odbornej literatúry v slovenskom jazyku a jej terminológie. Preto si terminologické oddelenie ÚSJ SAVU, ktoré vzniklo v roku 1950, postupne vytvorilo, pôvodne z cyklostylovaného bulletinu *Odborné názvoslovie*, samostatný odborný terminologický časopis s názvom *Slovenské odborné názvoslovie*[1], ktorého I. ročník vyšiel v roku 1953 (Marsinová 1954, s. 60 – 61). Neznamená to však, že by sa zo stránok SR vytratili terminologické otázky a témy. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím však predstavovali menší podiel.

Terminologické príspevky publikované v SR umožňujú sledovať rozvoj slovenskej terminológie v jednotlivých oblastiach najmä v 50. a 60. rokoch ako aj externé politické a ideologické vplyvy, ktoré spôsobili zmeny v koncepcii tvorby a ustaľovania slovenskej terminológie. Prvú zmenu nastolili závery liblickej a bratislavskej konferencie[10], pričom I. Masár (1968, s. 331) ich vplyv vymedzuje rokmi 1961 – 1966, druhý obrat priniesla smolenická konferencia v závere roka 1966 spolu s reakciou kultúrnej verejnosti na snahy násilného približovania slovenčiny k češtine. Ako uviedol I. Masár: „Každá z týchto dvoch koncepcií je založená na inom riešení vzťahu medzi češtinou a slovenčinou, resp. na akcentovaní iných stránok tohto vzťahu“ (1968, s. 331). Kým výsledkom prvých dvoch konferencií bolo politicky motivované, direktívne zameranie terminologickej práce na koordináciu českej a slovenskej terminológie[11], smolenická konferencia znamenala emancipáciu vývoja slovenčiny a jej terminológie a dištancovanie sa od téz predchádzajúceho obdobia. Začala sa tak „nová etapa, v ktorej sa názvoslovná práca zaraďuje do širších súvis-

[10] Témou liblickej konferencie, ktorá sa konala v decembri 1960, boli aktuálne otázky marxistickej jazykovedy a témou bratislavskej konferencie, ktorá sa konala v apríli 1962, zas vývinové tendencie spisovnej slovenčiny a problémy jazykovej kultúry na Slovensku.

[11] I. Masár dokonca napísal, že počas tohto obdobia „prestala sa činnosť [slovenských] terminologických komisií rozvíjať“ (1968, s. 336).

lostí, t. j. chápe sa ako dôležitá zložka jazykovej kultúry“ (1968, s. 340). V nej sa kritériom správnosti konkrétnych terminologických jednotiek stala výhradne slovenčina a jej vlastné potreby a zákonitosti (Ružička 1967, s. 36).

Do roku 1966 sa tieto udalosti reflektovali na stránkach SR najčastejšie v duchu oficiálne presadzovanej línie zbližovania oboch jazykov. V príspevku redakcie SR s názvom *Perspektívy vývoja spisovnej slovenčiny* z roku (1962, s. 257 – 263) sa jednak zdôrazňovalo, že slovenčina v minulosti vo veľkej miere preberala termíny z češtiny a jednak sa konštatovalo, že je česká a slovenská terminológia v mnohých odboroch vedy a techniky „do veľkej miery jednotná“ (1962, s. 258). Navyše sa akcentovalo vzájomné obohacovanie slovnej zásoby a po obnovení spoločného štátu cieľavedomé úsilie tvoriť nové pomenovania „podľa rovnakých slovotvorných a pomenovacích modelov. Táto tendencia sa bude naďalej stupňovať“ (s. 258). Napokon zaznelo obligátne a kategorické odsúdenie umelého oddeľovania a vzďaľovania slovenčiny od češtiny, označené ako „škodlivé buržoáznonacionalistické a puristické snahy“ (s. 258).

V správe o zborníku z bratislavskej konferencie, ktorý vyšiel ako 7. zväzok Jazykovedných štúdií, G. Horák (1963, s. 303 – 309) takisto uviedol, že sa slovenčina v rámci vývoja svojej terminológie „vždy v hojnej miere opierala o najbližší jazyk – češtinu a preberala z nej“ (s. 307) a že bude potrebné dbať, „aby sa termíny v slovenčine a češtine zbytočne neodlišovali. To zaručí úzka spolupráca našich jazykovedcov, ale aj odborníkov v príslušnom okruhu“ (s. 307). Okrem toho sa v tejto správe objavil aj na danú dobu značne odvážny citát z vystúpenia E. Paulinyho (1963, s. 305): „Zdá sa mi, ako by sa niekedy ten fakt, že sa nejaký slovenský termín líši od českého, posudzoval ako veľmi vážna chyba. Domnievam sa, že stabilita Československej socialistickej republiky a dobré súžitie Čechov a Slovákov nezávisí od toho, že sa v nejakom odbore nejaký počet odborných termínov odlišuje v slovenčine od češtiny.“

V roku 1969 však už J. Ružička v prehľadovom texte o vývoji slovenského jazyka konštatoval, že „od začiatku nášho obdobia podnes sa odborné názvoslovie rozvíja v podstate súladne so štruktúrnymi zákonitosťami slovenčiny, v čom treba vidieť kvalitatívne zlepšovanie odborného slovníka“ (1969, s. 73). Sumarizoval dôsledky liblickej konferencie (zámerná koordinácia terminológie oboch jazykov, ustanovenie celoštátnej koordinačnej komisie terminologickej pri Prezídiu ČSAV, preorganizovanie časopisu *Slovenské odborné názvoslovie* na celoštátny *Československý terminologický časopis*), no zároveň zdôraznil, že „táto unifikačná orientácia sa čoskoro ukázala ako neplodná, takže dnes sa terminológia zasa tvorí a opatruje z hľadiska zákonitostí slovenčiny a potrieb slovenskej praxe“ (s. 73).

O rok neskôr J. Ružička v texte o vývine odborného štýlu (1970, s. 12 – 16) v skratke načrtol vývoj slovenskej terminológie od začiatku 20. storočia vrátane

zmienky o pokusoch vybudovať slovenské názvoslovie na konci 19. storočia a o zbieraní ľudovej terminológie zo zdravovedy, botaniky, baníctva a viacerých remesiel. Práve čerpanie z ľudovej terminológie označil J. Ružička za „istú osobitosť slovenskej terminológie vo vzťahu k vtedajšej českej terminológii“ (s. 12), rovnako ako v odlišnosti právnych poriadkov v jednotlivých častiach monarchie. Otvorene sa zmienil o negatívnom vplyve češtiny na slovenskú terminológiu v medzivojnovom období, najmä „v ustálených oblastiach a oddávna pestovaných odboroch (právo, botanika, jazykoveda)“, ktorý spôsobil jej značné rozkolísanie. Snaha o zjednocovanie s českou terminológiou mala podľa jeho slov často za následok „narušanie hláskoslovných a slovníkových zákonitostí slovenčiny“ (s. 13).

Aj J. Kačala spomenul v správe *Konferencia o spisovnej slovenčine v r. 1918 – 1968* (1969, s. 177 – 182) nadmerné preberanie českých termínov po roku 1918, pričom uviedol, že pričinením generácie mladých slovenských odborníkov (O. Ferianc, J. Martinka, J. Ledényi-Ladziansky, I. Karvaš a i.) sa „čechizujúce tendencie pribrzdili“ (s. 180). Autor z diskusií okrem iného zaznamenal slová J. Horeckého, podľa ktorého „teória zbližovania nebrala do úvahy to, že slovenčina a čeština sú dosť odlišné štruktúry: slovenská terminológia je mladšia, česká zasa staršia. Takéto dve štruktúry sa nedajú zbližovať“ (s. 182).

Po roku 1989 sa k otázke vývoja slovenskej terminológie v medzivojnovom období a v 60. rokoch 20. storočia vyjadril aj F. Kočiš v texte *Slovenčina na križovatke európskych dejín* (1994, s. 321 – 328). Konštatoval, že v 30. aj 60. rokoch „slovenčina utrpela tým, že bol retardovaný rozvoj domácej odbornej terminológie, že v 70. – 80. rokoch bol striktný zákaz poukazovať na bohemizmy, používané v spisovnej slovenčine najmä v slovnej zásobe, ale čiastočne aj v gramatickej stavbe“, čoho dôsledkom bolo, „že sa vo veľkej miere narušilo slovenské jazykové vedomie u inteligencie, osobitne technickej“ (s. 327).

3.1. MAPOVANIE PRÁCE TERMINOLOGICKÉHO ODDELENIA A SLOVENSKÉ TERMINOLOGICKÉ ČASOPISY

Ako podotkol J. Ružička, rozvoj vysokých škôl a výskumných ústavov SAV po druhej svetovej vojne mal za následok rozvoj odbornej tlače – a teda i vedeckého slovníka a syntaxe (Ružička 1969, s. 65 – 76), čo si nevyhnutne vyžadovalo koordináciu tvorby vznikajúcich terminológií. Počiatky systematickej a cieľavedomej terminologickej práce na Slovensku situoval Š. Peciar do roku 1949, „keď časopis *Slovo a tvar* od 1. čísla III. ročníka v prílohe *Technický jazyk* začal uverejňovať príspevky o technickej terminológii“ (Peciar 1975, s. 182). Toto datovanie precizoval J. Horecký v sumárnom príspevku *Pätnásť rokov slovenskej terminológie* (1960, s. 254 – 270), v ktorom načrtol ustaľovanie právnej terminológie v rámci činnosti Komisie pre právnu terminológiu pri Povereníctve spravodlivosti krátko po druhej

svetovej vojne a od roku 1948 ustaľovanie chemicko-technologickej, lesníckej a technickej terminológie. Od roku 1950 zastrešil fungovanie a vznik terminologických komisií Ústav slovenského jazyka SAVU. Vďaka ich premyslenej organizácii a takisto jazykovednému výskumu odbornej lexiky a vypracovaniu teoretických princípov tvorby[12] a ustaľovania terminológie mohol J. Ružička na konci 60. rokov napísať, že „aj v odbornej terminológii badať kvantitatívny rast a súčasne aj kvalitatívne zlepšovanie" (Ružička 1969, s. 65 – 76).

Trojčlenné terminologické oddelenie v zložení Ján Horecký, Ferdinand Buffa a Viera Dujčíková sa aktívne zúčastňovalo na činnosti týchto terminologických komisií, ktoré postupne vypracovali vyše 30 terminologických slovníkov z rozličných vedných a technických odborov. Na základe týchto výsledkov mohol Š. Peciar v roku 1971 konštatovať, že „dnes máme v podstate dobudovanú slovenskú terminológiu" (Peciar 1971, s. 67). Na terminologickej práci v 40 komisiách[13] sa zúčastňovalo celkovo približne 200 odborníkov, ktorí sa stali dobrými propagátormi nového názvoslovia vo svojich odborných prácach a učebniciach (Horák 1960, s. 335; Masár 1968, s. 336). Pracovníci oddelenia okrem toho prekladali rozličné úradné predpisy z češtiny, recenzovali učebnice pre Slovenské pedagogické nakladateľstvo, spolupracovali s Úradom pre normalizáciu na ustaľovaní slovenských termínov v názvoslovných normách a pri revízii slovenského textu v ostatných normách (Mašková 1954, s. 268).

G. Horák vo vyššie spomenutej správe sumarizoval terminologickú prácu v povojnovom období slovami, že sa jednak revidovali staré termíny[14] a jednak sa utvárali nové. „Pritom sa za dobrý odborný termín pokladal výraz, ktorý 1. vyhovoval vnútorným zákonitostiam spisovnej slovenčiny (***ústrojnosť*** a ***orientácia na živé slovotvorné typy***), ďalej sa uplatňovalo 2. ***kritérium významovej priezračnosti*** a 3. ***kritérium nosnosti termínu***" (Horák 1963, s. 307). Zároveň upozornil, že aj v budúcnosti bude potrebné niektoré termíny vymeniť z dôvodu prehodnotenia pojmov či vecného spresnenia ich jazykového stvárnenia. Podľa J. Horeckého (1954, s. 241 – 244) sa k týmto pravidlám oddelenie prepracovalo postupne. Spočiatku bola jeho práca živelná, no „v neustálom hľadaní správnych názvov (spravidla na priame podnety z radov odborníkov) pomaly sa črtali jasnejšie obrysy ucelenejšej sústavy základných zásad" (s. 242).

Členovia terminologického oddelenia sa snažili šíriť osvetu o nových termínoch v príslušných odborných novinách a časopisoch a tiež prostredníctvom rozhla-

[12] Dobrý prehľad o teoretických výskumoch oddelenia poskytuje Horeckého príspevok *Pätnásť rokov slovenskej terminológie* (1960, s. 254 – 270).

[13] Tieto zahŕňali rozmanité oblasti, napr. analytickú geometriu, anatómiu, botaniku, ekonomiku, historickú architektúru, jedlá, lietadlá, maliarstvo, národohospodársku evidenciu, politickú ekonómiu, zememeračstvo a i.

[14] Ako uviedol J. Horecký, „aj staré termíny treba nahradiť novými, systémovými, ak sú na prekážku správneho porozumenia veci alebo potrebného rozlíšenia" (1954, s. 243).

su. Výsledky svojho teoretického výskumu najskôr publikovali v časopise *Slovo a tvar* (III. a IV. ročník), no od roku 1953 v opakovane spomenutom *Slovenskom odbornom názvosloví.* Tento časopis bol prístupný širokej verejnosti a zámerom jeho redakcie bolo dať každému, najmä príslušným odborníkom, možnosť diskutovať, upravovať a dopĺňať zverejnené terminologické súpisy pred ich definitívnym schválením a publikovaním v terminologických slovníkoch. Ako uviedla M. Marsinová (1954, s. 60), „komisie počítajú so spoluprácou zvonku, nezasahujúc do terminológie do posledných dôsledkov autoritatívne, ale ponechávajúc synonymá tam, kde úzus nie je ustálený". Navyše, pre mnohé komisie, ktoré nezverejnili svoju prácu v podobe samostatných terminologických slovníkov, bolo *Slovenské odborné názvoslovie* jedinou formou publikovania výsledku ich práce (Horecký 1962, s. 185).

Ako sme už uviedli, na základe záverov liblickej a bratislavskej konferencie došlo k prvej zmene koncepcie ustaľovania slovenskej terminológie, ktorá zásadne ovplyvnila aj publikačné možnosti terminologického oddelenia. Po desiatich ročníkoch *Slovenské odborné názvoslovie* „zmenilo svoj charakter, stalo sa orgánom Československej ústrednej terminologickej komisie" (Horecký 1962, s. 185) a dostalo názov *Československý terminologický časopis*[2], ktorý zdedil aj redakciu svojho predchodcu na čele s J. Horeckým, jeho sídlo v Bratislave i Vydavateľstvo SAV. Nový dvojmesačník sa zameriaval predovšetkým na výskum vzťahov medzi českou a slovenskou terminológiou, no vyšlo v ňom aj viacero závažných teoretických terminologických štúdií českých i slovenských autorov.

Aj druhá zmena koncepcie ustaľovania slovenskej terminológie zasiahla do publikačnej stratégie. Zanikol *Československý terminologický časopis* a od januára 1967 ho nahradil populárnovedný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu *Kultúra slova*, a preto prebral aj značnú časť jeho úloh: starať sa o rozvoj slovenskej terminológie, upravovať jej vývin, aby „vyhovovala požiadavke spisovnosti podľa zásady ***ústrojnosti***, rozvíjania slovenčiny podľa vlastných vnútorných zákonitostí, spĺňajúc pritom aj požiadavku ***funkčnosti*** a ***ustálenosti***" (Uhlár 1969, s. 309).

3.2. KOORDINÁCIA SLOVENSKEJ A ČESKEJ TERMINOLÓGIE

K rozvoju slovenskej terminológie a osobitne k jej koordinácii s českým názvoslovím prispelo v prvých rokoch po druhej svetovej vojne vydávanie slovenského znenia *Zbierky zákonov*, česko-slovenských názvoslovných noriem i dôležitých služobných predpisov vojenských, železničných a spojových (Horecký 1960, s. 254 – 270). O snahách harmonizovať a zjednocovať slovenskú a českú terminológiu informovali rôzni autori aj na stránkach SR.

V roku 1954 bola v SR publikovaná krátka správa Z. Hlaváčkovej (1954, s. 268) o porade členov terminologických oddelení ÚSJ SAV a Ústavu pro jazyk český ČSAV v Prahe, na ktorej sa 17. a 18. júna 1954 zúčastnili aj zástupcovia Ústa-

vu ruského jazyka, literatúry a dejín Sovietskeho zväzu. Zo stretnutia vyplynulo uznesenie, v ktorom sa vymedzili nasledujúce ciele: „1. koordinovať prácu pri vytváraní a normalizovaní českého a slovenského odborného názvoslovia, 2. raz mesačne sa vzájomne informovať o všetkých dôležitých poradách, najmä podávať súhrnné zprávy o činnosti v terminologických komisiách a o riešení aktuálnych otázok, 3. uverejňovať články o slovenskom odbornom názvosloví v českej tlači a podobne o českom názvosloví v slovenských časopisoch, 4. usporadúvať pravidelné pracovné porady“ (s. 268).

Ďalšie informácie o spoločnom postupe ustaľovania terminológie v oboch jazykoch sa v SR objavili až v 60. rokoch – v prvom rade v správe o liblickej konferencii, ktorej dominovala Běličova kritika slovenského ustaľovania terminológie (Horecký 1961, s. 173), a v správe o bratislavskej konferencii, v rámci ktorej zaznelo odporúčanie „podporovať zbližovacie tendencie (tam, kde to pripúšťa jazykový systém obidvoch jazykov) a odmietlo sa umelé odďaľovanie češtiny a slovenčiny napr. v novotvorenej odbornej terminológii“ (Blanár 1962, s. 365).

Po liblickej konferencii bola zriadená Československá ústredná terminologická komisia so sekretariátom pri Ústave pro jazyk český v Prahe a pri vtedajšom ÚSJ v Bratislave, ktorý viedol vedecký tajomník komisie J. Horecký. Jej prvé stretnutie sa konalo v Prahe 26. januára 1962. Predseda Československej ústrednej terminologickej komisie J. Bělič na ňom zdôraznil najmä tézu, že novoutváraná česká a slovenská terminológia sa nemajú zbytočne odchyľovať. J. Horecký na „príkladoch z terminológie rozličných odborov ukázal zhody a rozdiely v jednotlivých typoch termínov a vyzdvihol zásadu, že české a slovenské názvy sa musia zhodovať predovšetkým v motivácii – majú sa tvoriť na základe totožných motivačných prvkov“, no nie za cenu porušovania hláskoslovných, slovotvorných, lexikálnych a sémantických zákonitostí češtiny a slovenčiny (Horecký 1962, s. 369). Okrem prvého pražského sa konali ešte dve stretnutia – v decembri 1962 v Bratislave a v decembri 1963 v Prahe. I. Masár v súvislosti s touto komisiou decentne poznamenal, že „činnosť Česko-slovenskej ústrednej terminologickej komisie nepodarilo sa rozvinúť naplno, hoci jej program a ciele boli pozoruhodné“ (1968, s. 332). Deklaratívny charakter samotnej existencie tejto komisie potvrdzujú i slová J. Hereckého z roku 1990, ktorý sa o nej vyjadril ako o „mŕtvonarodenej ústrednej komisii pre terminológiu“ (s. 261).

K otázke nefunkčnosti centrálnej koordinácie terminologickej práce v oboch jazykov možno v SR nájsť aj pohľad Š. Peciara. Príčiny *stroskotania* tejto práce videl „v kultúrno-politickej atmosfére päťdesiatych a šesťdesiatych rokov, najmä v tom, že problémy vzťahov medzi českým a slovenským národom neboli do dôsledkov doriešené na zásadách marxizmu-leninizmu“ (Peciar 1971, s. 212). Presnejšie podľa neho išlo o „chyby v národnostnej politike“, ako bolo porušovanie *Košického vládneho programu*, pomalé vyrovnávanie ekonomických rozdielov medzi

Slovenskom a Českom, postupné obmedzovanie právomoci slovenských národných orgánov a snahy obmedzovať aj vrcholné národné vedecké a kultúrne inštitúcie. Ako uviedol Š. Peciar, to všetko vzbudzovalo „podozrenie, že aj v socialistickom Československu sa na českej strane zbližovaním češtiny a slovenčiny rozumie postupná asimilácia a neskorší zánik slovenského jazyka“ (s. 213).

Koordinácia terminológií v oboch jazykoch sa napriek nečinnosti ústrednej komisie uskutočňovala. I. Masár zaznamenal (1968, s. 334), že sa niektorým vedným odborom v tomto smere venovala pomerne sústavná pozornosť, pričom najsystematickejšie sa skúmala právna terminológia. V niektorých prípadoch sa dokonca ako východisko koordinácie odporúčala slovenská terminológia (napr. slovenské odevnícke názvoslovie). Koordinovaná terminologická práca v oboch jazykoch sa realizovala predovšetkým prípravou slovenských názvov do česko-slovenských názvoslovných noriem a redakčnými prácami na príprave terminologických slovníkov (Horecký 1966, s. 177). Ďalšie informácie o koordinačných terminologických aktivitách sa objavovali výročných správach (pozri v časti 3.4.).

3.3. ŠTÚDIE O TEÓRII A VÝVOJI SLOVENSKEJ TERMINOLÓGIE

Z necelej päťdesiatky štúdií s terminologickou tematikou vydaných v SR v rokoch 1954 – 2022 chceme v tejto podkapitole prezentovať šírku teoretického záberu i odborov. Niekoľko príspevkov upriamilo pozornosť na dielo osobností, ktoré prispeli k vývoju slovenskej terminológie ako takej, prípadne k rozvíjaniu niektorej špecifickej terminológie.

Prínos M. Godru k vývoju slovenskej terminológie sa na stránkach SR objavuje prostredníctvom informácie o zborníku s príspevkom M. Dudka (porov. recenziu M. Smatanu o tomto zborníku 1998, s. 183 – 192) a zároveň prostredníctvom Dudkovej štúdie *K dvojstému výročiu narodenia jazykovedca Michala Godru* (2001, s. 5 – 14). Podľa M. Dudka Godrova terminologická koncepcia „predstavuje jeden z najvypracovanejších názvoslovných systémov v slovenčine v druhej polovici 19. storočia“ (Smatana 1998, s. 190). K. Habovštiaková sa vo svojej štúdii o slovnej zásobe štúrovčiny (1993, s. 207 – 216) venovala aj pohľadu Ľ. Štúra na cudzie slová v terminológii. Z výpožičiek najviac podporoval používanie termínov prevzatých z latinčiny a gréčtiny, ktoré „sú v štúrovčine početné“ (s. 210). Autorka s odvolaním sa na J. Horeckého navyše zdôraznila, že práve preberanie internacionalizmov predstavovalo prijateľnejšiu alternatívu voči nadmernému preberaniu z češtiny. V. Dujčíková svoju analýzu zamerala špecificky na *Štúrovu gramatickú terminológiu* (1956, s. 232 – 237) v *Náuke reči slovenskej* a porovnávala ju s terminológiou Štúrových predchodcov. Popri osobnosti jazykovedca H. Barteka pripomenul S. Ondrejovič (2001, s. 65 – 90) význam terminologického diela J. Ledényiho-Ladzianskeho z oblasti anatómie. V druhom príspevku S. Ondrejoviča zameranom na lekársku terminoló-

giu, ktorý napísal v spoluautorstve so Š. Švagrovským (2003, s. 193 – 206), sú chronologicky prezentované až štyri osobnosti, ktoré zasiahli do vývoja slovenskej lekárskej, ale aj farmaceutickej terminológie – V. Šrobár, A. Polákovič, P. Halaša a J. Ledényi-Ladziansky. Do tretice sa anatomickou terminológiou zaoberal I. E. Kutlík, ktorý svoju štúdiu (1995, s. 32 – 49) zameral socioterminologicky – ako slovenská lekárska verejnosť s odstupom viac než polstoročia prijala Ledényiho-Ladzianskeho nomenklatúru a zisťoval, ktoré jeho termíny sa vžili. V príspevkoch K. Palkoviča možno nájsť stručnejšie zmienky o zástoji M. Čulena pri tvorbe matematickej terminológie, z ktorej časť sa používa dodnes (1993, s. 286 – 289), o diele J. I. Simončiča (1995, s. 172 – 173) rozvíjajúcom staršiu slovenskú numizmatickú terminológiu, a o príspevku A. Kmeťa k botanickej terminológii (1995, s. 221 – 225).

Vo viacerých štúdiách sa analyzovala právna terminológia v predspisovnom období, z nich sa bližšie zmienime o štyroch. Cenný je príspevok G. Valkovičovej (1981, s. 28 – 35) o kľúčovom úsilí S. Czambela kodifikovať slovenskú právnu terminológiu v rámci svojej takmer 30-ročnej práce ako oficiálneho prekladateľa *Sbierky krajinských zákonov*. V dvoch častiach bola publikovaná štúdia E. Krasnovskej o administratívno-právnej terminológii v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. storočia (1985, s. 340 – 351, 1987, s. 138 – 148). Autorka poukázala na kontinuitu administratívno-právnej terminológie od čias Veľkej Moravy, pre ktorú bolo v predbernolákovskej slovenčine charakteristické používanie synoným, čo vyplývalo jednak zo súdobého štýlu vyjadrovania a jednak to bol prostriedok objasňovania významu.

P. Gergel (2017, s. 249 – 255) sa vo svojom príspevku o slovenskej právnej terminológii v trnavských meštianskych závetoch prvej polovice 19. storočia zameral na medzijazykové interferencie a tiež na otázku terminologizácie slov všeobecnej zásoby. Po preskúmaní vzorky 100 trnavských meštianskych závetov napísal, že možno „konštatovať svojbytnosť a vo veľkej miere pôvodnosť slovenskej právnej terminológie“ (s. 254). Na základe porovnania s publikáciou *Právo a slovenčina v dejinách* od R. Kuchara (1998) dospel k záveru, že používanie synoným v právnej terminológii bolo regionálne obmedzené, a preto označil regionalizáciu terminológie za jeden zo základných znakov formovania právnej terminológie.

Zo štyroch príspevkov s tematikou botanického názvoslovia sú dva z pera F. Buffu a týkajú sa jeho ustaľovania a revidovania. V prvom z nich (1954, s. 244 – 248) F. Buffa predstavil a charakterizoval prvú oficiálnu botanickú nomenklatúru, ktorú vypracovala Komisia pre botanickú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV pod vedením a za hlavnej spolupráce prof. Nováckeho podľa Dostálovho diela *Květena ČSR*. O tridsať rokov neskôr, znovu v pozícii jazykového poradcu, informoval o ďalšej revízii (1987, s. 16 – 22) a doplnení slovenského botanického názvoslovia o mená cudzokrajných rastlín, ktorých ekvivalenty majú internacionál-

ny ráz. F. Buffa poukázal na uskutočnené zmeny a ich dôvody. Botanickú nomenklatúru analyzovala aj M. Majtánová v tzv. *Gemerskom receptári* (1977, s. 208 – 213), v ktorom sa vyskytuje vyše 100 názvov rastlín v staršej češtine i v slovenčine používaných vo vtedajšom lekárstve, zverolekárstve a pri magických praktikách. O dva roky neskôr prezentovala úzko zameranú štúdiu na využitie adjektíva *turecký* v starších botanických názvoch (1979, s. 82 – 87), čo malo paralely aj v iných jazykoch v stredoeurópskom priestore.

V rámci špecifických štúdií o rôznych jazykovedných javoch, ktoré boli publikované v SR, sa objavilo mnoho pojmových i jazykovedných analýz jednotlivých jazykovedných termínov. Tu spomenieme len dva výsostne terminologické príspevky, ktorých autori predložili návrh sústavy úzko vymedzenej skupiny termínov – J. Pavlovič (1989, s. 334 – 342) hodnotil adekvátnosť používania termínov z oblasti negácie v jazyku. Á. Kráľ zas (1968, s. 271 – 280) navrhol fonetickú systematiku slovenských samohlások a dvojhlások aj na základe výsledkov experimentálneho fonetického výskumu slovenskej výslovnosti.

Predmetom záujmu prispievateľov bola aj terminológia v predspisovnom období. J. Doruľa (1973, s. 349 – 356) skúmal terminologizáciu i determinologizáciu slov *špán – kňahňa* (*kňahyňa*). K. Palkovič sa zameral na rukopis „baníckej knižky“ zo 17. – 18. storočia (1977, s. 274 – 280); M. Marsinová (1978, s. 77 – 81) analyzovala technický termín *kaliť*, ktorý zachytáva už Bernolákov *Slovár*. E. Tvrdoň (1978, s. 81 – 87) preskúmal prvý Palkovičov slovníček z roku 1800 a v ňom terminologickú časť obsahujúcu názvy rastlín, liekov a chorôb. V. Blanár (1983, s. 321 – 330) sa v štúdii o vývine slovenskej slovnej zásoby v predkodifikačnom období dotkol aj otázky pôvodu mnohých termínov z botaniky, zoológie, farmácie či jazykovedy. P. Žigo (1999, s. 142 – 150) sa venoval mäsiarskej slovnej zásobe v predspisovnom období a A. Osadská (2003, s. 288 – 295) analyzovala banskú terminológiu väčšinou nemeckého pôvodu, ktorá sa vyskytuje v zbierke modlitieb z 18. storočia a v priloženom slovníčku.

Z oblasti nárečovej terminológie publikoval v SR predovšetkým J. R. Nižnanský, ktorý definoval terminológiu v nárečovej slovnej zásobe ako „názvoslovie prírodných reálií, rodinných vzťahov, špeciálnejších poľnohospodárskych odvetví, staršej priemyselnej výroby – výroby remeselníckeho i domáceho typu a viacerých záujmových činností či doplnkových zamestnaní, ktorým sa venovali, príp. ešte venujú isté skupiny ľudí alebo jednotlivci“ (1984, s. 84 – 91). V štúdii *Terminologická vrstva lexiky v slovníku slovenských nárečí* (1984, s. 84 – 91) túto vrstvu charakterizoval z hľadiska geografického výskytu, pôvodu či syntaktického tvorenia. Podnetná je tiež jeho štúdia o interferencii spisovných a nárečových termínov vo včelárstve (1989, s. 9 – 18), založená na terénnom výskume. Osobitne sa J. R. Nižnanský venoval aj nárečovej terminológii z oblasti vinohradníctva (1982, s. 23 – 32 a 1990,

s. 285 – 295), ktoré si „zasluhuje pozornosť pre starú a detailne rozvitú nárečovú (ľudovú) terminológiu, v ktorej sa odráža tvorivá účasť dialektov všetkých troch nárečových makrooblastí“ (1982, s. 23). V štúdii *Oselník a jeho názvy v slovenských nárečiach* zdôraznil jej autor A. Habovštiak jednotnosť poľnohospodárskej terminológie v slovenských nárečiach: „Tieto z geografického hľadiska nediferencované slová patria zvyčajne do starej vrstvy a sú často známe aj v ostatných slovanských jazykoch“ (1972, s. 49).

Osobitnú skupinu teoretických príspevkov predstavujú analýzy afixov a afixoidov, najmä s ohľadom na ich významovú diferenciáciu a často špecializáciu v rôznych odborných disciplínach. V. Dujčíková skúmala opodstatnenosť prípon *-izovať* a *-izácia* v slovenčine a ich nahrádzanie domácimi príponami *-ovať* a *-ovanie* (1954, s. 252 – 255). J. Horecký (1962, s. 30 – 37) spresňoval špecializáciu prefixoidov *pol-* a *polo-* v zložených slovách. Š. Peciar sa venoval tvoreniu a kvantite činiteľských mien na *-teľ/-iteľ* (1967, s. 204 – 210). K. Buzássyová predstavila analýzu konkurenčných slovotvorných typov s formantmi *-(iz)ácia*, *-(ova)nie* (1983, s. 268 – 277) s ohľadom na ich potenciálnu slovotvornú synonymiu, sémantickú aj štylistickú diferenciáciu a obdobnú štúdiu zacielenú na formanty *-ita* a *-osť* (1986, s. 142 – 152).

J. Horecký (1954, s. 248 – 251) pri analýze slovenských názvov hoblíkov konštatoval značnú nejednotnosť v tvorbe jednoslovných derivátov príponami *-ník, -ač/-ič, -ík, -(ov)ák, -ár* a tiež skúmal kolokabilitu izolexémických adjektív *dvojdielny* a *dvojdielový*, najmä v odevníctve a botanickej morfológii (1962, s. 317 – 318). M. Ivanová-Šalingová sa zamerala na jeden typ lexikálnych rozdielov v slovenčine a češtine (1973, s. 143 – 150) vo využití spodstatnených trpných príčastí pri pomenúvaní športových a telovýchovných hier a tiež v oblasti poľovníctva a rybárstva. Obdobnou tematikou sa zaoberal aj I. Masár (1977, s. 171 – 176) v štúdii *Názvy typu podbíjaná v spisovnej slovenčine*.

Zásadnými metodologickými otázkami sa zaoberal J. Horecký v texte *Miesto odbornej terminológie v slovnej zásobe* (1955, s. 9 – 13), konkrétne vzťahmi medzi odbornými termínmi a slovami bežnej slovnej zásoby. Upozornil tiež na proces terminologizácie na základe metafory a aj na prenos výrazov naprieč odvetviami. Problematike sémantickej neologizácie v terminológii práve pomocou metafory a metonymie sa na teoretickej rovine rozsiahlejšie venovala D. Oroszová v dvoch štúdiách (1988, s. 12 – 18 a 1988, s. 211 – 216). Otázka medziodborovej homonymie na báze metonymie sa objavila aj v štúdii J. Dolníka (1987, s. 92 – 101), konkrétne pri „objasňovaní logicko-sémantickej podstaty medzisystémovej polysémie a homonymie“ (s. 98).

Napokon spomeňme kvalitatívno-kvantitatívnu analýzu J. Findru (1980, s. 257 – 268) zameranú pragmalingvisticky, v ktorej figurovala terminológia ako jeden z faktorov všeobecnej zrozumiteľnosti náučného textu. Analýza preukázala mož-

nosť regulovania pojmovej a terminologickej nasýtenosti textu a následne zvýšenia jeho zrozumiteľnosti, čo má implikácie pre koncipovanie vedecko-náučných a populárno-náučných prejavov.

K prehĺbeniu poznania súčasnej terminológie a odborného jazyka prispeli autorky niekoľkých štúdií na báze empirického materiálu. Dve z nich sú zamerané na špecifickú problematiku profesionalizmov. J. Klincková (1990, s. 327 – 334) sa pokúsila o vymedzenie profesionalizmov ako špecifickej vrstvy slovnej zásoby na materiáli získanom výskumom ústnej komunikácie v klinickej medicíne a napokon ich označila „za štylistický variant terminologických pomenovaní" (1990, s. 333). O tridsať rokov neskôr na ňu nadviazal autorský kolektív O. Orgoňová, A. Bohunická a J. Beňová svojou rozsiahlou štúdiou (2020, s. 28 – 41), ktorou posunul teoretické poznatky o profesionalizmoch na báze značného empirického materiálu z viacerých odborov, činností či umenia. Autorky upozornili, že jestvujú nevedecké profesie (remeslá či služby – komerčné, propagačné atď.), v ktorých profesionalizmy nemajú nijaký vedecký náprotivok, pričom zdôraznili, že v prípade existencie dvojice termín – profesionalizmus môže byť ich vzťah oveľa komplikovanejší.

M. Koncová (1998, s. 75 – 79) priniesla svojím výskumom názvov miešaných alkoholických a nealkoholických nápojov nové poznatky o dynamike tohto názvoslovia a o špecifickosti jeho tvorby a motivácie. Ešte hlbšie sa problematike motivácie venovala M. Kováčová (2012, s. 275 – 295) v kontrastívnej analýze slovenských a nemeckých termínov z oblasti historickej architektúry a identifikovala dominujúce motivačné typy a motívy.

Deskripcia a analýza aktuálne sa tvoriacej terminológie bola predmetom štúdie A. Ďuricovej (2020, s. 324 – 337), ktorá excerpovala autentické texty a prehovory z rôznych médií súvisiace s pandémiou nového koronavírusu, pričom konštatovala, že „nové termíny a lexikálne jednotky prešli v mimoriadne krátkom čase procesom vzniku a ustaľovania, internacionalizácie, terminologizácie i determinologizácie a prenikania z odbornej sféry do populárno-náučnej a do bežného jazyka" (2020, s. 333).

Okrajovo, hoci zásadne sa terminologickej oblasti dotkla aj K. Buzássyová pri svojom výskume procesu internacionalizácie (1998, s. 131 – 143), ktorý zahŕňal porovnanie poľštiny, slovenčiny a češtiny v otázke prijímania internacionalizmov a tiež jazykovedné postoje k tomuto preberaniu. Konštatovala značnú podobnosť najmä medzi slovenčinou a češtinou a zároveň identifikovala aj rozdiely vyplývajúce „z rozdielnych kultúrnych tradícií, z dlho existujúcich rozdielnych právnych systémov" (s. 135). A najmä z terminologického hľadiska fakt, že „v terminológiách viacerých odborov existujú časti svedčiace o tom, že v slovenčine je výraznejšia tendencia prebrať internacionálny termín (ako jediný) než v češtine" (s. 135). V otázke jazykovedných postojov K. Buzássyová pripomenula, že „na Slovensku z dôvo-

dov potreby delimitovať dva blízko príbuzné jazyky bol vždy väčším problémom vzťah k bohemizmom než k prevzatiam z iných jazykov“ (s. 141).

3.4. DISKUSIE, RECENZIE, ROZLIČNOSTI A SPRÁVY

Napriek faktu, že ťažisko publikovania terminologických tém sa presunulo do iných časopisov, diskusné príspevky sa oproti počiatkom SR rozrástli. Rozoberali sa v nich aktuálne chýbajúce ekvivalenty ruských termínov *čelovekočas, mašinomesiac* (Dujčíková 1954, s. 258 – 259), lingvistické termíny (Dvonč 1957, s. 122 – 124; Dvončová 1968, s. 307 – 310; Kočiš 1996, s. 155 – 159), aktuálne i historické administratívno-právne termíny (Ratkoš 1980, s. 44 – 47; Uhlár 1972, s. 296 – 304), názvy archeologických kultúr (Ripka 1980, s. 44 – 47), motivácia termínov úpravníctva (Pícha 1989, s. 224 – 229) či terminologizácia slov *kraj* a *krajina* (Pícha 1989, s. 109 – 113 a Uhlár 1990, s. 34 – 38). Za zmienku stoja dve rozsiahlejšie diskusie:

1. V dvojročnej diskusii sa vyjadrovali traja autori k navrhovaným termínom *slovákum – slovenikum* ako sumárne označenie pre slovenské kultúrne objekty (Horecký 1955, s. 192; Dvonč – Horecký 1955, s. 368 – 371; Kotulič 1957, s. 366 – 367). Preskúmali sa oba z hľadiska ich presnosti, jednoznačnosti, systémovosti, nosnosti i zaradenie do deklinačného systému. Napokon z nej víťazne vzišiel tretí termín – *slovacikum* – ktorý sa používa dodnes.

2. Diskusia k športovému termínu *nohejbal* (Ondrejovič 1975, s. 107 – 108; Kočiš 1975, s. 239 – 240; Štefánik 1990, s. 39 – 41) vznikla ako reakcia na výzvu I. Masára v novinách *Večerník* v rubrike *Slovenčina na každý deň*, aby čitatelia navrhli iné pomenovanie tohto športu. S. Ondrejovič aj napriek nesystémovému pôvodu a slangovému charakteru termín schvaľoval, kým F. Kočiš navrhoval dvojslovný ekvivalent *nožný volejbal.* O pätnásť rokov neskôr J. Štefánik pôvodný termín *nohejbal* navrhol prijať do spisovnej slovnej zásoby, pričom tlmočil predovšetkým názor mnohých nohejbalistov a trénerov. V tejto podobe sa názov športu napokon ustálil a zaradil aj do kodifikačného *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (2003).

Sporadicky v SR vychádzali správy a recenzie o terminografických a terminologických dielach, vrátane posudkov odborných publikácií po stránke terminologickej. Z nich by sme chceli vyzdvihnúť štyri texty z rubriky *Správy a posudky*, ktoré vyšli v 60. rokoch a ktoré priniesli informácie o zásadných terminografických dielach: I. Masár (1963, s. 121 – 124) posudzoval publikáciu Komisie pre lekársku terminológiu pri ÚSJ SAV *Anatomické názvoslovie* (1962) a tiež encyklopedické spracovanie I. a II. dielu *Stavebníckeho náučného slovníka* z rokov 1961 a 1962 (1963, s. 309 – 311); E. Jóna (1963, s. 251 – 254) predstavil normalizačný *Československý vojenský slovník* s rozsahom 25 000 termínov ako výsledok činnosti pracovnej skupiny Ministerstva národnej obrany v spolupráci s ÚSJ SAV. Z hľadiska koordinácie treba spomenúť, že ak bolo v slovenských termínoch kolísanie alebo sa vyskytli synonymá, pred-

nosť dostali termíny zhodné s českými, napr. *soustruh – sústruh*; L. Dvonč (1969, s. 247 – 251) zas informoval o výsledku viacročnej práce Komisie pre šachovú terminológiu, zriadenej pri ÚSJ SAV – o *Šachovej terminológii* (1968).

Aj po roku 1953 sa v rubrike *Rozličnosti* objavovala terminologická tematika. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia boli texty rozsiahlejšie a lingvisticky fundovanejšie. Z analyzovaných otázok vyberáme: špecializácia synonyma v odbornom jazyku (*mládza, otava, kosienok* (Jóna 1961, s. 180 – 181); *hora, les, vrch* (Smiešková 1960, s. 380 – 381)); nahrádzanie slov nemeckého pôvodu v terminológii (*„šnekový lis" – skrutkový lis* (Horecký 1961, s. 186)); používanie termínov v publicistike (*fonotéka* a *filmotéka* (Ružička 1961, s. 187 – 188)); hľadanie ekvivalentu k profesionalizmu (*blinkačka, pichačka, cvikacie hodiny* (Masár 1963, s. 316)); dĺžka samohlásky v prevzatom termíne (*aminokyselína – amínokyselina* (Keder 1960, s. 313)); správny tvar plurálu (*regesta i regest* (Peciar 1958, s. 310); *verbum – verba, či verbá*? (Jacko 1980, s. 127 – 128)); adaptácia cudzích slov (*bivuak či bivak* (Ružička 1961, 315 – 316); *manager či manažér* (Sabol 1965, s. 248); *formácia a formovať* (Kočiš 1995, s. 189 – 191); *governance* (Wachtarczyková 2009, s. 314 – 316)); správny slovenský ekvivalent k bohemizmu (*neskorogotický – pozdnogotický* (Vragaš 1958, s. 375 – 376); *pšeno – čes. jáhly, pšenovník – čes. jahelník* (Ivanová-Šalingová 1972, s. 63 – 64); *vada, chyba či závada?* (Kočiš 1990, s. 375 – 377); izolexémické adjektíva ako súčasti termínov (*komponenčná, komponentná či komponentová analýza*; Buzássyová 1980, s. 124 – 125). Podobný charakter ako texty v *Rozličnostiach* mala aj rubrika *Odpovede na otázky*, ktorá sa dotkla aj terminológie v rokoch 1960 – 1965.

Najdôležitejšími informáciami z hľadiska medzinárodného terminologického kontextu boli v 60. rokoch správy o poradách a koordinácii jazykovednej terminológie v slovanských jazykoch v rámci medzinárodnej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov. Prínosné sú z hľadiska mapovania tvorby slovníka jazykovednej terminológie, do ktorej značne prispeli aj slovenskí lingvisti: súpis základných jazykovedných termínov pripravila československá terminologická komisia ako podklad pre heslár slovníka, pričom úlohou zhromažďovať a spracúvať termíny novovznikajúcich jazykovedných smerov a odborov bol poverený Ústav slovenského jazyka SAV v Bratislave. Ambíciou tvorcov normatívneho *Slovníka slovanské lingvistické terminologie*, ktorý vyšiel v roku 1977, bolo umožniť konfrontáciu pojmových sústav podľa jednotlivých národných tradícií.

Pravidelné správy o činnosti JÚĽŠ SAV zverejňované v SR obsahovali aj informácie o publikáciách s terminologickým zameraním vydaných v JÚĽŠ SAV alebo v spolupráci s externými inštitúciami. Z teoretických diel treba na prvom mieste spomenúť *Príručku slovenskej terminológie* (1991) I. Masára, ktorá zhrnula teoretické aj praktické otázky slovenskej odbornej terminológie z druhej polovice 20. storo-

čia a najmä skúsenosti autorovho výskumu a praxe. Na druhom mieste figuruje jeho praktickejší manuál *Ako pomenúvame v slovenčine* (Masár 2000).

Okrem informácií o konaní terminologických konferencií sa prostredníctvom jednotlivých projektov v správach informovalo napríklad o revízii 6 400 lekárskych termínov v roku 1991, o zhromažďovaní materiálu z oblasti počítačovej terminológie v roku 1999, o excerpcii terminologických neologizmov z oblasti automobilizmu, mobilnej komunikácie, športu, kozmetiky a módy v rokoch 2001 – 2003 a takisto o existencii Slovenskej terminologickej databázy a jej rozvoji počnúc rokom 2008 a napokon o vytvorení Terminologického portálu, ktorého cieľom je zhromažďovať všetky relevantné informácie pre terminologickú teóriu a prácu.

Nezanedbateľnú úlohu pri ustaľovaní slovenskej terminológie zohrali členovia ústavu, najmä z oddelenia jazykovej kultúry a terminológie JÚĽŠ SAV: po desaťročia sa podieľali na vzniku technických a názvoslovných noriem (sprvu ČSN, noriem RVHP, odborných a podnikových noriem, neskôr STN a slovenských verzií noriem ISO). Rozvíjala sa spolupráca so Slovenským ústavom technickej normalizácie, pričom JÚĽŠ SAV v roku 1999 podpísal dohodu o spolupráci s touto inštitúciou pri tvorbe a ustaľovaní slovenskej odbornej terminológie a pri budovaní jej terminologickej databázy, ktorá sa podľa správ realizovala v rokoch 2000 – 2012. Samostatnou časťou v správe o činnosti ústavu bola každý rok participácia vedeckých a odborných pracovníkov v terminologických komisiách ústavov SAV, orgánov štátnej správy a záujmových združení či organizácií, ktorých počet sa v jednotlivých rokoch menil. Pracovníci ústavu poskytovali expertízy pri jazykovej a terminologickej úprave zákonov a vyhlášok viacerým ministerstvám i Predsedníctvu SAV.

Treba spomenúť aj správy o pripravovaných aktivitách JÚĽŠ SAV, ktoré, žiaľ, pre udalosti Nežnej revolúcie zostali nerealizované – v roku 1988 figurovala v správe o činnosti ústavu informácia o vypracovaní expertízneho materiálu o zavedení učebných kurzov o terminológii a jazykovej kultúre na vysokých školách, ktorý bol odovzdaný Ministerstvu školstva, mládeže a telesnej výchovy Slovenskej socialistickej republiky, ako aj dva texty týkajúce sa starostlivosti o odbornú terminológiu, jej budovanie a ustaľovanie – jeden bol predložený Predsedníctvu SAV, druhý vedeckým kolégiám SAV a pracoviskám SAV.

4. ZÁVER

Prezentované štúdie, diskusné príspevky, terminologické drobničky i správy pomerne plasticky dokumentujú úlohu, ktorú SR zohrala vo vývoji slovenskej terminológie a jej ustaľovaní. Príspevky z prvých dvoch decénií SR charakterizuje intenzívna snaha formulovať zásady, podľa ktorých by bolo možné tvoriť a ustaľovať funkčné terminologické jednotky v konkrétnej oblasti či slovenskej terminológii ako takej. Spočiatku sa objavovali jednotlivo, zvyčajne pri konkrétnom terminologic-

kom probléme. Koncom 30. rokov však už bolo badať snahu o systematizáciu týchto zásad napríklad v oblasti práva a botaniky. Popri všeplatnej jazykovej správnosti sa kládol dôraz najmä na presnosť a jednoznačnosť termínov a v duchu programu SR v 30. rokoch predovšetkým na čerpanie z vlastných zdrojov, obzvlášť z ľudovej reči, čo platilo aj pre oblasť práva. Už vtedy sa u viacerých autorov objavila požiadavka, ktorú neskôr J. Horecký označil za kľúčovú a ktorú nazýval významovou, resp. motivačnou priezračnosťou. Neskôr, v 50. a 60. rokoch, sa na stránkach SR stručne sumarizovali postupy profesionálnej terminologickej práce členov terminologického oddelenia ÚSJ SAV. Okrem formovania princípov individuálnej i inštitucionálnej systematickej regulácie slovenskej terminológie odráža SR aj niektoré mimojazykové politické a ideologické vplyvy, ktoré mali nezanedbateľný dopad na jej stvárňovanie. V SR je pomerne dobre čitateľný rozdiel medzi prirodzeným úsilím inšpirovať sa pri tvorbe nových termínov českými vzormi už od 18. storočia na jednej strane a direktívne zameranou koordináciou, ba až unifikáciou slovenskej a českej terminológie na druhej strane. V povojnovom období je u autorov SR badateľný aj odlišný postoj v charakterizovaní ustaľovania slovenskej terminológie do roku 1966 a po ňom. Vzťah k českej terminológii a vzájomná terminologická koordinácia ustúpili po tomto roku do úzadia a zdôrazňovalo sa, že terminológia je integrálnou zložkou slovenského jazyka. Z toho vyplýval hlavný princíp jej ustaľovania – jediným kritériom správnosti sa stala výhradne slovenčina, jej potreby a zákonitosti. To sa istým spôsobom premietlo aj do zmien v publikačnej činnosti – zanikol špecializovaný *Československý terminologický časopis* a terminologické príspevky boli publikované v SR a v novom publikačnom orgáne *Kultúra slova*.

V neposlednom rade je SR dokladom o príspevku viacerých osobností k rozvoju a poznaniu slovenskej terminológie. Osobitne je potrebné spomenúť dve z nich – J. Horeckého a I. Masára. Ich zástoj v rozvíjaní teórie i praxe slovenskej terminológie bol zásadný a mnohostranný: sú autormi kľúčových terminologických monografií, desiatky rokov boli aktívnymi členmi terminologických komisií, spolupracovali na viacerých terminografických dielach, vrátane medzinárodného *Slovníka slovanské lingvistické terminológie*, a na dôvažok sa podieľali na tvorbe a vydávaní odborných časopisov zameraných (aj) na terminológiu (príloha časopisu *Slovo a tvar* s názvom *Technický jazyk*, *Slovenské odborné názvoslovie*, *Československý terminologický časopis, Kultúra slova*).

Pokiaľ ide o príspevky v SR z druhej polovice 20. storočia, tie sú dokladom zužovania a prehlbovania výskumného záberu v oblasti terminológie súčasného jazyka, v predspisovnom období, ale aj v nárečiach. Tematicky najviac zastúpená je právna a botanická terminológia. Hoci v novom tisícročí vyšlo v SR relatívne málo terminologických článkov, naznačili viacero sľubných smerov vo výskume slovenskej terminológie.

Literatúra

ANTAL, J. et al. (1962): *Anatomické názvoslovie.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

ČESKO-SLOVENSKÝ VOJENSKÝ SLOVNÍK (1962). Praha: Ministerstvo národní obrany.

FAJNOR, V. – PETER, A. – ZÁTURECKÝ, A. (1921): *Právnický terminologický slovník*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská.

FERIANC, O. (1942): *Slovenské ornitologické názvoslovie.* Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská.

HALAŠA, P. (1926): *Lekársky slovník. (Návrh lekársko-lekárnického názvoslovia).* Turčiansky Svätý Martin: Tlačou kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku.

HORECKÝ, J. (1990): Jazyková politika v r. 1948 – 1988. In: *Kultúra slova*, 1990, 24/8, 259 – 266.

HORECKÝ, J. (1956): *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (2003). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda.

KUCHAR, R. (1998): *Právo a slovenčina v dejinách.* Budmerice: Rak.

LEDÉNYI, J. (1935): *Nomina anatomica: slovenské telovedné názvoslovie*. Turčianský Svätý Martin: Matica slovenská.

MASÁR, I. (1991): *Príručka slovenskej terminológie*. Bratislava: VEDA.

MASÁR, I. (2000): *Ako pomenúvame v slovenčine. Kapitolky z terminologickej teórie a praxe.* Spisy SJS, 3/2000. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, Praha: Štátne nakladateľstvo.

RUŽIČKA, J. (1967): Tézy o slovenčine. In: *Kultúra slova*, 1967, 1/2, 33 – 40.

SLOVNÍK SLOVANSKÉ LINGVISTICKÉ TERMINOLOGIE (1977). Praha: Academia.

STODOLA, E. – ZÁTURECKÝ, A. (1919): *Návrh slovenského právneho názvoslovia (maďarsko-slovenská právnická terminológia).* Turčiansky Svätý Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok.

ŠACHOVÁ TERMINOLÓGIA (1968). Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

ŠALING, S. et al. (1961): *Stavebnícky náučný slovník. Látky a dielce. I. zväzok.* Bratislava: Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry.

ŠALING, S. et al. (1962): *Stavebnícky náučný slovník. Stroje, náradia a zariadenia. II. zväzok.* Bratislava: Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry.

VIEST, I. (1919): *Maďarsko-nemecko-slovenský železničný slovník.* Turčiansky Svätý Martin.

ZÁKLADNÁ JAZYKOVEDNÁ TERMINOLÓGIA (1952). Bratislava: SAVU.

Internetové zdroje

[1] https://terminologickyportal.sk/son.html (cit. 9. 12. 2022)

[2] https://terminologickyportal.sk/csterm.html (cit. 9. 12. 2022)

FRAZEOLOGICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Jozef Mlacek

Dunajská Lužná
E-mail: jozef.mlacek@gmail.com

MLACEK, J. (2022): Research on Phraseology in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 250 – 261.

Abstract: The author notes that phraseology in the Slovenská reč journal has been investigated with small interruptions from the beginning of its publication to the present. The author considers the 1950s to be the breakthrough period for the presentation of phraseology in Slovenská reč, when both the previous results of domestic research in this field were summarized (papers by V. Budovičová and E. Smiešková in 1954) and the new (Vinogradovian) concept of phraseology began to be systematically applied (studies by J. Mihál in 1959 and by F. Kočiš in 1961). At the same time, the author observes that a relatively vast body of Slovak research in the field of phraseology has been published in Slovenská reč.

Keywords: Slovenská reč, phraseology, development of concepts, phraseology and lexicology, phraseology and syntax.

Článok v skratke:

- Príspevky o frazeológii vychádzali v Slovenskej reči s istými medzerami od samých začiatkov časopisu až po súčasnosť.
- V prvých dvoch desaťročiach ide najmä o menšie texty z rubriky Rozličnosti.
- Prelomovým obdobím sú roky od polovice 50. rokov po začiatok 60. rokov 20. storočia so štúdiami V. Budovičovej, E. Smieškovej, J. Mihála a F. Kočiša a s postupným akceptovaním novej frazeologickej teórie.
- V nasledujúcich desaťročiach sa v SR uverejnili predovšetkým príspevky sledujúce isté syntaktické špecifiká frazém (vydelili sa aj pojmy frazeologizovaná konštrukcia, resp. syntaktická frazeológia), ďalej isté vzťahy medzi frazeológiou a lexikológiou, ako aj príspevky z oblasti nárečovej frazeológie, štylistických rozmerov frazeológie atď.
- V SR vyšla pomerne veľká časť celého domáceho výskumu frazeológie, viac-menej tu však absentuje prezentácia prínosov našej koncepcie pre všeobecnú teóriu frazeológie.

1. ÚVOD

Hoci sa frazeológia dosť všeobecne pokladá za jednu z novších lingvistických disciplín (keď sa začiatky jej systematického skúmania zvyčajne kladú až do druhej polovice 40. rokov minulého storočia), výsledky sledovania istých stránok jej problematiky možno nájsť na stránkach jubilujúcej – už deväťdesiatročnej – Slovenskej reči prakticky od jej samých prvých ročníkov, aj keď, pravdaže, v podobách textov vecne, žánrovo a najmä metodologicky značne rozdielnych. Tých vyše 120 poznámok, drobností, rozličností, recenzií, či aj článkov a väčších štúdií uverejnených

v Slovenskej reči (ďalej aj SR), ktoré sa frazeológie aspoň dotýkajú alebo nejaký problém z jej okruhu systematickejšie skúmajú, predstavuje nemalú položku v celom našom doterajšom domácom skúmaní tejto jazykovej oblasti, a tak je naozaj celkom namieste, že súčasťou jubilejného monotematického čísla časopisu bude podľa zámerov redakcie popri prehľadoch z iných oblastí aj istá sumarizácia príspevkov o frazeológii. Bude to príležitosť na aspoň naznačenie zreteľného rozptylu publikovaných príspevkov podľa vyššie spomenutých parametrov, ale aj na pripomenutie viacerých mien autorov, ktorí o danej problematike v SR písali (zo zistených takmer 60 autorov takto orientovaných príspevkov je pomerne veľa takých, ktorí sa k otázkam frazeológie dostali celkom príležitostne, ale pritom tu zanechali trvalejšiu stopu). Začnime s vlastným prehľadom.

2. FRAZEOLÓGIA A ZAČIATKY SLOVENSKEJ REČI

Ohlasy novej (vinogradovovskej) frazeologickej teórie sa v Slovenskej reči objavili až (či už) v polovici 50. rokov minulého storočia – k ich podrobnejšej charakteristike sa dostaneme v tomto texte trochu ďalej. Na tomto mieste sa treba pristaviť pri zisťovaní toho, ako a čo sa z frazeológie publikovalo pred spomenutým časovým údajom, teda od začiatku vychádzania SR po druhú polovicu päťdesiatych rokov. Už sme naznačili, že aj v týchto prvých približne dvadsiatich ročníkoch nášho časopisu sa so slovom (zväčša ešte nie termínom) *frazeológia*, ako aj so skutočnosťami, ktoré sa neskôr jednoznačne začali chápať ako zložky alebo znaky frazeológie, stretáme vo viacerých súvislostiach. Bude teda asi namieste začať celý prehľad práve od nich.

Nijako neprekvapuje, ba so zreteľom na povahu textov v prvých ročníkoch SR je skôr celkom logické, že na samom začiatku týchto poznámok sa objavuje meno autora známeho *Slovenského frazeologického slovníka* z roku 1931, meno Peter Tvrdý. Práve on totiž hneď v prvom ročníku SR v deviatich neveľkých pokračovaniach (každé malo dve alebo tri strany, veď celé číslo vtedy mávalo iba 24 strán!) uverejňuje puristicky orientovaný text pod názvom *Chybné slová a väzby, ktorým treba v slovenčine vyhýbať* (Tvrdý 1932/1933, s. 10 – 12, 36 – 38, 61 – 63, 90 – 92, 115 – 117, 135 – 139, 155 – 158, 182 – 186, 211 – 213). Ako upozornil tiež v SR E. Jóna (1961, s. 26), neveľkú knižôčku s takmer rovnakým názvom, ako mali uvedené Tvrdého pokračovania v 1. ročníku SR, uverejnil autor už v r. 1923. Prečo to tu spomíname? Najmä preto, lebo nielen formulácie mnohých jednotlivostí, ale aj celá štruktúra tohto autorovho textu je pomerne blízka zachyteniu analogických miest v spomenutom frazeologickom slovníku. Bez vyratúvania konkrétnych výrazov aj spojení môžeme pripomenúť, čo sme o samom slovníku konštatovali už dávnejšie a čo dosť zreteľne platí aj o naznačených textoch z prvého ročníka SR, že tam totiž nie je iba frazeológia v jej novšom chápaní, ale na druhej strane je tam zasa naozaj aj mnoho

vecí z nej (Mlacek 1969, s. 332 – 338). V súlade s povedaným azda treba ešte dodať, že ak len nedávno M. Ološtiak s D. Majchrákovou mohli o spomenutom Tvrdého slovníku konštatovať, že on predstavuje „svojrázny kolokačný slovník“ (2016, s. 269), potom možno aj o autorovom texte v SR povedať, že veľkú časť jeho náplne tvoria popri slovách práve kolokácie, a to frazeologické aj nefrazeologické.

Ak sa nebudeme podrobnejšie pristavovať pri viac-menej príležitostných spomenutiach názvu frazeológia (vtedy vlastne ešte *frazeologia*) v príspevkoch z 2. ročníka SR, keď sa v redakciou vybraných *Ukážkach z prác J. Škultétyho o slovenčine* spomína *samorastlá frazeologia* a keď sa trochu ďalej v tom istom texte aspoň nepriamo naznačuje aj autorovo chápanie tohto pojmu („ujíma sa cudzia frazeologia, cudzí spôsob vyjadrovania myšlienky“ – 1933/1934, s. 33 – 40), keď ďalej B. Letz o S. Czamblovi konštatuje, že sa „usiloval... vytvoriť i osobitnú gramatickú frazeologiu slovenskú“ (1933/1934, s. 64), treba prejsť k nasledujúcemu ročníku, pretože tam nachádzame príspevok, ktorý má názov *frazeologia* už vo svojom titulku. Ide o Letzovu štúdiu *Názvoslovie a frazeologia Štúrovej Nauky reči slovenskej* (1934/1935, s. 217 – 225). Z autorovho uvažovania o nastolenej problematike si treba povšimnúť aspoň týchto niekoľko myšlienok:

1) Podobne ako pre citovaného J. Škultétyho aj pre neho je frazeológia predovšetkým „spôsob vyjadrovania myšlienky“, pravda, on ju už spája s istou konkrétnou oblasťou komunikácie, v danom prípade s gramatikou, s gramatickým dielom Ľ. Štúra. Takto treba chápať aj jeho názov *gramatická frazeológia*: Nie sú to frazeologizované konštrukcie či tvary (ako sa neskôr vydelila tzv. *syntaktická frazeológia* = frazeologizované konštrukcie; pri tomto pojme sa osobitne pristavíme v rozboroch viacerých oveľa novších príspevkov), ale ide o naznačené chápanie tematicky späté s istou sférou, tu konkrétne práve s oblasťou gramatiky.

2) S dvojicou pojmov z názvu štúdie (*názvoslovie* a *frazeológia*) sa spájajú aj pomenovania ich základných zložiek, teda označenia *názov* (= vlastne termín) a *zvrat.* Autor ich vníma ako podstatné zložky odborného vyjadrovania v istej konkrétnej pracovnej, resp. odbornej oblasti, tu v gramatike.

3) V časti textu o frazeológii (od s. 222) sleduje spomenuté *zvraty*, teda nie *názvy* (= termíny), a to osobitne substantívne, potom adjektívne a verbálne. Z jeho bohatého doloženia a vlastnej interpretácie Štúrových zvratov na ilustráciu uveďme zo spomenutých skupín aspoň niekoľko konkrétnych príkladov: *povstaňja – vznik, hovorňíci – ľudia, ktorí hovoria*; *častotliví – opakovací, nadrečení – uvedený, vsaďení – vsutý, vložený; vichoďiť – končiť sa, vihovárať – vyslovovať, viťekať – vyplývať, vivjesť – vysvetliť* atď. Záver celého tohto výkladu však zostáva otvorený: „Ale jednako badať istú ťažkosť u substantív, kde medzník funkcie názvoslovnej a frazeologickej je neraz kolísavý-subjektívny: čo znamená, že to alebo ono podstatné meno môže sa ponímať ako termín alebo zvrat.“ (s. 225).

Z nasledujúcich ročníkov SR by sa v tomto prehľade mohlo spomenúť iba niekoľko drobností, ktoré časopis uverejňoval najmä v bohato doloženej rubrike *Rozličnosti* (autorom viacerých spomedzi nich bol už v sledovanom období J. Mihál), a tak z naznačeného obdobia od začiatku vychádzania SR až po prienik novej frazeologickej teórie aj na stránky nášho časopisu (vyššie sa už uviedlo, že ide o polovicu 50. rokov 20. stor.) rozhodne treba ešte zaznamenať aspoň dva príspevky, ktoré sa dotýkajú istých termínov z frazeológie. V prvom rade je to Jánošíkov text (1938/1939, s. 196 – 198) s vtedy pomerne častým názvom *Zo školskej slovenčiny* (sám A. Jánošík mal celý rad príspevkov s týmto názvom, ale využili ho aj iní autori) a s nasledujúcim čiastkovým podnázvom *Porekadlo a príslovie*. Podľa neho je porekadlom ustálený poučný výrok a príslovím len obyčajné obrazné spojenie, prípadne akási jazyková značka niekoho, prípadne nejakej postavy (*on má také príslovie*). Je známe, že toto autorovo chápanie uvedených pojmov sa nejako širšie neujalo a že zaiste aj pod vplyvom Zátureckého zbierky a neskorších folkloristických štúdií sa obidva názvy ustálili v takmer obrátenom chápaní. Z neskoršieho, až povojnového obdobia (1950/1951) je druhá naznačená drobnosť z frazeologickej terminológie, ktorej prameň je však oveľa staršieho dáta: E. Jóna v maličkom článku s názvom *Záležitosť – vec* (s. 92) sa odvoláva pri riešení danej otázky na S. Czambla, citujúc z jeho Rukoväti: „*Záležitosť* je nepotrebne utvorené a ním vytíska sa *vec* a z neho idúce idiotizmy slovenského jazyka.“ Ide nám, pravdaže, o onen názov *idiotizmus, idiotizmy.* Ten sa ani pri svojej náležitej cudzojazyčnej motivácii pre isté rozporné novšie konotácie tiež neujal, a tak sa v novšej teórii aj praxi postupne udomácnil pre príslušný pojem, resp. pre jemu blízke pojmy termín *idióm, idiómy.*

3. FRAZEOLÓGIA V SLOVENSKEJ REČI OD 50. ROKOV 20. STOR. DO SÚČASNOSTI

So zreteľom na spracúvanie frazeológie možno za takmer prelomový pokladať 19. ročník SR (1954); v ňom totiž nachádzame jednak dve dlhšie a aj neskôr akceptované štúdie o danej oblasti a jednak sa tu aspoň recenzne konštatuje (Marsinová 1954, s. 99 – 102), že už krátko predtým sa v *Lexikografickom sborníku* (1953) uverejnila neveľká štúdia V. Lapárovej, v ktorej autorka podľa vyjadrenia recenzentky „nadväzuje na Vinogradova“ (s. 101). Onými štúdiami boli príspevky V. Budovičovej a E. Smieškovej, ktoré boli súčasťou prípravy na tvorbu neskôr publikovaného šesťzväzkového („Peciarovho“) *Slovníka slovenského jazyka.* Kým štúdia V. Budovičovej (1954, s. 65 – 74) bola zacielená širšie na lexikografické otázky spracovania jednojazyčného slovníka a tu sledovanej problematiky sa dotýkala iba v jednej časti (tá má názov *Exemplifikácia a frazeológia*, s. 68 n.), štúdia E. Smieškovej má rovnaké spojenie už v samom svojom titulku: *Exemplifikácia a frazeológia v jednojazyčnom slovníku* (1954, s. 74 – 77). Obidve autorky skúmajú, ako sa má v naznačenom

type slovníka spracúvať frazeológia, ako sa jej zachytenie odlišuje od exemplifikácie, ale ešte dôležitejšie sú ich poznámky o tom, čo, aké druhy ustálených spojení do frazeológie patria. Aj keď medzi ich prístupmi k naznačenému určovaniu vydeľovaných spojení začleňovaných do frazeológie možno nájsť isté rozdiely, celkovo tu ide o dovtedy najkomplexnejšie určenie náplne tejto oblasti jazyka. K naznačenému celkovému obrazu o frazeológii v tomto ročníku ešte doložme, že v jednom z jeho ďalších čísel uverejnil teatrológ A. Pranda dosť rozsiahlu štúdiu o jazykových prostriedkoch a umeleckých postupoch Karvašových Pokolení (1954, s. 173 – 186), ktorej jedna neveľká časť má názov *Slovesné frazeologické spojenia* (s. 185). Spomína v nej viaceré známe slovesné frazémy, ale aj niekoľko problematických spojení (napr. *dojiť ruku* vo význame „silno potriasať ruku pri podávaní“, *skloňovať pozdravenia* s významom „veľa alebo opakovane pozdravovať“; asi nie veľmi úspešná alúzia na frazému *skloňovať niečo vo všetkých pádoch* atď.).

Až s odstupom piatich rokov od spomenutých štúdií prichádzajú ďalšie tri ročníky SR (1959 – 1961), v ktorých sa uverejnili aj štúdie z hľadiska nášho domáceho výskumu frazeológie dosť podstatné. Akoby predohrou k nim bola pomerne veľká štúdia G. Horáka o reči ľudových rozprávok (1959, s. 73 – 86), v ktorej autor s typicky „horákovským“ zmyslom pre veľmi osobitné jazykové výrazivo popri inom sleduje aj Dobšinského spojenia typu *kašu dúchať, natiahnuť tichšie, hrubšie, druhé struny, na masle vychovaný* a podobne. To podstatnejšie však prichádza až v jednom z nasledujúcich čísel toho istého ročníka SR, a to Mihálova na vtedajšie pravidlá o rozsahu textov pomerne rozsiahla štúdia *Zo slovenskej frazeológie* (1959, s. 257 – 271). Má tri časti. V prvej z nich autor predovšetkým aplikuje na slovenskom materiáli Vinogradovovu klasifikáciu frazém aj s tým, že hľadá koreláciu medzi ňou vydelenými typmi (teda *zrast* – u J. Mihála vlastne *zrastenina, celok, spojenie*) a tradičnejším pojmoslovím domáceho rozboru tejto sféry jazyka, ktoré ucelene predstavili v spomínaných štúdiách z r. 1954 V. Budovičová a E. Smiešková. V druhej časti sa autor venuje rozboru štylistickej stránky frazém, keď aj celú frazeológiu pokladá v nadväznosti na diela A. I. Jefimova za oblasť štylistickú, nie syntaktickú. V tretej časti J. Mihál ako skúsený prekladateľ aj kritik prekladu, opierajúc sa o vtedajšiu koncepciu medzijazykovej idiomatickosti (doslovnej nepreložiteľnosti) frazeológie, skúma na pomerne pestrom materiáli možnosti aj úskalia prevodu týchto jazykových jednotiek do iných jazykov. Možno oprávnene konštatovať, že táto Mihálova štúdia bola nielen v čase svojho vzniku, ale aj dlhšie najkomplexnejším rozborom frazeologickej problematiky u nás. Z iného súdka je – frazeologicky povedané – Mihálova štúdia v nasledujúcom ročníku SR. J. Mihál tu na pokračovanie (1960, s. 89 – 104, 137 – 156) rozoberá mnohé špecifické pomenovania *z Kukučínovho slovníka* (ako znie názov tejto štúdie) a medzi nimi aj viaceré slovné spojenia, konkrétne frazémy. Ak odhliadneme od istej nekonzekventnosti autorovho postupu (predtým zaradil fra-

zeológiu do štylistiky, tu analyzuje jednotky z nej ako prvky slovníka), autor v nej či ňou, konkrétne rozborom spojení typu *noša do noše, diera do diery, chlap do chlapa, noša na noši*, a to akoby mimochodom, keď sám pri rozbore venuje pozornosť iba či najmä ich významu, pôvodu a štylistickej platnosti, otvára u nás skúmanie celkom novej zložky frazeológie, a to oblasti frazeologizovaných konštrukcií, čiže celú širokú sféru tzv. *syntaktickej frazeológie.* Posledným článkom reťazca frazeologických štúdií z naznačeného trojročného obdobia je Kočišova štúdia *Poznámky k spracovaniu frazeológie v Slovníku slovenského jazyka* (1961, s. 269 – 280), v ktorej autor sledoval lexikografické dimenzie zachytenia frazeológie v prvých dvoch zväzkoch uvedeného slovníka a tým – súbežne s vplyvom citovanej štúdie J. Mihála z r. 1959 – zároveň zreteľne prispel k začiatkom neskoršieho rozpracúvania oných vinogradovovských prístupov k celej frazeológii aj v našej lingvistike. Práve viaceré z prác spomenutých v posledných dvoch odsekoch tohto textu patria nepochybne – ak si dovolíme trochu patetickejšie vyjadrenie – do zlatého fondu domácich výskumov frazeológie, a teda aj k najvýraznejším položkám prínosu SR do celého takto orientovaného bádania.

3.1. ROZVOJ FRAZEOLOGICKEJ TEÓRIE, METODOLÓGIE A TERMINOLÓGIE

Po uvedenom konštatovaní môžeme upustiť od systematického čisto chronologického sledovania frazeologickej problematiky na stránkach nasledujúcich ročníkov nášho časopisu, keď určujúcim postupom ďalšieho prehľadu – pravda, s malým prihliadnutím predsa aj na onú časovú postupnosť – bude predovšetkým tematická a žánrová povaha zaznamenaných príspevkov. Ako prvá sa z tohto hľadiska ponúka oblasť rozvíjania frazeologickej teórie, konceptualizovania nových termínov, špecifikácie metodológie aj konkrétnych postupov či metód frazeologického výskumu. Už na tomto mieste možno konštatovať, že v nasledujúcich ročníkoch SR je takto orientovaných príspevkov viacero a že sú zároveň dielom viacerých autorov, medzi ktorými má dosť výrazné zastúpenie (aspoň podľa počtu textov) aj pisateľ týchto riadkov. Sledujme však v prvom rade otázku, akým okruhom frazeologickej teórie venovali pozornosť naši autori na stránkach Slovenskej reči.

Je celkom prirodzené, že na začiatku celého radu prác orientovaných naznačeným smerom sa objavuje štúdia sledujúca sémantický rozmer analyzovaných jednotiek (veď aj vo Vinogradovovom prístupe k vymedzeniu a potom aj triedeniu frazém je východiskom práve skúmanie pomeru medzi významom frazémy a významami slov, ktoré sú jej zložkami), a to práca J. Matejčíka o synonymii frazém a slov (1968, s. 26 – 32). V širších časových reláciách možno pri nej zistiť, že sa v nej azda až príliš akcentuje dovtedy takmer ako axióma prijímaná téza o ekvivalentnosti frazémy a slova, hoci približne v rovnakom čase sa v teórii už do popredia dostáva širšia

koncepcia variantnosti frazém a s ňou spojená myšlienka nie ekvivalentnosti frazémy a slova, ale komplexnejšieho vzťahu súvzťažnosti frazémy a slova. Do tohto okruhu patrí aj neskôr uverejnená jedna z mála prác P. Ďurča, ktoré vyšli v SR, a to štúdia *O vymedzení frazeologickej paronymie* (1990, s. 146 – 150). Jednému typu variantnosti frazeológie, a to konkrétne typu založenému na fakultatívnosti istých zložiek spojenia, sa venovali dva príspevky autora tohto prehľadu (Mlacek 1970, s. 205 – 213, 1970, s. 280 – 284) a neuzuálnej premenlivosti frazém, pre ktorú sa už tu, ale aj v nasledujúcich domácich výskumoch ustálil termín *aktualizácia frazémy*, bol venovaný jeho ďalší príspevok (1971, s. 235 – 241). Problematiku lexikálnych variantov frazém skúmala prakticky v tom istom čase M. Močáryová, neskôr Zamborová (1973, s. 22 – 28). Istými okruhmi tejto všeobecnej frazeologickej problematiky sa autor tohto textu trochu neskôr zaoberal jednak v príspevku o rozlišovaní synonymie a variantnosti ustálených prirovnaní (1979, s. 3 – 9), jednak v štúdii o spôsoboch, ako vznikajú frazémy (1980, s. 268 – 278), a s dlhším odstupom aj v štúdii *O termínoch frazeológia a idiomatika* (1988, s. 348 – 358), keď jeho príspevok bol zreteľnou reakciou na čermákovské zdvojené pomenovania pre celú vednú disciplínu aj sféru jazyka (*frazeologie a idiomatika*) aj pre jej základnú jednotku (*frazém* a *idiom*).

Od tej etapy výskumu, keď sa relativizovala platnosť požiadavky ekvivalentnosti frazémy so slovom ako hlavného či dokonca (najmä v začiatkoch) jediného kritéria pri vymedzovaní frazémy a keď sa teda vyjasnil aj pomer medzi pojmami *frazeológia* a *paremiológia*, v našej teórii pribúda príspevkov o frazeologickej povahe, ale aj niektorých osobitostiach viacerých spomedzi paremiologických útvarov. Takto autor tohto prehľadu sledoval otázky *súslovia* (Mlacek 1981, s. 65 – 71) a v jednom z nasledujúcich čísel toho istého 46. ročníka zasa problematiku *pranostík* (Mlacek 1981, s. 206 – 212). Vo vzťahu k súsloviam o niekoľko rokov na neho nadviazala nemecká bádateľka A. Brech (1985, s. 227 – 232) s porovnávaním slovenských a nemeckých súsloví. E. Smiešková uverejnila pozoruhodnú štúdiu s názvom *Okrídlené výrazy a tzv. citátové frazeologizmy* (1982, s. 76 – 84) a hneď v ďalšom ročníku zasa autor tohto prehľadu jednak štúdiu o *úsloviach* (Mlacek 1983, s. 6 – 14) a jednak svoj pokus o *komplexný rozbor prísloví a porekadiel* (1983, s. 129 – 140). S väčším časovým odstupom vyšiel v SR z takto orientovaných štúdií ešte Kačalov príspevok s názvom *Okrídlené výrazy zo slovenského písomníctva* (2004, s. 85 – 95), ako aj naša práca *Antipríslovie a príbuzné útvary* (2009, s. 135 – 148). Najnovším článkom reťazca takto zacielených štúdií je spoločná práca J. Pallaya a jeho slovinského kolegu M. Meterca, ktorá vyšla pod názvom *Nekonvenčné repliky ako osobitný typ frazém a paremiologický žáner* (2019, s. 47 – 71).

Inou cestou v rozvíjaní novej teórie bolo sledovanie vzťahov či súvislostí frazeologickej problematiky s otázkami tradičnejšie vydeľovaných oblastí jazyka, najčas-

tejšie jej vzťahov a istých okruhov syntaktickej a lexikálnej problematiky. Smerom k syntaxi sa tu hovorilo o frazeologizácii niektorých konštrukcií a následne aj o tzv. *syntaktickej frazeológii.* Takýto názov priamo nesie aj jedna z našich štúdií, ktorá však vyšla v inom médiu, v Jazykovednom časopise (Mlacek 1976, s. 134 – 144). Už sme však zaznamenali, že na stránkach SR sa táto problematika aspoň naznačila v jednej Mihálovej štúdii zo začiatku 60. rokov a rovnako tu nasledovali viaceré takto orientované príspevky z 2. polovice 70. a z 1. polovice 80. rokov. Patrí sem napr. štúdia K. Palkoviča *Konštrukcie typu sťa kde mu meškať*, v ktorej sa analyzujú aj príbuzné konštrukcie *sťa kde nám bývať, sťa za ktoré rebro ti visieť* (1978, s. 224 – 225), alebo štúdie G. Horáka *Štyri replikové syntaktické konštrukcie* (1981, s. 8 – 18) a *Replikové vety súhlasu, odmietania, nabádania a požadovania* (1982, s. 129 – 138), v ktorých autor skúma osobitné frazeologické hodnoty takých konštrukcií, ako sú *vojna – nevojna* (človeku treba jesť), *nechať robotu robotou a..., prísť príde, ale..., koleno ako koleno, ale...* (všetky z prvej citovanej štúdie), *keď a, tak a, ktože by nekričal?, Ešte sa pýtaj!* (tieto zasa z druhej štúdie). Aspoň náznaky podobného prístupu k výkladu konkrétnych (lexikálnych) frazém možno zachytiť aj v troch menších príspevkoch E. Smieškovej ktoré postupne vyšli v 41. ročníku SR (1976, s. 254 – 255; s. 317 – 318; s. 384 – 386). Autorka pri sledovaní viacsmernej premenlivosti niektorých spomedzi analyzovaných jednotiek zisťuje zreteľnú otvorenosť vo variabilite príslušných spojení v istom smere, a tak sa aj tu naozaj dostávame až na hranice frazeologizovanosti samej konštrukcie. Problematika blízka témam uvedených príspevkov E. Smieškovej je aj v drobnosti M. Sokolovskej-Dobríkovej *Deň D, hodina H* (1992, s. 380 –382), jednako tu už autorka celkom explicitne hovorí o frazeologizovanosti celých príslušných konštrukcií. Najnovším príspevkom s podobnou orientáciou je náš článok *O Pravde s veľkým P a pravde s malým p* (Mlacek 2022, s. 146 – 149).

Druhý z naznačených smerov frazeologického výskumu, totiž skúmanie súvislostí, ale, pravdaže, aj odlišností medzi samou frazeológiou a niektorými okruhmi lexikálnej sféry, sa v SR prejavil tiež, hoci menej výrazne, než by sa dalo očakávať. K takémuto zisteniu zaiste prispela predovšetkým pomerne dlho uznávaná i v praxi aplikovaná teoréma o ekvivalentnosti frazémy so slovom. Potom neprekvapuje, že na stránkach SR nachádzame dlhý čas iba vyššie už spomenutú neveľkú štúdiu s takouto orientáciou (J. Matejčík o synonymii slova a frazémy – 1968) a až s väčším časovým odstupom sa objavil tiež tu už citovaný príspevok P. Ďurča o frazeologickej paronymii (1990). Mnohé podnety aj pre výskum frazeológie ponúkli výklady problematiky viacslovných pomenovaní. Na stránky SR sa z pozoruhodných výsledkov takýchto bádaní dostala iba veľmi malá časť, ale aj tak tu treba zaznamenať fakt, že práve tu vyšla jednak Kačalova štúdia *K statusu lexikalizovaných spojení* (1997, s. 193 – 206), v ktorej sa najmä jej záverečná časť (s. 203 – 205) dotýka vzájomného

vzťahu pojmov *lexikalizované spojenie* a *frazeologická jednotka*, a jednak dve časti štúdie *Výskum viacslovných pomenovaní v slovakistike*, ktorej prvá časť (2016, s. 127 –146) je samostatnou prácou M. Ološtiaka, kým druhú časť (2016, s. 268 – 281) spracoval M. Ološtiak v spoluautorstve s D. Majchrákovou. Šírka predmetného záberu spolu s koncíznosťou interpretačných prístupov ku každej v texte zaznamenanej informácii robí z tohto príspevku obdivuhodnú panorámu nielen v názve štúdie vyznačených viacslovných pomenovaní, ale aj všetkého, čo je z nejakej stránky v istom prieniku s nimi, možno tu teda nájsť aj výklady viacerých stránok frazeológie. Práve zásluhou takéhoto prehľadu sa aspoň vo forme komentujúcich poznámok aj na stránky nášho časopisu dostáva priam plastický obraz mnohorozmerných domácich výskumov celej sféry viacslovných pomenovaní a príbuzných pojmov, ktoré sa publikovali v iných časopisoch, v zborníkoch alebo knižných prácach (je tu napr. aj cenná informácia o ďurčovskej metóde 6, resp. 7K určovania lexikalizácie istých spojení, podľa ktorej sa veľa vypovedá práve aj smerom k frazeológii). M. Ološtiak už pár rokov predtým uverejnil v SR štúdiu *O frazeologickej motivácii lexikálnych jednotiek* (2011, s. 6 – 27), ktorú možno pokladať za jeden z výrazných produktov autorovho rozvíjania furdíkovsko-ološtiakovskej motivatologickej koncepcie.

3.2. PRÍSPEVKY O KONKRÉTNYCH FRAZÉMACH A TYPOCH FRAZÉM

Pravda, naznačený rozmer frazeologického výskumu (sledovanie súvislostí frazeológie a istých okruhov lexikologickej problematiky) nie je v SR zastúpený iba uvedenými textami teoretickej povahy, ale bohatšie práve príspevkami o konkrétnych frazémach alebo o istých typoch konkrétnych frazém spojených nejakou zložkou či kvalitou lexikálnej povahy. Tento typ textov možno nájsť v SR už vo viacerých spomenutých *Rozličnostiach* z prvých ročníkov nášho časopisu (dosť často v podobe iba niekoľkoriadkovej poznámky), výraznejšie sa však objavuje v podobe síce neveľkých, ale metodicky už zreteľne na frazeológiu orientovaných štúdií či článkov zhruba od polovice 60. rokov. Práve v tomto čase uverejnil v SR ako repliku na Horákovu odpoveď čitateľom známy maďarský slavista F. Gregor svoju drobnosť *Ako došlo na lámanie chleba* (1966, s. 387 – 389). Autor odmieta chápať uvedené spojenie ako biblickú frazému (tak ho vysvetľoval vo svojej odpovedi aj G. Horák), Sám ho na základe poznania, že spojenie presne zodpovedá analogickému maďarskému výrazu, že ďalej v obidvoch jazykoch existujú aj paralelné príbuzné výrazy (typu slov. *chlebový brat, žiť s niekým na jednom chlebe*), interpretuje ako výraz ľudového pôvodu. M. Ivanová-Šalingová sledovala ustálené spojenia so slovom *jazyk*, pričom išlo o ich porovnávaciu analýzu na českom a slovenskom materiáli (1971, s. 348 – 361). K prínosom jej štúdie možno prirátať aj fakt, že autorka ako jedna z prvých určuje celú škálu vzájomných vzťahov medzi ekvivalentmi z obi-

dvoch jazykov. Štúdia romanistu a hispanistu J. Škultétyho *Názvy cicavcov v slovenských ustálených prirovnaniach* (1989, s. 267 – 276) síce skúma príslušné prirovnania len v našom jazyku, implicitnejšie (najmä v úvodnej časti textu) je tu však tiež zastúpený onen porovnávací aspekt. Na výklad jednotlivých frazém, resp. len istej stránky ich platnosti sú zamerané menšie príspevky autora tohto prehľadu *Ísť do spiša či ísť do Spiša* (1976, s. 33 – 34) a *Ešte o spojení vyjsť na psí tridsiatok* (1980, s. 355 – 358). Výraznejšie sú s lexikologickou sférou späté viaceré štúdie o frazémach s komponentmi istej špecifickej pomenovacej platnosti. Takto je to napr. v Ďurčovej práci *Frazeologické jednotky s numerickým komponentom* (1981, s. 325 – 332) alebo v Dvončovej štúdii *Pomenovania peňazí vo frazeológii* (1983, s. 167 – 173), ako aj v našom príspevku *Zdrobnené slová vo frazeológii* (1992, s. 72 – 79) alebo najnovšie v príspevku D. Balákovej *K výskumu súčasnej živej slovenskej frazeológie* (2004, s. 193 – 202), v ktorom autorka sleduje frazémy s jedným typom „frazeologicky hyperaktívnych" druhov komponentu, konkrétne so somatizmami. Následne sa príspevky o takýchto otázkach na istý čas zo SR celkom vytratili, až po desiatich rokoch sa objavilo viacej textov o spojení *sivá/šedá eminencia*, a to: J. Wachtarczyková *Koho/čo dnes označuje sivá/šedá eminencia?* (2014, s. 194 – 199), ďalej J. Genzor *Sivá eminencia* (2014, s. 248 – 249) a napokon J. Mlacek *Niekoľko poznámok o frazéme sivá/šedá eminencia* (2015, s. 237 – 244). Nateraz poslednými prácami so sledovanou orientáciou sú na stránkach SR dve nielen pomerne rozsiahle, ale aj povahou svojho výkladu značne komplexné štúdie V. Kováčovej, a to *O hrivne vo frazeológii (úvahy motivované frazémou prispieť svojou hrivnou)* (2018, s. 277 – 291) a *Niekoľko úvah o fige borovej (s osobitným zreteľom na vzájomný vzťah frazeologických foriem figa borová vs. figu borovú)* (2021, s. 21 – 35). Obidve možno azda celkom oprávnene pokladať za evidentné vyvrcholenie doteraz uverejnených výsledkov toho prúdu frazeologických bádaní v našom časopise, ktoré sme sledovali v tomto odseku predkladaného prehľadu.

3.3. FRAZEOLÓGIA A ŠPECIFICKÉ JAZYKOVÉ OBLASTI

Ku kompletizácii obrazu toho, čo sa z našich výskumov frazeológie prezentovalo za tých 90 rokov na stránkach SR, treba ešte zaznamenať niekoľko prác z istých ďalších špecifickejších okruhov frazeologickej problematiky, napr. z oblasti nárečovej frazeológie, zo sféry štýlových vlastností a štylistického uplatňovania frazeológie, z oblasti určenia vlastností a povahy celého frazeologického diskurzu v našej lingvistike atď. Pripomeňme tu ešte aspoň to najpodstatnejšie z uvedených tematických okruhov.

Prvým článkom v rade takto orientovaných príspevkov je neveľká štúdia M. Gálika už zo 7. ročníka SR, ktorá vyšla pod názvom *Dialekt Zuzky Zgurišky* (1938/1939, s. 108 – 114). Z náplne štúdie je evidentné, že tu ide akoby o prepojenie

viacerých spomedzi vyššie spomenutých sfér jazykovej problematiky. Je tu zreteľne prítomná dialektológia (ide nielen o nárečové slová, ale aj o spojenia), rovnako však aj štylistika, ba je tu dosť výrazne zastúpený aj súveký puristický aspekt frazeológie, ktorý sa uplatnil predovšetkým v záverečnej (B) časti príspevku vydelenej už v samom jeho názve *Frazeologické omyly a násilnosti* (s. 112 – 114). Z hľadiska novších výskumov slovenských nárečí, najmä ich slovníka aj frazeológie, treba zaznamenať časovo si blízke a aj príbuzne orientované práce F. Buffu a A. Habovštiaka z prelomu 60. a 70. rokov (Buffa 1969, s. 14 – 24; Habovštiak 1970, s. 23 – 28). Obidvaja dialektológovia venovali výskumu nárečovej frazeológie pozornosť aj v inde uverejnených výsledkoch svojho bádania (aj vo svojich monografiách), čo sa spätne odrazilo – aspoň u prvého z nich – aj vo výrazne prehĺbenom prístupe k samej špecifikácii nárečových frazém najmä so zreteľom na ich vzťahy k frazémam spisovného jazyka. V takomto duchu F. Buffa vo svojej novšej štúdii zo SR *K charakteristike nárečovej frazeológie* (1995, s. 76 – 80) aplikoval metodiku, ktorá sa mu naplno osvedčila už v jeho porovnávacích prácach o slovenskej a poľskej frazeológii. Jedna z nich vyšla na stránkach SR s názvom *Z porovnania poľskej a slovenskej frazeológie* (Buffa 1993, s. 201 – 207), druhou je monografia *O poľskej a slovenskej frazeológii* (Buffa 1993).

Pokiaľ ide o práce so zameraním na štylistické rozmery frazeológie, v SR je viacej takých, ktoré sledujú štylistiku uplatňovania frazém najmä v textoch z umeleckej a esejistickej oblasti, menej je tých, v ktorých sa skúma štýlová rozmanitosť samých frazém alebo ich variantov (na príslušnom mieste tohto prehľadu sme naznačili, že tejto stránke frazeológie venovali väčšiu pozornosť najmä E. Smiešková, V. Budovičová a J. Mihál v spomínaných štúdiách). K vyššie spomenutému frazeologickému diskurzu treba popri všetkom, čo sa tu už uviedlo, zaradiť viaceré recenzie o teoretických aj praktických (slovníkových) prácach nielen domácich autorov, ale aj o bežnejšie sledovaných frazeologických dielach v príbuzných (najmä susedných slovanských) jazykoch, ako aj správy o domácich aj medzinárodných frazeologických konferenciách, o činnosti medzinárodných frazeologických komisií atď.

4. ZÁVER

Hoci je náš prehľad príspevkov o frazeológii na stránkach Slovenskej reči skôr výberový ako celkovo sumarizujúci, možno po všetkom doteraz uvedenom vysloviť aspoň tieto tri zistenia všeobecnejšej povahy:

1) Predovšetkým treba konštatovať istú medzerovitosť v prezentácii frazeologickej problematiky v SR. Uviedli sme, že v SR je pomerne veľa príspevkov z tejto oblasti, a to od začiatkov vychádzania časopisu až po súčasnosť, jednako sa však zároveň žiada dodať, že v celej tej histórii, vrátane najnovších ročníkov, sa vyskytujú niekedy až viacročné ruptúry, že sú tu teda isté ročníky, v ktorých sa so slovom

frazeológia takmer alebo vôbec nestretneme. Už sám tento fakt všeličo naznačuje o mieste frazeológie v celom jazyku i jazykovede.

2) Zistili sme, že na stránkach nášho časopisu je popri množstve menších príspevkov či drobností o danej problematike aj pomerne veľký počet väčších štúdií, niekedy aj o kľúčových otázkach celej frazeológie, predsa však musíme konštatovať, že sa tu pomerne málo ozvalo z toho, čo aj zahraniční frazeológovia pokladajú za zreteľný prínos tej tzv. slovenskej frazeologickej školy, že tu prakticky celkom absentujú napríklad prezentácie výsledkov výskumu frazeológie cez jazykové princípy a pod.

3) Predchádzajúce zistenie má ešte jeden rozmer, možno povedať personálny: Je trochu na škodu, že sa v reprezentatívnom periodiku slovenskej lingvistiky – a tým Slovenská reč je – len v minimálnej miere objavili príspevky domácich frazeológov, ktorí najčastejšie a naozaj úspešne reprezentujú domácu frazeologickú produkciu aj v širších medzinárodných súvislostiach, chýba tu teda výraznejšie zastúpenie takých mien, ako sú napr. P. Ďurčo, J. Skladaná, M. Dobríková, D. Baláková. To znie – aspoň pre živých – priam ako výzva, ale istým druhom výzvy je aj celý tento jubilejný prehľad, a to nielen tento s témou *frazeológia v Slovenskej reči*, ale aj všetky ostatné z tohto monotematického čísla nášho časopisu.

Literatúra

BUFFA, F. (1993): *O poľskej a slovenskej frazeológii.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

LAPÁROVÁ, V. (1953): Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hranice. In: Peciar, Š. (ed.): *Lexikografický sborník.* Bratislava: Slovenská akadémia vied, 111 – 116.

MLACEK, J. (1976): Syntaktická frazeológia. In: *Jazykovedný časopis*, 27/2, 134 – 144.

SLOVOTVORNÉ A MORFEMATICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ[1]

Martin Ološtiak

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Ul. 17. novembra 1, Prešov – Panská 26, Bratislava
E-mail: martin.olostiak@unipo.sk

OLOŠTIAK, M. (2022): Word-formation and Morphemics in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 262 – 282.

Abstract: The article describes the works focusing on word-formation and morphology published in Slovenská reč during the ninety years of the existence of the journal. The first part pays attention to contributions focused on normative activity (in the first two decades). The most prominent author in this period was Belo Letz. A significant turning point were the 1950s and the articles by Ján Horecký, who fundamentally shifted the understanding of word-formation and developed the first consistent word-formation theory in Slovak linguistics. In the following period up to the present day, attention was paid to all important aspects of word-formation (derivation, compounding, word-formation of nouns, adjectives, verbs and other parts of speech, word-formation and terminology, morpho-phonology, proper names, dialects). The final part is devoted to morphemics.

Keywords: word-formation, derivation, compounding, morphemics, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Problematike tvorenia slov sa v Slovenskej reči venuje pozornosť počas celého obdobia existencie tohto časopisu.
- V začiatkoch (približne v prvých dvoch desaťročiach) prevažujú príspevky zamerané na normatívnu činnosť. Najvýraznejším autorom v tomto období je B. Letz.
- Výrazným medzníkom sú 50. roky 20. stor. a príspevky J. Horeckého, ktorý zásadne posunul chápanie tvorenia slov a vypracoval prvú konzistentnú a vedeckú derivatologickú teóriu.
- V ďalšom období až do súčasnosti sa výskumná pozornosť sústredila na všetky dôležité (najmä jazykovoštruktúrne, ale aj komunikačno-pragmatické) aspekty súvisiace so slovotvornou problematikou.

1. ÚVOD

Cieľom príspevku je zosumarizovať vývin derivatologického a morfematického myslenia cez prizmu textov, ktoré boli publikované v časopise Slovenská reč (ďalej SR) počas jej 90-ročnej existencie. Zvlášť si všímame nastolenú problematiku v počiatkoch vychádzania časopisu (približne v prvých dvoch dekádach) a v období od 50. rokov 20. storočia. Polovica minulého storočia sa ukázala ako prelomová s ohľadom na rozvoj týchto disciplín vo všeobecnosti, ale aj vo vzťahu k textom publikovaným v SR. Etablovanie slovotvorby aj morfematiky ako moderných jazykovedných disciplín sa vo veľkej miere uskutočňovalo aj prostredníctvom sloven-

[1] Príspevok vznikol ako súčasť projektu VEGA č. 1/0025/22.

skorečových komunikátov jednak s teoreticko-metodologickou tonalitou, ako aj príspevkov s konkrétnejším tematickým zameraním (tvorenie slov v rámci jednotlivých slovných druhov, kompozícia, tvorenie slov v odbornej terminológii, nárečiach, v propriálnej lexike, morfonologické aspekty). Osobitná pozornosť sa venuje príspevkom zameraným na morfematickú štruktúru slovenského slova.

2. SLOVOTVORBA A POČIATKY SLOVENSKEJ REČI

Slovotvorné otázky sa na stránkach SR v prvých ročníkoch pertraktovali s primárnym zacielením na normatívnu činnosť. V súlade so zameraním časopisu to bolo pochopiteľné. Poukazovalo sa (najmä v podobe krátkych článkov – rozličností) na nenáležitosti v slovotvornej štruktúre, resp. v slovotvorných komponentoch (základoch, formantoch) najmä s ohľadom na delimitáciu slovenčiny a češtiny (porov. aj Furdík 1998, s. 52). Pripomína sa nenáležitosť:

– formantov, napr. *kružítko – *kružidlo*, *spojítko – *spojivo* (1932/1933, s. 66), *vodčí – *vodičský* (1932/1933, s. 189), *žiakovský – *žiacky* (Jánošík 1933/1934, s. 67), *podobizňa – *podobizeň* (1933/1934, s. 120), *Martinskí – *Martinčania* (Knap 1932/1933, s. 127), *-árňa*, *-oveň* sa hodnotia ako menej vhodné než *-áreň, -ovňa* (*lekárňa – *lekáreň*, *študoveň – *študovňa*) (Bartek 1933/1934, s. 14 – 15);

– základov: *výtopňa – *výhrevňa*, topné (teleso) – *výhrevné (teleso)* (1932/1933, s. 68);

– spájacích morfém (termín morféma sa ešte nepoužíva): *sedmi- (sedmihran) – správne je *sedmo-*, *sedem-* (*sedmomíľový, sedemmíľový*).

Výklady sú zväčša založené na binárnom hodnotení správne – nesprávne bez ďalšej analýzy alebo so všeobecným vysvetlením. Argumentácie, ak sa objavujú, sa vyznačujú rôznym stupňom relevantnosti (samozrejme, s ohľadom na vtedajší stav derivatologického poznania).

Najčastejšie sa argumentuje poukázaním na cudzojazyčný pôvod či už slovotvorného prostriedku alebo štruktúry, napr. „Z troch slov *mrazivo*, *sladoľad* a *zmrzlina* prvé je slovenské, druhé umelé, tretie české, preto odporúčame *mrazivo*“ (1932/1933, s. 234). O prípone *-ítko* sa konštatuje, že „je neslovenská, prenesená k nám po prevrate z češtiny. Píšme a hovorme *kružidlo, hladidlo*, nie *kružítko, hladítko*“ (1932/1933, s. 66). Kompozitá typu *tajuplný* sa hodnotia ako „nepekné germanizmy“, ktoré sa „na šťastie do literárnej slovenčiny nezahniezdily“, pričom sa pre čitateľov vyslovuje odporúčanie, „aby si dali pozor na slová složené s *-plný*, lebo ich neslovenský pôvod je až priveľmi zrejmý“ a slovo *tajuplný* treba nahradiť „dobrým slovom“ *tajomný* (1932/1933, s. 14). V podobnom duchu sa kritizuje slovo *rosyplný* (H. B. 1933/1934, s. 189). Objavujú sa aj zdôvodnenia, ktoré sa vo všeobecnej rovine opierajú o úzus a živú reč: „Tvorenie složených i nesložených slov v spisovnej reči musí byť také, aby vyhovovalo doterajšiemu spisovnému úzu i živej reči.“ (Bartek 1933/1934, s. 15).

Možno pozorovať náznaky diferenciácie podľa typu základového slova. Napríklad A. Jánošík (1933/1934, s. 67) pri porovnávaní vhodnosti lexém *knihovňa – knižnica* síce konštatuje, že vhodnejšie je *knižnica*, „pretože je tvorené na spôsob starších slov, a tým aj naisto slovenskejších". Na druhej strane však poukazuje na novší pôvod slov s príponou *-ovňa*. Okrem toho, a to je z derivatologického hľadiska podstatnejšie, poukazuje na typ motivantu, z ktorého sa tieto substantíva tvoria: „Slová na -ovňa sú mladšieho dáta a tvoria sa najšťastnejšie zo slovies VI. triedy, na pr.: pracovňa, študovňa, poisťovňa."

Hľadajú sa analógie a príklady rovnako utvorených slov. Napríklad spomínané slovo *mrazivo* vo význame „zmrzlina" sa odporúča aj preto, lebo „patrí do skupiny slov *varivo*, *pečivo* ap." (1932/1933, s. 234). Podobne vhodnosť slova *krémovník* (namiesto neodporúčaného *krémeš*) sa zdôvodňuje existenciou súvzťažných jednotiek *tvarožník, makovník, orechovník* (1935/1936, s. 27); vhodnosť utvorenia lexémy *sudkyňa* sa zdôvodňuje existenciou dvojíc *jazdec – jazdkyňa, strážca – strážkyňa* (Mihál 1935/1936, s. 57).

Zaregistrovať možno aj výklady, kde sa poukazuje na derivatívnosť, t. j. možnosť tvoriť ďalšie pomenovania. Napríklad odporúča sa slovo *futbal* namiesto *kopaná* s rečníckou otázkou: „Ako by sme povedali *futbalista*, *futbalový klub*, keby sme nahradili slovo futbal slovom kopaná?" (1935/1936, s. 191). Podobne pri dvojici *tvorčí – *tvorivý* v prospech druhého adjektíva v poradí sa argumentuje takto: „Pre ňu jasne hovorí aj podstatné meno *tvorivosť*, odvodené z prídavného mena *tvorivý*." (Jánošík 1936/1937, s. 284). Pri derivatívnosti sa poukazuje aj na jednoduchšie tvorenie derivátov od jednoslovných pomenovaní. Podľa H. Barteka namiesto terminologickej viacslovnej dvojice *horná čeľusť – dolná čeľusť* sa navrhuje dvojica jednoslovných ekvivalentov *čeľusť – sánka*, pretože „z dvojslovných názvov ťažko sa robia prídavné mená, ktoré odborná reč vždy viac potrebuje, naproti tomu jednoslovné názvy sú vhodné na tvorenie prídavných mien ... namiesto doterajších častejších názvov „horná čeľusť" a „dolná čeľusť" ustaľuje sa podľa stavu v niektorých slovenských nárečiach slovo *čeľusť* na označenie hornej čeľuste, slovo *sánka* na označenie dolnej čeľuste. Autor (Ledényi 1935) musel takto riešiť vec, aby sme mali v lekárskej terminológii pohodlné prídavné mená *čeľustný*, nie „hornočeľustný", *nadčeľustný*, nie „nadhornočeľustný", podobne *sánkový*, nie „dolnočeľustný", *nadsánkový*, nie „naddolnočeľustný"." (Bartek 1936/1937, s. 295).

Ojedinele sa do úvahy berie sémantická a funkčná špecializácia, napr. pri charakteristike dvojice *vedec – vedátor* sa síce poukazuje na príznakovosť hybridného pomenovania *vedátor*[2], no hneď sa upozorňuje na možnosť jeho funkčného využitia s poukazom na príznakovosť: „nemožno nič namietať proti vedátorovi, ak ho upotrebíme v posmešnom význame" (1933/1934, s. 30; podobne aj 1935/1936, s. 78 –

[2] Taktiež s príznakovou formuláciou: „V dennej tlači ustavične nás straší slovo *vedátor*".

79); porov. aj výklad založený na sémantickej diferenciácii dvojíc *Korzikán – Korzičan, Amerikán – Američan* (1935/1936, s. 27).

Pozoruhodné je sledovať, ktoré návrhy a odporúčania sa ujali a ktoré nie; zväčša sa argumentuje vžitosťou, väčšou frekventovanosťou. Napríklad pri konkurenčných názvoch štátov zakončených na afixy *-ia* : *-sko* (*Itália – Taliansko, Anglia – Anglicko, Francia – Francúzsko* a i.) sa konštatuje: „Menám krajín na *-ia* netreba dávať prednosť, lebo sa nevžily a sú nepotrebné. Ostaňme my len pri názvoch na *-sko*, sú dobré a bežné." (1932/1933, s. 120); podobne *Asýria – Asýrsko* (1937/1938, s. 63). Uprednostňuje sa *bačovňa* pred *bačoveň* (1937/1938, s. 64), *bahnisko, javisko, ihrisko* pred *bahnište, javište, ihrište* – tu sa poznamenáva: „Tvorivú silu prípony *-isko* vidno aj z toho, že novoutvorené slová majú len príponu *-isko*." (1937/1938, s. 64; podobne 1938/1939, s. 72). O ústupe prípony *-ište* píše aj Ľ. Meliš-Čuga (1947/1948, s. 141 – 155). Pravda, J. Horecký v jednom zo svojich prvých slovotvorných textov upozorňuje aj na charakter základového slova: „z dvojtvarov *-isko/-ište* je pri menách miesta v dnešnej slovenčine prípona *-isko* častejšia tam, kde je základom tvorenia podstatné meno, prípona *-ište* zase tam, kde je v základe sloveso alebo dejové podstatné meno. Krajným prípadom pritom je, že sa takýmto spôsobom diferencuje aj význam slov (*stanovisko – stanovište*, *ložisko – ložište*" (1950/1951, s. 248 – 249).

Neujali sa napríklad návrhy feminatív typu *filoločka, archeoločka* (1936/1937, s. 305 – 306), *mrazivo* vo význame „zmrzlina" (1932/1933, s. 234), odmietajú sa tiež slová so sufixom *-enka* typu *dovolenka, vstupenka, potvrdenka* (Martinka 1932/1933, s. 94).[3] Uprednostňuje sa názov *Rusniak* namiesto *Rusín* (poukazujúc na jeho český pôvod) (1933/1934, s. 92). Neujala sa ani snaha o oživenie slova *pivovarči* (namiesto *sládok*) (1932/1933, s. 141). Ako nenáležité sa ukázalo odmietnutie slova *podvýživa* (Vančo 1940/1941, s. 69 – 70; autorov výklad je podporený aj redakčnou poznámkou s tým, že vhodnejšie sú výrazy *nevýživa*, *nedostatok výživy*, prípadne *nedostatočná výživa*). Pri adjektíve *prvotriedny* sa síce konštatuje, že nejde o „zle utvorené slovo", no autorovi prekáža, že vytláča etablované synonymá *výborný, znamenitý*, preto odporúča „zbytočne neužívať slovo *prvotriedny* tam, kde môžeme povedať *výborný, znamenitý, vynikajúci*" (1935/1936, s. 223).

Registrujeme aj pokus o jednoznačné sémantické rozlíšenie medzi slovesnými podstatnými menami, ktorým sa pripisuje význam činnosti, a deverbatívami, ktoré majú podľa autora len konkrétny význam výsledku činnosti. Z tohto dôvodu slovo *pozdrav* odporúča používať len ako konkrétum: „Preto nové slovo *pozdrav* nevylučovali by sme zo slovenčiny, ale odporúčame užívať ho len vtedy, keď ide o konkrétnu vec, na príklad báseň, pozdravný telegram. Ale už v liste napíšeme: s úprimným pozdravením, lebo to ide o činnosť." (Jánošík 1934/1935, s. 97).

[3] Autorovi ide o slovo *omluvenka*, ktoré považuje za neakceptovateľné pre prítomnosť sufixu *-enka* a nie preto, že ide o derivát bohemizmu *omluvit*.

Dôležité miesto na stránkach prvých ročníkov SR patrilo Belovi Letzovi, ktorého S. Ondrejovič (2003, s. 13) hodnotí ako najvšestrannejšieho autora obdobia prvého decénia a ktorého zástoj náležite oceňuje aj J. Mlacek (1972). Okrem všestrannosti sa Letzove texty vyznačujú aj nespornou odbornou kvalitou a progresívnosťou (prirodzene, vnímanou s ohľadom na vtedajší stav poznania). Dosvedčujú to aj derivatologické texty tohto autora, ktorým budeme venovať zvláštnu pozornosť a ktoré sa na stránkach SR objavovali od 2. ročníka. V nich venoval pozornosť deminutívam (1933/1934, s. 17 – 19; 1937/1938, s. 273 – 280), hypokoristikám (1934/1935, s. 163 – 168), pejoratívam (1934/1935, s. 268 – 273), kolektívam (1938/1939, s. 5 – 11), deadjektívam (1936/1937, s. 13 – 18, 89 – 95), privlastňovacím adjektívam (1938/1939, s. 51 – 60), ale aj skupinám pomenovaní, ktoré zo súčasného pohľadu možno hodnotiť ako onomaziologické (resp. slovotvorné) kategórie: nomina loci (1935/1936, s. 254 – 259), nomina actionis (1936/1937, s. 37 – 50), nomina instrumenti (1936/1937, s. 261 – 267), názvy osôb podľa zamestnania (1937/1938, s. 125 – 132). Najrozsiahlejšou je štúdia o zložených slovách, ktorá vyšla na pokračovanie v dvoch častiach (1934/1935, s. 33 – 41, 86 – 93) a ktorú možno pokladať za prvý sústavný opis kompozície v slovenčine. Pri členení autor aplikuje morfematické, morfologické a etymologické kritériá. Kompozitá rozdeľuje na dve skupiny – vlastné zložené slová (napr. *blahozvuk, ľudomil, vodovod, ľudojed, ľudožrútstvo*) a „složky“ (napr. *strážmajster, Verímboha*). Obe skupiny ďalej člení podľa morfologických kritérií – rod a slovnodruhová príslušnosť základov.[4]

Vyzdvihnúť treba Letzov realistický prístup ku komunikačnému statusu kompozít. Konštatuje, že zložených slov pribúda, majú pevné miesto v umeleckej literatúre a odbornej sfére (v bežnej reči sú zriedkavejšie). Upozorňuje, že niektoré typy kompozít sa v gramatikách považujú za nenáležité, pretože sú utvorené podľa iných jazykov, no v komunikácii (najmä umeleckej a odbornej) sú potrebné. Tým sa dostáva do priamej diskusie s vtedajšími puristickými náhľadmi. Považujeme za hodné odcitovať dve pasáže, ktoré tento fakt dokumentujú: „Ešte nedávno prevládala mienka, že složené slová nie sú v shode s duchom slovanských rečí. Puristi boli príkro proti nim a nahradzovali ich simplexami, lebo v složených slovách videli rastúci vplyv germánsky, alebo u nás aj maďarský. Ale terajší stav jazykový ukazuje, že v tomto boji nezvíťazili brusičia, lež kompozitá. Je ich veľa, pribúda ich neustále, a nie sú už takou úzkou gramatickou kategóriou v našej reči, aby bolo možné zazná-

[4] Používa sa termín kmeň, ktorý má morfematicko-morfologický charakter, teda za kompozitá sa považujú aj jednotky typu *blahosklonnosť*, ktoré síce majú dva radixy, ale v súčasnosti ich považujeme za deriváty: *blahosklonný → blahosklonn-osť*. Tento prístup sa odráža aj v tom, že sa nerobí rozdiel medzi jednotkami, ktoré dnes považujeme za čisté kompozitá (*zdravoveda, vzducholoď*), a tými, ktoré sú utvorené derivačnou kompozíciou (*románopisec, stromoradie*). Mechanické binárne členenie potom rezultuje v tom, že napríklad derivačno-kompozičné adjektíva typu *vierolomný, smerodajný* sa zaraďujú do podskupiny podstatné meno + prídavné meno (s. 39).

vať ich počet a oprávnenosť v reči.“ (s. 92). „Hoci by sa teda tvrdilo, že bude osožné počítať s kompozitami len mierne, jednako treba sa vysloviť v ich prospech. Náš spisovný jazyk nevystačí so slovníkovým fondom ľudovej reči, lebo je priúzky. Rozličné vedné odbory a krásna spisba tvoria neprestajne kompozitá. I zdá sa, že složené slová, o ktorých bola reč v tejto úvahe, sú len základňa a jej rámec naši spisovatelia budú nabudúce rozširovať.“ (s. 93).

3. ETABLOVANIE MODERNEJ SLOVOTVORBY

Moderné ponímanie slovotvorby z dnešného hľadiska sa na stránkach SR objavuje v prácach J. Horeckého na začiatku 50. rokov. V nich sa už zreteľne predstavujú metodologické piliere, ako ich autor neskôr sústredil v monografii *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1959). V štúdii *Tvorenie slov* (1950/1951) vychádza z existencie dvoch skupín slov – neodvodených a odvodených (príp. zložených). Pri triedení odvodených slov sa opiera o koncept slovotvornej prípony ako dominantného klasifikačného prvku, pomocou ktorého člení jednotlivé skupiny odvodených slov v rámci troch slovotvorne dominantných slovných druhov – podstatných mien, prídavných mien, slovies (osobitnú pozornosť venuje tvoreniu zložených slov). Napríklad pri podstatných menách vyčleňuje tieto skupiny: činiteľské, podľa zamestnania, dejové, názvy nástroja, miesta, podľa pôvodu a príslušnosti, názvy nositeľa vlastnosti, prechýlené, hromadné, zdrobnené, maznavé, zveličujúce, zhoršujúce (badať tu nápadnú podobnosť s onomaziologickými kategóriami, ktoré M. Dokulil predstavil v roku 1962). Je potrebné poznamenať, že prípona má u J. Horeckého také centrálne postavenie aj z toho dôvodu, že predponové tvorenie sa tu ešte pokladá za kompozičný postup (s. 54). Ešte zreteľnejšie sa Horeckého koncepcia predstavuje v štúdiách z druhej polovice 50. rokov: *Dve osobitosti v menách osôb* (1957) a *Gramatické prvky pri tvorení slov* (1958). Tu už pracuje s termínom slovotvorný základ, akcentuje vzťahy medzi východiskovými a od nich utvorenými slovami, ktoré determinujú slovotvornú štruktúru (poukazuje na rozdiel v štruktúre slov *dejepisec* – derivát a *románopisec* – kompozitum), upozorňuje na rozdiel medzi slovotvornou a morfematickou štruktúrou slova.

Veľa výskumného úsilia sa venovalo explikácii slovotvornej dynamiky, a to najmä v podobe konceptu variantnosti. F. Buffa si všíma slovotvornú variantnosť pri názvoch mužských osôb (1977, s. 136 – 144) a pri názvoch vlastností (1978, s. 72 – 76). Za variantné pokladá jednotky s rovnakým základom a odlišným formantom (*poburovateľ – poburovač, špecifickosť – špecifika*). Rovnakokoreňové deriváty v nadväznosti na chápanie synonymie pertraktuje aj A. Michalidesová (1978, s. 160 – 166). Odlišuje však slovotvornú synonymiu (*cedidlo – cedník – cedák*) od slovotvornej variantnosti – odvodzovania od hláskoslovných alebo slovotvorných variantov motivujúcich slov (*brnčadlo – brčadlo*, *bojisko – bojište*). F. Buffa v samostat-

nom texte upriamuje pozornosť na variantný vzťah medzi základovým a odvodeným slovom (*kvet – kvetina*, *červ – červiak*, *lastovica – lastovička*) (1976, s. 340 – 348). Tento autor analyzoval slovotvornú variantnosť aj na materiáli slovenských nárečí (porov. ďalej). Inou otázkou je existencia afixových variantov (t. j. viacerých podôb jedného afixu) a zákonitostí ich distribúcie. Tejto problematike sa na príklade prípon *-ár/-iar*, *-áreň/-iareň* venoval Š. Peciar (1968, s. 340 – 347).

K charakteristike vzťahov medzi slovotvornými typmi v dôsledku internacionalizácie zásadne prispela K. Buzássyová v dvoch štúdiách (konkurencia typov s formantmi *-(iz)ácia* a *-(ova)nie*: 1983, s. 268 – 277; konkurencia typov s formantmi *-ita* a *-osť*: 1986, s. 142 – 152). Autorka v oboch textoch poskytuje podrobný a fundovaný pohľad na sémantické, distribučné, štylistické a komunikačno-pragmatické aspekty, súvisiace s nastolenou problematikou. Viaceré prejavy dynamiky slovotvornej motivácie v nadväznosti na morfematickú štruktúru jednotiek a ich spracovanie v Slovníku koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al. 2015) systemizuje M. Ivanová (2009, s. 65 – 80).

K osvetleniu vzťahu medzi slovotvorbou a morfológiou významným spôsobom prispel J. Furdík. Upozornil jednak na existenciu prípon s gramatikalizačnou (flektivizačnou) funkciou v slovách typu *taxík, extrovný, ZDŠ-ka* (1967, s. 342 – 345), jednak na vzájomný vzťah medzi slovotvorným a skloňovacím systémom na príklade deklinačných typov *dlaň* a *kosť* (1981, s. 353 – 359). Poukazuje tu na kryštalizáciu a špecializáciu typu *kosť* (patria sem najmä deadjektívne abstraktá so sufixom *-osť*, pričom ostatné feminína prechádzajú do typu *dlaň*), do ktorého v konečnom dôsledku patrí oveľa viac lexém než do typu *dlaň*.

Dôležitým metodologickým príspevkom, ktorý nachádza inšpiráciu v morfosyntaktickej teórii intencie slovesného deja, je štúdia J. Furdíka *Motivačná intencia slova* (1998, s. 321 – 329). Motivačnú intenciu definuje ako schopnosť slova zapojiť sa do motivačných vzťahov. Toto zapojenie môže byť štvorakého druhu podľa postavenia slova v slovotvornom rade: slovo môže byť motivantom (schematicky L→), motivantom aj motivátom (→L→), len motivátom (→L), resp. do motivačných vzťahov sa nemusí zapájať (L).

Pozornosť sa venovala aj otázkam produktivity v slovotvorbe. Exaktné metódy sú aplikované v štúdiách S. Bartoša, T. Jakabčinovej a O. Žabkovej. S. Bartoš (1974, s. 350 – 354) predstavil výsledky štatistického výskumu zameraného na slovotvornú produktivitu slovných druhov, podľa ktorých tromi derivačne najaktívnejšími slovnými druhmi sú verbá (45,2 % odvodených slov sú deverbatíva), substantíva (39,5 %) a adjektíva (9,7 %). T. Jakabčinová (1976, s. 269 – 276) analyzovala vzťahy medzi významom slova a jeho slovotvorným potenciálom (na materiáli slovenčiny v porovnaní s niektorými ďalšími jazykmi). Došla k záveru, že slová s extrémnym počtom významov nie sú vhodné slovotvorné motivanty. Najviac derivátov

možno predpokladať pri slovách s tromi až šiestimi významami. Pri slovách s vyšším alebo nižším počtom významov sa počet derivátov zmenšuje. Autorka však poukazuje na fakt, že jednotlivé pomenovania sa môžu z týchto zovšeobecnení vymykať, pretože svoju úlohu zohrávajú aj ďalšie faktory (napr. stupeň slovotvornej motivovanosti). D. Žabková (1981, s. 222 – 226) sa venovala slovotvornému potenciálu vo vzťahu k frekvencii motivujúcich slov. Z jej sondy vychodí tendencia, že slová s vysokou frekvenciou majú aj najvyšší slovotvorný potenciál (počet derivátov však nepresahuje hodnotu ich frekvencie). Slová so strednou frekvenčnou hodnotou (10) vo väčšine prípadov majú vyšší motivačný potenciál, než je ich frekvencia, a pri slovách s nízkou frekvenciou je počet ich derivátov väčší než frekvencia. Štúdia L. Dvonča *O produktivite niektorých slovotvorných prípon* (1973, s. 3 – 11) nie je založená na exaktných štatistických metódach, poukazuje však na dôležitú skupinu sufixov s č-ovým konsonantickým elementom a ich miesto v dynamike slovnej zásoby a slovotvorby (*-ček, -ča, -čan, -čík, -čina, -čiť*). K. Palkovič v tejto súvislosti ponúkol štúdiu o druhotných príponách (1991, s. 27 – 34). V najnovšej štúdii, ktorá má kvalitatívny aj kvantitatívny charakter, sa M. Ološtiak a J. Genči (2020, s. 282 – 306) zameriavajú na charakteristiku slovotvorného (motivačného) radu, a to na rozsiahlom materiáli Slovníka koreňových morfém slovenčiny (cca 70 000 jednotiek).

Pre poznanie významovo-motivačnej a dynamickej stránky slovotvorby v podobe podmienok a realizácie demotivácie veľkú dôležitosť má štúdia J. Dolníka *Motivácia a lexikalizácia* (1995, s. 65 – 70). Upriamuje sa na klasifikáciu „onomaziologických motívov z hľadiska predpokladov lexikalizácie motivovaných lexikálnosémantických jednotiek“ (s. 66). Podľa toho vyčleňuje tieto typy slovotvornej motivácie: kriteriálna motivácia, prototypová motivácia, typická motivácia, periférna motivácia. To, akým spôsobom môžu sémantické osobitosti motivantu ovplyvniť charakter významu, rozptýlenosť slovotvorných štruktúr motivantu, J. Dolník demonštruje na príklade činiteľských mien so sufixom *-teľ* (1984, s. 13 – 20).

Ďalej považujeme za potrebné spomenúť práce, ktoré rozličným spôsobom dokladujú, ako zásadne je slovotvorný systém spätý s fungovaním lexikálnej zásoby vo všetkých jej dimenziách (formálnych, obsahových, paradigmatických, syntagmatických, ako aj komunikačno-pragmatických). M. Marsinová (1972, s. 27 – 39) aplikuje slovotvorné poznatky pri medzijazykovej komparácii slovenčiny a češtiny (s využitím ekvivalentov *hlad – smäd, hlad – žízeň* a ich derivátov). K. Buzássyová (1995, s. 193 – 203) ukázala prepojenosť významu, komunikačnej a štylistickej platnosti na príklade dvojice *opozícia – opozičník*. L. Palková charakterizovala univerbizáciu z pohľadu teórie lexikálnej motivácie, pri ktorej slovotvorba zohráva veľmi dôležitú úlohu (Palková 2015, s. 177 – 183; 2016, s. 325 – 334). M. Bugárová (1996, s. 65 – 72) si všimla fungovanie slovotvorne motivovaného slova v texte a rozličné funkcie, ktoré takto môže slovotvorba plniť. Problematiku tvorenia okazionalizmov pertrak-

tovala Ľ. Liptáková, a to jednak v podobe analýzy konkrétnej sémantickej skupiny – pomenovaní osôb (1999, s. 3 – 12), jednak zameraním sa na komunikačno-pragmatickú dimenziu okazionalizmov v hovorených prejavoch (1998, s. 30 – 38).

Svoje miesto pri formovaní derivatologického obrazu majú aj prehľadové a sumarizačné texty. Stav výskumu tvorenia slov v rokoch 1945 – 1960 načrtol J. Horecký (1960, s. 236 – 241). Stav výskumu slovanskej a slovenskej slovotvorby v 90. rokoch 20. storočia zmapoval J. Furdík (2001, s. 52 – 56). Prístupy k lexikografickému spracovaniu slovotvorby analyzovala a sumarizovala K. Vužňáková (2005, s. 159 – 173). Prehľad výskumu slovenskej slovotvorby v štvrťstoročnej perióde po roku 1989 predstavil M. Ološtiak (2014, s. 259 – 273; 2015, s. 20 – 36).

3.1. SLOVOTVORBA JEDNOTLIVÝCH SLOVNÝCH DRUHOV

Je prirodzené, že ako jeden z kľúčových klasifikačných faktorov pri slovotvornej analýze funguje kritérium slovnodruhovej príslušnosti. Výnimkou nie sú ani texty publikované v SR. Preto sa v ďalšej časti tohto prehľadu opierame práve o slovnodruhovú klasifikáciu. Je pochopiteľné, že najviac pozornosti sa venovalo slovotvorne najaktívnejším slovným druhom – verbám, substantívam a adjektívam.

3.1.1. Verbá

Komunikáty týkajúce sa slovotvorby slovies majú rozličnú tonalitu. Mnoho štúdií sa zameriava na spôsoby tvorenia na úrovni konkrétneho slovotvorného postupu (Horecký: *O tvorení slovies predponami*, 1957, s. 141 – 155; Urbančok: *Postavenie predponových slovies s koreňmi by- a bud- v spisovnej slovenčine*, 1957, s. 226 – 247; Kačala: *Neosobné slovesá so slovotvorným formantom sa*, 1979, s. 321 – 327) či pomocou konkrétneho slovotvorného prostriedku; porov. sériu štúdií Š. Peciara o tvorení slovies pomocou daných afixov: *pri-* (1966, s. 203 – 211), *u-* (1966, s. 261 – 270), *po-* (1963, s. 65 – 77; 1963, s. 201 – 213); *s-* (1963, s. 268 – 280); *-úvať* (1941/1942, s. 294 – 299); *po- + sufix*, 1963, s. 32 – 44). Osobitne možno spomenúť práce o štruktúrnych vzťahoch medzi slovotvornými prostriedkami (predponami), resp. predponovými derivátmi, ktoré sa vymedzujú ako homonymné (Peciar 1961, s. 337 – 354; 1962, s. 3 – 22), resp. ako kosémické (Janočková 2002, s. 321 – 329). Skupine distributívnych slovies v slovenčine sa venoval Š. Peciar (1962, s. 334 – 345).

Pozornosť sa upriamovala aj na status vidu na pomedzí slovotvorby a morfológie (Janočková 2004, s. 65 – 84) a na vidové dvojice pri odvodzovaní (Horecký 1992, s. 38 – 40). Denominatívne (najmä desubstantívne a deadjektívne slovesá) boli predmetom analýz D. Hudeca (*Deadjektíva*, 1937/1938, s. 204 – 210), J. Kačalu (slovesá typu *znevýhodniť – znevýhodnieť*, 1981, s. 18 – 28), ale najmä vo viacerých prácach M. Marsinovej (*Denominatíva s odlukovým významom „zbaviť, odstrániť“*,

1971, s. 20 – 27; *Slovesné ekvivalenty k slovným spojeniam so slovesami hrať a hrať sa*, 1972, s. 227 – 232; *Slovesá typu hodinárit' u A. Bernoláka*, 1973, s. 162 – 171; *Niekoľko typov odvodených slovies v dielach Alexandra Matušku*, 1975, s. 332 – 341; *Predponové denominatívne slovesá v slovníku A. Matušku*, 1976, s. 137 – 143; *Slovesá motivované číslovkami*, 1979, s. 328 – 334).

Objavili sa aj štúdie, ktoré analyzovali sloveso ako slovotvorný motivant či už na úrovni konkrétnej gramatickej subparadigmy (Dvonč: *Deriváty z kmeňa niektorých trpných príčastí*, 1962, s. 276 – 285), alebo na úrovni slovotvorných hniezd konkrétnych lexém (Dvonč: *Sloveso ísť a jeho odvodeniny*, 1986, s. 358 – 361; Horecký: *Sémantické a derivačné pole slovies ísť a chodiť*, 1999, s. 202 – 208).

3.1.2. Substantíva

Pri slovotvorbe podstatných mien registrujeme rozlične zamerané texty (niektoré práce uvádzame na iných miestach tejto štúdie, týka sa to tvorenia vlastných mien a tvorenia od vlastných mien, ale aj niektorých iných prác). J. Horecký predstavil sústavu deverbatívnych substantív (1973, s. 264 – 269) a sústavu desubstantívnych substantív v slovenčine (1974, s. 129 – 136). V analýze uplatnil svoju koncepciu, ktorá sa opiera o tieto teorémy: binárnosť slovotvornej štruktúry, prípona ako hlavný nositeľ významu odvodeného slova, ktorý sa dá opísať pomocou súboru dištinktívnych príznakov tvoriacich systém. Ďalej registrujeme štúdie, ktoré si všímajú tvorenie substantív podľa príslušných formantov (napr. Dvonč: *Doplnky k odvodzovaniu slov na -ár/-iar*, 1957, s. 282 – 286; Jacko: *Staršie a novšie desubstantíva s príponou -ista*, 1994, s. 156 – 161; Peciar: *Tvorenie a kvantita činiteľských mien na -teľ/-iteľ*, 1967, s. 204 – 209; Peciar: *Tvorenie a kvantita mužských substantív s príponami -č, -ač, -áč/-iač*, 1967, s. 134 – 145; Peciar: *Tvorenie a kvantita slovenských činiteľských mien s príponou -ca v porovnaní s češtinou*, 1967, s. 257 – 266; Peciar: *Distribúcia variantov prípon -ár/-iar, -áreň/-iareň*, 1968, s. 340 – 347; Buffa: *Názvy typu mušacinec a kurín v slovenčine*, 1983, s. 152 – 158); tvorenie substantív v rámci príslušnej onomaziologickej alebo sémantickej kategórie (napr. Horecký: *Dve osobitosti v menách osôb*, 1957, s. 352 – 358; G. Horák: *Poznámka o menách mláďat*, 1957, s. 310 – 312; Hayeková: *Ešte o formálnych zdrobneninách – expresívach*, 1957, s. 359 – 363; Michalidesová: *Tvorenie názvov prostriedkov v štúrovskom období*, 1979, s. 135 – 143; Buzássyová: *Dynamické tendencie v tvorení abstrákt*, 1987, s. 214 – 222; Trnková: *O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine*, 1991, s. 87 – 95); slovotvorná potencia substantív (Polák: *Slovenské fígeľ a odvodeniny*, 1949/1950, s. 308 – 312; Jacko: *Odvodeniny od slova diéta*, 1979, s. 385 – 386).

Osobitne sa venovala pozornosť statusu slovesných podstatných mien (Buffa: *Slovesné podstatné mená z hľadiska slovotvorného*, 1966, s. 225 – 228; Furdík: *O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách*, 1967, s. 65 – 74).

Silnejúca komunikačná potreba tvoriť pomenovania ženských osôb prirodzene nastoľovala otázky súvisiace s prechyľovaním, ktorým sa SR venovala od začiatku (prvou je zmienka M. Knapa v 4. čísle 1. ročníka o prechyľovaní ženských priezvisk v rámci článku *Niekoľko upozornení*, 1932/1933, s. 79; porov. aj ďalej). Jedným z prvých je aj text J. Petrikovicha *Na margo slovenskej právnickej terminológie* (podpísaný pod pseudonymom – tri – 1935/1936, s. 59 – 61), kde argumentuje v prospech slova *sudkyňa* (ako derivátu slova *sudca*) poukazom na analógiu s dvojicami *radca – radkyňa, vodca – vodkyňa*. Postupne pribúdali ďalšie práce –rozsahom kratšie (napr. Mazúr 1942/1943, s. 133 – 137; Dvonč 1957, s. 323 – 324; Jacko 1981, s. 254 – 255), ale aj prepracovanejšie s akcentom na vybratý aspekt danej problematiky (Jánošík: *Kvantita ženských foriem -anka (-ianka) k menám obyvateľov na -an*, 1946, s. 92 – 100, 168 – 178; Dvonč: *Odvodené názvy osôb ženského rodu v spisovnej slovenčine*, 1972, s. 39 – 48; Dvonč: *Využívanie prechyľovacej prípony -ička v spisovnej slovenčine*; 1976, s. 11 – 17).

Zvlášť hodno upozorniť na postreh B. Letza (1937/1938, s. 19), ktorý pri charakteristike Bernolákovej Etymologie vybadal podstatu toho, čo neskôr M. Dokulil (1962) označil za charakteristický prvok modifikačného typu onomaziologickej kategórie: „Hoci nenaznačuje [A. Bernolák, pozn. M. O.], prečo zahrnuje derivácia len prechyľovanie, deminutíva a napokon obšírny oddiel „variatio“, jednako z povahy týchto troch kapitol vysvitá, že prvé dve pretriasajú kmeňoslovné procesy, čo nemenia ozajstné značenie slova, ale ho iba modifikujú, a tak prechyľovaním so stránky rodovej a zdrobňovaním so stránky zmenšenej miery vonkajšku.“

Osobitné miesto patrí problematike prechyľovania cudzích ženských priezvisk. Aj tu sa objavujú drobné poučenia o tvorení jednotlivých lexém či typov (napr. Dvonč: *Bagó – Bagóová*, *nie „Bagóvá“*, 1979, s. 62). Hneď v prvom decéniu sa uverejňujú aj názory, že nie všetky ženské priezviská je potrebné prechyľovať. M. Knap (1932/1933, s. 79) medzi takéto prípady radí priezviská zakončené na samohlásky: *Barna, Fenyő, Lassú, Szabó, Fekete, Jókai*. Na to nadväzuje noticka s názvom *Keserűová?* (1935/1936, s. 87), ktorá súhlasí s Knapovou mienkou s dodatkom, že prechyľovať by bolo možné priezviská zakončené na *-a* (*Barna – Barnová*); podobne aj J. Žigo (1946/1947, s. 27 – 29). V novších štúdiách, ktoré sa venujú problematike prechyľovania priezvisk slovenských i neslovenských nositeliek, sa poukazuje na diferencovanosť komunikačných sfér, ale aj dôvodov pre prechýlenie či neprechýlenie konkrétneho ženského priezviska (Ološtiak: *O prechyľovaní cudzích priezvisk v slovenčine*, 2001, s. 298 – 308; Sokolová: *K rozšíreniu možností úpravy ženských priezvisk v slovenčine*, 2007, s. 283 – 287; Wachtarczyková – Garabík: *Interlingválne faktory pri prechyľovaní cudzojazyčných ženských priezvisk v slovenčine. Časť I.*, 2016, s. 174 – 189; *Časť II.*, 2016, s. 335 – 347).

3.1.3. Adjektíva

Na stránkach SR sa nachádzajú aj výsledky výskumu slovotvorby adjektív. Veľkú skupinu tvoria rozličnosti týkajúce sa tvorenia adjektív od proprií (napr. Dvonč: *„Gorkijský“ – gorkovský*, 1965, s. 180 – 182; Dvonč: *Akkra – „akkerský“, či akkriansky?*, 1966, s. 250 – 251; Dvonč: *Ink – príd. meno inský*, 1966, s. 375). Ďalej možno spomenúť práce o tvorení niektorých skupín adjektív podľa rôznych klasifikačných kritérií. Najčastejšie podľa afixu (Š. P. [= Štefan Peciar]: *Prídavné mená na -lý*, 1946, s. 64 – 65; Horecký: *Prídavné mená s príponou -teľný v slovenčine*, 1964, s. 129 – 136; Peciar: *Kvantita a tvorenie príd. mien na -teľný/-iteľný*. 1967, s. 82 – 89; Hašanová: *Adjektívne okazionalizmy s formantom -oidný*, 2017, s. 199 – 205); na základe morfologicko-sémantických kritérií (Dvonč: *O príponách -í a -ací v druhových privlastňovacích menách*, 1961, s. 84 – 96; Dvonč: *Dva sporné tvary druhových privlastňovacích prídavných mien*, 1962, s. 169 – 174; Kopina: *Lexikálno-sémantická diferenciácia adjektív utvorených od zvieracích substantív*, 1981, s. 164 – 171).

Zo svojho bohatého výskumu M. Nábělková na stránkach SR prezentovala výsledky anketového prieskumu spájateľnosti rovnakokoreňových adjektív (1991, s. 276 – 287; 1993, s. 77 – 89), na čo nadviazala v štúdii o variantnosti ako prvku dynamiky v adjektívnej paradigmatike (1996, s. 257 – 266). Konkurenciu adjektív ako členov slovotvornej paradigmy konkrétnej lexémy (substantíva *komédia*) ešte predtým analyzovala M. Marsinová (1975, s. 201 – 204); porov. aj štúdie F. Kočiša o sémantickej diferenciácii rovnakokoreňových adjektív *strojný* a *strojový* (1963, s. 369 – 372) a *týždenný* a *týždňový* (1978, s. 287 – 291).

3.1.4. Ďalšie slovné druhy

Zo slovotvorne menej zaťažených slovných druhov sa pozornosť venovala pronominám (Rybák: *K významu neurčitých zámen so -si a nie-*, 1962, s. 236 – 242) a v prenikavých analýzach adverbiám (Šikra: *Slovotvorná interpretácia adverbiálnych formantov*, 1988, s. 217 – 220; Šikra: *Derivačné vzťahy spôsobových a zreteľových adverbií a adjektív*, 1988, s. 129 – 139).

3.2. KOMPOZITÁ

Z rôznych stránok sa pertraktovala aj problematika kompozície a kompozít. Vo viacerých príspevkoch rezonovala pravopisná stránka tohto typu derivatém. J. Horecký (*Pravopis zložených prídavných mien*, 1954, s. 40 – 45) poukazuje na prepojenosť ortografie a slovotvorného významu: „Podľa príslušnosti k týmto významovým typom možno rozhodnúť, či treba dané zložené prídavné meno písať spolu, oddelene alebo so spojovníkom.“ (s. 45). Jednotlivé typy navrhuje písať takto: *rýchlopalný, cieľuprimeraný, banskobystrický, slovensko-ruský*, *slabokyslý* (o chemickej

kyslosti), *slabo kyslý* (miera kyslosti, nelexikalizované slovné spojenie). S významom a funkciou usúvzťažňuje ortografiu kompozít aj F. Sabol (1986, s. 93 – 96). A. Jarošová sa v rozsiahlej štúdii sústredila na vybraté problémové miesta zložených adjektív (2011, s. 132 – 148) s domácimi aj s internacionálnymi (prefixoidnými) komponentmi, pričom si všimla aj ortografickú stránku s vyústením do lexikografickej praxe v podobe koncipovania Slovníka súčasného slovenského jazyka.

Ďalšie texty (najmä v žánri rozličnosti) sa venovali ortografii konkrétnych typov zložených slov – *bohvieako, bohvieaký* (Schnek 1956, s. 366 – 368), *závidenia-hodný* (Peciar 1956, s. 387 – 388), *bojachtivý* (Dvonč 1990, s. 222 – 228), *hluchonemý* (Kočiš 1991, s. 254 – 256), *vedecko-popularizačný* (Kočiš 1995, s. 339 – 342).

Iná skupina príspevkov sa venuje kompozitám s konkrétnymi komponentmi, resp. časťami, domácimi aj internacionálnymi: *-tvorný* (Kesselová 1988, s. 151 – 157), *pol-, polo-* (Ružička 1951/1952, s. 45 – 47; Horecký 1982, s. 30 – 36), *sám* (Horecký 1965, s. 6 – 10), *-gate* a *-iáda* (Škapincová – Odaloš 1991, s. 318 – 323), *-kros* (Považaj 1977, s. 60 – 61), *-bal/-ból* (Jacko 1988, s. 190 – 191; Jacko 1996, s. 318 – 320).

Viacerí autori analyzovali kompozitá s prvým numerálnym komponentom jednak v kontexte s konkrétnym formantom (porov. diskusiu ohľadom konkurencie a diferenciácie kompozít s druhými časťami *-denný* a *-dňový*, Marsinová 1971, s. 335 – 336; Dvonč 1978, s. 127 – 128; Kočiš 1978, s. 178 – 181; Rybák 1979, s. 44 – 47; Kočiš 1979, s. 365 – 370; ako aj niektoré ďalšie texty: Peciar, *niekoľkotisícový, niekoľkodesaťtisícový, niekoľkostotisícový*, 1979, s. 188 – 189; Horecký: *jednorazový*, 1991, s. 315 – 317).

3.3. SLOVOTVORBA A TERMINOLÓGIA

Dôležitosť tvorenia slov v lexike vo všeobecnosti, ako aj v jej špecifických súčastiach sa odrazila aj v príspevkoch týkajúcich sa odbornej terminológie, kde slovotvorba funguje v podobe vedomých nominačných krokov. Na túto skutočnosť vo všeobecnej rovine poukazuje G. Povala už v ročníku 1940/1941 (s. 200): „Treba študovať funkciu a vlastnosti koncoviek, aby sme správne mohli tvoriť slová so slovenskými koncovkami: ktorá aký má význam, ktorá je domáceho pôvodu, ako mení význam základného slova, akú príchuť dáva, či konkrétnosť alebo abstraktnosť, opätovnosť, razovosť, činnosť, zameranosť atď.“ J. Horecký (pod pseudonymom Hrc v príspevku *Poznámky k tvoreniu odbornej terminológie*, 1947/1948, s. 65 – 72) upozorňuje, že väčší dôraz je potrebné klásť na jazykové vlastnosti odborného termínu. Prirodzene sa dostáva aj k slovotvorným aspektom: „Výhodnejšie sú termíny zaraďujúce, súvisiace nejako s termínmi už utvorenými a príbuznými. Preto sa lepšie uplatňujú termíny, tvorené z jestvujúcej zásoby lexikálnovýznamových prvkov a odvodzovacích morfém a vo vyšších štýloch aj cudzie slová.“ (s. 72).

Na stránkach SR možno nájsť množstvo príspevkov, ktoré sa venujú tvoreniu konkrétnych termínov alebo skupine termínov príslušného odboru: právo a ekonómia (–tri– [= Ján Petrikovich] 1932/1933, s. 89 – 90 (*zástavné právo, zletilý – nezletilý*), 1932/1933 s. 110 (*opis, jednať – ojednávať, movitosť, činža, snúbenec – snúbenica*); 1933/1934, s. 261 – 262 (*apelácia – odvolanie, valné zhromaždenie – valná hromada* a i.); 1934/1935, s. 94 – 95 (*pád – prípad, kupec – kupiteľ*); 1935/1936, s. 59 – 61 (*sudca – sudkyňa, súdny radca – súdna radkyňa*); 1941/1942, s. 218 – 223 (*účastinárska spoločnosť*); 1942/1943, s. 60 – 62 (*dlh, dlžný – dlžoba, dlžobný*); Ormis 1940/1941, s. 1 – 5 (všeobecné zásady); s. 45 – 48 (*pravotár – advokát*, *pravda*, *pravotný – spor*, *sporný*); s. 76 – 78 (*právnický – právny*, *trest*, *pokuta*, *pokarhanie*); 1941/1942, s. 261 – 263 (*požiadavka – pohľadávka*, *dedičný – dedický*); Fundárek 1940/1941, s. 218 – 222 (*úkon – čin – opominutie*, *právnický – právny*, *sročný – splatný*, *držiteľ – majiteľ – vlastník*, *účastinný – účastinársky*); Dujčíková 1954, s. 258 – 259 (*človekohodina, strojmesiac*)); náboženstvo (Gabura 1943/1944, s. 296 – 304); technika (Ferényi, 1937/1938, s. 43 – 45, s. 151 – 153, s. 347 – 349; Horecký 1951/1952, s. 14 – 23); zoológia, ornitológia (Ferianc 1937/1938, s. 39 – 42; 1935/1936, s. 17 – 24, s. 62 – 65; 1985, s. 168 – 171); botanika (Buffa 1954, s. 244 – 248; 1987, s. 16 – 22); metrológia (Žigo 1996, s. 207 – 215).

3.4. SLOVOTVORBA A MORFONOLÓGIA

Veľký priestor v SR dostávali texty z oblasti morfonologickej derivatológie, v ktorých sa pozornosť venuje slovotvorným alternáciám (samozrejme, terminologické spektrum na pomenovanie tohto javu je pestrejšie). Pozornosť sa zameriava najmä na fungovanie kvantity; porov. sériu príspevkov A. Jánošíka: kvantita substantív utvorených od predponových deverbatív, typ *zabaviť sa – zábava* (1936/1937, s. 194 – 201); kvantita pri tvorení adjektív od prevzatých substantív na *-ia*, typ *akadémia – akademický* (1938/1939, s. 96 – 98); kvantita deverbatívno-desubstantívnych adjektív s príponou *-ný*, typ *spievať – spev – spevný* (1940/1941, s. 5 – 17; tu sa počíta aj s polymotiváciou); kvantita zdrobnenín s príponu *-ček* (1943/1944, s. 1 – 5, 36 – 43); kvantita feminatív pri tvorení od obyvateľských mien, typy *Čičmanec – Čičmanka*, *Brežan – Brežianka* (1946, s. 92 – 100, 168 – 178). K otázke kvantity v detoponymických derivátoch (obyvateľských názvoch a adjektívach) sa neskôr vrátili aj ďalší autori (porov. časť 3.5 o depropriálnej slovotvorbe).

Téme sa v nasledujúcich rokoch venovali aj ďalší autori v príspevkoch rozličných žánrov. Okrem rozličností (napr. o kvantite derivátov s príponou *-dlo*, Horecký 1952/1953, s. 62; o kvantite deminutív stredného rodu so sufixmi *-ko*, *-ce*, Dvonč 1952/1953, s. 188 – 189; o kvantite zvieracích privlastňovacích adjektív typu *páví*, Peciar 1958, s. 183 – 184; Dvonč 1959, s. 58 – 59) to boli štúdie, v ktorých sa analyzuje kvantita desubstantívnych slovies, typ *telefón – telefonovať*, *hák – hákovať*

(Buffa 1954, s. 36 – 40; Peciar 1970, s. 142 – 152), kvantita pri odvodzovaní substantív s príponou *-ák/-iak*, typ *hlúpy – hlupák* (Dvonč 1960, s. 163 – 170) a v sérii príspevkov Š. Peciar, ktorý opísal fungovanie kvantity pri tvorení viacerých skupín derivátov – adjektív typu *(ne)zniesť – neznesiteľný* (1967, s. 82 – 89), substantív s príponami *-č*, *-áč/-iač* (*sadzač, kurič, poslucháč*) (1967, s. 204 – 209), s príponou *-ca* (*sudca, nákupca*) (1967, s. 257 – 266; názvy typu *obranca* adekvátne interpretuje ako polymotivované, deverbatívne (*brániť – obranca*) aj desubstantívne (*obrana – obranca*)), s príponou *-ec* (*kupec, strelec*) (1969, s. 24 – 29), deverbatíva typu *záchvat, náklad* (1969, s. 266 – 276; pravda, tu nie úplne šťastne v názve píše o predponových substantívach, čo neadekvátne implikuje utvorenosť substantív pomocou predpony; v texte však náležite lexémy typu *nános, zábal* interpretuje ako deverbatíva).

Kvantita (tentoraz s „ikonickými" príkladmi derivátov so sufixmi *-ár/-ar*, *-áreň/-areň*) sa stala jablkom sváru po kodifikačných úpravách v Pravidlách slovenského pravopisu v r. 1991 (1. vyd.) a v r. 1998 (2. vyd.) a v Krátkom slovníku slovenského jazyka (3. vyd. 1997). Veľká časť diskusie (miestami až polemiky) na túto tému sa viedla aj na stránkach SR. Naším cieľom nie je do podrobností rekonštruovať priebeh tejto diskusie, na tomto mieste len spomeňme, že v príspevkoch sa s rozličnou mierou relevancie brali do úvahy aj derivatologické, resp. morfonologicko-derivatologické argumenty (najmä status sufixov *-ár, -áreň*, miera ich stability, resp. „rezistencie" voči kvantitatívnym zmenám, realizácia kvantitatívnych alternácií v slovotvornom základe pri tvorení pomocou týchto prípon, vzťah slabiky a morfémy, resp. sufixu). Táto diskusia prebiehala aj na pozadí širšie koncipovaných poznámok o prístupoch k spisovnosti a teórii jazykovej kultúry. Postupne sa do nej zapojili M. Sokolová (1992, s. 105 – 108), J. Jacko (1992, s. 255 – 256), L. Dvonč (1994, s. 52 – 54; 1997, s. 218 – 226; 1998, s. 291 – 299; 2000 s. 221 – 226; 2000, s. 319 – 325), J. Horecký (1997, s. 80 – 86), M. Považaj (1997, s. 226 – 235), J. Kačala (1998, s. 230 – 237; 1999, s. 150 – 157; 2008, s. 89 – 100), Ľ. Kralčák (2007, s. 355 – 370), Ľ. Ďurovič (2006, s. 224 – 239; 2008, s. 293 – 296). Z uvedených príspevkov najkomplexnejšie problematiku zhrnul Ľ. Kralčák (2007, s. 355 – 370), ktorý v prospech stability sufixu *-ár* spomína historické aj paradigmaticko-štruktúrne vlastnosti, pričom rezumuje, že kvantita tejto prípony „plní sémanticko-pragmatickú funkciu: pôsobí ako nevyhnutný jednoznačný indikátor slovotvorného významu a potenciálne aj širšieho súboru derivačno-gramatických významov" (s. 369). Dôležité stanovisko prezentovali M. Sokolová a J. Jarošová (2008, s. 193 – 211) v rozsiahlej štúdii *Kvantitatívne alternácie v lexémach so sufixmi -ár, -áreň*, ktorá sa opiera aj o korpusové zistenia. Autorky objasňujú faktory (fonologické, morfonologické, sémantické, derivačné), ktoré vplývajú na realizáciu/nerealizáciu kvantitatívnych alternácií pri derivácii pomocou uvedených sufixov. Zatiaľ naposledy sa k tejto otázke

na stránkach SR vyjadril Ľ. Kralčák (2012, s. 31 – 39), ktorý upozornil na výnimku z pravidla o rytmickom krátení pri tvorení frekventatív typu *zakódúvať*.

3.5. PROPRIÁLNA A DEPROPRIÁLNA SLOVOTVORBA

Otázky tvorenia slov a vlastných mien tvoria v SR jednu z najsledovanejších oblastí. Prevahu majú rozličnosti, v ktorých sa pozornosť zameriava na tvorenie konkrétnych derivátov alebo skupín derivátov (najviac takýchto článkov publikovali L. Dvonč a J. Jacko):

a) od toponým – obyvateľské mená a adjektíva (napr. *Oravec – Oravčan – Oravan*, 1933/1934, s. 32; *Hrádok, Hrádočan*, 1933/1934, s. 32; Dvonč: *Obyvateľské mená typu Saturňan*, 1964, s. 85 – 88; Dvonč: *Nicosia – Nikózia, nikózijský, Nikózijčan*, 1967, s. 190 – 191; Uhlár: *Z problematiky miestnych názvov a odvodených slov*, 1967, s. 154 – 161; Dvonč: *Hongkong – hongkonský, Hongkončan*, 1969, s. 315 – 316; Dvonč: *Deriváty od názvov Eugaño a Miño/Minho*, 1972, s. 191 – 192; Jacko: *Obyvateľské mená a prídavné mená k názvom Bangladéš, Grenada a Guinea-Bissau*, 1975, s. 127 – 128; Sekvent: *Morfematické aspekty slovenských adjektív na -ský/sky odvodených od francúzskych zemepisných názvov*, 2005, s. 228 – 234); konkurencia toponymických názvov s rôznymi slovotvornými prostriedkami (napr. Dvonč: *Alžír – Alžírsko*, 1964, s. 183 – 184; Dvonč: *Amazonas, Amazon, či Amazonka?*, 1968, s. 326 – 328);

b) od antroponým – rodinné mená, adjektíva, názvy podľa príslušnosti (napr. jm. [= Jožo Martinka]: *Manželia Sovovci*, 1935/1936, s. 25 – 26, Dvonč: *Medicejský – mediciovský*, 1964, s. 250 – 251; Dvonč: *Robespierrovec, Laplaceov*, 1964, s. 314 – 315; J. Sabol: *Netty – príd. meno Nettyn?*, 1966, s. 190 – 191; Marsinová: *Názvy hnutí a postojov podľa vlastných mien*, 1977, s. 204 – 208).

Jednou z prvých štúdií, ktorej ambíciou bolo komplexnejšie sformulovať pravidlá tvorenia obyvateľských mien, bola práca E. Jónu *Mená obyvateľov k novým miestnym názvom* (1948/1949, s. 218 – 223). Jeho sumár platí v zásade dodnes: „Celkove možno povedať, že prípona *-ec*, častá v nárečiach, v spisovnom jazyku je pravidelne pri obyvateľských menách k názvom na *-any*, inde produktívna je prípona *-an* v rozšírenej podobe *-čan*.“ (s. 223). Medzi ďalšími širšie koncipovanými textami možno spomenúť štúdie V. Uhlára (*Z problematiky miestnych názvov a odvodených slov*, 1967, s. 154 – 161), L. Dvonča (*Deriváty typu Cyperčan v spisovnej slovenčine*, 1973, s. 219 – 228; *Prídavné mená na -ický od vlastných mien*, 1998, s. 38 – 48), J. Jacka (*Morfologický a derivačný potenciál miestnych názvov stredného rodu*, 1996, s. 274 – 282) a najmä M. Sokolovej (*Systémové modely tvorenia obyvateľských mien a etnoným v slovenčine*, 2006, s. 205 – 223), ktorá ponúkla systémový opis tvorenia tohto typu derivátov, konštatujúc, že 95 % toponým sa správa systémovo podľa troch vyčlenených modelov. Vyslovila tiež mienku, že „systémové

hľadisko treba pri nepravých propriách [obyvateľských menách a etnonymách, pozn. M. O.] vyzdvihnúť nad priezračnosť tvorenia, či nad miestny úzus“ (s. 222). Za výrazný interpretačný vklad do tejto otázky možno považovať aj štúdiu A. Jarošovej *Podoby Nitran a Nitrančan v kontexte slovotvorných modelov a kodifikačných riešení* (2011, s. 334 – 343).

Problematike slovotvorby priezvisk sa venoval V. Uhlár vo viacerých textoch: *Priezviská a ich jazyková stránka* (1979, s. 153 – 161); *Priezviská a rodinné privlastňovacie prídavné mená (Krajčeje, Pavle, Balažoviech, Ďurech a pod.)* (1992, s. 100 – 104); *Priezviská so sufixom -ej* (1984, s. 236 – 240).

V. Uhlár upriamil pozornosť aj na tvorenie hydroným, konkrétne na hydronymá Ponitria utvorené sufixmi *-ňa, -ina* a *-ica* (1987, s. 346 – 356). Za zmienku tiež stojí, že M. Imrichová (2002, s. 225 – 234) venovala pozornosť osobitostiam tvorenia logoným (poukázala napríklad na používanie špecifických slovotvorných prostriedkov a postupov, hru, symboliku, ako aj zviazanosť s grafickým stvárnením loga a zosilňovanie expresívnosti výrazu). Ambíciu komplexného uchopenia problematiky tvorenia pomenovaní od vlastných mien prezentoval M. Ološtiak v štúdii *Proprium ako slovotvorný motivant (rozšírená verzia)* (2007, s. 321 – 343). Ten istý autor analyzoval spôsoby nominácie vlastných mien aplikovaním teórie lexikálnej motivácie (Ološtiak 2010, s. 209 – 224).

3.6. SLOVOTVORBA A NÁREČIA

Slovotvorba je dôležitým faktorom nielen pri fungovaní lexiky spisovnej variety, ale aj geografických nárečí. Táto skutočnosť sa reflektuje aj v sérii štúdií. Medzi prvé takto koncipované texty patria štúdie M. Koperdana o deverbatívach so sufixom *-cí/-cia/-cie* (*-c/-ca/-ce*) v spišskom nárečí (1941/1942, s. 58 – 62) a S. Mazúra o deverbatívach so sufixom *-áci/-áca/-áce* v pukanskom nárečí a v spisovnej slovenčine (1942/1943, s. 257 – 260). Túto problematiku však systematicky najviac rozvinul F. Buffa vo viac ako desiatke štúdií, v ktorých sa zameral na tieto aspekty: metodologické poznámky k možnostiam monografického a atlasového spracovania tvorenia slov v slovenských nárečiach (1967, s. 229 – 233; 1971, s. 3 – 12), rôzna motivovanosť odvodených nárečových slov na úrovni rôznych afixov (napr. *rúbaň – rúbanisko – rúbanište – rúbanica*), rôznych základov (napr. *čvachtanica – čaptanica – čľapkanica – špliechanica – šlopkanica*), rôznych základov aj afixov (napr. *nebožtík – umrlec*) (1976, s. 212 – 220), slovotvorná a lexikálna diferenciácia slovenských nárečí (1980, s. 17 – 20; 1985, s. 44 – 49; 1985, s. 275 – 279), slovotvorná variantnosť a synonymia v slovenských nárečiach (1974, s. 75 – 80; 1988, s. 26 – 34), úloha analógie pri odvodených dialektizmoch (1980, s. 154 – 158), fungovanie slovotvorných prostriedkov v nárečiach – zložené sufixy (1980, s. 341 – 345), slovotvorné základy (1981, s. 262 – 269), viazané

slovotvorné základy (1981, s. 146 – 149), vzťah medzi odvodenými slovami a ich viacslovnými paralelami (1979, s. 15 – 20).

4. MORFEMATIKA

Povaha morfematickej štruktúry a morfematiky ako mnohorozmernej časti jazyka, ktorá má prieniky prinajmenšom s fonológiou, morfonológiou, morfológiou, derivatológiou a lexikológiou, sa odráža aj v príspevkoch, ktoré boli v SR publikované. V tejto časti si nebudeme všímať morfologické práce, ktoré prototypovo pracujú s konceptom gramatických morfém, ani derivatologické príspevky, ktoré si všímajú morfematickú stránku tvorenia slov. Zameriavame sa na texty, ktoré analyzujú morfematiku „emancipovane", t. j. nie ako prostriedok na naplnenie iných výskumných cieľov, ale do centra pozornosti stavajú morfematiku (prirodzene, môže sa tak diať v interakcii s inými zložkami jazykového systému).

J. Ružička v štúdii *Poznámky k morfematickému rozboru slov a tvarov* (1962, s. 22 – 29) poukazuje na vzťah medzi morfonologickými pravidlami a formálnou identitou a variantnosťou morfém, ako aj na prepojenosť morfematiky a tvorenia slov a tvarov. Fonematickú štruktúru morfém analyzuje J. Horecký (1969, s. 137 – 146), ktorý morfému pokladá za prirodzenú organizačnú jednotku, na pozadí ktorej možno skúmať zákonitosti radenia foném v jazyku, a to zvlášť pri slovách a tvaroch domáceho a cudzieho pôvodu. Výrazným spôsobom k morfematickému výskumu prispel J. Sabol, ktorý zo svojej bohatej produkcie v tejto oblasti v SR publikoval tri štúdie. V prvej prináša niekoľko základných štatistických údajov o frekvencii morfém a morf v slovenčine (Sabol 1973, s. 138 – 143) na materiáli súvislých textov (básnických a prozaických). Podľa týchto výskumov najfrekventovanejším typom morfém sú koreňové morfémy a spomedzi morf sú to tematické morfy (morfému autor chápe ako najmenšiu bilaterálnu jednotku s formou a obsahom a morfu ako jednotku majúcu formu a funkciu). Druhá štúdia sa zameriava na fonologickú analýzu adverbiálnych relačných morfém (1974, s. 343 – 349). V spoluautorstve J. Sabola a L. Ivančovej (2014, s. 131 – 144) vznikla štúdia skúmajúca vzťah slabiky a morfémy na úrovni symetrickej a asymetrickej realizácie v kontinuálnom texte. Predmetný vzťah autori analyzovali na týchto úrovniach: morfematická stavba textu, slabičná stavba textu, jednoslabičné slová, viacslabičné slová, typ morfémy a poradie slabiky, text.

J. Bosák v kontexte svojich výskumov infigovaných morfém si v štúdii z roku 1980 všíma nemotivované segmenty pri adjektívach (s. 206 – 213). Konkrétne sa zameriava na sufixálne reťazce derivačnej morfémy *-n-* (resp. *-n-ý*); napr. *-n-en-ý* (*po-štát-n-en-ý*), *-n-i-teľ-n-ý* (*zo-vše-obec-n-i-teľ-n-ý*). Opiera sa o vzťah motivácie a významu lexikálnych jednotiek, pričom za vhodnú metódu výskumu desémantizácie istých segmentov považuje analýzu motivačných vzťahov v slovotvornom hniezde.

Z hľadiska rozvoja slovenskej morfematiky ako jazykovednej disciplíny podstatnú štúdiu publikovala M. Sokolová (1991, s. 305 – 315). V nej si autorka kladie za cieľ „predložiť podľa možností neprotirečivý metodický postup na segmentáciu a identifikáciu segmentov v slovných tvaroch konkrétneho textu“ (s. 305). Táto štúdia v podstate odštartovala „novú vlnu“ morfematického výskumu, ktorá nadviazala na predchádzajúce práce J. Horeckého a J. Bosáka a ktorej výsledkom sú početné štúdie, ako aj tri morfematické slovníky slovenčiny. Vyčleňuje jednoznačné, príp. potenciálne hranice medzi segmentmi, rozlišuje segmenty s významom (koreňové, derivačné, modifikačné, gramatické morfémy) a segmenty s funkciou (rozširujúce a interfigované segmenty). Až sekundárne aplikuje typológiu morfém podľa postavenia v tvare (finálové, sufixálne, prefixálne, rozštiepené, rozložené, samostatné), resp. podľa formálnych zmien (variantné, supletívne, nulové).

5. ZÁVER

Vývoj reflexie tvorenia slov na stránkach SR prirodzene koreluje s celkovým vývojom myslenia v tejto jazykovednej disciplíne. V súlade so zacielením časopisu v prvých ročníkoch sa aj texty analyzujúce slovotvorbu (žánrovo zväčša v podobe rozličností) zameriavajú na praktické interpretácie konkurujúcich si podôb zväčša na osi správne – nesprávne (napr. *knihoveň* – správne *knihovňa*, *kružítko* – správne *kružidlo*), pričom nie vždy sa autorom podarilo odhadnúť, ktoré podoby sa ustália (napr. z trojice *mrazivo – sladoľad – zmrzlina* sa odporúčala lexéma *mrazivo*). Mohlo by sa uvažovať o období implicitnej derivatológie – ucelená slovotvorná teória neexistovala, ale jazykové a jazykovedné vedomie či povedomie autorov viedlo k prirodzeným interpretáciám založeným najmä na koncepte analógie (napr. vhodnosť feminatíva *sudkyňa* sa zdôvodňuje existenciou lexém *jazdkyňa, strážkyňa*). Výrazným autorom tohto obdobia bol Belo Letz, ktorý vo svojich textoch ponúka zasvätené pohľady na vybrané problémy tvorenia slov. Jeho interpretáciu, pravda, s istými výhradami, týkajúcimi sa vtedajšieho stavu poznania v odbore, možno vo väčšine prípadov akceptovať aj v súčasnosti. Ak sa konštatuje (a právom), že „čo o slovenskej slovotvorbe bolo napísané pred Horeckým, to možno nazvať predvedeckým“ (Furdík, 2000, s. 331), tak tento výrok možno doplniť v zmysle, že práce B. Letza predstavujú medzistupeň medzi predvedeckým a vedeckým vo vývine slovenskej derivatológie. Dosvedčujú to aj jeho štúdie, ktoré boli publikované na stránkach SR.

Okrem toho v textoch možno sledovať postupné ustaľovanie terminológie, porov. napr. vzájomnú zameniteľnosť a synonymickosť termínov koncovka a prípona na označenie slovotvorných formantov (napr. Mazúr 1943/1944, s. 245 – 249; Jánošík 1947/1948, s. 222). Prirodzené sú tiež rozličné metodologické interferencie najmä medzi slovotvorbou a morfematikou. Napríklad názov *Tvorenie a kvantita predponových substantív v slovenčine* (Peciar 1969, s. 267 – 276) napovedá, že v štúdii

pôjde o tvorenie substantív predponami, avšak autor analyzuje substantíva utvorené od prefixálnych verb (napr. *nácvik, záprdok, prílepok, zábava*). Prefixy v týchto substantívach majú morfematický, nie slovotvorný charakter. Morfematické a slovotvorné hľadisko sa mieša na viacerých miestach (napr. s. 276): „Predpony *na-*, *za-*, *pri-*, *vy-*, *u-* sa dôsledne predlžujú v slovotvorných typoch bez prípony (*nákup*, *zásah*, *príklon*, *výpis*, *úsmev*).“

Moderné ponímanie slovotvorby z dnešného hľadiska sa na stránkach SR začalo hlásiť o slovo v prácach J. Horeckého na začiatku 50. rokov. Tu sa už zreteľne predstavujú metodologické piliere, ako ich autor syntetizoval v monografii *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1959). Okrem J. Horeckého medzi výrazných prispievateľov možno zaradiť M. Marsinovú, Š. Peciara, F. Buffu, J. Furdíka, K. Buzássyovú, J. Dolníka, M. Sokolovú, A. Jarošovú a niektorých ďalších. Počas tohto obdobia sa pozornosť venovala širokému diapazónu otázok spojených s jazykovosystémovými aj komunikačno-pragmatickými aspektmi tvorenia slov a pomenovaní: slovotvorba ako systém a rôzne prejavy jej systemizácie, slovotvorná dynamika (variantnosť a synonymia, konkurencia medzi slovotvornými typmi a prostriedkami, demotivácia a dynamika vzťahu medzi lexikálnym a slovotvorným významom), vzťahy tvorenia slov k iným oblastiam jazyka (fonológia, morfonológia, morfológia, morfematika), k špecifickým oblastiam slovnej zásoby (propriá, odborná terminológia, neuzuálne pomenovania), miesto a prejavy tvorenia slov v nárečovej lexike, využitie derivatológie pri konfrontačnom výskume. Špeciálne morfematických príspevkov bolo v porovnaní so slovotvorbou publikovaných oveľa menej, morfematickej problematike sa pozornosť venovala najmä v kontexte iných disciplín, čo je prirodzené, keďže morféma je viacrovinná, multifunkčná a svojím spôsobom centrálna jazyková jednotka.

Úplne na záver možno konštatovať, že derivatologické a morfematické príspevky publikované v Slovenskej reči počas deviatich decénií tvoria fundamentálnu a zároveň integrálnu súčasť poznatkového fondu týchto lingvistických disciplín.

Literatúra

DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

FURDÍK, J. (1998): Zmeny v jazykových podsystémoch (čiastkových normách). Slovotvorné zmeny. In: Bosák, J. (ed.): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk.* Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 52 – 68.

FURDÍK, J. (2000): O vývine názorov Jána Horeckého na slovotvorbu. In: Buzássyová, K. (ed.): *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého*. Bratislava: Veda, 331 – 338.

FURDÍK, J. (2002): Pojem produktivity v slovotvorbe a v morfológii. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Jazykoveda v bibliografii. Bibliografia v jazykovede. Na počesť Ladislava Dvonča.* Bratislava: Veda, 22 – 29.

HORECKÝ, J. (1959): *Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno. Prídavné meno. Sloveso.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1997). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.
LEDÉNYI, J. (1935): *Nomina anatomica: slovenské telovedné názvoslovie*. Turčianský Svätý Martin: Matica slovenská.
MLACEK, J. (1972): Belo Letz a jeho dielo. In: *Slovenská reč*, 37/5, 314 – 318.
ONDREJOVIČ, S. (2003): Sedem decénií časopisu Slovenská reč. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia.* Bratislava: Veda, 9 – 34.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (1991). Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda. (2. dopln. a preprac. vyd. 1998.)

ŠTYLISTICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ[1]

Daniela Slančová – Stanislava Spáčilová

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Ul. 17. novembra 1, Prešov
E-mail: daniela.slancova@unipo.sk, stanislava.spacilova@unipo.sk

SLANČOVÁ, D. – SPÁČILOVÁ, S. (2022): Research on Stylistics in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 283 – 306.

Abstract: Stylistics is a topic, which is present in the Slovenská reč journal from its very beginning – not only in scientific studies, but also in essays, reviews, discussions and reports. Slovenská reč is a platform, where the continuous stabilization of stylistics as part of Slovak linguistics can be observed, including the research objectives, terminology and methodology. The majority of articles are focused on the linguo-stylistics and stylistics of communication spheres, based mainly on the concept of functional style – scientific, media, administrative, literary, and common spheres specifically. In the last decades, it is also a religious sphere. In the 1950s, in accordance with its main profile, educational stylistics is preferred; in the 1960s-1980s, it is textual stylistics and theoretical and practical questions of composition. There are also articles concerning other parts of stylistics, mainly translational stylistics and in the 21st century significantly also pragmastylistics.

Keywords: stylistics, style, linguistic stylistics, textual stylistics, sociostylistics, communication sphere, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Štylistike sa vo všetkých žánroch uverejňovaných v Slovenskej reči, v osobitných štúdiách aj v tých, ktoré nie sú primárne venované štylistike, venuje pozornosť počas celého obdobia existencie tohto časopisu.
- V Slovenskej reči sa odráža postupné konštituovanie štylistiky ako súčasti lingvistiky vrátane objektu a metód jej výskumu a zároveň formovanie a ustaľovanie terminologických pomenovaní základných pojmov (štýl – sloh).
- Jadro príspevkov so štylistickou problematikou je venované lingvoštylistike a štylistike jednotlivých komunikačných sfér na metodologickom základe funkčného štýlu, predovšetkým vedeckej, mediálnej, administratívnej, literárnej, bežnej komunikačnej sféry a v ostatných desaťročiach aj náboženskej komunikačnej sféry.
- V 50. – 60. rokoch – v súlade s vtedajším zameraním – sa výraznejšia pozornosť venuje aj edukačnej štylistike.
- V 60. – 80. rokoch stála v centre pozornosti aj textová štylistika venujúca sa teoretickým aj praktickým otázkam kompozície textu.
- V Slovenskej reči sú publikované príspevky z ďalších štylistických odvetví, predovšetkým translačnej štylistiky a v 21. storočí výraznejšie aj pragmaštylistiky.

[1] Príspevok vznikol ako súčasť riešenia projektu KEGA 010PU-4/2020: *Interaktívna štylistika – analýzy a syntéza*.

1. ÚVOD

Štylistickej problematike sa priamo či nepriamo Slovenská reč (SR) venuje od svojich počiatkov. Pri príležitosti 70. výročia publikovania prvého čísla časopisu sa štylistickým výskumom v tzv. matičnom období jej vychádzania, teda v prvých pätnástich ročníkoch (1932/1933 – 1949/1950), venoval J. Findra (2003). Ako základné charakteristiky štylistického výskumu na báze SR uvádza nerozpracovanosť teórie štylistiky, terminologickú nevyhranenosť, vágnosť štylistických pojmov a termínov, „ktoré sa používali nejednotne, náhodne, ba až okazionálne" (Findra 2003, s. 80), ako aj základné hodnotové zacielenie vtedajšej štylistiky[2] smerom k jazykovej správnosti a jazykovej kultúre. Ide o pomerne kritický postoj, ktorý je pochopiteľný, ak zvážime základný, štrukturalisticko-funkčný, uhol pohľadu, ktorý J. Findra pri svojej analýze uplatnil a ktorý preňho, vcelku oprávnene, ale z nášho pohľadu nie bezvýhradne, predstavuje v podstate jediný teoreticky obhájiteľný postoj. To sa odráža aj v názore, ktorý J. Findra proklamoval, že napriek zrejmým puristickým tendenciám sa vo viacerých článkoch SR uplatnil vplyv funkčnej a štrukturálnej jazykovedy, no v štylistike bol viac-menej deklaratívny.

Základné otázky, na ktoré štylistika v minulosti aj súčasnosti hľadá odpovede, je možné postulovať aj nasledujúcim spôsobom: (i) Ako variabilne sa ľudia dorozumievajú?; (ii) Akými prostriedkami sa toto variabilné dorozumievanie realizuje?; (iii) Akú hodnotu toto variabilné dorozumievanie predstavuje?; (iv) Prečo je to tak? Z takého uhla pohľadu budeme vychádzať pri analýze štylistickej problematiky v SR. Príspevok rámcovo štruktúrujeme podľa vnútorného členenia interaktívnej štylistiky (porov. Slančová 2019; Slančová – Spáčilová et al. 2022) a začíname ho prvým číslom prvého ročníka a končíme symbolicky prvým číslom 87. ročníka, ktoré je venované odkazu jednej z najvýraznejších postáv histórie slovenskej štylistiky, prof. PhDr. Jozefovi Mistríkovi, DrSc. Všímame si všetky žánre, ktoré sú v časopise zastúpené, predovšetkým štúdie, no aj diskusie, recenzie a správy o dôležitých vedeckých stretnutiach, lebo aj ich prostredníctvom môžeme vystopovať základnú vývinovú líniu (predovšetkým) slovenskej lingvistiky v jej štylistickom zacielení, ako sa v uzlových bodoch odráža práve v Slovenskej reči.

2. ZÁKLADNÉ POJMY A METÓDY ŠTYLISTICKÝCH VÝSKUMOV

2.1. ŠTYLISTIKA

V prvej polovici vychádzania časopisu sa štylistika zväčša vymedzuje ako mladá oblasť lingvistického výskumu, ktorej predmet a výsledky nie sú celkom porovnateľné s ostatnými jazykovednými odbormi skúmania. Jednou z prvých charakteristík štylistiky ako vedy je konštatovanie A. Bednára v článku *Štylistika a slovenská*

[2] Ak nebudeme uvádzať inak, pod pojmom „štylistika", „štylistická problematika" budeme rozumieť štylistiku a štylistickú problematiku na stránkach časopisu Slovenská reč.

škola (1941, s. 108 – 116), ktoré znie: „štylistika je veda o štýle“. Autor, prozaik a v tom čase stredoškolský profesor, vzápätí dodáva, že „nie je dobre, keď štylistika je len veda o štýle. Má byť aj *náukou* o štýle“ (s. 108)[3]. Š. Peciar v r. 1943 (*O štylistickej diferenciácii jazyka: poznámky ku skloňovaniu niektorých cudzích slov*, s. 225 – 245) konštatuje, že „*náuka* o funkčných štýloch je veľmi mladá, ako je mladá funkčná lingvistika vôbec“ (s. 228 – zvýraznili autorky).[4] Ten istý autor v recenzii publikácie V. Blanára *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939 – 1947* (1950/1951, s. 87 – 88) pokladá štylistiku za súčasť „okrajových oblastí jazykovedy“ (s. 87). Na „mladosť“ a nevyzretosť štylistiky poukazuje v 50. aj 60. rokoch F. Miko (*K podstate štýlového rázu v reči*, 1956, s. 294 – 299; *Polstoročie slovenskej štylistiky*, 1969, s. 257 – 266), keď sa domnieva, že „štylistika nie je doteraz sústavnou vedeckou disciplínou“, keďže sa nedá dosť presne vymedziť predmet jej skúmania (1956, s. 294). Neskôr M. Šalingová (*Zo štylistických výskumov v rokoch 1945 – 1960*, 1960, s. 270 – 286) tvrdí, že „štylistika bola a dosiaľ je najmenej rozpracovaná a pestovaná“, pričom najzávažnejšou a najnaliehavejšou úlohou je spracovanie štylistiky spisovnej slovenčiny (s. 270, s. 286), čo podporil aj J. Ružička v rozsiahlej recenzii *Krátkej gramatiky slovenskej* E. Paulinyho (*E. Pauliny: Krátka gramatika slovenská*, 1960, s. 363 – 375) názorom, že „doteraz niet vhodnej sústavnej príručky o štylistickom rozvrstvení slovenčiny“ (s. 364). M. Šalingová svoj názor ešte posilnila v r. 1962 (*J. Mistrík, Praktická slovenská štylistika*, 1962, s. 182 – 185) konštatovaním: „štylistika je doposiaľ popoluškou popri ostatných jazykovedných disciplínach, ktoré sa v dôsledku dlhších tradícií pestujú sústavnejšie“ (s. 182). Pritom v polovici 50. rokov sa začal rysovať zlom v štylistickom skúmaní vo vtedajšom Československu. Impulzom bola „porada o štylistických otázkach“ v Libliciach v r. 1954, o ktorej SR priniesla správu v 2. čísle v r. 1955. G. Horák (*Porada o otázkach štylistiky*, 1955, s. 115 – 117) vtedy predostrel sumár diskusie. Medzi základnými postulátmi nachádzame napr. tvrdenia, že východiskom štylistiky ako lingvistickej náuky je skúmanie prehovoru, ktorý má bezprostredný vzťah k mimojazykovej skutočnosti. Ako v iných jazykových plánoch i v štylistickom pláne sa skúmateľ má na základe výskumu jednotlivých prehovorov dopracúvať k zisteniu zákonitostí. Štylistika

[3] Tento apel je v Bednárovom článku výzvou k tomu, čo z dnešného uhla pohľadu pokladáme za komunikačný prístup k slohovej zložke vyučovania slovenčiny.

[4] Myšlienkové zameranie tejto štúdie do istej miery protirečí názoru J. Findru, ktorý citujeme v úvode, o nesystémovom charaktere uplatňovania funkčno-štruktúrneho prístupu k štylistickej problematike, keďže Š. Peciar explicitne (aj s odvolaním sa na B. Havránka a tvrdiac, že mu nejde o „novú teóriu“, ale o „podopretie jestvujúcej teórie“, „o aplikáciu teórie na jazykové zjavy čerpané z dnešnej spisovnej slovenčiny“ – s. 228) hovorí napr. o primárnej funkcii jazyka, ktorou je dorozumievanie, a o tom, že „čím je ľudská spoločnosť kultúrne vyspelejšia, čím rozmanitejší je jej život, čím bohatšie záujmy a čím väčšie kultúrne potreby, tým rozmanitejšie a hojnejšie sú funkcie jazyka, ktorým spoločnosť hovorí“ (s. 225). O štylistickej diferenciácii uvažuje ako o záležitosti parole, no zároveň aj ako o záležitosti langue, čo dokladá aj morfologickým materiálom.

zužitkúva všetko, čo prináša jazykový opis. Osobitná pozornosť sa venovala slohotvorným (štýlotvorným) činiteľom, ktoré vystupujú síce zväčša komplexne, ale pri posudzovaní jazykového prejavu treba k nim dochádzať analýzou: pri skúmaní prehovoru je potrebné prihliadať na jeho funkciu, prostredie (situáciu), kontext, stanovisko (vážne, humorné), spontánnosť, pripravenosť a spôsob prejavu (písaný, hovorený). Štylistika preniká jednotlivé jazykovedné disciplíny; týka sa všetkých troch plánov jazyka: fonetického, gramatického (morfologického a syntaktického) a lexikálneho. Pri skúmaní jazykových štýlov treba ísť za rámec spisovného jazyka a treba hovoriť o štýloch národného jazyka a k štylistickým otázkam pristupovať aj so zreteľom na historický vývin jazyka; dejiny spisovného jazyka sú vlastne dejinami jeho štýlov. Tieto a ďalšie názory vyformovali program a smerovanie aj slovenskej štylistiky a ich odraz nachádzame v SR v podstate doteraz. Pravda, aj SR zareagovala na nevyhnutné zmeny hľadania odpovedí na základné štylistické otázky, napr. v recenzii O. Orgoňovej na 3. vydanie *Štylistiky* J. Mistríka (*Štylistika Jozefa Mistríka po tretí raz*, 1998, s. 301 – 307), v ktorej autorka, argumentačne kotviac v základoch komunikačno-pragmatickej lingvistiky, poukázala na potrebu nových perspektív v slovenskej štylistike na prahu 21. storočia. Túto, obrazne povedané, hodenú rukavicu dvihli viacerí autori, predovšetkým J. Findra v prehlbovaní paradigmaticko-syntagmatickej, štylématickej a modelovo-štruktúrnej štylistiky, interpretovanej a hodnotenej v recenzii publikácie *Štylistika slovenčiny* (F. Ruščák, *Nová monografia o štylistike slovenčiny*, 2004, s. 165 – 169), ďalej D. Slančová v interaktívnej koncepcii štylistiky (*Východiská interaktívnej štylistiky: od eklektizmu k integrácii*, 2003, s. 207 – 223), M. Horváth (*Konštitutívne princípy štylistiky*, 2011, s. 63 – 71), čo zdôrazňuje aj J. Bosák v recenzii *Štylistiky súčasného slovenského jazyka* M. Horvátha (*Nová, modernejšia učebnica štylistiky*, 2017, s. 314 – 316). Ďalej sú to F. Ruščák (*Kognitívne aspekty štylistiky*, 2012, s. 179 – 193) a O. Orgoňová a A. Bohunická v koncepte interakčnej štylistiky (anotácia publikácie týchto autoriek *Interakčná štylistika* od J. Behýlovej, 2018, s. 348).

2.2. ŠTÝL (SLOH), ŠTYLÉMA

Jedným z kľúčových konceptov štylistiky je nepochybne štýl. Pri analýze tohto pojmu a jeho (nie vždy) ekvivalentu *sloh* sme metodicky postupovali tak, že sme si v celej produkcii SR všímali výskyt jednoslovných základných pomenovaní (*štýl*, *sloh*), ako aj ich derivátov a následných kompozít a terminologické aj neterminologické kolokácie základných pomenovaní aj ich derivátov (*štýlový*, *slohový*) [5]. V pr-

[5] Terminologický korpus sme získali excerpciou zo všetkých čísel časopisu pomocou nástroja Ctrl+F so zadaním kľúčovej morfémy styl/štyl/štýl a sloh (podrobnejšie Slančová – Spáčilová – Timková Lazurová 2021; A. Timková Lazurová sa zúčastnila aj na rešeršnom výskume SR v ročníkoch 1992 – 2020).

vých dvoch ročníkoch sa vyskytol aj derivát *štylárny* (*štylárna zmena*, *chyba*, *stránka*, *živosť*), ktorý sa po prvýkrát objavil v recenznej glose H. Barteka (H. B.) v 2. čísle prvého ročníka SR (s. 48). Pod jeho vplyvom ho istý čas používali B. Letz a F. Jesenský, neskôr sa od tohto výrazu, ktorý mal terminologickú platnosť, upustilo.

Termín *sloh* sa používa ako ekvivalent termínu *štýl* napr. v spojeniach *jazykový štýl – jazykový sloh*, *novinársky štýl – novinársky sloh*, *štýl spisovateľa – sloh spisovateľa*. Je to tak hlavne v dvojslovných spojeniach s adjektívnymi kolokátmi. Pomerne skoro možno pozorovať, že obidve pomenovania sa významovo celkom neprekrývajú, keď *sloh* sa začína využívať viac vo význame entity, ktorú možno poznať, možno sa ju naučiť, v ktorej sa možno cvičiť, príp. ktorú možno vyučovať.[6] Výrazne to dokazujú ľavostranné substantívne kolokáty termínu *sloh*. Kým v 30. a 40. rokoch sa bežne stretávame so spojeniami *čistota*, *hladkosť*, *krása*, *životnosť*, *elegancia slohu*, už od 40. a výrazne od 50. rokov[7] prevažujú kolokáty s edukačným významom: *znalosť slohu*, *chyby v slohu*, *naučenie slohu*, ktoré sa začali využívať v 40. rokoch, ako aj *hodina/hodiny*, *vyučovanie*, *metodika*, *príručka*, *vývin slohu*. Od 70. rokov sa stretávame v pozícii ľavostranného substantívneho kolokátu len s výrazmi *vyučovanie* a *hodina/hodiny slohu*. Adjektívne kolokáty sprevádzali termín *sloh* ako ekvivalent termínu *štýl* zhruba do 60. rokov[8]. Majú zväčša hodnotiaci význam: *barbarský*, *čistý*, *dobrý*, *hladký*, *jadrný*, *jasný*, *kvetnatejší*, *suchopárny*, *zlý* a pod. *sloh*, čiastočne sa vzťahujú na koncept spočiatku národného chápania štýlu: *národný*, *novoveký sloh slovenský*, *francúzsky*, neskôr rozlične chápaného funkčného štýlu: *vedecký*, *literárny*, *novinársky*, *odborný*, *rečnícky*, *úradný*, *umelecký*, *operný*, *populárnovedecký*, *jazykový*; stopovo označujú aj koncept individuálneho štýlu: *individuálny sloh spisovateľa*, *Mináčov sloh*. Od druhej polovice 70. rokov sa s adjektívnymi kolokátmi termínu *sloh* nestretávame. Najbohatšie zastúpenie mali adjektívne deriváty termínu *sloh*: *slohový* vo všetkých rodoch, v singulári aj pluráli. Vo všetkých sledovaných dekádach sa objavovali pomenovania s edukačným významom: *slohový výcvik*; *slohová výchova*, *práca*, *prax*, *úloha*, *hodina*; *slohové vyučo-*

---

[6] Významový rozdiel medzi termínmi *štýl* a *sloh* videl J. Holý (*O termínoch sloh a štýl*, 1963, s. 101 – 108). Rozlišoval medzi *jazykovým slohom* (*štýlom*) v „jazykovej oblasti" a definoval ho ako „zovšeobecnený výber istých vyjadrovacích prostriedkov" a *obsahovým slohom* (alebo len *slohom*) v „oblasti obsahových prostriedkov". Redakcia SR v poznámke za štúdiou vyjadrila námietku voči termínu *obsahový sloh* (1963, s. 108).

[7] Súvisí to aj s profiláciou časopisu „pre školu a prax" v prvých troch rokoch piateho decénia 20. storočia. V 50. rokoch vychádzajú aj vysokoškolské učebnice, ktoré po prvýkrát v slovenskej lingvistike spracúvajú komplexne štylistickú problematiku: *Slovenská gramatika* autorov E. Pauliny, J. Ružička a J. Štolc s časťou *O slohu*, ktorej autorom je E. Pauliny (1953), a vysokoškolské skriptá F. Mika *Sloh* (1955). V oboch sa ako základný termín používa pomenovanie *sloh*.

[8] Výnimku tvoria terminologické pomenovania *reč a sloh*, *jazyk a sloh*, *slohové prostriedky*, *sloh Tajovského* v štúdii E. Jónu *Jozef Gregor Tajovský a jeho reč* (1975, s. 71 – 80), teda autora, ktorý bol v tom čase príslušníkom staršej generácie slovenských lingvistov.

vanie, *cvičenie*; v 30. a 40. rokoch aj *slohové chyby/kazy* a v poslednom desaťročí aj *slohová zložka predmetu*, resp. v duchu súčasnej didaktiky materinského jazyka aj *komunikačno-slohová zložka vyučovania materinského jazyka* (Ľ. Sičáková, *Životné jubileum docentky Ľudmily Liptákovej*, 2013, s. 242 – 248). V celom sledovanom období sa vyskytovali slovné spojenia s adjektívnymi derivátmi, ktoré vystupovali ako ekvivalenty adjektív *štýlový/štylistický* (napr. *slohové javy*, *vlastnosti*, *slohová norma*, *slohová vrstva*, *slohová hodnota*). Od 60. rokov vstupuje do štylistickej terminológie dvojslovný termín *slohový postup*, ktorý sa v SR objavil po prvýkrát v recenzii publikácie J. Mistríka *Praktická štylistika* od M. Ivanovej-Šalingovej (1962, s. 182 – 185) a postupne nadobúda terminologickú prevahu v tejto kategórii. Podobne je to aj s ďalším termínom *slohový útvar* a derivátom *slohovopostupový* (*slohovopostupové roviny*, *princípy*, *slohovopostupová orientácia*, *dominanta*, *dimenzia*, *modelová štruktúra*, *slohovopostupový pôdorys*, *element*, *typ*). V 20. storočí sa s termínmi *slohový postup*, príp. *slohový útvar* stretávame hlavne v textoch J. Findru, F. Ruščáka a v odkazoch na ich práce. Celkovo sa terminologické pomenovanie *sloh* vrátane jeho kolokácií a derivátov javí z pohľadu jeho využitia v SR v posledných troch desaťročiach mimo edukačnej oblasti už ako anachronizmus (pozri aj Slančová – Spáčilová – Timková Lazurová 2021).

Za výraznejšiu zmenu paradigmatického chápania (jazykového) štýlu v slovenskej štylistike v prospech prevládajúcej (nie však výlučnej) dichotómie funkčný – individuálny štýl možno zhruba pokladať obdobie rozhrania 50. a 60. rokov minulého storočia. Dokazuje to aj výskyt kolokátov termínu *štýl*. V 30. rokoch je výraznejšie zastúpené aj axiologické chápanie štýlu v slovných spojeniach typu *emocionálne prifarbený*, *jednotvárny*, *ľahký*, *meravý*, *monotónny*, *pečlivý*, *pekný*, *prekrásny* (myslené ironicky), *zrozumiteľný*; v 40. rokoch ich už nachádzame menej, napr. *dobrý*, *farbistý*, *kostrbatý*, *neprirodzený*, *živý*; v 50. rokoch sa takéto vyjadrenia väčšmi spájajú s individuálnym personálnym štýlom jednotlivých autorov, napr. G. Horák (*Rozhlasová reč*, 1954, s. 222 – 228) žiada od pracovníkov rozhlasu *ľahký*, *priehľadný*, *zrozumiteľný štýl* (s. 227); M. Hayeková v súvislosti s prekladom Goetheho diela (*Poznámky k prekladu Učňovské roky Wilhelma Meistera*, 1955, s. 163 – 168) používa spojenia *jemný*, *majstrovský*, *pokojný*, *vybrúsený*, *vycibrený štýl*; J. Horecký si obľúbil výraz *živý štýl*. Od 60. rokov je takýchto hodnotiacich viacslovných pomenovaní oveľa menej.

Terminologické spojenie *individuálny štýl* sa objavuje od 40. rokov. V 30. rokoch sa ešte stretávame aj s variantom *svojský štýl*. Neskôr je terminológia mierne rozkolísaná, popri základnom terminologickom spojení sa vyskytujú varianty *osobný štýl* (*autora*), *osobitý štýl spisovateľa*, *individuálny jazykový štýl*, *individuálny autorský štýl*. K problematike sa vyjadril L. Dvonč v osobitnom príspevku *K otázke termínov jedinečný, osobitý, individuálny, osobný štýl* (1957, s. 122 – 124). Ako

terminologické pomenovania navrhuje len *individuálny štýl* pre vedeckú sféru a *osobný štýl* „pre širší okruh používateľov“ (s. 124). Od začiatku tisícročia je to už len termín *individuálny štýl* a jeho rozšírený variant: *individuálny personálny štýl* (*rečového správania*). Tento termín býva sprevádzaný aj menom príslušnej osobnosti, na ktorú sa viaže, najčastejšie spisovateľa, príp. doplnený o druhový atribút, napr. *Hviezdoslavov básnický štýl*, *štýl prózy Jozefa Gregora Tajovského*. Osobitné štúdie venované individuálnemu štýlu spisovateľov, zväčša len v niektorom z ich diel, sú zastúpené len do obdobia rozhrania 70. a 80. rokov, napr. individuálny štýl (reč, jazyk) B. S. Timravy (E. Jóna, *Timravina reč*, 1951/1952, s. 129 – 138), P. Jilemnického (M. Darovec, *K štýlu P. Jilemnického v diele Kompas v nás*, 1955, s. 88 – 96; O. Sabolová, *Autorská reč a reč postáv v Jilemnického poviedke Návrat*, 1978, s. 23 – 30; J. Findra, *Rozprávač, rozprávanie a štýl v románe P. Jilemnického Kronika*, 1984, s. 273 – 280), M. Jančovej (R. Krajčovič, *O umeleckom štýle Jančovej Rozprávok starej matere*, 1955, s. 96 – 103), V. Mináča (M. Darovec, *Štýl V. Mináča v rozprávke Súd*, 1957, s. 39 – 46; J. Findra, *Realizácia vnútorného monológu v Mináčovej poviedke Nenávisť*, 1965, s. 208 – 215), R. Jašíka (J. Mistrík, *Prostriedky na vyjadrovanie tempa deja u Jašíka*, 1964, s. 10 – 17; J. Findra, *Opakovanie výrazu u Jašíka*, 1966, s. 284 – 291; J. Findra, *Štýl Jašíkových prvotín*, 1972, s. 6 – 17; J. Mlacek, recenzia monografie *J. Findra, Rozbor štýlu prózy. Prostriedky a postupy Jašíkovho individuálneho štýlu*, 1972, s. 119 – 121), sprevádzané a nasledované štúdiami, v ktorých si autori všímajú len vybrané jazykové javy a zároveň sa vyjadrujú k singulárnemu štýlu príslušného literárneho textu.

Ústredné postavenie má v štylistických výskumoch koncept funkčného štýlu. Na jeho označenie sa najčastejšie využíva dvojslovné terminologické pomenovanie s atribútom *funkčný* (*funkčný štýl*, *funkčné štýly*), *jazykový* (*jazykový štýl*, *jazykové štýly*), resp. ich kombinácia: *funkčný jazykový štýl*, *funkčné jazykové štýly*. Ďalej sú to kolokáty v podobe nezhodného atribútu v spojení adjektíva *spisovného* a substantíva *jazyka*: *štýl/štýly spisovného jazyka*. Vôbec prvé použitie termínu tohto typu so všetkými troma kolokačnými komponentmi, teda *funkčný štýl spisovného jazyka*, sa vyskytlo v druhom ročníku SR v príspevku Ľ. Nováka *Fonologia a štúdium slovenčiny* (1933/1934, v troch častiach, s. 97 – 98, 143 – 157, 161 – 171): „tak bolo by treba načrieť hlbšie do fonológie dialektických variantov a funkčných štýlov spisovného jazyka“ (s. 169). Neskôr sa vyskytli varianty *funkčné štýly/funkčný štýl spisovnej slovenčiny*, príp. *jazykový štýl spisovnej slovenčiny*. Tieto termíny sú pevnou súčasťou štylistickej terminológie už takmer 90 rokov. To, že sa v nich výrazným spôsobom odrážajú názory Pražskej školy, dokazuje aj jeden z najnovších výskytov termínu *funkčný štýl* z r. 2019 s atribútom *štrukturalistický* (*funkčný štýl*). Autorka M. Bodnárová (*Exorcistický komunikačný subregister v kontexte náboženskej komunikácie a slovenskej lingvistiky*, 2019, s. 288 – 306) použila toto spojenie v tvrdení,

že „náboženská sféra bola až doposiaľ reflektovaná len cez prizmu štrukturalistického funkčného štýlu“ (s. 304). Ďalší termín Pražskej školy *funkčný jazyk* sme zaznamenali len v druhej dekáde vychádzania časopisu. Podobne osihotený v 40. rokoch zostal termín *štýl/štýly reči*. Termín *vyjadrovací štýl* rovnako zo 40. rokov však našiel svoje čiastočné pokračovanie v termíne *dorozumievacie štýly* požívanom až do 80. rokov. V 60. rokoch, keď vychádzajú základné štylistické práce J. Mistríka a M. Ivanovej-Šalingovej, sa zároveň v nadväznosti na členenie štýlov E. Paulinyho objavujú termíny, ktoré si takisto v slovenskej štylistickej systematike aj na stránkach SR našli pevné miesto: *dorozumievacie štýly*, ktoré sa členia na *dorozumievacie štýly v súkromnom styku* a *dorozumievacie štýly vo verejnom styku*, resp. *štýly súkromného styku* a *štýly verejného styku*; ďalej sú to termíny *interindividuálne štýly* a *objektívne jazykové štýly*. Kým termín *objektívny štýl* vo svojich variantoch *jazykový objektívny štýl*, *objektívne štýly*, *objektívne štýly spisovnej slovenčiny* je prítomný v SR od 60. rokov, termín *subjektívny štýl* sa objavuje až v prvej dekáde 21. storočia. Ostatné termíny sme zaznamenali sporadicky – s odkazom na *Štylistiku* J. Mistríka z r. 1997 sa častejšie vyskytoval termín *sekundárne štýly*[9]. Týmto termínom sa dostávame aj do oblasti členenia štýlov (uvažovalo sa o *diferenciácii štýlov*, *rovine štýlov*, *štýlových oblastiach*, *systéme štýlov*).

Synonymom termínu *štýl* je do začiatku 60. rokov aj termín *reč*. H. Bartek v 2. ročníku časopisu (HB, *Devečková-Kostolný proti Mihálovi*, 1933/1934, s. 234 – 248) uvádza: „spisovná reč má niekoľko štýlov: reč prozaickú, básnickú, vedeckú, divadelnú, novinársku a pod. Každá z nich spravuje sa osobitnými zákonmi“ (s. 239). Rozhlasovú reč definuje G. Horák (*Rozhlasová reč*, 1954, s. 222 – 228) ako „štýl zvukovej podoby jazyka, ktorý sa používa v rozhlase“ (s. 222).[10] Napokon, koncepcia interaktívnej štylistiky (D. Slančová, *Východiská interaktívnej štylistiky: od eklektizmu k integrácii*, 2003, s. 207 – 223) sa pojmu a termínu funkčný štýl vzdáva.

Termín *štyléma* sa v SR objavuje hlavne v nadväznosti na práce J. Findru zo začiatku tisícročia a v zhrňujúcej štúdii D. Slančovej (*Štyléma – mistríkovské (a iné) inšpirácie*, 2011, s. 300 – 310), ktorá v nej predstavuje chápanie štylémy ako kognitívno-pragmatickej jednotky štýlovej a štylistickej kvality textu.

2.3. METÓDY ŠTYLISTICKÝCH VÝSKUMOV

V prevažnej väčšine štylistických výskumov sa pri zisťovaní štylistických a štýlových kvalít a tendencií konkrétnych textov a textov na rozličnom stupni abstrakcie aplikujú kvalitatívne analyticko-interpretačné metódy. SR však zohrala vý-

[9] V historickolingvistických textoch sa sporadicky používal termín *kultúrny štýl/kultúrne štýly*.

[10] Porov. aj redakčnú poznámku k článku J. Horeckého *Odborný štýl (jazyk)*, 1951/1952, s. 97 – 102: „miesto termínov „odborný jazyk“, „hovorový jazyk“, „administratívny jazyk“ ap. používame teraz radšej termíny odborná reč, hovorová reč, administratívna reč“ (s. 102).

znamnú úlohu aj pri uplatňovaní kvantitatívnych metód v štylistickom výskume. O matematickej lingvistike nachádzame zmienku v krátkej správe o návšteve troch slavistov vrátane R. Jakobsona v Bratislave vo februári 1957 (M. Hayeková, *Slavisti R. Jakobson a C. H. Schoneveld v Bratislave*, 1957, s. 266), na ktorej R. Jakobson „zdôraznil aj veľký význam spolupráce jazykovedcov s matematikmi“, keď „pomocou počtu pravdepodobnosti a najmä s použitím teórie komunikácie získali sa cenné výsledky pre poznanie jazyka“. Aplikácia štatistických metód na štylistický výskum sa v SR objavuje od polovice 60. rokov hlavne vo viacerých štúdiách J. Mlacka (*K výskytu niektorých syntaktických konštrukcií v slovenčine*, 1965, s. 215 – 219), J. Mistríka (napr. *Dĺžka vety pri štylistickej charakteristike*, 1967, s. 19 – 25; *Stredné hodnoty dĺžky vety pri štylistickej typológii*, 1967, s. 78 – 82; *Zákonitosť v distribúcii jazykových prvkov*, 1967, s. 210 – 215; *Meranie zrozumiteľnosti prehovoru*, 1968, s. 171 – 178), v 70. rokoch v štúdiách citovaných autorov, ale aj Ľ. Javorskej a J. Sabola (*O niektorých jazykovo-rytmických osobitostiach Horovovej Balady o sne*, 1974, s. 261 – 267), E. Nemcovej (*Exaktné metódy pri analýze diela Ivana Krasku*, 1979, s. 87 – 92), v 80. rokoch J. Findru (porov. nižšie) a D. Slančovej (napr. *Príspevok k lexikálnej charakteristike eseje*, 1984, s. 149 – 156). Exaktná matematicko-štatistická analýza románovej trilógie Ľ. Ondrejova v štúdii *Rozprávanie ako základ Ondrejovovej epiky* (1987, s. 65 – 76) vedie J. Findru k záveru, že „štýl sa navonok manifestuje cez jazykový (jazykovo-kompozičný) výraz, no v skutočnosti je hlboko zrastený s hĺbkovou štruktúrou textu. ... Štýl je takto základný fenomén, ktorý nie je len pozadím, ale aj východiskom komplexnej analýzy textu“ (s. 72). V ďalších desaťročiach sa štatistické metódy v štylistických výskumoch v SR relevantne nevyužívajú.

3. LINGVOŠTYLISTIKA

Lingvoštylistika skúma variabilitu vlastných jazykových prostriedkov (znakov) v komunikačnom akte a ich štylistickú a štýlovú hodnotu v interakcii. Na základe jednotlivých jazykových rovín sa člení na fonoštylistiku, lexikálnu štylistiku, morfoštylistiku a syntaktickú štylistiku (Slančová – Spáčilová et al., v tlači).

Fonoštylistická problematika sa objavuje už v druhom ročníku SR v trojštúdii Ľ. Nováka *Fonologia a štúdium slovenčiny* (pozri vyššie), v ktorej sa uvažuje o štylistických fonémových variantoch, doložených zmäkčenými konsonantmi, nachádzajúcimi funkčné uplatnenie v emocionálnom, t. j. citovo zafarbenom štýle, napr. pri vysmievaní, maznaní sa s deťmi alebo pri interjekciách. Štúdia G. Horáka *Rozhlasová reč* (pozri vyššie) má z hľadiska fonoštylistiky tak deskriptívny, ako aj preskriptívny rozmer, venuje sa segmentálnej aj suprasegmentálnej štylistike rozhlasového prejavu. Uvedomovanie si dôležitosti štylistickej diferenciácie (spisovného) jazyka je prítomné v programovej štúdii Á. Kráľa *Problémy slovenskej ortoepie*

(1966, s. 325 – 335), ktorá predstavuje tézy k neskoršej kodifikácii slovenskej výslovnosti. Pracuje sa v nej hlavne s vedomím vertikálneho členenia štýlov výslovnosti, ale výraznejšia variantnosť výslovnosti založená na štylistickej diferenciácii sa v podstate ako východisko kodifikácie nepripúšťa. V recenznom diskusnom článku reflektujúcom kodifikačnú príručku Á. Kráľa *Pravidlá slovenskej výslovnosti*, ktorá vyšla takmer dvadsať rokov po publikovaní citovanej štúdie, v r. 1984, nesúhlasí S. Ondrejovič (*O niektorých problémoch slovenskej ortoepie*, 1988, s. 100 – 108) s existenciou troch výslovnostných štýlov slovenskej spisovnej výslovnosti, t. j. neutrálnym, vyšším (vysokým) a nižším štýlom. Podľa S. Ondrejoviča ide totiž napr. v prípade vyššieho štýlu tak, ako ho chápe autor kodifikačnej príručky, skôr o starostlivejší typ výslovnosti, „pravda, so všetkým, čo s tým súvisí v segmentálnej i suprasegmentálnej oblasti" (s. 105), než o dôslednú štylistickú diferenciáciu výslovnosti. Á. Kráľ sa neskôr analyticky a prevažne kriticky venoval problematike súdobej javiskovej reči a zvukovému prejavu v rozhlase a televízii (*Analýza slovenskej javiskovej reči a reči v rozhlase a televízii*, 1986, s. 324 – 337; *Kultúra reči v rozhlase a televízii*, 1989, s. 129 – 136), neskôr so zameraním na neutrálnu aj príznakovú intonáciu oznamovacej vety (*Intonácia oznamovacej vety*, 2001, s. 257 – 277; *Zvuková kultúra slovenčiny. Poznámky k poznámkam o štúdii Intonácia oznamovacej vety*, 2003, s. 150 – 151), pričom diskusnú odozvu našiel predovšetkým u S. Ondrejoviča (*Intonácia slovenskej vety a médiá*, 2002, s. 77 – 81; *Ešte k diskusii o intonácii slovenskej vety*, 2003, s. 152 – 153), ktorý sa v predchádzajúcich rokoch (*O prízvukovaní jednoslabičných predložiek v publicistickom štýle slovenčiny I*, *II*, 1979, s. 204 – 210, 346 – 352) venoval prízvukovaniu jednoslabičných predložiek v publicistickom štýle, teda (z dnešného pohľadu) v televíznej a rozhlasovej žurnalistike.

Lexikálna štylistika. Lexika ako nositeľ témy aj ako výrazný indikátor štylistických a štýlových kvalít textu sa v SR spracúva zo začiatku v mnohých štúdiách aj drobných príspevkoch riešiacich každodenné používanie lexikálnych prostriedkov výrazne vo vzťahu k formujúcim sa jazykovým aj komunikačným normám slovenčiny. Záujem o teoretické skúmanie štylistickej diferenciácie lexikálnych prostriedkov vzrástol v súvislosti s prípravou a publikovaním *Slovníka slovenského jazyka* a neskôr *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*. Na tento aspekt poukazuje M. Pisárčiková (*Knižné slová v slovenčine*, 1982, s. 84 – 92), keď tvrdí: „lexikografické práce na pripravovanom jednozväzkovom slovníku spisovnej slovenčiny nútia vrátiť sa znova k otázkam štylistického rozvrstvenia slovnej zásoby a štylistických prostriedkov spisovného jazyka, teda k otázkam, ktorým slovenskí jazykovedci venovali veľkú pozornosť najmä v šesťdesiatych rokoch" (s. 84). Autori sa venovali štylistickým aspektom pomenovaní z rozličných uhlov pohľadu lexikálnej motivácie[11]. V prvých

[11] Porov. Ološtiak 2011. Z množstva textov vyberáme len ilustračné príklady.

dekádach to bola hlavne expresívne motivovaná lexika (napr. R. Schnek, *K otázke expresívnych slov*, 1942, s. 72 – 76) v štúdiách venovaných pejoratívam (napr. B. Letz, *Naše pejoratíva*, 1934/1935, s. 273 – 283), deminutívam (napr. M. Hayeková, *Deminutíva v slovníku, ich štylistické označenie a využitie*, 1956, s. 76 – 79), augmentatívam (napr. E. Smiešková, *Augmentatíva a ich miesto v slovníku spisovného jazyka*, 1956, s. 79 – 81), ale postupne aj fónicky (napr. J. Sliačan, *Citová a zvuková expresívnosť slovenského slova. Citová stránka slova*, 1942, s. 33 – 35; *Citová a zvuková expresívnosť slovenského slova. Zvuková expresívnosť slov*, 1942, s. 110 – 114), paradigmaticky (napr. J. Findra, *O funkčných možnostiach polysémie a homonymie*, 1978, 129 – 139; F. Kočiš, *Synonymia a synonymá z lexikologického a lexikografického aspektu*, 1988, s. 37 – 48; J. Dolník, *Antonymá z logického a lingvistického hľadiska*, 1988, s. 83 – 93; E. Tibenská, *Synonymia adjektív*, 1991, s. 294 – 305), registrovo (J. Jacko, *O niektorých nových pomenovaniach v športe*, 1985, s. 18 – 23), sociolekticky (V. Uhlár, *O žargonizmoch v slovenčine*, 1954, s. 20 – 27; M. Pisárčiková, *Miesto subštandardných slov v slovnej zásobe*, 1982, s. 140 – 151; S. Šoková, *Slangové a hovorové názvy niektorých objektov a lokalít v Bratislave*, 1984, s. 79 – 84; J. Klincková, *Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov*, 1990, s. 327 – 334), frazeologicky (J. Kopina, *Komunikačno-štylistický aspekt frazeologickej jednotky*, 1984, s. 266 – 272), sémanticky (D. Oroszová, *Metafora a termín*, 1988, s. 12 – 18; *Metonymia a termín*, 1988, s. 11 – 16; P. Molnárová, *Kognitívno-sémantická interpretácia metafory v kontexte politicko-ideologického vývinu v rokoch 1965 – 1970*, 2019, s. 185 – 204), slovotvorne (J. Trnková, *O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine*, 1991, s. 87 – 95; L. Palková, *O univerbizácii z hľadiska teórie lexikálnej motivácie*, 2015, s. 177 – 193), syntakticky (M. Ološtiak, *O syntaktickej motivácii lexikálnych jednotiek*, 2010, s. 10 – 28) motivovaná lexika. Osobitne sa autori venovali lexikálnej štylistike v špecifických komunikačných sférach, žánroch alebo u jednotlivých autorov a v ich dielach, napr. Ľ. Podjavorinskej (M. Hayeková, *Niekoľko poznámok k jazykovým prostriedkom Ľudmily Podjavorinskej*, 1960, s. 344 – 352); vedecko-fantastickej literatúre/science fiction (E. Tibenská, *Rozbor lexikálnych prostriedkov vedecko-fantastickej literatúry*, 1981, s. 88 – 96; J. Kesselová, *Lexikálne neologizmy v literatúre science-fiction*, 1988, s. 93 – 99); K. Lazarovej (V. Uhlár, *Odraz nárečovej lexiky v románe K. Lazarovej Vdovské domy*, 1983, s. 25 – 34); esejistike (D. Slančová, *Príspevok k lexikálnej charakteristike eseje*, 1984, s. 149 – 156; *Uplatnenie obraznosti a figuratívnosti v esejistickom texte*, 1987, s. 76 – 81); súkromnej korešpondencii L. Novomeského (Ľ. Valeková, *Jazykovo-štylistické prostriedky súkromnej korešpondencie Laca Novomeského*, 1988, s. 201 – 211). Okrem toho boli publikované príspevky, ktoré sa štylistickou diferenciáciou slovnej zásoby zaoberali komplexne. Jednou z prvých bola štúdia E. Jónu *Význam slov* (1950/1951, s. 207 – 213). Túto tému spracúva aj

M. Ivanová-Šalingová (*K štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku*, 1955, s. 40 – 49; *Štylistické kvalifikátory v Slovníku slovenského jazyka*, 1966, s. 146 – 153). F. Kočiš v štúdii *Členenie slovnej zásoby a kritériá jej členenia* (1989, s. 158 – 171) uvádza prehľad názorov na členenie slovnej zásoby zo štylistického hľadiska v prácach slovenských a výberovo aj českých lingvistov od r. 1955 do času vyjdenia štúdie. Za jediné čisto štylistické členenie pokladá systematiku J. Findru.

Gramatická štylistika (**morfoštylistika**, **syntaktická štylistika**). Príspevky z tejto oblasti sa sústreďujú hlavne na štylistiku verba a jeho kategórií (pasíva u Ľ. Meliša-Čugu, *Funkcia pasíva a jeho opodstatnenosť v spisovnej slovenčine*, 1941, s. 310 – 314; času u G. Horáka, *Z archaizmov v reči Martina Kukučína. Slovesá typu niesť*, 1964, s. 74 – 79; L. N. Smirnova, *Poznámka o prenesenom používaní tvarov préterita v spisovnej slovenčine*, 1964, s. 137 – 139; antepréterita u J. Kesselovej, *Korelácia medzi temporálnym významom antepréterita a textom v slovenčine*, 2022, s. 37 – 60; imperatívu u Z. Popovičovej Sedláčkovej, *Funkčné hodnoty imperatívu v RADE a NÁVODE v publicistických textoch o bývaní*, 2022, s. 80 – 88), resp. tvarov (prechodníka u A. V. Isačenka, *O prechodníkoch v slovenčine*, 1951/1952, s. 4 – 14); substantív (kategórie životnosti pri maskulínach, napr. K. Buzássyová, *Sociolingvistický pohľad na príčiny kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania*, 1991, s. 262 – 276), partikúl (E. Bajzíková, *O daktorých konektoroch v hovorových textoch*, 1975, s. 154 – 162; J. Sokolová, *Častica tiež v komunikačno-pragmatických súvislostiach*, 2022, s. 89 – 109), zámen (J. Kesselová, *O funkcii zámen v dialogickej komunikácii*, 1999, s. 193 – 202); zo syntaktickej problematiky sú to predovšetkým otázky slovosledu. „Komunikačný“ náhľad na podobu slovosledu nachádzame u H. Barteka (*Poznámky k Uhlárovmu článku*, 1934/1935, s. 145 – 147) v jeho odpovedi na článok z pozostalosti R. Uhlára *Reč Stodolovho Kráľa Svätopluka*, 1934/1935, s. 141 – 145: „Vôbec temer všetky námietky Uhlárove, týkajúce sa poriadku slov, sú síce správne podľa starej gramatickej teórie, no skutočnosť im nedáva za pravdu. Meravé zákony slovného poriadku, s ktorými sa stretáme v našich gramatikách, nezodpovedajú živej reči, ba veľmi často sa jej priečia. Chyba bude skôr u gramatikárov ako v reči“ (s. 146). Štylistike slovosledu sa venoval E. Pauliny (*K slovosledu súvetia*, 1950/1951, s. 228 – 235), J. Mistrík (*K realizácii aktuálneho členenia*, 1959, s. 193 – 212), L. Dvonč (*Zhodný postpozitívny prívlastok v nadávkach*, 1959, s. 213 – 225); gramatickým prostriedkom expresívnosti J. Mistrík (*O gramatických prejavoch expresívnosti*, 1962, s. 144 – 159) a niektorým ďalším špecifickým syntaktickým konštrukciám, napr. parentéze, P. Ďurčová (*Štylistické využitie parentézy*, 2000, s. 139 – 148). Osobitnú skupinu príspevkov z oblasti morfoštylistiky a syntaktickej štylistiky tvoria tie, ktoré sú venované využívaniu gramatických prostriedkov v jednotlivých žánroch a u jednotlivých autorov, pričom znova vystupuje do popredia štylistika verba, príp. zámena.

Stavba vety v románe Petra Jilemnického Kompas v nás (1954, s. 165 – 173) je predmetom analýzy M. Darovca; syntax románu V. Mináča *Živí a mŕtvi* analyzuje F. Kočiš (*Ku skladbe v románe Vladimíra Mináča Živí a mŕtvi*, 1962, s. 285 – 295); ten istý autor sa o dvadsaťročie neskôr venuje syntaxi románu *Explózia* R. Morica (*Syntakticko-kompozičný pôdorys románu R. Morica Explózia*, 1984, s. 195 – 205). Najčastejšie sa touto problematikou na stránkach SR zaoberal J. Mlacek; pozornosť obracia na A. Matušku (*Viacnásobné vetné členy v diele A. Matušku*, 1965, s. 80 – 88; *Vsuvka v diele Alexandra Matušku*, 1966, s. 211 – 218), Ľ. Ondrejova (*O syntaxi trilógie Ľuda Ondrejova*, 1968, s. 73 – 79), M. Kukučína (*Syntax prvých dedinských poviedok M. Kukučína*, 1974, s. 149 – 158) či, všeobecnejšie, na syntax v slovenskej poézii (*K syntaxi v súčasnej slovenskej poézii*, 1966, s. 335 – 340; *Podoby inverzie v slovenskej poézii*, 1972, s. 129 – 140).

4. PRAGMAŠTYLISTIKA

Prvé texty dotýkajúce sa problematiky pragmaštylistiky sa objavujú na konci 50. rokov minulého storočia. Efektivitou komunikácie v dobovej tlači sa zaoberá J. Horecký (*O jazyku našej tlače*, 1959, s. 65 – 72), princípy textovej výstavby, presnejšie, slovosledné princípy uplatňujúce sa v umeleckých textoch, sú predmetom výskumu J. Mistríka v štúdii *K realizácii aktuálneho členenia* (1959, porov. vyššie). Výraznejšie sa tejto problematike začali autori na stránkach SR venovať až v druhej dekáde 21. storočia. V r. 2011 sa objavuje štúdia M. Dudka *Behavitívy a podobné výrazy* (2011, s. 311 – 314) o tzv. behavitívoch, ktoré autor, vychádzajúc z teórie J. L. Austina (2004), charakterizuje ako „pomerne heterogénnu množinu výrazových prostriedkov na vyjadrenie postojov pri používaní jazyka“ (s. 312) tvoriacich súčasť rečovej etikety (pozdravy, ospravedlňovanie, blahoželanie, odporúčanie, vyslovovanie sústrasti atď.). Otázkam personálnej a sociálnej deixy je venovaná pozornosť v štúdiách M. Bodnárovej *Kolektívny monológ a jeho deiktické aspekty v súkromnej a náboženskej komunikačnej sfére* (2017, s. 233 – 278) a J. Kesselovej *Implicitná a explicitná autoreferencia v dialógu* (2018, s. 7 – 22).

5. TEXTOVÁ ŠTYLISTIKA

Textová štylistika skúma štylistiku kompozície textu; to, ako sa v texte realizujú obsahové koncepty, textové stratégie, ako sa štylisticky využíva textová makro- a mikroštruktúra, ako aj problematiku žánrov a intertextových vzťahov. Z tohto hľadiska je jednou z prvých štúdií, ktoré sa venujú kompozícii textu, teoreticky, ale hlavne prakticky zameraný text J. Petrikoviča *Opis na priemyselných školách strojníckych* (1952/1953, s. 160 – 163). Opis sa tu pokladá za slohový druh a zároveň v praktickom živote za jednu zo základných zložiek každého jazykového prejavu. To, čo súčasná štylistika chápe ako jeden zo základných cieľov deskriptívnej textovej straté-

gie, teda vyvolanie predstavy (Slančová – Mergeš – Klingová – Kičura Sokolová 2021), sa podľa J. Petrikoviča dá dosiahnuť v odbornom opise (z dnešného uhla pohľadu) len multimodálne, t. j. kombinovaním verbálneho a neverbálneho modu. V r. 1962 M. Darovec v recenzii publikácie J. V. Bečku *Základy kompozice jazykových projevů* (s. 51 – 33) konštatuje, že „výsledky recenzovanej práce sú významným prínosom najmä pre teóriu prehovoru, ktorá sa v súčasnosti iba tvorí ... pomôže predovšetkým pri štylistickej analýze jazykových prejavov, najmä prejavov umeleckých, a to tým, že poskytuje systematický výklad o stavbe vyšších jednotiek, ako je veta. Ako ukazujú doterajšie štylistické rozbory jazykových prejavov, obmedzovala sa analýza takýchto jednotiek iba na niekoľko nesystematických poznámok, alebo sa vôbec obchádzala“ (s. 53). 60. – 80. roky sú z hľadiska textovej štylistiky v SR najbohatšie. Programovú štúdiu *Základná klasifikácia kompozičných typov jazykových prejavov* publikovala v r. 1972 (s. 204 – 213) M. Ivanová-Šalingová. Obhajuje začlenenie skúmania kompozície do lingvistickej štylistiky a podáva základné členenie kompozičných modelov vecných a čiastočne umeleckých textov. Kompozícii umeleckého textu je venovaná väčšina príspevkov v spomínaných troch desaťročiach. Skúma sa predovšetkým mikrokompozícia umeleckého textu: vnútorný monológ (J. Findra, *Realizácia vnútorného monológu v Miná̆čovej poviedke Nenávisť*, 1965, s. 208 – 215), autorská reč a reč postáv (M. Patáková, *Kompozičná variabilnosť dialógu v Hronského próze*, 1975, s. 283 – 290; O. Sabolová, *Autorská reč a reč postáv v Jilemnického poviedke Návrat*, 1978, s. 23 – 30; *Jazykovo-kompozičné osobitosti Urbanovej novely Za vyšným mlynom*, 1979, s. 21 – 29), stavba odseku (J. Mlacek, *Začiatok odseku v monologickom texte*, 1967, s. 335 – 341; J. Findra, *Odsek a odstupňovanie textu*, 1980, s. 71 – 80; E. Bajzíková, *Nadväznosť odsekov z hľadiska textovej syntaxe*, 1983, s. 141 – 146) a aktuálne vetné členenie (J. Vaňko, *Štruktúra textu umeleckej prózy z tematicko-rematického hľadiska*, 1986, s. 162 – 168). Okrem toho vychádzajú štúdie venované jednotlivým kompozičným javom a štruktúram: rekurencii (J. Mistrík, *Rekurencie v texte*, 1969, s. 276 – 282), konektorom (E. Bajzíková, *O daktorých konektoroch v hovorových textoch*, 1973, s. 154 – 162; *O častici no pri výstavbe hovorového textu*, 1975, s. 80 – 84) a dialógu ako textu (J. Mistrík, *Dialóg*, 1980, s. 3 – 12), príp. kompozícii v iných komunikačných sferách, než je literárna komunikačná sféra, t. j. kompozícii esejistického textu (D. Slančová, *O kompozičných prostriedkoch súčasnej slovenskej eseje a jej štýlu I, II*, 1985, s. 28 – 37, 93 – 97) a epištolárneho textu (F. Ruščák, *Kompozičné parametre epištolárnych textov*, 1988, s. 193 – 200). V 90. rokoch sa E. Bajzíková zameriava na konexiu v esejach R. Krajčoviča (*Exoforická nadväznosť pri výstavbe textu (Na základe esejí R. Krajčoviča)*, 1997, s. 268 – 274). Neskôr J. Findra analyzuje problematiku kohézie a konexie ako vzťahu hĺbkovej a povrchovej organizácie textu (*Vymedzenie niektorých základných pojmov a termínov textovej lingvistiky*, 2012, s. 40 – 47).

6. SOCIOŠTYLISTIKA: ŠTYLISTIKA KOMUNIKAČNÝCH SFÉR

Štylistiku jednotlivých komunikačných sfér (KS) reflektujeme v chronologickej následnosti tak terminologicky (porov. aj Slančová – Spáčilová – Timková Lazurová 2021), ako aj obsahovo. Už v 30. rokoch sa vyskytli prvé terminologické pomenovania verbálnej interakcie (štýlu) v privátnej, teda rodinnej, priateľskej, susedskej KS (*konverzačný štýl*) a právnej KS (*právnický štýl*). Spôsob dorozumievania v jednotlivých KS v zmysle funkčného štýlu mal svoje terminologické označenie už v 40. rokoch (*hovorový*, *úradný/administratívny*, *básnický*, *novinársky*, *odborný/vedecký štýl*), čo súvisí s rozvojom jednotlivých sociálnych inštitúcií a organizácií na Slovensku v danom historickom období a s postupnou vedeckou reflexiou variabilných spôsobov dorozumievania sa v slovenčine. S viacerými termínmi, ktoré sa v SR vyskytli v tomto období a diferencovanejším spôsobom pomenúvali spôsob komunikácie v príslušných KS, sa neskôr už nestretávame. Ide o také termíny, ako sú napr. *prakticky odborný školský štýl* vo vzdelávacej KS, *lekársky štýl* v zdravotníckej KS, *hospodársky štýl* (aj *hospodársky jazyk*) v ekonomickej KS, *vojenský štýl* vo vojenskej KS. Ako termíny vyhradené pre špecifický funkčný štýl sa od 40. rokov využívajú stále, nevariantné termíny *rečnícky štýl* (od 80. rokov aj *rétorický štýl*) a od 80. rokov termín *epištolárny štýl*, predovšetkým v príspevkoch F. Ruščáka.

Bežná komunikačná sféra. Tu jednoznačne prevládajú termíny *konverzačný štýl* a *hovorový štýl*, ktoré sú v štylistickej terminológii SR prítomné od začiatku jej vychádzania; v 30. rokoch sa ako alternatíva hovorového štýlu použil termín *prirodzený štýl hovorenej reči*. Terminologická pestrosť sa prejavuje hlavne v 40. – 60. rokoch, keď sa dá pozorovať dynamika hľadania čo najpresnejšieho pomenovania ako ekvivalentu termínu Pražskej školy „prostě sdělný jazyk“. Š. Peciar (*Jazykový purizmus a apretorská prax*, 1949/1950, s. 257 – 273) dokonca tvrdí, že „bez slovesa *sdeliť* možno sa síce v slovenčine obísť, ale v štylistike ťažko nájsť vhodný „slovenskejší“ výraz pre *„sdeľovací štýl“* (azda „obcovací“?)“ (s. 262). V tej istej štúdii však zároveň používa termíny *hovorená reč*, *hovorený jazyk*, ale aj *hovorový štýl*, pričom v jeho rámci vydeľuje ešte *familiárny štýl*. V terminológii označujúcej jazyk, resp. spôsob komunikácie v privátnej KS možno nájsť najvyššiu mieru hľadania jeho vnútornej diferenciácie v 40. rokoch; okrem spomínaných príkladov sa používajú termíny *hovorový štýl spisovného jazyka*, *hovorový štýl* so synonymom *reč neodborná*, *prostý ľudový štýl*, ale aj *rodinný štýl*. Od 70. rokov sa používajú v podstate len termíny *konverzačný štýl* a *hovorový štýl*. Problematikou bežnej KS sa zaoberala M. Ivanová-Šalingová v štúdii *Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny* (1963, s. 17 – 32), v ktorej konštatuje: „Pretože doteraz nemáme urobený systematický výskum hovorového štýlu spisovnej slovenčiny, nemáme určené ani jazykové prostriedky tohto štýlu, hoci o jeho existencii dnes už nik nepochybuje.“

(s. 21). Danú štúdiu možno vnímať ako prvý pokus o charakteristiku príslušného štýlu, v ktorej sa vymedzujú jeho základné vlastnosti a výrazové prostriedky. Autorka aplikuje sociolingvistický prístup a diferencuje hovorový štýl podľa krajov (zmieňuje sa o troch tzv. variantoch hovorového štýlu: západoslovenskom, stredoslovenskom a východoslovenskom), vekových stupňov (detská reč, reč dospievajúcej mládeže, reč dospelých, reč staršej generácie) a spoločenského rozvrstvenia (hovorový štýl príznačný pre dedinské, mestské prostredie, inteligenciu atď.). Ako problémové sa však javí autorkino neadekvátne stotožňovanie hovorového štýlu s „hovorenou formou spisovného jazyka", na čo kriticky reagoval Š. Peciar v práci *Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny* (1965). O dvadsať rokov neskôr sa k týmto polemikám vracia na stránkach SR J. Bosák (*Hovorovosť ako dynamický faktor*, 1984, s. 65 – 73). Hovorový štýl chápe užšie, ako „len jedn[u] z foriem, ktorou sa realizujú prejavy v bežnej dorozumievacej sfére" (s. 67). V tejto „forme" sa podľa autora pripúšťa používanie hovorových prostriedkov, ktorých základným atribútom je spisovnosť. Navrhuje používať pojem bežný hovorený jazyk zahŕňajúci aj nespisovné, slangové a nárečové slová. Teoretické reflexie o komunikácii v bežnej KS vo vzťahu k hovorovému štýlu a k fenoménom, ako sú hovorovosť, hovorený/hovorový jazyk, ústna reč, hovorové prejavy, hovorová slovenčina, hovorená podoba spisovnej slovenčiny, detailne približuje M. Bodnárová (*Terminologická reflexia komunikácie v súkromnej sfére vo vzťahu k hovorovému štýlu a jemu blízkym javom – niekoľko úvah*, 2013, s. 174 – 186). V štúdiách publikovaných v druhej dekáde 21. storočia je sústredenejšia pozornosť venovaná výrazovým prostriedkom tejto KS, hlavne slangu mládeže (Z. Sedláčková, *Lingvokultúrne východiská k interpretácii súčasného slangu slovenskej mládeže*, 2012, s. 12 – 30), či vzorcom v komunikácii mladšej a staršej generácie (P. Bartalošová, *Akomodačno-asimilačné procesy v intergeneračnej komunikácii z pohľadu seniorov*, 2020, s. 62 – 75).

Administratívna komunikačná sféra. Prvý príspevok venujúci sa tzv. úradnej slovenčine sa v SR objavuje na začiatku 30. rokov (F. Jesenský, *Z úradnej slovenčiny*, 1933/1934, s. 134 – 138). Autor v ňom poukazuje na frekventované jazykové chyby v úradných listinách (napr. používanie nevhodnej terminológie, nekorektnej slovesnej väzby, preferenciu bohemizmov či nadužívanie pasívnych tvarov). Terminológia v pomenovaní spôsobu dorozumievania v administratívnej KS je pomerne jednotná. Najčastejší termín *administratívny štýl* sa objavuje už v 40. rokoch a je v SR takmer výlučne prítomný doteraz. Stopovo sa vyskytujú termíny *úradný štýl*[12] (aj *štýl bežnej úradnej komunikácie*), *kancelársky štýl* (aj *kancelársky jazyk*). V 50. rokoch sa tieto dva termíny kombinujú v podobe *úradný*

[12] Termín *úradný štýl* sa od 50. rokov vyskytol až v r. 2020 v príspevku J. Dolníka *Komunikačná kultúra* (s. 8 – 27) ako jeden z autorom uvádzaných štýlov.

administratívny štýl (resp. jazyk) a tento štýl sa vydeľuje ako druh *prakticky odborného štýlu*: Ďalším termínom je termín *rokovací štýl* objavujúci sa v textoch z 50. a 70. rokov.

Právna komunikačná sféra. Na začiatku vychádzania SR, už v 10. čísle jej prvého ročníka, sa stretávame s termínom *právnický štýl*. Použil ho J. Petrikovich (pod značkou -tri-) v článku *Na margo našej právnickej terminológie* (1932/1933, s. 89 – 90) ako vôbec prvé špecifické označenie funkčného štýlu. Tento termín indikuje chápanie osobitnej, právnej, KS a osobitného spôsobu vyjadrovania, ktoré si však neskôr nenašlo miesto v klasifikácii funkčných štýlov. Rezíduá osobitného vyčleňovania právnej KS je možné nájsť v termínoch *odborný právnický štýl*, ktorý sa spoločne s termínom *právnický štýl* používa v podstate jednotne do 70. rokov. Okrem toho fungujú termíny *právny štýl*, resp. *diplomaticko-právny štýl* (50. roky) a *administratívno-právny štýl* (80. roky). Kompozitum *administratívno-právny* poukazuje na stotožnenie, resp. prinajmenšom prienikové chápanie, administratívnej a právnej KS, ktoré čiastočne pretrváva až do súčasnosti. Tak napr. v r. 2017 P. Gergel v historicky zacielenej štúdii (*Formulár trnavských meštianskych závetov prvej polovice 19. storočia zo štylistického hľadiska*, 2017, s. 129 – 138) vyslovuje názor, že „závety ako právne dokumenty náležia do administratívneho štýlu“, a ďalej uvádza: „Hoci nie je možné stotožniť administratívny štýl s právnym štýlom, je nepochybné, že v rámci administratívneho štýlu má právny štýl dominantné postavenie“ (s. 130). V súvislosti s právnou KS sa v 60. rokoch stretávame aj s termínom *zákonodarný štýl*, na ktorý v prvých dvoch dekádach 20. storočia nadviazal termín *legislatívny štýl*. Obsahovo sa však štylistikou tejto KS zaoberali články predovšetkým v 30. a 40. rokoch.

Literárna komunikačná sféra. Terminológia označujúca spôsob jazykovej interakcie v literárnej KS je pomerne konzistentná. Od 40. do 60. rokov sa používa termín *básnický štýl*, v 40. rokoch s variantom *básnický štýl spisovného jazyka*, resp. *básnický jazyk*, ale už od 50. rokov prevažuje termín *umelecký štýl* (s variantmi *umelecký štýl spisovného jazyka*, *jazykový štýl umeleckých diel*, *štýl umeleckej literatúry*, *štýl umeleckých textov*), oveľa menej termín *literárny štýl* (s variantom *literárny štýl umeleckého diela*).[13] Literárna KS je v SR reflektovaná takmer v úplnosti prostredníctvom analýzy vybraných jazykových alebo štylistických a štýlových (vrátane kompozičných) javov v dielach konkrétnych autorov. Komplexná štylistická charakteristika textov tejto KS, napr. všeobecná analýza dramatického

[13] Príležitostne sa v tejto KS využívajú aj termíny tzv. druhových a žánrových štýlov: *básnický*, *prozaický*, *novelistický*, *rozprávkový štýl*. Na prelome 40. a 50. rokov sa A. Pranda v článku v rubrike *Kronika* (*Kultúra operného a činoherného jazyka v uplynulej sezóne*, 1949/1950, s. 23 – 26) pokúšal vyčleniť samostatný operný (neskôr termínom spevoherný) a činoherný štýl ako „kultúrne takmer najvyššie štýly“ (s. 24).

textu v štúdii M. Ivanovej-Šalingovej *K analýze štýlu drámy* (1964, s. 151 – 165), je skôr výnimkou.[14]

Mediálna komunikačná sféra. Mediálna KS sa na stránkach SR terminologicky spája takmer výlučne so žurnalistikou ako jednou z jej zložiek. Odráža sa to aj v termínoch *novinársky štýl* (V. Polakovičová, *Funkčné využitie superlatívu v novinárskom štýle*, 1943, s. 148 – 151) a od 50. rokov *publicistický štýl*. Tento termín zavádza v prvej komplexnej štúdii reflektujúcej „kriticky aj prakticky" jazyk tlačovej žurnalistiky J. Horecký (*O jazyku novinárskych útvarov*, 1955, s. 75 – 81). Explicitne poukazuje na jeho prevzatie zo sovietskej štylistiky: „V novších sovietskych prácach sa obyčajne vydeľuje tzv. publicistický štýl ako samostatný štýl, priradený k umeleckému a odbornému štýlu" (s. 75) a definuje túto KS na základe žánrov (útvarov), objavujúcich sa v súdobej slovenskej tlači. Na tejto báze potom charakterizuje aj jazyk slovenských novín. Okrem iného sa v citovanej štúdii uvádza: „Osobitnú kapitolu v našej tlači tvoria propagandistické a náučné útvary (úvodník, politický komentár, propagandistický článok, recenzia kníh a pod.). Tieto útvary, najmä keď rozsahom tak prevládajú ako v našich novinách, majú najväčšiu vinu na jednotvárnosti jazyka našich novín. Kompozične i jazykovo sú tak rovnaké, akoby jeden druhému z oka vypadli" (s. 80). J. Horecký sa tejto problematike venoval aj v ďalších štúdiách a recenziách. Je príznačné, že terminológia bola najviac rozkolísaná v 50. rokoch: používali sa variantné termíny *novinársky praktický štýl*, resp. *praktický odborný jazyk*, *novinárska reč*, *jazyk novín* a potom v 80. rokoch, keď vstupujú do štylistickej terminológie aj ďalšie médiá – rozhlas a televízia: *štýl tlače, rozhlasu a televízie* a ideologicky podmienený termín *štýl prostriedkov masovej informácie*. Štylistike žurnalistiky sa venovali aj J. Mistrík (*K jazyku a štýlu reportáže*, 1963, s. 143 – 155), Z. Lišková (*O účinnosti niektorých jazykových prvkov v dennej tlači*, 1979, s. 9 – 15; *Jazykové stvárnenie podpisku k fotografii v dennej tlači*, 1983, s. 35 – 41), D. Tisová (*Syntakticko-štylistické vlastnosti vety v priamej rozhlasovej a televíznej hokejovej reportáži*, 1980, s. 218 – 226), J. Findra (*Publicistický štýl v Pravde chudoby*, 1989, s. 65 – 74). Ten istý autor podáva štylistickú analýzu prejavov z politickej KS, ktorá sa v tom čase spájala s „prostriedkami masovej informácie a propagandy" (*Jazykovo-štylistická charakteristika súčasných politických prejavov a statí*, 1983, 330 – 339). V posledných rokoch bola jedným z najvplyvnejších textov na tému štylistiky žurnalistiky recenzná štúdia J. Mlacka *Z aktuálnych štylistických otázok žurnalistickej žánrológie (najmä na pozadí knihy I. Jenču)* (2016, s. 39 – 54). Štylistika mediálnej KS sa v prvej dekáde 21. storočia reflektuje aj na báze tzv. *e-štýlu* a štylistiky sociálnych sietí (N. Kolenčíková, *Predvolebný diskurz v prostredí sociálnych sietí z pohľadu pragmalingvistiky*, 2018, s. 143 – 159). V tom istom čase

[14] Podrobnejšie sa problematike analýzy umeleckého štýlu venuje J. Vaňko v tomto jubilejnom čísle.

sa v SR objavuje aj *štýl reklamy*: jedinou štúdiou, ktorá sa touto problematikou – prostredníctvom frazeológie – zaoberá, je štúdia E. Tvrdoňa *Reklamná aktualizácia frazémy v slogane* (2007, s. 270 – 275). Komplexne sa charakteristike textov z pohľadu klasických aj súčasných metodologických východísk venuje M. Kazharnovich (*Štylistický potenciál mediatizácie*, 2022, s. 22 – 36).

Náboženská komunikačná sféra. Termín *náboženský jazykový štýl* sa popri termíne *cirkevný štýl* (*štýl cirkevnej sféry*) v SR objavuje v 40. – 50. rokoch a potom až v 90. rokoch v podobe *náboženský štýl*. V prvých dvadsiatich rokoch 21. storočia sa na stránkach SR objavujú ešte termíny *sakrálny štýl* a *religiózny štýl*.[15] Jednotlivé štúdie sú venované charakteristike vybraných žánrov náboženskej KS, ako je kázeň (J. Findra, *Kázeň v priestore náboženskej komunikačnej sféry*, 2006, s. 129 – 135), homília (K. Pancáková, *Žánre náboženského štýlu. Homília*, 2006, s. 136 – 138) či svedectvo (M. Bodnárová, *Svedectvo ako žáner náboženskej komunikácie*, 2015, s. 194 – 209). Nábožensky profilovanej žurnalistike sa venovala T. Rončáková (*Vetná modálnosť náboženskej publicistiky*, 2009, s. 321 – 333), pričom pozornosť sústredila na hlavné slovenské náboženské týždenníky *Katolícke noviny* a *Evanjelický posol spod Tatier*. V posledných rokoch sa tiež objavujú aplikácie konceptu komunikačného registra, ako ho predstavila D. Slančová (porov. napr. Slančová 1999; Slančová – Zajacová 2007; Slančová – Slančová 2014), do náboženskej KS. Príkladom toho sú štúdie M. Bodnárovej (*Exorcistický komunikačný subregister v kontexte náboženskej komunikácie a slovenskej lingvistiky*, 2019, s. 288 – 306; *Prienik exorcistického a charizmatického komunikačného subregistra u rímskokatolíckeho kazateľa Martina Harčára*, 2021, s. 78 – 103). Existenciu náboženského štýlu ako samostatného funkčného štýlu spochybnil J. Findra, ktorý v citovanom článku (2006, s. 129, porov. vyššie) uvádza: „Úvaha o osobitnej náboženskej sfére je nespochybniteľná. ... Vyslovujem však presvedčenie, že na systémovej úrovni nemožno hovoriť o osobitnom náboženskom funkčnom jazykovom štýle“. Argumentuje tým, že náboženské texty majú heterogénny charakter, sú vybudované na báze odlišných obsahových a formálnych textových modelov. Nad Mistríkovým chápaním pojmu náboženský štýl sa zamyslel J. Mlacek v štúdii *Náboženské komunikáty a ich štylistická interpretácia v diele Jozefa Mistríka*, 2011, s. 294 – 299, ktorá je venovaná 90. výročiu narodenia tohto jazykovedca. J. Mlacek vychádza zo známeho textu J. Mistríka *Náboženský štýl* (1991), v ktorom sa píše: „Náboženský štýl je štýl sui generis. Doteraz neskúmaný a neformulovaný a nezaradený“ (cit. podľa Mlacek 2011, s. 294)[16]. J. Mlacek sa k úvahám o náboženskom štýle vrátil o dva roky neskôr v recenznej

[15] Priraďujú sa k nim ešte ďalšie termíny žánrových štýlov: *homiletický* (*funkčný jazykový*) *štýl*, *biblický štýl*, *kultový štýl* a *štýl oficiálnych dokumentov cirkvi*.

[16] V neskorších prácach J. Mistrík upúšťa od termínu náboženský alebo religiózny štýl a v rámci sekundárnych štýlov vymedzuje iba kazateľský, liturgický a biblický štýl (1997) .

štúdii *Niekoľko poznámok a úvah o náboženskom štýle (odvíjajúcich sa najmä od monografie Wojtak, Maria: Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy)* (2013, s. 58 – 75). Predstavuje v nej podnetnú monografiu poľskej autorky M. Wojtakovej, v ktorej je primárna pozornosť venovaná vymedzeniu modlitebníka ako samostatného žánru náboženského štýlu. K otázkam náboženského štýlu sa v recenznom článku *O náboženskej komunikácii cez optiku slovenskej štylistiky* vyslovila M. Bodnárová (2016, s. 166 – 173). Objektom citovaného článku je monografia J. Mlacka *Štylistické otázky náboženskej komunikácie* (2012).

Vedecká komunikačná sféra. Túto KS členíme na tri subsféry: vedeckej komunikácie, popularizácie vedeckých poznatkov a praktického využitia odborných poznatkov. Terminológia danej KS a jednotlivých subsfér je jednoznačne najpestrejšia. Najvšeobecnejší termín, ktorý sa používa na označenie spôsobu verbálnej komunikácie v celej sfére, je *odborný štýl* a *náučný štýl* s variantmi *odborný štýl/odborné štýly spisovného jazyka*, príp. *náukový štýl* (*náuková próza*, *štýl náukových próz*). V jednom prípade sa tieto dva termíny aj kombinujú: *odborný náučný štýl*. Osihotený je termín *štýl odborných dokumentov*. V komunikačnej subsfére vedeckej komunikácie prevažuje termín *vedecký štýl* so spresňujúcimi atribútmi, ktoré zdôrazňujú jeho prináležitosť k sfére sprostredkovania vedeckých poznatkov pre vzdelané, zorientované publikum. Objavujú sa atribúty, ako *intelektuálny*, *teoretický*, *knižný*, *vysoký*, príp. adverbium *prísne* (*prísne vedecký štýl*). V 80. a 90. rokoch sa kombinujú termíny *vedecký štýl* a *náučný štýl* a vzniká kompozitný termín *vedecko-náučný štýl*. Ústredným textom, ktorý sa venuje tejto KS, je štúdia J. Ružičku *Vývin odborného štýlu spisovnej slovenčiny v 20. storočí* (1970, s. 7 – 16, 69 – 74). Veľkú variantnosť termínov vykazuje označenie spôsobu komunikácie vo sfére popularizácie vedeckých poznatkov. Ako prvý sa v 50. rokoch používa termín *popularizačný štýl*, ktorý sa potom objavuje aj v ďalších dekádach. Okrem tohto termínu sa vyskytuje ešte 12 ďalších, z ktorých je najfrekventovanejší termín *populárno-náučný štýl*. Zakladateľskou štúdiou o štylistike tejto KS je práca J. Horeckého *Niekoľko znakov popularizačnej literatúry* (1962, s. 159 – 164). V subsfére praktickej aplikácie odborných poznatkov sa používajú termíny *praktický odborný štýl*, prípadne *praktický štýl*, ktoré však označujú aj štýl úradnej komunikácie. Presnejšie na spôsob dorozumievania v tejto subsfére poukazujú termíny *technický odborný štýl*, *technicko-prevádzkový odborný štýl* a *náučno-technický štýl*. Od 80. rokov sa žiaden štylistický termín viažuci sa na túto komunikačnú subsféru v SR nevyskytol.

Ako termín na označenie špecifického funkčného štýlu zviazaného aj s vedeckou komunikáciou sa od 60. rokov objavuje termín *esejistický štýl*. Príspevkom, ktorý definuje esejistický štýl a podáva jeho základné znaky, je štúdia J. Mistríka *Esejistický štýl* (1974, s. 321 – 332). Štýl esejistických textov charakterizovala v sérii štúdií v 80. rokoch D. Slančová (1981, 1982, 1984, 1985, 1987, pozri aj vyššie)

a venovala sa mu aj K. Buzássyová (*Kontrapunkt významu a výrazu v esejistickom texte*, 1984, s. 337 – 344). Najnovšie sa k štylistike eseje vracia M. Horváth (*Triangulačné body mistríkovského modelu eseje a ich aplikácia na štylistiku digitálnej éry*, 2022, s. 5 – 13).

7. ĎALŠIE OBLASTI ŠTYLISTICKÉHO VÝSKUMU

Z ďalších oblastí štylistického výskumu sa SR, hlavne v prvom štvrťstoročí svojho vychádzania, venovala **edukačnej štylistike**. Jedným z prvých článkov týkajúcich sa danej problematiky je *Štylistika a slovenská škola* od A. Bednára (1941, s. 108 – 116, pozri aj vyššie), v ktorom autor približuje stav vyučovania slovenského jazyka, zvlášť slohovej zložky: „Na našich školách sa štýlu ako celku nevenujeme teoreticky ani prakticky, iba štýlu básnickému, aj to ešte neúplne a veľmi teoreticky“ (s. 108). Upozorňuje na zásadné problémy vyučovania (dôraz sa kladie na oznamovanie faktov, pravopis a teoretické znalosti v gramatike, nedostatočná je umelecká výchova žiakov, minimum pozornosti je venovanej rozvoju ich slovnej zásoby) a vyzýva na posilnenie komunikačného vyučovania. V podobnom duchu sú ladené aj články J. Petrikoviča *Skúsenosti s absolventmi strednej školy pri jazykovom vyučovaní* (1950/1951, s. 217 – 219) a E. Jónu *Štylistika v teórii a v školskej praxi* (1954, s. 161 – 165). E. Jóna upozorňuje na nevyhnutnosť vytvoriť nové učebnice s akcentom na štylistické hľadisko jazykovej výchovy. Zároveň konštatuje, že sloh je niečo, čo sa možno naučiť. Potreba posilniť slohovú výchovu sa zdôrazňuje, vychádzajúc opäť zo zásady, že „[s]loh treba učiť a sloh možno naučiť“, aj v 1. ročníku metodického časopisu *Český jazyk*, ktorý vo svojom recenznom príspevku predstavil G. Horák (1951/1952, s. 56 – 58). Časopis pre metodiku vyučovania slovenského jazyka v danom období absentoval, „[t]úto úlohu len čiastočne spĺňa *Slovenská reč*“ (s. 58). V 60. rokoch minulého storočia začali vznikať prvé metodické príručky a konala sa konferencia o metodike výučby slovenského jazyka, na čo reaguje aj SR publikovaním recenzií od J. Horeckého (1963, s. 120[17]), G. Horáka (1964, s. 304 – 307[18]) a správy J. Oravca (1965, s. 237 – 238[19]). V nasledujúcich rokoch je edukačná štylistika na stránkach SR prezentovaná najmä v podobe recenzií. K najnovším patrí recenzia F. Ruščáka (2020, s. 96 – 101) na monografiu M. Ligoša *Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v minulosti, prítomnosti a budúcnosti* (2019).

---

[17] Autorom prvej príručky, zameranej osobitne aj na metodiku výučby slohu, ktorú recenzoval J. Horecký, je J. Ballay (1962).

[18] Ide o publikáciu V. Betákovej *Metodika slovenského jazyka v 6. – 9. ročníku základnej deväťročnej školy* (1963).

[19] Konferencia o metodike vyučovania slovenského jazyka, ktorá sa konala 10. – 11. februára 1965 v Smoleniciach.

Historická štylistika. Ak za predmet historickej štylistiky pokladáme skúmanie dynamiky jazykových a nejazykových prostriedkov (vonkajšej formy štylémy) a spôsob utvárania vnútornej formy štylémy (indikátorov jej obsahu) vo vzťahu k funkcii štylémy, ďalej dynamiky textov, v ktorých sa dané prostriedky vyskytujú, ako aj dynamiky žánrov a štýlov (Slančová – Spáčilová et al. 2022), potom historickoštylistický pohľad ako sekundárny sa v SR sústreďuje hlavne na lexikálne prostriedky a ich využitie, predovšetkým na terminológiu. E. Krasnovská (*Administratívno-právna terminológia v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. stor. I, II*, 1985, s. 340 – 347; 1987, s. 138 – 148) a R. Kuchar (*Administratívno-právna terminológia v predspisovnom období a jej spracovanie v Bernolákovom Slováři*, 1987, s. 289 – 295) analyzujú administratívno-právnu terminológiu v predbernolákovskom období a jej historické lexikografické spracovanie; J. R. Nižnanský (1987) sa sústredil na vinohradnícku terminológiu v diele J. Hollého (*Vinohradnícka terminológia v diele Jána Hollého*, 1987, s. 276 – 288) a včelársku terminológiu v diele J. Fándlyho (*Včelárska terminológia v diele Juraja Fándlyho*, 1991, s. 79 – 87)[20]. Ďalším predmetom záujmu historickej štylistiky sa stáva interlingválny a intralingválny kontext využívania lexiky, v predspisovnom období predovšetkým vo vzťahu k češtine. R. Kuchar sa téme venuje na báze historickej komparatívnej štylistiky (*Pokus o zistenie fungovania vedľa seba stojacich lexém v historickom kontexte*, 2007, s. 210 – 227) a I. Valentová (2011) na základe *Historického slovníka slovenského jazyka* z pohľadu historickej lexikálnej štylistiky (*Žánrové a štýlové členenie bohemizmov v predspisovnom období slovenčiny*, 2011, s. 149 – 159). K. Lifanov sa v tomto kontexte venuje historickej socioštylistike (*Jazyk východoslovenských administratívnoprávnych pamiatok v stredoveku*, 1997, 142 – 150). Jediné štúdie, ktoré si kladú za cieľ charakterizovať štýl textu z historického pohľadu, sú tie, ktoré sa týkajú žurnalistického štýlu, a to – v dobovej terminológii – novinárskeho (V. Polakovičová, *Niekoľko poznámok o novinárskom štýle Viliama Paulinyho-Tótha*, 1943, s. 164 – 168) či publicistického štýlu (J. Horecký, *Obrazné prvky v publicistickom štýle Ľ. Štúra*, 1956, s. 238 – 240); z novšieho obdobia je to štúdia J. Findru *Publicistický štýl v Pravde chudoby* (1989, s. s. 65 – 74) a (sekundárne) sa tejto komunikačnej sfére z historického hľadiska venujú aj J. Furdík a J. Nižníková (*Z lexiky a syntaxe povstaleckej tlače*, 1989, s. 193 – 206).

Príspevky patriace do okruhu **translačnej štylistiky** sa spočiatku zameriavali na štylistiku prekladu umeleckého textu (napr. Z. Jesenská, *Z prekladateľských problémov (na margo prekladu Bratov Karamazovcov)*, 1942, s. 8 – 17; J. Mihál, *O prekladoch Gogoľovho Revízora*, 1963, s. 239 – 246; J. Rybák, *Na okraj kritiky prekla-*

[20] Jazyku J. Fándlyho sa venuje aj M. Majtán (*Slovná zásoba vo Fándlyho diele Pilný domajší a poľný hospodár*, 1987, s. 269 – 276), E. Krošláková (*Z frazeológie v diele Juraja Fándlyho*, 1990, s. 268 – 274) a P. Žigo (*Dialóg v diele Juraja Fándlyho*, 1990, s. 262 – 268).

du Revízora, 1964, s. 91 – 94), neskôr aj odborného textu (J. Mlacek, *O štylistike odborného prekladu*, 1977, s. 321 – 326; P. Petráš a D. Munková, *(Nielen) lingvistický pohľad na strojový preklad (na príklade prekladov textov technickej dokumentácie z angličtiny)*, 2019, s. 258 – 287[21]). Od začiatku vychádzania SR sa prekladu vo vzťahu k štylistike prisudzuje dôležité miesto. Svoj názor vyslovuje H. Bartek (*Budúcnosť slovenčiny*, 1936/1937, s. 185 – 194): „Dobrý preklad je rozhodne väčším obohatením jazyka ako zlá pôvodina. ... Až budeme mať hodne prekladateľov umelcov a tvorcov nových hodnôt jazykových, nevyhnutne vznikne prielom v doterajšom slovenskom štýle“ (s. 189) a o niekoľko rokov neskôr aj Š. Peciar (*K diskusii o prekladaní*, 1952/1953, s. 155 – 160): „Ba odvažujem sa tvrdiť, že dobrý preklad je predovšetkým otázka štýlu“ (s. 159).

8. ZÁVER

Štylistike sa vo všetkých žánroch uverejňovaných v Slovenskej reči venuje pozornosť počas celého obdobia jej existencie. Základné vývinové trendy štylistických výskumov sa viažu na postupnú emancipáciu štylistiky ako lingvistickej disciplíny spojenej s ustaľovaním štylistickej terminológie vrátane pomenovania jedného z jej ústredných konceptov, ktorým je štýl. Základnou metódou štylistických výskumov je analyticko-interpretačná metóda, v 60. – 80. rokoch výraznejšie doplnená exaktnými štatistickými metódami. Pomerne skoro sa v Slovenskej reči ozýva teoretické echo funkčného chápania štýlu Pražskej školy, ktoré na jej stránkach zapustilo pevné korene. Rozkošatený predmet štylistiky sa sústreďuje hlavne na lingvoštylistiku a štylistiku jednotlivých komunikačných sfér, predovšetkým vedeckej, mediálnej, administratívnej, literárnej, bežnej komunikačnej sféry a v ostatných desaťročiach aj náboženskej komunikačnej sféry. V 60. – 80. rokoch stála v centre pozornosti aj textová štylistika venujúca sa teoretickým i praktickým otázkam kompozície textu. Pomerne pravidelne, hoci nie frekventovane, sa publikujú príspevky historickej štylistiky. V štylistickej problematike sa na stránkach Slovenskej reči odrážajú nielen jednotlivé metodologické prúdy lingvistického prístupu ku skúmaniu variability verbálneho dorozumievania, ale, možno výraznejšie ako v iných lingvistických disciplínach, aj historicky podmienené spoločenské, politické, ideologické, kultúrne a umelecké peripetie doby spojené s meniacimi sa vzorcami správania, normami a dobovým vkusom.

[21] V tejto štúdii sa okrem iného poukazuje na potrebu nanovo vyčleniť a opísať návod ako osobitný žáner, čo autori čiastočne robia.

Literatúra

AUSTIN, J. L. (2004): *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava: Kalligram.

BALLAY, J. (1962): *Vyučovanie slohu v 6. - 9. ročníku základnej deväťročnej školy. Metodická príručka pre učiteľov*. Bratislava: Ústav pre ďalšie vzdelávanie učiteľov a výchovných pracovníkov.

BETÁKOVÁ, V. (1963): *Metodika slovenského jazyka v 6. – 9. ročníku základnej deväťročnej školy. Učebnica pre pedagogické inštitúty*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

FINDRA, J. (2003): Štylistika v matičnej Slovenskej reči. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia.* Bratislava: Veda, 73 – 84.

KRÁĽ, Á. (1984): *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

LIGOŠ, M. (2019): *Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v minulosti, prítomnosti a budúcnosti (Kapitoly z dejín vyučovania slovenčiny s výzvami do budúcnosti).* Bratislava: Veda.

MIKO, F. (1955): *Sloh*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

MISTRÍK, J. (1991): Náboženský štýl. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca 20*. Bratislava: Alfa, 163 – 175.

MISTRÍK, J. (1997): *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

MLACEK, J. (2012): *Štylistické otázky náboženskej komunikácie*. Ružomberok: Verbum.

OLOŠTIAK, M. (2011): *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

PAULINY, E. (1960): *Krátka gramatika slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J. (1953): *Slovenská gramatika*. Martin: Osveta.

PECIAR, Š. (1965): Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny. In: *Jazykovedné štúdie 8*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 42 – 70.

SLANČOVÁ, D. (1999): *Reč autority a lásky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

SLANČOVÁ, D. (2019): Socioštylistika ako súčasť interaktívnej štylistiky – návraty a perspektívy. In: *Jazykovedný časopis*, 70/3, 314 – 318. DOI: 10.2478/jazcas-2020-0007.

SLANČOVÁ, D – ZAJACOVÁ, S. (2007): Komunikačný register ako prostriedok verbálnej socializácie dieťaťa. In: Orgoňová, O. (ed.): *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II*. Bratislava: Univerzita Komenského, 153 – 163.

SLANČOVÁ, D. – SLANČOVÁ, T. (2014): *Reč pohybu, autority a súdržnosti*. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta športu.

SLANČOVÁ, D. – MERGEŠ, J. – KLINGOVÁ, J. – KIČURA SOKOLOVÁ, J. (2021): *Úvod do štúdia žurnalistických žánrov v tlačových médiách*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

SLANČOVÁ, D. – SPÁČILOVÁ, S. – TIMKOVÁ LAZUROVÁ, A. (2021): Štylistická terminológia v časopise Slovenská reč (termíny štýl a sloh). In: Popovičová Sedláčková, Z. (ed.): *Štýl – komunikácia – kultúra. K stému narodeniu profesora Jozefa Mistríka (1921 – 2000)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 101 – 116.

SLANČOVÁ, D. – SPÁČILOVÁ, S. et al. (2022): *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky*. V tlači.

ONOMASTICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ[1]

Juraj Hladký* – Iveta Valentová**

**Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity – **Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.*
**Priemyselná 4, Trnava – **Panská 26, Bratislava*
E-mail: juraj.hladky@truni.sk, iveta.valentova@juls.savba.sk

HLADKÝ, J. – VALENTOVÁ, I. (2022): Research on Onomastics in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 307 – 342.

Abstract: Onomastics as an independent linguistic discipline was also formed and developed through studies, articles and comments on current orthographic problems of proper names by Slovak linguists and onomasticians in the Slovenská reč journal. In this article, we have tried to show this development at least partially. We have focused on the solution of theoretical, methodological, etymological and orthographic issues in the research of proper names. We have characterized the works dealing with analyses of onymic lexis and containing synthesizing results of these analyses within the framework of individual onomastic branches, basic types of proper names and thematic areas. We compared the proposed solutions to the problematic phenomena discussed within the state of the art and its results at present.

Keywords: Slovenská reč, theoretical onomastics, onomastic terminology, anthroponomastics, toponomastics, chrematonomastics, literary onomastics.

Článok v skratke:

- Vývoj onomastiky od riešenia pravopisných problémov vlastných mien, etymologických prác po fungovanie vlastných mien v komunikácii v SR.
- Teoreticko-metodologické východiská V. Blanára a vývin onomastickej terminológie na stránkach SR.
- Rodné (krstné) mená, osobné mená v jednomennej pomenovacej sústave, prímená, priezviská, rodinné mená, etnonymá – vznik, vývin, pravopis, výslovnosť, slovotvorba, prechyľovanie priezvisk.
- Význam výskumu zoonymie pre vývin slovenčiny.
- Etymologické výklady slovenských toponým, ich pravopisné problémy a tvorenie derivátov, diskusia o hraniciach štandardizácie geografického názvoslovia, slovníkovo-areálové spracovanie terénnych názvov. Vzťahy medzi používaním endoným a exoným v jazykovej praxi a vhodné podoby slovenských exoným. Vývinové tendencie urbanonymie.
- Vznik a tendencie vo vývoji chrématonomastiky.
- Literárna onymia a význam jej výskumu z hľadiska jazykovedy a literárnej vedy.

1. ÚVOD

Onomastika sa napriek interdisciplinárnemu charakteru vyprofilovala na samostatnú jazykovednú disciplínu, ktorá má vlastné teoretické a metodologické vycho-

[1] Príspevok vznikol v rámci vedeckých projektov VEGA č. 2/0019/20, 2/0133/20 a č. 1/0058/20.

diská, u nás sústavnejšie budované od štyridsiatych rokov[2] minulého storočia, hoci klasifikačnú metódu a chápanie onomastiky ako komplexnej vednej disciplíny ukázal už V. Šmilauer v práci *Vodopis starého Slovenska* z r. 1932. Genézu názorov na onomastiku predstavil v časopise Slovenská reč (ďalej SR) J. Matejčík (1982, s. 193 – 203). Onomastika prešla vývojom od historicko-etymologických objasňovaní miestnych názvov a osobných mien a sémantickej, typologickej a jazykovej charakteristiky jednotlivých druhov oným z diachrónneho i synchrónneho hľadiska k ich opisu, pri ktorom sa zohľadňuje nielen lingvistický, ale aj onomastický status vlastných mien, t. j. celostný pohľad na onymiu z hľadiska jazykovej a zároveň mimojazykovej stránky. Predovšetkým zo začiatku sa lingvisti zameriavali na osobitné využívanie jazykových prostriedkov predovšetkým v propriálnej slovotvorbe, postupne sa výskumy orientovali skôr na zisťovanie fungovania onymických sústav v rozličných komunikačných situáciách alebo v textoch. Sociolingvistický prístup sa prejavil už na rozdelení onymie na úradnú, normovanú, štandardizovanú a živú, neúradnú, neštandardizovanú. K tomuto vývinu a smerovaniu značne prispel aj časopis SR, na stránkach ktorého sa od začiatku riešila aj problematika viac či menej spojená s propriálnou sférou jazyka.

Od založenia časopisu v r. 1932 až do r. 1967, keď začal vychádzať populárnovedecký časopis *Kultúra slova*, ktorý prevzal časť tém zameraných na otázky jazykovej kultúry a terminológie, sa okrem riešenia, resp. odôvodňovania návrhov spôsobu riešenia špecificky vedeckých problémov vysvetľovali aj javy týkajúce sa pravopisu a jazykovedci v ňom odpovedali na otázky širšej verejnosti. Medzi množstvom týchto krátkych vyjadrení rezonovala aj tematika ortografie vlastných mien. Autori príspevkov zaujímali postoj k spisovnej pravopisnej podobe, výslovnosti a predovšetkým ku skloňovaniu domácich, ale hlavne cudzích a zdomácnených vlastných mien, najmä rodných (krstných) mien, priezvisk a zemepisných názvov. Pomerne časté boli odpovede na otázky týkajúce sa slovotvorby, hlavne správneho tvorenia prechýlených podôb od mužských priezvisk cudzieho pôvodu a tvorenia adjektív a obyvateľských mien od domácich osadných názvov, ale aj od exoným a endoným známych i menej známych cudzích miest a štátov. Analýzy slovotvornej a morfematickej problematiky jednotlivých nejasných alebo sporných prípadov vlastných mien, odôvodňovanie správnych tvarov a podôb s odporučeniami pre širšiu verejnosť vychádzali najčastejšie z pera Ladislava Dvonča.

Na etymologický charakter onomastických prác v rokoch 1939 – 1948 poukázal V. Blanár (1948, s. 1 – 20). Okrem J. Stanislava etymologickými štúdiami vlastných mien do Slovenskej reči prispeli najmä V. Polák, A. Jánošík, S. Mazúr, J. Martinka, R. Krajčovič, Š. Ondruš, V. Uhlár, novšie Ľ. Králik. Iným smerom sa však

[2] Predovšetkým prostredníctvom prác V. Blanára, ktorého teória vlastného mena sa začala rodiť už v jeho doktorskej práci *Osobné mená. K základom semiologickej onomastiky* z r. 1945.

uberali príspevky V. Blanára, ktorých cieľom bolo zistiť „osobitné hláskoslovné, kmeňoslovné[3] tvaroslovné princípy tvorenia“ vlastných mien (Blanár 1948/1949, s. 18). Vo svojich štúdiách sa snažil poukázať na špecifické vlastnosti vlastných mien oproti apelatívnej lexike, a to nielen zo stránky jazykovej, najmä slovotvornej, ale predovšetkým obsahovej v súvislosti s budovaním jeho propriálnej teórie, ktorá ako jediná slovenská lingvistická teória našla uplatnenie aj z hľadiska medzinárodného aspektu. Každá skupina vlastných mien má svoje špecifiká, pretože od iných skupín sa vydeľuje určitými osobitnými sémantickými príznakmi a funkciami. Vývin a fungovanie jednotlivých druhov onymie sú sprevádzané aj určitými pravopisnými javmi a problémami, preto sme sa rozhodli sledovať ich riešenia na stránkach SR podľa jednotlivých základných druhov vlastných mien a s nimi spojených tematických okruhov v rámci onomastických subdisciplín, hoci niektoré diskutované javy sa môžu týkať súčasne viacero onymických druhov.

1. TEORETICKO-METODOLOGICKÉ OTÁZKY ONOMASTIKY

Spočiatku sa k analýze vlastných mien pristupovalo z čisto lingvistického hľadiska a z pohľadu jazykového systému, ale vďaka rozvíjaniu teórie V. Blanára, ktorá sa stala základom slovenskej onomastickej školy, sa postupne pri ich riešení začalo prihliadať na onomastický status vlastných mien, na chápanie vlastného mena nielen ako prvku daného jazyka (lingvistický pohľad), ale aj ako prvku určitého druhu vlastných mien (onomastický, resp. onymický pohľad[4]). V. Blanár svoju funkčnú teóriu publikoval aj v monografiách *Teória vlastného mena* (1996, 2001) a *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* (2008, 2009). Charakteristika statusu vlastných mien, ich semiotické chápanie ako jazykového znaku sui generis, otázky vedenia o onymickom objekte, designácie a sémantických príznakov jednotlivých druhov vlastným mien na pozadí ich fungovania v komunikácii, ako aj metodiku modelovania onymických znakov V. Blanár rozvíjal aj v prácach publikovaných v SR (1977, s. 337 – 343; 1998, s. 193 – 198). Vzťahom polyonymie, polysémie, homonymie a antonymie vlastných mien sa venovali J. Krško (2002, s. 142 – 152) a Ľ. Sičáková (2002, s. 330 – 341). O problematike procesu transonymizácie písala I. Valentová (2012, s. 319 – 330). Problematike tvorenia vlastných mien na teoretico-metodologickej úrovni sa venovali aj práce M. Ološtiaka (2007, s. 321 – 343; 2010, s. 209 – 224).

S vývinom slovenskej onomastickej teórie a metodológie sa formovala aj onomastická terminológia. Zo začiatku, pochopiteľne, nebola ustálená a niektoré termí-

[3] Termín *kmeňoslovie* sa v minulosti používal na označenie náuky o tvorení slov podľa nem. *Stammbildungslehre* (Horecký 1957, s. 352).

[4] T. j. buď pohľad z hľadiska onomastiky ako samostatnej vednej disciplíny, ale aj z hľadiska onymie, jej jednotlivých druhov a špecifických sémantických príznakov, ktoré mali vplyv na vznik i fungovanie onymických systémov.

ny sa preberali z češtiny, postupne sa ustaľovali vlastné domáce i medzinárodné termíny. Tento vývin možno sledovať aj v príspevkoch SR, napr. *miestne meno* > *miestny názov, osadný názov, ojkonymum*, z češtiny prevzatý termín *pomiestne meno* > *mikrotoponymum* > *terénny názov* > *anojkonymum* a celkovo rozlíšenie termínov *meno* pre vlastné mená živých bytostí a *názov* pre vlastné mená neživých objektov. Z češtiny prevzaté termíny ako *miestne* a *pomiestne meno* sa používali v článkoch najmä v päťdesiatych rokoch minulého storočia. V 60. rokoch sa rozšíril termín *mikrotoponymum*, ktorý sa však používal jednak s užším významom ako synonymum k termínu *chotárny názov*[5], jednak na označenie celej skupiny nesídelných názvov. V dôsledku jeho nejednoznačnej definície sa však v 70. rokoch začal z príspevkov vytrácať a pre celú skupinu názvov nesídelných objektov sa zaužíval domáci termín *terénny názov.* Internacionálny termín *anojkonymum* sa v slovenskej onomastike rozšíril aj vďaka návratu k budovaniu koncepcie slovníka anojkonymickej lexiky po r. 2008. Vývinu toponomastickej terminológie sa na stránkach SR venovali I. Valentová (2009, s. 31 – 34) a J. Krško (2009, s. 357 – 362). Termín *rodinné meno* sa spočiatku používal vo význame mena jednotlivca, priezviska (napr. 1932/1933, s. 127 – 128), ale súčasne sa vžíval aj termín *priezvisko* (1932/1933, s. 14 – 15). Niekedy sa v štúdiách použil síce termín *rodinné meno*, ale do zátvorky sa uviedlo, že ide o priezvisko (napr. Peciar 1958, s. 249). Termín *rodinné meno* sa nakoniec ustálil ako osobitný druh skupinového antroponyma, ktorým sa označovali príslušníci jednej rodiny alebo niekoľko jej členov ako celok. Charakteristike generických antroponomastických termínov *prímeno, živé meno, individuálna charakteristika* a *prezývka* venovala pozornosť I. Valentová (2010, s. 278 – 286). V dôsledku zmien v spoločnosti po r. 1989 M. Imrichová pokladala za vhodné utvoriť termín *logonymum* na označenie vlastných mien obchodov, obchodných a výrobných spoločností, firiem, ktorý sa v slovenskej onomastike zaužíval. Opodstatnenosť chrématonomastického termínu *muzikonymum* sa pokúsil odôvodniť P. Žigo (2010, s. 270 – 277).

2. ANTROPONOMASTIKA

2.1. RODNÉ (KRSTNÉ) MENÁ, OSOBNÉ MENÁ V JEDNOMENNEJ POMENOVACEJ SÚSTAVE (MONONYMÁ)

2.1.1. Rodné (krstné) mená

Rodné (krstné) mená patria medzi tie spoločenské a jazykové kategórie, ktoré sa neustále vyvíjajú. Často sa k nám dostávali prostredníctvom iných jazykov, ktoré ovplyvnili ich formálnu stránku. Prevzaté rodné mená sa po výslovnostnej, pravopisnej, resp. grafickej stránke adaptovali do slovenského jazyka. Skrátením či pridaním slovenských prípon sa z nich tvorili ďalšie typy hypokoristických, domáckych

[5] Chotárne názvy sú vlastné mená hospodársky využívaných geografických objektov, t. j. lúk, pasienkov, polí, lesov a pod.

mien, ale aj prímen, z ktorých sa vyvinuli dedičné priezviská. Tieto procesy prinášajú so sebou aj pravopisné problémy. Pri určitých rodných menách sa ako diskutabilný javil výber vhodnej spisovnej neutrálnej podoby rodného mena. Táto podoba musela zodpovedať slovenskému jazykovému systému, ale súčasne mala byť natoľko zaužívaná, aby jej kodifikácia, ktorá mala byť záväzná aj pre zápis do matrík, bola prijatá širšou verejnosťou. V minulosti totiž bolo možné zapísať len takú neutrálnu podobu rodného mena, ktorá bez ohľadu na etymológiu mena bola po pravopisnej stránke adaptovaná do slovenčiny a jej podoba bola kodifikovaná a schválená Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky. Na správnosť jednotlivých spisovných slovenských podôb rodných mien sa často poukazovalo predovšetkým v rubrike *Rozličnosti*, napr. neodporúčala sa kodifikovať česká podoba *Arnošt*, ale *Ernest* (1937/1938, s. 172), alebo sa uvažovalo nad tým, či je vhodnejšia česká podoba *Anežka*, alebo už u nás zaužívaná podoba *Agnesa* (1937/1938, s. 71). Upozorňovalo sa na to, prečo v mene *Mária* má byť dlhé *á*, hoci katolícki kňazi obhajovali v tom čase tradičnú podobu s krátkym *a* – *Maria* (Jánošík 1940/1941, s. 21 – 23). Pri ženských rodných menách zakončených na spoluhlásku sa presadzovali ako jediné správne podoby so zakončením na samohlásku *-a* (*Ester* > *Estera, Dagmar* > *Dagmara*), pretože boli systémové a v bežnej komunikácii bola silná tendencia skloňovať ich (Buffa 1967, s. 191 – 192).

Keďže sa rodné mená preberali prostredníctvom rôznych jazykov, vžili sa aj rozličné podoby pôvodom jedného mena, čo viedlo ku kodifikácii dvoch slovenských variantov, resp. dubliet, napr. *Andrej* i *Ondrej*, *Elena* či podoba *Helena* s protetickým *h*, ktorá sa javila ako nárečová. Prečo sa u nás ustálili mená *Pavol* i *Pavel* s vkladným *o* i *e*, vysvetlil napríklad E. Jóna (1943/1944, s. 146) hyperkorektným nahrádzaním českého *e* aj v analogických apelatívach hláskou *o* Slovákmi, ktorí čítali české texty, čo nakoniec viedlo k tomu, že za správne sa uznali obidve podoby. Vysvetľoval sa správny pravopis, napr. prečo je slovenská spisovná podoba *Ela*, nie *Ella* (sm. [= Mazúr] 1943/1944, s. 156). Riešili sa aj problémy spojené s výslovnosťou napríklad mena *Martin* ([*marťin*], či tvrdo [*martin*]), rovnako napr. aj *Augustín* (podobne napr. aj obyvateľské meno *Byzantínec*) (1947/1948, s. 260). Ďalším diskutovaným javom bola dĺžka v niektorých slovenských spisovných podobách najmä ženských rodných mien, napr. *Filoména*, ale *Salomena* (Jacko 1984, s. 381 – 382). Pri určitých rodných menách, resp. typoch nebol ustálený spôsob skloňovania, preto sa diskutovalo napríklad o správnych tvaroch mien ako *Karol, Peter* s pohyblivými hláskami pri skloňovaní (G sg. *Karola* či *Karla, Petera* či *Petra*) (1938/1939, s. 208). Vo všeobecnosti najmä pri novšom preberaní módnych mien z cudzích jazykov sa riešila dilema, či „sa má zachovávať ich pôvodný grafický alebo zvukový obraz“ (Horecký 1946, s. 179), pričom zo začiatku bolo bežné, že sa grafická podoba zachovávala, hoci napr. aj sám J. Horecký takúto prax spochybňoval.

Etymológia a motivácia vlastného mena je z hľadiska jeho používania irelevantná, mali význam iba pri jeho vzniku. Rodičov však pri výbere mena pre svoje dieťa zaujíma aj jeho pôvod, pretože si zvyknú spájať význam východiskového apelatíva s budúcimi vlastnosťami svojho potomka. Nechýbali preto príspevky s etymologickým vysvetlením rodných mien ako *Viola* (–čk– [= Frlička] 1942/1943, s. 189 – 190), *Lýdia* (ej. [Jóna?] 1948/1949, s. 186), *Boris* (J. S. [= Stanislav] 1948/1949, s. 61 – 62). Najmä z hľadiska poznania jazykového vývinu sú významné predovšetkým štúdie J. Stanislava týkajúce sa historickej antroponymie (pôvodu starých slovanských/slovenských mien). J. Stanislav (1949/1950, s. 165 – 172) napríklad presvedčivo vyargumentoval slovanský pôvod mena Pribinovho syna *Koceľa* zo ženského psl. apelatíva **kotja* „mačka“, ktoré by v slovenčine malo podobu *koca*, pridaním sufixu *-ьlь* typického pre tvorbu názvov zvierat (porov. *vrábeľ* „vrabec“, *syseľ,* ale i *koza – kozel*), čím vyvrátil jeho dovtedy predpokladaný nemecký pôvod. M. Majtán (1986, s. 206 – 210) venoval osobitnú pozornosť zloženým slovanským menám, z ktorých mnohé prežívali znovuzrodenie počas národného obrodenia, resp. celkovo analyzoval kompozitné štruktúry vo všetkých druhoch slovenskej onymie (Majtán 1998, s. 13 – 23).

Najkompletnejší zoznam základných neutrálnych spisovných podôb rodných mien a ich pôvodov obsahuje kniha M. Majtána a M. Považaja *Vyberte si meno pre svoje dieťa* (1998). Po nežnej revolúcii sa pravidlá zápisu rodných mien do matričných záznamov uvoľnili, pribudli nové mená a vznikla možnosť zápisu do matrík aj inojazyčných variantov zdomácnených cudzích mien. Štúdia J. Krška (2001, s. 14 – 25) ukázala, že tieto varianty majú malú frekvenciu a stále sa na najvyšších priečkach popularity držia tradičné rodné mená, resp. ich slovenské zdomácnené podoby. Najnovšie výskumy I. Valentovej (2022, s. 62 – 88) však ukázali, že inojazyčné varianty sa stávajú čoraz populárnejšie a pri ženských menách sa napríklad oveľa viac preferujú neprechýlené podoby zakončené na spoluhlásku. Autorka poukázala na potrebu výskumu ich fungovania v neúradnej sfére a v spoločenskej komunikácii a aktualizáciu zoznamu slovenských spisovných neutrálnych podôb rodných mien.

2.1.2. Grécke, latinské a iné cudzojazyčné mená

Osobitná pozornosť sa venovala adaptácii gréckych a latinských mien do slovenčiny, najmä ich pravopisnej (grafickej) stránky. Odporúčalo sa prepisovať ich podľa zvukovej podoby (*Caesar – Cézar, Démosthenés – Démostenés*), ale niektorí sa venovali aj otázke ich skloňovania (napr. Dvonč 1966, s. 341 – 349). Problematické sa javilo napríklad skloňovanie starogréckych mien zakončených na *-as* ako *Pythagoras*, *Ajas*, pri ktorom sa táto koncovka zvykla ponechávať ako domáci spôsob, hoci skloňovanie s jej odsúvaním bolo zaužívané u klasikov (Jánošík 1947/1948, s. 155 – 172). Mnohé biblické grécke mená s týmto zakončením sa k nám dostali cez latinčinu, keď

už bolo koncové *s* v klasickej latinčine oslabené a zaniklo, ale v našom prostredí sa postupne zmenilo na mäkké *š* (*s* > *ś* > *š*), pričom sa predpokladalo, že dlhá kvantita na poslednej slabike sa ustálila podľa gréckych osobných mien (*Jonáš, Tomáš*). O zmenách v skloňovaní starogréckych i novogréckych a latinských mien na *-as, -es, -os, -us* písal napr. L. Dvonč (1967, s. 146 – 153), ktorý žiadal v normatívnych príručkách spresniť poučky o skloňovaní mien tohto typu. Urobil aj prehľad literatúry, zhrnutie výsledkov doterajšieho výskumu so sformulovanými poučkami o skloňovaní gréckych a latinských osobných mien v spisovnej slovenčine (1982, s. 223 – 229). Požívateľom slovenčiny evidentne robilo, a možno povedať, že robí dodnes, problémy skloňovanie či výslovnosť najmä francúzskych, príp. aj anglických a talianskych nezdomácnených rodných mien, najmä tých, ktoré sú zakončené na tzv. nemé *e* (porov. napr. Peciar 1961, s. 182 – 183; Dvonč 1965, s. 313 – 314; 1967, s. 146 – 153; Kráľ – Bartoš 1989, s. 22 – 29; Miko 1962, s. 123 – 124). Skloňovaniu anglických rodných mien sa venoval M. Ološtiak (2002, s. 211 – 224; 2003, s. 321 – 335), skloňovaniu a výslovnosti talianskych mien L. Dvonč (1977, s. 337 – 343) a L. Trup (1994, s. 44 – 48), rumunským vlastným menám sa venoval J. Kerďo (1994, s. 266 – 272), španielskym L. Trup (1993, s. 358 – 361), portugalským L. Trup s F. Kočišom (1993, s. 281 – 286). Ľ. Buzássyová (2012, s. 131 – 150) predstavila koncepciu pripravovanej publikácie *Slovník starogréckych a latinských mien*. V názve je uvedené, že ide len o mená, čo môže byť zavádzajúce, pretože slovník nemal obsahovať iba antroponymá, ale aj geografické názvy, preto by bolo vhodnejšie použiť spojenie *vlastné mená*.

2.2. PRÍMENÁ, PRIEZVISKÁ

2.2.1. Skloňovanie priezvisk

Skloňovanie priezvisk zakončených na *-ec, -ek, -ok, -el, -er* a pod. s pohyblivou samohláskou *e*, resp. *o* a tvorenie ženských priezvisk od nich boli témy, ktoré sa v SR pravidelne opakovali. Aj keď sa v týchto prípadoch zo začiatku rešpektoval úzus, C. Bodický (1932/1933, s. 127 – 128) pokladal za jediné správne riešenie, aby sa pri skloňovaní tieto samohlásky vynechávali, napr. *Buček – od Bučka, k Bučkovi, Hudec – od Hudca* a pod. V ročníku z r. 1933/1934 (s. 158) sa pripomína, že S. Czambel odporúčal uprednostniť skloňovanie ustálené v živej reči, preto aj svoje meno skloňoval *Czambela, Czambelovi*, ale autor príspevku uviedol, že v tomto ohľade sa v záujme presnosti a dôslednosti treba pridržať slovenskejších foriem. Podľa A. Jánošíka (1943/1944, s. 72 – 79, 121 – 126) však pri cudzích priezviskách na *-er* má samohláska *e* silné postavenie, zachováva sa a mala by sa naďalej zachovávať aj v nepriamych pádoch, ale pri prípone *-el* táto tendencia už nebola taká jednoznačná. A. Jánošík (1948/1949, s. 112 – 120) pripustil, že priezviská s príponou *-ek* si tiež vždy nezachovávajú skloňovanie so striedaním *e/0*, navyše aj vtedy platné pravopisné pravidlá začali pripúšťať výnimku so zachovaním *e* pri skloňovaní, ak by vznikla ťažko vyslovi-

teľná spoluhlásková skupina, napr. *Furdek*, genitív *Furdeka*, nie *Furdka*. A. Jánošík vydokladoval podobnú situáciu aj pri priezviskách na *-ec*, v ktorých sa hláska *e* môže zachovávať aj pri prechyľovaní, napr. *Krasnecová, Pavelecová*, hoci princíp pohyblivého *e* sa zväčša zachováva. Š. Peciar (1952/1953, s. 84) pripustil, že pri tvorení ženských priezvisk je hláska *e* pohyblivá, najmä pri priezviskách na *-ek, -ec*, ale L. Dvonč (1955, s. 190) odporúčal od priezviska *Kubíček* ako jedinú správnu podobu ženského priezviska *Kubíčková,* nie *Kubíčeková*. Na nejednotnosť v jazykovej praxi a pri matričných zápisoch v súvislosti s vkladným *e, o* pri skloňovaní a prechyľovaní vzhľadom na nárečové oblasti upozornil V. Uhlár (1979, s. 155 – 161). Súčasné Pravidlá slovenského pravopisu (2013, s. 127; ďalej PSP) už pripúšťajú obidve možnosti.

Problematické sa javili priezviská zakončené na *-o* (*Botto, Krasko, Krno, Vančo, Hečko*), ktoré sa skloňujú podľa vzoru *hrdina* (G, A sg. *Bottu, Krasku, Krnu, Hečku*), ale niektoré majú aj koncovku *-a* v G a A sg. (*Kraska, Krna*). Na silnejúci tlak skloňovať ich podľa vzoru *chlap* upozornil už J. Sabol (1956, s. 89 – 92). Oficiálne PSP (s. 119) sa síce k tejto problematike nevyjadrujú, ale pravopisná príručka I. Ripku, J. Skladanej a M. Imrichovej (2008, s. 111) pripúšťa v G a A obidve koncovky (*Kraska/Krasku*).

Podľa množstva menších či rozsiahlejších príspevkov najväčšie ťažkosti boli so zaradením cudzích priezvisk do slovenských paradigiem. L. Dvonč (1975, s. 254) upozornil na potrebu skloňovať poľské priezviská podľa výslovnosti, nie podľa pravopisu: *Zagórski*, ale *Zagórskému*, nie *Zagórskemu*; *Tymieniecki*, ale *Tymienieckému*, nie *Tymienieckemu*, pretože graféma *ó* sa vyslovuje ako fonéma *u* a *ie* v druhom prípade nie je dvojhláska, ale indikuje mäkkosť predchádzajúcej hlásky (vyslovuje sa *ň*). Otázkam skloňovania či už domácich, ale hlavne cudzích priezvisk (i rodných mien) sa pravidelne od r. 1948 venoval najmä L. Dvonč (1948/1949, s. 191 – 192; 1952/1953, s. 255 – 256; 1959, s. 98 – 102; 1965, s. 370 – 371; 1978, s. 63 – 64; 1979, s. 231 – 237), J. Jacko (1996, s. 127 – 128), špeciálne o českých priezviskách písal Š. Peciar (1958, s. 249 – 266), na francúzske sa zameriaval najmä K. Sekvent (1982, s. 234 – 238; Figmiková – Sekvent 1977, s. 191; Sekvent 1979, s. 191 – 192; 1982, s. 234 – 238), na talianske L. Dvonč (1977, s. 337 – 343) a L. Trup (1994, s. 44 – 48), na anglické M. Ološtiak (2002, s. 211 – 224; 2008, s. 255 – 256), na exotickejšie priezviská, napr. japonské, J. Jacko (1977, s. 128).

Osobitným problémom sa javilo skloňovanie zložených priezvisk typu *Országh-Hviezdoslav, Hurban-Vajanský, Pauliny-Tóth, Francisci-Rimavský, Gregor-Tajovský, Čietek-Smrek*, ale diskusiu vyvolalo aj ich písanie so spojovníkom alebo bez neho. Tento typ priezvisk sa zväčša utváral pridaním ďalšieho prímena, resp. individuálnej charakteristiky k osobnému menu v období jednomennosti alebo k priezvisku v čase dvojmennosti po jej oficiálnom uzákonení Jozefom II. v druhej polovici 18. stor. Boli to tiež priezviská žien, ktoré si ponechávali priezvisko za slobodna

spolu s manželových priezviskom a spájali sa spojovníkom. Azda najmenšou skupinou sú spojenia tvoriace umelecké osobné mená, keď sa k úradnému priezvisku spojovníkom pripojil umelecký pseudonym. Tieto tzv. dvojité, zdvojené alebo aj podvojné[6] (azda vplyvom češtiny) priezviská sa chápu ako jedno zložené priezvisko, resp. ako druh zloženého priezviska. Na rozdiel od zložených typov priezvisk bez spojovníka sa pri nich skloňujú obidve časti (napr. od *Rázusovej-Martákovej*) okrem tých typov ženských priezvisk, keď jedna z týchto zložiek je neprechýlená, neskloňuje sa, napr. *Maróthy-Šoltésová* – dielo *Maróthy-Šoltésovej* (Frlička 1947/1948, s. 125 – 126; Dvonč 1962, s. 252 – 253; s. 314 – 315; 1982, s. 108 – 114).

Pravopis písania spojovníka v type priezvisk so pseudonymom spochybnil J. Horecký (1982, s. 286 – 288), pretože je okrajový a v praxi sa táto kodifikácia často nedodržiava (*Gregor-Tajovský* i *Gregor Tajovský*). Mal pochybnosti, či v týchto prípadoch vôbec ide o zložené priezvisko. Argumentoval príkladom, keď osoba má viacero rodných mien, ktoré sa tiež nepíšu so spojovníkom (*Jozef Miloslav Hurban*, *Eva Mária Chalupová*), preto môže mať osoba v dvojmennej pomenovacej sústave aj viac priezvisk. Nevidel opodstatnenosť písania spojovníka ani pri typoch priezvisk vydatých žien a za jediné skutočné dvojité (jeho terminológiou dvojčlenné) priezviská, pri ktorých sa môže písať spojovník, pokladal tie, ktoré sa dedia. To sú tie typy, ktoré vznikli z ďalších doplnkových prímen a mien. J. Horecký preto navrhoval v priezviskách namiesto spojovníka písať radšej pomlčku, napr. *Marína Čeretková – Gállová*, a pseudonymy písať bez spojovníka (*Jozef Gregor Tajovský*). L. Dvonč (1984, s. 225 – 229; 2001, s. 107 – 110) sa aj napriek tejto snahe o diferenciáciu jednotlivých typov nazdával, že majú spoločné to, že ide o označenie jednej a tej istej osoby, preto pokladal za prirodzené, že by sa mali písať rovnako, teda so spojovníkom, ako to žiadala vtedy platná kodifikácia. Ako argument uviedol aj to, že bez spojovníka by sa prvé priezvisko mohlo chápať ako ďalšie rodné meno. Upozornil na prípad dvoch priezvisk mužov, napr. *Tomáš Garrigue Masaryk* si na prvom mieste uvádzal manželkino priezvisko. Proti písaniu s pomlčkou vzniesol námietku, že takto sa už píšu priezviská viacerých osôb, ak sú autormi toho istého diela, preto by aj písanie priezvisk žien ponechal so spojovníkom. Pri priezviskách žien navrhoval, aby sa odlišné typy *Rázusová-Martáková* (prvé priezvisko je rodné, druhé po manželovi) a *Curie-Sklodowská* (prvé priezvisko je po manželovi, druhé je rodné) písali tak, že na prvom mieste by vždy malo byť priezvisko po manželovi, aby bolo zakaždým jasné, ktoré priezvisko je po manželovi a ktoré je rodné, ale za vhodnejšie v obidvoch podtypoch stále preferoval písanie so spojovníkom.

---

[6] Príručka slovanskej onomastickej terminológie (Svoboda a kol. 1983, s. 206) odporúča v češtine termín *podvojné vlastné meno*, pre slovenčinu *dvojité vlastné meno* (porov. aj priezviská *Meliš-Čuga, Rázusová-Martáková*, miestne názvy *Šaštín-Stráže, Frýdek-Místek*). Iba označenie *zložené vlastné meno* pre tento typ použil L. Dvonč (2001, s. 107 – 110), tak aj v PSP (2013, s. 111).

Súčasné zákony už neumožňujú písať žene rodné a manželovo priezvisko pomocou spojovníka bez medzier, klasifikujú sa ako dve samostatné priezviská (porov. Garančovská – Kopásková 2009, s. 163). Pokladáme za potrebné podotknúť, že stále ide o dvojmennú pomenovaciu sústavu, ktorá obsahuje dva funkčné členy rodné (krstné) meno + priezvisko, ale osoba môže mať viac rodných mien[7], ženy môžu mať aj dve priezviská, lebo dvojmennosť nespočíva v množstve, ale v druhoch funkčných členov. V iných slovanských i neslovanských krajinách sa s týmto typom možno stretnúť napr. v poľštine *Ewa Wolnicz-Pawłovska*, *Božena Frankowska-Kozak*, v nemčine *Gudrun Noel-Neuman*, v bulharčine *Liljana Dimitrova-Todorova* (bližšie Knappová 2002, s. 93) a v takejto podobe sa používajú aj v slovenských textoch. Existujú aj ženské dvojité priezviská z obdobia, keď ich bolo možné zapisovať do matrík so spojovníkom, a existujú aj prípady, keď sú priezviská žien odvodené (prechýlené) od zdedeného dvojitého priezviska otca alebo manžela, preto sa tieto typy uvádzajú aj v súčasných PSP (2013, s. 111). Ako dva samostatné funkčné členy osobných mien sa dnes zväčša píšu aj priezviská a pseudonymy (*Jozef Gregor Tajovský, Pavol Országh Hviezdoslav*), ale v PSP (2013, s. 111) v časti o spojovníku sa uviedol príklad priezviska a pseudonyma so spojovníkom *Lacková-Zora*. Ako vidno, rôzne typy dvojitých priezvisk sa vyskytujú a používajú stále, predstavujú osobitný problém nielen z hľadiska prechyľovania, ale aj skloňovania a tvorenia posesív, ktorého podrobnejšie riešenie s uvedením príkladov v PSP absentuje.

2.2.2. Pravopis prímen a priezvisk z uhorského obdobia slovenských dejín

Stránkam SR sa nevyhla ani snaha o vyriešenie problematiky priezvisk historických osobností z uhorského obdobia slovenských dejín. J. Doruľa (1986, s. 211 – 216) navrhoval mená príslušníkov šľachtických a zemianskych rodín, z ktorých mnohé dostali svoje maďarské alebo pomaďarčené podoby až druhotne a ktoré sa predtým písali aj slovenským, českým či nemeckým pravopisom, písať slovenským pravopisom, napr. *Szentiványi – Svätojánsky, Kubínyi – Kubínsky* a i. Písanie mien historických osobností, ktoré sa zapísali zložkovým alebo maďarským pravopisom, sa odporúča podľa stále platných PSP (2013, s. 42 – 43) písať podľa zásad slovenského pravopisu. Táto kapitola pravidiel sa však pre niektorých jazykovedcov, ale i historikov javí ako kontroverzná a mnohí platnú kodifikáciu nedodržiavajú.

2.2.3. Pravopis veľkých písmen mien historických osobností typu *Panna Orleánska/orleánska, Geograf Bavorský/bavorský*

L. Dvonč (1965, s. 292 – 297) uviedol, že toto pomenovanie sa s veľkými začiatočnými písmenami písalo už v PSP z r. 1931 a 1940 i v Slovníku slovenského jazyka (3. zv., s. 20; ďalej SSJ). Ako dôvod uviedol, že zrejme na základe analógie

[7] Dnes možno zapísať do matriky jednej osobe až tri rodné mená.

podľa, povedané dnešnou terminológiou, pomenovacieho modelu z obdobia jednomennosti *rodné (krstné) meno + prímeno* typu *Jozef Druhý, Ferdinand Aragónsky, Fridrich Falcký, Ivan Hrozný, Peter Veľký, Mária Portugalská*, v ktorých sa rozlišujúci prívlastok pri skutočnom (úradnom, oficiálnom) rodnom mene (mononyme) pokladal za vlastné meno (prímeno). Podľa tohto modelu navrhol písať aj pomenovania stredovekých autorov, ktorých skutočné mená nepoznáme, napr. *Mních Sázavský, Geograf Bavorský, Anonym Perzský, Majster Třeboňský* a pod. Analógiu hľadal aj v pomenovacom modeli súčasných osobných mien *rodné meno + priezvisko podľa pôvodu* (v podobe adjektíva odvodeného od miestneho názvu), napr. *Ján Humenský, Zora Žilinská, Perla Bystrická.*

V menách príslušníkov indiánskych kmeňov, ich božstiev a rodov, v ktorých určené podstatné meno môže byť nielen osobné všeobecné podstatné meno, ale aj zvieracie, napr. *Veľký náčelník, Chromý jeleň, Sokolie oko*; božstvo *Veľký duch*; rod *Veľká korytnačka*, L. Dvonč (1965, s. 292 – 297) poukázal na nejednotnosť v jazykovej praxi, napr. *Ľstivá Líška, Drviaca Ruka*; *Veľký Duch* atď. Dôvod, prečo sa najmä v románoch píšu obidva komponenty mena s veľkými začiatočnými písmenami, videl vo vplyve jazyka (angličtiny, nemčiny), z ktorého sa uvedené knihy prekladajú, príp. aj v analógii so súčasným modelom dvojmennej pomenovacej sústavy *rodné meno + priezvisko*. V tomto prípade ich navrhol písať s veľkým začiatočným písmenom len na začiatku osobného mena ako v českých pravopisných pravidlách, pretože tu chýba podobnosť s bežným typom našich mien osôb. Mohli by sme to vysvetliť aj tak, že v tomto prípade nejde o viacčlenný model typu *rodné meno + prímeno/priezvisko*, ale o jednočlenný model (mononymum) s viacslovným členom. Pri teonymách a etnonymách ani nemožno hovoriť o analógii s modelom *rodné meno + prímeno/priezvisko*. L. Dvonč z rovnakých dôvodov pokladal za správny aj pravopis viacslovných jednočlenných mien rozprávkových postáv (*Červená čiapočka*), alegorických a mytologických bytostí či zvierat (použil príklady z českých pravopisných pravidiel *kůň Černé krídlo, racek Bílá peruť*). Pri menách panovníkov však už ide o dvojčlenný model, ale viacslovné prímeno sa tiež píše s veľkým písmenom len na začiatku prímena (*Viliam Dlhá tvár*).

V príspevku z nasledujúceho roku však L. Dvonč (1966, s. 154 – 156) ponúkol na problematiku písania veľkých písmen v osobných menách typu *Geograf Bavorský/bavorský* iný pohľad a svoj názor zmenil. Uviedol, že adjektívum *bavorský* možno chápať ako tzv. postpozitívny prívlastok ako v češtine zaužívanom postavení napr. v názvoch časopisu typu *Listy filologické* oproti slovenčine, v ktorej je vo všeobecnosti v názvoch používaný ako základný spôsob uvádzania zhodného prívlastku v anteponovanej pozícii (*Jazykovedný časopis, Veľkomoravská ríša*). Táto tendencia sa v praxi prejavovala aj v typoch osobných mien neznámych autorov (*Bavorský geograf*), pretože lepšie vyhovovala štruktúre slovenčiny, a priviedla L. Dvonča skôr

k analógii s jednočlennými viacslovnými indiánskymi či rozprávkovými menami ako *Sokolie oko* či *Červená čiapočka*, nie k pomenovaciemu modelu *Karol Veľký.* Keďže ide o českých autorov, navrhol ich v spisovnej slovenčine hodnotiť ako lexikálne citáty (podobne ako *Listy filologické*) s pôvodným pravopisom, ale s možnosťou istého poslovenčenia, a teda písať *Geograf bavorský* i *Bavorský geograf* a zriekol sa svojho prvotného návrhu písať ich s veľkým začiatočným písmenom v postponovanom adjektíve (*Geograf Bavorský*). PSP (2013, s. 55) dnes odporúčajú písať v týchto typoch antroponým zhodný prívlastok stojaci za podstatným menom s veľkým začiatočným písmenom (*Panna Orleánska, Anonym Perzský*) v súlade s pôvodným Dvončovým názorom. Uvedené typy osobných mien z obdobia jednomennosti však stále spôsobujú problémy v jazykovej praxi a vyvolávajú diskusiu.

2.2.4. Prechyľovanie ženských priezvisk

Otázka prechyľovania ženských priezvisk bola ďalšou samostatnou diskutovanou témou. V príspevkoch sa riešili jednak problémy z jazykovej praxe, ktoré spôsobovali neprechýlené priezviská, a jednak správne prechyľovanie domácich a najmä cudzích priezvisk. Už v 1. roč. SR (1932/1933, s. 16) sa napríklad považovalo za nesprávne prechyľovať priezviská na *-y, -i* (*Szathmáry, Vereri*) a typy adjektívnych priezvisk *Mária Holý* sa pokladali za chybné, správne sa odporučilo písať *Mária Holá*. Prechyľovať sa neodporúčali ani priezviská v podobe kolektívnych posesív, ktoré vznikli z rodinných mien, napr. *Eva Markeje* (1933/1934, s. 216). Poukázalo sa napr. na typ priezviska *Palatinus* a jeho správnu prechýlenú podobu *Palatinusová*, nie *Palatinová* (1933/1934, s. 30). L. Dvonč (1952/1953, s. 240 – 243) upozorňoval na problémy, ktoré v praxi spôsobujú neprechýlené ženské priezviská typu *Figuli, Škultéty* a snahu skloňovať ich a tvoriť od nich privlastňovacie adjektíva ako *Figulin, Škultétyn*, ktoré pokladal za nesprávne. Pravidelne sa venoval najmä vysvetľovaniu správneho prechyľovania cudzích priezvisk (Dvonč 1948/1949, s. 146 – 148; 1959, s. 98 – 102; 1979, s. 62). Túto problematiku riešili napr. aj Š. Peciar (1952/1953, s. 84 – 86), J. Oravec (1955, s. 386). M. Ološtiak (2001, s. 298 – 308) reagoval na tzv. extralingválne motivované názory (východiskom je zdôrazňovanie všeobecného sociálno-etického postulátu), ktoré sa začali stavať proti prechyľovaniu ako domácich, tak i cudzích ženských priezvisk. Tejto problematike bol venovaný osobitný seminár s názvom *Prechyľovanie: áno – nie?*, z ktorého vyšiel rovnomenný zborník (Molnár Satinská – Valentová 2016). V súlade s Ološtiakovými závermi sa potvrdilo, že prechyľovanie ženských priezvisk, ktoré sa u nás vyvíjalo súbežne so vznikom a vývinom všetkých priezvisk z prímen a formovaním dvojmennej pomenovacej sústavy od 13. stor., je stále v komunikácii funkčný jav, ktorý prevažuje napriek určitej módnosti neprechyľovať (porov. napr. aj príspevok I. Valentovej v časopise *Kultúra slova* z r. 2013). Novšie sa prechyľovaniu cudzojazyčných priezvisk v SR venovali

J. Wachtarczyková a R. Garabík (2016, s. 174 – 189, s. 335 – 347). Kedy je vhodné prechyľovať, kedy nie a prečo, uviedla a svoj postoj odôvodnila aj M. Sokolová (2007, s. 283 – 287).

2.2.5. Vznik, motivácia a vývin priezvisk

Zisťovanie pôvodu a vzniku priezvisk je príťažlivou témou aj pre širšiu verejnosť, o čom svedčia aj časté otázky tohto typu do jazykovej poradne JÚĽŠ. Genézu vzniku priezvisk možno sledovať v syntetizujúcej štúdii M. Majtána (1994, s. 30 – 37). Výsledky celoživotných bádaní M. Majtána v tejto oblasti vyústili do populárnej monografie *Naše priezviská* (2014). Opodstatnenosť skúmania vývinu a fungovania pomenovacej sústavy sa ukázala aj pri nepravdivej argumentácii zástancov neprechyľovania ženských priezvisk, že prechyľovať sa na slovenskom území začalo až v 20. storočí. Štúdia E. Kufčáka (2010, s. 311 – 332) o vývine pomenúvania osôb na Liptove po ustanovení dvojmennosti, teda povinných a povinne dedičných priezvisk v 2. polovici 18. stor., poukázala na jav, že určitý čas po tejto kodifikácii u nás v úradnej sfére fungovala aj trojmenná pomenovacia sústava. Jej dôsledkom sú aj spomínané typy dedičných dvojitých priezvisk.

V SR bolo publikovaných aj niekoľko ďalších štúdií zaoberajúcich sa pôvodom a vývinom priezvisk a špecifikami ich slovotvorby. J. Petrikovich už v r. 1941/1942 (s. 289 – 294) na základe genealogických výskumov dokázal, že naše priezviská, ktoré vznikli príponami *-ič, -ovič* od rodných mien otcov, sú domáceho pôvodu. Prípona *-ovič* vyjadruje príslušnosť k rodine ako celku. Na jej domáci pôvod z pôvodnej starobylej prípony *-ovic*, ktorá sa v priezviskách zachovala najmä na južnom strednom Slovensku, resp. je známa aj zo stredoslovensko-západoslovenského pomedzia, upozornil novšie aj M. Majtán (2014, s. 22) v uvedenej monografii. Podotkol však, že hlavne na južné západné Slovensko sa dostala aj prostredníctvom chorvátskej kolonizácie v 16. storočí. M. Marsinová (1949/1950, s. 31) vysvetlila vznik priezviska *Mitro* z domáckej podoby rodného mena *Demeter*, resp. *Dimiter* (porov. aj osadný názov *Mitrovce*) a priezviska *Bartoš* z rodného mena *Bartolomej*. V. Blanár (1977, s. 337 – 343) charakterizoval pôvod a sémantické príznaky priezviska *Pauliny*. V. Uhlár (1984, s. 236 – 240) analyzoval typy priezvisk so sufixom *-ej* a pokúšal sa zistiť pôvod priezvisk *Bazák/Bezák* (1987, s. 29 – 33). Na typ adjektívnych priezvisk, ktoré vznikali jednak zo šľachtických predikátov a jednak z názvov obcí, z ktorej pôvodní nositelia prímena pochádzali, sa zameral V. Uhlár (1973, s. 292 – 297). M. Majtán (1999, s. 272 – 278) vysvetľoval pôvod priezvisk *Ruttkay* a *Ostrolucký* z pôvodných šľachtických prídomkov. A. Ferenčíková (2010, s. 293 – 297) osvetlila vznik turčianskych priezvisk *Bibza, Čambor* a *Nepela.* Na etymológiu východiskových apelatív niektorých, najmä menej priehľadných priezvisk dolnozemských Slovákov, ktoré sú zväčša maďarského a nemeckého pôvodu, sa zameral Ľ. Králik (2019, s. 165 – 184).

2.3. RODINNÉ MENÁ

Príspevky sa sústreďovali najmä na správne tvorenie rodinných mien v slovenčine, a to spisovnou príponou *-ovci*, napr. *Mrázovci, Rázusovci*, *Sovovci*, nie napr. *Mrázoví* či dokonca *Sovovi* (1933/1934, s. 88; Martinka 1935/1936, s. 25 – 26). L. Dvonč (1949/1950, s. 253) upozornil na ženské rodinné mená tvoriace sa príponou *-ová* od ruských priezvisk na *-ov*, ktorá je dlhá a pripája sa k celému priezvisku, napr. priezvisko *Odincov* – rodina *Odincovová*, nie *Odincova.* Vysvetľoval sa rozdiel medzi rodinnými menami (*Štúrovci*) a apelatívnym označením prívržencov (*štúrovci*) (Mazúr 1941/1942, s. 318). L. Dvonč a Š. Peciar (1950/1951, s. 108 – 110) upozornili aj v súvislosti s písaním veľkých začiatočných písmen na dvojaké uvádzanie skupinových mien členov dynastie, napr. *Arpádovci* i *arpádovci*, *Habsbugovci* i *habsburgovci*, v slovníkoch a pravidlách.

2.4. ETNONYMÁ A OBYVATEĽSKÉ MENÁ

2.4.1. Slovotvorba

V drobných štúdiách sa zo začiatku poukazovalo na rôzne významy vzhľadom na rozdielnu slovotvorbu, napr. rozdiel medzi obyvateľským menom *Američan* „obyvateľ Ameriky“ a *Amerikán* s významom „americký Slovák“ (1935/1936, s. 27). Zväčša sa upozorňovalo na správne podoby, keďže hlavne v minulosti bola väčšia rozkolísanosť a variantnosť pri ich tvorení a používaní, napríklad spočiatku sa uprednostňovala podoba *Rusiak* pred *Rusín,* ktorá sa považovala za prevzatie z češtiny a starý singulárový tvar k plurálu *Rusi* (1933/1934, s. 92). Medzi najčastejšie patria zväčša drobné príspevky a rozličnosti, v ktorých sa odporúčali spisovné podoby etnoným a obyvateľských mien a uvádzali sa aj nesprávne podoby vyskytujúce sa v jazykovej praxi, napr. *Slovan – Slavian* (1932/1933, s. 95), *Hrádočan – Hrádčan* (1933/1934, s. 32), *Oravec – Oravčan, Oravan* (1933/1934, s. 32; 1940/1941, s. 190), *Afričan – Afrikán* (1937/1938, s. 59), *Chorvát – Horvát, Horvat, Hrvat* (1937/1938, s. 176; 1938/1939, s. 128), *Ukrajinec – Malorus* (1938/1939, s. 208), *Alžírčan – Alžírec* (Dvonč 1961, s. 121 – 122), *Nitran – Nitrančan* (Kačala 1964, s. 64; v rozsiahlejšej štúdii Jarošová 2011, s. 334 – 343), *Malťan – Maltézčan*; *Vyborg*: *Vyborčan – Vyboržan* (Dvonč 1964, s. 61 – 62, 252), *Valašťan* (Dvonč 1967, s. 345 – 356), *Bask: Baskičanka*; *Kinshasa: Kinshasan* (Dvonč 1969, s. 63 – 64; 388), *Cyperčan* (Dvonč 1973, s. 219 – 228). L. Dvonč aj v nasledujúcich číslach SR sústavne upozorňoval na správne podoby týchto druhov antroponým. Okrem neho sa na vysvetľovanie správnych podôb zameral aj J. Jacko (1974, s. 316 – 318; 1975, s. 127 – 128; 1976, s. 102 – 109), napr. na podoby mien obyvateľov Izraela a Palestíny alebo mien odvodených od názvov ako *Bangladéš, Grenada* a *Guinea-Bissau*, či od domácich názvov *Kremnička* a *Divinka*. Otázkam slovotvorby etnoným a obyvateľských mien sa venovali viacerí jazykovedci v rozsiahlejších štúdiách, napr.

E. Jóna (1948/1949, s. 218 – 223). A. Jánošík (1946, s. 92 – 100, 168 – 178) sa sústredil na tvorenie ženských podôb príponami *-ianka/-anka*. L. Dvonč (1949/1950, s. 155 – 156; 1963, s. 192; 1964, s. 85 – 88) zase ukázal spôsoby tvorenia mien obyvateľov planét. Základné modely tvorenia obyvateľských mien a etnoným predstavila v osobitnej štúdii M. Sokolová (2006, s. 205 – 223).

2.4.2. Pravopis veľkých písmen v súvislosti s apelatívno-propriálnym vzťahom

Problematike veľkých písmen v tomto druhu skupinových antroponým sa venuje aj dnes väčšia pozornosť, pretože nejde čisto o pravopisný, ale aj teoretický problém. Na vývin názorov na ich status sa zameral V. Blanár (2008, s. 297 – 301). Uviedol, že pohľad na obsahovú stránku onymického znaku umožnil exaktnejšie zaradiť tieto mená do prechodnej oblasti medzi apelatívami a propriami. Zo začiatku sa v drobných príspevkoch len vysvetľovali rozdiely vo významoch slov *Žid* (etnonymum) – *žid* (príslušník náboženstva) (1937/1938, s. 230) či *Cigán, Cigánka – cigán, cigánka* (1937/1938, s. 230) vo vzťahu proprium – apelatívum. J. Kaňa (1966, s. 309 – 311) vysvetlil mylné chápanie a písanie slova *Viking* s veľkým začiatočným písmenom ako vlastného mena (etnonyma alebo obyvateľského mena), pretože z etymologického hľadiska ide o ľudí, ktorí kotvili na lodiach v morských zátokách alebo obyvateľov zátok, a preto sémanticky dal pomenovanie *viking* na úroveň apelatív ako *horniak, vojak, kupec* a pod. Riešil sa aj status a pravopis v praxi problematických etnoným a obyvateľských mien s predponami *ne-* (*Neslovák, Nemaďar*) (Bartek 1935/1936, s. 31), *pra-* (*Praslovan*), *ex-* (*Exfrancúz, Exbratislavčan*) (Dvonč 1961, s. 252). A. Závodný (2015, s. 73 – 83) vysvetlil, že do skupiny vlastných mien nepatria *tiežslovák, hejslovák*, lebo majú expresívny, ironický alebo pejoratívny príznak. Navrhol diskusiu, či by sa pomenovania, ktoré nedokážu spoľahlivo identifikovať etnickú príslušnosť, nemali vnímať ako apelatíva a nemali by sa písať s malým začiatočným písmenom (*neslovák, nemaďar, nepoliak, tiežslovák, hejslovák*).

V. Uhlár (1951/1952, s. 245 – 247) písal o problematike veľkých písmen vo vzťahu vlastných mien a apelatív, resp. depropriálnych apelatív v živých, prezývkových obyvateľských menách. Zamýšľal sa nad statusom prezývok určitých skupín ľudí podľa charakteristických znakov (napr. *kajkavci, ekavci, sotáci, trpáci, mogoniari, cibuliari*), ktoré nie sú mená národov a kmeňov, ale nehodnotil ich ani ako obyvateľské mená, pretože nie sú odvodené od názvov sídelných objektov (miest alebo dedín) ako napr. *Bratislavčan, Lipovec, Hlbočan* a i. Upozornil však, že z niektorých takýchto prezývok sa stanú etnické (kmeňové) mená, čo spôsobuje ich dvojaké písanie, napr. *Lemkovia* i *lemkovia* (podľa výslovnosti častice *ľem*). Problematiku vzťahu propria a apelatíva, ak ide o druhové označenie, vysvetľoval napr. aj pri názvoch predajní či výrobkov alebo mien zvierat. V súčasnosti sa tieto pomenovania chápu ako vlastné

mená, tzv. živé obyvateľské mená alebo obyvateľské prezývky, ak sa vzťahujú na určitý geografický objekt, napr. *Bosoráci* (obyvatelia obce Hradište), ale napr. označenie *sotáci* sa už píše s malým začiatočným písmenom, pretože neexistuje oblasť *Sotácko* alebo iný názov oblasti, ktorej by boli obyvatelia (porov. aj Krško 2015).

A. Závodný (2015, s. 73 – 83) sa novšie vyjadroval k problematike písania veľkých písmen aj v ďalších druhoch a typoch antroponým, napr. k rozdielnemu písaniu obyvateľských mien *Marťan* a *pozemšťan* a navrhol aj obyvateľa planéty Zem písať s veľkým začiatočným písmenom. Štúdia I. Ripku (2010, s. 287 – 292), ktorá bola zameraná na etnické mená pobaltsko-slovanských kmeňov, ukázala dôležitosť ich výskumu aj z medziodborového hľadiska.

2.5. VÝSLOVNOSŤ ANTROPONÝM

Na výslovnosť zdvojených spoluhlások v priezviskách ako *Kollár, Hollý* sa zameral S. Mazúr (1948/1949, s. 261). Vysvetlil, že v priezviskách, kde zdvojené spoluhlásky nie sú etymologicky opodstatnené ako v apelatívach typu *denný, oddaný, oddelenie* a pod., sa nevyslovujú. J. Š. [Jozef Štolc?] (1938/1939, s. 298) odporúčal mäkko vyslovovať priezvisko prezidenta *Tisu* podobne ako v apelatívach *tis, tisina*. V SR prebehla diskusia o výslovnosti pseudonyma známej spisovateľky Boženy Slančíkovej Timravy. Podľa E. Jónu (1947/1948, s. 257) meno *Timrava* má domáci základ v stredoslovenskom novohradskom nárečí, preto správna výslovnosť je s mäkkým *ť* na začiatku, ako vyslovujeme vo všetkých domácich slovách *ť* pred *i*. Toto tvrdenie podporuje aj vyjadrenie samotnej autorky, ktorá priznala, že pseudonym si dala podľa názvu studničky v rodnom polichnianskom chotári a vyslovuje sa mäkko, ale podľa S. Ondrejoviča (2001, s. 319 – 320) v susednom Lučenci sa už vyslovuje tvrdo, a to napríklad aj vplyvom pripodobenia k rodným menám typu *Timotej, Titus, Martin*, k priezviskám *Timko, Tiso, Tilius*, resp. toponymám *Tigris, Tirolsko, Tibava*. Keďže etymológia tohto názvu studničky nie je jednoznačná a nedá sa preto o ňu oprieť, navrhol pripustiť ako správne obidve podoby. Podľa kodifikačnej príručky *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Kráľ 1984; ďalej PSV) však má byť mäkká výslovnosť [ťimrava]. Na výslovnosť cudzích priezvisk *Verne* a *Morse* sa zameral L. Dvonč (1958, s. 58 – 59) a analyzovala sa aj výslovnosť francúzskych osobných mien (Kráľ – Bartoš 1989, s. 22 – 29).

3. ZOONOMASTIKA

Poznanie vlastných mien zvierat má význam nielen pre onomastiku, ale aj pre dialektológiu, etymológiu, lexikológiu i slovotvorbu. Mená najmä úžitkových zvierat, ako sú napr. kravy či kone, pomáhajú nielen pri poznávaní dejín jazyka, ale aj niekdajšieho spôsobu myslenia. Etymologický charakter má štúdia Ľ. Králika (1993, s. 156 – 164) o menách psov z názvov riek, ktorých vznik bol motivovaný ochrannou

funkciou vody. Vznikom, motiváciou a analýzou slovotvornej stránky mien kráv sa zaoberal M. Majtán (1994, s. 143 – 149; 2004, 151 – 158). Okrem charakteristiky mien vysvetlil napr. aj rozdiel medzi vlastným menom (zoonymom) kravy (*Strakuša*) a apelatívom (*strakuša*) označujúcim akúkoľvek kravu s určitou vlastnosťou (strakatá krava) a rozdiel medzi prístupom dialektológa a onomastika pri ich výskume.

4. TOPONOMASTIKA

4.1. OJKONYMÁ (OSADNÉ/MIESTNE NÁZVY)

4.1.1. Onymická motivácia a etymologická stránka slovenských ojkoným

Na stránkach SR sa pertraktovala problematika osadných názvov (ojkoným) trojakým spôsobom. Spočiatku to boli najčastejšie etymologické príspevky, ktoré reagovali na staršie výklady osadných názvov zo slovenského územia od maďarských slavistov. V jednom z prvých H. Bartek (1934/1935, s. 211 – 214) vyvracal staršie tvrdenia o tom, že apelatíva *lehota, lehôtka,* ktoré sa onymizovali alebo v ojkonymách fungujú ako určované členy, sú spätnými lexikálnymi výpožičkami z maďarčiny. Rozsiahly seriál *Zo slovenských miestnych názvov*, ktorý vychádzal v rokoch 1941 – 1942 a potom (pravdepodobne z politických dôvodov) až v r. 1947 – 1948, pripravil J. Stanislav. Analyzoval v nich včasnostredoveké osadné názvy predovšetkým z pôvodnej Bratislavskej a Nitrianskej župy, teda starobylého staronitrianskeho centra, zaraďoval ich do historicko-kultúrneho kontextu obdobia vzniku, dokazujúc ich kontinuitný slovansko-slovenský pôvod aj na pozadí štruktúrnych typov slovanskej historickej ojkonymie. Podstatnú časť výkladov v skrátenej podobe zúročil v diele *Slovenský juh v stredoveku* (1948), v SR však analyzoval aj názvy, ktoré doň nezaradil (*Mliečno, Chynorany* a i.). V niektorých štúdiách polemizoval s maďarskými a nemeckými slavistami, napr. v roč. 1947/1948 (s. 129 – 139) upozornil na to, že slovanské osadné názvy motivované antroponymami sa spočiatku tvorili bez sufixov, a vyslovil predpoklad, že posesívny sufix *-jь* prestával byť v tvorení ojkoným produktívny už v 9. storočí. V ročníku 1942/1943 (s. 305) zasa vyvrátil Šmilauerov predpoklad o maďarskom pôvode názvu *Hoste* (*Gesť*) a v článku o osadných názvoch Liptova (1949/1950, s. 74 – 81) spresnil výklad ojkonyma *Sestrča*. Aktuálne zareagoval na povojnové pridelenie niektorých obcí Bratislave štúdiou o pôvode a vývine ich názvov a navrhol ich štandardizovať v slovenskej podobe *Ruský Hrad* (dnes *Rusovce*), *Jarovce* a *Čunovo* (Stanislav 1946, s. 242 – 250). Séria Stanislavových článkov v SR predstavila základné motivačné, slovotvorné či štruktúrne a vývinové kontúry starej slovenskej ojkonymie, responzibilné s črtami inoslovanskej, najmä južnoslovanskej ojkonymie, ako to v širších súvislostiach dokumentuje aj jeho štúdia o slovanskom miestopise v neslovanských krajinách (1958, s. 129 – 136).

Na niektoré Stanislavove výklady nadviazal R. Krajčovič (1988, s. 259 – 269) v štúdii o kontinuite starej slovenskej a praslovanskej lexiky, a to na základe rekon-

štrukcie lexiky zafixovanej v najstaršej slovenskej ojkonymii a historických derivačných prostriedkov. R. Krajčovič (1993, s. 194 – 201) neskôr na pozadí konfrontácie ojkoným motivovaných názvami staromaďarských kmeňov, vyznávajúcich predkresťanské kulty, a novších ojkoným motivovaných kresťanskou tematikou vyslovil otázku, či christianizácia, ktorá na západe Slovenska v 10. – 11. storočí mala stopy východného rítu, je ešte ozvenou cyrilo-metodskej tradície alebo dôsledkom novších kultúrno-spoločenských pomerov.

Metodologicky odlišné výklady ako J. Stanislav alebo R. Krajčovič v SR publikoval Š. Ondruš, ktorý sa opieral o aktuálne poznatky indoeuropeistiky a slavistiky. Napríklad pri výklade ojkoným *Vrakuňa* a *Rača* (Krajčovič 1990, s. 26 – 34) vychádzal z ide. koreňa *ver-: vor-* a psl. základu *vorkъ* s významom „oplotenie, ohrada" a názov susednej obce *Nekyje* (< maď. *nyék* – ohrada) pokladal za sémanticky súvzťažný s názvom *Vrakuňa* rovnako ako starší slovanský názov Rače *Okol*, nachádzajúc v ňom sémantickú responziu so slovin. apel. *okol.* Diskusne nadviazal i na etymologické výklady názvov *Sklabiná* a *Sklabiňa* (1943/1944, s. 342 – 343) a výklad V. Uhlára (1989, s. 257 – 266), odvodzujúc ich od apel. *šklabiňa*, doloženého aj v starších lexikografických prácach (Krajčovič 1990, s. 180 – 181). Š. Ondruš (2008, s. 101 – 103) etymologizoval pôvod názvov *Poniky* a *Oponice* z ide. koreňa *nik-* s významom „ohyb, sklon" a za jeden z mladších derivátov pokladal aj apel. *poniklec*. Na spojitosť ojkonymie s archaickou, resp. historickou lexikou poukázal napr. aj M. Majtán (2003, s. 336 – 339) v štúdii o adjektíve *zázrivý* a ojkonyme *Zázrivá*.

S. Mazúr (1949/1950, s. 8 – 17) v štúdii o názvoch Šariša pokladal názov rieky *Svinka* za deminutívum utvorené z ojkonyma **Sviňa* (súčasný štandardizovaný názov je *Svinia*). Z pohľadu súčasnej onomastickej teórie sa hydronymum hodnotí ako prostý derivát z názvu *Sviňa*, ktorý vznikol sufixom *-ka* nie ako deminutívny názov, ale v dôsledku onymickej polarizácie. Kompozitám typu *Vrchteplá* sa venoval Š. Peciar (1968, s. 199 – 200), posesívnym tvorením ojkoným sa zasa zaoberali napr. Ľ. Meliš-Čuga (1943/1944, s. 168 – 172; 1949/1950, s. 45 – 59) a V. Uhlár (1970, s. 106 – 111), ktorý sa okrem etymologickovýkladových štúdií (*Humenné, Cimenná, Nitra, Zemné*) venoval aj distribúcii ojkoným utvorených sufixmi *-any, -ovany* (1991, s. 147 – 160) a *-ata* (1968, s. 356 – 362; 1996, s. 63 – 64; o genéze pôvodného psl. sufixu *-ęta* novšie Krajčovič 2005, s. 95 – 99).

4.1.2. Problematika štandardizácie ojkoným, ich skloňovania a tvorenia derivátov

Mnohé štúdie či krátke články súviseli s ustaľovaním pravopisnej stránky štandardizovanej ojkonymie na území Slovenska. Kodifikované podoby názvov miest boli uvedené už v PSP v roku 1931, ostatné boli publikované v štatistických lexikónoch na základe rozhodnutia názvoslovnej autority. Od 40. rokov sa v SR začali

objavovať štúdie, v ktorých autori na pozadí etymologického výkladu a úzu navrhovali reštandardizovať niektoré názvy, napr. M. Madačov (1943/1944, s. 51 – 54) nesystémovo navrhol používanie názvu *Spišská Kapitula* s mäkkým *ľ* na základe výslovnosti slov *tabuľa, cibuľa* a miestneho úzu, rešpektujúc však tvrdú výslovnosť *l* v apelatíve *kapitula*. Na základe úzu žiadal S. Mazúr (1943/1944, s. 65 – 72) štandardizovať podoby *Bardiov*, príp. *Bardyov* (Bardejov) a oproti návrhu A. Jánošíka (1940/1941, s. 284 – 285) zaviesť podobu *Bardijov*. V tom istom roku S. Mazúr (s. 193 – 197) poukázal na nevhodne alebo nesprávne štandardizované názvy *Svätý Benedik, Hvozdnica* a *Psáry* a odporučil nahradiť ich systémovo utvorenými názvami *Svätý Beňadik* (dnes *Hronský Beňadik*), *Voznica* a *Psiare*, ktoré napokon našli uplatnenie v kodifikácii podobne ako odôvodnenie J. Stanislava (1941/1942, s. 102 – 104) o správnosti podoby *Ľubochňa*.

Osobitosti gramatickej stránky, špecifickej flexie i slovotvorby ojkoným spôsobovali v spoločenskej komunikácii mnoho nejednotností, na ktoré v SR reagovali desiatky článkov. J. Purgina (1954, s. 155 – 156) v štúdii o niektorých názvoch obcí v PSP (1953) navrhol upraviť etymologicky priezračné názvy podľa hláskoslovnej i pravopisnej podoby fundujúceho apelatíva (napr. *drieň* > *Drieňovec*, nie *Drienovec*; *hámor*, pl. *hámre* > *Hámre*, nie *Hámry*). Takýto rigorózny postup odmietla sama redakcia v krátkom stanovisku, hoci opodstatnené návrhy sa v kodifikácii zohľadnili. Problematike slovotvorby a derivátov osadných názvov sa venovali autori najmä v rubrike *Rozličnosti*. K viacerým problémom sa vracali po vyjdení kodifikačnej publikácie *Morfológia slovenského jazyka* (Ružička a kol. 1966) napr. aj v závislosti od dynamiky slovotvorných postupov. Napr. v roč. 1935/1936 (s. 304) sa uvádzalo pravidlo, že z najmenej trojslabičných názvov zakončených na *-ec* sa tvoria adjektíva príponou *-ský*, nie *-ecký* (*lučenský*, podobne *hlohovský*). L. Dvonč (1997, s. 87 – 92) zasa upozornil na tendenciu zachovávať pri tvorení adjektív od ojkoným zakončených na *-ec* a *-ce* spoluhlásku *c*, a teda popri kodifikovaných derivátoch na *-ský* (*hlohovský, lučenský*) používať aj deriváty na *-ký* (*hlohovecký, lučenecký*), čo napokon zohľadňuje aj aktuálna kodifikácia oboch dubletných tvarov, hoci nie vo všetkých prípadoch (*sobranský*, ale nie *sobranecký*). Niektoré nenáležité deriváty ojkoným v 6. zv. SSJ (1968) si výberovo všimli F. Kočiš (1982, s. 63) a L. Dvonč (1986, s. 254 – 255), variabilitu kvantity miestnych názvov na *-any* a ich derivátov zasa J. Jacko (1994, s. 104 – 107) s poznámkou, že ak pred koncovým *-any* je spoluhláska *k*, nastáva alternácia *a/á* (*krškánsky, vozokánsky*; v ostatných prípadoch alternácia *a/ia*, napr. *petroviansky, bošiansky*).

Pomerne veľa článkov sa venovalo aj ustaľovaniu ohýbania ojkoným. E. Jóna (1948/1949, s. 263) na príklade názvu *Strelníky* vysvetľoval ohýbanie názvov, ktoré majú povahu plurálií tantum, v závislosti od ich príslušnosti ku gramatickému rodu. O rodovom zaradení a zosúladení paradigmy názvu *Vráble* písal napr. L. Dvonč

(1961, s. 183 – 184), ktorý neskôr (1971, s. 152 – 160) polemicky vystúpil proti zavádzaniu uzuálnych gramatických tvarov, ako to na príklade názvu *Uherce* (G *Uhriec* namiesto spisovnej podoby *Uheriec*) navrhol V. Uhlár (1967, s. 154 – 161), aj v ďalších iných prípadoch (napr. *v Bolerázi*). Skonštatoval, že „naturalistické kopírovanie tvarovej rozrôznenosti pri skloňovaní podstatných mien v slovenských nárečiach, t. j. prenášanie takejto tvarovej rozrôznenosti podľa stavu v nárečiach do spisovného jazyka by viedlo nielen k rozkolísaniu spisovného jazyka, ale vlastne v konečnom dôsledku k popieraniu osobitnosti spisovného jazyka“ (s. 157). Substantivizácii názvov utvorených posesívnymi príponami *-in, -ov, -ovo* a prestupom názvov typu *Jastrabie* z adjektívneho do substantívneho skloňovania sa venovala M. Marsinová (1949/1950, s. 299 – 308) a neskôr aj L. Dvonč (1973, s. 253 – 254), ktorý názvy *Srňacie, Medvedzie* zaradil do paradigmy vzoru vysvedčenie. M. Sokolová (2007, s. 67) názvy tohto typu dnes charakterizuje ako adjektiválne neutrá typu *hovädzie*. Problematiku skloňovania ojkoným vrátane paradigmatickej deklinačnej klasifikácie v ostatnom čase zhrnul A. Závodný (2021, s. 126 – 133). Príčinami odlišných tvarov L sg. názvov typu *Dolný Peter* a *Turčiansky Michal* sa zaoberal F. Kočiš (1983, s. 380 – 381). Rozkolísanosť kvantity v ojkonymách, ktoré vznikli prefixáciou (*za-/zá-*), si všimol J. Jacko (1986, s. 379 – 380) a odporučil kodifikovať názvy typu *Zabijaná* s dlhým *í*, ako je to napr. v slovese *zabíjať,* čo sa v kodifikácii akceptovalo. J. Jacko (1996, s. 3 – 8) konštatoval, že v morfologickej a slovotvornej kodifikácii názvov obcí na Slovensku v PSP (1991) sa vo väčšej miere ako v 6. zv. SSJ prihliadalo na miestny úzus, ak nevybočil zo zákonitostí spisovného jazyka. Zároveň poukázal na dynamiku v tejto oblasti a odôvodnil napr. vhodnosť zaradenia niektorých ďalších dvojtvarov, napr. k podobe G názvu *Neded/Nededu* doplniť dvojtvar *Nededa*, ako je to napokon aj v aktuálnej kodifikácii. Z množstva ďalších podnetov, ktoré sa riešili v SR, vyplýva, že derivačná a gramatická problematika slovenských miestnych názvov sa kryštalizuje, niekedy aj dynamizuje, preto M. Majtán (1996, s. 18) uvažoval o opodstatnení spracovania osobitnej onomastickej gramatiky.

Určitý typ syntetizujúcich výsledkov, ktoré zatiaľ v slovenskej onomastike chýbajú, mala priniesť účasť slovenských onomastikov na príprave *Slovanského onomastického atlasu*. Vo výskume slovanskej ojkonymie sa stalo hlavným prístupom postihovanie štruktúrnych typov ojkonymie tak, aby sa pri ich charakteristike odrážali aj motivačné a typologické znaky ojkoným. Genézu, ciele a stav projektu predstavil P. Žigo (1997, s. 65 – 71) a na pozadí komplexnej analýzy kvantifikoval zastúpenie jednotlivých štruktúrnych typov slovenskej ojkonymie.

4.2. ANOJKONYMÁ (TERÉNNE NÁZVY)

Anojkonymám, t. j. názvom nesídelných objektov, predovšetkým chotárnym názvom sa na stránkach SR venovala o niečo menšia pozornosť ako ojkonymám.

Sémantiku archaických apelatív v terénnych názvoch analyzoval V. Uhlár (1980, s. 213 – 218), berúc pri tom do úvahy aj sémantickú stránku inoslovanských názvov, a napr. oproti V. Šmilauerovi (1932, s. 341) toponymizované apel. *slop* spájal s významom „jama, priehlbeň“ a sémanticky aj s apel. *priehyba* a *prieval*. Etymologický a porovnávací prístup novšie využil I. Horňanský (2018, s. 35 – 46), ktorý si všímal geografické názvy (ojkonymá aj anojkonymá) utvorené z osobných mien so základom *chot-* (nárečí. *choc-*) a ich distribúciu v slovenskom i širšom slovanskom kontexte.

4.2.1. Oronymá

V sérii článkov o pôvode či štandardizácii slovenských terénnych názvov sa niektorí autori zaoberali osobitne názvami vrchov alebo pohorí. O slovanský alebo predslovanský pôvod názvu *Beskydy* sa v 8. ročníku SR sporili J. Martinka (1940/1941, s. 107 – 109) a V. Polák (1940/1941, s. 151 – 153). Všeobecne predpokladaný trácky, resp. ilýrsky pôvod názvu *beskyd, beščad* (horské sedlo), ktorý sa neskôr deproprializoval (porov. Lutterer – Majtán – Šrámek 1982, s. 52), spochybnil Š. Ondruš (1980, s. 261 – 283). Neistý je aj výklad o pôvode názvu *Vihorlat*, ktorý J. Martinka (1940/1941, s. 142 – 144) spojil s nárečovými derivátmi slovesa *vyhorieť* a interpretuje ho ako „súbor zhorenísk“. Podnes sa presvedčivo neprijímajú ani výklady názvov iných vrchov alebo pohorí, napr. porovnávaním slovanskej a baltskej lexiky dokazoval Š. Ondruš (1972, s. 334 – 341) baltoslovanský pôvod názvov *Choč* (pôv. azda *Koč*) a *Kýčera*. Vysvetlenie staršej a v miestnom úze živej podoby domáceho oronyma *Rozsutec* (pôv. *Rázsutec*) na pozadí dosídľovacích procesov v stredoveku prezentoval V. Uhlár (1980, s. 87 – 96). Sériu článkov o pôvode oroným na území Slovenska novšie doplnil M. Majtán (2001, s. 147 – 152) argumentačne presvedčivým výkladom názvu vrchu *Sitno*. Názov odvodil od adj. *sitený* (< *sit-* – sitina, trstina + adj. suf. *-no*) a vysvetlil mladšie významové posuny apel. *sitno* (sitinový porast > priepadlisko > priepasť, peklo) v staršej literatúre. V ďalšej štúdii (Majtán 2006, s. 78 – 82) predložil návrh na reštandardizáciu názvu vrchu *Baske* na *Baské.* Dôvodom bola tendencia neskloňovať názov *Baske* a zistenie, že do 2. pol. 17. stor. mal názov podobu vzťahového adjektíva *baský* (od antroponyma *Basek/ Basko*).

4.2.2. Hydronymá

Vlastné mená vodných objektov, osobitne tečúcich vôd, patria medzi najstaršie a najstabilnejšie vlastné mená, pretože pomenúvajú stabilné geografické objekty s často rozhraničujúcou funkciou. Názvy najvýznamnejších riek, doložené ešte v antickej literatúre, majú predslovanský pôvod (Majtán 1996, s. 137), ostatné však túto charakteristiku nemusia mať. V SR sa to usiloval dokázať Š. Ondruš na analýze

hydroným *Váh* (1972, s. 257 – 263) a *Dudváh* (1975, s. 40 – 41), a to uplatnením tzv. schwebeablautovej teórie štruktúry indoeurópskeho koreňa. K výkladu sa opäť vrátil v roku 1975 (s. 27 – 41) s úsilím vyvrátiť argumenty V. Šmilauera (1973, s. 530 – 532) o neslovanskom pôvode hydronyma. Na pozadí poznatkov z porovnávacej indoeurópskej a slovanskej jazykovedy Š. Ondruš v SR postupne publikoval aj výklady hydroným *Orava* (1975, s. 342 – 352), *Poprad* (1985, s. 102 – 109), *Hornád* (1986, s. 234 – 240) a *Gidra* (1995, s. 162 – 165). K výkladu názvu *Poprad*, ktorý vysvetľuje ako derivát zo slovesného základu *pręd-* „skákať, prudko tiecť" a predpokladá vývin *Poprędъ* > *Popräd* > *Poprad*, sa ešte raz vrátil v roku 1991 (s. 229 – 232), polemizujúc s J. Udolphom (1989) o pôvodnosti a distribúcii podôb *Poprod/ Poprad*. Ondrušove etymológie týchto a ďalších hydroným (ale aj niektorých slovenských ojkoným a oroným) vyšli súborne v jeho 3-dielnej monografii *Odtajnené trezory slov* (2000 – 2004). Výkladu staršieho hydronyma *Mohelnica* (dnes *Pažitský potok*) v Ponitrí sa venoval V. Uhlár (1970, s. 174 – 178) a novšie interpretácie názvov *Váh, Žarnovica, Turiec, Muráň* a i. na stránkach SR prezentoval J. Krško (2010, s. 355 – 362). Pôvod a motiváciu neštandardizovaných slovenských a do slovenčiny adaptovaných hydroným v slovenskom Pomoraví zasa vysvetľoval A. Závodný (2010, s. 305 – 310).

Štruktúrnotypologickým špecifikám hydroným sa ako prvý venoval V. Uhlár (1975, s. 212 – 219). Všímal si ich slovotvornú stránku (na príkladoch hydronymie Liptova) a zameriaval sa na rozšírenie derivovaných názvov typu *Sielničianka, Malatianka*. Zaoberal sa aj motivačným vzťahom medzi terénnymi názvami a hydronymami. Hydronomastické výskumy však spochybňujú jeho predpoklad, že názvy typu *Brúsna voda* možno pokladať za novšie chotárne názvy (porov. Šmilauer 1932, s. 468; Hladký 2004, s. 50).

Predpoklady na systematický a komplexný výskum hydronymie utvorilo vypracovanie jednotnej metodiky, ktorá je dnes známa pod názvom *Hydronymia Europaea.* Metodologické východiská tohto projektu predstavil P. Žigo (1994, s. 150 – 155). Podľa týchto princípov podnes vyšli v rámci edície *Hydronymia Slovaciae* monografické práce o hydronymii z takmer všetkých významných slovenských povodí. Do istej miery syntetizujúcu povahu majú zatiaľ len štúdie Ľ. Sičákovej o polyonymii, polysémii, homonymii a antonymii hydroným (2002, s. 330 – 341), o štandardizovaných podobách (1998, s. 330 – 337) a gramatických kategóriách hydroným (2003, s. 5 – 15), ktoré vznikli na pozadí systematického výskumu hydronymie v povodí Slanej.

Používaniu hydroným v spoločenskej komunikácii sa venovala menšia pozornosť. S. Ondrejovič (2001, s. 63) si všimol rozkolísanú výslovnosť názvu *Tisa* v kodifikačných príručkách (SSJ 6 [*tysa*], PSV [*ťisa*]) a na základe súvislosti názvu s ide. koreňom **ti-* (*topiť, topiť sa*; „bahnistá rieka") a s opretím sa o miestny úzus navrhol

kodifikovať jeho výslovnosť v podobe [*tysa*]. Proces adaptácie názvov cudzích riek si všimol napr. L. Dvonč (1975, s. 353 – 359). Pripomenul, že názvy ako *Volga* nie sú zdomácnené, pretože ide o prevzatie pôvodnej formy (o nenáležitom používaní českej podoby *Volha* v slovenských textoch sa písalo už v SR 1940/41 na s. 188). L. Dvonč si všímal aj formálnu adaptáciu francúzskych názvov s nemým *e* (*Seine – Seina, Loire – Loira*) a okrem rôznych hláskoslovných a tvaroslovných úprav dokumentoval aj úsilie o prekladanie hydroným (*Czarny Dunajec – Čierny Dunajec*).

4.2.3. Štandardizácia terénnych názvov a jej hranice

Jednou z oblastí, o ktorej sa v SR živo diskutovalo, bola štandardizácia geografického názvoslovia, hoci spočiatku v štyridsiatych rokoch najmä v súvislosti s ojkonymami, pretože ich štandardizácia v dôsledku spoločenskej potreby bola prioritnejšia. Azda aj na základe neprijatia názorov v obhajovaní uzuálnych (neraz nárečových či archaických) podôb názvov alebo ich derivátov v štandardizácii (porov. napr. návrh na prijatie tvaru G *Uhriec* od ojkonyma *Uherce, Uhriec*; 1967, s. 154 – 161) sa V. Uhlár neskôr na príkladoch názvov *Ostrô, Plačlivô* a i. zamýšľal nad hranicami štandardizácie v toponymii (1976, s. 221 – 227; 1978, s. 166 – 168) a uviedol, že v miestnom úze známe a ustálené podoby terénnych názvov by sa mali používať v podobe, aká sa rešpektuje v miestnom úze. Totiž najmä chotárne názvy majú na rozdiel od iných druhov toponým zväčša len lokálny rádius používateľov. Už predtým (1967, s. 356 – 362) obhajoval uzuálnu podobu názvu *Málinô* (*brdo*) a kolízne tvary adjektívneho skloňovania štandardizovaného názvu *Málino Brdo*. V širšej reakcii na Uhlárove návrhy L. Dvonč (1976, s. 283 – 285) skonštatoval, že pri posudzovaní podôb vhodných na štandardizáciu geografických názvov treba uplatňovať synchrónne hľadisko a štandardizovať systémové podoby, ktoré smerujú od bohatstva foriem k ich zjednodušeniu v spisovnom jazyku (preto odmietol aj Uhlárom navrhnutú podobu *Plačlivô* oproti štandardizovanému názvu *Plačlivé*). Dvončov postoj potvrdil M. Majtán (1976, s. 277 – 283) a priblížil poslanie a proces štandardizácie geografického názvoslovia, ktoré má povahu odborného názvoslovia (terminológie) a musí preto rešpektovať normu spisovného jazyka. Nesystémovosť Uhlárovho návrhu prezentoval na príklade distribúcie geografických názvov zakončených na *-ô* a uviedol, že nárečové a archaické podoby môžu v určitých komunikačných sférach prirodzene fungovať naďalej, avšak štandardizované geografické názvoslovie je záväzné z hľadiska celospoločenskej praxe. Na Majtánovo vysvetlenie opäť zareagoval V. Uhlár (1978, s. 166 – 168) článkom o ustálených archaických názvoch typu *Železnô,* ktoré pokladal za jazykovokultúrne pamiatky, a práve zásahom názvoslovných komisií sa podľa neho porušuje zásada ustálenosti názvov. Diskusiu uzavrel Š. Peciar (1978, s. 169 – 172) pripomenutím, že „zásada ustálenosti je dialekticky spätá so zásadou systémovosti spisovného jazyka, pričom zásada systé-

movosti je hierarchicky vyššia ako zásada ustálenosti. Ustálenosť spisovného jazyka je relatívna (pružná), systémovosť je permanentná“ (s. 171). Aj v zmysle tohto konštatovania sa k názvu *Málinô* ešte raz vrátil M. Majtán (1980, s. 41 – 44) výkladom všetkých jeho nárečových podôb a konštatovaním, že ide o nárečový názov, ktorý vznikol z nárečovej podoby adj. *malinný* a mladším pričlenením iného názvu *Brdo*. Zdĺženie slabiky v slovotvornom základe dokladá aj v iných terénnych názvoch tohto slovotvorného typu a odporúčal reštandardizovať ho v podobe *Málinné*, čím by sa odstránila nepravidelnosť v jeho ohýbaní (pôv. *Málinô* – G *(z) Máliného*, na *Malinné*, G *(z) Malinného*). K problematike hraníc štandardizácie v aplikačnej praxi Názvoslovnej komisie Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky sa vrátil I. Horňanský (2011, s. 214 – 222) s uvedením typov názvov, ktorých nárečové podoby sa neupravovali a v štandardizácii sa rešpektovali. Zaujímavým prípadom štandardizačnej praxe sa zaoberala I. Valentová (2017, s. 139 – 158; 256 – 263), ktorá upozornila na rozpor medzi štandardizovaným názvom obce *Oslany* a názvom jej katastrálneho územia *Osľany*. Podobným prípadom by sa podľa nej dalo predísť zavedením princípu hierarchickej postupnosti štandardizácie, podľa ktorého aj v názvoch nesídelných objektov, pri vzniku ktorých sa použil názov fyzicky spríbuzneného sídelného objektu (aj vo forme derivátu), podoba tohto ojkonyma musí byť rešpektovaná, aj keď nezodpovedá jazykovému systému.[8] Zároveň pripomenula, že štandardizácia by mala citlivo zohľadňovať spisovný slovenský jazyk a jeho systém, ale aj fungovanie vlastných mien v komunikácii a ich kultúrne, historické a spoločenské osobitosti. I. Valentová (2020, s. 162 – 190) vzhľadom na problémy pri štandardizácii terénnych názvov i v jazykovej praxi, ale aj na situáciu v pravopise veľkých písmen v toponymách v niektorých ostatných i slovanských jazykoch navrhla, aby sa vo všetkých viacslovných názvoch písali s veľkým začiatočným písmenom všetky plnovýznamové slová tak, ako sa to uplatňuje v názvoch miest a obcí. O rovnakom návrhu v minulosti už písali napr. M. Majtán a I. Horňanský, ale L. Dvonč (1995, s. 157 – 262) bol proti, pretože by sa tým neprimerane rozšírila okrajová zásada na úkor zásady, ktorá je v slovenčine rozšírená.

4.2.3. Štruktúrnotypologická klasifikácia terénnych názvov

Viac pozornosti autori príspevkov venovali štruktúrnotypologickej stránke terénnych názov. V súčasnej toponomastike sa prijíma členenie terénnych názvov na priame a nepriame. Osobitné skupiny nepriamych predložkových názvov a názvov

[8] Na základe tohto návrhu bola z dokumentu Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky z dokumentu *Smernica na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatkov č. I*[1] v časti *Zásady úpravy a používania geografických názvov* v bode 10 čl. 5 odstránená veta „Ak názvy obcí a častí obcí nie sú gramaticky správne utvorené, chyba sa neprenáša na názov katastrálneho územia, ale názov sa vhodne upraví.“

vetného (verbálneho) typu, ich vznik a fungovanie v komunikácii opísal M. Majtán (1974, s. 146 – 149). Názvy typu *Kraľovianstrana, Sliačanlazy*, ich distribúciu a spôsob tvorenia si všímal V. Uhlár (1975, s. 48 – 55). Azda pre nesklonnosť prvého člena ich pokladal za kompozitá s topoformantom *-ian/-an*. M. Majtán (1996, s. 26) v zhode s J. Doruľom (1993) tieto podoby interpretoval ako podoby archaických vzťahových adjektív utvorených z osadných alebo iných geografických názvov a charakterizuje ich ako viaccčlenné determinatívne názvy (porov. názvy *Lukovian studňa, Borovian potok* a i.; zapisuje ich ako dvojčlenné názvy), stojace niekedy na hranici kompozít (porov. *Dubov diel – Dubodiel*). M. Majtán (1998, s. 13 – 24) sa osobitne zaoberal kompozitnými štruktúrami v slovenskej onymii.

Pozornosť sa však venovala aj fungovaniu terénnych, najmä chotárnych názvov v komunikácii. Na pozadí heuristického výskumu toponymie Muránskej doliny sa J. Krško (1996, s. 136 – 141) zaoberal polyonymiou terénnych názvov, vyčlenil príčiny a spôsoby vzniku nových názvov pre istý onymický objekt a všíma si aj ich komunikačnú sféru, ktorá sa viaže na mikrosocietu. Význam a možnosti motivačnej a štruktúrnej analýzy na príkladoch názov so základom *brť-/brt-* a *včel-* na Morave a v Sliezsku a na Slovensku predstavila Z. Hlubinková (2009, s. 81 – 90). Na základe distribúcie a areálového rozšírenia terénnych názvov so základom *brť-/brt-* potvrdila starší predpoklad, že na Slovensku lesné brtnícke včelárstvo nebolo rozšírené.

4.2.4. Slovníkovo-areálové spracovanie lexiky slovenských terénnych názvov

V článku o slovnej zásobe slovenských terénnych názov M. Majtán (1977, s. 162 – 168) predznamenal, že na základe heuristického výskumu, ktorý sa uskutočnil v rokoch 1966 až 1975 a v rámci ktorého sa podarilo prakticky úplne zozbierať a kartotečne zachytiť anojkonymický a čiastočne aj ojkonymický materiál zo slovenského jazykového územia, je možné na základe spracovania apelatívnych slovných základov sledovať vývinové tendencie v slovnej zásoby slovenčiny a dynamiku tohto vývinu, geografické i štruktúrne začlenenie jednotlivých slov a slovných základov do slovnej zásoby v súčasnosti i v minulosti. O aktuálnom stave prác na slovníkovo-areálovom spracovaní slovenskej toponymie a jeho potenciáli pre ďalší výskum písal M. Majtán aj v roku 1983 (s. 199 – 206). Pre aktuálne úlohy na príprave a koncipovaní *Historického slovníka slovenského jazyka* sa vytvoril len heslár a pracovné mapy s úplnou sieťou bodov, ktoré mali byť súčasťou *Slovenského onomastického atlasu* a pramennou základňou *Slovanského onomastického atlasu*, ale lexikografické spracovanie sa napokon v tom čase nepodarilo naplniť. Syntézu čiastkových výskumov predstavil M. Majtán v monografii *Z lexiky slovenskej toponymie* (1996). O pokračovaní spracovania slovníka terénnych názvov z územia Slovenska sa znovu začalo uvažovať na počiatku druhého milénia aj v nadväznosti na prípravu

anojkonymických slovníkov z územia Čiech, Moravy a Sliezska. O možnostiach nadviazania na rozpracovaný projekt slovníkového a areálového spracovania M. Majtána a využitia nových koncepčných a metodologických stimulov v súvislosti s možnosťami digitálneho spracovania písala I. Valentová (2009, s. 283 – 291). Koncepciu digitálneho i knižného slovníka, zásady spracovania a heslá začínajúce na písmeno A napokon predstavila I. Valentová v publikácii *Lexika slovenských terénnych názvov (Koncepcia lexikografického spracovania)* (2018).

4.3. EXONYMÁ VZ. ENDONYMÁ

Štandardizácia exoným, fungovanie exoným a endoným v spoločenskej komunikácii a ich ohýbanie boli z hľadiska potrieb jazykovej praxe jedny z aktuálnych, no spočiatku aj polemických tém, ktoré sa v SR objavovali pravidelne. Aktuálny stav používania cudzích názvov vychádzal z tézy, že dávnejšie prevzaté názvy význačnejších miest (napr. *Paríž, Viedeň, Krakov Záhreb*; tak aj PSP, 1931, s. 45) sa zapisovali v ich zdomácnených podobách, ostatné sa vnímali ako endonymá (*Versailles, Szolnok* a i.; Czambel 1932/1933, s. 39). J. Martinka (1932/1933, s. 73 – 76) upozornil na nedodržiavanie úzu, že názvy miest, ktoré sa nenachádzajú na slovanskom území a Slovania v nich nežili, treba zapisovať pôvodným pravopisom. Odmietol zdomácňovanie či prekladanie takýchto názvov (*Curich* namiesto *Zürich*, *Sv. Hipolit* namiesto *St. Pölten*) a hláskoslovné úpravy českých názvov (*Príbram* namiesto *Příbram*) rovnako ako úpravy slovenských názvov v češtine (*Báňská Bystřice, Piščany*). PSP z roku 1931 (s. 17) tento problém neriešili dostatočne jasne – umožňovali názov používať ako endonymum i prispôsobiť ho slovenskému pravopisu. V rozsiahlom príspevku Martinkov postoj podporil P. Florek (1933/1934, s. 19 – 26) a okrem iných zásad sformuloval potrebu transliterovať názvy z iných grafických sústav a zapisovať ich foneticky. Zároveň odporučil, aby Matica slovenská zriadila komisiu, ktorá by v spolupráci s pravopisnou komisiou upravila používanie endoným a exoným v širšej jazykovej praxi. Na podnety rázne reagoval V. Vážný vo viacerých časopisoch a Martinku a Floreka obvinil z protičeskoslovenského postoja, plagiovania princípov maďarskej jazykovej politiky a zvykom zapisovania cudzích toponým vo vlastivedných publikáciách a učebniciach geografie obhajoval myšlienku upravovať české názvy v slovenčine a naopak. Vážneho osobná kritika prešla tak ďaleko, že J. Martinka jeho obvinenie riešil súdnym podaním. Redakcia SR v stanovisku, ktoré pravdepodobne napísal H. Bartek (1935/1936, s. 145 – 149), priniesla argumenty na podporu Martinkových a Florekových návrhov analýzou zapisovania názvov štátov a miest v akademickom *Atlase republiky Československej* (1935) a ďalších aktuálnych publikáciách.

V krátkych článkoch, reagujúcich na používanie názvov štátov a miest mimo územia ČSR najčastejšie v rubrike *Rozličnosti*, sa pripomínali pravidlá z PSP (1931)

o používaní zdomácnených názvov (*Sársko*, nie *Saarsko*; 1934/1935, s. 128) alebo o prirodzenom tvorení názvov štátov sufixom *-sko* (*Albánsko*, nie *Albánia* a i., 1932/1933, s. 120; podobne aj Dvonč 1964, s. 183 – 184). Odporúčali sa deriváty, ktoré sa v PSP neuvádzali, ale v jazykovokomunikačnej praxi spôsobovali problémy viaceré formy ich zapisovania (*škótsky, peštiansky* a i.; 1934/1935, s. 128, 192), prípadne sa navrhovali nové názvy, ktoré našli uplatnenie v štandardizácii (*Abesínsko – Habeš*; 1935/1936, s. 32). L. Dvonč odmietol používanie veľkých písmen pri zapisovaní určovaného člena v dvojčlenných názvoch typu *Juhoafrická Únia* pre ich nesystémovosť, ktorá vyplynula zo spôsobu zapisovania názvov typu *Union of South Africa* v angličtine (1959, s. 315), a namiesto podoby *Spojené štáty Západnej Afriky*, ktorá vznikla prekladom jeho ruskej podoby, odporučil štandardizovať názvy tohto typu so zhodným prívlastkom (*Spojené štáty západoafrické,* príp. *Spojené štáty africké*). Prirodzené podoby so zhodným prívlastkom presadzoval aj pri písaní názvov z iných onymických tried, napr. *Kennedyho mys* (1965, s. 182 – 184). Na nesystémovosť v zdomácňovaní názvov stredo- a juhoamerických štátov zasa upozornil I. Ripka (1971, s. 118 – 123) a názvy *Portorico* a *Nicaragua* odporučil zapisovať foneticky s grafémou *k* ako *Mexiko* (pôv. *México*) a *Kuba* (pôv. *Cuba*). L. Dvonč (1984, s. 62 – 63) odporučil tento princíp aplikovať aj v ďalších prípadoch (napr. *Ekvádor, Maurícius*). Všimol si aj rozkolísanosť v používaní názvov ázijských štátov s komponentom *-stan/-stán* s významom „územie“ a odporučil kodifikovať podoby na *-stan* (*Afganistan, Uzbekistan*) na rozdiel od českých podôb so *-stán* (Dvonč 1981, s. 140 – 145).

Dôležitosť ustaľovania podôb vyplývala najmä z bežných jazykovokomunikačných potrieb. Písanie názvov cudzích miest v učebniciach zemepisu si všimol L. Dvonč (1954, s. 149 – 151) a upozornil na nevhodné používanie endoným (*z Londona, v Rome*) s odporúčaním používať v nich zdomácnené podoby. Podľa úzu, že názvy horstiev majú väčšinou podobu plurálií tantum, odporučil zmeniť štandardizovaný názov *Himalája* a kodifikovať čoraz častejšie sa objavujúcu podobu *Himaláje* analogicky ako *Kordillery, Javorníky* (1959, s. 285 – 287). V súvislosti s prepisom názvov ruských miest pripomenul, že rusifikované podoby názvov miest *Marks* a *Engeľs* je vhodnejšie vzhľadom na podoby ich antroponymických motivantov zapisovať ako *Marx, Engels* (1965, s. 371 – 373; 1970, s. 291 – 297).

Neistotu vyvolávala aj rodová príslušnosť cudzích geografických názvov. Jednotlivými názvami sa zase zaoberal najmä L. Dvonč (napr. *Postupim*, 1960, s. 124 – 125; *Vroclav*, 1961, s. 60 – 61). Všímal si aj názvy českých miest, ktoré v slovenčine pre svoje spoluhláskové zakončenie menia gramatický rod (1966, s. 374). Pripomenul, že spomedzi takýchto názvov sa ako feminína chápu niektoré ojkonymá zakončené na *-eň* a *-v*, a preto upozornil na nutnosť používania názvu *Kroměříž* v maskulínnej paradigme (podobne ako *Paríž*) podľa vzoru *stroj* (porov. PSP 1964,

s. 90). Novšie M. Ološtiak (2007, s. 191 – 192) na príklade názvu *Middlesbrough* [midlzbro] poukázal na asymetriu medzi zvukovou a pravopisnou stránkou na konci slova a jej odraz v morfologickej adaptácii anglických endoným. Keďže grafická stránka podporuje príslušnosť k mužskému rodu a k deklinačnému typu dub a zvuková podoba zasa implikuje skôr stredný rod a nesklonnosť, odporučil názvy tohto typu v prípadnej kodifikácii spracovať ako varianty: *Middlesbrough* [midlzbro], m./s. -u/neskl.

Ohýbanie cudzích vlastných mien spôsobovalo problémy hlavne v novinárskej praxi či prekladateľstve. Napr. v prípade slovanských (osobitne ruských) názvov s adjektívnym komponentom typu *Krivoj Rog* L. Dvonč (1961, s. 124) pripomenul, že adjektívum ohýbame ako priezviská zakončené v ruštine na *-kij, -skij, -ckij, -ckoj, -oj* (*Gorkij* – G *Gorkého*; *Krivoj Rog* – G *Krivého Rogu*) a takto tvoríme aj ich deriváty (*krivorožský,* nie *krivojrožský*). Písal aj o skloňovaní názvov typu *Greenville* (1963, s. 126 – 127) a navrhol, aby v nasledujúcom vydaní PSP bola uvedená aj poznámka o ohýbaní anglických a francúzskych názvov zakončených na nemé *-e*. V roku 1967 (s. 59 – 61) odmietol podobu *pekingský* (PSP, 1962, s. 289) s vysvetlením, že pri tvorení derivátov od názvov zakončených na spoluhlásku, za ktorou nasleduje *-k, -g*, zo základového slova *-k, -g* vypadávajú. V SSJ (6. zv., s. 290) sa už uvádza podoba *pekinský* (porov. Ivanová-Šalingová 1968, s. 263 – 264).

Po vyjdení 6. zv. SSJ (1968), ktorý obsahoval aj kodifikované podoby endoným, exoným a ich derivátov, sa niektorými problematickými heslami zaoberali jazykovedci aj v SR. I. Ripka (1970, s. 118 – 123) vhodne poznamenal, že absolútne platné pravidlo o tvorení ich derivátov nejestvuje a každé heslo v slovníku bolo potrebné hodnotiť jednotlivo a rešpektovať pritom všetky súvislosti ovplyvňujúce ich tvorenie. Napr. v SSJ (6. zv., s. 296) sa popri názve *Strasbourg* uvádza aj jeho novšia podoba *Štrasburg* s derivátmi *Strasbourčan, Strasbourčanka* a *strasbourský*. F. Miko podľa princípov zdomácňovania názvov významných miest pritom už v r. 1962 (s. 375) odporučil zaviesť aj zdomácnenú podobu *štrasburský.* L. Dvonč (1969, s. 318 – 319), pripomenúc pravidlo, že ak existuje zdomácnená podoba cudzieho zemepisného názvu, formy obyvateľských mien a prídavného mena sa tvoria od zdomácnenej podoby, odporučil zaviesť do kodifikačných príručiek len podobu *Štrasburk* a jeho zdomácnené deriváty. Na zbytočné dvojtvary v SSJ upozornila aj M. Hajčíková (1971, s. 89 – 93), napr. dublety s nemým *h* (*Théby* oproti zaužívanému *Téby*).

V súvislosti s cudzími predložkovými názvami typu *Reggio di Calabria* L. Dvonč (1967, s. 13 – 19) uviedol, že tak ako sa nemení predložkový výraz v názvoch tohto typu v slovenčine, nemení sa ani v cudzích ojkonymách (napr. *z Reggia di Calabria, v Reggiu di Calabria*). V roku 1993 (s. 309 – 310) sa zasa vrátil k ohýbaniu exoným zakončených na *-er* v súvislosti s novšou tendenciou ponechávať

hlásku *e* pri ohýbaní vlastných mien a pripomenul, že pri ohýbaní vlastného mena *Vancouver* hláska *e* vypadáva – podobne ako pri menách *Dneper, Jáger* (*z Vancouvra, z Dnepra*). Vzhľadom na tendenciu zachovávať *e* v antroponymách zakončených na *-er* sa tieto podoby dnes vnímajú ako dublety (*z Vancouvera, Vancouvra/Vancouveru, Vancouvru*).

Dynamiku v používaní endoným a exoným si všimol na príklade názvu *Vyšehrad* (maď. *Visegrád*) J. Jacko (1993, s. 314 – 316). Uviedol, že v tlači je tendencia používať skôr cudzie podoby názvov v základných podobách aj v derivátoch. Zdomácnená podoba *Vyšehrad* sa kodifikovala v PSP (1991) aj s jej derivátmi a frekventovanosť tohto exonyma stúpla po vzniku *Vyšehradskej skupiny*, známej aj ako *Vyšehradská trojka*, resp. *Vyšehradská štvorka* v r. 1991. Okrajovo sa aj dnes možno stretnúť s nevhodne, resp. nesystémovo utvorenými podobami *Vyšegrádska štvorka, Visegrádská štvorka* a i. Širšie si tendencie v zdomácňovaní cudzích geografických názvov na pozadí PSP (1991) všímal L. Dvonč (1998, s. 318 – 320). Upozornil aj na príklady, keď v minulosti vžité názvy sa už v súčasnom jazyku nepoužívajú, napr. z aktuálneho hľadiska za také možno pokladať exonymum *Linec* (s derivátmi *Linčan, Linčanka, linecký;* SSJ, 6. zv., s. 280), pretože ustúpilo endonymu *Linz* (*Linzan, Linzanka, linzský*; PSP, 1991, s. 253), no v staršom období zdomácnené adjektíva sa naďalej rešpektujú v ustálených pomenovaniach, napr. *linecké cesto, segedínsky guláš/guľáš*.

Proces štandardizácie a štruktúrnu stránku názvov cudzích štátov alebo území, ktoré sú uvedené v štandardizačnom zozname *Vžité slovenské názvy štátov a závislých území* (Hajčíková – Kováčová 1996), si v rozsiahlej štúdii všimol L. Dvonč (1997, s. 321 – 331). Aktuálnu požiadavku názvoslovnej autority (Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky) používať iba štandardizovanú skrátenú podobu *Spojené kráľovstvo* plného názvu štátu *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* namiesto vžitého skráteného názvu *Veľká Británia*, príp. *Británia* v mediálnom priestore odmietol S. Ondrejovič (2018, s. 174 – 177). Nesúhlasil ani so znením zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii, pretože z jazykovedného hľadiska používanie oficiálnej podoby je nevyhnutné v kartografických dielach alebo úradných dokumentoch, nie však v podmienkach tlače a médií, pretože tie predstavujú úplne inú komunikačnú sféru.[9] Na dôvody nevhodnosti prekladania českých endoným na príklade mediálne známej kauzy *Čapí hnízdo* zasa upozornil A. Závodný (2020, s. 42 – 61). Vývin v oblasti používania cudzích vlastných mien a ich vžitých slovenských podôb, ako aj ich de-

[9] Podľa § 18 ods. 7 zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii v znaní neskorších predpisov je používanie štandardizovaných názvov záväzné aj v tlači a v iných prostriedkoch masovej komunikácie. Súhlas so stanoviskami S. Ondrejoviča vyjadrila aj I. Valentová (2021) v príspevku v poľskom časopise *Onomastica*.

rivátov nie je úplne priamočiary, ale je diferencovaný. To potvrdzuje aj štúdia J. Wachtarczykovej (2020, s. 212 – 226), ktorá kodifikáciu názvu *Lombardsko* namiesto dnes funkčného endonyma *Lombardia* pokladá zo sociolingvistického hľadiska za prejav adaptačného maximalizmu neuvedomujúc si však fakt, že jednak v čase jeho štandardizácie tento názov nemusel byť natoľko vžitý, aby sa mohlo vychádzať z podoby fungujúcej v praxi, jednak používanie štandardizovaných endoným sa neobmedzuje, dokonca sa v rezolúciách konferencií Organizácie Spojených národov o štandardizácii geografického názvoslovia odporúčajú redukovať exonymá podľa skutočného používania.[10] Obidve podoby (endonymum i exonymum) sú štandardizované a môžu sa používať.

4.4. URBANONYMÁ

Názvy vnútromestských topografických objektov (ojkonymá i anojkonymá) si autori spočiatku všímali v súvislosti s meniacou sa kodifikáciou, resp. v súvislosti s kreovaním onomastickej teórie a chápaním hraníc vlastného mena. V sérii článkov sa problematike veľkých písmen v názvoch ulíc, námestí, sadov, múzeí a iných objektov venoval najmä L. Dvonč. Opodstatnenosť záujmu o túto oblasť onomastiky prezentoval M. Majtán (1979, s. 71 – 82) diachrónno-synchrónnym pohľadom na urbanonymický materiál mesta Krupina od 17. storočia do r. 1975. Kategóriu času v staršej slovenskej urbanonymii si všímal P. Žigo (1997, s. 129 – 139). Východiskom mu bol urbanogenetický inventár slov a v rámci neho vyčlenil kontinuitnú, časovo nepríznakovú vrstvu a nekontinuitnú, resp. časovo príznakovú vrstvu apelatív, ktoré sa proprializovali alebo motivovali vznik urbanoným. Vzhľadom na rozvíjajúce sa výskumy P. Odaloš (1993, s. 332 – 338) prezentoval vývinové tendencie v slovenskej urbanonymii, všímajúc si motivovanosť tejto dynamiky spoločenskými zmenami. Hoci prax ukazuje, že v menších sídlach sa neujala myšlienka o miestnych názvoslovných komisiách, ktoré by mali koordinovať štandardizáciu urbanoným, vhodné je pripomenúť, že urbanonymá v menších sídlach by mali mať priamu väzbu na región a pri pomenúvaní urbanonymických objektov by sa malo vyhnúť šablónovitému používaniu názvov.

5. CHRÉMATONOMASTIKA

Chrématonomastika je v našich podmienkach relatívne mladšia oblasť onomastiky. Príčinou vedeckého záujmu o chrématonymá je azda aj ich kvantitatívny a kvalitatívny nárast v období pluralizácie spoločnosti. V SR sa spočiatku riešili len pravopisné otázky spojené s používaním chrématoným v jazykovej praxi, napr. sa upozorňovalo na nesprávne ohýbanie názvu denníka *Gardista*, ktorý sa v lokáli nespráv-

[10] Porov. odporúčanie na internetovej stránke Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky.[2]

ne tvoril analogicky podľa názvu denníka *Slovák* (*v Slováku, v Gardistu*), pripomínajúc správny tvar *v Gardistovi* (1940/1941, s. 31). V súvislosti so skloňovaním názvov periodík sa uvádzalo, že názvy, ktoré vznikli depersonifikovaním, majú v A sg. koncovku *-a* podľa životných substantív (čítať *Bojovníka*), no v L sg. majú tvary neživotných substantív: *v Bojovníku, v Evanjelickom posle* (1949/1950, s. 157). L. Dvonč (1962, s. 56 – 67) upozornil na nevhodnosť tvorenia názvov periodík typu *Hlas okresu Komárna*, pripomínajúc, že pri spojení všeobecného podstatného mena označujúceho druh výrobku a vlastného mena výrobku vlastné meno ostáva vždy v nominatíve, teda v tomto prípade by sa periodikum malo nazývať *Hlas okresu Komárno,* resp. navrhol ešte prirodzenejšiu podobu so zhodným prívlastkom *Hlas Komárňanského okresu*. Pre rozmanité používanie dvojčlenných názvov typu *Concordia Press* L. Dvonč (1992, s. 127 – 128) z pravopisných dôvodov odporučil používať podobu *Concordiapress* podobne ako názvy *Danubiaprint, Apollopres* a pod. Upozornil na nesprávnosť podoby názvu polygrafického podniku *Slovenská Grafia*, pretože určované substantívum nie je vlastným menom vo vnútri viacslovného názvu; správne má byť *Slovenská grafia* (Dvonč 1993, s. 256). Na podobný prípad upozornil aj v súvislosti s písaním názvu denníka *Mladá fronta dnes* (Dvonč 1994, s. 127 – 128). Slovo *dnes* sa vďaka stvárneniu verzálkami začalo nesprávne vnímať ako vlastné meno a zapisovalo sa s veľkým začiatočným písmenom.

Názvami produktov ľudskej činnosti z jazykovokultúrneho hľadiska sa zaoberal L. Dvonč v niekoľkých článkoch. V praxi sa napríklad neujal jeho návrh na preklad názvu českej spoločenskej hry *Človeče, nezlob se*. Hoci namiesto českého slovesného tvaru *nezlob se* navrhol hláskovo podobný tvar *nezlosti sa*, napokon sa v slovenčine ustálil názov *Človeče, nehnevaj sa* (1964, s. 186 – 187). Z hľadiska spisovnej slovenčiny spochybnil názov Verdiho opery *Nabucco*, ktorá by podľa neho mala byť uvádzaná v podobe *Nabuchonodozor*, pretože *Nabucco* je talianskou hypokoristickou podobou mena tohto panovníka a tá sa podľa neho v povedomí slovenského používateľa s oficiálnym menom novobabylonského kráľa nespojí (1960, s. 61). Neskôr navrhol uvádzať Mozartovu operu *Don Giovanni* pod názvom *Don Juan* (1962, s. 253 – 254). Keďže od času uvedenia týchto opier ide podnes o jedny z najpopulárnejších operných diel na svete, Dvončovo odôvodnenie dnes znie trocha násilne. Aj tieto príklady však ukazujú, že „štandardizácia“ alebo regulácia názvov tohto typu má len obmedzené možnosti a je skôr záležitosťou úzu a rešpektovania súvzťažnosti hudobného (umeleckého) diela a jeho originálneho názvu.

Po vyjdení PSP v roku 1953 L. Dvonč (1957, s. 268) upozornil na nesprávny príklad zapisovania dokumentonyma *Charta spojených národov* a inštitúcionyma *Organizácia spojených národov,* pretože tieto propriá vznikli ako zložené vlastné mená (združenie *Spojené národy* > inštitúcia *Organizácia Spojených národov*). Všimol si aj tendenciu neprekladať názvy zákonodarných zborov v cudzích, najmä

v tom čase exotickejších krajinách (tur. *medžilis*, mongol. *churál*) a odporučil, aby sa v tlači nahrádzali sémanticky takmer identickým slovom *parlament* podobne ako poľský *sejm* slovom *snemovňa* (1957, s. 66 – 67). Ďalej odporučil, aby sa v tlači doslovne neprekladali názvy štátnych orgánov, ale ak je to možné, aby sa nahrádzali domácimi a príjemcovi bližšími ekvivalentmi, napr. *Štátna rada Čínskej ľudovej republiky – vláda Čínskej ľudovej republiky* (1958, s. 60 – 61). Upozornil aj na nepresné formulácie v jednotlivých vydaniach PSP o zapisovaní niektorých názvov, napr. vtedy najvyššieho výkonného orgánu štátnej moci, rady ministrov, s tým, že tieto definície bude potrebné ustáliť. V súvislosti s inými pomenovaniami tohto typu jeho názor podporil aj V. Uhlár (1960, s. 312).

Formálnu, resp. štruktúrnotypologickú stránku inštitúcioným si v štúdii o názvoch vedeckých ústavov všimol J. Horecký (1965, s. 286 – 291). Z formálneho hľadiska v týchto názvoch identifikoval tri prvky: 1. pomenovanie typu ústavu, 2. označenie zamerania ústavu, 3. vyjadrenie príslušnosti k istej organizácii, pričom tieto tri prvky pokladal za navzájom podradené. V článku si všíma aj systematickosť a hierarchizovanosť týchto pomenovaní v rámci organizačnej štruktúry a nomenklatúry SAV a Univerzity Komenského, porovnávajúc ich s tvorbou tohto typu v minulosti. Spôsoby vzniku názvov politických strán a koalícií po r. 1989, tvorenie ich skratiek a problémy pri adaptácii českých názvov do slovenčiny si všimol L. Dvonč (1995, s. 26 – 32). Z hľadiska chrématonomastiky zásadnú štúdiu uverejnila M. Imrichová (1995, s. 148 – 152). Početnosť nových názvov výrobkov a firiem (logoným) ju viedli k charakteristike spoločných znakov tejto podskupiny chrématoným a zisťovaniu ich motivačných činiteľov a spôsobov tvorenia. K problematike slovotvorby logoným sa M. Imrichová vrátila aj neskôr (2002, s. 225 – 234). Na analýze bohatého materiálu si všímala dynamické tendencie v skupinách slovotvorne motivovaných a kompozitných logoným a logoným utvorených špecifickou slovotvorbou. V chrématonymii sa prejavili aj zmeny v bankovom a finančnom sektore. Predstavil ich P. Odaloš (1998, s. 337 – 342) v článku o názvoch politických strán, bánk a investičných fondov.

Globalizácia sa prejavila aj prenikaním cudzojazyčných chrématoným. Používanie niektorých frekventovaných anglických chrématoným v slovenčine analyzoval M. Ološtiak. V článku o výslovnosti a skloňovaní názvov klubov NHL (2004, s. 302 – 317) poukázal na dôvody rozkolísanosti výslovnostných podôb takýchto názvov, ktoré boli spôsobené jednak dvojakou výslovnosťou v angličtine, jednak ich adaptáciou v podmienkach slovenského jazyka. Zdokumentoval prípady, keď výslovnosť sa ustálila podľa grafickej podoby názvu (*atlanta*, nie **etlenta*), a identifikoval spôsoby ich zvukovej a morfologickej adaptácie.

Používaniu relatívne nového logonyma a pragmatonyma *Google* sa venovala J. Wachtarczyková (2009, s. 57 – 63). Všímala si tendencie zdomácňovať a apelati-

vizovať tento názov softvérového nástroja, ale aj jeho slovotvorný potenciál (*googlovať/googliť, googler* a i.) s rozširovaním jeho sémantickej štruktúry v súčasnej jazykovej praxi, kým vlastné meno firmy *Google* tieto tendencie nemá. Frekvenciu a adaptačno-integračné mechanizmy používaných podôb chrématonyma *McDonald's* analyzovala M. Ivanová (2010, s. 63 – 64) a odporučila používanie nesklonnej syntetickej podoby *McDonald's*, prípadne morfologicky adaptovanej podoby *McDonald* prináležiacej podľa klasifikácie M. Sokolovej (2007, s. 156) k deklinačnému typu *zápas* (jesť *v McDonald's* alebo *v McDonalde*). Rozkolísanosťou, resp. nesystémovosťou chápania vlastných mien spoločenských podujatí na príklade apelatívnych a propriálnych pomenovaní olympijských podujatí sa najnovšie zaoberal M. Mikušiak (2022, s. 89 – 110). Osobitne sa zameral na problematiku tzv. oficiálnych a úplných/neúplných (skrátených) názvov, ktorá sa podľa doterajších definícií premieta do chápania ich propriálneho alebo apelatívneho statusu. Všimol si aj právne postavenie identifikačných označení *olympiáda* a *olympijské hry*, ktoré de facto majú status ochrannej známky, a aj napriek slovenskej pravopisnej tradícii podľa neho majú v slovenskom jazyku pravopisné opodstatnenie zápisy *Olympijské hry* a *Olympiáda*, ktoré možno akceptovať ako regulárne vlastné mená podujatí usporadúvaných pod záštitou Medzinárodného olympijského výboru. K problematike statusu skrátených, resp. zástupných názvov sa predtým vyjadrila aj I. Valentová (2015, s. 210 – 218).

6. LITERÁRNA ONOMASTIKA

Literárnu onomastiku možno tiež zaradiť k mladším onomastickým disciplínam, resp. literárna onymia nie je veľmi stredobodom výskumných zámerov. Je však akýmsi spojovacím mostíkom medzi onomastikou a literatúrou, literárnou vedou. Ukazuje, aký význam majú vlastné mená pre literárny text, jeho dej, obsah či poetiku. Priekopníkom výskumu na Slovensku bol predovšetkým M. Majtán, ktorého príspevky s touto tematikou vychádzali hlavne v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, hoci sa o vlastných menách v literatúre písalo už predtým (porov. napr. Buffa 1960). V SR vyšli jeho štúdie o menách literárnych postáv v dielach Boženy Slančíkovej Timravy, Jána Chalupku a Františka Hečku (Majtán 1971, s. 305 – 312; 1972, s. 290 – 293; 1984, s. 156 – 161) a do istej miery aj metodologický príspevok, v ktorom M. Majtán (1983, s. 71 – 75) zdôraznil, čo je potrebné brať do úvahy pri celkovom pohľade na onymiu v literárnom diele. Výstižné využitie miestnej úradnej i živej antroponymie a toponymie a spôsobov ich tvorenia v diele *Majka Tárajka* od Márie Ďuríčkovej vyzdvihol v osobitnej štúdii (Majtán 1975, s. 148 – 151).

O menách literárnych postáv v prózach Ľudovíta Kubániho a Antona Prídavka písal L. Bartko (1983, s. 76 – 84; 2005, s. 16 – 25), ktorý zdôraznil, že k najdôležitejším výsledkom analýz fungovania mien literárnych postáv v dielach našich spiso-

vateľov, osobitne najmä u predstaviteľov realistickej metódy zobrazovania skutočnosti, patrí zistenie, že voľba týchto mien (ich tvorba podľa existujúcich slovotvorných modelov, resp. ich výber z existujúceho inventára mien v príslušnom jazyku) nie je náhodná, ale zámerná, autorom diela premyslená tak, aby v celkovom ideovo-estetickom pláne diela plnila presne vymedzenú funkciu.

Na gramatickú a slovotvornú stránku miestnych názvov v Šikulovom románe *Majstri* sa v krátkom príspevku zameral J. Jacko (1979, s. 190 – 191). Problematike transkripcie cudzích vlastných mien v umeleckom preklade sa venoval B. Valehrach-Schaefer (1991, s. 100 – 106).

7. ZÁVER

Možno skonštatovať, že časopis SR značne prispel k vnímaniu onomastiky ako samostatnej lingvistickej disciplíny a k jej rozvoju. Ponúkol možnosť sledovať formovanie teórie a metodológie V. Blanára, na ktorého nadviazal najmä M. Majtán, ale i synchronizujúcu reflexiu onomastiky na aktuálne podnety z iných jazykovedných oblastí. V jednotlivých štúdiách i kratších článkoch v časovom priereze vidno vývin onomastickej terminológie od preberania termínov z češtiny k budovaniu domácej terminologickej sústavy a adaptovania medzinárodných termínov. V SR sa publikovali priekopnícke a možno povedať aj najkvalitnejšie príspevky z oblasti výskumu slovenskej literárnej onymie. Štúdie prezentujúce etymologické výskumy vlastných mien (osobitne historických antroponým a ojkoným, hydroným a oroným), hoci ich pôvod z hľadiska fungovania v spoločenskej komunikácii nie je relevantný, prinášajú cenné informácie najmä pre diachrónne, ale aj synchrónne lingvistické disciplíny a iné vedné odbory. Spôsob vzniku či prevzatia vlastného mena v súčinnosti s jeho používaním v jazykovej praxi totiž má vplyv aj na stanovenie jeho spisovnej podoby v súčasnosti, ohýbanie či tvorenie derivátov. Problematika štandardizácie geografického názvoslovia bola častým predmetom diskusií od začiatku vydávania SR, o čom svedčí napr. aj dočasné zavedenie rubriky *Návrhy na zmenu úradného názvu obce* v 40. rokoch minulého storočia. Jej aktuálnym otázkam sa pozornosť venuje aj v súčasnosti. Najproblematickejšie bolo stanoviť hranicu, do akej miery je možné zohľadniť v štandardizovaných názvoch nárečové prvky a diskusia týkajúca sa správnych podôb exoným a ich používania vo vzťahu k endonymám. Dokazujú to desiatky podnetných diskusných i polemických štúdií v rubrike *Diskusie*, ale i kratších článkov, poznámok a správ, najčastejšie zaradených do rubriky *Rozličnosti*. Treba tiež zdôrazniť, že časopis SR prispel aj k vzniku a rozvoju najmladšej onomastickej subdisciplíny, chrématonomastiky. Z uvedeného prehľadu možno konštatovať, že problematika komplexne chápaného statusu a fungovania vlastného mena, pertraktovaná na stránkach Slovenskej reči, je osobitou, ale integrálnou a dynamickou súčasťou jazyka a jazykovedy.

Literatúra

ATLAS REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ (1935). Red. V. Láska. Praha: Česká akademie věd a umění – Orbis.

BLANÁR, V. (1945): *Osobné mená. K základom semiologickej onomastiky*. Rukopisná dizertácia. Bratislava.

BLANÁR, V. (1996): *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda.

BLANÁR, V. (2001): *Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation*. *Germanistische Linguistik.* Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag.

BLANÁR, V. (2008): *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky.* Bratislava: Veda.

BLANÁR, V. (2009): *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics.* Martin: Matica slovenská.

BUFFA, F. (1960): K charakteristike vlastných mien v Kukučínových drobných prózach. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie 5. K jazyku a dielu Martina Kukučina*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 29 – 39.

DORUĽA, J. (1993): *Tri kapitoly zo života slov*. Bratislava: Veda.

GARANČOVSKÁ, L. – KOPÁSKOVÁ, I. (2009): Po svadbe s dvomi priezviskami. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Gianitsová-Ološtiaková, L. (eds.): *Varia XVIII. Zborník príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008)*, 161 – 167. Dostupné na: https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak1

HAJČÍKOVÁ, M. – KOVÁČOVÁ, M. (ed.) (1996): *Vžité slovenské názvy štátov a závislých území. B2*. Bratislava: Geodetický a kartografický ústav.

HLADKÝ, J. (2004): *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity.

KNAPPOVÁ, M. (2002): *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec: TAX AZ Kort.

KNAPPOVÁ, M. (2017): *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* 6., aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Academia.

KRAJČOVIČ, R. (2005): *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest.* Bratislava: Literárne informačné centrum.

KRÁĽ, Á. (1984): *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

KRŠKO, J. (2015): Soták – apelatívum či proprium? Alebo o onymickej stránke skupinových názvov. In: Valentová, I. (ed.): *19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Zborník referátov venovaný PhDr. Milanovi Majtánovi, DrSc., k osemdesiatym narodeninám*. Bratislava: Veda, 83 – 87.

LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R. (1982): *Zeměpisná jména Československa: Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje.* Praha: Mladá fronta.

MAJTÁN, M. (1996): Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda.

MAJTÁN, M. (2014): *Naše priezviská*. Bratislava: Veda.

MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M. (1998): *Vyberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area.

MOLNÁR SATINSKÁ, L. – VALENTOVÁ, I. (eds.) (2016): *Prechyľovanie: áno – nie?* Bratislava: Veda.

ONDRUŠ, Š. (1980): Pôvod názvov slovenských vrchov, hradov a stolíc. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca 9.* Bratislava: Alfa, 261 – 283.

ONDRUŠ, Š. (2000 – 2004): *Odtajnené trezory slov. 1. – 3.* Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Red. V. Vážný. Praha: Státní nakladatelství.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM A GRAMATICKÝM SLOVNÍKOM (1953). Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV. (4. vyd. 1962, 6. vyd. 1964).

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (1991). Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (2013). Red. M. Považaj. 4., nezm. vyd. Bratislava: Veda – JÚĽŠ SAV.
RIPKA, I. – SKLADANÁ, J. – IMRICHOVÁ, M. (2008): *Praktická pravopisná príručka.* Praha – Bratislava: Ottovo nakladatelství – Otovo nakladateľstvo.
RUŽIČKA, J. a kol. (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 1. – 6. zv. (1959 – 1968). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
SOKOLOVÁ, M. (2007): *Nový deklinačný systém slovenských substantív.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
STANISLAV, J. (1948): *Slovenský juh v stredoveku. 1. – 3 zv.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
ŠMILAUER, V. (1932): *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy.
ŠMILAUER, V. (1973): Etymologie Šimona Ondruše. In: *Zpravodaj místopisní komise ČSAV*, 14/2 – 3, 530 – 532.
UDOLPH, J. (1989): Zu den Flußnamen Hornád und Poprad. In: *Namenkundliche Informationen*, 55, 8 – 13.
VALENTOVÁ, I. (2013): Kde sa vzalo prechyľovanie priezvisk? In: *Kultúra slova*, 47/5, 231 – 281.
VALENTOVÁ, I. (2018): *Lexika slovenských terénnych názvov (Koncepcia lexikografického spracovania).* Bratislava: Slovak Academic Press – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
VALENTOVÁ, I. (2021): Slovenské exonymá a niektoré ich aktuálne problémy. In: *Onomastica*, 65/1, 39 – 67. Dostupné na: https://onomastica.ijp.pan.pl/index.php/ONOM.
ZÁVODNÝ, A. (2021). *Kontúry slovenskej onymie.* Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.

Internetové zdroje

[1] https://www.skgeodesy.sk/files/sk/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnosti/smernica_s_dodatkom.pdf (cit. 27. 11. 2022)
[2] https://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimo-sr/ (cit. 27. 11. 2022)

O NÁREČIACH V SLOVENSKEJ REČI (NAJMÄ) Z POHĽADU DIALEKTOLÓGIE

Viera Kováčová

Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta
Hrabovská cesta 1B, Ružomberok
E-mail: viera.kovacova@ku.sk

KOVÁČOVÁ, V. (2022): On Dialects in Slovenská reč (Mainly) from the Point of View of Dialectology. In: *Slovenská reč*, 87/3, 343 – 365.

Abstract: The paper summarizes nine decades of the Slovenská reč journal with a thematic focus on regional dialects and their scholarly reflection in the texts published therein. First and foremost, it presents articles of a dialectological nature but, in justified cases, attention is also paid to articles from other linguistic areas or approaches, as long as they bring relevant information about dialects (their reception and evaluation, development and functioning). As the results of the analysis show, the golden era of dialectology and dialects in the journal was the period of the 1970s through the 1990s, when not only the number of dialectologically oriented contributions increased but their material relevance, interpretive plausibility, and thus overall scholarly value intensified.

Keywords: dialects, dialectology, dialect lexicon, dialect phenomena, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Príspevok predstavuje deväť dekád časopisu Slovenská reč s tematickým zameraním na územné nárečia a ich vedeckovýskumnú reflexiu v publikovaných textoch.
- Slovenská reč sa vo svojich počiatkoch profiluje ako mesačník pre záujmy spisovného jazyka a k nárečiam sa tak pristupuje so zreteľom na tieto záujmy. V 30. rokoch sa z hľadiska potreby poznávania nárečového stavu dôraz kladie najmä na zber nárečovej lexiky.
- Za zlatú éru dialektológie a nárečí v časopise možno označiť obdobie 70. – 90. rokov. V danom období sa zvyšuje počet dialektologicky orientovaných príspevkov a zvýrazňuje sa ich materiálová relevancia, interpretačná hodnovernosť, a teda celková vedecká hodnota.
- Začiatkom 21. storočia sa nárečové témy v SR dostávajú do útlmu a tento stav pretrváva aj v súčasnosti.

1. ÚVOD

V príspevku rekapitulačne predstavujeme deväť dekád časopisu Slovenská reč (ďalej SR) s tematickým zameraním na územné nárečia a ich vedeckovýskumnú reflexiu v publikovaných textoch. Venujeme sa problematike, ktorá je domovsky v zornom poli vedeckého záujmu dialektológie, a tento rozmer je pre náš príspevok smerodajný: primárna pozornosť patrí mapovaniu textov s prívlastkom dialektologické. Parentéza v názve článku naznačuje, že dialektologický lajtmotív sa v odôvodnených prípadoch predsa len trochu rozširuje: súčasťou pohľadu na nárečia sa stávajú aj vybrané texty, ktoré síce patria domovsky do zorného poľa záujmu iných lingvistických disciplín či prístupov, no prinášajú relevantné informácie o nárečiach,

ich prijímaní a hodnotení, vývine a fungovaní, resp. poskytujú impulzy pre ďalší dialektologický výskum. K analyzovaným textom v príspevku pristupujeme kategorizačne, t. j. predstavujeme ich v zaradení do vyčlenených tematických okruhov.

2. Z PROBLEMATIKY NÁREČOVEJ LEXIKY

V prvom desaťročí sa v časopise v súvislosti s nárečiami apeluje predovšetkým na zber nárečovej lexiky. V 4. ročníku v článku *Nekľud – čistota* (1935/1936, s. 179 – 180, podpísaný J. G. K.) zaznieva myšlienka, že by bolo praktické, „keby každý čitateľ tohto časopisu chytil sa do zapisovania zaujímavých nárečových slov a potom by ich poslal s náležitým výkladom redakcii Slovenskej reči“ (s. 179). Výzvu *Sbierajme zriedkavé slová a výrazy!* redakcia zverejnila na prvých stranách prvého čísla 7. ročníka (1938/1939, s. 1 – 2), odôvodňujúc ju jednak rýchlym rozvojom spisovnej slovenčiny a z toho plynúcou obavou, že spisovný jazyk „až priveľmi sa odkloní od dobrých rečových zvyklostí predprevratových, najmä v slovníku a frazeologii“ (s. 1), jednak potrebou záchrany zriedkavých alebo neznámych nárečových slov a výrazov, z ktorých „nejedno málo známe slovo dalo by sa dobre použiť na prístavbe budovy spisovného jazyka, keby sa o ňom vedelo“ (s. 2) – osobitne sa v tomto smere spomína vedecká terminológia (pozri i časť 10. *O vzťahu nárečí a spisovného jazyka*).

Príslušná výzva nie je prvá, s ktorou redakcia vo vzťahu k nárečovej lexike prichádza. Už v r. 1935/1936 v nadväznosti na článok archeológa J. Skutila *„Len do popelnice súci“* (s. 101 – 103), v ktorom autor uvažuje nad tým, že nárečové slovo *popelnica* (*popolnica*) vo výroku *Ná ten sú už len do popelnice súci* nie je synonymom archeologického termínu *urna*, redakcia v poznámke pod čiarou (s. 103) vyzýva čitateľov, aby im zaslali významy, v ktorých toto slovo poznajú zo svojho nárečového prostredia. Prosba sa stretla s čitateľským ohlasom – hneď v nasledujúcom dvojčísle (1935/1936, s. 177 – 178) sú uverejnené odpovede zo západného i stredného Slovenska, v ktorých sa *popelnica* (*popolnica*) predstavuje vo význame *plachta* [na nosenie trávy, slamy, sečky, zemiakov, kukurice, buriny ap. – na popol pri zvárani bielizne; porov. i významovú štruktúru lexémy *popolnica* v 2. zv. Slovníka slovenských nárečí (2006, s. 987 – 988)]. V tretej výzve redakcia predostrela čitateľom vybraný okruh slov so žiadosťou zaslať informáciu, či sú príslušné slová/tvary známe v ich rodnom nárečí (1941/1942, s. 96, s. 128).

Od 7. ročníka (1938/1939, č. 3 – 4) sa súčasťou časopisu stala séria *Nárečové slová*, resp. *Nárečové slová a výrazy*, ktorá pretrvala (s niekoľkočíselnou prestávkou) až do 10. čísla 10. ročníka (1942/1943) a ktorá v 13. ročníku (1947/1948) nakrátko opätovne ožíva (č. 3 – 4, 5 – 6). Čo priniesla? Lexikálny nárečový materiál z Turca (Zgúth 1938/1939, s. 117 – 120, 290 – 297; 1940/1941, s. 27 – 29, 53 – 56, 120 – 123,176 – 179; 1942/1943, s. 241 – 246, 290 – 299, 335 – 360; 1947/1948,

s. 106 – 116, 177 – 181), z Gombáša (dnes Hubová) v Liptove (Okáľ 1938/1939, s. 198 – 204), z Tisovského Hámra a Kobeliarova v Gemeri (Orlovský 1940/1941, s. 260 – 266; 1941/1942, s. 125 – 127), z Prievidze (Vavro 1941/1942, s. 27 – 29, 88 – 90), zo Stráží nad Myjavou (Orlovský 1941/1942, s. 178 – 181, 249 – 252, 282 – 284), z Pečeníc v Honte (Beláčik 1942/1943, s. 180 – 186). K tejto sérii možno voľne pripojiť i výber z detvianskych slovies E. Paulinyho (1940/1941, s. 85 – 87, 123 – 125, 315 – 317). V rámci publikovaného cyklu redakcia signalizuje aj potrebu doplnenia istých údajov – tak tomu bolo v prípade P. P. Zgútha, spracúvajúceho jednotky z oblasti Turca bez bližšej lokalizácie. Porov. komentár redakcie k jeho tretiemu bloku zbierky (1947/1948, s. 106): „Pre dialektologiu žiadalo by sa nárečové slová presnejšie lokalizovať, t. j. uviesť miesto i osobu, od ktorej doklad pochádza. Túto sbierku uverejňujeme ako doplnok predošlých dvoch, hoci nevyhovuje úplne spomenutým požiadavkám. Zachycuje akiste i autorov vlastný úzus."

Úsilie rozhraničiť spisovné od nárečového s reflexiou jazykovozemepisnej diferencovanosti nárečovej lexiky badať začiatkom 50. rokov v niekoľkých krátkych príspevkoch v rubrike *Drobnosti*, porov. pohľad E. Jónu na ustálenie slova *zemiaky* v spisovnej slovenčine oproti ďalším nárečovým lexikálnym ekvivalentom (1950/1951, s. 63 – 64) či príspevok A. Habovštiaka o *rasci*, *kmíne* a *stokláske* (1952/1953, s. 426).

Otázka, čo je nárečové slovo, sa v SR zvýraznila v r. 1966 – v tom čase ešte nie na podloží diskusie k celonárodnému nárečovému slovníku, ale na podloží oponentských správ a diskusie k Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ), v ktorom sa pracuje s kvalifikátormi označujúcimi nárečové, krajové a ľudové výrazy. Materiály zo smolenickej konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny (21. – 23. jún 1965) sa stali podstatnou časťou obsahu prvého a druhého čísla 36. ročníka. Nárečová problematika sa vo vzťahu k SSJ špecificky roztvorila v dvoch prípadoch. V prvom prípade išlo o otázku (ne)vhodnosti delimitácie nárečový – krajový – ľudový výraz a kritérií, z ktorých táto delimitácia v SSJ vychádza; v druhom prípade o otázku, či nárečové slovo, ktoré nemá spisovný ekvivalent, je eo ipso spisovné (pozri najmä Pauliny 1966, s. 7 – 13; Horák a kol., s. 14 – 19; Štibraný, s. 84 – 85; Habovštiak, s. 87 – 88; Šrámek, s. 88 – 89; Sochová, s. 89 – 90; Kočiš, s. 91 – 92; Ivanová-Šalingová, s. 92 – 93; Ďurovič, s. 93 – 96; Jóna, s. 97 – 99[1]; Pauliny, s. 109 – 110; Peciar, s. 113 – 119). Reflexia smolenickej konferencie v reláciách nárečové – krajové slová inšpirovala M. Považaja (s časovým odstupom 22 rokov) k štúdii o krajových slovách v lexikológii a lexikografii (1987, s. 162 – 168).

Už na smolenickej konferencii sa vo viacerých príspevkoch (Habovštiak 1966, s. 88; Jóna 1966, s. 98; Peciar 1966, s. 116) odkazovalo na potrebu poznávania lexi-

[1] E. Jóna vo svojom vystúpení príkladovo pracuje so slovami *mládza, otava, kosienok*, nadväzujúc tak na príspevok, ktorý uverejnil v rubrike *Rozličnosti* (1961, s. 180 – 181).

kálnej zásoby slovenských nárečí, jej sémantickej a jazykovozemepisnej diferencovanosti, a teda v tomto kontexte aj na (v danom čase) pretrvávajúce biele miesta dialektologického výskumu. Poznanie nárečovej lexiky so zreteľom na jej sémantickú a jazykovozemepisnú diferencovanosť nadobúda kvalitatívne nový rozmer vďaka lexikálnemu materiálu získanému Dotazníkom pre výskum slovenských nárečí II pre potreby Atlasu slovenského jazyka (ďalej ASJ) a následne v intenciách prác na príprave Slovníka slovenských nárečí (ďalej SSN). Počnúc druhou polovicou 60. rokov, SR publikuje viacero statí A. Habovštiaka, ktoré sú venované práve otázkam výskumu a kartografického spracovania nárečovej lexiky (1967, s. 224 – 228; 1975, s. 129 – 136) či využitiu tohto materiálu aj pre budúci etymologický slovník (1976, s. 71 – 77). Autor v osobitnej štúdii venuje pozornosť sémantickému aspektu pri lexikálnom výskume nárečí (1977, s. 86 – 93) a na základe údajov o geografickom rozšírení spracúva vybrané nárečové lexémy [*driev* a *drelej*[2] (1961, s. 160 – 164), *prť* a *pirť* (1972, s. 278 – 281), *oselník* a jeho názvy v slovenských nárečiach (1972, s. 49 – 53)], a to nielen v slovenskom, ale aj slovanskom kontexte [využíva sa aj materiál pre Slovanský jazykový atlas, porov. štúdie *Názvy kukučky v slovanských jazykoch* (1973, s. 190 – 194), *Názvy borovica a sosna zo slovakistického i slavistického aspektu* (1990, s. 150 – 155)]. Ďalšia tematicky nosná línia čerpá z pripravovaného SSN: otázkami súvisiacim s prípravnými prácami a koncepciou slovníka sa na stránkach časopisu zaoberajú jednak A. Habovštiak (*O budovaní kartotéky pre slovenský nárečový slovník*, 1968, s. 223 – 229; *O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí*, 1970, s. 23 – 28; *O slovníkovom spracúvaní geograficky nečlenenej vrstvy nárečovej lexiky*, 1980, s. 158 – 164), jednak I. Ripka (*O problematike nárečových slovníkov*, 1973, s. 97 – 102; *Typy slovanských celonárodných nárečových slovníkov*, 1998, s. 159 – 166), ktorý v prvej spomenutej štúdii akcentuje dôležitosť interpretácie a vymedzenia pojmu *nárečové slovo*. O pojmoch *nárečová lexika, nárečové slovo* uvažuje aj F. Buffa, a to i so zreteľom na zvyšujúci sa prienik spisovných slov do nárečovej lexiky (*O rozsahu a obsahu nárečovej lexiky*, 1979, s. 352 – 356; *O nahrádzaní starších nárečových slov novšími*, 1984, s. 91 – 96). Pri Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí, koncipovanom ako slovensko-český diferenčný slovník, ktorý sa však pred začatím vydávania SSN „– nepochybne aj kvôli svojmu názvu, v ktorom sa explicitne uvádza termín nárečie – neraz chápal a využíval prvoplánovo ako nárečový slovník“, sa pristavuje I. Ripka (2015, s. 353 – 355). V článku sa venuje otázkam súvisiacimi s bibliografickými údajmi tohto diela.

Problematika nárečovej terminológie je v SR zviazaná predovšetkým s menom J. R. Nižnanského. V 80. rokoch a začiatkom 90. rokov autor publikuje v časopise cyklus štúdií venovaný otázkam celonárečového výskumu nárečovej terminológie

[2] V tomto prípade s poznámkou, že údaje o zemepisnom rozšírení nie sú presné, pretože týmto jednotkám sa v dotazníku pre ASJ nevenovala osobitná pozornosť.

a jej lexikografického spracovania (1984, s. 84 – 90; 1990, s. 155 – 164), vinohradníckym termínom (1980, s. 288 – 294; 1982, s. 23 – 32, s. 332 – 340; 1990, s. 285 – 295) i včelárskej terminológii (so zacielením na interferenciu spisovných a nárečových termínov – 1989, s. 9 – 18). K týmto štúdiám možno voľnejšie priradiť práce analyzujúce vinohradnícku a včelársku terminológiu v dielach J. Hollého (vinohradníctvo – Nižnanský 1987, s. 276 – 288) a J. Fándlyho (včelárstvo – Nižnanský 1991, s. 79 – 87), v ktorých J. R. Nižnanský zachytáva aj stav v nárečiach.

Spomedzi ďalších autorov, ktorých príspevky sa zameriavajú na konkrétnu lexému/istú množinu lexém, možno spomenúť I. Kotuliča [*Význam, rozšírenie a pôvod slovka meru* (1967, s. 89 – 94) – v článku okrem etymologických súvislostí sa jednotka predstavuje ako archaický prvok v lexike spisovného jazyka i stredoslovenských nárečí], V. Uhlára [*Mutok (čiže dudok) v nárečiach a krásnej literatúre* (1982, s. 219 – 222) a Š. Liptáka [pomenovanie rozprávky (1967, s. 94 – 99), sémantická štruktúra slov *paskuda, paskudník, paskudný* (1973, s. 127 – 128)[3] a slovesa *ísť* (1974, s. 58 – 59)]. Nárečové slová *bosman, pošajdes* a ich etymológiu spracúva Š. Ondruš (1976, s. 262 – 269). Etymologické príspevky k štúdiu nárečovej lexiky publikuje Ľ. Králik, a to na príklade vybraných slov gemerských nárečí (1995, s. 225 – 230) a v kontexte hláskových zmien *s* > *c* a *f* ~ *p* (2010, s. 261 – 269). K problematike spracovania nárečovej lexiky v časopise pozri aj časť 8. *Z javov na periférii doterajšej pozornosti dialektológov.*

3. NÁREČIA A FRAZEOLÓGIA

Súčasťou nárečovej lexiky je i nárečová frazeológia. Tá v SR nemá väčšie zastúpenie, reprezentuje ju predovšetkým séria príspevkov F. Buffu v 90. rokoch: *Zo severošarišských frazém o reči* (1993, s. 343 – 351), *Konfrontácia severošarišských a spisovných frazém, týkajúcich sa medziľudských vzťahov* (1994, s. 201 – 212), *K charakteristike nárečovej frazeológie* (1995, s. 76 – 80). Absencia väčšieho počtu prác venovaných nárečovej frazeológii v časopise nie je prekvapujúca so zreteľom na stav výskumu nárečovej frazeológie a jeho náročnosť [ako uvádza F. Buffa (1993, s. 344), výskum nárečovej frazeológie spolu s výskumom nárečovej syntaxe patrí k najnáročnejším terénnym dialektologickým výskumom]. J. Mlacek v štúdii publikovanej v zborníku dedikovanému J. Štolcovi dokonca nastoľuje otázku, či vôbec možno hovoriť o výskume našej nárečovej frazeológie, a pri torzovitosti prác tohto zamerania za jediné diela, ktoré spĺňajú kritériá skutočného výskumu nárečovej frazeológie (výskum ako organizované bádanie), považuje práve diela F. Buffu (Mla-

[3] Príspevok motivačne vychádza zo štúdie F. Kočiša (1972, s. 390 – 392) o významovej stránke týchto slov v spisovnom jazyku podľa SSJ. Na Liptákovo rozšírenie pohľadu o stav v slovenských nárečiach nadväzuje V. Blanár (1974, s. 80 – 84), ktorý vo svojom príspevku načrtáva, do akých významových areálov sa príslušné slová zapájajú v celoslovanskom rámci.

cek 2009, s. 52 – 53). F. Buffa v štúdiách predstavuje štvorčlennú klasifikáciu nárečových frazeologických jednotiek (ďalej FJ), ktorú východiskovo aplikuje na materiáli zo severošarišských nárečí: svojské severošarišské FJ – rozdielne severošarišské a spisovné FJ – súbežné severošarišské a spisovné FJ – zhodné severošarišské a spisovné FJ (túto koncepciu autor uplatnil aj v doteraz jedinej monografii špecificky venovanej nárečovej frazeológii *Zo severošarišskej frazeológie,* 1993). Kritickú reflexiu Buffovej klasifikácie prinášajú zborníkové štúdie I. Ripku (aj v kontexte prístupu uplatneného v SSN) (1997) i spomenutého J. Mlacka (2009). Ten síce v reláciách súčasnej frazeologickej koncepcie súbežné a zhodné nárečové FJ klasifikuje ako varianty FJ (nárečové varianty), no v Buffovom riešení pozitívne vyzdvihuje viaceré aspekty: „F. Buffa sa neuspokojil s jednoduchou aplikáciou dosť všeobecne prijímaných typov vydeľovaných najmä porovnávacou frazeológiou (frazeologické ekvivalenty a frazeologické analógie, resp. frazeologické paralely), ale rozvil toto triedenie a vyčlenil až štyri druhy nárečových frazém, pričom jednotlivé druhy určuje na pozadí dosť zreteľných znakov a súbežne s tým sa usiluje vypracovať domáce názvoslovie tejto časti výskumu frazeológie“ (Mlacek 2009, s. 55, pozri i s. 57). Z konkrétnych nárečových FJ svoje spracovanie v SR majú FJ *hádzať kačky* [na základe materiálu z výskumu podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II – v štúdii A. Habovštiaka (1984, s. 257 – 266)] a *dúchlo doňho, nieto domu bez dymu* [s uplatnením historicko-etymologickej interpretácie zohľadňujúcej okrem lingvistických faktov aj fakty extralingvistického charakteru – v štúdii Ľ. Králika (1996, s. 271 – 273)].

4. NÁREČIA A SLOVOTVORBA

Aj problematika nárečovej slovotvorby je v SR špecificky zviazaná s menom F. Buffu, ktorý – počnúc druhou polovicou 60. rokov (1967) a končiac v druhej polovici 80. rokov (1988) – publikoval v časopise sériu (cca 16) článkov slovotvorného zamerania. Kým v predchádzajúcich obdobiach výskyt príspevkov z tejto oblasti možno v časopise označiť za raritný [M. Koperdan sa venuje na žiadosť redakcie deverbatívam na *-cí, -cia, -cie (-ci, -ca, -ce)* v spišskom nárečí (1941/1942, s. 58 – 62), S. Mazúr spracúva deverbatíva na *-áci, -áca, -áce v pukanskom nárečí a spisovnej slovenčine* (1942/1943, s. 257 – 260)], situácia sa začína pozitívne meniť najmä zásluhou nárečového materiálu zozbieraného pre ASJ. F. Buffa vo vzťahu k získanému materiálu o slovotvornej stránke nárečí zdôrazňuje, že „je v našej dialektológii novosťou a teda možno očakávať, že prinesie aj mnoho nového o našich nárečiach“ (Buffa 1971, s. 11). Autor sa vo svojich štúdiách zaoberá jednak metodologickými otázkami výskumu a spracovania nárečovej slovotvorby (1967, s. 229 – 233; 1971, s. 3 – 12), jednak predstavuje slovotvornú diferencovanosť nárečí z viacerých aspektov. Pozornosť venuje: formám slova *dláto* (1967, s. 40 – 43); pomenovaniu trusu

niektorých domácich zvierat a stavieb na umiestnenie a chovanie domácich zvierat (1983, s. 152 – 158); rozličnej motivovanosti odvodených slov v jednotlivých nárečiach (ten istý slovotvorný základ + odlišný afix, odlišný slovotvorný základ + ten istý afix, odlišný slovotvorný základ + odlišný afix) (1976, s. 212 – 220; 1985, s. 44 – 49); systémovej a nesystémovej slovotvornej diferenciácii nárečí (1985, s. 275 – 279); nielen vzájomným rozdielom, ale aj zhodám slovenských nárečí v oblasti slovotvorby (1980, s. 17 – 20); analógii pri odvodených nárečových slovách (1980, s. 154 – 158); odvodeným slovám a ich viacslovných paralelám (1979, s. 15 – 20); problematike slovotvorného základu (1981, s. 146 – 149, 262 – 269) a zložených sufixov (na príklade nárečových substantív, 1980, s. 341 – 345). V štúdii *Formy plurálu typu húsatá/húsence v slovenčine* (1973, s. 151 – 153) prináša charakteristiku plurálových foriem tohto typu v spisovnej slovenčine i nárečiach s prihliadnutím na stav v slovanských jazykoch – pri nárečiach aj v tomto prípade vychádza z materiálu získaného dotazníkom pre 3. zv. ASJ. V štúdiách *O slovotvorných variantoch v slovenských nárečiach* (1974, s. 75 – 80)[4] a *O nárečových slovotvorných variantoch a synonymách* (1988, s. 26 – 34) zaujme riešenie otázky slovotvornej variantnosti na úrovni medzisystémovej (rozličné nárečia) a vnútrosystémovej (to isté nárečie): zatiaľ čo v prvej spomenutej štúdii autor pracuje s označením teritoriálne slovotvorné varianty (medzisystémová úroveň) vs. dubletné slovotvorné varianty (vnútrosystémová úroveň), v druhej štúdii (inšpirujúc sa rozlišovaním nárečových lexikálnych heteroným a synoným) siaha po označení slovotvorné heteronymá (medzisystémová úroveň) a slovotvorné synonymá (vnútrosystémová úroveň).

5. Z PROBLEMATIKY FÓNICKÝCH A MORFOLOGICKÝCH NÁREČOVÝCH JAVOV

V 2. ročníku (č. 4 – 6) Ľ. Novák publikuje na pokračovanie štúdiu *Fonologia a štúdium slovenčiny* (1933/1934, s. 97 – 107, 143 – 157, 161 – 171), ktorá mu v dejinách slovenského fonologického bádania priniesla status zakladateľa slovenskej fonológie (porov. Sabol 1989, s. 11). Autor novú disciplínu predstavuje a konkretizačne aplikuje nielen na vybraných javoch spisovného jazyka, ale aj na javoch nárečových – s cieľom ukázať, „akú základnú dôležitosť má fonologia pre štúdium našej slovenčiny spisovnej i nárečovej“ (1933/1934, s. 169). V štúdii *K základom slovenskej ortoepie* (1934/1935, s. 42 – 65) sa Ľ. Novák sústreďuje, pochopiteľne, na výslovnosť spisovnú, no aj v tejto práci sa nárečia v istom rozsahu ohlášajú, a to v tých pasážach, v ktorých autor upozorňuje na prípady prenášania nárečovej výslovnosti do spisovnej reči. Spôsobmi stredoslovenského zdôrazňovania prízvukom na príkladovom materiáli z dolnooravských nárečí sa v 30. rokoch zaoberá S. Petřík

[4] V tejto štúdii (v súvislosti s koncepciou SSN) roztvára i otázku slovníkového spracovania slovotvorných variantov a odvodených nárečových slov vôbec.

(1937/1938, s. 25 – 28, 72 – 80). Následne problematika fónických nárečových javov nachádza svoje výraznejšie zastúpenie v časopise až so značným časovým odstupom – v 80. rokoch. Je síce pravdou, že aj v predchádzajúcich dekádach sa v časopise uverejňujú príspevky, ktoré v istom rozsahu s nárečovým materiálom pracujú a argumentačne ho využívajú, no cieľovo sú koncipované v intenciách spisovného jazyka. Príkladovo spomeňme Š. Peciara a jeho príspevky venované statusu *ä*, v ktorých predkladá a obhajuje názor, že *ä* v slovenčine nie je samostatnou fonémou (1941/1942, s. 33 – 41; 141 – 147). V reakcii na vznesené kritické výhrady autor v druhej štúdii spresňujúco dodáva, že „sa ani vo svojej prednáške, uverejnenej v SR, ani v nasledujúcich svojich vývodoch vôbec nedotýkam otázky *ä* v dolnooravských a v niektorých gemerských nárečiach, kde *ä*, vyskytujúce sa v širokom rozsahu (...), ako sa zdá – je samostatnou fonémou. Mne tu ide len o spisovný jazyk a jeho pravopis a nárečia, ktoré boli vzaté za základ spisovnej slovenčiny..." (s. 142). K príspevkom, v ktorých sa „domovské právo" istého javu v spisovnej slovenčine odvodzuje (aj) od stavu v nárečiach, patria napr. príspevky E. Jónu (1946, s. 103 – 113) a A. Habovštiaka (1952/1953, s. 225 – 234). Príslušné práce sa zaoberajú otázkou používania a výslovnosti spoluhlásky *ľ* a autori ich publikujú v kontexte navrhovaných zmien v pravopise. Z dialektologického aspektu zaujme najmä príspevok A. Habovštiaka *O výslovnosti skupín le, li* (1952/1953): autor v ňom totiž využíva nárečový materiál získaný pre prvý a druhý zväzok ASJ, na základe ktorého vytvára obraz o teritoriálnom rozšírení palatálneho *ľ* na slovenskom území.

V 80. rokoch časť zverejnených príspevkov vzniká na materiálovom základe nárečových audionahrávok získaných v r. 1977 – 1987 Oddelením fonetiky FF UK (bližšie o zbere Múcsková – Muziková – Wambach 2012, s. 7) a autorsky sa viaže s menom E. Tomajkovej. Autorka v nich študuje znelostnú asimiláciu v nárečí obce Hlboké (1983, s. 340 – 346), ráz ako výslovnostný jav s osobitným zreteľom na hlbocké nárečie (1986, s. 273 – 281) a v spoluautorstve s B. Virthovou (1989, s. 275 – 285) zacieľuje pozornosť na spoluhlásku *h* vo východoslovenských nárečiach (najmä z aspektu znelostnej asimilácie a rozsahu zmeny *x* > *h*). V. Uhlár skúma problematiku oslabovania a zanedbávania kvantity v Ponitrí súčasne v nárečiach i v hovorenej podobe spisovnej slovenčiny (1986, s. 288 – 295).

V r. 2010 sa M. Majtán v spomienkach na svojho školiteľa E. Jónu prinavracia k otázke sekundárneho slabičného *l* v južnostredoslovenských nárečiach (2010, s. 124 – 127), ktoré podrobnejšie opísal už v dizertácii *Hontiansko-novohradské nárečia* a o ktorom „doterajšie dialektologické publikácie a učebnice akosi cudne mlčia" (s. 126).

Na základe materiálu získaného dotazníkom pre výskum slovenských nárečí (vypracovaným E. Paulinym a J. Štolcom) vytvárajú svoje štúdie A. Habovštiak a F. Buffa. A. Habovštiak v štúdii *Genitívne tvary mask. pl. -u̯ov (-vov, -u̯of) v slo-*

venských nárečiach (1955, s. 156 – 162) predstavuje územné rozšírenie týchto tvarov a interpretuje ich vývin, zohľadňujúc pri výklade i migračné pohyby obyvateľstva. F. Buffa predstavuje zemepisné rozšírenie neurčitých zámen s prefixmi *nie-, voľa-, da-* a postfixom *-si* (*Častice nie-, voľa-, da-, -si v slovenských nárečiach*; 1966, s. 133 – 136). K slovnodruhovej nárečovej problematike pozri aj časť 8. *Z javov na periférii doterajšej pozornosti dialektológov.*

6. Z VÝSKUMOV NÁREČÍ NA ÚZEMÍ I MIMO ÚZEMIA SLOVENSKA

6.1. O NÁREČIACH NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

Na začiatku 40. rokov našli v časopise svoje výraznejšie zastúpenie východoslovenské nárečia, ku ktorým autori pristupujú viacaspektovo. Jedným z nich je aj aspekt pedagogický: M. Koperdan, autor *Porovnávacej gramatiky východoslovenského nárečia* (príručky pre učiteľov), na základe vlastných pedagogických skúseností z východného Slovenska predstavuje v rovnomennom príspevku dialekt ako hlavnú pomôcku pri vyučovaní spisovnej reči (1940/1941, s. 159 – 161). Príručku pre učiteľov Michala Koperdana čitateľom v dobrozdaní predstavuje Š. Koperdan (1940/1941, s. 91 – 93). Článok *Deverbatíva na -cí, -cia, -cie (-ci, -ca, -ce) v spišskom nárečí* (1941/1942, s. 58 – 62) vypracúva M. Koperdan na žiadosť redakcie. Problematika východoslovenských nárečí však v danom období rezonuje najmä v príspevkoch J. Lišku. Ich názvy sú koncipované ako otázky: *Zachovajú sa východoslovenské nárečia?* (1940/1941, s. 293 – 298) a *Rozriešime si otázku pôvodu východnej slovenčiny?* (1941/1942, s. 48 – 58, 159 – 168, 209 – 215, 276 – 281, 306 – 310; 1942/1943, s. 25 – 28, 65 – 71, 104 – 107, 167 – 173, 230 – 241). Prvú otázku lingvista kladie pod vplyvom spoločenských zmien,[5] ktoré vedú k narúšaniu starej nárečovej normy – o tom, že bádateľ v danom období prebiehajúcu zmenu pociťuje už ako intenzívnu, svedčí záverečné konštatovanie (s. 298): „Keďže však chceme zachytiť ešte starý ráz východoslovenských nárečí, je už skoro dvanásta hodina, lebo starí ľudia, staré chodníky sa nám tratia a nové už vedú inam.“ Druhá otázka je položená v intenciách polemiky o pôvode východnej slovenčiny, do ktorej chce J. Liška prispieť (slovami autora) niekoľkými poznámkami (1941/1942, s. 58). Autorský text napokon vyšiel v desiatich pokračovaniach a stal

[5] V kontexte toho, že jazykové javy majú aj svoju sociálnu stránku a spoločenské korene, spomeňme i *Poznámky k jazykovej konkurencii* F. Mika (1947/1948, s. 139 – 141), ktoré obsahujú niekoľko postrehov o interferencii dvoch jazykových štruktúr u príslušníkov východoslovenských nárečí zo Šariša pracujúcich v severných Čechách. Autor čerpá z ich vzájomnej komunikácie, resp. z komunikácie s ich známymi, príslušníkmi toho istého nárečia. Príslušné javy (v ich individuálnej a neustálenej platnosti) predstavuje jednak ako svedectvo citlivej reakcie jazykovej štruktúry na adekvátne popudy (jazyková štruktúra ≠ mechanický systém mŕtvych vzťahov), jednak ako svedectvo slabej odolnosti nárečovej štruktúry. Z pohľadu národného jazyka autor k týmto javom zaujíma negatívny hodnotiaci postoj.

sa pokladom pre knižnú prácu *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí* (Liška 1944), ktorej recenziu prináša i SR (Frlička 1946, s. 61 – 63). Pri riešení otázky genézy a vývinovej línie východnej slovenčiny J. Liška argumentačne pracuje najmä s nárečovým materiálom z areálovo okrajových sotáckych nárečí severovýchodného Zemplína, ktoré poznal aj z vlastného výskumu. V kontexte širšie poňatej témy východnej slovenčiny nadväzujúco spomeňme i rozsiahlu reakciu Š. Švagrovského a S. Ondrejoviča *Východoslovenský jazykový separatizmus v 19. a 20. stor.* (2004, s. 129 – 150), v ktorej autori podrobujú kritike názory o vzniku, vývoji a funkciách východoslovenčiny, tak ako ich začiatkom 21. stor. predstavil O. Halaga v úvode k *Východoslovenskému slovníku* (2002). Otázka sotáckych nárečí petrifikujúcich starší stav vývinu slovenského jazyka v širšom rozsahu sa v časopise opätovne roztvorila až o sedem decénií po Liškových príspevkoch, a to v príspevku V. Kováčovej (2016, s. 147 – 159), tentoraz v rámci bádateľského hľadania odpovede na otázku, ako sa na začiatku 21. storočia používatelia týchto okrajových a archaických nárečí vyrovnávajú so svojou nárečovou inakosťou. (Severo)šarišské nárečia optikou frazeológie približuje v 90. rokoch F. Buffa (viac v časti 3. *Nárečia a frazeológia*).

Záhorské nárečia sú predmetom výskumu v štúdiách K. Palkoviča (1992, s. 351 – 360; 1993[6], s. 352 – 357). Dolnoliptovské nárečia cez opis súčasného stavu i historického vývinu vybraných hláskoslovných javov v kontexte osídľovacieho procesu Liptova predstavuje V. Uhlár (1992, s. 324 – 336), ktorý sa pristavuje aj pri téme terchovských nárečí, valaskej kolonizácie a nárečovej podobe názvu Rázsutec (1980, s. 87 – 96).

Na to, že goralské nárečia na slovenskom i poľskom území si zasluhujú pozornosť nielen poľskej, ale i slovenskej dialektológie, upozorňuje vo svojich príspevkoch J. Dudášová-Krišššáková. Lingvistka k týmto špecifickým nárečiam, v systéme ktorých sa vyskytujú javy poľskej i slovenskej realizácie, pristupuje cez teóriu jazykových kontaktov. V štúdiách publikovaných v 80. rokoch predstavuje výsledky slovensko-poľskej interferencie v ich vokalickom systéme (Krišššáková 1984, s. 149 – 156; 1985, s. 279 – 286; 1986, s. 261 – 264). V 90. rokoch problematiku jazykovej interferencie uchopuje na podloží kritickej analýzy hesla o goralských nárečiach v *Encyklopédii jazykovedy* (Mistrík a kol. 1993, s. 158). Štúdia obsahuje prehľad najdôležitejších poľských znakov goralských nárečí, ako aj systémových zmien navrstvených na poľský základ v ich zvukovej a morfologickej rovine v procese slovensko-poľskej jazykovej interferencie. Súčasťou textu je reflexia otázky slovenskej národnostnej menšiny na poľskom území Oravy a Spiša (Dudášová-Krišššáková 1995, s. 92 – 101).

[6] I keď v tomto prípade autor pôvodný predpoklad o tom, že staršia bratislavská slovenčina patrí k nárečiam záhorského typu, prehodnocuje a na základe analýzy ju radí medzi trnavské nárečia.

6.2. SLOVENSKÉ NÁREČIA MIMO ÚZEMIA SLOVENSKA

Slovenské nárečia za hranicami Slovenskej republiky, ktorých vývin a fungovanie ovplyvňujú odlišné etnokultúrne a jazykové podmienky, sú v SR zastúpené dvojako – časť informácií získava čitateľ prostredníctvom štúdií a diskusných príspevkov, časť prostredníctvom recenzií publikácií venovaných týmto dialektom. Spomeňme napr. recenzie prác: bývalá Juhoslávia – práce J. Štolca *Reč Slovákov v Juhoslávii* (Palkovič 1972, s. 107 – 111), D. Dudka *Nárečie Pivnice v Báčke* (Ripka 1972, s. 322 – 324), A. Habovštiaka *Lexika pivnického nárečia* (M. Dudok 1998, s. 307 – 309); Rumunsko – práce G. Benedeka: *Slovenské nárečia v stoliciach Sălaj a Bihor v Rumunsku* (Habovštiak 1986, s. 115 – 118), A. Marićovej o slovenskom nárečí Starej Pazovy (Dvornická 2008, s. 53 – 55; s. 2011, s. 366 – 373), P. Rohárika a jeho sériu o nadlackej terminológii remeselníckej výroby (Smatana 2013, s. 212 – 224; 2017, s. 175 – 180); Maďarsko – práca M. Žilákovej *Nárečie troch slovenských obcí v Bakonyi s osobitným zreteľom na pozostatky aoristu* (Palkovič 1988, s. 376 – 378); USA – práca L. B. Hammerovej a I. Ripku *Speech of American Slovaks. Jazykové prejavy amerických Slovákov* (Mácsková 1995, s. 327 – 330).

Repertoár publikovaných štúdií a diskusných príspevkov už taký rozsiahly nie je. Spomenúť možno štúdiu N. I. Dzendzelivskej (1974, s. 27 – 33) vychádzajúcu z dotazníkového výskumu lexiky slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine (štúdia sa špecificky zacieľuje na detskú lexiku), príspevky P. Rohárika z nárečia nadlackých Slovákov (hláskoslovné javy – 1979, s. 105 – 112; remeselnícka terminológia – 1996, s. 215 – 225) a práce I. Ripku čerpajúce z výskumu nárečových prejavov prvej generácie amerických Slovákov, potomkov vysťahovalcov zo začiatku 20. stor. (1992, s. 207 – 213; lexikálne prevzatia – 1992, s. 346 – 351). V nadväznosti na výskumný záujem o ústne prejavy amerických Slovákov sa následne roztvára aj otázka „jazyka slovenskoamerických publikácií“ (Lifanov 2003, s. 84) z konca 19. a začiatku 20. stor., tradične nazývaných ako východoslovenské. Názor K. Lifanova (2003, s. 84 – 96; 2006, s. 282 – 286) podrobuje kritickej analýze I. Ripka, predstavujúci odlišnú interpretáciu vývinu jazyka príslušných tlačí (2005, s. 154 – 158).

V kontexte výskumu záhorských nárečí sa K. Palkovič venuje aj cahnovským nárečiam v Rakúsku (1986, s. 264 – 272), predstavujúcim najzápadnejší výbežok slovenského jazyka. V závere štúdie akcentuje naliehavosť úlohy výskumu týchto nárečí, „ktoré sú už tesne pred zánikom“ (s. 270).

7. O VYUŽÍVANÍ NÁREČÍ V UMELECKEJ LITERATÚRE

Otázka využívania nárečí v literárnom texte sa na stránkach SR v samostatnom príspevku prvýkrát roztvára u M. Gálika, ktorý sa zameriava na myjavský

dialekt uplatnený v diele Z. Zgurišky *Bičianka z Doliny* (1938/1939, s. 108 – 114). A je to pohľad výrazne kritický: M. Gálik hovorí o „porušenom dialekte“ a autorke vyčíta veľa nedôsledností. Otázka, v akej podobe, v akej miere a v akej funkcii uplatňovať nárečové prvky v prozaických dielach, sa v SR do popredia výraznejšie dostáva najmä v 50. rokoch a reflektuje sa (hoci už sporadickejšie) i v nasledujúcich desaťročiach. Ide o články zamerané zväčša na konkrétne literárne diela, príp. i na širšiu tvorbu istých autorov. Príslušné diela sa v jednotlivých príspevkoch analyzujú buď priamo z tohto špecifického aspektu, alebo otázka nárečových prvkov sa v nich zachytáva v rámci širšej charakteristiky jazyka a štýlu autora. Analyzuje sa Hečkova *Drevená dedina* (Habovštiak 1951/1952, s. 192 – 201; reakcia lingvistu na nesúhlasné stanovisko spisovateľa: Habovštiak 1952/1953, s. 124 – 126), Bodenkova kniha *Na starom grunte* (nielen v prvom, ale aj v druhom vydaní, v ktorom spisovateľ kritizované nárečové záležitosti upravuje; Habovštiak 1958, s. 185 – 194; 1964, s. 65 – 74), reč B. Slančíkovej-Timravy (Jóna 1951/1952, s. 129 – 138), jazykové výrazivo vrátane dialektizmov Karvašových *Pokolení* (Pranda 1954, s. 173 – 186) a Kubániho zbierky *Mendík* (Ružička 1963, s. 129 – 143), novela *Zuzka Turanová* od J. Čajaka ml. (Kostolný 1963, s. 299 – 302) či zvolené diela autorov čerpajúcich vo svojej tvorbe zo záhorských nárečí (Š. Moravčík, Š. Hajdina, D. Dušek – Bačíková 1992, s. 284 – 288). M. Smatana v štúdii *Využívanie nárečí v slovenskej umeleckej literatúre* (1988, s. 282 – 290) si na vybraných dielach všíma odlišný spôsob a mieru využitia nárečových prvkov a ich účasť na zvýšení/znížení estetického zámeru autora. Odraz štýlovej diferencovanosti nárečí v jazyku literárneho diela je predmetom záujmu K. Habovštiakovej (1989, s. 147 – 157). Siahnutie po nárečiach v prekladových súvislostiach rezonuje najmä pri Šolochovovom *Tichom Done* v preklade Z. Jesenskej (Peciar 1952/1953, s. 155 – 160), resp. i pri pripomienkach k prekladu noviel *Žena bez tône* H. von Hofmannsthala v preklade J. Belnaya (Hayeková 1984, s. 360 – 366).

A aká je odpoveď lingvistov na otázku podoby nárečia v umeleckých dielach? Striktná názorová jednota v článkoch nepanuje – porov. názor A. Habovštiaka (1958, s. 190), podľa ktorého „nárečový materiál zapísaný chybne nemá hodnotu ani umeleckú, ani praktickú“, a názor E. Jónu (1963, s. 302), reagujúceho na priamu otázku literárneho vedca A. Kostolného, ako ďaleko má spisovateľ ísť vo vernosti reprodukcie dialektu: „Pedantná presnosť v zachytení nárečí nie je tu potrebná...“ Postupne sa meniaci postoj dialektológov k tejto otázke zachytáva i výrok S. Ondrejoviča (2003, s. 16), ktorý uviedol na margo nespokojnosti M. Gálika s myjavským dialektom v diele Z. Zgurišky: „Jazykovedci si iba neskôr osvojili názor, že spisovateľ nemusí dialekt uplatniť v presnej podobe a v umeleckom diele môže byť postačujúce, keď ho iba naznačí.“

8. Z JAVOV NA PERIFÉRII DOTERAJŠEJ POZORNOSTI DIALEKTOLÓGOV

Hoci nárečová lexika našla svoje zastúpenie v celom spektre príspevkov, toto konštatovanie sa nevzťahuje na lexiku patriacu medzi gramatické slová či slová s textovo-komunikačným potenciálom, tá má v SR doteraz iba okrajové zastúpenie. Napr. otázka častíc (prisviedčania a záporu) zaujala V. Uhlára v štúdii *Spisovné áno, hej, nie a nárečové aj, no, ni* (1979, s. 65 – 71), variantnosť a lexikálno-sémantickú diferenciáciu spojky a častice *iba* v nárečiach si všíma A. Habovštiak (1978, s. 276 – 280). Intenzívnejšiu pozornosť časticiam z jazykovozemepisného aspektu a ich sémantickej analýze venuje v štúdiách A. Ferenčíková (1982, s. 213 – 218; 1984, s. 21 – 29; 2017, s. 41 – 51), ktorá svojimi sondami potvrdzuje, že zložité synonymicko-heteronymické vzťahy jestvujú nielen pri autosémantikách. V závere pohľadu na fungovanie predložky *o* v slovenských nárečiach (1992, s. 135 – 144) bádateľka revitalizuje presvedčenie J. Oravca o potrebe systematického výskumu nárečovej syntaxe a jej spracovania v samostatnom zväzku ASJ. V našich podmienkach k ojedinelým výstupom z výskumu nárečovej syntaxe z pozície slovanskej areálovej lingvistiky patrí štúdia *Typy podraďovacích súvetí s podmienkovým vzťahom viet v slovenských nárečiach z porovnávacieho hľadiska* (Ferenčíková 1998, s. 143 – 157).

9. O DIALEKTOLÓGII, JEJ DEJINÁCH A DIALEKTOLOGICKOM VÝSKUME

O tom, ako v istom období pokračovali práce na výskume nárečí a ako sa výsledky tohto výskumu spracúvali, parciálne informujú viaceré state uverejňované v rubrikách *Kronika*, *Správy a posudky, Správy a recenzie*. Prinášajú prehľad informácií napr. o dialektologických konferenciách a seminároch, zasadnutiach redakčných rád a komisií pre jazykové (nárečové) atlasy, o činnosti vedeckých pracovísk aj v oblasti nárečového výskumu – spomenúť treba najmä pravidelné správy o činnosti JÚĽŠ SAV, ktoré v jednotlivých rokoch predstavujú i dialektologické aktivity zamestnancov ústavu. Keďže – s ohľadom na priestorové možnosti príspevku – nie je možné pristaviť sa enumeračne pri všetkých prácach tohto typu, selektívne vyberáme prehľadové a sumarizačné texty reflektujúce stav dialektologického bádania za isté obdobie (časť z nich je zaradená medzi *Správy a posudky*, časť medzi *Štúdie* a *Diskusie*). V 60. a 70. rokoch dovtedajší stav slovenskej dialektológie (výsledky, problémy, úlohy a perspektívy) mapujú práce J. Štolca (1967, s. 216 – 224; 1968, s. 194 – 196), F. Buffu (1969, s. 14 – 24) a P. Ondrusa (1973, s. 364 – 367). Výskum realizovaný v druhej polovici 20. stor. približuje P. Žigo (2006, s. 18 – 24), ktorý bližšie predstavuje aj doterajšiu účasť (a perspektívy) slovenskej dialektológie na *Slovanskom jazykovom atlase* (2005, s. 3 – 15). K. Balleková (2013, s. 382 – 395)

bilancuje výskum Dialektologického oddelenia JÚĽŠ SAV v dvadsaťročnom priereze (za roky 1993 – 2013). Rekapitulácia výsledkov i náčrt ďalších úloh dialektológie je súčasťou i širšie koncipovaných prehľadových textov V. Blanára *Prehľad jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939 – 1948* (1948/1949, s. 1 – 20; pozri s. 12 – 13), E. Jónu *O nových úlohách slovenskej jazykovedy* (1969, s. 321 – 326; pozri s. 323) a F. Kočiša a jeho spolupracovníkov *Štyridsať rokov od rozvoja slovenskej jazykovedy* (1985, s. 129 – 167; prehľad dialektologických aktivít na s. 157 – 160). Svedectvo o tom, ako hospodársko-finančné činitele zasahujú do práce výskumníka dialektológa podáva v 50. rokoch diskusný príspevok A. Habovštiaka *Vydávať či nevydávať nárečové monografie?* (1956, s. 107 – 109).

Práce z oblasti heuristiky a metodológie výskumu nárečí nie sú v SR časté. Osobitné miesto v tomto ohľade patrí špecializovanej štúdii I. Ripku *Metodické aspekty terénnych výskumov* (*O vzťahoch dialektológie a sociolingvistiky)* (1994, s. 193 – 201). Teoreticko-metodologické inštrukcie pre nárečový sociolingvistický výskum v nárečovej oblasti Rajca približuje M. Smatana (1990, s. 213 – 221). Možnosti výskumu fungovania jazyka v heterogénnych jazykových spoločenstvách v inojazyčnom prostredí nie z pozícií tradičnej, ale sociálnej dialektológie (pomocou konceptu idiolektných a sociálnych sietí) predstavuje M. Sloboda v štúdii *Jazyk národnostnej menšiny, idiolektné siete a biografie (Slováci v chorvátskom Iloku)* (2004, s. 15 – 36).

V pohľade do histórie SR za prvú uverejnenú nárečovú prácu heuristicko-metodologického zamerania možno považovať príspevok E. Jónu *O zapisovaní nárečových textov* z 30. rokov (1934/1935, s. 27 – 32), v ktorom dominuje praktické hľadisko. V tom čase začínajúci bádateľ využíva svoje dovtedajšie skúsenosti zo zberu materiálu v teréne s cieľom sprostredkovať poučenie ďalším záujemcom o výskum nárečí. Zdôrazňuje najmä náročnosť zápisu súvislého rozprávania vlastnou rukou – s odstupom času táto prezentácia skúseností poskytuje súčasným bádateľom svedectvo o progrese, ktorým práca výskumníka v teréne vďaka technickým vymoženostiam prešla. Súčasťou príspevku je ukážka zápisu nárečového textu z lokality Hradište v Novohrade.

Príspevkom k poznávaniu (pre)histórie nárečového výskumu sú články prinášajúce informácie o nárečovom materiáli a jeho spracovaní u autorov z 18. a 19. stor. Jazykovednú problematiku v diele L. Bartolomeidesa (jazykové útvary gemerského, čiastočne malohontského areálu) analyzuje P. Žigo (1995, s. 80 – 87), nárečovými zápismi Š. Zolyomiho sa zaoberá A. Habovštiak (1970, s. 275 – 280), Ľ. V. Riznerovi, jeho zberateľskej činnosti a slovníkom sa venujú I. Ripka (1973, s. 340 – 349) a K. Palkovič (1985, s. 98 – 101). K. Palkovič v štúdii *Z dejín slovenskej dialektológie* (1993, s. 261 – 267) vyčleňuje päť kvalitatívne odlišných období výskumu nárečí pred rokom 1918. Piate vyčlenené obdobie (koniec 19. stor.) spája s plánovitým

výskumom slovenských nárečí u S. Cambela a F. Pastrnka. Pri výskume F. Pastrnka sa K. Palkovič osobitne pristavuje v sérii štyroch príspevkov (prvé dva sú v štruktúre časopisu zaradené do rubriky *Štúdie*, ďalšie do rubriky *Správy a recenzie*), v ktorých predstavuje archívny nárečový materiál získaný Pastrnkom z vyhlásenej dotazníkovej akcie (1994, s. 48 – 51, 230 – 232; 1996, s. 292 – 295; 1997, s. 301 – 304). Pastrnkov výskum sa ohláša aj v článkoch ďalších autorov: u E. Tvrdoňa so zameraním na Pastrnkovu spoluprácu s F. Šujanským (1979, s. 143 – 148) a s F. R. Osvaldom (1983, s. 84 – 93), u V. Uhlára so zameraním na A. Hlinku a ním vyplnenú správu (z Černovej a Sliačov) zaslanú ako odpoveď na Pastrnkov dotazník (1993, s. 144 – 150).

Dialektologické informácie možno nájsť aj v personálnych príležitostných článkoch (jubileá, nekrológy) venovaných tým bádateľom, u ktorých podstatnú zložku výskumného záujmu tvoria práve nárečia.[7] V niektorých prípadoch sa výročie narodenia/smrti stáva podnetom aj na vznik osobitných štúdií, ktoré reflektujú životné dielo autora [L. Bartko približuje prácu Š. Tóbika v oblasti výskumu slovenských nárečí a dejín slovenského jazyka (1999, s. 257 – 267)], či predstavujú vedecký prínos bádateľa prostredníctvom pohľadu na vybrané dielo a jeho odkaz [P. Žigo sa z vedeckého diela E. Jónu zameriava na (nie celkom dokončenú) monografiu *Novohradské nárečia* (2010, s. 117 – 123) a u E. Paulinyho analyzuje odkaz jeho práce *Vývin slovenskej deklinácie* v spätosti s ďalšími aktivitami v rámci slovenskej a slovanskej porovnávacej dialektológie (2012, s. 296 – 311)].

Zdrojom informácií o nárečových výskumoch a ich vedeckom spracovaní sú aj recenzie dialektologických prác. V SR sa počas deviatich dekád recenzne predstavilo množstvo diel nárečového zamerania (monografií, zborníkov, atlasov i slovníkov), ktoré v časopise dotvárajú obraz o stave dialektologického výskumu. Gros posúdených prác tvoria, pochopiteľne, diela slovenskej dialektologickej proveniencie, no popri nich sa predstavujú aj práce českej, poľskej, sovietskej (ruskej), ba dokonca (v jednom prípade) aj belgickej dialektológie. Vzhľadom na širokú škálu recenzovaných jednotiek selektívne spomenieme iba recenzie knižných prác zaoberajúcich sa nárečiami na území Slovenska (k recenziám prác o slovenských nárečiach za hranicami Slovenskej republiky pozri časť 6.2.). Svoj recenzný ohlas v SR má/majú *Nárečie zátopových osád na hornej Orave* E. Paulinyho (Marsinová 1948/1949, s. 182 – 184), *Nárečie Pohorelej* G. Horáka (Štolc 1957, s. 368 – 372), *Oravské nárečia* A. Habovštiaka (Oravec 1966, s. 240 – 243), širší okruh dialektologických diel F. Buffu (*Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese, Odvodená abstraktá v slovenských nárečiach, Šarišské nárečia, Zo severošarišskej frazeológie* – Habovštiak 1955, s. 113 – 115; Ripka 1977, s. 54 – 57; Bačíková 1990, s. 60 – 62;

[7] K téme personálnych príležitostných článkov publikovaných v SR počas siedmich decénií pozri Slančová 2003. Tam i prehľad autorov týchto článkov a osobností, ktorým sú články venované.

Lipták 1997, s. 236 – 239, 361 – 364), práce zamerané na dolnotrenčianske nárečia I. Ripku (*Dolnotrenčianske nárečia, Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí* – Buffa 1975, s. 366 – 369; 1983, s. 56 – 60), *Lexika Novohradu* J. Matejčíka (Ripka 1976, s. 115 – 119), *Časové podraďovacie súvetie v slovenských nárečiach* A. Ferenčíkovej (Žigo 1988, s. 57 – 59), *Slovenská dialektológia* J. Štolca (Buffa 1995, s. 184 – 188), práce V. Kováčovej sústredené na sotácke nárečia severovýchodného Zemplína [*Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie, Z problematiky archaizmov v slovenských nárečiach (s osobitným zreteľom na sotácke nárečia severovýchodného Zemplína)* – Ripka 2014, s. 92 – 96; Bilský 2016, s. 230 – 234], *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy* J. Dudášovej-Kriššákovej (Bilský 2018, s. 201 – 205), *Brezniansk nárečia a spisovný jazyk* T. Bánika (Kazík 2018, s. 105 – 110) či dielo o gemerských nárečiach Š. Tóbika, knižne sprístupnené verejnosti až v súčasnosti zásluhou edičnej činnosti J. Dudášovej-Kriššákovej (Rožai 2020, s. 370 – 374). Spomedzi diel venovaných nárečiam iných jazykov na území Slovenska recenzný pohľad v SR našli práce J. Valisku o nemeckých nárečiach (Ruščák 1981, s. 316 – 318; Ripka 1983, s. 377 – 379). Recenzná analýza patrí v časopise aj dielam, ktoré svojím celoslovenským výskumným záberom patria k vrcholných dielam slovenskej dialektológie – ASJ[8] (Nižnanský 1972, s. 60 – 62; Oravec 1983, s. 310 – 313; Habovštiak 1983, s. 117 – 121; Buffa 1985, s. 310 – 313) a SSN vrátane ukážkového zväzku[9] (Uhlár 1981, s. 244 – 248; Žigo 1996, s. 111 – 118).

10. O VZŤAHU NÁREČÍ A SPISOVNÉHO JAZYKA

Vzťah nárečí a spisovného jazyka sa na stránkach SR uchopuje viacerými spôsobmi a vo viacerých podobách – v závislosti od obdobia i uplatneného bádateľského prístupu. Už podtitul *mesačník pre záujmy spisovného jazyka*, ktorý sa s časopisom spája prvých jedenásť ročníkov, signalizuje, že v danom období sa príslušný vzťah reflektuje touto optikou, t. j. so zreteľom na potreby spisovného jazyka,[10] a to

[8] V kontexte atlasového spracovania nárečových javov spomeňme aj recenznú sériu P. Žiga na zväzky Českého jazykového atlasu (1994, s. 367 – 370; 2000, s. 166 – 169; 2003, s. 154 – 156; 2007, s. 36 – 40; 2013, s. 103 – 105).

[9] Recenzie istých prác vznikali aj v súvislosti s prípravou koncepcie SSN a s tým súvisiacou potrebou riešiť špecifické otázky nárečovej lexikológie a lexikografie; porov. recenziu I. Ripku na dielo *Russkaja dialektologija* (Kuznecov a kol. 1973), v ktorej sa recenzent osobitne pristavuje pri časti venovanej členeniu nárečovej lexiky a kritériám jej vyčleňovania (Ripka 1975, s. 188 – 189).

[10] Porov. i sériu článkov A. Jánošíka z 30. rokov *Zo školskej slovenčiny*, v ktorej dominujú otázky spisovnosti, správnosti/nesprávnosti slov. Impulz pre viaceré výklady priniesla autorovi jeho pedagogická skúsenosť z východného Slovenska: „Keď som bol pred troma rokmi vyučoval slovenčinu na učiteľskom ústave v Prešove, bolo mi načim hlbšie si všímať pomeru spisovnej reči k nárečiu, keďže podľa zásad modernej pedagogiky usiloval som sa opierať, prípadne stavať na tamojšom domácom nárečí, pravda, nakoľko to išlo. Často bolo treba upozorňovať žiakov na shody a neshody nárečia so spisovnou rečou.“ (Jánošík 1936/1937, s. 133).

tak, ako tieto potreby vidia a vyhodnocujú autori združení okolo SR. Tam, kde nárečia majú rozličné tvary a jazykové zvyklosti nie sú ustálené, tam má byť rozhodujúci stav v strednej slovenčine (*Z pravopisu, gramatiky a slovníka*, Bartek 1938/1939, s. 159), inak však „hláskoslovne chybný dialektický tvar alebo nepotrebné dialektické slovo je práve takým hriechom proti správnosti spisovnej reči, ako ktorýkoľvek maďarizmus a germanizmus“ (*O správnosti jazykovej*, Bartek 1933/1934, s. 16). Potenciál množstva nárečových slov je využiteľný (s odporúčaním obozretnosti) najmä v odbornej terminológii („tisíce slov možno z nich použiť nielen pre krásnu literatúru, ale aj pre odbornú literatúru“ – *Bohatstvo slovenčiny*, Bartek 1933/1934, s. 221). A. Jánošík (1936/1937, s. 287 – 288) napr. navrhuje zachrániť slovo *rataj* (pred vytisnutím slovom *oráč*) v poľnohospodárskej terminológii (s užším významom ako slovo oráč: *oráč* – ‚každý, kto orie‘, *rataj* – ‚oráč, ktorý orie, robí cudziemu za peniaze‘). Stav v slovenských nárečiach predstavuje jednu z ciest obrany či zdôvodnenia statusu spisovnosti istých slov vo vzťahu ku kodifikačným dielam. Napr. E. Jóna (1940/1941, s. 39 – 43) v reakcii na Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940, ktoré slová *pilný, pilnosť* označili ako nesprávne, svoje stanovisko o tom, že sú to (s mäkkým *ľ*) „dobré slovenské slová“ (s. 43), dokladá úzom dobrých spisovateľov, stavom vo vtedajšom spisovnom jazyku a v nárečiach.[11] J. Mihál v článku *Spisovný jazyk a nárečia* (1938/1939, s. 213 – 218) považuje nárečia za jednostajný zdroj spisovného jazyka, pričom v súvislosti s nárečiami hovorí o nárečiach územných i sociálnych (argot, slang), ktoré vytvárajú ľudovú formu jazyka. Ako ďalšiu formu jazyka predstavuje formu všeobecnú („to je miešanec nárečí a spis. jazyka“, s. 215) a nadstavbu nad týmito dvoma formami tvorí forma spisovná.[12]

V r. 1955 sa obsahom 4. čísla stali materiály z konferencie o norme spisovného jazyka. Jedným zo štyroch základných referátov bol príspevok E. Jónu *Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia* (1955, s. 224 – 231), v ktorom autor pomer slovenského spisovného jazyka a nárečí predstavuje diferencovane podľa období: obdobie konštituovania spisovného jazyka, obdobie jeho ďalšieho vývinu a jeho rozvoj vo vtedajšom období. A. Jedlička v závere koreferátu *Spisovný jazyk a nářečí* (1955, s. 231 – 236) pripája poznámku o odlišnom pomere slovenského a českého spisovného jazyka k nárečiam s priemetom tohto vzťahu na úrovni normy spisovného jazyka a poznámku o nerovnakej intenzite vplyvu slovenského a českého spisovného jazyka na stieranie nárečových rozdielov. V diskusii k týmto referátom vystúpili viacerí autori: Pauliny (s. 236), Horecký (s. 237), Habovštiaková (s. 237 – 238), Habovštiak (s. 238 – 239),

[11] Porov. i pohľad E. Jónu na vetné príslovky *treba a načim* (1938/1939, s. 226 – 233) vs. pohľad Š. Peciara *K etymológii slovenského načim-način* (1941/1942, s. 196 – 202).

[12] Vo vzťahu k používaniu týchto foriem J. Mihál hovorí o trilingvizme alebo o bilingvizme, s ktorým sa podľa neho možno stretnúť najčastejšie.

Jedlička (s. 239), Váhala (s. 240), Jóna (s. 240). Problematika nárečí sa otvorila aj v diskusiách k ďalším referátom: spomeňme najmä otázku normy nárečí vo vystúpeniach J. Oravca (s. 221 – 222), J. Ružičku (s. 223), Š. Ondruša (s. 223 – 224), Ľ. Ďuroviča (s. 224), J. Horeckého (s. 224), vzťahu medzi spisovným jazykom a nárečiami vo výslovnosti v diskusnom príspevku A. Habovštiaka (s. 254) či hranice medzi spisovným jazykom a nárečiami vo vystúpeniach J. Štolca (s. 255 – 259) a V. Blanára (s. 260 – 261). J. Štolc (s. 255) v protiklade k názoru o postupnom odumieraní či zániku dialektov vyslovuje prognózu, „že uplatnenie spisovného jazyka v širokých masách v dohľadnom čase nepovedie nevyhnutne k likvidácii nárečí. Pestrá a nevystihnuteľná potreba aktualizácie si vynúti vždy diferenciáciu jazykových prostriedkov, či už bude čerpať z nárečí územných, či z nárečí sociálnych."

Vzťah prvých kodifikácií spisovnej slovenčiny k slovenským nárečiam vo svojich štúdiách analyzujú K. Habovštiaková (bernolákovská kodifikácia; 1962, s. 321 – 333) a A. Habovštiak (štúrovská kodifikácia; 1956, s. 218 – 232). Presvedčenie o tom, že tvary *bou, mau, dobrô* a *dobrieho* „majú plné oprávnenie v spisovnej slovenčine", zastáva v príspevku z r. 1967 V. Uhlár (1967, s. 44 – 50; citát s. 50).

V kontexte vzťahu nárečí a spisovného jazyka možno spomenúť i výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny (správu o ňom uverejňuje E. Pauliny – 1964, s. 351 – 357), keďže príslušný prieskum mal za cieľ priniesť údaje aj o tom, „ktoré sú najpevnejšie prvky miestnych nárečí" (s. 352). V nadväznosti na Paulinyho správu L. Dvonč (1965, s. 238 – 240) navrhuje využiť na výskum používania spisovného jazyka a nárečí sčítanie ľudu, opakujúce sa v pravidelných desaťročných intervaloch.

V r. 1976 E. Pauliny v rubrike *Diskusie* uverejňuje príspevok *Slovenské nárečia za socializmu* (1976, s. 23 – 26), formulovaný ako reakciu na článok P. Ondrusa *Výskum slovenských nárečí v období socializmu* (publikovaný v zborníku Studia Academica Slovaca v r. 1975). Pauliny podrobuje kritike Ondrusov názor, že treba zbierať materiál nielen od predstaviteľov tradičného nárečia, ale aj od predstaviteľov „rozkolísaných" nárečí a že takto získaný materiál umožní opísať vývin nárečí smerom do budúcnosti. Podľa Paulinyho (s. 25), „to, čo máme pred sebou dnes, to nie je vývin nárečí, ako by to chcel vidieť P. Ondrus. To je živelné a neorganizované nahrádzanie prvkov tradičných nárečí spisovnými prvkami." Z Paulinyho pohľadu nepôjde o výskum vývinu nárečí „do budúcna", ale o fungovanie spisovného jazyka v nárečovom prostredí. O desať rokov neskôr toto Paulinyho presvedčenie kriticky hodnotí F. Buffa v štúdii *O súčasných zmenách v slovenských nárečiach* (1986, s. 3 – 10), ktorý tento náhľad pokladá za uplatniteľný nanajvýš pre turčianske nárečia stojace najbližšie k spisovnému jazyku. Aj v stredoslovenských nárečiach podľa autora zmeny nie vždy smerujú k spisovnému jazyku, pričom situácia v západoslovenských a východoslovenských nárečiach je v tomto ohľade ešte odlišnejšia: F. Buffa poukazuje na elimináciu

zemepisne obmedzených nárečových znakov, ktoré ustupujú znakom príznačným pre väčšie nárečové oblasti, čím sa „pôvodné nárečia dostávajú zo svojej úzkej (dedinskej) izolovanosti a dostávajú punc jazyka, s ktorým sa možno uplatniť v širšom regióne“ (s. 6). A ako autor uvádza, menia sa nielen nárečia, ale aj hodnotenie nárečí u ich nositeľov, „a to v prospech ich novšej podoby i v prospech spisovného jazyka. Aj tento moment môže v budúcnosti veľmi zavážiť v ďalšom vývine našich nárečí“ (s. 9).

Vzťah spisovného jazyka a nárečí sa v 80. rokoch ohláša i v ďalších prácach (Bosák 1984, s. 65 – 73; Kočiš 1984, s. 37 – 48; 1986, s. 169 – 179; Horecký 1984, s. 162 – 167; 1988, s. 158 – 163), pravda, sledujúc primárne iné ciele, a to problematiku stratifikácie národného jazyka (F. Kočiš, J. Horecký) či dynamickú štruktúru hovorovosti (J. Bosák). Začiatkom 90. rokov zverejňuje výsledky anketového sociolingvistického prieskumu postojov obyvateľov Prešova k jazyku D. Slančová (1990, s. 3 – 19) a tie prinášajú relevantné informácie aj o živosti nárečí: „Anketové výsledky potvrdili vedomie vysokej spoločenskej prestíže spisovného jazyka vo všetkých komunikačných sférach, no zároveň poukázali na pomerne pevné postavenia nárečia, hlavne v súkromnej sfére styku a v styku so staršou generáciou“ (s. 9).

11. NÁREČIA AKO ZDROJ INFORMÁCIÍ PRE ĎALŠIE DISCIPLÍNY

Intenzívny rozvoj slovenskej dialektológie a výskumu slovenských nárečí je spojený predovšetkým s povojnovým obdobím. Ako sme spomenuli už skoršie, relevantným materiálovým východiskom mnohých článkov dialektologického zamerania bol nárečový materiál získaný rozsiahlym výskumom pre potreby ASJ, resp. získaný materiál ich vznik podnietil a umožnil. S nárečovým materiálom (často ako argumentačným podložím) však v časopise pracujú aj príspevky sledujúce iné vedeckovýskumné ciele. Hoci v našom pohľade sa na tieto prípady špecificky nesústreďujeme, predsa len sa žiada túto skutočnosť aspoň pripomenúť. V staršom/počiatočnom období SR sa do takýchto prác premieta ešte nedostatočné poznanie územného rozšírenia nárečových javov, čo vedie i k zdôrazneniu potreby dialektologických výskumov, porov. „Zistiť nárečové rozšírenie prípon *-iec, -éc, -ec* bude vecou dialektologov“ (Bartek 1934/1935, s. 196); „Nepochybujem o tom, že dialektologovia, národopisci a vlastivední pracovníci mohli by nám poskytnúť ešte viac zaujímavých príkladov“ (Skutil 1935/1936, s. 103); „Žiadalo by sa podrobnejšie, na širšom nárečovom materiále preštudovať iteratíva tohto typu“ (Solčány 1940/1941, s. 291); „Je čo ľutovať, že doteraz nemáme opísaný kvantitatívny systém ani z jediného stredoslovenského nárečia“ (Peciar 1946, s. 144). Viacerí autori, ktorí svoje texty vytvárajú na podklade stavu v spisovnom jazyku i nárečí,[13] sa v danom čase

[13] Výberovo porov. príspevky A. Jánošíka o kvantite (napr. 1940/1941, s. 5 – 17, 246 – 256) či o gramatickom a prirodzenom rode augmentatív na *-isko* (1947/1948, s. 17 – 25); príspevky Š. Peciara

snažia preklenúť jestvujúcu medzeru aspoň parciálne aj vlastnou aktivitou, porov. „Ústnym dopytovaním u príslušníkov jednotlivých nárečí som zistil, že pôvodný stredný gramatický rod sa dosiaľ pevne udržuje v Gemeri, v Novohrade (podľa Dr. Eugena Jónu, referenta Jazykovedného odboru MS), vo Zvolenskej (podľa Jozefa Gordana, korektora MS) a v Turci (najmä zo školskej praxe)...“ (Jánošík 1947/1948, s. 17); „V nárečiach stredného Ponitria na sever od Topoľčian a na východ od Bánoviec zachováva sa rytmický zákon, ako som zistil vlastným výskumom...“ (Peciar 1946, s. 144). No prezentované údaje o nárečových javoch sú v danom období často neuralgickým bodom príspevkov a stávajú sa aj lingvistickým jablkom sváru, porov. „To znamená, že sa tvary na *-úvať* pri väčšine uvedených slovies nevyskytujú ani v nárečiach a že si ich Mihál vymyslel“ (Peciar 1942/1943, s. 166); „Pre korekciu zásadného omylu treba opraviť Peciarov náhľad, že by slovo *larva* bolo známe v nárečiach dokonca gen. plur. v tvare *lariev*, kým slovo *rezerva* by bolo málo známe v nárečí. Skutočnosť je práve opačná. Slová *rezerva*, *rezervné* (koleso), *rezervista* sú nárečove veľmi rozšírené, najmä ako termíny vojenské, ale slovo *larva* je slovo čisto kultúrne. Peciar udáva, že slovo *larva* pozná z nárečí, ale neudáva, z ktorej osady (Orlovský 1946, s. 155). J. Orlovský v článku o gen. pl. vzoru *ryba* (1946, s. 152 – 168) zdôrazňuje: „Nárečia v poslednom čase sa stávajú azylom všetkých nezdôvodnených tvrdení, čo pokladáme za zjav veľmi nezdravý a nežiadúci“ (s. 155). E. Jóna v pohľade na autorov združených okolo SR v príspevku z r. 1955 o norme spisovného jazyka a nárečí uvádza, že „niektorí preceňovali svoje rodné nárečia (A. Jánošík bánovské, J. Mihál ľupčianske), iní slovenské nárečia slabo poznali (H. Bartek)“ (Jóna 1955, s. 229).

Vďaka dialektologickým výskumom, ktoré v povojnovom období zásadným spôsobom prehĺbili poznanie o jazykovozemepisnej diferencovanosti jazykových javov, sa vytvorili vhodné podmienky aj v prospech využitia týchto údajov pre iné lingvistické disciplíny a prístupy.[14] Ako príklad takejto súčinnosti možno uviesť práce etymologického zamerania Š. Ondruša (*Akého pôvodu je samohláska e v slove kečka?* 1977, s. 94 – 101); *Obed, olovrant a svačina*, 1983, s. 257 – 267), v ktorých sa aj explicitne odkazuje na sprístupnený materiál z dialektologických zdrojov (ASJ, nárečová kartotéka). Z konfrontácie písomných pamiatok z predspisovnej slovenčiny s nárečovým materiálom z druhej polovice 20. stor. vychádza príspevok P. Žiga *O formálnych znakoch účelových viet v predspisovnej slovenčine* (1981, s. 36 – 42). Spolupráca[15] viacerých disciplín (onomastiky, dialektológie, historických lingvistických disciplín) zreteľne vystupuje do popredia v prácach z oblasti toponomastiky

o slovesách na *-úvať* a širšie o slovesných vidoch (1941/1942, s. 294 – 299; 1942/1943, s. 157 – 167).

[14] Pozri aj časť 5. *Z problematiky fónických a morfologických nárečových javov.*

[15] O kooperácii dialektologických a sociolingvistických poznatkov pozri časť 10. *O vzťahu nárečí a spisovného jazyka.*

a antroponomastiky – napr. A. Ferenčíková (2010, s. 293 – 297) analyzuje tri turčianske priezviská (*Bibza, Čambor* a *Nepela*) z historického a kontaktového aspektu, pričom čerpá z poznatkov nárečovej lexikológie a lingvistickej geografie. A keďže dialektológia údaje iným disciplínam nielen sprístupňuje, ale vice versa zužitkúva i poznatky iných disciplín, v intenciách takýchto dialektologických potrieb spomeňme príspevok M. Majtána *Slovníkovo-areálové spracovanie lexiky v slovenských terénnych názvov* (1983, s. 199 – 206), v ktorom autor uvažuje o projekte slovníka toponymickej lexiky. Slovník by dialektológom i historikom jazyka sprístupnil slovné bohatstvo, ktoré doteraz nepoznajú, „hoci by ho mali poznať, aby mohli získať čo najúplnejší obraz o slovnej zásobe a o slovotvorných možnostiach slovenčiny" (1983, s. 200).

12. ZÁVER

Počiatočná profilácia SR ako mesačníka pre záujmy spisovného jazyka sa prejavuje aj vo vzťahu k nárečiam, ktoré sú v časopise spočiatku v služobnej pozícii. Z aspektu spisovného jazyka je v prístupe k nárečiam badateľná dvojakosť, ktorú na jednej strane reprezentuje snaha o striktnú delimitáciu spisovného a nárečového, na druhej strane sa v nárečiach hľadá argumentácia v prospech slovenskosti a spisovnosti výrazov. V 30. rokoch z hľadiska potreby poznávania stavu v slovenských nárečiach sa dôraz kladie predovšetkým na zber lexikálneho materiálu, pretože „slová sa tratia" (1935/1936, s. 179). Na niekoľko rokov sa tak stabilnou súčasťou SR stáva séria *Nárečové slová a výrazy.* Spolu s príspevkom E. Jónu *O zapisovaní nárečových textov* (1934/1935) tieto súpisy slov predstavujú vlastne prvé výlučne na nárečia zamerané práce publikované v SR, ktoré však ostávajú na úrovni zberu materiálu bez vedeckej interpretácie či potrebnej lexikografickej akríbie.

V neskoršom období sa viaceré nárečové otázky v SR roztvárajú síce stále najmä v intenciách spisovného jazyka, no tieto otázky, resp. hľadanie odpovedí na ne majú/má svoj špecifický dialektologický potenciál. V 50. rokoch možno spomenúť materiály z konferencie o norme spisovného jazyka, v ktorých sa aktualizuje aj otázka normy nárečí, v 60. rokoch materiály z konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny, v ktorých rezonuje aj otázka, či nárečové slovo, ktoré nemá spisovný ekvivalent, je/nie je eo ipso spisovné.

Výraznejší vzostup dialektológie na stránkach SR badať v druhej polovici 60. rokov a súvisí s kvantitatívnym a kvalitatívnym progresom v poznávaní jazykovozemepisnej diferencovanosti nárečových javov vďaka materiálu získaného pre potreby ASJ, následne aj v súvislosti s intenzívnejším budovaním kartotéky SSN. Obdobie 70. – 90. rokov možno označiť za zlatú éru dialektológie v SR. Zvyšuje sa nielen počet dialektologicky orientovaných príspevkov, ale predovšetkým sa zvýrazňuje ich materiálová relevancia, interpretačná hodnovernosť, a teda celková vedecká

hodnota. Najmä v 70. a 80. rokoch majú tieto príspevky aj svojich dvorných autorov – spomedzi prispievajúcich dialektológov centrálna pozícia patrí dvom osobnostiam slovenskej dialektológie, A. Habovštiakovi a F. Buffovi, ktorí značnú časť príspevkov koncepčného, deskriptívneho a interpretačného charakteru vytvárajú práve na materiáli získanom pre ASJ (najmä pre jeho tretí a štvrtý zväzok venovaný nárečovej slovotvorbe a lexike). Príspevková afiliácia istých autorov k SR súčasne predznačuje, že v istom čase sa isté témy dominantne či systematicky (vzhľadom na výskumnú aktuálnosť týchto tém) roztvárajú – zatiaľ čo v 40. rokoch sa zvýrazňuje téma východoslovenských nárečí v kontexte diskusie o pôvode východnej slovenčiny (J. Liška a jeho cyklus štúdií) a v 50. rokoch sa opakovane rieši otázka využívania nárečí v umeleckom texte (u A. Habovštiaka, ale aj u ďalších autorov), od druhej polovice 60. rokov sa na spomenutej materiálovej báze zintenzívňuje pohľad na nárečovú lexiku a slovotvorbu s vrcholom v 70. a 80. rokoch (A. Habovštiak, F. Buffa; v súvislosti s nárečovou terminológiou v 80. rokoch a na začiatku 90. rokov J. Nižnanský). V 90. rokoch sa zásluhou F. Buffu vynára téma nárečovej frazeológie a sériou príspevkov K. Palkoviča sa približujú počiatky dialektologických výskumov s osobitným zreteľom na výskum F. Pastrnka. Samozrejme, celkový diapazón prezentovaných tém je oveľa širší (porov. jednotlivé časti príspevku), pre jeho rozsah i obsah je určujúce bádateľské zameranie príslušného autora a aktuálny stav spracovania výsledkov výskumu v príslušnej oblasti. Pre ďalšie výskumné smerovanie sa ako kľúčové ukazujú pokračujúce sociokultúrne zmeny a z nich plynúca transformácia tradičného nárečového prostredia – vedecká reflexia týchto skutočností v 70. a 80. rokoch viedla v SR aj k autorským polemikám.

Začiatkom 21. stor. sa nárečové témy v SR dostávajú do útlmu a tento stav pretrváva aj v súčasnosti. Prevládajúca téma v málopočetných príspevkoch nie je prítomná. Pozornosť sa venuje prehľadu aktivít slovenských dialektológov so zvýraznením ich účasti na medzinárodných projektoch (tvorba Slovanského jazykového atlasu), v niektorých prípadoch sa vďaka autorskej angažovanosti aspoň parciálne odkrývajú pretrvávajúce biele miesta v dialektologickom výskume a v nadväznosti na výrazne zmenenú jazykovú situáciu a sociokultúrne podmienky, ktoré dialektológiu postavili pred zmenené úlohy, sa v príspevkoch zvýrazňuje ústup z pozícií systémovo-štruktúrnej dialektológie.

Literatúra

BUFFA, F. (1993): *Zo severošarišskej frazeológie.* Bratislava: Veda.

FERENČÍKOVÁ, A. – RIPKA, I. (eds.) (2006): *Slovník slovenských nárečí II. L – P (povzchádzať).* Bratislava: Veda.

HALAGA, O. R. (2002): *Východoslovenský slovník. I. A – O, II. P – Ž. Historicky dokumentovaný (921 – 1918); paralely české, slovenské ekvivalenty*. Košice – Prešov: Universum.

LIŠKA, J. (1944): *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*. Turč. sv. Martin: Matica slovenská.
MISTRÍK, J. a kol. (1993): *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor.
MLACEK, J. (2009): Sondy do slovenskej nárečovej frazeológie. In: Múcsková, G. (ed.): *Jazykovedné štúdie 26. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania.* Bratislava: Veda, 52 – 62.
MÚCSKOVÁ, G. – MUZIKOVÁ, K. – WAMBACH, V. (2012): *Praktická dialektológia.* Viedeň: Facultas Verlags- & Buchhandels AG Wien.
ONDREJOVIČ, S. (2003): Sedem decénií časopisu Slovenská reč. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia.* Bratislava: Veda, 9 – 34.
RIPKA, I. (1997): Poznámky o klasifikácii nárečovej frazeológie. In: Ďurčo, P. (ed.): *Frazeologické štúdie 2.* Bratislava: Esprima, 139 – 145.
SABOL, J. (1989): *Syntetická fonologická teória.* Bratislava: JÚĽŠ SAV.
SLANČOVÁ, D. (2003): Personálne príležitostné články v časopise Slovenská reč. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia.* Bratislava: Veda, 59 – 72.

ORTOGRAFICKÉ VÝSKUMY A PRAVOPISNÉ REFORMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Iveta Bónová – Lucia Jasinská

Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach
Moyzesova 9, Košice
E-mail: iveta.bonova@upjs.sk, lucia.jasinska@upjs.sk

BÓNOVÁ, I. – JASINSKÁ, L. (2022): Orthographic Research and Spelling Reforms in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 366 – 388.

Abstract: In this paper, we focus on contributions mainly aimed at spelling and orthographic conceptions in Slovak, published from the beginning of the Slovenská reč journal until the present. We predominantly deal with the problems of orthography, which is often inevitably interconnected with other spheres of language. Some topics from the field of Slovak orthography were treated in a complex manner, others, on the contrary, offered partial views on system deviations or dealt only with partial phenomena. Along with a number of specifically-oriented articles, contributors from the field of orthography especially paid attention to the writing of prefixes *s-* and *z-*, the usage of graphemes *y* and *i*, and the writing of capital letters in namings of a differentiated type. A substantial body of research focuses on papers concerning adopting and adaptation of words and their spelling in Slovak. Many articles were parts of discussions related to the preparation of orthographic conceptions and also the Rules of Slovak Spelling in 1931, 1940, 1953 and 1991.

Keywords: orthography, Slovenská reč, Rules of Slovak Spelling, writing of capital letters, spelling of adopted lexemes, punctuation, writing of graphemes, orthographic principles.

Článok v skratke:

- Problematike pravopisu sa v Slovenskej reči venuje pozornosť počas celého obdobia existencie tohto časopisu.
- V 30. a 40. rokoch minulého storočia prevažujú príspevky orientované na normatívnu činnosť. Najvýraznejšími autormi v tomto období boli H. Bartek a E. Jóna.
- Výrazným medzníkom sú 50. roky 20. storočia, počas ktorých prebiehali v Slovenskej reči intenzívne diskusie k reforme slovenského pravopisu (1953).
- Príspevky s ortografickou tematikou v 80. rokoch smerujú k poslednej výraznej pravopisnej reforme (1991).
- V súčasnosti sa pozornosť koncentruje na aktuálne problémové miesta slovenskej ortografie s ambíciou relevantného kodifikačného zásahu.

1. ÚVOD

Počas 90 rokov vydávania najstaršieho slovakistického časopisu Slovenská reč (ďalej SR) bolo v oblasti ortografie publikovaných viac ako 600 príspevkov. Mnohé z nich v súlade s úrovňou lingvistického poznania opisovali jednoduchšie, ale aj náročnejšie pravopisné javy v prieniku viacerých jazykovedných disciplín. Na jednej strane si takýto prístup vyžadoval samotný jav, na druhej strane až do 80. rokov 20. stor. *Pravidlá slovenského pravopisu* (ďalej aj PSP) ako základná pravopisná

príručka „zastupovali“ aj príručky z iných jazykových oblastí, čo sa nevyhnutne prejavovalo v uchopení problémových otázok slovenského pravopisu a slovenského jazyka. Ortograficky zamerané príspevky boli publikované v diferencovaných žánroch, čoho dôsledkom bolo aj ich zaradenie do presne vymedzených rozličných rubrík časopisu (štúdie, diskusie, rozličnosti, odpovede). Tematická heterogénnosť sa odrážala v skutočnosti, že spôsob spracovania štúdií či diskusných príspevkov sa rôznil. Niektoré témy boli spracúvané komplexne, iné, naopak, ponúkali čiastkové náhľady na systémové odchýlky, alebo sa venovali iba niekoľkým príkladom súvisiacim so spracúvaným javom. Keďže ide o veľké množstvo článkov a mnohé z nich sú zamerané na spôsob písania jednej lexémy (napr. *dátum – datum*, *prezídium – prezidium*, *taxik – taxík*, *dovažok – dôvažok*, *striga – stryga*), z hľadiska vývinovej línie slovenskej ortografie si osobitnú pozornosť vyžadujú predovšetkým tie, ktoré znamenali významné kroky smerujúce k pravopisným reformám od počiatkov kodifikačných tendencií až po súčasnosť. Mnohé otázky sa riešili opakovane, a to buď cez prizmu jedného autora s časovým odstupom (neraz aj s pozmeneným názorom a argumentmi vyplývajúcimi z poznania rozporov kodifikácie a jazykovej praxe), alebo z pohľadu viacerých autorov-lingvistov, ponúkajúcich diferencovaný pohľad na konkrétny jazykový jav či problém.

V predkladanej štúdii sa zameriavame na najdôležitejšie informácie, vyplývajúce z jednotlivých príspevkov. Pokúšame sa o ich zoradenie na časovej osi a zároveň o ich zoskupenie na základe spoločnej témy, resp. riešenej pravopisno-lingvistickej otázky. Základnou oporou nášho príspevku, ako aj jeho štruktúrovania sú dôležité kodifikačné a reformné zásahy do oblasti ortografie, ktorých výsledkom sú *Pravidlá slovenského pravopisu* (1931, 1940, 1953, 1991).

Vzhľadom na rôznorodosť a početnosť ortograficky orientovaných príspevkov sa do okruhov týkajúcich sa nových pravopisných koncepcií, ktoré tvoria pomyselnú os 2., 3. a 4. kapitoly, ako aj ich názvov, dostávajú v súvislosti so vznikom a etablovaním PSP aj publikačné výstupy s presahom niekoľkých rokov. Ide v nich o riešenie takých javov, ktoré buď ovplyvnila uvedená pravopisná reforma, alebo pertraktované ortografické javy s ňou nielen bezprostredne, ale aj sprostredkovane súvisia.

2. RIEŠENIE ORTOGRAFICKÝCH OTÁZOK PRED VYDANÍM PSP V ROKU 1940 A PO ŇOM

Prvým ortograficky zameraným príspevkom v začínajúcom periodiku SR, ktoré vzniklo ako kritická reakcia na bohemizujúce PSP z roku 1931, bola štúdia Henricha Barteka *Pravopis, spisovná reč a stredná slovenčina* (Bartek 1932/1933, s. 121 – 124). V nej autor v súvislosti so spormi okolo PSP (1931) uvádza: „Často nerozlišuje sa pravopis od jazyka, ba očakáva sa, že Pravidlá slovenského pravopisu budú

zázračným učiteľom, ktorý každého bez roboty naučí dobre po slovensky“ (s. 121). Prirodzene, od počiatku vydávania PSP neobjasňovali iba pravopisnú stránku jazyka, ale ich teoretická časť bola orientovaná aj na morfologické zákonitosti a slovníková časť predovšetkým na lexikálnu zložku. Táto skutočnosť niekoľko desaťročí ovplyvňovala mnohé uverejňované články, ktoré sa popri vysvetľovaní alebo približovaní príslušného ortografického javu nevyhnutne viac či menej opierali aj o iné súčasti jazykového systému. V oblasti pravopisu sa významným medzníkom stáva návrh na uzákonenie fonetického pravopisu[1].

Už v druhom ročníku H. Bartek (1933/1934, s. 278 – 296) bránil slovenčinu pred cudzími vplyvmi (obhajovanými napr. V. Vážnym), argumentujúc tým, že národná, jazyková a kultúrna orientácia štúrovcov je dostačujúca vo vzťahu k formovaniu nášho jazyka. Na čiastkových príkladoch poukazoval na dôležitosť tzv. slovenskej normy. Vo štvrtom ročníku SR sa jednoznačne priklonil, poukazujúc na ortoepické a morfonologické námietky proti navrhovanej reforme, k zachovaniu grafém *ä* a *ô*. H. Bartek v súvislosti s revíziou nového vydania PSP 1940 prináša v r. 1938/1939 (s. 148 – 167) prehľad uchopenia niektorých najdôležitejších jazykových javov nielen z oblasti pravopisu, ale aj gramatiky a lexiky slovenského jazyka. Vydaniu *Pravidiel slovenského pravopisu* v r. 1940 predchádzala tiež štúdia redakcie SR (1938/1939, s. 129 – 132), v ktorej sú zhrnuté všetky zásadné body týkajúce sa zjednodušenia pravopisu, ako napr. zjednotenie kongruenčnej morfémy v tvaroch množného čísla minulého času slovies na *-li*, a to vo všetkých rodoch; odstránenie ypsilonu podmieneného českým pravopisom v niektorých slovách (*tiger*, *richtár*, *rínok*); písanie zdomácnených slov podľa slovenskej ortografie (*árešt*, *história*, *imúnny*); zjednodušenie písania predložiek tak, aby boli v súlade s pádmi, t. j. v genitíve a v akuzatíve *z*/*zo*, v inštrumentáli *s*/*so*.

S odstupom času sa v 2. polovici 40. rokov v SR koncipovali návrhy na reformu slovenského pravopisu. Niekoľko poznámok sformuloval v r. 1946 aj E. Jóna, ktorý jednak podčiarkol význam fonologického aj morfologického princípu pri zostavovaní pravidiel jazyka, jednak pripomenul, že „v pravopise nemá byť nič takého, čo skutočne neexistuje v terajšom jazyku (hovorenom) a naopak, v pravopise majú byť zachytené všetky význačné zvukové črty príslušného jazyka“ (Jóna 1946, s. 48). Autor tiež pripomenul základné zásady – vychádzajúce aj z téz Pražského lingvistického krúžku – pre pravopisnú sústavu, a to: 1. pravopis má vystihovať fonologickú sústavu jazyka, nie jej fonetickú realizáciu, 2. fonologický princíp musí byť doplnený morfologickým, 3. v pravopisnej sústave je potrebné využiť tradičné ustálené prvky s dištinktívnou funkciou, 4. pravopis musí byť ľahký a prehľadný a 5. pravopisná sústava sa nesmie meniť bez opodstatnenia a bez verejnej diskusie (s. 52).

[1] Literárny odbor Spolku sv. Vojtecha predložil tento návrh s rozsahom 72 strán Matici slovenskej 12. 5. 1932 (bližšie Bartek 1932/1933, s. 122).

Zavádzanie pravidiel slovenského jazyka do praxe mapuje vo svojej štúdii J. Barát (1940/1941; pokračovanie v r. 1941/1942), ktorý zhodnotil pozitíva (napr. vypustenie neslovenských slov, ako *barva*, *domluva*, *prkno* a i.; jednota jazyka, teda príslušnosť k jednotnej slovenskej reči) aj negatíva (napr. odchýlky od normy; chýbajúca špecifikácia používania neosobného *sa*) nových *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1940, a to nielen z pohľadu pravopisu, ale aj v oblasti morfologických a slovotvorných javov či rytmického krátenia. V pokračovaní uverejnenom v ďalšom ročníku sa J. Barát zameriaval najmä na písanie začiatočných písmen, opätovne však v súvislosti s konkrétnymi významovými skupinami slov (napr. posesívne adjektíva, vzťahové adjektíva, pomenovania príslušníkov skupín, adjektiváliá, apelativizované pomenovania a i.), ale aj na problematiku tzv. pohyblivých samohlások pri ohýbaní a tvorení slov. V štrnástom ročníku J. Orlovský publikoval rozsiahlu štúdiu (1948/1949, s. 223 – 253), v ktorej odbornej verejnosti systematicky sprostredkúva pravidlá písania jednotlivých interpunkčných znamienok v súlade s platnými PSP (z roku 1940). Ako vyplynulo z viacerých príspevkov prvých dvoch desaťročí, ich primárnou úlohou bolo sprostredkovať pravidlá pravopisu používateľom jazyka.

Úlohou SR bolo priblížiť autorské pravopisné koncepcie, ktoré vychádzali zo zvukových a významových javov jazyka, zasahujúcich aj ortografickú zložku. Autori príspevkov sa zameriavali nielen na opis danej koncepcie, ale poukázali aj na rôzne javy, ktoré vnímali ako nefunkčné, príp. nesystémové. Štúdia Ľ. Nováka o fonetickej pravopisnej sústave Ľ. Štúra má deskriptívny pôdorys. Ľ. Novák opísal a zhodnotil Štúrov pravopis ako moderný a poukázal v ňom na zásadu absolútnej korešpondencie hlásky (fonémy) a príslušnej osobitnej litery (grafémy), čo ho viedlo k tvrdeniu, že „Štúrov pravopis bol dokonalým pravopisom fonetickým, alebo [...] fonologickým“ (Novák 1935/1936, s. 52). Ľ. Novák vnímal nasledujúce tzv. hodžovsko-hattalovské reformné zásahy ako zhoršenie štúrovského pravopisu. Už v ďalšom ročníku bol uverejnený článok s opisno-výkladovými prvkami k Bernolákovmu pravopisnému systému. Sústave A. Bernoláka sa venoval H. Bartek, ktorý poukazoval aj na používanie jednotlivých hlások a grafém v dielach súdobých literátov, príp. v spevníku *Cantus catholici*, a na základe ukážok zhŕňa znaky Bernolákovho pravopisu. Z Bartekovho pohľadu A. Bernolák neuzákonil nič nové, svojím počinom iba dovŕšil starú slovenskú pravopisnú tradíciu a v podstate zdokonalil fonetický pravopis J. I. Bajzu. Syntetizujúci pohľad na vybrané pravopisné systémy od konca 17. stor. po vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* v r. 1940 prehľadovo ponúka vo svojej nerozsiahlej štúdii J. Barát (1940/1941, s. 70 – 76), pričom zachytáva spôsob zaznamenávania jednotlivých zvukov v slovenskom jazyku. Pravopisnou sústavou A. Bernoláka sa zaoberal aj J. Žigo (1946), ktorý zdôvodnil redundantnosť niektorých písmen (*q*, *x*, *y*) a navrhol ich vylúčenie zo slovenského pravopisu.

Popri štúdiách súvisiacich s etablovaním pravidiel pravopisu do praxe a príspevkoch s homogénnym tematickým záberom sa v jednotlivých rubrikách periodika SR lingvisti zaoberali parciálnymi javmi, ktorých spracovanie si vyžadovalo ďalšie doplnenie, spresnenie, v niektorých prípadoch dokonca aj zásadnejšiu úpravu, vedúcu k zmene pravidiel.

Jedným z často prediskutovávaných problémov bola otázka ypsilonu v spisovnej slovenčine, ku ktorej sa vyjadrovalo viacero lingvistov – prvá štúdia bola uverejnená už v prvom ročníku SR (Knap 1932/1933, s. 180 – 181). Za zásadný možno považovať argumentačne vyvážený príspevok L. Dvonča, ktorý k problematike písania *i* a *y* v spisovnej slovenčine pristupuje komplexne, teda aj v prepojení na ich uplatnenie v slovotvorbe a v morfológii. Pri posudzovaní problémových miest v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1940 sa vo vzťahu k písaniu grafém *i* a *y* odráža od fonologického zaradenia spoluhlásky *l* (hľadaním odpovede na otázku, či *l* treba chápať ako tvrdú alebo obojakú spoluhlásku). Systematickosť a prehľadnosť štúdie L. Dvonča podčiarkuje podrobné zmapovanie písania grafém *i* a *y* v domácich a v cudzích slovách, a to osobitne v prefixoch, sufixoch a základoch slov. Prínosom je kritické prehodnotenie argumentov za zachovanie grafémy *y* v slovenskom pravopise (bližšie Dvonč 1952/1953, s. 149 – 151).

V oblasti interpunkcie vyšlo viacero štúdií. Prvou z nich bol príspevok B. Letza (1933/1934, s. 112 – 115), ktorý predostrel požiadavku jasne formulovaných pravidiel písania čiarky. Zároveň zdôraznil, že táto problematika musí byť aj didakticky uchopiteľná a prístupná tiež „i pre drobného človeka“ (s. 113). J. Mihál sa zameral na čiarku pred spojkami *ako* a *alebo*, pričom diferencoval ich syntaktickú funkciu v rámci jednoduchej vety a súvetia. Zároveň však podotkol, že v pravopise slovenčiny je „dosť ťažkostí s inými dôležitejšími vecami“ (Mihál 1935/1936, s. 156). S. Petřík (1937/1938, s. 123 – 125) tvrdí, že pri písaní používame nadbytočne veľa čiarok, a preto odporúča obmedziť ich používanie výlučne na pozície, ktoré korešpondujú s významovou pauzou. V r. 1957 sa G. Horák v pomerne rozsiahlej štúdii (s. 20 – 39) orientoval na spojovník a jeho uplatnenie, pričom jednotlivé slovné spojenia rozdelil do ôsmich skupín. Teoretický výklad dopĺňa dostatočnou exemplifikáciou z literárnych textov slovenských prozaikov.

Vtedajší jazykovedci sa zaoberali aj problematikou písania začiatočných písmen vo vlastných menách. Na nejednotnosť niektorých propriálnych viacslovných lexém poukázal Ľ. Šenšel (1933/1934, s. 56 – 58), z ktorého štúdie vyplýva dôležitý poznatok, že snaha vyhovieť všetkým v oblasti pravopisu znamená v podstate nevyhovieť nikomu. A preto od opravených PSP očakáva zrozumiteľný a jednoduchý pravopis, ktorý by nebol „výsadou graduovaných ľudí“ (s. 58). K otázke písania topografických názvov sa z pozície redaktora vyjadril H. Bartek (1935/1936, s. 145 – 149), ktorý neprijal návrhy V. Vážneho, označiac ho za neodborníka v geografii.

H. Bartek bol v zásade písania miestnych názvov zástancom normy, aká sa uplatňovala v *Atlase ČSR* (s. 149).

V rámci písania začiatočných písmen sa jazykovedci v 2. polovici 40. rokov intenzívnejšie venovali ortografii vlastných mien, označujúcich názvy ulíc alebo námestí. V tejto súvislosti ponúkol J. Horecký (1947/1948, s. 51 – 54) riešenie, sformulované do pravidla, aby sa veľké začiatočné písmeno písalo v každom vlastnom mene, resp. v prvom slove tzv. zloženého vlastného mena. Vo svojom pravidle počíta aj s výnimkou – typ *Ulica Červenej armády*, v ktorom sa veľké písmeno bude písať aj vnútri zloženého vlastného mena vtedy, ak „jedna z jeho zložiek je iné vlastné meno" (s. 54). Súhlasné stanovisko s riešením J. Horeckého vyjadrili aj L. Dvonč a Š. Peciar (1950/1951, s. 108 – 110), ktorí sa vo svojom stručnom príspevku k otázke písania veľkých písmen zaoberali nielen písaním zložených vlastných mien, ale aj písaním pomenovaní rodinných príslušníkov a ich prívržencov. Osobitne sa k otázke písania veľkých písmen – najmä v pomenovaní ulíc, námestí, sadov, nábreží a pod. – vyjadril V. Uhlár (1950/1951, s. 245 – 247), ktorý navrhol úpravy pravopisnej normy v súlade s diferenciáciou významu (*na vŕšku – vŕšok = vrch* oproti *na Vŕšku – Vŕšok* = časť mesta; *Paračka* = vŕšok oproti *Pod Paračkou* = ulica). L. Dvonč (1954, s. 149 – 151) sa neskôr zameral na písanie cudzích miest v učebniciach zemepisu, pričom nabádal na neohýbanie cudzích pomenovaní, ako aj na potrebu uprednostnenia domácich foriem pred cudzími, ktoré odporúča uvádzať ako citáty. Za významný v otázke písania veľkých písmen vo vlastných menách možno pokladať príspevok L. Dvonča z r. 1958 (s. 222 – 229), v ktorom sa vyjadril k rozkolísanému stavu v *Pravidlách slovenského pravopisu* vydaných v roku 1953. Na základe vlastného rozboru uviedol niekoľko zásad, resp. poučiek k písaniu veľkých písmen s poznámkou, že bude nevyhnutné venovať pozornosť terminologickému vymedzeniu vlastného mena. L. Dvonč (1961, s. 299 – 309) svojím pohľadom napokon prispel k ustaľovaniu písania názvov ulíc, keďže sa v snahe eliminovať rozkolísanosť normy prikláňal k požiadavke zaviesť písanie typu *Ulica partizánov* namiesto pravidlami požadovaného spôsobu písania *ulica Partizánov*.

Ďalšou z pravopisných otázok bola aj problematika písania čísloviek. K návrhom na zjednotenie ortografie slovenských čísloviek sa pripojil svojou štúdiou aj B. Letz (1935/1936, s. 95 – 101), poukazujúc na vývinovú tendenciu v prospech zloženosti pri ich nenumerickom písaní. Na príspevok B. Letza odkazuje o takmer dve desaťročia neskôr L. Dvonč, ktorý k problému písania zložených čísloviek vyslovuje požiadavku, aby sa poučky v PSP (v niektorých prípadoch osobitné písanie čísloviek) prispôsobili jazykovej praxi, kde sa väčšinou uplatňuje „spôsob písania čísloviek dohromady" (Dvonč 1954, s. 47).

K slovenskej ortografii možno zaradiť aj tematiku písania cudzích slov, ktorej sa venoval J. Žigo (1936/1937, s. 19 – 26), aj keď s výrazným hodnotením ich morfologickej povahy, ako aj poukázaním na diferencovanosť rodového zaradenia cu-

dzích slov v ich pôvodnom jazyku. Spôsobu zapisovania, ale aj výslovnosti gréckych a latinských vlastných mien sa v krátkej štúdii venoval J. Hrabovský (1940/1941, s. 298 – 300). Do tejto tematickej skupiny patrí aj príspevok E. Jónu (1949/1950, s. 141 – 148), v ktorom autor riešil problém prepisovania – transliterácie a transkripcie – ruských mien do slovenčiny, pričom k existujúcej všeobecne používanej sústave prepisu ruského písma uvádzal svoje postrehy k niektorým sporným hláskam/písmenám a v závere sformuloval návrhy na zjednodušenie takéhoto prepisu.

Osobitnú skupinu predstavujú štúdie orientované na problematiku rozdeľovania slov v slovenčine, v ktorých sa autori pokúšajú navrhnúť zjednodušujúce pravidlá (napr. Orlovský 1946, s. 42 – 45), prípadne ponúkajú prehľad už existujúcich pravidiel delenia slov a zároveň predkladajú vlastné doplňujúce návrhy. V tejto súvislosti J. Ružička (1946, s. 224 – 239) porovnáva pravidlá delenia slov podľa PSP vydaných v rokoch 1931 a 1940 a rozdeľovanie slov stotožňuje s rozkladaním slov na slabiky.

S ortografickou tematikou sa často spájajú zvukové javy, ktoré reprezentujú viaceré parciálne príspevky (napr. kvantita v slove *Mária*, Jánošík 1938/1939, s. 63 – 67; kvantita niektorých prítomných príčastí, Meliš-Čuga 1941/1942, s. 8 – 11). V súvislosti s prítomným príčastím V. Uhlár (1941/1942, s. 234 – 242) upozorňuje na nejednotnosť pri vnímaní dvojhlások a sám konštatuje, že „diftongy nenarúšajú pravidlo o rytmickom krátení“ (s. 236); autor zároveň pri posudzovaní pravidiel zdôrazňuje nevyhnutnosť zhody tlačenej a čítanej reči s reálnou hovorenou rečou, v čom majú byť PSP nápomocné.

Niekoľkonásobne pertraktovaným problémom, prejavujúcim sa aj v normatívnych návrhoch v rámci príprav jednotlivých vydaní PSP, bola otázka písania predpôn *s-*, *z-*. Prvou zmienkou k tejto téme je krátka štúdia J. Žiga, ktorý skôr opisuje dobový stav písania predložiek (*s*, *z*) a prefixov (*s-*/*z-*) s oporou o vývinový aspekt tejto problematiky, pričom v závere vyslovuje požiadavku praktického a jednotného pravidla. Na „zmätok“ rečovej kultúry pri písaní uvedených predložiek a predpôn reagoval v nerozsiahlej štúdii aj M. Záhorský (1941/1942, s. 104 – 105), ktorý tiež vyslovil požiadavku na ich písanie v súlade s výslovnosťou.

3. RIEŠENIE ORTOGRAFICKÝCH OTÁZOK PRED VYDANÍM PSP V ROKU 1953 A PO ŇOM

V prípravnej fáze úprav *Pravidiel slovenského pravopisu* (1953) prebiehala rozsiahla verejná a odborná diskusia. Ako jeden z prvých lingvistov v historickom kontexte zdôvodňuje v SR potrebu pravopisnej reformy Š. Peciar (1950/1951, s. 251 – 269). Zdôrazňuje pritom – v snahe zdokonaľovať fonologický princíp[2] – najmä

[2] Fonologický princíp sa podľa syntetickej fonologickej teórie J. Sabola (1989) stotožňuje s fonematickým pravopisným princípom. Podľa neho graféma korešponduje s úrovňou fóny a súčasne aj s úrovňou fonémy, teda tak ako zvuk vyslovujeme, tak ho aj graficky zaznamenávame.

priblíženie pravopisu živej výslovnosti, ktoré nazýva demokratizáciou pravopisu. Hovorí, že pravopisné reformy sú nevyhnutným dôsledkom vývoja živých jazykov. Ani v jednom z nich nie je pravopisný systém vybudovaný dôsledne na jedinom princípe, ale kombináciou viacerých s dominanciou jedného (kým v mladších spisovných jazykoch prevláda fonologický princíp, v jazykoch s dlhou tradíciou, ako napr. francúzština a angličtina, dominuje etymologický princíp). Pri reformách v princípe nejde o likvidáciu starého pravopisného systému, ale o jeho zdokonalenie. Na druhej strane realizácia radikálnej pravopisnej reformy nie je možná, preto nemožno úplne odstrániť ani *y*; aj v prípade zmeny písania slovesných tvarov v minulom čase (so zakončením na *-li*/*-ly*) ide len o zjednodušenie pravopisu, nie o úplný zánik grafémy *y.* V ostatných bodoch zjednodušovania pravopisu (napr. písanie *ô*, *ä*, *ľ*, predložiek *s*, *so*, *z*, *zo* a predpôn *s-*, *z-*, *zo-*; označovanie dĺžky vokálov v cudzích slovách, rozdeľovanie slov, písanie čiarky pri tesných a voľných prívlastkoch, písanie veľkých písmen) musí ísť, ako podčiarkuje Š. Peciar, o teoreticky zargumentované zmeny, ktoré vyplývajú z praktických potrieb.

K Š. Peciarovi sa v nasledujúcom ročníku pripája aj E. Jóna (1951/1952, s. 265 – 278), ktorý sa vyjadruje k novej pravopisnej úprave. Tvrdí, že „nedemokratický postup pri dvoch predošlých vydaniach PSP, z r. 1931 a r. 1940, zavinil mnoho nespokojnosti a zmätku“ vo verejnosti, a tak „slovenská jazykoveda [...] stojí pred vážnou úlohou“ (s. 265). Po roku 1945 sa zdalo, že dozrel čas na radikálnu reformu slovenského pravopisu (úplné odstránenie *y*, označovanie *ď*, *ť*, *ň*, *ľ* nezávisle od vokalického okolia), ktorú presadzoval najmä Ľ. Novák, napr. v príspevku *K problému reformy československého pravopisu* (1931). V r. 1950 po krátkej odmlke a ústupe od radikálnej reformy, keď sa vedecká práca koncentrovala v SAVU, Jazykovedný ústav dostal úlohu vypracovať nové pravopisné pravidlá tak, aby sa z nich odstránili puristické zásahy do spisovnej slovenčiny a aby sa zjednodušil pravopis so zreteľom na vývinovú kontinuitu a demokratizáciu procesu, akým je úprava pravidiel. Následne E. Jóna systematicky predostiera a mapuje jednotlivé body pravopisnej reformy: 1. úplné odstránenie *y* sa zredukovalo na písanie *i* v slovesných tvaroch minulého času na *-li*/*-ly*, 2. písanie predložiek *s*, *so*, *z*, *zo* v závislosti od kategórie pádu, 3. písane predpôn *s-*, *z-*, *zo-* nie podľa významu ako v pravidlách z predchádzajúceho obdobia, ale v zhode s výslovnosťou, pričom sa však osobitne uvažuje o slovách typu *smer*, *smena*, *smluva*, *smysel*, *sval*, ktorých neustálená výslovnosť sa vysvetľuje zastretím morfematickej hranice, 4. uplatňovanie kvantity v domácich slovách a jej úprava pri tzv. vkladných hláskach v genitíve plurálu typu *výher* : *výhier*, v slovesných tvaroch typu *hádžúci* : *hádžuci* a zámenných tvaroch typu *našich* : *naších*, 5. uplatňovanie kvantity v cudzích slovách podľa výslovnosti, 6. rozdeľovanie slov na konci riadka, 7. písanie veľkých písmen, 8. písanie čiarky pri voľnom, nie tesnom prívlastku, 9. iné, nie pravopisné zmeny: výslovnosť *ľ*, prechyľovanie ženských

priezvisk typu *Figuli*, nahrádzanie neživých neproduktívnych prípon živými, produktívnymi príponami (*-lý* na *-ný*, *-tý*; *-ište* na *-isko*). Pri každom z uvedených javov E. Jóna prehľadne podáva argumenty za zmenu a proti nej, pričom sporné miesta uzatvára dôvetkom, že uvedený problém si ešte vyžaduje diskusiu (najmä v bodoch 3., 4., 8., 9).

V rovnakých intenciách pokračuje aj Š. Peciar (1951/1952, s. 278 – 298; 1952/1953, s. 81 – 86), ktorý sa vyjadruje k jednotlivým bodom navrhovanej pravopisnej úpravy. Po presnom znení pravidla (o uplatňovaní kvantity v cudzích slovách podľa zvukovej realizácie, o vokalizovaní predložiek, o rozdeľovaní slov a písaní čiarky v jednoduchej vete a v súvetí; o ženských substantívach na *-ianka*, *-anka* a o tvorení ženských priezvisk) uvádza k nemu podrobný komentár. Identický postup volí aj v štúdii v spoluautorstve s J. Horeckým (1952/1953, s. 35 – 47). Pozornosť koncentrujú na písanie predpôn *s-*, *z-*, *zo-*, kde sa osobitne pristavujú pri prípadoch, v ktorých sa význam v dovtedajších PSP rozlišoval predponami (*zbeh – sbeh*). Ako konštatujú, ich význam však už často nie je v povedomí používateľov živý, a preto nemôže slúžiť ako spoľahlivý indikátor správnosti príslušnej predpony. Autori pristupujú analyticky aj k problematike písania zložených prísloviek. Kým pri type *zprvu*, *zprava* sa v návrhu ponecháva etymologický spôsob písania, tak v zložených predložkách typu *zpod*, *zpomedzi* autori zvažujú na základe pravopisnej praxe uplatňovať fonetický princíp. Z ich argumentácie vyplýva, že predložky *s*, *so*, *z*, *zo* nemožno podľa významu (vnútri alebo na povrchu) vždy úspešne aplikovať, preto za účelné pokladajú písať uvedené predložky v súlade s ich gramatickým významom. Autori sa vyjadrujú aj k návrhu, ktorý sa dotýka používania a výslovnosti *ľ*. V paragrafe 41 o zvukovej realizácii skupín *le*, *li*, *lia*, *lie*, *liu* sa uvádza, že tieto skupiny sa „vyslovujú dvojakým spôsobom“ (Horecký – Peciar 1952/1953, s. 45) – s *ľ* aj s „obyčajným“ *l*. Zaujímavým je predovšetkým výrok „Vyhlasovať [...] za spisovnú jedine výslovnosť typu *ľipa*, *ľen*, *aľe* by znamenalo ignorovať živé tendencie v dnešnej spisovnej slovenčine“ (s. 45 – 46), ktorý by obstál aj v súčasnosti.

K novému vydaniu PSP sa v tom istom ročníku periodika SR vyjadruje aj V. Blanár (1952/1953, s. 11 – 17). Vo svojom príspevku podáva výhrady voči *Pravidlám slovenského pravopisu* z roku 1940, ktoré boli „odpoveďou martinských filológov na „československé“ tendencie Pravidiel z roku 1931“ (s. 11). V tých sa hľadali také „druhotvary, ktoré by približovali spisovnú slovenčinu s češtinou“ (s. 15), kým v novonavrhovaných pravidlách sa pripúšťajú popri doterajších tvaroch aj dublety, produktívne vo vývine spisovného jazyka.

J. Horecký (1952/1953, s. 77 – 81) v súvislosti s plánovanou pravopisnou reformou objasňuje jednotlivé princípy slovenského pravopisu. Ako dominantný vyhodnocuje fonetický, resp. fonologický pravopisný princíp, popri ktorom sa v slovenčine uplatňuje aj morfologický (keď grafické zachytenie nezodpovedá výslovnosti,

lebo sa zachováva jednotný obraz morfémy, napr. v predložke *od potoka*), etymologický (keď ide o grafické zachytenie podľa pôvodu, napr. písanie *y* v koreni slov), gramatický (napr. písanie predložiek *z*, *zo*, *s*, *so*) a tzv. slabičný pravopisný princíp (len v slabike – napr. *ti* – ako celku sa dá v domácich slovách dešifrovať zvuk [*ťi*]). Zároveň svoj teoretický výklad o princípoch autor dopĺňa ich percentuálnym zastúpením vo výstavbe slovenského pravopisu (fonetický 89,2 %, „slabičný" 4,2 %, morfologický 1,6 %, gramatický 3,8 % a etymologický 1,2 %).

K predloženému návrhu na zmenu pravidiel sa v SR vyjadrili viacerí autori. Okrem J. Horeckého, ktorý vo forme poznámok podčiarkol dôležitú funkciu PSP, suplujúcich „vedeckú gramatiku spisovnej slovenčiny a dôkladný slovník normatívneho charakteru" (Horecký 1952/1953, s. 171), navrhované zmeny pripomienkovala aj Z. Jesenská (1952/1953, s. 164 – 170). Svoj nesúhlas prejavila najmä pri „zavádzaní úplne zbytočných dvojtvarov" (s. 165), ako napr. *Figuli* aj *Figuliová*. Vo vzťahu k pedagogickej a školskej praxi sa k úpravám vyjadrili aj Ľ. Meliš-Čuga (1952/1953, s. 116 – 124), J. Oravec (1952/1953, s. 17 – 27) a G. Horák (1954, s. 8 – 19). V zásade všetci uvádzaní autori zhodne konštatujú, že návrh chystanej pravopisnej zmeny, ktorej impulzom bola školská prax ako overovateľka a korigovateľka teórie, bude znamenať veľké uľahčenie pri vyučovaní (nielen) slovenského jazyka. „Znalosť pravopisu je bezpochyby dôležitá, ale o mnoho dôležitejšia je dobrá znalosť jazyka, jeho gramatickej stavby" (Oravec 1952/1953, s. 27).

Pred samotnou úpravou slovenského pravopisu boli na stránkach SR (1952/1953, s. 321 – 392) zverejnené prepisy všetkých 30 referátov, ktoré odzneli na zasadnutí aktívu kultúrnych a vedeckých pracovníkov 10. júna 1953. Referovali zástupcovia Zboru povereníkov (A. Nedved, M. Chorváth), českí a slovenskí vedci (O. Pavlík, Š. Peciar, F. Trávníček, B. Havránek, J. Bělič, Ľ. Novák, V. Blanár, O. Kostolný, Ľ. Ďurovič, A. Matuška, J. Štolc, V. Uhlár, R. Krajčovič, A. Jánošík, F. Váhala, M. Pišút, I. Jenča, M. Gosiorovský) a tiež predstavitelia kultúrnej obce, najmä z radov spisovateľov a hercov (F. Hečko, Z. Jesenská, O. Čechová, A. Bednár, V. Záborský, F. Mózer, R. Kliský). Riaditeľ Ústavu slovenského jazyka Š. Peciar vo svojom zásadnom vstupe (s. 328 – 341) podal všetky relevantné informácie o predloženom návrhu a diskusiách k nemu, ktoré uverejňovali interní a externí spolupracovníci Ústavu v SR s cieľom: 1. oboznámiť širokú verejnosť s otázkami spisovného jazyka, 2. zistiť jeho mienku vo vzťahu k plánovaným zmenám, 3. poskytnúť lingvistom príležitosť overiť teoretické výklady jednotlivých javov v rečovej praxi. Zdôrazňuje potrebu vydania základnej normatívnej príručky. *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1940 nevyhovovali ani politicko-ideologicky (dôsledky purizmu sú zreteľné najmä v slovníkovej časti), ani z pravopisnej stránky (boli v nich viaceré nedôslednosti a nepresnosti, napr. pri písaní predpôn *s-*, *so-*, *z-*, *zo-*). Autor zároveň oboznamuje prítomných so stanoviskom užšej pravopisnej ko-

misie a Ústavu slovenského jazyka k základným otázkam pravopisnej úpravy. Konkretizuje plánované zmeny (za všetky uvádzame tie najvýznamnejšie): písať slovesné tvary 3. os. pl. minulého času jednotne s *-i*, rozlišovať predložky *z* (*zo*) – *s* (*so*) podľa gramatického významu, písať predpony *s-*, *z-*, *zo-* podľa výslovnosti, zaznačovať v súlade so zvukovou realizáciou kvantitu vokálov aj v cudzích slovách, podať presnejšie pravidlá o písaní veľkých písmen, o rozdeľovaní slov na konci riadka, o používaní čiarky pri vymedzovaní tesného, voľného prívlastku a prístavku, zachovať grafémy *ä*, *ô* a v slabikách *le*, *li*, *lie*, *lia*, *liu* uplatňovať popri realizácii s „obyčajným" *l* aj výslovnosť mäkkého *ľ*. Š. Peciar a rovnako aj V. Blanár pripomínajú, že PSP sa od vydania z roku 1931 podobne ako pripomienkované novo upravované *Pravidlá* koncipovali ako základná jazyková príručka, ktorá okrem ortografických a ortoepických pravidiel obsahuje aj gramatické pravidlá a slovníkovú časť s najpoužívanejšou lexikou. Českú vedeckú komunitu na aktíve reprezentoval aj F. Trávníček, ktorý hovoril o spoločných črtách českého a slovenského pravopisu. Podčiarkuje pritom fakt, že štruktúra jazykov na úrovni hlások je diferencovaná. B. Havránek k tomu súhlasne dodáva, že tam, kde sú pravopisné javy z hľadiska zvukovej stránky irelevantné, mali by sa riešiť rovnako v oboch jazykoch. Ďalší účastníci aktívu sa vo svojich príspevkoch – niekedy aj protirečivo – vyjadrovali k jednotlivým bodom pravopisnej reformy. Jedným z najspornejších bodov pravopisnej úpravy bolo písanie predpôn *s-*, *z-*, *zo-*. J. Bělič navrhuje, aby sa zvážilo, či sa v prípadoch typu *spravidla*, *sprava*, *sčasti* bude písať *s-*, keď v novom návrhu sa s genitívom bude dôsledne spájať predložka *z*. Podobné stanovisko k uvedenému paragrafu vyjadril aj B. Havránek, podľa ktorého písanie príslovkových zložiek by sa malo upraviť podľa písania predložiek. Nesúhlasné stanovisko s uplatnením uvedených predpôn podľa výslovnosti vyjadrila O. Čechová. Podľa nej mechanické zavádzanie predpôn na pozadí fonetického princípu by bolo „búraním zdĺhavej a abstrahujúcej práce ľudského myslenia" (Čechová 1952/1953, s. 351). V tomto bode sa k predkladanej úprave súhlasne postavili viacerí rečníci (napr. R. Krajčovič, V. Záborský, Ľ. Ďurovič, M. Gosiorovský). V súvislosti s uvádzanými predponami sa diskutovalo aj o písaní slov typu *svažovať*, *sloh* so zastretou morfematickou hranicou. Rovnako intenzívne sa rokovalo napr. o výslovnosti *ľ* v slabikách *le*, *li*, *lie*, *lia*, *liu* (V. Blanár, V. Záborský, J. Štolc), o potrebe či redundancii dvojtvarov typu *výher – výhier* (Z. Jesenská, J. Štolc), ako aj o výslovnosti slova *diskusia* (Z. Jesenská, F. Hečko, V. Záborský).

V posledných číslach 18. ročníka SR (1952/1953) bol popri prepisoch referátov zo zasadnutia aktívu kultúrnych a vedeckých pracovníkov zverejnený aj kompletný *Úvod k Pravidlám slovenského pravopisu*, schválený Komisiou pre záverečnú úpravu pravidiel, a tiež bola zverejnená správa o postupe záverečných prác na novom vydaní pravidiel a jeho zavedení do praxe.

Š. Peciar v prvom dvojčísle nasledujúceho ročníka (1954) uverejňuje štúdiu *Nové Pravidlá slovenského pravopisu, nástroj zvyšovania jazykovej kultúry* (1954, s. 3 – 8). Oznamuje v nej širokej verejnosti, že nové PSP ako základná príručka spisovnej slovenčiny, ktoré boli vypracované Ústavom slovenského jazyka SAV a schválené Zborom povereníkov, nadobudli platnosť 1. januára 1954. Autor sa vo svojom príspevku zameriava predovšetkým na odlišnosti medzi 1., 2. a 3. vydaním PSP. Kým v 1. vydaní (1931) pod vedením V. Vážneho sa dostatočne nerešpektovali charakteristické osobitosti slovenčiny a zavádzali sa do spisovnej slovenčiny niektoré nepotrebné čechizmy a v 2. vydaní (1940), ktoré vypracovali tzv. puristi na čele s H. Bartekom, išlo podľa Š. Peciara o „bezohľadné zasahovanie do vývoja spisovnej slovenčiny" radikálnym odstránením toho, čo „slovenčinu spája s češtinou", tak v nových *Pravidlách slovenského pravopisu* (1953) sa „uvoľnili puristické poučky a pravidlá" (s. 4). Zároveň zdôrazňuje, že najdôležitejšou časťou PSP pre prax je *Pravopisný a gramatický slovník*, v ktorom sú zachytené všetky živé dvojtvary.

V SR boli uverejnené aj postrehy k problematike pravopisu zložených prídavných mien. V prieniku slovotvorby a ortografie sa touto otázkou zaoberal aj J. Horecký (1954, s. 40 – 45), ktorý za rozhodujúce kritérium, determinujúce spôsob ich písania, považuje význam zloženého adjektíva; tzn. spojovník treba uplatňovať „podľa príslušnosti k týmto významovým typom" (s. 45) adjektíva. Písaním príslovíek a príslovkových výrazov sa zaoberal Š. Peciar (1958, s. 207 – 222), ktorý po analýze materiálu špecifikoval pravidlá, čím naplnil svoj zámer presne zachytiť stav písania adverbií v rečovej praxi.

V priebehu postupného etablovania nových PSP sa o niečo sporadickejšie na stránkach SR objavovali štúdie, v ktorých autori v súvislosti s konkrétnou problematikou pripomienkovali nové pravidlá. J. Purgina (1954, s. 153 – 154; 155 – 156) upozornil na nedôslednosti pri písaní niektorých zemepisných názvov, ktoré je v rozpore s administratívnym úzom. J. Štolc (1956, s. 60 – 63) pokladá za chybu, že termín častica aj napriek tomu, že sa v PSP (1953) uvádza na viacerých miestach, nie je terminologicky ani definične vymedzený ako osobitný slovný druh. Autor zároveň konštatuje, že v pravopisnom slovníku pri slovnodruhovom zaradení sú slová klasifikované nejednotne, preto, upozorňujúc na konkrétne prípady, uvažuje popri významovej a tvarovej aj o funkčnej homonymii.

S odstupom štyroch rokov Š. Peciar (1957, s. 334 – 341) oznamuje, že v decembri 1957 vychádza zrevidované vydanie PSP, v ktorom sa skorigovali tlačové chyby a vecné nedôslednosti, upravené na základe výsledkov najnovších výskumov. Vyplývajúc z potrieb rečovej praxe, doplnili sa niektoré pravidlá, spresnil sa a obohatil *Pravopisný a gramatický slovník*.

Po dvoch zrevidovaných vydaniach PSP (1957, 1964) sa začala diskusia k racionalizácii pravopisu, v ktorej dostali priestor všetci zainteresovaní, nielen jazyko-

vedci. Najmä z radov učiteľov sa ozývali hlasy, že úprava z roku 1953 nesporne znamenala zjednodušenie pravidiel, ale celkové uľahčenie slovenského pravopisu nie je postačujúce, najmä pri riešení ypsilonu. Ako prvý začal diskusiu na stránkach SR L. Dvonč (1964, s. 258 – 269). Vo svojom príspevku sa odvoláva na formuláciu F. Mika: „z hľadiska trvalého aktívneho osvojenia si spisovného jazyka [...] zvládnutie len jeho písanej podoby nestačí“ (s. 259). Teda racionalizáciu pravopisu autor vidí v tom, aby „písaná podoba jazyka nespôsobovala jeho používateľom [...] ťažkosti“ (s. 261) a aby jazykoveda využitím najnovších metód z oblasti matematiky, štatistiky a informatiky priebežne skúmala zásady, na ktorých je založený náš pravopis. J. Horecký (1964, s. 321 – 332) sa rovnako zapojil do diskusie o slovenskom pravopise, pričom zdôrazňuje jeho základné princípy. Odhaľuje a formálnym zápisom vyjadruje pravidlá pre prechod od foném ku grafémam (resp. prechod od grafém k fonémam), ktorých výber je determinovaný ich okolím na syntagmatickej a paradigmatickej osi. Osobitnú pozornosť venuje algoritmu pre prechod od fonémy /*i*/ ku grafémam *i* a *y*.

Aj s odstupom viacerých rokov sa v SR k pravopisnej reforme z roku 1953 prinavracali autori s riešením najpálčivejších otázok. J. Ružička (1968, s. 289 – 292) sa opätovne dotýka písania predpôn *s-*, *z-*, *zo-*, *so-*. Ich úprava sa však v dôsledku spoločenských pomerov neuskutočnila dôsledne. Ponechali sa výnimky, ktoré sa len s ťažkosťami vysvetľovali, preto na návrh pravopisnej komisie bolo v apríli 1968 odsúhlasené písanie slov *zbor*, *zväz*, *zjazd*, *zvitok*, *správa* podľa výslovnosti. Len slová *zmena* a *smena* sa graficky odlišovali v závislosti od významu. V r. 1962 sa k tejto téme vyjadril L. Dvonč (s. 353 – 360). Opísal status quo v PSP z r. 1953 s uvedením výnimiek a zároveň v závere svojho príspevku predostrel požiadavku písania uvedených prefixov jednotne, t. j. bez výnimky, podľa ich výslovnosti.

Po desaťročí „života“ PSP 1953 prebiehali aj na stránkach najstaršieho slovakistického periodika diskusie lingvistov, zamerané na rôzne otázky a problémy. V tejto súvislosti za podstatnú možno považovať myšlienku J. Mlacka, ktorý v súvislosti s pravidlami jazyka konštatoval, že „jednotnosť a presnosť formulácie sú nevyhnutnými podmienkami ich správneho výkladu a uplatňovania“ (Mlacek 1964, s. 225) v praxi. Na druhej strane sa pripomína aj dynamický aspekt, keď sa pravopis definuje ako „účelná spoločenská konvencia, ktorú časom možno a treba meniť v súvislosti s vývojom jazyka a podľa potrieb spoločnosti“ (Peciar 1965, s. 23). Jazykovedci vo svojich príspevkoch často poukazovali na nejasné pravidlá pri písaní niektorých interpunkčných znamienok (napr. bodka pri nadpisoch, čiarka pred spojkou *a* podľa jej funkcie, čiarka pred spojkou *čiže* a i.). Interpunkcii, konkrétne písaniu pomlčky a spojovníka, sa opakovane venoval L. Dvonč (1965, s. 232 – 236), pričom formuloval požiadavku prispôsobiť ich písanie pravidlám v českom jazyku a diferencovať ich funkciu napr. v tzv. podvojných menách a v zlučovacích spojeniach.

E. Tvrdoň (1972, s. 143 – 145; 293 – 295) sa zameral na používanie a spôsob písania úvodzoviek, ako aj na zápis pri emfatickom predlžovaní hlások.

Ďalšou častou témou v diskusných príspevkoch bola problematika písania veľkých písmen, v rámci ktorej lingvisti riešili parciálne otázky, ako napr. písanie veľkých písmen v niektorých názvoch či pomenovaniach živých bytostí, ale aj pri písaní vlastných mien štátov a viacslovných vlastných mien (Dvonč 1965, s. 292 – 297; 1966, s. 154 – 156; 1968, s. 350 – 356; 1981, s. 227 – 232). Na spôsob písania niektorých vlastných mien vznikajúcich univerbizáciou z pôvodných viacslovných pomenovaní (*Akadémia*, *Hrad*, *Východ*, *Západ* a i.) sa s ohľadom na ich lexikálnu stránku zameral J. Kopina (1978, s. 37 – 46).

Spôsob písania niektorých cudzích miestnych názvov sa sledoval aj z pohľadu adaptačného procesu (Dvonč 1974, s. 10 – 16). V rámci konkrétnych výrazových prostriedkov sa riešila otázka kvantity cudzích slov a privlastňovacích zámen (Peciar 1965, s. 22 – 32), problematika rozdeľovania slov v slovenčine (Dvonč 1966, s. 219 – 225; 1967, s. 280 – 285), pravopis tzv. príslovkových zložiek (Ondrus 1966, s. 48 – 50), ale aj spôsob písania prípon pri ohýbaní značkových slov (Dvonč 1969, s. 346 – 351), ktorý bol v danom období z pohľadu praktickej aplikácie značne rozkolísaný. Rovnako heterogénny bol zápis cudzích názvov miest v slovenčine (Dvonč 1972, s. 305 – 312).

Zásadné otázky (písanie ypsilonu, *ô*, *ä*, predpôn *s-* a *z-*, písanie veľkých písmen alebo čiarky pred voľným a tesným prívlastkom), smerujúce k ďalšej pravopisnej reforme, mali podobu rozsiahlejších štúdií, v ktorých ich autori (napr. L. Dvonč, J. Jacko, Š. Peciar, J. Ružička) predkladali argumenty na zmenu niektorých pravidiel. Cieľom jednotlivých návrhov bolo, aby sa pravopis stal „prístupnejším väčšiemu počtu používateľov spisovného jazyka“ (Dvonč 1965, s. 208). Pri hodnotení javov sa, prirodzene, poukazovalo na také lingvistické súvislosti z oblasti gramatiky slovenského jazyka, ktoré mali priamy vplyv na pravopisný systém (napr. kategória životnosti v prospech zachovania adjektívnej prípony *-í* v príspevku Š. Peciara s názvom *Poznámky o vzťahu pravopisu a gramatiky* (1965, s. 138 – 142); problém pravopisu aj v súvislosti so skloňovaním tenisových termínov anglického pôvodu v príspevku J. Jacka (1983, s. 42 – 47). O syntaktický systém jazyka sa v štúdii *Nad pravopisom zložených slov* opiera F. Sabol (1986, s. 93 – 96), ktorý zdôrazňuje potrebu písania zložených slov „podľa odlišných syntaktických vzťahov ich zložiek“ (s. 96), teda odlíšenie určovacieho vzťahu od priraďovacieho sa musí prejaviť aj ortograficky. V prieniku zvukovej roviny a ortografie sa neraz riešila otázka distribúcie variantov prípon *-ár*/*-iar*, *-áreň*/*-iareň*, pričom napr. Š. Peciar (1968, s. 340 – 347) sa vo svojej štúdii pokúsil spresniť pravidlá uplatňovania uvedených variantov po spoluhláskach na základe miesta a spôsobu ich artikulácie, prípadne na základe ich auditívneho vnemu.

Pozitívne hodnotenou zmenou, kodifikovanou v roku 1953, bolo zjednotenie písania konjugačných prípon v tvaroch minulého času slovies *-li*, ako aj zjednotenie písania predpôn *s-* a *z-* na základe zásady priamej korešpondencie medzi zvukovou a písomnou podobou slova – v tejto súvislosti zaznievala požiadavka upraviť aj ponechané výnimky (*sbor*, *sväz*, *sjazd*, *zpráva* a ich deriváty). V 4. aj v 5. vydaní PSP (1963 a 1964) sa upravila výslovnosť slov *sväz* [zväz], *sjazd* [zjazd], *sbor* [zbor], čoho dôsledkom bol rozpor medzi ich zvukovou a grafickou podobou, prejavujúci sa v písaní uvedených slov podľa výslovnosti. Osobitným prípadom naďalej ostalo slovo *smena* s rozkolísanou výslovnosťou ([sm-] aj [zm-]).

Na osvojenie pravidiel slovenského pravopisu sa zameral J. Štefanovič (1965, s. 257 – 268), ktorý vo svojej štúdii syntetizuje zistenia v súvislosti s ovládaním pravopisu u žiakov, a to na základe vyhodnocovania najčastejšie realizovaných chýb v diktátoch a v slohu. Svoje závery formuluje do požiadavky racionalizácie pravopisu, ktorá by zároveň viedla aj „k zvýšeniu úrovne pravopisného vyučovania vôbec" (s. 268).

Písaniu grafém *i* (*í*) a *y* (*ý*) v prevzatých lexikálnych jednotkách sa venoval L. Dvonč (1968, s. 15 – 21), ktorý v závere svojej štúdie uviedol, že v porovnaní s češtinou sa pri adaptácii slov uplatňuje iba graféma *i*/*í*. Ten istý autor (Dvonč 1971, s. 374 – 376) v súvislosti s procesom adaptácie cudzích slov (*biatlón*, *pentatlón*) sledoval aj spôsob prepisu spoluhláskových zoskupení (v pôvodnom jazyku *-th-*) a uplatnenie kvantity v týchto slovách, pričom konštatoval, že pri zdomácnení sa spoluhlásková skupina (*-th-*) zjednodušuje (na *-t-*) a zakončenie slova je dlhé (*-ón*). Tému adaptácie vnímal s presahom na zvukovú realizáciu. Takto uvažoval napr. o ortografii lexémy *laser* (1972) a podobne sa výslovnosťou a pravopisom slov (*stopér, boxér*) zaoberal aj J. Jacko (1976), ktorý argumentoval v prospech zachovania dlhej prípony (*-ér*).

V rámci diskusie k spracovaniu 6. zväzku *Slovníka slovenského jazyka* sa F. Kočiš (1975, s. 291 – 297) zaoberal spôsobom písania tvarov niektorých zemepisných názvov (*Tosca*, *Piacenza*, *Sevilla*) s ohľadom na ich skloňovanie. K tejto problematike sa na pozadí viacerých príkladov názvov neskôr vyjadril aj L. Dvonč (1978, s. 102 – 108), ktorý v závere zdôraznil požiadavku „jednotne riešiť (v kodifikácii) otázku skloňovania a písania jednotlivých pádových foriem pri podstatných menách cudzieho pôvodu, pri ktorých je rozdiel medzi ich pravopisnou a výslovnostnou podobou" (s. 107).

Na stránkach SR si v 2. polovici minulého storočia svoje miesto našli aj príspevky venované prepisu grafém z iných jazykových sústav, prípadne opis inojazyčnej pravopisnej reformy (napr. reforme ruského pravopisu sa vo svojej štúdii venovala M. O. Malíková (1965, s. 69 – 79). Prepis tzv. zvláštnych islandských písmen, používaných v islandčine ako germánskej reči, opísal J. Kaňa (1974, s. 46 – 48). Keďže

niekoľko slovanských jazykov má grafickú sústavu založenú na cyrilike, v diskusnom príspevku z r. 1974 boli uvedené príslušné normy, ktoré slúžia ako pravidlá pri prepise cyrilských písmen z ruštiny, ukrajinčiny, bieloruštiny, srbskej verzie srbochorvátskeho jazyka, macedónčiny a bulharčiny do latinského písma. Z diskusného príspevku sa zároveň dozvedáme, že členskú základňu Transliteračnej komisie Československého komitétu slavistov tvorili Š. Peciar a L. Dvonč. V 80. rokoch sa niektorí autori (E. Kudlička, K. Palkovič, I. Lučyc-Fedarec) venovali transkripcii z konkrétneho jazyka (bulharčiny, novej gréčtiny, bieloruštiny) do slovenčiny.

L. Dvonč (1988, s. 291 – 294) sa zameral aj na problematiku lexikografického spracovania hlások a písmen v 6. zväzku *Slovníku slovenského jazyka* (1968) a poukázal na jeho nedostatky. V závere svojho príspevku konštatoval, že „bude potrebné spracovať jednotlivé hlásky a písmená, ktoré sa používajú v spisovnej slovenčine, úplnejšie a jednotnejšie“ (s. 294), a zároveň upozornil na dôležitosť dôsledného spracovania, keďže „SSJ je naším najrozsiahlejším a najúplnejším lexikografickým dielom“ (s. 294).

Ako vyplýva z prehľadu tematického záberu príspevkov, ale aj zo spôsobu nahliadania na jednotlivé javy, spoločnou črtou bolo „volanie“ jazykovedcov po zjednodušení a zosúladení niektorých pravidiel.

Š. Peciar (1972, s. 285 – 291) vyslovuje tézu, že takmer každá zmena pravopisu je motivovaná „zhodou“ alebo zblížením grafickej a zvukovej podoby jednotiek. Pritom nielen výslovnosť pôsobí na grafické zachytenie, ale aj grafika môže tak negatívne, ako aj pozitívne vplývať na výslovnosť, čím sa spochybňuje téza „o principiálnej nezávislosti výslovnosti od pravopisu“ (s. 291). J. Oravec (1972, s. 213 – 221; 263 – 269), opierajúc sa o konkrétne exemplifikácie a odvolávajúc sa na *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1971, sa v dvoch svojich štúdiách podrobne venuje písaniu čiarky vo viacnásobných členoch a vo viacnásobných výrazoch so zlučovacími spojkami *aj*, *i*, *ani*, *alebo*, *či*. L. Dvonč na prelome 70. a 80. rokov minulého storočia upriamuje svoju pozornosť na písanie proprií cudzieho pôvodu (1978, s. 102 – 108). Vychádza pritom, na rozdiel od F. Kočiša (1975), z názoru, že uvedené propriá je potrebné skloňovať podľa výslovnosti pri zachovaní jednotnej grafickej podoby. Písaniu veľkých písmen vo viacslovných názvoch, ktoré sa chápu ako vlastné mená, sa vo svojom príspevku venuje Š. Peciar (1981, s. 227 – 232).

4. RIEŠENIE ORTOGRAFICKÝCH OTÁZOK PRED VYDANÍM PSP V ROKU 1991 A PO ŇOM

Na základe obsahu príspevkov je zjavné, že v 80. rokoch dozrieva čas na nové pravopisné úpravy. Š. Peciar (1983, s. 222 – 233) sa v rámci príprav na nové vydanie PSP pristavuje pri niektorých aktuálnych problémoch slovenského pravopisu (písanie veľkých začiatočných písmen, písanie čiarky, písanie spojovníka v zložených

slovách a písanie výrazov spolu či oddelene), pričom o zmenách sa vyjadruje veľmi opatrne. Sú možné len do takej miery, aby sa neoslabovala stabilita spisovného jazyka. F. Kočiš (1984, s. 281 – 289) konštatuje, že už 11. vydanie PSP z roku 1971 je mŕtvou príručkou, ktorú je potrebné nahradiť, lebo nezodpovedá požiadavkám súčasnej jazykovej praxe. Rozoberá konkrétne miesta (najmä výslovnosť *de*, *te*, *ne*, *le*, *di*, *ti*, *ni*, *li*; tautosylabickú a heterosylabickú zvukovú realizáciu v cudzích slovách; rozdeľovanie slov, písanie veľkých písmen a i.), ktoré podľa autora už dlhodobo negatívne pôsobia na jazykovú kultúru. J. Kačala (1985, s. 11 – 18) mapuje situáciu vo vydávaní PSP, pričom pripomína, že posledná pravopisná reforma bola realizovaná v roku 1953 a do roku 1971 bola v jedenástich vydaniach takmer nezmenená (s výraznejšou úpravou iba v roku 1968). Autor argumentuje v prospech tematického zúženia PSP so zacielením výlučne na ortografickú oblasť. J. Kačala zároveň predstavuje východiská a ciele prípravy novej pravopisnej príručky slovenčiny s akceptovaním dynamického vývinu jazyka, ktorý sa musí pretransformovať do primeraných riešení v kodifikácii najmä v štyroch centrálnych okruhoch problémov (písanie veľkých začiatočných písmen, písanie interpunkcie, najmä čiarky; písanie príslovkových výrazov typu *do biela/dobiela* a písanie zložených adjektív a substantív).

Nové PSP, ktoré v SR predstavuje J. Jacko (1991, s. 247 – 254) so zdôraznením (vtedy už iba) ich pravopisnej funkcie, nadobudli platnosť 1. 9. 1991. Autor vo svojej recenzii sumarizuje fakty uvedené v predhovore, analyzuje osem kapitol textovej časti s výkladom jednotlivých javov, opisuje pravopisný a gramatický slovník doplnený o názvy slovenských obcí s uvedením obyvateľského substantíva a príslušného adjektíva. V závere vyslovuje názor, že „niektoré zmeny v najnovších PSP (*vládnuci*, *prevádzkar*, *prevádzkareň*) sa vykonali bez širšej diskusie“ (s. 254).

Sporné miesta najnovších PSP z roku 1991 neostali ani na stránkach SR bez ohlasov. M. Sokolová (1992, s. 105 – 108) píše o nezanedbateľnom dosahu zdanlivo malých fonologických zmien na skloňovanie v slovenčine (pôvodne *prekážkárok*, *sánkárskeho*, *prevádzkárňam*, *striehnúceho* proti *prekážkariek*, *sánkarského*, *prevádzkarniam*, *striehnucieho*). Uvádza, aké zreťazenie morfologických a derivačných javov môže vyvolať relatívne malá fonologická zmena. K problematike kodifikácie rytmického krátenia v spisovnej slovenčine sa vracia aj L. Dvonč (1997, s. 218 – 225). Konštatuje, že bezprostredne po publikovaní PSP (1991) sa hovorí o potrebe ich úpravy. Zásahy do pravopisnej koncepcie sa začínajú až po 3. vydaní *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (1997), v ktorom sa už uplatnilo dôsledné skracovanie prípon *-ár*, *-áreň* tak po dlhom monoftongu, ako aj po diftongu, pričom sa pripustili aj neskrátené varianty daných prípon *-iar*, *-iareň*. Autor však s niektorými zmenami v oblasti rytmického krátenia nesúhlasí, lebo uvádzané zmeny nie sú v súlade s vývinovými tendenciami jazyka. V rovnakom čísle SR uverejňuje svoj príspevok o kodifikácii slov utvorených príponou *-ár*, *-áreň*, resp. *-ar*, *-areň* aj M. Považaj (1997,

s. 226 – 235), ktorý konštatuje, že pravopisné úpravy z roku 1991 boli prijaté aj z kruhov odbornej verejnosti rozlične. Nielen pokiaľ išlo o aktívne particípiá (*vládnuci*, *striehnuci*), ale aj o skracovanie slovotvorných sufixov v substantívach typu *bábk-ar* proti *mliek-ár*. Kondenzovane zhŕňa niekedy protirečivé názory viacerých autorov (napr. J. Ružička – L. Dvonč, V. Uhlár, Š. Peciar). Kritické hlasy o nedôslednostiach kodifikácie z r. 1991 sa mali možnosť premietnuť do úpravy PSP a do prepracovaného vydania *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (1997) v dvoch podobách: buď návratom k stavu spred roku 1991, alebo redukciou výnimiek z rytmického krátenia pri slovách s príponami *-ár*, *-áreň* aj po predchádzajúcej dlhej slabike s diftongom. S odstupom času sa druhá alternatíva, ktorá bola vkomponovaná do 2. vydania PSP (1998), neukázala ako prijateľnejšia.

Ľ. Kralčák (1992, s. 264 – 269) rozoberá jednotlivé prípady vzťahov v kongruentných spojeniach substantív. Všíma si, že nie všetky typy spojení sa v súvislosti s písaním spojovníka v nových PSP (1991) riešia. V súlade s normou sa spojovník používa len v kompozitách na vyjadrenie zlučovacieho významu (*propán-bután*), v spojeniach so záporom (*kamarát-nekamarát*), ale nepripúšťa sa písanie spojovníka v dvojslovných pomenovaniach s bližším vymedzením (*učiteľ priekopník*). Autor preto poukazuje na zhody a rozdiely v syntaktickej a významovej štruktúre uvedených typov substantívnych spojení.

Na stránkach SR sa rozvinula živá diskusia o písaní prídavného mena *boží*/*Boží*, ktorú otvoril F. Kočiš (1992, s. 30 – 35). Odvolávajúc sa na PSP (1991), konštatuje, že v tomto bode sa musia pravidlá skorigovať, pretože nie sú v nich presne terminologicky a slovosledne vymedzené ustálené spojenia s veľkou začiatočnou grafémou. M. Považaj (1992, s. 361 – 367) v reakcii na príspevok F. Kočiša síce vyjadruje súhlas s rozkolísanosťou pravopisného úzu pri písaní uvedeného slova všeobecne, ale nie v náboženskej literatúre. Neprijíma tiež jeho argument, že pravidlá sa v uvedenom bode musia opraviť, lebo sa neopierajú o hlbšiu jazykovú analýzu. Triádu príspevkov s touto problematikou uzatvára L. Dvonč (1993, s. 165 – 172), ktorý sa na pozadí uvedeného ortografického javu pristavuje pri proprializácii a apelativizácii adjektívnych derivátov (*Boží*/*boží*, *božský*/*Božský*) utvorených od substantíva *Boh*/*boh* a pri ich presnej slovnodruhovej špecifikácii (osobné privlastňovacie a vzťahové prídavné meno).

K problematike písania veľkých písmen vo vlastných menách sa po viac ako desiatich rokov prinavracia v rámci diskusií L. Dvonč (1995, s. 26 – 32). Za nejednoznačné označuje najmä písanie názvov inštitúcií, organizácií, katedier a ústavov. Túto rozkolísanosť podľa autora spôsobuje v niektorých prípadoch vznik apelatív z proprií. V zásade však pravidlá písania veľkých písmen vo vlastných menách sú ustálené, preto ich netreba meniť, len je potrebné spresniť formulácie pravidiel o ich písaní.

L. Dvonč (1997, s. 283 – 288) sa vo svojom ďalšom príspevku opätovne vrátil k staršej podobe pravopisnej podoby slova *smena.* Podal historický pohľad na zmeny uvedenej pravopisnej podoby v doterajších kodifikačných príručkách, od roku 1931 až po rok 1991. V závere štúdie sa však zamýšľa, či posledná kodifikácia v tomto prípade vystihla skutočný stav v norme spisovnej slovenčiny. Aj keď pravopisná podoba *smena* zanikla, po vydaní PSP z roku 1991 naďalej vychádzal denník *Smena*, neskôr *Sme*, teda rečová prax nekorešpondovala s uvedeným ortografickým zásahom. M. Ološtiak (2001, s. 340 – 344) sa k uvedenej problematike vracia v diskusnom príspevku *O prístupoch ku kodifikácii (zmena smeny na zmenu)*. Uplatňujúc terminologický aparát J. Dolníka (1999, s. 106 – 113), na základe zosumarizovaných argumentov hovorí o antinómii pragmatickej a reflexívnej logiky. Rovnako ako L. Dvonč túto kodifikačnú zmenu z r. 1991 spochybňuje. Nielen v súvislosti s touto opakovane pertraktovanou problematikou v SR je zaujímavou a historicky hodnotnou štúdia Š. Švagrovského a P. Žiga (1994, s. 98 – 103), v ktorej sa autori prinavrátili ku genéze tvorenia PSP v prvej polovici minulého storočia. Z dostupných zdrojov uvádzajú fakty, ktorými odhaľujú, že v skutočnosti už H. Bartek navrhol progresívne zmeny v roku 1939 ako reakciu na zložitý pravopis predpôn *s-*, *z-*, *zo-* a predložiek *s*, *z*, *so*, *zo*, opierajúci sa o komplikované významové kritérium pri ich uplatňovaní. Tie síce v tom čase prijaté neboli, keďže po r. 1948 sa o H. Bartekovi z politických dôvodov nemohlo písať ani ho citovať, ale Š. Peciar ich v podstatnom rozsahu prebral a predostrel ako novú pravopisnú reformu. Ukázalo sa tak, že H. Bartek mal nemalý podiel na kodifikácii z roku 1953.

V období narastajúceho prílivu cudzích slov do lexikálnej zásoby slovenského jazyka je prirodzené, že tematika preberania cudzích lexém rezonuje aj na stránkach SR (najmä v rubrike rozličnosti). V súvislosti s adaptáciou slov na ortografickej úrovni vyšlo viacero príspevkov tohto typu, napr. ortografia lexém *handicap*/*hendikep* (Dvonč 1998, s. 375 – 377), *zombie*/*zombi* (Ondrejovič 2000, s. 349 – 350), *talkshow*/*tolkšou* (Jacko 2000, s. 352 – 353), *short track*/*šotrek* (Jacko 2002, s. 190 – 191), používanie a pravopis slov ako *bitcoin*/*Bit-coin*/*Bit-Coin*/*Bitcoin*/*BitCoin* (Patráš 2014, s. 118 – 120), *Startup*/*Start-up* (Wachtarczyková 2015, s. 127 – 130), *bajpas*/*by-pass*/*bypass* (Ondrejovič 2018, s. 222 – 223). Rovnako ako v druhej polovici minulého storočia (porovnaj kap. 3.), aj v prvých desaťročiach nového milénia sú v SR publikované príspevky so zameraním na prepis grafém z iných jazykových sústav. E. Khidayer a E. Jarúnek (2005, s. 38 – 51) sa venujú prepisu arabských slov, pričom v záverečnej časti príspevku uvádzajú konkrétne návrhy zápisu mien a titulov niektorých predstaviteľov arabských krajín. Spôsobu zachytávania špecifických poľských grafém sa na pozadí novinového titulku a tiež konfrontácie spracovania konkrétnej udalosti (blahorečenie pápeža poľského pôvodu) v dvoch denníkoch (*Sme* a *Pravda*) venuje J. Wachtarczyková (2010, s. 405 – 408; 2013, s. 126 – 128).

Rozsiahlejší záber predstavuje M. Lacináková (2021), ktorá sa pokúša o návrh vedeckého systému prepisu arabských grafém, a to v troch štúdiách. V prvej (s. 36 – 54) poukazuje na špecifické znaky, ako aj odchýlky arabskej sústavy a uvádza vlastný návrh grafém na ich zaznamenávanie. V druhej časti (s. 173 – 191) rieši prepis arabského textu ovplyvneného syntaktickým okolím, a to aj na pozadí úvah o zdomácňovaní slov, resp. zohľadnením skloňovania ovplyvneného pozíciou arabských slov v slovenskej vete. V tretej časti (s. 279 – 291) autorka formuluje požiadavky na čiastočnú vokalizáciu.

V súvislosti s pravopisnými reformami boli v SR niekoľkokrát uverejnené príspevky o pravopisných princípoch (najmä Horecký 1952/1953, s. 77 – 81; 1964, s. 321 – 332). Autorom posledného z nich bol Á. Kráľ (2004, s. 37 – 45), ktorý komentoval jednotlivé ortografické princípy. Vychádzajúc zo skutočnosti, že vzťah slovenskej ortografie a ortoepie je komplikovaný, uvádza systémové nedôslednosti slovenského pravopisu (diftongy a hiáty, *ä*, spoluhláskové skupiny, realizácie /*v, j, h, n*/) a predkladá možné úpravy slovenskej ortografie, najmä v prípadoch s doteraz uplatňovaným etymologickým pravopisným princípom (*dcéra, vták, anjel, kde*). Hoci je situácia v rámci slovenského pravopisu kodifikačne relatívne stabilizovaná, vzhľadom na dynamiku jazyka aj v 2. tisícročí prebiehajú písomné diskusie o slovenskom pravopise. V 85. ročníku J. Rusinková (2020, s. 227 – 235) svojím príspevkom o nových pravidlách pravopisu nielen predstavuje vedecký projekt *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe*, realizovaný v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, ale v snahe objasniť aj pravopisné javy – s rešpektovaním výsledkov najnovších lingvistických výskumov v prepojenosti na potreby používateľov spisovnej slovenčiny – otvára o ňom diskusiu. V nasledujúcom (86.) ročníku SR viacerí autori v nadväznosti na predchádzajúce kodifikácie analyzujú v rámci diskusií jednotlivé ortografické javy. J. Rusinková (2021, s. 254 – 267) v dvoch príspevkoch predstavuje problematiku rozdeľovania slov na konci riadka, pričom v časovom slede upriamuje pozornosť na zmeny uvedeného pravidla s ohľadom na uplatňovanie metodologického postupu. Ďalší problém súvisiaci s písaním čiarky predostiera M. Mikušiak (2021, s. 230 – 253), ktorý na základe analýzy navrhuje niekoľkými formálnymi úpravami optimalizovať pravopis v danom pravidle. Problematike zložených čísloviek so zreteľom na písanie spolu a oddelene sa podrobne venuje A. Jarošová (2021, s. 208 – 229), ktorá rozborom materiálu poukazuje na potrebu rozšírenia pravidiel a ich konzistentnosť s ohľadom na jazykovú prax.

V súčasnosti je stále aktuálna otázka písania veľkých písmen v pomenovaniach diferencovaného typu. Na túto oblasť sa zameriava I. Valentová, ktorá v štúdii *Problematika písania veľkých písmen v toponymách v slovenčine* (2020, s. 162 – 190), predtým čiastkovo aj v článku *Ako písať: horná Nitra alebo Horná Nitra?* (2014, s. 121 – 124), poukazuje na fakt, že v edukačnej praxi sa onymický obsah a špecifické

funkcie proprií často redukujú na problematiku ortografie veľkých písmen. Zároveň uvádza, že „vzhľadom na vývin jazyka a stále sa opakujúce problémy pri štandardizácii geografického názvoslovia by bolo vhodné nielen aktualizovať uvedené príklady v platných Pravidlách slovenského pravopisu (2000, nezmenené vyd. 2013) [...], ale v niektorých prípadoch by bolo vhodné urobiť možno aj radikálnejšie zmeny v samotných zásadách písania veľkých písmen na začiatku slov vo vlastných menách, predovšetkým v toponymách“ (Valentová 2020, s. 162 – 163). Po exemplifikácii viacerých typov viacslovných toponým sa pristavuje pri nerovnorodých pravidlách pri ich písaní, napr. *Biele Vody*/*Biele vody*. Objasňuje význam pojmu geonymá (ale aj choronymá, ojkonymá, anojkonymá). Po rozbore konkrétnych prípadov navrhuje eliminovať rôznorodosť pravidiel v závislosti od konkrétneho typu uplatnením jednej z troch ponúkaných zmien, a tak bežnému používateľovi jazyka zjednodušiť pravopis a uľahčiť proces štandardizácie toponým. Ďalšiu aktuálnu ortografickú problematiku v rámci prebiehajúceho projektu v JÚĽŠ SAV, v. v. i., v Bratislave o slovenskom pravopise predstavuje v ďalšom ročníku SR opäť I. Valentová (2022, s. 62 – 88). Mapuje situáciu v písaní rodných mien a ich derivátov. Pristavuje sa pri termíne úradné rodné meno, ktoré nadobúda po zápise cudzojazyčných mien a inojazyčných pravopisných ekvivalentov už zdomácnených rodných mien do matrík iný význam. Po r. 1989 tak v dôsledku väčších možností výberu mien vznikajú pravopisné problémy, týkajúce sa ich neutrálnych aj domácich podôb. Po prezentovaných analýzach autorka predostiera viacero odporúčaní, napr. pojem úradné rodné meno obmedziť iba na podoby v matrikách a úradných dokumentoch, rozlišovať medzi zdomácnenou podobou a inojazyčným ekvivalentom rodného mena, prepisy rodných mien z iných grafických sústav realizovať v súlade s návodmi uvádzanými v PSP. Okruh ortografických tém v poslednom sledovanom ročníku SR uzatvára M. Mikušiak (2022, s. 89 – 110), ktorý deskriptívno-explanačne posudzuje typovo diferencované označovania olympijských podujatí (ich oficiálne názvy, označenia s konkretizačným údajom, všeobecné označenia). Reflektuje uvedené názvy z hľadiska nových mimojazykových skutočností. V súvislosti s ich uvádzaním odporúča prehodnotiť niektoré pravopisné zásady a zvyklosti. Aj keď v roku 2012 boli publikované návrhy zapisovania rozličných typov pomenovaní olympijských podujatí, opierajúce sa predovšetkým o kritériá oficiálnosti a úplnosti, v súčasnosti „nemajú jednoznačnú oporu v kodifikovanej pravopisnej systemizácii ani v analógii s inými akceptovanými pravopisnými modelmi zapisovania názvov športových podujatí“ (s. 107).

5. ZÁVER

Zosumarizovaný prehľad publikačných výstupov tematicky zameraných na ortografiu v priebehu celých deväťdesiatich rokov existencie SR potvrdzuje permanentný záujem lingvistov o túto oblasť. Počet príspevkov, ako aj spôsob nazerania na

konkrétne ortografické javy (často v previazanosti na iný jazykovedný odbor) je diferencovaný v závislosti od úrovne rozpracovanosti danej problematiky a jazykovej situácie v konkrétnom čase. Najvýraznejšími osobnosťami, ktoré prezentovali svoje názory na stránkach SR v 30. a 40. rokoch minulého storočia po pravopisnej reforme v roku 1931, boli H. Bartek a E. Jóna. V najvýraznejšej miere v SR tesne pred jednou z najrozsiahlejších pravopisných reforiem v roku 1953 a po nej publikovali Š. Peciar, L. Dvonč a J. Horecký. SR v prípravnej fáze pravopisnej reformy v roku 1953 bola reprezentatívnym fórom, na ktorého báze prebiehala intenzívna odborná aj verejná diskusia o navrhovaných zmenách. Išlo o najväčší počet pravopisných úprav (predovšetkým: odstránenie *y* a písanie *i* v slovesných tvaroch 3. os. pl. minulého času, písanie predložiek *s*, *z*, *zo* a predpôn *s-*, *z-*, *zo-*, uplatňovanie kvantity v domácich a cudzích slovách, rozdeľovanie slov na konci riadka, písanie veľkých písmen, používanie čiarky či iné nepravopisné zmeny s ortografickým dosahom, ako napr. výslovnosť *ľ*, prechyľovanie ženských priezvisk), ktoré autori v SR argumentačne objasňovali či vyvracali. Neraz protichodné a polemicky zostavené príspevky o pertraktovaných javoch aj v súvislosti s navrhovanými pravopisnými úpravami svedčia o tom, že SR v priebehu celého svojho doterajšieho pôsobenia predstavovala a predstavuje významnú diskusnú platformu pri pripomienkovaní a schvaľovaní PSP, ktoré znamenajú významné medzníky v lingvistickom výskume na Slovensku. Napr. problematika súvisiaca s písaním predpôn *s-*, *z-*, *zo-* bola a je riešená v SR priebežne, počnúc navrhovanou zmenou v r. 1953 písať uvedené grafémy v pozícii derivačnej morfémy podľa ich zvukovej realizácie až po súčasnosť, keď sa v roku 1991 písanie dovtedy jedinej dvojice s rozličným významom *zmena*/*smena* ortograficky, ako dnes naznačuje rečová prax, nie veľmi premyslene zjednotilo na *zmenu* (porov. Dvonč 1997; Ološtiak 2001). Takmer 40-ročná platnosť PSP z roku 1953 bola koncom minulého storočia vystriedaná kodifikáciou z roku 1991 (s ďalšími vydaniami v rokoch 1998, 2000, 2013), ktorej prirodzene predchádzala aj na stránkach SR relatívne dlhá diskusia. Jej výsledkom boli zmeny, ktoré sa dotýkali najmä písania veľkých písmen, príslovkových výrazov typu *do biela/dobiela*, písania čiarky a redukcie výnimiek z tzv. zákona o rytmickom krátení v slovotvorných príponách *-ár*, *-áreň* po predchádzajúcej dlhej slabike s monoftongom, v 2. vydaní PSP z roku 1998 aj po diftongu). Práve posledná uvedená zmena rozprúdila aj v SR odbornú debatu (najmä Sokolová 1992; Dvonč 1997; Považaj 1997), pretože, ako sa ukázalo, pri „zmechanizovanom“ skracovaní prípon tohto typu nejde iba o fonologický, ale aj o derivatologický a morfologický problém so všetkými jeho dôsledkami.

V súčasnosti mnohé mimojazykové okolnosti aj v oblasti ortografie spôsobujú vznik nových problémov, ktoré je potrebné riešiť. V niektorých prípadoch nielen kodifikačne aktualizovať, ale aj principiálne skorigovať, doplniť a skompletizovať. Ide najmä o písanie propriálnych pomenovaní jedinečných novovzniknutých objek-

tov a o adaptáciu preberaných lexém na ortografickej úrovni. Keďže od poslednej kodifikácie uplynuli takmer tri desaťročia, dozrel (či prezrel) čas na opätovné pravopisné úpravy, ktoré v posledných dvoch ročníkoch mapovaním súčasného stavu v oblasti ortografie na stránkach SR avizujú aj pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., v Bratislave.

Literatúra

KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1997). Red. J. Kačala – M. Pisarčíková. 3. dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.

NOVÁK, Ľ. (1931): K problému reformy československého pravopisu. In: *Sborník Matice slovenskej*, roč. 9, sošit 1 – 4, 38 – 72.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Martin: Matica slovenská. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/psp1931/psp1931-lq.pdf

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1940). Martin: Matica slovenská. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/psp1940/psp1940-slovnik.pdf

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM A GRAMATICKÝM SLOVNÍKOM (1953). Red. Š. Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (1964). Hl. red. Š. Peciar. 5., nezmenené vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (1991). Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (1998). Red. M. Považaj. 2. dopln. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (2000). Red. M. Považaj. 3. upr. a dopl. vyd. Bratislava: Veda.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (2013). Red. M. Považaj. 4., nezm. vyd. Bratislava: Veda.

SABOL, J. (1989): *Syntetická fonologická teória*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.

SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA VI. (1968). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

ETYMOLOGICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Martin Diweg-Pukanec

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Štefánikova 67, Nitra
E-mail: mdpukanec@ukf.sk

DIWEG-PUKANEC, M. (2022): Research on Etymology in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 389 – 401.

Abstract: The aim of this paper is to present the articles that were published during the years 1932-2022 in the Slovenská reč journal and dealt with etymological research. Etymological research in the entire period of the journal's existence cannot be reduced to a single line of development from a theoretical point of view, which is visible, among others, in the list of the most prominent etymologists of the Slovak language of the period who carried out a publishing activity in this linguistic field on the pages of Slovenská reč: V. Šmilauer, J. Stanislav, F. Kopečný, V. Polák, Š. Ondruš, and Ľ. Králik. For example, the youngest of the mentioned linguists, Ľ. Králik, belongs more to the conservative wing of etymological research, while, for example, Š. Ondruš, who can be regarded together with Ľ. Králik as the most prolific etymologist in the journal, rather to the modernist wing. This is true if we consider the main criterion of modernity to be a positive or negative attitude towards the possibilities of the laryngeal theory, as was thought in Slovak linguistics about half a century ago. However, if we were to take the modernity of the continuity of the research by the accentologist C. Stang (*Slavonic accentuation*, 1957) as a criterion, as it is supposed nowadays, we would have to admit that the etymology of the Slovak language in the journal is conceptually more in line with the most important etymological dictionary of Slavic languages, *Etimologicheskii slovar slavianskikh yazykov*, which did not reflect the work of C. Stang, nor did it follow the research of the Moscow accentological school (V. M. Illich-Svitych, V. A. Dybo, and others). Since the etymological research on the pages of Slovenská reč does not fully follow C. Stang's accentological work or the works of the Leiden accentological school of F. Kortlandt, which consider Stang's accentology as their starting point, it may nevertheless look like a certain deficit in the perspective of the large production of new etymological dictionaries of the Leiden school. The example of Š. Ondruš, today's undecided discussions among accentologists, but especially the modest contribution of accentology to etymology (e.g. in many respects the excellent Slavic etymological dictionary by R. Derksen, a member of the Leiden school, contains new orthography rather than innovative interpretations) show that modern Balto-Slavic accentology is rather a dead end for the etymology of the Slovak language. Therefore, the articles in the field of etymological research published during nine decades in Slovenská reč certainly cannot be regarded as outdated, quite the contrary. Throughout the entire period they have brought ideas reflecting the state of knowledge at the time, but often also very progressive ideas. These ideas, however, seem to have been exhausted at some point and a moderate, more conservative line of etymological research was established, reflecting both the Czech-Slovak as well as Slovak traditions in Indo-European and Slavic studies.

Keywords: accentology, etymology, laryngeal theory, lexicography, onomastics, semantics, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Etymologickým otázkam sa v Slovenskej reči venuje pozornosť od začiatku 40. rokov 20. storočia dodnes, v počiatkoch boli výrazne prepojené s otázkami onomastickými a táto prepojenosť v oslabenej miere pretrvala do súčasnosti.
- Do 70. rokov 20. storočia chýbajú etymológom slovenčiny základné lexikografické práce, o ktoré by sa mohli systematicky opierať; na stránkach časopisu ponúkajú odbornej verejnosti svoje teoretické i praktické príspevky zasahujúce do etymologickej problematiky nielen česko-slovenskí etymológovia či onomastici, ale aj lexikografi slovenského jazyka.
- Od 70. rokov do 90. rokov dominuje etymologickému výskumu v Slovenskej reči Šimon Ondruš, od 90. rokov podnes Ľubor Králik, autor prvého etymologického slovníka slovenčiny, ktorého potreba rezonuje v Slovenskej reči od polovice 50. rokov.
- Tieto dve kľúčové osobnosti slovakistickej etymológie mali významných predchodcov, viacerých súputníkov, ako aj nasledovníkov, ktorí dotvárajú obraz etymologického výskumu v časopise Slovenská reč.

Cieľom tohto príspevku je predstaviť články, ktoré boli publikované počas posledných 90 rokov v časopise Slovenská reč, teda od jeho vzniku podnes, a zaoberali sa etymologickým výskumom. Hovoriť o jednoznačnej vývinovej tendencii etymologického výskumu v celom období existencie časopisu v plnej miere nemožno, a to predovšetkým z toho dôvodu, že najvýznamnejší etymológovia slovenčiny daného obdobia, ktorí v tejto jazykovednej oblasti vyvinuli na stránkach Slovenskej reči (ďalej SR) publikačnú aktivitu v podobe štúdií alebo aspoň diskusných príspevkov, V. Šmilauer, J. Stanislav, F. Kopečný, V. Polák, Š. Ondruš a Ľ. Králik sa z teoretického hľadiska v žiadnom prípade nedajú považovať za súčasť jediného prúdu etymologického bádania. Viacerí z nich navyše operujú na pomedzí etymologického a onomastického výskumu, keďže onomastika ako náuka o vlastných menách sa svojho času utvárala v rámci etymologických skúmaní.

Nemožno tu okrem toho hovoriť ani o vývinovom prúde etymologického výskumu, ktorý by bol jednosmerný. Najmladší zo spomínaných jazykovedcov Ľ. Králik patrí totiž viac ku konzervatívnemu či tradičnému krídlu etymologických bádaní, kým napríklad Š. Ondruš, ktorý je spolu s Ľ. Králikom najplodnejším etymológom v časopise, skôr ku krídlu modernistickému. To platí, ak za hlavné kritérium modernosti budeme považovať kladný alebo záporný postoj k možnostiam laryngálnej teórie, ako sa v slovenskej jazykovede uvažovalo asi pred polstoročím (porov. Nováková – Ondruš 1974, s. 49). Ak by sme však za kritérium modernosti určili nasledovanie výsledkov výskumu akcentológa C. Stanga (*Slavonic accentuation*, 1957), ako sa uvažuje v súčasnosti, museli by sme priznať, že v rámci tohto kritéria SR v istom zmysle celkovo zaostáva za západoeurópskym smerovaním diachrónnej slavistiky. Určitú vývinovú líniu etymologických bádaní na stránkach časopisu v každom prípade dešifrovať možno a odzrkadľuje sa aj na príklade uvedených osobností, ktoré však, samozrejme, mali aj svojich predchodcov, súputníkov a nasledovníkov, čo v časopise občas alebo aspoň ojedinelo uverejňovali svoje etymologické výskumy, myšlienky či náhľady.

Prehľad bádateľov, ktorí sa v textoch SR venovali etymológii, musíme začať jednou z najvýraznejších osobností slovenskej lingvistiky vôbec, Jánom Stanislavom. Štúdie, čo v časopise uverejňoval, sa síce primárne nevenujú výkladu apelatív, lež najmä proprií, no J. Stanislav sa v nich s prostým výkladom vlastného mena vždy neuspokojuje. Preto sa napríklad v šesťdielnej sérii onomastických článkov s titulom *Zo slovenských miestnych názvov* (1941/1942, s. 41 – 46, 129 – 134, 193 – 196; 1947/1948, s. 34 – 41, 92 – 97, 206 – 210), ktorá započala na začiatku 40. rokov 20. storočia, dozvedáme okrem iného aj etymológie niektorých apelatív. Toto platí tiež pre viaceré jeho ďalšie štúdie, ktorých uverejnil v SR asi tri desiatky (nielen z oblasti onomastiky či etymológie, ale i jazykovej kultúry). Z hľadiska dnešného zdôrazňovania akcentológie v etymológii slovanských jazykov sú veľmi pokrokové slová J. Stanislava, čo odzneli v SR (1946, s. 5 – 12) v súvislosti s publikáciami V. Chaloupeckého *Kniha Žilinská* (1934) a *Středověké listy ze Slovenska* (1937). Tieto považuje za „vzorné“, no pokiaľ ide o „kvantitu samohlások, nemožno sa na ne spoľahnúť“ (1946, s. 7). S ohľadom na zdôrazňovanie detailov v historickolingvistickom bádaní predbehol J. Stanislav (ako aj v mnohom inom) na Slovensku svoju dobu.

Prvé etymologické články v časopise Slovenská reč, čo sa venujú výhradne apelatívam a nielen apelatívam v súvislosti s propriami, možno však pozorovať na začiatku 40. rokov minulého storočia až u Štefana Peciara (1941/1942, s. 196 – 202; 1942/1943, s. 43 – 49). Š. Peciar bol na rozdiel od J. Stanislava členom Bratislavského lingvistického krúžku (1945 – 1951), čo potom tiež naznačuje jeho teoretický prístup k etymológii. Jeho príspevky sa, isteže, zaoberajú etymologickou problematikou predovšetkým z hľadiska synchrónne lexikografického, teda či zapisovať slovníkovú podobu takým alebo onakým spôsobom, ktorý zo spôsobov zápisu je „etymologicky správny“ a ktorý sekundárny (1941/1942, s. 196). Š. Peciar však vo svojich príspevkoch, ktoré majú „praktický dosah pre spisovný jazyk“ (1941/1942, s. 202), v každom prípade správne vyzdvihuje popri fonologickom vývine tiež dôležitosť sémantiky, čo bolo v súlade s dobovým duchom štrukturalistického prekonania mladogramatickej viery v slepú zákonitosť hláskových zmien, ako aj potrebu využívania čo najširšieho a najstaršieho porovnávacieho materiálu, resp. čo najintenzívnejšieho uplatňovania komparatívnej metódy. Načrtáva navyše problematiku ľudovej etymológie, ktorú nepovažuje za nejaký patologický jav, lež spolu s významným bratislavským indoeuropeistom a metodológom etymológie J. M. Kořínkom za „jeden zo štrukturálnych rysov jazykového systému a jeho vývoja“ (porov. Kořínek 1936, s. 82). Etymologické štúdie Š. Peciara v SR sú z teoretického i praktického hľadiska už dôkazom veľmi vyspelého etymologického uvažovania v slovakistike.

Ešte v 40. rokoch 20. storočia, nedlho po uverejnení príspevkov Š. Peciara, vyšla v SR pod názvom *Zo štúdií o slovenskom slovníku etymologickom* (1947/1948,

s. 44 – 51, 172 – 177, 303 – 307) séria článkov z oblasti skúmania pôvodu vybraných výrazov slovenskej apelatívnej slovnej zásoby, čo napísal český „jazykovědec širokých zájmů a zajímavých nápadů“ (Vykypěl – Vykypělová 2011, s. 219) Václav Polák, ktorý sa neskôr stal spoluautorom významného *Etymologického slovníka slovanských jazyků II* (Kopečný – Šaur – Polák 1980). Jeho košaté kultúrno-historické a sémantické interpretácie v sérii jasne naznačujú širšie možnosti rozvoja etymologického bádania. Nepriamo tiež poukazujú na uplatňovanú metódu *Wörter und Sachen* (presadzovanú R. Meringerom, H. Schuchardtom a ďalšími), ktorej hlavným princípom bolo hľadanie vzťahu medzi slovami a vecami, resp. reáliami, čo dané slová označujú. Okrem toho s oporou o hláskoslovný vývin v príspevkoch správne rozlišuje pôvodné slová od výpožičiek, čo je dôležitá problematika, ktorá svojím významom ďaleko presahuje hranice samotnej etymológie i jazykovedy ako takej.

Na stránkach SR viedol v súvislosti s uvedenou sériou V. Polák tiež podnetnú diskusiu s jedným z velikánov českej slovakistiky Vladimírom Šmilauerom. Ten Polákovi okrem iného vyčítal, že vo svojom výklade slovenského výrazu *baňa* (1947/1948, s. 44 – 51) nedostatočne prihliadal k sémantickému posunu a nevysvetlil, prečo by sa silné nemecké maskulínum stalo v slovenčine feminínom a prečo by sa *n* mäkčilo (pozri Šmilauer 1948, s. 145). V. Šmilauer takto upozorňuje aj na gramatický význam a dôsledné pridržiavanie sa známych hláskových zmien. Vo svojej odpovedi sa V. Polák (1947/1948, s. 305 – 307) odvolával na Kálalov slovník s výrazmi *bán* a *báň* i *baňa* a najmä hľadal paralely sémantických posunov, čo predznamenávalo ďalší vývin skúmania etymologických otázok v SR. Spoločne s V. Šmilauerom inak intenzívne argumentovali aj onomastickým materiálom, čo bolo pre oboch bádateľov i dané obdobie typické.

V. Polák voľne nadviazal na sériu článkov a diskusie k nim o desaťročie neskôr svojím príspevkom *Niekoľko poznámok o etymologickom slovníku slovenského jazyka* (1955, s. 361 – 367), v ktorom privítal oživenie etymologického bádania v česko-slovenskej a slovanskej jazykovede, najmä vydanie slovníka J. Holuba a F. Kopečného (*Etymologický slovník jazyka českého*), ale i častí slovníkov, ktoré pripravili F. Sławski (*Słownik etymologiczny języka polskiego*), M. Vasmer (*Russisches etymologisches Wörterbuch*) a A. G. Preobraženskij (*Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*), či zostavenie nového etymologického slovníka českého V. Machkom, ktorý v tej dobe ešte nebol vydaný a autor článku jeho koncepciu dôverne nepoznal. V uvedenej štúdii V. Polák načrtol aj veľmi zásadnú otázku potreby etymologického slovníka slovenčiny, keďže väčšina hlavných slovanských jazykov buď už etymologické slovníky mala, alebo sa pripravovali. Ako minimálny program stanovil vydanie slovenských doplnkov k etymologickému slovníku J. Holuba a F. Kopečného. Jednoznačne pritom však argumentoval v prospech toho, že treba pomýšľať aj na koncipovanie osobitného etymologického slovníka slovenčiny. Uvedomoval si, sa-

mozrejme, že slovenská jazykoveda musí riešiť naliehavejšie lexikografické otázky, ale aj v duchu spomínaných etymologických výskumov Š. Peciara upozorňoval, že sústavné preskúmanie slovnej zásoby slovenčiny z etymologického hľadiska nie je bez významu ani pre také aktuálne potreby danej doby, „ako je napríklad otázka jazykovej správnosti a vôbec jazykovej kultúry v meradle čo najširšom“, pretože „synchronický prieskum jazyka v duchu moderných zásad jazykovedných má ísť ruka v ruke s historickým skúmaním“ (1955, s. 367). Minimalistickú požiadavku slovenských výrazov popri českých v českom etymologickom slovníku, ktorá z pera V. Poláka veľmi rozsiahlo a hlavne obsiahlo odznela na stránkach SR, onedlho do istej miery splnil na tú dobu neprekonateľný *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (1957) V. Machka. Požiadavka osobitného slovníka slovenčiny bola však, žiaľ, naplnená až v roku 2015, keď vyšiel *Stručný etymologický slovník slovenčiny* Ľ. Králika.

Poznámky V. Poláka o dôležitosti slovenského etymologického slovníka privítal v SR okrem iných tiež Jozef Škultéty vo svojom krátkom, ani nie jednostranovom, no metodologicky závažnom príspevku (1956, s. 323). Podľa neho skúmanie dejín slova „odkryje nejednu stránku z histórie nášho ľudu, ozrejmí mnohé skutočnosti z dávnej i nedávnej minulosti našich predkov“. Vo svojom texte sa dokonca pokúšal o etymológiu výrazu *rováš*. Správne upozorňoval, že v češtine je v tejto podobe slovo neznáme, a zamýšľal sa nad otázkou, či pomenovanie prešlo zo slovenčiny (alebo z iného slovanského jazyka) do maďarčiny alebo naopak. Okrem toho je zásadné jeho konštatovanie, že „nárečia nám mnohokrát podávajú veľmi cenný materiál, ktorý možno využiť aj pri etymologických bádaniach“. Túto myšlienku ešte vo väčšej miere rozvinul neskôr v SR dialektológ Anton Habovštiak v zásadnom teoretickom článku o lingvistickej geografii a etymológii (1976, s. 71 – 77).

Myšlienku potreby slovenského etymologického slovníka rozvíjal v SR aj významný slovenský onomastik, lexikológ a lexikograf Vincent Blanár (1959, s. 103 – 110). Tento už reagoval na *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (1957) V. Machka, ktorého je príspevok vlastne určitou recenziou. V. Blanár slovníku právom prisúdil, že je svojou odbornou úrovňou „bezpochyby náš najlepší etymologický slovník“ (1959, s. 103), a rovnako správne predpokladal, že na „dlhý čas zostane prvou príručkou pre každého lingvistu, ktorý sa bude ďalej zaoberať etymologickým výskumom českej a slovenskej slovnej zásoby, a pre každého, kto sa bude zaujímať o pôvod, pôvodný význam a slovné príbuzenstvo výrazov v týchto jazykoch“ (1959, s. 103). Môžeme na tomto mieste uviesť, že Machkov výnimočný etymologický slovník a jeho neskoršie vydania vychádzajú aj z pár textov uverejnených v SR (napr. spomínanej štúdie V. Poláka o výraze *baňa*), hoci musíme s poľutovaním konštatovať, že sám V. Machek v SR žiadnu etymologickú štúdiu nikdy nepublikoval.

V. Blanár vo svojom príspevku zopakoval viaceré z úvah V. Poláka, ale na príklade Machkovho slovníka, ktorý ešte V. Polák v čase písania svojho príspevku nemohol poznať, podobne ako J. Škultéty navyše vyzdvihol uvádzanie nárečových výrazov a frazeologizmov, keďže takýto jazykový materiál je často starobylý a účinne pomáha nájsť správnu etymologickú interpretáciu. Tento postup, ako uvádza, je metodicky závažný najmä pre jazyky, ktoré nevynikajú prastarými jazykovými pamiatkami, ako je napríklad aj slovenčina. V. Blanár inak v plnej miere súhlasil s V. Polákom, pokiaľ ide o potrebu vlastného slovenského etymologického slovníka, a navyše sa prihováral, aby boli doňho zaradené aj niektoré vlastné mená, ako to je v slovníku M. Vasmera. V článku V. Blanára treba okrem toho vysoko vyzdvihnúť, že pri etymologickom a historickolexikálnom výskume vychádzal z teórie sémantických polí, čo neskôr ďalej rozvinul Š. Ondruš.

Predtým ešte, ako Š. Ondruš v 70. rokoch začal v SR publikovať svoje články, uverejnil rozsiahly etymologický príspevok v tomto časopise Ján Mihál (1964, s. 17 – 25). Venoval sa v ňom celému radu slov: *bozať* (*bozk*, *bozkať*), *cimet* (*cimét*), *(o)gabať (sa)*, *gániť*, *gniaviť*, *honobiť*, *hrobľa*, *hvaždiť*, *kiša* (*kyša*), *korčuh*/*korčuch*, *košiar* (*košarovať*), *mechňa*, *megera*, *mego*, *snice*, čím predznamenal plodné publikačné desaťročia Š. Ondruša. Už z výberu slov je zrejmé, že orientácia na nárečové slová, resp. ich neopomínanie, je v tomto období v etymologickom výskume samozrejmosťou, hoci aj prvá originálna slovakistická monografia z tejto oblasti vyšla až o vyše polstoročie neskôr (Králik 2020). V prípade niektorých výrazov autor štúdie reaguje rovnako ako V. Blanár na spomínané články V. Poláka, ako aj na významný slovník V. Machka (1957), pričom tento má snahu doplniť o výklad slovenských výrazov, čo sa v ňom nenachádzajú. J. Mihál v článku pracuje už s celým radom slovenských, slovanských či indoeurópskych etymologických, nárečových, frazeologických a iných slovníkov, o ktoré sa už v čase jeho vydania v časopise Slovenská reč mohol opierať.

O tieto i ďalšie slovníky vrátane rozsiahleho *Slovníka slovenského jazyka* (1959 – 1968, red. Š. Peciar) sa mohol vo svojich početných príspevkoch v SR opierať aj Šimon Ondruš, ktorého môžeme bez nadsadenia označiť za prvého slovenského vedeckého špecialistu na etymológiu. V jeho etymologických interpretáciách v jednotlivých článkoch možno vo všeobecnosti vidieť principiálnu tendenciu vykladať slová primárne vždy z domácich zdrojov, ak je toto akokoľvek možné. Druhou, ešte významnejšou pracovnou metódou Š. Ondruša bolo pozitívne zisťovanie sémantických responzií, množiny významov (semém), „ktoré vznikli v synchrónii alebo v diachrónii jazyka syntagmatickou alebo paradigmatickou špecifikačnou determináciou pôvodne jedného významu v rámci jednej a tej istej lexémy alebo v rámci množiny odvodenín pôvodne jednej a tej istej korennej morfémy“ (1973, s. 32 – 33), čo je značným teoretickým pokrokom od čias článkov V. Poláka a ďalších.

Na týchto dvoch zásadách, ktoré považoval za hlavnú cestu zdokonaľovania etymologického výskumu, sú rigorózne vystavané všetky jeho rané i neskoršie etymológie. Spomínané princípy, formulované priamo i nepriamo niekoľkokrát tiež v SR, bývajú v istej miere bežnou súčasťou etymologických výskumov, no asi u žiadneho etymológa v takej konzekventnej, ba až krajnej podobe ako u Š. Ondruša. Kým väčšina etymológov sa o menované princípy opiera, Š. Ondruš na nich priam stojí. To môžeme vidieť napríklad aj pri jeho výklade viackrát spomenutého slova *baňa* (1971, s. 16): „Doterajší názor o významovom vývine ‚kúpeľ' > ‚baňa' má čisto špekulatívny ráz. Neopiera sa o nijaké pozitívne zistené responzie z iných jazykov. Prieskumom pomenovaní kúpeľa v iných jazykoch sa nám nepodarilo nájsť prípad, aby sa prvotné pomenovanie kúpeľa prenieslo na pomenovanie bane. Úvahy o tom, že u Slovanov sa slovo pre kúpeľ prenieslo na pomenovanie bane preto, lebo u starých Slovanov mali aj kúpele, aj bane guľatý, okrúhly tvar, má takú istú vedeckú hodnotu ako tvrdenie, že pomenovanie jablka sa prenáša na pomenovanie hlavy, lebo jablko aj hlava majú guľatú podobu."

Š. Ondruš je v SR i s ohľadom na uvedené zásady neraz pomerne ostrým kritikom etymológií V. Machka. Do určitej miery odôvodnene tvrdí, že je pre jeho výklady „typické to, čím sa vyznačuje Machkova etymologická metóda vôbec: kvôli totožnosti významov geneticky spájaných slov „prepáči" týmto slovám aj veľké hláskové rozdiely takého druhu, ktoré nie sú v súlade s pravidelným hláskovým vývinom daných jazykov" (1970, s. 261). Toto je v istom zmysle okrem iného oprášenie rigoróznosti princípov mladogramatickej školy, ktorej inak progresívny Š. Ondruš zástancom nebol (1975, s. 28). Na rozdiel od V. Machka bol však okrem iného dôsledným zástancom laryngálnej teórie, ako aj viacerých ďalších novátorských myšlienok (najmä z pera žiakov A. Meilleta v Paríži E. Benvenista a J. Kuryłowicza vrátane akcentológie druhého menovaného, no predovšetkým nimi rozpracovanej tzv. schwebeablautovej teórie štruktúry indoeurópskeho koreňa, ktorá sa vždy prijímala skôr rozpačito), čo sa rozvíjali v európskej jazykovede a ktoré v SR väčšinou aj dopodrobna vysvetlil, čím prinášal do nášho geografického priestoru obrovský pokrok, hoci, ako čas ukázal, možno až priveľký. Spomenutá prísnosť, zásadovosť a inovatívnosť v etymologickom výskume, ktorá okrem iného zaznievala i na stránkach SR, bola svojho času veľkým prísľubom do budúcnosti etymologického výskumu slovenčiny.

Výber výrazov, ktorých etymologický výklad Š. Ondruš v SR podával, sa orientoval najmä na špecificky slovenské prvky v rámci slovanských jazykov a počítalo sa pri ňom nezriedka s archaickosťou slovenčiny medzi slovanskými jazykmi a jej osobitným významom pre rekonštrukciu praslovanskej slovnej zásoby. Š. Ondruša aj napriek kritike na vlastnú adresu často cituje tiež najvýznamnejší český etymológ V. Machek v ďalších vydaniach svojho *Etymologického slovníka jazyka*

českého (1968, 1971). Isto najmä s ohľadom na túto osobnosť domácej indoeuropeistiky a slavistiky, ako i vyspelý stav dobovej slovenskej lingvistiky vrátane etymológie, ku ktorému v nemalej miere prispel aj časopis Slovenská reč, vypustil v názve slovníka „*a slovenského*“ (pričom tiež vynechal slovenské heslá bez paralel v češtine) a prenechal úlohu vytvoriť osobitný etymologický slovník slovenčiny iným, najmä slovenským bádateľom. Výskum Š. Ondruša však napriek všetkým vedeckým a osobnostným predpokladom tohto bádateľa k samostatnému etymologickému slovníku, žiaľ, nedospel.

Š. Ondruš sa v SR zapojil popri diskusii o viackrát spomínanom slove *baňa*, resp. *báň* okrem iného aj do zaujímavej polemiky s V. Šmilauerom. Š. Ondruš v jednom zo svojich príspevkov (1975, s. 27 – 40) reagoval na výčitky proti svojim výkladom zo strany V. Šmilauera, ktorý podrobil kritike jeho tri články v SR (1972, s. 257 – 263; 1972, 334 – 341; 1973, s. 32 – 39), pričom Š. Ondrušovi hneď aj odpovedal (1975, s. 40 – 41). V. Šmilauer oprávnene nabádal najmä k opatrnosti, že „vykládat vlastní jména z obecných slov nedoložených, jen vykonstruovaných je krajně nebezpečné“ (1975, s. 40), čo je dôležité najmä pre onomastiku, ale zároveň v genetickom výskume vo všeobecnosti spochybňoval „předpoklady silných změn významových“, ako aj postup „tvoření zcela nepravidelného“ (1975, s. 41). Podobne aj mimoriadne významná osobnosť českej etymológie František Kopečný vo svojom článku v SR s názvom *Poznámky k etymologiím Š. Ondruše* (1976, s. 110 – 114) vyvracia Ondrušovu etymológiu slov *sobáš*, *svadba* (1975, s. 265 – 274) a vraví, že je uveriteľnejšie to, „co lze ohmatat. Při sebevětším obdivu k důmyslnosti domněnky, zejména když je v ní příliš mnoho podmínek... Opatrnosti je tu každému potřeba“ (1976, s. 113 – 114).

Na tento pomerne zmierlivý článok Š. Ondruš reagoval už tradične o čosi ostrejšie (1976, s. 262 – 269; a najmä 1976, s. 349 – 357), dokonca ironicky ocenil, že F. Kopečný sa aj pod vplyvom jeho štúdií v SR či inde začal prikláňať k laryngálnej teórii. To F. Kopečný vo svojej, trochu už úsečnejšej odpovedi v časopise (1977, s. 176 – 182) jednoznačne odmietol a navyše spochybnil aj hlavnú pracovnú metódu Š. Ondruša: „Přes sebelepší a sebečetnější sémantické paralely nejsme oprávněni čekat jejich opakování a nějaký motivační moment zabsolutňovat.“ F. Kopečný v spomínanej odpovedi zhrnul aj hlavný problém etymologického výskumu Š. Ondruša: „Pokud se pokoušíme důsledně převádět indoevropské kořeny do všech jejich ablautových a švébeablautových podob, je to hra záslužná. Ale vidět v tom hlavní oporu pro etymologii a myslet, že každému možnému konstruktu musí při tom ve slovanském slovníku odpovídat nějaká realita, je už pochybené“ (1977, s. 182).

Tón diskusií na stránkach SR ukazuje, ako hlboko Š. Ondruš predovšetkým v začiatočnej fáze svojho etymologického výskumu veril novým ideám a hlavne metodologicky niektorým teoretickým koncepciám v lingvistike ako takým a ako skalopevne za nimi stál, a to aj za prípadnú cenu nesúhlasu väčšiny vedeckej komunity.

Tá bola do značnej miery napokon aj zaplatená. V nasledujúcich príspevkoch v SR už Š. Ondruš uvedené teoretické koncepty s pôvodnou naliehavosťou neuvádzal, hoci ich ešte z času na čas spomínal a vysvetľoval (napr. 1994, s. 90 – 94), otupil tiež ostrie kritiky na adresu svojich konzervatívnejších (v už uvedenom zmysle slova) kolegov, pričom však neustále disponoval nespornou a nesmiernou originalitou svojich jedinečných etymologických výkladov.

V 90. rokoch 20. storočia sa popri článkoch Š. Ondruša začali v SR vo veľkom počte objavovať aj etymologické príspevky Ľubora Králika, rovnako významnej osobnosti slovenskej etymológie a na stránkach časopisu rovnako plodnej. Ľ. Králik je na rozdiel od Š. Ondruša značne teoreticky konzervatívnejším a okrem toho vo svojich štúdiách takmer až pozitivisticky stroho, no najmä podrobne uvádza všetky alebo takmer všetky dostupné informácie, fakty i interpretácie. Takto inak napríklad dopĺňa prehľad výkladov praslovanského výrazu **stréla* v jednom analyzovanom článku o výklad Š. Ondruša, ktorý v ňom možno aj vzhľadom na nami uvedené hodnotiace poznámky o prílišnej originalite tohto slovenského etymológa chýba (1994, s. 39 – 40). S týmito informáciami Ľ. Králik navyše dôsledne pracuje. Nesústreďuje sa primárne na svoj originálny výklad a jeho obhajobu, ako to robieval Š. Ondruš, lež niekedy sa iba uspokojuje s uvedením a vyhodnotením existujúcich výkladov. Toto predstavuje výrazný rozdiel v metóde, ktorá je na prvý pohľad (na osi sporu o primárnosti indukcie či dedukcie vo vede) induktívnejšou.

Ľ. Králik hneď vo svojich raných článkoch nadväzoval aj na články v SR z pera Š. Ondruša, ktoré vhodným spôsobom dopĺňal (napr. Ondruš 1977, s. 94 – 101; Králik 1994, s. 276, resp. Ondruš 1970, s. 257 – 265; Králik 1995, s. 225 – 230). Časopis dokonca v tom istom čísle uverejnil aj názor oboch jazykovedcov na ten istý výraz (Králik 1994, s. 84 – 90; Ondruš 1994, s. 90 – 94), čím prispel ku kontinuite i rozvoju etymologických bádaní v slovakistike. Vo všeobecnosti možno povedať, že Ľ. Králik triezvo prehodnocuje „progresívne“ teórie a vyberá z nich to, čo má pevné vedecké základy, čím slovakistickej etymológii prináša žiaduci neprogresívny pokrok. Týmto spôsobom ide ostatne v koncepčnom súlade okrem iného tiež s nepochybne najvýznamnejším etymologickým slovníkom slovanských jazykov *Etimologičeskij slovar' slavianskich jazykov* (1974 –), ktorý v plnej miere nereflektoval laryngálnu teóriu, dielo C. Stanga, ba plynule nenadviazal vo svojich jednotlivých zväzkoch napríklad ani na výskumy moskovskej akcentologickej školy (V. M. Illič-Svityč, V. A. Dybo a i.). V časopiseckých prácach Ľ. Králika však môžeme jasne vidieť napríklad nadväznosť na Š. Ondrušom zdôrazňované pozitívne zisťovanie sémantických responzií, a to v primeranej miere a vyváženým spôsobom, t. j. vníma ich ako argumentačnú oporu, no nie nevyhnutný predpoklad.

Vo svojich počiatočných prácach v časopise sa Ľ. Králik venoval mytologickým súvislostiam slovenskej lexiky (1994, s. 37 – 44), v ktorých načrtol aj pre

onomastiku zaujímavý vzťah proprializácie a apelativizácie. Hneď od začiatku svojej publikačnej aktivity na stránkach SR neopomínal výpožičky, najmä z nemčiny, resp. jej lokálnych historických podôb, slovenskú nárečovú lexiku ani etymologicky veľmi zaujímavú problematiku expresívnych výrazov (1994, s. 129 – 134; 1994, s. 272 – 278; 1994, s. 339 – 342; 1995, s. 225 – 230), kde programovo zastával potrebu „maximálne konkrétnej, často individuálnej etymologickej analýzy expresívnych slov", vyjadrenú svojho času O. N. Trubačovom (1961, s. 209). Od počiatku sa však nevyhýbal ani slovenskej subštandardnej či argotickej lexike (1997, s. 154 –158), čím nasledoval trend v etymológii nastolený v našom regióne V. Machkom, ba neskôr ani zaujímavým slovným spojeniam tohto druhu (2006, s. 156 – 160) a neobvyklým výrazom, či už starším alebo novším (napr. 2010, s. 203 – 206; 2011, s. 190 – 191). Vo svojich článkoch sa však (okrajovo) venoval dokonca i spisovnosti (2005, s. 126 – 127), ako sme to videli ešte v článkoch Š. Peciara, či antroponymii (2019, s. 165 – 184). Toto všetko ukazuje široký vedecký záber Ľ. Králika, ktorý napokon aj vyústil do tvorby už spomínaného prvého etymologického slovníka slovenčiny (Králik 2015) ako diela, ktoré zaplnilo významnú medzeru v slovenskej lexikografii.

Ľ. Králik sa vo svojich príspevkoch opiera o výbornú znalosť slovotvorby, kde mu je vhodným východiskom o. i. *Słownik prasłowianski* (1974 –), hláskoslovného vývinu slovanských jazykov, sémantickej typológie, kontaktovej lingvistiky (zaujímavo, s doloženými sporadickými hláskovými zmenami v slovenčine, napr. 2010, s. 261 – 269), ako aj slovanskej, najmä však, samozrejme, slovenskej nárečovej a historickej lexiky, onymiu nevynímajúc. Tu sa mohol okrem iného oprieť o archívne materiály a kartotéky *Slovníka slovenských nárečí* (1994 –) a *Historického slovníka slovenského jazyka* (1991 – 2008), budované v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, pričom práve na počiatku jeho publikačnej aktivity v SR začali tiež vychádzať jednotlivé zväzky oboch slovníkov. Dôležité v tejto súvislosti je, že autor vo svojich článkoch v časopise spresňuje viaceré slovníkové doklady výrazov v slovenskom jazykovom areáli, ktoré boli pôvodne nesprávne štandardizované. Najcennejšími z týchto sú, pravdaže, sémantické rezíduá z praslovanského obdobia, tak napríklad podoba *hryzka* (SSN) dialektizmu *hriška* ‚nezoraný kus zeme pri vybočení z brázdy' k slovesu *hrýzť*, čo je však k slovu *hriech*, t. j. štandardizovane malo byť *hrieška* (1997, s. 5 – 7), ale i mnohé ďalšie. Svojimi stručnými, zato však veľmi presvedčivými výkladmi, publikovanými v Slovenskej reči, obohatil nielen jazykovedné poznanie, ale cez uvádzanie „pravdivej" motivácie výrazov, čo je ostatne pôvodným cieľom etymológie, rovnako aj poznanie kultúry a myslenia spoločnosti v skorších štádiách jej vývoja.

Obdobným spôsobom zvyšoval Ľ. Králik tiež kvalitu *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, kde revidoval etymologický aparát, či akademického *Slovníka cu-*

dzích slov, v ktorom počas prípravy jeho 2. vydania na základe takejto revízie boli dokonca eliminované heslové výrazy, ktoré nie sú vlastne cudzie, ako i zmenená štruktúra existujúcich hesiel v prípade etymologických homoným, čo je problematika, ktorej sa podrobne venoval aj v súvislosti s *Historickým slovníkom slovenského jazyka* (2015, s. 6 – 19). O uvedených revíziách práve v SR obsiahlo (2005, s. 288 – 295) alebo aspoň výberovo (2009, s. 125 – 128; 2010, s. 203 – 206) referoval. Obrovskú poctivosť tohto bádateľa a jeho silnú tendenciu k induktívnosti môžeme vidieť okrem iného v tom, že pri revízii *Slovníka súčasného slovenského jazyka* opravuje svoju revíziu *Slovníka cudzích slov* (napr. v článku 2009, s. 125), ba dokonca už v počiatkoch svojej tvorby v časopise výklad z jedného článku (1994, s. 129 – 134) dokázal už v tom istom roku v inom príspevku odvolať (1994, s. 341), ak bol medzičasom objavil nové fakty či vierohodnejšie interpretácie.

Vlastné odborné štúdie v časopise však neboli, ako sme už aj čiastočne naznačili, jedinou prioritou Ľ. Králika, keďže svojou nezastupiteľnou odbornou prácou nahrádzal prácu celého tímu etymológov. Toto môžeme vidieť tiež na jeho opise histórie a obhajobe potreby inštitucionalizovaného etymologického výskumu v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV na stránkach SR (2013, s. 379 – 381), kde nadviazal na príspevok Milana Majtána (1995, s. 260), ktorý sa niesol v podobnom duchu. Okrem toho fundovaným spôsobom odbornej verejnosti sprístupňoval významné diela iných etymológov zo stredoeurópskeho regiónu (1997, s. 340 – 347; 2014, s. 181 – 193), ako boli napríklad jednozväzkové etymologické slovníky chorvátčiny (Alemko Gluhak: *Hrvatski etimološki rječnik*) a slovinčiny (Marko Snoj: *Slovenski etimološki slovar*) alebo viaczväzkové zobrané spisy V. Machka či významné zahraničné podujatia venované etymológii, napr. brnianske Etymologické sympóziá etymologického oddelenia Ústavu pro jazyk český AV ČR (2003, s. 30 – 33; 2005, s. 235 – 238; 2008, s. 238 – 242), ktorého bol V. Machek spoluzakladateľom. Aj prostredníctvom SR teda prepája slovakistickú etymológiu so širšie slavistickou, čo bolo a je pre rozvoj tohto odboru na Slovensku kľúčové.

Okrem Š. Ondruša a Ľ. Králika, ktorí posledné desaťročia dominovali etymologickému výskumu na stránkach SR, sa však doňho, samozrejme, zapájal aj celý rad ďalších bádateľov. Spomedzi nich by sme vyzdvihli aspoň Konštantína Palkoviča, ktorý okrem iného odbornej verejnosti predstavil dva rukopisné etymologické slovníky slovenčiny z prelomu 19. a 20. storočia, a to trenčianskeho advokáta Rudolfa Skotnického (1971, s. 312 – 316) a revúckeho lekára Gustáva Maurícia Reussa (1994, s. 94 – 97). Vedecká hodnota týchto dvoch etymologických pokusov nie je síce dnes a nebola príliš ani svojho času zásadná, ale majú svoju kultúrnohistorickú cenu a sú integrálnou súčasťou dejín slovenského etymologického bádania, takže ich objav a analýza si bezpochyby zaslúžia pozornosť i uznanie. Popri K. Palkovičovi nesmieme, samozrejme, zabudnúť ani na množstvo kvalitných bádateľov, ktorí sa

v časopise venovali etymológii, alebo sa jej aspoň dotýkali v rámci svojich príspevkov z oblasti onomastiky, lexikológie, frazeológie, lexikografie, dialektológie, dejín slovenského jazyka, kognitívnej lingvistiky, sociolingvistiky a podobne.

Etymológii sa, prirodzene, nemohli vyhnúť ani zakladateľské osobnosti nitrianskej paleoslavistiky, vďaka ktorým sa táto neformálne nazýva aj školou dvoch dám, Ema Krošláková, rozoberajúca v časopise slovo *rataj* (1995, s. 152 – 156), a Katarína Habovštiaková, prinášajúca o. i. výklad slova *režim* (1958, s. 163 – 165), čo je typ slov, ktoré podľa V. Machka patria iba do slovníkov cudzích slov, nie etymologických, ale dnes sú nezriedka ich súčasťou, čím teda načrtla súčasný trend; venovala sa však aj starším výrazom (napr. 1958, s. 59 – 60; 1959, s. 157 – 160). V modernej západoeurópskej etymológii populárnu problematiku akcentológie načrtáva ďalší významný nitriansky paleoslavista Ľubomír Kralčák (2007, s. 355 – 370) a etymológii, ako aj akcentológii sa čiastočne venuje tiež jeden z pokračovateľov tejto línie slovenskej filológie Martin Pukanec (2008, s. 155 – 165; 2009, s. 276 – 282; 2010, s. 347 – 354; 2016, s. 160 – 165; 2017, s. 159 – 168).

Slovenská lingvistika na stránkach SR ani inde však nenadväzuje v plnej miere na laryngálnu teóriu, akcentologické výskumy C. Stanga (1957) či celkovo etymologické výskumy leidenskej akcentologickej školy F. Kortlandta, ktoré považujú laryngálnu teóriu i Stangovu akcentológiu za svoje východiskové body. Táto skutočnosť môže z hľadiska veľkej produkcie nových etymologických slovníkov leidenskej školy vyzerať ako určitý deficit slovakistickej etymológie i časopisu. R. Sukač vo svojom, inak v jednotlivostiach dosť nepresnom príspevku dokonca pozoruje (Sukač 2021, s. 60, 63 a i.), že až v roku 2016 článkami M. Pukanca, z ktorých jeden bol uverejnený aj v SR (2016, s. 160 – 173; ale najmä Pukanec 2016, s. 45 – 51), mali slovenskí jazykovedci znovuobjaviť modernú slovanskú akcentológiu, keďže tu boli predstavené Stangove paradigmy. Príklad Š. Ondruša, dnešné búrlivé a ani zďaleka nie rozhodnuté diskusie medzi jednotlivými akcentologickými školami a bádateľmi, spochybnenie laryngálnosti laryngál (pozri Kümmel 2007), ale najmä nepatrný prínos akcentológie pre etymológiu (napr. v mnohých ohľadoch výborný slovanský etymologický slovník člena leidenskej školy R. Derksena, 2008, obsahuje skôr nový spôsob grafickej reprezentácie indoeurópskych, baltoslovanských a praslovanských foriem než objavné výklady) ukazujú, že moderná baltoslovanská akcentológia je pre slovakistickú etymológiu skôr slepou uličkou, hoci i s novými výhľadmi (jeden naznačuje napr. Pukanec 2017).

Články z oblasti etymologického výskumu uverejňované počas deviatich desaťročí v SR preto rozhodne nemôžeme považovať za neaktuálne, práve naopak. V celom období prinášali prinajmenšom myšlienky odrážajúce súdobý stav poznania, ale neraz i idey veľmi progresívne. Tieto idey sa však, zdá sa, v určitom momente vyčerpali a nastolila sa umiernená, konzervatívnejšia línia etymologického výsku-

mu, ktorá reflektovala česko-slovenskú (najmä skvelú machkovskú) a slovenskú indoeuropeistickú a slavistickú tradíciu, pričom neodmietala ani myšlienky J. Kuryłowicza, E. Benvenista, F. Kortlandta a ďalších. Na záver môžeme preto skonštatovať, že príspevky v časopise Slovenská reč mali zásadný význam pre formovanie etymológie ako lingvistickej disciplíny, a to nielen zo slovakistického hľadiska.

Literatúra

DERKSEN, R. (2008): *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill.

ETIMOLOGIČESKIJ SLOVAR' SLAVIANSKICH JAZYKOV. PRASLAVIANSKIJ LEKSIČESKIJ FOND (1974 –). Moskva: Nauka.

HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1991 – 2008). Bratislava: Veda.

CHALOUPECKÝ, V. (1934): *Kniha Žilinská*. Bratislava: Učená společnosť Šafaříkova.

CHALOUPECKÝ, V. (ed.) (1937): *Středověké listy ze Slovenska. Sbírka listů a listin psaných jazykem národním*. Praha: Melantrich.

KOPEČNÝ, F. – ŠAUR, V. – POLÁK, V. (1980): *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha: Academia.

KOŘÍNEK, J. M. (1936): Poznámky k metodice etymologisování. In: *Slovo a slovesnost*, 2/2, 78 – 83.

KRÁLIK, Ľ. (2015): *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.

KRÁLIK, Ľ. (2020): *Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nárečí)*. Bratislava: Veda.

KÜMMEL, M. J. (2007). *Konsonantenwandel. Bausteine zu einer Typologie des Lautwandels und ihre Konsequenzen für die vergleichende Rekonstruktion*. Wiesbaden: Reichert.

MACHEK, V. (1957): *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

MACHEK, V. (1968): Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia. (3. vyd. 1971)

NOVÁKOVÁ, T. – ONDRUŠ, Š. (1974): Súčasné smery v jazykovede. In: *Jazykovedný časopis*, 25/1, 47 – 52.

PUKANEC, M. (2016): On the Rhythmic Law and the Suffix *-ár*. In: *Jazykovedný časopis*, 67/1, 45 – 51.

PUKANEC, M. (2017): Stručný etymologický slovník slovenčiny a Winterovo pravidlo. In: *Jazykovedný časopis*, 68/1, 89 – 96.

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI (1974 –). Hl. red. F. Sławski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1959 – 1968). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁREČÍ (1994 –). Bratislava: Veda.

STANG, C. S. (1957): *Slavonic accentuation*. Oslo: I kommisjon hos H. Aschehoug (W. Nygaard).

SUKAČ, R. (2021): Peculiarities of the national fishing: Slovak Rhythmic Law and related species. In: *Linguistica Brunensia*, 69/1, 59 – 80.

ŠMILAUER, V. (1948): Slovenská filologie. In: *Časopis pro moderní filologii*, 31/1, 143 – 145.

TRUBAČOV, O. N. (1961): Zadači etimologičeskich issledovanij v oblasti slavianskich jazykov. In: *Aktuaľnyje problemy slavianovedenija*. Moskva: Izdateľstvo Akademii nauk SSSR, 202 – 210.

VYKYPĚL, B. – VYKYPĚLOVÁ, T. (2011): Zapomenutý český jazykovědec Josef Sklenář. In: *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, Band 57, 219 – 223.

HISTORICKÁ LINGVISTIKA V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ[1]

Gabriela Múcsková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Panská 26, Bratislava
E-mail: gabriela.mucskova@juls.savba.sk

MÚCSKOVÁ, G. (2022): Historical Linguistics in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 402 – 419.

Abstract: The article presents an overview of researched topics from the field of historical linguistics presented in the nine decades of the Slovenská reč journal. The analysis of the journal's content reveals that the field of historical linguistics is covered very fragmentarily and the reasons for this state are summarized in the introductory part of the paper. In the next parts, individual cases of phonetic, grammatical, and lexical changes are characterized, as well as the opinions of different scholars on the particular topics are compared. The presentation of historical linguistic topics is closely connected with other diachronic linguistic disciplines such as etymology, dialectology, onomastics, and the history of literary language. Moreover, the types of analyzed questions also revealed the thematic conditionality of the historical research topics and current issues discussed in the synchronic linguistic spheres.

Keywords: historical linguistics, language origin, language change, language dynamics, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Príspevok predstavuje témy z oblasti vývinu slovenského jazyka prezentované v deväťdesiatich ročníkoch časopisu Slovenská reč a ich užšie tematické zameranie.
- Vzhľadom na nižšie zastúpenie historickolingvistických tém na stránkach Slovenskej reči sa v príspevku podrobnejšie prezentujú len niektoré dominantnejšie témy alebo okruhy, ktorých prítomnosť v časopise zameranom najmä na súčasný jazyk vyvolali mimojazykové okolnosti alebo diskusie týkajúce sa synchrónnych jazykových problémov.
- Témy historickej lingvistiky sú v obsahu celého časopisu vzájomne prepojené s príspevkami z ďalších diachrónnych disciplín ako etymológia, onomastika, dialektológia, vonkajšie dejiny jazyka a pod.

1. ÚVOD

Oblasť historickej lingvistiky nie je na stránkach Slovenskej reči (ďalej SR) výraznejšie zastúpená. Neznamená to však, že by sa v slovenskej lingvistike otázkam vývinu jazyka nevenovala pozornosť. Práve naopak, už v 30. a 40. rokoch – teda v čase začiatkov časopisu – sa objavovali prvé historickolingvistické práce Henricha Barteka, Ľudovíta Nováka a Jána Stanislava, ktoré nadväzovali na staršie diela Sama Czambla, Jozefa Škultétyho a Pavla Jozefa Šafárika. Okrem toho, v tom-

[1] Príspevok bol vypracovaný s podporou projektu VEGA *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe* (2/0133/20).

to období – po významnej ére komparatívnej historickej lingvistiky a mladogramatizmu v 19. storočí – už existuje v slovanskej lingvistike rozsiahla vedecká spisba zameraná na historické otázky genézy a vývoja slovanských jazykov, ktorá poskytovala a dodnes poskytuje veľa podnetov na ďalší rozvoj poznania vývinu jazyka. Slovenská historická lingvistika čerpala z diel významných českých osobností ako F. Trávníček, J. Gebauer, B. Havránek, V. Vondrák, F. Pastrnek, A. V. Šembera, J. Zubatý, J. Kořínek a i., ale aj ďalších zahraničných slavistov ako F. Miklošič, N. Trubeckoj, J. Melich, V. Jagić, T. Lehr-Spławiński, Zdz. Stieber, A. Leskien a mnohí ďalší.

Postupne aj na Slovensku vznikli zásadné monografické diela ako päťzväzkové dielo Jána Stanislava *Dejiny slovenského jazyka* (1956 – 1973), monografia *Fonologický vývin slovenčiny* Eugena Paulinyho (1963), dielo Ľudovíta Nováka *K najstarším dejinám slovenského jazyka* (1980), práce Rudolfa Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny* (1974) a *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988) a posmrtne vydaná kniha Eugena Paulinyho *Vývin slovenskej deklinácie* z roku 1983 (vyšla 1990). Okrem týchto syntetizujúcich prác vyšli mnohé menšie monografické, časopisecké či zborníkové práce zamerané na niektoré otázky jazykového vývinu. Nemožno však tvrdiť, že sa tento vývoj slovenskej historickej lingvistiky reprezentatívnejšie odrazil v obsahu príspevkov časopisu SR. Vo väčšom rozsahu, i keď nie výrazne, sú v časopise zastúpené disciplíny, ktoré s diachróniou a otázkami vývinu jazyka úzko súvisia, ako dialektológia, etymológia, historická onomastika a vonkajšie dejiny (spisovného) jazyka; aj preto majú v tomto jubilejnom čísle časopisu samostatný priestor (porov. príspevky V. Kováčovej, M. Pukanca, J. Hladkého – I. Valentovej a K. Muzikovej).

Príčiny slabšieho zastúpenia lingvistickej diachrónie možno vidieť hneď v niekoľkých skutočnostiach. Predovšetkým je to hlavný cieľ a zameranie časopisu na súčasný spisovný jazyk (už pri jeho založení mal podtitul „mesačník pre záujmy spisovného jazyka“), jeho kodifikáciu a puristickou ideológiou motivovanú ochranu pred prenikaním cudzích, najmä českých prvkov. Je historicky známou skutočnosťou, že jeho vznik bol reakciou na schválené *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1931, vedomé snahy o zbližovanie slovenčiny s češtinou, ideológiu čechoslovakizmu a jednotného československého jazyka, ako aj výraznú rozkolísanosť spisovnej normy vo verejnej komunikácii po roku 1918. Príspevky s témou historického vývinu jazyka a miesta slovenčiny v rodine slovanských jazykov, ale aj etymologické či dialektologické práce sa preto často objavovali s cieľom potvrdiť osobitý jazykový charakter slovenčiny a jej odchodný vývin od českého jazyka, alebo pôvodnosť či správnosť nejakého výrazu. Ako píše J. Doruľa (*Slavistická problematika v časopise Slovenská reč*, 1985, s. 205 – 211): „Spočiatku, najmä v tzv. puristickom období, býval poukaz na stav v iných slovanských jazykoch pomocným argumentom pri

dokazovaní jazykovej správnosti výrazov a jazykových javov čerpaných z domácich zdrojov. Bolo to najmä v takých prípadoch, keď do spisovnej slovenčiny prenikli alebo sa do nej pretláčali české jazykové prvky, ktoré podľa názoru puristov ohrozovali samu existenciu spisovnej slovenčiny“ (s. 205 – 206).

Historickolingvistické (ale aj etymologické a dialektologické) práce boli už tradične publikované v iných dobových vedeckých a odborných zborníkoch a časopisoch (napr. Sborník Matice slovenskej, Jazykovedný sborník a Linguistica Slovaca), kde si aj v ďalšom období túto tradíciu zachovali. A hoci je ich miesto aj na stránkach SR opodstatnené (ako píše už Henrich Bartek, poznanie vývinu jazyka je dôležité pre pochopenie jeho súčasného stavu a smerovanie kodifikácie; pozri nižšie), predsa sa v príspevku Štefana Peciara (*Jubileum Slovenskej reči*, 1975, s. 3 – 9) stretávame aj s odporúčaním, aby sa uverejňovali v iných vedeckých časopisoch: „V posledných ročníkoch SR vyšli aj viaceré pozoruhodné etymologické štúdie, objasňujúce pôvod niektorých slovenských slov a zemepisných názvov z hľadiska domácej proveniencie a na základe nových metodických postupov. Svojím obsahom patria však tieto štúdie skôr do slavistického časopisu“ (s. 8 – 9).

Prevažujúce zameranie na súčasný jazyk si SR udržiava dodnes, no súčasné príčiny už sotva súvisia s nejakým programovým synchrónnym zameraním, ideologickým pozadím alebo s vedomým vymedzovaním sa voči diachrónnym témam. Historická lingvistika je dnes svojím zastúpením v rámci lingvistických odborov okrajovou disciplínou a počet historických lingvistov v posledných rokoch viditeľne klesá. Rovnako postupne klesá aj rozsah a pozornosť venovaná lingvistickej diachrónii v študijných filologických programoch na súčasných filozofických a pedagogických fakultách slovenských vysokých škôl.

2. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A METODOLÓGIA

Podobne ako v iných lingvistických disciplínach aj v metodologických prístupoch v historickej jazykovede sa odráža celkový vývin lingvistiky, jej metodológie a lingvistického myslenia. Historická lingvistika na začiatku 20. storočia je ešte výrazne spojená s metodológiou a interpretačnými postupmi dominantných smerov 19. storočia – historicko-porovnávacej lingvistiky a mladogramatizmu. Prevládajúci pozitivistický prístup v našej historickej lingvistike a dialektológii (najmä v diele J. Stanislava a ďalších) pretrval aj do obdobia, keď sa už v iných oblastiach (napr. v synchrónnej fonológii) presadzovali štrukturalistické idey, v našom kontexte a v oblasti súčasného jazyka najmä idey Pražskej školy a jej funkčný prístup pri interpretácii jazykových javov. Systémovo-štruktúrny prístup a metódu vnútrosystémovej rekonštrukcie sa pri interpretácii jazykového vývinu snažil uplatniť už Henrich Bartek (pozri nižšie), programovo a v rôznych oblastiach ju presadzoval najmä Ľudovít Novák a naplno a komplexne sa systémový prístup uplatnil v prácach Euge-

na Paulinyho a Rudolfa Krajčoviča. Tento proces „výmeny“ reflektujú aj práce publikované v SR. Už v prvej rozsiahlejšej historickolingvistickej štúdii Henricha Barteka *Nové príspevky k dejinám slovenčiny* (1937/1938, s. 305 – 329) je kapitola *Štrukturálna jazykoveda a nový pohľad na dejiny slovenčiny* (s. 309 – 312), v ktorej sa vyzdvihuje hľadanie systémových súvislostí („súvzťažností“) a opozičných vzťahov v jazyku pred izolovanou enumeráciou jednotlivých jazykových javov a ich opisov v podobe „labyrintu naskladaných jazykových fákt“ (s. 309). Autor vyzdvihuje prínos štruktúrneho prístupu najmä v odhaľovaní vzájomnej podmienenosti jazykových zmien v rôznych plánoch jazyka, ktoré umožňuje lepšie pochopiť príčiny jazykových zmien a tendencie jazykového vývinu. Táto „zmena paradigmy“ sa v našej historickej lingvistike deje podobne ako reálna jazyková zmena, a to cez štádium variantnosti a koexistencie či konkurencie staršieho pozitivistického a nového štruktúrneho prístupu. Je to badateľné aj v príspevkoch SR, kde ešte napr. práce zamerané na konkrétne historické jazykové javy alebo skupiny javov (napr. istú skupinu lexikálnych jednotiek alebo výsledky hláskovej zmeny) predstavujú skúmané jednotky značne enumeratívne, na druhej strane (a treba povedať, že v menšom rozsahu) sa pri interpretácii historickej dynamiky kladie dôraz na väzby a súvislosti s inými časťami jazykového systému (napríklad v príspevkoch o pôvode rytmického krátenia či tvaroslovných paradigmatických zmenách motivovaných analógiou). Zároveň platí, že v tejto zmene nejde o zánik staršieho prvku alebo stavu, ale najmä o nadväznosť na výsledky starších výskumov a ich ďalšie rozvíjanie v duchu nového chápania jazyka a prístupu k jeho interpretácii.

Už menej viditeľná – v kontexte historickolingvistických štúdií na stránkach SR – je nová „zmena paradigmy“ z druhej polovice 20. storočia (tzv. komunikačno-pragmatický obrat) a s ňou súvisiace nové a interdisciplinárne zamerané disciplíny ako sociolingvistika (prítomná napríklad v niektorých novších prácach o vývine lexiky a jazykových kontaktoch), pragmalingvistika či kognitívna lingvistika (skôr implicitne a len čiastkovo sa tento aspekt objavuje v analýzach vedľajších viet v nadvetných konštrukciách z predspisovného obdobia).

Na stránkach SR sa v 50. rokoch objavuje aj echo z rozsiahlej a značne ideologicky poznačenej „sovietskej“ diskusie o lingvistike, ktorá sa sčasti dotýka i otázok vývinu jazyka (konkrétne otázok chápania prajazyka a genetickej príbuznosti jazykov, kríženia a vzniku či zániku nových jazykov alebo vysvetľovania jazykových zmien na základe teórie náhlych zvratov (podmienených mimojazykovo). Paradoxne sa ešte v 15. ročníku (1949/1950) objavuje príspevok Alexandra V. Isačenka *Základy materialistickej jazykovedy* (s. 64 – 74), v ktorom vyzdvihuje „novú – materialistickú – jazykovedu“ rodiacu sa v socialistickej a marxisticky založenej sovietskej lingvistike (a zároveň ostro kritizuje predchádzajúce buržoázne a idealistické smery mladogramatizmu a štrukturalizmu). Zásluhu na tomto vývoji pripisuje Nikolajovi

J. Marrovi, ktorý „prvý so všetkou dôslednosťou aplikoval poznatky marxistickej filozofie, teda poznatky dialektického a historického materializmu, na jazykovú problematiku“ (s. 67). Už o necelý rok neskôr – po vážnom konflikte N. J. Marra a J. V. Stalina – sa aj na stránkach SR prezentujú viaceré články odsudzujúce Marrovo „nové učenie o jazyku“ a prinášajúce v preklade Stalinove práce o jazyku: *O marxizme v jazykovede* (1950/1951, s. 6 – 21), *K niektorým otázkam jazykovedy* (1950/1951, s. 33 – 36) a *Odpoveď súdruhom* (1950/1951, s. 37 – 43) alebo práce ďalších sovietskych lingvistov (V. V. Vinogradov: *Význam prác súdruha Stalina pre rozvoj sovietskej jazykovedy*, 1951/1952, s. 65 – 72; I. A. Kalinin: *Učenie J. V. Stalina o spoločenskej úlohe jazyka*, 1952/1953, s. 65 – 71).

Napriek tomu, že na začiatku diskusie zaznelo, že Stalinove príspevky o jazyku „sú najväčšou udalosťou v živote a vo vedeckej práci súčasnej lingvistickej generácie“ a že z nich „bude čerpať poučenie a pracovné podnety každé odvetvie lingvistickej tvorby“ (*Sovietska diskusia o otázkach jazykovedy*, 1950/1951, s. 6), sa táto „zmena paradigmy“ reálne (t. j. mimo deklaratívnych a formálnych vyjadrení vo vedeckých prácach) neodrazila na obsahu a interpretácii jazykového vývinu slovenčiny, resp. na obsahu iných relevantných lingvistických prác slovenských lingvistov. Dnes sa môžeme už len domnievať, že prezentácia a propagácia Stalinových lingvistických názorov bola súčasťou politického tlaku a vynucovaného deklarovania spolupatričnosti v období kultu osobnosti. Jediným dedičstvom z tejto diskusie, ktoré sa najmä úsmevne reprodukuje v úvahách o pôvode jazyka, je známy výrok J. V. Stalina, že „idealistická“ historicko-porovnávacia metóda (hoci má svoje nedostatky) predsa len nabáda k výskumu jazykov, zatiaľ čo Marrova idealistická štvorelementová analýza „podnecuje k tomu, aby sa ležalo na peci a veštilo z kávovej usadeniny okolo smutne preslávených štyroch elementov[2]“ (Stalin 1950/1951, s. 21). Vážnejším prvkom výsledku tejto „diskusie“ je istá rehabilitácia historicko-porovnávacej metódy v kontexte historickej lingvistiky, ak však nevedie k popretiu štrukturalizmu (ako napr. v príspevku Š. Peciara *K otázke historizmu v jazykovede*, 1950/1951, s. 193 – 197).

V nasledujúcich častiach sa preto vrátime k reálnej výskumnej a publikačnej činnosti v oblasti historickej lingvistiky a budeme predstavovať tematické okruhy, ktoré sa v priebehu deväťdesiatich rokov objavili v príspevkoch SR.

3. HĽADANIE GENÉZY A MIESTO SLOVENČINY V SKUPINE SLOVANSKÝCH JAZYKOV

Najrozsiahlejším a najkomplexnejším príspevkom z oblasti historického vývinu slovenčiny v SR je príspevok Henricha Barteka *Nové príspevky k dejinám sloven-*

[2] Išlo o akési „základné“ elementy *sal*, *ber*, *jon* a *roš*, z ktorých sa podľa Marra dajú odvodiť všetky slová všetkých jazykov.

činy (1937/1938, s. 305 – 329), ktorý nadväzuje na jeho staršiu samostatne publikovanú prácu *Príspevok k dejinám slovenčiny* (1936)[3] a zhŕňa najdôležitejšie výsledky tejto práce. Z vecného hľadiska je článok príspevkom najmä o jednej jazykovej zmene, a to zániku slabých a vokalizácii silných jerov. No autor túto zmenu dáva do súvislostí s ďalšími, ňou podmienenými, dvanástimi hláskovými zmenami vo vývine najstarších štádií slovenčiny po rozpade praslovanskej jednoty. Jeho tvrdenia reflektujú dobové poznanie o týchto zmenách vo vtedajších historických prácach (najmä Vondrák, Meillet, Trávníček, Gebauer, Melich a i.), no nadväzuje aj na novšiu prácu Ľudovíta Nováka (1935b; konkrétne kapitolu *Nový pohľad na dejiny slovenčiny*, s. 71 – 93) a najmä na hypotézu Sama Czambla o juhoslavizmoch v strednej slovenčine predstavenú v práci *Slováci a ich reč* (1903, s. 75 – 83). Usúvzťažnenie s ďalšími hláskovými zmenami, ktoré bezprostredne súvisia so zánikom jerov, ktorý zasiahol do ďalšieho vývinu charakteru slabiky a hláskového systému slovenčiny, vysvetľuje autor ako výdobytok nového – štrukturalistického – smerovania v lingvistike, ktoré umožňuje rekonštruovať najstaršie vývinové štádiá jazyka aj napriek absencii alebo nedostatku dostatočného pramenného historického materiálu.

V článku sa hneď v úvode prezentuje aj iná súvislosť, a to dôležitosť poznania „dlhého dejinného vývinu“ slovenčiny pre „dôkladné poznanie terajšieho stavu jazyka slovenského“ (s. 305). Význam poznania vývinu jazyka je podľa autora dôležitý najmä pri kodifikačnej práci: „Preto ani pri ustaľovaní spisovného jazyka neslobodno postupovať bez ohľadu na vyše tisícročné dejiny slovenčiny, veď ľahko by sa narušily hlavné princípy jazykového vývinu slovenského“ (s. 305). To sa v jeho ďalšom výklade jazykových zmien aplikovalo najmä pri tých výsledkoch zmien, ktoré odlišovali (najmä strednú) slovenčinu od češtiny, čím Bartekov článok zapadá do koncepcie cieľa a ideológie časopisu v jeho prvých ročníkoch, t. j. upevniť vnímanie slovenčiny ako samostatného jazyka s podstatnými osobitými vlastnosťami, ktorých začiatky siahajú do najstarších období vývinu jazyka. Ideologický motív tu nadobúda aj Czamblova hypotéza o juhoslavizmoch, resp. o južnoslovanskom pôvode strednej slovenčiny a jej nehomogénnom základe. Bartek vo svojom výklade – a tiež s odvolaním sa na prácu Ľ. Nováka a J. Stanislava – presadzuje mienku o starobylosti a autochtónnosti juhoslavizmov v stredoslovenskom základe, čo je podľa neho – popri osobitom vývine jerov v slovenčine – ďalším dôkazom samostatného vývinu slovenčiny od najstarších období formovania slovanských jazykov. Vzhľadom na mimojazykové okolnosti a motivácie vzniku časopisu je táto interpretácia bezpochyby reakciou na práce českých historických lingvistov, v ktorých sa slovenčina chápe ako nárečie češtiny, resp. ako súčasť československého jazyka, ktorý sa nárečovo diferencoval z pôvodne jednotného základu „pračeštiny“ (napr. F. Pastrnek, J. Gebauer, O. Hujer a i.). V tom čase (1934) práve vyšiel 3. zväzok *Českoslo-*

[3] Prácu veľmi pozitívne hodnotí aj Anton Jánošík v recenzii v SR (1938/1939, s. 284 – 288).

venskej vlastivedy. Jazyk obsahujúci kapitoly Oldřicha Hujera *Vývoj jazyka československého* (s. 1 – 83) a Václava Vážneho *Nářečí slovenská* (s. 219 – 310). V oboch častiach sa pracuje s koncepciou spoločného jazyka a s chápaním slovenčiny a jej nárečí ako českých, resp. československých. Toto stanovisko sa pokladalo za oficiálne a bolo zahrnuté aj v školských učebniciach. Bartek tu poukazuje na učebnicu Jána Damborského *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy* (1930), v ktorej hovorí o staročeskom jazyku, do ktorého zahŕňa aj jazyk staroslovenský (podľa Bartek 1937/1938, s. 305 – 307).

Otázka juhoslavizmov a pôvodu slovenčiny bola v histórii slovenskej i slovanskej historickej lingvistiky predmetom veľmi širokej diskusie. Na stránkach SR sa k nej vracia ešte Ján Stanislav v príspevku *Juhoslavizmy v strednej slovenčine a pôvod slovenského národa* (1949/1950, s. 37 – 45), v ktorom polemizuje s názormi Štefana Kniezsu a opiera sa hlavne o doklady z historickej toponymie. V neskoršom príspevku *Postavenie slovenského jazyka medzi slovanskými jazykmi* (1955, s. 133 – 144) zhrnul hlavné vývinové znaky slovenčiny (najmä hláskové a tvaroslovné, len okrajovo lexikálne) od konca praslovanského obdobia až po zmeny v 14. a 15. storočí, ktoré porovnáva so stavom v ostatných slovanských jazykoch, a jazykové fakty dopĺňa o mimojazykové historické a archeologické poznatky. V závere konštatuje západoslovanský charakter slovenčiny s viacerými – pôvodom staršími i novšími – osobitosťami, ktoré ju spájajú s južnými a východnými slovanskými jazykmi, z čoho vyplýva, že slovenčina má „... svojské vývinové cesty. A tie jej v kruhu slovanských jazykov dali osobitné postavenie“ (s. 144).

Zaujímavým vkladom do témy osobitosti slovenčiny, resp. vývinových rozdielov slovenčiny a češtiny, ako aj otázky rozdielov vo vývine nárečí a vzájomných vplyvov, je príspevok českého lingvistu Karla Horálka *Poměr češtiny a slovenštiny. (Několik historickosrovnávacích a konfrontačních poznámek)* (1974, s. 286 – 290), ktorý vzťah češtiny a slovenčiny z vývinového aspektu nazýva jazykovým dualizmom.

Z ďalších diskusií na túto tému na stránky SR ešte preniká kritická reakcia Vlada Uhlára (*Historik B. Varsik o tzv. juhoslavizmoch v strednej slovenčine*, 1984, s. 96 – 102) na publikáciu historika Branislava Varsika (1980), v ktorej sa autor vracia k myšlienke neskoršieho prieniku juhoslavizmov do strednej slovenčiny, čo bolo z hľadiska historickej lingvistiky odmietané – nielen V. Uhlárom, ale aj R. Krajčovičom (1988, s. 11). Svoje stanovisko o vplyve kolonizačných prúdov na šírenie juhoslavizmov do severných oblastí Slovenska Varsik potvrdil v odpovedi na Uhlárov príspevok v článku *Ešte o juhoslavizmoch v strednej slovenčine* (1984, s. 356 – 359).

Téma juhoslavizmov sa do SR vrátila v roku 2006 (č. 6) pri príležitosti 150. výročia narodenia Sama Czambla s príspevkami z vedeckého seminára *Jazykovedné dielo Sama Czambla (1856 – 1909)*. Czamblove názory na pôvod juhoslavizmov

z pohľadu novších poznatkov vysvetľoval Pavol Žigo v príspevku *Pôvod slovenčiny z pohľadu Sama Czambela* (2006, s. 350 – 354) a otázku podstaty a významu hľadania pôvodu jazyka a s ním spojených teoretických a metodologických úskalí naznačuje Martin Pukanec v príspevku *Slovenská lingvogenéza z postpozitivistickej perspektívy* (2006, s. 377 – 381).

Hľadanie genézy slovenčiny – v ktorej sa hľadala aj ideologická opora pre potvrdenie jej postavenia ako samostatného jazyka – má prirodzene širšie súvislosti spojené s hľadaním genézy jej nositeľov ako historicko-spoločenskej formácie označovanej pojmom etnos. Príspevok Vincenta Blanára *Kontinuitný alebo diskontinuitný vývin slovenského jazyka* (1986, s. 196 – 206) vychádza z predpokladu, že pri hľadaní „etnogenézy slovenského národa" popri iných mimojazykových komponentoch (etnické povedomie, psychika, územie, hospodárske faktory a kultúra) zohráva jazyk ako zložka kultúry „integrujúcu a súčasne diferencujúcu úlohu" (s. 197). Na pozadí historických a politických udalostí od príchodu Slovanov do karpatsko-dunajského priestoru v 5. stor. sleduje proces formovania slovenského národa, v ktorom bol kontinuitný a osobitý vývin slovenského jazyka významným etnodiferencujúcim činiteľom. Za dôležitý doklad osobitného vývinu slovenčiny a jej južno- i západoslovanského genetického základu často slúžia i vlastné mená – osobné, osadné, názvy vodných tokov i terénne názvy. Na podklade najstarších dokladov pochádzajúcich z územia dnešného Slovenska z obdobia Veľkej Moravy a raného Uhorska tento vývin potvrdzuje i Milan Majtán v príspevku *Kontinuitný vývin slovenčiny vo svetle vlastných mien* (1992, s. 65 – 72), v ktorom presvedčivo dokazuje, že okrem apelatívnych jednotiek „(k)ontinuitný vývin slovenského národného jazyka z praslovančiny možno sledovať v najstarších slovenských vlastných menách rozborom ich hláskovej, slovotvornej i lexikálno-sémantickej výstavby" (s. 66).

Skutočnosť, že sa jazyk vníma ako etnoidentifikačný prvok a hľadanie jeho (i etnického) pôvodu sa zvyčajne obracia k výkladom historickej lingvistiky, platí nielen vo vzťahu k jednému jazyku. Historická jazykoveda vstupuje aj do rekonštrukcií pôvodu väčších jazykových skupín, ale aj menších variet jedného jazyka. Napríklad príspevok Vlada Uhlára *Jazykoveda o etnogenéze Slovanov a ich jazyka (od P. J. Šafárika k O. N. Trubačovovi)* (1991, s. 14 – 19) ukazuje na lingvistický aspekt rekonštrukcie najstarších dejín Slovanov. Na druhej strane sa v desiatich príspevkoch SR hľadal aj pôvod východoslovenských nárečí. Autorom príspevkov s jednotným názvom *Rozriešime si otázku pôvodu východnej slovenčiny?* (1941/1942, s. 48 – 58, 159 – 168, 209 – 215, 276 – 281, 306 – 310; 1942/1943, s. 25 – 28, 65 – 71, 104 – 107, 167 – 173, 230 – 241) bol Jozef Liška, ktorý tým reagoval na rôzne názory o slovenskosti (N. van Wijk, F. Pastrnek, J. Stanislav a i.) alebo neslovenskosti (Z. Stieber, V. Hnatiuk, Š. Mišík, S. Czambel, J. Polívka a i.) obyvateľov a jazyka východného Slovenska. Riešenie tejto otázky hľadá vo výskume nárečí,

ktoré v jednotlivých článkoch opisuje z diachrónnej perspektívy, t. j. z hľadiska vývinových zmien a ich diferencovaných výsledkov (porov. tiež príspevok V. Kováčovej v tomto čísle). Neskôr príspevky dopracoval do knižnej podoby: *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí* (1944). V individuálnych príspevkoch i v monografii na základe nárečových faktov a historicko-porovnávacou metódou vyvracia mienku o poľskom pôvode východoslovenských nárečí.

Hľadanie pôvodu, t. j. jazykového východiska, alebo odkrývanie vývinových etáp jazyka sa môže viazať aj na jazyk historickej pamiatky. Tak sa napríklad príspevok M. Pukanca *K pôvodu Kyjevských listov z akcentologického hľadiska* (2017, s. 159 – 168) zaoberá pôvodom najstaršej staroslovienskej pamiatky. K poznaniu neskoršieho vývinu jazyka prispievajú analýzy jazyka predspisovných textových pamiatok (napr. K. Palkovič *Rukopis „baníckej knižky" zo 17. – 18. storočia*, 1977, s. 274 – 280; K. Lifanov *Jazyk východoslovenských administratívnoprávnych pamiatok v stredoveku*, 1997, s. 139 – 146; Š. Švagrovský – S. Ondrejovič *Predspisovná slovenčina v tlačených a písaných dokumentoch tereziánskej urbárskej regulácie*, 2012, s. 48 – 66 a ďalší). Zároveň sa textové pamiatky, ale aj odborné historické diela vnímajú ako prameň poznávania historických kultúrnych variet slovenčiny a jej vývinu (porov. príspevok K. Muzikovej v tomto čísle).

Do tejto tematickej skupiny by sme mohli zaradiť aj článok Ferdinada Uličného *Najstarší výskyt slova slovenský z roku 1294* (1986, s. 101 – 104) a prípadovú analýzu Šimona Ondruša *Akého pôvodu je samohláska e v slove kečka?* (1977, s. 94 – 101), no z hľadiska zamerania na jedinú hlásku v jednom slove ide v kontexte historickolingvistických prác v SR o jediný príspevok tohto typu.

4. VÝVIN SLOVENČINY PO 10. STOROČÍ

Zatiaľ čo otázka genézy (najmä jej sporné alebo aspoň diskutované aspekty) má väčšie zastúpenie v tematickom profile časopisu, téma neskoršieho jazykového vývinu a čiastkových zmien tu má len okrajové miesto a dotýka sa selektívne len niektorých javov. Syntetický diachrónny pohľad na hláskové a gramatické zmeny po 10. storočí ponúkajú už vyššie spomínané práce H. Barteka (1937/1938) a J. Stanislava (1955), so zameraním sa na východoslovenské nárečia tiež séria príspevkov Š. Lišku (porov. vyššie). K nim možno ešte priradiť neskoršiu štúdiu Pavla Žiga *Konvergentné a divergentné tendencie vo vývine slovenčiny a češtiny* (2002, s. 5 – 18), v ktorej najdôležitejšie vývinové zmeny autor sleduje z hľadiska porovnania s vývinom v češtine a s ohľadom na kontakty oboch jazykov.

4.1. HLÁSKOVÉ ZMENY

Jednotlivé hláskové zmeny sa analyzujú len v niekoľkých príspevkoch zameraných na konkrétne a špecifické javy v nárečiach. Pomerne skromný súbor zahŕňa tri

príspevky Júlie Krišťákovej *Zmena ā > o > a v goralských nárečiach* (1984, s. 149 – 156), *Zmeny vo vokalickom systéme goralských nárečí z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov* (1985, s. 279 – 286) a *Delabializácia uo > o v goralských nárečiach* (1986, s. 261 – 264), príspevok Vlada Uhlára *Príčiny oslabovania a zanedbávania kvantity v Ponitrí* (1986, s. 288 – 295) alebo príspevok Milana Majtána *Sekundárne slabičné l v južnostredoslovenských nárečiach* (2010, s. 124 – 127).

Len téma tzv. rytmického zákona, ktorá je na stránkach SR široko diskutovaná zo synchrónneho hľadiska a z pohľadu kodifikačných zmien (porov. príspevok I. Očenáša v tomto čísle), sa vo väčšom rozsahu prezentuje aj z vývinového aspektu, čo je zrejme podmienené práve frekvenciou a intenzitou týchto synchrónnych a preskriptivistických diskusií. Rytmický zákon sa ako jedno zo špecifík strednej slovenčiny spomína už vo vyššie spomínanom Bartekovom príspevku (1937/1938, časť *Rytmický zákon a mäkkostná korelácia slabík*, s. 327 – 329), v ktorom vyslovuje predpoklad, že vznik tohto javu súvisí „so zmenami praslovanských prízvukov a dĺžok“ (s. 328) a na základe vývinu diftongov v jednotlivých tvaroch ho zaraďuje pred zánik slabých jerov a zánik mäkkostnej slabičnej korelácie (s. 329). Za málo objasnený jav z hľadiska vývinu považuje rytmické krátenie druhej dĺžky Štefan Peciar (*Slovenská kvantita a rytmický zákon*, 1946, s. 137 – 152) a sústreďuje sa na prípady (resp. nárečia), v ktorých sa pri dvojhláskach v druhej slabike rytmické krátenie neuplatňuje. Vznik a vývoj rytmického krátenia vysvetľuje prehodnocovaním slabičného systému na mórový a v súlade s Novákovým výkladom[4] kladie vznik tejto zmeny medzi kontrakciu a vznik diftongov. Početné diskusie (domáce i zahraničné) o pôvode a chronológii tohto javu však opäť prebiehali mimo SR, v ktorej sa skôr riešili otázky kodifikácie výnimiek z tohto pravidla. Téma vzniku a chronológie sa opäť objavuje až v príspevku Sinišu Habijanca *Paulinyho teória o vzniku rytmického zákona* (2008, s. 75 – 88). Autor v článku súhrnne predstavuje v slovenskej lingvistike najrelevantnejšie názory, najmä Ľ. Nováka, J. Stanislava a E. Paulinyho. Osobitne sa zameriava na dnes pravdepodobne naviac prijímanú teóriu E. Paulinyho o vzniku rytmického zákona, ktorý ho odvádza od osobitého vývinu v strednej slovenčine, kde podľa neho dochádza k neskoršej realizácii kontrakcie až po zániku a vokalizácii jerov. Z tohto predpokladu (zánik jerov – kontrakcia) potom odvodzuje aj vznik rytmického krátenia. S. Habijanec poukazuje na niektoré možné rozpory v Paulinyho teórii, no zatiaľ neponúka novú interpretáciu vzniku tohto javu: „Paulinyho koncepcia genézy rytmického zákona bola v čase svojho vzniku prejavom hlbokého a prenikavého štrukturalistického myslenia, dovtedy takmer neznámeho v slovenskej jazykovede. Možno niektoré budúce výskumy, najmä objavy starobylých jazykových pamiatok, ukážu, že koncepcia E. Paulinyho je opodstatnená, je to však málo pravdepodobné. Vo svetle nových poznatkov je jej logická štruktúra ne-

[4] V práci *Kontrakcia v strednej slovenčine* (1935a).

udržateľná, takže bude treba hľadať nové cesty na vysvetlenie tohto špecificky slovenského a zároveň záhadného fonologického javu“ (s. 88). Do bohatej diskusie o kodifikačnej zmene v prípade činiteľských mien s príponou *-ár* diachrónnym výkladom (vrátane prípadov regresívneho krátenia typu *lekár*) prispel Martin Pukanec v príspevku *K chronológii pravidiel o rytmickom krátení v slovenčine* (2016, s. 160 – 165).

4.2. VÝVIN V GRAMATICKEJ ROVINE

Podobne ani gramatický vývin jazyka nepatrí v SR k širšie zastúpenej tematickej oblasti, a to napriek faktu, že synchrónny morfologický a syntaktický výskum patrí nepochybne k najbohatšie prezentovaným lingvistickým disciplínam. Príspevky, ktoré sme identifikovali, sú teda len fragmentárnym obrazom posunu poznania v slovenskej historickej gramatografii.

Špeciálne číslo SR (1956, č. 1) prinieslo príspevky z pracovnej konferencie o sporných otázkach slovenskej gramatiky a o niektorých problémoch lexikológie, ktorá bola súčasťou prípravy akademickej *Morfológie slovenského jazyka* (vyšla v roku 1966). Medzi príspevkami bola aj štúdia Jozefa Štolca *Náčrt kongruentného skloňovania v slovenčine* (1956, s. 34 – 44) zameraná na „skloňovanie tých čiastok reči v slovenskom jazyku, ktoré svojimi tvarmi vyjadrujú gramatickú zhodu. Je to teda skloňovanie prídavných mien v najširšom slova zmysle, skloňovanie rodových zámen a príslušných ohybných číslovíek“ (s. 34). Súčasný stav v skloňovaní týchto slovných druhov autor vysvetľuje postupným vývinom a prehodnocovaním starších slovnodruhových foriem skloňovania a ich úplným alebo čiastočným vyrovnávaním s adjektívnym (akostným) skloňovaním na základe ich spoločných funkcií vo vete a významovej blízkosti. Okrem adjektívneho skloňovania Štolc vymedzuje ešte posesívne čiže privlastňovacie skloňovanie a kvantitatívne skloňovanie (číslovíek). Prejavom kongruentného skloňovania je postupné presadzovanie sa pôvodného zloženého skloňovania adjektív v skupine adjektiválií a odstraňovanie konsonantických alternácií na konci kmeňa, ktoré majú (zväčša) pôvod v praslovanských palatalizáciách. K tomuto výkladu Jozefa Štolca sa neskôr vrátil Eugen Pauliny v príspevku *O vývine kongruentného skloňovania (Venované pamiatke Jozefa Štolca)* (1982, s. 3 – 11). Okrem toho, že v podstate potvrdil a ďalej vysvetlil Štolcov výklad o vývine kongruentného skloňovania v slovenčine, doplnil ho o porovnanie so stavom v slovenských nárečiach, kde v priebehu vývinu vznikli formy odlišné od spisovnej podoby.

Vývinovým procesom súvisiacim s medziparadigmatickými konvergentnými a tiež divergentnými tendenciami sa venuje aj Konstantin Lifanov (*Korelácia datívu a lokálu vo vývine slovenčiny*, 1983, s. 347 – 355), ktorý na základe porovnania historických a nárečových variet slovenčiny skúma vývin tvarových koncoviek datívu

a lokálu substantív a ich variantnosť v rámci slovenských nárečí, ale aj v rámci formovania deklinačného systému spisovného jazyka od najstarších kodifikácií.

Charakterom podobný jav – vyrovnávanie na základe analógie – je predmetom štúdie Ľudovíta Nováka *Konvergentný vývin slovanských osobných zámen a slovies* (1968, s. 201 – 210). Avšak v tomto prípade ide o usúvzťažnenie (v duchu štrukturalistického chápania jazyka) vnútorných tvarových štruktúr nominatívnych tvarov osobných zámen s ostatnými, najmä slovesnými, tvarovými sústavami v synchrónnom systéme jazyka. Stav v súčasnom jazyku vysvetľuje ako výsledok konvergentného diachrónneho vývinu (hoci len na príklade spisovnej slovenčiny). Svoje staršie tvrdenie, že „spomedzi spisovných jazykov slovanských je to [slovenčina – G. M.] jazyk vcelku najjednoduchší a najpravidelnejší", dokazuje aj konfrontáciou so stavom v iných slovanských jazykoch, pričom dodáva, že vďaka vývinovej konvergencii sa „ďalej zjednodušil a spravidelnil systém príslušného typu strednej slovenčiny, a tak aj systém na ňom vybudovanej spisovnej slovenčiny" (s. 202).

Predmetom výskumu historickej lingvistiky nie je len vznik a ďalší vývin jazykových prvkov, ale aj postupný zánik v minulosti produktívnych jednotiek. Z tohto okruhu sa – v súvislosti s gramatickou rovinou jazyka – v SR objavili dva príspevky: *Predložka u v miestnom význame v staršej slovenčine* (Pršo 1971, s. 361 – 369) a *Postavenie duálu a používanie duálových tvarov v slovenčine predspisovného obdobia* (Majtánová 1976, s. 77 – 84).

Historický aspekt sa niekedy uplatňuje pri výklade stavu (hlásky, tvaru alebo slovotvorného komponentu) súčasného spisovného jazyka, napr. v príspevku *Prečo je v slovenčine byť, ale bol?* (Palkovič 1995, s. 307 – 309) alebo *Výberový opis ustaľovania substantívnych prípon genitívu singuláru v predspisovnom*[5] *období* (Žigo 1996, s. 266 – 270).

Séria štúdií Pavla Žiga v 80. rokoch je jediným príspevkom z oblasti historickej syntaxe. Konkrétne ide o skúmanie medzivetných vzťahov a formovanie podôb a významov jednotlivých druhov vedľajších viet na materiáli jazykových pamiatok z predspisovného obdobia. V príspevku *O formálnych znakoch účelových viet v predspisovnej slovenčine* (1981, s. 36 – 42) podrobne analyzuje spojky, ktoré uvádzajú účelové vety. Naň nadväzuje príspevok *Účelové vedľajšie vety v predspisovnej slovenčine* (1982, s. 92 – 98) prinášajúci výklad o formovaní medzivetných vzťahov a vzniku účelového významu vedľajších viet, a to v prepojení s významovo príbuznými – príčinnými, podmienkovými, dôsledkovými a želacími – vedľajšími vetami: „V tomto systéme sa účelové vedľajšie vety osamostatnili vďaka významovým zložkám, ktoré vyjadrujú už spomenutú zámernosť deja v predikáte hlavnej vety" (s. 94). Druhým tematickým okruhom je vyjadrovanie časovej následnosti. Zatiaľ čo príspevok *Vyjadrenie časovej následnosti v textoch z predkodifikačného obdobia* (1984,

[5] V nadpise malo byť v „spisovnom" období.

s. 29 – 36) predstavuje syntaktické, lexikálne a gramatické prostriedky, ktoré v texte vyjadrujú časovú nadväznosť, v ďalšom príspevku *Zaradenie deja hlavnej vety časovou vedľajšou vetou v predspisovnej slovenčine* (1986, s. 226 – 233) sa P. Žigo venuje prekrývaniu alebo následnosti dejov hlavnej a vedľajšej vety, pričom „(v) obidvoch prípadoch časové vedľajšie vety určujú čas, v ktorom sa uskutočňuje dej hlavnej vety (odpovedajú na otázku, kedy sa uskutočnil dej hlavnej vety), nevyjadrujú teda ohraničenie deja hlavnej vety (odkedy, resp. dokedy trval dej hlavnej vety)“ (s. 226).

4.3. Z HISTORICKÉHO VÝVINU LEXIKY

Lexikálne zamerané príspevky, ktoré zohľadňujú (aj) pôvod a diachrónny vývin slovnej zásoby ako takej alebo konkrétnych pojmov, majú na stránkach SR pravdepodobne najbohatšie zastúpenie. Zároveň sa dotýkajú aj ďalších lingvistických disciplín (a v prípade tohto čísla SR aj samostatných štúdií venovaných týmto disciplínam) ako etymológia, onomastika, lexikológia, lexikografia, terminológia a vonkajšie dejiny spisovného jazyka. Pozornosť historickému vývinu lexiky bola tiež v mnohých prípadoch podmienená zámermi vypracovať lexikografické diela ako historický, nárečový a etymologický slovník – prípravou ich koncepcie i samotnou tvorbou slovníkov. Napríklad pred prípravou Historického slovníka slovenského jazyka bolo potrebné vyriešiť otázku češtiny v historických pamiatkach zo 16. – 18. stor., resp. do akej miery má slovník zahŕňať aj českú slovnú zásobu využívanú v domácich písomnostiach. Ján Doruľa v príspevku *O Historickom slovníku slovenského jazyka a o slovenskej slovnej zásobe v písomnostiach predbernolákovského obdobia* (1968, s. 179 – 186) zastáva názor, že tento slovník by sa nemal koncipovať ako dokument o používaní češtiny na Slovensku (s. 186).

Syntetický pohľad na vývin slovnej zásoby slovenčiny od najstarších čias, jazykové a mimojazykové (prírodné, hospodárske i kultúrne) faktory rozširovania slovnej zásoby, sémantické zmeny, ako aj vplyv inojazyčných kontaktov a preberanie z cudzích jazykov predstavil Vincent Blanár v príspevku *Vývin slovenskej slovnej zásoby v predkodifikačnom období* (1983, s. 321– 330).

O rekonštrukciu najstaršej lexiky identifikovanej genetickou interpretáciou onymického materiálu zoborských listín z roku 1111 a 1113 (najmä názvov lokalít, riek a iných prírodných javov) sa v troch nadväzujúcich príspevkoch pokúsil Rudolf Krajčovič (*O kontinuite starej slovenskej a praslovanskej lexiky (I)*, *(II)*, *(III)*, 1988, s. 259 – 269; 1988, s. 321 – 328; 1989, s. 3 – 9). Identifikované lexémy sú tematicky rozdelené do okruhov „činnosť človeka“ a „prostredie činnosti človeka“ a ich historickou interpretáciou autor dokázal genetickú kontinuitu lexiky starej slovenčiny a praslovančiny v karpatsko-naddunajskom priestore a súčasne priniesol informácie o viacerých reáliách i javoch spojených s hospodársko-spoločenským životom našich predkov.

Z princípu kontinuity, teda z faktu, že jazyk istého obdobia je vždy pokračovaním jeho starších vývinových štádií, vychádza aj štúdia Jany Skladanej *Fenomén kontinuity slovnej zásoby v predspisovnom a spisovnom období* (2010, s. 233 – 238). Na historickom pramennom materiáli Historického slovníka slovenského jazyka autorka podáva charakteristiku slovnej zásoby predkodifikačného obdobia vrátane jednotiek prevzatých z cudzích jazykov a poukazuje na podobnosti, ale aj rozdiely s lexikou staršieho spisovného i súčasného obdobia.

Kontinuitu slovenskej lexiky v časovom prieraze demonštroval na príklade urbanoným aj Pavol Žigo v príspevku *Kategória času a staršia slovenská urbanonymia* (1997, s. 129 – 139).

4.3.1. Pôvod slov a ich formálny a sémantický vývin

Súbor príspevkov vysvetľujúcich zmeny v slovnej zásobe slovenčiny tvoria predovšetkým menšie články, v ktorých sa autori sústreďujú na konkrétne lexikálne jednotky. Najbohatšie zastúpenou skupinou sú príspevky zamerané na etymologický pôvod konkrétnych jednotiek a ich ďalší formálny i sémantický historický vývin. V samostatných štúdiách sú takto spracované pomenovania osôb ako *špán*, *kňahňa* (*kňahyňa*) a *kňaz* (Doruľa 1973, s. 349 – 356), *rab* (Doruľa 1971, s. 299 – 305), *špan*, *župan*, *pán*, *kmeť* (Uhlár 1972, s. 296 – 304), *Cigán* (*cigáň*) (Ondrejková 1991, s. 323 – 327) či zaniknuté pomenovanie *tatъ* (zlodej) a jeho príslovková odvodenina *potatmo* (Krasnovská 1974, s. 355 – 358) alebo pomenovania rôznych reálií: *prť* (Habovštiak 1972, s. 278 – 282), *meru* (Kotulič 1967, s. 89 – 94), *rataj* (Krošláková 1995, s. 152 – 156), *driek*, *driečny* (Kuchar 1968, s. 32 – 37), *dlh*, *dlžník* (Kuchar 1973, s. 357 – 363), *dlh* (Ondruš 1974, s. 136 – 140), *fígeľ* a jeho odvodeniny (Polák 1949/1950, s. 308 – 312), *pažiť* a jeho odvodeniny (Kuchar 1986, s. 216 – 219), *ne(z)dobizeň* (Kuchar 2005, s. 26 – 30), *ozora*, *zruta*, *ozruta* (Majtán 2001, s. 278 – 286), *kázeň* (Majtánová 1973, s. 28 – 32), *bagáž*, *banda* a *zberba* (Němec 1987, s. 357 – 361), *príslop*, *slop*, *prieval*, *priehyba* (Uhlár 1980, s. 213 – 218) *úkol*, *nákol*, *sihoť*, *prút*, *vŕbie* (Gregor 1974, s. 85 – 91), *doreň*/*dorn*, *hriška*, *krásno*, *krhanie*, *krhúňať* (Králik 1997, s. 3 – 10) a ďalšie. Menšie zastúpenie majú iné slovné druhy ako slovesá – *vadiť (sa)* (Doruľa 1968, s. 217 – 223), *žalovať*, *žaloba* (Doruľa 1990, s. 299 – 304) a *spustiť*, *spustatiť*, *spustošiť* (Kuchar 1999, s. 332 – 337), *kukať* (Ondruš, 1973, 321 – 326) a príslovkové výrazy *driev* a *drelej* (Habovštiak 1961, s. 160 – 164) a *načim – način* (Peciar 1941/1942, s. 196 – 202). Pôvod viacerých výrazov (*bozať*, *bozk*, *bozkať*, *cimet*, *gabať*, *gániť*, *gniaviť*, *honobiť*, *hrobľa*, *hvaždiť*, *kyša*, *korčuh*, *košiar* (*košarovať*), *mechňa*, *megera*, *mego*, *snice*) v podobe krátkych charakteristík prináša aj starší príspevok J. Mihála *Poznámky k etymológii a sémantike niektorých slovenských slov* (1964, s. 17 – 25). V podobnom rozsahu sa v onomasticky zameraných príspevkoch autori sústreďujú na pôvod a vývin vlastných mien (porov. štúdiu J. Hladkého a I. Valentovej).

Na problematiku sémantických zmien v diachrónnom vývine lexiky je zameraná štúdia V. Blanára *Významová zmena z diachronického a typologického hľadiska* (1987, s. 238 – 246) a ďalšie články spracúvajúce významovú dynamiku konkrétnych slov: *paskuda*, *paskudník* (Blanár 1974, s. 80 – 84), *žriedlo* (Kuchar 1967, s. 99 – 101), *nadať/nadávať* (Pršo 1974, s. 16 – 25), ale aj zámen *aký*, *ktorý* (Habovštiaková 1973, s. 194 – 198).

Sémantické i formálne zmeny, ktoré sprevádzajú postupný zánik slov, sú predmetom štúdie Kataríny Habovštiakovej *O zaniknutých slovách v slovenčine* (1968, s. 88 – 96), v ktorej autorka podrobne rozoberá aj mimojazykové a jazykovokontaktové príčiny zániku slov.

4.3.2. Formovanie historickej terminológie

Princíp kontinuity sa prejavuje aj vo formovaní terminologických sústav, ktorých historické podoby v SR predstavujú príspevky zamerané na rôzne oblasti. Do sféry botaniky a zoológie spadajú príspevky Oskara Ferianca *O pôvode slovenských vtáčích mien* (1938/1939, s. 81 – 88) a *O tvorbe niektorých termínov v oblasti praktickej zoológie* (1985, s. 168 – 171) a Marie Majtánovej *Slovenská botanická terminológia v tzv. Gemerskom receptári* (1977, s. 208 – 213), *Starý súpis rastlín z Jasova a jeho česká predloha* (1975, s. 159 – 162) a *Prídavné meno turecký v staršej slovenskej botanickej terminológii* (1979, s. 82 – 87).

S rozvojom poľnohospodárskej a remeselnej výroby a jej organizácie súvisia termíny opísané v príspevkoch Jána Doruľu *Z histórie poľnohospodárskej lexiky v dvojpoľnom a trojpoľnom systéme* (1981, s. 342 – 347) a *Z histórie mien povolaní* (1968, s. 79 – 87), Vladimíra Gregora *O slovách súvisiacich s robotnou formou feudálnej renty* (1973, s. 285 – 292) a Pavla Žiga *Motivačné prvky tradičnej metrológie* (1996, s. 207 – 215) a *Staršia mäsiarska slovná zásoba* (1999, s. 142 – 149). Termíny z predspisovného obdobia súvisiace s administratívnymi a právnymi úkonmi analyzovala v dvoch príspevkoch Elena Krasnovská *Administratívno-právna terminológia v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. stor.* (1985, s. 340 – 351; 1987, s. 138 – 148).

Vznik termínov je spojený aj s rodinným životom. Príbuzenským pomenovaniam sa venuje Tatiana Laliková v dvoch príspevkoch *O staršej slovenskej príbuzenskej terminológii* (1989, s. 88 – 96) a *Významová stavba slova nevesta v staršej slovenčine* (1986, s. 219 – 226). Zaujímavý jav tradičnej ľudovej kultúry z hľadiska ľudových termínov predstavuje Ondrej Polonec v článku *Terminológia detských kolísok, sedaní, stojanov a behúňov na Slovensku* (1941/1942, s. 17 – 20) a terminologický charakter majú aj názvy mesiacov, ktorých vývin mapuje Ferenc Gregor (*Novšie údaje k dejinám slovenských názvov mesiacov*, 1989, s. 215 – 223).

Za zaujímavý teoreticko-metodologický príspevok nielen k oblasti terminológie považujeme príspevok Marie Majtánovej *Porovnávanie ako prístup k rekonštrukcii*

genetických zväzkov (1989, s. 206 – 215). Na príklade západoslovanských názvov húb autorka predstavuje rôzne metódy (genetickú, areálovú, typologickú a konfrontačnú alebo kontrastívnu) vychádzajúce z metódy komparácie, a tým rozširuje tradičné chápanie historicko-porovnávacieho prístupu k skúmaniu lexiky a jej vývinu. Použitím rozličných metód porovnávania slovanských jazykov možno podľa nej ukázať, že areály výskytu konkrétnych názvov v slovanských jazykoch presahujú hranice národných jazykov a poukazujú na rozličné migračné pohyby a kultúrne aspekty. Ďalším zaujímavým zistením je, že „aj také špecifické slová, ako sú názvy húb, často siahajú až do praslovanského obdobia a naznačujú nárečové členenie praslovančiny“ (s. 215).

4.3.3. Vplyv cudzích jazykov a jazykové kontakty

Významným zdrojom jazykových inovácií a rozvoja slovnej zásoby sú cudzie jazyky, z ktorých prijímajúci jazyk preberá nové slová a slovotvorné modely. Táto oblasť je najmä v prvých číslach SR jednou z dominantných, čo priamo vyplýva z jazykových i mimojazykových skutočností, ktoré viedli k vzniku časopisu. Rozkolísaná spisovná norma slovenčiny v prvých dekádach 20. storočia, nároky, ktoré boli na ňu kladené po tom, keď sa stala úradným, administratívnym a vzdelávacím jazykom a zároveň jej nedostatočné ovládanie používateľmi jazyka vytvárali podmienky pre intenzívne preberanie prostriedkov z iných jazykov. V centre pozornosti autorov boli najmä prevzatia z českého jazyka, ktoré sa vnímali negatívne – aj pre veľký počet bohemizmov spontánne prenikajúcich do bežnej verejnej komunikácie, ale aj preto, že tento v daných podmienkach prirodzený proces bol ešte umocnený zbližovacou jazykovou politikou, v duchu ktorej vyšli prvé *Pravidlá slovenského jazyka* (1931). To vyvolalo ochranné reakcie a puristický prístup k inojazyčným jednotkám, ktorý bol priam programovým zámerom redakcie: „... väčšie nebezpečenstvo vidíme vo vzrastajúcom počešťovaní spisovnej slovenčiny. Pred prevratom bolo potrebné odstraňovať maďarizmy zo slovenčiny, teraz musíme si chrániť každé slovo, každú slovenskú väzbu, lebo novinárska čeština dáva nám nielen kopu nepotrebných a často škodlivých bohemizmov, ale ona je aj žriedlom germanizmov, ktoré nám hubia reč“ (*Poznámka redakcie*, 1932/1933, s. 236 – 237).

Z pohľadu formujúcej sa historickej lingvistiky tieto okolnosti a ideológie viedli k výskumu pôvodu slov a starších jazykových kontaktov. Na tomto mieste sa preto nebudeme venovať krátkym preskriptívne zameraným príspevkom, hoci sa mnohé z nich odvolávajú k historickým jazykovým javom; svojím cieľom spadajú skôr do oblasti jazykovej politiky. Rovnako téma jazykových kontaktov je predmetom samostatnej štúdie (porov. príspevok M. Ološtiaka a S. Rešovskej v tomto čísle). Jednotlivé príspevky venujúce sa pôvodu a vývinu slov (aj cudzích) sme uviedli vyššie. Obmedzíme sa preto len na pripomenutie príspevkov s prevažujúcim historickolingvistickým pohľadom na zmeny v lexike podmienené vplyvom kontaktové-

ho jazyka. Ide opäť – v porovnaní s komplexom príspevkov, ktoré v slovenskej lingvistike v okruhu jazykových kontaktov vznikli – o malý fragment z celku.

Okrem českého jazyka pozornosť pútalo vzájomné preberanie a ovplyvňovanie medzi slovenčinou a maďarčinou. Motivácie, rozsah a územné rozdiely v miere preberania maďarských jednotiek analyzuje už S. Czambel v príspevku *Maďarský vplyv na slovenčinu* (1936/1937, s. 111 – 121), kde v reakcii na predchádzajúcu prácu Jozefa Škultétyho ukazuje, že maďarské prevzatia v slovenských nárečiach nie sú obmedzené len na oblasť bezprostredného susedstva Slovákov a Maďarov. Téma hungarizmov sa na stránky časopisu vrátila ešte v príspevku Jána Doruľu *Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov* (1973, s. 172 – 190), v ktorom autor na pozadí meniaceho sa historického kontextu špecifikuje aj mieru preberania a charakter prevzatých jednotiek z maďarčiny, čo ďalej dokladá na rozsiahlom súbore jednotiek doložených najmä v historických prameňov. Na túto štúdiu neskôr ešte nadväzuje kratším článkom *Slovenské slovo priš a „maďarizmy" v slovenčine* (1989, s. 354 – 360). Problematika slovensko-nemeckých jazykových kontaktov je v slovenskej historickej lingvistike spracovaná v mnohých dielach, no v časopise SR sa prezentuje len v príspevku viedenského slavistu Stefana M. Newerklu *Postavenie češtiny pri sprostredkovaní germanizmov do slovenčiny (a poľštiny)* (2007, s. 21 – 35), v ktorej ukazuje, že väčšinu germanizmov slovenčina prevzala priamo z nemeckého jazyka a len malá časť bola sprostredkovaným prevzatím cez češtinu. Toto zistenie sa potvrdilo aj v prípade poľštiny. K menej rozpracovaným kontaktovým témam patria prevzatia z iných slovanských jazykov (okrem češtiny). Na novšie prevzatia v tejto oblasti upozorňuje Jozef Vavro v článku *Zo slavizmov v slovenčine za prvej svetovej vojny* (1970, s. 129 – 133).

5. ZÁVER

Slovenský lingvistický časopis s najdlhšou tradíciou a najvyššou prestížou v kontexte domácej lingvistiky v priebehu svojej existencie odráža vývin lingvistického myslenia a silnejších i slabších stránok svojej disciplíny. Je však prirodzené, že sa v ňom neprezentujú všetky oblasti rovnako komplexne. Okolnosti jeho vzniku, ale aj ďalšieho vývoja ho predurčili k tomu, aby v oblastiach ako jazyková kultúra, jazyková politika, terminológia, štruktúrna a systémová lingvistika zohral kľúčovú úlohu. Nemožno to však povedať o historickej lingvistike a možno ani o iných diachrónnych disciplínach. Odraz historickolingvistických výskumov v Slovenskej reči je skôr fragmentom z celku, ktorého formovanie a vývoj sa prezentovali v iných vedeckých časopisoch a zborníkoch.

Napriek tomu sa v súbore historických príspevkov vyprofilovali témy, ktoré boli zastúpené výraznejšie. Ak toto zistenie nepripíšeme náhode, môžeme odhaliť zaujímavú podmienenosť objavenia sa istých historických tém a aktuálne – v danej

dobe – diskutovaných synchrónnych alebo dokonca aj mimojazykových otázok. Napríklad kontinuálna prítomnosť témy genézy slovenčiny bola na svojom začiatku bezpochyby reakciou na jazykovopolitické zámery zbližovať slovenčinu a češtinu. Podobne aj dokazovanie kontinuity jazykového vývinu sleduje zámer potvrdzovať osobitosť slovenčiny na príklade jej samostatného a od češtiny diferencovaného formovania. Otázka pôvodu rytmického krátenia sa objavuje v reakcii na širšie diskutované kodifikačné úpravy v uplatňovaní jeho výnimiek.

Takéto prepojenia (dúfame, že nie sú len špekulatívne) zároveň nahrávajú často prezentovanému argumentu, že podstatu, stav alebo dynamiku v súčasnom jazyku možno lepšie pochopiť na základe poznania jeho vývinu. Preto v situácii, keď dochádza k názorovým rozdielom vo vedeckých interpretáciách či dokonca k polemikám, možno podporu alebo pomoc pri riešení problému hľadať v histórii jazyka.

Literatúra

BARTEK, H. (1936): Príspevok k dejinám slovenčiny. In: *Zborník Literárnovedeckého odboru SSV*, 3/1 – 2, 37 – 117.

CZAMBEL, S. (1903): *Slováci a ich reč*. Budapešť: C.a kr. dvorná kníhtlačiareň Viktora Hornyánszkeho.

DAMBORSKÝ, J. (1930): *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*. Nitra: tlačou Štefana Huszára.

HUJER, O. (1934): Vývoj jazyka československého. In: *Československá vlastivěda: Díl III: Jazyk*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1 – 83.

KRAJČOVIČ, R. (1974): *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

LIŠKA, J. (1944): *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*. Turč. sv. Martin: Matica slovenská.

MORFOLÓGIA SLOVENSKÉHO JAZYKA (1966). Red. J. Ružička. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

NOVÁK, Ľ. (1935a): Kontrakcia v strednej slovenčine. In: *Sborník Matice slovenskej*, 13, 15 – 34.

NOVÁK, Ľ. (1935b): *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská.

NOVÁK, Ľ. (1980): *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.

PAULINY, E. (1963): *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

PAULINY, E. (1990): *Vývin slovenskej deklinácie*. Rukopis upravil a doplnil P. Žigo. Bratislava: Veda.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Martin: Matica slovenská.

STANISLAV, J. (1967 – 1973): *Dejiny slovenského jazyka I. – V.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

VARSIK, B. (1980): K otázke juhoslavizmov v strednej slovenčine. In: *Slovanské štúdie. 21*. Bratislava: Veda, 93 – 130.

VÁŽNÝ, V. (1934): Nářečí slovenská. In: *Československá vlastivěda: Díl III: Jazyk*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 219 – 310.

DEJINY SPISOVNEJ SLOVENČINY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Katarína Muziková

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta
Gondova 2, Bratislava
E-mail: katarina.muzikova@uniba.sk

MUZIKOVÁ, K. (2022): History of the Standard Slovak Language in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 420 – 440.

Abstract: The paper deals with the development of linguistic knowledge within the history of literary (standard) Slovak on the basis of texts published in the Slovenská reč journal. It reflects on selected theoretical and methodological aspects and themes that were the subject of investigation in connection with the cultivation of Slovak: (a) in the pre-standard period (analysis of previous linguistic works and linguistic artefacts from various communication spheres, analysis of the language of individual authors and scholars, the relationship of Slovak to other languages, especially to Czech); (b) in the standard period (the analysis of codification and other linguistic works, personalities whose codification and editorial activities influenced the establishment and development of standard Slovak as well as its functioning in practice).

Keywords: history of standard Slovak, theoretical and methodological aspects, linguistic artefacts, codification, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Problematike dejín spisovnej slovenčiny sa venuje pozornosť počas celého obdobia existencie časopisu.
- Pri výskume predspisovného obdobia sa venovala pozornosť analýze dobových jazykovedných prác a jazykových pamiatok vzhľadom na historicko-spoločenské a kultúrne okolnosti, analýze jazyka konkrétnych osobností, vzťahu slovenčiny k iným jazykom (najmä češtine).
- Pri výskume spisovného obdobia sa kládol dôraz na analýzu kodifikačných príručiek a iných jazykovedných prác, na predstavenie osobností, ktoré svojou kodifikačnou, vedeckou a redaktorskou činnosťou, príp. literárnou tvorbou ovplyvnili konštituovanie a vývin spisovného jazyka i na analýzu fungovania spisovnej slovenčiny v praxi.

1. ÚVOD

Cieľom príspevku je zhrnúť vývin lingvistického myslenia a poznania v rámci dejín spisovnej slovenčiny na základe textov publikovaných v časopise Slovenská reč (ďalej SR). Texty venované rôznym aspektom dejín spisovnej slovenčiny sú neoddeliteľnou súčasťou SR od jej vzniku až po súčasnosť a výrazne prispeli k prehĺbeniu poznania kultivovania slovenčiny v jej kultúrnej i spisovnej podobe v jednotlivých etapách jej vývinu. Zameriame sa na vybrané teoretické a metodologické otázky spojené s výskumom dejín spisovnej slovenčiny, ktoré sa pertraktovali jednak v teoreticko-metodologicky orientovaných článkoch, jednak v podobe rôznych poznámok v ostatných textoch. Všimneme si, ako sa reflektovala problematika dejín

spisovného jazyka v prvých desaťročiach vychádzania SR. Osobitne sa budeme venovať výskumu kultivovania slovenčiny v predspisovnom a spisovnom období od 50. rokov 20. storočia až po súčasnosť.

2. TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ ASPEKTY

Na úvod sa pristavíme pri niektorých problémoch, ktoré boli prezentované v teoreticko-metodologicky zameraných článkoch. Metodologické poznámky sa v menšom rozsahu objavujú aj v ostatných príspevkoch, najmä v ich úvodných či záverečných pasážach. E. Jóna v článku *Spisovný jazyk a jeho dejiny* (1957, s. 327 – 334) poukázal na viaceré metodologické problémy (napr. vzťah tzv. vonkajších a vnútorných dejín jazyka, jazykové východisko kodifikácií, vplyv iných jazykov na vývin spisovného jazyka, využívané metódy – filologická, porovnávacia, štylistická analýza a i.) i na význam poznávania dejín spisovného jazyka a prístupov k jeho kultivovaniu, ktoré môžu a mali by byť pre nás poučením aj pri kultivovaní spisovného jazyka v súčasnosti a pri riešení problémov súčasnej kodifikácie: „Pri formovaní a vývine spisovného jazyka sa uplatňuje príklad (vzor), výchova a propagácia, v niektorých prípadoch aj zásah autority (štátnej správy, vedeckej inštitúcie alebo osobnosti), ale ujímajú sa len úpravy zhodné s vnútornými zákonmi jazyka. Takto výskum v oblasti vývinu spisovného jazyka môže pomáhať pri jeho kultivovaní v prítomnosti“ (s. 331). Podľa E. Jónu dôkladné poznanie dejín spisovného jazyka je dôležité pre poznanie a porozumenie súčasného jazyka i pre poznanie národnej minulosti.

Reflektovala sa aj potreba vydávania prameňov z predspisovného i spisovného obdobia (napr. spôsob výberu textov, adresáti edícií – odborná vs. širšia verejnosť), rukopisných a tlačených pamiatok (napr. v článkoch E. Krasnovskej *O potrebe vydania textovej príručky zo staršej slovenčiny*, 1987, s. 82 – 87, a M. Majtána *Stav a perspektívy výskumu dejín slovenčiny*, 1995, s. 259 – 264) i slovenských gramatických textov s kritickým aparátom, príp. aj slovenských prekladov latinských textov (Ľ. Ďurovič: *Potrebujeme reedíciu základných diel slovenskej gramatickej literatúry*, 2005, s. 284 – 287). Podľa Ľ. Ďuroviča (2005, s. 285) „(v)edecké i vysokoškolské (čo by malo byť to isté) štúdium „vonkajších“ dejín slovenčiny by sa malo zaoberať nielen tým, aký spisovný či písomný jazyk si naši predkovia pre svoju písomnú i ústnu komunikáciu vyberali, ale aj tým, ako vlastnosti tohto jazyka poznávali, ako ho opisovali a vyučovali, a takisto tým, v akom pomere bola v jednotlivých obdobiach „domáca“ teória jazyka k teóriám jazyka a teóriám gramatiky inde v Európe“. E. Jóna (1986, s. 65) poukázal na možnosti využitia osobitného typu prameňa nielen pri výskume dejín spisovnej slovenčiny (najmä v súčasnom období), ale i dejín jazykovedy, a to osobných spomienok pamätníkov: „Dejiny slovenského jazyka a jazykovedy majú svoju osobitnú metodológiu a svoje pramene, ku ktorým patria aj osobné spomienky pamätníkov. V našich jazykovedných časopisoch sa odráža vývin

spisovnej slovenčiny a rozvoj slovenskej jazykovedy, takže môžu byť priamym prameňom poznania jej dejín.“ V súčasnosti majú bádatelia zaoberajúci sa diachrónnym výskumom k dispozícii aj elektronicky spracované zdroje (historický korpus slovenčiny), ktoré umožňujú efektívnejšie vyhľadávať a triediť jazykový materiál (Garabík 2019, s. 307 – 317).

Ako ukázal E. Tvrdoň (1981, s. 157 – 163), metodológia dejín spisovného jazyka sa začala formovať už v druhej polovici 19. storočia v súvislosti s výskumnými aktivitami osvaldovcov zameranými na predbernolákovskú slovenčinu. Už vtedy sa riešila napr. otázka prameňov (ktorý typ prameňov (rukopisy vs. tlačené pamiatky) podáva reálny obraz o slovenčine v danej dobe, neliterárne vs. literárne pamiatky a ich využitie pri poznávaní kultúrneho jazyka v predspisovnom období). Diskutovalo sa aj o možnostiach využitia štatistických metód a frekvencie pri skúmaní jazykového charakteru (vzájomného vzťahu češtiny a slovenčiny) pamiatok z predspisovného obdobia.[1] M. Majtán (1995) zdôrazňuje komplexnosť a interdisciplinárny prístup pri výskume dejín slovenčiny (malo by sa spolupracovať s historikmi, literárnymi vedcami, hudobnými vedcami, etnografmi).

3. DEJINY SPISOVNEJ SLOVENČINY A POČIATKY SLOVENSKEJ REČI

Problematika tzv. vonkajších dejín spisovnej slovenčiny sa objavuje už v prvých dvoch desaťročiach (v 30. a 40. rokoch) vydávania SR. Publikovali sa ukážky z prameňov, konkrétne z kodifikačných príručiek (napr. Štúrovej *Nauky reči slovenskej*, 1932/1933, s. 1 – 2; prekladu úvodu k Bernolákovmu dielu *Dissertatio philologico-critica de literis slavorum* (prel. J. Hrabovský), 1936/1937, s. 241 – 245; vybraných pasáží o pravopise z Bernolákových diel *Dissertatio* a *Ortographia* (Žigo 1946, s. 113 – 120, 184 – 190)), články[2] venované vybraným otázkam spisovného jazyka a jazykovej správnosti, ktoré boli publikované v druhej polovici 19. storočia v periodikách *Slovenské pohľady* a *Sokol* (napr. S. Czambel: *Z menších štúdií o slovenčine*, 1932/1933, s. 34 – 36, 53 – 56, 83 – 86, 101 – 104, 132 – 134; *Zo slovenskej gramatiky*, 1932/1933, s. 148 – 150, 176 – 179, 207 – 208; M. Godra: *Dakoľko skromných myšlienok o slovenčine*, 1937/1938, s. 1 – 8), i ukážky z iných jazykovedných prác (napr. A. Bernolák: *Bajzova slovenčina*, 1937/1938, s. 33 – 39; S. Czambel: *Maďarský vplyv na slovenčinu*, 1936/1937, s. 111 – 121). Zastúpené sú aj kratšie či dlhšie články zamerané na vybrané aspekty dejín spisovnej slovenčiny, dôraz sa kládol najmä na spisovné obdobie. Pozornosť sa venovala predovšetkým bernolá-

[1] Porov. polemiku medzi K. Habovštiakovou (1969, s. 297 – 302, s. 351 – 358) a J. Doruľom (1969, s. 214 – 220).

[2] Publikovanie úryvkov z diel Ľ. Štúra, S. Czambela, J. Škultétyho v prvých ročníkoch SR podľa E. Jónu (1986, s. 69) môže súvisieť s tým, že spočiatku redakcia nemala dosť súcich príspevkov.

kovskej (Bartek 1936/1937, s. 246 – 260) a štúrovskej (Novák 1935/1936, s. 47 – 55) kodifikácii a vybraným osobnostiam, ktoré sa podieľali na kultivovaní spisovnej slovenčiny v 19. storočí (Polerecký (= J. Škultéty): *Šafárik a slovenčina*, 1932/1933, s. 111 – 115; *Ľudovít Štúr, ochranca dobrej slovenčiny*, 1932/1933, s. 130 – 132; R. Brtáň: *Andrej Braxatoris Sládkovič ako filológ*, 1942/1943, s. 266 – 269; *Samo Chalupka a dnešný spisovný jazyk*, 1943/1944, s. 97 – 107; *Glosy o ceste k Štúrovej spisovnej slovenčine*, 1946, s. 201 – 209). Rozoberalo sa aj kultivovanie spisovnej slovenčiny na prelome 19. a 20. storočia a osobnosti, ktoré sa podieľali na tomto procese (H. Bartek: *Jozef Škultéty a spisovná slovenčina*, 1933/1934, s. 82 – 84; H. B.: *Samo Czambel*, 1934/1935, s. 124 – 126; E. Jóna: *Jozef Škultéty a slovenčina*, 1943/1944, s. 33 – 35). Analyzoval sa jazyk vybraných pamiatok z predspisovného obdobia (J. P. Ďurovič: *Reč bystrickej agendy*, 1934/1935, s. 186 – 187) a spisovného obdobia (J. Žigo: *Dejiny dvojhlások v spisovnej slovenčine*, 1938/1939, s. 168 – 189, 252 – 281; 1942, s. 17 – 25, 49 – 60, 119 – 124, 146 – 150). Predmetom skúmania boli aj postoje k používaniu bohemizmov (H. B. 1932/1933, s. 228 – 229) a rusizmov (Bobek 1935/1936, s. 225 – 250) v spisovnej slovenčine v poslednej štvrtine 19. storočia. Hodnotili sa aj dobové gramatiky, ich vzťah k aktuálnej kodifikácii a vplyv na dobový úzus, porov. Jánošíkovu recenziu Damborského *Krátkej mluvnice slovenskej* (1935/1936, s. 111 – 122). Už v tomto období sa začínajú formovať metodologické základy disciplíny, ktoré sa naplno rozvinuli neskôr. H. Bartek (1937/1938, s. 50 – 57, 85 – 90, 163 – 169, 289 – 300) sa v článku *Spisovný jazyk slovenský* zameranom na kritickú analýzu Stanislavovej štúdie *Spisovný jazyk slovenský* (1937) zamýšľa nad otázkou, o ktoré typy prameňov by sa pri výskume dejín spisovnej slovenčiny mali opierať lingvisti, a konštatuje: „Ani dejepisca spisovnej slovenčiny nemôže uspokojiť iba štúdium teoretických požiadaviek gramatikárov, ktorí zasiahli do vývinu spisovnej slovenčiny, ale načim ísť k prameňom, k jednotlivým dielam spisovateľov a z nich čerpať poučenie o tom, ako rástla a mohutnela spisovná slovenčina.“ (s. 86). Pri skúmaní vývinu spisovnej slovenčiny je preto nevyhnutné skúmať nielen pravidlá opísané v gramatikách a iných kodifikačných prácach, ale aj to, ako fungovala spisovná slovenčina v praxi, ako sa ustaľovali jej normy.

4. DEJINY SPISOVNEJ SLOVENČINY

V ďalšej časti sa zameriame na zhodnotenie vývinu lingvistického myslenia a poznania pri skúmaní dejín spisovnej slovenčiny v príspevkoch v SR od 50. rokov 20. storočia až po súčasnosť, pričom budeme vychádzať zo zaužívanej periodizácie (napr. Pauliny 1983; Krajčovič – Žigo 2002). V rámci jednotlivých etáp – rané, predspisovné, spisovné (bernolákovské, štúrovské, reformné, matičné, martinské, medzivojnové, súčasné obdobie) – sa bližšie pozrieme na niektoré vybrané problémy

a témy, ktoré boli predmetom skúmania, a na metodologické postupy, ktoré sa uplatnili pri výskume.

4.1. RANÉ A PREDSPISOVNÉ OBDOBIE

Jednou zo základných metód pri skúmaní vývinu formovania a kultivovania kultúrneho, resp. spisovného (písomného) jazyka v predspisovnom období je analýza dobových metajazykových textov, t. j. gramatík, slovníkov a iných prác obsahujúcich výroky o jazyku (napr. predhovory gramatík či slovníkov) s ohľadom na politické, sociálne, kultúrne a konfesionálne faktory. Autori gramatík a slovníkov reflektujú súdobé jazykové normy, v rôznej miere aj fungovanie literárneho jazyka v praxi, predstavujú svoje názory na kultivovanie jazyka či na vzťahy slovenského jazyka a iných jazykov (predovšetkým češtiny, latinčiny, maďarčiny), ktoré sa používali na území dnešného Slovenska vo funkcii písomného jazyka vo verejnej komunikácii, koexistovali so slovenčinou a ktoré v rôznej miere podmienili a ovplyvnili jej kultivovanie. Tento metodologický postup sa uplatnil aj v mnohých príspevkoch v SR. V predspisovnom období patria ku kľúčovým gramatickým dielam, ktoré ovplyvnili formovanie slovenského (a do istej miery aj českého[3]) spisovného jazyka i vývin gramatického myslenia na Slovensku, ale i v Čechách Masniciova *Zpráwa Pjsma Slowenského* (1696), Krmanove rukopisné gramatiky *Grammatica Slavico-Bohemica* (1704) a *Rudimenta Grammaticae Slavo-Bohemicae* (1729), Doležalova *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746) s predhovorom M. Bela. V SR ich miesto v dejinách slovenského (ale aj českého) jazyka (a kultúry) precízne zhodnotili M. Majtán (*Slovenčina v Krmanovej gramatike z roku 1704*, 1998, s. 167 – 172), E. Jóna (*Pavel Doležal a jeho gramatika*, 1978, s. 257 – 266) a najmä Ľ. Ďurovič (*Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica (Pri trojstom výročí narodenia: 1700 – 2000)*, 2000, s. 22 – 32; *Zpráwa pjsma slowenského Tobiáša Masnicia a problém slovenskej identity*, 2008, s. 129 – 138; *Masniciovo „Praefatio“*, 2013, s. 32 – 36; *Gramatiky Daniela Krmana*, 2012, s. 164 – 167), ktorý sa tejto problematike a širšie otázkam kodifikácie slovenského spisovného jazyka pred Bernolákom venoval aj v ďalších štúdiách publikovaných inde; porov. napr. výber z Ďurovičovho diela *Predhistória spisovnej slovenčiny* (2018). V súvislosti s hodnotením uvedených diel v kontexte dejín spisovnej slovenčiny sa v spomenutých textoch reflektujú otázky, ktorý jazyk (dobová spisovná čeština, slovakizovaná čeština) je predmetom gramatického opisu, ako interpretovať pojem lingua slavico-bohemica, či možno uvedené gramatiky označiť za slovenské a pod. E. Jóna a Ľ. Ďurovič zdôraznili aj význam Doležalovej gramatiky, na ktorú pri svojich gramatických opisoch neskôr nadväzovali napr. A. Bernolák či J. Dobrovský, vo vývine gramatického myslenia na Slovensku i v Čechách (inovatívnosť spočívala v klasifikácii slovies podľa infinitív-

[3] Ľ. Ďurovič (2018, s. 175 – 183) hovorí o slovenskej vývinovej línii spisovnej češtiny.

neho kmeňa a uplatnení rodového princípu pri opise deklinácie substantív). Ľ. Ďurovič prináša nový pohľad na tieto diela, vonkajšie dejiny jazyka vníma ako súčasť kultúrnych dejín, zdôrazňuje pojem lingua slavico-bohemica (koncepcia češtiny ako spisovného (písomného) jazyka Slovákov).

Okrem analýz uvedených gramatických diel boli v SR publikované aj ukážky z týchto prameňov – slovenský preklad predhovoru k Masniciovej *Zpráwe* (Ďurovič – Škoviera 2013, s. 37 – 40) a Belovho predhovoru k Doležalovej *Grammatice Slavico-Bohemica* (Bel 1984, s. 135 – 148; prel. J. Pavelek). Ide o pramene dôležité nielen z hľadiska interpretácie vývinu slovenského spisovného jazyka pred Bernolákom, ale aj slovenskej histórie a kultúry (ponímanie vzťahu jazyka a národa, chápanie spisovného jazyka).

Súčasťou výskumu vývinu gramatického myslenia je aj skúmanie prameňov, ktoré boli použité pri koncipovaní gramatických diel, pričom medzi prameňmi patrí dôležité miesto latinským gramatikám a učebniciam (donatovským učebniciam a Donatovým gramatickým dielam). Reflektovanie grécko-latinskej jazykovednej teórie v slovenských gramatikách P. Doležala a A. Bernoláka analyzoval V. Blanár (2006, s. 257 – 268).

Popri gramatikách podávajú svedectvo o podobe jazykov, ktoré sa používali na území Slovenska v predspisovnom období, a tiež o ich vzájomných vzťahoch aj slovníky. Tomuto typu prameňov z predspisovného obdobia a zhodnoteniu ich miesta v dejinách spisovnej slovenčiny sa v porovnaní so slovníkmi publikovanými v 19. a 20. storočí venovala v SR len malá pozornosť. K. Palkovič (1965, s. 276 – 282) v článku *Ján Matej Korabinský ako lexikograf* analyzoval jeden z nich a poukázal na to, že uplatnenie slovakizmov v ňom súvisí nielen s neznalosťou českej normy, ale aj so snahou priblížiť sa slovenskému používateľovi slovníka.

Dôležitou súčasťou pri výskume kultivovania jazyka v predspisovnom období je analýza jazykových pamiatok v tlačenej a rukopisnej podobe, ktoré dokumentujú používanie jednotlivých variantov kultúrnej slovenčiny (kultúrnej západoslovenčiny, stredoslovenčiny a východoslovenčiny) a variantov češtiny vo funkcii písomného jazyka, resp. koexistenciu slovenského a českého jazyka v rôznych komunikačných sférach, najmä v administratívno-právnej, náboženskej a umeleckej. Pri analýze pravopisnej a jazykovej stránky pamiatok (pôvodných slovenských diel i diel, ktoré boli do slovenčiny, resp. slovakizovanej češtiny preložené) sa berú do úvahy spoločenské, politické a kultúrne okolnosti, ktoré podmienili a ovplyvnili kultivovanie a uplatnenie jednotlivých jazykov vo verejnej komunikácii, t. j. vývin spisovného jazyka sa usúvzťažňuje s vývinom spoločnosti. Články s takýmto zameraním sa objavujú v SR od konca 60. rokov 20. storočia až po súčasnosť. Autori svoju pozornosť sústreďujú na analýzu vybraného jazykového javu, na formovanie lexikálnej alebo gramatickej normy kultúrnej slovenčiny. Ďalším možným postupom je kom-

plexná analýza textu z pravopisného a jazykového (najmä hláskoslovného, tvaroslovného, lexikálneho, príp. aj syntaktického a štylistického) hľadiska. Prináša diferencovanejší pohľad jednak na kultivovanie jazyka a jeho štýlovú diferenciáciu v predspisovnom období, jednak na vzájomný vzťah kultúrnej slovenčiny a češtiny či na vzťah kultúrnej slovenčiny a nárečí (predmetom skúmania je napr. pomer slovenských a českých prvkov v tej-ktorej jazykovej pamiatke, koexistencia jazykových prvkov charakteristických pre kultúrnu západoslovenčinu, kultúrnu stredoslovenčinu, kultúrnu východoslovenčinu v skúmaných textoch či prítomnosť nárečových prvkov), pričom sa neraz zdôrazňuje, že slovakizovanie češtiny či preferovanie kultúrneho jazyka pred nárečím je podmienené snahou autorov pamiatok priblížiť sa adresátom textu – dobovým slovenským používateľom. Prvý prístup sa uplatnil napr. v článkoch P. Žiga (*O formálnych znakoch účelových viet v predspisovnej slovenčine*, 1981, s. 36 – 42; *Účelové vedľajšie vety v predspisovnej slovenčine*, 1982, s. 92 – 98; *Vyjadrenie časovej následnosti v textoch z predkodifikačného obdobia*, 1984, s. 29 – 36), V. Blanára (*Vývin slovenskej slovnej zásoby v predkodifikačnom období*, 1983, s. 321 – 330), E. Krasnovskej (*Administratívno-právna terminológia v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. stor. I, II*, 1985, s. 340 – 351; 1987, s. 138 – 148; *O vzťahu lexiky predspisovnej slovenčiny k lexike staršej ľudovej piesne (J. Kollár, P. J. Šafárik: Piesne svetské ľudu slovenského v Uhorsku)*, 1994, s. 134 – 142), A. Osadskej (*Lexikálne slovakizmy v diele Martina Laučeka Zlatá Baňe*, 2005, s. 31 – 37). Komplexnejšou pravopisnou a jazykovou analýzou administratívno-právnych textov sa zaoberali K. Palkovič (*Rukopis „baníckej knižky“ zo 17. – 18. storočia*, 1977, s. 274 – 280), K. Lifanov (*Jazyk východoslovenských administratívnoprávnych pamiatok v stredoveku*, 1997, s. 139 – 146), Š. Švagrovský a S. Ondrejovič (*Predspisovná slovenčina v tlačených a písaných dokumentoch tereziánskej urbárskej regulácie*, 2012, s. 48 – 66). Textom využívaným v náboženskej komunikačnej sfére sa venovali E. Krasnovská (*Duchovná pieseň v slovnej zásobe slovenčiny od 17. storočia*, 1994, s. 76 – 84), L. Bartko (*O jazyku spevníka Cithara Sanctorum z roku 1636 a jeho ďalších vydaní v 17. storočí*, 1999, s. 13 – 23), Š. Švagrovský (*Z histórie slovenských kalvínskych rituálnych kníh z rokov 1750 – 1758*, 2000, s. 278 – 294), R. Ondrejková (*Valašíkov Život svätých. (Niekoľko poznámok k dielu J. Valašíka)*, 2006, s. 149 – 155), R. Kuchar (*Niekoľko poznámok k jazykovej stránke Trnovského kázní zo 17. storočia I, II*, 2008, s. 333 – 343; 2009, s. 14 – 26). Umeleckými textami sa zaoberali K. Lifanov (*K hodnoteniu jazyka básnickej skladby Š. F. Seleckého Obraz pani krásnej perem malovaný*, 1990, s. 274 – 285) a P. Žigo (*Jazyk Slovenských veršov od Petra Benického (M. Majtánovi k životnému jubileu)*, 2004, s. 203 – 209). Populárno-náučný text analyzoval K. Palkovič (1975, s. 91 – 96). P. Žigo poukázal aj na možnosti využitia ďalšieho typu prameňov pri výskume dejín slovenčiny, ktorý sa dovtedy nevyužíval, a to rukopisných záznamov hudobných

skladieb (*Tabulatúra ako prameň poznávania predspisovnej slovenčiny*, 2007, s. 65 – 70). Ľ. Ďurovič (2009, s. 204 – 218) uplatnil filologickú metódu pri analýze Bardejovského katechizmu. V článku *Hierarchia kultúrnych jazykov v slovenských písomnostiach predkodifikačného obdobia* K. Lifanov (2002, s. 19 – 29) uvažuje o možnostiach identifikácie jazyka písomných textov vytvorených v rôznych oblastiach Slovenska, za hlavnú podobu predbernolákovskej celoslovenskej písomnej tradície považuje kultúrnu západoslovenčinu. Kultúrnohistoricky zamerané sú články R. Kuchara týkajúce sa prekladu Magdeburského práva (2012, s. 168 – 178; 2013, s. 187 – 201).

Ojedinele sa v SR vyskytujú texty venované veľkomoravskému obdobiu, toto obdobie bolo podrobnejšie spracované v syntetických prácach venovaných vonkajším dejinám slovenčiny a v rôznych štúdiách. Interpretoval sa nápis na plakete, ktorá sa našla pri archeologických výskumoch veľkomoravského hradiska v katastri obce Bojná (P. Žigo: *Veľkomoravský hlaholský nápis na plakete z Bojnej*, 2014, s. 5 – 18; Ľ. Kralčák: *Prečo nápis na bojnianskej plakete nie je hlaholský (Príspevok do diskusie o najstaršom svedectve o jazyku z konca 9. storočia)*, 2014, s. 145 – 154). S názorom P. Žiga, podľa ktorého ide o najstaršiu pamiatku zachytávajúcu hlaholské písmo na našom území, nesúhlasí Ľ. Kralčák, ktorý sa opiera pri argumentácii o poznatky z textovej kritiky, historickej gramatiky a paleografie. Potvrdzuje sa, že pri výskume používania jazyka v starších vývinových obdobiach by mala byť v popredí interdisciplinarita, využívanie poznatkov z histórie, paleografie, archeológie a iných disciplín.

Predmetom skúmania bol aj jazyk vybraných osobností z radov evanjelických i katolíckych vzdelancov, ktorí svojimi dielami (či už jazykovednými, alebo pastoračnými, ľudovýchovnými, pedagogickými, umeleckými) teoreticky alebo prakticky prispeli ku kultivovaniu slovenčiny (či češtiny, oficiálnej alebo slovakizovanej) v predspisovnom období – porov. M. Laciok: *K jazykovednému dielu Štefana Lešku a jeho vzťahu k slovenčine*, 1968, s. 235 – 238; I. Valentová: *250 rokov od narodenia Štefana Lešku*, 2007, s. 124 – 126; K. Habovštiaková: *Jazyk Hugolína Gavloviča*, 1970, s. 79 – 87; E. Jóna: *Matej Bel (1684 – 1749)*, 1984, s. 129 – 135; M. Majtán: *Dielo J. A. Komenského vo vývine slovenčiny*, 1992, s. 257 – 263; P. Žigo: *Jazykovedná problematika v diele L. Bartolomeidesa*, 1995, s. 80 – 87; T. Laliková: *Život a dielo Štefana Dubnicaya*, 2003, s. 78 – 86; M. Majtán: *Juraj Lesák (1740 – 1803)*, 2003, s. 285 – 287; *Vavrinec Benedikt z Nedožier (1555 – 1615)*, 2003, s. 115 – 117; M. Giger: *Významné jubileá Vavrinca Benedikta Nedožerského*, 2005, s. 372 – 377. Pri hodnotení jazyka osobností, príp. ich názorov na podobu jazyka a jeho uplatňovanie a fungovanie v jednotlivých komunikačných sférach verejnej komunikácie autori článkov v rôznej miere zohľadňujú historicko-spoločenskú situáciu (napr. konfesionálne rozdelenie spoločnosti, rekatolizáciu) a najmä zložitú dobovú jazyko-

vú situáciu v 17. a 18. storočí, pre ktorú bola charakteristická koexistencia viacerých jazykov (slovenčiny v jej kultúrnej i nárečovej podobe, viacerých variantov češtiny, latinčiny, nemčiny, maďarčiny). Čiastočne hodnotia jazyk, ktorý títo vzdelanci používali, resp. opisovali vo svojich filologických dielach, v kontexte vývinu spisovného jazyka na Slovensku (napr. vzťah k bernolákovskej kodifikácii, ohľad na komunikačné potreby dobových používateľov jazyka).

Pri výskume formovania a kultivovania slovenského jazyka sa pozornosť venuje aj kontaktom s inými jazykmi, ktoré sa na území Slovenska používali vo funkcii písomného jazyka vo verejnej komunikácii a ktoré mohli plniť stimulačnú funkciu pri vývine slovenčiny, resp. ktoré vplývali na možnosti jej uplatnenia a fungovania v jednotlivých oblastiach komunikácie. Kľúčový význam pre kultivovanie slovenčiny mala čeština. Ako sme už spomenuli, rôzne aspekty vzájomných vzťahov slovenčiny a češtiny (napr. spontánnosť či zámernosť slovakizácie, to, do akej miery sa bral/nebral ohľad na recipientov daných textov) sa viac či menej reflektujú v textoch zaoberajúcich sa gramatikami, ako aj v textoch zameraných na jazykovú analýzu pamiatok. Nový pohľad na pôvod a podoby češtiny ako spisovného (písomného) jazyka Slovákov prináša Ľ. Ďurovič (2015, s. 133 – 156). Predstavuje hypotézu o prijatí češtiny ako spisovného jazyka Slovákov cez náboženské texty, podľa neho „možno tvrdiť, že sme češtinu ako náš najprv bohoslužobný či náboženský, z toho kultúrny a nakoniec – až do Štúra či Bernoláka – aj vlastný spisovný jazyk prijali cez Otčenáš, Verím a ďalší rituál západokresťanskej cirkvi, dávno pred jej rozdelením na rímskokatolícku a evanjelickú čiže luterskú“ (s. 144). V nadväznosti na svoje výskumy diel Masnicia, Krmana, Doležala hovorí o dvojúrovňovom ponímaní národného jazyka.

Vzťahy slovenčiny k iným jazykom – latinčine, nemčine, maďarčine – sa reflektovali v oveľa menšej miere. Napr. J. Doruľa (1973, s. 172 – 190) v úvode článku *Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov* zameraného na fungovanie slov prevzatých z maďarčiny v slovenských písomnostiach zo 16. – 18. storočia stručne charakterizuje aj príčiny používania maďarčiny medzi slovenskými zemanmi a mešťanmi.

4.2. SPISOVNÉ OBDOBIE

4.2.1. Bernolákovské obdobie

Pozornosť bádateľov sa pri výskume spisovného obdobia zameriavala na kodifikácie, ktoré mali kľúčový význam pre formovanie východísk spisovnej slovenčiny. Prvou z nich bola bernolákovská. Celostnejší pohľad na Bernolákovo dielo predstavila v článku *Význam Bernolákovho jazykovedného diela v dejinách spisovnej slovenčiny* K. Habovštiaková (1962, s. 321 – 333). Zhodnotila v ňom vzťah bernolákovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny k západoslovenskej kultúrnej tradícii, k ži-

vej slovenskej reči na západnom a strednom Slovensku, k češtine i k domácej jazykovednej tradícii. Podľa nej Bernolákovo jazykovedné dielo prispelo nielen k vzniku a ustáleniu spisovnej slovenčiny, ale aj k posilneniu slovenského národného povedomia a formovaniu novodobého slovenského národa.

Predmetom skúmania boli aj jednotlivé kodifikačné príručky, predovšetkým gramatika a *Slowár* a ich úloha v Bernolákovej kodifikácii. E. Jóna (1990, s. 321 – 327) a V. Blanár (2005, s. 142 – 153) sa pri analýze Bernolákovho diela *Grammatica Slavica* zamerali na využívanie prameňov (gramatík P. Doležala, V. J. Rosu, F. A. Schlögela a iných diel), z ktorých A. Bernolák čerpal pri opise gramatiky slovenského jazyka, ale aj na to, do akej miery k ich využívaniu A. Bernolák pristupoval tvorivo. Tým zároveň charakterizujú budovanie a rozvíjanie Bernolákovej koncepcie kodifikácie, resp. jeho teórie spisovného jazyka. Podľa E. Jónu (1990, s. 326 – 327) „Bernolákova Grammatika je synchrónne deskriptívna a normatívna podľa súvekých požiadaviek. Jej význam je v tom, že dovtedajšie nesústavné pokusy o úpravu spisovnej češtiny autor uviedol do premysleného systému, ktorý vychodil zo západoslovenského základu, ale zachytil aj niektoré stredoslovenské prvky a zachoval aj niektoré české prvky charakteristické pre spisovný jazyk“. V. Blanár (2005, s. 143) poukázal tiež na konfrontačný prístup, ktorý A. Bernolák uplatnil pri kodifikácii, podľa neho „pri hľadaní a formulovaní jazykových zákonitostí kodifikovanej slovenčiny sa s „panónskou“ slovenčinou ako primárnym kontaktovým jazykom dostávajú do ustavičnej konfrontácie popri češtine (presnejšie: popri dobovom spracovaní jej spisovných noriem) najmä nemčina (Schlögelova Gramatika nemčiny), latinčina (jazyk Schlögelovej Gramatiky) a maďarčina (Bernolák začína pracovať na Slováři už ako 25-ročný) ako sekundárne kontaktové jazyky“. Svoju analýzu využívania prameňov a filiácií v Bernolákových dielach (najmä v *Grammatice*) uzavrel V. Blanár (2005, s. 152) takto: „Celé dielo Antona Bernoláka hodnotíme ako osobitný text viacnásobne spätý s dobovou odbornou literatúrou, ktorý však prešiel cez filter Bernolákovho tvorivého prístupu.“ M. Hayeková (1958, s. 102 – 116) zhodnotila Bernolákov *Slowár* z hľadiska jeho koncepcie i obsahu, podľa nej ide o priekopnícke vedecké dielo, ktoré zachytáva bohatú lexikálnu zásobu dobovej slovenčiny a ktoré má aj normatívny charakter. Svedectvo o dobovej lexikálnej zásobe slovenčiny i o uplatnení pravidiel bernolákovskej kodifikácie podávajú aj všeslovanské rukopisné slovníky Jána Koiša, ktoré analyzovala M. Hayeková (1958, s. 279 – 289).

Bádatelia sa zamerali aj na uplatňovanie bernolákovskej kodifikácie v praxi, v dielach osobností, pričom pozornosť sa venovala aj ich postojom ku kodifikácii. Nielen Fándlyho postojmi k bernolákovskej kodifikácii, ale aj vzťahom spisovného jazyka a západoslovenských nárečí (najmä trnavského nárečia) sa zaoberal M. Majtán (1987, s. 269 – 276). Spomínaný lingvista zhodnotil Fándlyho jazyk a dielo v kontexte bernolákovskej kodifikácie (vrátane odchýlok od bernolákovskej normy)

v článku *Juraj Fándly a bernolákovská kodifikácia* (1990, s. 257 – 262), predstavuje ho ako „zdroj poznania živého jazyka, živého západoslovenského nárečia, ktoré bolo spolu s kultúrnou slovenčinou západoslovenského typu základom Bernolákovej kodifikácie prvého slovenského spisovného jazyka“ (s. 262).

V SR možno nájsť aj články venované jazykovednému dielu J. I. Bajzu, ktorý sa ako prvý pokúsil kodifikovať spisovnú slovenčinu a ktorého koncepcia spisovného jazyka sa širšie v praxi neuplatnila. J. Oravec (1955, s. 129 – 133) na základe analýzy Bajzových diel predstavil jednak jeho názory na kultivovanie spisovného jazyka,[4] jednak pravopisné a jazykové znaky, ktorými sa vyznačujú jeho diela. Považuje ho za priekopníka slovenského spisovného jazyka a tiež za predchodcu Bernoláka v prípade kodifikácie pravopisu. Bajzovo literárne a jazykovedné dielo i jeho miesto v dejinách spisovnej slovenčiny pripomenula pri príležitosti 250. výročia jeho narodenia A. Osadská (2005, s. 121 – 125).

Pri výskume sa venovala pozornosť aj analýze dobových slovníkov (nielen z hľadiska zhodnotenia lexikografickej koncepcie, ale aj z hľadiska normatívnosti), ktorých autori v nich zachytili lexikálnu zásobu poznačenú koexistenciou slovenčiny, češtiny a iných jazykov, ktorá bola charakteristická pre súvekú jazykovú situáciu. Na Jónovu (1970, s. 321 – 331) analýzu Palkovičovho slovníka *Böhmisch-deutsch--lateinisches Wörterbuch* (1820 – 1821) nadviazal R. Kuchar (2005, s. 276 – 283), ktorý ju rozšíril a doplnil, prínos Palkovičovho slovníka vidí v tom, že išlo o praktickú príručku, saturujúcu potreby slovenských študentov, resp. iných vrstiev slovenskej a moravskej spoločnosti a tiež v „aktuálnom začlenení pestrej celoslovenskej i nárečovej lexiky, ktorým autor upozornil na potrebu vyrovnať sa s jej prenikaním do vtedajšej písanej spisovnej češtiny na Slovensku“ (s. 283). E. Tvrdoň (1978, s. 81 – 87) zhodnotil slovníček, ktorý J. Palkovič uverejnil vo svojom preklade diela *Kunšt Prodlaužení žiwota lidského*. Podľa Tvrdoňa (1978, s. 81) toto lexikografické dielo „ako celok, t. j. aj s vysvetľovanými výrazmi v texte, svedčí o zúženej funkcii češtiny v populárnej spisbe na Slovensku na rozhraní 18. a 19. storočia“.

Predmetom skúmania boli okrem bernolákovskej kodifikácie aj ďalšie koncepcie kultivovania spisovného jazyka z prvej polovice 19. storočia. Ich autormi boli evanjelickí vzdelanci. Nadväzovali na tradíciu používania češtiny v evanjelickom prostredí na Slovensku. E. Jóna (1961, s. 177 – 179) načrtol, ako pristupoval k otázke spisovného jazyka Slovákov P. J. Šafárik, v skratke predstavil i jeho slavistické práce. J. Bosák (1993, s. 324 – 332) predstavil Kollárove názory na riešenie otázky spisovného jazyka Slovákov na základe analýzy jeho listov, hodnotí ho ako jazykového politika, podľa neho ako uznávaná osobnosť a autorita vnášal do vývinu slo-

[4] „Spisovný jazyk treba budovať z reči ľudu, ale i to, že ho treba budovať z prvkov, ktoré sú zrozumiteľné a blízke celému národnému spoločenstvu, t. j. že sa treba vyhýbať úzkym dialektizmom“ (Oravec 1955, s. 130). Podľa J. Oravca sa mu túto zásadu podarilo uplatniť v praxi len čiastočne.

venčiny svoju koncepciu spisovného jazyka. S. Ondrejovič (2000, s. 65 – 70) analyzoval diela J. Melcera – článok v *Hronke* zaoberajúci sa otázkami súdobého spisovného jazyka a brožúru, ktorá patrí medzi významné obrany slovenského jazyka proti maďarizácii. M. Majtán (2004, s. 251 – 253) načrtol obraz jazykovedného diela J. Ribaya.

4.2.2. Štúrovské a reformné obdobie

Vzhľadom na význam štúrovskej kodifikácie v dejinách spisovnej slovenčiny je pochopiteľné, že sa jej na stránkach SR venovala značná pozornosť. Ako sme už spomenuli, vybrané aspekty (najmä pravopis) sa rozoberali už v 30. a 40. rokoch 20. storočia. Príležitosťou na komplexnejšie zhodnotenie Štúrovho jazykovedného diela i jeho kodifikácie bolo štúrovské jubileum v roku 1956, keď sa konala konferencia, na ktorej sa prehodnocovali niektoré staršie názory na štúrovskú kodifikáciu, resp. na jeho jazykovedné dielo. Príspevky boli publikované v SR v č. 3 – 4. Za kľúčové možno považovať články E. Jónu a V. Blanára. E. Jóna (1956, s. 131 – 146) v príspevku *Účasť Ľudovíta Štúra pri utváraní spisovnej slovenčiny* na základe analýzy viacerých prameňov (Štúrových diel, listov, staršej odbornej literatúry) zhodnotil konštituovanie spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom jazykovom základe (vývin spisovného jazyka Slovákov pred Štúrom, príčiny kodifikácie slovenčiny a jej priebeh) a to, akú úlohu v tomto procese zohral Ľ. Štúr. E. Jóna interpretuje konštituovanie celonárodného spisovného jazyka ako dôležitú súčasť formovania novodobého národa. V. Blanár (1956, s. 146 – 168) sa zameral na analýzu teoretických východísk Štúrovho jazykovedného diela (heglovskú dialektiku, Štúrovo poňatie opisnej gramatiky spisovnej slovenčiny, jeho názory na pravopis, otázku slovenčiny ako samostatného slovanského jazyka a jej vzťah k češtine i jeho názory na ďalšie kultivovanie spisovnej slovenčiny). Viacerí jazykovedci chápali štúrovskú kodifikáciu založenú na stredoslovenskom jazykovom východisku ako završenie vývinových tendencií, ktorých počiatky siahajú do predspisovného obdobia, a vo svojich príspevkoch sa zamerali na analýzu pravopisných a jazykových prameňov štúrovskej kodifikácie (Stanislav 1956, s. 168 – 173; Tóbik 1956, s. 187 – 206), resp. na spoločenské funkcie strednej slovenčiny (Pauliny 1956, s. 174 – 186). Reflektoval sa aj vzťah Ľ. Štúra k bernolákovcom (Garaj 1956, s. 207 – 218), vzťah štúrovskej spisovnej slovenčiny a nárečí (Habovštiak 1956, s. 218 – 232), Štúrov podiel na formovaní gramatickej terminológie (Dujčíková 1956, s. 232 – 237), vývin skloňovania substantív od Štúra do polovice 20. stor. (Habovštiaková 1956, s. 241 – 254).

Konštituovanie štúrovskej spisovnej slovenčiny, formovanie jej jazykových noriem, uplatňovanie v praxi (v umeleckej literatúre, v novinách), resp. jej reforma sa interpretuje na pozadí existujúcej historicko-spoločenskej a jazykovej situácie (v nadväznosti na dovtedajší jazykový vývin), predstavuje sa plasticky ako proces,

v rámci ktorého sa diskutovalo o vybraných problémových pravopisných a jazykových otázkach a ich riešení, pričom sa zdôrazňuje aj to, akú úlohu v tomto procese zohrali okrem Ľ. Štúra osobnosti ako J. M. Hurban, M. M. Hodža, C. Zoch, M. Hattala, aká bola ich koncepcia spisovného jazyka a jeho kultivovania, sčasti sa hodnotí aj ich jazykovedné dielo, porov. príspevky E. Jónu (*Začiatky štúrovskej slovenčiny a J. M. Hurban*, 1967, s. 198 – 203; *Účasť M. M. Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny*, 1970, s. 65 – 69, 134 – 141, 199 – 205), A. Habovštiaka (*J. M. Hurban a štúrovská slovenčina*, 1993, s. 223 – 228), K. Palkoviča (*Ctiboh Zoch ako jazykovedec*, 1965, s. 321 – 330), S. Ondrejoviča (*Pred 100 rokmi zomrel Martin Hattala*, 2003, s. 365 – 369). Pozornosť sa venovala aj *Slovenským národným novinám* a ich významu pre konštituovanie a rozvíjanie štúrovskej spisovnej slovenčiny (F. Šteliar: *Slovenskje národňje novini a ich význam pre spisovnú slovenčinu*, 1976, s. 65 – 71). J. Kačala (1986, s. 129 – 135) poukázal na to, že Štúrova kodifikácia bola súčasťou politického programu štúrovcov, a tiež na inšpiratívnosť Štúrovho jazykovedného diela aj pre súčasnosť. J. Dolník (2006, s. 25 – 34) sa zaoberal interpretáciou Štúrovho diela s ohľadom na fixáciu vedomia slovenskej identity. Ľ. Kralčák (2010, s. 239 – 247) sa vracia k zdanlivo dávno vyriešenej otázke, kedy bola uzákonená spisovná slovenčina. P. Žigo (2005, s. 265 – 275) sa zameral na zhodnotenie vnútrojazykových i mimojazykových príčin, ktoré viedli k reforme štúrovskej slovenčiny po revolúcii 1848/49. Jazykovú situáciu na Slovensku v období Bachovho absolutizmu a najmä postavenie staroslovenčiny detailne analyzoval v príspevku *Spisovná slovenčina pred a po revolúcii 1848/49 (Epizóda s tzv. staroslovenčinou)* Š. Švagrovský (2010, s. 97 – 116).

K základným metódam pri skúmaní dejín spisovnej slovenčiny patrí analýza kodifikačných príručiek a iných jazykovedných diel, na základe ktorej možno spoznať jednak podobu spisovného jazyka, jednak to, ako kodifikátori ku kodifikácii pristupovali, aká bola ich koncepcia kultivovania spisovného jazyka. Štúrovu *Nauku reči slovenskej* (najmä spracovanie hláskoslovia) a jej miesto v dejinách spisovnej slovenčiny zhodnotil E. Jóna (1991, s. 65 – 78). Štúrovu koncepciu spisovnej slovenčiny z pohľadu 21. storočia a svoj komentár k reprintu *Nauky* predstavil Ľ. Ďurovič (2002, s. 342 – 348). V porovnaní s výkladmi iných jazykovedcov zaoberajúcich sa dejinami spisovnej slovenčiny inak pristupuje k vymedzeniu jazykového východiska štúrovskej kodifikácie, podľa neho „(š)túrovská/tatrínska norma je idióm (reč, nárečie...) stoličného mesta Liptovského Sv. Mikuláša, azda aj iných liptovských miest či mestečiek (býv. Nemecká Lupča [dnes Partizánska Ľupča], Liptovský Hrádok...) a zrejme aj reč liptovských zemanov, [...] – teda liptovský prestížny kód“ (s. 344).

Pri skúmaní štúrovskej slovenčiny sa dôraz kládol tiež na to, ako sa rozvíjala jej lexikálna zásoba (uplatnenie nárečových a cudzích slov, najmä slov prevzatých

z češtiny, v štúrovskej spisovnej slovenčine, budovanie odbornej terminológie, v popredí sú pomenúvacie potreby), a na postoje Ľ. Štúra k cudzím slovám (E. Jóna: *Štúrovské základy slovenského slovníka*, 1966, s. 69 – 75; F. Gregor: *Jančovičov slovník a niektoré jeho vzťahy k spisovnej slovenčine*, 1991, s. 3 – 14; K. Habovštiaková: *Charakteristika slovnej zásoby štúrovčiny v širšom vývinovom kontexte*, 1993, s. 207 – 216; J. Skladaná: *Vzťah Ľudovíta Štúra k preberaniu cudzích slov v slovenčine*, 1993, s. 257 – 260).

Pri výskume konštituovania spisovnej slovenčiny, ustaľovania jej pravopisných a jazykových noriem, jej štylistickej diferenciácie a zavádzania kodifikácie do praxe sa uplatnila aj metóda analýzy a interpretácie dobových prameňov (tlačených i rukopisných) a ich konfrontácia so všeobecne prijatými normami s cieľom odhaliť prípadné odchýlky a nedôslednosti a charakterizovať tak proces ustaľovania spisovnej slovenčiny, jej akceptovanie/neakceptovanie v jazykovej praxi. Tento postup uplatnili M. Ivanová-Šalingová (*Štúrovská pravopisná prax v Kalinčiakovej próze*, 1971, s. 160 – 169) a J. Nižníková (*Štúrovská slovenčina v levočských rukopisných zábavníkoch*, 1993, s. 150 – 156). Predmetom skúmania bolo aj používanie kultúrnej stredoslovenčiny vo vybraných textoch básnikov štúrovskej generácie publikovaných najmä v rukopisných spevníkoch a zborníkoch (K. Lifanov: *Stredoslovenské básnické koiné pred Ľ. Štúrom*, 1995, s. 264 – 281).

Okrem vyššie spomenutých osobností výrazne prispel ku kultivovaniu spisovného jazyka (v oblasti pravopisu, terminológie, gramatiky a jazykovej kultúry) v predštúrovskom, štúrovskom, reformnom a matičnom období M. Godra, ktorého podiel na rozvíjaní spisovného jazyka zhodnotil M. Dudok (1990, s. 65 – 74; 2001, s. 5 – 13).

4.2.3. Matičné a martinské obdobie

Na stránkach SR sa problematika kultivovania spisovného jazyka v matičnom období (1863 – 1875) objavuje len okrajovo, pozornosť jazykovedcov sa sústredila jednak na celkovú charakteristiku obdobia, jednak na vybrané normatívne príručky. V. Blanár (1963, s. 195 – 201) zhodnotil, akú úlohu zohrala pri rozvíjaní spisovnej slovenčiny v tomto období Matica slovenská, identifikoval a stručne opísal základné vývinové tendencie charakteristické pre spisovnú slovenčinu v 60. a 70. rokoch 19. storočia. Vývin gramatického myslenia, ale i súveké názory na spisovný jazyk prostredníctvom analýzy dobových gramatík *Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenia hlavných a mešťanských škôl* (1872) a *Grammatik der slowakischen sprache* (1862) predstavili M. Hayeková (*Slovenský gramatik Fraňo Mráz*, 1981, s. 347 – 352) a E. Jóna (*Viktorinova gramatika a jeho názory na spisovný jazyk*, 1973, s. 69 – 76; *Výsledky formovania spisovnej slovenčiny vo Viktorinovej gramatike*, 1973, s. 278 – 284). Stručne sa reflektovalo dielo M. Čulena,

ktorý sa podľa K. Palkoviča (1993, s. 286 – 288) zaslúžil o rozvíjanie spisovnej slovenčiny v matičnom období nielen svojou pedagogickou a organizačnou prácou, ale aj svojou snahou vytvoriť matematickú terminológiu.

Pri skúmaní vývinu spisovnej slovenčiny v martinskom období sa jazykovedci v článkoch v SR zamerali predovšetkým na predstavenie jazykovedného diela osobností (najmä S. Czambela, ale aj J. Škultétyho, J. Vlčka, F. R. Osvalda), ktorí sa svojou kodifikačnou a redaktorskou činnosťou, t. j. nielen teoretickou, ale predovšetkým praktickou činnosťou, podieľali na kultivovaní spisovnej slovenčiny a ustaľovaní jej jazykových noriem na prelome 19. a 20. storočia. Základnou metódou je analýza ich knižných prác a vybraných článkov, v ktorých predstavili svoje názory na podobu spisovnej slovenčiny (na vybrané pravopisné i jazykové problémy, dobový úzus) a spôsoby jej rozvíjania, resp. aj na iné lingvistické otázky, vzhľadom na dobový spoločenský, politický a kultúrny kontext nielen z retrospektívneho, ale aj perspektívneho hľadiska. V popredí bola predovšetkým reflexia jazykovedného diela S. Czambela. Na jednej strane sa pozitívne hodnotila a vyzdvihovala jeho kodifikačná činnosť a snaha o ustálenie spisovnej slovenčiny v dielach *Slovenský pravopis. Historicko-kritický nákres* (1890) a *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902), o ustálenie právnej terminológie (Valkovičová 1981, s. 28 – 35). Na druhej strane sa analyzovali aj niektoré aspekty (problematika uhorsko-slovenských, resp. maďarsko-slovenských a česko-slovenských vzťahov, teória o pôvode slovenčiny), pre ktoré sa Czambelovo dielo vnímalo či vníma protichodne, najmä s ohľadom na jeho interpretáciu z politického hľadiska, a v istých obdobiach vývinu sa vnímalo ako politikum. Porov. články J. Mihála (1956, s. 261 – 268), E. Jónu (1959, s. 321 – 345), S. Ondrejoviča (2006, s. 321 – 329), Š. Švagrovského (2006, s. 330 – 339), J. Kačalu (2006, s. 340 – 349), K. Muzikovej (2006, s. 362 – 371), H. Kubišovej (2006, s. 372 – 376), Ľ. Ďuroviča (2007, s. 344 – 354). Predmetom analýzy a interpretácie boli aj vybrané aspekty dobovej teórie spisovného jazyka v dielach J. Vlčka, F. R. Osvalda a J. Škultétyho. E. Jóna (1971, s. 337 – 348) sa zaoberal názormi J. Vlčka, podľa neho Vlček svojimi názormi na vývin spisovnej slovenčiny prispel k pochopeniu špecifík jej konštituovania a vývinu na českej strane, ale i k podpore slovenského národnooslobodzovacieho hnutia. E. Tvrdoň (1983, s. 84 – 93) zhodnotil organizátorskú činnosť F. R. Osvalda pri výskume slovenčiny (jeho cieľom bolo pracovať na udržaní a lepšom poznávaní spisovnej slovenčiny) i jeho názory na kultivovanie spisovnej slovenčiny predstavené v článkoch, považuje ho za priekopníka demokratizácie spisovnej slovenčiny. J. Bosák (1995, s. 9 – 17) sa zameral na komplexnejšie zhodnotenie jazykovedného diela J. Škultétyho, ktorý ako spolukodifikátor ovplyvnil vývin spisovnej slovenčiny a ustaľovanie jej noriem nielen v poslednej štvrtine 19. storočia, ale aj v prvej tretine 20. storočia, podľa Bosáka Škultétyho prínos spočíva „v uvedomovanom a cieľavedomom pôsobení na jazyk, t. j. v jazyko-

vom plánovaní“ (s. 16), redakčnou a korektorskou činnosťou prispel Škultéty k prijatiu kodifikácie v praxi, k naplneniu jej prestížnej funkcie.

J. Kačala (2000, s. 193 – 202) sa v článku *Martinská a matičná norma spisovného jazyka* zameral na niektoré otázky, ktoré podľa neho nie sú v odbornej literatúre uspokojivo vysvetlené v súvislosti s opisom vývinu spisovnej slovenčiny v matičnom a martinskom období, a to na chápanie pojmov martinský a matičný úzus i používanie termínu úzus, časové vymedzenie martinského a matičného obdobia a na náplň a spôsob utvárania martinského a matičného úzu. Autor došiel k záveru, že vecne odôvodnené sú pojmy a termíny martinská norma spisovného jazyka, resp. matičná norma spisovného jazyka.

Aj pri výskume vývinu spisovnej slovenčiny v martinskom období bola dôležitou súčasťou analýza jej fungovania v praxi vo vybraných jazykových pamiatkach. Poukázal na to aj J. Findra (1971, s. 98): „Ak chceme zistiť úroveň jazyka v danom období, musíme skúmať, ako sa jazyk používal v jednotlivých oblastiach jazykovej praxe. Z tohto hľadiska je dôležitým prameňom slovenské časopisectvo. V starších obdobiach vývinu spisovnej slovenčiny to bola jedna z mála možností, kde sa uplatňovala slovenčina v písanej podobe.“ V SR sa reflektovalo používanie spisovnej slovenčiny, ustaľovanie a kultivovanie jej pravopisných, hláskoslovných, gramatických noriem, lexiky i štýlu (vzťah normy a kodifikácie) v publicistických i umeleckých textoch obyčajne na základe konfrontácie s dobovými kodifikačnými príručkami v príspevkoch J. Findru *O jazyku Slovenského peňažníka* (1971, s. 98 – 107), *Poznámky k štýlu Slovenského peňažníka* (1971, s. 169 – 176); V. Uhlára *Slovenčina ružomberských tlačí na rozhraní 19. a 20. storočia. (Zo Salvovej a Páričkovej tlačiarne v r. 1888 – 1914)* (1974, s. 332 – 343); J. Mlacka *Syntax prvých dedinských poviedok M. Kukučína* (1974, s. 149 – 158); E. Jónu *Timravina reč* (1951/1952, s. 129 – 138), *Jozef Gregor-Tajovský a jeho reč* (1975, s. 71 – 80); J. Sabola *Dvojtvary v skloňovaní maskulín v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia* (1975, s. 10 – 20), *Dvojtvary feminín a neutier v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia* (1975, s. 85 – 91); K. Lifanova *Niektoré syntaktické osobitosti spisovnej slovenčiny na konci 19. storočia* (2006, s. 272 – 281). Pozornosť sa venovala aj používaniu slovenského jazyka v USA na prelome 19. a 20. storočia, konkrétne jazykovej stránke vybraných tlačených pamiatok, pre ktoré je charakteristická oscilácia medzi spisovnou slovenčinou a východoslovenskými nárečiami (porov. príspevky K. Lifanova 2003, s. 340 – 352; 2006, s. 282 – 286, a I. Ripku 2005, s. 154 – 158).

4.2.4. Medzivojnové a povojnové obdobie

Pri hodnotení vývinu kultivovania spisovnej slovenčiny v medzivojnovom, povojnovom a súčasnom období na stránkach SR treba vziať do úvahy, že popri článkoch špecificky zameraných na reflexiu vývinu spisovného jazyka sa samotná SR

(od svojho vzniku) a príspevky v nej publikované stávajú súčasťou dejín spisovnej slovenčiny v 20. a 21. storočí a významným prameňom pri výskume (popri iných prameňoch). Ide najmä o príspevky zamerané na diskusie o koncepciách príručiek (napr. *Pravidiel slovenského pravopisu*, *Slovníka slovenského jazyka*, *Slovníka súčasného slovenského jazyka* a i.), na teóriu spisovného jazyka a otázky jazykovej kultúry, na návrhy na úpravy pravopisných a jazykových pravidiel, na zmeny v kodifikácii, na vzťah úzu, normy a kodifikácie, na fungovanie pravopisných a jazykových noriem v praxi a články obsahujúce medailóny jazykovedcov, ktorí ovplyvnili prístupy k regulovaniu spisovnej slovenčiny v 20. a 21. storočí, rozhovory s nimi, ich spomienky, ktoré odrážajú ich názory a postoje ku kultivovaniu spisovného jazyka. Na tomto mieste sa budeme venovať vybraným článkom zameraným najmä na reflexiu medzivojnového obdobia v dejinách spisovnej slovenčiny. Ostatné spomenuté aspekty a miesto SR v kontexte vývinu slovakistického a lingvistického výskumu boli čiastočne zhodnotené už skôr[5], resp. sa hodnotia v tomto jubilejnom čísle v ďalších príspevkoch.

Analýze vývinu spisovnej slovenčiny v medzivojnovom období sa v porovnaní s inými obdobiami dejín spisovnej slovenčiny venovalo na stránkach SR do začiatku 90. rokov 20. storočia málo pozornosti. Predmetom analýzy bolo najmä jazykovedné dielo J. Damborského. Stručný prehľadový článok *Jubileum pedagogickej a jazykovednej činnosti Jána Damborského* publikovala M. Hayeková (1979, s. 149 – 152). Jednotlivé vydania Damborského školskej gramatiky i jeho účasť na príprave prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* precízne zhodnotil E. Jóna (1980, s. 321 – 337).

Po roku 1990 sa výskum kultivovania spisovnej slovenčiny a ustaľovania jej jazykových noriem v medzivojnovom období orientoval najmä na zhodnotenie jazykovedného diela H. Barteka. Svojou redaktorskou a recenzentskou činnosťou, vypracovaním návrhu *Pravidiel slovenského pravopisu* (ďalej PSP) výrazne prispel k rozvíjaniu a kultivovaniu spisovnej slovenčiny v tomto období teoreticky (formulovaním teórie spisovného jazyka, ktorou ideovo nadviazal na názory S. Czambela a J. Škultétyho) i prakticky. Bartekov podiel na formovaní spisovnej slovenčiny v kontexte dejín spisovnej slovenčiny nebol dovtedy objektívne zhodnotený vzhľadom na politické a spoločenské okolnosti (H. Bartek žil od roku 1945 v emigrácii). Š. Švagrovský (*Jazykovedný odkaz Henricha Barteka*, 1992, s. 201 – 207) a S. Ondrejovič (*Slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986)*, 2001, s. 65 – 90, 129 – 146) detailne analyzovali Bartekov život a dielo (jeho redaktorskú činnosť, niektoré články zaoberajúce sa vybranými otázkami spisovného jazyka publikované v SR, jeho puristická orientáciu) ako celok. Obraz o Bartekovom jazykovednom diele dopĺňajú referáty, ktoré odzneli na vedeckom seminári venovanom 100. výročiu jeho narodenia, publikované v SR (č. 3, 2007). S. Ondrejovič (s. 129 – 133) uvažoval

[5] Porov. napr. príspevok S. Ondrejoviča *Sedem decénií časopisu Slovenská reč* (2003).

o tom, v čom spočíva kontroverznosť H. Barteka, na jednej strane bol puristom, na druhej strane dokázal puristické náhľady na jazyk prekročiť. J. Dolník (s. 134 – 138) interpretoval Bartekove názory na jazykovú správnosť, preberanie cudzích slov do slovenčiny, úlohu jazykového citu z hľadiska ich aktuálnosti a inšpiratívnosti pre súčasný diskurz zameraný na kultivovanie spisovnej slovenčiny. Ľ. Kralčák (s. 139 – 149) sa zameral na analýzu a interpretáciu vybraných otázok teórie spisovného jazyka (koncepčný cieľ kodifikácie, kritériá spisovnosti) v Bartekových textoch a na zhodnotenie toho, do akej miery Bartek nadviazal pri kultivovaní spisovného jazyka a formulovaní dobovej teórie spisovného jazyka na svojich predchodcov, S. Czambela a J. Škultétyho. J. Kačala (s. 150 – 160) predstavil Bartekovo dielo *Nový pravopis slovenský* (1954) publikované v exile, ktoré podľa J. Kačalu možno chápať ako Bartekovo „svedectvo o matičnom úsilí o nastolenie pevného slovenského kurzu vo výskume, stabilizovaní a kodifikovaní spisovnej slovenčiny, organizačne opreté o Maticu slovenskú a o časopis Slovenská reč“ (s. 150). P. Žigo (s. 166 – 173) sa venoval Bartekovej pravopisnej koncepcii a uplatňovaniu fonematického a etymologického princípu v návrhu úpravy PSP (1939) a v PSP (1953). Pravopisnú koncepciu neschváleného návrhu PSP (1939), na ktorom sa podieľal H. Bartek, a jeho porovnanie s PSP z r. 1940 a z r. 1953 v kontexte dejín spisovnej slovenčiny už skôr zhodnotili Š. Švagrovský a P. Žigo (1994, s. 98 – 103). Náčrt vývinu kodifikačných zásad v PSP v medzivojnovom a povojnovom období prezentovala M. Kopecká (2016, s. 10 – 13).

V povojnovom období sa pri kultivovaní spisovnej slovenčiny pozornosť sústredila predovšetkým na reformu pravopisu v duchu demokratizácie a racionalizácie slovenského pravopisu a na ustaľovanie gramatickej a lexikálnej normy. Nóvum bolo, že návrh pravopisnej úpravy bol predložený na pripomienkovanie odbornej i laickej verejnosti. Diskusia o návrhu úprav v PSP prebiehala okrem iných platforiem (*Kultúrneho života* a *Učiteľských novín* v r. 1952 – 1953) aj na stránkach SR už od r. 1946, porov. napr. príspevky E. Jónu *Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu* (1946, s. 46 – 57, 103 – 113), *O novej úprave slovenského pravopisu* (1951/1952, s. 265 – 278); V. Blanára *K novému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu* (1952/1953, s. 11 – 17), J. Horeckého *O hlavných princípoch slovenského pravopisu* (1952/1953, s. 77 – 81), J. Horeckého a Š. Peciara *K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy* (1952/1953, s. 35 – 47), Š. Peciara *O demokratizácii pravopisu* (1950/1951, s. 257 – 269), *K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy* (1951/1952, s. 278 – 298; 1952/1953, s. 81 – 86), diskusné príspevky a komentáre viacerých jazykovedcov v č. 11 – 12 (1952/1953) a i. Nielen tieto texty odrážajú vývin spisovnej slovenčiny na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia i náhľady jazykovedcov na jej kultivovanie vzhľadom na potreby používateľov a do budúcnosti ostáva výzvou ich zhodnotenie z hľadiska dejín spisovnej slovenčiny. Podiel SR na

diskusii o PSP a neskôr o *Slovníku slovenského jazyka*, resp. o iných prácach, ktoré výrazne prispeli ku kultivovaniu a rozvoju spisovnej slovenčiny, dokazuje, že SR od svojho vzniku spolutvorí dejiny spisovnej slovenčiny a nie je len ich reflexiou.

Pri skúmaní medzivojnového obdobia sa v SR venovalo menej pozornosti fungovaniu spisovnej slovenčiny v praxi. Výnimkou je článok V. Blanára (2003, s. 224 – 228) *Jazyková prax a lexikálne výpožičky v medzivojnovom období*, v ktorom sa autor sústredil predovšetkým na charakteristiku lexikálnej normy v 20. a 30. rokoch 20. storočia s ohľadom na vplyv češtiny a hodnotenie prevzatých slov z hľadiska jazykovej správnosti.

Často sa uplatňuje aj komparatívna metóda, sledujú sa zmeny v systéme a kodifikácii (pravopisné i jazykové), úpravy kodifikačných pravidiel naprieč viacerými obdobiami a kodifikáciami s cieľom zistiť, do akej miery sa v kodifikačných príručkách prejavila kontinuita či diskontinuita s predchádzajúcimi príručkami, do akej miery kodifikátori vystihli a rešpektovali základné vývinové tendencie v spisovnej slovenčine vzhľadom na dobovú spoločensko-kultúrnu situáciu i vzhľadom na aktuálny stav vedeckého poznania jazyka. Tento postup uplatnili napr. P. Žigo (*Výberový opis ustaľovania substantívnych prípon genitívu singuláru v spisovnom období*, 1996, s. 266 – 270) a M. Kopecká (*Genitívna predložka z, zo, inštrumentálová predložka s, so a častica zo v kodifikácii spisovnej slovenčiny od konca 18. storočia do polovice 20. storočia*, 2016, s. 6 – 29). Analyzoval sa aj vývin a ustaľovanie vybraných javov (fonetického systému, menných tvarov trpných príčastí) v spisovnom jazyku (Lifanov 2004, s. 283 – 292; 2009, s. 193 – 203).

5. ZÁVER

Príspevky v SR zohrali zásadnú úlohu pri poznávaní konštituovania a vývoja kultúrnej a spisovnej formy národného jazyka. Výsledky výskumu, ktoré sa v nich prezentujú, rozširujú, dopĺňajú a spresňujú výklady v syntetických prácach z dejín spisovnej slovenčiny (napr. Pauliny 1966, 1983; Blanár – Jóna – Ružička 1974; Krajčovič – Žigo 2002; Kačala – Krajčovič 2006 a i.). Základným metodologickým postupom bolo skúmanie vývoja kultúrnej a spisovnej formy slovenského jazyka v súvislosti s vývinom spoločnosti. Konštituovanie a fungovanie týchto podôb jazyka sa usúvzťažňuje s meniacimi sa spoločensko-politickými a kultúrnymi podmienkami v jednotlivých obdobiach vývinu, ktoré ovplyvnili formovanie a fungovanie týchto foriem v rôznych komunikačných sferách. Reflektuje sa aj dobové odborné hodnotenie prístupov ku kultivovaniu jazyka a koncepcií kodifikácie s ohľadom na charakter a stupeň vedeckého poznania jazyka. Vývin jazykových noriem, ich ustaľovanie a vyústenie do jednotlivých kodifikácií, zmeny v kodifikácii, dobová teória spisovného jazyka sa interpretujú nielen na základe analýzy a komparácie kodifikačných príručiek, dobových jazykovedných a iných odborných prác, analýzy rukopis-

ných a tlačených pamiatok z rôznych komunikačných sfér (umeleckej, náboženskej, administratívno-právnej, publicistickej, odbornej, ľudovej slovesnosti a i.), ale i na základe analýzy korešpondencie a iných dobových prameňov. Môžeme zosumarizovať, že predmetom skúmania boli: 1. konkrétne vývinové obdobie (spoločensko-politická a kultúrna situácia, kodifikačné príručky a iné jazykovedné diela, osobnosti, ktoré svojou kodifikačnou, vedeckou a redaktorskou činnosťou i svojou literárnou tvorbou spoluurčovali vývin kultúrnej a spisovnej formy jazyka a jeho ďalšie smerovanie, fungovanie týchto podôb jazyka v praxi, vzťah jazykovej normy, úzu a kodifikácie); 2. jazyk konkrétneho diela; 3. jazyk určitého autora, príp. jeho názory na kultivovanie historických variantov spisovného jazyka; 4. vzťahy kultúrneho a spisovného jazyka k iným slovanským i neslovanským jazykom (dôraz sa kládol najmä na vzťah slovenčiny k češtine, ktorá fungovala v dejinách slovenského etnika ako potenciálne funkčný, identifikačný a zdrojový jazyk, porov. Dolník 2007, s. 110), ktoré bezprostredne vplývali na vývin slovenského jazyka, resp. aj na vzťahy bernolákovského a štúrovského spisovného jazyka ku kultúrnym predspisovným útvarom a k nárečiam.

Vzhľadom na rôzne okolnosti nie všetky témy a obdobia boli a mohli byť v minulosti v rovnakej miere predmetom bádania. Počas celého obdobia existencie SR sa venovala pozornosť najmä kľúčovým obdobiam vo vývine slovenského jazyka – bernolákovskému a štúrovskému a tiež predspisovnému obdobiu, keďže bernolákovská a štúrovská kodifikácia predstavujú vyústenie zložitého vývinu formovania slovenského jazyka v predchádzajúcom období. Od 90. rokov 20. storočia sa do pozornosti viac dostávajú témy, ktoré boli dovtedy spracované nesystematicky a čiastkovo (napr. jazykovedné dielo H. Barteka, formovanie *Pravidiel slovenského pravopisu* a ich úpravy v medzivojnovom a povojnovom období), resp. sa pri niektorých témach dopĺňajú a prehodnocujú staršie poznatky v nadväznosti na novšie metodologické prístupy (napr. jazykovedné dielo a kodifikácia Ľ. Štúra, S. Czambela, gramatiky D. Krmana, P. Doležala, A. Bernoláka). Dosiaľ nebol precíznejšie z rôznych aspektov zhodnotený vývin spisovnej slovenčiny v povojnovom a súčasnom období. Chýba aj analýza administratívno-právnych textov, úradnej i súkromnej korešpondencie v spisovnom období, ktorá by umožnila bližšie spoznať proces postupného ustaľovania prvých kodifikácií v praxi v jednotlivých slovenských regiónoch, a teda reflektovať aj podobu a formovanie reálneho jazyka v jeho „bežnej“, nie iba kultivovanej forme (porov. Múcsková 2002, s. 169).

Medzi najvýraznejších a najplodnejších autorov, ktorý prispel k formovaniu metodológie disciplíny i k prehĺbeniu poznania kultivovania kultúrnej a spisovnej slovenčiny v kľúčových obdobiach jej vývinu, patril najmä E. Jóna. Okrem neho možno k výrazným prispievateľom zaradiť M. Majtána, Ľ. Ďuroviča, P. Žiga, V. Blanára, K. Habovštiakovú, J. Kačalu, Š. Švagrovského, K. Lifanova a ďalších.

Na záver dodávame, že v príspevkoch publikovaných v SR počas jej deväťdesiatročnej existencie sa odráža vývin spisovnej slovenčiny a ustaľovanie jej pravopisných a jazykových noriem, obsahujú diskusie a polemiky zamerané na kultivovanie a regulovanie spisovnej slovenčiny a formovanie teórie spisového jazyka, a teda samotné periodikum Slovenská reč by malo byť jedným z priamych a kľúčových prameňov pri poznávaní dejín spisovnej slovenčiny v 20. storočí, resp. na začiatku 21. storočia.

Literatúra

BLANÁR, V. – JÓNA, E. – RUŽIČKA, J. (1974): *Dejiny spisovnej slovenčiny II*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

DOLNÍK, J. (2007): *Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy*. Bratislava: Stimul.

ĎUROVIČ, Ľ. (2018): *Predhistória spisovnej slovenčiny*. Eds. S. Ondrejovič – J. Behýlová. Bratislava: Veda.

KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R. (2006): *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Matica slovenská.

KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P. (2002): *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského.

MÚCSKOVÁ, G. (2002): Krajčovič, R. – Žigo, P.: Dejiny spisovnej slovenčiny. In: *Slavica Slovaca*, 37/2, 167 – 169.

ONDREJOVIČ, S. (2003): Sedem decénií časopisu Slovenská reč. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia.* Bratislava: Veda, 9 – 34.

PAULINY, E. (1966): *Dejiny spisovnej slovenčiny I.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

PAULINY, E. (1983): *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

TEÓRIA SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Ľubomír Kralčák

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Štefánikova 67, Nitra
E-mail: lkralcak@ukf.sk

KRALČÁK, Ľ. (2022): Theory of Standard Language and Language Culture in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 441 – 480.

Abstract: The article gives an analytical overview of outputs focused on theories of standard language and language culture, published in the Slovenská reč journal. The aim of the paper is to provide an analysis of the development of the theories in the form of a commented summary of relevant theoretical approaches providing fundamental findings with regard to the state of the art in the given period or possible concepts for the development of the theory under study. In this respect, the article is divided in accordance with the time periods of: (a) 1930s and 1940s, (b) from 1950s to 1980s, (c) from 1990s to the present. Within these periods, the author pays special attention to the key contributions, authors' concepts and current thematic controversies that tended to determine the focus of continuing debates, or were important landmarks in the improvement of the research in the field. The analysis shows that the line of development of theoretical thinking in the field of the Slovak standard language and its culture finds its main supporting points in specific theoretical conceptions of prominent representatives of Slovak linguistics throughout the whole period.

Keywords: Slovenská reč, standard language, language culture, norm, codification, linguistic criticism, linguistic consultancy.

Článok v skratke:

- Formovanie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry na Slovensku od začiatku 30. rokov je bezprostredne spojené so vznikom a vychádzaním časopisu Slovenská reč. Kľúčovou osobnosťou tohto obdobia bol H. Bartek.
- V povojnovom období v polovici 50. rokov zohrala úlohu významného medzníka pri budovaní teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry konferencia o norme spisovného jazyka z marca 1955 s účasťou významných reprezentantov slovenskej a českej lingvistiky.
- V 60. a 70. rokoch vystupujú do popredia predovšetkým dve kľúčové osobnosti – J. Ružička a J. Horecký, ktorí sa zásadne pričinili o formulovanie teoreticko-metodologických koncepcií teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry.
- V období posledných tridsiatich rokov do rozvoja nových koncepčných riešení najvýznamnejšie prispel J. Dolník, ktorý svoju novú tóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry rozvinul aj v diskusii s J. Kačalom.

1. ÚVOD

Otázky spisovného jazyka sú v našej a rovnako českej lingvistickej tradícii ústrojne spájané s otázkami jazykovej kultúry. Ich teoretické východisko možno hľadať na začiatku 30. rokov minulého storočia, keď sa formovala koncepcia funkčného

štrukturalizmu Pražského lingvistického krúžku.[1] Tieto dva lingvistické okruhy sa tematicky na prvý pohľad javia ako navzájom pomerne zreteľne diferencované. Ich ústrojná prepojenosť je však dobre viditeľná, keď napr. narábame s pojmami, ako sú *úzus, norma, kodifikácia, jazyková správnosť* a pod., ktoré vystupujú ako kľúčové elementy spoločnej teoretickej bázy týchto okruhov. V uvedenom zmysle sa pre túto v jednote chápanú teoretickú oblasť ustálilo spoločné označenie *teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry*.[2]

Začiatkom 30. rokov minulého storočia, teda v čase vzniku periodika Slovenská reč (ďalej aj SR) nemožno u nás hovoriť o existencii teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry ako o systematicky koncipovanej náuke. Avšak práve vďaka jestvovaniu SR možno v nasledujúcich desaťročiach na stránkach tohto periodika sledovať pomerne plastický obraz vývoja názorov na čiastkové otázky tejto teórie a vnímať jej postupné formovanie a vývin. Vedecký zápas o jej charakter a smerovanie v rámci slovenskej lingvistiky bol doteraz publikačne zhmotnený v množstve knižných a časopiseckých výstupov. Časopis SR sa však v tomto kontexte stal tým vedecky vymedzeným publicistickým priestorom, ktorý sa na formovaní teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry podieľal kvalitatívne i kvantitatívne veľmi významnou mierou.

Cieľom príspevku je zostaviť komentovaný prehľad relevantných teoretických výstupov, ktoré prinášajú dôležité koncepčné predstavy a návrhy riešení základných, ale aj špecifických otázok teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry za celé doterajšie obdobie existencie SR. Všímame si vymedzenú problematiku v priereze troch časových úsekov, v rámci ktorých sledujeme rozvíjanie tematických či pojmových okruhov s osobitným zreteľom na kľúčové príspevky, autorské koncepcie alebo aktuálne tematické polemiky, ktoré majú tendenciu určovať zameranie kontinuálnych diskusií, príp. sú dôležitými medzníkmi posúvania teoretických výskumov.

Na základe týchto kritérií vymedzujeme formovanie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v 30. a 40. rokoch, v 50. až 80. rokoch a od 90. rokov po súčasnosť.

2. FORMOVANIE TEÓRIE SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY V 30. A 40. ROKOCH

Formovanie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry má v našej kultúrnej histórii rovnako dlhú tradíciu ako spisovná perióda dejín slovenčiny. To znamená, že

[1] V uvedenom zmysle je reprezentatívnou publikáciou zborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* (Havránek – Weingart 1932). Tu je ešte východiskovým pojmom *jazyková kultúra*.

[2] Toto pomenovanie sa vyvíjalo cez označenia *jazyková kultúra* (30. roky, PLK), *teória normy a jazykovej kultúry* (polovica 50. rokov, Š. Peciar), *teória jazyka a jazykovej kultúry* (polovica 60. rokov, J. Ružička), ale aj samostatne ako *teória spisovného jazyka* (polovica 70. rokov, J. Horecký), dnes *teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry* (Dolník 2009).

základnými otázkami, ako sú kodifikačné princípy alebo problémy normatívnosti, sa zaoberali už pôvodcovia bernolákovskej či štúrovskej kodifikácie a je čiastočne súčasťou aj czambelovskej koncepcie spisovného jazyka, i keď spomenuté všeobecné pojmy, ako aj označenie „teória“ sa postupne zaužívali až v 20. storočí. V tejto vývojovej línii uvažovania o spisovnom jazyku sa nám v 30. rokoch minulého storočia ako ďalší významný míľnik núka do pozornosti teoretická koncepcia obsiahnutá v lingvistických prácach H. Barteka.

2.1. TEORETICKÝ PRÍNOS H. BARTEKA

SR je v prvých ročníkoch svojej existencie najvýraznejšie spätá s osobnosťou H. Barteka, a to nielen preto, že stál pri jej zrode a bol jej hlavným redaktorom, ale najmä pre jeho články, ktorými v 30. rokoch výrazne prispel k rozvoju teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v rámci slovenskej lingvistiky. Ako podnety na formovanie Bartekovej teórie možno identifikovať tri kľúčové motivujúce zdroje. Ide o vydanie prvých Pravidiel slovenského pravopisu, teóriu jazykovej kultúry Pražského lingvistického krúžku a domácu lingvistickú tradíciu.

2.1.1. Prvé *Pravidlá slovenského pravopisu* ako katalyzátor úvah o charaktere spisovného jazyka

Z diskusií o *Pravidlách* (1931) citeľne poznačených ideológiou čechoslovakizmu možno jasne vyrozumieť základný Bartekov postoj k spisovnej slovenčine, ktorý by sa dal zovšeobecniť predovšetkým tézou o nevyhnutnosti zachovávať pri kodifikačných krokoch svojský charakter spisovného jazyka. V 1. ročníku SR (1932/1933) Bartek k tejto v tom čase ešte stále neutíchajúcej diskusii o prvých Pravidlách uverejnil článok *Pravopis, spisovná reč a stredná slovenčina* (s. 121 – 124), kde sa zamýšľa nad aktuálnymi otázkami pulzujúcimi vo verejnom živote. Predovšetkým išlo o požiadavku „postredoslovenčiť“ normu spisovného jazyka, a to aspoň v hláskoslovi a tvarosloví. Reaguje na to tézou o autonómnom vývoji spisovného jazyka, ktorého norma nemôže byť zhodná s ktorýmkoľvek nárečovým útvarom. Argumentuje tiež zdôrazňovaním potreby stability zaužívaných štruktúr: „Spisovná reč slovenská nesmie sa vzdať toho, čo sa v nej dobrého vývinom ustálilo, ale aj naopak, nesmieme požadovať prílišné postredoslovenčenie spisovnej reči v tých veciach, v ktorých je ona už ustálená“ (s. 123). Nepriamo narážajúc na najnovšie kontroverzné Pravidlá obsahujúce bohemizované dvojtvary, Bartek vystríha pred snahami umelo zasahovať do fungujúcej stavby spisovnej slovenčiny. Podľa neho z hláskoslovnej i tvaroslovnej stránky bola spisovná reč ustálená. „Zmätok do nej vnášali a vnášajú len tí, čo neustálym poukazovaním na jej nejednotnosť chcú dať iný smer jej vývinu, ako mala doteraz. Z toho sú všetky škriepky a boje okolo spisovnej reči slovenskej“ (s. 123).

2.1.2. Tézy Pražského lingvistického krúžku ako impulz nového uvažovania o otázkach spisovného jazyka a jazykovej kultúry

Dôležité východisko pre rozvíjanie svojich náhľadov na teoretické otázky kultúry spisovného jazyka našiel Bartek v tézach Pražského lingvistického krúžku (PLK), ktoré preberá z renomovaného periodika *Travaux du Cercle Linguistique de Prague I.* (1929, s. 7 – 29). Tézy, ktoré pokladal za najdôležitejšie pre aktuálne potreby slovenskej jazykovedy, prevzal a uverejnil hneď za svojím článkom o pravopise už v 1. ročníku SR (s. 124 – 126) aj so svojím krátkym komentárom. Je nepochybné, že mu išlo o zaradenie vlastnej koncepcie spisovného jazyka i smerovania SR do moderného lingvistického prúdu.

Ako najdôležitejšie požiadavky na spisovný jazyk z ponúknutých téz PLK reprodukuje: *ustálenosť* (vylúčenie všetkých nepotrebných kolísaní), *presnosť* (schopnosť vysloviť jasne a presne, ľahko a bez námahy najrozličnejšie nuansy) a *svojskosť* (posilňovanie znakov, ktoré dávajú reči charakter). Ako ďalšie dôležité tézy PLK vyzdvihuje tiež *funkčnosť* jazykových prostriedkov, ale aj *starostlivosť o čistotu* reči a *zbavovanie sa zbytočných archaizmov*.

Bartek sa vo svojich ďalších teoretických úvahách o spisovnom jazyku napokon úplne nestotožnil so všetkými uvedenými tézami PLK. Nevenuje sa osobitne problematike funkčnosti jazykových prostriedkov[3], ktorú nepreferuje ako dominantnú zásadu, a podobne to platí aj o zásade ustálenosti. Zdôrazňoval predovšetkým zásady (kritériá) jazykovej čistoty a svojskosti.

Jazykovú čistotu ako kritérium jazykovej správnosti (vlastne spisovnosti) vníma Bartek v súvislosti s odmietaním cudzorodých prvkov, ktorými sú predovšetkým slová prevzaté z iných jazykov. Vzťahuje to však iba na také slová, ktoré sú nepotrebné. Ako uvádza (1933/1934, s. 182), „v spisovnej slovenčine posudzujeme cudzie slová podľa toho, či sú potrebné alebo nepotrebné. Potrebné cudzie slová, shodujúce sa svojou štruktúrou so slovenčinou, pokladáme za osožné, nepotrebné cudzie slová, hoci by sa ich štruktúra shodovala so slovenčinou, pokladáme za zbytočné, teda škodlivé, keďže každý jazyk buduje predovšetkým na svojom a zo svojho.“ V nadväzujúcom článku (1934/1935, s. 4) dopovedá, prečo sú nepotrebné slová škodlivé: „Nepotrebné cudzie slová, ktoré vytískajú pôvodné slová, pokladáme za škodlivé, lebo narušajú svojský slovný sklad slovenčiny.“ Pre tieto postoje bol H. Bartek niekedy zaraďovaný k hlavným reprezentantom purizmu v slovenskej jazykovede medzivojnového obdobia. Pri objektívnom, širšom posúdení jeho úvah sa však ukazuje, že u Barteka nejde o priamočiary, prostý puristický postoj. Prísny, očisťujúci purizmus je v tomto období príznačný predovšetkým pre J. Škultétyho a predtým pre S. Czambela.

[3] V tézach PLK sa funkčnosť výrazov úzko viaže s ustálenosťou, pričom členovia PLK zásadu funkčnosti výraznou mierou spájali s bojom proti tzv. brusičskej praxi („jazykovému brusu“), ktorá mala v prvých desaťročiach 20. storočia pevné miesto v periodiku *Naše řeč* (porov. Havránek 1948, s. 13).

S tézou o čistote jazyka je u Barteka úzko previazaná zásada podporovania svojskosti jazyka, t. j. podporovanie tých jeho znakov, ktoré posilňujú jeho charakter. V tomto ponímaní sa zásadne líši od J. Škultétyho, ktorý na úkor slovenskosti (slovenskej osobitosti) mal tradične sklon uprednostňovať stav v ruštine, resp. všeslovanské rozšírenie sporného jazykového javu, čo by sa dalo chápať ako akási zásada slovanskej pôvodnosti. Oproti takýmto zbytočným ohľadom na stav v príbuzných jazykoch Bartek v duchu téz PLK vyzdvihuje namiesto toho svojskosť slovenčiny: „Ohľady vpravo alebo vľavo, ohľady na susedné slovanské jazyky nie sú ničím opodstatnené. Slovenčina, ak chce ostať svojskou, musí sa vyvinovať z vlastnej sily, zo svojho rečového základu...“ (1933/1934, s. 8).

2.1.3. Základné východiská Bartekovej koncepcie

H. Bartek svoje vlastné riešenia týkajúce sa spisovného jazyka a jazykovej kultúry založil na pojme **jazyková správnosť**, k čomu v druhom ročníku SR uverejnil koncepčné zásady pod názvom *O správnosti jazykovej* (1933/1934, s. 1 – 16). Ide o kľúčový pojem jeho prístupu k otázkam spisovného jazyka, premietajúci sa zakrátko aj do nového názvu tejto rozvíjajúcej sa jazykovednej oblasti, ktorú na inom mieste sám označuje ako *náuku o správnej slovenčine*[4] (1935/1936, s. 3). Pojem jazyková správnosť sa týka jednotlivých jazykových prvkov a ich foriem. Bartek hovorí o zisťovaní, posudzovaní, určovaní, ba i dokazovaní jazykovej správnosti takýchto prvkov (1933/1934, s. 6 – 8). V uvedenom zmysle sa môže uňho jazyková správnosť chápať ako do značnej miery synonymná s označením *spisovnosť*. Vo vyššie spomenutom osnovnom príspevku vyčleňuje vlastné metódy, ktoré treba uplatniť pri riešení problémov jazykovej správnosti. Podľa neho sem patrí: *jazykový cit*, *dobrý autor* a *ľudová reč*, pričom prvé meradlo jazykovej správnosti možno podľa neho uplatniť iba vtedy, keď sa zhoduje s dobrým spisovným úzom a ľudovou rečou (s. 6 – 7).

Jazykový cit pokladá za najdôležitejšieho činiteľa v bežnom spisovnom úze. „On temer sám udáva smernice, ktorými sa spravujú spisovatelia a ľudia, hovoriaci spisovnou slovenčinou“ (s. 7). Avšak situáciu hodnotí realisticky, keď tvrdí, že dobrý spisovný úzus sa obmedzuje iba na malú časť spisovateľov a inteligencie. Napokon dôvodí, že jazykový cit „je veľmi individuálnou vlastnosťou a u nás je jednotný len v základných veciach, v podrobnostiach je až priveľa odchýlok a nepresností. Preto jazykový cit nemôže nám byť nateraz jedinou spoľahlivou oporou pri riešení otázok správnosti jazykovej“ (s. 6).

Ani **dobrý autor** nie je u Barteka chápaný v prostom zmysle, teda že by mal „vo všetkom správnu reč“. Bartek sa díva na literárne osobnosti, pokiaľ ide o ich

[4] Možno povedať, že v zúženom rozsahu, ktorý je obmedzený stupňom rozvoja vtedajšieho bádania, zodpovedá toto označenie vlastne dnešnému názvu *teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry*.

spisovný úzus, ako na jednotnú abstraktnú kategóriu, pričom sa tu odvoláva na názory českého lingvistu a redaktora časopisu Naše řeč V. Ertla, ktoré reprodukuje v tom zmysle, že „dobrý autor je iba abstraktným ideálom, v ktorom sú zhrnuté všetky dobré vlastnosti spisovnej reči. Správny spisovný úzus abstrahuje sa z reči dobrých spisovateľov a tak sa tvorí a cibrí správny jazykový cit, ktorý je základom dobrého úzu“ (s. 7).

Podľa Barteka pri zisťovaní jazykovej správnosti má dôležitú úlohu **ľudová reč** preto, „lebo – najmä so stránky syntaktickej – je jednotná na celom Slovensku, a okrem toho ona tvorí základný rečový fond spisovného jazyka, ktorý z nej vyrástol... Ľudová reč dáva spisovnej reči základné jazykové prvky, ba i vývinové tendencie, ona tvorí jadro spisovnej reči. Aby spisovná reč mohla vykonávať svoju sociálnu funkciu, nesmie prerušiť spojivá so živou rečou, lebo jadro spisovnej a ľudovej reči musí byť rovnaké, aspoň u nás, kde spisovná reč vznikla nedávno z ľudovej“ (s. 7).

Z Bartekových formulácií je však zrejmé, že uplatňovanie ľudovej reči ako kritéria jazykovej správnosti v jeho ponímaní neznamená prostú folklorizáciu jazyka. Napokon, H. Bartek priniesol do chápania vzťahu nárečí a spisovného jazyka nové to, že rozhodne odmietal brať nárečové štruktúry ako apriórne meradlo jazykovej správnosti. Pojem *ľudová reč* sa síce v tomto období (a to aj u H. Barteka) ešte do značnej miery a celkom prirodzene prekrýval s pojmom *nárečový prejav*, no už čiastočne absorboval aj význam, ktorý dnes identifikujeme pod označením *bežný hovorený jazyk*.

Naostatok autor ponímanie svojich hodnotiacich kritérií jazykovej správnosti zhrnul tak, že najistejšou oporou pre jazykovú správnosť je zhoda jazykového citu s dobrými autormi, so živou rečou ľudu a navyše s jazykovou históriou.

Ak vyhodnocujeme Bartekove zásady jazykovej správnosti v širších súvislostiach, najmä s ohľadom na jeho úsilie o pozdvihnutie a rozvoj slovenčiny, ukazuje sa tu, že nejde ani tak o vypracovanie sústavy teoretických kritérií, ako skôr o súbor základných princípov (praktických rád), ktorými sa môžu riadiť nielen kultivovaní, ale aj bežní používatelia spisovného jazyka v nejasných, kodifikáciou neriešených prípadoch.

2.2. JAZYKOVÁ KULTÚRA A TZV. PRAKTICKÁ JAZYKOVEDA

Z teoretickej stránky boli v tomto období otázky jazykovej kultúry riešené v prieniku s teóriou spisovného jazyka. A tak nielen Bartekovo inšpirovanie sa hlavnými tézami PLK, ale aj jeho vlastná koncepcia jazykovej správnosti boli napokon dôsledne programovo aplikované v SR, a to v množstve článkov a jazykových „drobností“ ako dôležitých prostriedkov a či nástrojov zvyšovania kultúry jazykovej praxe. Pre tieto lingvistické postupy používal Bartek označenie *praktická jazykoveda*, pričom v jeho ponímaní mal tento termín omnoho širší význam. Obsahoval nor-

matívnu (preskriptívnu) jazykovedu v úzkom spojení s deskriptívnou, ale aj postupy reprezentujúce jazykovú kultúru, kde sa výrazne etablovala *jazyková kritika* a *jazykové poradenstvo*.

Ciele a program praktickej jazykovedy, ktorej jadro sa vzťahovalo na praktické otázky jazykovej kultúry, Bartek priamo stotožnil s cieľmi a programom samotnej SR: „Slovenská reč bude pokračovať v rozširovaní správneho úzu v krásnej próze a podľa potreby bude dopĺňať normatívne poučky, aby čím skôr vymizly všetky nepresnosti a nedôslednosti, ktoré sa zjavujú v spisovnej próze. I nabudúce bude systematicky spracovávať tie časti slovenskej gramatiky, ktoré majú osobitný význam pre normovanie spisovnej reči, a to v hláskosloví, tvarosloví, kmeňosloví a syntaxi“ (1935/1936, s. 4). K tomu spresňuje špecifikáciu úloh pre kultivovanie jazykovej praxe, kde zahrnuje sledovanie „dôležitých problémov vedeckej, básnickej a divadelnej reči, najmä terminologických otázok, ustálenia básnických výhod (licencií) a správnej výslovnosti“ (s. 4). Neopomína však ani zlepšenie znalosti slovenského slovníka a frazeológie.

Oblasť praktickej jazykovedy bola v SR v tomto období zastúpená mnohými článkami a takmer nespočetným množstvom drobných jazykových poznámok, ktoré dnes označujeme ako jazykové *rozličnosti*.

Príspevky, ktoré možno zaradiť do kategórie **jazyková kritika**, boli zamerané na sledovanie stavu používania jazyka a kritické hodnotenie zistených nedostatkov z hľadiska jazykovej správnosti. Kritizujú sa všetky aspekty písaných textov, najčastejšie však nespisovná lexika, kde dominujú bohemizmy, ale aj slovotvorne nesprávne podoby a okrem toho chybné gramatické tvary, syntaktické väzby, frazeologické jednotky a pod.

V kategórii článkov prevažuje kritika zameraná na posudzovanie konkrétnych knižných titulov, no objavujú sa aj hodnotenia jazykovej stránky časopisov. Autormi zásadnejších prác sú J. Mihál (*Ako píšu po slovensky*, 1932/1933, s. 169 – 172, 204 – 206, 222 – 225; *Z našich časopisov*, 1932/1933, s. 181 – 182; *Z kníh a časopisov*, 1933/1934, s. 182 – 187), R. Uhlár (*Spisovatelia a slovenčina*, 1933/1934, s. 59 – 61, 116 – 119; *Zo zlých kníh*, 1933/1934, s. 267 – 272), P. P. Zgúth (*Nesprávnosti*, 1932/1933, s. 52 – 53; *Novinárska slovenčina*, 1936/1937, s. 153 – 158) a i.

Príspevky jazykovej kritiky boli zväčša voči jazykovým chybám pomerne prísne odmietavé, ostro štylisticky ladené, ba v niektorých prípadoch sa objavovala dokonca irónia či výsmech hraničiaci so znevažovaním autora. Napríklad J. Mihál uvádza: „V Prúdoch... pisateľ si nevie rady s českou „prúkaznosťou“ a podá ju slovenskému čitateľstvu len tak jednoducho hláskovne pristrihnutú ako „priekaznosť“. Slovenskosť „priekaznosti“ zbaví len pre Prúdy, ináč užívame dokázateľnosť“ (1932/1933, s. 169). – „Pán aktívny redaktor mal ísť najprv za učňa do Martina ku Krčmérymu, k Hronskému a do redakcie Národných novín, aby sa naučil poriadne po slovensky písať, keďže sa to v škole nenaučil“ (1932/1933, s. 182). Výnimočne

sa bolo možné stretnúť aj s explicitným ostrakizovaním pôvodcu posudzovaného textu, napr. R. Uhlár v reakcii na nízku jazykovú kvalitu niektorých kníh napísal: „Vydávať knihy v rečovej gebuzine je vec hodná trestu. A keď niektorý nakladateľ predsa nedbá o to, treba ho bojkotovať. Nekupovať knihy ním vydané. Upozorniť na to v časopise. Nech sa autor i nakladateľ poučia a nekazia reč“ (1933/1934, s. 267).

Jazykové poradenstvo sa etablovalo ako súčasť jazykovej kultúry popri jazykovej kritike a jazykovej výchove. Teoreticko-metodologicky sa nachádza vlastne na priesečníku týchto dvoch jazykovedných prístupov, avšak svojimi metódami a cieľmi má bližšie k jazykovej výchove. V porovnaní s jazykovou kritikou a jazykovou výchovou má zasa najbližšie k možnosti podieľať sa na tzv. medzikodifikačných („kvázikodifikačných“) riešeniach.

V sledovanom období bola diferenciácia jednotlivých oblastí jazykovej kultúry iba na začiatku. Pokiaľ ide o jazykové poradenstvo, javilo sa predovšetkým ako vedecký jazykovedný potenciál zameraný na vysvetľovanie jazykových javov a poučovanie o jazykovej správnosti. V dôsledku nedostatočnej diferenciácie spomenutých jazykovokultúrnych odborov nemalo ešte jazykové poradenstvo svoj osobitný inštitucionálny rámec, ako to bolo neskôr v povojnovom období, keď napr. vznikla rozhlasová jazyková poradňa. Malo však svoj publicistický priestor v lingvistickom časopise, ktorý sa zakrátko po svojom vzniku etabloval ako spoločensky akceptované a vážené periodikum s nebývalou autoritou. Tento stav veľmi výstižne dokresľuje aj dnes často citované vyjadrenie H. Barteka, ktorý r. 1937 v osobnom rozhovore s E. Paulinym s istým zámerným zveličením povedal: „Keby som napísal v Slovenskej reči, že toto nie je cigareta, ale že sa to po slovensky volá výfučka, odzajtra by to každý volal výfučka.“ (citované podľa E. Paulinyho 1979, s. 47).

V prestížnom priestore SR sa jazykové poradenstvo na rozdiel od jazykovej kritiky realizovalo primárne v inom žánrovom formáte. Jeho absolútne dominantnou platformou boli drobné jazykové poznámky zväčša neprevyšujúce rozsah jednej strany, zato však s veľkolepým kvantitatívnym zastúpením. Od vzniku SR do konca 40. rokov tu bolo uverejnených vyše tisíc drobných jazykových rozličností, ktoré v rozmanitej miere plnili ciele a úlohy dobového jazykového poradenstva.

Jednotlivé jazykové poznámky, poučenia či upozornenia autori titulkovali tak, aby čitateľa zaujali riešením akoby skrytého problému. Preto často používali v názve otázku,[5] dávali tiež správny a nesprávny variant graficky do súvzťažného pomeru[6]

---

[5] *Jazdenka?*, *Činžák?*, *Beztak?*, *Drzún?*, *Rukolapný?*, *Každopádne?*, *Cpať, zacpať?*, *Učím sa matematike?*, *Brať ohľad?*, *Docieliť súhlas?*, *Držal ho za učiteľa?*, *Ovládať jazyk?*, *Zahájiť shromaždenie?*, *Dajme tomu?*, *Odnášať sa na niečo?*.

[6] *Konec – koniec*, *Prádlo – bielizeň*, *Rozdiely – rozdiele*, *Svoboda – sloboda*, *Debnár – bednár*, *Podobizeň – podobizňa*, *Kerovať – karovať – kärovať*, *Naňho – na neho – naň*, *Rozdiely – rozdiele*, *podiely – podiele*, *Treba – je treba*, *Vyhlásiť – prehlásiť*, *Jednací – rokovací*, *K rukám – do rúk*, *Fronta – front*, *Mliekáreň – mlekáreň*, *šlágry – šlágre*.

alebo stavali varianty ako alternatívy,[7] príp. správnu a nesprávnu alternatívu usúvzťažnili znamienkom rovnosti, a tak druhý výraz sa už v samotnom názve podával ako správny.[8]

Ukazuje sa, že starostlivosť o jazykovú kultúru v SR v 30. a 40. rokoch sa kategoricky opierala o zásady jazykovej správnosti, ktoré mali napomáhať cibreniu jazykovej praxe v duchu idey jazykovej čistoty. H. Bartek vysvetľoval zmysel takejto práce vlastne ako poslanie: „Ustavičným upozorňovaním na správnosť jazykovú chceme dosiahnuť väčšiu a hlbšiu kultúru spisovného jazyka, chceme napomáhať jeho ustálenie a upozorňovať spisovateľov a verejnosť, aby budovali spisovnú reč z domácich prvkov, zo slovenského základu“ (1933/1934, s. 16).

Voči týmto postupom pomerne prísneho „očisťovania“ jazyka od prenikajúcich cudzích (najmä českých) vplyvov, ktoré sa v SR uplatňovali ako metodologický základ jazykovednej práce, vznikla v 40. rokoch kritická opozícia.[9] Kritika (predovšetkým Peciar 1949/1950, s. 258) uvedené lingvistické prístupy k jazykovej praxi zhodnotila ako neprogresívne a označila ich za **slovenský jazykový purizmus**, resp. **slovenský nacionálny purizmus**.

2.3. PRVÝ POKUS O NÁČRT STRATIFIKAČNEJ TEÓRIE SLOVENČINY

Pomer spisovného jazyka a nárečí je osnovným vzťahom, na ktorom sa i dnes v prvotnom ponímaní zakladá stratifikačná sústava slovenčiny ako národného jazyka. Z hľadiska vzťahu týchto dvoch existenčných foriem sa už koncom 30. rokov objavuje v SR úvaha o národnojazykových štruktúrach slovenčiny. J. Mihál vo svojej štúdii *Spisovný jazyk a nárečie* (1938/1939, s. 213 – 218) v prvom rade kritizuje názory, podľa ktorých je spisovný jazyk považovaný za to pravé a nárečie za to nepravé, nesprávne. Podľa neho sa nesmieme pozerať na spisovný jazyk z hľadiska absolútnej nedotknuteľnosti, t. j. nesmieme podceňovať nárečia, ktoré sú neustálym zdrojom spisovného jazyka. Každé skutočné nárečie je aspoň také správne ako spisovný jazyk (s. 215).

Mihál pracuje s pojmami, ktoré predstavujú vlastnú terminologickú bázu jeho teoretickej koncepcie: *spisovný jazyk, ľudový jazyk, všeobecný hovorový (konverzačný) jazyk*. **Spisovný jazyk** je jazykom dobrých autorov a učených vrstiev národa; má dve formy: knižnú a hovorovú. **Ľudový jazyk** autor stotožňuje s tým jazykom, ktorým rozprávame v bežnom živote; má dvoje nárečí: *miestne* a *sociálne*, čo značí, že

[7] *Dbať na niečo alebo o niečo*, *Prespolný žiak či vidiecky?*, *Do Vlách či do Vlach?*, *Fórum či forum?*, *Rybí olej či rybací?*, *Daňový či berný úrad?*.

[8] *Obtiaž = ťarcha*, *Hlbotlač = hlbokotlač*, *Rysy = črty*, *Bahnište = bahnisko*, *Dlžno = treba*, *Knedlík = knedľa*, *knedlíkový = knedľový*, *Rožeň = ražeň*, *Strojvodca = rušňovodič*, *Za času = za*, *Keďby = keby*, *Mnohokrát = často*, *Šedý = šedivý*, *Zástupci = zástupcovia*, *Zemania = zemani*.

[9] Viac v článku M. Ološtiaka – J. Wachtarczykovej – M. Gladiša v tomto čísle (časť 4.3.).

sa líši podľa miestnych nárečí jednotlivých krajov, miest a podľa sociálneho rozvrstvenia obyvateľstva (s. 217). **Všeobecný hovorový jazyk** sa na Slovensku podľa neho utvára z dvojakých zdrojov: na jednej strane z ľudovej slovenčiny a na druhej strane priberá prvky z hovorenej podoby slovenského spisovného jazyka, pričom jeho hláskoslovnú štruktúru tvorí stredoslovenský ľudový jazyk. Všeobecný hovorový (konverzačný) jazyk má byť akýmsi mostom od ľudového jazyka k spisovnému, knižnému. J. Mihál napokon uvádza takúto základnú štruktúru národného jazyka podľa jednotlivých foriem (dnes by sme povedali existenčných foriem, variet):

1. ľudová forma (to sú miestne a sociálne nárečia);
2. všeobecná forma (to je „miešanec" nárečí a spisovného jazyka);
3. spisovná forma (to je nadstavba nad prvými dvoma) (s. 215).

Je nepochybné, že tento príspevok J. Mihála je sviežim reprezentantom nových možností uvažovania o slovenčine i svedectvom o tom, že v slovenskom lingvistickom priestore sa už začal pociťovať stav rozvrstvenia slovenčiny na formujúce sa dostatočne rozlíšiteľné existenčné útvary.

2.4. VÝVINOVÝ KONTEXT

30. a 40. roky sú z hľadiska vývoja teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry obdobím začiatku nového chápania slovenčiny a najmä jej spisovnej podoby, a to ako moderného dorozumievacieho útvaru, ktorý si vzhľadom na svoje spoločenské funkcie a postavenie vyžaduje vedeckú a inštitucionálnu podporu. Toto nové chápanie, ktoré bolo najvýraznejšie reprezentované názormi H. Barteka, javí sa však v značnej časti aj ako kontinuita tradičného uvažovania o slovenčine, ktoré bolo v minulosti zastúpené S. Czambelom a J. Škultétym. To, čo Barteka s nimi spája, je najmä základný koncepčný cieľ starostlivosti o spisovný jazyk a jazykovú prax, ktorým bola čistota slovenčiny. K nej sa malo dospieť vytrvalým obraňovaním pred aktuálnym prienikom nežiaducich cudzích prvkov. Na rozdiel od svojich predchodcov však Bartek nepreferoval takú očistu, ktorá by spočívala v zbavovaní slovenčiny aj starších cudzích nánosov. Avšak pokiaľ ide o historizmy v jazyku v podobe domácich prvkov, bol proti ich umelému udržiavaniu, čo protirečilo predstavám Škultétyho, ktorý podporoval napr. zachovanie záporového genitívu, odvolávajúc sa na jeho výskyt v dielach významných slovenských spisovateľov z minulosti.

Zásadný vplyv na utváranie koncepcie Bartekovho prístupu k spisovnému jazyku mal nepochybne PLK a jeho ponímanie teórie jazykovej kultúry, kde našiel dôležité oporné body pre ďalšie posunutie sa v teoretickom ponímaní spisovného jazyka (vrátane starostlivosti o čistotu jazyka). Bartekove teoretické a metodologické prístupy si napokon získali najmä v predvojnovom období pevné miesto nielen v uvažovaní o spisovnej slovenčine, ale aj v tzv. praktickej jazykovede pri aplikácii jazykovej kritiky a jazykového poradenstva. Už v 40. rokoch však zaznamenávame po-

stupné kritické prehodnocovanie ochranárskych očistných metód uplatňovaných v prístupe k spisovnému jazyku, ktoré boli označené za slovenský purizmus.

3. TEÓRIA SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY V 50. AŽ 80. ROKOCH

Začiatok 50. rokov bol v slovenskom teoretickom uvažovaní o spisovnom jazyku poznačený novou politickou ideológiou,[10] ktorá sa stala súčasťou spoločenského života po februári 1948. Tá na báze marxistickej filozofie najnovšie ponúkala usmerňujúce myšlienky a idey aj pre chápanie všeobecných otázok jazyka a jeho výskumu.[11] Spoločenské dôsledky tohto stavu sa premietali do reálneho jazykovedného výskumu tak, že myšlienky politicky účelovej ideológie boli vkomponovávané ako metodologicky zásadné teoretické poučky i do dôležitých štúdií a článkov, ktoré tematicky riešili napr. problematiku reformy slovenského pravopisu v súvislosti s prípravou nových *Pravidiel* (1953). A tak pripravovaná pravopisná reforma sa vysvetľovala ako potrebný prostriedok demokratizácie jazyka, čo bolo vtedy v súlade s aktuálnymi ideologickými tézami.

Pokiaľ ide o texty uverejnené v SR vo vymedzenom období, ako zásadné míľniky prispievajúce k formovaniu teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa javia jedno kolektívne a dve individuálne vystúpenia slovenských lingvistov. Takýmto kľúčovým kolektívnym vystúpením bol súbor referátov z konferencie o norme spisovného jazyka z marca 1955. Ďalej ku koncepčne zásadným individuálnym výstupom patrí vydanie *Téz o slovenčine* J. Ružičku (1967, s. 129 – 134) a štúdia *Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny* J. Horeckého (1979, s. 221 – 227), ktorá organicky nadväzuje na jeho fundamentálnu štúdiu pojednávajúcu o východiskách k teórii spisovného jazyka.[12]

3.1. DISKUSIE O NORME SPISOVNÉHO JAZYKA

Konferenciu o norme spisovného jazyka z 24. až 25. marca 1955 zorganizoval Ústav slovenského jazyka ako celoštátnu s účasťou významných slovenských a českých lingvistov a SR jej venovala samostatné 4. číslo v roku 1955.[13] Uskutočnila sa v čase krátko po vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu* (1953) a prípravy základných normatívnych príručiek, najmä slovníka a gramatiky.[14] Hlavný organizátor

[10] Viac v článku M. Ološtiaka – J. Wachtarczykovej – M. Gladiša v tomto čísle (časť 4.4.).

[11] Išlo o teoretickú stať *Marksizm i voprosy jazykoznanija* (Moskva 1950), pod ktorou je podpísaný J. V. Stalin (predpokladá sa, že jedným z autorov bol A. Čikobava).

[12] Táto štúdia odznela ako úvodný referát na konferencii, konanej 21. – 23. januára 1976; vyšla v zborníku z tejto konferencie nazvanom *Z teórie spisovného jazyka* (Horecký 1979, s. 13 – 22).

[13] Porov. aj článok J. Wachtarczykovej v tomto čísle (časť 3.1.).

[14] *Slovník slovenského jazyka* začal vychádzať postupne od r. 1959, *Morfológia slovenského jazyka* vyšla r. 1966.

Š. Peciar v otváracom príhovore usporiadanie konferencie s takýmto zameraním odôvodnil nevídaným rozmachom národného jazyka, ktorý mal súvis s hospodárskym a kultúrnym rozvojom, preniknutím spisovnej slovenčiny do všetkých oblastí ľudskej činnosti, so stále vzrastajúcim počtom aktívnych používateľov spisovného jazyka, čo spoločne malo za následok isté uvoľnenie starých noriem. V tejto súvislosti Š. Peciar sformuloval naliehavú (a vlastne programovú) otázku, „či a nakoľko máme v teoretickej i praktickej jazykovednej práci prihliadať na nové prvky, na nové vývinové tendencie v spisovnom jazyku, alebo či sa máme dôsledne pridržať doterajších noriem“ (1955, s. 193).

Čiastkovými tematickými okruhmi rokovania boli otázky jazykovedného výskumu týkajúce sa normy a kodifikácie spisovného jazyka: norma spisovného jazyka a potreby spoločnosti, teória a prax jazykovej kultúry, norma spisovného jazyka a nárečia, zisťovanie a kodifikácia normy, uvádzanie spisovnej normy do praxe.

3.1.1. Norma spisovného jazyka a potreby spoločnosti

V rámci tohto tematického okruhu sa referujúci sústredili na spresňovanie vymedzenia normy, vzťah normy a systému, na úlohu spoločenských zmien v súvislosti s jej dynamikou, ale aj na otázky chápania úzu a jeho vzťahu k spisovnej norme.

J. Horecký v úvodnom referáte *Norma spisovného jazyka z hľadiska potrieb spoločnosti* (1955, s. 194 – 199) pripomenul otázku nedostatočne doriešeného **vymedzenia jazykovej normy** i vzťahu systém – norma – úzus. Po porovnaní viacerých charakteristík normy sa prikláňa k názoru, že norma sa obyčajne chápe ako súhrn predpisov o tom, čo je správne alebo nesprávne v danom spisovnom jazyku (prípadne aj v nárečiach). Takéto chápanie zodpovedá všeobecnému pojmu normy ako všeobecne uznávaného pravidla, ktorým sa má určovať individuálne alebo sociálne správanie človeka (s. 195). J. Horecký poukazuje na vplyv výraznejšej zmeny spoločenskej situácie, čoho následkom býva zmena zloženia aktívnych používateľov spisovného jazyka. Pôsobením kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií sa totiž poznanie spisovnej normy (spisovného jazyka) rozširuje, no práve tým sa zväčšuje vplyv príslušníkov rôznych nárečí a rôznych sociálnych vrstiev na jestvujúce jazykové normy (s. 196).

Autor sa zaoberá aj otázkami vplyvu **úzu** na ustaľovanie spisovného jazyka, pričom rozlišuje úzus spisovný a nespisovný. Pokladá za ťažké určiť hranice medzi nimi, no vyslovuje dôležitý poznatok: „Možno povedať aspoň to, že do spisovného jazyka neprenikajú prvky nespisovného úzu priamo, ale vždy cez filter spisovného úzu. Prakticky to znamená, že za spisovné, vyhovujúce normám spisovného jazyka bude možno uznať napr. také slovo, ktoré síce ešte nie je pevnou súčiastkou spisovnej slovnej zásoby, ale začínajú ho používať spisovatelia. Nebude však možno uznať za spisovné také slovo, ktoré je síce známe, ale nepoužíva sa v spisovnom jazyku.“ (s. 198).

L. Doležel v príspevku pod názvom *Spisovná norma s hlediska potřeb společnosti* (1955, s. 199 – 205) nadviazal na problematiku dynamiky, resp. **vývoja normy**, pričom podľa neho tu ide o jej zdokonaľovanie. To prebieha v dvoch zdanlivo protikladných tendenciách: na jednej strane je to tendencia k rozmnožovaniu, k významovej i štýlovej diferenciácii jazykových prostriedkov a na druhej strane ide o tendenciu k stabilizácii a zjednodušovaniu spisovnej normy (s. 201). Pokiaľ ide o **úzus**, odmieta ho považovať za najvyššie kritérium jazykovej správnosti. Hodnotí ho však ako objektívny spoločenský proces kolektívneho jazykového styku, v ktorom sa uplatňujú a prejavujú zákonitosti spisovného jazyka. Úzus je tak prvoradým zdrojom poznania spisovnej normy. Avšak meradlom jazykovej správnosti je podľa neho spisovná norma (chápaná vývojovo), v čom sa zhoduje s J. Horeckým (s. 200).

F. Trávníček sa zapojil do diskusie s príspevkom *K otázkam jazykové normy* (1955, s. 205 – 208). Sústredil sa predovšetkým na dva základné pojmy – **kodifikáciu** a **úzus**. Kodifikácia je v jeho ponímaní formulácia objektívnych zákonov jazyka uvedená do sústavy. Kodifikácia objektívnych zákonov napomáha ich správnemu poznaniu, uľahčuje ich osvojenie, a teda je dôležitá pre používanie jazyka, a tým aj pre jeho rozvoj. V tejto súvislosti odmietavo polemizuje s názormi, ktoré uviedol Š. Peciar v konferenčných tézach, kde tvrdil, že „kodifikácia je nevyhnutným predpokladom jestvovania normy“ a ďalej, že „inokedy môže zasa kodifikácia predchádzať jestvujúcu normu“. F. Trávníček argumentuje: „Nelze však říci, že je kodifikace předpokladem existence normy, že kodifikace někdy jazykovou normu předchází. To by znamenalo, že je norma něco vedle objektivních zákonů jazyka, něco jiného než objektívni zákony“ (s. 206).

K otázke úzu uvádza, že spisovný úzus nie je jednotný, je v ňom značná pestrosť, kolísanie, pričom doň zasahujú významní spisovatelia i jazykoví teoretici, preto je veľmi ťažké previesť tento stav na spoločného menovateľa a určiť, čo je tzv. norma a čo odchýlka od normy či chyba oproti norme (s. 207).

V. Blanár sa v referáte *K teórii a praxi našej jazykovej kultúry* (1955, s. 209 – 218) v súvislosti s ponímaním problematiky jazykovej kultúry prihlásil k teoretickým východiskám PLK, a to predovšetkým k zásade pružnej stability jazyka. Hovorí o vývinovej tendencii k dialektickej jednote **stálosti** a **menlivosti** jazyka, pričom vyjadruje presvedčenie, že pevná norma spisovného jazyka je spoľahlivým spojivom s kultúrnym dedičstvom, menlivosť spisovného jazyka je prepojená so snahami o jeho zjednodušovanie a súčasne obohacovanie, čo pokladá za základné princípy budovania jazykovej kultúry. Za dôležitú pre jazykovednú prax považuje problematiku posudzovania správnosti a vhodnosti použitých výrazových prostriedkov. Pritom však nemožno aplikovať rovnaké hľadiská pre každý prípad. Treba vychádzať z vlastností a potrieb príslušného štýlu“. Podrobnejšie sa venuje otázkam normovania podľa jednotlivých jazykových rovín. Uvažuje o predikcii smeru jazykového vývinu, a to pre-

dovšetkým v gramatickej stavbe, kde si osobitne všíma problematiku morfologických dvojtvarov. Podľa neho predpokladom správnych zásahov lingvistu je poznanie gramatického systému a jeho vývinových tendencií. Takýto výskum gramatickej stavby jazyka umožní úpravy, ktoré podporia jeho **ustálenosť v smere** jeho **vývinu**.

3.1.1.1. Z diskusie

V rámci diskusie boli zásadné najmä reakcie E. Paulinyho, F. Trávníčka, Š. Peciara, J. Ružičku a Š. Ondruša. Jadrom tejto diskusie boli otázky vzťahu systému a normy.

E. Pauliny, reagujúc na vystúpenie J. Horeckého, upozornil na triádu systém – norma – kodifikácia, pričom pokladá za užitočné odlíšiť pojmy **systém** a **norma**, ktoré sa výrazne prekrývajú, a to v tom, že oba predstavujú systém abstraktných zákonitostí. Pri pojme norma je však navyše aj otázka jej spoločenskej záväznosti, platnosti. Pojem kodifikácia, normovanie je zasa v jeho ponímaní „výsledok zámernej jazykovednej činnosti odhaľovať systém a normu a presne ich formulovať". Navyše z diskusie vybral a podčiarkol myšlienku, že **kodifikácia pôsobí niekedy spätne na normu**. Túto myšlienku pokladá za veľmi dôležitú pre spoločenskú hodnotu lingvistickej normatívnej práce (s. 219).

F. Trávníček sa vrátil k otázke **demokratizácie jazyka** a pripomenul, že kedysi sa chápala demokratizácia ako príklon spisovného jazyka k dialektom. Za demokratizáciu treba dnes pokladať maximálne využitie výrazových schopností jazyka, aby bol čo najzrozumiteľnejší (s. 220).

Š. Peciar odmietol názor, že kodifikácia normy je v podstate „arbitrárna"; môže však byť dobrá alebo zlá, lepšia alebo horšia. Kodifikácia normy je iba vtedy správna, keď správne vystihuje súčasný stav jazyka. To vylučuje **ľubovoľnosť kodifikácie**. Kodifikátor sa nemôže ľubovoľne rozhodnúť pre jednu alebo druhú kodifikáciu (s. 223).

J. Ružička zhodnotil chápanie rozdielu medzi systémom a normou u E. Paulinyho, a to tak, že **systém a norma sa prekrývajú, ale nekryjú**. Namietol však, že pri takomto chápaní by vypadla z jazyka slovná zásoba. Preto slovu systém treba dať inú náplň a pre normu ponechať definíciu, že je súhrnom odkrytých zákonitostí (s. 223).

Š. Ondruš sa pri chápaní spisovnej normy odvolal na porovnanie s nárečovou normou. Zdôraznil, že vývoj nárečovej normy je živelný, prirodzený, neusmerňovaný vonkajšími zásahmi. Naproti tomu záväznosť spisovného jazyka, jeho norma je pre príslušníkov národa daná oficiálne, spoločensky kanonizovane. Vývin normy spisovného jazyka nie je živelný, „prirodzený", ale je zámerne, oficiálne usmerňovaný, upravovaný. Toto zámerné kanonizovanie a **vývinové usmernenie normy** spisovného jazyka je kodifikáciou spisovnej normy (s. 223 – 224).

3.1.2. Norma spisovného jazyka a nárečia

O vzťahu spisovnej a nárečovej normy sa čiastočne diskutovalo už v rámci predchádzajúceho tematického okruhu, a to z dôvodu prirodzených súvislostí vyplývajúcich z riešenia širšie nastolených otázok jazykovej normy. V tomto tematickom boku, špecificky vymedzenom pre vzťah nárečí a spisovného jazyka, odzneli dva príspevky, ktoré sa zamerali na vzťah spisovnej normy a lokálnych nárečí, ako aj na všeobecnejší vzťah spisovný jazyk – nárečia.

E. Jóna vystúpil s referátom *Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia* (1955, s. 224 – 231), v ktorom sa sústredil na charakteristiku vzťahu medzi spisovným jazykom (jeho normou) a nárečiami. Uvedený vzťah podáva s odkazmi na jeho históriu, a teda vývoj, ktorý má odlišné znaky v každom z období formovania spisovnej slovenčiny. Navyše poznamenáva, že je rozdielny aj pomer spisovného jazyka a nárečí podľa jednotlivých jazykových plánov. Súčasne poukazuje na aktuálnu tendenciu, keď s demokratizáciou kultúry spisovný jazyk stále viac nastupuje na pozície nárečí. Tento stav je dobre badateľný i na vidieku, kde obyvatelia v netradičných situáciách aj medzi sebou používajú prostriedky celonárodného spisovného jazyka. Vyvíja sa i pomer spisovateľov k používaniu nárečových prejavov. Pri zobrazovaní dedinského prostredia sa využíva nárečie vlastne len štylisticky na charakteristiku prostredia a osôb. Autor skepticky konštatuje, že v aktuálnej dobe sú nárečia **zanikajúcou kategóriou**, pretože sa stratili spoločenské podmienky, v ktorých nárečia vznikali. Na úkor nárečí sa rozvíja a obohacuje štylisticky diferencovaný celonárodný spisovný jazyk.

V druhom referáte *Spisovný jazyk a nářečí* (1955, s. 231 – 236) A. Jedlička poukázal na historický vývoj vzťahu českého spisovného jazyka a nárečí, ktorý má mnohé podobnosti s niektorými vývojovými obdobiami v slovenskom jazykovom prostredí. Napr. pokiaľ išlo o historický purizmus (tzv. brusičství), jedným z kritérií jazykovej správnosti bola zhoda spisovných prostriedkov s ľudovými, nárečovými. V súčasnosti je však situácia v pomere spisovného jazyka a nárečí medzi slovenčinou a češtinou vo všeobecnosti odlišná, pretože **ústup nárečí** v Čechách pokročil omnoho ďalej (s. 233). Jedlička poukazuje na to, že väčší či menší príklon k nárečiam nie je v rozpore so spisovnosťou jazyka, pretože sa nekladie dôraz na nárečové odlišnosti, ale na znaky nárečiam spoločné, t. j. nadnárečové. V českom jazykovom prostredí to dosvedčuje prípad tzv. obecnej češtiny, ktorej prostriedky nadnárečovej povahy najľahšie prenikali do normy spisovného jazyka. Pritom je aj z histórie zjavné, že primárne ľudový slovník, ľudová frazeológia a syntax sú oblasti, z ktorých sa spisovný jazyk často obohacuje (s. 234).

3.1.2.1. Z diskusie

V diskusii vystúpili J. Horecký a A. Jedlička a obaja sa zamerali na zásady preberania slov z nárečovej lexiky do spisovnej.

J. Horecký (s. 237, 239) sa dotkol špecifickej oblasti vzťahu nárečí k spisovnému jazyku, ktorou je problematika terminológie, čo sa prejavuje najmä v bohatosti slovníka. Ale ani tu nemožno preberať akékoľvek slová, napr. názvy rastlín, ktoré sú v každom kraji iné. Dôležitá je tu otázka **spisovného charakteru daných slov**. Ak je na výber niekoľko slov, dáme prednosť tomu, ktoré lepšie zapadá jednak do systému slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, jednak do systému názvov daného odboru.

Podobne argumentoval A. Jedlička. Podľa neho pri preberaní nárečových výrazov treba zdôrazňovať **kritérium spisovnosti**. Nárečové prostriedky môžu byť prameňom obohacovania spisovného jazyka, ale len vtedy, keď sú v súlade s vytýčenými zásadami spisovnosti (s. 239).

3.1.3. Zisťovanie a kodifikácia normy

Tento tematický okruh ponúkol dva referáty (Š. Peciara a J. Švehlovej) zamerané na kodifikačný proces zahrnujúci dva postupné kroky – štúdium normy a jej kodifikačný opis. Vzhľadom na to, že z uvedených referátov iba vystúpenie Š. Peciara prinieslo zásadné poznatky k stanovenej téme, v nasledujúcom prehľade sa venujeme iba jemu.

Š. Peciar v príspevku pod názvom *Zisťovanie a kodifikácia normy* (1955, s. 240 – 250) načrtol pomerne široký teoretický záber pri vymedzovaní viacerých pojmov týkajúcich sa normy a procesov jej kodifikácie. Upozornil, že do vývinu spisovného jazyka môžu zasahovať a zasahujú rozličné teórie a ideológie, a to nielen jazykové a jazykovedné. Takéto zásahy môžu jazyku osožiť alebo mu uškodiť podľa toho, nakoľko sú v súlade s jeho vnútornými zákonitosťami. Súhrn týchto snáh, kam zahrnuje aj tvorivé zásahy majstrov písaného i hovoreného slova a aktívne používanie spisovného jazyka, nazýva pestovaním spisovného jazyka, resp. **jazykovou kultúrou**. V súvislosti s úvahami o normovanosti spisovného jazyka navrhuje zahrnovať do pojmu jazykovej normy tak jazykové pravidlá, ako aj súhrn jazykových prostriedkov, používaných podľa platných pravidiel.

Odvolávajúc sa na referáty J. Horeckého a A. Jedličku, upozorňuje na nesprávne chápanie pojmu norma v prípade, keď sa týmto termínom označuje aj súhrn poučiek o správnom používaní jazykových pravidiel. Dôvodí, že **stotožňovanie jazykovej normy** s jej **kodifikáciou** vedie k predstave, akoby jazykové normy boli obdobné ako normy z oblasti práva. Súhrn poučiek je preto správne nazývať kodifikáciou normy.

Ďalšou dôležitou otázkou sú **pramene** normy súčasného spisovného jazyka. V duchu všeobecných zásad pre jeho kultúru, ktoré podal PLK, autor sem zaraďuje tzv. priemernú písomnú a ústnu prax a živé jazykové vedomie používateľov jazyka. Navyše však za takýto prameň pokladá aj teoretické práce jazykovedcov, praktické príručky a učebnice národného jazyka. Zdá sa, že zo strany Š. Peciara tu ide o prob-

lematické riešenie, pretože sám odmieta stotožňovanie normy s jej kodifikáciou (porov. vyššie). Š. Peciar však napriek tomu dôvodí, že „každá kodifikácia, ktorou sa norma upevňuje a na istý čas ustaľuje, prispieva zároveň k lepšiemu poznaniu jestvujúcej normy a stáva sa teda prameňom jej poznania“ (s. 242).

Pokiaľ ide o metódy zisťovania normy, najčastejšie sa zisťuje priamym výskumom s využitím excerptov. Normou je predovšetkým to, čo sa používa všeobecne, a teda **zisťuje sa štatisticky**. Problémom zisťovania normy je existencia prípadov jej **kolísania**. Neustálenosť je prirodzený jav, preto naň musí prihliadať i kodifikácia.

Na záver autor vyslovil dve závažnejšie tézy. Prvá poukazuje na to, že „obyčajne vývin normy predbieha jej kodifikáciu, ale niekedy môže kodifikácia (aspoň v jednotlivostiach) predbiehať jestvujúcu normu (to platí o každej novej kodifikácii)“. Zároveň však zdôrazňuje, že kodifikácia nemôže byť ľubovoľná (s. 248). Druhá téza sa dotýka otázky zdokonaľovania normy. Podľa Š. Peciara „o zlepšenie kodifikácie normy sa treba usilovať nielen presným opisom jej súčasného stavu, ale aj **podporovaním živých vývinových tendencií** (zvýraznil Ľ. K.)“ (s. 250).

3.1.3.1. Z diskusie

V príspevkoch reagujúcich na referáty prednesené v tomto tematickom bloku prevažovali špecifické otázky spisovnej normy, jazykovej výchovy i budúcnosti spisovného jazyka. Zásadnejšie reakcie predniesli F. Miko, L. Doležel, A. Habovštiak, J. Štolc, A. Jedlička.

F. Miko (s. 253) zaujal postoj k možnosti vymedziť **štylistickú normu** spisovného jazyka. Poukázal na jestvujúce pochybnosti o existencii takejto normy, a teda i o možnosti kodifikovať ju. Reagoval zároveň na názor, že pre **štylistické hodnoty** jazyka nie sú nijaké hotové predpisy. To by podľa neho znamenalo, že každá štylistická hodnota je len individuálnou záležitosťou okamihu. Pripomenul, že existencia štylistickej normy predpokladá jestvovanie ustálených štylistických hodnôt. Avšak často sa individuálne štylistické hodnoty nerozlišujú od spoločenských. No ak niekto použil istý jazykový prostriedok v istej štylistickej platnosti, toto použitie má spoločenskú povahu, lebo ináč by bolo nezrozumiteľné. Podľa F. Mika tu však pri kodifikovaní štylistickej normy zostáva problémom, ktoré z takýchto hodnôt bude možné pokladať za normu.

L. Doležel (s. 253 – 254) sa snažil spochybniť tvrdenie Š. Peciara, že v oblasti pravopisu sa norma takmer kryje s kodifikáciou. Podľa Doležela v oblasti pravopisu nie je dosť dobre možné hovoriť o **pravopisnej norme** a **pravopisnej kodifikácii**, napriek tomu, že pravopis má úzky vzťah k jazykovému systému, osobitne k systému fonologickému, morfologickému, ale i k syntaktickému. Zdôraznil, že pravopis sám netvorí zložku jazykového systému a nezodpovedá mu žiadna objektívna jazyková skutočnosť.

A. Habovštiak (s. 254) reagoval na vyjadrenia Š. Peciara o neustálenosti normy spisovnej výslovnosti a o jej nedostatočnej preskúmanosti. Proti slabej preskúmanosti dôvodí tým, že jestvujú viaceré významné slovenské vedecké práce, ktoré sa pomerne podrobne zaoberajú otázkami výslovnosti. Za ďalší problém týkajúci sa otázok správnej výslovnosti označil Peciarom referovanú skutočnosť, že niektorí z jazykovedcov za kritérium správnej výslovnosti pokladajú nárečia. Podľa A. Habovštiaka by bolo rozhodne chybné, ak by sa za jediné kritérium správnej výslovnosti pokladali iba nárečia. Bolo by však nesprávne, ak by sa pri ustaľovaní spisovnej výslovnosti vôbec nebral ohľad na nárečia. Za správny pokladá napr. postup, ktorý sa praktizoval pri ustaľovaní výslovnosti dvojakého *l* v spisovnom jazyku, keď sa uvažovalo nielen o stave v spisovnom jazyku, ale aj v nárečiach, resp. bral sa ohľad aj na historické súvislosti.

J. Štolc (s. 253 – 259) vyslovil zásadný nesúhlas s tvrdením Š. Peciara, že **kodifikácia** môže **niekedy predbiehať normu.** Takéto prípady pokladá za niečo krajné, keďže v princípe musí existovať norma ako zákonitosť mimo kodifikátora a až následne ju možno poznať a napokon kodifikovať. V opačnom prípade by hrozila svojvoľnosť a deformácia. Podľa Štolca sa s obľubou hovorí o **budúcnosti nášho jazyka**. Tento zreteľ na budúcnosť niekedy tak zdôrazňujeme, akoby sme za svoju prvoradú povinnosť pokladali pripravovať jazyk iba pre budúce generácie. Nie je to správne, pretože my „nemôžeme robiť spisovný jazyk budúcnosti. Našou povinnosťou je robiť si ho pre seba... Budúce generácie si spravia jazyk podľa svojich vlastných potrieb, o ktorých my dnes ešte nevieme nič... Starajme sa my preto o jazyk pre seba, pre súčasnosť“ (s. 258).

A. Jedlička (s. 261 – 262) sa vrátil k problematike **kodifikácie dvojtvarov**. Poznamenal, že stanovisko väčšiny používateľov jazyka k dvojtvarom je negatívne, no teoretici sú skôr za kodifikovanie **oprávnených dvojtvarov**. Kodifikácia sa podľa neho môže postaviť k dvojtvarom v spisovnej norme dvojako: buď na základe skutočného stavu kodifikovať oba varianty, alebo kodifikovať len jeden z nich. To si však vyžaduje dobrú znalosť tendencií jazykového vývoja. Problémom môže byť, že vývoj normy nevedie vždy k zániku jedného z variantov, ale častejšie k ich štylistickému alebo významovému rozlíšeniu. Jednostranná kodifikácia tak môže jazyk ochudobniť (s. 261).

3.1.4. Uvádzanie spisovnej normy do praxe

V záverečnom tematickom bloku odzneli dva referáty (G. Horáka a F. Váhalu), v ktorých sa referujúci zamerali na otázky realizácie jazykovej kultúry v bežnej jazykovej praxi. Autori túto problematiku priamo prepojili s otázkami jazykovej výchovy v širšom ponímaní. Ako reprezentatívny vo vzťahu k téme tu vyberáme referát prvého menovaného rečníka.

G. Horák (1955, s. 264 – 271) v súvislosti s procesmi uvádzania jazykovej normy do života poznamenal, že sa tu nemožno zaobísť bez pojmu **jazykovej výchovy**. Definuje ju ako systematické a cieľavedomé úsilie jazykovedcov a jazykovýchovných činiteľov o to, aby používatelia jazyka vedome zachovávali jeho spisovnú normu. Preto pokladá školu za najdôležitejší činiteľ, ktorý uvádza jazykovú normu do života. Škola sa podieľa na oboznamovaní s jazykovou normou **priamo**, avšak pôsobí aj **nepriamo** (jazykovými prejavmi) počas výchovno-vzdelávacieho procesu. Za rovnako dôležitú treba pokladať rečovú stránku písaných jazykových prejavov určených školákom. G. Horák upozorňuje aj na jazykovú výchovu všetkých používateľov. Požaduje, aby bezchybná slovenčina bola tiež **na každom tlačive, letáčiku, ozname** i **nápise**, pretože mnohí ľudia sa spisovnej norme nepriúčajú z jazykových príručiek, ale z písaných textov, s ktorými sa denne stretajú. G. Horák tiež poukázal na význam starostlivých verejných ústnych prejavov, osobitne však **v divadle**, **filme** a **rozhlase**, kde majú ďalekosiahle účinky na jazykovú kultúru poslucháča Napokon vyjadril presvedčenie, že dôsledná práca v oblasti jazykovej kultúry vo verejnom živote podporí vedomé dodržiavanie normy spisovného jazyka.

3.1.4.1. Z diskusie

Z ohlasov diskutujúcich uvádzame reakcie A. Jedličku a Ľ. Ďurovíča, ktorých pripomienky mali systémovú povahu.

A. Jedlička sa vrátil k otázke **jazykovej kritiky**, ktorú načrtol vo svojom referáte G. Horák. Jedlička poukázal na to, že sa u nás istý čas objavovala dosť elementárna kritika, ktorá len mechanicky zisťovala odchýlky od kodifikácie. Poznamenal však, že takáto kritika má isté oprávnenie iba vtedy, keď je v platnosti správna kodifikácia, rešpektujúca súčasnú normu. Jej pôsobenie však môže byť negatívne, ak sa odvoláva na nesprávnu, prekonanú kodifikáciu. Preto je žiaduce vypracovanie jazykovej kritiky s hlbším dosahom, tvorivejšej, ktorá dokáže hodnotiť jazykové prejavy z hľadiska súdobej normy, ale aj vzhľadom na jej vývojové tendencie, štylistické rozvrstvenie a pod. A. Jedlička napokon skonštatoval: „Takovouto jazykovou kritiku ještě dostatečně vypracovanou nemáme, můžeme tedy v tomto smyslu mluvit o **zaostávaní jazykové kritiky** (zvýraznil Ľ. K.)“ (s. 276).

Ľ. Ďurovič nadviazal na referát G. Horáka poznámkami k norme v školskej praxi. Situáciu tu pokladá za skreslenú, pretože normou spisovného jazyka sa rozumie prakticky iba pravopisná norma. Najviac času vyučovania slovenčiny zaberá ypsilon, no napriek tomu sa nedá povedať, že by žiaci pravopis ovládali aspoň priemerne. Dôsledkom toho je vo všeobecnosti pomerne nízka úroveň jazykovej kultúry slovenského inteligenta. Na pozdvihnutie jazykovej kultúry navrhuje, aby sa ťažisko vyučovania slovenčiny prenieslo z pravopisu na systém a na štylistiku. Napokon

dodáva: „Nie ypsilon, ale čiarka by sa mala stať hrubou chybou. Veď správne kladenie čiarok ukazuje, či žiak správne logicky člení vetu...“ (s. 277).

3.2. TEÓRIA SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY A *TÉZY O SLOVENČINE*

Dokument *Tézy o slovenčine* má súvis s konaním vedeckej konferencie o kultúre spisovnej slovenčiny 5. – 7. decembra 1966 v Smoleniciach. *Tézy* tematicky úzko súviseli s cieľom konferencie, ktorým bolo vypracovanie zásad pre prácu v oblasti jazykovej kultúry, a vznikli pôvodne ako návrh sformulovaný J. Ružičkom. Výslednú podobu získali po diskusii v pléne a na ich konečnej úprave sa okrem autora návrhu podieľali ďalší pracovníci Ústavu slovenského jazyka.[15] Publikované boli okrem SR (1967, s. 129 – 134) aj v Kultúre slova (1967, s. 33 – 40) a v samotnom zborníku z konferencie s názvom *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967, s. 283 – 290).

Text vlastných *Téz* má deklaratívnu povahu. Je to vyhlásenie o statuse slovenčiny v aktuálnom období, ktoré obsahuje dvanásť bodov sprevádzaných vysvetľujúcimi a spresňujúcimi komentármi. Tézy sú proklamáciou o genetickom a typologickom svojráze slovenčiny, o jej politickom a jazykovosituačnom postavení i diferencovanosti na existenčné formy; ďalej o jej súčasnej spisovnej podobe, o vymedzení súčasnej etapy tejto podoby, o jej základnej vývinovej črte, kritériách spisovnosti, prameňoch na jej poznávanie, o jej kodifikácii, o úrovni jazykovej praxe, o jazykovej výchove a vzťahu Slovákov k spisovnej slovenčine.

Zo súboru 12 téz si ďalej podrobnejšie všimneme tie, ktoré najvýraznejšie korešpondujú s jadrovými otázkami teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry sledovanými v našom príspevku. Ide predovšetkým o tézy pod pôvodným číselným označením 3., 7. a 8., ktoré napokon tematicky zodpovedajú i jadru úvodného referátu J. Ružičku predneseném na spomínanej smolenickej konferencii pod názvom *Problémy jazykovej kultúry.* Teoreticko-metodologickú hodnotu však majú predovšetkým vysvetľujúce komentáre k jednotlivým tézam. Sú to tieto vyhlásenia o slovenčine:

Slovenčina je diferencovaný národný jazyk a jeho podoby tvoria dialektickú jednotu. – Téza je v komentári spresnená chápaním rozvrstvenia slovenčiny na existenčné podoby, a to na spisovný jazyk so svojimi štýlmi, miestne nárečia a sociálne nárečia (slangy). Ich dialektická jednota znamená, že sa riadia vlastnými zákonitosťami a zároveň sa navzájom ovplyvňujú. Táto dynamika vychádza z postavenia spisovného jazyka a jeho vplyvu na miestne nárečia, na ktoré pôsobí nivelizačne, avšak sám z nich dostáva impulzy i prostriedky na vlastný rozvoj. Takýto obojstranný vzťah je aj medzi spisovným jazykom a sociálnymi nárečiami, ktoré sa formujú na

[15] Svojimi pripomienkami prispeli Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Gejza Horák, Ján Horecký, Eugen Jóna, Izidor Kotulič, Milan Urbančok.

báze spisovnej slovenčiny a v stálom kontakte s ňou, pričom pôsobia aj spätne pri utváraní tzv. pracovných slangov.

Za kritériá spisovnosti jazykových prostriedkov pokladáme najmä ich ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť. – Kritérium *ústrojnosti* zodpovedá systémovému charakteru stavby jazyka a jej zákonitostiam; je dôležité predovšetkým pri tvorení nových slov a najmä termínov. Kritérium *ustálenosti* vyplýva z kodifikovanosti spisovného jazyka, z tendencie zostať rovnakým, čím sa regulovaný spisovný jazyk odlišuje od spontánne sa vyvíjajúcich útvarov, najmä od sociálnych nárečí. Preto sa napríklad neodporúča namiesto ustáleného slova *oberačky* novotvar „vinobranie". Kritérium *funkčnosti* zodpovedá úlohám jazykovej jednotky pri dorozumievaní. V tomto zmysle môžu napr. niekedy lepšie vyhovovať potrebám presného vyjadrovania medzinárodné termíny v porovnaní s domácimi ekvivalentmi. Uvedené kritériá jazykovej správnosti sú rovnako dôležité, hoci sa v sporných prípadoch dáva **prednosť kritériu ústrojnosti**.

Prameňmi na poznávanie súčasnej spisovnej slovenčiny sú vybraná prax, dobré jazykové povedomie a výsledky doterajšieho výskumu. – Základným prameňom na poznávanie spisovného jazyka je vybraná spisovná jazyková prax, t. j. písané a hovorené prejavy dobrých autorov. Pri rozkolísanom úze sa tento prameň dopĺňa dobrým jazykovým povedomím tých nositeľov spisovného jazyka, ktorí si ho pestujú v stálom kontakte s kultivovanou praxou iných. I doterajšie vedecké poznanie slovenčiny uložené vo vedeckých opisoch je dôležitým prameňom. Kodifikácia totiž spätne pôsobí na jazykovú prax, a teda je **nielen normatívna, ale aj normotvorná**.

3.3. VÝCHODISKÁ K NOVEJ TEÓRII SPISOVNÉHO JAZYKA

Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa na konci 70. rokov zamerala na otázky stratifikácie slovenčiny ako národného jazyka a v tejto súvislosti osobitne na pomer medzi spisovnou varietou a ostatnými existenčnými formami. Išlo o koncepčné rozvíjanie východísk tejto diferenciácie slovenčiny načrtnutých J. Ružičkom už v *Tézach o slovenčine* (porov. 3.2.), ktorý národný jazyk posudzoval v dichotómii dvoch podôb – spisovnej a nespisovnej, pričom nespisovnú podobu v jeho chápaní tvoria miestne nárečia a tiež slang považovaný za sociálne nárečie. S novou koncepciou spomenutej teórie vystúpil J. Horecký na konferencii konanej 21. – 23. januára 1976 v referáte pod názvom *Východiská k teórii spisovného jazyka* (Horecký 1979 v konferenčnom zborníku) a v štúdii v SR nazvanej *Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny* (1979, s. 221 – 227),[16] ktorá doplňuje, resp. ďalej rozvíja základné myšlienky novej teórie spisovného jazyka prezentované na spomínanej konferencii. Autor predovšetkým modifikuje pôvodné východisko metodologicky tým, že využíva

[16] Okrem toho je potrebné spomenúť najmä štúdiu J. Horeckého *Východiská k teórii spisovného jazyka* publikovanú v Kultúre slova (1976, s. 289 – 294).

oporu v pojme **jazyková situácia**. Pritom k tradičným dvom uznávaným zložkám jazykovej situácie, **vnútornej** a **vonkajšej**, pridáva tretiu, a to **inštitučnú starostlivosť**, t. j. keď starostlivosť o kultivovanie spisovného jazyka berú na seba isté inštitúcie.

3.3.1. Zmeny v prístupe inštitučnej starostlivosti o jazyk

Inštitučná starostlivosť o spisovný jazyk môže byť závislá aj od miery takejto inštitucionalizácie. Okrem hlavných, tzv. prvostupňových inštitúcií (napr. Jazykovedný ústav a ním vydávané lingvistické časopisy) plnia zásadnú úlohu v tejto starostlivosti aj druhostupňové inštitúcie, napr. vydavateľstvá, redakcie periodík a pod. Podľa J. Horeckého prvostupňové inštitúcie si môžu „vynucovať rešpektovanie vydávaných predpisov nie priamymi zásahmi, ale predovšetkým sústavnou kritikou publikovaných (písaných i ústnych) prejavov, alebo aj preventívnym upozorňovaním na predvídateľné jazykové chyby“ (1979, s. 222). Ide teda prevažne o represívne prostriedky. Do tohto typu starostlivosti o spisovný jazyk sa ako nemenej dôležité zapájajú médiá a školy všetkých typov.

S postupnou zmenou všetkých troch typov jazykovej situácie paralelne nastáva aj postupná zmena kritérií na posudzovanie fungovania a účinnosti jazykových prostriedkov i spisovnosti daného jazyka, a to smerom k prehodnocovaniu aktuálnej normy. Táto zmena kritérií je badateľná najmä v druhostupňových inštitúciách, no preniká postupne aj do preskripčných inštitúcií vydávajúcich jazykové poučenia, a to vplyvom lepšieho poznania a rešpektovania skutočného stavu jazykovej praxe (s. 223).

3.3.2. Hlavné znaky štandardnej formy národného jazyka

J. Horecký v citovanej štúdii v SR konštatuje, že pokiaľ ide o zmenu vnútornej jazykovej situácie slovenčiny, tá prináša predovšetkým potrebu chápania slovenského národného jazyka ako diferencovaného útvaru, ktorý je rámcom pre jeho konkrétne formy. Okrem osobitého umeleckého jazyka je to spisovná, štandardná a subštandardná forma národného jazyka.[17] Tieto tri formy sa ustavične navzájom ovplyvňujú, pričom živý vzájomný vzťah je najmä medzi spisovnou a štandardnou formou.

Jadrom Horeckého štúdie je spresnené a obsiahlejšie vymedzenie štandardnej variety slovenčiny. Pri náčrte aktuálnej stratifikácie národného jazyka sa ukázalo, že kľúčovou zložkou tejto novej štruktúry najmä z hľadiska dynamiky slovenčiny je štandardná existenčná forma. K tomu autor poznamenáva, že zdôrazňovanie významu tejto variety neznačí zníženie dôležitosti a jedinečného postavenia spisovnej formy (s. 224). Napokon, štandardná varieta využíva základné vyjadrovacie prostried-

[17] Na inom mieste (1979, s. 18) sem ako necelonárodné formy zaraďuje aj nadnárečovú a nárečovú formu.

ky spisovnej formy. V súvislosti s terminologickým označením tohto útvaru si je autor vedomý, že termín štandardný jazyk, resp. štandardná forma je problematický. Prináša však dostatok argumentov pre túto terminologickú voľbu.

J. Horecký vymedzuje šesť hlavných znakov štandardnej formy slovenského národného jazyka: 1. Má gramatickú stavbu zhodnú so spisovnou formou. 2. Nedodržiavajú sa v nej zásady vzornej výslovnosti (nevyslovuje sa *ä* ani *ľes, ľipa, ľiať...*, porušuje sa rytmické krátenie a pod.). 3. Používajú sa niektoré nesprávne väzby (*dosiahnuť úspechov, k úspešnému riešeniu je potrebné, uvažovať s niečím, zahájiť činnosť*). 4. Na lexikálnej rovine prenikajú niektoré české slová, často aj v písaných prejavoch (*myčka, chránitko, vykartáčovať, krajky, rozpustilý, skomolený, vytýkať*); používajú sa mnohé neologizmy (*pripomienkovať, vymiestňovať, vydodať, zohľadňovať, spojazdniť*). 5. Štandardná forma má hovorenú aj písanú podobu, pričom na rozdiel od spisovnej formy prevláda hovorená podoba. 6. Často a vo väčšej miere sa tu prejavujú kontaktové javy z iných jazykov a slangové slová.

3.3.3. Diskusie o teórii spisovného jazyka

Horeckého stratifikačná teória bola prijímaná v zásade dvojako – odmietavo a kladne, pričom ako kladné prijatie možno hodnotiť reakcie, ktoré sú vlastne nadväzujúce a javia sa ako úsilie o jej ďalšie rozvíjanie či spresnenie (napr. Ripka 1980, 1990; Slančová – Sokolová 1994, 2011; Bosák 1995, 1997; Kralčák 2008, 2009).

V SR voči Horeckého teórii záporne až odmietavo vystúpil F. Kočiš (1984, s. 37 – 48). Jeho námietky sa týkajú predovšetkým miesta a funkcie spisovného jazyka v tejto stratifikácii. Upozorňuje, že v Horeckého stratifikácii stráca spisovný jazyk výsadné postavenie a integrujúcu funkciu a nahrádza ho diasystém národného jazyka. F. Kočiš naproti tomu konštatuje, že „možno dať znamienko rovnosti medzi spisovným jazykom a národným jazykom: spisovný jazyk = celonárodný jazyk“ (s. 38). Zdôrazňuje tiež tradičnú tézu, že pri konštituovaní teórie jazyka zohráva rozhodujúcu úlohu vzťah spisovného jazyka a nárečí. Štandardnú a subštandardnú formu napokon odmieta ako neopodstatnené, pretože ich charakterizujú iba jednotlivé prvky a nejde o samostatný dorozumievací útvar. Takéto prvky znamenajú iba narušanie spisovnej normy. Horeckého rozvrstvenie národného jazyka dokonca pokladá za také, ktoré odporuje systémovému charakteru jazyka. Svoju kritiku uzatvára tým, že namiesto členenia národného jazyka na spisovnú, štandardnú, subštandardnú a nárečovú formu sa treba sústrediť na prehĺbené štýlové členenie spisovného jazyka ako celonárodného „totálneho dorozumievacieho útvaru“ (s. 48).

J. Horecký (1984, s. 162 – 167) v odpovedi s oporou o podrobnú argumentáciu odmietol všetky Kočišove námietky, označiac ich za nepresnosti a nedorozumenia.

Predovšetkým neprijal tvrdenie, že kladie spisovný jazyk na skromné miesto. Naopak – priznáva mu prvé miesto medzi celonárodnými formami. Otvára sa preň „cesta na prijímanie prvkov z ostatných foriem, teda aj zo štandardnej a subštandardnej, pravda, bez negatívneho hodnotenia z hľadiska narúšania normy a kodifikácie“ (s. 166). Pri Kočišových tvrdeniach, ktorými stotožňoval spisovný jazyk s celonárodným jazykom, chýba Horeckému dôkaz, že nie celonárodný jazyk ako diasystém, lež spisovný jazyk je celonárodnou komunikatívnou formou. Ďalej objasňuje, že stratifikáciu nestotožnil so štylistickým rozvrstvením spisovného jazyka, a aj preto zvolil na pomenovanie štrukturácie národného jazyka termín *stratifikácia* a nie *štýl*. Napokon v rámci tejto polemickej diskusie J. Horecký porovnal rozdielne metodologické východiská oboch diskutujúcich (u F. Kočiša spisovný jazyk, u seba celý národný jazyk). Závery z nich totiž podľa neho vedú k rozdielnym pohľadom na problematiku jazykovej kultúry. U Kočiša to znamená úzkostlivo dbať na systémovosť (chápanú ako pravidelnosť, zhodu so štruktúrou, normou a kodifikáciou), a teda zásadne nepripúšťať napr. slová typu ako *bodovať, prerozdelenie, predzáhradka*. Podľa Horeckého mienky treba takéto výrazy hodnotiť ako štandardné, ako súčasť štandardnej formy národného jazyka a nezahatávať ich prenikanie do spisovnej formy.

F. Kočiš (1984, s. 351 – 356) zareagoval na Horeckého odpoveď v rovnakom ročníku SR, avšak veľmi zmierlivo a len na malom priestore v príspevku, ktorý riešil problematiku hraníc spisovného jazyka. Vyčíta mu iba narážku voči sebe na to, že mu ide len o spisovný jazyk a o zachovávanie jeho normy a platnej kodifikácie, a toto tvrdenie považuje z Horeckého strany za neoprávnené. K tejto krátkej replike pridáva ešte veľmi stručne formulované vlastné riešenie jednej z jadrových otázok ich sporu. Pripomína, že J. Horecký vymedzuje štandardnú a subštandardnú formu národného jazyka, ktoré však nie sú podľa F. Kočiša ničím iným ako spisovným jazykom v menej dokonalej či nedokonalej podobe, teda vlastne spisovným jazykom vo svojom úze (s. 355 – 356).

Ku kritike Horeckého stratifikácie slovenského národného jazyka sa však F. Kočiš na stránkach SR vrátil (1986, s. 169 – 179), a to v rámci návrhu vlastnej koncepcie pojednávajúcej o mieste súčasného spisovného jazyka v rámci národného jazyka a jeho hraníc. Odvoláva sa tu na Horeckého prístup, kde sú vlastne hranice spisovnej slovenčiny smerom nadol k nespisovnému úzu takmer zatvorené, lebo hneď ako sa objavia isté nárečové alebo slangové prvky, už podľa J. Horeckého vzniká osobitná forma národného jazyka, a to tzv. štandardná forma. A keď sa nespisovných prvkov použije v reči viac, vzniká tzv. subštandardná forma. F. Kočiš poukazuje na to, že obe formy majú vo svojom základe viac alebo menej spisovných prvkov, a tak v tejto súvislosti navrhuje uvažovať o jednej spisovnej forme národného jazyka s vlastnosťou pružnej stability, v ktorej prebieha proces prenikania nespisovných prvkov do spisovného základu. Prítomnosť nespisovných jazykových pro-

striedkov sa potom môže chápať ako obohacovanie spisovnej slovenčiny a tu sa odvoláva na plynulú adaptáciu nárečových prvkov z minulosti alebo z úzu do spisovnej normy v dôsledku jeho sústavného tlaku.

J. Horecký v príspevku *Hranice a pôsobnosť spisovnej slovenčiny* (1988, s. 158 – 163) zhodnotil Kočišovu koncepciu hraníc spisovného jazyka v priamej konfrontácii so svojou teóriou, pričom poukázal na fundamentálne rozdiely v ich východiskách. Predovšetkým kritizuje, že u Kočiša je chápanie spisovného jazyka na spôsob monopolného útvaru, na ktorého pozadí sa charakterizuje jazyková dynamika. Podľa tohto modelu by potom všetky použitia nespisovných prvkov bolo treba hodnotiť ako narúšanie normy, príp. chyby proti spisovnej norme. Vychádza sa tu od spisovného jazyka, ktorý podľa Kočiša postupne vstrebáva aj mnohé predtým nespisovné javy a posúva tým svoje hranice. Pri Horeckého chápaní je východiskom národný jazyk, pričom sa konštatuje postavenie spisovného jazyka v rámci jeho systému, v ktorom sa jednotlivé existenčné formy navzájom ovplyvňujú. Rozdiel medzi uvedenými koncepciami sa zreteľne ukazuje pri uplatnení vývinového hľadiska. U Kočiša sa vývin poníma ako formovanie spisovnej slovenčiny viacerými kodifikáciami, u Horeckého sa vývin poníma ako dynamika celého národného jazyka, z čoho vyplýva vnútorná diferenciácia celého systému i jednotlivých útvarov a ich vzájomné ovplyvňovanie.

F. Kočiš sa týchto otázok dotkol znova s istým odstupom a bez snahy o pokračovanie v diskusii (*Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry a jej vymedzenie v súčasnej komunikácii*, 1993, s. 228 – 234). Zopakoval však len niektoré svoje základné stanoviská k Horeckého koncepcii, pričom dal do pozornosti skutočnosť, že každé národné spoločenstvo nevyhnutne potrebuje spoločensky záväznú formu komunikovania, tezaurovania výsledkov národnej kultúry a vzdelania, umeleckej i odbornej literatúry atď. Zaujímavá sa zdá absencia kategorického tvrdenia, že spisovný jazyk je ako útvar totožný s národným jazykom.

Na stránkach SR sa týmto diskusia medzi J. Horeckým a F. Kočišom skončila. Mimo SR sa F. Kočiš (1995, s. 12 – 21) k otázkam teórie spisovného jazyka a Horeckého koncepcii vrátil, pričom jeho kritika nadobudla opäť ostrejšie črty. V tomto prípade však nastal posun, pretože F. Kočiš sa dostal v hodnotení Horeckého teórie do sféry kritického obviňovania z jej škodlivých dôsledkov na jazykovú prax.[18]

3.4. JAZYKOVÁ KRITIKA A JAZYKOVÉ PORADENSTVO

V období 50. až 80. rokov sa oproti predvojnovej perióde situácia v oblasti tzv. praktickej jazykovedy zmenila predovšetkým pokiaľ išlo o jazykové poradenstvo.

[18] F. Kočiš (1995, s. 12 – 21) tu považuje Horeckého koncepciu vyčleňujúcu štandardnú a subštandardnú formu za „lingvistický i kultúrny omyl“. Priznáva síce, že v teoretickej rovine sa táto teória sčasti ujala, no nie v jazykovej výchove. Ujala sa však v jazykovej praxi „v podobe nebezpečne sa rozmáhajúcej anarchie v jazykovom úze, v nerešpektovaní normy spisovného jazyka“ (s. 15).

SR takpovediac stratila monopol na poradenský kontakt s používateľmi slovenčiny r. 1952, keď vznikla *Jazyková poradňa* ako pravidelná relácia v Československom rozhlase na stanici Bratislava. Vďaka veľkej popularite začali jej príspevky dokonca vychádzať aj knižne (porov. napr. Horák – Ružička 1957). Táto skutočnosť sa prejavila na kvantitatívnom ústupe drobných jazykových poznámok v SR. V rokoch 1959 – 1966 plnila poradenskú funkciu v SR rubrika *Odpovede na listy*. Jej činnosť sa skončila vznikom časopisu Kultúra slova, ktorý začal vychádzať r. 1967; išlo o periodikum určené na popularizáciu slovenčiny ako účinný poradca v otázkach jej kultúry. V SR zostala pre tento typ textov primárne vyhradená rubrika *Rozličnosti*. Pokiaľ ide o obsahovú stránku krátkych poznámok, resp. rozličností, jej zloženie sa pri posudzovaní javov z hľadiska jazykových rovín nezmenilo, pretože tu boli zastúpené praktické otázky zo všetkých jazykových plánov. Pri jazykovej kritike možno oproti obdobiu 30. a 40. rokov konštatovať jej kvantitatívny ústup, ako aj zníženie miery kritickosti, resp. štylistickej ostrosti pri posudzovaní konkrétnych prípadov.

3.5. VÝVINOVÝ KONTEXT

Konferencia o norme spisovného jazyka z r. 1955 organizovaná Ústavom slovenského jazyka sa konala v pomerne zložitej spoločenskej a politickej situácii, čo malo dosah i na chápanie či obsah niektorých lingvistických pojmov alebo aj východísk. Účastníci sa v súvislosti s otázkami jazykovej kultúry programovo prihlásili k odkazu PLK, odvolávajúc sa na práce jeho jednotlivých členov i na ich kolektívne tézy. Zároveň tu však bol citeľný ideologický presah, čo vidno napr. pri formulovaní úlohy „kriticky preskúmať zásady PLK z hľadiska súčasnej marxistickej teórie o jazyku“ (Peciar 1955, s. 279), pričom vyhovujúce zásady bude treba prehlbovať, nevyhovujúce nahradiť novými. S odkazmi primárne na Pražskú školu sa riešili základné otázky konferencie, a teda aj slovenskej teoretickej jazykovedy, ako boli jazyková *norma, kodifikácia, úzus, vzťah normy a kodifikácie* či *vzťah normy a jazykového systému*. Najviac vystúpení bolo venovaných práve týmto pojmom, pričom možno konštatovať, že predovšetkým pri vymedzovaní pojmov *norma* a *kodifikácia* sa podarilo nájsť najviac spoločných prienikov. Vo viacerých referátoch i diskusných príspevkoch sa objavila „kritika buržoáznych teórií o spisovnom jazyku. Jednomyseľne bol odsúdený purizmus“ (Peciar, s. 279). Ako podnetné, ale i sporné zostali také otázky, ako napr. spätné pôsobenie kodifikácie na normu, možné predbiehanie normy kodifikáciou, podporovanie živých vývinových tendencií, kodifikácia dvojtvarov a i.

Tézy o slovenčine boli súčasťou smolenickej konferencie, a to v istom zmysle ako jej esenciálny text, prekrývajúci sa z veľkej časti s jej tematickými okruhmi. Sú akýmsi zrkadlom nielen tejto konferencie, ale aj vtedajšieho stavu uvažovania o slovenčine a predovšetkým o jej spisovnej podobe. Zo spoločenského hľadiska sa v tom

čase (v novej spoločenskej atmosfére) pociťuje potreba realizácie výraznejšej zmeny v ponímaní slovenčiny, ako aj v teoretických nástrojoch primeraných pre jej výskum. Zo smolenickej konferencie (1966) zaznel odmietavý postoj voči niektorým metodologickým postupom v otázkach spisovnej slovenčiny, ktoré boli prezentované na konferencii o norme spisovného jazyka v marci 1955. Kritizoval sa napr. prísny spôsob odsúdenia slovenského purizmu bez dôkladného rozboru. V pojmovo-teoretickej oblasti však možno hovoriť o zreteľnom nadväzovaní na výsledky tohto stretnutia, najmä pokiaľ išlo o kľúčové pojmy samotnej teórie. V polovici 60. rokov o tom svedčia napr. *Tézy* či konferenčná diskusia v Smoleniciach. Napríklad na konferencii z r. 1955 ako pramene na zisťovanie normy Š. Peciar navrhoval *priemernú písomnú a ústnu prax, živé jazykové vedomie používateľov spisovného jazyka* a navyše aj *teoretické práce jazykovedcov*. J. Ružička vlastne tieto dosť diskutované pramene v úplnosti prebral. Výrazná teoreticko-metodologická zmena však nastala v zavedení pojmu *národný jazyk* a zároveň v jeho chápaní ako diferencovaného útvaru, kde jednotlivé formy sú voči sebe v dialektickom vzťahu, čo je najvýznamnejší činiteľ dynamiky celonárodného útvaru ako celku i jeho jednotlivých podôb. Tento zásadne nový pohľad na slovenčinu sa stal napokon východiskom aj pre stratifikačnú teóriu o desaťročie neskôr.

Horeckého východiská k teórii spisovného jazyka sú oproti predchádzajúcemu náčrtu J. Ružičku najčastejšie vnímané ako zásadne nová koncepcia stratifikácie slovenského národného jazyka. Z hľadiska kontinuity vývinu tejto teórie je však náležité posúdiť tak rozdielne, ako aj zhodné znaky obidvoch teoretických prístupov. Zhodným, a teda funkčne kontinuitným sa u Horeckého javí predovšetkým metóda diferenciácie národného jazyka na jednotlivé existenčné formy a ich charakteristika ako pružných útvarov, podliehajúcich vnútornej i vonkajšej dynamike (t. j. vykazujú zmeny spôsobené vzájomným ovplyvňovaním), spisovný jazyk nevynímajúc. Na druhej strane odlišnosť koncepcií je najmä v definovaní stratifikačnej štruktúry, resp. v miere jej diferencovanosti. Kým J. Ružička načrtol viac-menej protikladnú štruktúru spisovný jazyk – nárečie (resp. v závislosti od situácie slangy), J. Horecký načrtáva medzi uvedenými krajnými pólmi členitejšiu diferenciáciu, kde identifikuje navyše štandardnú a subštandardnú formu. Ďalší rozdiel, ktorý znamená výraznejší posun stratifikačnej teórie, je zjavný v tom, že za reprezentanta národa je považovaný národný, nie spisovný jazyk, čo sa zakladá na aktuálnom poznaní ústupu výnimočného postavenia spisovného jazyka. K tomuto metodologickému posunu treba zarátať aj priznanie významnej úlohy štandardnej variety, ktorú J. Horecký pokladá za najdynamickejší útvar celej stratifikačnej štruktúry.

Pokiaľ ide o uplatnenie Horeckého stratifikačnej teórie v slovenskej lingvistike, vyššie už bolo doložené, že získala pomerne široký ohlas a dodnes je súčasťou základných teoreticko-metodologických východísk teórie spisovného jazyka, ako

aj sociolingvistického prístupu k skúmaniu slovenčiny. Kritika tejto teórie prezentovaná F. Kočišom, ktorú sme sledovali vyššie, nebola úspešná, a to ani napriek tomu, že autor predstavil vlastný koncept štruktúry spisovného jazyka a jeho hraníc.

4. TEÓRIA SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY OD 90. ROKOV PO SÚČASNOSŤ

Od začiatku 90. rokov sa v slovenskej lingvistike postupne sformoval výrazný sociolingvistický bádateľský prúd, ktorý spolu s pragmalingvistickým konceptom J. Dolníka priniesol do nášho lingvistického kontextu nové teoreticko-metodologické prístupy k skúmaniu slovenčiny. V konfrontácii s východiskami tradičnej lingvistiky sa tento nový smer, resp. jeho reprezentanti dostali nielen do kontrastnej pozície, ale zakrátko aj do viacerých diskusných sporov. Na toto rozdvojenie poukázal aj I. Masár v Kultúre slova v príspevku *Dva postoje k otázkam teórie spisovného jazyka* (1996, s. 263 – 270). Uvádza, že stúpenci tradičnej teórie spisovného jazyka akcentujú v teórii kritérium systémovosti a normatívnosť, v regulácii jazykovej praxe budujú na akceptovaní platnej kodifikácie a rešpektovaní spisovnej normy. Oproti tomu sociolingvisti vyzdvihujú prirodzenú variantnosť normy a v používaní jazyka sociálnu zaradenosť nositeľa jazyka.

Ďalej sa budeme venovať vývoju diskusií samostatne o teórii jazykovej kultúry a potom osobitne o teórii spisovného jazyka. Tieto teórie sú síce organicky prepojené, ba v tomto prípade išlo aj o zhodu v osobách hlavných diskutujúcich, no o tomto odčlenení rozhodli sami účastníci, a to tým, že diskusiu o otázkach jazykovej kultúry rozvinuli časovo skôr a na jej začiatku stálo aj jej explicitné tematické vymedzenie.

4.1. DISKUSIE O PRÍSTUPOCH K TEÓRII JAZYKOVEJ KULTÚRY

V polovici 90. rokov sa v SR začala nová diskusia o otázkach jazykovej kultúry, zameraná primárne na stav jej teoretických východísk, ale i na možnosti koncepčného rozvoja. Túto diskusiu iniciovala štúdia J. Dolníka *K analýze teórie jazykovej kultúry* (1996, s. 282 – 291). Autor si tu položil viaceré netradičné otázky, ktoré smerovali k základným tézam a k stavu doterajšieho teoretického modelu tohto jazykovedného odboru u nás. Svoje úvahy otvára tvrdením, že teória jazykovej kultúry u nás stagnuje a že funguje skôr ako uzavretá sústava nemenných téz, podľa ktorých sa má riadiť kultivovanie spisovného jazyka, než ako opis a vysvetľovanie reálnych či potenciálnych procesov jazykovej praxe vo vzťahu ku kultivovaniu spisovného jazyka. Stav je taký, že hoci sa stále poukazuje na nežiaduce **napätie medzi kultivačným úsilím jazykovedcov a jazykovou praxou**, o primeranosti tejto teórie sa nepochybuje.

Ťažisko problému vidí autor v chápaní systémovosti, resp. jazykového systému. Teória jazykovej kultúry sa zakladá na globálnom prístupe k jazykovému systé-

mu so zameraním na vnútornú súdržnosť, pravidelnosť, vývinové tendencie, resp. zákonitosti systému. S tým súvisí idea, že kultivovanie jazyka znamená preferovanie inovačných prostriedkov, ktoré prispievajú k vnútornej súdržnosti jazykového systému a sú v súlade s vývinovými tendenciami jazyka. K tomu sa ponúka predstava, že toto kultivovanie znamená aj zlepšovanie, skvalitňovanie jazykového systému. Jazykové prvky a vzťahy medzi nimi sa hodnotia z globálneho pohľadu, a tak pri preskripčnom rozhodovaní sa uprednostňujú jazykové prostriedky, ktoré sa ľahko zaraďujú do systému, a teda uprednostňuje sa **globálna** lingvistická **systemizácia** jazykových prvkov. Používateľom jazyka je však vlastná **parciálna systemizácia**, ktorá je založená na nižších, parciálnych vzťahoch aktualizovaných v jazykovej praxi. Tieto systemizácie často nie sú v súlade, čo je príčinou známeho napätia medzi kultivačným úsilím a praxou. Pritom súčasná teória jazykovej kultúry neposkytuje dostatočnú oporu pri riešení takýchto situácií.

Ďalším deficitom tejto teórie je absencia empirického poznatkového základu o tom, do akej miery (v akom rozsahu) akceptujú používatelia jazyka **funkčné ekvivalenty**, prečo ich prijímajú a ako s nimi narábajú.

Tretí kritický bod analyzovanej teórie jazykovej kultúry vidí autor v tom, že v nej chýba dôkladná analýza vzťahu komunikatívnej funkcie jazyka k jeho epifunkciám. Je teda potrebný sociolingvistický výskum reakcií jazykového spoločenstva napr. pri ochranárskom odmietaní nefunkčných cudzích prvkov a uprednostňovaní tých, ktoré konzervujú jeho identitu.

Nepochybne inšpirovaný Dolníkovou kritikou stavu teórie jazykovej kultúry uverejnil v SR J. Horecký štúdiu *K teórii jazykovej kultúry* (1997, s. 80 – 86), ktorá je explicitným nadväzovaním, ale aj koncepčným rozvíjaním Dolníkových východísk. J. Horecký sa vlastne zhoduje v hodnotení stavu jazykovej kultúry u nás s Dolníkom, keď tvrdí, že zatiaľ niet spoľahlivej vedeckej teórie jazykovej kultúry, a dodáva, že niet zhody ani v chápaní teórie spisovného jazyka. Vo svojich úvahách za bázový problém pri budovaní teórie jazykovej kultúry označil **systémový prístup**. Odkazuje zároveň na ústrojnosť ako tradične najvyššie hierarchizované kritérium spisovnosti (ústrojnosť, normovanosť a funkčnosť). Systémový prístup je nevyhnutný pri kodifikovaní, resp. pri rozhodovaní o tom, ktorý prvok sa uzná ako systémový, patriaci do systému. Tu upozorňuje, na skutočnosť, že môžu vznikať aj **nové čiastkové systémy**, ktoré lepšie zodpovedajú potrebám používateľov daného jazyka, pričom nadväzujúco odkazuje na Dolníkov koncept globálnej a čiastkovej systemizácie. K tomu dodáva, že rozpor medzi týmito dvomi typmi systemizácie má ukotvenie v konkrétnych čiastkových systémoch, teda reálne sa javí napr. ako konflikt medzi slovotvorným a sémantickým systémom (variant *hranolky* oproti *hranolčeky* je prípustný, lebo sa čiastkovo systemizuje so slovotvorne príbuznými *rožky, pirôžky*). Pri takomto rozhodovaní je vhodné pracovať s analogickými prípadmi,

ktorých štruktúrovanosť je nesporná a ktoré sa preto bez pochybností uznávajú za spisovné. Systémový prístup musí napokon brať do úvahy prechod nielen medzi systémami, ale aj medzi existenčnými formami daného národného jazyka. Ide najmä o prechod od subštandardu k štandardnej forme až k spisovnej forme. Podľa Horeckého sa teória jazykovej kultúry musí opierať na jednej strane o teóriu jazykového systému, ale na druhej strane aj o poznanie zloženia štruktúrovanosti nositeľa jazykového systému – o používateľov jazyka a ich jazykové vedomie. Za dôležitú zložku teórie jazykovej kultúry Horecký napokon pokladá aj kritiku súčasného stavu spisovného jazyka. Tá zisťuje jeho súčasný stav, základné vývinové tendencie, upozorňuje na nedostatky vo funkčnom využívaní prostriedkov, no odkazuje aj na štylistické riešenia.

J. Kačala v príspevku *Východiská teórie a praxe jazykovej kultúry* (1997, s. 159 – 166) reagoval na Dolníkovu štúdiu pomerne kriticky. Jeho vyjadrenia pokladá za vzdialené od teórie a praxe jazykovej kultúry. Nesúhlasí s viacerými jeho tézami a odmieta i zvolenú diskusnú metódu. V prvom rade mu vyčíta, že požaduje rozvíjanie jazykovej kultúry, ako keby doterajšia teória mala povahu meravej dogmy, že žiada dôkladnú analýzu jazykovej praxe bez špecifikácie spoločenskej oblasti, že vyžaduje spoznávanie reálneho používateľa jazyka bez lingvistických predsudkov, o ktorých sa však nič nevie. Za najzávažnejší nedostatok J. Kačala pokladá Dolníkovo neprípustné zjednodušovanie vecí, a to vo viacerých otázkach. Zo zásadných možno uviesť aspoň tieto: chápanie vzťahu medzi jazykovedcom a používateľom ako sporu či nedorozumenia je zúžené a nepresvedčivé; téza, že „teória jazykovej kultúry je súčasťou teórie jazykovej praxe“, je z viacerých hľadísk nejasná; interpretácia vzťahu systém, resp. globálna systemizácia – parciálna systemizácia vyvoláva viaceré otázky najmä z hľadiska vymedzenia vzťahu globálnej systemizácie k jazykovedcom, kým parciálnej systemizácie k používateľom. Na záver však poznamenáva, že Dolníkov príspevok má aj klady, ktoré vidí predovšetkým v otvorenom a podnetnom nastolení istých teoreticky neriešených otázok jazykovej kultúry. Zároveň však dodáva, že ak by sa aj nastolené otázky teoreticky spracovali, nedosiahne sa stav dokončenosti teórie jazykovej kultúry. Príčinou bude meniaca sa jazyková prax, ktorá si bude vynucovať otvorenú teóriu jazykovej kultúry.

J. Dolník sa v štúdii *O smerovaní k poznaniu používateľa jazyka* (1997, s. 212 – 217) pri odpovedi na odmietavý postoj J. Kačalu k jeho kritike stavu teórie jazykovej kultúry sústredil predovšetkým na problematiku pojmov globálnej a parciálnej systemizácie. Pri globálnej systemizácii si všímame živú reč len potiaľ, pokiaľ z nej nevyberieme príslušný problematický jav. Tento jav sa analyzuje na základe príslušnej sústavy s ohľadom na systém, čo je však činnosť prislúchajúca školenému človeku, a preto schopnosť globálnej systemizácie sa pripisuje lingvistovi. Naproti tomu parciálna systemizácia prebieha v reči, a to na základe analógie a prehodnocovania.

Dôležité je, že analógiou sa rozširuje uplatnenie už jestvujúceho prvku v systéme. J. Dolník si v súvislosti s parciálnou systemizáciou kladie otázku, či nie je vývin jazyka kontinuum parciálnych systemizácií. Napokon ako dôležitý predpoklad ďalšieho pokroku v teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry vidí v prieniku do jazykovej praxe. Poznamenáva, že pri tom nestačí len registrovanie javov z praxe, ale treba zhromažďovať aj relevantné sociolingvistické údaje o nej, ako aj poznatky o jazykovej zložke mentálneho sveta používateľov jazyka, na základe ktorých môžeme pochopiť ich jazykové správanie.

Do diskusií o otázkach teórie jazykovej kultúry sa na začiatku nového milénia zapojil aj Á. Kráľ príspevkom *Odkiaľ vzali Slováci spisovnú slovenčinu?* (2000, s. 71 – 85). Motivovala ho aktuálna dynamika v slovenskej lingvistike, reprezentovaná pokusmi aplikovať nové teórie. Zvolil si pritom metódu analýzy teoretických prístupov prezentovaných za posledné roky v prácach J. Dolníka.[19] Hoci takéto vedecké aktivity vzhľadom na meniacu sa situáciu v spoločnosti pokladá Á. Kráľ za prirodzené, niektoré nemôže prijať. Prvý problém vidí v Dolníkovom hodnotení histórie i perspektívy vzťahu slovenčiny a češtiny. Nesúhlasí najmä s jeho prisúdením delimitačnej funkcie českému elementu v slovenčine ani s tým, že zreteľ na túto delimitáciu je umelo udržiavaný. Rovnako sa nezhoduje s autorom v hodnotení stavu slovensko-českej „medzijazykovej analógie“, ktorý ju považuje za významný sprievodný znak slovenského etnojazykového povedomia. V súvislosti s kritikou tradičného prístupu k jazykovej kritike nesúhlasí s Dolníkom v tom, že by sa u nás v postojoch viacerých jazykovedcov presadzovala priamočiara systémovosť. Podľa Kráľa by však bolo veľké riziko narušať normu zvyšovaním frekvencie nesystémových prvkov. Pri otázkach kritérií spisovnosti neodporúča prijať Dolníkom navrhovanú hierarchiu hodnotiacich kritérií v poradí 1. normovanosť, 2. funkčná adekvátnosť, 3. systémovosť, ale navrhuje poradie: 1. systémovosť, 2. normovanosť, 3. funkčnosť. Napokon zhŕňa posudzované publikácie J. Dolníka tak, že z ich záverov by sa musela odvodiť taká teória jazykovej kultúry, v ktorej by rozhodujúcim činiteľom bol úzus.

J. Dolník na toto vystúpenie Á. Kráľa zareagoval v príspevku *O prístupoch k spisovnej slovenčine* (2000, s. 149 – 155). Privítal jeho vstup do prebiehajúcej polemiky k teórii jazykovej kultúry ako podnetný v súvislosti s jadrom sporu o túto teóriu. Vzápätí sa však dištancuje od Kráľových nesprávnych vývodov, ktoré vpisuje do jeho výkladov týkajúcich sa otázok vzťahu slovenčiny a češtiny. Pokiaľ išlo o jadro sporu, Dolník zdôraznil, že východiskovým bodom polemík je rozlišovanie pragmatického a nepragmatického prístupu k jazykovej kultúre, ktoré sú v opozícii ako dve metodologické koncepcie. Na základe tohto východiska ďalej objasňuje svoje úvahy o postavení bohemizmov v slovenčine. Pojem etnojazykovej analógie používa na to, aby vysvetlil, prečo sú bohemizmy stále prítomné a prečo sa používa-

[19] Ide o práce, ktoré nevyšli v SR (Dolník 1997, 1999a, 1999b).

telia tak správajú, a nie že sa tak musia správať. Na tomto chápaní uvedeného problému sa podľa neho výrazne ukazuje rozdiel medzi porovnávanými koncepciami. K tomu dodáva, že optimálnu mieru prítomnosti českých jazykových prvkov si udržiavajú sami používatelia jazyka a úlohou lingvistu je opísať a vysvetliť príslušný mechanizmus. Napokon vyslovuje želanie, „aby konfrontácia abstraktnosystémovej a lingvistickopragmatickej koncepcie pomohla aj pri kultivovaní lingvistického myslenia“ (s. 155). Zároveň podčiarkuje, že lingvistickopragmatická koncepcia nie je negáciou abstraktnosystémovej koncepcie v tom zmysle, že by išlo o odmietanie výsledkov výskumu jazykového systému. Jej východiskom je úsilie o poznanie systému v živej realite.

Á. Kráľ v odpovedi *O prístupoch k spisovnej slovenčine a k diskusii o nich* (2000, s. 304 – 309) poznamenal, že J. Dolník reaguje nevhodne a neprijateľne, pričom sú nezodpovedané niektoré základné otázky, najmä kto je tzv. bežný používateľ spisovnej slovenčiny a aká je úloha jazykovedy vo vzťahu k jazykovej praxi, nevynímajúc oblasť jazykovej kultúry. K diskusii o doterajšom vývine slovenskej jazykovedy pripomína, že ju nemožno hodnotiť ako apragmatickú ani primitívne mŕtvo schematickú, o čom svedčí vznik mnohých cenných jazykovedných prác. Zásadne odmieta, že by slovenská jazykoveda bola doteraz založená na abstraktnom, od jazykovej skutočnosti odtrhnutom jazykovom systéme a dopúšťala sa zjednodušení práve v dôsledku „abstraktnosystémového prístupu“. S ohľadom na tieto skutočnosti nepokladá Á. Kráľ opozíciu pragmatická a nepragmatická lingvistika vo vzťahu k situácii v slovenskej jazykovede za vhodnú. Na záver vyslovil otázku, prečo J. Dolník takto vyhrocuje a ideologizuje diskusiu.

4.2. DVA PRÍSTUPY K TEÓRII SPISOVNÉHO JAZYKA

Koncom 90. rokov sa rozvinula diskusia zameraná na definovanie metodologickej vyhranenosti dvoch vyššie spomínaných prístupov k spisovnému jazyku – tradičného (preferujúceho systémové kritériá) a novo sa formujúceho (zdôrazňujúceho sociálne a pragmatické aspekty fungovania jazyka). K systémovolingvistickému chápaniu otázok spisovného jazyka sa napokon v opozícii vyhranilo predovšetkým pragmalingvistické chápanie, a to aj v istom kooperatívnom vzťahu so sociolingvistickým prístupom. Pôvodné vedecké dialógy medzi reprezentantmi týchto koncepcií sa však zakrátko vyhrotili tak, že napokon došlo až k zmene vedeckej diskusie na spor o osobnostných predpokladoch na takúto diskusiu.

Na jej začiatku bol vstup J. Dolníka do diskusie prebiehajúcej v SR medzi L. Dvončom (1997, s. 218 – 226; 1998, s. 230 – 237) a J. Kačalom (1998, s. 230 – 237) o šírke kodifikačného záberu v prípade výnimiek z rytmického krátenia v príponách *-ár, -áreň*. J. Dolník v štúdii *Jazykový systém a kodifikácia* (1999, s. 106 – 113) na základe toho, že spomínaní autori dospeli k vzájomne sa vylučujúcim po-

znatkom v konkrétnom prípade zachovania či zrušenia výnimky z pravidla, ponúkol vysvetlenie dôvodu týchto protikladných postojov. Podľa neho je problém skrytý v dvoch rozdielnych prístupoch[20] pri riešení danej otázky. Na jednej strane je to v terminológii J. Dolníka prístup **reflexívnologický**, na druhej strane **pragmatickologický**. Takto postavený pojmový protiklad prináša možnosť rozvinúť nový teoretický koncept chápania prístupu k posudzovaniu systémovej stránky jazykových javov. Výklad týchto pojmov demonštruje Dolník na príklade z uvedenej diskusie, kde išlo o spor, či podoby *mliekár*, *poviedkár* a pod. sa vo vzťahu k slovám *frézar*, *rozprávkar* a pod. javia ako také, ktoré narúšajú systémovú pravidelnosť (reflexívnologický pohľad) alebo nie (pragmatickologický pohľad). J. Dolník sa tu prikláňa na stranu pragmatickologického usudzovania s tým, že návrh zachovať v kodifikácii podobu *mliekár* ide síce proti do očí bijúcej „elegantnej" systémovosti v duchu reflexívnej logiky, zato však z pragmatickologickej perspektívy podporuje systémovosť, ktorá zodpovedá jazykovej realite v jej konkrétnosti.

Napokon deklaruje, že mu išlo o oživenie vedeckej diskusie o jazykovom systéme a systémovosti jazykových prvkov. Ako fundamentálna sa mu v tejto súvislosti javí otázka, či je tradičné chápanie jazykového systému v slovenskej lingvistike adekvátne, resp. zodpovedajúce realite. Vyslovil tiež názor, že ďalšie skúmanie jazykového systému by malo viesť cestou skúmania vzťahu medzi reflexívnologickým a pragmatickologickým vnímaním jazyka, čo by zároveň znamenalo aj pokrok v chápaní kodifikácie.

J. Horecký v príspevku *Systém a systémový prístup ako predpoklad kodifikácie* (2000, s. 156 – 159) diskusne nadviazal na uvedené Dolníkovo vystúpenie s tým, že v zásade privítal jeho teoretické riešenie ako podnetné. Najmä pokiaľ išlo o pokus zaviesť dva nové pojmy, pragmatickú logiku a reflexívnu logiku, resp. ich využitie pri pragmatickologickom a reflexívnologickom riešení problému. K tomu poznamenáva, že tu vlastne ide o dva pozorovacie postupy, a to pozorovanie systému z jeho vnútra a pozorovanie z jeho vonkajšieho prostredia. Ďalej poukazuje na to, že pri systémovom prístupe sa celý problém rozsahu rytmického krátenia bude javiť ani nie ako protiklad, ale skôr kooperácia, súčinnosť dvoch podsystémov: zvukového a morfologického. Ktorý z nich preváži, dostane prednosť z hľadiska kodifikátora, by však nemalo závisieť len od vôle, resp. od teoretického zamerania kodifikátora, ale malo by vyjadrovať aktuálne vývinové tendencie slovenčiny ako celku. Autor konštatuje, že systémový prístup sa napriek mnohým proklamáciám uplatňuje pomerne málo a spravidla sa nahrádza hľadiskom systémovosti, ktorá sa chápe ako zhoda s inými, ustálenými prípadmi, pričom sa používa princíp analógie, resp. deduktívneho vyvodzovania. Zo sporných príkladov sledovaných výnimiek podľa neho vidno, že pred kodifikačným zásahom do systému jazyka treba poznať všetky

[20] Porov. časť 4.3.1. („konflikt paradigiem") v štúdii J. Wachtarczykovej v tomto čísle.

najmä štruktúrne vlastnosti skúmaného výrazu, ale aj požiadavky praxe a nemeniť to, čo je štruktúrne prípustné.

J. Kačala v príspevku *Kodifikačný postoj a jazyková kultúra* (2000, s. 11 – 21) reagoval na tri vystúpenia J. Dolníka, z ktorých dve boli uverejnené v SR (1997, s. 212 – 217 a 1999, s. 106 – 113; porov. ich prezentáciu v tejto kapitole), jedna je príspevkom v zborníku Studia Academica Slovaca (1999, s. 39 – 52). Za najzávažnejšiu ideu v Dolníkových prácach, ktoré sa týkajú otázok kodifikácie, pokladá J. Kačala jeho zdôrazňovanie „smerovania k poznaniu používateľa jazyka", v čom sa obaja zhodujú. Dolníkov prístup k otázkam vzťahu jazykovej praxe a kodifikácie však už hodnotí nesúhlasne tak, že jazyková realita v Dolníkovom chápaní rozhoduje takmer o všetkom. Nesúhlasí tiež s jeho výrokom že „kodifikácia je adekvátna, keď zodpovedá konkrétnej jazykovej realite" (1999, s. 112), lebo ho pokladá za zjednodušený a vecne neodôvodnený. Podľa Kačalu „jazyková realita je veľmi rôznorodá a často protirečivá", a tak nemôže určovať adekvátnosť kodifikácie. Doplňuje to výrokom, že kodifikácia nikdy nemôže zodpovedať jazykovej realite. J. Kačala napokon aj Dolníkovu teoretickú koncepciu, ktorá smeruje k poznaniu používateľa a je založená na existencii dvojakého, a to pragmatickologického a reflexívnologického vnímania jazykových javov, kritizuje ako aplikačne neujasnenú. Naostatok sa dotkol aj Dolníkom podávaného problému tvarov typu *od Soni* v spisovných prejavoch. Túto otázku vidí ako principiálnu v tom, že kodifikácia nedostatočne rozšíreného javu by mohla vyvolať nepredvídateľnú reakciu verejnosti, ba ak by bolo takýchto riešení viac, mohol by nastať aj **kodifikačný chaos**.

Bezprostredne na diskusné vystúpenie J. Kačalu reagoval J. Dolník v príspevku *Ku kritike reflexívnologického prístupu k spisovnému jazyku* (2000, s. 214 – 220). Vymedzil, v čom je podstata prebiehajúcej diskusie o spisovnej slovenčine. Vidí ju vo svojom koncepte reflexívnologický vs. pragmatickologický prístup k spisovnému jazyku, ktorý oponujúca strana odmieta v jeho základe. Zhrnul, že reflexívnologické ponímanie vnáša do jazyka takú logiku, ktorá nie je v súlade s jeho povahou, preto sa tu vzďaľujeme od jazykovej reality. Z toho dôvodu ponúka pragmatickologický prístup založený na korešpondencii s jazykovou realitou. Ďalej svoj výklad ilustruje na konkrétnom jave, ktorým je konkurencia predložky *kvôli* v pomere k predložke *pre*, pokiaľ ide o príčinný a účelový význam. J. Dolník pokladá kritickú reakciu J. Kačalu (2000, s. 132 – 136) na tento jav z praxe za učebnicový príklad reflexívnologického prístupu, keď sa vzďaľuje jazyková realita. V takomto prípade ide o postup kodifikácie, jazykovej kritiky a výchovy v duchu intervenčnej tradície. Autor neprijíma, že v prípade predložky *kvôli* sa ešte zreteľne uvedomuje motivácia. V tejto súvislosti zovšeobecňuje, že demotivácia je v jazyku normálny proces a motivácia spolu s demotiváciou je prejavom synchrónnej dynamiky jazyka. Na záver vyslovil J. Dolník zamyslenie, či sme u nás

pri danom spôsobe diskusných reakcií vôbec pripravení na metodologickú diskusiu o spisovnej slovenčine a jej kultúre.

Diskusia o dvoch rozdielnych prístupoch k spisovnej slovenčine sa síce prehlbovala, avšak takým smerom, že sa strácal jej vedecký potenciál. Postupne v replikách pomyselného dialógu, resp. dialógov narastala prítomnosť hodnotení osobnostných predpokladov či vôle a schopnosti diskutovať na primeranej vedeckej úrovni. Autori si vzájomne vyčítali predpojatosť a povyšovanie sa nad oponentom. Korene takejto kvalitatívnej zmeny vedeckej diskusie sú viditeľné už v polovici 90. rokov v súvislosti s kritikou tradičného modelu teórie jazykovej kultúry (porov. 4.1.), ktorú podal J. Dolník (1996, s. 282 – 291) a na ktorú reagoval J. Kačala (1997, s. 159 – 166). Tento smer diskusie sa potom začal potvrdzovať pri názorových stretoch J. Dolníka (2000, s. 149 – 155) a Á. Kráľa (2000, 304 – 309), až bol napokon explicitne navodený J. Kačalom v príspevku *O niektorých teoreticko-metodologických a osobnostných predpokladoch diskusie o spisovnom jazyku* (2001, s. 292 – 298), ktorým autor bezprostredne reagoval na vystúpenie J. Dolníka *O prístupoch k spisovnej slovenčine* (2000, s. 149 – 155). J. Kačala sa tu zameral predovšetkým na osvetlenie predpokladov na to, „aby si účastníci diskusie mohli porozumieť a diskusia mohla viesť k želateľnému posunu v poznaní aj v teoreticko-praktickej práci v jazykovej kultúre“. Toto osvetlenie založil na kritike záporných znakov diskusie vedenej J. Dolníkom, pričom mu vyčíta neodôvodnenú hodnotiacu polarizáciu osobností slovenskej jazykovedy, a to tak súčasných ako aj z nedávnej minulosti, jednostrannú, nekomplexnú a nevedeckú interpretáciu diela niektorých osobností slovenskej jazykovedy, apodiktické tvrdenia, ktoré korešpondujú s jednostrannou orientáciou v slovenskej odbornej literatúre, nereagovanie na nastolené otázky a napokon aj jednostrannú argumentáciu a či kategorické presadzovanie vlastnej teoretickej koncepcie.

Tematický obrat z diskusie o otázkach teórie spisovného jazyka na polemiku o pravidlách samotnej diskusie bol dokonaný diskusným vystúpením J. Horeckého *Diskusia či polemika?* (2001, s. 337 – 339). Podľa neho dovtedajšia diskusia o princípoch jazykovej kultúry trpela na malý počet diskutujúcich. Jej podoba pripomínala obranu a útok, a preto sa zmenila na polemiku, ba niekedy až na rétorický súboj. Autor odkazuje na príspevok J. Kačalu (porov. 2001, s. 292 – 298) vypočítavajúci záporné znaky tejto diskusie objavujúce sa v príspevkoch J. Dolníka. J. Horecký upozorňuje, že mnohé zo spomínaných záporných znakov sa objavujú aj u Dolníkovho oponenta. Pritom neprijíma Kačalovo ponímanie polarizácie ako nezdravej či hodnotenie niektorých osobností ako nevedecké a pod.

V ďalšom pokračovaní diskusie sa J. Dolník (*K teoreticko-metodologickej diskusii o spisovnom jazyku*, 2002, s. 30 – 35) rozhodol vrátiť k základným ideám a otázkam zo začiatku diskusie o spisovnom jazyku a jazykovej kultúre, ktorú pô-

vodne sám navrhoval a ktorá mala mať teoreticko-metodologickú povahu. Avšak už iba zopakoval svoje pôvodné východiská.

V istom zmysle rekapitulačnú povahu mala v tejto diskusii aj posledná reakcia J. Kačalu *Poznámky po diskusii o spisovnom jazyku* (2003, s. 296 – 298). Okrem vyslovenia ľútosti nad nevyhranením sa J. Horeckého (2001, s. 337 – 339) voči Dolníkovej polarizácii osobností slovenskej jazykovedy vracia sa k opakovaniu negatívneho hodnotenia vedeckých prístupov a postojov svojho odporcu v doterajšej diskusii, ktorú sa rozhodol definitívne skončiť.

4.3. JAZYKOVÉ PORADENSTVO

Počas sledovaného obdobia od vzniku SR sa jazykové poradenstvo ako aplikačná súčasť teórie jazykovej kultúry opieralo v koncepčnom zmysle práve o túto teóriu, resp. odvodzovalo sa od nej. Samostatné koncepčné vymedzenie poradenstva sa objavuje až na konci prvého desaťročia tohto milénia v podobe metodologickej osnovy, ktorú zostavil J. Dolník pod názvom *Koncepčný rámec jazykového poradenstva* (2009, s. 129 – 134). Autor poznamenáva, že táto koncepcia sa vyvodzuje z teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry zodpovedajúcej súčasnému stavu lingvistického poznávania, pričom sa zakladá na teórii prezentovanej v iných jeho prácach. Koncepcia jazykového poradenstva je osnovaná na troch hlavných tézach,[21] ktorých obsah sa podrobne vysvetľuje s oporou o aplikačný výklad problematických príkladov z jazykovej praxe. Metodologickým základom pri posudzovaní problematických jazykových javov je tu vymedzenie sa oproti klasickému deskriptívnolingvistickému prístupu, a to preferovaním zisťovania prirodzeného zmyslu používateľov pre normálne jazykové procesy.

Praktická jazykovedná práca v oblasti poradenstva sa dnes mení z hľadiska metodiky i používania základných nástrojov. Vidno to aj na práci inštitucionalizovaného jazykového poradenstva reprezentovaného Jazykovou poradňou JÚĽŠ SAV, ktorú predstavila S. Mislovičová v prehľadovom článku *V službách verejnosti – činnosť oddelenia jazykovej kultúry a terminológie JÚĽŠ SAV* (2013, s. 347 – 353). Podľa S. Mislovičovej „teória jazykovej kultúry v súčasnosti predstavuje podstatne liberálnejší model prístupu k reálnym potrebám používateľa, preto sa aj v rámci poradenstva podrobne sleduje jazyková prax a na jej základe sa posudzujú mnohé javy, prehodnocujú sa a vysvetľujú sa používateľovi“ (s. 349). Je potrebné dodať, že pokiaľ ide o nové nástroje poradenstva, možno napr. uviesť zavedenie e-mailovej či webovej elektronickej jazykovej poradne.

[21] (1) Súčasná spisovná slovenčina je prirodzený jazyk vyššieho vývojového stupňa. (2) Súčasná spisovná slovenčina je optimálne prispôsobovaná dynamike diferenciácie jazykovej komunikácie, komunikačných potrieb a záujmov jej používateľov. (3) Súčasnej spisovnej slovenčine je vlastné normálne akomodačno-asimilačné správanie vo vzťahu ku kontaktovým jazykom.

4.4. VÝVINOVÝ KONTEXT

Ako bolo uvedené vyššie, od začiatku 90. rokov zaznamenávame výrazný nástup koncepčných inovácií v chápaní otázok spisovného jazyka a jeho kultúry. K sociolingvistickej metodológii výskumu sa so svojím pragmalingvistickým konceptom v polovici desaťročia pripojil J. Dolník. Jeho zásluhou, presnejšie vďaka jeho autorstvu sa formuje (autenticky aj na stránkach SR) nová koncepcia teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Vo svojich fundamentálnych východiskách sa táto koncepcia primárne zakladá na zmene tradičného postoja k nositeľovi jazyka v tom zmysle, že pri narábaní s jazykom má byť vnímaný ako autonómny, kompetentný a sociálne zaradený. Zároveň od pôvodcu kodifikačných či medzikodifikačných riešení alebo reprezentanta jazykovej kritiky sa očakáva, že uvedený status používateľa jazyka bude vedecky rešpektovať ako objektívnu realitu.

Pokiaľ ide o uvedené fundamentálne východiská, z hľadiska sledovania vývinovej línie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry je tu badateľná kontinuita vo vzťahu k niektorým pôvodným prístupom J. Horeckého. Horecký začiatkom druhej polovice 70. rokov (porov. k tomu 1979, s. 13 – 22) v súvislosti s prezentáciou nových východísk k teórii spisovného jazyka poukazuje na potrebu teoretického absorbovania novej situácie vo vzťahu najmä mladej generácie k jazyku, ako aj na potrebu odmietnuť spoločenskú výlučnosť postavenia tradičných znalcov jazyka voči jeho používateľom. J. Horecký uvádza: „Mladé pokolenie sa neuspokojuje s formou prísnych, priamočiarych a jednostranných zákazov, používa svoj jazyk ako pružný a svieži, ale pritom bežný, civilný dorozumievací prostriedok. Možno to doložiť aj skúsenosťou, že aj vo vydavateľských redakciách vyrastá nová generácia jazykových redaktorov, ktorej nestačia poučky a tradície starších redaktorov. Z týchto skúseností vyplýva poznatok, že teória spisovného jazyka musí brať do úvahy toto nové rozloženie síl a teória jazykovej kultúry nemôže podporovať výlučnosť spisovného jazyka, taký stav, pri ktorom sa za jediných znalcov spisovného jazyka vydávajú jazykovedci a vydavateľskí redaktori“ (1979, s. 20).

J. Dolník v posledných desaťročiach významne prispel k rozvoju teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry na Slovensku, a to tak svojou novou široko a detailne rozpracovanou teoreticko-metodologickou koncepciou, ako aj k tomu prislúchajúcou inovatívnou pojmovo-terminologickou sústavou, čo nadobudlo aj ucelenú podobu v monografickom spracovaní (2009). V poslednom období zaznamenávame autorovu snahu o pokračovanie diskusie o otázkach spisovnej slovenčiny na stránkach SR. Zdá sa, že predovšetkým na to boli zacielené jeho štúdie z tejto tematickej oblasti (*Otázky teórie súčasnej spisovnej slovenčiny*, 2004, s. 96 – 101; *Dva prístupy ku kultivovaniu spisovného jazyka*, 2019, s. 131 – 143).

5. ZÁVER

Ak hovoríme o otázkach výskumu spisovnej slovenčiny v súvislosti s jubilujúcim časopisom Slovenská reč, môžeme poznamenať, že deväťdesiat rokov a v nich osemdesiatsedem ročníkov tohto lingvistického periodika ponúka pre zainteresovaných (a azda aj pre niektorých „nezainteresovaných") poučné a miestami dokonca i pútavé čítanie. To nepochybne platí aj o tej oblasti lingvistiky, ktorá sa označuje ako teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Analýza pomerne veľkého počtu autorských výstupov nám umožnila sledovať líniu vývoja teoretického myslenia v oblasti slovenského spisovného jazyka a jeho kultúry, pričom sa ukázalo, že táto línia má zväčša svoje oporné body zreteľne personalizované.

Zakladajúcou osobnosťou novodobej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry na Slovensku bol H. Bartek, ktorý v 30. rokoch minulého storočia výrazne prispel k rozvoju tejto teórie, a to práve kľúčovými príspevkami v Slovenskej reči. H. Bartek vo svojich riešeniach na jednej strane nadväzoval na niektoré východiská uvažovania o slovenčine presadzované v minulosti S. Czambelom a J. Škultétym, a to najmä pokiaľ išlo o základný koncepčný cieľ, ktorým bola čistota slovenčiny. Bartek pri budovaní svojej koncepcie však vychádzal predovšetkým z ponímania jazykovej kultúry, ako ho prezentoval PLK. Na tomto základe zostavil koncepciu, ktorou posunul teoretické vnímanie spisovného jazyka u nás.

V povojnovom období zaznamenávame konanie konferencie o norme spisovného jazyka z marca 1955, ktorá sa javí ako významný medzník budovania slovenskej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Účastníci sa programovo prihlásili k teoretickému odkazu PLK, no zároveň tu zjavne z ideologických pohnútok dôrazne odmietli slovenský jazykový purizmu, a tým nepriamo aj zásadné princípy v prístupe H. Barteka (zásadu svojskosti a čistoty). Táto konferencia priniesla množstvo podnetných teoretických poznatkov týkajúcich sa normy spisovného jazyka a teórie a praxe jazykovej kultúry, no ako nedoriešené zostali niektoré špecifické otázky, napr. spätné pôsobenie kodifikácie na normu, možné predbiehanie normy kodifikáciou a i.

60. a 70. roky sú obdobím, v ktorom zásadnú vývinovú úlohu vo vzťahu k sledovanej teórii zohrali dve koncepčné vystúpenia späté s dvoma prelomovými konferenciami. Prvým je zostavenie *Téz o slovenčine* J. Ružičkom, ktorý v niektorých otázkach zreteľne nadväzuje na konferenciu z r. 1955, napr. pokiaľ išlo o určovanie prameňov na zisťovanie spisovnej normy. Prínos J. Ružičku spočíva v zavedení pojmu *národný jazyk* a zároveň v jeho chápaní ako diferencovaného útvaru, kde jednotlivé formy sú voči sebe v dialektickom vzťahu. Tento nový pohľad na diferenciáciu slovenčiny sa stal napokon východiskom aj pre J. Horeckého, ktorý načrtol východiská stratifikácie slovenčiny ako národného jazyka. Kontinuita sa u Horeckého ukazuje predovšetkým v metóde diferenciácie národného jazyka na jednotlivé existenč-

né formy a v ich charakteristike ako pružných útvarov. Horeckého prínos je výrazný najmä v chápaní členitejšej stratifikácie slovenčiny s definovaním štandardnej a subštandardnej existenčnej formy.

Na napredovaní teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v období od 90. rokov má zásadný podiel J. Dolník. Je pozoruhodné, že aj tu môžeme hovoriť o kontinuite teoretického nadväzovania pri rozvíjaní tejto teórie. Nadväznosť smeruje k niektorým východiskám J. Horeckého, ktorý začiatkom druhej polovice 70. rokov poukazuje na potrebu teoretického spracovania novej situácie vo vzťahu mladej generácie k jazyku, ako aj na potrebu odmietnuť spoločenskú výlučnosť postavenia tradičných inštitucionálnych znalcov jazyka voči jeho používateľom. Ide o pohľad korešpondujúci s chápaním J. Dolníka, ktorého koncepcia sa vo fundamentálnych východiskách zakladá na zmene tradičného postoja k používateľovi jazyka. Ten má byť vnímaný ako autonómny, kompetentný a sociálne zaradený. Zároveň od kodifikátora sa očakáva, že takýto status používateľa bude vedecky zohľadňovať.

Napokon, pokiaľ ide o sledovanie vývinovej línie teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, núka sa nám do pozornosti ešte jedna pozoruhodná skutočnosť. J. Dolník vo svojom príspevku v SR (2019, s. 131 – 143), odvolávajúc sa na jazykový cit definovaný H. Bartekom, sleduje autentickú kultiváciu spisovného jazyka, ktorá podľa neho smeruje k ideálnemu stavu jazyka, čo je vlastne prípad spisovnej slovenčiny. Autor sa tu teda symbolickým oblúkom deväťdesiatich rokov vracia cez Barteka k začiatkom zrodu teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v slovenskej jazykovede.

Literatúra

BOSÁK, J. (1995): Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Ondrejovič, S. – Šimková, M. (eds.): *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1.* Bratislava: Veda, 17 – 42.

BOSÁK, J. (1997): Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca 3*. Bratislava: Veda, 45 – 53.

DOLNÍK, J. (1997): Kritika jazykovej kritiky. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca 3.* Bratislava: Veda, 28 – 34.

DOLNÍK, J. (1999a): Spisovná slovenčina a čeština. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 28.* Bratislava: Stimul, 39 – 52.

DOLNÍK, J. (1999b): *Základy lingvistiky*. Bratislava: Stimul.

DOLNÍK, J. (2009): *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA.

HAVRÁNEK, B. (1948): Zásady Pražského linguistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny. In: *Slovo a slovesnost*, 10/1, 13 – 23.

HORECKÝ, J. (1976): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: *Kultúra slova*, 10/9, 289 – 294.

HORECKÝ, J. (1979): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Ružička, J. (ed.): *Z teórie spisovného jazyka.* Bratislava: Veda, 13 – 22.

KRALČÁK, Ľ. (2008): K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike. In: Mislovičová, S. (ed.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča.* Bratislava: Veda, 278 – 287.
KRALČÁK, Ľ. (2009): *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
KOČIŠ, F. (1995): Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii. In: Doruľa, J. (ed.): *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Bratislava: Veda, 12 – 21.
MASÁR, I. (1996): Dva postoje k otázkam teórie spisovného jazyka. In: *Kultúra slova*, 30/5, 263 – 270.
MORFOLÓGIA SLOVENSKÉHO JAZYKA (1966). Red. J. Ružička. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
PAULINY, E. (1979): Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: Ružička, J. (ed.): *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Veda, 43 – 51.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Martin: Matica slovenská.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S PRAVOPISNÝM A GRAMATICKÝM SLOVNÍKOM (1953). Zost. Š. Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
RIPKA, I. (1980): Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka. In: Ružička, J. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník*. Bratislava: Veda, 227 – 231.
RIPKA, I. (1990): Úloha slovenských nárečí v súčasnej jazykovej situácii. In: Bosák, J. (ed.): *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 120 – 127.
HAVRÁNEK, B. – WEINGART, M. (eds.) (1932): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
HORÁK, G. – RUŽIČKA, J. (eds.) (1957): *Jazyková poradňa*. Bratislava: SPN.
RUŽIČKA, J. (1967): Problémy jazykovej kultúry. In: Ružička, J. (ed.): *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 9 – 22.
RUŽIČKA, J. (ed.) (1979): *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava: Veda.
SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (1994): Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 23*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 225 – 240.
SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (2011): Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Slančová, D. (eds.): *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 341 – 357.
SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. 6 zv. (1959 – 1968). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

VÝSKUMY JAZYKOVÝCH KONTAKTOV V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Martin Ološtiak* – Soňa Rešovská**

** Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.*
Ul. 17. novembra 1, Prešov – Panská 26, Bratislava
E-mail: martin.olostiak@unipo.sk

*** Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta*
Ul. 17. novembra 1, Prešov
E-mail: sona.resovska@unipo.sk

OLOŠTIAK, M. – REŠOVSKÁ, S. (2022): Research on Language Contacts in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 481 – 500.

Abstract: The article presents an overview of texts dealing with contact linguistics in terms of borrowing as a means of enriching the lexicon, adaptation of loanwords, comparative linguistics, etc., published in Slovenská reč, a Slovak linguistics journal, in the course of ninety years of its existence. The authors of the article describe the topic in six main parts. First, a general overview of how contact linguistics was covered during the first twenty years of the journal's existence is given. Incidentally, purist tendencies were one of the motivating factors for founding the journal in the early 1930s. The article then moves on to the descriptions of texts dedicated to general issues connected with contact linguistics. The main part of the text provides a detailed description of texts dedicated to the adaptation of loanwords on the level of phonology, morphology, word-formation, and orthography. Special attention is also paid to the adaptation of proper nouns, being a significant interest of authors in Slovenská reč since its inception. The article concludes with a summary of texts concerning various unique topics that do not fit into the previous categories such as lexicographic, sociolinguistic and interdisciplinary aspects of borrowing.

Keywords: Slovenská reč, language contacts, Slovak language, adaptation, cross-linguistic comparison.

Článok v skratke:

- Otázka jazykových kontaktov slovenčiny, predovšetkým preberania slov z cudzích jazykov, predstavuje jednu z najčastejších tém príspevkov v celej doterajšej histórii SR. Ako priamy dôsledok puristických tendencií bola jedným z dôvodov samotného vzniku časopisu.
- Najrozsiahlejší priestor sa v rámci kontaktológie venuje adaptačným procesom prevzatých lexém (vrátane proprií), v podobe rozličností analyzujúcich konkrétne lexikálne jednotky sa adaptácia objavuje v SR kontinuálne od začiatku existencie časopisu až do súčasnosti.
- Ďalšie kontaktologické oblasti záujmu na stránkach SR predstavujú rozmanité témy od komparatistiky cez lexikografické spracovania prevzatej lexiky až po sociolingvistické aspekty používania prevzatých lexém.

1. ÚVOD

Cieľom príspevku je sumarizácia poznatkov o jazykových kontaktoch slovenčiny prostredníctvom textov, ktoré boli publikované v časopise Slovenská reč (ďa-

lej SR) počas 90 rokov jej vydávania. Kompozične sa okrem úvodu a záverov štúdia člení na päť častí. Najprv sa analyzujú príspevky o jazykových kontaktoch slovenčiny v počiatkoch časopisu Slovenská reč. Ďalšia časť je venovaná príspevkom, ktoré sa venujú všeobecným otázkam jazykových kontaktov slovenčiny. Nosná je kapitola o adaptácii. Adaptačno-integračné mechanizmy sú prirodzenou a neodmysliteľnou súčasťou fungovania pomenovaní cudzieho pôvodu v preberajúcom jazyku. Typológia adaptačných procesov sa ukázala aj ako vhodný kompozičný prvok pre potreby tejto prehľadovej štúdie. V samostatných podkapitolách si všímame príspevky venujúce sa zdomácňovaniu na úrovni výslovnosti, morfológie, slovotvorby, ortografie a osobitne sa venujeme adaptácii vlastných mien. Samostatnú sekciu tvorí prehľad príspevkov o slovenčine v komparatívnych súvislostiach a prehľad ďalších prác.

2. REFLEXIA JAZYKOVÝCH KONTAKTOV SLOVENČINY V POČIATKOCH ČASOPISU SLOVENSKÁ REČ

Ako je známe, vznik časopisu Slovenská reč bol z veľkej miery determinovaný výraznými interlingválnymi súvislosťami, najmä (hoci nie výlučne) z potreby jednoznačnej delimitácie slovenčiny a blízkopríbuznej češtiny po vydaní bohemizujúcich *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931). Táto jednoznačná (či jednoznačnejšia) delimitačná jazykovedná aktivita sa tradične označuje ako jazykový purizmus, ktorý spočíva v ochrane jazyka a očisťovaní od nepotrebných cudzích prvkov (porov. heslá *purismus* a *čistota jazyka* v Novom encyklopedickom slovníku češtiny, Jelínek 2017; Jelínek – Krčmová 2017; tam aj ďalšia literatúra; Múcsková 2017). V tomto zmysle to formuluje J. Škultéty v prvom čísle prvého ročníka (1932/1933, s. 18), „chránením slovenčiny“ sa mienila predovšetkým ochrana voči cudzím jazykovým vplyvom, najmä českým, nemeckým a maďarským.[1]

V súlade s týmto delimitačným poslaním v prvých ročníkoch SR nachádzame mnoho poznámok týkajúcich sa nenáležitosti cudzích jazykových prvkov v slovenčine. Napríklad hneď v prvom čísle na konci strany 16 sa nachádza graficky zvýraznené heslo *Vyhybujte zbytočným cudzím slovám!* V tom istom čísle v rubrike Rozličnosti sa o slove *tajuplný* píše: „Na šťastie do literárnej slovenčiny nezahniezdily sa ešte veľmi nepekné germanizmy typu *tajuplný*. Odporúčame našim čitateľom, aby si dali pozor na slová složené s *-plný*, lebo ich neslovenský pôvod je až priveľmi zrejmý, najmä slovo *tajuplný* je aj s hláskovej stránky chybné a treba ho dôsledne nahradzovať dobrým slovom *tajomný*.“ (1932/1933, s. 14). Uvedený citát reprezentuje vtedajšiu absenciu vedeckej argumentácie, len sa konštatuje, že ide o nepekný germanizmus a o chybné slovo aj z hľadiska hláskoslovia. Táto „nepeknosť“ či „chybnosť“ sa však nepodporuje relevantnými lingvistickými zdôvodneniami.

[1] K náčrtu vtedajšej jazykovej situácie a konceptu tzv. zlého autora porov. Blanár (2003).

Pri charakteristike vzťahu slovenčiny a češtiny a stavu slovenčiny vo verejných komunikátoch si redakcia SR, možno paradoxne, ale o to príznačnejšie, pomohla slovami významného českého indológa a slavistu Josefa Zubatého. Jeho citát použila dokonca dvakrát, v 1. čísle 1. ročníka (1932/1933, s. 18) a opätovne aj v 1. čísle 3. ročníka (1934/1935, s. 6):

Jazyk má své plné právo, je-li ve všem svůj. Dnes člověk v novinách i často v knihách čte anebo ve shromážděních slyší slovenštinu, která není slovenštinou, nýbrž jen odbarvenou češtinou. Slovenštinu přece nedělá, že se místo českého duše napíše duša, místo teď teraz a pod. Jadro musí býti slovenské. Přejí-li si Slováci, aby jejich spisovný jazyk přestal býti spisovným jazykem, ať jen následují příkladu takových slovenských novinářů, politiků a spisovatelů, myslících po česku a jen povrchně píšících a mluvících po slovensku... (riadené písmo v origináli).

V súlade s tým sa v prvých dvoch decéniách na stránkach SR objavujú predovšetkým rozličnosti zamerané na konkrétne bohemizmy s uvedením vhodných domácich ekvivalentov, niekedy bez argumentácie, niekedy sa poukazuje na to, že daný výraz nemá oporu v ľudovej reči, niekedy sa autori odvolávajú na slovníky (napr. na Bernolákov *Slowár* či Jančovičov *Noví obšírni maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovňík*, 1848). Prirodzene, mnoho upozornení sa ukázalo ako adekvátnych. Zo stovák uvedieme aspoň niektoré:[2] *ovšem* (1932/1933, s. 40), *konec – koniec* (1932/1933, s. 139), *jakmile* (1932/1933, s. 188), *pery a rty* (1932/1933, s. 189), *zemedelec – roľník* (1932/1933, s. 214), *farba – barva* (1933/1934, s. 29), *izba – pokoj* (1933/1934, s. 190), *šošovka – čočka* (1934/1935, s. 286), *stretnúť – potkať* (1934/1935, s. 191), *doterajší – dosavádny* (1934/1935, s. 26, 78), *trblietať sa – trpytiť sa* (1934/1935, s. 286), *kapka – kvapka* (1935/1936, s. 85), *podzim, podzimný – jeseň, jesenný* (1935/1936, s. 32), *pánev – panva* (1935/1936, s. 88), *smečka psov – svorka psov* (1935/1936, s. 31 – 32), *válka – vojna* (1935/1936, s. 140), *želva* (1935/1936, s. 223), *predmluva = predslov, úvod* (1938/1939, s. 208).

Týka sa to aj slovotvorne motivovaných slov, v ktorých sa bohemizmy nachádzajú v slovotvornom základe (napr. *provazište – povrazište*, 1936/1937, s. 318; *drtidlo – drvidlo*, 1937/1938, s. 238; *kartáčový otisk – kefový obťah*, 1937/1938, s. 109 – 110; *kočkovitý – mačkovitý*, 1938/1939, s. 73; *barvoslepý – farboslepý*, 1938/1939, s. 121; *silničná správa – cestná správa*, 1938/1939, s. 125); v slovotvornom formante (*chránitko – chránidlo*, 1937/1938, s. 231; *knedlík – knedľa*, 1937/1938, s. 268; *ihrište – ihrisko*, 1938/1939, s. 72; *lehátko – ležadlo*, 1938/1939, s. 126); v základe aj formante (*dárok – darček*, 1937/1938, s. 175; *kapesník – vreckovka*, 1938/1939, s. 128).

V poučeniach sa nachádza aj viacero takých, ktoré sa zaraďujú k tzv. návratným chybám, v štandardnej či subštandardnej variete sa vyskytujú prakticky dote-

[2] V niektorých názvoch sa uvádza len bohemizmus, v niektorých aj domáci ekvivalent.

raz, napr. *zahájiť shromaždenie* (1934/1935, s. 22 – 23, s. 215), *jedná sa mu o život* (1935/1936, s. 191), *dopis – list* (1935/1936, s. 85), *fronta – front* (1937/1938, s. 172), *rohlík – rožok, rohlíček – roštek* (1937/1938, s. 272), *kľudný – pokojný* (1938/1939, s. 124), *krb – kozub* (1938/1939, s. 300).

Pravda, nie vždy sa jazyková kritika ukázala ako oprávnená. Ako ustálené v úze aj v kodifikácii sa v súčasnosti vnímajú predtým odmietané lexémy, ako napríklad *násadka* (1935/1936, s. 303; odp. *rúčka*), *konať sa* (1935/1936, s. 304; odp. *byť*[3]), *zovňajšok* (1940/1941, s. 283; odp. len *vonkajšok*), *maturita* (1940/1941, s. 283; odp. len *matúra*), *každodenne* (1940/1941, s. 284; odp. len *denne, každý deň*), *poľutovaniahodný* (1940/1941, s. 284; odp. len *na poľutovanie*). Z latinizmov napr. *export, import* (1936/1937, s. 308 – 309; odp. len *dovoz, vývoz*). Na druhej strane, paradoxne, odporúčal sa latinizmus *vakácie* namiesto *prázdniny* (1932/1933, s. 219).

Akýmsi „manifestom" a ideovým základom vysvetľujúcim prístup k slovám cudzieho pôvodu sú dve štúdie H. Barteka. V prvej z nich *K problému cudzích slov v slovenčine* (Bartek 1933/1934, s. 178 – 182) najprv podčiarkuje prirodzenosť jazykových kontaktov a z toho rezultujúceho preberania lexikálnych jednotiek: „Je jasná vec, že s novými pojmami alebo vecami dostávajú sa do reči aj nové slová, a to zvyčajne z toho jazyka, z ktorého sme prijali novú vec alebo pojem." (s. 178). Pri otázke, či sú slová cudzieho pôvodu na osoh, alebo na škodu, poznamenáva, že najprv je potrebné preskúmať, či takéto jednotky zodpovedajú štruktúre preberajúceho jazyka, a následne ich funkcie v tomto jazyku. Pri posudzovaní štruktúry má na mysli hláskové zloženie nezložených slov. Ak majú fonologickú štruktúru zhodnú so slovenskými slovami, nemožno ich podľa autora pokladať za škodlivé, ak označujú nové veci a pojmy. Ďalej poukazuje na oprávnenosť adaptácie (autor píše o poslovenčovaní) takých slov, ktoré sa hláskovo a tvarovo odlišujú od slovenských štandardov (napr. maď. *hintó* – slov. *hintov* [Bartek ešte uvádza podobu *hyntov*]). Pri ďalšej skupine, ktorá je hláskovo aj morfologicky neústrojná (napr. nesklonné *jury* s výslovnosťou [žüri]), autor navrhuje takýmto slovám sa vyhýbať. Následne rozvíja myšlienku potrebnosti a nepotrebnosti cudzích slov, pričom spisovná slovenčina dáva prednosť slovám domáceho (resp. slovanského) pôvodu. Pojem potrebnosti a nepotrebnosti sa však bližšie neosvetľuje (autor to zdôvodňuje tým, že na to nemá v štúdii priestor), v zásade tautologicky poznamenáva, že škodlivé je také slovo, ktoré je nepotrebné.

V druhej štúdii *Cudzie slová a čistota jazyková* (Bartek 1934/1935, s. 1 – 6) konštatuje, že v minulosti prevzaté, v slovenčine etablované slová, ktorých pôvod sa často neuvedomuje a nemajú slovenské funkčné ekvivalenty, sa považujú za rovnocenné so slovami slovanského pôvodu (napr. *kňaz, kráľ, peniaz, žemľa*). Na druhej strane „nepotrebné cudzie slová, ktoré vytískajú pôvodné slová, pokladáme za škodlivé, lebo narušajú svojský slovný sklad slovenčiny" (s. 4). Ako príklady autor uvá-

[3] Napr. *Shromaždenie bude o 8. hodine*.

dza výňatky zo Slowára, v ktorom Bernolák osobitnými značkami uvádza nepotrebné cudzie slová a za nimi spisovné ekvivalenty (napr. *kurír – posel*, *kušner – blanár*, *špic – konček*). Pre „boj proti zbytočným cudzím slovám“ teda Bartek hľadá oporu už v Bernolákovej lexikografickej aktivite a svoj článok zakončuje týmito slovami: „So vzrastajúcim uvedomovaním si pôvodnosti jazyka vzniká odpor proti zbytočným cudzím slovám.“ (s. 6). Samotný koncept zbytočnosti bližšie neosvetľuje.

Okrem Bartekových prác sa v prvých dvoch desaťročiach vychádzania SR objavuje málo prác charakteru štúdie. Niektoré texty sú mierne rozšírené rozličnosti, nezaoberajú sa však jednotlivosťami, ale majú širší záber, napr. *Ako písať v slovenskom texte grécke a latinské vlastné podstatné mená osôb?* (Hrabovský 1940/1941, s. 298 – 300), *Zo skloňovania cudzích podstatných mien* (Mazúr 1941/1942, s. 242 – 244), *Skloňovanie ruských priezvisk na -ov a -in* (f. 1943/1944, s. 343), *Skloňovanie francúzskych priezvisk na -e* (f. 1946, s. 71 – 72).

Medzi komplexnejšie práce možno zaradiť štúdiu J. Žiga *Písanie a skloňovanie cudzích slov* (1936/1937, s. 19 – 26), v ktorej sa venuje ortografickému a morfologickému zdomácňovaniu gréckych a latinských apelatív aj proprií. Tejto problematike sa venuje aj J. Horecký v štúdii *Grécke a latinské vlastné mená v slovenčine* (1946, s. 178 – 183), keď poukazuje na nižšiu adaptabilnosť vlastných mien v porovnaní s apelatívami. V prípade skloňovania gréckych a latinských mien je to častý rozdiel v tvarotvornom základe nominatívu a ostatných pádov. Z. Jesenská v štúdii *Písanie ruských krstných mien v slovenskom preklade* (1941/1942, s. 134 – 141) upozorňuje na potrebu zjednotenia transliteračných pravidiel pri prepise z azbuky do latinky. Jednotlivé zásady bližšie komentuje, pričom navrhuje pridržať sa výslovnosti.

Pre zaujímavosť uvádzame, že v najrozsiahlejšej štúdii V. Poláka *K problému vplyvu slovenčiny na češtinu* (vychádzala na pokračovanie v šiestich častiach, 1942/1943, s. 97 – 104, 150 –156, 218 – 222, 285 – 289, 323 – 327; 1943/1944, s. 6 – 13) sa pozornosť sústreďuje na vzťah slovenčiny a češtiny v opačnom garde, t. j. analyzujú sa slovenské jazykové prvky v češtine.

Napokon možno spomenúť, že v 5. ročníku SR sa odtláča text S. Czambela s názvom *Maďarský vplyv na slovenčinu* (1936/1937, s. 111 – 121). Ide o skrátenú kapitolu z jeho diela *Slováci a ich reč* (1903, s. 120 – 141). Vysvetlenie, prečo bol tento Czambelov text opublikovaný, redakcia zaradila do ďalšieho čísla (1936/1937, s. 178 – 179) – zámerom bolo poukázať na nepotrebné maďarizmy, ktoré odmietal aj Czambel.

3. VŠEOBECNÉ OTÁZKY JAZYKOVÝCH KONTAKTOV A VZŤAH SLOVENČINY A KONKRÉTNYCH JAZYKOV

Po dvoch štúdiách H. Barteka uvedených v predchádzajúcej časti k všeobecným otázkam preberania sa vyjadril J. Ružička v práci *Prevzaté slová v slovenčine*

(1950/1951, s. 69 – 77). Vymenúva jazyky, s ktorými slovenčina prichádzala do najintenzívnejších kontaktov – priamych alebo nepriamych (gréčtina a latinčina, nemčina, germánske jazyky (najmä nemčina a angličtina), románske jazyky, maďarčina, poľština, srbčina a chorvátčina, ruština, čeština) a stručne charakterizuje okolnosti týchto jazykových kontaktov. Zmieňuje sa o dvojakom preberaní (typ *kostol – kaštieľ*), spätnom preberaní (*píšťala – pištoľa*), adaptačných mechanizmoch, kalkovaní a v samostatnej kapitole sa venuje vlastnostiam cudzích slov (v oblasti výslovnosti, fonematickej kombinatoriky, morfológie, ortografie). Osobitné poznámky sa týkajú aj hodnotenia cudzích slov, pričom autor konštatuje, že v tomto ohľade existuje niekoľko skupín pomenovaní. Napríklad v odbornom štýle je boj proti cudzím slovám neodôvodnený (odborné termíny cudzieho pôvodu majú voči domácim lexémam výhodu, že nemajú nežiaduce konotácie). Na druhej strane poukazuje na to, že v praktickom a konverzačnom (t. j. hovorovom) štýle, ako aj v písomných prejavoch pre široké masy (t. j. v publicistickom štýle) „tvoria cudzie slová veľkú prekážku na ceste demokratizácie vzdelanosti“ (s. 77). Treba sa vyhýbať takým cudzím slovám, ktoré sa všeobecne nezaužívali a ktoré možno nahradiť domácimi ekvivalentmi. Nakoniec upozorňuje na pragmatické aspekty používania cudzích slov: „V žiadnom prípade neslobodno používať cudzie slová nadmerne, pretože to vzbudzuje u poslucháča alebo čitateľa oprávnený dojem o namyslenosti alebo afektovanosti hovoriaceho í píšuceho) alebo o jeho nedokonalom ovládaní slovenčiny.“ (s. 77).

Uvedený prístup, ktorý sa na stránkach SR vo vzťahu k cudzím slovám uplatňoval, zhodnotil V. Blanár (2003, s. 227) takto: „Zámer odstrániť nepotrebné prevzatia bol v podstate správny. Diskutabilné boli niektoré teoretické východiská, v mene ktorých sa prevzaté slová posudzovali.“ Reaguje na to, že v SR sa neodporúčalo ponechať niekoľko slov pre ten istý pojem v prípade, ak ich nepozná živá reč. Lexikologické východiská, medzi ktoré možno zarátať aj zjednodušenú interpretáciu synonymie, považuje V. Blanár za slabšiu stránku SR, a preto sa v jazykovej praxi niektoré odporúčania SR neujali. Všímajúc si bohemizmy, autor následne pripomína viaceré typy prevzatí, ktoré sa neadaptujú rovnako,[4] a rezumuje, že v procese preberania zohrávajú relevantnú úlohu interné jazykové, ako aj mimojazykové príčiny.

Ďalšie štúdie sa sústreďujú na charakteristiku pomenovaní z konkrétnych jazykov či skupín jazykov jednak vo všeobecnosti (*K problematike hispanizmov v slovenčine*, Škultéty 1969, s. 236 – 239; *Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov*, Doruľa 1973, s. 172 – 190; *Rusizmy a cirkevnoslovanizmy v spisovnej slovenčine*, Švagrovský 1995, s. 87 – 91; *Pravopis a používanie ázijských slov v slovenčine*, Rumánek 1996, s. 23 – 29, 142 – 152; *Talianizmy v slovenčine a vo svetových*

[4] a) Prevzatím vzniká nový hláskový variant alebo slovotvorná dubleta (*tieň – stieň*, k čes. *stín*); b) prevzatie nového výrazu pre pojem, ktorý v spisovnej slovenčine má svoje vyjadrenie (*pochop – pojem*); c) prevzatie pomenovania pre nový, potrebný pojem (*telocvik, predklon*).

jazykoch, Sehnal 2020, s. 361 – 369), jednak v rôznych obdobiach (*Zo slavizmov v slovenčine za prvej svetovej vojny*, Vavro 1970, s. 129 – 133).

Špecifické vyznenie má téma jazykových kontaktov v etymologických výskumoch (bližšie porov. štúdiu M. Pukanca v tomto čísle) spracovaná najmä v štúdiách Š. Ondruša. Pars pro toto na tomto mieste spomenieme texty, ktoré polemizujú s interpretáciami niektorých slovenských slov ako hungarizmov (*Je slovo chotár maďarského pôvodu?* 1973, s. 32 – 39; *Slovenská sihoť a maďarský sziget*, 1984, s. 321 – 328; *Slovo šaš nepochádza z maďarčiny*, 1996, s. 80 – 84). Podobný charakter má text J. Doruľu *Slovenské slovo priš a „maďarizmy" v slovenčine* (1989, s. 354 – 360). Etymologicky diskusne sú ladené aj recenzie troch zväzkov slovníka maďarských prevzatí v slovenčine (L. Rocchi: Hungarian Loanwords in the Slovak language) od Ľ. Králika (2002, s. 81 – 91; 2003, s. 230 – 238; 2012, s. 188 – 196). Okrem témy hungarizmov sa Ľ. Králik na stránkach SR venoval aj germanizmom – *Príspevok k štúdiu germanizmov v slovenčine (hrinta a ďalšie príbuzné výrazy)* (1994, s. 129 – 134) a v jednotlivostiach aj slovám z iných jazykov, napr. *féeria* (2006, s. 269 – 272), *karimatka* (2009, s. 125 – 128), *laskonka* (2010, s. 203 – 206).

4. JAZYKOVÉ KONTAKTY A ADAPTÁCIA

4.1. ZVUKOVÁ ADAPTÁCIA

Zvuková adaptácia prevzatých jednotiek je prevažne obsahom kratších textov v podobe stručných analýz konkrétnych lexikálnych jednotiek zaradených do rubriky *Rozličnosti.* Za všetky uvádzame niekoľko príkladov: *Krokodil – krokodíl* (L. D. 1950/1951, s. 96); *Metonymia – metonýmia!* (Vokál 1955, s. 384); *„Aerodýn", či aerodyn?* (Šalingová 1965, s. 60); *Slovo maniak, jeho výslovnosť a deriváty* (Kočiš 1982, s. 378 – 379); *O výslovnosti slova slang* (Ondrejovič 1984, s. 256); *Kvantita v slove skín* (Jacko 1997, s. 189 – 191); *Ako sa vyslovuje slovo pizza a pizzeria?* (Ondrejovič 2019, s. 356 – 357). Texty v *Rozličnostiach* možno vo všeobecnosti rozdeliť do viacerých homogénnych skupín. Podobne ako v textoch zaoberajúcich sa ortografickou adaptáciou aj texty o zvukovej adaptácii najčastejšie rozoberajú výslovnosť anglicizmov, kde často dochádza práve k vzájomnému ovplyvňovaniu zvukovej a pravopisnej podoby lexémy (porov. aj časť 4.4.). Okrem adaptácie konkrétnych lexikálnych anglicizmov sa autori venujú aj fonologickej adaptácii slovotvorných komponentov – *Motobal a bejzból* (Jacko 1988, s. 190 – 191); *Pravopis a výslovnosť anglických zložených slov s druhou časťou -man* (Jacko 1988, s. 127 – 128); resp. konkrétnych foném – *O adaptácii anglických hlások* [ð], [θ] *v slovenčine* (Ološtiak 2007, s. 255 – 256). Ďalšou skupinou sú texty zamerané na variantnosť založenú na prítomnosti, resp. absencii kvantity, často ovplyvnenú interferenciou s češtinou – *Trenér či tréner*? (sm 1949/1950, s. 318 – 319); *Synagóga či synagoga?* (Keder 1964, s. 251 – 252); *Barak – barák* (Dvonč 1981, s. 252 – 253).

(Ne)vhodnosť konkrétnych fonologických variantov autori posudzujú na pozadí konfrontácie situácie v úze s informáciami, ktoré k výslovnosti lexém poskytujú slovníky. V niektorých prípadoch priamo polemizujú s lexikografickým spracovaním a odporúčajú iný výslovnostný variant. L. Dvonč (1972, s. 362 – 364) napríklad upozorňuje na chýbajúcu informáciu o výslovnosti lexémy *laser*, ktorá predpokladá jej výslovnosť podľa pravopisnej podoby, hoci medzi používateľmi jazyka sa ustálila výslovnosť [lejzer]. F. Kočiš (1982, s. 378 – 379) zas konfrontuje *Slovník slovenského jazyka* (1960) s *Príručným slovníkom slovenskej výslovnosti* A. Kráľa (1979) v súvislosti s výslovnosťou lexémy *maniak*, ktorú SSJ uvádza ako [maniak]. Vývin výslovnostnej variantnosti lexém *monsignore*, *signore* a *signorina* v rôznych lexikografických dielach od 40. rokov najmä vo vzťahu ku kvantite zhrnul vo svojom texte J. Jacko (1994, s. 189 – 190).

Predmetom týchto textov je často aj previazanosť fonetickej a ortografickej adaptácie prevzatých lexém. L. Dvonč (1964, s. 184 – 185) napríklad predpokladal na základe výslovnosti [kouboj] popri pôvodnej pravopisnej podobe variant *kovboj*, nie *kauboj*. Rovnako pod vplyvom výslovnosti autor (1984, s. 319 – 320) uvádza variant *madam* popri *madame*[5]. J. Jacko (1988, s. 127 – 128) vo svojom texte navrhuje zjednotiť rozkolísanú výslovnosť komponentu *-man* v prospech variantu [-man] pod vplyvom pravopisnej podoby.

Rubrika *Diskusie* sa vo väčšej miere venuje komplexnejším otázkam, napr. *Reflexy za hlásky ö, ő, eu, oe v slovenčine* (Šalingová 1980, s. 230 – 234), kde autorka na niekoľkých frekventovaných príkladoch lexém s týmito hláskami vyhodnocuje prevahu adaptácie pomocou hlásky *e*. Ďalším je text J. Lenhardta (1983, s. 160 – 167) *Adaptácia anglických vokalických zvukov [ə] a [ɜ:] v slovenčine*, v ktorom autor kritizuje neodôvodnenú prax adaptácie týchto zvukov prostredníctvom labializovaných hlások [ö] a [ő] z nemčiny, resp. maďarčiny a odporúča namiesto toho [e], [er], [ér], resp. slabičné [r], najbližšie slovenské hláskové ekvivalenty. Výslovnosťou prevzatých skratiek ako *OECD*, *BBC*, *FBI* či *TGV* sa zaoberá L. Dvonč (1997, s. 166 – 173), ktorý si všíma tendencie zachovávať pôvodné hláskovanie. Na druhej strane upozorňuje na viacero ďalších prevzatých skratiek ako *USA*, *NHL* či *FIFA*, ktorých výslovnosť sa odvíja od spôsobu hláskovania slovenských hlások. V závere svojho textu sa vyslovuje v prospech slovenskej výslovnosti prevzatých skratiek, pôvodná výslovnosť, ako to ukázala i analýza predstavená v texte, sa obmedzuje iba na izolované prípady.

Zvukovej adaptácii sa vo forme štúdií SR venuje iba okrajovo. Za sledované obdobie desaťročí ide v podstate iba o štyri texty – *Výslovnosť a prepis ukrajinských mien a názvov reálií v slovenčine* (Nevrlý 1959, s. 23 – 31); *Spoluhláskové skupiny*

[5] V súčasných slovníkoch (*Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003; *Slovník súčasného slovenského jazyka*, 2015) sa uvádza už iba podoba *madam*.

s fonémou š- v cudzích slovách (Horecký 1998, s. 280 – 283) a v kontexte SR unikátnu dvojicu štúdií *Výslovnosť niektorých prevzatých slov zo sociolingvistického pohľadu* (Šikra 1992, s. 79 – 87; 193 – 201), v ktorých autor prezentuje výsledky dotazníkového prieskumu. Ten zisťoval preferencie používateľov jazyka, čo sa týka variantnej výslovnosti ôsmich rôznorodých – z hľadiska zdrojového jazyka aj z hľadiska registrovej príslušnosti – prevzatých lexém. Z výsledkov vyplynula v niektorých prípadoch závislosť medzi uplatňovanou výslovnosťou a aspoň čiastočnou znalosťou zdrojového jazyka prevzatej lexémy, preferovaná výslovnosť ďalších sa zas opiera o ich ortografickú podobu. Autor tiež výsledky prieskumu konfrontuje s výslovnosťou, ktorú odporúčajú slovníky a časopisecké príspevky, pričom konštatuje istú mieru zhody, ale aj výraznejšej diskrepancie (predovšetkým pri lexémach *laser* a *smena*).

4.2. MORFOLOGICKÁ ADAPTÁCIA

Aj otázky morfologickej adaptácie prevzatých lexém sa na stránkach SR rozoberali prevažne vo forme krátkych textov rubriky *Rozličnosti*. Na rozdiel od témy zvukovej či pravopisnej adaptácie je v rámci morfológie už na prvý pohľad badateľná výraznejšia rozmanitosť prevzatých lexém z hľadiska zdrojových jazykov – okrem anglicizmov sa rovnako pomerne objavujú aj latinizmy, grécizmy či galicizmy. Najčastejšou otázkou v súvislosti s morfologickou adaptáciou je zaradenie prevzatej lexémy do deklinačného typu a s tým súvisiaca otázka problémových pádov, napr. *Veto, veta?* (L. D. 1948/1949, s. 191); *Skloňovanie slov nónius, rádius ap.* (Dvonč 1950/1951, s. 32); *Skloňovanie substantíva buržoa* (Dvonč 1952/1953, s. 191); *Izoterma, 2. p. mn. č. izoterm, či izoteriem?* (Peciar 1970, s. 61 – 62); *Skloňovanie substantív rifle, džínsy a ich deriváty* (Jacko 1980, s. 254 – 255); *Tvorenie tvarov množného čísla od zvieracích podstatných mien typu mungo* (Sabol 1970, s. 319 – 320); *Líder – lídra i lídera* (Jacko 1993, s. 62 – 63); *Euro – eur* (Jacko 1999, 62 – 63); *Písanie a skloňovanie názvu čiastkovej menovej jednotky paisá v slovenčine* (Kálmánová 2019, s. 224 – 229). Zastúpené sú aj texty týkajúce sa adaptácie gramatického rodu, napr. *Ženské podstatné meno zoo* (Dvonč 1964, s. 187 – 188); *Z jednej penny, či z jedného penny?* (Ružičková 1965, s. 373); *Butik či butika* (Sivák 1988, s. 253 – 256); *Celebrita – mužský rod?* (Jacko 2002, s. 319). Podobne ako v prípade ortografickej a zvukovej adaptácie sú uvedené texty najčastejšie koncipované ako konfrontácia gramatickej informácie v lexikografických zdrojoch a príkladov použitia v kontexte. Autori na základe kombinácie týchto zdrojov vyvodzujú závery a vyslovujú svoje odporúčania.

Komplexnejšie otázky morfologickej adaptácie spracúvajú texty publikované v rubrike *Diskusie*, napr. *Skloňovanie srbochorvátskych slov na -ac* (Dvonč 1962, s. 41 – 45); *O skloňovaní a pravopise niektorých cudzích podstatných mien v spisov-*

nej slovenčine (Dvonč 1975, s. 163 – 173); *Zmena gramatických kategórií pri prevzatých slovách* (Palkovič 1978, s. 281 – 286); *O skloňovaní francúzskych mien typu Richelieu a Galabru* (Sekvent 1981 s. 291 – 298); *Pravopis a skloňovanie tenisových termínov anglického pôvodu* (Jacko 1983, s. 42 – 47); *Lokál sg. prevzatých podstatných mien mužského rodu na -ál* (Jacko 1989, s. 230 – 234); *O názvoch menových jednotiek pobaltských republík a ich skloňovaní v slovenčine* (Králik 2004, s. 159 – 164).

V rubrike *Štúdie* nájdeme od polovice 40. rokov menej textov venovaných morfologickej adaptácii. L. Dvonč v príspevku *Skloňovanie niektorých cudzích slov* (1948/1949, s. 89 – 112) spochybňuje formuláciu z *Gramatiky jazyka slovenského* (Orlovský – Arany 1946), že „niektoré slová sú čiastočne alebo úplne nesklonné", a aj o odporúčaniach v súdobých *Pravidlách slovenského pravopisu* (1940) autor hovorí ako o nejasných. Vo svojom texte teda prináša návrh na riešenie založené na deskripcii spôsobu zaraďovania prevzatých lexém do jednotlivých rodov. Okrem konštatovania, že lexémy so zakončením, ktoré ich umožňuje zaradiť do rodu na základe fónického pravidla, sa systému prispôsobujú bez výraznejších problémov, sa autor venuje aj deklinácii antroponým (*Sardou*, *Raleigh*, *Poincaré*, ale aj ženských priezvisk) a niektorých apelatív (*kenguru*, *milieu*, *menu*). Voči týmto Dvončovým návrhom ostro vystúpil Š. Peciar v texte *O skloňovaní cudzích slov* (1950/1951), vyčítal im formalizmus a komplikovanosť a navrhoval iba zaužívaný systém vzorov s výnimkami. S odstupom času je možné konštatovať oprávnenosť prístupu L. Dvonča, hoci sa zachoval pôvodný systém s obmedzeným počtom vzorov, narastajúci počet prevzatých lexém, ako aj intelektualizácia lexikálnej zásoby poukazujú na zložitosť fungovania tohto systému s veľkým množstvom výnimiek.

Ten istý autor v texte, ktorý rozsahovo viac pripomína „rozličnosť", *Skloňovanie substantív na -ea, -oa, -ua* (Dvonč 1954, s. 142 – 144), rozdeľuje skloňovanie prevzatých feminín zakončených na *-ea*, *-oa* a *-ua*, pričom upozorňuje, že lexémy zakončené na *-oa* a *-ua* sa skloňujú podľa vzoru *žena* (resp. *ryba*), kým tie so zakončením *-ea* majú v D a L sg. *-i*.

Štúdia M. Koncovej *Galicizmy ataché a chargé* (2000, s. 203 – 209) sa zaoberá morfologickou adaptáciou v širších lexikologicko-pragmatických súvislostiach (spomína napríklad potrebu denotovať ženské osoby v diplomatických funkciách, pomenovaných uvedenými lexémami).

4.3. SLOVOTVORNÁ ADAPTÁCIA

Podobne ako pri iných jazykových rovinách problematike slovotvornej adaptácie nepropriálnej lexiky (k slovotvorbe cudzích proprií porov. časť 4.5.) sa venuje pozornosť najmä v podobe krátkych textov v rubrike *Rozličnosti*, kde sa predmetom explikačného záujmu stáva konkrétna lexéma či príbuzné lexémy, napr. *dinosaurus*

– *dinosaurí* (Dvonč 1964, s. 60 – 61), *Anglo-americký, angloamerický, Angloameričania* (Dvonč 1964, s. 311 – 313), *Loggia, loggiový* (Dvonč 1967, s. 124 – 126), *Steeplechase – stípl – stípliar* (Jacko 1983, s. 256), *Snowboard, snowboardista, snowboarding* (Jacko 1997, s. 127).

Prirodzene, aj tu sa v nejednom prípade upozorňuje na všeobecnejšie tendencie, ktoré sú v krátkom texte predstavené v podobe konkrétneho reprezentanta. V tomto zmysle treba chápať príspevky o slovotvorno-ortografickej téme písania či nepísania *y* ako koncovej grafémy slovotvorného základu v kombinácii s formantom začínajúcim sa na grafému *i* (*„Maccarthyzmus“, či maccarthizmus?* Dvonč 1961, s. 251 – 252; *Netty – príd. meno Nettyn?* Sabol 1966, s. 190 – 191), alebo aj príspevok o slovotvornej flektivizácii nesklonných substantív (*Miss a misska*, Dvonč 1993, s. 312 – 314).

Textov, v ktorých sa predstavila širšia problematika vzťahu slovotvorby a preberania s metodologickým presahom, je na stránkach SR veľmi málo. F. Buffa v štúdii *O slovotvornej adaptácii prevzatých slov v slovenčine* (1982, s. 326 – 331) poukazuje na adaptačnú funkciu slovotvorných prostriedkov, ktorá sa realizuje rozličným spôsobom, jednak v podobe pridania sufixu, ktorý nemá vlastnú slovotvornú, ale „len“ morfologickú funkciu (typ *karotka, baretka*, *fádny*, *manuálny*, *kritizovať*), jednak v podobe prehodnotenia koncových častí prevzatých slov na domáce morfémy (taktiež nejde o derivačné morfémy s vlastnou slovotvornou funkciou (typ nem. *Richter – richtár*, nem. *die Platte*, pl. *Platten – platňa*, nem. *Trunk – trúnok*).

Najkomplexnejšie sa fungovanie slovotvorby pri preberaní predstavuje v dvojdielnej štúdii O. Orgoňovej s názvom *Slovotvorná adaptácia galicizmov v slovenčine* (1997, s. 146 – 154; 1998, s. 24 – 30). Slovotvorbu považuje za najvyšší stupeň adaptácie, analyzuje slovotvornú (resp. morfematickú) štruktúru,[6] onomaziologicko-sémantickú stránku,[7] lexikálnoparadigmatické vlastnosti (zapájanie sa do rovnakokoreňových a rôznokoreňových zoskupení), a to z hľadiska slovenčiny ako preberajúceho jazyka, ale aj na konfrontačnej úrovni (slovenčina – francúzština), fungovanie slovotvornej motivovanosti v interlingválnom priestore v úzkom vzťahu k etapizácii adaptačného procesu.

4.4. ORTOGRAFICKÁ ADAPTÁCIA

Podobne ako zvukovej adaptácii sa problematike ortografickej adaptácie prevzatých lexém Slovenská reč od konca 40. rokov venovala prevažne v podobe krátkych textov publikovaných v rubrike *Rozličnosti*, ich témou najčastejšie bývala pravopisná adaptácia anglicizmov. Signifikantné odlišnosti v pravopisných princípoch angličtiny a slovenčiny v kombinácii s produktivitou preberania z angličtiny, ktorá

[6] Z výkladu nie je vždy zreteľný rozdiel medzi slovotvornou a morfematickou stránkou.

[7] S využitím poznatkov J. Horeckého o invariantných štruktúrnych významoch (1994).

sa v priebehu 20. storočia, pokračujúc až do súčasnosti, neustále zvyšovala, znamenali vznik vyše stovky článkov. Tie zvyčajne predstavujú aktuálny stav adaptácie ortografickej podoby anglicizmov ilustrovaný príkladmi použitia (predovšetkým v tlači, neskôr z korpusových textov), ktoré sú konfrontované s dostupnými lexikografickými spracovaniami lexém, ako aj so všeobecnou zásadou o postupnom prispôsobovaní sa pravopisu prevzatých slov podľa ich výslovnosti (porov. aj časť 4.1.). Za všetky uvádzame niekoľko príkladov – *Volley, voley, či volej*? (sm 1949/1950, s. 128); *Ako písať slovo „striptíz"?* (Šalingová 1963, s. 313); *Ako písať a vyslovovať cudzie slovo juice?* (Vragaš 1963, s. 372 – 373); *Camping – kemping* (Dvonč 1966, s. 187 – 188); *Playboy – plejboj* (Dvonč 1986, s. 380); *Hattrick – hetrik* (Dvonč 1996, s. 320); *Zombi/zombie* (Ondrejovič 2000, s. 349 – 350); *Short track – šortrek* (Jacko 2002, s. 190 – 191).

Kolísanie používania pravopisných podôb týchto anglicizmov úzko súvisí s ich neologickýcm statusom v čase vzniku a publikovania jednotlivých textov. Autori teda ponúkajú reflexiu vtedajšieho stavu a tiež stanoviská k (ne)vhodnosti používania konkrétnych variantov a ich (ne)uvádzania v slovníkoch, prípadne navrhujú konkrétne riešenia, ak analyzované lexémy v čase publikovania neboli lexikograficky spracované, napr. variant *pidžin* popri *pidgin* (Dvonč 1986, s. 255 – 256) či *bejzbal* popri variantoch *baseball*, resp. zdomácnené *bejzból*, ktoré ustúpili pravidelne adaptovanej podobe s komponentom *-bal*, ktorý je súčasťou pomenovaní ostatných loptových hier v slovenčine (porov. aj Ološtiak 2019 s. 206).

Hoci väčšina takto „predpokladaných" variantov sa skutočne v jazyku neskôr objavila a v súčasnosti sa používa, medzi navrhovanými variantmi sa nájdu aj prípady, ktoré sa s odstupom času v jazyku ukázali ako neodôvodnené, napr. *vestern* (Dvonč 1977, s. 384 – 385) či *kauč* (Jacko 1990, s. 379 – 380).

Okrem angličtiny sa autori v *Rozličnostiach* podobným spôsobom venovali i prevzatiam z ďalších jazykov – gréčtiny: *Poliklinika alebo „polyklinika"?* (Wunder 1955, s. 372); *Sympozion – sympózium* (Dvonč 1964, s. 121 – 122); latinčiny: *Patients, či paciens?* (Ružička 1963, s. 63); *Requiem a rekviem* (Marsinová 1970, s. 62 – 63); francúzštiny: *Madame – madam* (Dvonč 1984, s. 319 – 320) či arabčiny: *Sunita – sunnita, šiita* (Dvonč 2000, s. 349). Kvantitatívne sa však súčet všetkých týchto textov nevyrovná ani polovici *Rozličností* venovaných ortografickej adaptácii anglicizmov. Aj v tomto kontexte sa teda potvrdzuje určujúca úloha angličtiny ako zdrojového jazyka pre väčšinu prevzatí v slovenskej lexike od polovice 20. storočia.

Pravopisná adaptácia sa v podobe rozsiahlejších štúdií do SR dostala pomerne okrajovo. Ide de facto iba o dve izolované štúdie L. Dvonča, *K písaniu* i *a* y *v slovách prevzatých z angličtiny* (1968, s. 15 – 21) a *O nenáležitom používaní písmena* x *v prevzatých slovách* (1991, s. 95 – 99). Ostatné štúdie možno v kontexte ortografickej adaptácie označiť za špecifickú tematickú skupinu, ktorá sa venuje prepisu

(prípadne spolu s výslovnosťou) z jazykov používajúcich odlišné grafické sústavy: *Výslovnosť a prepis ukrajinských mien a názvov reálií v slovenčine* (Nevrlý 1959, s. 23 – 31); *O transkripcii z bulharčiny do slovenčiny* (Kudlička – Palkovič 1980, s. 27 – 31); *Transkripcia zo starej a novej gréčtiny do slovenčiny* (Palkovič 1981, s. 76 – 80), *O transkripcii z bieloruštiny* (Palkovič – Lučyc-Fedarec 1982, s. 349 – 352); *O potrebe zjednotenia prepisu čínskych znakov, názvov a mien do slovenčiny* (Čarnogurská 1991, s. 214 – 222); či najrozsiahlejšia séria o vedeckej transliterácii arabčiny, *Návrh na vedecký systém prepisu z arabčiny podľa spisovnej normy a čiastočnú vokalizáciu* (Lacináková 2021, s. 36 – 54, 173 – 191, 279 – 291).

V rubrike *Diskusie* sa podobne ako v *Rozličnostiach* pozornosť opäť sústreďuje na izolované otázky pravopisnej adaptácie konkrétnych lexém, napr. *Ako písať cudzie slová biatlón a pentatlón* (Dvonč 1971, s. 374 – 376); *Ako vyslovovať a písať slová stopér a boxér* (Jacko 1976, s. 370 – 372); *O pravopise a výslovnosti slova laser* (Dvonč 1972, s. 362 – 364).

4.5. ADAPTÁCIA PROPRIÍ

Veľká pozornosť sa na stránkach SR venovala fungovaniu prevzatých proprií (porov. aj štúdiu J. Hladkého a I. Valentovej v tomto čísle). Na výslovnostnú adaptáciu skupín vlastných mien z konkrétnych jazykov sa zamerali Á. Kráľ – J. Bartoš (výslovnosť francúzskych osobných mien, 1989, s. 22 – 29), L. Trup a F. Kočiš (výslovnosť portugalských osobných mien, 1993, s. 281 – 286), L. Trup (výslovnosť španielskych osobných mien, 1993, s. 358 – 361; výslovnosť talianskych osobných mien, 1994, s. 44 – 48), J. Kerďo (výslovnosť a transkripcia rumunských mien, 1994, s. 266 – 272), M. Ološtiak (výslovnosť a skloňovanie názvov klubov NHL, 2004, s. 302 – 317).

Najviac rezonovala problematika morfologickej adaptácie, jednak v podobe analýzy skloňovania proprií z príslušných jazykov či geografických oblastí (napr. grécke a latinské propriá, Dvonč 1966, s. 341 – 349; 1982, s. 223 – 229; mexické toponymá, Jacko 1971, s. 108 – 111; niektoré typy českých miestnych názvov, Dvonč 1972, s. 98 – 103; anglické antroponymá, Ološtiak 2002, s. 211 – 224), jednak skloňovania konkrétnych typov vlastných mien vymedzených zväčša s ohľadom na zakončenie, ktoré je pre deklináciu rozhodujúce (napr. grécke vlastné mená na *-as*, Jánošík 1947/1948, s. 155 – 172; srbochorvátske propriá na *-ac*, Dvonč 1962, s. 41 – 45; vlastné mená typu *Reggio di Calabria*, Dvonč 1967, s. 13 – 19; francúzske mená na *-es* a anglické a francúzske mená na *-e*, Dvonč 1967, s. 146 – 153; skloňovanie a pravopis názvov typu *Tosca*, *Piacenza* a *Sevilla*, Kočiš 1975, s. 291 – 297; francúzske priezviská na *-ay, -aye, -ey*, Sekvent 1982, s. 234 – 238). Okrem toho sa písalo o nesklonných mužských rodných menách a priezviskách (Dvonč 1979, s. 231 – 237).

Slovotvornej adaptácii sa venoval najmä L. Dvonč v prvom rade v množstve rozličností (napr. *Thajsko – thajský, Siam – siamský*, Dvonč 1999, s. 191 – 192; *Deriváty od názvov Eugaño a Miño/Minho*, Dvonč 1972, s. 191 – 192), ako aj v niekoľkých štúdiách (o derivátoch českých toponým na *-en*, Dvonč 1972, s. 158 – 164; o derivátoch typu *Cyperčan*, Dvonč 1973, s. 219 – 228; derivácia od niektorých prevzatých toponým (Dvonč 1975, s. 97 – 105); o variantoch *Vietnamec*, *Vietnamčan*, Dvonč 1999, s. 125 – 129). L. Dvonč (1981, s. 140 – 145) sa zaoberal aj problematikou používania názvov ázijských štátov s komponentom *-stan* (typ *Kazachstan, Turkmenistan, Uzbekistan*). Nielen v slovotvornom, ale aj v širšom jazykovokomunikačnom, pragmatickom a interlingválnom kontexte sa k otázke prechyľovania cudzích priezvisk vyjadrili M. Ološtiak (2001, s. 298 – 308) a J. Wachtarczyková – R. Garabík (2016, s. 174 – 189, 335 – 347). V širších nominačných (nielen slovotvorných) súvislostiach L. Dvonč ponúka aj prehľad tvorenia názvov štátov v spisovnej slovenčine (1997, s. 321 – 331).

L. Dvonč riešil aj otázku fungovania cudzích (pôvodných) názvov ulíc v slovenskom kontexte (1963, s. 45 – 53). Po predstavení viacerých príkladov najmä z prekladovej literatúry zo slovanských i neslovanských jazykov navrhuje cudzie názvy v slovenských textoch prekladať (*Trafalgar Square -> Trafalgarské námestie*), pričom ponechanie pôvodného názvu pripúšťa len v prípadoch nepreložiteľnosti (slovné hračky a pod.).

Pozornosť sa taktiež sústreďovala na ortografickú stránku proprií cudzieho pôvodu, opäť najmä v podobe rozličností (v menšej miere v inej žánrovej forme), napr. *Athos – Atos* (Dvonč 1988, s. 191 – 192); *Viľňus (Vilnius) – viľňuský (vilniuský)* (Jacko 1988, s. 63 – 64); *Nike, či Niké?* (Dvonč 1993, s. 190 – 192). K pravopisnému zdomácňovaniu z príbuznej poľštiny sa na príklade osobného mena *Walęsa* vyjadrila J. Wachtarczyková, a to v prospech zachovania pôvodnej ortografie (*November oslávime s Walesom. S kým, prosím?*, 2010, s. 405 – 408). Autorka neskôr na tému písania poľských grafém v poľských propriách v slovenskom mediálnom priestore publikovala ešte jednu štúdiu s názvom *Písanie poľských grafém v médiách alebo keď menej znamená viacej* (Wachtarczyková 2013, s. 202 – 208).

Problematike transkripcie sa venovali E. Jóna (*Ako prepisovať mená v slovenčine?* 1949/1950, s. 141 – 148); L. Dvonč (*Ešte raz: Marks, Engeľs, či Marx, Engels?*, 1968, s. 303 – 306; *Znovu k otázke prepisu ruských miestnych názvov Marx, Engels – Marks, Engeľs*, 1970, s. 291 – 297) a v kontexte umeleckého prekladu aj B. Valehrach-Schaefer (*Transkripcia cudzích vlastných mien ako problém umeleckého prekladu*, 1991, s. 100 – 106).

V neposlednom rade možno spomenúť texty, ktoré z podložia konkrétneho propriálneho výrazu či skupiny výrazov majú presah do širšieho teoreticko-metodologického priestoru. K diskusii o spôsoboch zdomácňovania cudzích proprií a ich le-

xikografického zachytenia v *Pravidlách slovenského pravopisu* a v *Slovníku slovenského jazyka* prispel L. Dvonč dvomi štúdiami (1960, s. 38 – 53; 1974, s. 10 – 16). Poukazuje v nich na vnútornú dynamiku a závažnosť spoločenských podmienok, ktoré vplývajú na adaptáciu konkrétnych izolovaných toponým (nie skupín toponým s istou jazykovou stavbou). J. Wachtarczyková (2020, s. 212 – 226) na konkrétnom príklade podôb *Lombardia* vs. *Lombardsko* sa zamýšľa nad prístupmi k štandardizácii prevzatých toponým. Kritizuje štandardizovanú anachronickú podobu *Lombardsko* a volá po neutralizácii autoritatívnosti a návratu k prirodzenému používaniu, ktorý má oporu v úze a ktorý môže byť založený aj na variantnosti: „Štandardizáciou obidvoch podôb *Lombardsko* aj *Lombardia* by sa zmiernil dosah autoritatívnej regulácie jazyka a mohla by sa vrátiť a legitimizovať prirodzená variantnosť v používaní týchto geografických názvov v slovenčine.“ (s. 224). Otázku úzu a vzťahu k norme a kodifikácii (na príklade anglických antroponým v slovenčine) si všíma aj M. Ološtiak (2003, s. 321 – 335). Konštatuje, že prevzaté propriá vzhľadom na svoj periférny status majú tendenciu vo zvýšenej miere narúšať normy preberajúceho jazyka, čím sa však otvára priestor na prehodnocovanie týchto noriem.

5. SLOVENČINA V KOMPARATÍVNYCH SÚVISLOSTIACH

Porovnávaniu slovenčiny s inými jazykmi – predovšetkým češtinou a ďalšími slovanskými jazykmi – sa v dejinách SR venoval skromnejší priestor, od konca 40. rokov do súčasnosti ide o tucet príspevkov. Nemožno preto hovoriť o tendenciách ani primárnych oblastiach záujmu komparatistiky na stránkach SR, jednotlivé štúdie sa zameriavajú na rôzne témy z rôznych oblastí a jazykových rovín – rozsiahlejšie od etymológie v štúdii M. Marsinovej *Melký, melčina. Slovenské významy v porovnaní s inoslovanskými* (1957, s. 103 – 121), cez slovotvorné aspekty činiteľských pomenovaní so sufixom *-ca*, ktoré v porovnaní s češtinou skúmal Š. Peciar (1967, s. 257 – 266), morfológiu v texte M. Ivanovej-Šalingovej *Časový inštrumentál v slovenčine a češtine* (1974, s. 65 – 75), faux amis v štúdii L. Trupa *Problematika „zradných slov“ v slovenčine a španielčine* (1981, s. 212 – 221), až po komparáciu ortografie v práci F. Buffu *O grafickom systéme v poľštine a slovenčine* (1996, s. 129 – 136).

Napriek rôznorodosti komparatistických textov autori v SR častejšie siahajú po frazeológii, či už v intenciách komparácie frazém s konkrétnym komponentom – *Ustálené spojenia so slovom jazyk v slovenčine a češtine* (Ivanová-Šalingová 1971, s. 348 – 361), komparácie koncepcií delimitácie a delenia frazém z obsahového hľadiska – *O niektorých slovenských a poľských frazeologických jednotkách z porovnávacieho hľadiska* (Servátka 1975, s. 151 – 159), ako aj porovnávania frazeologického fondu dvoch jazykov založeného na lexikografickom základe (*Z porovnania slovenskej a poľskej frazeológie*, Buffa 1993, s. 201 – 207). Komparácii konkrétneho

typu frazeologických jednotiek – minimálnych frazém s významom prirovnania sa vo svojej štúdii venuje M. Dobríková (1993, s. 136 – 139). Do tejto skupiny možno zaradiť aj štúdiu J. Škultétyho *Ustálené slovné spojenia z konfrontačného hľadiska* (1985, s. 303 – 306).

Slavistický charakter väčšiny komparatistických štúdií narúšajú iba dve štúdie konfrontujúce slovenčinu a neslovanský jazyk – problematiku tzv. faux amis alebo „zradných slov" v slovenčine a španielčine prehľadne (aj s náčrtom lexikografického spracovania) rozoberá vo svojom texte L. Trup (1981, s. 212 – 221) a motivačno-etymologickú sondu do slovenskej a nemeckej terminológie dejín architektúry ponúka M. Kováčová (2012, s. 275 – 295).

Evidentná preferencia slovanských jazykov v komparatistických súvislostiach je pravdepodobne dôsledkom vyššej miery uzavretosti jazykovedy voči „západným" vplyvom v období pred rokom 1989, výrazná prevaha porovnávacích analýz s češtinou zas okrem blízkosti oboch jazykov nepochybne súvisí aj s ich kultúrnym priblížením spôsobeným koexistenciou v jednom štáte, čo samotní autori neraz uvádzajú ako svoju motiváciu komparatistického výskumu.

Význam porovnávacieho výskumu slovenčiny a češtiny sa však rozhodne nestratil ani po rozdelení Česko-Slovenska. Prvá časť najrozsiahlejšej slovensko-českej komparatistickej štúdie publikovanej v SR, *Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní I. Začiatky lexikálnej komparácie* M. Nábělkovej (2015, s. 276 – 306), potvrdzuje komplexnosť vzťahov češtiny a slovenčiny a potrebu ich kontinuálneho skúmania.

Za osobitný a aplikovaný typ interlingválnej komparácie možno považovať dvojjazyčnú lexikografiu (porov. aj štúdiu Ľ. Balážovej a kol. o lexikografii v tomto prehľade). V SR sa v tejto oblasti publikovali štúdie týkajúce sa česko-slovenskej a slovensko-českej dvojjazyčnej lexikografie – *Koncepcia Česko-slovenského slovníka* (kolektív autorov 1969, s. 339 – 345) a podrobná dvojdielna prehľadová štúdia K Gajdošovej *Slovensko-česká a česko-slovenská dvojjazyčná lexikografia I. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť* (2014, s. 274 – 303; 2015, s. 37 – 72).

6. ĎALŠIE PRÁCE

Do tejto časti zhŕňame informácie o príspevkoch, ktorých tému nemožno jednoznačne zaradiť ani do jednej z predchádzajúcich častí. Ide o texty rôzneho rozsahu zo všetkých rubrík s rôznorodými témami, napr. preberanie z cudzích jazykov z pohľadu diachrónie – *Hruškov latinsko-slovenský slovník z r. 1706* (Palkovič 1975, s. 219 – 224); *Vzťah Ľudovíta Štúra k preberaniu cudzích slov v slovenčine* (Skladaná 1993, s. 257 – 260); výskum prevzatí v jazyku slovenských enkláv v zahraničí – *Prevzaté slová v reči vojvodinských Slovákov* (Mlacek 1990, s. 203 – 213), *Slovenčina v Amerike* (Konuš 1935/1936, s. 89 – 95), *Lexikálne prevzatia v nárečových pre-*

javoch amerických Slovákov (Ripka 1992, s. 346 – 351), *Príspevok k štúdiu nárečových prejavov amerických Slovákov* (Ripka 1992, s. 207 – 213).

Za osobitnú zmienku stoja práce, v ktorých sa prezentuje výskum založený na lexikografických zdrojoch, resp. priamo lexikografické spracovanie prevzatej lexiky – *Cudzie slová v Slovníku slovenského jazyka* (Vragaš 1961, s. 220 – 225); *Poľské výpožičky v Historickom slovníku slovenského jazyka* (Kopecká 2011, s. 28 – 55); *Historický slovník slovenského jazyka – prameň ďalšieho štúdia slovanských jazykov (Problematika genetickej charakteristiky slov prevzatých do predspisovnej slovenčiny na príklade polonizmov)* (Mračníková 2004, s. 271 – 282); *Slovenská lexika v slovníku ruskej cárovnej Kataríny II.* (Švagrovský 1994, s. 351 – 355); *Prečo a ako sa prekladal český Slovník cudzích slov* (Balážová – Bosák 1998, s. 343 – 351), *Z etymologickej problematiky akademického Slovníka cudzích slov* (Králik 2005, s. 288 – 295), *Pripravovaný Slovník starogréckych a latinských mien – hlavné transkripčné zásady a problémy spojené s tvorbou hesiel* (Ľ. Buzássyová 2012, s. 131 – 150).

Zaujímavosťou sú izolované články s unikátnymi, často aj interdisciplinárnymi témami ako napríklad *Španielske jazykové prvky v Kukučínovom diele*, kde sa autorka O. Kajanová (1964, s. 97 – 109) zaoberá spôsobom, akým Kukučín pracuje vo svojich textoch s hispanizmami. Všíma si sémantické skupiny, ktoré autor využíva (zväčša ide o bezekvivalentné jednotky) – pomenovania hospodárskeho náradia, funkcií či špecifických povolaní, zvierat, útvarov na zemskom povrchu, tancov, hier či iných činností, ako aj propriá rôzneho typu. Autorka tiež opisuje rôzne spôsoby prekladu, ktoré Kukučín na vysvetľovanie týchto lexém používa. Zaujíma ju tiež (ne)prítomnosť ortografickej a morfologickej adaptácie týchto prvkov.

L. Dvonč zas vo svojom texte *Mená mesiacov z obdobia Francúzskej revolúcie* (1964, s. 249) upozorňuje na používanie týchto prevzatých historizmov v prekladoch a všíma si možnosť ich ortografickej adaptácie. Text E. Tvrdoňa *Cudzie slová v kronikách* (1993, s. 127 – 128) zas prepája problematiku prevzatých lexém so špecifickým žánrom kroniky – uvažuje o náležitom a nenáležitom používaní prevzatých slov so zreteľom na čitateľa či pragmatické aspekty textu.

Akýsi typ prípadovej štúdie, ktorej cieľom je komplexná analýza adaptačných mechanizmov vybratého typu pomenovania, ponúka vo svojej práci s názvom *Adaptácia anglickej iniciálovej skratky PR v slovenčine* M. Gavurová (2011, s. 160 – 165). Všíma si formálnu (ortografickú aj výslovnostnú), morfologickú, sémantickú, slovotvornú aj komunikačno-pragmatickú stránku, ako aj doterajšie lexikografické spracovanie tejto lexikálnej jednotky.

Interdisciplinárnu, primárne sociolingvisticko-pragmalingvistickú charakteristiku vnímania cudzosti na pozadí vzťahu slovenčina – iný jazyk predstavila A. Faragulová v štúdii *Xenologický pohľad na vnímanie cudzosti v rámci firemných kultúr*

zahraničných korporácií na Slovensku (2013, s. 259 – 273), v ktorej aplikuje viaceré koncepty, postulované relatívne novou hraničnou jazykovednou disciplínou, xenolingvistikou.

Sociolingvistický rozmer kontaktológie vo svojich rozsiahlych textoch prinášajú M. Sloboda (*Jazyk národnostnej menšiny, idiolektné siete a biografie (Slováci v chorvátskom Iloku)*, 2004, s. 15 – 36; *Od aspektov bilingválnej komunikácie k jazykovej asimilácii a retencii: prípadová štúdia slovenskej rodiny v Česku*, 2005, s. 338 – 354) a P. Bartalošová (*Postoje seniorov k anglicizmom v slovenčine (na základe sociolingvistickej sondy z oblasti Trenčína)*, 2018, s. 292 – 310).

7. ZÁVER

Prvotné zameranie časopisu Slovenská reč spočívajúce v ochranárskom prístupe vo vzťahu k cudzojazyčným prvkom (v tom čase najmä českým) vyplynulo z vtedajšej jazykovej situácie a úzu vo verejných (najmä mediálnych a administratívnych) komunikátoch. V súlade s tým sa v prvých dvoch decéniách na stránkach SR objavujú predovšetkým rozličnosti zamerané na konkrétne bohemizmy s uvedením vhodných domácich ekvivalentov. Dlhšie a analytickejšie práce sa v tomto období vyskytujú zriedka. V 30. rokoch bolo zastúpenie textov z rubriky rozličnosti až 96,9 % (287 položiek). Jednou z výnimiek je svojím spôsobom programová štúdia H. Barteka *Cudzie slová a čistota jazyková* (1934/1935, s. 1 – 6), v ktorej sa vysvetľuje metodologický prístup k výrazivu cudzieho pôvodu. Rozličnosť ako žáner v textoch o jazykových kontaktoch slovenčiny pritom dominuje v priebehu celého 90-ročného obdobia. Zastúpenie textov z tejto rubriky[8] predstavuje 78,6 % z celkového počtu položiek v tematickej oblasti jazykových kontaktov. Príspevky z rozličností sa síce sústreďujú na vysvetlenie konkrétneho slova, vo viacerých prípadoch však tieto explikácie možno chápať synekdochicky ako príklady na typové javy, ktorých platnosť možno aplikovať aj širšie.

Aj v tejto skutočnosti možno vidieť zmenu lingvistického prístupu k prevzatým lexémam, keď sa z puristického základu Slovenskej reči postupne vyvinuli „plnohodnotné“ analytické kontaktologické texty, z ktorých postupne vymizla snaha o odstraňovanie „nenáležitých“, „nesprávnych“ či „nepekných“ prevzatí v prospech opisov adaptácie, ktorou v slovenčine prevzaté jednotky prechádzajú. Od polovice 40. rokov v publikovaných textoch dochádza k zreteľným posunom smerom k analytickým sondám, pričom sa výrazne zvyšuje aj pomer a kvalita vedeckej argumentácie. Autori zohľadňujú situáciu v úze, ktorú konfrontujú s lexikografickými zdrojmi a vlastnou analýzou. Na základe toho potom ponúkajú riešenia konkrétnych otázok súvisiacich s adaptáciou lexém, pričom sa okrem zamerania textov jednoznačne rozširuje (ako dôsledok intelektualizácie lexikálnej zásoby) aj okruh analyzovanej lexi-

[8] Započítali sme sem aj texty z rubriky Odpovede na listy, ktorá fungovala v 40. – 60. rokoch.

ky z hľadiska zdrojových jazykov. To otváralo množstvo osobitých adaptačných otázok, ktoré si vyžadovali dôslednejší pohľad vzhľadom rozmanitosť a komplexnosť skúmaných javov. Štrukturalistické tendencie sa v kontaktologických témach pertraktovaných v SR teda prejavili postupným upúšťaním od striktnej preskripcie v prospech deskriptívnych sond s preskriptívnym presahom.

V posledných desaťročiach sa objekt záujmu kontaktológie na stránkach SR v podstate nezmenil, mení sa však prístup autorov k rozoberaným javom. V súlade so sociolingvistickými tendenciami sa do popredia kladie situácia v úze, na základe ktorej sa posudzuje (ne)adekvátnosť normatívnych riešení konkrétnych adaptačných otázok. Sociolingvisticky zameranému výskumu v posledných 20 rokoch výrazne pomáha rozširujúca sa dostupnosť korpusových nástrojov, vďaka ktorým je možné sledovať procesy súvisiace s adaptáciou jednotiek v podstate „v priamom prenose". Ten je o to významnejší, že veľké množstvo analyzovanej lexiky má neologický charakter. To umožňuje textom v takom periodiku, akým je Slovenská reč, veľmi pružne reagovať na najaktuálnejšie otázky kontaktológie. Hoci sa používatelia jazyka a ich komunikačné potreby stali v otázke preberania a adaptácie prevzatých lexém určujúcou tendenciou, istá miera preskripcie ako dôsledok požiadaviek samotného jazykového spoločenstva sa aj v týchto textoch naďalej objavuje (a očakáva). Jej cieľom však už nie je jazykový manažment, ale naopak, základom je samo jazykové spoločenstvo a spôsob, akým prevzaté jednotky používa.

Rôznorodosť problematiky jazykových kontaktov slovenčiny sa prirodzeným spôsobom odrazila aj v šírke tematického diapazónu. Okrem všeobecnejšie ladených otázok preberania v smere cudzí jazyk – slovenčina (typy a podmienky preberania, hodnotové aspekty a prístupy k preberaniu) boli publikované texty analyzujúce pomenovania z konkrétnych jazykov či skupín jazykov. Najviac príspevkov sústreďuje pozornosť na adaptačné procesy zväčša na konkrétnej úrovni (výslovnosť, ortografia, morfológia, tvorenie slov). Osobitná pozornosť sa venuje adaptačným mechanizmom v propriálnej lexike. Okrem toho hodno spomenúť etymologické príspevky, v ktorých sa prirodzeným spôsobom pertraktuje aj kontaktologická problematika, texty stojace na tematickom rozhraní jazykových kontaktov a lexikografie, ďalej komunikáty, ktoré sa z rozličných hľadísk venujú porovnávaniu slovenčiny a iných (najmä slovanských) jazykov či jazykovým kontaktom slovenčiny používanej v zahraničí.

Sumárne možno konštatovať, že kontaktologické texty publikované v časopise Slovenská reč nezanedbateľným spôsobom prispeli k poznaniu fungovania slovenčiny v jej interlingválnych súvislostiach, a to predovšetkým v oblasti výskumu adaptačných procesov, teda aktivity slovenčiny ako preberajúceho jazyka.

Literatúra

BLANÁR, V. (2003): Tzv. zlý autor a začiatky Slovenskej reči. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia.* Bratislava: Veda, 44 – 48.

CZAMBEL, S. (1903): *Slováci a ich reč*. Budapešť: Nákladom vlastným.

HORECKÝ, J. (1994): *Semantics of Derived Words*. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach.

JELÍNEK, M. (2017): Čistota jazyka. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovnik/ČISTOTA JAZYKA (cit. 6. 11. 2022).

JELÍNEK, M. – KRČMOVÁ, M. (2017): Purismus. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovnik/PURISMUS (cit 6. 11. 2022).

KRÁĽ, Á. (1979): *Príručný slovník slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1997). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3. dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.

MÚCSKOVÁ, G. (2017): O slovenskom purizme a anti-purizme v kontexte jazykových ideológií. In: Lanstyák, I. – Múcsková, G. – Tancer, J. (eds.): *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 39 – 79.

OLOŠTIAK, M. – VOJTEKOVÁ, M. – ORIŇÁKOVÁ, S. (2018): *Slovotvorná adaptácia a kompozitnosť v slovenčine*. Prešov: FF PU v Prešove.

ORLOVSKÝ, J. – ARANY, J. (1946): *Gramatika jazyka slovenského*. Bratislava: Vedecké a umelecké vydavateľstvo Dr. Jozefa Orlovského.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU S ABECEDNÝM A PRAVOPISNÝM SLOVNÍKOM (1931). Praha: Matica slovenská Nákladom štátneho vydavateľstva v Prahe.

PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (1940). Martin: Matica slovenská.

SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. II. L – O (1960). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. H – L. (2011). Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda.

SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. M – N. (2015). Red. A. Jarošová. Bratislava: Veda.

SOCIOLINGVISTIKA A SOCIÁLNE ASPEKTY VÝSKUMU JAZYKA V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Jana Wachtarczyková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Panská 26, Bratislava
E-mail: jana.wachtarczykova@juls.savba.sk

WACHTARCZYKOVÁ, J. (2022): Sociolinguistics and Social Aspects of Linguistic Research in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 501 – 540.

Abstract: The article is a retrospective of the development of sociolinguistics on the pages of the Slovenská reč journal. Although sociolinguistics began to establish itself in Slovak studies only in the 1980s, the author traces social motives from the very beginning of the journal. The author identifies three developmental stages of sociolinguistics in Slovenská reč: (1) the pre-sociolinguistic stage from 1932 to 1955, (2) the implicit leitmotif-like stage from 1955 to 1979, and (3) the modern stage, characterized as its own sociolinguistic stage – from 1979 to the present day. In each period, the author introduces important social aspects resonating in the journal, recalling published works, authors, and contemporary contexts that framed the reflection on social themes in linguistic work. The third part reflects on modern sociolinguistic thinking in Slovak studies and the internal differentiation of the discipline within the Slovak language. It captures the diversity of themes and approaches in individual conceptual domains.

Keywords: Slovenská reč, sociolinguistics, social aspect, communication, communication spheres, interactional sociolinguistics, variational sociolinguistics, discourse, register.

Článok v skratke:

- Odkedy môžeme sledovať sociolingvistickú problematiku na stránkach časopisu Slovenská reč? Môžeme tvrdiť, že jej začiatky spadajú až do 80. rokov minulého storočia? Áno aj nie. V článku ponúkame širší pohľad a od začiatku vzniku časopisu sledujeme prítomnosť a podoby sociálneho aspektu v článkoch SR.
- Ako sa v jazykovedných prácach odrážali názory na sociálny rozmer jazyka (na jeho úlohu, podstatu, na vzájomný vzťah existenčných podôb jazyka) a ako sa menili postoje k používateľom jazyka, v dôsledku čoho, s akým následkom? Sociálnoaspektová línia načrtáva dlhý vývinový oblúk s periodizáciou troch hlavných vývinových období, s ich aktérmi a s konkrétnymi textami v SR.
- Akými charakteristikami sa vyznačuje posledná a pretrvávajúca fáza sociolingvistiky od 80. rokov minulého storočia na stránkach Slovenskej reči? Vymedzujeme makro- a mikrosociolingvistické konceptuálne okruhy a v rámci nich približujeme dôležité zistenia publikovaných článkov.

1. ÚVOD: „PODNIK“ MENOM SLOVENSKÁ REČ

Podstatou sociolingvistiky ako jazykovednej disciplíny je skúmanie vzájomného vzťahu jazyka a spoločnosti. Aj keď sa formovanie sociolingvistiky[1] ako samo-

[1] Samotný termín *sociolingvistika* sa prvýkrát objavil už v roku 1939 v práci Thomasa C. Hodsona o sociálnom rozmere vzťahu medzi sanskritom a prakritom (*Sociolingvistika v Indii*), ale jeho distribúcia

statnej vedeckej disciplíny datuje až od 60. rokov 20. storočia (Nekvapil 2017) a v slovenskom prostredí sa začína rozvíjať ešte neskôr, sociálny rozmer jazyka a jeho spoločenská determinovanosť, predovšetkým chápanie jazyka ako odrazu stavu spoločnosti, sa nikdy nespochybňovali a boli prítomné od samého začiatku odborného opisu jazyka. Založenie časopisu Slovenská reč (ďalej aj SR) uvítal v jej prvom čísle v roku 1932 (s. 17) Jozef Škultéty slovami vyjadrujúcimi spoločenskú potrebu aj dobový kontext: „Či by sme my mohli nepripojiť sa k tomuto podniku? [...] Od svetovej vojny, od 1918-ho roku, máme československý štát, slovenčina je úradnou rečou; ale v úradoch a školách – okrem najmladšej, začínajúcej vrstvy – sú ľudia, ktorí po slovensky neučili sa nikdy, slovenskej školy ani nevideli". Vnímanie deficitu slovenčiny, presnejšie rýdzej, správnej, čistej slovenčiny na úrovni bežnej komunikácie v úradnej, školskej či novinárskej praxe, bolo jednou z pohnútok, ktorá determinovala vznik časopisu ako „podniku", ku ktorému nie je možné sa nepridať. J. C. Hronský hneď v druhom čísle (1932/1933, s. 40) potvrdzuje, že „rečová otázka sa od prevratu hodne tisla do popredia a stále bola otázkou živou". SR bola jednou z odpovedí na spoločenskú potrebu angažovaných intelektuálov vytvoriť časopisecký orgán, ktorý by chránil slovenský jazyk, jeho rýdzosť, reguloval ho podľa objektivizovaných zásad, ale aj ideovo usmerňoval tak, aby spoločnosť smerovala k vyššej duchovnej a jazykovej kultúre ako samostatný národ v československej federácii. H. Bartek, hlavný redaktor SR v prvých siedmich ročníkoch, vtedy reagoval na protichodné postoje voči posilňovaniu zástoja slovenčiny v Československu: „Všetky obavy, že dvoma spisovnými jazykmi svoje duchovné sily trieštime, sú bezpodstatné" (1933/1934. s. 16).

Naznačením týchto súvislostí v kontexte opisu sociolingvisticky orientovaných výskumov v SR chceme pripomenúť, že „sociálny pohľad na jazyk bol v slovenskej lingvistike prítomný prakticky od jej vedeckých začiatkov" (Bosák 1995, s. 18). Existoval prirodzene a omnoho skôr, než sa v časopise objavili prvé články explicitne reflektujúce zmenu paradigmy a využívajúce sociolingvistické metódy, argumentačné princípy, názvoslovie, upriamenosť na typické témy a objekty sociolingvistických výskumov. Akcentovanie domácich jazykových zdrojov a previazanosť jazyka so živou rečou sa ako červená niť vinie nielen históriou SR, ale aj históriou slovenčiny od Štúra: „Do teraz sme života národňejho nemali preto, že sme žili každí o sebe a pre seba i ňestarali sme sa o obecnuo dobruo ludu nášho ako národa..." (Štúr, cit. in Kralčák 2015, s. 161). V tomto sa prejavuje nielen pohľad na vlastný jazyk ako na nevyhnutnú podmienku duchovného života národa, rozvoja jeho národnej identity, ale aj potreba sociálneho altruizmu v záujme „všeobecného dobra". Reč ľudu ako najhlbšia podstata národného jazyka a ako argument pri snahách o ustaľo-

vo vedeckých textoch vzrástla až po publikovaní práce Havera C. Currieho *Projekcia sociolingvistiky: Vzťah reči k sociálnemu statusu* (1952).

vanie dobrého spisovného úzu predstavuje sociálny aspekt jazykovedných výskumov od samého začiatku SR. „Pionieri slovenskej sociolingvistiky“, J. Bosák a S. Ondrejovič, zohľadňovali prítomnosť sociálneho rozmeru aj pri periodizácii sociolingvistických výskumov a v našom prostredí rozlišovali tri základné existenčné podoby a fázy sociolingvistiky (Löffler, cit. podľa Ondrejovič 1995, s. 10):

a) predsociolingvistické štádium, v ktorom sa zohľadňujú určité vybrané sociálne aspekty vplyvu na jazyk;

b) štádium, v ktorom sociálne aspekty občas a čiastkovo rezonujú v rámci opisu jednotlivých jazykovedných disciplín;

c) fázy vlastnej sociolingvistiky ako samostatnej a integrujúcej disciplíny, v ktorej sa naplno, dominantne a explicitne prejavujú metódy, argumentačné postupy, hypotézy, témy a výskumné objekty sociolingvistiky.

V ďalšom texte vymedzíme spomínané štádiá na vývojovej línii časopisu z hľadiska času aj tematických dominánt, pripomenieme spôsob, akým dobová lingvistika reflektovala sociálne aspekty, a sústredíme sa na priblíženie najmladšej, bohatej a diferencovanej sociolingvistickej kapitoly, ktorá sa na stránkach SR stále píše a zďaleka nie je uzavretá.

2. PREDSOCIOLINGVISTICKÉ ŠTÁDIUM OPISU JAZYKA V SR (1932 – 1955)

90-ročná história časopisu obsahuje texty patriace do všetkých troch spomenutých vývinových etáp. Pri jeho štarte sa objavovali programové články, ktoré zdôrazňovali modernosť spisovnej slovenčiny práve tým, že má za základ živý jazyk (a nie historizujúci spisovný úzus ako napr. čeština) z konkrétneho regiónu. Pritom aj voľba regionálneho variantu ako východiska pre celonárodný spisovný jazyk vychádzala z analýzy spoločenských pomerov a prihliadala na „sociologické faktá“ (Bartek 1933/1934, s. 6). Tento autor v článku *O správnosti jazykovej* pripomína, že aj A. Bernolák v roku 1787 svojím pravopisom založenom na živom trnavskom nárečí, aj Ľ. Štúr o polstoročia neskôr „museli načierať zo slovenskej prítomnosti, ktorá im bola jediným prameňom pre spisovnú reč slovenskú“. Na rozdiel od Bernoláka sa „Ľ. Štúr po preskúmaní sociologických podmienok rozhodol pre živú reč stredoslovenskú ... keďže Stredoslováci a stredná slovenčina najmenej podliehali cudzím vplyvom, preto oni najviacej zachovali pôvodnosť a osobitnosť Slovákov“ (s. 3). „Sociologické faktá“ podmienili voľbu vhodného základu pre spisovný jazyk, vytvorenie spisovného úzu blízkeho živej reči. Tie isté fakty (difúzia českých a slovenských prvkov v jazykovej praxi) viedli H. Barteka formulovať úlohu slovenských filológov, ako „uplatniť moderné metódy pri riešení problémov jazykovej správnosti pri očiste slovenčiny od cudzích prvkov“ (s. 6). Preto neprekvapuje, že predsociolingvistická etapa v SR bola puristická a pozornosť autorov časopisu sa zameriavala

na cudzie vplyvy, neslovenskosti a rôzne typy chýb v jazyku, ktoré sa analyzovali a hľadali vo rozličných sférach komunikácie. Sociálny aspekt v slovenskom jazykovednom (gramatikárskom[2]) myslení sa tak viaže na:

a) vybraných aktérov spoločenského života, ktorí najviac ovplyvňovali dobovú podobu slovenčiny (aktéri, ich texty a prejavy) a vytvárali „vyšší duchovný život spoločenský“ (ako to nazval J. Mihál 1932/1933, s. 214);

b) na dobové úvahy o povahe jazyka a jeho funkciách v spoločnosti.

2.1. EXPONOVANÍ AKTÉRI VEREJNEJ SFÉRY A ICH REČ

Koncentráciu rozličných sociálno-komunikačných motívov obsahovala najmä rubrika *Slovenčina vo verejnom živote*, a to od prvého čísla časopisu. Zahŕňala predovšetkým glosy a komentáre hodnotiace verejne exponovaných individuálnych aj kolektívnych aktérov, ich písomné a rečové prejavy, ktoré najvýraznejšie reprezentovali dobový jazyk, konkrétne komunikáty:

- spisovateľov (napr. A. Jánošík: *Spisovatelia a slovenčina*, 1932/1933, s. 19 – 23; J. C. Hronský: *Spisovatelia a reč*, 1932/1933, s. 41 – 43; R. Uhlár: *Spisovatelia a slovenčina*, 1933/1934, s. 59 – 61; J. Mihál: *Básnik a jazyk*, 1936/1937, s 9 – 12);
- novinárov a médií (noviny sú rečovým obrazom súčasných udalostí a úvah o nich (A. Prídavok: *Slovenčina dvojtýždenníka „Politiky“*, 1932/1933, s. 144, *Slovenský denník je nepolepšiteľný*, 1932/1933, s. 144, A. Knap: *Z našich časopisov*, 1932/1933, s. 210 – 211, J. Mihál: *Z našich časopisov*, 1932/1933, s. 181 – 182, P. Zgúth: *Novinárska slovenčina*, 1936/1937, 153 – 158);
- učiteľov a jazyk učebníc (A. Jánošík: *Slovenčina v učebniciach*, 1933/1934, s. 205 – 211; *Niečo zo školskej slovenčiny*, 1933/1934, s. 66 – 70; *Zo školskej slovenčiny*, 1934/1935, s. 96 – 97);
- úradníkov (F. Jesenský: *Z úradnej slovenčiny*, 1932/1933, s. 179 – 180, s. 134 – 138; F. Jesenský: *K právnickej terminológii*, 1935/1936, s. 181 – 184, A. Prídavok: *Slovenčina v úradoch*, 1932/1933, s. 3);
- bežných hovoriacich v privátnej sfére (A. Prídavok: *Slovenčina v domácnosti*, 1932/1933, s. 161 – 163). Autor si všíma, že „jazykové tradície a zvyky sa prilepily na srdce, na modzog a vnikly aj do krvi, preto nestačí bez chýb hovoriť len na úradoch, bezvadná reč mala by sa kultivovať predovšetkým v rodine“ (s. 161) a slovenské rodiny by si mali najímať len slúžky, ktoré hovoria spisovne;

[2] Vzhľadom na absenciu inštitucionalizovanej vedy sa o znalcoch v oblasti jazyka nehovorilo ako o jazykovedcoch, ale ako o gramatikároch alebo filológoch; napr. J. C. Hronský (1932/1933, s. 41) vítal „prírastok praktických filológov“.

- cirkevných aktérov (B. Letz: *O slovenčine našich cirkví*, 1932/1933, s. 196 – 199);
- expatriotov (J. G. Konuš: *Slovenčina v Amerike*, 1935/1936, s. 89 – 95). Autor približuje jazyk slovenských vysťahovalcov v Amerike, ktorí si aj v cudzom prostredí zachovávajú reč vďaka slovenským spolkom a časopisom: „Hodno prizrieť sa slovenčine, akou vraví a píše štvrtina národa slovenského, vysťahovavšia sa do cudzej, no teplej, priateľskej, slobodnej Ameriky. Slovenské časopisy v Novom Svete vychádzajú už päťdesiat rokov. Konuš analyzuje výrazné lexikálne a syntaktické vplyvy angličtiny na reč amerických Slovákov, ale konštatuje, že „je v nej hodne slovenského ducha, čo je najhlavnejšia vec“ (s. 89).

Exponovaní aktéri sa chápu ako predstavitelia jazyka a slovenskej kultúry, pričom sa na ich reč a texty kladú národnoreprezentatívne požiadavky. Exponovaný je teda jednotlivec v celospoločensky významnej roli alebo skupina v tejto roli. Jazyková kompetencia sa posudzuje podľa schopnosti používať výrazové prostriedky považované za správne a domáce. Pôsobí vysoký stupeň symetrie medzi jednotlivcom a spoločnosťou, tzn. identita bežného človeka splýva s jeho spoločenskou a rodinnou rolou (porov. Marková 2001, s. 16), a tak práve od exponovaných aktérov sa očakáva ich nadindividuálne pôsobenie ako vzoru a prototypu používateľa jazyka vo verejnej sfére.

2.2. POVAHA JAZYKA A JEHO ÚLOHA V SPOLOČNOSTI

2.2.1. Jazyk ako súhrn spoločenských konvencií

Do predsociolingvistickej fázy môžeme zaradiť aj prvotné definície jazyka ako sociálneho javu a pokusy o stratifikáciu národného jazyka. Tie nachádzame v článku J. Mihála *Spisovný jazyk a nárečie* (1938/1939, s. 213 – 218), ktorý sugestívne vyzdvihuje integračnú a komunikačnú funkciu jazyka píšuc: „jazyk je produktom sociálnym, t. j. je súhrnom potrebných konvencií, spoločenských ústupiek, vytvorených daným etnickým kolektívom, aby sa jeho jednotlivé indivíduá mohly vzájomne dohovoriť, porozumieť si svojim potrebám, túžbam, bolestiam, citom: slovom, jazyk je tá čarovná moc, ktorá nás spína v národné celky, ktorá nám umožňúva vyšší duchovný život spoločenský“ (s. 214). Osobitne vymedzuje spisovnú varietu jazyka popri jeho ľudovej forme, ktorá obsahuje nárečia. Rozlišuje miestne nárečia (regionálny dialekt) a tzv. sociálne nárečia. Podľa neho je ľudový jazyk súhrnom miestnych a sociálnych nárečí. Všíma si, že „i v rámci sociálnych nárečí sa vyskytuje niekoľko podrečí – argot (jazyk spodiny, tulákov) a slang (jazyk spoločenských skupín – napr. športovci, námorníci)“ (s. 215). Prvým príspevkom k opisu sociolektu v SR patria Petrikovičove *Poznámky o strojárskom slangu* (1944, s. 255 – 258). Slangom nazýva

„súhrn slovníkových výrazových prostriedkov, ktoré charakterizujú hovorový jazyk ľudí určitej pracovnej oblasti.“ Autor zdôrazňuje, že slang nie je štruktúrny útvar národného jazyka, pretože ho charakterizujú len lexikálne, a nie aj gramatické prostriedky. Slang preto nie je sociálne nárečie ani osobitný sloh (s. 255).

V článkoch E. Jónu vidieť viaceré zmeny vo výskumnej a ideovej orientácii slovenskej jazykovedy. V texte *Náš pomer k slovu* (1941/1942, s. 3 – 8) ide o prehodnocovanie dôležitosti a miery uplatňovania purizmu v odborných postojoch k jazykovým otázkam: „Po prevažne puristickom období jazykospytnej práce musí prísť obdobie stabilizačné. Po bojoch okolo prvého i druhého vydania Pravidiel slovenského pravopisu slovenská verejnosť iste túži po pokoji, po istote v jazykových veciach. Spisovný jazyk má ako nástroj dorozumenia cieľ spojovať všetkých príslušníkov národa, preto musí byť aspoň relatívne ustálený.“ (s. 8). V ďalšom programovom článku *Spisovná slovenčina po vojne* (1947/1948, s. 1 – 7) konštatuje orientáciu na fungovanie súčasného jazyka: „Dnes uplatňuje sa viac hľadisko synchronické. Prijíma sa stanovisko, že najlepšie možno študovať a poznávať dnešný jazyk.“ (s. 4). Ciele jazykovednej práce, ako aj kritériá jazykovej kultúry Jóna ponecháva bez zmeny: „Svojou odbornou prácou chcú jazykovedci prispievať k zvýšeniu úrovne jazykovej kultúry. Jej základom a východiskom je jazyková správnosť.“ (s. 4).

2.2.2. Jazyk ako nástroj kultúrnej práce

Udalosti okolo roku 1948 spojené s nastolením „vlády ľudu“ korešpondujú s vyznením článku E. Paulinyho *Spisovný jazyk a demokratizácia kultúry* (1948/1949, s. 129 – 136). Autor zdôrazňuje angažovanosť, potrebu aktívnej práce pre spoločnosť, pričom jazyk definuje ako nástroj vytvárania kultúrnych hodnôt: „Jazyk je nástrojom kultúrnej práce a jeho podoba je výsledkom kultúrnej práce celej spoločnosti: Ten, kto chce mať účasť na kultúrnej práci národa, či už účasť aktívnu, že totiž bude spolutvorcom národnej kultúry, či už účasť pasívnu, že totiž bude prijímať kultúrne výdobytky, ten musí nevyhnutne ovládať spisovný jazyk ako nástroj na prijímanie a tvorenie kultúrnych hodnôt.“ (s. 130). Autor vidí priamu úmernosť medzi ovládaním spisovného jazyka a intenzitou práce pre spoločnosť: „... miera, ktorou niekto ovláda spisovný jazyk, je súčasne mierou intenzity, ktorou je zapojený do národnej kultúrnej práce“ (s. 130). V presvedčení o veľkom význame médií (novín, rozhlasu a časopisov) volá po zmene zamerania samotného časopisu Slovenská reč na „časopis poučný pre najširšie vrstvy“: „má sa opustiť vychodená síce, ale k cieľu nevedúca cesta a má sa zťažka prerúbavať nový chodník. Vcelku by bolo možné povedať toto: Ak má Slovenská reč rozširovať kultúru spisovného jazyka medzi najširšie vrstvy, vtedy nesmie ostať časopisom akademického rázu, ktorý vo forme štúdií predkladá analýzy formálnej správnosti otázok pravopisných a gramatických. Ak by mala slúžiť ako poučný časopis pre najširšie vrstvy, vtedy by mala rozširovať

pojmovú a súčasne slovnú zásobu týchto vrstiev“ (s. 133). Pauliny konkretizuje svoju predstavu o novom smerovaní v troch úlohách časopisu: 1) skúmať a vysvetľovať hospodárske, politické a kultúrne pojmy, ktoré má poznať každý kultúrne aktívny občan, b) zoznamovať čitateľov so štylistickou a frazeologickou zásobou spisovného jazyka, 3) učiť široké vrstvy národa gramatickú a pravopisnú normu. Uvedomuje si, že to pre časopis predstavuje zásadnú zmenu: „Je zrejmé, že v tomto chápaní by išlo o časopis celkom nového typu, pre ktorý nepoznáme doteraz vzoru“ (s. 133). Tento článok a toto vydanie SR (č. 5 – 6, 1948/1949) môžeme považovať za začiatok dobovo angažovaného (komunistického) pôsobenia časopisu.[3]

2.2.3. Jazyk ako ideologická nadstavba

Koncom 40. rokov do obsahu SR explicitne prenikajú vonkajšie sociálne impulzy, ktoré ovplyvňujú jednak definovanie jazyka a jednak novým spoločenským podmienkam prispôsobujú úlohy pre jazykovednú spisbu. V roku 1949/1950 vychádza v SR (s. 65 – 74) ideový programový článok *Základy materialistickej jazykovedy* od A. V. Isačenka, ktorý za prvovzor modernej jazykovedy považuje učenie sovietskeho lingvistu N. J. Marra.[4] J. Horecký (1949/1950, s. 161 – 164) predstavuje *Odraz revolúcie v jazyku*, nanovo definuje jazyk v intenciách Marrovho marxistického učenia: „Jazyk je ideologická nadstavba fyzicko-materiálnych vzťahov medzi ľuďmi; v jazykovednej teórii i praxi ho teda treba chápať ako produkt výrobných síl, ľudskej činnosti a skúmať ho vždy vo vzťahu k vývinovému štádiu tej spoločnosti, ktorej slúži ako najdôležitejší dorozumievací prostriedok“ (s. 161). Obdobie po Februári 1948 sa považuje za sociálnu revolúciu a J. Horecký jej vplyv na jazyk vidí v osvetových snahách úradníkov, vedcov, novinárov, v tendenciách k zľudoveniu pravopisu a v popularizácii jazykových otázok najmä prostredníctvom príručiek jazykovej správnosti. Š. Peciar vo svojej kritike purizmu (*Jazykový purizmus a apretorská prax*, 1949/1950, s. 257 – 273) nepochybuje, že „víťazstvom ľudovej demokracie nastal u nás hlboký spoločenský prerod. Mnoho hodnôt sa prehodnotilo. Zmenil sa aj cieľ jazykovej kultúry. Nemožno ho už vidieť vo vypestovaní úzko triedneho spisovného jazyka, ktorý ovláda niekoľko vyvolených jednotlivcov, ani v „národnej

[3] Ideová ukotvenosť časopisu a jeho príspevkov bola daná príslušnosťou k Jazykovednému odboru Matice Slovenskej ako organizácie, ktorá musela fungovať v duchu nových spoločenských úloh. Zasadnutia JO MS prijímalo návrhy, vypracúvalo rezolúcie a formulovalo rozličné požiadavky na členov odboru, autorov a vedeckých pracovníkov. Z nenápadnej správy Ľ. Čunderlíka *Zpráva o valnom shromáždění Jazykovedného odboru Matice slovenskej* (1948/1949, s. 178 – 179) sa dozvedáme napr. o požiadavkách na vedeckých pracovníkov: „aby sa vedeckí pracovníci neodďaľovali od ľudovýchovy, aby výsledky svojich prác sprístupnili širokým vrstvám a písali prístupným štýlom.“ (s. 179). JO MS tiež „rezolúciou žiadalo Povereníctvo školstva, vied a umení a Povereníctvo informácií a osvety zaopatriť odbornými publikáciami školské a iné knižnice.“ JO MS mal smelé plány: „Zasadnutie MS prijalo návrh, aby sa výsledky slavistických štúdií popularizovali v prednáškach po dedinách a fabrikách“ (s. 179).

[4] N. J. Marr bol známy ako autor tzv. jafetickej teórie a teórie vzniku jazyka z jedného protojazyka.

čistote“ spisovného jazyka, ani vo falošnej „ľudovosti“, t. j. v priblížení spisovného jazyka ľudovým nárečiam“ (s. 266). Predpokladá, že „v pokročilejšom štádiu socialistického zriadenia ľudové nárečia zaniknú, t. j . vyrovnajú sa s diferencovanejším spisovným jazykom“ (s. 267). Za hybnú silu jazykového vývoja považuje rozvoj spoločenských stykov rôznych kolektívov, kmeňov, národov a z neho prirodzene plynúce miešanie domácich a cudzích jazykových prvkov (s. 264).

2.2.4. Jazyk ako zbraň

Slovenská reč od prelomu 40. a 50. rokov reflektovala dianie v sovietskej jazykovede a vnútorná ideová roztržka medzi zástancami teórie N. J. Marra a jeho oponentmi ovplyvňuje spôsob verbalizácie predovšetkým v úvodných programových článkoch. V SR dostáva priestor preklad Stalinových[5] statí (*O marxizme v jazykovede*, 1950/1951, s. 6 – 21) a diskusie J. V. Stalina so súdruhmi (*K niektorým otázkam jazykovedy*, 1950/1951, s. 33 – 43). Dôležitým motívom tejto diskusie je vzťah jazyka a spoločnosti, preto stalinský spôsob uvažovania a argumentácie nadlho ovplyvní aj dobový slovenský odborný diskurz v SR.[6] Na mnohých miestach sa cituje Stalinovo chápanie jazyka ako nástroja spoločenského styku a zároveň ako nástroja boja v najširšom zmysle – boja v oblasti výroby, hospodárstva, politiky a kultúry. E. Jóna potom spomína jazyk ako zbraň kultúry (1949/1950, s. 3). Vyjadruje sa (o. i.) k vzťahu medzi „dialektami“ a do opozície stavia regionálne a sociálne dialekty. Vymedzuje „triedne dialekty“ – žargóny, ktoré neslúžia ľudovým masám, ale úzkej sociálnej hornej vrstve a regionálne dialekty, ktoré „slúžia ľudovým masám, majú vlastnú gramatickú stavbu a základný slovný fond“, takže len miestne dialekty sa môžu rozvinúť do samostatných jazykov (s. 37). V nadväzujúcom pilotnom článku *Stalinove štúdie o jazykovede a kultúra jazyka* (1950/1951, s. 161 – 165) E. Jóna extrahuje tézy a úlohy, ktoré sa neskôr budú premietať do hodnotenia národných foriem jazyka a jeho stratifikácie: „Úlohou jazykovedy i jazykovej výchovy bude tu napomáhať zdravé tendencie, vnútorné vývinové zákony samého jazyka smerujúce k jednote, a odmietať neodôvodnené vnášanie čisto krajových, väčšine príslušníkov spisovného jazyka neznámych prvkov. Pre slovenskú jazykovedu pôjde teraz o zistenie skutočnej normy a o výstižné formulovanie pravidiel“ (s. 161).

Po tom, ako Stalin odsúdil učenie N. J. Marra ako „teoretickú motanicu“, publikuje SR príspevky víťaznej sovietskej vedeckej formácie (napr. V. V. Vinogradov: *Význam prác súdruha Stalina pre rozvoj sovietskej jazykovedy*, 1951/1952, s. 65 – 72) a príspevky venované úlohám pri vyučovaní ruštiny v školách. A opäť sa mení vnímanie jazyka, pretože: „Ponímanie jazyka ako nadstavby vedie k chybnému chá-

[5] Predpokladá sa, že Stalinovi články odborne pripravil S. A. Čikobava (podľa Nekula 2017).

[6] Tieto články sa stali normatívnymi pre celú československú jazykovedu a boli publikované napr. aj v časopise Slovo a slovesnost (Nekula 2017).

paniu podstaty jazyka, jeho spoločenského významu a poslania a súčasne nesmierne zužuje, ochudobňuje jeho sociálne funkcie, znižuje jazyk do úlohy triedneho dialektu, triedneho žargónu“ (s. 66).

3. IMPLICITNO-LEITMOTIVICKÉ ŠTÁDIUM SOCIÁLNE ORIENTOVANÝCH VÝSKUMOV V HISTÓRII SR (1955 – 1979)

V periodizácii dejín sociolingvistických výskumov na stránkach SR nachádzame výrazný moment a nový vývinový impulz, ktorým vtedajšia synchrónna jazykoveda vchádza do ďalšej fázy takto orientovaných skúmaní. Za tento moment považujeme konferenciu *O norme spisovného jazyka* usporiadanú Ústavom slovenského jazyka v marci 1955 a štvrté číslo SR toho istého roka, ktoré uverejňuje jednotlivé príspevky z tohto československého podujatia. Ani v prípade konferencie, ani v prípade monotematického čísla nejde o nejaký „bod zlomu“ alebo čas, od ktorého by bolo všetko inak, ale skôr o exponovanie sociálnych aspektov súčasného jazyka a vyvolanie širokej odbornej diskusie. Táto fáza sa od predchádzajúcej odlišuje širšou perspektívou, orientáciou na javy v makrosúvislostiach (celonárodný jazyk, spoločenská norma) a spoločenské univerzálie (objektívne zákonitosti), ale aj diskurzívnou silou, ktorá sa prejavila vo vysokej zaangažovanosti vedeckých kapacít do odbornej debaty.

Nazvime túto fázu ako implicitno-leitmotivickú, pretože ani tu nejde o etablovanie sociolingvistiky v jej užšom význame, ani o využitie metodologického a pojmového aparátu typického pre sociolingvistiku. Táto doba je charakteristická implicitnou prítomnosťou sociálnej objektácie, teda sociálne orientovaným typom perspektívy, ktorý sleduje niekoľko ideových leitmotívov. Tie sa stávajú povinnou výbavou vedeckej reflexie tradičných objektov jazykovedného záujmu. V tomto období sociálne aspekty výskumov síce častejšie a výraznejšie, ale stále iba epizodicky rezonujú v rámci opisu jednotlivých jazykovedných disciplín. Typické leitmotívy vtedajšej vedeckej objektácie sú formulované ako „záujmy spoločnosti“, resp. „potreby spoločnosti“ a vytvárajú jednotný rámec, v ktorom reflexia prebieha. Skôr než toto spojenie prerástlo do klišé, boli dôležité prvky domácej jazykovednej teórie nazerané vo svetle hľadísk potrieb spoločnosti. Konferencia O norme spisovného jazyka napĺňa Jónovu predikciu z článku z roku 1950/1951: „Pre slovenskú jazykovedu[7] pôjde teraz o zistenie skutočnej normy a o výstižné formulovanie pravidiel“ (s. 161).

3.1. JAZYKOVÁ NORMA – DOMINANTA DISKURZU A ODRAZ SPOLOČENSKÝCH POTRIEB

Celé štvrté číslo 1955 detailne zachytáva, ako sa formulovali potreby spoločnosti a akú podobu malo hľadanie spôsobov ich napĺňania. Išlo o hľadanie odpovedí na

[7] V českom jazykovednom prostredí prebiehalo zisťovanie normy jazyka formou dotazníkov a excerpcií už od začiatku 50 rokov (viac Jedlička 1950).

otázky stavu jazyka a jeho fungovania (zisťovanie jazykovej normy), na vymedzenie vzťahu úzu, normy a kodifikácie, na otázky stratifikácie[8] národného jazyka (vzájomný vzťah existenčných podôb jazyka, najmä vzťah spisovného jazyka a nárečí), na otázky ako a čím usmerňovať jazykovú prax a ako vykonávať jazykovú osvetu. Popri tematickej koncíznosti referátov číslo udivuje aj dosiaľ nevídanou koncentráciou rozličných odborných argumentov v diskusii, do ktorej sa zapojil každý účastník konferencie (okrem referentov aj Ľ. Ďurovič, Š. Ondruš, J. Ružička, J. Štolc, A. Habovštiak, P. Ondrus a ďalší). Do vznikajúcej teórie spisovného jazyka tak prispeli skoro všetci slovenskí jazykovedci. Išlo o autorov ako J. Horecký (*Spisovná norma z hľadiska potrieb spoločnosti*, s. 194 – 199), E. Jóna (*Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia*, s. 224 – 231); V. Blanár (*K teórii a praxi našej jazykovej kultúry*, s. 209 – 218); G. Horák (*Uvádzanie jazykovej normy do praxe*, s. 264 – 271); koncepčne však najviac Š. Peciar, vtedajší riaditeľ Ústavu slovenského jazyka a autor hlavných téz predstavených v referáte *Zisťovanie a kodifikácia normy* (s. 140 – 150). Veľký priestor dostali českí lingvisti (J. Doležel: *Spisovná norma s hlediska potřeb společnosti*, s. 199 – 205; F. Trávníček: *K otázkám jazykové normy*, s. 205 – 208; A. Jedlička: *Spisovný jazyk a nářečí*, s. 231 – 236; J. Švehlová: *Zjišťování a kodifikace normy*, s. 251 – 252; F. Váhala: *Uvádění jazykové normy do praxe*, s. 271 – 274).

Charakterizovanie jazykovej normy, jej vymedzovanie, odlišovanie od úzu a kodifikácie v tejto diskusii predstavovalo mohutný vnútrolingvistický impulz do ďalšieho smerovania jazykovedy na Slovensku a nadlho zafixovalo chápanie jazykovej normy ako spoločenského a objektívneho javu („spisovná norma má objektivní charakter , t. j. existuje jako nezávislá objektivní zákonitost“, Doležel 1955, s. 200), ale aj ako dominanta synchrónnej jazykovedy, ktorá odráža potreby spoločnosti a zároveň ich formuje. Jazyková norma je zároveň sociálnou konvenciou, pretože:

- norma je výraz celospoločenských tendencií (zdôrazňujú sa spoločné znaky nadnárečové, nie znaky diferencujúce jazyk);
- norma je to, čo sa používa všeobecne, v čom je jednota, resp. tendencia k jednote, tzn. tvoria ju prostriedky, ktoré používajú všetci nositelia jazyka;
- norma spisovného jazyka je tvorená z jednak výberom najvýraznejších, najživotnejších a najtypickejších prostriedkov z ľudovej reči a jednak ich obohatením a rozvitím u majstrov slova (Peciar 1955, s. 242);
- norma vyjadruje potreby spoločnosti – je nositeľom demokratizačných tendencií s najväčšími nárokmi na zrozumiteľnosť a prístupnosť jazyka;
- norma má podporovať pravidelnosť a systémovosť, no nemôže byť umelá a nemôže ignorovať živé dvojtvary, a to ani také, ktoré nemajú štylistickú hodnotu (Peciar 1955, s. 242);

[8] V retrospektíve využívame súčasné termíny, no v 50. rokoch sa pomenovania ako *stratifikácia* alebo *existenčná podoba jazyka* ešte nepoužívali.

- norma rešpektuje vnútorné zákonitosti jazyka, rozvíja sa len v súlade s nimi;
- spisovný úzus je priemerná písomná a ústna prax používateľov spisovného jazyka vo všetkých jeho štýloch;
- zdrojom normy je a) priemerná písomná prax, b) priemerná ústna prax, c) živé jazykové vedomie používateľov jazyka (najmä znalcov, učiteľov), d) teoretické práce jazykovedcov, príručky a učebnice národného jazyka (Peciar 1955, s. 242).

3.2. ZEMEPISNÉ A SOCIÁLNE NÁREČIA

V dôsledku toho, že sa otázky normy vzťahovali predovšetkým na celospoločenskú existenčnú podobu jazyka, teritoriálne a sociálne variety stáli akoby mimo vplyvu dobovej jazykovej konvencie, popri sebe a s označením „nárečia“. Veľmi skoro sa prejavila potreba vzájomne odlíšiť tieto útvary. Dominoval názor, že zemepisné nárečia obsahujú vlastnú štruktúru, kým sociálne „nárečia“ nie, pretože zdieľajú štruktúru s celonárodným jazykom, len mnohé prvky majú nespisovné. V intenciách stalinskej teórie sa navrhovalo sociálne útvary nenazývať nárečiami, ale žargónmi (ako V. Uhlár v texte *O žargonizmoch*, 1954, s. 20 – 27), alebo ich považovať za štýlový útvar (Pauliny 1946, s. 9; cit. podľa Dvonč 1957, s. 180). Podstatu odlišnosti sociolektov vyjadril a tendenciu ich vývoja predvídal napr. L. Dvonč píšuc: „Sociálne nárečia nemožno dávať do jednej skupiny s nárečiami aj preto, že vlastne mnohokrát vyrastajú zo spisovného jazyka. Spätosť so spisovným jazykom sa postupom času bude viac a viac prejavovať v dôsledku všeobecného rozširovania sa spisovného jazyka na úkor geografických nárečí.“ (1957, s. 181). Chápanie slangu neskôr pomohol stabilizovať M. Urbančok (1967), keď rozlíšil slang ako súbor jazykových prostriedkov s príznakom nespisovnosti, expresívnosti a dezintegračnosti a profesné slangy vymedzil ako útvary vychádzajúce zo spisovného jazyka, ale s výrazovými prostriedkami s príznakom hovorovosti. Dvončova predikcia sa naplnila neskôr aj u J. Mistríka, ktorý prvky pracovného slangu – profesionalizmy – považoval za spisovné pomenovania zastupujúce za istých okolností odborné termíny (Mistrík 1985, cit. in Klincková 1990, s. 329). Znamená to, že v predsociolingvistickej fáze jazykovednej spisby sa prehodnotilo vnímanie sociolektu ako nárečia, odlíšili sa geografické a sociálne jazykové útvary, charakterizovali a diferencovali sa typy slangov a profesným slangom s ich výrazovými prostriedkami bola pripísaná spätosť so spisovným jazykom. Sociolingvistické hľadiská sa podľa J. Klinckovej (1990, s. 328) v slovenskej jazykovede začínajú uplatňovať v 70. rokoch minulého storočia, a to najmä pri charakteristike slangov a slangových slov.

4. VLASTNÁ SOCIOLINGVISTICKÁ FÁZA (1979 – SÚČASNOSŤ)

V užšom zmysle až táto fáza predstavuje začiatok sociolingvistiky v našom vedeckom priestore. Predchádzajúce fázy sme vymedzovali v záujme zdôraznenia historicity a kontinuity sledovania sociálnych aspektov vo výskumoch slovenského jazyka. Začiatky novodobej sociolingvistiky spadajú do 60. rokov 20. storočia a sú výsledkom odmietania konceptu generatívnej gramatiky (Chomsky 1957), najmä predstavy ideálneho (abstraktného) používateľa jazyka, resp. idealizovaného jazykového prostredia a zameranosti na reálneho používateľa jazyka, zakotveného v konkrétnom komunikačnom časopriestore. Obdobie prenikania a etablovania metód, postupov, hypotéz, tém, výskumných objektov a pojmov sociolingvistiky do slovakistiky sa prekrýva s obdobím komunikačno-pragmatického obratu, ktoré sa v našom prostredí prejavuje trocha oneskorene, od 80. rokov 20. storočia. Napokon, sociolingvistika sa považuje za jednu z foriem komunikačno-pragmatickej jazykovedy (Nekvapil 2017). Ak sme predchádzajúce obdobia vymedzovali ako predsociolingvistické, pretože sa vzťah jazyka a spoločnosti premietal len parciálne a implicitne v niektorých motívoch reflexie, tak vlastná fáza sociolingvistiky v protiklade k tomu sa začína najmä autoidentifikačným gestom autorov – prezentáciou svojich textov a prístupov ako sociolingvistických. Rozsahom aj tematickou pestrosťou je vlastná sociolingvistická fáza slovenskej jazykovedy omnoho štruktúrovanejšia než predchádzajúce obdobia, v ktorých sme sledovali prítomnosť a podobu sociálnych a komunikačných aspektov v prácach autorov SR. Časopis Slovenská reč od je 80. rokov minulého storočia priestorom legitimizácie sociolingvistických prístupov k jazyku, ich vzájomnej diferenciácie a rovnako aj diskusným fórom protichodných názorov. Rovnako dôležité ako existencia a rozvoj sociolingvistiky v našom kultúrnom priestore je jej spolupôsobenie a interakcia s ostatnými jazykovednými orientáciami, polemická konfrontácia na mnohé témy a nevyhnutnosť reagovať na všetko, čo objekt jej záujmu – živý a nevyspytateľný používateľ jazyka – prináša.

Sociolingvistika je interdisciplinárna veda s oporou v sociológii aj v lingvistike, pričom je svojráznou kombináciou sociálnych a jazykovedných hľadísk, konceptov, metód a opisov. Pre fázu vlastnej sociolingvistiky (od 80. rokov minulého storočia v SR) je charakteristické, že prepája dva veľké konceptuálne rámce, a to komunikačno-pragmatickú paradigmu jazykovedy a interpretatívnu paradigmu sociológie. Tá dominuje od 60. rokov minulého storočia (od interpretatívneho obratu v sociológii). Na rozdiel od scientizmu a pozitivizmu presadzuje špecifickosť humanitného skúmania (Petrusek 1996a, s. 12) v dôsledku akceptácie faktu, že metódy prírodných a sociálno-humánnych vied sú vzájomne nesúmerateľné.[9] Táto sociologická

[9] Nesúmerateľnosť metód prírodných a sociálnych vied spočíva v absencii spoločného porovnávacieho základu a spoločných hodnotiacich kritérií, preto je potrebné hľadať pre každý typ vedy adekvátne kritériá a vhodný jazyk opisu. Vymedzujú sa rozličné typy racionality a pre spoločenské vedy sa hľadá

paradigma sa sústreďuje na každodenný život ľudí, ktorí svojím konaním vytvárajú spoločnosť ako vysoko nestabilný produkt. Členovia spoločnosti môžu koexistovať len ak si prispôsobia a vysvetlia svoje konanie vo vzájomnej interakcii, pričom základnou formou tejto interakcie je komunikácia. Tá je odrazom ľudského konania a naopak, aj jeho motiváciou, takže interakcionizmus sociológie je prirodzene komplementárny voči komunikačnej podstate jazykovednej paradigmy. Do jazykovedy sa to podľa J. Dolníka (*Jazyková ideológia a spisovná slovenčina*, 2008, s. 30 – 41) premieta tak, že „sociálne a kultúrne javy sa uchopujú interpretačnou explanáciou, ktorá je upriamená na otázku, aký význam, zmysel majú tieto fenomény pre ich nositeľov. Ťažisko výskumnej pozornosti sa presunulo z vnímania spoločnosti a kultúry ako systému (organizmu) na vnímanie a interpretáciu sociálnych a kultúrnych výrazových foriem z pozície nositeľov“ (s. 39).

Podobne ako sa sociológia člení na makro- a mikrosociológiu (Petrusek 1996b, s. 83), môžeme aj pri sociolingvistike rozlišovať jej makro- a mikrorozmer. Začiatky sociolingvistiky u nás sa spájajú významnými celospolospoločenskými zmenami a tendenciami, s komunikačno-pragmatickým obratom, slovami S. Ondrejoviča s „echom paradigmatickej zmeny“ (1995, s. 9), s novou optikou zohľadňujúcou komunikačné sféry v podobe stratifikačného modelu slovenčiny, teda s veľkými témami a snahou o všeobecnú platnosť.

Postupne sa na spisbe v SR začína prejavovať diferenciácia na niekoľko základných typov sociolingvistických stratégií podľa typu perspektívy, akou pristupujú k zvolenej problematike. Autori: a) primárne sledujú konkrétny psychosociálny jav (napr. jazykové vedomie, postoje) alebo špecifický jazykovedný problém (morfematický, lexikálny, ortoepický) a interpretujú ho na pozadí určitej sociálnej skupiny, v určitom sociálnom prostredí; b) primárne sledujú vybranú sociálnu skupinu a jej jazykovú prax; c) sledujú interferenciu javov medzi sociálnym a jazykovým systémom na všeobecnej úrovni (napr. otázky jazykovej normy).

4.1. ZVIDITEĽŇOVANIE SOCIOLINGVISTIKY V SLOVENSKEJ JAZYKOVEDE

V 70. rokoch minulého storočia sa termín *sociolingvistika* objavuje aj v slovenskom jazykovednom prostredí (podobne ako v iných socialistických krajinách) predovšetkým v reakcii na podnety prichádzajúce zo sovietskej jazykovedy, ktorá sledovala, kriticky prehodnocovala a adaptovala na svoje potreby rôzne koncepty zahraničných (západných) výskumníkov (viac Šoková 1982, s. 33 – 40). V tomto ob-

---

typ ukotvený v prirodzenom jazyku s vlastnými zásadami argumentácie. Takýto koncept obsahuje hermeneutická práca J. Habermasa *Teória komunikatívneho konania* (Theorie des kommunikativen Handelns, 1981), v ktorej Habermas zakladá koncept komunikačnej racionality. Viac o historických typoch racionality porov. Černík – Viceník – Višňovský (1996).

dobí sa všeobecne diskutuje[10] o sociálne orientovanej jazykovede, o jej predmete, metóde, cieli, o vymedzení jej záujmového poľa, o jej potrebnosti/nepotrebnosti a samostatnosti/nesamostatnosti.

V slovakistike môžeme za priekopníka sociolingvistiky považovať J. Horeckého. Ak by sme chceli ukázať na nejaký dátum, ktorý by symbolizoval začiatky tejto disciplíny u nás, bol by to rok 1979 z dvoch dobrých dôvodov. Do tohto roka sa koncentruje séria štúdií J. Horeckého a heslo *sociolingvistika*[11] sa objavuje v Slovníku jazykovedných termínov (Horecký – Rácová 1979). Dôležitú iniciačnú úlohu zohrali jeho štúdie *Východiská k teórii spisovného jazyka* v zborníku *Z teórie spisovného jazyka* (1979) a v SR publikované *Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny* (1979, s. 221 – 227), pričom značný ohlas vzbudil najmä v nich obsiahnutý stratifikačný model slovenčiny. Ten má v hierarchii nový samostatný komunikačný útvar – tzv. štandardnú formu, nachádzajúcu sa medzi spisovným jazykom a nespisovnými útvarmi národného jazyka. Nová stratifikácia zohľadňuje sociolingvistické, resp. komunikatívne kritériá, ale je odbornou komunitou prijímaná s výhradami. Svedčí o tom diskusný príspevok F. Kočiša *Štruktúrna stratifikácia jazyka ako základ teórie spisovného jazyka* v Slovenskej reči (1984, s. 37 – 48). Autor nepripúšťa vymedzenie štandardnej a subštandardnej formy národného jazyka ako samostatných útvarov a požaduje dôsledne uplatňovať štruktúrne hľadisko: „Tak ako pri základnom výskume jazyka sa primárne uplatňuje systémové, resp. štruktúrne hľadisko, aj pri stratifikácii jazyka pokladáme za nevyhnutné uplatňovať toto systémové hľadisko. Uzuálne (komunikačné) kritériá pri vymedzovaní jednotlivých foriem národného jazyka a vôbec pri stratifikácii jazyka môžu slúžiť iba ako sekundárne“ (Kočiš 1984, s. 47). V tomto názorovom strete[12] môžeme hľadať začiatky domácej vnútrovedeckej diferenciácie na systémovolingvistický a sociolingvistický názorový prúd.

Prvým textom s použitím výrazu *sociolingvistika* v SR je rozhľadový článok S. Šokovej[13] *Základné otázky sociolingvistiky* z roku 1982 (s. 33 – 40). Autorka v ňom predstavuje „novú vedu, ktorá stojí v popredí záujmu svetovej lingvistiky“ (s. 33), približuje genézu disciplíny, ktorej status sa len formuje. Zatiaľ nie je jasné,

[10] V českom jazykovom prostredí sa k tomu vyjadroval napr. V. Skalička (1975), J. Průcha (1973), v Poľsku (rezervovane) napr. W. Lubaś (1979).

[11] Sociolingvistika je tu definovaná ako „jazykovedná disciplína skúmajúca spoločenské podmienky jazykovej komunikácie, vzťah jazyka a spoločnosti, vzťah používateľov k jazyku (1979b, s 157). Spomínaná je aj v Horeckého Základoch jazykovedy (1978).

[12] Prehľad diskusie na túto tému prináša kap. 6. v štúdii M. Ološtiaka – J. Wachtarczykovej – M. Gladiša v tomto čísle.

[13] Táto autorka (ešte pod priezviskom Mátejová) v roku 1979 v SR publikovala recenziu na ruský sociolingvistický zborník *Socialno-lingvističeskije issledovanija* (1976), ktorý obsahuje aj príspevky popredných sociolingvistov (W. Labow, A. D. Švejcer, D. Hymes) a používa termíny *sociolingvistika*, *sociolingvistický*.

„či je sociolingvistika veda, vedná disciplína, vedná oblasť, resp. oblasť vedeckých výskumov, alebo prístup, metóda výskumov a spracovania problematiky jazyka“ (s. 33). A ak je veda, tak či je syntetizujúca a integračná, alebo len parciálna s relatívnou platnosťou svojich zistení? Autorka sa prikláňa k rozlišovaniu medzi sociolingvistikou, ktorá je orientovaná primárne na jazyk v sociálnych súvislostiach, a sociológiou jazyka, orientovanou viac na spoločenské javy odrážajúce sa v jazyku. Už tam sa prejavujú snahy rozlíšiť aj makro- mikro- úrovne skúmania týchto javov, snahy zosystematizovať a sprehľadniť (zobjektivizovať) prístupy k novej disciplíne.

Článok je presvedčivý a nepochybuje sa v ňom, že aj keď sociolingvistika vznikla ako produkt vzťahu sociológie a jazykovedy, má natoľko podnetné pohľady a vlastnosti, že sa stáva neprehliadnuteľným aktivátorom vedeckého myslenia o javoch ako sú bilingvizmus, diglosia, sociálne a profesionálne nárečia, jazyk sociálnych spoločenstiev, jazyk mesta, vidieka, jazyk menšín, jazykové plánovanie , jazyková situácia, jazyková politika či kultúra jazyka (s. 38).

V 80. rokoch sa aj v slovenskom jazykovednom prostredí začína prejavovať paradigmatická zmena prinášajúca komunikačno-pragmatický obrat v jazykovednej reflexii. Znamená to prerastanie objektivistického a systémového prístupu k interpretácii jazykových javov (dané imperatívom objektívneho vývoja jazyka prostredníctvom zákonitostí ako najvyšších princípov všeobecnosti s dôrazom na celostnosť a jednotu národného jazyka) do empaticko-komunikačného prístupu skúmajúceho subjektu, ktorý vyhodnocuje jazykové javy z hľadiska potrieb používateľa jazyka. Dochádza k zmene optiky – v zornom poli nedominuje len všeobecný ideálny používateľ jazyka, ale figuruje v ňom nesúrodá množina komunikantov z rozličných jazykovo-sociálnych prostredí (lingvosociet) s odlišnými komunikačnými potrebami. Postupne sa relativizuje striktný cieľ synchrónnej dynamiky jazyka – optimalizácia jeho systému a legitimizujú sa aj neteleologické (živelné a neústrojné) zmeny (napr. preberanie cudzích slov, výnimky a varianty) ako výraz prirodzenosti jazyka. Pri opise synchrónneho stavu jazyka rezonuje nielen otázka, aké zmeny a tendencie v jazyku prebiehajú, ale aj v akom sociálnom prostredí sa generujú, aké potreby komunikantov odrážajú. Princíp jazykovej zmeny nie je daný vnútornými zákonitosťami jazyka, ale odvodzuje sa z jazykovej interakcie komunikantov (Dolník 2009, s. 186).

V intenciách komunikačného prístupu k jazyku sa pohybuje výskumný projekt Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny riešený v JÚĽŠ SAV v 80. rokoch minulého storočia (porov. Buzássyová – Bosák 1984). Jeho riešitelia namiesto tradičného dichotomického hodnotenia výrazových prostriedkov na osi spisovné – nespisovné zavádzajú jemnejšiu opozíciu neutrálne – príznakové. Pohyb v slovnej zásobe sledujú v rámci rozsahu a hierarchie komunikačných sfér a vymedzujú koexistujúce, hoci protikladne pôsobiace tendencie (intelektualizačné a demokratizačné).

SR od počiatku projektu uverejňuje texty s novým, komunikačno-pragmatickým prístupom, ktorý obsahuje už štúdia J. Bosáka *Hovorovosť ako dynamický faktor* (1984, s. 65 – 73). Autor za hlavné dynamizujúce faktory súčasného rozvoja slovenčiny považuje „jazykové prostriedky používané predovšetkým v profesijnej a záujmovej oblasti, menej v priateľskom a rodinnom prostredí" (s. 69), čím upriamuje pozornosť na neoficiálne komunikačné sféry a hovorový štýl, doposiaľ stojace na okraji záujmu lingvistov (v dôsledku doterajšej fixácie sa na vzorovú rečovú prax a jazyk beletrie). Za zdroj dynamiky pri obohacovaní slovnej zásoby jazyka považuje odlišné potreby komunikantov, ktorí sa prispôsobujú konkrétnej sociokomunikačnej situácii a využívajú výrazové prostriedky prirodzené a adekvátne pre daný typ sociálnej interakcie. Odlišuje jazykové prostriedky verejnej a privátnej sféry a vymedzuje protiklad oficiálnosť – neoficiálnosť. Autor nehovorí o sociolingvistickom prístupe, ale predmet jeho záujmu je sociolingvistický – sociálne a situačne podmienené varírovanie jazyka a rozširovanie chápania hovorovosti ako živelnej jazykovej sily tryskajúcej nie z prostredia dialektov, ale zo sociolektov. V tom istom čísle sa k J. Bosákovi svojím opisom hovorových výrazových prostriedkov pridáva S. Šoková (*Slangové a hovorové názvy niektorých objektov a lokalít v Bratislave*, 1984, s. 79 – 84). Všíma si pomenovania bratislavského mestského priestoru, ktoré odrážajú tendencie k dynamizácii a ekonómii jazyka pri skracovaní vlastných mien a ich slangovej modifikácii (napr. *Šafárikovo námestie → Šafko,* sídlisko *Štrkovec → Štrkáč*).

Dôležitým momentom v etablovaní sociolingvistických metód v slovenskej jazykovede bola konferencia o jazykovej politike a jazykovej kultúre v roku 1985. Jej priamy priemet na stránkach SR, článok *Jazyková politika a jazyková kultúra v socialistickej spoločnosti* uverejnený v roku 1986 (s. 135 – 142) je anonymný, ale zásadný a programovo ladený. Diplomaticky sa snaží vyhovieť všetkým – požiadavkám socialistickej spoločnosti, jazykovednej tradícii aj inovácii: „Pri základnej orientácii na spisovnú formu slovenčiny je potrebné súčasne poukazovať na diferenciáciu jazykovej komunikácie podľa sociálnej situácie i podľa cieľa komunikácie" (s. 141). Autor očakáva ďalšiu gradáciu a rozširovanie výskumu: „zvýšia sa nároky na výsledky základného výskumu spisovného jazyka a národného jazyka a bude potrebný dôkladný sociolingvistický výskum používateľov národného jazyka a spisovného jazyka osobitne." (s. 142). Tento typ výskumu sa tak oficiálne dostáva medzi potreby a úlohy slovenskej jazykovedy.

Prvým textom s explicitným označením sociolingvistický je článok K. Buzássyovej (1988, s. 269 – 282) *Jazyk v románe A. Bednára Ako sme sušili bielizeň. (Sociolingvistický príspevok ku skúmaniu postojov k jazyku)*. Autorka na konkrétnom texte objasňuje pôsobenie spisovateľa na čitateľa z hľadiska sugerovania postojov k jazyku v literárnom diele a využíva pri tom koncept sociálnych rol (vychádzajúc zo sovietskych a poľských sociálnych vied), ktorý aj teoreticky približuje. Roz-

lišuje sociálnu rolu jednotlivca na troch úrovniach: 1) ako rolovú preskripciu vzťahujúcu sa na spoločenské, resp. skupinové vedomie, 2) ako interiorizovanú rolu vzťahujúcu sa k individuálnemu vedomiu v určitom situačnom pláne, 3) ako verbálne konanie jednotlivca v situačnom pláne (s. 270).

Článok je výnimočný svojím synergickým efektom, na ktorý sa zložilo: a) použitie nového výstižného konceptu sociálnej roly a novej terminológie, b) zadefinovanie tohto konceptu a ťažiskových termínov, c) atraktívnosť jazykového materiálu (sugestívna reč autorského subjektu románu), d) výstižná a rozsiahla exemplifikácia z textu románu, e) prenikavá interpretácia pasáží vo funkcii rolovej preskripcie, d) originálnosť zistení (paradoxy dobovej situácie). Autorka zo „sušenia bielizne sociolingvistickými očami" (analýzy textu románu) dokázala vypozorovať svedectvo o jazykovom vedomí jednotlivca ovplyvňujúceho spoločenské jazykové vedomie čitateľov: „Autorove negatívne postoje k niektorým javom funkčnej diferenciácie (rozdielneho fungovania v rozdielnych komunikačných sférach) svedčia zároveň o tom, že bežní používatelia jazyka, ale často aj profesionálni používatelia jazyka (redaktori, spisovatelia, prekladatelia) si niekedy s istými pochybnosťami kladú otázku, či slovenčina je dostatočne rozvinutý a kultivovaný jazyk schopný bezporuchovo spĺňať všetky komunikačné potreby, ale keď sa v skutočnosti stretnú s funkčnou diferenciáciou jazykových prostriedkov, cítia sa ňou zaskočení, nie sú celkom pripravení ju prijať, vidia v nej zásah do jednotnosti, celistvosti a azda aj do identity nášho národného jazyka." (s. 280 – 281). Príspevok odhaľuje rozpornosť postojov k jazyku, ktorú vyvoláva fungovanie jednotlivca v rôznych sociálnych rolách s rôznymi kódmi a v rozličných komunikačných situáciách – volanie po slobodnom prejave a zároveň slabá tolerancia slobodného prejavu iných. Tento používateľský paradox nielenže nezapadol, ale intenzívnejšie pôsobí aj v súčasnosti.

4.2. EMPIRICKÉ VÝSKUMY ZO ZAČIATKU 90. ROKOV

Plnému rozvinutiu sociolingvistiky v slovenských podmienkach pomohli ankety – empirické výskumy využívajúce metódy zberu dát v sociológii, dialektológii alebo v jazykovom poradenstve, pri ktorých dochádza k priamemu alebo sprostredkovanému kontaktu skúmajúceho a skúmaného subjektu. Aj keď bol živý jazyk vždy predmetom záujmu synchrónnej jazykovedy, jazykový materiál sa väčšinou získaval excerpciou písaného jazyka. Zásluhou metodickej inovácie lingvisti prijímajú úlohu spoluaktérov situácie, ktorú skúmajú. Vstupujú do interakcie s používateľmi jazyka, zostavujú dotazníky, formulujú otázky, stimulujú konverzáciu, účinkujú v dialógu. Na získanom materiáli pozorujú náplň sociálnych rol, pričom sa svojou rolou zaraďujú do statusovej štruktúry výskumu. Vlna empirických výskumov v začiatkom 90. rokov priniesla nielen množstvo nových informácií o jazyku od jeho používateľov a množstvo pozoruhodných interpretácií, ale aj otázku miery aplikovateľnosti

týchto metód a relevancie ich výsledkov. Skúmajúci subjekt svojou interakciou s objektom výskumu vždy nejako determinuje jeho výpoveď, takže výsledok je nielen rekonštrukciou jazykovo-sociálnej reality, ale túto realitu priamo spoluvytvára. Vo výsledkoch empiricky zameraných bádaní publikovaných v SR prevažuje pozitívny efekt interakcie s jazykovou praxou, ale objavujú sa aj úvahy o potrebe kombinácie tradičných a interaktívnych metód v jazykovede (sprostredkovaných a bezprostredných), a tým aj kombinácie jazykových zdrojov (hovorené – písané komunikáty). Osobitne vymedzujeme tieto empirické výskumy zo začiatku 90. rokov preto, že predstavujú prvú a metodologicky najkoherentnejšiu vlnu variačnej sociolingvistiky s typickým korelačným prístupom. Spočíva v tom, že závislé jazykové premenné (jazykové prvky a štruktúry) objektu výskumu sú usúvzťažňované s nezávislými aspektami sociálnych štruktúr (veková, rodová, triedna atď. príslušnosť). Neskôr sa sociolingvistické prístupy v článkoch SR metodologicky aj objektivačne (tematicky) diferencujú a rozlične kombinujú.

K čitateľom SR sa výsledky empirického sociolingvistického výskumu (ba aj samotný dotazník) dostali prvýkrát v roku 1990, keď D. Slančová uverejnila *Anketový prieskum postojov k jazyku* (s. 3 – 19). Na teritoriálne úzkej vzorke osôb (obyvatelia Prešova), no demograficky rôznorodej (respondenti v skupinách podľa pohlavia, vzdelania, veku a iných kritérií), zisťovala postoje k spisovnému jazyka a jeho fungovaniu v spoločnosti, snažila sa identifikovať konštituenty jazykového vedomia a získať autentický obraz vnímania jazykovej situácie v Prešove. Autorke sa potvrdil predpoklad o vysokej prestíži spisovného jazyka v meste, ale ukázala sa aj silná pozícia dialektu. D. Slančová pri vyhodnocovaní ankety opísala preukázané korelácie (medzi úrovňou a typom vzdelania a praktickými komunikačnými schopnosťami respondentov, medzi ovládaním cudzích jazykov a mierou uvedomovania si hodnoty jazyka ako multifunkčného komunikačného nástroja). O dva roky neskôr svoje *Anketové sondy do bežnej komunikácie v meste* (s. 10 – 19) publikoval V. Patráš. Výstižne v nich definoval mesto ako „sociálno-ekonomický parcelát“ a jeho jazyk ako „konglomerátny útvar slúžiaci na bežný dorozumievací styk obyvateľov“ (s. 10). Skúmal hovorenú podobu jazyka v Banskej Bystrici prostredníctvom vlastného sociolingvistického dotazníka. Konglomerátny charakter mestskej reči odráža jej nehomogenitu; je daný najmä spisovnou bázou, ale zároveň aj reliktami regionálnych dialektov, významným podielom sociolektov (najmä tzv. mestotvorných socioprofesiových skupín, s. 16) a prvkami cudzích jazykov (konštatuje živé uplatňovanie českých výrazov v rámci prepínania kódov).

V tom istom čase dobiehal v JÚĽŠ SAV sociolingvisticky zameraný projekt *Slovenčina v súčasnej komunikácii* realizovaný prostredníctvom ankety, na zostavení ktorej sa podieľali sociologička, psycholingvistka a na jej vyhodnotení informatici a štatistici. Jeho výsledky na stránkach SR v rokoch 1991 – 1993 prezentovali

piati z mnohých riešiteľov projektu (J. Šikra, J. Bosák, K. Buzássyová, M. Nábělková, A. Oravcová), číslo 5 – 6/1991 tak bolo prevažne sociolingvistické. Na rozdiel od prešovskej ankety tento dotazníkový prieskum bol korešpondenčný, cielil na vekovo a sociálne diferencované skupiny osôb z celého Slovenska a obsahoval otázky zo všetkých jazykových rovín. Zámerom riešiteľov bolo vykonať sondu do piatich oblastí: do jazykovej situácie súčasnej slovenčiny, komunikačnej kompetencie hovoriacich, jazykového vedomia hovoriacich, postojov hovoriacich k jazyku a do dialogickej komunikácie.

J. Šikra v štúdii *Sociolingvistický výskum jazykového vedomia* (1991, s. 257 – 287) opísal všeobecné parametre dotazníka a v závere zdôraznil najvýznamnejšie zistenia a korelácie. Išlo o reprezentatívny výskum, keďže zodpovedaných bolo 75 % rozoslaných dotazníkov (757 z 1000). Anketa pozostávala z viacerých častí – v prvej sa identifikoval respondent podľa rôznych kritérií (vzdelanie, pracovisko, pracovné zaradenie atď.) a ďalšia obsahovala otázky otvorené (bez preddefinovanej odpovede), aj otázky uzavreté, s viacerými možnosťami. Štúdia nepredstavuje konkrétne zistenia, no J. Šikra avizuje ďalšie príspevky. Zdôrazňuje aj nestálosť tohto typu výsledkov, pretože „jazykové postoje a samotné jazykové vedomie, ako sú vyjadrené, resp. ako sa odrážajú aj v našej ankete, nie sú nerasty, ktoré stačí odkryť a vydolovať, ale ide o jazykovospoločenské vzťahy, ktoré sa stále menia, aby vyhoveli požiadavkám situácie, v ktorej sa vyjadrujú“ (s. 287).

K. Buzássyová v článku *Sociolingvistický pohľad na príčiny kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania* (1991, s. 262 – 276) nadviazala svoj článok analyzujúci román A. Bednára, v ktorom sa zaznela výčitka, že: „veľmi radi všeličo zneživotňujeme“ (s. 264). Ide o kritiku kodifikáciou odporúčaných tvarov životných maskulín skloňovaných v pluráli podľa neživotných vzorov (napr. *predávajú kapry*) namiesto podľa životných vzorov (*predávajú kaprov*). K. Buzássyová v ankete vyhodnocovala dve otázky na skloňovanie názvov zvierat v pluráli a na tendenciu k zoživotňovaniu (lexémy *pes* a *kapor*), dve otázky zamerané na skloňovanie substantív reprezentujúcich sféru zneživotňovania (lexie *miláčik* a *Oscar*). Potvrdilo sa kolísanie medzi tvarmi, ale zároveň aj neochota respondentov považovať konkurenčné tvary za varianty. Autorka kriticky uzatvára (s. 275): „zmysel pre využívanie tvarov životného a neživotného skloňovania so štylistickým efektom nemožno zistiť anketovým výskumom. Anketový výskum treba preto doplniť analýzou písaných, príp. hovorených textov z rozličných komunikačných sfér.“

M. Nábělková (*Anketový výskum spájateľnosti rovnakokoreňových prídavných mien*, 1991, s. 276 – 287) využila anketu na výskum variantnosti rovnakokoreňových adjektív ako prejavu pôsobenia lexikálnej normy a javu, ktorý vyvoláva u používateľov neistotu. Pomocou testu spájateľnosti sa snažila získať obraz jazykového vedomia respondentov pri problémových koexistujúcich rovnakokoreňových adjek-

tívnych skupinách (napr. *operačný/operatívny, profesijný/profesiový/profesionálny, pondelkový/pondelňajší, stolný/stolový* atď.). Priebežne uvádzala respondentmi preferované tvary, ale podobne ako K. Buzássyová kriticky hodnotila obmedzenia ankety oproti spontánnemu jazykovému správaniu.

A. Oravcová v článku *Postoje k jazykovému výskumu (na základe sociolingvistickej ankety)*, s. 288 – 294) vyhodnocovala odpovede respondentov na otázku, čo verejnosť očakáva od jazykovedcov, aké javy by podľa respondentov mali jazykovedci zisťovať v anketách. Ukázalo sa, že „prevažuje požiadavka skúmať živý jazyk, teda používanie jazyka a jeho fungovanie v komunikácii“ (s. 293). Ľudia by uvítali opis jazykovej situácie (kto, ako, kde rozpráva), výskum verbálneho správania (či používatelia jazyka ovládajú spisovný jazyk) a zisťovanie postojov k jazykovým otázkam.

Ďalší z výstupov anketového prieskumu – *Sociolingvistická interpretácia niektorých morfologických variantov I., II.* od J. Bosáka (1992, s. 336 – 345; 1993, s. 15 – 21) sa týkal zisťovania používateľských preferencií pri morfologických variantoch (napr. *záujemcovia – záujemci, čašníčiek – čašníčok*). Autorove zistenia identifikujú preferované tvary, rozpoznávajú produktívne tendencie a zdôrazňujú frekvenčné hľadisko ako relevantné pre kodifikačnú prax: „Ak je výskyt nekodifikovaných tvarov frekvenčné aj sociálno-komunikačne výrazný, treba ich uvádzať aj v kodifikačných príručkách“ (s. 345).

Anketový prieskum z prelomu rokov 1989/1990 dal odpovede aj na položené otázky z oblasti výslovnosti cudzích slov. J. Šikra v štúdiách *Výslovnosť niektorých prevzatých slov zo sociolingvistického pohľadu I., II.* (1992, s. 79 – 87, s. 193 – 201) vyhodnocoval výslovnosť ôsmich bežných výrazov (*kontajner, futbal, laser, loggia, aids, smena*) a dvoch exkluzívnejších (*pointa, koktail*). Vo výsledku autor pripustil, že pri každom výraze vstupujú do adaptačného procesu viaceré faktory a nedá sa hovoriť o jednej všeobecnej tendencii a že anketa pri zisťovaní výslovnosti slov „azda nie je najdôležitejšou formou skúmania“ (s. 200).

Postupne okruh autorov aj tém prerástol projekt Slovenčina v súčasnej komunikácii, jeho riešitelia pokračovali v opise ďalších javov a do publikovania sa zapájali aj ďalší autori. A. Oravcová v článku *Sonda do vedomia jazykových redaktorov* (1992, s. 87 – 93) vyhodnocovala (nekultivované) jazykové vedomie redaktorov istého spoločenského žurnálu na základe jazykovej úrovne publikovaných textov, pre ktorú jej ako indikátor stačil vysoký počet chýb. Prvú sondu do sociolingvisticky orientovanej syntaxe (problematiky komunikačných typov viet) predstavila J. Nižníková v štúdii *Dotazníkový prieskum vyjadrovania rozkazu a žiadosti v slovenčine* (1992, s. 277 – 284). Skúmala spôsoby formulovania žiadosti/rozkazu (napr. požiadať susedov, aby prevzali poštu). Vypozorovala „tendenciu nahrádzať strohý imperatív inými, zdvorilejšími formálnymi prostriedkami v troch základných typoch výzvových výpovedí: imperatívnej, zdvorilostnej a návrhovej“ (s. 283) a s tým súvisiacu

bohatú škálu výrazových prostriedkov na zmierneniu rozkazu. Pripustila, že zvolená anketa neráta so zisťovaním vetnej melódie, preto komplexný opis témy si vyžiada aj intonačnú charakteristiku viet realizovaných v ústnych prejavoch.

Empirické výskumy zo začiatku 90. rokov nášho storočia najlepšie vyjadrovali razantný nástup sociolingvistiky do slovenskej jazykovedy. Stelesňovali autentickú skúsenosť s novým typom metódy, hľadanie optimálnych postupov, objektov a súvislostí v nazeraní na to, ako sa jazyk v spoločnosti vyvíja, ako varíruje, aké sociálne faktory o varírovaní rozhodujú. Vďaka tejto skúsenosti pomerne skoro aj v slovenskej sociolingvistike ustúpil do úzadia korelačný princíp, typický pre prvú fázu výskumov variačnej sociolingvistiky a do popredia sa dostáva kontext sociálnej a komunikačnej situácie. Popri variačnom modeli sociolingvistiky sa vytvára a presadzuje interakčný model.

4.3. MAKROSOCIOLINGVISTIKA

V protiklade k mikrosociolingvistike, ktorej predmet záujmu sa vzťahuje na menšie sociálne skupiny, bezprostredné sociálne interakcie, špecifické sociálne prostredia a na ich jazyk či komunikačné zvyklosti, stojí makrosociolingvistika, ktorá je orientovaná na väčšie a heterogénne sociálne formácie, na spoločný a oficiálny jazykový kód, jeho normy a komunikačné konvencie, ktoré sú celospoločensky záväzné. Makrosociolingvistické príspevky sa zvyčajne týkajú teoretických otázok samotnej disciplíny, jej metód, terminológie, všeobecne vzťahu jazyka a spoločenstva a všetkých prvkov sociolingvistickej objektácie (sociálnych procesov, vzťahov aj útvarov, konvencií). K centrálnym témam makrosociolingvistiky v slovenskom jazykovednom prostredí môžeme zaradiť sociálne aspekty teórie spisovného jazyka, princípy a stratégie jazykovej politiky, jazykový manažment (otázky štandardizácie a kodifikácie jazyka), interdisciplinárne reflexie o vzťahu sociológie a jazykovedy, ako aj o vzťahy sociolingvistiky a iných jazykovedných disciplín (najmä vzťah k dialektológii a formovanie subdisciplín ako socioonomastika alebo socioštylistika).

SR zohrala dôležitú úlohu ako diskusné fórum na prelome storočí, keď slovenskú vedeckú komunitu (opäť) polarizovali otázky spisovného jazyka, jeho teórie, normy, kodifikácia a zákon o štátnom jazyku SR, ale predovšetkým vhodnosť a legitimita prístupov k ich riešeniu. Išlo o diskusiu, ktorá testovala schopnosť vedeckej argumentácie a vnútrovedeckej názorovej tolerancie. Vtedajšie polemiky dokladajú, že časopis dával príležitosť všetkým, ktorí sa chceli zapojiť do diskusie a akceptoval aj emotívne ladené príspevky.

4.3.1. Konflikt paradigiem (tradičná lingvistika vs. sociolingvistika)

Vlna sociolingvisticky orientovaných výskumov, ktorá priniesla ďalšie vymedzovanie sa sociolingvistiky voči dialektológii a exponovanie sociolingvistických

prístupov ako tých moderných, ktoré prekonávajú obmedzenia iných, najmä tradičných dialektologických výskumov, pôsobila na členov slovenskej jazykovednej komunity aj iritujúco. Článok I. Ripku *Metodické aspekty terénnych výskumov (O vzťahoch dialektológie a sociolingvistiky)* (1993, s. 193 – 201) chcel pripomenúť prvotnosť empirického výskumu dialektov pre rozvoj slovenskej sociolingvistiky, spoločný objekt záujmu (používateľ jazyka v konkrétnej komunikačnej situácii), moderné heuristické metódy terénneho dialektologického výskumu a okolnosti spojené s ich uplatňovaním. Preto aj keď „tradičné teritoriálne dialekty v súčasnosti strácajú svoju sociálnu bázu; reštrukturácia sociolingvistického archisystému jazyka stavia do pozície dominujúcej existenčnej formy spisovný jazyk" (s. 200), nemá to znamenať, že aj sociolingvistika sa má stať dominujúcou existenčnou podobou jazykovedy.

Koncom 90. rokov sa na stránkach SR rozvinula diskusia o uplatňovaní pravidla o rytmickom krátení v súčasnej slovenčine v súvislosti s inováciou kodifikačných diel[14] a pravopisných pravidiel, podľa ktorých sa skracuje dĺžka v prípone *-ár*, pred ktorou stojí slabika s dvojhláskou (*mliekar*). Táto diskusia neskôr prerástla do ideového sporu, do sporu o chápanie systému a systémovosti v jazyku a o zmysle a podobe jazykovej kodifikácie.

Iniciačný článok *Najnovšie zmeny v oblasti kodifikácie rytmického krátenia v spisovnej slovenčine* uverejnil L. Dvonč v SR v roku 1997 (s. 218 – 226) a o rok neskôr naň nadviazal príspevkom *Rytmické krátenie v spisovnej slovenčine* (1998, s. 291 – 299). Vyjadril v nich nesúhlas s niektorými pravopisnými zmenami: „Nazdávame sa, že ich nebolo potrebné uplatniť. Podľa nášho názoru tieto zmeny nie sú v súlade s vývinovými tendenciami v oblasti rytmického krátenia v spisovnej slovenčine, ako sa v tomto slovníku predstavujú, ale sú práve v rozpore s týmito tendenciami alebo smerovaním v tejto oblasti" (1997, s. 226). Článkom *Smerovanie rytmického zákona* (1998, s. 230 – 237) reagoval J. Kačala, obhajoval správnosť a prínos týchto kodifikačných krokov v zmysle upevňovania systémovosti a kritizoval argumentáciu L. Dvonča („poznávacia hodnota tejto Dvončovej teórie je veľmi nízka", s. 233) a vyostril postoje do protikladu („je to vlastne takmer všetko naopak", s. 233).

Redakcia SR vtedy vyzvala celú odbornú verejnosť na pripojenie sa k diskusii a iniciovala tak rozsiahlu teoreticko-metodologickú debatu o jazykovom systéme a kodifikácii. Z pravopisnej problematiky sa stáva (aj) sociolingvistická téma po článku J. Dolníka *Jazykový systém a kodifikácia* (1999, s. 106 – 113). V ňom zadefinoval základný rozpor (s. 107) v prístupe k jazyku medzi reflexívnym uvažovaním o jazyku (reflexívna logika mimokomunikačného pozorovateľa) a pragmatickým

[14] Ide o Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1991 a 1998 a o 3. doplnené a prepracované vydanie Krátkeho slovníka slovenského jazyka z roku 1997. Už PSP 1991 obsahujú skracovanie prípony *-ár*, ale iba po jednoduchej (nie dvojhláskovej) dĺžke. Až PSP 1998 zavádzajú skracovanie prípony *-ár* aj po dvojhláske.

uvažovaním (pragmatická logika komunikantov). Prípad „*mliekar/mliekár*“ otvára otázku, prečo by sa jazykovej praxi malo vnucovať reflexívnologické hľadisko a supersystémový tvar *mliekar* a uprednostňovať ho pred pragmatickologickým vnímaním jazyka a bežne používaným tvarom *mliekár*. Na všeobecnú (makrosociolingvistickú) úroveň posúva tému ťažká otázka – aké chápanie jazykového systému v slovenskej lingvistike je adekvátne, ktoré lepšie zodpovedá jazykovej realite? A má sa táto realita formovať podľa ideálneho systému, alebo možno pripustiť vo vedeckom koncepte jazykového systému aj nepravidelnosti, výnimky a rozličné variácie?

Voči pragmatizmu uplatňovanému v sociolingvistických prácach a v reakcii na spomínaný článok J. Dolníka sa ohradil Á. Kráľ (*O prístupoch k spisovnej slovenčine a k diskusii o nich*, 2000, s. 304 – 309): „Odmietol som pragmatizmus, resp. „pragmatizmus“, ktorý dnes ovláda široké kruhy našej spoločnosti, ktorý sa v slovenskej spoločnosti prejavuje aj vo vzťahu k spisovnej slovenčine a ktorý by niektorí chceli vidieť aj ako novú, všedefinujúcu orientáciu slovenskej jazykovedy“ (s 306). Á. Kráľ nepovažuje opozíciu pragmatická vz. nepragmatická lingvistika za vhodnú na charakterizáciu vtedajšej slovenskej jazykovedy a nepozoruje, že by tradičnej jazykovede u nás chýbal pragmatický rozmer. Ohradzuje sa voči viacerým formuláciám J. Dolníka: „Ako pomýlenú absurdnosť odmietam výrok o možnosti, že „prežívame niečo ako teoreticko-metodologickú xenofóbiu“ alebo že sme v zajatí abstraktno-systémovej koncepcie a že tu nie je ďaleko ku gnozeologickému fundamentalizmu“ (s. 308). J. Dolník vo svojich reakciách (*O prístupoch k spisovnej slovenčine*, 2000, s. 149 – 155; *Ku kritike reflexívnologického prístupu k spisovnému jazyku* 2000, s. 214 – 220) usudzuje, že zdrojom nepochopenia a výhrad voči pragmatizmu v jazykovede je samotný pojem pragmatizmu vyvolávajúci negatívne asociácie. Priznáva, že „keď som hľadal oporu pre pragmatický prístup v domácej literatúre, našiel som ju popri výkladoch vynikajúceho mysliteľa J. Horeckého práve – čo je výsostne zaujímavé – u Á. Kráľa. Už niekoľkokrát som vyzdvihol jeho dômyselné uplatnenie komunikačného a extrakomunikačného prístupu pri objasňovaní podstaty unilaterálneho a bilaterálneho chápania jazykového znaku. Komunikačný prístup smeruje k lingvistickej pragmatike“ (s. 154). J. Dolník definuje aj jeho opak: „Nepragmatická koncepcia je založená na tom, že sa vychádza z abstraktného jazykového systému, ktorý poznáme z opisov systémovej lingvistiky“. Na záver zdôrazňuje, že „lingvistickopragmatická koncepcia nie je negáciou abstraktnosystémovej koncepcie v tom zmysle, že na výsledky výskumu jazykového systému treba zabudnúť, lebo sú prekonané. Jej východiskom nie je negácia, ale úsilie o poznanie systému v živej realite“ (s. 155).

V tom istom čísle F. Kočiš (*Sociolingvistické „prepínanie kódov“*, 2000, s. 295 – 303) reaguje na recenziu knihy J. Findru *Jazyk, reč, človek* (1998) od S. Ondrejoviča (1999, s. 359 – 363). Ironizujúco komentuje „sociolingvistické prepínanie

kódu“ a ohradzuje sa voči sugescii, že „niektorí jazykovedci (medzi nich zaiste patrím i ja) majú podľa S. Ondrejoviča zúženú optiku a v slovenskom jazyku vidia iba tú integrálnu časť národného jazyka čiže spisovný jazyk“ (s. 298). Argumentuje dlhou (a nedoceňovanou) genézou starostlivosti o spisovný jazyk a vyslovuje presvedčenie o nevyhnutnosti regulovania jazykovej praxe vzhľadom na „havarijný stav jazykového vedomia“[15]. Sociolingvistom vyčíta, že nerozumejú potrebám jazykovej kultúry a že preceňujú „múdrosť jazyka“ a jeho schopnosť samoregulácie. J. Findra uvedený text považoval za „vybavovanie si účtov so sociolingvistami“ a v príspevku *Jazyk v komunikácii: dynamika vývinu, či ohrozenie?* (2001, s. 91 – 107) zdôraznil nevyhnutnosť prepínania kódu ako základu adaptívneho komunikačného správania. Odmietol výhrady F. Kočiša ako filipiku, zopakoval presvedčenia o životaschopnosti slovenčiny aj bez inštitucionálnej ochrany a odvolávajúc sa na J. Bosáka dodal, že systémový a komunikačný prístup nie sú v príkrom protiklade. Názorová konfrontácia medzi J. Kačalom a J. Dolníkom však potvrdila, že v protiklade sú, že každá argumentačná pozícia má svoje racionálne jadro a opodstatnenie, ale že odlišnosť a principiálnosť stanovísk neumožní zhodu v diskutovaných otázkach.[16]

V jadre ich výmeny názorov stál konflikt paradigiem a ukázal nezmieriteľnosť postojov, ale aj obmedzené možnosti dialógu a nepravdepodobnosť vzájomnej zhody. J. Kačala v článku *Kodifikačný postoj a jazyková kultúra* (2000, s. 11 – 21) oponuje predstave J. Dolníka (1999, s. 112), že „kodifikácia je adekvátna, keď zodpovedá konkrétnej jazykovej realite“. Považuje to za veľmi zjednodušené a vecne neodôvodnené, pretože „jazyková realita je veľmi rôznorodá, zložitá a často protirečivá, a už preto sama osebe nemôže rozhodovať o adekvátnosti kodifikácie a kodifikátorovi kladie neodbytnú otázku, čo z tejto reality vybrať. Odvažujem sa povedať, že kodifikácia už pre spomenutú zložitosť a protirečivosť jazykovej reality nikdy nemôže jazykovej realite zodpovedať“ (s. 12). Znepokojuje ho aj odvolávanie sa na reálneho a živého komunikanta, pretože nie je jasné, kto to je, aké má vlastnosti a v protiklade k čomu vystupuje – či existuje aj niekto ako nereálny či neživý komunikant (s. 13). Na príklade *mliekár/mliekar* tvrdí (na základe subjektívnej skúsenosti), že podoba *mliekar* je odrazom reálnej komunikačnej praxe. Na záver svojej argumentácie kladie otázky: „Prečo J. Dolník do spisovného jazyka ako kultivovanej, kodifikovanej, celonárodnej a celospoločenskej a reprezentatívnej formy národného jazyka otvára také široké dvere, akoby sa do nej malo zmestiť všetko, čo prináša „živý“ úzus, resp. „živý“ používateľ? Uznáva potrebu kultivovania spisovného jazyka a jeho používania v reči a potrebu jazykovej výchovy v oblasti spisovného jazyka

[15] Toto označenie použil F. Kočiš už v roku 1966 a odvtedy vystihuje alarmistické vnímanie jazykovedcov vo vzťahu k jazykovému vedomiu používateľov slovenčiny.

[16] Prehľad ďalších príspevkov, v ktorých sa autori zapojili do tejto diskusie, prináša text M. Ološtiaka – J. Wachtarczykovej – M. Gladiša v tomto čísle.

a jeho používania?“ V ďalšom článku *O niektorých teoreticko-metodologických a osobnostných predpokladoch diskusie o spisovnom jazyku* (2000, s. 292 – 298) J. Kačala vyčíta aktérom diskusie, že sú neustálené základné pojmy diskusie, napr. „pod spisovným jazykom si zjavne predstavujú rozdielne veci“ (s. 295) a že neuvážlivo narábajú s pojmom purizmus (nálepkovanie niekoho ako puristu považuje za lacné terminologické diskriminovanie jazykovedca stojaceho na inej kodifikačnej platforme). Za nepredstaviteľný považuje napr. tolerantnejší prístup k bohemizmom v slovenčine.[17]

J. Dolník sa snaží vrátiť diskusii neutrálny a konštruktívny ráz a pripomína podstatu sporu v príspevku *K teoreticko-metodologickej diskusii o spisovnom jazyku* (2002, s. 30 – 35). Jeho základom je otázka adekvátnosti teórie spisovného jazyka vo vzťahu k regulatívnej (kodifikačnej) praxi na Slovensku. Z troch možných odpovedí[18] sa explicitne neprikláňa k žiadnej, ale článok celkom jasne vyznieva v prospech uplatnenia inej teórie. Pretože ak sa na rečovú prax pozeráme z hľadiska objektivistickej teórie, vidíme mätež nesystémových javov, ktoré si interpretujeme ako úpadok jazyka a jeho havarijný stav. Ak sa na používanie jazyka v sociálnom systéme dívame zo sociolingvistického hľadiska, vidíme tú istú mätež, ale zohľadňujeme reálne komunikačné podmienky a na ich základe posudzujeme adekvátnosť využitia konkrétnych jazykových prostriedkov v konkrétnej komunikačnej situácii (s. 31). J. Dolník nepopiera potrebu jazykovej regulácie a jej odstránenie považuje za ďalší extrém. V ďalšej diskusii už nemieni pokračovať. J. Kačala (2001, s. 292) zas nepripúšťa zásadnú zmenu v koncepte teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry: „jestvujúcu koncepciu, hoci zďaleka nie je dokonalá, totiž niet za čo vymeniť“. Diskusiu v SR završuje J. Kačala publikujúc *Poznámky po diskusii o spisovnom jazyku* (2003, s. 296 – 298). Verí že toto „oživenie“ časopisu znamená len krátku epizódu a časopis sa vyhne bulvarizácii.

Diskusia v časopise ukázala, že požiadavka na to, aby vedecká komunita prezentovala nejakú „názorovú jednotu“, je nereálna. Zdravé fungovanie vnútrovedeckého života to ani nevyžaduje. Voľba hodnotiacich kritérií a jediného konceptu, podľa ktorého sa majú uskutočňovať regulačné zásahy do jazykovej praxe, tak prestáva byť výlučne vedeckou otázkou a stáva sa celospoločensky podmienenou vecou inšti-

[17] „Ako nedostatok poslednej diskusie hodnotím aj to, že kultivovaným používateľom spisovnej slovenčiny, ktorí napospol rešpektujú platnú kodifikáciu spisovnej slovenčiny, sa ešte nikto nepokúsil vysvetliť to, prečo sa má terajšia už vyše dvestoročná kodifikácia a s ňou spojená tradícia spisovného jazyka a kodifikačná tradícia narušiť a aké sú skutočné dôvody za to, aby sa po dlhých desaťročiach, ba aj storočiach títo používatelia práve teraz mali vo verejných spisovných slovenských prejavoch niektorých svojich spoluobčanov vyrovnať s výskytom „dlhodobých, rozšírených bohemizmov v ústach Slovákov“ (Kačala 2000, s. 296).

[18] 1. teória je primeraná a treba ju kontinuálne rozvíjať, 2. teória nie je celkom adekvátna, treba ju revidovať. 3. teória nie je náležitá, takže ju treba nahradiť inou teóriou (s. 30).

tucionalizovanej jazykovej politiky a jazykového manažmentu, vecou moci a vplyvu. Časopis Slovenská reč umožňoval a povzbudzoval slobodné vyjadrenie názoru a prispel aj k zmiereniu. Nie však k zmiereniu samotných aktérov, ale k vnútrovedeckému zmiereniu sa s takou situáciou, v ktorej sa protichodné postoje stávajú nesúmerateľnými a – heideggerovsky povedané – predstavujú iný typ racionality. Postavila členov jazykovednej komunity pred otázku, ako dokážu produkty týchto odlišných typov racionality ďalej koexistovať.

Koncom nultých rokov pokračuje (aj v súvislosti s nástupom S. Ondrejoviča do roly hlavného redaktora) orientácia SR ako sociolingvisticky ústretového periodika. Znamená to upevňovanie pozície sociolingvisticky orientovaných výskumov v slovenskej jazykovede a určité preskupovanie v rámci autorskej základne medzi tromi jazykovednými periodikami (Jazykovedným časopisom, Slovenskou rečou a Kultúrou slova). Konvergencia predstaviteľov tradičnej systémovolingvistickej paradigmy k cieľom a prístupom, ktoré dodnes napĺňa časopis Kultúra slova, bola prirodzeným dôsledkom predchádzajúcich diskusií. Objektivizované pravidlá redakčnej práce, nové štandardy časopisu prijaté v záujme indexácie v citačnej databáze Scopus a celkovo nižší prah tolerancie voči subjektívne ladeným príspevkom však spôsobil, že sa v SR podobná diskusia už nikdy nezopakovala.

4.3.2. Jazyková situácia

Do makrosociolingvistického tematického okruhu zaraďujeme teoreticky zamerané príspevky, ktoré reflektujú jazykovú situáciu v krajine z hľadiska používania slovenčiny, všeobecné javy a tendencie, aké sa javia na priesečníku jazyka a spoločnosti, otázky jazykovej politiky, ako aj ďalšie smery vznikajúce v rámci sociolingvistickej paradigmy. Koncom nultých rokov minulého storočia sa dostávajú do popredia otázky jazykovej kodifikácie v súvislosti s aktualizáciou[19] zákona o štátnom jazyku, ktorým sa zavádza sankcionovanie porušovania ustanovení tohto zákona (pokuty). Príspevky v Slovenskej reči reagujú na tvrdšiu líniu jazykovej regulácie a povýšenie jazykovej normy na úroveň nekompromisného kritéria jazykovej správnosti. S. Ondrejovič v článku *Súčasné jazykovo-politické iniciatívy na Slovensku a živý jazyk* (2009, s. 3 – 6) spochybňuje túto mieru a formu vynucovania jazykovej správnosti a pripomína odkaz J. Horeckého: „Keď chcete ľudí vychovávať láske k jazyku, nerobte to cez represálie“ (s. 4). Je presvedčený, že jazyková situácia slovenčiny je priaznivá, že nevyžaduje sankcie ani ochranársky zákon. Mocenský akt zo strany ministerstva kultúry však stojí na presvedčení, že toto sprísnenie si vyžiadala kritická situácia v používaní slovenského jazyka vo verejnom styku“ (s. 5). S. On-

[19] Zákon č. 318/2009 dopĺňa a mení starší zákon NR SR č. 270/1995 Z. z. Ďalšia aktualizácia nasledovala už o dva roky zákonom č. 35/2011, ktorý zúžil okruh sankcionovateľných povinností a znížil sadzby pokút za porušenie zákona o štátnom jazyku.

drejovič (*Slovenská výslovnosť a jej kodifikácia*, 2009, s. 219 – 230) upozorňuje na rozpor medzi tým, čo je deklarované v normatívnych textoch, a tým, čo je reálne vynucované jazykovou politikou štátu. Hoci napr. Á. Kráľ v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* (2009) tvrdí, že „nič nemôžeme nariadiť. Môžeme a mali by sme používateľov spisovného jazyka usmerňovať" (Á. Kráľ, cit. podľa Ondrejovič 2009, s. 224), tvrdá línia jazykovej politiky tomu nenasvedčuje. Znamená to, že v zápase o spoločenský vplyv sa v tom čase presadzujú konzervatívni lingvisti s alarmistickým pohľadom na jazykovú situáciu na Slovensku.

J. Wachtarczyková v článku *Medzi anómiou a hypernómiou v jazyku a spoločnosti* (2011, s. 195 – 213) nazerá na vtedajšiu situáciu ako na pôsobenie anómie. Všíma si mieru uplatnenia spoločenských a jazykových noriem na tzv. nomickej škále, pričom rozlišuje tri základné emočné polohy jednotlivca vyjadrujúce subjektívne vnímaný stav jazykového systému ako anómiu, hypernómiu alebo eunómiu. Anómia je v sociologickej literatúre tradične spájaná s pocitom pochybnosti, neistoty, nedostatočnosti a autorka ju vzťahuje na situáciu, keď používateľ jazyka v pravidlách a konvenciách nenachádza to, čo hľadá, resp. nachádza to, čo nezodpovedá jeho očakávaniam. Autorka vymedzuje aj hypernomickú situáciu, ktorú motivuje pocit obmedzovania, neslobody a nutnosti neprirodzenej sebaregulácie používateľa jazyka v dôsledku prísnej jazykovej normy alebo redundancie pravidiel a upozorňuje, že táto situácia bola vyvolaná uplatňovaním jazykového zákona. Hovorí o potrebe eunómie, o presadzovaní noriem, ktoré vyhovejú aj veľmi odlišným potrebám používateľov jazyka a dokážu aktivovať skrytý potenciál všetkých aktérov spoločenského života. Normami, ktoré upravujú používanie vlastných mien sa zaoberá v článku *Štandardizácia cudzích geografických názvov ako prejav adaptačného maximalizmu (na príklade Lombardia vs. Lombardsko)* (Wachtarczyková 2020, s. 212 – 226), a upozorňuje na príklad štandardizácie cudzieho geografického názvu, ktorý inštitúcia vnucuje verejnosti napriek globálnym trendom v uvádzaním exoným a vyhovujúcej jazykovej praxi.

K novším a významným sociolingvisticky orientovaným príspevkom v SR patria štúdie J. Dolníka. Príspevok *Potreba lingvistickej sociovedeckej komunikácie* (2015, s. 263 – 275) sa zameriava sa na interakciu medzi vedeckou a laickou komunitou. Ide o znalostnú interakciu, ktorá by nemala byť jednosmerná, ale participatívna a otvára otázky, ako dosiahnuť vzájomný konsenzus, implementáciu poznatkov do praxe a participáciu verejnosti na výskumných úlohách. Prirodzenou úlohou v záujme kultivácie scientistickej predispozície verejnosti je aj opis úrovní a možností sociovedeckej komunikácie na Slovensku. V článku *Komunikačná kultúra* (2020, s. 8 – 27) J. Dolník vidí potrebu reflektovať kultúru dorozumievania podobne ako sa reflektujú otázky jazykovej kultúry. Hovorí, že základnou vlastnosťou komunikačnej kultúry nie je dodržiavanie kodifikovanej normy jazyka, ale voľba adekvátnych

komunikačných stratégií v záujme inkluzívnej komunikácie. Za naliehavý problém vidí tendenciu deintelektualizácie, ktorá spočíva v zjednodušovaní komunikácie, so znižovaním recipientskej náročnosti a s povrchným spracúvaní stimulov. Ďalšou z aktuálnych potrieb v komunikácii medzi sociálnymi skupinami, najmä so skupinami s odlišnou znalostnou bázou alebo inými druhmi inakosti, je podľa J. Dolníka je práve inkluzívna komunikácia. V rovnomennom príspevku (2021, s. 3 – 20) autor vyjadruje presvedčenie o potrebe človeka v liberálnej spoločnosti vytvoriť si a kultivovať vlastnú inkluzívnokomunikačnú kompetenciu, aby uvažoval nad svojimi komunikačnými stratégiami v závislosti od komunikačnej situácie – napr. či jeho verbálne správanie nepôsobí paternalisticky alebo nadradene, či je korektné a empatické atď. Cieľom inkluzívnej komunikácie je potvrdenie vzťahu rovnosti v intersubjektívnej aj v interskupinovej komunikácii.

Úvahy v týchto dimenziách už neodrážajú reálnu jazykovú situáciu, ale skôr konštruujú ten ideálny svet, aký by sme si priali, a tým aj makrosociolingvistické reflexie posúvajú na veľmi všeobecnú úroveň. Rozličné druhy spôsobov zachytávania (alebo konštruovania) sociálnej skutočnosti sú vždy aj otázkou hľadania zmyslu a prínosu vedeckej reflexie pre rozvoj disciplíny.

4.4. MIKROSOCIOLINGVISTIKA

Analógiu k sociológii malých skupín môžeme nájsť v mikrosociolingvistike, ktorú chápeme najmä ako typ prístupu zameraného nielen na početne menšie[20] sociálne skupiny, ale najmä na špecifické sociálne formácie s intenzívnou a neformálnou interakciou svojich členov, na ich komunikačné konvencie a výrazové prostriedky. K centrálnym témam mikrosociolingvistiky zaraďujeme najmä reč konkrétnych sociálnych skupín (slangy, registre, diskurzy, reč národnostných menšín, mestskú reč a generačne podmienený jazyk, resp. generačne inkluzívny jazyk, napr. reč orientovanú na dieťa). Osobitne vyčleňujeme konceptuálny okruh príspevkov, ktoré sledujú a interpretujú jazykovednú problematiku na pozadí určitého sociálneho prostredia alebo komunikačnej situácie. Je však prirodzené, že tieto okruhy sa navzájom prelínajú a odlišuje ich najmä zvolený terminologický aparát a zorné pole autorov.

4.4.1. Slang

Slang ako nespisovná varieta národného jazyka je tradičným objektom záujmu mikrosociolingvistiky. Ide o jazyk sociálnych skupín, tzn. jazyk „niekoho“[21]. Nové impulzy do výskumu slangu vnášajú práce B. Hochela (1983) a J. Bosáka (1995).

[20] Menšie vo vzťahu ku skupinám na vyššom stupni abstrakcie vymedzovaným napr. podľa kritéria národnej príslušnosti (Slováci), štátnej príslušnosti (občania SR), geografickej príslušnosti (Európania) atď.

[21] Z angl. *s'language* (*somebody's language*) (podľa Popovičová Sedláčková 2013, s. 11).

Kým Hochel (1983, s. 213) pracuje s výrazom sociolekt(y) a slang chápe veľmi široko ako „súbor nespisovných jazykových prostriedkov“, J. Bosák vidí v slangoch sociálne viazanú semivarietu jazyka (1995, s. 25 – 30) vznikajúcu vrstvením špecifických jazykových prostriedkov na bázu spisovného jazyka.

Začiatok 90. rokov 20. storočia bol významný aj pre výskum slangov, ktorý od jazykovedca vyžadoval prienik do sledovaného komunikačného prostredia a prinášal mu autentickú skúsenosť a presvedčivé výsledky. V tomto období publikovali svoje zistenia o slangu a argote banskobystrickí sociolingvisti. O profesijnom slangu medikov písala v SR J. Klincková (*Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov*, 1990, s. 327 – 334). Za slangizmy považuje „len tie lexikálne prostriedky, pre ktoré je charakteristická expresívnosť, nestálosť (variabilnosť), prejavujúca sa v tendencii tvoriť viacčlenné synonymické rady, aktuálnosť a gestačnosť (s. 327). Pripomína (s. 329), že slang môže byť funkčným prvkom v komunikácii, preto nie je adekvátne vnímať ho ako dezintegračný činiteľ a podobne jeho výrazové prostriedky (napr. univerbizáty a prenesené pomenovania) nie je adekvátne hodnotiť ich len ako nespisovné (napr. *panelák, porážka, lupienka*).

Výskum argotu, ktorý na prelome 80. – 90. rokov uskutočnil P. Odaloš, predstavil v Slovenskej reči vo viacerých textoch. Najprv vyšiel *Argot v súčasnej jazykovej situácii na Slovensku* (1990, s. 233 – 238), neskôr *Poznámky o argote odsúdených* (1992, s. 289 – 297) a napokon sumarizujúci *Prehľad a problematika výskumu argotu na Slovensku* (1993, s. 235 – 243). P. Odaloš približuje zámer, metódy a rozličné okolnosti, ktoré sprevádzajú snahu preniknúť, hoci len výskumne, do komunikačných kódov podsvetia. Autor získaval jazykový materiál v bezprostrednom kontakte s osobami vo výkone trestu formou riadeného rozhovoru a zvukového dotazníka. Zameriava sa na argot asociálov a ponúka podnety na ďalšie bádania tajnej reči a tzv. sylabického kódu.

Jeden z najaktuálnejších prístupov k výskumu slangu v SR obsahuje rozsiahly text Z. Sedláčkovej *Lingvokultúrne východiská k interpretácii súčasného slangu slovenskej mládeže* (2012, s. 12 – 30). Koncentruje sa na slang 13- až 19-ročných tínedžerov ako na prirodzený výraz každodenných činností v ich špecifickom životnom štýle s cieľom nájsť „prototypické domény aktuálnej mládežníckej kultúry“ (s. 14). Autorka prináša prehľad lingvokultúrnych východísk k interpretácii slangu, rozlišuje osobitosti slangu determinované jazykovými a mimojazykovými faktormi a ilustruje ich veľkým množstvom príkladov. V jej prístupe nie je nič z dávneho pohľadu na slang cez prsty. Naopak, slang tínedžerov sa tu javí ako hravá, kreatívna reč, ktorá dokáže vzbudzovať sympatie.

Hĺbkové štúdium jazyka konkrétneho sociálneho prostredia dokáže ovplyvňovať a aktualizovať chápanie podstaty a povahy slangov. Býva príležitosťou na verifikáciu platnosti prijímaných opisov a postojov. Pri opise slangu z prostredia ochot-

níckeho divadla takúto možnosť využili O. Orgoňová, A. Bohunická a J. Beňová v článku *Profesionalizmus známy-neznámy* (2020, s. 28 – 41). Na príklade divadelníckej subkultúry relativizujú predstavu o „profesionalizmoch ako izolovaných pomenovaniach bez zapájania do synonymických či antonymických vzťahov“ alebo že pre ne nie je typická metafora a regionálne odchýlky. Poukazujú na jav deprofesionalizácie sociolektu a stieranie hraníc medzi zasvätenými (insidermi) a nezasvätenými aktérmi komunikačných udalostí ako tendenciou, ktorá prispieva k inkluzívnej komunikácii medzi rôznymi subkultúrami. Profesijnú reč a jej výrazivo považujú za prostriedky tzv. graduálnej demokratizácie v spoločnosti.

4.4.2. Komunikačné prostredie

Charakteristiku sociálno-komunikačných prostredí odlišujeme od opisu slangu. Slang je viazaný na svojich používateľov, kým opis komunikačného prostredia bude širší, pretože zahŕňa nielen nositeľov slangu, ale aj ďalších aktérov, ktorí spoluvystupujú v danom prostredí, ale nemajú slangovú kompetenciu. Príkladom je opis komunikačného prostredia nemocnice (v Michalovciach), ktorý prinášajú články F. Ruščáka a J. Farkašovej (*Slovenčina v súčasnom nemocničnom komunikačnom prostredí I., II.*, 2008, s. 65 – 74; 139 – 148). Zo štúdií vidieť, že slang je len jednou výrazovou formou komunikácie v nemocničnom prostredí, ktoré obsahuje dve odlišné zóny sociálneho kontaktu. Autori vymedzujú internú zónu, prirodzenú pre slang a zmiešané, tzv. akomodačné prostredie, v ktorom dochádza zo strany lekárov k akomodácii (akomodačnému komunikačného správania) prepínaniu jazyka s ohľadom na pacienta (s. 62). Ukazuje sa tiež, aké je náročné odpovedať na otázku, „aká je slovenčina v nemocničnom prostredí“, ak zisťujeme príliš široké spektrum javov (slangové slová, postoje k jazyku, k úrovni verejných prejavov, názory na chyby v slovenčine, na cudzie slová atď.).

4.4.3. Register

Termín *register* uviedla do slovenskej jazykovedy D. Slančová a chápe ho ako „sociálne podmienené konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie“ (Slančová – Zajacová 2007, s. 154). Takéto správanie v interakcii medzi dospelými a deťmi bolo predmetom dlhodobých a intenzívnych výskumov, pričom pojem register sa uplatnil aj pri vymedzení komunikačnej stratégie nazvanej ako reč orientovaná na dieťa, resp. reč matky orientovaná na dieťa. A. Brestovičová v článku *Partikuly v reči matiek orientovanej na dieťa* (2014, s. 19 – 31) predstavuje túto reč ako základný subregister reči orientovanej na dieťa a všíma si na ňom distribúciu a funkciu častíc. Na základe nahrávok autentických komunikačných situácií potvrdzuje vysoký výskyt častíc ako emocionálno-afektívnych prvkov a registrových markerov autority.

Autori SR venujú pozornosť aj takým exkluzívnym témam, ako je jazyk skupiny aktérov v rámci katolíckej cirkvi – exorcistov. M. Bodnárová v článku *Exorcistický komunikačný subregister v kontexte náboženskej komunikácie a slovenskej lingvistiky* (2019, s. 288 – 306) využila koncept komunikačného registra na zachytenie jazykových prostriedkov a komunikačných stratégií kňazov, ktorí sa venujú modlitbám za uzdravenie a oslobodenie veriacich od zlého. Neskôr opis precizovala na prejave individuálneho aktéra (*Prienik exorcistického a charizmatického komunikačného subregistra u rímskokatolíckeho kazateľa Martina Harčára*, 2021, s. 78 – 103)

Výraznú sociolingvistickú orientáciu zaznamenávajú aj onomastické výskumy v SR, ktorými prispievajú k rozvoju subdisciplíny s názvom socionomastika. K jej lídrom patrí J. Krško, ktorý integroval pojem registra do konceptu skúmania vlastných mien v komunikácii ako prieniku sociálneho a onymického priestoru. Sleduje sociálnu variantnosť komunikačných situácií, ktoré determinujú pomenovací proces a jeho výsledok – pomenovania členov sociálnych skupín (*Antroponymá používateľov sociálnej siete Facebook ako súčasť antroponymického komunikačného registra*, 2018, s. 58 – 75).

4.4.4. Diskurz

Termín diskurz je pre sociálne orientované výskumy jazyka zásadný, pretože zdôrazňuje parolový charakter jazyka a jeho používanie vníma ako sociálnu prax. Za diskurz môže byť považovaný akýkoľvek verbálny prejav, ktorý je vo vzájomnej interakcii s inými prejavmi. Užší význam diskurzu sa vzťahuje na dialóg a diskusiu ako na komunikačný proces, ale aj na výsledok tohto procesu. Diskurzy bývajú konkretizované prostredníctvom určujúcej témy a oblasti spoločenského života, v ktorej sa objavujú alebo ktorú vytvárajú (Nekvapil 2017). Tento typ chápania diskurzov ako špecifickej abstrakcie danej kombináciou tematickej orientácie a mediálnej ukotvenosti sa prejavuje napr. v štúdii N. Kolenčíkovej *Predvolebný diskurz v prostredí sociálnych sietí z pohľadu pragmalingvistiky* (2018, s. 143 – 159) Autorka v nej pripomína veľký definičný rozptyl diskurzu[22] a chápe ho ako „multidimenzionálny jav zahŕňajúci na jednej strane súbor výpovedí či textov (reprezentujúcich jeho lingvistický aspekt) a na druhej strane komplex konkrétnych a jedinečných spoločenských, psychologických, kognitivistických a ďalších činiteľov, v rámci ktorých tieto výpovede či texty komunikujú a fungujú“ (s. 144). Venuje sa politickému diskurzu v prostredí sociálnych sietí, a to v čase pred parlamentnými voľbami na Slovensku v roku 2016. Analyzuje tzv. pragmatokomunikačný

[22] a) Diskurz ako forma textu a súbor výpovedí so vzťahom k istému prostrediu, funkcii alebo komunikačnej situácii, rečová udalosť v komunikačnej situácii, b) diskurz ako prelínanie textu a kontextu, c) diskurz ako konkrétna a aktualizovaná reprezentácia rozličných aspektov sveta (s. 144).

potenciál kampaní vzhľadom na zvolené komunikačné stratégie a výrazové prostriedky jednotlivých politických strán.

Dve štúdie S. Ondrejoviča (*Purizmus v diskriminačnom diskurze I., II.*, 2020, s. 127 – 142; 2021, s. 243 – 264) sú metareflexívne. Ich objektom je tzv. diskriminačný diskurz,[23] teda taká sféra komunikácie a taký spôsob využitia jazyka, ktorý vedie k poškodzovaniu jedného zo zúčastnených aktérov. Autor vymedzuje diskriminačný diskurz v rámci aktuálnej diskusie o právach a slobodách človeka v súčasnej spoločnosti. Snaží sa pomenovať podoby, ktorými sa purizmus prezentuje v celospoločenskej diskusii o týchto právach, ale najmä vo vzťahu k používaniu jazyka. Všíma si ideológie a ich sociálne praktiky ako lingvicizmus, homogenizmus, konzervativizmus, protekcionizmus, štandardizmus, ktoré ideovo (de)formujú podstatu komunikácie, zasahujú do konvencií verbálneho správania a obmedzujú jeho prirodzenosť.

O tom, že sociolingvistické uvažovanie sa diferencuje a rozvíja v mnohých konceptuálnych líniách, svedčí článok Z. Dobríka *Konštruovanie významov v koronavírusovom diskurze* (2020, s. 307 – 323), ktorý vychádza z idey sociálneho konštruktivizmu. Jazyk je v tomto koncepte nielen nástrojom odrazu skutočnosti, ale jej spoluvytvárania prostredníctvom toho, ako konštruujú významy jednotliví aktéri spoločenského diskurzu. Autor na príklade koronavírusového diskurzu na Slovensku a v Nemecku predstavil spôsoby, akými predstavitelia inštitucionálnej moci v týchto krajinách narábali s jazykom v komunikácii s verejnosťou. Všímal si rozdiely v miere imperatívnosti a direktívnosti zo strany inštitucionálnych aktérov (a vysokú mieru imperatívnosti na Slovensku od začiatku pandémie oproti miernejšej dikcii v Nemecku): „Na Slovensku dominovali v jazyku inštitucionálnej moci od začiatku do konca sledovaného obdobia zo segmentu direktívnych rečových aktov príkazy, zákazy a nariadenia, ktoré sú typickejšie pre poddanskú politickú kultúru“ (s. 322). Naopak, odpor voči direktívnemu konštruovaniu významov v Nemecku pripisuje dlhej tradícii participačnej kultúry, teda vysokej miere účasti aktérov na spoločenskom dianí a verejnej debate o tomto dianí.

4.4.5. Jazyk národnostných menšín (Slováci ako národnostná menšina)

Rozsahom neveľký, ale autentickosťou a erudovanosťou pôsobivý tematický okruh bilingvizmu pre SR rysuje vo svojich prácach M. Sloboda. Prepájajú sa v ňom empirické terénne sondy s aktuálnymi sociolingvistickými trendami a s kritickou reflexiou dominantných prístupov k identifikácii a charakteristike jazyka národnostných menšín. V článku *Jazyk národnostnej menšiny, idiolektné siete a biografie a venuje slovenskej menšine (Slováci v chorvátskom Iloku)* (2004, s. 15 – 36) autor ponúka nielen rozbor nahrávok zo sledovaného prostredia, ale predstavuje ďalší z možných spôsobov uchopenia jazyka národnostnej menšiny bez toho, aby komen-

[23] Téma vyplynula z riešenia projektu *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* (Vega).

toval jeho úroveň. Ak sieť idiolektov považujeme za existenčnú formu jazyka, vyhneme sa stereotypizácii obrazu nositeľa jazyka, čo pomáha zrovnocenniť individuálnych a menšinových nositeľov jazyka s prototypovými nositeľmi. Dôležité je aj praktické zistenie, že autobiografické rozprávanie respondentov v tomto type výskumu prináša autentickejší a komplexnejší materiál na analýzu ako napr. anketa. Česko-slovenskému bilingvizmu sa M. Sloboda venuje v článku *Od aspektov bilingválnej komunikácie k jazykovej asimilácii a retencii: prípadová štúdia slovenskej rodiny v Česku* (2005, s. 338 – 354), v ktorom vyhodnocuje výsledky konverzačnej analýzy z prostredia (vlastnej) slovenskej rodiny v Čechách. Zisťuje, ktoré okolnosti pôsobia na aktérov diskusie pri výbere jazyka a potvrdzuje vysokú tendenciu slovenských bilingvistov k jazykovej asimilácii.

V roku 2015 zorganizovali romanistky M. Barancová a J. Bírová výskum v prostredí slovenskej diaspóry v Španielsku. Publikovaná *Sonda do života krajanov v Španielsku* (2017, s. 264 – 281) približovala zastúpenie a sociálnu charakteristiku expatov a predovšetkým odpovedala na otázku, akým spôsobom si Slováci v Španielsku udržiavajú kontakt s materinským jazykom. Zo štruktúrovaných rozhovorov vyplynulo, že prevažuje sociálna i jazyková asimilačná tendencia Slovákov. Expati využívajú slovenčinu len v domácom prostredí, v kontakte s rodinou na Slovensku a inak väčšinou nevyhľadávajú krajanov, resp. vystačia si s účasťou vo virtuálnych komunitných skupinách na internete.

4.4.6. Jazyk mesta

Pri vymedzovaní pôsobnosti dialektológie a sociolingvistiky vzniká aj otázka, kam patrí výskum jazyka mesta. Je geograficky presne lokalizovaný, no nereprezentuje ho dialekt, ale celý diapazón variet, ktoré sa v danom urbánnom prostredí používajú. Výskumy jazyka mesta sa v Slovenskej reči prezentujú od 90. rokov a pripadajú do vlny variačnej sociolingvistiky (D. Slančová, V. Patráš), ale s jednou výnimkou – článkom *Reč staršej Bratislavy* (1992, s. 351 – 360). K. Palkovič v ňom opísal a lexikálne charakterizoval jazyk „staršej“, čiže predprevratovej Bratislavy, najmä „špeciálne bratislavské výrazy“ z rôznych vecných okruhov. Využil metódy dialektológie a terénny výskum v rokoch 1985 – 1988 založil na rozhovoroch s informátormi („Staršími[24] Bratislavčanmi“), ale aj bez korelácií jeho text zachytáva dobovú výnimočnosť Bratislavy.

V línii banskobystrickej sociolingvistickej školy pokračuje L. Urbancová v článku *Morfologická rovina mestskej reči vo Zvolene* (2007, s. 87 – 104). Podľa nej je „mestská reč založená na javoch, ktoré nemajú základ ani v nárečí, ani v spisovnom jazyku“ (s. 88). Podobne ako v predchádzajúcich výskumoch z oblasti morfológie J. Bosák alebo K. Buzássyová aj L. Urbancová si všíma konkurenciu tvarov

[24] Zachovávame pravopis – písanie s veľkým začiatočným písmenom – K. Palkoviča.

slov pri mennej flexii (napr. G sg. *Bystrice/Bystrici*) alebo pri slovesnej flexii (tvary slovesa *byť* v 2. os. pl. tzv. bolkanie: „*vy ste boli/vy ste bol*). Analyzuje údaje získané bezprostredným rozhovorom a cielenými otázkami v dotazníku. Výsledok vyznieva v prospech jazykovej unifikácie, keďže sa mestská reč približuje k štandardnej variete národného jazyka ako dôsledok toho, že sa mnohé nárečové prvky z kultúrnej stredoslovenčiny dostali do spisovného jazyka a toho, že pre mladšie generácie sú prvou voľbou spisovné tvary.

Jazyka mesta sa týka aj článok J. Findru *Program výskumu rečovej praxe v ústnej verbálnej komunikácii* (2007, s. 257 – 269). Autor v ňom pripomenul prvý programovo sociologický výskum súčasného spisovného jazyka v 60. rokov minulého storočia, ktorý bol progresívny v orientácii na jazyk mesta a na bežnú komunikačnú prax. Aj keď k syntéze zistení tohto výskumu napokon nedošlo, zapojením sa do tohto celonárodného projektu sa prakticky vyskúšali sociolingvistické metódy a položili základy napr. banskobystrickej sociolingvistickej školy v 70. – 80. rokoch minulého storočia (J. Findra, V. Patráš, P. Odaloš, J. Klincková) a tradície sociolingvistických konferencií v B. Bystrici (od r. 1991). J. Findra argumentoval v prospech pokračovania vo výskume jazyka mesta tak, aby sa zachytili charakteristické znaky reči mesta v spontánnych rečových prejavoch, teda aby sa jazyk mesta skúmal v jeho hovorenej podobe. Presne tak to neskôr urobil L. György vo svojom príspevku *Hovorená podoba slovenčiny v mestskom prostredí a stratifikácia slovenského národného jazyka* (2012, s. 151 – 163) na príklade mesta Veľký Krtíš. Mnohovrstvový a heterogénny jazykový obraz mesta chápe v intenciách V. Patráša ako „komplexnú dorozumievaciu sústavu konglomerátneho charakteru ... dynamickú prienikovú varietu, ktorá čerpá prostriedky zo všetkých útvarov národného jazyka“ (s. 159).

4.4.7. Jazyk členov sociálnych kategórií

Významný tradíciou, rozsahom aj aplikačným efektom výskumov je tematický okruh, ktorý sa koncentruje na najnižšie vekové kategórie spoločnosti, na deti.[25] V SR tento okruh vytvárajú predovšetkým autorky z prostredia „prešovskej školy“,[26] D. Slančová, J. Kesselová, Ľ. Liptáková, A. Brestovičová. Štúdie J. Kesselovej *Výstavba dialógu detí I., II.* (1992, s. 269 – 277; 1993, s. 275 – 281) približujú osobitosti dialógu detí na konci predškolského a začiatku školského veku, a to v troch typoch dialógov – v predmetovom, situačnom a sprievodnom. Za bohatý zdroj informácií autorka považuje najmä vzájomný dialóg detí v mikrosituáciách.

[25] Ďalšie práce o detskej reči sú zaradené do časti 4.5., keďže rozlišujeme zameranie: primárne sociokomunikačné (sledujúce všeobecné otázky komunikácie v sledovanej sociálnej skupine) a primárne jazykovedné (sledujúce konkrétne jazykovedné otázky na jazykovom materiáli skúmanej skupiny).

[26] Prešovská univerzita sa stala významným centrom systematického lingvistického výskumu detskej reči a reči orientovanej na dieťa (viac Slančová 2019).

Vzťahy medzi generáciami a spôsoby komunikácie so staršími ľuďmi sa dostali do popredia pri skúmaní tzv. diskriminačnej inštrumentalizácie jazyka a jednej z jeho podôb – ageizmu. P. Bartalošová v článku *Akomodačno-asimilačné procesy v intergeneračnej komunikácii z pohľadu seniorov* (2020, s. 62 – 75) skúmala špecifiká komunikačnej interakcie so seniormi, ktoré spočívajú vo dvoch základných stratégiách – komunikačnej divergencii alebo konvergencii. Autorka opisuje obidva typy prístupov na základe analýzy rozhovorov. Konvergentné stratégie vyjadrujú empatiu a predstavujú adaptáciu komunikantov na potreby seniorov a divergentnými stratégiami sa medzigeneračné rozdiely zachovávajú alebo prehlbujú. Autorkine empirické výskumy potvrdili, že osoby seniorského veku sú z mnohých hľadísk heterogénna skupina a paušalizujúce predstavy o nich sú zdrojom predsudkov a neadekvátnych komunikačných stratégií. P. Bartalošová skúmala aj *Postoje seniorov k anglicizmom v slovenčine (Na základe sociolingvistickej sondy z oblasti Trenčína)* (2018, s. 292 – 310) a overovala konvencionalizovaný predpoklad o odmietavom postoji seniorov k cudzím výrazom. Na základe dotazníka vypĺňaného v teréne získala autentické informácie a vyjadrenia respondentov, ktoré ukázali, že postoje starších dospelých k anglicizmom najviac ovplyvňuje faktor vzdelania a komunikačnej aktivity respondenta (napr. na sociálnych sieťach), pričom väčšina respondentov vyslovila k cudzím slovám anglického pôvodu neutrálny postoj.

4.5. VYBRANÉ JAVY NA POZADÍ KOMUNIKAČNÝCH SFÉR

Do tohto tematického okruhu zaraďujeme príspevky skúmajúce rozličné komunikačné sféry alebo parciálne jazykové otázky sledované a interpretované na pozadí týchto sfér. Dominantou záujmu pre skúmajúci subjekt je jazykovedná problematika (jazyková matéria, procesy jazykového kódovania a dekódovania) reflektovaná v užšie alebo širšie vymedzenom komunikačnom prostredí alebo v komunikačnej situácii. Potreba získavania reálneho, teda autentického jazykového materiálu zo spontánnej komunikácie smeruje výskumnú pozornosť najmä na hovorené prejavy, dialógy v súkromnej alebo verejnej sfére. Takto zamerané príspevky zväčša vychádzajú z empirických výskumov, prinášajú obraz o reálnom fungovaní jazyka a majú praktickú využiteľnosť napr. v didaktickej praxi.

Silnú líniu v SR vytvárajú od konca 90. rokov práce Ľ. Liptákovej, J. Kesselovej, M. Bodnárovej, S. Zajacovej a A. Brestovičovej. Ľ. Liptáková (*Komunikačno-pragmatická dimenzia okazionalizmov v hovorených prejavoch*, 1998, s. 30 – 38) si všíma neuzuálne a spontánne pomenovania a typizuje ich z generačného hľadiska (deti, dospelí), z hľadiska komunikačných sfér a hodnotí ich ako jazykové inovácie s vysokou vitalizačnou funkciou a estetickou, ekonomickou či afirmatívnou hodnotou pre konkrétne komunikačné prostredie. Cyklus štúdií o fungovaní vybraných slovných druhov v komunikácii, predovšetkým v interakcii s detským používateľom

jazyka, publikovala v SR J. Kesselová. V prvej z nich *Substantíva v komunikácii (na materiáli spontánneho dialógu detí)* (1998, s. 272 – 279) približuje svet dieťaťa mladšieho školského veku, ktorý je „konkrétnym svetom vecí a bytostí, ktoré ho obklopujú“ (s. 272). Substantíva fungujú ako slovnodruhová dominanta tohto sveta: „Približne každé desiate slovo v spontánnej detskej komunikácii je konkrétne počítateľné apelatívum a 12 dvanástich najfrekventovanejších substantív tvoria pomenovania z najbližšieho okruhu malého človeka (*mama, voda, deň, babka, škola, kráľ, auto, rozprávka, chlapec, deti, les, ocko* (s. 274). Autorka pozoruje silnú tendenciu u detí preferovať tie typy pomenovaní, ktoré sú najvýraznejším reprezentantom svojho druhu – konkrétne počítateľné apelatíva, čisto akostné kvalitatívno-hodnotiace adjektíva, slovesá pohybu a vlastné kauzatíva a synchrónne nemotivované okolnostné adverbiá (s. 276). V nasledujúcej štúdii dospelými (*O funkcii zámen v dialogickej komunikácii*, 1999, s. 193 – 202) sa J. Kesselová zameriava na fungovanie zámen v dialogickej interakcii detí s dospelými. Opiera sa o autentické zvukové záznamy dialógov a vyhodnocuje komunikatívnu vyťaženosť jednotlivých druhov zámen v komunikácii s deťmi mladšieho školského veku, z ktorých vychádza, že práve zámená (ukazovacie, osobné a neurčité) tvora jednu štvrtinu slov použitých v rozhovoroch. Táto autorka zhodnocuje zozbieraný materiál v ďalších analýzach sústredených na iné slovné druhy v detských výpovediach: *Častice v jazykovom systéme a v komunikácii dieťaťa* (2000, s. 257 – 269), *Status spojok v sémantickosyntaktických vzťahoch spontánneho komunikátu dieťaťa* (2002, s. 129 – 140) a *Komunikačno-pragmatický status osobných zámen v súčasnej hovorenej komunikácii* (2005, s. 129 – 141). Napokon sa dostáva k všeobecnému opisu komunikačnej kooperácie prostredníctvom skúmania spôsobu zapojenia aktérov do komunikačnej situácie – sociálnej a personálnej deixy. J. Kesselová (*Konštruovanie egocentrizmu: pragmatika – gramatika – kognícia*, 2016, s. 304 – 324) sleduje spôsob referovania na aktérov komunikácie. Sústreďuje sa na to, ako sa vytvára egocentrická perspektíva autoreferencie prostredníctvom zámena *ja* v procese ontogenézy detskej reči. Svoj výskum zakladá na audiovizuálnom materiáli zachytávajúcom dieťa (5 – 36 mesiacov) v jeho prirodzenom rodinnom prostredí. Najnovší príspevok v tejto oblasti (*Slovné asociovanie detí hovoriacich po slovensky*, 2022, s. 61 – 79) Ľ. Liptákovej sa už týka kognície a psycholingvistiky. Autorka vyhodnocuje konkrétne detské asociácie na podnetové substantíva (získané empirickým výskumom) a následne ich priraďuje k jednotlivým typom asociácií (paradigmatickým, syntagmatickým, fonematickým, paronymickým). Zistenia načrtávajú podobu mentálneho slovníka a jeho štruktúry u detí.

Ďalšie rozšírenia a prehĺbenia v tomto smere, konkrétne na zvukovej rovine komunikácie s dieťaťom, prinášajú A. Mitrová – J. Sabol – D. Slančová – J. Zimmermann (*Realizácia suprasegmentálnych javov v reči orientovanej na dieťa*, 2006, s. 3 – 17). Rozličným aspektom hovorenej reči (v interakcii dospelých) predstavila

M. Bodnárová (*Terminologická reflexia komunikácie v súkromnej sfére vo vzťahu k hovorovému štýlu a jemu blízkym javom – niekoľko úvah a poznámok*, 2013, s. 174 – 186).

Pre autorov SR bola a je zaujímavá aj náboženská komunikačná sféra. Všímajú si v nej konkrétne žánre, ako napr. J. Findra (*Kázeň v priestore náboženskej komunikačnej sféry*, 2006, s. 129 – 135), alebo diskurzívne techniky, ako M. Bodnárová (*Kolektívny monológ a jeho deiktické aspekty v súkromnej a náboženskej komunikačnej sfére*, 2017, s. 233 – 248), v ktorom autorka stavia do centra pozornosti svedectvo ako primárne ústny monologický náboženský žáner (autobiografického charakteru) tematizujúci duchovnú skúsenosť veriaceho človeka.

Mnohé sociolingvistické témy a motívy sa v SR predstavujú vo svojej kontinuite, vytvárajú línie, cykly a vrstevnice poznania, no pestrosť časopisu dotvárajú články venované jednotlivostiam. Nejde pritom o krátke „rozličnosti" s dlhou tradíciou (aké majstrovsky písal L. Dvonč), ale skôr o úzko zamerané reflexie stredného rozsahu s vysokou výpovednou hodnotou o konkrétnom jave – a s možnosťou ďalšieho zovšeobecnenia. Takým článkom je napr. *Sociolingvistická charakteristika lexémy sranda* (2010, s. 170 – 178) od M. Gavurovej, ktorá túto introspekciu vykonala na základe ankety uskutočnenej na respondentoch z okolia Prešova. Zisťovala výskyt a funkčnosť v výrazu *sranda*, ako aj postoje respondentov k tomuto slovu. Aj keď sa nepovažuje vhodné do verejných prejavov, M. Gavurová tvrdí, že je „pevnou súčasťou lexikálnej zásoby slovenčiny ako – z hľadiska expresivity a emocionálnosti – skôr pozitívne hodnotiaca lexéma. Prispievajú k tomu viaceré faktory: proces jej devulgarizácie, synchrónna slovotvorná nemotivovanosť, existencia bohatého slovotvorného hniezda, ako aj zapojenie do charakteristických syntaktických konštrukcií a komunikačných kontextov" (s. 178). Je pravdepodobné, že tieto faktory ovplyvňujú tendenciu devulgarizácie a prehodnocovania uplatniteľnosti mnohých iných subštandardných výrazov. Vo svetle sociolingvistických prístupov podobne vyhodnocuje S. Ondrejovič podoby slova *parfum/parfém* (1990, s. 304 – 308), J. Wachtarczyková pomenovania *klikať, klikanie* (1998, s. 284 – 290) a *malkáči, veľkáči* (2008, s. 316 – 318). Významnému prehĺbeniu reflexie konkrétneho výrazu pomáha komunikačno-pragmatický prístup, keď sa na daný výraz nazerá z hľadiska aktéra komunikačného aktu. *Častica „tiež" v komunikačno-pragmatických súvislostiach* (2022, s. 89 – 109) umožňuje autorke J. Sokolovej zaraďovať ju medzi „primárne egocentriká slúžiace jednak na vyjadrenie kognitívno-pragmatického postoja hovoriaceho k výpovedi alebo ilokúcii a jednak na kontextualizáciu výpovede" (s. 90) a pripísať jej projekčnú a metalingválnu funkciu. Z veľkého množstva príkladov autorke vyplynuli pozoruhodné zistenia o variačnom potenciáli a o zdrojových doménach fungovania častice *tiež* v komunikácii.

5. ZÁVER

Cieľom nášho príspevku bolo načrtnúť líniu sociolingvistického myslenia, ktorá sa vinula stránkami časopisu od jeho začiatkov, teda v dobách, keď atribúty *sociolingvistický, komunikačnolingvistický* alebo *pragmalingvistický* viali neobjavené niekde v hmlovine Tarantula. Ktorej inej jazykovednej disciplíne by však ohľad na dobovú atmosféru chýbal viac než interdisciplinárne založenej sociolingvistike? Predpokladali sme, že hlbšiemu pochopeniu evolúcie sociálne orientovaného jazykovedného myslenia u nás by prospelo pripomenutie spôsobu, akým uvažovali jazykovedci o vzťahu jazyka a spoločnosti od počiatkov časopisu Slovenská reč. Pretože ten vzťah a jeho zásadnosť si uvedomovali dobre a oddávna. Ak sa pozrieme na vznik časopisu v historickom kontexte, tak je nepochybné, že vznikol ako dôsledok určitej sociálnej potreby, stal sa prostriedkom jej napĺňania a zároveň generátorom ďalších socio-vedecko-komunikačných potrieb našej komunity. „Podnik" menom Slovenská reč vznikol vďaka sociálnemu altruizmu slovenských intelektuálov s cieľom prispieť k upevňovaniu slovenskej národnej identity prostredníctvom odborného kultivovania slovenčiny.

V súlade s názormi klasikov slovenskej sociolingvistiky (J. Bosáka a S. Ondrejoviča) vymedzujeme a načrtávame jednotlivé vývinové štádiá tejto disciplíny tak, ako sa javia v spisbe časopisu.

Predsociolingvistické obdobie v SR pozorujeme v intervale rokov 1932 – 1955. Jedna línia predkonceptuálnych sociolingvistických úvah sa týka najmä jazyka verejne exponovaných sociálnych aktérov (spisovateľov, učiteľov, novinárov, úradníkov) a ich textov (beletrie, novín a časopisov, učebníc atď.). Druhá línia sa vzťahuje na povahu jazyka a jeho úlohy v spoločnosti. Z článkov SR sa prirodzene vynárajú okruhy interakcie jazyka a spoločnosti, v ktorých jazyk vystupuje raz ako súhrn spoločenských konvencií, ako nástroj kultúrnej práce, inokedy ako ideologická nadstavba a napokon aj ako zbraň.

Ďalším článkom v reťazi je tzv. implicitno-leitmotivické štádium sociolingvistiky v SR (1955 – 1979), v ktorom sú sociálne aspekty jazykovedného výskumu výrazné, ale prejavujú sa skôr na pozadí dobových prác alebo v určitých leitmotívoch. Ako dominanta diskurzu sa ukazuje jazyková norma ako sociálna kategória, cieľ výskumu a odraz spoločenských potrieb. K leitmotívom patrí stratifikácia jazyka a s ňou súvisiaca prirodzená diferenciácia teritoriálnych a sociálnych nárečí a účelová antinómia jazykovej systémovosti a prirodzenosti (keďže systémovosť v jazyku neznamená jeho neprirodzenosť a prirodzenosť neznamená absenciu systémových vzťahov).

Tretím štádiom evolúcie sociolingvistického myslenia je súčasná fáza vlastnej sociolingvistiky (vymedzujeme ju od roku 1979), v ktorej sa táto vedná disciplína etabluje ako samostatná, s vlastným metodologickým, teoretickým a terminologickým aparátom, ktorý korešponduje s princípmi novej, komunikačno-pragmatickej paradigmy v jazykovede. Táto vývinová fáza priniesla skutočný boom sociálne, ko-

munikačne a pragmaticky orientovaných výskumov a textov. Vo veľmi rôznorodej skupine autorov SR a vyčlenilo niekoľko konceptuálnych okruhov, ktoré zachytávajú dôležité procesy vo formovaní slovenskej sociolingvistiky (zviditeľňovanie disciplíny u nás, empirické výskumy na začiatku 90. rokov, konflikt systémovolingvistickej a sociolingvistickej paradigmy). Konceptuálne okruhy zachytávajú aj typické objekty sociolingvistického záujmu – jazykovú situáciu, jazyk sociálnych skupín a komunikačných prostredí (slang, diskurzy, jazyk mesta, jazyk národnostných menšín, jazyk seniorov) alebo vybrané jazykové otázky sledované na pozadí komunikačných sfér. Pochopiteľne, toto členenie si nenárokuje na všeobecnejšiu platnosť ani úplnosť, pretože odráža iba výsek sociolingvistických skúmaní a jednotlivé príspevky by z pohľadu kohokoľvek iného mohli byť inak zatriedené, alebo súčasne do viacerých konceptuálnych sfér.

V obsahu najnovších čísel časopisu Slovenská reč nie je núdza o sociolingvisticky orientované príspevky. Vzťah jazyka a jeho používateľov je nevyčerpateľným zdrojom podnetov pre lingvistov, ktorí sa nemusia obávať, že by niektoré leitmotívy tohto vzťahu (napr. jazyková norma, potreby používateľa jazyka) boli raz dokonale a definitívne opísané. Sociolingvistiku, podobne ako jazyk a spoločnosť, zahlcuje entropia nových podnetov, objektov, komunikačných sfér (napr. virtuálne prostredia), aktérov a komunikačných stratégií. Stále pribúda objektov, procesov a javov, ktorých reflexia zo sociolingvistického hľadiska by mohla pomôcť aj v usmerňovaní spoločenskej praxe (napr. výskum diskriminačných a dezinformačných praktík). Bolo by prirodzené, aby časopis Slovenská reč prinášal a motivoval ďalšie a hlbšie poznávanie dynamiky sociálnej a jazykovej interakcie a aby ostal silným aktérom v napredovaní sociolingvistického myslenia u nás.

Literatúra

BOSÁK, J. (1995): Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Ondrejovič, S. – Šimková, M. (eds.): *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. *Sociolinguistica Slovaca 1*. Bratislava: Veda, 17 – 42.

BOSÁK, J. (1996): Dialekty a sociolekty. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 25*. Bratislava: Stimul, 25 – 30.

BUZÁSSYOVÁ , K. – BOSÁK, J. (1984): Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. In: Kačala, J. (ed.): *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava: Veda, 107 – 116.

CURRIE, C. H. (1952): A projection of sociolinguistics. The relationship of speech to social status. In: *Southern Speech Journal*, 18/1, 28 – 37.

ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. – VIŠŇOVSKÝ, E. (1997): *Historické typy racionality*. Bratislava: Iris.

DOLNÍK, J. (2009): *Všeobecná jazykoveda (Opis a vysvetľovanie jazyka)*. Bratislava: Veda.

DVONČ, L. (1957): K otázke sociálnych „nárečí“. In: *Slovo a slovesnost*, 18/3, 180 – 183.

HABERMAS, J. (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns*. *Band 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung.* Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

HODSON, T. C. (1939): Sociolinguistics in India. In: *Man in India*, XIX, 94.

HORECKÝ, J. (1979): Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Ružička, J. (ed.): *Z teórie spisovného jazyka.* Bratislava: Veda, 13 – 22.

HORECKÝ, J. – RÁCOVÁ, A. (1979): *Slovník jazykovedných termínov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
CHOMSKY, N. (1957): *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
JEDLIČKA, A. (1950): Zjišťování mluvnické normy soudobé spisovné češtiny. In: *Naše řeč*, 34/7 – 8, 121 – 132.
KRALČÁK, Ľ. a kol. (eds.) (2015): *Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1997): Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.
LUBAŚ, W. (1979): Socjolingwistyka jako metoda badawcza. In: *Socjolingwistyka*, 2, 11 – 27.
MARKOVÁ, I. (2001): Základné pojmy teórie sociálnej reprezentácie. In: Bianchi, G. (ed.): *Identita, zdravie a nová paradigma*. *Human Communication Studies.* Vol. 7. Bratislava: Veda, 41 – 55.
MISTRÍK, J. (1985): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
NEKULA, M. (2017): Marrismus. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): CzechEncy – *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovnik/MARRISMUS (cit. 25. 12. 2022)
NEKVAPIL, J. (2017): Sociolingvistika. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovnik/SOCIOLINGVISTIKA (cit. 30. 11. 2022).
NEKVAPIL, J. – HOFFMANNOVÁ, J. – HAJIČOVÁ, E. (2017): Diskurz. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovnik/DISKURZ (cit. 8. 12. 2022).
ONDREJOVIČ, S. (1995): Sociolingvistické aspekty jazykovedného výskumu na Slovensku. In: Ondrejovič, S. – Šimková, M. (eds.): *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. *Sociolinguistica Slovaca 1.* Bratislava: Veda, 9 – 13.
PAULINY, E. (1946): *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí*. Bratislava: B. Buocik.
PETRUSEK, M. (1996a): Sociologie jako názorové soužití a střetávání. In: Petrusek, M. – Miltová, A. – Vodáková, A. (eds.): *Sociologické školy, směry, paradigmata*. Praha: Sociologické nakladatelství a Sociologický ústav AV ČR, 8 – 15.
PETRUSEK, M. (1996b): Sociologie malých skupin: In: Petrusek, M. – Miltová, A. – Vodáková, A. (eds.): *Sociologické školy, směry, paradigmata*. Praha: Sociologické nakladatelství a Sociologický ústav AV ČR, 82 – 84.
POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Z. (2013): *Slang v mládežníckom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (1991). Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda. (2. dopln. a preprac. vyd. 1998.)
PRŮCHA, J. (1973): *Sovětská psycholingvistika a některé její pedagogické aplikace*. Praha: Academia.
SKALIČKA, V. (1975): Hranice sociolingvistiky. In: *Slovo a slovesnost*, 36/2, 110 – 115.
SLANČOVÁ, D. (1999): Potrebuje reflexia súčasnej slovenskej jazykovej situácie pojem register? In: Odaloš, P. (ed.): *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. I. diel.* Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 93 – 100.
SLANČOVÁ, D. (2019): Lingvistický výskum vývinu reči slovensky hovoriacich detí: stručný prehľad a bibliografia. In: *Jazyk a kultúra*, 10/39 – 40, 105 – 130. Dostupné na: http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo39-40.html (cit. 19. 12. 2022).
SLANČOVÁ, D. – ZAJACOVÁ, S. (2007): Komunikačný register ako prostriedok verbálnej socializácie dieťaťa. In: Orgoňová, O. (ed.): *Jazyk a komunikácia v súvislostiach II.* Bratislava: Univerzita Komenského, 153 – 163.
URBANČOK, M. (1967): Spisovný jazyk a slangy. In: Ružička, J. (ed.): *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 23 – 28.

TRANSLATOLOGICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Miroslava Gavurová

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Ul. 17. novembra 1, Prešov
E-mail: miroslava.gavurova@unipo.sk

GAVUROVÁ, M. (2022): Research on Translation Studies in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 541 – 563.

Abstract: The present study focuses on translation studies research that has been presented in the Slovenská reč journal over the ninety years of its existence. The aim is to identify the main themes covered by the translatological papers and outline the changing tendencies in the translation studies research published in the journal. The study consists of seven chapters focusing on the main areas prevailing in the respective periods. It shows that in the 1930s and 1940s translation criticism was aimed at the works translated from Church Slavonic and Russian and explored the capacity of the Slovak language in translation. In the post-war period, reflection on literary translation was dominant, including a heated discussion on the translation of specific lexemes from Russian. At the same time, the issues of technical translation were also frequently addressed. Due to the linguistic orientation of the journal, translatological papers also deal with intralingual translation or questions of preserving the stylistic characteristics of the source text. The translation studies research published in Slovenská reč exhibits the features of comparative stylistics, drawing attention to the different means of expression present in the source and target languages respectively. Translatological papers in recent periods aim to contribute to technological progress in translation and incorporate the postulates of corpus linguistics into translation research. Overall, the studies presented thus far provide evidence that the journal Slovenská reč is able to tackle translation issues, synthesizing linguistic and translational approaches.

Keywords: translation studies, literary translation, technical translation, translation criticism, editing, machine translation.

Článok v skratke:

- Za 90 rokov existencie bolo v Slovenskej reči publikovaných 50 štúdií s translatologickou problematikou.
- V 30. a 40. rokoch sa príspevky zameriavali najmä na úroveň slovenčiny v prekladoch.
- Od 50. rokov sa intenzita translatologického výskumu na stránkach Slovenskej reči zvyšuje, s dvoma základnými tematickými okruhmi: umelecký preklad, v ktorom cítiť vplyv sovietskej teórie prekladu; a odborný preklad, ktorý sa dostáva do popredia aj v súčasnosti v súvislosti so strojovým prekladom.
- V 50. rokoch prebehla plodná a živá diskusia o preklade ruskej literatúry do slovenčiny s dôrazom na jazykové a kultúrne špecifiká východiskových textov.
- Osobitná pozornosť bola venovaná prekladom z cirkevnej slovenčiny (30. roky), staroslovienčiny (80. a 90. roky) a reedíciám prekladu.
- Svoje miesto si tu našli aj menej časté translatologické témy ako preklad titulkov či vnútroliterárny preklad.
- Napriek dominancii ruštiny ako východiskového jazyka prekladu dostala od 50. rokov priestor aj kritika prekladov z angličtiny, nemčiny, taliančiny či španielčiny.

1. POČIATKY TRANSLATOLÓGIE V SLOVENSKEJ REČI (30. A 40. ROKY 20. STOROČIA)

Vraví sa, že ak manželský vzťah vydrží 90 rokov, ide o tzv. kamenné alebo žulové jubileum. Pomyselný „vzťah“ Slovenskej reči a translatológie síce *de iure* ešte 90 rokov netrvá, nasledujúci prehľad však ukáže, že bol intenzívny a pevný presne tak, ako to implikuje toto 90-ročné jubileum. A tak hoci pilotná práca s translatologickou tematikou v Slovenskej reči (ďalej aj SR) vyšla až v roku 1935 (v poslednom dvojčísle 9 – 10 tretieho ročníka 1934/1935), a teda do jubilea vzťahu niekoľko rokov chýba, predsa len sa pri 90. výročí založenia časopisu patrí zrekapitulovať témy, ktorými „vzťah“ translatológie a tohto periodika žil. Sú totiž dôkazom, že slovenské myslenie o preklade sa na stránkach Slovenskej reči už od začiatku dynamicky a produktívne vyvíjalo. V prvých ročníkoch SR sa veľká pozornosť venovala jazyku literárnych diel vrátane prekladov, a preto bolo toto periodikum dôležitou publikačnou platformou pre vedu o preklade.

Spomínanou pilotnou prácou k témam prekladu bola štúdia s názvom *Naša prekladová literatúra* (Mihál 1934/1935, s. 260 – 265), ktorá podrobila kritike preklad diela *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda* z cirkevnej slovančiny. Hneď na začiatku tak nastavila smer, ktorým sa bude translatologické uvažovanie v jazykovednom periodiku uberať. Vzhľadom na charakter tohto publikačného priestoru i na dobové okolnosti etablovania slovenčiny aj v preklade nasmerovala celkom pochopiteľne translatologický výskum ku kritike prekladu a čiastočne ku komparatívnej štylistike. Kritika prekladu totiž poukazuje na to, ako sa prekladateľ i cieľový jazyk dokázali vyrovnať so špecifikami východiskového textu (VT) a preniesť ich do textu cieľového (CT), a komparatívna štylistika si zasa všíma rozdiely medzi vyjadrovacími prostriedkami východiskového jazyka (VJ) a cieľového jazyka (CJ).

Je tiež symptomatické, že táto prvá Mihálova štúdia sa zamerala na dielo, ktoré súvisí s našou veľkomoravskou slovesnosťou. J. Mihál vyčíta prekladateľovi J. Stanislavovi lapsusy pri prevode morfologických špecifík východiskovej cirkevnej slovančiny, napr. činné príčastie minulé *-vší*, ktoré autor štúdie J. Mihál nazýva „priechodník minulý na -vší“, (s. 261). Hoci sa tento tvar podľa neho prieči nášmu jazykovému „čutiu“, predsa len ho spisovný jazyk potrebuje na odlíšenie časových vzťahov: *kosiac* (prézent), *skosivší* (préteritum), *skosiac* (futúrum). Ako vidno, Mihál tu exemplifikuje tvarmi rôzneho charakteru (prechodníky a participium), ktorých pojmové i terminologické uchopenie sa nekryje s dnešným, čo takisto dokazuje postupné formovanie sa slovenskej lingvistiky a jej terminologického aparátu. Poukazmi na rozdielne vyjadrovacie možnosti cirkevnej slovančiny a (súdobej) spisovnej slovenčiny je Mihálova štúdia príspevkom ku komparatívnej štylistike.

V rámci kritiky prekladu Mihál upozorňuje na sémantické posuny v preklade: napr. spojenie *postrigъše jь na popovьstvo* je preložené ako *ostrihať vlasy* namiesto

presnejšieho *tonzurovať*; namiesto správneho ekvivalentu *v evanjeliách* alebo *v evanjelistoch* je použitý doslovizmus *v evanjelských knihách*. Nezostáva pritom len pri východiskovej cirkevnej slovančine a cieľovej slovenčine, ale pri argumentácii sa odvoláva na latinskú verziu týchto textov.

V intenciách komparatívnej štylistiky a kritiky prekladu pokračuje J. Mihál v ďalšom svojom príspevku *Z prekladovej literatúry* (1937/1938, s. 45 – 50), kde analyzuje Prídavkov preklad *Juliana Apostatu* od Merežkovského. Jeho výhrady, hoci miernejšie ako pri Stanislavovom preklade, sa týkajú ekvivalentov najmä z pohľadu prekladovej slovenčiny. Mihál si všíma rozličné tvarové či významové nuansy medzi originálom a prekladom a kladie tak základy redakčnej práce, ktorá z prekladu odstraňuje zdanlivo primerané ekvivalenty a nahrádza ich kolokačne typickými či významovo adekvátnejšími (porov. *za stenou bolo počuť* vz. *spoza steny bolo počuť*). Tieto postuláty už naznačujú neskoršiu silnú tradíciu, ktorú má v slovenskom kontexte redakcia prekladu. Dôkazom je presvedčenie, že za vytvorenie zlého prekladu nesie zodpovednosť prekladateľ, ale za vydanie zlého prekladu zodpovedá nakladateľstvo; redaktor nesmie pripustiť, aby takýto preklad vyšiel (Lapárová 1952/1953, s. 307).

Mihál tiež poukazuje na tzv. lexikálnu cudzotu, napr. namiesto *bol prehlásený* správne *vyhlásený*; namiesto *ložnica* správne *spálňa* (1937/1938, s. 45), a oceňuje, ak prekladateľ Prídavok použil „dobré slovakizmy“ (s. 50). Ak niektoré Mihálove náhrady pôsobia zo súčasného pohľadu ako archaizmy (namiesto ekvivalentu *obočie* navrhuje lexému *obrvy*; s. 47), je to výsledok jeho úsilia o jazykovú čistotu prekladov, bez zbytočných vplyvov češtiny.

Zora Jesenská (1942/1943, s. 8 – 17) zdôrazňuje, že pri kritike prekladu treba poznať východiskový text (VT) a nespoliehať sa len na dobrý dojem z cieľového textu (CT). Podľa nej nestačí len to, aby slovenčina prekladu bola pekná a preklad „plynný“. Dobrý preklad sa prejavuje v tom, ako prekladateľ zachytil „charakter a zvláštnosti slohu pôvodiny“ (s. 8), pričom pod označením *sloh* chápe autorský štýl či štýl konkrétnych diel. Jesenská tiež zdôrazňuje, že každý autor píše inak, používa iný typ rýmu, odlišný jazyk a register, čo pri preklade treba rešpektovať. Preto oceňuje, že prekladateľ Gogoľovho *Revízora*, Mikuláš Gacek, neprekladal jednotlivé slová, ale usiloval sa zachytiť „farbistosť“ Gogoľovho jazyka a urobiť slovenský text čo „najjaviskovejším“. Aby dlhšie Gogoľove vety pôsobili prirodzenejšie a aby mali dikciu hovorenej slovenčiny, Gacek ich delí na kratšie, čo Jesenská takisto oceňuje. Voľný preklad a odchýlka od originálu totiž môžu zachytiť pôvodný autorov úmysel „plnšie a výraznejšie, a to i v próze, ako otrocká doslovnosť“ (s. 10). Takýto preklad i pri voľnosti zachytí zvláštnosti pôvodiny – čo z prekladu robí umenie, nielen prostý mechanický prevod originálu.

O to sa napokon Jesenská usiluje aj vo svojich prekladoch. Preto v *Bratoch Karamazovcoch* rešpektuje Dostojevského štýlové konštanty: hovorovosť v opisných častiach (ako dôsledok toho, že Dostojevskij svoje romány diktoval), hyperbo-

lickosť, dramatickosť, komickosť, zvýšenú frekvenciu deminutív na takých miestach, kde v slovenčine nie sú typické (Jesenská 1942/1943, s. 11 – 12). Úlohou prekladateľa je dodržiavať štýlové konštanty aj za cenu „rečových násilností“, pretože sa tak uchová výrazová zvláštnosť originálu. Použitie okazionalizmov a bibličtiny (nie bernolákovčiny) v preklade obhajuje prekladateľka Jesenská tým, že umožňujú zachytiť východiskové okazionalizmy a archaický a obradový charakter bibličtiny dodáva textu slávnostnosť, charakteristickú pre cirkevnú reč.

Príznakový východiskový jazyk teda prekladateľka zachytáva príznakovými prostriedkami slovenčiny: zvláštnym slovosledom, vokatívmi, „priechodníkom minulým“ (*zastavší*). Z. Jesenská tiež rešpektuje výrazové charakteristiky originálu, napr. imituje chybné vyjadrovanie postavy. Ak by to nerobila, výsledkom by síce bol obsahovo totožný preklad, ale nebola by v ňom zachovaná typická reč, ktorou autor v pôvodine charakterizuje postavu, jazyk v preklade by o postave nič nevypovedal. Preto autorka pripomína, že hoci správnosť a čistotu treba v preklade požadovať, pri posudzovaní prekladu to nie je jediné kritérium. Na druhej strane pripúšťa, že ani narúšať normu spisovného jazyka nemožno bezdôvodne. Každý spisovateľ má svoju individualitu a prekladať znamená vcítiť sa do ducha pôvodiny i do autorovho zámeru tak, aby sa zachovala sila a výraznosť originálu. Ani odkláňať sa od originálu nemožno neodôvodnene a bezbreho.

2. *CHUTOR* ČI *LAZ*? DISKUSIA O PREKLADE ŠOLOCHOVOVHO ROMÁNU *TICHÝ DON* (50. ROKY)

Ešte častejšie sa translatologické témy začínajú objavovať na stránkach SR v 50. rokoch 20. storočia. Bolo to spôsobené aj tým, že časopis reagoval na významnú diskusiu o Jesenskej preklade Šolochovovho románu *Tichý Don*, ktorá sa v roku 1951 (od č. 5 z 5. februára 1951) rozvinula v Kultúrnom živote (porov. Uhlár 1951/1952, s. 298). Tak trochu leitmotívom sa v diskusii na stránkach Slovenskej reči stal preklad ukrajinského slova *chutor* slovenskou lexémou *laz*.

V rámci diskusie sa k téme vyjadril Vlado Uhlár (1951/1952, s. 293 – 301). Kým Ján Ferenčík (1951, cit. podľa Uhlár 1951/1952, s. 298) považoval lexému *laz* za nepresný ekvivalent, V. Uhlár vníma tento ekvivalent ako najjednoduchší a najsprávnejší. Argumentuje charakterom niektorých slovenských lazov, ktoré sa podobajú na to, čo pomenúva ukrajinské slovo *chutor*. Zdôrazňuje, že prekladateľ by mal vedieť využívať možnosti cieľového jazyka a vhodne rozširovať významy slov o rôzne odtienky, aby sa slovná zásoba nearchaizovala, ale primerane využila aj v preklade. Preto sa Jesenská usilovala prekladať všetko, čo sa dá, a cudzie slová preberala iba v najkrajnejšom prípade.

V diskusii pokračuje svojím príspevkom samotná prekladateľka *Tichého Donu* Zora Jesenská (1951/1952, s. 301 – 307). Nesúhlasí s Ferenčíkovým názorom, že

umelecké dielo môže byť preložené aj neumelecky a že stačí, ak je umelecký preklad presný, spoľahlivý a v dobrej spisovnej slovenčine. Podľa nej preklad umeleckého diela musí byť tiež umeleckým dielom. Odvoláva sa pritom na sovietskeho teoretika P. Topera, podľa ktorého prekladateľ umeleckého diela „neopakuje jednotlivé slová a syntaktické formy cudzieho textu, ale opakuje proces tvorenia knihy, overuje si voľbu slov, väzieb, syntaktických konštrukcií na živom jazyku svojho ľudu, na vnímaní svojich súčasníkov. Bez toho je preklad iba mŕtvou, nevernou, protiumeleckou kópiou" (Toper 1952, s. 244, cit. podľa Jesenská 1951/1952, s. 303).

Podľa Topera „netreba prekladať jednotlivé slová, ba ani vety, ale reprodukovať myšlienky a obrazy originálu" (s. 303). Jesenská vyvracia názor kritikov, že zachovaním slova *chutor* (ale i ďalších slov ako *kureň*, *arba*, *čekmeň*, *majdan*) by preniesla do svojho prekladu donské ovzdušie. Podľa nej by nepreloženie tohto slova (i ďalších slov) spôsobilo, že text by bol nezrozumiteľný a nebol by prekladom. Nadmerné preberanie slov z východiskového jazyka v preklade je skôr dôkazom nesprávneho chápania vernosti prekladu a prejavom prekladateľovej neschopnosti vyjadriť dielo prostriedkami rodného jazyka, ktorý zrejme prekladateľ dostatočne nepozná a nevie s ním narábať. V preklade možno zachytiť národný charakter diela nie otrockým preberaním slov východiskového textu, ale reprodukciou spoločenských a hospodárskych vzťahov medzi ľuďmi, psychikou postáv a ich vzťahom ku skutočnosti.

Jesenská však nie je a priori proti všetkým cudzím slovám; niektoré sú pomerne známe a tie majú v preklade svoje miesto. Ak sa cudzie slovo prevezme do prekladu ako prvok koloritu, malo by byť použité tak, aby kontext naznačil jeho sémantiku. Ak totiž čitateľ neznámemu slovu nerozumie, toto slovo nedokáže uňho vyvolať predstavu, akú mal čitateľ VT, a to ide proti požiadavke vernosti prekladu. Preto napr. v prospech použitia ekvivalentu *laz* hovoria aj jeho konotácie (niečo izolované od hlavného diania), čo sa kryje s ideovým zámerom VT.

Jesenská (1951/1952, s. 305 – 306) sa tiež prikláňa k Uhlárovej požiadavke vhodne rozširovať významy slov; súčasne však uznáva užitočnosť prebiehajúcej diskusie o jej preklade a pripúšťa, že v počte a charaktere niektorých použitých slov zašla priďaleko. Iné slová však obhajuje tým, že ich používajú slovenskí spisovatelia, sú živé a bežné. Preto jednou z povinností prekladateľa (a spisovateľa) je strážiť bohatosť slovenčiny, neochudobňovať jej výrazové možnosti tým, že niektoré slová sa budú vyhlasovať za archaizmy, hoci nimi nie sú, a zbytočne slovenčinu nepresycovať cudzími slovami.

Š. Peciar (1952/1953, s. 155 – 160) v reakcii na Jesenskú a Uhlára konštatuje nedostatok všeobecnej teórie prekladu, čo spôsobuje, že sa o otázkach prekladu boja diskutovať prekladatelia i jazykovedci. V súlade s dobovým naratívom to Peciar pripisuje buržoáznej jazykovede, keďže napr. štrukturalizmus sa podľa neho týmto

otázkam vyhýbal. Peciar vidí vzor v sovietskej literárnej kritike, ktorá vedie „nemilosrdný boj proti krajovým výrazom, proti provincionalizmom, proti žargónovým výrazom i proti zastaralým slovám v spisovnom jazyku“ (s. 156). V tomto duchu je Peciar proti používaniu niektorých slov v Jesenskej preklade *Tichého Donu*, napr. slova *rab* vo výraze *rab boží* namiesto kolokačne typického *sluha boží*. Odmieta bezvýhradne prijímať zásadu oživovania zastaraných slov, dáva však za pravdu Jesenskej, podľa ktorej ukrajinské prvky treba prekladať, ak nie sú v našej literatúre známe. Nepreložené slová totiž znečisťujú jazyk a pre čitateľa robia dielo nezrozumiteľným. Prekladateľ preto musí starostlivo zvážiť mieru tzv. „nepreložiteľných“ pomenovaní neznámych reálií. Aj Peciar je za prekladanie slova *chutor*; namiesto ekvivalentu *laz* však navrhuje „neutrálne“ lexémy *dedina*, *dedinka*.

Peciar tiež súhlasí s Toperom (a Jesenskou), že prekladateľ si overuje slová, väzby a syntaktické konštrukcie na živom jazyku svojho ľudu (Jesenská 1951/1952, s. 303). Nestotožňuje sa však s tým, že Jesenská preložila ukrajinské vety v dialógoch nie do spisovnej slovenčiny, ale do spišského nárečia. Ľudovosť podľa neho nespočíva vo vnášaní akýchkoľvek prvkov ľudovej reči, ale len tých, ktoré sú súčasťou celonárodného jazyka. Nie je pritom jasné, kde vedie dištinktívna čiara medzi prípustnými a neprípustnými prvkami ľudovej reči.

Peciar priznáva, že je ťažké riešiť preklad diela, v ktorom sú použité dva príbuzné jazyky ako ukrajinčina a ruština, ale použiť akékoľvek nárečie podľa neho nie je riešením. Tu sa vyjadruje k veľmi dôležitej otázke, s ktorou sa musia často vysporiadať prekladatelia, a to otázke prekladu dialektu z VT do CT. Podľa Peciara ak sa už zvolí nárečie, nech je čo najbližšie spisovnej slovenčine (teda stredoslovenské nárečia) alebo nech sa z iných nárečí vyberú také prostriedky, ktoré majú predpoklad stať sa celonárodnými. Ide najmä o lexikálne prvky, menej už o hláskoslovné a gramatické prvky. Nárečové prvky by sa navyše mali používať v reči postáv, nie v autorskej reči, a nemali by sa nadužívať, aj keď je vo VT veľa dialektizmov. Treba rešpektovať, že situácia v každom jazykovom spoločenstve je vo vzťahu k dialektizmom v umeleckom texte odlišná.

Peciar sa domnieva (1952/1953, s. 159), že do pojmu vernosti a presnosti prekladu treba zahrnúť voľbu výrazových prostriedkov, čo je najmä otázka štylistická; preto je dobrý preklad predovšetkým otázka štýlu. Nazdáva sa však, že Jesenská kladie až priveľký dôraz na tzv. „emočnú silu slova“ a nadužíva citovo podfarbené a neobvyklé slová na úkor bežných a zaužívaných slov.

K diskusii o Jesenskej preklade slova *chutor* sa vracia aj J. Horecký (1952/1953, s. 270 – 274). Jeho postoj je kritický: podľa neho sa príliš detailne rozoberá preklad jednotlivých slov, uvažuje sa, do akej miery sú prípustné nárečové či archaické slová. To napokon vyúsťuje do celkom nepodstatnej otázky, či má prekladateľ ruské slovo *chutor* preložiť do slovenčiny slovom *laz* alebo či ho má nechať nepreložené

ako pomenovanie špecificky ruských reálií. Lenže tu ide skôr o to, či je východiskové slovo priemernému čitateľovi dosiaľ neznáme, či podľa kontextu čitateľ vie odhadnúť sémantiku slova.

Napokon sa k polemike o preklade slova *chutor* krátko vyjadruje aj L. Dvonč (1957, s. 67). Pripomína, že hoci cieľový ekvivalent *laz* pomenúva iný typ usadlosti ako východiskový *chutor*, ak sa budú neustále zdôrazňovať rozdiely medzi denotátmi východiskového a cieľového pomenovania, množstvo pomenovaní sa nebude dať preložiť, lebo medzi množstvom denotátov jestvujú sémantické rozdiely. Preto netreba robiť z každého cudzieho slova nepreložiteľnú reáliu.

3. KRITIKA UMELECKÉHO PREKLADU (50. ROKY)

Ako reakciu na to, že sa diskusia o preklade nerozvíjala dostatočne, publikovala SR tri referáty (Sekaninová-Čulenová 1952/1953, s. 243 – 247, Malíková 1952/1953, s. 247 – 251, Lapárová 1952/1953, s. 251 – 254) o translatologických prácach sovietskych teoretikov A. V. Fjodorova a B. A. Grifcova.

V práci *Spôsoby a úlohy umeleckého prekladu* A. V. Fjodorov pripomína, že presnosť prekladu je relatívny pojem, lebo ak sa dodrží presnosť voči originálu v jednej veci, nemusí sa to podariť v druhej (Sekaninová-Čulenová 1952/1953, s. 244). S odlišným kultúrnym a jazykovým charakterom prekladaného diela sa možno vysporiadať buď zameraním na cieľový (materinský) jazyk, alebo na východiskový (cudzí) jazyk, alebo neutralizáciou týchto prvkov. Tento prístup sa do istej miery prekrýva s koncepciou naturalizácie, exotizácie a kreolizácie (Vilikovský 1984). Pri neutralizačnom preklade sa však stiera svojráznosť originálu a jeho charakteristické prirovnania a obrazy. Cenné sú Fjodorovove návody, ako postupovať pri preklade dialektizmov a tzv. barbarizmov.

V ďalšej svojej práci *Základné otázky teórie prekladu* Fjodorov konštatuje, že všetky preklady majú spoločný cieľ: čo možno najbližšie oboznámiť čitateľa, ktorý neovláda jazyk originálu, s daným textom (alebo s obsahom hovoreného slova); a majú spoločnú úlohu: vyjadriť prostriedkami jedného jazyka to, čo bolo vyjadrené prostriedkami iného jazyka, a nenarušiť pritom jednotu obsahu a formy. Prekladatelia by mali dobre ovládať východiskový i cieľový jazyk a byť dobre oboznámení s vecou, o ktorej sa v diele hovorí (Malíková 1952/1953, s. 247). Fjodorov tiež pripomína, že jednotlivé jazyky majú rôzne vyjadrovacie prostriedky a pri preklade sa musí zachovať čo najväčšia presnosť s tými prostriedkami, ktoré má CJ k dispozícii.

Podľa Fjodorova je úloha prekladu v prvom rade štylistická a na výbere lexikálnych a gramatických prostriedkov záleží. Tento výber je určovaný zameraním prekladu a rešpektovaním noriem, ktoré existujú v jazyku pre daný štýl (Malíková 1952/1953, s. 249). Napr. v náučných textoch slúžia termíny a syntax na jasné pretlmočenie myšlienky, a preto v odbornom preklade možno rozbiť vetu, zmeniť slovo-

sled, spojiť niekoľko viet. Pre krásnu literatúru je charakteristická variabilita výrazových prostriedkov pri výstavbe obrazu, ktoré spolupracujú na vytvorení umeleckého účinku.

B. A. Grifcov sa nazdáva, že prekladateľ sa musí podriadiť štýlu originálu, t. j. zrieknuť sa svojich vyjadrovacích preferencií. Nesmie tiež upadnúť do prekladateľského žargónu: kým v pôvodných jazykových prejavoch sa prekladateľ vyjadruje prirodzene, pri preklade sa dostáva do zajatia VT, nechce vynechať ani jedno slovo a používa zvraty typické pre VJ. Je to spôsobené tým, že kým spisovateľ veci najprv vidí, až potom ich pomenúva, prekladateľ najprv pomenúva a až potom si predstavuje. Slabý prekladateľ vidí iba individuálne slová, a tak riziko preňho predstavujú frazémy či prevzaté slová, ktoré do CJ nemusia by prevzaté so všetkými významami (Lapárová 1952/1953, s. 252 – 253).

Do série štúdií o kritike prekladu prispieva aj P. Branko (1952/1953, s. 215 – 219). Pripomína, že sa nestačí venovať len kvalite prekladov, ale treba skúmať aj stav prekladovej kritiky. Úlohou každého posudzovateľa prekladu je zistiť, ako sa prekladateľovi podarilo preniesť výrazové bohatstvo originálu do CJ. Preto musí byť súčasťou analýzy prekladu jazykový rozbor. Ten však v súdobých recenziách prekladov podľa Branka takmer úplne chýba alebo sú v nich použité len vágne konštatovania o „výstižnom“ či primeranom preklade. Ak preklady neprešli detailným rozborom, nemožno ich na základe niekoľkých chýb označiť za nevyhovujúce, ani ich nemožno hodnotiť paušalizujúco pozitívne. Len detailný rozbor prekladov môže prispieť k rozvoju domácej i prekladovej literatúry.

Málo sa tiež uplatňuje pravidlo o rešpektovaní už existujúceho prekladu pri jeho citovaní v inom preklade, čo Branko dokumentuje príkladmi. S dôslednosťou sebe vlastnou Branko kritizuje tiež interferencie češtiny v prekladoch českých textov do slovenčiny, pretože na takýchto zdanlivých „malichernostiach“ stojí a padá štylistické majstrovstvo prekladateľa. Apeluje na tých, čo „v praxi narábajú s jazykom v umeleckých dielach“, aby svoje poznatky zovšeobecňovali, zverejňovali a tak položili základy didaktiky prekladu.

Branko takisto žiada, aby tí, ktorí posudzujú preklady a hodnotia ich ako nekvalitné, boli sami otvorení sebakritike, pretože ani oni nie sú neomylní a aj kritizovaní by takto kritiku lepšie prijali. V duchu sebakritiky Branko upozorňuje na chyby vo svojom preklade Gorkého tetralógie.

Ako nekompromisný kritik sa prejavil aj J. Mihál (1954, s. 186 – 190), ktorý podrobil tvrdej kritike Jesenskej preklad *Tarasa Buľbu*. Prekladateľke vyčíta prekladové kalky, zbytočné novotvary, zjemňovanie či zosilňovanie výrazu, vynechávanie slov či viet, pričom jeho neutrálny kritický tón miestami prechádza do ironického. To je tak trochu v rozpore s jeho vlastnou požiadavkou, že jazyk prekladu musí byť podrobený dôkladnému rozboru, ktorého výsledkom má byť konštruktívna a poučná

kritika bez invektív (Mihál 1955, s. 169). Mihál požaduje, aby prekladatelia a redaktori boli školenými lingvistami, lebo takto by dobre poznali cieľový jazyk. Prekladatelia totiž používajú len toľko slov, koľko majú vo svojom vedomí (Mihál 1955, s. 169).

Mihál takisto pripomína dôležitosť štylistickej ekvivalencie v preklade; expresívny výraz originálu treba preložiť expresivizmom, idiómy nahrádzať idiómami cieľového jazyka, pri synonymách voliť tie, ktoré sú kontextovo vhodné (napr. *christian pastors*, nie *kresťanskí pastieri*, ale *kresťanskí pastori*). Pri preklade funkčných mien treba zachovať význam, aký majú v pôvodine (napr. *Cruncher – Chrúmač*), a vyhýbať sa neľubozvučným slovám (*poželanija* – namiesto *dobropriania* správne *želania*, *gratulácie*). Doslovný alebo príliš voľný preklad nevystihuje pravý zmysel originálu a strácajú sa významové odtienky (s. 172).

Mihál konštatuje (1955, s. 168), že menšie či väčšie chyby sa vyskytujú v každom preklade, prekladateľ sa však má snažiť, aby ich bolo čo najmenej, aby preklad v čitateľovi vyvolával tie isté dojmy a predstavy ako pôvodina. To sa napokon potvrdilo aj v jeho vlastnom preklade románu *Syn pluku* z ruštiny, na čo poukázala V. Lapárová (1952/1953, s. 304 – 307). Nadväzujúc na štúdie sovietskych teoretikov, Lapárová vyčíta Mihálovi použitie falošných priateľov, napr. rus. *vrag* vs. slov. *vrah*. Podľa nej dobrý prekladateľ myslí vždy vo svojom materinskom jazyku a nenechá sa ovplyvniť rečovými zvratmi z VJ, ktoré sú pre slovenčinu cudzie: „Každá preložená veta musí znieť po slovensky a musí sa podriadiť logike a estetike slovenského jazyka.“ (s. 305). Podotýka, že v slovenčine sú prechodníky a príčastia na rozdiel od ruštiny zriedkavé, takže keď ich prekladateľ použije, nezbavil sa celkom vplyvu originálu. Lapárová poukazuje na výrazy, ktoré ruská teória prekladu volá „otsebiatiny“ (vymysleniny), lebo v origináli sa nevyskytujú; ide napr. o ekvivalenty, ktoré zosilňujú výraz, napr. namiesto nocionálneho slova je použité slovo expresívne. Kritizuje Mihála za použitie príliš írečitých slov, ktorým slovenský detský čitateľ neporozumie. Pripomína výrok ruského teoretika K. Čukovského[1], že zlý preklad je „poburujúce ohováranie autora prekladanej knihy, ale aj zlomyseľné záškodníctvo, ktoré spôsobuje škodu čitateľským masám“ (s. 307).

M. Hayeková (1955, s. 163) vo svojom detailnom rozbore prekladu diela W. Goetheho *Učňovské roky Wilhelma Meistera* zdôrazňuje, že prekladateľ by mal poznať autorove myšlienky, jeho štylistické a jazykové osobitnosti a preložiť i jazykové finesy originálu, aby cieľového čitateľa oboznámil s myšlienkami i s celou umeleckou náplňou diela. Ku Goetheho dielu sa Hayeková vracia v ďalšej štúdii (1957, s. 183 – 190), v ktorej analyzuje preklad románu *Vandrovnícke roky Wilhelma Meistera*. Hoci obom prekladom vyčíta nepresnosti a nedokonalosti, napokon kon-

[1] K. Čukovského a N. Gumiľova celkom nedávno slovenskej translatológii predstavila v komentovanom preklade I. Kupková (2019).

štatuje, že slovenčina oboch prekladov „je na úrovni“. Tým potvrdzuje, že preklad v tom čase mal spĺňať „dvojakú výchovnú úlohu: literárnu i jazykovú“ (Hayeková 1957, s. 190). Hayekovej analýza neadekvátnych prekladových riešení prezentovaná v oboch štúdiách je súčasne komparatívnym návodom, ktorý prekladateľov z nemčiny do slovenčiny upozorňuje na morfo-syntaktické a lexikálne rozdiely medzi oboma jazykmi.

4. OTÁZKY ODBORNÉHO PREKLADU (50. – 70. ROKY)

Už spomínané intenzívnejšie reflektovanie translatologických tém v SR v 50. rokoch 20. storočia sa však nezameriavalo len na otázky umeleckého prekladu, resp. na diskusiu o Jesenskej prekladoch, ako by sa to z doterajšieho prehľadu mohlo zdať. Pozornosť sa obracala aj k odbornému prekladu a prekladu termínov. Prvou zo série štúdií o odbornom preklade je Horeckého práca *Preklady z ruštiny z hľadiska terminológie* (1951/1952, s. 202 – 205). Vzhľadom na dobu publikovania J. Horecký celkom pochopiteľne poznamenáva, že všetky poznatky sa do slovenského prostredia dostávajú z ruštiny, preto je úroveň prekladov z tohto jazyka taká relevantná. Paradoxne však (v tom čase) chýbajú spoľahlivé slovníky, prekladatelia nie sú dostatočne pripravení, nepoznajú sovietske reálie.

Horecký sa zamýšľa nad otázkou, či sa ruské termíny majú prekladať doslovne alebo sa majú nahradzovať zodpovedajúcimi slovenskými termínmi, bez ohľadu na ruské znenie. Za jediný správny považuje druhý spôsob. Argumentuje o. i. tým, že v oboch jazykoch fungujú odlišné slovotvorné modely, a tak ruské termíny či väzby nemožno do slovenčiny prekladať mechanicky. Napr. kým pre ruštinu je typickejšia konštrukcia s nezhodným prívlastkom, v slovenčine je častejší model so zhodným prívlastkom. Alebo kým ruské pomenovanie je dvojslovné (*aggregatnoje sostojanije*), slovenské je jednoslovné (nie *agregátny stav*, ale *skupenstvo*). A opačne: jednoslovné ruské kompozitum má dvojslovný slovenský ekvivalent (*avtostrojenije* vz. *výroba automobilov*).

Termíny preto netreba prekladať, ale hľadať rovnocenné slovenské ekvivalenty. Tam, kde ich niet, sa treba pokúsiť o doslovný preklad, ktorý rešpektuje princípy tvorby slovenskej terminológie, slovotvorné možnosti slovenčiny i jej pomenovacie modely. Odborný prekladateľ by mal poznať reálie, teda denotát, ktorý sa pomenúva, a ovládať termíny, ktoré sa v oboch jazykoch používajú na jeho označenie. Nemožnosť mechanického prevodu termínov Horecký ilustruje na viacslovných pomenovaniach, v ktorých ruské slovo *sad* sa neprekladá automaticky slovenským ekvivalentom *sad*, lebo rus. *detskij sad* je v slov. *materská škôlka*; rus. *botaničeskij sad* je slov. *botanická záhrada*.

Ako sme už naznačili, v počiatkoch existencie stránkach SR v 30. a 40. rokoch, ale čiastočne aj v 50. rokoch sa translatologické práce venovali predovšetkým ume-

leckému prekladu. Podľa J. Horeckého (1952/1953, s. 270 – 274) sa však pri takejto extenzívnej diskusii o umeleckom preklade zabúda na preklad odborných a popularizačných diel, a to napriek tomu, že majú na prekladovej literatúre značný podiel. Akoby sa jazyk odbornej literatúry nevnímal ako dôležitá a rovnocenná súčasť spisovného jazyka.

Keďže dominantou odborného diela je jeho terminologickosť, v odbornom preklade sa najväčšia pozornosť venuje otázkam prekladu odborných termínov. Pri terminológii však nemožno hovoriť o prekladaní, ale skôr o substituovaní cudzojazyčných termínov našimi. Popri dôležitosti prekladu termínov ide pri odbornom preklade o gramatické, syntaktické a štylistické špecifiká odborného textu. Podľa Horeckého nie sú tri požiadavky (presnosť, zrozumiteľnosť a jazyková správnosť) v našich prekladoch vždy dostatočne vyvážené. Zvyčajne je dôraz len na vecnú presnosť na úkor zrozumiteľnosti. Zo snahy o čo najväčšiu presnosť vzniká doslovný preklad a ten nemôže byť uspokojivý, ak sa v ňom zanedbávajú ostatné roviny, ako gramatická, syntaktická a štylistická. Typickým príkladom je vyjadrovanie príslovkového určenia spôsobu, kde proti ruskej prechodníkovej väzbe býva v slovenčine predložková väzba alebo vedľajšia veta.

Dobrý prekladateľ by si mal pred prekladom dôkladne preštudovať štylistické prostriedky daného jazyka, samotného autora a jeho diela a nájsť príslušné paralely v slovenčine. V odbornom preklade sú odchýlky od originálu prípustnejšie než v preklade prózy, lebo v odbornom preklade sa kladie dôraz na jasnosť výkladu, kým v umeleckom diele sa väčší dôraz kladie na formu. Preto je správne, že sa v snahe o väčšiu zrozumiteľnosť pri odbornom preklade čiastočne pozmení stavba viet. Tak ako sa termíny majú substituovať, nie prekladať, rovnako by sa gramatické a štylistické prvky mali nahrádzať rovnocennými slovenskými ekvivalentmi tak, aby sa zachoval celkový ráz originálu. Súčasne sa však má prekladateľ vyhnúť vnášaniu typických cudzojazyčných väzieb do prekladu.

V príspevku o preklade ruského slova *čeriomucha* do slovenčiny sa problematike odborného prekladu venuje J. Rybák (1965, s. 282 – 286). Ukazuje sa však, že medzi odborným prekladom (botanickej) terminológie a jej použitím v umeleckom preklade je rozdiel. Umelecký prekladateľ si pri tejto lexéme volí skôr ekvivalent, ktorý odráža stav v úze (*trpka*), a nie terminologický, slovníkový ekvivalent (*čremcha*), ktorý čitatelia nemusia poznať.

Medzníkom v úvahách o odbornom preklade bola prvá celoštátna konferencia o odbornom preklade, ktorá sa uskutočnila v r. 1972 v Nitre. Konferenčné príspevky z nej boli publikované v zborníku *Preklad odborného textu* (1977) a vo svojej prehľadovej štúdii ich predstavuje J. Mlacek (1977, s. 321 – 326). Dovtedy sa tradovalo, že z pohľadu štylistiky je odborný preklad takmer bezproblémový, akurát treba ustriehnuť terminologickú stránku VT a CT (s. 321). J. Mlacek však odkazom na

Popovičov výrok z *Teórie umeleckého prekladu* (1975) pripomína, že štylistika svojím zapojením sa do výskumov prekladu „zvedečtila“ teóriu prekladu. Recipročne však aj „teória prekladu prehlbuje štylistiku odborného prekladu“ (Mlacek 1977, s. 321). Z Popovičovho príspevku na tejto konferencii Mlacek vyberá konštatovanie, že „aj odborný preklad je vo svojej podstate štylistická operácia, aj keď sa tu neprenášajú estetické, ale vecné informácie“ (Popovič 1977, s. 192, cit. podľa Mlacek 1977, s. 321). Popovič však súčasne pripúšťa, že v odbornom preklade je interpretačná zložka prítomná, hoci je oslabená (s. 192).

Ďalším zásadným príspevkom z tejto konferencie je štúdia *Štylistika odborného prekladu*, v ktorej F. Miko stanovuje o. i. základné výrazové kategórie pri odbornom preklade (Mlacek 1977, s. 321 – 322). Jedličkova štúdia *Lingvistické predpoklady vědy o překladu* z predmetného zborníka (1977) sa venuje uplatňovaniu spisovnej normy v odbornom preklade, fungovaniu tzv. štylistických vrstiev v odbornom preklade aj problematike vnútornej štylistickej diferenciácie odbornej štýlovej oblasti a odrazu tejto diferenciácie pri odbornom preklade (Mlacek 1977, s. 322).

Samotný J. Mlacek sa zameriava na otázku vnútorného štylistického členenia odborných textov, ktorej sa autori v citovaných konferenčných príspevkoch dotkli len okrajovo. Problematika odborného prekladu má svoje špecifické štylistické črty nielen v porovnaní s umeleckým prekladom, ale aj vo vzťahu k diferenciácii odborného štýlu.

Hoci počet a systémové rozloženie výrazových vlastností v jednotlivých národných jazykoch sú približne rovnaké alebo podobné, štýly jednotlivých jazykov sa navzájom odlišujú využitím výrazových kategórií a ich rozdielnou konfiguráciou (Miko 1977, s. 43, cit. podľa Mlacek 1977, s. 324). Ten istý štýl potom nemá v rozličných jazykoch rovnaké vlastnosti. Napr. slovenský popularizačný štýl je v porovnaní s francúzskym popularizačným štýlom oveľa strohejší a málo sa líši od vedeckého štýlu. Vedecký štýl vo francúzštine je menej schematizovaný a uniformovaný, častejšie prechádza do popularizačného či esejistického štýlu. Preto verný, doslovný preklad, ktorý by bol založený iba na ekvivalencii slov alebo termínov, by tu v jednom i druhom smere mohol pôsobiť ako štylisticky neekvivalentný (Mlacek 1977, s. 325 – 326). Táto vnútorná diferenciácia odbornej oblasti sa pri preklade do slovenčiny prejavuje aj tak, že napr. pri anglickom vedecko-náučnom texte môže prekladateľ do slovenčiny ponechať viacej kondenzátorov (prechodníkov, neurčitkov alebo príčastí), ako ich zachová pri preklade populárno-náučného textu, a to aj vtedy, keď sú tieto výrazové prvky v oboch východiskových textoch zastúpené rovnako.

K otázkam odborného prekladu sa Slovenská reč naplno vracia až v novom storočí/tisícročí, keď sa s výraznejším nástupom technológií riešia otázky strojového prekladu (porov. kap. 7).

5. KRITIKA REEDÍCIÍ PREKLADU (50. – 90. ROKY)

V priebehu 90 rokov existencie sa v SR viackrát objavujú analýzy reedícií prekladu, ktoré pochádzajú od toho istého prekladateľa alebo od odlišných prekladateľov. Tieto reedície dokazujú, že prijímajúca slovenská literatúra sa snažila vylepšiť staršie preklady umeleckých diel a priblížiť ich súdobému čitateľovi. Avšak pri revíziách prekladu treba zakaždým pamätať, že druhé vydanie síce dokáže opraviť morfologické, lexikálne či štylistické pochybenia, ale ak sa pri ňom neprihliada na originál, môžu v ňom zostať aj závažné chyby (Sekvent 1976, s. 162).

M. Hayeková (1957, s. 286 – 298) porovnáva dva slovenské preklady románu S. Jókaiho, ktoré vyšli s odstupom 30 rokov. Poukazuje na prednosti a nedostatky oboch prekladových verzií zo stránky jazykovej a sémantickej. Napriek pripomienkam k rozdielnym lexikálnym a štylistickým prostriedkom v oboch prekladoch Hayeková upozorňuje, že spisovná slovenčina za posledných tridsať rokov spravila pokrok.

J. Mihál (1963, s. 239 – 246) analyzuje dva preklady Gogoľovho *Revízora*, starší Gacekov z r. 1936 a novší Jesenskej z r. 1961. Medziiným odkazuje na výrok, ktorý zaznel na konferencii o umeleckom preklade, že „preklad má byť presný tam, kde je to možné, a voľný tam, kde je to nevyhnutné“ (s. 241). Najťažšie sa podľa neho prekladajú idiómy, lebo ich preklad je veľmi individuálny. Prekladatelia by mali „zvážiť jednotlivé slová i štylisticky“ (s. 242): cudzie slovo východiskového jazyka treba prekladať cudzím slovom i v cieľovom jazyku, najmä ak je použité na charakteristiku postavy; expresivizmy expresivizmami, spisovné slovo spisovným, nie žargónovým atď.

Na uvedenú Mihálovu kritickú štúdiu reaguje J. Rybák (1964, s. 91 – 97), odvolávajúc sa na tézy sovietskych teoretikov, napr. F. Fiodorova či N. Čukovského. Viaceré z Rybákových výhrad voči Mihálovmu hodnoteniu sa týkajú spomínaného prekladu idiómov a štylisticky zafarbených slov; pri nich je „hranica medzi správnym a nesprávnym ekvivalentom menej výrazná a pohyblivá, prechod medzi nimi tvorí rad možných a popritom správnych variantov, ktoré síce oscilujú okolo ideálneho možného prekladu, ale pri rozhodovaní o ich výbere hrá veľkú úlohu osobný vkus a názor“ (Rybák 1964, s. 96). To napokon pri preklade idiómov pripúšťa aj Mihál (1963), pričom ani jeden zo zvolených ekvivalentov nemusí byť nesprávny (Rybák 1964, s. 96). Rybák Mihálovi vyčíta, že miestami je jeho komentár nesprávny a správnejší je Jesenskej ekvivalent, ktorý Mihál kritizuje (1963). Podľa Rybáka by realizácia Mihálových požiadaviek na preklad z ruštiny do slovenčiny mohla utvrdiť tie vlastnosti niektorých prekladov, ktoré znižujú ich hodnotu.

Reedíciu prekladu skúma aj M. Lesná (1959, s. 226 – 230), vychádzajúc z premisy, že každé umelecké dielo – teda aj preklad – treba zdokonaľovať. V tomto prípade ide o reedíciu prekladu Gladkovovej *Povesti o detstve* jeho pôvodnou prekla-

dateľkou Z. Jesenskou. Lesnej analýza ukázala, že v 2. vydaní prekladateľka spolu s redaktorkou pristúpili nielen k zvyčajným pravopisným úpravám v súlade s novou normou, ale v revízii prekladu boli ešte dôslednejšie: zmenili nenáležité ekvivalenty, rusizmy, tzv. falošné ekvivalenty, doslovizmy, upravili slovosled, frazémy a pod. M. Lesná konštatuje, že aj keď sa prekladateľka takto naoko vzdialila od autorových slov, dostala sa paradoxne bližšie k jeho pôvodnej myšlienke.

F. Ruščák (1980, s. 80 – 86) ako štylistik pracuje vo svojej štúdii s termínmi ako štylistické schopnosti prekladateľa či štylistická primeranosť, ktoré používa pri porovnaní prekladov *Otca Goriota* od dvoch prekladateľov, Eleny Turcerovej-Devečkovej z 30. rokov a Ľ. Nováka zo 70. rokov 20. storočia. Z tohto porovnania sa mu novší Novákov preklad javí na veľmi dobrej štylistickej úrovni, lebo približuje text súčasnému čitateľovi, vyznačuje sa hovorovou ľahkosťou a rešpektuje jazykovú normu a variabilitu použitej slovnej zásoby.

Dvom slovenským prekladom *Života Konštantína* a *Života Metoda* zo staroslovienčiny sa venuje E. Krošláková (1985, s. 193 – 197), porovnávajúc preklad J. Stanislava (1934) a P. Ratkoša (1977). Sústreďuje sa pritom na otázku redundancie v staroslovienčine, v ktorej boli frekventované analytické, slovesno-menné konštrukcie. Novší preklad od P. Ratkoša sa jej javí ako funkčný, keďže uprednostňuje zrozumiteľnejšie a ekonomickejšie jednoslovné slovesné ekvivalenty a tak odstraňuje výrazovú redundanciu.

K slovenských prekladom *Života Konštantína* a *Života Metoda* zo staroslovienčiny sa Krošláková (1993, s. 216 – 223) vracia ešte po vydaní tretieho prekladu, pričom analyzuje výber a funkciu slovies dicendi v uvádzacích vetách. Všetky tri porovnávané preklady si zvolili odlišný postup pri preklade týchto slovies, pričom vidové charakteristiky ekvivalentov a ich syntaktické zapojenie do textu (v polovetnej konštrukcii alebo v priraďovacom súvetí) preklad aktualizovali a spravili pre súdobého čitateľa prijateľnejším.

6. ŠPECIFICKÉ TRANSLATOLOGICKÉ TÉMY (50. – 90. ROKY)

Slovenská reč sa v priebehu svojej existencie venovala aj špecifickým témam, ktoré sa v translatologických prácach celkovo neobjavujú často.

A. Pranda (1957) analyzuje preklad spevoherných libriet, keďže otázke jazykovej a deklamačnej správnosti sa nedostáva dostatok pozornosti ani od jazykovedcov, ani od hudobných teoretikov, a to napriek jej závažnosti. Pranda svoj príspevok považuje za prvý v tejto oblasti, a tak stanovuje zásady prekladu spevoherného libreta: zásadu jazykovej správnosti, vecnosti a pravdivosti; zásadu ľubozvučnosti a spevnosti; zásadu správnej organizácie dĺžky slabík a nôt.

V súlade s tendenciami dobovej prekladovej kritiky Pranda vyzdvihuje v prekladoch spevoherného libreta upevňovanie slovenčiny. Okrem nej však v preklade

tohto typu zdôrazňuje zásadu ľubozvučnosti, ktorá kladie do popredia vokály, ich pravidelné striedanie s konsonantmi a správnu konsonantickú asibiláciu. Zásadu ľubozvučnosti však Pranda podriaďuje požiadavke správnosti prekladu. Treťou zásadou správneho prekladu spevoherného libreta je primeraná organizácia dĺžok slabík a nôt: „Aby preklad vyhovoval požiadavkám hudobnej výstavby opery a operety, musí sa podriadiť tej organizácii nôt, aká je v origináli" (s. 161). To znamená dlhú slabiku podpísať tam, kde je dlhá nota, a krátku tam, kde je nota krátka. Nie vždy je to však možné, čo prekladatelia a samotní hudobní interpreti riešia rôznymi technikami, ktoré Pranda vymenúva a exemplifikuje.

Menej tradičnou, no kľúčovou problematikou prekladu filmových titulkov sa vyznačuje rozsiahla priekopnícka štúdia P. Branka (1951/1952, s. 214 – 233). Jej autor upozorňuje, že dosah filmových titulkov je oveľa väčší ako dosah knižného prekladu či prekladu divadelnej hry. Na jednej strane sú na prekladateľa titulkov také isté požiadavky ako pri iných typoch prekladu (znalosť jazykov i reálií). Na druhej strane je preklad filmových titulkov osobitý, lebo býva oproti rozsahu pôvodných dialógov až o polovicu menší. Jednotlivé scény totiž znesú len určitú dĺžku titulku, ktorú nemožno prekročiť. K požiadavke presnosti prekladu pristupuje úloha zachovať to, čo je kľúčové pre pochopenie zmyslu. Takáto výrazová skratka je možná aj preto, že film je syntézou štyroch umení, takže ostatné zložky môžu verbálnu zložku doplniť i čiastočne nahradiť. Preto prízvukuje, aby sa preklad titulkov robil z filmu, nie z dialógovej listiny, lebo napr. rôzne nápisy, ktoré sa vo filme objavia na obraze, často v dialógovej listine nie sú a ostávajú nepreložené, čo je chyba.

Branko sa veľmi ostro a kriticky vyjadruje k úrovni slovenských titulkov viacerých filmov, ohradzuje sa voči prekladu z druhej ruky (napr. aj z češtiny), zdôrazňuje špecifiká prekladu názvov filmov. Jeho štúdia je výnimočná nielen rozsahom, ale aj dôslednosťou, ktorá bola pre P. Branka ako vedca, divadelného i prekladového kritika príznačná. Pôsobivý je aj jeho jazykový záber, od maďarčiny, cez ruštinu, poľštinu, nemčinu až po angličtinu. Práve táto jazyková a odborná všestrannosť Branka oprávňuje sformulovať viacero opatrení, aby sa slovenský preklad titulkov zlepšil.

Tematiku prekladu filmových titulkov z angličtiny rozvíja neskôr ešte A. Sršeň (1966, s. 142 – 146). Aj on pripomína dôležitosť adekvátneho prekladu filmových titulkov, lebo len málokto si prečíta divadelnú drámu, ale dobré filmové titulky majú dosah aj na tých, ktorí vôbec nečítajú. Preto je ich správna štylistická podoba taká dôležitá. Keďže preklad filmových titulkov je špecifický skracovaním textu, prekladateľ musí byť mimoriadne tvorivý, aby zachoval to podstatné. Preto Sršeň navrhuje nehovoriť o preklade titulkov, ale skôr o ich tvorbe. Navyše, pri titulkoch sa uplatňuje nielen preklad v pravom zmysle slova, ale aj substitúcia a jedna z jej foriem, kompenzácia, ako aj transkripcia. Základným postulátom pri preklade filmových ti-

tulkov je dokonalá slovenčina; zároveň však konštatuje, že pri preklade filmových titulkov z angličtiny sa ignoruje, ak je vo filme použité nárečie, slang či argot, a to aj preto, že slang a argot nie sú (v tom čase) v cieľovej slovenčine dostatočne rozvinuté. Vzhľadom na špecifickosť prekladu titulkov (presnosť, úspornosť, umelecká úroveň) je žiaduca špecializácia prekladateľa na túto oblasť.

Z pohľadu východiskového jazyka, taliančiny, je jediná svojho druhu štúdia F. Kočiša (1970, s. 297 – 306) o preklade talianskeho románu *Egoisti* do slovenčiny. Kočiš už pri porovnaní syntaktickej roviny vo VT a CT aplikuje kategóriu posunu. S termínom výrazový posun pracoval F. Miko v súvislosti so svojou sústavou výrazových kategórií a od Mika ho pre svoje translatologické úvahy prevzal aj Popovič (Gromová et al. 2019, s. 17). Kočiš sa odvoláva práve na Popovičov výrok, že posuny vznikajú nie preto, že prekladateľ chce niečo meniť, ale preto, že to chce čo najlepšie vyjadriť (Popovič 1968, s. 28, cit. podľa Kočiš 1970, s. 8).

Na rozdiel od tradičných translatologických analýz sa však Kočiš zapodieva nie významovými, ale výrazovými posunmi, teda posunmi v jazykovej rovine. Poukazuje na rozdiely medzi VT a CT, napr. kým v slovenčine polovetné konštrukcie nie sú „znakom bežnej hovorenej syntaxe“ (s. 299), v talianskej syntaxi sú neutrálne. Kočiš tiež konštatuje, že nedostatok syntaktického posunu sa v preklade románu *Egoisti* prejavuje v slovoslede, v technike uvádzania parentéz či v neprehľadne štylizovaných súvetiach, v ktorých badať doslovnosť prekladu. Náležitými syntaktickými posunmi by sa bola v preklade dosiahla adekvátnosť voči originálu.

K rovnakému talianskemu románu (ale aj k ďalším prekladom) sa vo svojej krátkej analýze vracia aj K. Sekvent (1975, s. 125 – 126), pričom si v preklade všíma najmä prípustkové súvetia. Niektorí prekladatelia zrejme neovládajú dobre model prípustkového súvetia a výsledkom je jeho nelogický preklad.

L. Trup (1982, s. 229 – 234) poukazuje na rozdiely v explicitnosti a implicitnosti vyjadrenia medzi slovenčinou a španielčinou, ktoré možno využiť nielen v preklade, ale aj pri výučbe jazykov. Implicitné a explicitné vyjadrovanie súvisí s redundanciou, pri ktorej je lexikálny alebo gramatický význam signalizovaný v (meta)texte väčším množstvom jazykových prostriedkov, než je pre príjemcu potrebné. Pri preklade dochádza k redukcii redundantných prvkov, ktoré sú v cieľovom jazyku vyjadrené implicitne.

Z pohľadu jazykov, ktoré vstupujú do prekladového procesu, má osobitné postavenie štúdia J. Ružičku (1961, s. 129 – 140), ktorá upozorňuje na morfologické a syntaktické rozdiely medzi češtinou a slovenčinou. Ich nepoznanie či ignorovanie môže viesť k nesprávnemu prekladu medzi týmito jazykmi, lebo ich blízkosť môže byť pri povrchnejšom prístupe prekladateľa zradná. Preto sa Ružička nazdáva, že preklad z češtiny do slovenčiny je azda ešte náročnejší ako preklad medzi nepríbuznými jazykmi. Jeho príspevok ku komparatívnej štylistike upozorňuje na otázky,

ktoré boli v tom čase málo odborne analyzované: rozdiely medzi češtinou a slovenčinou v uplatňovaní minulého kondicionálu, v použití zvratného alebo tzv. zloženého pasíva podľa vidu slovesa, v používaní zámenného podmetu či v slovoslede.

Na Ružičkovu štúdiu bezprostredne nadväzuje A. Jedlička (1961, s. 140 – 151), ktorý však vo svojej komparatívnej analýze postupuje v opačnom garde: analyzuje preklady z češtiny do slovenčiny. Vzhľadom na často deklarovanú príbuznosť češtiny a slovenčiny pripomína, že použitie prostriedku zhodného s originálom môže byť nielen prejavom zhody medzi oboma jazykmi, ale aj mechanického prevzatia prostriedku východiskového jazyka bez ohľadu na zákonitosti cieľového jazyka. Ďalej zdôrazňuje, že dobrý prekladateľ si uvedomuje jazykovú a štýlovú situáciu, z ktorej prekladané diela vychádzajú. Jedličkova štúdia sa venuje aj otázke prekladu nárečových prvkov, odlišným spôsobom vyjadrenia kondenzácie či odlišnému postaveniu príkloniek v oboch jazykoch. Ide o javy, ktoré sa na prvý pohľad javia ako bezproblémové, ale Jedlička na príkladoch upozorňuje na nebezpečenstvo jazykovej nivelizácie pri preklade medzi takto príbuznými jazykmi. Nenáležité odchýlky, ktoré nerešpektujú štýlové zákonitosti originálu, oslabujú umelecký účinok prekladu; preto Jedlička považuje za dôležité spracovať česko-slovenský a slovensko-český slovník, aby prekladatelia neboli viac-menej bez pomoci.

Od 70. rokov sa kritika prekladu na stránkach SR venuje aj metodologickým témam či otázkam vnútroliterárneho, resp. intralingválneho prekladu. K. Sekvent (1976, s. 160 – 168) pripomína, že na identifikáciu prekladateľských posunov má kritika prekladu k dispozícii tri rôzne metódy, ktoré vedú k rozličným výsledkom:

1. porovnanie textu prekladu s textom originálu; je to najspoľahlivejšia a najvšestrannejšia metóda, ktorá odhalí i veľmi malé rozdiely medzi obidvoma textami, umožňuje skúmať vplyv jazyka originálu na preklad a uvažovať o príčinách odchýlok;

2. porovnanie dvoch rôznojazyčných prekladov (napr. slovenského a českého) alebo porovnanie dvoch rozličných prekladov (staršieho a novšieho) v tom istom jazyku, prípadne porovnanie dvoch rôznych vydaní toho istého prekladu;

3. rozbor samotného prekladu, pri ktorom sa zisťuje jazyková správnosť prekladu vzhľadom na jazykovú normu; touto metódou však možno odhaliť i vážne prekladateľské omyly.

Podľa toho, akou metódou prekladové posuny a chyby identifikujeme, ich môžeme rozdeliť do dvoch skupín: 1. významové a expresívne, funkčno-štýlové a iné posuny, ktoré v texte prekladu nemožno odhaliť bez porovnania s originálom alebo s iným prekladom; 2. omyly, ktoré sa dajú identifikovať iba rozborom textu prekladu.

M. Hayeková (1984, s. 360 – 366) sa sústreďuje na nárečové ekvivalenty, ktoré J. Belnay použil v preklade z nemčiny. Ich zakomponovanie do novely *Žena bez tône* podľa nej dokazuje, že sa slovenský preklad ešte nezbavil nefunkčného používania dialektizmov a afektovania s írečitosťou. Odporúča preto viac sa pridržať pra-

vidiel slovenskej prekladateľskej školy, ktoré vo svoje monografii predstavil J. Ferenčík (1982).

Problematiku prekladu proprií v umeleckom texte, najmä ak ide o funkčné mená, rieši B. Valehrach-Schaefer (1991, s. 100 – 106). Popri argumentoch za a proti prekladaniu funkčných mien i proprií konštatuje, že identifikačná funkcia vlastných mien je pupočnou šnúrou, ktorá spája preklad s originálom.

Otázka explicitnosti/implicitnosti vyjadrenia je aktuálna pri preklade duálneho staroslovienskeho tvaru *sǫprǫga*, ktorý vyjadruje lexikálnu aj gramatickú sémantiku duálu implicitne (Ondruš 1985, s. 324 – 332). Pre slovenčinu, ako jazyk, ktorý už duál nemá, je preto adekvátny taký ekvivalent, ktorý túto sémantiku vyjadruje podobne implicitne (*dvojzáprah*). Ondruš pri argumentácii o najvhodnejšom prekladovom ekvivalente využíva poznatky o praslovančine, vývine slovanských jazykov i slovanskej etymológii. Na ich základe analyzuje aj potenciálne slovenské ekvivalenty staroslovienskeho slova *lěcha* a ako najadekvátnejšia sa mu v slovenčine ukazuje lexéma *chotár*.

Tak ako sa v priebehu vývinu národnej literatúry i samotného jazyka mení literárny vkus čitateľa či jeho percepčné preferencie, môže sa meniť aj potreba vnútrojazykového prekladu. Pri príležitosti 200. výročia narodenia Jána Hollého sa preto v SR rozoberala otázka prekladu jeho diel do takého metrického pôdorysu, ktorý je bližší súčasnému čitateľovi (Turčány 1985, s. 74 – 84). Kým na začiatku 60. rokov Turčány nepokladal za náležité prekladať Hollého časomerný prozodický systém, neskôr si uvedomil, že Hollého zložitejší metrický pôdorys vymizol z vedomia čitateľov. Preto sa rozhodol pretvoriť ho do podoby, ktorá je súčasným čitateľom bližšia, aby v konečnom dôsledku bol tento vnútrojazykový preklad mostom k originálu. Napokon, toto „zdomácňovanie“ staršej literatúry bolo typické pre isté obdobie i generáciu (Mihálik, Válek, Rúfus).

K problematike vnútrojazykového, či vnútroliterárneho prekladu sa vracia v 90. rokoch aj F. Kočiš (1996, s. 353 – 360), upriamujúc pozornosť najmä na preklad diela J. Hollého a rozprávok P. Dobšinského. Hoci motiváciou na preklad Hollého časomerného prozodického systému a bernolákovčiny do spisovnej slovenčiny je prístupnosť jeho tvorby pre širší okruh čitateľov, nie je jasné, či sa tento zámer podarilo naplniť. Kostrov preklad Hollého *Selaniek* znamenal nahradenie časomernej prozódie hexametrom, založeným na prízvučnej prozódii. Odstránili sa tiež početné syntaktické inverzie, ktorými sa napodobňovali latinské vzory a ktoré si vyžadovala časomiera. Po Kostrovom preklade vznikli aj ďalšie vnútroliterárne preklady, ktorých prehľad F. Kočiš uvádza. Skepticizmus F. Kočiša k efektu takéhoto vnútroliterárneho prekladu spočíva aj v tom, že na jeho pochopenie sa treba prebrať zložitým výkladom o prozodických zákonitostiach Hollého poézie. Kočiš sa však nazdáva, že prekážkou na pochopenie Hollého veršov nie je ani tak časomiera či bernolákovčina, ale skôr obsah, nároč-

né obrazy a sentencie vložené do rozsiahlych syntaktických konštrukcií. Takáto básnická dikcia, známa z Hviezdoslavovej tvorby, je náročná na percepciu.

Ani vnútrojazykový preklad Dobšinského rozprávok nevychádza z porovnania s pôvodnou, východiskovou verziou ako úspešný, najmä pokiaľ ide o cenzúru konfesionálnych prvkov či elimináciu nárečových lexém. Preto F. Kočiš nepovažuje tieto príklady vnútrojazykového prekladu do súčasnej spisovnej slovenčiny za kultúrne či vedecky prijateľné.

7. NOVÉ TRANSLATOLOGICKÉ TÉMY PO ROKU 1989

Je pochopiteľné, že niektoré translatologické témy mohli byť v SR pertraktované až po páde režimu v roku 1989. Patria k nim aj preklady Biblie do slovenčiny. M. Majtán (1996, s. 342 – 352) poukazuje na to, že po latinských prekladoch v úvodných obdobiach šírenia kresťanstva sa na našom území používal preklad Biblie do staroslovienčiny, prvého spisovného slovanského jazyka. Po zániku Veľkej Moravy sa síce kresťania na území Slovenska vrátili k používaniu latinských biblických textov, ale zrejme poznali aj staročeské preklady.

M. Majtán (1996) prináša diachrónny prehľad dovtedajších prekladov Biblie do slovenčiny. Poukazuje pritom na jazykové špecifiká prekladov, ktoré vyplývajú jednak z dobovej jazykovej situácie, denominácie, cieľovej skupiny i samotnej predlohy prekladu. Popri prekladoch celej Biblie si Majtán všíma aj čiastkové preklady niektorých kníh, napr. žalmov do východnej slovenčiny zemplínskeho typu. Pripomína vznik ekumenického slovenského prekladu Biblie, ktorého finálnu verziu mohli pripomienkovať zástupcovia jedenástich cirkví na Slovensku. Poukazuje tiež na to, že katolícke preklady sa vyznačujú bohatým poznámkovým aparátom, ktorý pomáha interpretovať staroveké reálie a staroveký jazyk Biblie. Prekladatelia Biblie musia rešpektovať jej jedinečný štýl a kánonickú povahu.

Do starších vývinových období literatúry smeruje aj analýza prekladu Magdeburského práva (MP) v *Žilinskej knihe* (1473) v troch štúdiách R. Kuchara (2010, s. 225 – 232; 2012, s. 168 – 178; 2014, s. 320 – 326). R. Kuchar zdôrazňuje historickú dôležitosť tohto prekladu, a to z jazykového hľadiska i vo vzťahu k právnym dejinám Uhorska. Predsa však upozorňuje na chyby v tomto preklade Magdeburského práva, ktoré sa pri exemplifikácii hesiel dostali aj do *Historického slovníka slovenského jazyka* (HSSJ). Vedie ho k tomu aj práca na jeho vlastnom preklade MP do spisovnej slovenčiny, ktorý by sa bez takejto dôslednej revízie historického prekladu mohol javiť ako nevedecký (Kuchar 2010, s. 230 – 231). Nazdáva sa, že pri prípadnej reedícii HSSJ by sa mal overovať a porovnávať preklad s originálom textu Magdeburského práva, aby tieto doklady boli presné.

Na preklade viacerých pojmov právneho charakteru z MP do starej slovenčiny v Žilinskej knihe a do súčasného spisovného jazyka chce R. Kuchar ukázať vplyv

tohto prekladu na charakter právneho systému v Uhorsku (Kuchar 2012, s. 174 – 175). Analýzou prekladu spojenia *doživotná renta* poukazuje na dôležitosť prípravy a jazykovej zdatnosti prekladateľa historických textov. Autor zdôrazňuje, že preklad Magdeburského práva do starej (stredovekej) slovenčiny západoslovenského typu v *Žilinskej knihe* mal ako historická kultúrna misia svoje opodstatnenie. Dokazoval totiž postupnú hospodársku a politickú emancipáciu slovenského etnika vo vtedajšej Žiline voči obyvateľom nemeckého pôvodu a tiež pripravenosť súvekého slovenského jazyka, ktorý disponoval bohatou právnou terminológiou používanou ešte na Veľkej Morave (Kuchar 2012, s. 172). Výnimočnosť prekladu MP podľa neho spočíva aj v tom, že vzdelanci slovenského etnika a jeho poprední príslušníci z panovníckych kruhov (šľachtickej elity) boli medzi prvými v Európe 2. pol. 15. stor., ktorí právnu normu Magdeburského práva sprístupnili v rodnej reči. A tak hoci mnohé právne termíny neboli adekvátne preložené (Kuchar 2014, s. 320 – 326), predsa treba oceniť sústredenosť a vytrvalosť, s akou prekladatelia v Žilinskej knihe v 15. storočí hľadali adekvátny slovenský právny ekvivalent.

Osobitné miesto medzi prácami o preklade v Slovenskej reči má preklad *Praefatio* zo *Zpráwy pjsma slowenského* od Tobiáša Masnicia (Ďurovič – Škoviera 2013, s. 37 – 40). Jeho publikovanie v SR možno zdôvodniť aj tým, že *Zpráwa pjsma slowenského* (1696) je prvou slovenskou sekulárnou odbornou publikáciou vydanou na Slovensku, ktorou Masnicius položil základný kameň slovenskej jazykovedy (Ďurovič 2008, s. 130, 137). Masnicius v tejto práci deklaruje vznešenosť, starobylosť či slávnosť *Lingua Slavonica*, ktorý tu môže označovať slovanský i slovenský jazyk. Je to síce vznešený jazyk (*nobilitate*), ale chýba mu pestovanosť (Ďurovič – Škoviera 2013, s. 39). Kým český jazyk je dobre opísaný, Slováci neutvorili jednu slovenskú celonárodnú normu so záväznými pravidlami, a tak je ich jazyk v každom kraji iný (Ďurovič 2008, s. 136 – 137). Azda preto Masnicius považuje svoju *Zpráwu*... za návod, „ako sa má dobre písať, čítať a tlačiť“ (Ďurovič – Škoviera 2013, s. 37).

Zásadný posun v oblasti prekladu v súčasnosti tvorí prechod od humánneho k strojovému, resp. strojom podporovanému humánnemu prekladu, ktorý reflektuje štúdia P. Petráša a D. Munkovej (2019, s. 258 – 287). Autori v nej predstavujú základné princípy strojového prekladu a pomenúvajú najčastejšie chyby v produktoch štatistického strojového prekladu z angličtiny do slovenčiny, napr. chyby v predikatívnosti, nedodržané zhody či väzby, chyby pri identifikácii významu homonymných či polysémických lexém. K faktorom, ktoré ovplyvňujú mieru chybovosti strojového prekladu, patria morfosyntaktické rozdiely medzi VJ a CJ, štylistické/žánrové charakteristiky VT. Autori analyzujú a kategorizujú chyby, ktoré sa vyskytli pri strojovom preklade technickej dokumentácie z angličtiny do slovenčiny, vyzdvihujú výhody štatistického strojového prekladu založeného na frázach (v porovnaní s neuró-

novým strojovým prekladom) a upozorňujú na jeho úskalia. Uvedomujúc si interdisciplinárny charakter tejto témy, požadujú, aby sa otázkam strojového prekladu venovali IT experti, translatológovia i lingvisti.

V tejto problematike pokračuje kolektív autorov, ktorý porovnáva strojový, posteditovaný a ľudský preklad technickej dokumentácie zo slovenčiny do nemčiny (Hudecová et al. 2021, s. 230 – 253). Motiváciou pre ich výskum je fakt, že strojový preklad sa v poslednom období stáva čoraz bežnejším nástrojom poskytovateľov jazykových služieb a širokej verejnosti. Dopyt po prekladateľských službách na trhu vzrastá, takže výrazne prevyšuje možnosti poskytovateľov prekladateľských služieb. Autori tejto porovnávacej štúdie však pripomínajú, že ak nám záleží na presnosti a vernosti prekladu, treba výstup strojového prekladu podrobiť posteditácii. Súčasne skúmajú, či sa táto posteditácia vyplatí a do akej miery sú jej formy (jednoduchá vz. úplná) efektívne pri výstupoch strojového prekladu. Pomocou presných metrík chybovosti TER (metrika na zisťovanie potrebného objemu posteditácie) a HTER (metrika merajúca chybovosť voči referenčnému prekladu) porovnávajú, či referenčný preklad vyhotovený človekom a posteditovaný strojový preklad dosahujú rovnakú presnosť.

Sériu translatologických prác v SR nateraz uzatvára štúdia B. Jakubičkovej (2021, s. 328 – 353). Tá na podklade paralelného anglicko-slovenského korpusu, resp. jeho podkorpusu umeleckých textov, analyzuje preklad vybraných kolokácií. Skúma pritom vplyv viacerých faktorov, napr. kontextu, kolokačného profilu lexémy, ktorá je súčasťou kolokácie, či tematického okruhu, v ktorom je kolokácia použitá. Tieto a ďalšie faktory ovplyvňujú prekladateľské rozhodnutie preložiť východiskovú anglickú kolokáciu do slovenčiny buď ako voľné slovné spojenia, ustálenú kolokáciu, alebo ako obrazné spojenie, t. j. idióm. Z lingvistického hľadiska štúdia ponúka užitočný prehľad koncepcií termínu kolokácia v anglickom a slovenskom lingvistickom kontexte, ale prínosom je aj pohľad translatológie na to, čo pri kolokáciách ovplyvňuje prekladateľské rozhodnutia.

8. ZÁVER

Predstavený prehľad štúdií s translatologickou tematikou v Slovenskej reči ukazuje, na akých základoch myslenie o preklade v slovenských podmienkach v predvojnových rokoch stavalo a ako sa od 50. rokov prudko rozvíjalo. V 30. a 40. rokoch, v začiatkoch existencie Slovenskej reči, sa slovenská translatológia sústredila na etablovanie sa slovenčiny v preklade, pričom jednotlivé štúdie smerovali ku kritike prekladu a/alebo komparatívnej štylistike. V štúdiách z tohto obdobia sa ich autori ohradzujú voči „lexikálnej cudzote“ v preklade, ktorá robí pre čitateľa preklad nezrozumiteľným; naproti tomu vyzdvihujú „dobré slovakizmy“ a schopnosť prekladateľa využiť bohatstvo cieľového jazyka aj pri zdanlivo nepreložiteľných reáli-

ách. Za dobrý sa považuje taký preklad, ktorý zachytáva charakter a zvláštnosti štýlu originálu, dodržuje jeho štýlové konštanty, lebo dobrý preklad je najmä otázkou štýlu. Súčasne sa však kvalitný preklad vyznačuje istou voľnosťou, lebo preklad nie je len mechanickým prevodom originálu, ale – podobne ako východiskový text – umením. Takýmito analýzami sa kladú základy kvalitnej redakcie prekladu, ktorá má v slovenskej vydavateľskej praxi bohatú tradíciu.

Od 50. rokov sa intenzita translatologického výskumu na stránkach Slovenskej reči zvyšuje, pričom do popredia sa dostávajú dva základné tematické okruhy. Prvý okruh zahŕňa témy umeleckého prekladu, kde čoraz viac cítiť vplyv sovietskej teórie prekladu. Pretrváva dôraz na štylistickú ekvivalenciu v preklade, ktorá bola postulovaná ešte v 40. rokoch. Kriticky sa hodnotí príliš voľný i doslovný preklad, lebo ani jeden z nich nevystihuje pravý zmysel originálu; výhrady sú aj voči zosilňovaniu a zoslabovaniu výrazu. Preklad má spĺňať dvojakú výchovnú úlohu: literárnu i jazykovú, čo napokon naznačuje aj zameranie prekladových analýz už v skorších obdobiach.

Druhý okruh štúdií o preklade v SR sa od 50. rokov zameriava na princípy odborného prekladu a prekladu terminológie. Pripúšťa sa pritom, že v odbornom preklade sú odchýlky od originálu prijateľnejšie než v preklade prózy, keďže v odbornom preklade sa kladie dôraz na jasnosť a zrozumiteľnosť výkladu. Pri preklade treba východiskové termíny nahradzovať zodpovedajúcimi slovenskými termínmi, preto namiesto prekladu termínov treba hovoriť skôr o substituovaní cudzojazyčných termínov. Záujem o odborný preklad pozorovaný v štúdiách v SR už od 50. rokov dokazuje, že si slovenská lingvistika uvedomovala dôležitosť odborného prekladu. Jeho nezastupiteľné miesto je s nástupom automatizácie prekladových operácií ešte výraznejšie, čo reflektujú aj najnovšie štúdie o strojovom a strojom podporovanom preklade uverejnené v SR v prvých dekádach 21. storočia.

Translatologicky zamerané štúdie v SR mapujú aj menej pertraktované translatologické témy: metodológiu prekladu dialektizmov či funkčných mien; otázky vnútroliterárneho, resp. intralingválneho prekladu; reedície prekladu; preklad spevoherných libriet či filmových titulkov atď. Z pohľadu jazykového zamerania síce dominujú preklady z ruštiny, ale popri nej si svoje miesto našli aj analýzy prekladov z angličtiny, nemčiny, španielčiny či taliančiny. Obzvlášť cenné sú štúdie, ktoré si všímajú (nezriedka prehliadané) rozdiely medzi češtinou a slovenčinou, relevantné pri prekladových operáciách medzi týmito jazykmi. Mnohým zo spomínaných tém sa ani dnes nedostáva náležitej pozornosti v translatologickej literatúre, preto je pozoruhodné, že na stránkach SR boli tieto otázky prítomné kontinuálne už od 50. rokov 20. storočia.

Od roku 1989 v SR dostávajú priestor preklady biblických a iných historických textov, ktorých reflektovanie dovtedy z ideologických dôvodov nebolo možné. Au-

tori predmetných štúdií zdôrazňujú dôležitosť odbornej i jazykovej prípravy prekladateľa historických textov, ktorá je napokon *conditio sine qua non* pri preklade ako takom.

Nazdávame sa, že počet štúdií, ich široký tematický záber, hĺbka ponoru i výber prekladov na analýzu v priebehu 90-ročnej existencie časopisu Slovenská reč dokazujú, že toto periodikum bolo pre vedu o preklade plnohodnotnou publikačnou platformou. Translatologické témy si v Slovenskej reči našli svoje pevné miesto, presne v duchu symboliky toho pevného, 90-ročného výročia ich „vzťahu".

Literatúra

ČUKOVSKIJ, K. – GUMIĽOV, N. (2019): *Zásady umeleckého prekladu. Eseje K. Čukovského a N. Gumiľova. V preklade a s komentármi Ivany Kupkovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

FERENČÍK, J. (1982): *Kontexty prekladu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

GROMOVÁ, E. – MÜGLOVÁ, D. – MUNKOVÁ, D. (2019): Avantgardný vedecký prínos Jiřího Levého a Antona Popoviča v kontexte súčasného translatologického vývoja. In: Kupková, I. – Fišer, Z. (eds.): *Jiří Levý: zakladatel československé translatologie.* Brno: Masarykova univerzita, 15 – 25.

POPOVIČ, A. (1975): *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran.

POPOVIČ, A. (ed.) (1977): *Preklad odborného textu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

VILIKOVSKÝ, J. (1984): *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

VYUČOVANIE SLOVENČINY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ[1]

Ľudmila Liptáková

Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta
Ul. 17. novembra 15, Prešov
E-mail: ludmila.liptakova@unipo.sk

LIPTÁKOVÁ, Ľ. (2022): The issues of Slovak Language Teaching in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 564 – 587.

Abstract: The aim of the paper is to summarize and characterize the contributions in the Slovenská reč journal that have covered the issue of Slovak language teaching in the journal's 90-year history. We analyze 82 contributions related to the teaching of Slovak at all stages of school education. This mostly comprises teaching Slovak as a mother tongue; scant attention is also paid to Slovak as a foreign language. The analysis shows that the development of opinions on Slovak language teaching reflects not only the linguistic and pedagogical thinking of the time, but also the historical milestones that Slovak society has gone through over the past ninety years. This is also related to the intensity of interest in the issue of teaching. In the Slovak Language journal, the issues of teaching Slovak were most intensively addressed in the period from the founding of the journal in 1932 to 1955, when a total of 69 articles were published. Only 13 articles have been published in the past sixty-seven years. The interest or rather the lack of interest in teaching issues has had specific causes and manifestations in each period.

Keywords: Slovak language, mother tongue, Slovak as a foreign language, teaching, learning, school, Slovenská reč, Slovak history.

Článok v skratke:

- Problematike vyučovania slovenčiny sa v Slovenskej reči venuje pozornosť počas celej 90-ročnej histórie, najintenzívnejšie však od založenia časopisu do roku 1955, keď vyšlo 69 z celkového počtu 82 lingvodidakticky orientovaných článkov.
- V období od 1. do 15. ročníka bola súčasťou Slovenskej reči rubrika *Zo školskej slovenčiny*. Príspevky z obdobia prvej republiky reagujú na čechoslovakistickú ideológiu a prezentujú puristický postoj autorov k podobe vtedajšej školskej slovenčiny. Pre toto obdobie je zároveň príznačné prepájanie teórie a praxe, pretože autori príspevkov vychádzajú z vlastných učiteľských skúseností.
- Od 16. ročníka (1950/1951) po 18. ročník (1952/1953) bolo hlavným zameraním Slovenskej reči zaoberať sa práve problematikou vyučovania slovenčiny. V týchto troch ročníkoch Slovenská reč vychádzala s podtitulom *jazykovedný mesačník pre školu a prax*.
- Príspevky z obdobia rokov 1950 – 1989 nesú pečať dobových ideológií, ale z odborného hľadiska prinášajú mnohé didaktické impulzy, ktoré sú aktuálne aj pre dnešnú teóriu a prax vyučovania slovenčiny. Pre toto obdobie je príznačná priama angažovanosť jazykovedcov pri tvorbe koncepcie vyučovania, učebných osnov a učebníc slovenského jazyka.
- Od 60. rokov až doteraz sa na stránkach Slovenskej reči objavujú lingvodidaktické príspevky len sporadicky. Dôvodom je aj vznik nových publikačných platforiem pre otázky vyučo-

[1] Príspevok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA č. 1/0061/21 *Procedurálne jazykové znalosti detí o porozumení textu*.

vania slovenského jazyka, osobitne časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, ktorý vychádzal v rokoch 1955 – 2012.

1. ÚVOD

Cieľom článku je zosumarizovať a charakterizovať príspevky, ktoré boli v 90-ročnej histórii časopisu Slovenská reč (ďalej SR) venované problematike vyučovania slovenského jazyka. Príspevky sa týkajú teoretických, t. j. lingvodidaktických, ako aj praktických otázok vyučovania slovenčiny predovšetkým ako materinského alebo prvého jazyka. V novšom období boli publikované aj príspevky zamerané na vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka. Hodnotíme pozitívne, že jazykovedný časopis Slovenská reč sa vo svojej doterajšej histórii neorientoval len na teoretickú lingvistiku, ale aj na aplikovanú lingvistiku vrátane otázok teórie a praxe vyučovania slovenského jazyka na všetkých stupňoch vzdelávania, teda v základných a v stredných školách, ale aj v rámci vysokoškolskej prípravy učiteľov slovenského jazyka. Celkovo sme zaznamenali 82 príspevkov venovaných rôznym otázkam vyučovania slovenského jazyka.[2] Väčšina z nich má charakter pôvodnej vedeckej štúdie, niektoré majú diskusný charakter, niektoré vyšli ako preklady cudzojazyčných (ruských) článkov a publikované boli aj správy a recenzie.

Tak ako vývoj jazykovedných názorov nemožno oddeliť od celkového spoločenského vývoja, aj vývoj názorov na vyučovanie slovenčiny zrkadlil nielen dobové lingvistické a pedagogické myslenie, ale aj historické etapy, ktorými slovenská spoločnosť od vzniku prvej Československej republiky až doteraz prechádzala. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli príspevky rozdeliť do troch častí. V prvej časti spracúvame príspevky publikované od prvého ročníka SR (1932/1933) po jej 15. ročník (1949/1950). V druhej časti sa venujeme príspevkom publikovaným od 16. ročníka (1950/1951) po prelomové obdobie roku 1989, teda po 54. ročník. V poslednej časti mapujeme príspevky zverejnené od 55. ročníka až doteraz.

2. REFLEXIA VYUČOVANIA SLOVENČINY V ROKOCH 1932 – 1949

V období od založenia Slovenskej reči v roku 1932 až do konca štyridsiatych rokov, t. j. do jej 15. ročníka, sa vyučovaniu slovenčiny na stránkach SR venovala pomerne intenzívna pozornosť. Svedčí o tom aj počet 36 publikovaných článkov, ako aj vytvorenie osobitnej rubriky *Zo školskej slovenčiny*. Treba zdôrazniť aj to, že autori príspevkov mali bohaté učiteľské skúsenosti, materiál príspevkov čerpali zo školskej praxe a pri analýze problémov vyučovania slovenčiny sa o ňu opierali.

Autorom najväčšieho počtu článkov je jazykovedec a stredoškolský učiteľ A. Jánošík, ktorý bol zároveň redaktorom 9. až 11. ročníka SR. A. Jánošík vo svojich

[2] Do počtu zahŕňame články, ktorých dominantnou témou bola problematika vyučovania slovenského jazyka. Neznamená to však, že sa zmienky o vyučovaní neobjavili aj v ďalších príspevkoch publikovaných v SR.

príspevkoch vychádza z vlastných učiteľských skúseností.[3] Príspevky A. Jánošíka odrážajú jeho **snahy o „očistenie" slovenčiny v školskej komunikácii**[4] v duchu dobového puristického postoja. Ako je známe, napriek tomu, že po vzniku prvej Československej republiky bola slovenčina uznaná ako úradný a vyučovací jazyk na všetkých stupňoch a druhoch škôl, situácia vo vyučovaní slovenčiny nebola jednoduchá pre nedostatok škôl a slovenských učiteľov (*Predslov*, 2018, s. 10). Úlohu učiteľov slovenčiny preto prevzali aj českí učitelia, ktorí, prirodzene, do školskej komunikácie vnášali prvky češtiny. Školskú prax vyučovania slovenského jazyka negatívne ovplyvnila čechoslovakistická ideológia ako oficiálna ideológia prvej republiky (Ligoš 2019, s. 28; Šmejkalová 2010, s. 32 – 43). Táto idea sa odrazila nielen v označení vyučovacieho predmetu ako tzv. československého jazyka, ale v dôsledku legislatívnej nedôslednosti sa kládli nerovnaké požiadavky na slovenských a českých študentov. Atribút československý, často zamieňaný a stotožňovaný s českým jazykom, sa dôslednejšie používal a vyžadoval na Slovensku na úkor termínu slovenský jazyk (Šmejkalová 2010, s. 32 – 33).[5]

V prvom príspevku *Slovenčina na stredných školách* (1932/1933, s. 217 – 219) A. Jánošík reaguje na dobovú situáciu vo vyučovaní slovenčiny slovami: „Neutešený je stav slovenčiny na školách, kde neučí Slovák odborník" (s. 217). Poukazuje na prenikanie českých slov do školskej komunikácie a negatívne hodnotí množenie lexikálnych variantov (*úloha – úkol, inkúst – atrament, mluvnica – gramatika, odsek – odstavec, cirkel – kružidlo, linonár – pravítko, ceruza – tužka, bál – ples, vakácie – prázdniny*). Zároveň však argumentuje v prospech vžitých cudzích slov, ktoré používatelia slovenčiny poznajú a používajú. Ako konštatuje aj neskôr, „keby sa v spisovnej reči slovenskej rozšíril zlozvyk nahradzovať vžité výrazy novými výrazmi, otriasla by sa až priveľmi naša jazyková tradícia. Novotvary majú svoje miesto v spisovnej reči, ale len vtedy, keď majú nový význam, čo sme doteraz nevedeli vysloviť" (1934/1935, s. 96).[6]

V analyzovanom období SR A. Jánošík uverejňuje dovedna sériu pätnástich článkov venovaných používaniu slovenčiny v školách a v učebniciach. Upozorňuje v nich na javy narúšajúce čistotu slovenčiny, pričom v starostlivosti o čistotu jazyka

[3] V 30. rokoch vyučoval na gymnáziách v Košiciach, v Martine a v Žiline, v Štátnom koedukačnom učiteľskom ústave v Prešove a neskôr na obchodnej akadémii v Martine.[1]

[4] Termín *školská komunikácia* používame v zhode s J. Svobodovou (2000, s. 4), ktorá týmto termínom označuje akúkoľvek komunikáciu realizovanú v prostredí školy.

[5] Legislatívnym rámcom tohto stavu bol Výnos Ministerstva školstva a národnej osvety č. 35 686 z 26. 8. 1919 *o vyučovacom jazyku na československých školách na Slovensku*. Tento výnos nemal na českom území analógiu (Šmejkalová 2010, s. 33).

[6] Všetky citáty použité v tomto príspevku prepisujeme podľa súčasných ortografických pravidiel so zachovaním autorského slovosledu a ostatných dobových jazykových noriem. Citáty uprednostňujeme pred parafrázovaním zámerne, aby sme čitateľom sprostredkovali aj kolorit dobového diskurzu o problematike vyučovania slovenského jazyka.

dáva za príklad francúzštinu (1933/1934, s. 66 – 67). Viaceré z analyzovaných „problémových“ slov dnešným pohľadom dokladajú dynamiku lexikálneho vývoja, keďže sa v súčasnosti považujú za legitímnu súčasť spisovnej slovnej zásoby slovenčiny. Napríklad, podľa A. Jánošíka, „slová *vzdelať*, *vzdelaný*, *vzdelanosť* sú knižné, no v spisovnej reči majú už domovské právo. Čo, pravda, ešte neznačí, aby sme nimi vytískali ľudové slová“ (1933/1934, s. 111). Niektoré interferenčné javy českého pôvodu však pretrvávajú dodnes, ako napr. používanie slovesných tvarov minulého času pri vykaní, porov. *Pane, vy ste učil či učili?* (s. 111). Zaujímavé sú interpretácie A. Jánošíka, ktorými sa usiluje o významové odlíšenie niektorých lexikálnych variantov, napr.: „*robotu* ako slovo ľudové ponechať pre ťažké, telesné práce a *prácu* pre práce duševné a duchovné” (1934/1935, s. 250); alebo významové odlíšenie lexém *krstenie* (= činnosť pri krste) a *krštenie* (= slávnosť po krste) (1935/1936, s. 17). Na viacerých miestach autor podáva aj etymologické výklady lexikálnych variantov (napr. *barva – farba*; 1936/1937, s. 57 – 62). A. Jánošík v rubrike *Zo školskej slovenčiny* analyzuje aj pojmoslovie, keď sa venuje napríklad pojmovému vymedzeniu termínov porekadlo a príslovie. Treba poznamenať, že pojmové odlíšenie porekadla a príslovia sa nekryje so súčasným chápaním: „Z dokladov vidno, že porekadlo v slovenčine má širší význam než príslovie, keďže vyjadruje celú myšlienku, kým príslovie len výraz“ (1938/1939, s. 198).

Napriek prevažujúcemu kritickému postoju k podobe slovenčiny používanej českými učiteľmi A. Jánošík oceňuje, ak autor s českým materinským jazykom uplatňuje v texte učebnice dobrú slovenčinu. Konkrétne spomína J. Menšíka, autora literárnej rukoväte k čítanke pre stredné školy, ktorý sa podľa A. Jánošíka kultivovanú slovenčinu učil z prác českého a slovenského literárneho historika J. Vlčka (Jánošík 1933/1934, s. 205 – 211).

Z didaktického hľadiska hodnotíme pozitívne postoj A. Jánošíka k **vzťahu vyučovania spisovného jazyka a nárečového prostredia žiaka**: „Keď som vyučoval slovenčinu na východnom Slovensku, videl som, aké ťažkosti robí tamojším žiakom spisovná reč. Keďže ich mýlili nielen jazykové svojskosti ich rodného nárečia, ale aj rozdiely medzi češtinou a slovenčinou, usiloval som sa tak im pomôcť, že som im vždy radil postaviť sa pevne na svoje nárečie a stanoviť jeho pomer k spisovnému jazyku, ako som si to urobil aj ja západný Slovák, lebo tak musí postupovať každý, kto chce dobre rozprávať a písať po slovensky“ (1935/1936, s. 12). Neskôr podobný prístup založený na porovnávaní spisovného jazyka s dialektom žiakov na stránkach SR prezentoval aj M. Koperdan v príspevku *Dialekt ako hlavná pomôcka pri vyučovaní spisovnej reči* (1940/1941, s. 159 – 161). M. Koperdan navyše zdôrazňuje potrebu, aby „učiteľ poznal nielen pravidlá spisovnej reči, ale aj gramatický systém nárečia kraja, v ktorom pôsobí“ (s. 159). Zdôrazňuje tiež pozitívnu motiváciu žiaka učiť sa spisovný jazyk, ak sa môže oprieť o svoje nárečie, ako aj to, že nárečová

norma môže byť niekedy nápomocná pri osvojovaní si spisovnej normy, napríklad pri nácviku pravopisu vybraných slov po spoluhláskach *s* a *z* s oporou o výslovnosť vo východoslovenskom nárečovom prostredí: „… kde východný Slovák slabiky *si* a *zi* vyslovuje mäkko, teda *ši*, *ži*, tam je v spisovnej slovenčine vždy mäkké *i* (napr. *širota*, *žima* atď.)“ (s. 160). M. Koperdan v tejto súvislosti používa aj didaktickú terminológiu, keď hovorí o uplatňovaní všeobecnej didaktickej zásady postupovať od známeho k neznámemu (s. 161).[7]

Osobitný tematický blok predstavujú **príspevky analyzujúce obsahovú a jazykovú stránku učebníc** slovenského jazyka, učebníc iných vyučovacích predmetov a detských kníh. O. Ferianc (1934/1935, s. 134 – 141) a J. Mihál (1934/1935, s. 280 – 281) sa kriticky vyjadrujú k jazykovým chybám v prírodopisných učebniciach, ktoré vznikli ako preklady českých učebníc, keďže slovenské učebnice v tom čase k dispozícii neboli. O. Ferianc kritizuje, že pri prekladoch odborných termínov sa obchádzajú staršie slovenské prírodovedné pramene (napr. práce A. Kmeťa, J. Holubyho, K. Štúra a iných). Niekedy je zdrojom jazykových problémov učebnice tlak úradných požiadaviek cenzorov, ako o tom píše J. Martinka v príspevku *Rečové novôtky v zemepise* (1937/1938, s. 99 – 101). V inom kritickom príspevku sa upozorňuje na problémy českých autorov učebníc pri používaní slovenských kolektív (T. B. 1936/1937, s. 54 – 57).

Učebniciam sa venujú aj dva príspevky J. Mihála. V prvom z nich (1937/1938, s. 139 – 151) autor kriticky hodnotí nezaujímavosť a vekovú neprimeranosť pracovných učebníc slovenského jazyka autorky Novákovej-Nezhodovej. V druhom príspevku (1936/1937, s. 163 – 167) sa venuje opačnému pohľadu, keď sám ako autor učebnice vedie polemiku s anonymnými recenzentmi učebníc. Redakcia SR J. Mihála ako autora učebnice obhajuje, kritizuje anonymné posudzovanie učebníc a poukazuje na nedostatočnú odbornú i jazykovú kompetentnosť recenzentov (s. 167). V 11. ročníku (1943, s. 56 – 62) je uverejnená recenzia gymnaziálnej učebnice J. Mihála vydanej v roku 1943. Recenzent (bez uvedenia mena) hodnotí učebnicu pozitívne, najmä jej užitočnosť v danej dobe, keďže staršie učebnice Damborského a Faměru už dobovým požiadavkám nevyhovovali. Zároveň autorovi vyčíta preferovanie induktívnej metódy pri poznávaní jazykových javov (dnes by sme uplatnenie induktívneho postupu v učebniciach len privítali) a zaradenie gramatických tvarov, ktoré neboli súčasťou vtedajšieho jazykového úzu.

Zaujímavú didaktickú analýzu prináša príspevok V. Uhlára (1949/1950, s. 49 – 54), ktorý sa venuje spracovaniu učiva o genitíve miestnych mien typu *Margecany* v učebniciach slovenského jazyka. Autor sa prihovára za utvorenie osobitného po-

[7] Prístup založený na konfrontácii spisovných a nárečových javov a predovšetkým na pozitívnej motivácii a rešpekte k rodnému nárečiu žiaka sa uplatňuje aj v novšej didaktike slovenského jazyka (Jacko 1984).

mocného vzoru *Margecany*, ktorý by bol zaradený v školských gramatikách a cvičebniciach po celkovom prebratí skloňovania podstatných mien všetkých rodov a vzorov (s. 52). V rámci didaktickej zásady koncentrácie žiada, aby sa súčasne prebralo i tvorenie prídavných mien z podstatných mien na *-any* a tiež tvorenie obyvateľských mien, najmä ženského rodu (s. 54).

V príspevku A. Prídavka (1933/1934, s. 80 – 81) sa dozvedáme o neuspokojivej obsahovej a jazykovej úrovni dobovej literatúry pre deti. Autor kritizuje aj bábkové divadlo pre deti a, naopak, pochvalne sa vyjadruje o českom bábkovom divadle. Ostré vyjadrenie autora sa, žiaľ, dá aplikovať aj na súčasný knižný trh: „Rodičia pri výbere kníh nie sú vždy dosť opatrní, spoliehajú sa na redaktorov detských knižníc, a tak sa stáva, že naše deti neraz dostanú do rúk také knihy, ktoré najlepšie by bolo – spáliť ako škodlivý jed. [...] Verejnosť ľahkomyseľných autorov a nakladateľov mala by vytrestať bojkotom ich „tovaru'" (s. 80).

Ďalšia skupina príspevkov sa venuje problematike **zvukovej stránky slovenčiny v školskej komunikácii**. Didakticky zaujímavý je príspevok S. Petříka o školskej melódii (1936/1937, s. 276 – 281). Autor hovorí o tom, že škola si vytvorila pre žiacke aj učiteľské prejavy charakteristickú vetnú melódiu, ktorej podstatnou zložkou je rovná melodická línia. Oceňuje praktickosť tejto melodickej stavby, pretože rovná melodická línia šetrí hlasovú energiu. Autor v tejto súvislosti formuluje aj pre dnešok aktuálny výskumný podnet: „Je pozoruhodné, že školská melódia veršová má ten istý tvar v češtine, ako aj v slovenčine, a je možné, že je do istej miery internacionálna; o tom by bolo treba viac podrobnejších správ z iných jazykov, napr. z maďarčiny, nemčiny" (s. 281).

V. Uhlár vo svojom príspevku (1940/1941, s. 204 – 211) kriticky hodnotí nedostatočnú výslovnosť *ľ* v školskej slovenčine. Príčinu vidí predovšetkým v tom, že ani učitelia nie sú pre žiakov pri výslovnosti *ľ* vzorom. Zároveň kritizuje neúmernosť pravopisného učiva na úkor nácviku spisovnej výslovnosti, ako aj spracovanie ortoepického učiva v učebniciach. Formuluje aktuálnu didaktickú zásadu, že pravidlo musí byť formulované kladne, nie záporne: „Z hľadiska metodického je zásadná chyba, keď je v učebniciach reč o mäkčení *d*, *t*, *n*, *l*. Učebnice musia hovoriť o hláskach *ď*, *ť*, *ň*, *ľ*. Nesmú klásť dôraz na mäkčenie, ktoré dieťaťu a ani učiteľovi nič nevraví" (s. 207).

A. Bolek a A. Zauner (publikujúci pod skratkou B + Z) sa v sérii štyroch článkov (1943/1944, s. 14 – 22, 54 – 56, 92 – 94, 126 – 135) venovali výslovnostnej a konverzačnej stránke školskej reči. Vychádzali pritom zo skúseností z výučby slovenčiny na východnom Slovensku. Okrem výslovnostnej stránky pozorovali aj morfologickú a syntaktickú stránku hovorenej reči žiakov obchodnej akadémie. Autori konštatujú, že nárečové prostredie žiakov najviac vplýva na ich výslovnosť, ale vyzdvihujú aj pozitívnu interferenciu pri výslovnosti spoluhlásky *ľ*. V zhode s vyššie

uvedeným názorom M. Koperdana (1940/1941, s. 160) konštatujú, že „znalosť vyslovovať dialektické hlásky *ś*, *ź* v slabikách *śi*, *źi* možno funkčne využiť pri vyučovaní pravopisu“ (1943/1944, s. 55).

Didakticky veľmi podnetný tematický blok príspevkov obsahuje analýzu vzťahu štylistiky a školy, resp. **analýzu ústneho a písomného jazykového prejavu** žiaka. Chronologicky prvým takto orientovaným príspevkom je článok J. Martáka o automatizovaných slohových deformáciách (1935/1936, s. 210 – 219). Autor v ňom poukazuje na príčiny deformovaného slohu žiaka, ktoré vidí v imitácii cudzích vzorov, vrátane štýlu učebnice a štýlu učiteľovej reči. Hodnoteniu písomného slohového prejavu žiaka sa v dvoch príspevkoch venujú A. Bolek a A. Zauner (1941/1942, s. 272 – 275, 302 – 306). Zdôrazňujú dôležitosť opravy písomných prejavov žiaka na vyššom stupni odbornej školy. Podrobne analyzujú najčastejšie jazykové a štylizačné chyby. Konštatujú, že zväčša ide o tie isté chyby, ktoré sa vyskytujú nielen v školskej slovenčine, ale v širšej jazykovej praxi.

Progresívne myšlienky nachádzame v príspevku A. Bednára *Štylistika a slovenská škola* (1941/1942, s. 108 – 116). Autor kriticky poukazuje na nedostatočnú pozornosť, ktorá sa v školách venuje štýlu, a to tak teoreticky ako prakticky. Upozorňuje aj na malú podnetnosť vyučovania pri rozvíjaní individuálnej štylizačnej dispozície žiaka. U väčšiny žiakov sa to prejavuje schematickosťou ústneho a písomného vyjadrovania. Príčiny autor vidí aj v prevahe vyučovacích predmetov zdôrazňujúcich rozumovú stránku na úkor emocionálnej stránky, ďalej v komplikovanosti pravopisu či v prílišnom teoretizovaní vo vyučovaní gramatiky. V škole by sa podľa neho okrem analýzy mala zdôrazňovať aj syntéza jazykových javov a celkovo by sa malo pri rozvíjaní komunikačných schopností žiaka postupovať viac prakticky. Pri dnešnej diskusii o podobe jazykového vyučovania možno ako argument použiť názor A. Bednára, že „žiak by sa mal učiť aj iným komplikovaným syntaktickým zložkám (nie o nich!) a tak stále svoj jazyk zdokonaľovať“ (s. 109). Pre súčasné lexikálne učivo je inšpiratívna autorova myšlienka o využití metodiky učenia sa cudzieho jazyka[8], v ktorej sa pri osvojovaní nových slov treba opierať o kontextové súvislosti. Za didakticky aktuálne považujeme aj autorovo tvrdenie o potrebe kombinovať pri produkovaní textu viaceré semiotické mody (súčasný koncept multimodality[9]): „Kde už teda nestačí jazyk, musí prísť na pomoc výkres, obraz, kresba, fotografia, graf, diagram, teda vôbec nejaká ilustrácia. Ilustrácia nemusí byť len obrazom, môže byť aj zvukom (hudba, reprodukovanie zvuku prístrojmi v divadle, v rozhlasovej hre)“ (s. 114).

Príspevok J. Štolca *Jazykové vzdelanie a výchova ako prameň jazykovej kultúry* (1947/1948, s. 199 – 205) považujeme za akýsi manifest **spolupráce lingvistiky**

[8] V prospech tohto didaktického prístupu, teda využitia metodiky cudzieho jazyka pri učení sa materinského jazyka, v súčasnosti presvedčivo argumentuje napríklad M. Čechová (2012, s. 246 – 249).

[9] Porov. Vužňáková et al. (2022).

a školy, ktorý má silnú výpovednú hodnotu aj pre súčasnosť. Podľa autora má teoretická lingvistika účinne zasahovať do otázok jazykovej výchovy a vyučovania. A, naopak, prax sa musí opierať o teóriu. „Medzi jazykovými teoretikmi a jazykovými pedagógmi musí byť kontakt čo najužší. […] Ako voláme po tom, aby teoretická jazykoveda zostúpila občas zo svojho vysokého koňa a riešila aj otázky každodenného jazyka, predovšetkým však otázky učebníc zo stránky odbornej, rovnako musíme zdôrazniť, aby sa jazyk ako systém poznával a potom rešpektoval" (s. 202). Cieľom jazykového vyučovania má byť podľa J. Štolca nielen pravopis, ale rozvíjanie vyjadrovania. Jeho slovami, netreba čas v škole premárniť „ypsilončením" (s. 204). Osobitne zdôrazňuje aj nutnosť zvyšovania kvality v príprave učiteľa slovenského jazyka.

Zhŕňajúc, v období od roku 1932 do roku 1949 sa na stránkach SR venovala vyučovaniu slovenského jazyka intenzívna pozornosť. Dokumentuje to 36 publikovaných článkov v 15 ročníkoch SR, ako aj vytvorenie osobitnej rubriky *Zo školskej slovenčiny*. Autorom najväčšieho počtu príspevkov je A. Jánošík. Pre toto obdobie je príznačné, že autori príspevkov boli popri jazykovednej práci aktívnymi učiteľmi a v príspevkoch vychádzali zo svojich konkrétnych učiteľských skúseností. Príspevky z medzivojnového obdobia odrážali čechoslovakistickú ideológiu prvej republiky a prezentovali puristický postoj autorov k podobe školskej slovenčiny. Vo viacerých príspevkoch nachádzame didaktické podnety aj pre dnešnú dobu. Stále aktuálne je napríklad uplatňovanie didaktickej zásady postupovať od známeho k neznámemu pri zohľadňovaní prirodzeného nárečového povedomia žiakov. Rovnako aktuálne je zdôrazňovanie hlavného zamerania vyučovania slovenčiny na rozvíjanie vyjadrovacích schopností žiaka. V neposlednom rade, stálou lingvodidaktickou témou a predmetom diskusie v nasledujúcom dejinnom období, ako aj v súčasnosti je spolupráca lingvistiky a školy.

3. REFLEXIA VYUČOVANIA SLOVENČINY V ROKOCH 1950 – 1989

Ďalšia dejinná etapa, ktorej sa budeme venovať, je z hľadiska koncentrácie pozornosti SR na otázky vyučovania slovenčiny takisto významná. Počnúc 16. ročníkom (1950/1951) po 18. ročník (1952/53) totiž SR vychádzala s podtitulom **jazykovedný mesačník pre školu a prax**. Toto programové zameranie deklaroval v úvodníku 16. ročníka hlavný redaktor Š. Peciar: „**Hlavnú pozornosť zacielime na školské vyučovanie materinského jazyka** (zvýraznila Ľ. L.). Chceme postupne odstrániť stav, ktorý sa právom vyčíta našej školskej praxi, totiž pokuľhávanie školského tradovania a vykladania jazykovedných poznatkov o 30 až 50 rokov za súčasným stavom lingvistického bádania" (Peciar 1950/1951, s. 2).

Je paradoxné, že zaostávanie školskej praxe za jazykovedným poznaním konštatujeme na Slovensku aj dnes (porov. Štěpáník et al. 2019, s. 32 – 45). Za svetlé

obdobie spojenia lingvistiky a školy sa považuje pedagogická činnosť členov Pražského lingvistického krúžku, keď sa podarilo do istej miery presadiť funkčno-komunikačný prístup k jazykovému vyučovaniu a keď jazykovedci boli priamo zapojení do tvorby učebných osnov a učebníc materinského jazyka (Šmejkalová 2010). Ako však reflektovali príspevky publikované v SR, ktoré sme analyzovali v predchádzajúcej časti, na Slovensku bola z dôvodu čechoslovakistickej ideológie situácia komplikovanejšia. Obsah príspevkov SR do jej 16. ročníka však zároveň dokladá záujem jazykovedcov o posilnenie spolupráce lingvistiky a školy, ako aj snahu presadzovať aktuálnu jazykovednú teóriu v školskej praxi.

V úvodníku 16. ročníka SR Š. Peciar ďalej zdôrazňuje, že vo vyučovaní slovenčiny sa musí väčšmi prepojiť formálny rozbor slova s významovým rozborom a že ústredné miesto v jazykovom vyučovaní patrí vete ako základnej jednotke jazykového prejavu. „Vetný rozbor je základ štylistiky a štylistika učí správne ovládať jazyk a robí z neho pružný a jemný nástroj na vyjadrovanie najzložitejších myšlienok" (s. 3). S uvedenými názormi možno aj z hľadiska súčasnej didaktiky slovenského jazyka súhlasiť. V súvislosti s programovým zameraním SR na vyučovanie slovenského jazyka Š. Peciar zdôvodňuje, že vzhľadom na potreby školy a hlavne pre nedostatok učebníc bude potrebné v SR pravidelne uverejňovať časti učebnej látky, ktorú pre jednotlivé stupne škôl predpisujú učebné osnovy. „Nebudeme postupovať podľa presného, vopred stanoveného plánu, ale podľa toho, ako nám školskí praktici budú tlmočiť svoje ťažkosti, svoje potreby a želania" (s. 3).

V úvodníku Š. Peciara môžeme sledovať aj kritické vyrovnávanie sa s predchádzajúcim obdobím purizmu a zdôrazňovanie funkčného hľadiska pri hodnotení jazyka. Autor síce odkazuje na funkčnú a štruktúrnu jazykovedu rozvíjanú v predchádzajúcom období, ale zároveň svoje tvrdenia ideologicky rámcuje marxistickým učením o jazyku, sovietskym vzorom, kultom Stalinových názorov a zámerom vybudovať marxistickú jazykovednú teóriu. Vo viacerých lingvodidakticky orientovaných článkoch, ktoré boli publikované v SR v prvej polovici 50. rokov, sa odráža **vplyv marxistickej ideológie a stalinizmu**.[10] Ideologicky motivovaný a poplatný kultu Gottwalda a Stalina je príspevok Š. Peciara *Po III. celoslovenskej konferencii školských pracovníkov* (1952/1953, s. 137 – 140). Autor zdôrazňuje sovietsky vzor a preberanie skúseností zo sovietskej školy. Pozitívnym konštatovaním je spojenie teoretického vyučovania s praktickou činnosťou a zvyšovanie názornosti vyučovania či spolupráca učiteľa materinského jazyka s učiteľmi ostatných predmetov pri rozvíjaní

[10] Súhlasíme však s M. Šmejkalovou (2010, s. 12), že vonkajškovo deklarované ideologické prejavy boli niekedy stratégiou a záštitou pri rozvíjaní odborných atribútov vyučovania materinského jazyka. Zásada „littera scripta manet" tu nemusí vždy platiť, preto treba zakaždým zodpovedne rozhodovať, či ideologické proklamácie, ktoré sa v článkoch objavujú, skutočne zasiahli do vyučovania slovenčiny alebo či patrili len k povinnému koloritu doby.

slovnej zásoby žiaka. Š. Peciar zdôrazňuje aj rozvíjanie jazykovej kultúry žiaka, obmedzuje ju však výlučne na používanie spisovného jazyka. „Nie je prípustné, aby sa na schôdzkach a pri diskusiách pionierov a zväzákov hovorilo miestnym nárečím alebo aby žiaci v styku medzi sebou používali argotické skomoleniny ako „učka“, „zemák“, „deják“, „fýza“, „matika“ [...] (s. 139). Na druhej strane za dôležitý znak jazykovej kultúry pokladá jasnosť, zrozumiteľnosť, teda znalosť toho, o čom chceme hovoriť.

Najsilnejšie sa dobová marxistická ideológia prejavuje v publikovaní doslovných alebo komentovaných **prekladov sovietskych pedagogických prác**. Z celkového počtu 33 príspevkov uverejnených v SR v období rokov 1950 – 1955 je prekladových príspevkov 9. Viaceré z prekladových príspevkov sú prepismi prejavov, ktoré odzneli na vedeckých a politických grémiách. Ide napr. o prejav S. G. Barchudarova na spoločnom zasadnutí Oddelenia reči a literatúry Akadémie vied ZSSR a Akadémie pedagogických vied RSFSR (1950/1951, s. 129 – 133), v ktorom obhajuje Stalinove jazykovedné názory a kritizuje učenie J. N. Marra a jeho školy. Z racionálneho jadra tohto prejavu, bez akceptovania ideologického kontextu, možno prevziať myšlienku o dôležitosti štúdia slovnej zásoby v škole a o užitočnosti vydania špeciálneho výkladového slovníka materinského jazyka pre žiakov. Z rovnakého podujatia bol v SR publikovaný aj výťah z uznesenia (*Z pedagogických diskusií o jazykovom vyučovaní v ZSSR*, 1950/1951, s. 215 – 217). Z odborného hľadiska je akceptovateľné deklarovanie pozitívneho prístupu k učeniu sa ruštiny u neruských žiakov: „Vyučovanie ruštiny na neruských školách sa musí opierať o znalosť materinského jazyka a musí sa zakladať na nutnom porovnávaní gramatických javov jazykov. Zvláštna pozornosť sa musí venovať štúdiu faktov, ktoré sú vlastné len ruštine a ktorých v materinskom jazyku niet. Preto učiteľ ruštiny na neruskej škole musí dobre poznať teoretické základy gramatiky materinského jazyka žiakov“ (s. 217).

Výrazne ideologicky motivovaný je preložený príspevok V. A. Dobromyslova a N. V. Solovjova *Hlavné úlohy pri vyučovaní ruštiny v škole vo svetle učenia J. V. Stalina o jazyku* (1951/1952, s. 73 – 85), pôvodne zverejnený v časopise *Ruský jazyk v škole*. Autori hovoria o „geniálnych prácach súdruha Stalina“, ktoré musia učitelia ovládať (s. 85). Vyjadrujú sa napríklad aj v prospech ideovo-politickej motivovanosti učebných textov. Z neideologického jadra príspevku spomenieme vyzdvihovanie aktivizujúcich, nie mechanických, cvičení, ktoré spájajú osvojovanie pravopisu s rozvíjaním reči, a zdôrazňovanie používania rôznych druhov pravopisných cvičení. Vo vzťahu k osvojovaniu pravopisu sú didakticky podnetné aj ďalšie prekladové články sovietskych autorov. V referáte A. N. Gvozdeva (1951/1952, s. 89 – 91) sa správne zdôrazňuje, že metódy vyučovania pravopisu závisia od pochopenia pravopisného systému, čo pomáha učiteľovi určiť povahu chýb, ktorých sa žiaci dopúšťajú, a pomáha mu nájsť prostriedky, ako im predísť a ako ich odstrániť. Súhlasíme aj

s týmito tvrdeniami: v metodike pravopisu má každá metóda zodpovedať zvláštnostiam preberaného materiálu; treba zohľadniť vek žiaka; rozvíjanie gramotnosti je potrebné spojiť s kultúrou reči; dôležité je študovať skúsenosti učiteľov z pravopisného nácviku.

Pravopisnej problematike sa venujú aj viacerí domáci autori, a to aj v súvislosti s novým vydaním *Pravidiel slovenského pravopisu* (ďalej PSP) v roku 1953 a ich zavádzaním do školskej praxe. Ešte pred týmto pravopisným medzníkom vyšiel článok V. Uhlára (1951/1952, s. 29 – 38), v ktorom analyzuje diktát použitý na prvých záverečných skúškach konaných na stredných školách v školskom roku 1951/1952. Aj tento článok dokladá ideologické ovplyvňovanie vyučovania, pretože informuje o texte záverečného diktátu, ktorým bol prejav Klementa Gottwalda *školskej mládeži, učiteľom a profesorom na Staromestskom námestí 26. apríla 1948*. V. Uhlár podáva analýzu chýb na materiáli 109 diktátov zo školy, kde vyučoval. Aj na základe objektívnejšieho poznania žiakov hodnotí celkovú úroveň pravopisných zručností ako dobrú, a to aj napriek početným interpunkčným chybám. Tu však upozorňuje na kritériá, ktoré by mal text kontrolného diktátu spĺňať, predovšetkým na primeranú nasýtenosť jednotlivými pravopisnými javmi, ktoré si žiaci osvojili. Interpunkčné chyby boli totiž „vynútené“ tým, že text diktátu bol presýtený náročnou interpunkciou. Na základe toho autor formuluje metodické odporúčania na tvorbu diktátu, ku ktorým patrí úprava a zjednodušenie pôvodného textu a jeho nasýtenie jasnými, jednoznačnými a typickými pravopisnými javmi. Zdôrazňuje aj metodickú požiadavku používať ako diktát súvislý text, nie navzájom nesúvisiace vety, s čím aj z hľadiska dnešnej pravopisnej metodiky jednoznačne súhlasíme, ale, samozrejme, s odmietnutím ideologických textov.

O chystaných nových pravopisných pravidlách a ich dôsledkoch pre školskú prax informuje vo svojom príspevku J. Oravec (1952/1953, s. 17 – 27). Aj na základe vlastných učiteľských skúseností hodnotí pravopisnú úpravu ako uľahčenie vyučovania a písomných prejavov žiakov. V príspevku ukážkami ilustruje problémy s doterajším nácvikom pravopisu: písanie tvarov minulého času slovies (*-li/-ly*); písanie predložiek a predpôn *s (so)*, *z (zo)*; nejasné a problematické pravopisné poučky atď. Nová pravopisná úprava podľa autora umožní sústredenie väčšej pozornosti na sloh, ktorý má byť syntézou všetkých zložiek vyučovania slovenského jazyka. Konštatuje to aj na základe skúseností so zanedbávaním slohu, keď sa pravopis stáva namiesto prostriedku cieľom. Už po zverejnení nových pravopisných pravidiel reaguje na ich zavádzanie do školskej praxe G. Horák (1954, s. 8 – 19). Zdôrazňuje predovšetkým potrebu kladného postoja učiteľa k pravopisným zmenám ako predpoklad účinného objasňovania zmien žiakom. Zároveň formuluje metodické pokyny na nácvik nových pravidiel. Podobne ako pred ním J. Oravec, ale aj ďalší autori v predchádzajúcom dejinnom období, konštatuje, že „všetko jazykové vyučovanie

má mať svoje zavŕšenie v slohu. Tu žiak najlepšie ukáže, čo získal na hodinách jazykovej výchovy“ (s. 19).

So zameraním na konkrétny pravopisný jav sa školským pravopisom zaoberá L. Dvonč (1954, s. 149 – 151), keď analyzuje písanie mien cudzích miest v učebniciach zemepisu. Poukazuje na chaotické používanie pôvodných a slovenských názvov a ilustruje to na jednej učebnici zemepisu. Autor navrhuje dvojaké riešenie, a to buď uvádzať všade pôvodný názov a za ním uvádzať slovenský názov, alebo to isté v opačnom poradí, tam, kde slovenský názov existuje. Podľa jeho názoru je vyhovujúcejší druhý spôsob vzhľadom na zaužívanosť slovenských názvov. Uvádzanie pôvodného názvu má zase žiakovi uľahčiť napríklad orientáciu na mape.

Posledným príspevkom, ktorý sa na stránkach SR venuje pravopisnej problematike, je štúdia J. Štefanoviča *Škola a racionalizácia slovenského pravopisu* z roku 1965 (s. 257 – 268). Autor vychádza zo zistení, že napriek neúmerne veľkej pozornosti venovanej v škole vyučovaniu pravopisu práve pravopis je príčinou vysokého percenta žiakov prepadávajúcich zo slovenského jazyka (najviac zo všetkých vyučovacích predmetov). Dokonca konštatuje, že po skončení povinnej školskej dochádzky len neveľké percento žiakov pravopis ovláda. Autor uvádza, že problémy s pravopisom majú aj vysokoškoláci, ba dokonca učitelia slovenského jazyka. O tieto fakty sa opiera pri volaní po racionalizácii slovenského pravopisu. Autor uvádza analýzu najčastejších chýb žiakov po skončení vyučovania pravopisu v základnej škole s cieľom poskytnúť jazykovedcom pomocný materiál na úvahy o prípadnej pravopisnej reforme (analyzoval 500 úloh a 200 diktátov deviatakov z celého Slovenska). Aj keď v uvádzaných javoch sa pravopisné pravidlá doteraz nezmenili (napr. etymologický pravopis v domácich slovách alebo viaceré javy morfematického pravopisu), sám J. Štefanovič svojimi prácami z didaktiky pravopisu, ktoré sú aktuálne dodnes, významne prispel k vylepšeniu metodiky osvojovania a uplatňovania pravopisu (napr. Štefanovič 1967).

Ďalšia skupina príspevkov sa venuje **vyučovaniu gramatiky**, a to tak morfológie ako syntaxe. Odhliadnuc od ideologicky motivovaného zdôrazňovania priority gramatického učiva, najmä v prekladových sovietskych článkoch, „gramatické“ príspevky prinášajú zaujímavé didaktické riešenia spolu s konkrétnymi ukážkami vyučovania daného javu. Vyučovanie gramatiky sa spája s rozvíjaním logického myslenia žiaka. V tejto súvislosti L. Stoľarov (1952/1953, s. 71 – 77) zdôrazňuje induktívny postup pri vyvodzovaní gramatických javov a kritizuje predkladanie hotových záverov žiakom. Konkrétnymi ukážkami ilustruje dôležitosť princípu názornosti vo vyučovaní gramatiky a využívanie grafických schém. Podobný didaktický prístup, keď odmieta memorovanie poučiek, uplatňuje pri učive o vete v druhom ročníku národnej školy G. Horák (1950/1951, s. 142 – 146). Osobitne oceňujeme, že podľa autora má induktívne učenie sa jazykovému javu vychádzať z prirodzenej jazykovej

skúsenosti dieťaťa. „Dieťa rozumie a správne používa všetky druhy viet. […] Stačí teda, aby sme zvereného žiaka – neporušiac prirodzenú situáciu – poučili. – Pozri! Toto, čo si teraz povedal (vyslovil), sa volá (je) veta“ (s. 142 – 143).

Niektoré príspevky sa okrem metodiky gramatického učiva venujú aj aktualizácii jeho obsahu. E. Jóna (1951/1952, s. 233 – 236) sa napríklad snaží do školskej gramatiky zaviesť ako desiaty slovný druh častice, ktoré sa dovtedy v slovenskej jazykovede chápali širšie ako všetky neohybné slovné druhy. Ďalej autor odôvodňuje potrebu novým spôsobom chápať a deliť príslovky. E. Jóna objasňuje aj význam slovného rozboru pre rozvíjanie kategorizačných schopností žiaka a potrebu vypracovania jeho metodiky. Š. Hudák (1952/1953, s. 87 – 89) kritizuje formalistické vyučovanie doplnku. Uznáva síce zložitosť tohto učiva, ale zároveň podčiarkuje jeho význam pre rozvíjanie žiakovho myslenia.

Poslednou prácou v sledovanom období venovanou vyučovaniu gramatiky je diskusný príspevok F. Kočiša *Vetný rozbor ako metóda vo vyučovaní skladby* (1980, s. 295 – 302). Keďže jeho uverejnenie nasledovalo až po 27 rokoch od ostatného gramatického príspevku, porovnanie s predchádzajúcimi príspevkami dokumentuje posun jazykovedného myslenia, ako aj zmeny v spoločnosti a v školskom systéme. F. Kočiš v príspevku sprostredkúva diskusiu, ktorá k syntaktickému učivu prebiehala na stránkach časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole*[11] a v ktorej sa mnohí autori vyjadrovali kriticky k formalistickému prístupu pri vetnom rozbore. Navrhovanou alternatívou bola komunikatívna gramatika založená na sémantike a na štylistike. F. Kočiš cituje E. Bajzíkovú: „Základnou požiadavkou pri vyučovaní skladby je požiadavka syntetického pohľadu na jazykové javy, preto v skladbe pri výklade konštrukcií vychádzame zo sémantického a funkčného hľadiska. Skladbu chápeme predovšetkým ako tvorenie, a nie ako rozbor konštrukcií“ (s. 297). F. Kočiš s týmito názormi polemizuje a argumentuje, že bez rozboru niet vedeckého poznania a ani v základnom vzdelávaní sa nemôže táto požiadavka negovať. Problém nevidí v samotnej analytickej metóde vetného rozboru, ale v neschopnosti učiteľov podávať rozbor jednoducho a zaujímavo. Okrem toho autor argumentuje tým, že aj uplatnenie sémantickej syntaxe vyžaduje rozbor. Za príčinu neefektívnosti vetných rozborov považuje aj metodickú prešpekulovanosť učebníc slovenského jazyka.[12]

V menšom počte v SR nachádzame príspevky venované **vyučovaniu lexiky**. Patria k nim dva príspevky G. Horáka. V prvom z nich o *výklade významu slov*

[11] *Slovenský jazyk a literatúra v škole* vznikol ako metodický časopis pre otázky jazyka, literatúry a detskej literatúry v roku 1955. Vydávalo ho Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Vo svojich dobových premenách časopis poskytoval publikačnú platformu pre otázky vyučovania jazyka a literatúry do roku 2012.

[12] Diskusie o podobe syntaktického učiva, resp. o miere a spôsobe uplatnenia formálnej a sémantickej syntaxe trvajú dodnes, a to aj v českom prostredí (porov. príspevky v časopise *Slovenský jazyk a literatúra v škole* a *Český jazyk a literatura*).

a rozvíjaní myslenia žiakov (1952/1953, s. 105 – 110) autor poukazuje na dôležitosť objasňovania významu slova pri rozvíjaní slovnej zásoby žiaka. „V škole má byť často počuť otázky: Ako rozumieš povedanej (napísanej) vete? Čo to alebo ono slovo znamená? Ako by sme to alebo ono mohli povedať (napísať) inak?" (s. 106). Dôležitú úlohu pri osvojovaní nových významov majú podľa autora hodiny čítania a predovšetkým možnosť vyvodzovať významy slov z kontextu. Osobitnú pozornosť treba podľa neho venovať abstraktným a obrazným pomenovaniam, ktoré žiak môže napríklad porovnávať aj s obraznými pomenovaniami v rodnom nárečí. Téme slovnej zásoby žiaka sa G. Horák venuje aj v nasledujúcom ročníku (1954, s. 129 – 135), pričom kritizuje jej nedostatočné a nesystematické rozvíjanie. V tejto súvislosti považuje za úlohu školy najprv zistiť úroveň slovnej zásoby žiaka, potom zmierniť rozdiely medzi žiakmi a následne systematicky obohacovať individuálnu slovnú zásobu žiaka nielen o nové slová, ale aj o nové pojmy a predstavy. Podobne ako v predchádzajúcom príspevku aj tu G. Horák zdôrazňuje dobré porozumenie významu slova a pripája k tomu aj využitie synoným a antoným pri spresňovaní slovnej zásoby. Opätovne vyzdvihuje pozitívnu úlohu čítania pri obohacovaní slovnej zásoby, vrátane čítankových textov, a upozorňuje na potrebu aktivizovať receptívnu slovnú zásobu žiaka. Autor hovorí aj o „očisťovaní" slovnej zásoby žiaka od vulgarizmov a dialektizmov. Aj keď autorovo chápanie tohto procesu sa drží dichotómie spisovnosť – nespisovnosť, pozitívne hodnotíme zdôrazňovanie taktného prístupu učiteľa s cieľom neznižovať jazykové sebavedomie žiaka.

Ďalšia skupina príspevkov sa venuje **štylistike v školskej praxi**. E. Jóna sa vo svojom príspevku (1954, s. 161 – 165) vyjadruje kriticky k miere uplatňovania slohu a náuky o slohu (štylistiky) v jazykovej výchove žiaka. Konštatuje, že aj napriek zjednodušeniu pravopisných pravidiel (po vydaní PSP v roku 1953) sa vo vyučovaní preferuje gramatika a pravopis. Autor otvára otázku, či sloh zaradiť k jazykovej alebo k literárnej výchove. Pri obsahu slohu zdôrazňuje, že ho má tvoriť tak reprodukčný ako produkčný sloh, t. j. jednak pozorovanie, rozbor a napodobňovanie vzorových prác, ale aj vlastné tvorenie žiaka. V tejto súvislosti volá po vytvorení praktických cvičebníc.

J. Petrikovič sa venuje konkrétnejšej téme opisu na strojníckych stredných školách (1952/1953, s. 160 – 164). Autor upozorňuje na potrebu pracovať na tomto type strednej školy s kombinovaním jazykovej a grafickej zložky opisu, čo sa v danom období považovalo za prekračovanie hraníc slohovej výchovy. Podobný názor na využívanie viacerých semiotických modov v slohových prácach žiakov prezentoval pred časom na stránkach SR A. Bednár (1941/1942, s. 108 – 116). J. Petrikovič argumentuje, že treba prekonávať samoúčelnosť slohových prác a posilniť ich prepojenie so životom, v tomto prípade s potrebami odborného vzdelávania žiaka. Zároveň však upozorňuje, že pri opisných grafických schémach musí učiteľ slovenčiny spolupracovať s učiteľmi odborných predmetov.

K „štylistickým“ príspevkom možno zaradiť aj článok G. Horáka o učiteľovej reči (1952/1953, s. 1 – 10). Autor hodnotí kriticky jazykovú úroveň učiteľov a vyslovuje sa za zladenie vonkajšej a vnútornej stránky učiteľovej reči. Nejde teda len o funkčné a vhodné uplatňovanie suprasegmentálnych javov (tu napríklad autor kritizuje hlasný prejav učiteľa), pohybových prostriedkov a spisovných tvarov, ale o celkovú harmonizáciu formy s obsahom a zámerom vyjadrenia.

Na stránkach SR boli publikované aj **konkrétne ukážky vyučovacích hodín**, pri ktorých treba pozitívne hodnotiť spojenie učiteľa praktika a lingvistu. Tieto príspevky obsahujú opis metodického postupu učiteľa na konkrétnej vyučovacej hodine a jeho rozbor, resp. rozbor žiackych prác, realizovaný lingvistom. Autorom takto orientovaných dvoch článkov je G. Horák (*Ukážka slohovej práce na škole I. stupňa*, 1951/1952, s. 149 – 157; *Ukážka vyučovania gramatiky na škole II. stupňa*, 1952/1953, s. 204 – 214). Uverejnený bol aj preklad z ruštiny o priebehu vyučovacej hodiny zameranej na *slovo v kontexte a viacvýznamovosť slova* (Kornejová 1954, s. 144 – 149). Na konci článkov sú formulované výzvy a povzbudenia pre ďalších učiteľov, aby sa podelili so svojimi skúsenosťami z vyučovania slovenského jazyka. Diskusiu o otázkach vyučovania podnecovala aj redakcia Slovenskej reči v záverečných formuláciách viacerých príspevkov.

Školskú prax reflektujú aj diskusné príspevky o skúsenostiach s úrovňou **jazykových znalostí u absolventov stredných škôl**, resp. u uchádzačov o štúdium na tzv. vyšších školách. V prvom príspevku J. Ružička (1950/1951, s. 22 – 24) ako poradca jednej z prijímacích komisií predstavuje svoje skúsenosti zo 141 rozhovorov s uchádzačmi. Konštatuje slabé pravopisné znalosti, nedostatočné vedomosti z gramatiky a nespisovnú výslovnosť absolventov stredných škôl. V závere príspevku vyzýva učiteľov, aby prispeli svojimi skúsenosťami do diskusie o prijímacích pohovoroch. Na tento príspevok nadväzuje J. Petrikovič (1950/1951, s. 217 – 219), ktorý sa vyjadruje kriticky k zúženému pohľadu J. Ružičku na hodnotenie študentov, keďže sa zameral len na hláskoslovie a tvaroslovie a hodnotil len tých absolventov strednej školy, ktorí chceli pokračovať v ďalšom štúdiu. Takých študentov nebolo v danom období na Slovensku veľa. J. Petrikovič si vo svojom prieskume kladie otázku: „Je jazykové vzdelanie absolventov strednej školy také, aby na jeho základe mohli plniť úlohy, s ktorými sa v praktickom živote stretnú?” (s. 218). Na základe vlastných praktických skúseností konštatuje u žiakov strednej školy tieto nedostatky: žiaci nevidia potrebu správne písať (len v škole na známku), nemajú dostatočnú slovnú zásobu a neovládajú formálne pravidlá o tvorení vety. Ako riešenie vedúce k odstraňovaniu uvedených nedostatkov navrhuje posilniť čitateľské aktivity žiakov, ale aj prehodnotiť celú výučbu slovenského jazyka v školách, s dôrazom na správne, presné a výstižné vyjadrovanie (s. 219).

Podobne ako v predchádzajúcom dejinnom období aj v rokoch 1950 – 1989 sa v rámci problematiky vyučovania venuje pomerne veľká pozornosť **analýze učebníc**

slovenského jazyka. L. Dvonč v príspevku *O niektorých nedostatkoch učebníc jazykovej výchovy* (1955, s. 109 – 111) poukazuje na slabú stránku učebníc, ktorú by sme mohli učebniciam slovenčiny vyčítať aj dnes, a to, že žiakom nesprostredkúvajú informácie o významných jazykovedcoch. Porovnanie s učebnicami iných vyučovacích predmetov ukazuje opačnú situáciu, pretože v nich je viditeľná „snaha poukázať na najväčších učencov, ktorí mali zásluhy na objavení vedeckých poznatkov v príslušnom vednom odbore" (s. 109). Učebnice podľa L. Dvonča budia dojem, že pri učení sa jazyka niet o čom premýšľať, že systém jazyka je navždy daný a treba si ho len osvojiť. „A predovšetkým budia dojem, že jednotlivé poznatky o jazyku nie sú výsledkom práce jazykovedcov" (s. 110). Autor kritizuje aj nedostatočnú grafickú názornosť učebníc, ktorá by mohla zvýšiť príťažlivosť štúdia jazyka.

K učebniciam slovenského jazyka sa v diskusnom príspevku vyjadruje aj V. Betáková (1955, s. 313 – 323), pričom sa zameriava na učebnicu pre štvorročné odborné školy z roku 1954 (autori E. Pauliny, J. Štolc a J. Ružička). Pozitívne hodnotí to, že učebnica vychádza z vedeckého systému, ktorý autori spracovali v Slovenskej gramatike z roku 1953. Ako výsledok didaktickej analýzy však autorka konštatuje nedostatok názornosti, nerešpektovanie postupnosti a sústavnosti v rozvíjaní jazykového učiva, nesystematickosť výkladov a nedostatok induktívneho výkladu. Hlavná výčitka smerujúca k autorom učebnice spočíva v tom, že nepodriadili vedecký system didaktickému systému. V tomto zmysle dáva V. Betáková za príklad učebnicu českého jazyka pre vyššie odborné školy z roku 1954.

Rozsiahlu analýzu učebníc slovenského jazyka za obdobie 15 rokov spracoval J. Oravec (1960, s. 286 – 297). Autor neanalyzuje iba obsah a spracovanie učebníc, ale uvádza aj politicko-spoločenské medzníky, ktoré tvorbu učebníc od konca 2. svetovej vojny do roku 1960 ovplyvňovali. Autor pripomína, že v povojnovom období sa používali staršie učebnice, ktoré ešte nezapracovali novšie jazykovedné poznatky (najmä z 30. rokov) a ktoré ako hlavný cieľ vyučovania zdôrazňovali pravopis. Nedostatkom týchto učebníc boli aj umelo utvorené texty, ktoré nepôsobili na rozširovanie slovnej zásoby, ako aj „puristické koníčky" autorov, t. j. delenie slov na správne a nesprávne (s. 287). Zo starších učebníc oceňuje učebnice J. Mihála.

J. Oravec pripomína ďalší medzník, keď v dôsledku prijatia zákona o jednotnej školskej sústave v roku 1948 sa v gymnáziách popri literatúre začal vyučovať i jazyk a nové učebnice začali tvoriť pracovníci Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení: E. Pauliny, Š. Peciar, L. Dvonč, J. Štolc, J. Horecký, E. Jóna, J. Ružička a M. Marsinová. V roku 1951 dostal Ústav slovenského jazyka SAVU od Povereníctva školstva ako svojho nadriadeného úradu za úlohu zostaviť nové osnovy pre vyučovanie slovenského jazyka a napísať podľa nich učebnice pre všetky stupne všeobecnovzdelávacej školy, a to v spolupráci s Výskumným ústavom pedagogickým. Ako uvádza J. Oravec, tempo týchto prác bolo vysoké, pretože za jeden

rok autori vytvorili učebnice pre všetky triedy povinnej deväťročnej školy (s. 288 – 289). Rýchle tempo tvorby učebníc však malo aj negatívny dôsledok v podobe náročnosti a vekovej neprimeranosti učebníc.

J. Oravec ďalej uvádza, že aj v nasledujúcom období sa učebnice menili a prepracúvali podľa politických zmien vo výchovno-vzdelávacej sústave. Na základe uznesení ÚV KSČ (uznesenie o učebniciach z roku 1954, uznesenie o ďalšom rozvoji školstva z roku 1956 a uznesenie o spojení školy so životom z roku 1959) zostavil Výskumný ústav pedagogický v spolupráci s Ústavom slovenského jazyka SAV pokusné učebné osnovy slovenského jazyka pre jedenásťročné stredné školy (tlačou vyšli r. 1957). Podľa pokusných osnov začali vznikať pokusné učebnice. Tieto učebnice boli podrobené kritike pracovníkmi Výskumného ústavu pedagogického, ktorí im vyčítali predimenzovanosť učiva. Na základe kritiky sa vymedzilo základné a vedľajšie učivo.

V priebehu práce na pokusných učebniciach vyšiel zákon o dvanásťročnej strednej škole s polytechnickým zameraním, takže bolo treba pozmeniť pokusné učebné osnovy i pokusné učebnice. J. Oravec oceňuje metodickú inovatívnosť nových autorov učebníc, ale zároveň negatívne hodnotí nedostatočné nadväzovanie na platné učebnice v tých častiach, ktoré sa v praxi osvedčili. Stalo sa tak najmä pri učebniciach, kde z kolektívov vylúčili jazykovedcov. Ako uvádza J. Oravec, zachádza sa tu do druhého extrému. Kým doterajším učebniciam, ktoré tvorili jazykovedci, vyčítala sa prílišná odbornosť, nové pokusné učebnice, vytvorené prevažne učiteľmi-praktikmi, obsahovali mnohé vecné chyby. Autor to dokazuje na analýze jednotlivých učebníc.

Vo vzťahu k tvorbe učebníc považujeme za kľúčovú myšlienku J. Oravca, že dobrá učebnica vznikne len z tvorivej spolupráce jazykovedca a skúseného učiteľa (s. 291). K tejto myšlienke sa o 20 rokov neskôr pripája na stránkach SR aj F. Kočiš (1980, s. 295 – 302), keď pri analýze syntaktického učiva (pozri vyššie) uvádza: „Bolo by však veľmi prospešné, keby sa výskumní pracovníci a učitelia častejšie stretávali na pracovných seminároch, konferenciách, aby si veci vyjasňovali, názory zjednotili, aby autori učebníc slovenského jazyka mohli výklady jazykových javov v príslušných učebniciach novelizovať, ale na pevnom a relatívne ustálenom teoretickom základe“ (s. 301). V tomto ohľade nemôžeme spoluprácu teoretikov a praktikov v oblasti vyučovania slovenského jazyka hodnotiť ako uspokojivú ani dnes.

Zhŕňajúc, v analyzovanom období rokov 1950 – 1989 je v SR jasne deklarovaný a obsahovo napĺňaný intenzívny záujem o problematiku vyučovania slovenského jazyka. Okrem príspevkov zo spomínaných tematických okruhov sme zaznamenali jeden príspevok venovaný jazykovednej osobnosti, a to učiteľskému pôsobeniu Samuela Tešedíka (Hayeková 1979, s. 357 – 358). Aj keď 38 ročníkov SR vychádzajúcich v skúmanom období hodnotíme v rámci jednej historickej etapy charakterizova-

nej socialistickým zriadením a marxisticko-leninskou ideológiou, z hľadiska zamerania na problematiku vyučovania nie je táto etapa homogénna. Z celkového počtu 37 príspevkov bolo 33 uverejnených do roku 1955, teda od roku 1956 do roku 1980 vyšli len štyri lingvodidakticky zamerané príspevky.

Za príčinu poklesu záujmu SR o lingvodidaktickú problematiku považujeme predovšetkým založenie časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole* v roku 1955 (ďalej SJLŠ), a teda vytvorenie novej publikačnej platformy pre otázky vyučovania slovenského jazyka. Môžeme však pozorovať aj to, že záujem jazykovedcov o otázky vyučovania neutíchal, ale preniesol sa na stránky SJLŠ. Členmi redakčnej rady prvého ročníka SJLŠ boli G. Horák, E. Jóna a J. Oravec, v nasledujúcich ročníkoch J. Oravec a od siedmeho ročníka sa členkou redakčnej rady stala V. Betáková. Lingvodidaktickú angažovanosť jazykovedcov dokladajú ich pravidelné príspevky v SJLŠ. V prvých ročníkoch časopisu publikovali: J. Štolc, E. Jóna, E. Pauliny, J. Oravec, M. Darovec, J. Stanislav, Š. Peciar, J. Ružička, J. Mihál, V. Uhlár, P. Baláž, V. Betáková, F. Miko, J. Mistrík, J. Jacko, Š. Koperdan, K. Habovštiaková, A. Habovštiak, M. Šalingová a ďalší. Jazykovedci diskusne prispievali aj do rubriky SJLŠ *pedagogické čítanie*. V tejto rubrike svoje skúsenosti z vyučovania syntaxe uverejnil v 3. ročníku SJLŠ napríklad aj jazykovedec Belo Letz.

Na stránky SJLŠ sa preniesla aj reflexia vplyvu spoločenských zmien na vyučovanie slovenského jazyka. Bývalý hlavný redaktor SR Š. Peciar v článku *Prejavy kultu osobnosti v našej jazykovede* (Peciar 1956) kriticky prehodnocuje poplatnosť jazykovedných prác aj učebníc slovenského jazyka z prvej polovice 50. rokov kultu Stalina. Socialistická ideológia však viac či menej ovplyvňovala lingvodidaktické práce publikované v Slovenskej reči a v SJLŠ až do roku 1989. Na druhej strane okrem vynútených ideologických deklarácií nezaznamenávame výraznejší vplyv dobovej ideológie na odbornú stránku lingvodidaktických prác a na chápanie priorít vyučovania slovenského jazyka. Naopak, ako dokazuje predchádzajúci prehľad lingvodidaktických prác publikovaných v SR, autori príspevkov predkladajú aj z dnešného hľadiska progresívne návrhy na optimalizáciu vyučovania materinského jazyka.

Pre celú dejinnú etapu je príznačné priame angažovanie sa jazykovedcov pri tvorbe koncepcie vyučovania, učebných osnov a učebníc slovenského jazyka. Aj keď sa o tom po roku 1960 zo stránok Slovenskej reči dozvedáme už menej (naposledy z príspevku J. Oravca z roku 1960), z dobových prameňov je známe, že českí a slovenskí jazykovedci sa podieľali na vypracovaní návrhu vedeckej koncepcie vyučovania materinského jazyka v 60. rokoch (Šmejkalová 2010, s. 319). Koniec 70. a začiatok 80. rokov znamenal výrazný posun v programovom úsilí modernizovať vyučovanie slovenského jazyka a orientovať ho viac praktickým a komunikačným smerom. Aj v tomto období sa v otázkach vyučovania materinského jazyka výrazne

angažujú jazykovedci. Svedčí o tom napríklad programový zborník *K modernizácii vyučovania slovenského jazyka* (Ihnátková a kol. 1980), v ktorom okrem didaktikov (J. Ballay a N. Ihnátková) a pedagógov (J. Průcha) publikovali zásadné príspevky k novej koncepcii jazykového vyučovania aj významní slovenskí jazykovedci J. Horecký, F. Miko a R. Krajčovič. Žiaduce prepojenie lingvistickej teórie a školskej praxe dokumentuje aj kvalitná didaktická koncepcia vyučovania materinského jazyka (Betáková – Tarcalová 1981; Betáková – Jacko – Zelinková 1984), ktorá sa premietla aj do vtedajších učebných osnov a učebníc slovenského jazyka.

4. REFLEXIA VYUČOVANIA SLOVENČINY OD ROKU 1990 PO SÚČASNOSŤ

V období rokov 1990 – 2022, teda od 55. ročníka po 87. ročník, zaznamenávame v SR iba deväť článkov z oblasti lingvodidaktiky, z toho dve správy. Na rozdiel od predchádzajúcich období príspevky nereferujú o priamej účasti lingvistov na tvorbe národnej vzdelávacej politiky v oblasti slovenského jazyka alebo na tvorbe učebných osnov či učebníc. Nevylučuje to však participáciu jazykovedcov na riešení praktických otázok vyučovania, ale jedným z dôvodov absencie tejto problematiky v SR je presun diskurzu spojenia lingvistiky a školy do iných periodík. Okrem spomínaného časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole* vytvoril nový publikačný priestor periodický zborník *Slovo o slove* (vydávaný Katedrou slovenského jazyka, neskôr Katedrou komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v rokoch 1995 – 2010), novšie napríklad časopis *Jazyk a literatúra* (vydávaný Štátnym pedagogickým ústavom od roku 2014) alebo časopis *O dieťati, jazyku, literatúre* (vydávaný Katedrou komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity od roku 2013).

Príspevky publikované v danom období v SR sa týkajú rôznych aspektov lingvodidaktiky, v najväčšej miere **vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka**. V prvej takto zameranej štúdii J. Dolník (1992, s. 129 – 135) analyzuje koncepciu gramatiky slovenčiny pre vyučovanie cudzincov. Autor konštatuje, že slovenská lingvistika nevenuje primeranú pozornosť vyučovaniu slovenčiny ako cudzieho jazyka. Jestvujú síce štúdie k čiastkovým otázkam, najmä z letných seminárov Studia Academica Slovaca, ale chýba komplexný výskum vzťahu jazykovedy k vyučovaniu slovenčiny pre cudzincov, ktorý by, okrem iného, poskytol informácie pre tvorbu učebných materiálov. J. Dolník pri objasňovaní otázok súvisiacich so spracovaním koncepcie gramatiky slovenského jazyka pre vyučovanie cudzincov nadväzuje na Helbigovu teóriu vzťahu materinského a cudzieho jazyka a na rozlišovanie lingvistickej a didaktickej gramatiky. Pre ďalšie výskumy v tejto oblasti je nosné nasledujúce autorovo tvrdenie: „Kým didaktická gramatika na vyučovanie materinského jazyka je gramatikou na uvedomovanie gramatickej intuície (neuvedomovanej zna-

losti gramatiky), didaktická gramatika na vyučovanie cudzieho jazyka je gramatika na nadobúdanie druhotnej gramatickej intuície. Táto funkcia didaktickej gramatiky na vyučovanie cudzieho jazyka podmieňuje vlastnosti modifikovanej lingvistickej gramatiky“ (s. 133).

Na potrebu systematického výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka (ďalej SakoCJ) upozorňuje o šesť rokov neskôr J. Pekarovičová (1998, s. 220 – 229). Príspevok bol venovaný 70-ročnému jubileu významného didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka P. Baláža. J. Pekarovičová pripomína, že práve P. Baláž nastolil ešte v 80. rokoch požiadavku osobitného prístupu k opisu slovenčiny pre cudzincov ako lingvistického problému, pričom, podobne ako J. Dolník, vychádzal z Helbigovej teórie. J. Pekarovičová nadväzuje na spomínanú prácu J. Dolníka publikovanú v SR a na ním formulované základné princípy modifikovanej lingvistickej gramatiky pre cudzincov – maximálny rozsah informácií a maximálna explicitnosť opisovaných jazykových javov relevantných z pohľadu cudzinca. Podľa autorky sa pri koncipovaní lingvistického opisu a teórie vyučovania SakoCJ ako podstatný problém ukazuje zohľadnenie typologických, genetických a areálových zvláštností slovenčiny. Popri typologickej charakteristike slovenčiny je pre SakoCJ relevantný opis jazykového systému slovenčiny v konfrontácii s inými jazykmi, špecifikácia kontaktových javov a charakteristika jazykovej komunikácie. J. Pekarovičová vyzdvihuje aj štúdie J. Mistríka, v ktorých autor bližšie špecifikuje zákonitosti i zvláštnosti slovenčiny a na základe frekvencie slov a tvarov v komunikácii vymedzuje jazykové minimum slovenčiny.

Autorka J. Pekarovičová sa v rámci problematiky vyučovania cudzieho jazyka na stránkach SR venovala aj lingvodidaktickým aspektom odbornej komunikácie (2000, s. 3 – 10). V štúdii analyzuje dynamiku odbornej komunikácie a jej žánrov ako východisko didaktickej interpretácie. Autorka upozorňuje na to, že pri sprístupňovaní odbornej problematiky v cudzom jazyku okrem znalostných bariér ešte narastá okruh potenciálnych informačných, interakčných a transkultúrnych bariér prameniacich z odlišného hodnotenia javov vo východiskovom a cieľovom jazyku. K ich prekonávaniu môže prispieť vysvetľovaním nových reálií učiteľ, ale aj využitie relevantných informačných alebo učebných zdrojov.

Treba pripomenúť, že od publikovania týchto troch príspevkov výskum teórie a praxe vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka výrazne pokročil, čo dokumentujú lingvodidaktické publikácie pracovníkov Studia Academica Slovaca, centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk.[2] Pracovníci centra výsledky svojich výskumov, aj v rámci modifikovanej lingvistickej gramatiky pre cudzincov, aplikovali v sérii učebníc *Krížom-krážom A1 – B2*.[3] Významnou publikačnou platformou pre otázky vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka sú od roku 1972 zborníky prednášok Letnej školy slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*.[4]

Ďalšie dva lingvodidaktické príspevky publikované v analyzovanom období v SR sa venujú **gramatickej problematike**. V prvom z nich M. Sokolová (1991, s. 305 – 315) predstavuje didaktický pohľad na morfematickú analýzu v slovenčine. Cieľom štúdie je posúdiť odlišné prístupy k morfematickému rozboru z didaktického aspektu a predložiť neprotirečivý metodický postup na segmentáciu a identifikáciu segmentov v slovných tvaroch konkrétneho textu. Príspevok je orientovaný na vysokoškolskú výučbu a na prípravu budúcich učiteľov slovenského jazyka. V ďalšom príspevku F. Kočiš (1994, s. 65 – 69) pokračuje v analýze vyučovania syntaxe v základných školách na stránkach SR (Kočiš 1980, s. 295 – 302). Zdôrazňuje nutnosť uplatňovania systémového hľadiska vo vyučovaní syntaxe. Štúdia je rozšírenou verziou referátu, ktorý autor predniesol na medzinárodnom vedeckom sympóziu o moderných postupoch vo vyučovaní v základnej škole (o tomto sympóziu bola v SR uverejnená správa; Kováčová – Kočiš 1994, s. 57 – 59). V nadväznosti na postupné rozpracúvanie komunikačnej koncepcie vyčovania slovenského jazyka F. Kočiš prízvukuje, že komunikatívna kompetencia žiakov sa tvorí na systémových vlastnostiach jazyka. Uvádza rôzne chápanie vzťahu jazykového systému a komunikatívnej kompetencie v lingvistickej literatúre (názory J. Horeckého, F. Daneša, J. Kořenského, Z. Hlavsu, J. Vaňka, M. Grepla a P. Karlíka). Osobitne vyzdvihuje štúdiu F. Mika (1980) v zborníku *K modernizácii vyučovania slovenského jazyka*, o ktorom sme sa zmienili v predchádzajúcej časti príspevku. Súhlasne s F. Mikom konštatuje, že v centre systémového prístupu vo vyučovaní syntaxe stojí jednoduchá veta ako štruktúrno-informačná jednotka.

Nateraz posledné dva lingvodidaktické príspevky publikované na stránkach SR vyšli v roku 2010 a 2020. Z roku 2010 je príspevok M. Belákovej (s. 343 – 346) o *didaktike vlastného mena*. Autorka v príspevku predstavuje základné východiská a aspekty tzv. onomastickej edukácie. Negatívne hodnotí to, že napriek medzipredmetovému charakteru proprií, a teda ich širšiemu potenciálu pri vzdelávaní žiaka, sa učivo o vlastných menách na hodinách slovenčiny nezriedka redukuje na nácvik pravopisu. Autorka argumentuje v prospech vyučovania obsahovej stránky propria so zameraním na jeho identifikačnú, diferenciačnú a lokalizačnú funkciu, a to s využitím pre žiaka zaujímavej heuristickej metódy. V roku 2020 vyšiel príspevok R. Soókyho *Ako (ne)testujeme čítanie s porozumením – čitateľská gramotnosť na pozadí interpretačnej kompetencie* (s. 338 – 360). Vychádzajúc z domácich a zahraničných teórií porozumenia textu autor analyzuje testovanie čítania s porozumením v externej časti maturitnej skúšky zo slovenského jazyka a literatúry v rokoch 2017 – 2019. Na základe analýzy deficitov testových položiek z hľadiska diagnostikovania interpretačnej kompetencie recipienta odporúča využitie medzitextovej analýzy. Autor zároveň poukazuje na znepokojujúcu tendenciu poklesu priemernej úspešnosti žiakov pri riešení úloh na porozumenie čítaného textu.

5. ZÁVER

Analýza lingvodidaktických príspevkov publikovaných počas 90-ročného obdobia existencie Slovenskej reči poukazuje na dobové premeny záujmu časopisu o problematiku vyučovania slovenského jazyka. Najintenzívnejšie sa otázky vyučovania slovenčiny v časopise Slovenská reč riešili v období od založenia časopisu v roku 1932 do roku 1955, keď bolo v priebehu 23 rokov publikovaných dovedna 69 článkov. Od roku 1956 až dodnes bolo publikovaných len 13 článkov, z toho 9 po roku 1989. Intenzívny záujem alebo menší záujem o otázky vyučovania mal v každom dejinnom období špecifické príčiny a prejavy.

V období prvej republiky bol záujem Slovenskej reči o vyučovanie slovenčiny motivovaný aktuálnymi problémami, ktoré vznikali v dôsledku nedostatku slovenských učiteľov a jeho saturovania českými učiteľmi, čo, pochopiteľne, ovplyvňovalo podobu tzv. školskej slovenčiny. Situáciu sťažovala aj oficiálna čechoslovakistická ideológia. Tieto faktory vyvolávali obrannú reakciu jazykovedcov, ktorí zároveň pôsobili ako učitelia v slovenských školách, a preto na stránkach Slovenskej reči prezentovali predovšetkým puristické postoje a názory.

Publikovanie príspevkov o otázkach vyučovania slovenčiny pokračovalo aj v štyridsiatych rokoch a zintenzívnilo sa v prvej polovici 50. rokov, keď bola Slovenská reč dokonca programovo orientovaná ako *časopis pre školu a prax*. Toto zameranie dokumentuje aj počet 33 príspevkov publikovaných v piatich ročníkoch SR. Príspevky z daného obdobia síce boli ovlyvnené dobovou ideológiou stalinizmu, ale z odborného hľadiska v nich možno nájsť progresívne didaktické názory a návrhy na optimalizáciu vyučovania slovenčiny podľa aktuálneho lingvistického poznania. To isté sa týka aj neskorších príspevkov publikovaných v období socialistickej ideológie. Príspevky z 50. až 80. rokov dokumentujú aj priame angažovanie sa jazykovedcov pri tvorbe vzdelávacích dokumentov a učebníc slovenčiny a zdôrazňovanie spolupráce lingvistiky a školy.

Od roku 1956 až dodnes pozorujeme pokles počtu lingvodidaktických príspevkov publikovaných v Slovenskej reči. Príčinu možno hľadať vo vzniku ďalších publikačných platforiem zameraných na otázky vyučovania slovenčiny, predovšetkým v založení časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole* v roku 1955. Na stránky tohto časopisu sa preniesol aj záujem jazykovedcov o problematiku vyučovania slovenského jazyka.

V súčasnosti aj po zániku časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole* v roku 2012 jestvujú ďalšie periodiká, ktoré sa otázkam vyučovania slovenčiny programovo venujú. Napriek tomu sa nazdávame, že aj náš najstarší jazykovedný časopis s bohatou a významnou lingvodidaktickou históriou by nemal problematiku teórie a praxe vyučovania slovenského jazyka ani dnes opomínať. Dôvodom je aj potreba spájať teoretickú lingvistiku s rozširujúcim sa spektrom aplikovaných lingvistických

disciplín, ku ktorým patrí aj edukačná lingvistika[13]. Na dôležitosť spolupráce teoretickej a edukačnej lingvistiky poukázal aj okrúhly stôl *Edukačná lingvistika – aktuálne otázky vzťahu lingvistiky a školy*, ktorý sa konal počas 14. celoslovenského stretnutia jazykovedcov organizovaného Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v roku 2019.

Pre väčšie zviditeľnenie problematiky vyučovania slovenčiny nestačí len vytvoriť publikačný priestor v Slovenskej reči. Publikované príspevky by mali odrážať väčšiu angažovanosť jazykovedcov v riešení aktuálnych otázok teórie a praxe vyučovania, ako sme toho boli svedkami v minulom období. V posledných desaťročiach sa totiž aktuálne lingvistické poznanie čoraz viac vzďaľuje školskej praxi, vrátane vzdelávacích štandardov a učebníc slovenského jazyka. V tejto súvislosti môžu jazykovedci v spolupráci s didaktikmi a učiteľmi pomôcť pri vypracúvaní modifikovanej lingvistickej teórie[14] (porov. Dolník 1992), ktorá nebude len skrátenou a zjednodušenou verziou lingvistického opisu a lingvistickej explanácie jazyka, ale vytvorí kognitívny model[15] vyučovania slovenčiny, ktorý by zodpovedal potrebám súčasného a budúceho jazykového a komunikačného rozvíjania žiaka. Kľúčové je pritom vymedzenie rámca, čo sa má žiak na hodinách slovenčiny učiť, prečo sa to má učiť a akým spôsobom. Práve riešenie tohto výskumného problému by mohlo nájsť svoju diskusnú platformu na stránkach Slovenskej reči.

Literatúra

ADAMČÍKOVÁ, V. – TARÁBEK, P. (2008): Didaktická komunikácia v predmetových didaktikách. In: Sičáková, Ľ. – Vužňáková, K. – Rusňák, R. (eds.): *Slovo o slove. 14*. Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta, 136 – 149.

BETÁKOVÁ, V. – TARCALOVÁ, Ž. (1981): *Didaktika materinského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

BETÁKOVÁ, V. – JACKO, J. – ZELINKOVÁ, K. (1984): *Teória vyučovania slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

ČECHOVÁ, M. (2012): *Řeč o řeči*. Praha: Academia.

[13] Edukačná lingvistika je relatívne samostatnou vetvou aplikovanej lingvistiky (Šebesta a kol. 2016). Za zakladateľa edukačnej lingvistiky sa považuje B. Spolsky, ktorý vymedzuje sféru jej skúmania v prieniku lingvistiky a súvisiacich jazykových disciplín s formálnou a neformálnou edukáciou (1978, s. 2). Ďalší predstaviteľ edukačnej lingvistiky F. M. Hult ju charakterizuje ako transdisciplínu, t. j. na problém alebo tému orientovanú vedu, ktorá rieši rôznorodé výskumné problémy vyplývajúce zo vzťahu jazyka a edukácie a podľa povahy výskumnej témy syntetizuje potrebné výskumné nástroje (Hult 2008, s. 17).

[14] Podobne uvažoval aj J. Průcha (1980), ktorý, vychádzajúc z teórie W. Schmidta, zdôvodňoval potrebu vytvorenia tzv. pedagogickej teórie jazyka, t. j. takej teórie, ktorá by slúžila didaktickým účelom. Takáto teória by mala byť funkčná, t. j. mala by uplatňovať komunikačnú podmienenosť jazykových prostriedkov, a operatívna, čiže mala by viesť k rozvíjaniu jazykových schopností a komunikačných zručností žiakov.

[15] Pod kognitívnym modelom vyučovacieho predmetu máme na mysli model východiskového vedného odboru (v našom prípade lingvistiky) usporiadaného z hľadiska didaktickej komunikácie (Adamčíková – Tarábek 2008; Liptáková a kol. 2015).

DOLNÍK, J. (1992): Vzťah jazykovedy k vyučovaniu cudzieho jazyka (Ku koncepcii gramatiky slovenčiny pre vyučovanie cudzincov). In: *Slovenská reč*, 57/3, 129 – 135.
HULT, F. M. (2008): The History and Development of Educational Linguistics. In: Spolsky, B. – Hult, F. M. (eds.): *Handbook of Educational Linguistics*. Malden, MA: Blackwell, 10 – 24.
IHNÁTKOVÁ, N. a kol. (1980): *K modernizácii vyučovania slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
JACKO, J. (1984): Vyučovanie SJ v nárečovom prostredí. In: Betáková, V. – Jacko, J. – Zelinková, K.: *Teória vyučovania slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 121 – 133.
LIGOŠ, M. (2019): *Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v minulosti, prítomnosti a budúcnosti (Kapitoly z dejín vyučovania slovenčiny s výzvami do budúcnosti)*. Bratislava: Veda.
LIPTÁKOVÁ, Ľ. a kol. (2015): *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie*. 2., doplnené a prepracované vydanie. Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta.
MIKO, F. (1980): Súčasná jazykoveda a možnosti modernizácie jazykového vyučovania. In: Ihnátková, N. a kol.: *K modernizácii vyučovania slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 36 – 82.
PECIAR, Š. (1956): Prejavy kultu osobnosti v našej jazykovede. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 2, 294 – 295.
PREDSLOV (2018): In: Peciarová, T. (ed.): *Sto rokov od prvého oficiálneho vyhlásenia slovenského jazyka ako vyučovacieho jazyka na Slovensku*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 10.
PRŮCHA, J. (1980): Psycholingvistické aspekty modernizácie vyučovania materinského jazyka. In: Ihnátková, N. a kol.: *K modernizácii vyučovania slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 100 – 131.
SPOLSKY, B. (1978): *Educational Linguistics: An Introduction*. Rowley, MA: Newbury House.
SVOBODOVÁ, J. (2000): *Jazyková specifika školské komunikace a výuka mateřštiny*. Spisy Ostravské univerzity. 133. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity.
ŠEBESTA, K. – LEHEČKOVÁ, E. – PIEŚCIENIAK, P. P. – ŠORMOVÁ, K. (2016): *Aplikovaná lingvistika*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
ŠTEFANOVIČ, J. (1967): *Osvojovanie pravopisu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
ŠTĚPÁNÍK, S. – LIPTÁKOVÁ, Ľ. – SZYMAŃSKA, M. (2019): Cesty ke komunikačně-funkčnímu pojetí v české, slovenské a polské didaktice mateřského jazyka. In: Štěpáník, S. et al.: *Vztah jazyka a komunikace v česko-slovensko-polské didaktické reflexi*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 23 – 71.
ŠMEJKALOVÁ, M. (2010): *Čeština a škola – úryvky skrytých dějin (Český jazyk a jeho vyučování na středních školách 1918 – 1989)*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
VUŽŇÁKOVÁ, K. – GOGOVÁ, E. – LIPTÁKOVÁ, N. (2022): Multimodálny štýl a porozumenie textu. In: *Jazyk a kultúra*, 13/51, 237 – 259.

Internetové zdroje

[1] https://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/1925-1975/Janosik,%20Anton.html (cit. 20. 10. 2022)
[2] https://fphil.uniba.sk/sas/
[3] https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/sas/edicna-cinnost-publications/krizom-krazom-a1-b2/
[4] https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/sas/edicna-cinnost-publications/zborniky-sas/

SKÚMANIE JAZYKA LITERÁRNEHO DIELA V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Juraj Vaňko

Univerzita Jánosa Selyeho v Komárne, Pedagogická fakulta,
Bratislavská cesta 3322, Komárno
E-mail: vankoj@ujs.sk

VAŇKO, J. (2022): Research on the Language of Literary Works in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 588 – 606.

Abstract: The issue of the language of a literary work was at the center of attention of the Slovenská reč journal from the very beginning of its existence. It was related to the efforts of the editors to establish the standard of literary Slovak and increase its culture in practice, with a special emphasis on the culture and purity of the language of literature. Therefore, the contributions about the language of the literary works of Slovak writers are mainly published in the years 1932-1939, i.e. in the period of the peak of the purist focus of the journal, clearly of a language-critical nature: they point out language errors, especially Bohemisms in the analyzed literary texts. After 1945, when Slovenská reč as a journal for the Slovak language research definitively abandoned the position of purism, contributions about the language of a literary work are oriented towards a functional analysis and interpretation of the language of a literary text.

Keywords: language, literary work, literary language, purism, critical analysis, interpretation.

Článok v skratke:

- Jazyku literárneho diela sa v časopise Slovenská reč začala venovať pozornosť hneď od prvého čísla, čo súviselo so snahou redakcie ustaľovať normu spisovnej slovenčiny a zvyšovať jej kultúru v praxi s osobitným dôrazom na kultúru a čistotu jazyka krásnej literatúry.
- Od založenia časopisu v r. 1932 zhruba do konca 2. svetovej vojny prevažujú kritické rozbory jazyka literárnych diel s dôrazom na jazykové chyby, hlavne bohemizmy v literárnom texte.
- Po roku 1945, keď Slovenská reč ako časopis pre výskum slovenského jazyka definitívne opustila pozície purizmu, sa príspevky o jazyku literárneho diela orientujú na funkčnú analýzu a interpretáciu jazyka literárneho textu, pri ktorej sa prihliada na súčinnosť jazykových prostriedkov s nejazykovými zložkami umeleckého textu vrátane spoločenského kontextu jeho vzniku a fungovania.

1. ÚVOD

Skúmanie jazyka literárneho diela je v lingvistike motivované a odôvodnené tým, že literárne dielo je z hľadiska svojej výstavby i so zreteľom na svoje pôsobenie viazané na jazyk. Jazyk je v ňom prostriedkom tvorby aj médiom, pomocou ktorého sa realizuje jeho príjem. Nejde však o mŕtvy hmotný prostriedok, ktorý sa „oživuje“ až v umeleckom texte, ale o prostriedok, ktorý žije v komunikačnej činnosti ľudí, a na ňu sa navrstvuje estetická tvorivá aktivita vyúsťujúca v literárnom diele. Jazyk

teda okrem toho, že referuje o reálnom svete, je aj nástrojom ľudskej imaginácie, umeleckej predstavivosti, obrazotvornosti. Aj to je dôvod, prečo sa o jazyk literárneho diela zaujíma aj jazykoveda, aj literárna veda.

Cieľom tohto príspevku je referovať o problematike jazyka slovenských literárnych diel, prezentovanej na stránkach časopisu Slovenská reč (ďalej SR) počas jeho 90-ročnej existencie. V rámci tohto časového úseku sa nám vzhľadom na postoj redakcie SR k otázke jazyka literárneho diela, ako aj na postup spracovania tejto problematiky črtajú dve obdobia: prvé, od založenia Slovenskej reči v r. 1932 zhruba do konca 2. svetovej vojny (v tomto období možno ešte vymedziť časový úsek 1932 – 1939, keď v programe SR jednoznačne dominoval purizmus), a druhé – od r. 1945 do súčasnosti. Obidve obdobia pritom tesne súvisia s hlavnými zámermi redakcie vrátane postupov ich realizácie.

2. JAZYKOVÉ ROZBORY LITERÁRNYCH DIEL (1932 – 1945)

Pre prvé obdobie, najmä pre prvých sedem ročníkov SR (1932 – 1939), bolo charakteristické dôsledne puristické a v jeho rámci hlavne protičesky puristické zameranie časopisu, odôvodňované obranou a ochranou rýdzosti slovenčiny hlavne pred vplyvmi češtiny. V príspevkoch o jazyku literárneho diela sa táto očistná úloha SR prejavovala v kritickom rozbore jazyka literárnych diel s dôrazom na jazykové chyby, hlavne bohemizmy v literárnom texte. Pre toto obdobie je zároveň charakteristické, že jazyk literárneho diela sa vnímal ako forma, resp. redukoval sa na číry prostriedok spisovateľovej tvorivej činnosti.

Po 2. svetovej vojne sa SR ako „časopis pre otázky jazykovej kultúry“ (podtitul SR v rokoch 1946 – 1949/1950) zameral hlavne na skúmanie súčasného stavu spisovnej slovenčiny, na odhaľovanie jej vnútornej stavby a na sledovanie jazykovej praxe vrátane posudzovania jazykových prejavov z funkčného hľadiska (úvodník, 1946, s. 4).

Aktuálny podtitul SR („časopis pre výskum slovenského jazyka“) zahŕňa širokú škálu otázok lingvistickej slovakistiky vrátane komparatívnych a interdisciplinárnych aspektov. Purizmus ako niekdajšia hlavná ideová línia SR (najmä v rokoch 1932 – 1939) sa z programu tohto vedeckého časopisu vytratil. V tejto novej klíme sa príspevky o jazyku literárneho diela orientujú na funkčnú analýzu a interpretáciu jazyka literárneho textu, pri ktorej sa prihliada na súčinnosť jazykových prostriedkov s nejazykovými zložkami umeleckého textu vrátane spoločenského kontextu jeho vzniku a fungovania. Literárne dielo sa chápe ako jazykový umelecký výtvor. Zároveň však treba dodať, že zhruba od roku 2000 počet príspevkov o jazyku literárnych diel klesá (pozri o tom ďalej).

Jazyku literárneho diela sa v časopise Slovenská reč začala venovať pozornosť hneď od prvého čísla, čo súviselo so snahou redakcie ustaľovať normu spi-

sovnej slovenčiny (používali sa aj označenia *literárna slovenčina, literárna reč; literárna výslovnosť, literárne slovo*) a zvyšovať jej kultúru v praxi. Na tento cieľ bola vytvorená rubrika s názvom *Slovenčina vo verejnom živote* a v jej rámci sa publikovali aj jazykové rozbory diel slovenských spisovateľov, nakladateľských publikácií, umeleckých prekladov a pod. Autor úvodného článku *Spisovatelia a slovenčina* s iniciálkami P. J. (podľa všetkého je to Rudo Uhlár) (1932/1933, s. 19 – 23) pod jazykovými rozbormi myslí „cieľavedomú, prospešnú, prepotrebnú a dobre mierenú kritiku tlačenej slovenskej knihy" (s. 21). P. J. poukazuje na to, že v publikáciách slovenských spisovateľov sa vyskytuje veľa lexikálnych, syntaktických, tvaroslovných a hláskoslovných chýb a najlepšou cestou, ako ich odstrániť, bude na ne upozorniť v Slovenskej reči, kde autor „podľa potreby" dostane aj „odborné vysvetlenie" (s. 22).

Jazykovoedukačné či jazykovonápravné zacielenie práce redakcie SR je napokon explicitne obsiahnuté aj v tejto výpovedi autora P. J.: „Aby vývin spisovnej reči bol racionálnejší, treba ho usmerňovať, a to predovšetkým pri jazyku, ktorý je v prudkom vývine" (s. 19). A autor ďalej pokračuje: „Tu treba istého regulátora, spoľahlivej kritiky" (s. 19).

V nasledujúcom čísle v tej istej rubrike bráni spisovateľov Jozef Cíger-Hronský (1932/1933, s. 42 – 44), upozorňujúc na to, že pri kritickom posudzovaní jazyka spisovateľov nemožno ignorovať živú reč, frazeológiu a „akú-takú estetickú stránku reči" (s. 42). V súvislosti s „ratovaním slovenčiny" J. C. Hronský kladie aj rečnícku otázku „kto za posledných desať rokov doniesol viac do chalupy, či spisovatelia alebo veda a kritika, ktorá je len vtedy oprávnená, ak je tvorivá" (s. 42). Zároveň sa priamo či nepriamo pýta aj „vedeckých regulátorov", či urobili dosť pre to, aby spisovatelia mohli byť prichystaní na „formálnu stránku tvorby" (s. 42). Jazyk literárneho diela sa totiž zjednodušene chápal ako jeho forma. V súvise s teóriou spisovnej slovenčiny presadzovanej v Slovenskej reči, aby sa spisovatelia orientovali na ľudovú reč, J. C. Hronský kladie otázku, „či postačila na to pre dnešné požiadavky ľudová reč tu taká, tu onaká, niekoľko časopisov s nedôslednými korektúrami, Czambelova rukoväť a dosť" (s. 42).

V ďalšom ročníku v článku *Spisovatelia a slovenčina* Rudo Uhlár (1933/1934, s. 59 – 61) vyjadruje niekoľko kritických poznámok k jazyku Jégého románu *Svätopluk* (1928). Pripomína, že spisovatelia sú nositeľmi jazykovej kultúry a každý spisovateľ by mal mať „isté rečové znalosti", a ak nie, „má si ch doplniť" (s. 59). V Jégého románe R. Uhlár objavil dosť veľa hláskoslovných, tvaroslovných a syntaktických chýb a pritom v závere článku poznamenáva, že pokiaľ ide o jazyk, Jégé patrí k našim najlepším spisovateľom. Vybral si ho preto, aby ukázal, že niekedy „aj dobrý autor schybí" (s. 60). Z hláskoslovných chýb Uhlár uvádza napr. *barbársky* namiesto *barbarský, *zdálo : zdalo, *hodvabný : hodvábny, *rozevrely : rozovrely,*

**uzemčistý : územčistý...* Viac chýb zisťuje v tvarosloví: *rada Kojatových člno*v namiesto *rad Kojatových člnov, knieža je *zdravé : knieža je zdravý, hladkala *kniežati hlavu : hladkala kniežaťu hlavu.* Zo syntaktických chýb uvádza nesprávne používanie záporového genitívu „tam, kde ho netreba" (s. 60): *že Mojslavovi nedodrží sľubu* namiesto *nedodrží sľub, nemáš *pravdy : nemáš pravdu, nemenil tak ľahko *svojich citov : nemenil tak ľahko svoje city.*

Oveľa ostrejšiu kritiku napísal R. Uhlár (1933/1934, s. 116 – 119) na román vtedy mladého spisovateľa Petra Jilemnického *Pole neorané,* ktorý vyšiel vo vydavateľstve Družstevní práce r. 1932 v Prahe. R. Uhlár píše, že Jilemnického román má 374 strán „a na každej stránke je priemerne 3 – 8 očividných rečových chýb, kazov, syntaktických barbarizmov... Čitateľ musí pri jej čítaní priemerne 2000 ráz preglgnúť sliny, ako keď ide po ceste a potkne sa o ostrý kameň" (s. 116). Keďže P. Jilemnický bol po slovensky píšuci Čech, je celkom prirodzené, že v texte jeho románu bolo veľa bohemizmov, a to nielen lexikálnych, ale aj hláskoslovných, morfologických a syntaktických. Z prvých 35 strán románu *Pole neorané* R. Uhlár uvádza napr. tieto hláskoslovné chyby (v kvantite): **zdálo sa : zdalo sa, *marné : márne; *modlíkal : modlikal, *uctivá : úctivá* a pod. V tvarosloví sú to chyby v rode a čísle: **na frontách : na frontoch, *invalida : invalid, *z Rakús : z Rakúska*; nesprávne pádové koncovky: **s krúžky : s krúžkami, *o mieru : o mieri, pri každom *šelestu : pri každom šeleste* a pod. Najkrikľavejšie chyby v Jilemnického texte nachádza V. Uhlár v lexike a vo väzbách: **ohnište : ohnisko, z *ozlatených komínov : z pozlátených komínov; *k súdu príde : príde na súd, vrástli *v zem : vrástli do zeme, *u čerta : do čerta* a pod. Množstvo jazykových chýb (nielen v Jilemnického texte) upozorňuje však aj na iný problém – a tým bol v tom čase nedostatok kvalitných editorov a korektorov.

V 2. ročníku (1933/1934) hneď v prvom čísle sa otvára rubrika s názvom *Nové knihy*, ktorá okrem recenzií pôvodných slovenských literárnych prác prináša aj recenzie prekladov zahraničnej beletrie. Aj v tejto rubrike sa však posudzovanie pôvodných či preložených literárnych diel zväčša obmedzuje na kritický jazykový rozbor literárneho textu.

2.1. VSTUP HENRICHA BARTEKA DO HODNOTENIA JAZYKA SPISOVATEĽOV

Jazyku literárnych diel sa od 2. ročníka SR venoval aj jej zodpovedný redaktor Henrich Bartek. V rubrike *Nové knihy* (1933/1934, s. 85 – 88) uverejňuje recenziu básnickej zbierky Jána Smreka *Iba oči* (Vydal L. Mazáč. Praha 1933. Strán 89), v ktorej chváli rytmiku jeho veršov, pekný jazyk a bohatú básnickú obraznosť, ale zároveň mu vyčíta niekoľko chýb v hláskosloví, lexike a v syntaxi.

Zásadné postoje aj k hodnoteniu jazyka slovenských literárnych diel však H. Bartek vyjadril v úvodnom článku 2. ročníka (1933/1934, s. 1 – 16) *O správnosti*

jazykovej. Zdôrazňuje, že pri zisťovaní „správnosti jazykovej“ treba vychádzať z poznania terajšieho stavu spisovného jazyka a až potom upozorňovať „na nesprávnosti“ (s. 6). Za najdôležitejší činiteľ v bežnom spisovnom úze pokladá jazykový cit, ktorý „temer sám udáva smernice, ktorými sa spravujú spisovatelia a ľudia, hovoriaci spisovnou slovenčinou“ (s. 6). Ďalej však poznamenáva, že jazykový cit je individuálnou vlastnosťou, preto nemôže byť jedinou spoľahlivou oporou pri zisťovaní jazykovej správnosti. Odvolávať sa na jazykový cit môžeme iba vtedy, „ak ním zistené jazykové faktá zhodujú sa s dobrým spisovným úzom a s ľudovou rečou“ (s. 6 – 7). Na toto konštatovanie nadväzujú nasledujúce otázky: „Ale čo je dobrý spisovný úzus? Je to reč našich najlepších súčasných spisovateľov? Môžeme vyhlásiť za vzorec slovenčinu Kukučínovu, Vajanského, Tajovského, Milka Urbana, J. C. Hronského, Tida Gašpara, Jégého a ostatných terajších spisovateľov? Alebo azda v reči Kalinčiakovej, Štúrovej, Sládkovičovej, Hurbanovej máme vidieť vzor, ktorý treba nasledovať? Písali a píšu naši prozaikovia a básnici tak, že proti ich reči nemožno nič namietať? Má dobrý autor vo všetkom správnu reč? Vari netreba uvádzať príklady, že aj u dobrých autorov stretáme sa s chybnými slovami a väzbami, že ani ich reč nie je vo všetkom bez chýb. Teda čo je vlastne dobrý jazykový úzus, čo je dobrý autor?“ (s. 7). Pri odpovedi na túto otázku sa H. Bartek odvoláva na Václava Ertla, českého jazykovedca a vtedajšieho redaktora časopisu Naše řeč, podľa ktorého dobrý autor je iba abstraktným ideálom a správny spisovný úzus sa abstrahuje z reči dobrých spisovateľov. Pri zisťovaní „jazykovej správnosti“ Bartek okrem jazykového citu a „správneho spisovného úzu“ zdôrazňoval aj úlohu ľudovej reči, najmä jej syntaxe, ktorá je podľa neho jednotná na celom Slovensku a tvorí základ spisovného jazyka. Preto spisovná reč nesmie prerušiť spojivá so živou rečou.

V tom istom ročníku sa v rubrike *Nové knihy* objavuje jeho recenzia (autorstvo uvádzal iniciálkami H. B.) zbierky Jána R. Poničana *Angara* (Vydal Dav 1934) (1933/1935, s. 141 – 142), ktorú tento predstaviteľ proletárskej poézie napísal po návrate zo Sovietskeho zväzu r. 1931. V úvode Bartek píše, že jeho zámerom nie je posudzovať obsah zbierky, ale jej jazyk, no napokon prostredníctvom rozboru jazyka zbierky sa dostal k veľmi zaujímavému a výstižnému hodnoteniu aj jej obsahu a estetickej stránky. Čo sa týka jazykových chýb, Bartek upozorňuje najmä na nesprávnu interpunkciu a na pár ďalších chýb: „miesto *vetor* (str. 6) má byť *vietor*, miesto *v pozadí* (10) vari lepšie je *v úzadí*, m. *pannenské* (polia 13) má byť *panenské*, priam strašný je genitív pl. aút“ (s. 142). H. Bartek však posudzovanie jazyka Poničanovej zbierky prepojil s hodnotením jej estetického účinku, ktorému stojí v ceste schematizmus básnikovho priamočiareho, politicky podfarbeného publicistického vyjadrovania. Pre H. Barteka neesteticky vyznievajú výrazy typu *triedny boj, kapitál, dneprostroj, sovchozy, kolchozy, kombajn* alebo *tarify, martinská deklarácia, autonómia, devalvácia* a pod. Bartek na záver konštatuje: „Poničanovej poézii

by len osožilo, keby bola úplne očistená od agitačnej terminológie. Veď dobre možno napísať sociálny román bez terminológie socialistickej a možno tvoriť i verše silného sociálneho zafarbenia a nespomínať dneprostroje a sovchozy“ (s. 142). Hodnotením jazyka literárneho textu v súčinnosti s jeho obsahom a estetickou stránkou sa tento príspevok H. Barteka líši od predchádzajúcich rozborov literárnych diel zameraných, resp. obmedzených na kritiku ich jazyka, a tak nadobúda podstatné znaky klasickej analytickej recenzie literárneho diela.

Celkovo vo vstupe H. Barteka do recenzistiky vtedajšej slovenskej beletrie a najmä v spôsobe, ako pristupoval k posudzovaniu jazyka literárneho diela, t. j. že jazyk literárneho diela posudzoval so zreteľom na jeho funkciu v umeleckom texte, možno vidieť vplyv hlavných myšlienok Téz Pražského lingvistického krúžku, ku ktorým sa ako redaktor SR v 1. čísle 2. ročníka (1933/1934) v mene celej redakcie prihlásil. Na s. 7 píše: „Slovenskí filológovia mali by sa pridržať stanoviska Pražského lingvistického krúžku, ktorý v knižke ‚Spisovná čeština a jazyková kultúra‘ (na str. 245 a nasl.) presne stanovil ‚Obecné zásady pro kultúru jazyka‘.“ S najdôležitejšími myšlienkami Téz, týkajúcich sa hlavne kultúry spisovnej reči, však oboznamuje slovenskú jazykovednú verejnosť už v 1. ročníku (1932/1933, s. 124 – 126). V závere Bartek konštatuje: „Takto vyslovené základné požiadavky pražských lingvistov vyhovujú všetkým slovanským spisovným rečiam, teda aj slovenčine“ (s. 126). Ako je známe, v Tézach sa okrem orientácie na štrukturálnu jazykovedu kladie dôraz na funkčné chápanie jazyka, ktoré je charakteristickou vlastnosťou pražskej školy, čím ju odlišuje od iných štrukturalistických smerov. Jazyk sa teda chápe ako funkčný systém a každá jeho súčasť je posudzovaná podľa toho, akú funkciu v systéme zastáva. V tomto duchu koncipoval teóriu básnického jazyka aj významný český estetik Jan Mukařovský, o túto sa H. Bartek pri posudzovaní jazyka literárnych diel zaiste opieral.

H. Bartek (1933/1934, s. 211 – 212) v rubrike *Nové knihy* posudzuje básnickú zbierku J. Smreka *Básnik a žena* (1934), kde okrem pochvaly pravopisnej stránky vydania pripája niekoľko poznámok k jazykovým chybám. Kritické poznámky k jazyku literárnych textov boli totiž štandardom príspevkov jazykovedcov do tejto rubriky. H. Bartek okrem iného upozorňuje básnika, aby kvôli rýmu nemenil správnu pádovú koncovku za nesprávnu, nenáležitú, aby sa pridržal ustáleného spisovného úzu, napr. *pri poháre* namiesto *pri pohári; *do extáze : do extázy,* nie *k boju súce,* ale *na boj súce,* slová *dráma, téma* sa skloňujú podľa vzoru ryba, preto nie *pre drama, tema,* ale *pre drámu, pre tému* a pod.

Celkovo hodnotenia literárnych diel H. Barteka v rubrike *Nové knihy* pôsobili zmierlivejším tónom v porovnaní s príspevkami R. Uhlára. Svedčí o tom napr. aj hodnotenie nového románu Petra Jilemnického *Kus cukru* (1935) (Bartek 1934/1935, s. 282 – 285). V porovnaní s Uhlárovou ostrou kritikou jazyka románu *Pole neorané* spred dvoch rokov toto posúdenie Jilemnického románu *Kus cukru* vyznieva oveľa

miernejšie. H. Bartek hneď v úvode poznamenáva, že v porovnaní s románom Pole neorané v románe Kus cukru badať snahu autora „po správnosti jazykovej“ (s. 282), hoci aj v tomto diele sa vyskytujú nedôslednosti, ktorým sa autor mohol vyhnúť. Bartek opätovne pripomína, že jazykovedci poukazujú v časopise Slovenská reč na jazykové chyby spisovateľov preto, „aby sa na nich mohli učiť iní“ (s. 282). Medzi viacerými jazykovými chybami opäť prevažujú bohemizmy, ktoré sa zavše vyskytujú popri náležitých spisovných výrazoch, napr. *barva : farba, kartáč : kefa, vterina : sekunda, dosavádna : doterajšia, lhal, lhala : luhal, luhala, vliv : vplyv, leze, polezete : lezie, poleziete; dbal poriadku : dbal o poriadok* a pod.

2.2. PRVÉ ŠTÚDIE O JAZYKU A ŠTÝLE LITERÁRNEHO DIELA

V 9. – 10. čísle 3. ročníka (1934/1935, s. 273 – 280) sa po prvýkrát objavuje štúdia o jazyku a štýle literárneho diela. Jej autorom je Stanislav Mečiar a má názov *Prežitá reč u Vajanského, Kukučína a Hronského*, čo je útvar vo výstavbe prozaického textu známy v súčasnej štylistike a v teórii literatúry ako vnútorný monológ alebo vnútorná reč (postavy). Na základe ukážok z románov S. H. Vajanského *Suchá ratolesť*, M. Kukučína *Dom v stráni* a J. C. Hronského *Jozef Mak* autor naznačuje vývinový smer výrazových prostriedkov vnútorných monológov/vnútornej reči postáv spomenutých troch románov v časovom rozmedzí 50 rokov. Na záver konštatuje, že Vajanského román Suchá ratolesť bol v slovenskej románovej tvorbe prvý, kde sa objavujú pasáže „napísané v prežitej reči“, čím umelecky prevýšil vtedajšiu slovenskú prózu. „Kukučínov román Dom v stráni v hodnote prežitej reči prevyšuje Suchú ratolesť a Hronského Jozef Mak predstavuje prežitú reč s toľkou virtuozitou a pestrosťou, že vyniká v tom nad Vajanského a Kukučína“ (s. 274).

V 4. ročníku (1935/1936) sa objavuje prvá polemika o jazyku literárneho diela, presnejšie o jazyku poézie. Známy slovenský jazykovedec Ján Mihál publikoval článok *O rýmoch v slovenských veršoch* (1935/1936, s. 74 – 77), v ktorom síce uznáva, že básnický jazyk vzhľadom na svoje osobitosti sa nemusí vždy podrobovať spisovnej norme, ale zároveň zdôrazňuje, že slovenskí básnici by mali dodržiavať spisovný úzus v hláskosloví, tvarosloví, syntaxi a v lexike a že v slovenskej poézii by sa nemalo stať poetizmom to, „čo by v inom jazyku bolo barbarizmom“ (s. 74). Mihál neuznáva, „že by protištrukturálne složky mohly mať v poézii estetickú hodnotu“ (s. 74). Medzi viacerými príkladmi, ktoré hodnotí ako „lexikálne barbarizmy“, uvádza aj slovo *vartáši*, ktoré kvôli rýmu použil Laco Novomeský v najnovšom čísle Elánu, a pýta sa, či aj takáto deformácia spisovnej normy je správna.

Na tieto Mihálove postoje k básnickému jazyku reagoval v tom istom ročníku (1935/1936, s. 131 – 136) literárny vedec Klement Šimončič príspevkom *Niekoľko polemických poznámok k článku J. Mihála O rýmoch v slovenských veršoch.* Svoju reakciu zasadzuje do širšieho kontextu, a to k vzťahu istej časti slovenských puristov

k básnickému jazyku. Šimončič zdôrazňuje, že kritika jazykových prejavov by mala vždy vychádzať z funkčného hľadiska, a pokiaľ ide o básnický jazyk, mala by prihliadať na estetickú funkciu, teda mala by to byť „v prvom rade kritika estetická“ (s. 131). V kritike jazykovedca by podľa neho nemali prevládať normatívne tendencie, čiže v záujme spisovnej normy by z básnického jazyka nemal odstraňovať to, „čo tvorí podstatnú súčasť básnickej štruktúry“ (s. 131).

V súvislosti so vzťahom istej časti slovenských puristov k teórii básnického jazyka K. Šimončič víta snahu H. Barteka priklonit sa k Tézam Pražského lingvistického krúžku o básnickom jazyku. Odvoláva sa pritom na jednu z téz PLK, že totiž proti lexikálnemu purizmu treba postaviť požiadavku slovníkového bohatstva a štylistickej rozmanitosti. V podobnom duchu sa Tézy vyslovujú proti prílišnému purizmu aj v oblasti tvaroslovia a syntaxe. Ako sme už spomenuli, hlavné myšlienky Téz H. Bartek predstavil v 1. ročníku (s. 124 – 126). Šimončič nechápe, prečo Mihál pokladá Novomeského slovo *vartáši* za deformáciu spisovnej normy, a pýta sa, akým „nedeformovaným“ synonymom by ho nahradil, či *strážcovia* alebo *strážnici* (s. 135). Upozorňuje pritom, že pri podobných zásahoch nastávajú neželateľné zmeny, intonačné, eufonické, sémantické a pod., predstavujúce neželateľné zasahovanie do básnikových intencií.

Konfrontácii názorov jazykovedcov a literátov na jazyk literárnych diel v polovici 30. rokov minulého storočia sa H. Bartek venuje v článku *Slovenčina a kongres spisovateľov* (1935/1936, s. 262 – 269). Bartek sa však viac zameral na kritiku referátu Milana Pišúta *Slovenčina ako umelecký prostriedok výrazový* než na problematiku jazyka slovenských spisovateľov. Kriticky sa vyjadroval najmä k tomu, že Pišút vo svojom referáte bez vnútorných vzťahov spájal sociologické aspekty s literárnymi a jazykovými faktami, a to „vždy pod zorným uhlom umele utvorených fikcií o jazykovej, literárnej a kultúrnej jednote československej“ (s. 263), a že nehovoril o internom vývine slovenčiny vrátane hodnotenia jazykovej estetiky. Spolu S Danielom Okálim odsúdil Pišútovo „sociologické stanovisko“, čiže chápanie jazyka zahrnujúce sociologický aspekt: „Jazyk v najširšom slova smysle je systém znakov, ktorého úlohou je v prvom rade tvoriť a udržovať spoločnosť“ (s. 263). K tomu možno poznamenať, že už zakladateľ lingvistického štrukturalizmu F. de Saussure upozorňoval na spoločenský charakter jazyka, o PLK ani nehovoriac. Pišút teda neabsolutizuje chápanie jazyka ako systému znakov, ale poukazuje aj na jeho väzby so spoločnosťou, aj keď o tom, či prvoradou úlohou jazyka je tvoriť a udržovať spoločnosť, resp. čo je hlavnou úlohou jazyka, možno diskutovať. H. Bartek však kritizuje vnášanie sociológie do lingvistiky a o Pišútovi hovorí, že „sa ešte nenaučil rozoznávať hranice medzi jednotlivými vedami“ (s. 264). Podobne sa Bartek kriticky vyjadruje k Pišútovmu názoru, že „krásy jazyka nie sú dané apriori“ a že „jazyk bez tvorčích osobností zmeravie“ (s. 264). H. Bartek najskôr (celkom správne) argumentuje tým, že vývin jazyka a jeho obohacovanie nezávisí len od umelých zásahov spisovateľov, ale aj od celého jazykového spoločen-

stva, ktoré daný jazyk používa, o čom podľa neho svedčí aj stredná slovenčina, ktorej bohatstvo v synonymii a frazeológii nevytvorili spisovatelia, ale našli ho v ľudovej reči (s. 265). Na to však nadväzuje jeho odmietavý postoj k Pišútovmu výroku, že krásy jazyka nie sú dané a priori. Bartek prízvukuje, že „v dobe štúrovskej stredná slovenčina mala isté apriorné krásy jazykové, ktoré ju predurčovaly stať sa spisovnou rečou slovenskou. Sami štúrovci veľmi zdôrazňovali ľubozvučnosť strednej slovenčiny" (s. 265). Tento romantický náhľad na „ľubozvučnosť" jedných jazykov a „neľubozvučnosť" iných rozvádza H. Bartek ďalej takto: „Veď na svete sú rozličné jazyky, niektoré bohaté, iné chudobné a primitívne, na príklad všeobecne sa uznáva, že taliančina je ľubozvučná, a preto príhodnejšia pre spev ako nemčina alebo francúzština, prípadne čeština" (s. 265). V súvislosti s týmito Bartekovými náhľadmi netreba zdôrazňovať, že jazykoveda nemala a nemá objektívne nástroje na „meranie" „jazykovej ľubozvučnosti" a že nad pokusmi označovať jedny jazyky za pekné, ľubozvučné a iné za nepekné, neľubozvučné, resp. bohaté a chudobné, dokonalé a primitívne sa vznáša dym z komínov koncentračných táborov.

Bartek podotýka, že na kongrese spisovateľov sa k otázke vzťahu básnického jazyka a spisovnej normy vyjadril aj literárny vedec, historik a básnik Andrej Kostolný v tom zmysle, že „básnický jazyk sa nesmie báť žiadnej deformácie spisovnej normy" (s. 265). Podľa Barteka formulácia tejto tézy nie je najlepšia, lebo by sa mohla vykladať aj tak, že básnik si môže robiť s jazykom, čo sa mu zachce, a okrem toho ani štrukturalistický termín deformácia nie je podľa neho práve najšťastnejší, keďže „deformáciu pokladáme za narušenie krásneho" (s. 268). Preto radšej odporúča hovoriť o pretváraní (transformácii) spisovnej normy. Ako redaktor Slovenskej reči v diskusii poznamenal, že v SR sa začali zaoberať problémami básnickej reči najmä preto, aby sa literárna kritika neobmedzovala na posudzovanie obsahu básní, ale aby vo zvýšenej miere dbala o „rečovú estetiku".

Aj keď sa v SR venovala pozornosť jazyku diel súdobých spisovateľov, sporadicky sa vyskytli aj príspevky vracajúce sa k tvorbe starších autorov. Jedným z nich bola aj rozsiahlejšia stať poľského slavistu a slovakistu Władysława Bobeka (1902 – 1942) *Rusizmy Vajanského* (1934/1935, s. 225 – 249) nadväzujúca na Czamblovu štúdiu z roku 1887 o Vajanského prílišnom preberaní rusizmov do svojich literárnych diel.

K menej početným príspevkom zacieleným na rozbor umeleckých postupov v korelácii s jazykovými prostriedkami literárnych diel patrí aj štúdia Bela Letza *Personifikácia v Urbanovom románe Živý bič* (1935/1936, s. 141 – 150). Letz nachádza v románe Mila Urbana veľa dokladov na oživovanie abstrákt a vecí prostredníctvom slovies aj epitet so zhodným a nezhodným prívlastkom. B. Letz uzatvára svoju štúdiu konštatovaním, že personifikácia mala v texte románu Živý bič významnú a „pestrú funkciu" (s. 149) a v kontexte hodnotného jazyka tohto románu prispela k jeho prenikavému úspechu.

Jazyk krásnej literatúry celého medzivojnového obdobia hlbšie a podrobnejšie zhodnotil v kontexte posudzovania stavu spisovnej slovenčiny v 30. rokoch 20. storočia H. Bartek v článku *Budúcnosť slovenčiny* (1935/1936, s. 185 – 194). Pri celkovom posudzovaní situácie spisovnej slovenčiny hovorí o dvoch prúdoch: prvý nedbá o zachovávanie spisovnej normy a druhý na nej húževnato lipne, preto je neraz konzervatívny pri posudzovaní jazykových novostí. K tomu poznamenáva, že tieto dva rozličné postoje k spisovnej slovenčine nesúvisia ani s odlišnými ideologickými zásadami, ani s rozdielnymi politickými mocenskými prúdmi, ale jednoducho závisia od vzdelanosti a kultivovanosti jednotlivcov. Pri hodnotení jazyka poézie alebo „básnickej reči" H. Bartek znova pripomína, že jeho zdrojom je bohatá slovná zásoba ľudovej reči a nárečovej synonymiky, množstvo výrazových prostriedkov na vyjadrenie „aj najjemnejších citových odtienkov" a „prirodzená ľubozvučnosť slovenčiny" (s. 187). Vďaka týmto vlastnostiam vrátane „ľahkej rečovej tvorivosti nášho jazyka" podľa Barteka „po slovensky ľahko možno tlmočiť i osobitné básnické štýly iných jazykov" (s. 187).

Menej spokojný bol Bartek s jazykom vtedajšej slovenskej prózy, v ktorej prevládali dedinské a malomestské motívy a naopak chýbali intelektuálne ladené diela či diela s filozofickou koncepciou, próza *l'art pour l'art* a podobné moderné prozaické smery a štylistické postupy, obohacujúce jazyk o nové pojmy a výrazy, ktoré nemali v ľudovej reči oporu, preto museli vznikať z tvorivej predstavivosti spisovateľov. Tento stav sa podľa Barteka nepriaznivo prejavuje aj pri prekladaní vrcholných diel európskej moderny, keď aj dobrý prekladateľ má ťažkosti vyjadriť to, čo je obsiahnuté v texte originálu. A práve v kvalitných prekladoch vidí Bartek riešenie. Podľa neho slovenská prekladová tvorba by mala prinášať nielen nové námety, ale aj nové výrazové prostriedky, ktoré nám doteraz chýbajú. Bartek od dobrých prekladateľov ako tvorcov „nových jazykových hodnôt" očakával, že prelomia dovtedajší štýl vyjadrovania, pre ktorý je v stavbe slovenskej vety príznačná deskriptívna forma „rečového a umeleckého realizmu" (s. 189), jej jednoduché členenie, rozdrobenosť na krátke, málo rozvité vetné úseky, čo bráni jej vyššiemu štýlovému rozpätiu, ku ktorému sa podľa Barteka dopracovala poľská, ruská a čiastočne aj česká vetná skladba.

Akoby protiváhou tohto Bartekovho pesimizmu o jazyku vtedajšej prózy je veľmi pozitívna recenzia Stanislava Mečiara zbierky noviel Dobroslava Chrobáka *Kamarát Jašek* (1937) (Mečiar 1935/1936, s. 212 – 216). Tento známy literárny vedec a kritik oceňuje najmä variabilitu jazykových prostriedkov vo vzťahu k téme a sujetu jednotlivých noviel. Poukazuje pritom na Chrobákovo majstrovstvo porušovať základný tok rozprávania pomocou digresií, striedaním priamej a nepriamej reči, do ktorej autor zakomponúva aj vnútorný monológ. Recenzent takto vidí v Chrobákovi vyšší vzor využívania jazyka na umelecké zámery.

W. Bobek publikuje štúdiu *Rusizmy, polonizmy a juhoslavizmy v literárnom jazyku slovenskom* (1937/1938, s. 11 – 18), ktorou tematicky nadväzuje na stať o rusizmoch vo Vajanského diele (porov. vyššie). W. Bobek na základe vyexcerpovanej lexiky z diel slovenských spisovateľov konca 18. a 40 rokov 20. storočia dospieva k záverom o lexikálnych vplyvoch viacerých slovanských jazykov na „literárnu slovenčinu" (s. 11). Okrem češtiny na jazyk slovenských literárnych diel podľa neho najviac vplývala „literárna ruština", ktorú niektorí slovenskí spisovatelia uvádzali do slovenčiny plánovite a systematicky, oveľa menej do slovenských literárnych textov prenikali polonizmy a srbochorvátizmy.

Belo Letz v štúdii *Deminutíva v poézii Janka Kráľa* (1936/1937, s. 273 – 279) na pozadí vplyvu ľudovej piesne na poéziu Štúrovej školy zisťuje, že deminutíva sa v tvorbe Janka Kráľa vyskytujú najmä v tých básňach, ktoré sú zrastené s ľudovým prostredím (balady *Zakliata panna vo Váhu, Bezbožné dievky, Povesť, Skamenelý, Zverbovaný* a niektoré ďalšie).

S veľkou odozvou sa aj v jazykovedných kruhoch stretol román Zuzky Zgurišky *Bičianka z Doliny*, v ktorom autorka istými umeleckými a psychologickými postupmi využila myjavský dialekt. Reaguje naň Michal Gálik recenziou *Dialekt Zuzky Zgurišky* (1937/1938, s. 108 – 114), v ktorej poukazuje na – podľa neho – nedôslednosti pri reprodukcii kopaničiarskej reči. Autor si však neuvedomuje, že literárne dielo nie je dialektologická práca, ale umelecký výtvor, ktorého cieľom nie je presne reprodukovať jazyk zobrazovaného prostredia, ale prostredníctvom jazyka/nárečia vytvoriť, či dotvoriť jeho kolorit.

V rokoch 1939 – 1942 sa v SR neobjavujú žiadne príspevky o jazyku krásnej literatúry. Výnimkou je niekoľko kritických recenzií prekladov beletrie do slovenčiny (L. M. Jánsky a Z. Jesenská).

V 11. ročníku po dlhšom čase registrujeme ďalší významnejší príspevok z oblasti básnického štýlu. Jozef Sliačan v štúdii *Intonácia veršová, jej hlavné typy a funkcia* (1943/1944, s. 79 – 91) skúma štylistickú a kompozičnú funkciu intonácie vo výstavbe verša, strofy a celej básne, poukazujúc na dynamické, rytmické a zvukové faktory, ktoré ju determinujú. Jazyku a štýlu poézie sa J. Sliačan venuje aj v článku *Zo štylistiky Beniakovej básnickej reči* (1943/1944, s. 183 – 188, 210 – 216).

Pri príležitosti 100. výročia zavedenia strednej slovenčiny za spisovný jazyk a 60. výročia smrti básnika Sama Chalupku publikoval v 11. ročníku zaujímavý článok R. Brtáň *Samo Chalupka a dnešný spisovný jazyk* (1943/1944, s. 97 – 106), v ktorom tento známy slovenský literárny historik a kritik prostredníctvom rukopisných poznámok a listov Sama Chalupku dokumentuje básnikove postoje k niektorým otázkam slovenskej morfológie, syntaxe, „kmeňoslovia" (etymológie) a poézie vrátane niekoľkých nesúhlasných poznámok k štúrovskému pravopisu.

V tom istom ročníku Jozef Vavro v článku *Inorečové prvky v Kukučínovej tvorbe* (1943/1944, s. 204 – 210) opisuje lexiku próz Martina Kukučína, obsahujúcu bohatstvo cudzojazyčných prvkov (českých, chorvátskych, španielskych a iných), pomocou ktorých najväčší predstaviteľ slovenskej realistickej prózy zobrazoval kolorit prostredia, v ktorom žil.

3. JAZYKOVÉ ROZBORY LITERÁRNYCH DIEL (1945 – 2022)

Prehľad posledných príspevkov o jazyku slovenských literárnych diel publikovaných v SR v období 2. svetovej vojny, t. j. od r. 1939 do r. 1945, naznačuje, že predchádzajúca puristická orientácia časopisu na kritickú analýzu jazyka literárnych diel z hľadiska dodržiavania spisovnej normy sa už v tomto období opúšťa a na jej miesto nastupujú interpretačné rozbory jazyka krásnej literatúry, vychádzajúce z poznatku, že autor literárneho diela sa pri jeho tvorbe neobmedzuje na spisovný jazyk, ale pre svoje umelecké ciele čerpá z bohatstva jazyka ako mnohovrstvového a z viacerých aspektov rozlične diferencovaného útvaru. Tým viac toto konštatovanie platí pre obdobie po roku 1945.

Okrem tohto základného rozdielu príspevky o jazyku literárneho diela publikované v SR po r. 1945 sa líšia aj v ďalších aspektoch. Napríklad kým počet autorov príspevkov o jazyku literárnych diel do r. 1945 činil (podľa našich zistení) 13, po roku 1945 ich počet vzrástol na 42. Podobne stúpol aj počet autorov analyzovaných literárnych diel zo 14 do r. 1945 na okolo 50 po r. 1945. Tieto rozdiely možno, samozrejme, vysvetliť rozdielnou dĺžkou pozorovaných časových úsekov: obdobie od r. 1945 do r. 2022 je takmer šesťkrát dlhšie ako obdobie od r. 1932 do r. 1945; s tým súvisí aj vstup nových prispievateľov do SR (v prevažnej väčšine sú to jazykovedci), aj vstup nových, povojnových autorov literárnych diel.

Pokiaľ ide o konkrétne tematické zacielenie alebo ich tematické ohnisko, časť z nich sa venuje jazyku konkrétneho literárneho diela ako celku a druhá časť je zacielená na užšie vymedzenú, špecifikovanú sféru jazyka, obyčajne korešpondujúcu s výskumným zameraním autora; predmetom menšej časti príspevkov sú všeobecné alebo metodologické otázky analýzy a interpretácie jazyka literárneho textu. Dominujú príspevky analyzujúce jazyk umeleckej prózy nad príspevkami zacielenými na jazyk poézie.

Široký je aj diapazón autorov analyzovaných literárnych diel, siahajúci od Hugolína Gavloviča (Habovštiaková 1970, s. 79 – 88), cez Jura Fándlyho (Majtán 1987, s. 269 – 275; Krošláková 1990, s. 268 – 273), Jána Chalupku (Majtán 1972, s. 290 – 293), Ľudovíta Kubániho (Bartko 1983, s. 76 – 84), Pavla Országha Hviezdoslava (Marsinová 1948/1949, s. 193 – 201; Bajzíková 1989, s. 74 – 79), Ľudmilu Podjavorinskú (Hayeková 1960, s. 344 – 352), Jána Kalinčiaka (Ivanová-Šalingová 1971, s. 160 – 168), Boženu Slančíkovú-Timravu (Horák 1950/1951, s. 239 – 244; Jóna

1951/1952, s. 129 – 138; Majtán 1971, s. 305 – 311), Jozefa Gregora Tajovského (Jóna 1975, s. 71 – 80) až po, povedzme, Ivana Habaja (Fazekašová 1983, s. 147 – 152).

3.1. JAZYK PRÓZY

Je zaujímavé, že najviac príspevkov sa venuje jazyku dvoch spisovateľov – Petrovi Jilemnickému a Martinovi Kukučínovi. Jazyk próz Petra Jilemnického (1901 – 1949) je predmetom ôsmich príspevkov, čo možno vysvetliť aj určitým ideologickým tlakom propagovať v časoch komunistického režimu (1948 – 1989) tvorbu významného predstaviteľa socialistického realizmu. Pozornosť bádateľov však mohol priťahovať aj osobitý jazyk niektorých Jilemnického próz s príznačnou výrazovou expresivitou. Podobne často sa v SR stáva témou príspevkov aj jazyk významného predstaviteľa realizmu v slovenskej literatúre Martina Kukučína (1860 – 1928), ktorému sa priamo venuje sedem príspevkov a nepriamo, čiže jazyk Kukučínových próz je významnou súčasťou ilustrovania či dokumentovania určitej témy príspevku, najmenej trikrát. Nehovoriac o tom, že jazyku a štýlu Kukučínovej tvorby bol venovaný celý 5. zväzok Jazykovedných štúdií (Ružička 1960) a ďalšie publikácie. Vysvetlenie neprestajného záujmu o jazyk tohto nášho významného realistického prozaika možno hľadať jednak v jeho majstrovskom narábaní s lexikálnymi a frazeologickými prvkami „ľudového“ jazyka, ako aj s vetou a dialógmi, a to vždy v tesnom vzťahu k zobrazovanému prostrediu, jednak v tom, že jazyk Kukučínových próz poskytuje jazykovedcom možnosť pozerať sa na jazyk z hľadiska jeho vývinovej dynamiky.

Po prvom povojnovom článku J. Bystričana *Zdvojovanie a opakovanie výrazu u Kukučína* (1947/1948, s. 227 – 240) publikoval J. Ružička štúdiu *Plurál úcty v Kukučínovom diele* (1957, s. 86 – 102), v ktorej poukazuje na funkciu a štylistický účinok tohto tvaru (typického pre ľudovú reč) v textoch Kukučínových próz. J. Mihál v článku *Z Kukučínovho slovníka* (1960, s. 89 – 104) objasňuje nielen význam, ale aj pôvod niekoľkých slov, prirovnaní a frazeologizmov, z ktorých mnohé Kukučín uviedol do spisovného jazyka. O. Kajanová (1961, s. 97 – 109) sa zaoberá funkciou španielskych lexikálnych prvkov v Kukučínových prózach z prostredia Južnej Ameriky. G. Horák (1964, s. 74 – 78) si všíma lexikálne a gramatické archaizmy v jazyku spisovateľa, z ktorých viaceré sa prestali používať. J. Mlacek ako jeden z najčastejších prispievateľov do SR v oblasti výskumu jazyka a štýlu slovenských literárnych diel v štúdii *Syntax prvých dedinských poviedok M. Kukučína* (1974, s. 149 – 158) potvrdzuje tézu o Kukučínovi ako „tradicionalistovi a novátorovi“, čo značí, že Kukučín v syntaxi jednak nadväzoval na štúrovskú a matičnú spisbu, jednak vo veľkej miere využíval prvky ľudovej reči. Potvrdzuje to aj článok K. Palkoviča o zvláštnej Kukučínovej konštrukcii *sťa kde mu meškať* (1978, s. 224 – 226).

Ako sme už spomenuli, jazyku a štýlu niektorých próz Petra Jilemnického sa v SR venovala pozornosť už v 30. rokoch 20. storočia. V povojnovom období bolo o jazyku literárnych diel tohto autora publikovaných v SR celkovo osem príspevkov. Najmä z hľadiska jazykovej politiky nielen časopisu Slovenská reč, ale aj iných slovenských časopisov a vydavateľstiev hodno všimnúť si článok Š. Peciara *Ako vydávame spisy Petra Jilemnického* (1950/1951, s. 182 – 188), v ktorom autor ako zodpovedný zástupca redakcie aj ako člen redakcie pre vydávanie spisov P. Jilemnického predkladá čitateľom SR na posúdenie niekoľko zásad Textologickej komisie Literárnovedného ústavu SAV pri edíciách literárnych diel z poštúrovského obdobia.

„A. Pri vedeckom vydaní: 1. Zachovávame autorov slovník a syntax; **nepridržame sa puristických tendencií, podľa ktorých by sa mal akýmkoľvek spôsobom meniť autorov slovník alebo syntax** (zvýraznil J. V.) 2. Pravopis upravujeme podľa dnešnej normy a prípadné odchýlky originálu od dnešnej pravopisnej normy shrnieme v poznámkach v zovšeobecnených zásadách. 3. Cudzie slová píšeme dnešným pravopisom (vyplýva to aj z druhej zásady). 4. Autorovu interpunkciu ponechávame len potiaľ, pokiaľ nie je v priamom rozpore s dnešnou interpunkciou; ináč zavádzame dnešnú interpunkciu. B. Pri čitateľskom vydaní: 1. Na čitateľské vydanie sa kladú rovnaké nároky ako na vydanie vedecké. Podkladom čitateľského vydania je vedecké vydanie, a ak ho niet, je podkladom definitívne autorovo vydanie. 2. Ani pri čitateľských vydaniach nenarúšame autorov slovník a syntax. Hláskoslovne a pravopisne prispôsobujeme pôvodný text dnešnej norme. Vplyvy ľudovej reči, cudzích jazykov a autorove zvláštnosti usilujeme sa – nakoľko je to len možné – zachovať“ (s. 182 – 183).

Hneď v nasledujúcom ročníku boli publikované dve recenzie nových vydaní dvoch kníh P. Jilemnického. Autorom recenzie o diele *Kompas v nás* bol E. Jóna (1951/1952, s. 48 – 52) a recenziu o knihe *Kronika* napísala A. Hysková (1951/1952, s. 52 – 54). V obidvoch sa osobitná pozornosť venovala porovnaniu jazyka spomenutých Jilemnického próz vydaných po roku 1945 podľa Pravidiel z r. 1950, keď vydavatelia podľa puristických zásad často nevhodne zasahovali do autorovho textu, s vydaniami próz *Kompas v nás* a *Kronika* v r. 1950 v *Spisoch Petra Jilemnického V, VI* podľa spomenutých zásad Textologickej komisie Literárnovedného ústavu SAV. Recenzenti upozorňujú najmä na prípady, keď puristické zásahy do jazyka autora menili či modifikovali význam a štýl jazykového prvku, porov. *za žiadnych okolností* zmenené/opravené na *čo by čo bolo; žiadna robota : ani jedna robota; na ceste cez horu : na ceste do hory* (s. 52).

Stavbe vety a štýlu Jilemnického románu *Kompas v nás* sa ešte venoval M. Darovec (1954, s. 165 – 172; 1955, s. 88 – 96). Akceleráciu ako základný kompozičný prostriedok Jilemnického románu *Pole neorané* si všíma J. Lauková (1971, s. 291 – 298). Rozbor syntaxe frazeologizmov vo vzťahu k štýlu a kompozícii románu *Kro-*

nika urobil J. Kopina (1976, s. 330 – 339). J. Findra v článku *Rozprávač, rozprávanie a štýl v románe P. Jilemnického Kronika* (1984, s. 273 – 280) vymedzuje základné výrazové tendencie, ktoré určujú štylistiku rozprávania v románe *Kronika.* O. Sabolová (1978, s. 23 – 30) sa zaoberala autorskou rečou a rečou postáv v Jilemnického poviedke *Návrat.*

Pokiaľ ide o skúmanie jazyka literárnych diel ďalších prozaikov medzivojnového a povojnového obdobia, príspevky publikované v SR po r. 1945 zahŕňali vyše 40 autorov. Najviac príspevkov bolo venovaných dielam J. C. Hronského (4), M. Urbana (3), V. Mináča (3) a R. Jašíka (3). M. Patáková sa zaoberala estetickou funkciou slovies a ich expresivitou v románoch *Chlieb* a *Jozef Mak* (1970, s. 74 – 79), opakovaním výrazu ako jednou z podôb expresívnosti v Hronského románe *Chlieb* (1970, s. 357 – 364), kompozičnou výstavbou dialógu a jeho variabilnosťou (1975, s. 283 – 290) a spôsobmi uvádzania vnútornej reči postáv (1979, s. 270 – 277) v Hronského prózach.

Využitie neurčitých zámen v zbierke noviel M. Urbana *Výkriky bez ozveny* sleduje J. Kopina (1975, s. 20 – 26), poukazujúc na ich funkciu vyjadrovať nedefinovateľné stavy a iracionálne sily v živote hrdinov jednotlivých noviel. Témou príspevku O. Sabolovej (1979, s. 21 – 29) sú jazykovo-kompozičné a sujetovo-kompozičné osobitosti Urbanovej novely *Za vyšným mlynom.* Vyčerpávajúcu charakteristiku jazyka a štýlu najznámejších diel M. Urbana podáva v štúdii *O diele Mila Urbana* D. M. Anoca (1979, s. 276 – 283).

Jazyk a štýl niektorých próz V. Mináča bol témou príspevkov M. Darovca (1957, s. 39 – 46), F. Kočiša (1962, s. 285 – 294) a J. Findru (1965, s. 208 – 215).

Jazykovej analýze kompozičných postupov a využívaniu jazykových prostriedkov na realizáciu ideového zámeru v niektorých prózach R. Jašíka sa venovali J. Mistrík (1964, s. 10 – 17) a J. Findra (1966, s. 284 – 292; 1972, s. 6 – 17).

Osobitosti jazyka lyrizovanej prózy M. Figuli a F. Švantnera v dvoch príspevkoch rozoberala O. Sabolová (1978, s. 146 – 151; 1980, s. 20 – 27); J. Findra konfrontuje jazyk a štýl románov Ľ. Ondrejova *Zbojnícka mladosť* a *Na zemi sú tvoje hviezdy* (1987, 65 – 76). Tendencie v próze F. Kráľa si v jednom príspevku všíma J. Mistrík (1971, s. 228 – 234).

Pokiaľ ide o skúmanie jazyka ďalších povojnových prozaikov, možno konštatovať, že jazykovedci promptne reagovali na každé významnejšie dielo (aj) príspevkami v SR a tak dopĺňali či kompletizovali literárnovedné hodnotenia a interpretácie literárnych diel. Z príspevkov publikovaných v SR v 50. rokoch zaznamenávame napr. kritický článok A. Prandu o jazyku Karvašových Pokolení (1954, s. 173 – 186), štúdiu R. Krajčoviča analyzujúcu umelecký štýl Jančovej *Rozprávok starej matere* (1955, s. 96 – 103) a poznámky I. Ševcechovej (= M. Hayekovej) k slovníku Lackovej románu *Z čírej lásky* (1959, s. 356 – 359). Podobne reagujú slovenskí jazykovedci aj na tvorbu niektorých prozaikov vstupujúcich do literatúry v 60. rokoch 20.

storočia. M. Darovec sa zaoberá špecifickými črtami kompozície Tatarkových *Rozhovorov bez konca* (1961, s. 280 – 290). Jazyk dievčenského románu K. Jarunkovej *Jediná,* najmä žargonizmy a slangizmy, rozoberá J. Mistrík (1964, s. 270 – 279), výrazovou pestrosťou a rozmanitosťou frazeologizmov tohto diela sa zaoberá J. Mlacek (1978, s. 216 – 224), J. Ružička (1965, s. 268 – 276) vyzdvihuje efektívnosť syntézy starších a novších kompozičných postupov v novele E. Čepčekovej *Marcela, neplač*; podobnou témou (kompozičným rozborom novely A. Bednára *Zrub z kameňa*) sa zaoberá M. Brassányiová (1965, s. 13 – 21). M. Ivanová-Šalingová (1965, s. 277 – 283) si všíma špecifiká jazyka (najmä lexiky) a štýlu historickej prózy Z. Dônčovej; G. Horák (1977, s. 327 – 336) sa venuje jazykovým osobitostiam Šikulovho románu *Majstri,* najmä časti rozprávania, ktorú nazýva „reč o reči".

Pozoruhodný jazyk a štýl próz Karola Horáka, príznačný pre novú prózu, našiel odozvu v príspevku V. Uhlára *Štýl Karola Horáka v novele Zánik dialektu* (1980, s. 81 – 88). Jazykovým vyjadrením času ako kompozičným činiteľom v románe Ivana Habaja *Kolonisti* sa zaoberá M. Fazekašová (1983, s. 147 – 152). E. Bajzíkovú (1986, s. 344 – 350) zaujala zvláštna kompozícia v podobe prológov k jednotlivým kapitolám knižky Ivana Hudeca *Pangharty.* Cieľom štúdie K. Buzássyovej *Jazyk v románe Alfonza Bednára Ako sme sušili bielizeň* (1988, s. 269 – 282) je poukázať na explicitne vyjadrované kritické postoje spisovateľa k jazyku. Lexike v detskej tvorbe Daniela Heviera sa v dvoch príspevkoch venovala Ľ. Valeková (1993, s. 72 – 77; 1993, s. 140 – 144). Využívanie nárečí v slovenskej literatúre bolo predmetom štúdií M. Smatanu (1988, s. 282 – 291) a D. Bačíkovej (1992, s. 284 – 289).

Osobitnú skupinu tvoria príspevky zamerané na teoreticko-metodologické otázky analýzy a interpretácie jazyka umeleckej literatúry, resp. príspevky analyzujúce určité jazykové a štylistické javy presahujúce tvorbu jedného autora. Patria k nim aj niektoré príspevky J. Vaňka (1986, s. 21 – 27; 1986, s. 162 – 168; 1995, s. 71 – 76), D. Augustinskej o opakovaní v umeleckom texte (1980, s. 278 – 288; 1981, s. 332 – 342) a príspevok M. Hlušíkovej (1981, s. 270 – 279) o štylistických prostriedkoch humoru v umeleckej literatúre.

3.2. JAZYK POÉZIE

Ako sme spomenuli, väčšina príspevkov bola zameraná na analýzu jazyka a štýlu prózy. Jazyk poézie zväčša súdobých básnikov bol témou 15 príspevkov od 11 autorov.

Pri chronologickom postupe ako prvý povojnový príspevok o jazyku poézie v 14. roč. SR zaznamenávame článok M. Marsinovej *O takzvanej nesrozumiteľnosti Hviezdoslava* (1948/1949, s. 193 – 201), ktorý je svojím zámerom vysvetliť príčiny zavše problémovej recepcie Hviezdoslavovej poézie aktuálny aj dnes. Najväčší podiel na nezrozumiteľnosti Hviezdoslavovej poézie má podľa autorky básnikov slov-

ník, vychádzajúci najmä v epike z básnikovho realistického zamerania. To sa v lexike prejavuje snahou po presnom pomenovaní konkrétnych vecí, ako sú gazdovské nástroje, zariadenie domácnosti, domáce práce, pomenovania odevu, výrazy charakterizujúce život v prírode vrátane pomenovania rastlín, salašníckej terminológie a pod. Sú to napr. slová *lemeš, vodzka, tažalo, jarmo, hriadel, styk; oselník, osla; hänec, štok, širanica, dvojačky; hunka, halena, belásky; partica, libačky, podvika; kordovánky, návlaky; honelník, strunga, geleta, škurát, putera, kľag* atď.

Ďalšiu vrstvu lexiky spôsobujúcu nezrozumiteľnosť predstavujú tzv. hviezdoslavizmy, medzi ktoré autorka zaraďuje dialektizmy (*čankať, chôva, kiahnica, močilo, opálať, paveň, pokŕpať, ridat sa, teružiť, ulicha, vycudziť, calovať* a i.), Hviezdoslavove neologizmy (*bezmocenstvo, celba, nadpanstvo, posvit, prvorodec, samomil, spon, sodievač, úbožstvo*), niektoré archaizmy (*kára ,tresť, prez, bezpečit sa, pra*), ale hlavne básnikove novotvary, čiže prefixálne a sufixálne deriváty od známych kmeňových základov, napr. *pevnota, osrdnúť, zažehnatba, štvorca, otecha, traslý* a pod.

A napokon výrazným činiteľom zapríčiňujúcim nezrozumiteľnosť alebo ťažkosti s recepciou Hviezdoslavovej básne je jeho syntax, ktorá sa podriaďuje intonácii, rytmu a rýmu básne, čím sa deformuje bežný, prirodzený slovosled v rámci syntagmy či celej vety, napr. *laze na nebeskom, hviezdnej do povaly, svetlej stred čistiny, žitia môjho cez ostrvu, najďalšej hviezdy na rozhraní; blaha pučí kvet, dúha vzlietne krás; strieborné jak hrášky, cez husličiek včuľ štebotavé struny; za štipku frknutých do mysle čistých zŕn; nie cudzej, vlastnej vy ste každý slávy žnec* a pod.

V závere článku M. Marsinová vyzýva jazykovedcov, aby neotáľali s prípravou a vydaním Hviezdoslavovho slovníka s poznámkami o básnikovom jazyku a verši. Žiaľ, doposiaľ sa táto jej výzva nenaplnila, a tak pri vydávaní Hviezdoslavových diel si (najmä mladí) čitatelia musia vystačiť s priloženými slovníkmi či vysvetlivkami osobitej Hviezdoslavovej lexiky.

Z ďalších povojnových autorov príspevkov s tematikou jazyka poézie treba spomenúť najmä J. Mlacka, ktorý sa tejto téme venoval v piatich príspevkoch. Po rozbore niektorých zaujímavých gramatických a štylistických javov Mihálikovej zbierky *Trpky* (1964, s. 79 – 85) nasledoval článok *K syntaxi v súčasnej slovenskej poézii* (1966, s. 335 – 340), v ktorom skúma hlavne rytmicko-syntaktické vlastnosti zbierok P. Bunčáka *Prostá reč*, M. Rúfusa *Až dozrieme* a M. Válka *Nepokoj.* V príspevku *Básnická aktualizácia frazeológie* (1971, s. 235 – 241) sa venuje rozboru uplatňovania frazeologických zvratov a ich parafráz v prvotine Jána Štrassera *Odriekanie.* Predmetom hodnotnej štúdie so širokým historickým záberom *Podoby inverzie v slovenskej poézii* (1972, s. 129 – 140) sú typy a modifikácie inverzie v doterajšom vývine slovenskej poézie, ktoré J. Mlacek sleduje na pomerne širokom materiáli (rozbor veršov básnikov: J. Kráľ, A. Sládkovič, P. O. Hviezdoslav, I. Krasko, J. Smrek. E. B. Lukáč, V. Beniak, L. Novomeský, J. Kostra, P. Horov, V. Mihálik,

M. Rúfus). Zatiaľ posledným Mlackovým príspevkom o jazyku poézie je štúdia *Jazykové aktualizovanie v službách poetiky* (*Nad zbierkou Jána Ondruša Ovca vo vlčej koži*) (1998, s. 257 – 272), zacielená hlavne na rozbor aktualizovania frazém a okazionálnej slovotvorby. Podobne ako v predchádzajúcich príspevkoch o jazyku poézie aj v tejto štúdii sa J. Mlacek pri rozbore básnického jazyka opiera o syntézu poznatkov literárnej vedy a jazykovedy, čím prispieva k hlbšiemu interpretačnému zvládnutiu skúmaného literárneho textu.

Ľ. Javorská a J. Sabol v článku *O niektorých jazykovo-rytmických osobitostiach Horovovej Balady o sne* (1974, s. 261 – 267) na základe frekvenčného rozboru niektorých jazykových javov odkrývajú silné tendencie po rytmickosti v Horovovej Balade. Exaktné metódy uplatnila aj E. Nemcová pri analýze diel Ivana Krasku (1979, s. 87 – 92).

Jazyku slovenskej poézie sa po 2. svetovej vojne ešte venovali M. Hayeková (1956, s. 91 – 103), A. Habovštiak (1970, s. 169 – 174), D. Augustinská (1981, s. 332 – 341), E. Bajzíková (1989, s. 74 – 79) a Ľ. Valeková (1993, s. 72 – 77, 140 – 144).

3.3. JAZYK LITERÁRNEHO DIELA NA ZAČIATKU 21. STOROČIA

Pred vyslovením záverov sumarizujúcich prehľad príspevkov o jazyku literárnych diel publikovaných v 90-ročnej histórii časopisu Slovenská reč sa žiada konštatovať jeden pozoruhodný poznatok. Od článku L. Bartka *O menách literárnych postáv v prózach Antona Prídavka* (2005, s. 16 – 25) nebol v nasledujúcich 16, resp. až 17 ročníkoch publikovaný žiaden príspevok s tematikou jazyka umeleckej literatúry. Alebo ináč: za posledných 22 rokov 21. storočia bol v SR o jazyku literárneho diela uverejnený iba jeden príspevok. Jednoznačné vysvetlenie príčiny/príčin tohto faktu si netrúfneme vyjadriť, preto predkladáme iba nasledujúcu domnienku. Začiatkom 21. storočia sa v slovenskej jazykovede naplno prejavili zmeny v orientácii jazykovedného výskumu od systémovolingvistického bádania k výskumu jazyka prihliadajúcemu na sociálne/sociologické, komunikačné, pragmatické, kognitívne, psychologické a iné faktory. Pri takto zacielenom výskume, opierajúcom sa o materiál zo živej, reálnej jazykovej/rečovej performancie, jazyk literárneho diela nestojí v popredí bádateľského záujmu. S tým môže korelovať aj nástup novej/mladej generácie jazykovedcov ako nositeľov tejto bádateľskej orientácie. Ďalším – a možno hlavným – dôvodom absencie článkov reflektujúcich jazyk literárnych diel je možnosť publikovať takéto príspevky v početných zborníkoch a literárnovedných periodikách tematicky zacielených na rôzne aspekty literárnych textov.

4. ZÁVER

Problematika jazyka literárneho diela sa v 90-ročnej histórii Slovenskej reči pertraktovala v korelácii so zameraním časopisu a konkrétnymi cieľmi jeho redak-

cie. V období 1932 – 1945, najmä však v rokoch vrcholiaceho puristického zamerania SR (1932 – 1939) príspevky o jazyku literárnych diel slovenských spisovateľov majú jednoznačne jazykovokritický charakter, čiže poukazuje sa v nich na jazykové chyby, hlavne bohemizmy v analyzovanom literárnom texte, k čomu pristupuje upozornenie na správnu lexému či spisovný tvar. Táto kritika sa dávala do súvislosti so zámerom časopisu usmerňovať, regulovať vývin spisovnej reči a ustaľovať normu spisovnej slovenčiny, ktorá bola v tom čase značne rozkolísaná. Vzorom spisovnej slovenčiny mal byť práve jazyk krásnej literatúry. Spisovateľ bol vnímaný ako nositeľ jazykovej kultúry, vyjadrovať sa k vzťahu jazyka k téme literárneho diela (pozri Miko, 1987, s. 40 – 41), k dosahovaniu umeleckých cieľov pomocou jazykových prostriedkov nebolo úlohou jazykovedca. Príspevkov zacielených na rozbor jazykových prostriedkov literárnych diel v korelácii s umeleckými postupmi (pozri najmä Miko 1994) bolo málo. V povojnovom období sa predchádzajúca puristická orientácia časopisu opúšťa a SR sa postupne vyprofilovala ako jazykovedný časopis pre výskum slovenského jazyka zahŕňajúci nielen opis a výklad jeho štruktúry, ale aj/najmä rozličné aspekty jeho reálneho fungovania v rečovej praxi, samozrejme, vrátane jeho vzťahu k spoločnosti. V tejto novej spoločenskej a výskumnej klíme na miesto kritickej analýzy jazyka literárnych diel z hľadiska spisovnosti nastupujú interpretačné rozbory jazyka krásnej literatúry.

Predkladaný prehľad príspevkov o jazyku slovenských literárnych diel publikovaných v SR v priebehu jej 90-ročnej existencie ani zďaleka nevyčerpáva všetku slovenskú jazykovednú produkciu o tejto problematike. Otázky jazyka umeleckého textu boli predmetom viacerých vedeckých konferencií, organizovaných na celoštátnej platforme Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV alebo na akademickej pôde našich vysokých škôl. Príspevky z týchto vedeckých podujatí boli publikované v zborníkoch, z ktorých niektoré boli reflektované aj v SR (Ružička 1965, s. 298 – 301; M. Ivanová-Šalingová 1966, s. 358 – 361; Kočiš 1970, s. 374 – 380). Okrem toho problematiku jazyka literárneho diela vrátane jazyka konkrétnych autorov spracovali naši jazykovedci aj v monografiách či štúdiách publikovaných v iných časopisoch a zborníkoch. Osobitnú – a pritom najmä z metodologického hľadiska veľmi dôležitú – kapitolu o otázkach jazyka a štýlu literárneho diela predstavujú viaceré knižné monografie F. Miku, J. Mistríka, J. Findru a ďalších.

Literatúra

MIKO, F. (1987): *Analýza literárneho diela*. Bratislava: Veda.
MIKO, F. (1994): *Význam, jazyk, semióza*. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre.
RUŽIČKA, J. (ed.) (1960): *Jazykovedné štúdie. 5. K jazyku a dielu Martina Kukučína.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

OBSAH ROČNÍKA 87, 2022 / CONTENTS OF THE VOLUME 87, 2022

ÚVODNÍK / EDITORIAL

Č. 2

3 – 5 **WACHTARCZYKOVÁ, J.: Hľadanie novej normality** (Looking for the New Normal)

PREDSLOV / FOREWORD

Č. 3

5 – 10 **OLOŠTIAK, M.: Predslov** (Foreword)

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

Č. 1

5 – 13 **HORVÁTH, M.: Triangulačné body mistríkovského modelu eseje a ich aplikácia na štylistiku digitálnej éry** (Triangulation Points of the Mistrík' s Model of the Essay and Its Application to the Stylistics of the Digital Era)

14 – 21 **PIATKOVÁ, K.: Multimediálne spracovaný text a jeho premeny** (Multimedia Text Processed and Its Transformations

22 – 36 **KAZHARNOVICH, M.: Štylistický potenciál mediatizácie** (Stylistic Potential of Mediatization)

37 – 60 **KESSELOVÁ, J.: Korelácia medzi temporálnym významom antepréterita a textom v slovenčine** (Correlation Between the Temporal Meaning of the Antepreterite and the Text in Slovak)

61 – 79 **LIPTÁKOVÁ, Ľ.: Slovné asociovanie detí hovoriacich po slovensky** (Word Associations of Slovak Speaking Children)

80 – 88 **POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Z.: Funkčné hodnoty imperatívu v rade a návode v publicistických textoch o bývaní** (Functional Values of Imperative in the Counsel and the Instructions in Journalistic Texts about Housin)

89 – 109 **SOKOLOVÁ, J.: Častica *tiež* v komunikačno-pragmatických súvislostiach** (The Particle *also* in Communication and Pragmatic Contexts)

110 – 126 **IVANOVÁ, M.: Pojem gramatickosti a negramatickosti pri hodnotení slovosledu (chyby v slovoslednej realizácii enklitík v slovenčine ako cudzom jazyku)** (The Concept of Grammaticality and Ungrammaticality in the Evaluation of Word Order (Errors in Enclitics Placement in Slovak as a Foreign Language)

Č. 2

6 – 32 **GÁLISOVÁ, A.: Náčrt jazykového obrazu matky v slovenčine** (Outline of Linguistic Image of the Word *matka* "mother" in Slovak)

33 – 61 **VOLOVSKÁ, K.: Frekvencia krstných mien v multikonfesionálnom urbánnom prostredí v rokoch 1791 – 1890 (na príklade mesta Prešov)** (The Frequency of First Names in a Multi-Religious Urban Environment in the Years 1791 – 1890 (with an Example of the Town Prešov)

Č. 3

11 – 73 **OLOŠTIAK, M. – WACHTARCZYKOVÁ, J. – GLADIŠ, M.: Deväťdesiat rokov časopisu Slovenská reč** (Ninety Years of the Slovenská reč Journal)

74 – 106 **OČENÁŠ, I.: Fonetické a fonologické výskumy v časopise Slovenská reč** (Research on Phonetics and Phonology in the Slovenská reč Journal)

107 – 129 **KESSELOVÁ, J.: Morfologické výskumy v časopise Slovenská reč** (Research on Morphology in the Slovenská reč Journal)
130 – 163 **IVANOVÁ, M.: Syntaktické výskumy v časopise Slovenská reč** (Research on Syntax in the Slovenská reč Journal)
164 – 185 **ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A.: Lexikologické výskumy v časopise Slovenská reč** (Research on Lexicology in the Slovenská reč Journal)
186 – 219 **BALÁŽOVÁ, Ľ. – CHOCHOLOVÁ, B. – JANOČKOVÁ, N. – KOLENČÍKOVÁ, N. – MIHÁLIKOVÁ, L.: Slovníky a lexikografické otázky v časopise Slovenská reč** (Dictionaries and Lexicographical Issues in the Slovenská reč Journal)
220 – 249 **LEVICKÁ, J.: Terminologické výskumy v časopise Slovenská reč** (Research on Terminology in the Slovenská reč Journal)
250 – 261 **MLACEK, J.: Frazeologické výskumy v časopise Slovenská reč** (Research on Phraseology in the Slovenská reč Journal)
262 – 282 **OLOŠTIAK, M.: Slovotvorné a morfematické výskumy v časopise Slovenská reč** (Research on Word-formation and Morphemics in the Slovenská reč Journal)
283 – 306 **SLANČOVÁ, D. – SPÁČILOVÁ, S.: Štylistické výskumy v časopise Slovenská reč** (Research on Stylistics in the Slovenská reč Journal)
307 – 342 **VALENTOVÁ, I. – HLADKÝ, J.: Onomastické výskumy v časopise Slovenská reč** (Research on Onomastics in the Slovenská reč Journal)
343 – 365 **KOVÁČOVÁ, V.: O nárečiach v Slovenskej reči (najmä) z pohľadu dialektológie** (On Dialects in Slovenská reč (Mainly) from the Point of View of Dialectology)
366 – 388 **BÓNOVÁ, I. – JASINSKÁ, L.: Ortografické výskumy a pravopisné reformy v časopise Slovenská reč** (Research on Orthography and Spelling Reforms in the Slovenská reč Journal)
389 – 401 **PUKANEC, M.: Etymologické výskumy v časopise Slovenská reč** (Research on Etymology in the Slovenská reč Journal)
402 – 419 **MÚCSKOVÁ, G.: Historická lingvistika v časopise Slovenská reč** (Research on Historical Linguistics in the Slovenská reč Journal)
420 – 440 **MUZIKOVÁ, K.: Dejiny spisovnej slovenčiny v časopise Slovenská reč** (History of the Standard Slovak Language in the Slovenská reč Journal)
441 – 480 **KRALČÁK, Ľ.: Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v časopise Slovenská reč** (Theory of Standard Language and Language Culture in the Slovenská reč Journal)
481 – 500 **OLOŠTIAK, M. – REŠOVSKÁ, S.: Výskumy jazykových kontaktov v časopise Slovenská reč** (Research on Language Contacts in the Slovenská reč Journal)
501 – 540 **WACHTARCZYKOVÁ, J.: Sociolingvistika a sociálne aspekty výskumu jazyka v časopise Slovenská reč** (Sociolinguistics and Social Aspects of Linguistic Research in the Slovenská reč Journal)
541 – 563 **GAVUROVÁ, M.: Translatologické** výskumy v časopise Slovenská reč (Research on Translation Studies in the Slovenská reč Journal)
564 – 587 **LIPTÁKOVÁ, Ľ.: Vyučovanie slovenčiny v časopise Slovenská reč** (The Issues of Slovak Language Teaching in the Slovenská reč Journal)
588 – 606 **VAŇKO, J.: Skúmanie jazyka literárneho diela v časopise Slovenská reč** (Research on the Language of Literary Works in the Slovenská reč Journal)

DISKUSIE A ROZĽADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS
Č. 2

62 – 88 **VALENTOVÁ, I.: Pravopisné problémy rodných mien a ich derivátov** (The Orthography Problems of First Names and Their Derivatives)
89 – 110 **MIKUŠIAK, M.: Na hranici vlastných mien a druhových označení: sémantické, pravopisné a právne aspekty používania slovenských názvov olympijských podujatí**

(On the Border of Proper Names and Generic Terms: Semantic, Spelling, and Legal Aspects of the Use of Names Referring to the Olympic Games in Slovak)

RECENZIE / REVIEWS

Č. 2

111 – 117 **HALIENOVÁ, G.: Jazykový obraz každodenného profesionálneho života policajtov (Bartalošová, Perla – Dzúr, Martin – Orgoňová, Oľga – Vajsábel, Martin: Slovník policajných profesionalizmov. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2021. 150 s. ISBN 978-80-223-5277-2.)** (Linguistic Picture of Everyday Professional Life of Police Officers) (Bartalošová, Perla – Dzúr, Martin – Orgoňová, Oľga – Vajsábel, Martin: Slovník policajných profesionalizmov. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2021. 150 s. ISBN 978-80-223-5277-2.)

118 – 125 **MIKOLAJOVÁ, M.: Nárečie z novej perspektívy (Gavurová, M.: Dialekt ako prejav identity. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania 2021. 234 s. ISBN 978-80-89763-62-7.)** (Dialect from a New Perspective) (Gavurová, M.: Dialekt ako prejav identity. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania 2021. 234 s. ISBN 978-80-89763-62-7.)

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

Č. 2

126 – 145 **WACHTARCZYKOVÁ, J. – JAROŠOVÁ, A.: Sledujme skôr zmysel výpovede než význam slov. Rozhovor s Alexandrou Jarošovou** (Let's Understand the Sense of an Utterance Rather than the Meaning of Words. An Interview with Alexandra Jarošová)

146 – 149 **MLACEK, J.: O Pravde s veľkým *P* a pravde s malým *p*** (About Pravda "truth" with a Capital *P* and pravda "truth" with a Lowercase *p*)

SPRÁVY / REPORTS

Č. 1

127 – 134 **BOHUNICKÁ, A. – KAZHARNOVICH, M. – BEŇOVÁ, J.:** O štýle, komunikácii, kultúre a Jozefovi Mistríkovi

KRONIKA / CHRONICLE (len v elektronickej verzii / online only)

Č. 2

150 – 154 **OLOŠTIAK, M.: Belo Letz ako derivatológ (pri príležitosti 120. výročia narodenia)** (Belo Letz as a Derivatologist (on the Occasion of the 120th Anniversary of His Birth))

155 – 160 **KAZHARNOVICH, M.: „Môj" pán profesor Miroslav Dudok** ("My" Professor Miroslav Dudok)

161 – 164 **BODNÁROVÁ, M.: Ďalšie významné životné jubileum profesorky Jany Kesselovej** (Another Considerable Anniversary of Professor Jana Kesselová)

165 – 169 **KOVÁČOVÁ, V.: Jubilujúca Dana Baláková a jej svet plný frazeológie** (Dana Baláková and Her World Full of Phraseology)

170 – 176 **HRUBANIČOVÁ, I.: Pochybovať, teda byť. Za profesorom Ľubomírom Ďurovičom** (To Doubt Means to Be. In Memory of Professor Ďurovič)

607 – 609 **Obsah ročníka 87, 2022** / Contents of the Volume 87, 2022

POKYNY PRE AUTOROV (podrobne na https://www.juls.savba.sk/sr_pre_autorov.html)

Redakcia časopisu Slovenská reč uverejňuje originálne autorské recenzované a dosiaľ nikde nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrík Štúdie a Diskusie a rozhľady je preklad názvu príspevku do angličtiny, abstrakt (500 – 1000 znakov) a kľúčové slová (5 – 10) v angličtine. Príspevky prijímame na adrese: **sr@juls.savba.sk**.Text je možné poslať aj prostredníctvom voľby „Pošlite príspevok“ z webovej stránky časopisu https://www.sr.juls.savba.sk. Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním aj so spracovaním osobných údajov.

Pravidlá formálnej úpravy textu

• Texty sa predkladajú v elektronickej podobe vo formáte .docx alebo .odt, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5. Kľúčové slová, abstrakty a písmo v tabuľkách majú veľkosť 11.
• V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf a netextové časti poslať v osobitnej prílohe. Minimálne rozlíšenie netextových častí je 300 dpi.
• Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, tvrdý koniec riadka (enter) sa používa len na konci odseku. Prvý riadok odseku je odsadený 1 cm.
• Používajú sa nadpisy štyroch úrovní takto: **1. ÚVOD**; 1.1. VERBÁ; **1.1.1. Plnovýznamové verbá**; 1.1.1.1. Prefixálne verbá.
• Kurzíva sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií, jazykových elementov a pod.
• Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú s paginácou alebo bez paginácie takto: (Ďurovič 1999, s. 102); (Ďurovič 1999, s. 102 – 103); Ľ. Ďurovič (1999, s. 102); Ľ. Ďurovič (1999, s. 102 – 103). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania sa uvádza malé písmeno (napr. Ďurovič 1999a, 1999b). Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky vzostupne (od najskoršieho vročenia).

Spôsoby uvádzania bibliografických odkazov (príklady)

• knižná publikácia
FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.

• článok v časopise
IVANOVÁ, M. (2020): Reciprocita v slovenčine a optimalizácia jej lexikografického spracovania. In: *Slovenská reč*, 85/2, 143 – 161.

• štúdia v zborníku
ONDREJOVIČ, S. (2015): Medzi purizmom a glokalizmom. In: Wachtarczyková, J. – Satinská, L. – Ondrejovič, S. (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8.* Bratislava: Veda, 25 – 32.

• korpus
Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: http://korpus.juls.savba.sk (cit. 13. 11. 2021).

• internetový odkaz
Ak má zdroj známeho autora, uvádzame ho v sekcii **Literatúra** s informáciou o dostupnosti, napr.: ŠMERK, P. (2009): Deriv – webové rozhraní. Dostupné na: http://def.fi.muni.cz/deriv (cit. 2. 11. 2021). Všeobecné zdroje (bez uvedenia autora) citujeme technikou číselných odkazov. Na príslušné miesto v texte vložíme číselný odkaz vo forme horného indexu v hranatej zátvorke, napr. [1]. Zoznam týchto referencií uvádzame v číselnej postupnosti na konci článku v sekcii **Internetové zdroje**. Napr.: [1] Araneum Slovacum V. Dostupné na http://aranea.juls.savba.sk/guest/index.html (cit. 3. 11. 2021).

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH
PUBLISHED BY LUDOVIT STUR INSTITUT OF LINGUISTICS, THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SPECIAL ISSUE
THE 90TH ANNIVERSARY OF THE JOURNAL

Výhradný distribútor na Slovensku / The exclusive distribution in Slovakia
SAP - Slovak Academic Press, s.r.o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika
e-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk, registračné číslo 7089
Ročné predplatné pre Slovensko / Annual subscription for Slovakia: 15 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Bratislava

ISSN 0037-6981 (print)
ISSN 1338-4279 (online)
EV 3695/09
WEB https://www.juls.savba.sk/sr_index.html
IČO vydavateľa 00167088